Current Debates on Social Sciences 3

Human Studies

BİLGİN
KÜLTÜR
SANAT
YAYINLARI

All Rights Reserved

It may not be reproduced in any way without the written permission of the publisher and the editor, except for short excerpts for promotion by reference.

ISBN:

1st Edition

2019

Current Debates on Social Sciences

Human Studies 3

Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti. pursuant to the law of intellectual and artistic works, it may not be quoted, copied, reproduced or published in any way without written permission.

Editors

Salih Çeçen

Ömer Kahya

Şafak Bozgun

Cover and Page Design

Cansu ARAL

Publisher

Engin DEVREZ

Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Certificate No: 20193

Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara

Phone: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68

www.bilginkultursanat.com.tr

bilginkultursanat@gmail.com

Current Debates on Social Sciences
Human Studies 3

Editors

Salih Çeçen

Ömer Kahya

Şafak Bozgun

Bilgin Kültür Sanat Yayınları
2019

İçindekiler

Yerli Malı Haftası'na Yönelik Bir Müzik Dersi Uygulaması Üzerine Öğretmen Görüşleri 9
Ezgi Özkan Sarıgül 9
Şebnem Yıldırım Orhan 9
Alfredo Piatti Op.25 Viyolonsel için 12 Kapris No.1'in Viyolonsel Eğitimi Açısından İncelenmesi 21
İzzet Nazlıaka 21
Müzik Öğretmeni Adaylarının Umut ve Mutluluk Düzeylerinin Karşılaştırılması 31
Hazel Ercan 31
Şebnem Orhan 31
Rudolf Matz '54 Kısa Etüt' Metodunun Analizi 41
Sinem Arıcı Kethüda 41
Şebnem Yıldırım Orhan 41
Devlet Tiyatrolarında Sahnelenen Çalıkuşu Oyunlarının Kostüm Özelliklerinin Dönemsel Olarak İncelenmesi 53
Ensar Yılmaz 53
Kentli Hakları Açısından Sağlıklı Kent Yaklaşımı 62
H. Burçin Henden Şolt 62
Kentsel Yaşamda Görme Engelliler 71
H. Burçin Henden Şolt 71
Approaches Towards the Tutor as a Role Model to Learners in the Lecture Hall. A Case Study in Rabat-Morocco 83
Rym Asserraji 83
Yakın Çağ Muş Tepeköy Höyük İskeletlerinde Travma İzleri 97
Nevin Goksal 97
Hakan Yılmaz 97
Timur Gültekin 97
Sabahattin Erdoğan 97
Urartu Dönemi Kemik ve Boynuz İşleme Teknikleri 107
Rafet Çavuşoğlu 107
Dilara Demirtaş 107
Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-Šarrat'in Zaferi 124
İsmail Coşkun 124
Eski Yakındoğu'da Avcı Kuşlar 136
İsmail Coşkun 136

Oral patoloji, Diş Çürüğü: Muş Tepeköy Höyük 152
Hakan Yılmaz 152
Timur Gültekin 152
Nevin Goksal 152
Sabahattin Erdoğan 152
İçeriden Gidenler ve Dışarıdan Gelenler: Farklı Göç Örüntüleri Bağlamında Artvin'in Göç Deneyimini Anlamak 170
Kerem ÖZBEY 170
Avrupa Para Sistemini Hazırlayan 1958-78 Avrupa Olayları 187
Ekrem ERDEM 187
Lokman Salih ERDEM 187
Algılanan Seyahat Kısıtlarının Engellilerin Havayolu ile Seyahat Etme Niyetine Etkisi 200
Serap Çabuk 200
Nuriye Güreş 200
M. Yüksel Avcılar 200
Seda Arslan 200
Harun Yılmaz 200
Cevher Yüksel 200
Blok Zinciri Teknolojisinde Güvenlik Yaklaşımları ve Merkle Ağacı 220
İlker İbrahim Avşar 220
Class Management and Classroom Leadership Styles of Teachers 231
Ahmet Yaşar Demirkol 231
Geleneksel Tekstil El Sanatı Yazma Baskıcılığında Kullanılan Boyarmaddeler 238
Ayşe Uygur 238
Tüketici Satın Alma Davranışında Reklam Mecralarının Etkisinin Coğrafi Bölgelere Göre Farklılaşması 258
Fikret YAMAN 258
Semih AÇIKGÖZOĞLU 258
Local Credit Rating Agencies: Benefits and Challenges 266
Zeynep KARAŞ 266
Endüstri Teşebbüslerinde Bilgi Yönetiminin Önemi ve Yönetim Açısından Değerlendirilmesi 274
Mehmet Özkan 274
Çağının İlerici Sanatçısı Kurt Schwitters ve Merz Yapıtlarıyla Gelen Yeni Sanatsal Düşünce Üzerine 304
Ayfer UZ 304

Tedarikçi Seçim Problemleri için Bir Entegre Çözümü Önerisi: Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yöntem 314
Nurullah UMARUSMAN 314
Türkiye'deki Ticari Bankaların Likidite Riski Düzeylerinin Kümeleme Analizi ile Belirlenmesi 328
Ekrem ERDEM 328
Talip TORUN 328
Veli AKEL 328
The Effects of Energy, Non-Energy, and Precious Metal Prices on the Inflation in Turkey: An ARDL Approach 346
Taner TURAN 346
Hüseyin Alperen ÖZER 346
Impact of Oil Prices on Airline Development Process, Cost Structure, and Stock Prices 357
Kasım Kiracı 357
Tarih Ders Kitaplarındaki Haritaların Kartografik Tasarım Açısından İncelenmesi 371
Ş. Gülin Karabağ 371
Coğrafya Eğitiminde Açık Uçlu Sorular 387
Murat GÜLBETEKİN 387
Adnan KAN 387
Servet KARABAĞ 387
Tekstil Üretiminde Toksik Etkiler 399
Ayşe Uygur 399
Trt Çocuk Kanallarının Spor Pedagojisi Açısından Değerlendirilmesi 410
Vahdet ALAEDDİNOĞLU 410
Hemşirelerin Yalın Yönetime İlişkin Algı Düzeyi ile Örgütsel Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki 434
Zülfiye Bıkmaz 434
İknanın İletişimi: Tüketiciden Sadık Müşteriye 449
İnci ERDOĞAN TARAKÇI 449
Mali Tablo Okuryazarlığı: Tunceli Munzur Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma 464
Zülkif YALÇIN 464
Mehmet Eren ÖZTÜRK 464
Türkiye'de Yaşlı Bakımı, Evde Hasta Bakımı ve Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Programları Önlisans Eğitiminde Durum: İstatistikler, Meslek Standartları, Ulusal Yeterlilikleri Ve Öneriler 476
Ergün Hasgül 476

Takımdaşlık Oyunlarına Dayalı Yaşantısal Eğitim Faaliyetlerinin Üniversite Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeyine Etkilerinin İncelenmesi 483
Güçlü Özen 483
Aile'de Yönetişim Politikalarına İlişkin Beklentiler 491
Ali Acar 491
KKTC Özelinde Bankaların Kurumsal Web Sayfalarının Yatırımcılarla İlişkiler Bağlamında PR Aracı Olarak Kullanımı 502
Elif Asude Tunca 502
Kıbrıslı Türklerde Kamuoyu Oluşumunda Kahvehane ve Kulüplerin Rolü 518
Hasan Erçakıca 518
Bir Sanal Organizasyonun İzleme ve İzlenme Etkilerine Dair Bir Model 531
Benan Yücebalkan 531
Barış Aksu 531
Modernleşme Bağlamında Reklamlarda Modern Kadın İmgeleri: 1960'lı Yıllar Reklam Afişleri 544
Hanife Güz 544
Selin Akınç 544
Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Eğitiminde Kuram ve Uygulama Bağlantısı ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
Makbule BAŞBAY 555
Gülsen ÜNVER 555
Yelda KAĞNICI 555
Erkan GEÇİTLİ 555
Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Eserleri Üzerinden XVII. Yüzyılın İlmi Hareketliliğine Dair 567
Nazife Nihal İnce 567
Etkili Dilbilgisi Anlatma Teknikleri 575
Nurten Özçelik 575
Agatha Christie's *Endless Night*: Paradise Lost 587
Victoria Bilge Yılmaz 587
Bursa'da Kaybolmaya Yüz Tutan Mesleklerden Nalbantlık 594
Hülya TAŞ 594
Tüm Yönleriyle Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemi 616
Nurten Özçelik 616

Determination of Employees' Reactions to Abusive Supervision Management Styles of Hospitalıty Business Managers Via Decision Tree Method ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

Engin AYTEKİN 630

Cengiz GAZELOĞLU 630

Eren ERKILIÇ 630

Egemen Özne'ye Tarihsel Bir İtiraz: Spinoza ve Birlikte Olma 644

Zafer Gündüz 644

İnsanlık İdealinin İmkanı, Tekillik Topolojisi, Mekana Dönüş 650

Zafer Gündüz 650

Parrhasius Perdesinin Ardı: Sanatçının Amacı 656

Ömür Karslı 656

Parazit Mimari Olarak Felsefe: Ayhan Bıçak Düşüncesine Göre Felsefede Yapı ve Kurgu 669

Ömür Karslı 669

Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir İlçe Belediyesi Örneği 682

Hayrettin ERTAN 682

Mutlu TOKMAK 682

Logıstıcs 4.0 Wıth Industry 4.0 in Turkey and World 692

Selminaz Adıgüzel 692

Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiye Parasal Oran Yöntemi Yaklaşımı 707

Murat YILMAZ 707

Kırsal Alanlarda İnsan, Mekân ve Kültür Etkileşimi: Suvermez Köyü Örneği 722

Nur Gemi 722

Nezihat Köşklük Kaya 722

Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörlerden Demografik Özelliklere Göre Tüketicilerin Yeşil Satın Alma Eğilimi ve Çevre Bilincinin Karşılaştırılması 736

Zehra TÜRK 736

Eski Anadolu Toplumlarında Nadir Görülen Epigenetik Karakter Hypodontia: Dara Antik Kenti Örneği . 747

Ayşegül ŞARBAK 747

Yerli Malı Haftası'na Yönelik Bir Müzik Dersi Uygulaması Üzerine Öğretmen Görüşleri

Ezgi Özkan Sarıgül[1]

Şebnem Yıldırım Orhan[2]

Giriş

Örgün eğitimin temel basamağını oluşturan ilkokul kademesi, zorunlu eğitim çağındaki öğrencilerin bilgi, beceri ve tutumları geliştirmeye yönelik eğitim ve öğretim sağlayan bir kademedir. Bu kademe bireyin hem akademik hem de sosyal yönden gelişiminin temellerinin atıldığı, öğrenciyi yalnızca ortaokul kademesine değil, yaşama da hazırlayan çok önemli bir basamaktır. Sınıf öğretmeni de bu önemli basamağın en önemli ögelerinden biridir. " İlkokullarda dört yıl boyunca özel alan dersleri dâhil bütün derslerin sınıf öğretmenleri tarafından işlenmesi üniversitelerin "sınıf öğretmenliği" bölümlerinde verilen eğitimin önemini daha da arttırmaktadır" (Yılmaz ve Orhan,2018).

İlkokullarda, müzik derslerine sınıf öğretmenlerinin girdiği bilinmektedir. "Nitelikli bir sınıf öğretmeni; genel kültür derslerinin yanı sıra özel alan derslerinde de donanımlı olmalıdır. Örneğin ilkokul müzik dersi öğretim programında yer alan temel müzik yazı ve öğelerini bilmeli, şarkıları doğru şekilde seslendirebilmeli, bir okul çalgısı veya Orff çalgısı ile şarkılara eşlik edebilmeli, değişik türde kültürlerin müziklerinden örnekleri öğrencilere sunabilmeli ve öğrencilerin müziksel yaratıcılık yönlerini ortaya çıkartmalarını sağlamalıdır" (Yılmaz ve Orhan,2018).

İlkokul Müzik Dersi Öğretim Programı'nın amaçları şu şekildedir (Müzik Dersi Öğretim Programı, 2017, s. 5-6):

- Müzik yoluyla estetik yönünü geliştirmek,
- Duygu, düşünce ve deneyimlerini müzik yoluyla ifade etmelerine imkân sağlamak,
- Yaratıcılığını ve yeteneğini müzik yoluyla geliştirmek,
- Yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası müzik türlerini tanıyarak farklı kültürlere ait öğeleri zenginlik olarak algılamasını sağlamak,
- Kişilik ve öz güven gelişimlerine katkı sağlamak,
- Müzik aracılığıyla zihinsel becerilerinin gelişimini sağlamak,
- Müzik yoluyla bireysel ve toplumsal ilişkilerini geliştirmek,
- Müzik ile ilgili çalışmalarda bilişim teknolojilerinden yararlanmalarını sağlamak
- Müziksel algı ve bilgilerini geliştirmek,
- Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmalarını sağlamak,
- İstiklâl Marşı başta olmak üzere marşlarımızı özüne uygun olarak seslendirmelerini sağlamak,
- Müzik yoluyla sevgi, paylaşım ve sorumluluk duygularını geliştirmek,
- Bireysel ve toplu olarak nitelikli farklı türlerde şarkı dinleme ve söyleme etkinliklerine katılımlarını sağlamak,

[1]Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Müzik Eğitimi Doktora Programı, Ankara, Türkiye, ezgiozkan@icloud.com
[2] Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Müzik Eğitimi, Ankara, Türkiye, s.y.orhan@hotmail.com

- Millî birliğimizi, bütünlüğümüzü pekiştiren ve dünya ile bütünleşmemizi kolaylaştıran müzik kültürü ve birikimine sahip olmalarını sağlamak,
- Atatürk'ün Türk müziğinin gelişmesine ilişkin görüşlerini kavramak amaçlarına ulaşmalarının sağlanmasıdır.

Programa ve çağın gereklerine göre ilköğretim müzik dersini uygulayacak öğretmenin nota bilmesi; çalma, söyleme, dinleme, çözümleme ve yaratma yönlerinden kendisini geliştirmiş olması; müzik dersi öğretim ilke, yöntem ve tekniklerini bilmesi ve uygulayabilmesi; ulusal ve evrensel ölçüde bir şarkı dağarcığına, müzik kültürüne sahip olması; çocuk şarkıları yaratabilmesi, bu duygu ve beceriyi çocuğa da kazandırabilmesi, çocuğun müziksel gelişiminin farkında olması ve bu gelişmeyi öğretim sürecinde dikkate alabilmesi gerektiğini belirtmektedir (Saydam, 2003, s. 75).

Yöntem

Çalışma, Ankara ili, Çankaya ilçesinde 2019-2020 eğitim-öğretim yılında görev yapan 20 sınıf öğretmeni ile yapılan uygulama ve anket çalışmasına dayalı nitel bir çalışmadır.

"Nitel araştırma, insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya yönelik bilgi üretme süreçlerinden biridir (Strauss, Corbin, 1990)."

"Nitel veri analizi, gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntem ve teknikleriyle elde edilen verilerin düzenlendiği, kategorilere ayrıldığı, temaların keşfedildiği ve sonuçta tüm bu sürecin rapora aktarıldığı bir etkinlikler toplamıdır. Nitel veri analizinde temel amaç, sosyal gerçekliğin içerisinde gizil bir biçimde bekleyen bilginin gün yüzüne çıkartılmasıdır (Özdemir, 2010)."Nitel çalışmalar, bir konuyu ölçmekten ziyade tanımlamaya, anlamaya ve yorumlamaya yönelik bulgular toplar. İzlenimler, fikir ve görüşlerden meydana gelir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada, Yerli malı haftasının kutlanmasına yönelik olarak müzik dersi için hazırlanmış yerli malı çalgılarının tanıtıldığı 26 slaytlık sesli sunu sınıf öğretmenlerine izletilip sunuya ilişkin öğretmen görüşleri alınmıştır. Alınan demografik özellikler tablo ile sunulmuş açık uçlu sorulardan alınan veriler ise nitel veri analizi yoluyla tema ve kodlarla tablolaştırılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Çalışma, ilkokul müzik derslerine giren sınıf öğretmenlerinin, Hayat Bilgisi ders içeriğinde bulunan «Yerli Malı Haftası» konusunu, müzik ders içeriği ile ilişkilendirmek; bu bağlamda Türk Müziği çalgıları hakkında bilgilendirme yaparak öğrencilerin müzik kültürlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın, sınıf öğretmenlerine bu konuda rehber olması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Çalışma, hazırlanmış sunu ile, müzik dersinin işlevselliğinin artması ve sınıf öğretmenlerinin müzik dersi işleyişini kolaylaştırması bakımından önemli görülmektedir.

Aynı zamanda, yapılan bu çalışma «dört öğrenme alanına» (dinleme-söyleme, müziksel algı ve bilgilenme, müziksel yaratıcılık, müzik kültürü) hitap etmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Problem Durumu

Bu amaç doğrultusunda belirlenen alt problemler;

1-Sınıf öğretmenlerinin ilkokul müzik dersine ilişkin görüşleri nelerdir?

2-Yerli Malı Haftası'na yönelik yapılmış müzik dersi uygulamasına yönelik görüşler nelerdir?

olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Aşağıdaki tabloda çalışma grubunun demografik özellikleri yer almaktadır:

Tablo1: Çalışma grubunun demografik özellikleri tablosu

Öğretmen	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Deneyim	Mezun Olunan Okul	Mezuniyet Derecesi
Ö1	Kadın	53	26	Eğitim Fakültesi	Ön Lisans
Ö2	Kadın	50	28	Eğitim Yüksekokulu	Lisans
Ö3	Kadın	45	26	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö4	Kadın	46	26	Eğitim Fakültesi	Yüksek Lisans
Ö5	Kadın	48	24	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö6	Kadın	49	30	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö7	Kadın	51	30	Eğitim Fakültesi	Ön Lisans
Ö8	Kadın	31	9	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö9	Kadın	60	36	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö10	Erkek	60	39	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö11	Erkek	60	41	Eğitim Fakültesi	Ön Lisans
Ö12	Kadın	47	27	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö13	Erkek	50	30	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö14	Kadın	52	27	Fen Fakültesi	Lisans
Ö15	Kadın	37	16	Eğitim Fakültesi	Yüksek Lisans
Ö16	Erkek	51	22	Eğitim Fakültesi	Yüksek Lisans
Ö17	Kadın	47	22	İşletme Fakültesi	Lisans
Ö18	Erkek	55	35	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö19	Kadın	52	32	Eğitim Fakültesi	Lisans
Ö20	Kadın	60	39	Eğitim Fakültesi	Lisans

Demografik tabloda yer alan bilgilere göre, genel olarak çalışma grubundaki öğretmenlerin eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümlerinden mezun olduğu ve oldukça deneyimli öğretmenler olduğu söylenebilir.

Bulgular

Bu bölümde, sınıf öğretmenlerinin girdikleri müzik derslerine ve uygulanan çalışmaya yönelik görüşlerini içeren yanıtlardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1.Alt Probleme Yönelik Bulgular

Aşağıda sınıf öğretmenlerinin müzik dersine ilişkin görüşlerini ifade eden tablolar yer almaktadır.

Tablo 2. Müzik dersinden sorumlu olmaya ilişkin memnuniyet tablosu

Öğretmen	Evet	Hayır
Ö1	✓	
Ö2		✓
Ö3	✓	
Ö4		✓
Ö5	✓	
Ö6		✓
Ö7		✓
Ö8	✓	✓
Ö9		✓
Ö10		✓
Ö11	✓	
Ö12		✓
Ö13		✓
Ö14	✓	
Ö15		✓
Ö16		✓
Ö17		✓
Ö18		✓
Ö19		✓
Ö20		✓
Toplam	6	14

Tablo 2'de sınıf öğretmenlerinin %30'u müzik derslerine girme konusunda memnuniyetlerini belirtirken, %70 oranında sınıf öğretmeni, müzik dersine girmekten memnun olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3. Sınıf öğretmenlerinin müzik dersine girmek için kendilerini yetkin bulma durumuna ilişkin tablo

Öğretmen	Evet	Hayır	Kısmen
Ö1		✓	
Ö2		✓	
Ö3		✓	
Ö4		✓	
Ö5		✓	
Ö6		✓	
Ö7		✓	
Ö8			✓
Ö9		✓	
Ö10		✓	
Ö11		✓	
Ö12		✓	
Ö13		✓	
Ö14		✓	
Ö15		✓	
Ö16		✓	
Ö17		✓	

Ö18		✓	
Ö19		✓	
Ö20		✓	
Toplam	-	19	1

Tablo 3'de görüldüğü gibi müzik dersine girmek için konusunda sınıf öğretmenlerinin 20'sinden 19'u, diğer bir deyişle %95'i kendisini bu konuda yetkin görmemektedir.

Sınıf Öğretmenlerinin Müzik Dersi İşleyişinde Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Bulgular:

"Öğrencilere nota bilgisi öğretemiyorum." (Ö2,Ö3,Ö9,Ö12)

"Müzik dinlemeyi çok sevdiğim halde, bu konuda öğretici olmadığımı düşünüyorum."(Ö4)

"Enstrüman çalarak ya da şarkının doğru melodisiyle söyleyip, öğretebilmek isterdim."(Ö5)

"Yetenekli öğrencileri saptayabilmek isterdim."(Ö6)

"Temel müzik bilgilerine sahip olmadığım için, dersleri işlerken sorun yaşıyorum."(Ö7,Ö13)

"Çocuk korosu kurabilmeyi isterdim, özel gün ve haftalarda verilen görevlerde bu konuda sıkıntım var."(Ö8)

"Müzik dersini sevdirme konusunda eksiğim var."(Ö11)

"Şarkı öğretmekte zorlanıyorum."(Ö14)

"Müzik derslerinin performansa yönelik olduğunu düşünüyorum fakat dersler teorik bilgi içerikli."(Ö15)

"Müfredatı vermekte güçlük çekiyorum."(Ö16,Ö17)

"Müzik kitaplarında yer alan şarkılardan pek çoğunu bilmiyoruz. Bu şarkıları EBA'da bulamadığımız gibi video sitelerinden de ulaşamıyoruz. Nota bilgimiz de yetersiz olduğu için, çocuklara doğru bir şekilde aktarmamız mümkün olmuyor." (Ö17)

"Müzik aleti çalamadığım için örnekleyemiyorum."(Ö18)

"Bu işin profesyoneli ben değilim, müzik dersi benim için bir problem."(Ö19)

Sınıf öğretmenlerinin girdiği müzik derslerinin işleyişine yönelik önerilerine ilişkin bulgular:

"Müzik ve drama bir arada olacak şekilde dersler işlenmeli."(Ö1)

"Ritim çalışmaları ve nefes çalışmalarına yer verilmeli."(Ö1,Ö10)

"Her öğrenci için blokflüt, melodika ve mandolin kullanımı zorunlu olmamalı."(Ö1)

"Müzik beğeni ve müzik genel kültür eğitimi verilmeli."(Ö2,Ö11)

"Türk müzikleri dinletilmeli, kulaktan eğitim ve ritim çalışmaları yapılmalı." (Ö3,Ö12)

"Bol bol şarkı dinletilmeli, müzik aletleri tanıtılıp, her çalgının sesi konusunda bilgi verilmeli."(Ö4)

"Çocukların eğlenecekleri biçimde ritim, nefes ve şarkı çalışmaları yapılmalı."(Ö5,Ö7)

"Müfredatta çocukların seveceği, güncel yaşamla ilgili popüler şarkılar olmalı."(Ö6,Ö7)

"Koro ve solo çalışmalar yapılmalı." (Ö6,Ö7)

"Sınıf korosu kurulmalı. Farklı çalgıların, ünlü müzisyenlerin fotoğraflarının yer aldığı bir müzik sınıfı oluşturulmalı. "(Ö8)

"Sadece dinleme eğitimi olmalı. Çocuklar bu derste eğlenmeli."(Ö9,Ö18)

"Öğrencinin güncel yaşamı ve ihtiyaçlarına yönelik bir program yapılmalı."(Ö13)

"Yetenekleri ortaya çıkarabilecek bir program olmalı."(Ö14)

"Müziğin insan yaşamındaki önemini fark ettirecek, yetenek geliştirmeye uygun, müzik dinleme kurallarını öğreten, müzik kültürü kazandıran içerikte olmalı."(Ö15)

"İşitsel ve görsel materyallerle desteklenecek, ilgi çekici içerikte bir program olmalı." (Ö16,Ö17)

"Genel kültüre dayalı, teorik olmalı."(Ö19)

2.Alt Probleme İlişkin Bulgular

Aşağıda ikinci alt probleme yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4. Sununun içeriğindeki bilgilere ile daha önce karşılaşıp karşılaşmama durumuna ilişkin görüş tablosu

Öğretmen	**Evet**	**Hayır**
Ö1		✓
Ö2		✓
Ö3		✓
Ö4	✓	
Ö5		✓
Ö6		✓
Ö7		✓
Ö8		✓
Ö9		✓
Ö10		✓
Ö11		✓
Ö12		✓
Ö13		✓
Ö14	✓	
Ö15	✓	
Ö16		✓
Ö17		✓
Ö18		✓

Ö19		✓
Ö20		✓
Toplam	3	17

Tablo 4'te sınıf öğretmenlerinin %15'i sunudaki bilgilerle daha önce karşılaşmadığını ifade ederken, %85'i bu bilgilerle daha önce karşılaşmadığını belirtmiştir.

Tablo.5 yerli malı haftası'na yönelik bir müzik dersi uygulaması üzerine öğretmen görüşleri

Tema	Kod
Kolaylık	"Müzik aletlerini tanıma ve hayatımızda müzikle ilgili değerleri tanımamızda kolaylık getireceğine inanıyorum." (Ö1)
	"Her özel gün için hazırlanabilse…" (Ö4)
	"Ülkemizde yörelere göre bu eğitim hazırlanabilir." (Ö4)
	"Görsel ve duyuşsal oluşu öğretimi kolaylaştırıyor. Akılda kalıcı ve dikkat çekici olmuş." (Ö5)
	"Her özel gün ve hafta için yapılsa sınıf öğretmenine büyük kolaylık sağlar."(Ö14)
	"Derslerin işlenişinin ve içeriğini zenginleştireceğini düşünüyorum. Böylece öğrencinin müzik dersine olan ilgisi artacaktır."(Ö16)
Farkındalık	"Daha önce ismini duymadığım, dokunmadığım çalgıların en azından sesini duyup görmüş oldum." (Ö1)
	"Bu tip uygulamalarla, geleneklerimizin unutulmadığını bilmek beni mutlu ediyor." (Ö1)
	" Yerli Malı denildiğinde sadece yeme-içme olmadığı anlaşılıyor." (Ö2,Ö9)
	"Bu sunu ile yerli malının sadece yiyecek, elektronik, tekstil vb. olmadığını anladık." (Ö3)
	"Konuya farklı bir bakış açıdan bakmamızı sağladı." (Ö4)
	"Bu uygulamalarla müzik öğretimini daha bilinçli olarak yapar, mutlu olurum." (Ö10)

	"Bu sunu özellikle bizim için, çok iyi bir eğitim oldu. Derslerimde kullanmayı isterim." (Ö2)
	"Bu sunuyu derste kullanmak için sabırsızlanıyorum." (Ö3)
	"Bu tip sunumlar çeşitlendirilmeli." (Ö5)
	"Öğrencilerin etkili öğrenmesini sağlar. Bu tip müzik dersi uygulamaları haftanın önemini daha kalıcı hale getirir."(Ö6)
	"Çocuklar için eğlenceli bir uygulama, öğrenciler derse severek ve isteyerek gelirler."(Ö7)
	"Bu tip uygulamalar ,biz öğretmenlerini müzik konusunda daha donanımlı hale getirir." (Ö8)
Fayda	"Yerli müzik aletlerini ve onların seslerini tanıyan öğrenci, daha çok müzik sevgisi kazanabilir."(Ö11)
	"Yerli çalgıların tanıtılması açısından çok faydalı."(Ö12)
	"Bu çalışmayı yerli malı ile ilişkilendiremedim." (Ö13)
	"Çocukların ilgisini çekeceği için dersi zevkli hale getirir."(Ö14)
	"İlgi çekici ve bilgilendirici olmuş, öğrencilerimizde merak uyandıracağını düşünüyorum."(Ö17)
	"Yerli müzik aletleri hakkında bilgi sahibi olduk." (Ö18)

Tablo 5'te sınıf öğretmenlerinin sunuya ilişkin görüşleri fayda, kolaylık ve farkındalık temaları altında toplanmıştır. Tabloya göre, öğretmen görüşlerinin en çok fayda teması altında toplandığı görülmektedir.

Sonuçlar

1.Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Sınıf öğretmenlerinin %70'i müzik derslerine girmekten memnun olmadıklarını ifade edip, öğretim programı içeriğinde destek kaynaklara ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

% 30'u kendilerinin bu derse girmekten mutlu olduklarını ifade etmelerine rağmen , % 95'inin yetkin olmadıklarını ifade etmeleri dikkat çekicidir.

Sınıf öğretmenlerinin müzik dersi işlerken en çok, ''nota öğretimi ve şarkı öğretimi" ile ilgili sorunlarla karşılaştığı; ilk dört sene ilgili, müzik öğretim programının içeriğine ilişkin daha çok müzik dinleme(beğeni), müzik kültürü ve teorik bilgiye dayalı, kulaktan öğrenme temelli olarak çocukların beğenisine uygun güncel müziklerin yer aldığı, ritim çalışmaları, koro çalışmaları yapılabileceği önerilerinde bulundukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

2.Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

Sınıf öğretmenlerinin %85'i sunuda yer alan bilgilerle daha önce karşılaşmadığını ifade etmişlerdir.

Sınıf öğretmenleri hazırlanmış bu sunu ile daha çok ''fayda" teması altında ifadeler kullandıkları, daha sonra sırasıyla «farkındalık», « kolaylık» temaları altında ifadeler kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Sadece bir öğretmenin, hazırlanan sunuyu Yerli Malı Haftası ile ilişkilendiremediği, ancak müzik derslerinde kullanılacak önemli ve değerli bir materyal olarak gördüğü sonuçlarına ulaşılmıştır.

Öneriler

İlkokulda müzik derslerine giren sınıf öğretmenlerinin önemli gün ve haftalara yönelik olarak alan uzmanlarıyla hazırlanan sunular yoluyla dersleri yürütmesi, okul dışı müzik etkinliklerine (TRT,CSO konserleri) öğrencilerini yönlendirmesi önerilmektedir.

Konunun devam sürecinde, yaparak-yaşayarak öğrenmeye katkıda bulunmak amacı ile bu çalgılardan maket çalışması yapılması önerilmektedir. Bu çalışmanın aynı zamanda beceri gelişimine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Aşağıda yer alan linkler yardımıyla, dersin kavrama derecesini artırmak amacıyla, öğrencilere animasyon içeriklerinin izletilmesi önerilmektedir;

https://youtu.be/ClsIuZ6hja0
https://youtu.be/tovKcPLfDyw
https://youtu.be/2fKe6tLJejs

Kaynaklar

Akman, N.G. (2014). Nicel ve nitel araştırma yöntemleri. http://www.academia.edu/15658650/NİCEL-VE-NİTEL-ARAŞTIRMA-YÖNTEMLERİ-pdf (erişim tarihi: 30.10.2019).

Barış, D. A. ve Özata, E. (2009). Sınıf öğretmenliği anabilim dalında alınan müzik-müzik öğretimi derslerinin öğretmenlik uygulamalarındaki yansımaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (18), 27-42.

Dinç Altun, Z. ve Uzuner, F. G. (2018). Sınıf öğretmenlerinin müzik eğitimine yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 18(3), 1416-1432.

Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.

Küçüköncü, Y. (1991). *Müzik eğitimi ve öğretimi.* Çanakkale: Çanakkale Eğitim Fakültesi Yayınları.

Küçüköncü, Y. (2000). Sınıf öğretmenliğinde müzik eğitimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1, 8-12.

Özdemir, M. (2010) Nitel veri analizi: sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(1).

Saydam, R. (2003 Ekim). *İlköğretim okulu I. ve II. devre müzik eğitiminde eğitimci sorunu.* Cumhuriyetimizin 80.yılında Müzik Sempozyumu Bildirisi

Strauss, A., ve Corbin, J. (1990). *Basics of qualititve research: Grounded theory procedures and techniques.* New Delhi: SAGE Publicians.

Uçan, A. (1994). *Müzik eğitimi: Temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar.* Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Yılmaz, M.S., ve Orhan, Ş. (2018). Sınıf öğretmenliği bölümlerinin müzik dersi öğretim programı ve ders içeriklerinin incelenmesi. *Onlıne Journal Of Musıc Scıences,* 3(2), 170-189.

Alfredo Piatti Op.25 Viyolonsel için 12 Kapris No.1'in Viyolonsel Eğitimi Açısından İncelenmesi

İzzet Nazlıaka[1]

1. GİRİŞ

Viyolonsel yaylı çalgılar ailesinin günümüzde kabul görmüş, halen devam etmekte olan 4 üyesinden ses kalınlığı olarak 3. sırada olanıdır. Viyolonsel 18. Yüzyılda İtalya Cremona'daki Andrea Amati'nin başını çektiği ve öğrencisi Antonio Stradivairus'un devam ettirdiği bir çalgı yapımcıları ekolünün gelişimine çok büyük katkıda bulunduğu bir süreçte ilk halini almıştır. 18. Yüzyıl boyunca ilk gövde ve tuşe formunda devam etmiştir. İlk döneminde kullanılan tellerinin akordu günümüzdeki viyolonselin akordu ile aynı seslerdi. La-Re-Sol-Do akordu günümüze kadar gelmiştir. Bu konudaki tek fark o zaman kullanılan viyolonsel telleri doğal bağırsak teller olduğu için bu tellerin gerilebildiği maksimum gerginliğe kadar teller tizleştirilebiliyordu. Bu gerginlik ise bugün günümüzde akort için kullandığımız 443 hz yerine yaklaşık 426-428 hz seviyesindeydi; yani bugünkü sol diyez sesinden daha pes bir sesi ifade etmekteydi.

Viyolonsel eğitimi, 16. Yüzyıldan başlayarak Avrupa'da özellikle İtalya'da başlamıştır. İtalya'da viyolonsel çalgısının teknik açıdan büyük gelişim göstermesi bu konuda öncelikli sebep olmuştur. İtalya'daki viyolonsel ekolü önce viyola da gamba, sonra ise viyolonsel üzerine devam etmiştir. 17. Yüzyıldaki viyola da gamba ile 18. Yüzyıldaki viyolonseldeki teknik benzerlikler, daha sonraki dönemde viyola da gamba'nın orkestra çalgısı pozisyonunu yitirmesiyle viyolonselin daha solisttik bir pozisyona evirilmesine yol açmıştır. Bu solisttik pozisyon viyolonselin çalışında çok üst düzey bir icracılık gereği ortaya çıkartmış, bunu sağlamak için de 18. ve 19. Yüzyılda viyolonselin Fransa ve İtalya'da birçok çalıcı tarafından geliştirilmesine yol açmıştır.

Konservatuarlardaki viyolonsel eğitimi Avrupa'da 19. Yüzyılda öncelikle Paris'te Bertau sonrasında öğrencileri Duport kardeşler (J.L. Duport J.F. Duport) bir akademik form kazanmış sonrasında Avrupa'da Paris ekolünün etkisiyle gelişmiştir. 19. yüzyılın 2. Yarısında Prusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki çeşitli şehirlerde (Dresden, Leipzig, Budapeşte, Hamburg gibi) birçok noktada akademik kabul edilebilecek viyolonsel eğitimi verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de konservatuarlarda viyolonsel eğitimi 1936'da Ankara'da Musiki Muallim Mektebi'nden ayrılarak kurulan Ankara Devlet Konservatuarı'nda başlamıştır. Yaklaşık 40 yıl boyunca ülkemizdeki tek viyolonsel çalgı eğitimini Ankara Devlet Konservatuarı yürütmüştür. Daha sonraları diğer büyük şehirlerde İstanbul, İzmir, Adana, Eskişehir gibi yeni konservatuarlar açılarak ülke çapında viyolonsel eğitimi yaygınlaşmıştır.

Viyolonsel Türkiye'de, eğitimci yetiştirmek amacıyla eğitim fakülteleri güzel sanatlar eğitimi bölümü müzik eğitimi anabilim dallarında lisans ve lisansüstü düzeyde, sanatçı yetiştirmek amacıyla konservatuvarlarda ortaöğretim, lise, lisans ve lisansüstü düzeyde, güzel sanatlar fakültelerinde lisans ve lisansüstü düzeyde, lisans düzeyindeki müzik eğitimi kurumlarına öğrenci yetiştirmek amacıyla da güzel sanatlar liselerinde eğitimi verilen bir çalgıdır (Onat, Orhan 2017).

[1]İzzet Nazlıaka, Doç.Dr, Hacettepe Üniversitesi, Yaylı Çalgılar Anasanat Dalı,sahinizzet.nazliaka@hacettepe.edu.tr

Alfredo Piatti 1822 yılında İtalya Bergamo'da doğmuş bir çellisttir. 1832 yılında İtalya'da Milano konservatuarında başladığı viyolonsel eğitimine harika çocuk olduğu anlaşılınca 14 yaşından itibaren verdiği konserlerle halkın önüne çıkmıştır. 1843 yılından itibaren ünlü piyanist Franz Lizst ile birlikte Avrupa'da birçok yerde konserler vermeye başlamıştır. Daha sonraları Avrupa'da birçok ülkede ve şehirde konserler vermiş aralarında alman Robert Haussmann ve Hugo Becker, İngiliz William Whitehouse, Leo Stern gibi cellistleri yetiştirmiştir. İngiltere'de hayatının çok büyük bir bölümünü geçirmiş William Whitehouse'ın öğrencisi William Pleeth ve Pleeth' in öğrencileri Jacqueline du pre, Robert Cohen gibi İngiliz viyolonsel ekolünde çok önemli etkileri ve yeri olan cellistlerin öncüsü olmuştur. Olağanüstü bir cellist olmasının yanı sıra Konser parçası formunda yazdığı eserlerle tüm Avrupa'da haklı bir üne kavuşmuştur.

Kendi başına bir bilim ve sanat dalı olan müzik, çağdaş eğitim alanlarının içinde, sanat eğitimini ilgilendiren bir konu olarak, müzik eğitimi adıyla güzel sanatlar eğitiminin başlıca gelen dallarından biridir. Müzik eğitimi temelinde müziksel davranışları oluşturmaya, müzikle ilgili davranışları geliştirmeye, oluşan davranışları düzeltilmesine, sonucunda da bir müzikal olgunlaşma sürecidir.

Müzik eğitiminde çalgı eğitimi önemli bir alanı kapsar. Öğretimi ise çalgı çalabilme becerisine sahip olmak amacıyla sistematik olarak belirli davranışları öğretilmesine dayanır. Bir çalgıyı çalabilmek tekrara dayanan yoğun bir çabaya bunun yanında olağanüstü bir konsantrasyon isteyen fiziksel ve zihinsel bir eylemdir. Çalgı çalmada etkileyici bir seviyeye gelmek için gereken durum kişinin zihnen ve bedensel koordinasyon, acelite, kas hafızasındaki gelişmeye bağlı olarak ilerleme kaydeder. Bu becerilerin öğretilmesinde izlenecek yolu oluşturan çalgının teknik imkânlarına göre yazılmış çalgı etütleri, egzersizleri ve metotları büyük önem arz etmektedir.

Konservatuarlarda, müzik eğitimi anabilim dalları ve güzel sanatlar liselerindeki çalgı eğitimi sürecinde, eğitim gören öğrencinin teknik ve müzikal becerilerini geliştirmek amacıyla düzeyine uygun ulusal ve evrensel boyutta egzersizler ve etütler çalıştırır. Bu süreçte öğrencinin birçok teknik ve/veya müzikal zorlukla karşılaşabilmesi ihtimal dâhilindedir. Bu zorlukları çözülebilmesi için eğitimcinin öğrencinin karşılaşacağı zorlukları doğru tanımlaması önkoşuldur. Doğru tanımlanmış zorlukların çözümlenebilmesi için bilinçli bir çalışma şarttır.

Eğitim fakülteleri müzik eğitimi ABD viyolonsel öğrencilerinde hedeflenen 4 yıllık öğretim programının temelini oluşturan kazanımlar, öğrenci için önemli bir altyapı sağlar. Bu hedeflerin kazanılmasında etütlerin rolü oldukça önemlidir. Çalgı eğitiminde doğru teknik kazanımı konusu en önemli unsurdur. Doğru kazanılmış sağ el, sol el tekniği ile öğrenci, müzikal dinamikleri, cümleleri, başka bir deyişle müziğin bütününü ifade etmekte zorlanmaz ve ilerlemesi oldukça kolay olur (Özkan, Orhan 2017).

Öğretmen çalınacak etüdün hedeflerini öğrencisi ile saptar ve öğrenciyi bu konuda bilgilendirirse, öğrencinin sadece çalma işine konsantre olmasını engellemiş olur. Neyi neden yaptığını bilen öğrenci için çalışmak yük olmaktan çıkar. Akılla-düşünerek çalışma, öğrenciye hem hız kazandırır hem de öğrencinin çoklu düşünmesi sağlanarak müziğe dolayısıyla etüde farklı bakış açısı kazandırır (Orhan, Arıcı 2015).

Etüt, hemen her çalgıda olduğu gibi viyolonsel eğitimi ve repertuvarının da vazgeçilmez öğelerinden biridir (Lin, 2006; Slavich, 2002; Sakar, 1997: 110-111-112;Tunca, 2003: 55-56; Tunca,2004; Aksu, 2003: 80-81; Herfurt, 1967: 1-35; Mooney,2003: 5-104, Akt., Güler, 2007).

"Etüt, içerdiği bir ya da birden çok teknik hedefle, öğrencinin/icracının repertuarına aldığı eserlerde karşılaşabileceği pek çok güçlüğün giderilmesinde önemli rol oynar. Şu halde, her etüdün,kapsadığı konu ya da teknik güçlükler ve söz konusu güçlüklerin giderilme yöntemleri temelinde,gerek analitik ve gerekse yaratıcı bir yaklaşımla irdelenmesinde büyük yarar olacağı açıktır (Cüceoğlu ve Berki, 2007:227)".

Kapris, Pietro Locatelli'nin 1733'de yazdığı keman sonatından Nicolo Paganini'nin etkilenerek 1820'de Op.1 24 Kapris olarak yazdığı, daha sonra da Schumann, Brahms, Lizst gibi bestecilerin Paganini'den etkilenerek yazdığı çalgının solistlik yeteneklerini göstermek için yazılan bir beste formudur. Bu formda çalgıcının solisttik kapasitesi seyirciyi etkileyecek en önemli unsurdur. Viyolonsel eğitiminde kapris, öğrencinin üst düzey bir seviyeye geldiğinde, öğrencinin solo performans göstereceği seviyeyi mükemmelleştirmek için çalıştırılır. Bu seviyeyi gösterirken her biri çalgının farklı bir özelliğine yönelik değişik kaprislerle dinleyeni/seyredeni etki altına almak amaçlanır.

Bu araştırmanın problem cümlesi 'Alfredo Piatti Op.25 12 Kapris sol minör No.1 Kaprisin viyolonsel eğitimi açısından incelenmesi nasıldır?' şeklinde oluşturulmuştur. Belirlenen alt problemler ise şunlardır:

1. Alfredo Piatti Op.25 12 Kapris sol minör No.1 Kaprisin genel görünümü nasıldır?

2. Alfredo Piatti Op.25 12 Kapris sol minör No.1 Kaprisin viyolonsel sağ el tekniği açısından kazanımları nedir?
3. Alfredo Piatti Op.25 12 Kapris sol minör No.1 Kaprisin viyolonsel sol el tekniği açısından kazanımları nedir?

2. LİTERATÜR

Bu bölümde araştırmaya konu olan ilgili alan yazında yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

ZAFER, Ahmet Hamdi (2005) 'Nicolo Paganini'nin keman eserlerinin incelenmesi' adlı çalışmasında Nicolo Paganini 24 Kapris Op.1 adlı eserin içindeki tüm 24 kaprisin tamamının, önce giriş kısımlarının, daha sonra içinde teknik zorluk barındıran çeşitli pasajların bulunduğu bölümleri ayrı ayrı incelemiştir. Araştırmanın sonucunda 24 kaprisin öncelikli olarak virtüözite zorlukları barındırdığı, bu zorlukların gamlar, arpejler ve çift seslerin her çeşit yay kullanımıyla çalınması, Paganini'nin kapris formunda yazdığı bu eserin temel sorunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir örnek olarak; No 1,5.9'daki ricochet, 1.2.4.8.9.17. 18'deki çift sesler, 3,5,17 numaradaki gamlarla örülü pasajlar ve 10,21,22'deki staccatolar verilebilir. Bu teknik zorlukların asılmasında en önemli faktörlerden biri, gamların dikkatli bir şekilde çalışılması olacaktır.

ARABOĞLU, Tanju (2018) Alfredo Piatti ve Op. 25/ 12 Kapris 'ine genel bir bakış' adlı çalışmasında Piatti, viyolonsel repertuarının en önemli bestecilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Piatti'nin 1865 yılında, ünlü viyolonsel bestecisi ve icracısı Bernhard Cosmann'a ithafen bestelediği Op. 25/ 12 Solo Viyolonsel Kaprisi viyolonsel literatüründe çok özel bir yere sahiptir. Piatti'nin kaprislerini hem bestecilik hem de eğiticilik yönü ile inceleme amacıyla yazılan bu araştırmanın öğrenci ve akademisyenler için faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kaprisler viyolonsel icrasında ileri düzey teknikler olarak kabul edilen detache, legato, spiccato, arpeggiato, ricochet, martele, staccato, pizzicato, sağ el tekniklerini içermekte ve aynı zamanda pus pozisyonu, çift ses, flajöle, gibi sol el tekniklerini de kapsamaktadır. 19. yüzyıl viyolonsel literatürüne büyük katkıları olmuş Piatti'yi tanımak ve onun müziğine yön vermiş olayları bilmek onun müziğini daha iyi anlamamızı sağlayabilir. Bunun yanı sıra teknik ve müzikal bir zenginliğe sahip kaprislerin hangi teknikleri içerdiğini bilmek de onları icra etmemizde kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma nitel bir araştırma olup, Alfredo Piatti Op. 25/12 Kapris Kitabı'nın 1. Kaprisi'nin çalışılması ve geliştirilmesine rehberlik etmek amacıyla yapılmış betimsel bir çalışmadır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden, içerik analizi modeli kullanılmıştır. Toplamda 77 ölçü olan 1. Kapris ölçü bazında sırayla incelenerek sol ve sağ eldeki çözülmesi gereken zorluklar saptanmış ve veriler yüzdeye çevrilerek matematiksel olarak ortaya konmuştur.

Krippendorff (2004), Neuman (2009); içerik analizini, 'metinlere ve kullandıkları bağlamlara yönelik anlamlı ve geçerli çıkarımlar yapabilmek için kullanılan bilimsel bir araştırma yöntemidir' olarak tanımlamaktadır. İçerik analizi, bir metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir. Burada bahsedilen iletişim ortamı olarak görev yapan her türlü yazılı, görsel ya da sözlü ögeyi tanımlar. Analiz edilen içerik; sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler ya da temaları ifade etmektedir (Katırcı, Yüce; 2016).

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma sayesinde çalgı üretiminde kapris çalışmanın sağladığı teknik ve müzikal gelişime dikkat çekmek ve kapris çalışacak konservatuar, müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerine analitik bir bakış açısı kazandırabilmek amaçlamıştır.

Çalgı eğitiminde etütler çalgı tekniğinin gelişimini sağlamak amacı ile yazılırlar. Etütler, ağırlıklı olarak işledikleri konulara göre sağ el ya da sol el etüdü olarak adlandırılabilir. Etüt çalışılırken çözümlenmeli, cümleler saptanıp, armonik ve melodik analizleri yapılmalıdır. Bu yolla öğrenme daha çabuk ve daha kalıcı olur. Öğrenciye kazandırılacak bu bakış açısı, müziğe bütün olarak bakma becerilerini geliştirecektir. Bu yolla öğrenciler armoni, müziksel işitme ve yazma, müzik biçimleri gibi derslerde öğrendiği bilgileri viyolonsel dersine aktarabilirler. Çalmaktan öteye gidip analitik düşünme becerisi de kazanır (Orhan, Arıcı 2015).

3.2 Araştırmanın önemi

Bu çalışma;

1- Çalgı eğitiminde çok üst düzey bir yapı olan kapris formuna dikkat çekmek

2- Kapris çalışacak olan konservatuar, müzik lisesi, müzik eğitim fakültesi öğrencilerine analitik bir bakış açısı kazandırmak,

1- Konservatuar, müzik eğitimi anabilim dallarında çalgı eğitimi veren ve alan bireylere bir yol önermek bakımından önemli olduğunu düşünülmektedir.

4. BULGULAR

4.1. Alt Probleme İlişkin

Piatti Kapris No:1'e Genel Bakış:

1. Kapris 'in viyolonsel eğitiminde sağ el 'in gelişimini sağlamak amacıyla bestelenmiş, çalınırken seyircinin üzerinde çok virtüözik bir etki bırakmak üzere yazılmıştır.

2. İlk satırın üzerinde 'Salla punto d'arco' ibaresi eserin arşenin ucunda çalınması gerektiğini ifade eder

3. Sol minör tonunda, toplam 77 ölçülük No.1 Kapris A, B, A olmak üzere üç bölmeli şarkı formunda yazılmıştır.

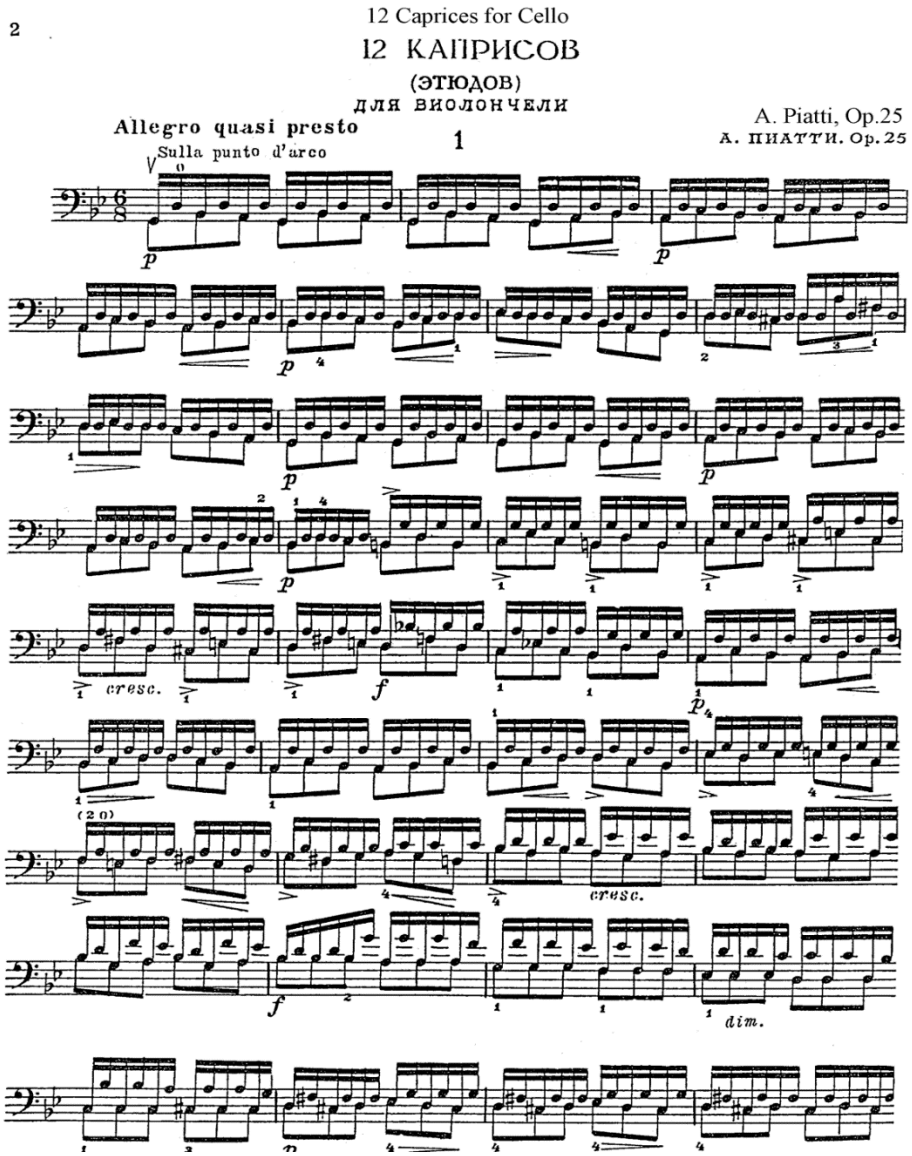

Şekil 1. *Alfredo Piatti op.25 no1*

Etüdün ilk sekiz ölçüsünden sonra ilk tema tekrar gelmekte, bu tema 38. Ölçünün sonuna kadar varyasyona uğramakta, 38. Ölçüde tekrar A teması geri gelmektedir. Burada A teması tekrar varyasyona tabi olarak 77. Son ölçüde eser son derece etkileyici bir üslupta finale ulaşmaktadır.

4.2.ALT PROBLEME YÖNELİK BULGULAR

Tablo 1. *Alfredo Piatti Op.25 No:1 Sağ El Kazanım Tablosu (Tel Değiştirme)*

		F	%
Ölçü numaraları	1,2,3,4,5,6,7,8,9, 10,11, 12,13,14, 15, 16,17, 18, 19,20, 21, 22, 23, 24,25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,	74	97
Diğer Ölçüler		2	3
TOPLAM		77	100

Kaprisin sağladığı tel değiştirme becerisi kazanımlarına yönelik ölçü numaralarının görünümü Tablo 1'deki gibidir. Tabloda görüldüğü gibi etüdün (%97)'sinde tel değiştirme becerisi hedeflendiği söylenebilir (Bkz.Şekil 1).

Tablo 2. *Alfredo Piatti Op.25 No:1 Sağ El Kazanım Tablosu (Sağ Kol Basıncını Gerekli Yerler Hariç Aksansız Koruma)*

		F	%
Ölçü numaraları	1,2,3,4,5,6,7,8,9, 10,11, 12,17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,	67	87
Diğer Ölçüler		10	13
TOPLAM		77	100

Kaprisin sağladığı tel değiştirme becerisi kazanımlarına yönelik ölçü numaralarının görünümü Tablo 2'deki gibidir. Tabloda görüldüğü gibi etüdün (%97)'sinde sağ kol basıncını aksansız koruma hedeflendiği söylenebilir (Bkz.Şekil 1).

Tablo 3. *Alfredo Piatti Op.25 No:1 Sağ El Kazanım Tablosu (Sağ Elde Acelitede Crescendo Decrescendo Yapabilme)*

		F	%
Ölçü numaraları	2,4,5,6,7,8,10, 12, 19, 20, 22, 23, 24,25, 30, 31, 33, 34, 40, 42, 44, 46, 51, 52, 53, 62, 63, 64, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,	36	47
Diğer Ölçüler		41	53
TOPLAM		77	100

Kaprisin sağladığı tel değiştirme becerisi kazanımlarına yönelik ölçü numaralarının görünümü Tablo 3'deki gibidir. Tabloda görüldüğü gibi etüdün (%97)'sinde sağ elde acelite decrescendo crescendo yapabilme hedeflendiği söylenebilir (Bkz.Şekil 1).

4.3.Alt Problemlere Yönelik Bulgular

Kaprisin sağladığı pozisyon değiştirme becerisi kazanımlarına yönelik ölçü numaralarının görünümü Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. *Alfredo Piatti Op.25 No:1 Sol El Kazanım Tablosu (Pozisyon Değiştirme)*

		F	%
Ölçü numaraları	5, 6, 7, 8, 13,14, 15, 16,17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73,	60	78
Diğer Ölçüler		17	22
TOPLAM		77	100

Tabloda görüldüğü gibi etütün (%78)'sinde pozisyon değiştirme becerisi hedeflendiği söylenebilir (Bkz.Şekil 1).

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Alfredo Piatti Opus 25 On iki Kapris No.1'in;

Sol minör tonunda, toplam 77 ölçülük A, B, A üç bölmeli şarkı formunda olduğu,

Sağ elde daha çok ayrı bağlarda acelite becerisi, hızlı tel değiştirme becerisi, acelite decrescendo crescendo yapabilme becerisi, kazandırma hedeflerini taşıdığı, Sol elde sağ elle eşgüdümlü olarak daha çok hızlı pozisyon değiştirme becerisi kazandırma hedefleri taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kehayova, 2015: 32'ye göre, Allegro quasi Presto Sol minör tonalitesinde, "monotematik" bir yapı ile bestelenmiştir. "Sulla punto d'arco" (yayın ucunda) sağ elde sürekli aynı hareket ile icra edilmektedir. Piatti'nin öğrencisi ve kaprislerin ilk basımının redaksiyonunu da yapan W.E. Whitehouse'a göre özgürce ve rubatoya yakın bir tarzda çalınmalı, ponticello yay tekniğine yakın bir ses rengi aranmalıdır. Sağ elin hafif baskısı ile melodi sesleri gösterilmeli, nüanslara dikkat edilmelidir (Araboğlu, 2018). Bu çalışma ile belirlenen özellikler benzerdir.

- Çalışılacak kapris 'in öncelikle form açısından incelenmesi, üzerindeki müzikal ifadelerin öğrenilip önerilen temposu konusunda özen gösterilmesi kaprisin daha kolay anlaşılması açısından önerilmektedir.
- Teknik alt yapının güçlendirilmesi; çalışı kolaylaştıracağından, çeşitli sağ el egzersiz ve esnemeye yönelik pilates hareketleri ile teknik çalışmaların desteklenmesi önerilmektedir.
- Arşeyi uçta çalarak öğretmenin öğrenciye sağ eldeki hakimiyetini arttıracak bir teknik göstermesi gereğini ortaya çıkartır. Bu sağ el tekniği arşeyi arşe kıllarının yarısı ile belki daha fazla kısmıyla ses çıkartmak için öğrencinin zorlanacağı bir arşe tutuşuna zorlar. Bu tutuş arşenin tüm sağ el parmaklarının eşit bir hakimiyette tutmasını gerektirir. Bu hakimiyet sağ el parmaklarının son boğumlarının ucu ile dengeyi sağlamaya yöneliktir.
- Sağ el dirseğinin sağ el bileğin altına inmesi tutuşu bozacağı için buna öğretmenin çok dikkat etmesi gerekir.
- Sağ el ve omuzda herhangi bir kasılmaya izin vermeyecek bir sağ kol kas kuvvetine ihtiyaç vardır. Bunun için bu kaprisi çalacak öğrencinin en az 3 yıl boyunca sağ omzunu güçlendirecek bir aktivite (tercihan yüzme) yapması şarttır. Aksi durumda öğrencinin bu kaprisi çalışırken sakatlanma ihtimali çok yüksektir.

Aşağıda Şekil 2'de alt probleme yönelik bu konuda kullanabilecek çeşitli öneriler yer almaktadır.

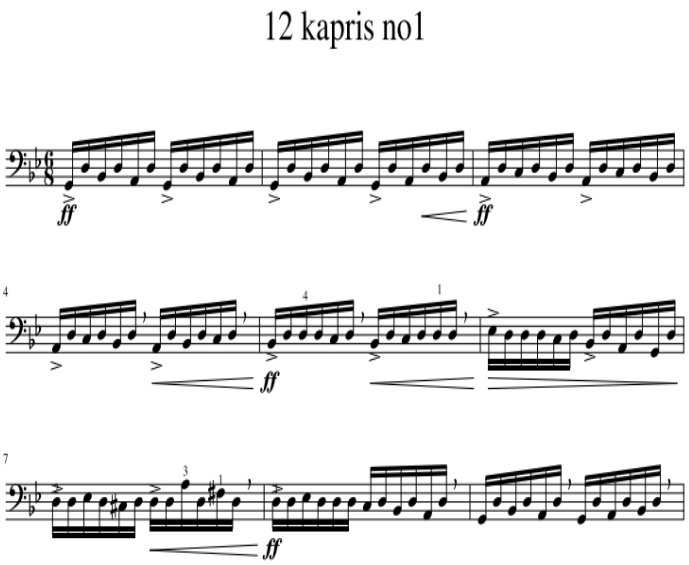

Şekil 2. *Sağ el kazanımına yönelik öneri (birinci onaltılıklara aksan verme),Sağ el kazanımına yönelik öneri (her 6 16lıktan sonra nefes alma), Sağ el kazanımına yönelik öneri (tüm etüdü fortissimo çalışma)*

.

- Bu kaprisin sağ ele kıyasla sol el için çok daha kolaydır. Sol el için özel bir çalışma gerektirmez. Sadece parmak artikülasyonuna dikkat gerektirir. Artikülasyonun azalması ses netliğini azaltacaktır.

KAYNAKÇA

Araboğlu, T. (2018) "Alfredo Piatti ve Op. 25/ 12 Kapris 'ine Genel Bir Bakış". Sedsanat Eğitimi Dergisi 1:1-19.

Cüceoğlu, G., ve Berki, T., (2007), "Flüt Eğitimine Yönelik Bir Etüt Analiz Modeli",Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27 (1), 227-235.

Güler, B., (2007), Viyolonsel Eğitimine Yönelik Olarak Geliştirilmiş Bir Etüt Analiz Modeli,Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı,Ankara.

Katırcı, H. Yüce, A. (2016). "Dergi reklamlarında spor ünlüsü kullanımı Türkiye örneği". TheTurkishOnline Journal Of Design, Art and Communication, Sayı2.

Onat, A. Y., Orhan, Ş. (2017). "Sebastian Lee Op.31 Etüt Kitabı 11. Etüdün Teknik ve Biçimsel Analizi". Online Journal Of Music Sciences, 2 (3), 118-137.

Orhan, Ş. ve Arıcı, S. (2015). "Viyolonsel Eğitimine Yönelik Örnek Bir Etüt Analizi", NWSA-Education Sciences, 1C0635, 10, (2), 113-124

Özkan, E. Y. Orhan, Ş. (2017). "Sebastian Lee Op.113 Etüt Kitabı 1.Etüdün Teknik ve Biçimsel Analizi". NWSA Fine Arts,12(2), 83-91.

Müzik Öğretmeni Adaylarının Umut ve Mutluluk Düzeylerinin Karşılaştırılması

Hazel Ercan[1]

Şebnem Orhan[2]

1. Giriş

Psikoloji bilimi genellikle insan davranışlarının tükenmişlik, başarısızlık ve çaresizlik gibi kötü yönlerini araştırmaktayken son yıllarda, mutlu yaşama erişebilme ve modern yaşamın bireyler için sağladığı olanaklar gibi pozitif psikoloji akımı üzerinde durmaya başlamıştır (Caprara & Cervore, 2003'den Güler, 2009).

Martin Seligman 1999 yılında ilk kez psikoloji biliminin bireylerin olumlu ve güçlü yönlerini geliştirmeye çalışmadığına ve insanların olumsuz yönleri üzerinde durduğuna dikkat çekerek, psikoloji bulgularının kişiye nasıl daha iyi, daha mutlu, daha normal ve daha başarılı olabileceklerini öğretmek için kullanılması gerektiğini belirterek "pozitif psikoloji" kavramını ileri sürmüştür (Linley ve diğerlerinden aktaran Keleş, 2011).

Pozitif psikoloji; umut, yaşam doyumu, iyimserlik, hoşgörü, cesaret, sabır, affedicilik, sorumluluk gibi alanlarda araştırmalar yaparak bireyin yaşam kalitesini ve mutluluğunu arttırmayı amaçlamaktadır (Seligman, 2005; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000).

"Snyder ve çalışma arkadaşlarına göre umut, amaca yönelik karar verme, bu amaca hizmet eden yollar planlama ve kendini motive ederek planladığı yolları kullanmaya ilişkin kişinin algıladığı kapasiteyi ifade eden bilişsel bir yapıdır (Irving ve diğerleri 2004: 420; Snyder ve diğerleri, 1991:570)".

Mutluluk, bireyin sahip olduğu olumlu duygularının olumsuz duygularından daha fazla olması; hayatını bir bütün olarak olumlu değerlendirmesi; yaşamından genel olarak memnun olması olarak tanımlanmaktadır (Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005).

Pozitif psikoloji akımının da gelişmesiyle mutluluk kavramını açıklamak için çok sayıda araştırma yapılmıştır (Lyubomirsky, 2001). Çalışmalarda mutluluğun, kişinin kendisini sağlıklı hissetmesi, olumlu duygusal ilişkiler ve sağlıklı iletişim, yaşam doyumunun yüksek olması ve iş yaşamında başarılı olma gibi değişkenlerle ilişkili olduğu bulunmuştur. (Lyubomirsky, King ve Diener, 2005; Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010; Özdemir ve Koruklu, 2011).

Umut ve mutluluk kavramlarının insanların özel yaşamlarında ve iş yaşamlarında başarılı olmasını etkilediği göz önünde bulundurulursa, müzik öğretmeni adaylarının da meslek hayatlarındaki mutluluk ve umut durumları; müzik yaşantıları, öğrenim yaşantıları ve başarılarını etkilemektedir.

1. 1. Problem Durumu

Bireyler seçtikleri üniversite ile gelecekte sürdürecekleri yaşamları için ilk adımı atmış olurlar. Yaptıkları seçim ve hayal ettikleri yaşam, kimi zaman gerçekçi kimi zaman ise beklentilerinin dışında bir sonuca

[1] Hazel ERCAN, Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, hazelercan@hotmail.com
[2] Şebnem YILDIRIM ORHAN, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, s.y.orhan@hotmail.com

ulaşabilir. Dört senelik eğitimin başında ve dördüncü senenin sonunda öğrencilerin beklentileri ve amaçları değişkenlik, farklılık gösterebilir. Bu amaçla araştırmanın problem cümlesi "Müzik öğretmeni adaylarının umut ve mutluluk düzeylerinin karşılaştırılması nasıldır?" şeklinde oluşturulmuştur.

1. 2. Araştırmanın Amacı

Pozitif psikoloji kavramlarından olan umut ve mutluluk bireyin yaşam kalitesini etkileyen oldukça önemli kavramlardır. Bu çalışmada, okula yeni başlayan birinci sınıf öğrencileri ile 4 senedir okumaya devam eden son sınıf öğrencilerinin umut ve mutluluk düzeylerinin saptanması ve karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Müzik öğretmeni adaylarının;

1. sınıf düzeylerine göre umut puanları arasında farklılık var mıdır?
2. sınıf düzeylerine göre mutluluk puanları arasında farklılık var mıdır?
3. gelecek planlarına göre umut puanları arasında farklılık var mıdır?
4. gelecek planlarına göre mutluluk puanları arasında farklılık var mıdır?
5. öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre gelecek planları arasında farklılık var mıdır?

1. 3. Araştırmanın Önemi

Yaşamımızı şekillendiren umut ve mutluluk kavramları, çok önemli pozitif psikoloji kavramlarıdır. Müzik Eğitimi Anabilim Dalını okumayı hak kazanmış 1. sınıf öğrencileri ile dört yıl boyunca bu kurumda okumuş olan 4.sınıf öğrencilerinin bu kavramlara ilişkin puanlarının kıyaslanması ve gelecek amaçları ile bu puanları arasındaki ilişkinin ortaya konması bakımından önemli görülmektedir.

1. 4. Sınırlılıklar

Bu çalışma;

- 2019-2020 öğretim yılı ile,
- Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencileriyle,
- 1. ve 4. sınıf öğrencilerin öznel mutluluk ve durumsal umut düzeylerinin karşılaştırılması ile sınırlıdır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın modeli

Bu araştırmada 1. sınıf ve 4. sınıfta müzik bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının umut ve mutluluk düzeyleri arasında farklılık olup olmadığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç bağlamında yapılan araştırma tarama modeli niteliğindedir. Tarama modelinin alt türü olan kesitsel araştırma kullanılmıştır.

Karasar (2007, s.77) göre, tarama modeli var olan bir durumu olduğu şekli ile ifade eden araştırma yaklaşımlarıdır.

Kesitsel tarama modelinde değişkenler tek bir ölçümde betimlenir, bu değişkenin özellikleri tek bir defada ölçülerek raporlanır (Fraenkel ve Wallen, 2006; Büyüköztürk ve diğerleri, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalında okumakta olup çalışmaya katılım konusunda gönüllü olan 1. sınıf (37 kişi) ve 4. sınıf (37 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, bu sınıflarda okumakta olan öğrencilerin 3/4'ünü temsil etmektedir. Bu oranın, çalışma grubunun geneli hakkında fikir verecek düzeyde olduğu söylenebilir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla Durumsal Umut Ölçeği ve Öznel Mutluluk Ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin gelecek planlarına ilişkin veri elde etmek için 4 seçenekli tek bir soru sorulmuştur. Seçenekler; müzik öğretmeni, akademisyen, serbest müzisyen ve diğer. Müzik öğretmeni adaylarından diğer seçeneğini seçen olmamıştır.

2.3.1. Durumsal umut ölçeği (state hope scale)

Öğrencilerin umut düzeylerini belirlemek amacıyla, Snyder, Sympson, Ybasco, Borders, Babyak, ve Higgins (1996) tarafından geliştirilen ve Akın, Satici, Kayıs ve Çitemel (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan "Durumsal Umut Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek durumsal umut ile ilişkili özellikleri ölçmeye yönelik geliştirilen ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesi esasına dayalı olan bir ölçme aracıdır. Toplam 6 maddeden ve tek boyuttan oluşan 8'li (1 Tamamen yanlış – 8 Tamamen doğru) likert tipi bir ölçektir. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Yükselen puanlar yüksek umut düzeyini göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 48, en düşük puan 8'dir.

Ölçeğin yapı geçerliği için, açımlayıcı faktör analizinde toplam varyansın % 71'ini açıklayan ve faktör yükleri .69 ile .89 arasında değişen iki boyutlu bir model elde edilmiştir. Uyum geçerliği için ise, durumsal umut ile öz-saygı (r= -.37) arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Durumsal umut ölçeğinin Cranbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları .63 ile .88 arasında değişmektedir (Akın, 2012: 606) .

2.3.1.1. Ölçeğin Türkçe formu

Durumsal Umut Ölçeğinin yapı geçerliği için, 411 üniversite öğrencisinden elde edilen verilere iki boyutlu model için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri: x^2 = 13.44, sd = 9, RMSEA = .035, NFI = .98, IFI = .99, CFI = .99, RFI = .96, GFI = .99, SRMR = .027 olarak bulunmuştur. Ölçeğin maddelerinin faktör yükleri .60 ile .73 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .74 olarak bulunmuştur. Düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları ise .40 ile .56 arasında sıralanmaktadır (Akın, 2012: 606).

2. 3. 2. Öznel mutluluk ölçeği (subjective happiness scale)

Bu araştırmada öğrencilerin mutluluk düzeylerini belirlemek amacıyla, Lyubomirsky ve Lepper (1999) tarafından geliştirilen ve Akın ve Satıcı (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan "Öznel Mutluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek bireylerin öznel mutluluk özelliklerini belirlemeye yönelik geliştirilen ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesi esasına dayalı olan bir ölçme aracıdır. Toplamda 4 maddeden oluşan tek boyutlu likert tipi bir ölçektir. Ölçekten elde edilebilecek en yüksek puan 28, en düşük puan ise 4'tür. Ölçekten alınan yüksek puanlar ilgili bireyin öznel mutluluğun yüksek olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin dördüncü maddesi ters kodlanmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Üç hafta arayla elde edilen test-tekrar test güvenirlik katsayısı .72 olarak bulunmuştur (Akın, 2012: 588).

2. 3. 2. 1. Ölçeğin Türkçe formu

Öznel Mutluluk Ölçeğinin Türkçeye uyarlamasında, 110 İngilizce öğretmeni üzerinde yürütülen çalışmada Türkçe ve orijinal formda yer alan maddeler arasındaki korelasyon katsayılarının .72 ile .82 arasında değiştiği, ölçeğin bütünü için dilsel eşdeğerlik puanının .71 olduğu görülmüştür.

Öznel Mutluluk Ölçeğinin yapı geçerliği için 340 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülen çalışmadan elde edilen verilere uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda KMO örneklem uygunluk katsayısı .63, Barlett testi x^2 değeri 176,63 olarak bulunmuştur. Ölçeğin orijinali tek boyutlu olduğu için, açımlayıcı faktör analizinde asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda toplam varyansın % 46.44'ünü açıklayan, 4 maddeden oluşan ve özdeğeri 1.00'in üzerinde olan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. 4 maddenin faktör yükleri .34 ile .84 arasında sıralanmaktadır. Tek boyutlu öznel mutluluk modeli için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri: x^2/sd= .71, RMSEA = .000, NFI = .99, CFI = 1.00, IFI = 1.00, RFI= .98, GFI=1.00, AGFI= .99, SRMR= .015 olarak bulunmuştur. Uyum geçerliği ise Öznel mutluluk, özel (r= .125), aile (r= .213), arkadaş (r= .246) ve toplam sosyal destek (r= . 246) ile pozitif ilişkili bulunmuştur.

Öznel Mutluluk Ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .86 olarak bulunmuştur. 102 üniversite öğrencisi dört hafta arayla yapılan uygulamada test-tekrar test güvenirlik katsayısı .73 olarak hesaplanmıştır. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .55 ile .76 arasında sıralandığı görülmüştür (Akın, 2012: 588-589).

2.4. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Yapılan araştırmada müzik öğretmeni adaylarından toplanan veriler SPSS-25 paket programına işlenmiştir. İşlenen verilerin dağılımlarına ilişkin Kolmogorov-Smirnov Z testi incelendiğinde p<,05'den küçük olduğu Tablo 1'de görülmektedir. Test varyansların homojenliğine Levene homojenlik testi ile bakılmıştır ve p>,05'göre homojen dağıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Kolmogorov-Smirnov Z Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov Z Testi		
Ölçümler	İstatistik	sd	p
Umut Ölçeği	,113	74	,020*
Mutluluk Ölçeği	,132	74	,003*

Tablo 1 incelendiğinde puanların normal dağılımlarına ilişkin varsayımları test edildiğinde Kolmogorov-Smirnov Z testine ait istatistiklerin p<,05'göre anlamlı olduğu yani her iki puan dağılımının normallik varsayımını karşılamadığı görülmektedir. İki örneklemin (grup) birbirinden bağımsız olması, bağımlı değişkenlerin aralık veya oran ölçek düzeyinde ölçülmüş olması, normallik ve homojenlik varsayımlarının sağlanması parametrik test varsayımlarını karşılamaktadır. Grup sayıları kimilerine göre 30 ve kimilerine göre 15'in altına düştüğünde puanların normal dağıldığını varsaymak

güçtür. Bununla birlikte küçük gruplu deneysel çalışmalar yapan araştırmacıların, topladıkları verilerin dağılımlarının uygun olması durumunda parametrik istatistikleri kullandıkları görülmektedir (Köklü, Büyüköztürk & Bökeoğlu, 2007, s. 152-161). Bu bağlamda normallik varsayımı sağalamadığından dolayı karşılaştırmalarda nonparametrik istatistik tekniklerinden yararlanılmıştır. Müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre umut puanları arasında ve mutluluk puanları arasında anlamlı farklılık olup olmama durumuna Mann-Whitney U Testi ile bakılmıştır. Müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre umut puanları arasında ve mutluluk puanları arasında anlamlı farklılık olup olmama durumuna Kruskal-Wallis H Testi ile bakılmıştır. Müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre gelecek planları arasındaki farklılığa ki-kare analizi ile bakılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Araştırmanın Birinci Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre umut puanları arasında farklılık var mıdır?

Tablo 2. Müzik Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Umut Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Sınıf	N	$\overline{X}$	S	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Umut Düzeyleri	1. Sınıf	37	38,00	4,92	42,85	1585,50	486,50	,032*
	4. Sınıf	37	34,11	6,74	32,15	1189,50		

*p<,05

Tablo 2 incelendiğinde müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre umut puanları arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. 1. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının ortalama puanlarına (38,00) dayalı sıra ortalamaları (42,85) ile 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının ortalama puanlarına (34,11) dayalı sıra ortalamaları (32,15) arasında U =486,50, p=,032<,05'e göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık için 1. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının, 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarına göre daha umutlu oldukları söylenebilir.

3.2. Araştırmanın İkinci Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre mutluluk puanları arasında farklılık var mıdır?

Tablo 3. Müzik Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Mutluluk Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Sınıf	N	$\overline{X}$	S	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Mutluluk Düzeyleri	1. Sınıf	37	18,84	4,15	42,64	1577,50	494,50	,039*
	4. Sınıf	37	16,30	4,78	32,36	1197,50		

*p<,05

Tablo 3 incelendiğinde müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre mutluluk puanları arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. 1. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının ortalama puanlarına (18,84) dayalı sıra ortalamaları (42,64) ile 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik

öğretmeni adaylarının ortalama puanlarına (16,30) dayalı sıra ortalamaları (32,36) arasında U =494,50, p=,039<,05'e göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık için 1. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının, 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarına göre daha mutlu oldukları söylenebilir.

3.3. Araştırmanın Üçüncü Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre umut puanları arasında farklılık var mıdır?

Tablo 4. Müzik Öğretmeni Adaylarının Gelecek Planlarına Göre Umut Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Gelecek Planları	N	$\overline{X}$	S	Sıra Ortalaması	*H*	p	Anlamlı Fark Karşılaştırması (Mann-Whitney U Testi)
Umut Düzeyleri	1.Müzik Öğretmeni	33	34,91	6,54	34,27	6,61	,037*	2>3
	2.Akademisyen	30	38,30	4,72	44,75			
	3.Serbest Müzisyenlik	11	33,36	7,05	27,41			

*p<,05

Tablo 4 incelendiğinde müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre umut düzeyleri arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre umut düzeyleri arasında H=6,61, p=,037<,05'e göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu anlamlı farklılık, gelecek planları akademisyen olan müzik öğretmeni adaylarının umut düzeylerine (38,30) ilişkin sıra ortalamalarının (44,75), gelecek planları serbest müzisyenlik olan müzik öğretmeni adaylarının umut düzeylerine (33,36) ilişkin sıra ortalamalarından (27,41) daha yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

3.4. Araştırmanın Dördüncü Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre mutluluk puanları arasında farklılık var mıdır?

Tablo 5. Müzik Öğretmeni Adaylarının Gelecek Planlarına Göre Mutluluk Puanları Arasındaki Farklılığa İlişkin Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Gelecek Planları	N	$\overline{X}$	S	Sıra Ortalaması	*H*	p	Anlamlı Fark Karşılaştırması (Mann-Whitney U Testi)
Mutluluk Düzeyleri	1.Müzik Öğretmeni	33	17,36	4,53	35,23	2,87	,238	Yok
	2.Akademisyen	30	18,37	4,49	42,33			
	3.Serbest Müzisyenlik	11	16,00	5,25	31,14			

*p<,05

Tablo 5 incelendiğinde müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre mutluluk düzeyleri arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Müzik öğretmeni adaylarının gelecek planlarına göre mutluluk düzeyleri arasında H=2,87, p=,238>,05'e göre anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Anlamlı farklılık olmamasına rağmen müzik öğretmeni adaylarından gelecek planlarında akademisyenlik olanların mutluluk düzeylerinin ortalama olarak daha yüksek olduğu fakat istatistiksel olarak bir farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Beşinci Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Müzik öğretmeni adaylarının öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre gelecek planları arasında farklılık var mıdır?

Tablo 6. Müzik Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Gelecek Planları Arasındaki Farklılığa İlişkin Ki-Kare Analiz Sonuçları

			Gelecek Planları			
	Sınıf Düzeyi		Müzik Öğretmenliği	Akademisyenlik	Serbest Müzisyenlik	Toplam
Sınıf	1. sınıf	n	13	19	5	37
		%	35,1%	51,4%	13,5%	100,0%
	4. Sınıf	n	20	11	6	37
		%	54,1%	29,7%	16,2%	100,0%
Toplam		n	33	30	11	74
		%	44,6%	40,5%	14,9%	100,0%

$X^2 = 3{,}71, p = ,157 > ,05$

Tablo 6 incelendiğinde müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre gelecek planları arasında tablo da verilen ki-kare değeri incelendiğinde p>,05 olmasından dolayı anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Anlamlı farklılık olmamasına rağmen 1. sınıf düzeyindeki müzik öğretmeni adaylarının çoğunluğu akademisyenlik mesleğini (%51,4) tercih ederken, 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının çoğunluğu (%54,1) müzik öğretmenliğini tercih etmişlerdir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

4.1. Sonuç ve Tartışma

Araştırmada, birinci sınıf öğrencilerinin lehine anlamlı farklılık olduğu, yani birinci sınıf öğrencilerinin dördüncü sınıf öğrencilerine oranla durumsal umut ve öznel mutluluk puanlarının daha yüksek olduğu, öğretmen adaylarının gelecek planlarına göre umut düzeylerinde anlamlı farklılık olduğu, gelecek planları akademisyen olan öğretmen adaylarının umut düzeylerinin daha yüksek olduğu, öğretmen adaylarından gelecek planlarında akademisyenlik olanların mutluluk düzeylerinin ortalama olarak daha yüksek olduğu fakat istatistiksel olarak bir farklılık yaratmadığı, müzik öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre gelecek planları arasında anlamlı farklılık olmadığı ancak, birinci sınıf öğrencilerinin çoğunluğunun akademisyenlik mesleğini (%51,4), dördüncü sınıf öğrencilerinin çoğunluğunun (%54,1) ise müzik öğretmenliğini tercih ettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bireyler üniversite seçimlerinde ve üniversiteye yeni başladıklarında daha idealist, motivasyonu yüksek ve heyecanlı olabilirler. Girdikleri bölüme ait oryantasyon sürecinde, mesleği daha iyi algılaması, mesleğin olumlu-olumsuz yönlerini fark etmesi mesleğe olan bakış açısının daha gerçekçi olmasını sağlar. Üniversite, müzik öğretmeni olmadan önceki son eğitim basamağıdır. Son basamağın son senesinde, iş bulma kaygısı ve gerçekte bu mesleği yapacak olması konusu ile yüzleşir. Bu sebeple baştaki motivasyon ve idealist yaklaşımın yerini mesleği kabullenme ve iş bulma kaygılarına bırakır. Bu araştırmada sınıf düzeyinin umut ve mutluluk düzeyleri üzerinde negatif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinci sınıfta daha çok "akademisyen" olmak istediklerini ifade etmiş olsalar da dördüncü sınıf öğrencilerinin daha çok "müzik öğretmeni" olmak istemeleri bu gerçekçi yaklaşımın doğal sonucudur.

Çankaya ve Meydan (2018)'de yaptıkları çalışmalarında ergenlerin mutluluk düzeylerinin yordanmasında amaçların peşinden gitme motivasyonunun daha yüksek katkısının olduğunu belirlenmiştir. Bu iki çalışmanın sonuçları tartışıldığında, birinci sınıf öğrencilerinin umut ve mutluluk düzeyleri yüksek çıkmış ve mezuniyet sonrası ideallerinin daha çok akademisyen olmak yönünde olduğunu ifade etmişlerdir. "Amaçların peşinden gitme motivasyonunun" son sınıfa doğru düşüş gösterdiği yada diğer bir değişle umut ve mutluluk düzeylerinin düştüğü ve dolayısıyla meslek seçimlerinin farklılık gösterdiği söylenebilir.

Şahin (2009)'un yaptığı çalışmada, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 1. ve 4. sınıf öğrencilerinde umutsuzluk düzeyleri bakımından farklılık bulunmamıştır. Ancak aynı fakültenin müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinde 1. sınıf öğrencilerinin umut düzeylerinin son sınıf öğrencilerinden daha yüksek olması bakımından sonuçların farklı olduğu söylenebilir.

Gündoğar ve arkadaşları (2007) üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarını yordayan etkenleri inceledikleri araştırmada, yaşam doyumunu etkileyen faktörlerin, bireyin umutsuzluk düzeyi, eğitim doyumu, iş beklentisi ve istediği bölümde okuma isteğinin olduğunu belirlemişlerdir. Bu açıdan da iki çalışmanın paralellik gösterdiği söylenebilir.

D'Zurilla, ve arkadaşlarına (1998) göre de iş bulamama korkusu ve ekonomik kaygılar bireylerin umutsuzluk düzeylerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Gençay (2009)'da yaptığı çalışmada, beden eğitimi ve spor öğretmenliği öğrencilerinin umutsuzluk düzeylerinin 1. sınıfta düşük olduğu yani umut düzeylerinin yüksek olduğu, okuldaki sınıf düzeyleri arttıkça umutsuzluk düzeylerinin arttığı diğer bir deyişle umut düzeylerinin azaldığı bulunmuştur. Ayrıca, mesleki gelecek beklentisi ve yaşam doyumunun, umutsuzluk üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmaların sonuçları da büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

4.2. Öneriler

- Umut ve mutluluk düzeylerini artırmak amacıyla uzman kişilerin önerdiği çalışmaların, derslerin ve seminerlerin programa dahil edilmesi,
- Birinci sınıfta heyecan, motivasyon ve umutla gelen öğrencilerin umut ve mutluluklarını artırmak için öğretim üyelerinin de mesleğe dair motivasyonlarının yüksek olması,
- Müzik öğretmeni adaylarının mesleği daha kolay algılamaları bakımından biran önce sınıf ile buluşmaları için okul deneyimi dersinin ikinci sınıftan itibaren programda yer alması,
- Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerin müzik öğretmeni, akademisyen istihdamı sağlaması,

- Müzik öğretmeni adaylarının sadece sınıf farklılıklarına göre değil, demografik özellikleri ve farklı değişkenlere göre umut ve mutluluk düzeylerinin karşılaştırılması,
- Bir ülkenin geleceğinde en büyük role sahip öğretmenlerin umut ve mutluluk düzeylerine ilişkin yeni çalışmalar yapılması, çocuklar için rol model olan öğretmenlerin bu iki kavram üzerinde bilinçlendirilip bu kavramların gelişmesine yönelik psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümlerinde çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Ahmet, (2012), Psikoloji ve Eğitimde Kullanılan Güncel Ölçme Araçları (1. Basım), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Kılıç, E. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri (14.Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Çankaya, Z. C. ve Meydan, B. (2018). Ergenlik Döneminde Mutluluk ve Umut. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(65), 207-222.

D'Zurilla, T. J., Chang, E. C., Nottingham, E. J., & Faccini, L. (1998). Social Problem Solving Deficits and Hopelessness, Depression and Suicidal Risk in College Students and Psychiatric Impatients. *Journal of Clinic Psychology*, 54, 1091-1107.

Eryılmaz, A.. ve Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte Öznel İyi Oluş ve Beş Faktörlü Kişilik Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *11*(3), 189-203.

Fraenkel, J.R. & Wallen, N.E. (2006). How to design and evaluate research in education (6th Edition). New York: McGraw-Hill.

Gençay, S. (2009). Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Umutsuzluk Ve Yaşam Doyumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(27), 380-388.

Güler, B. K. (2009). Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri ve Yönetimi (Ed. Aşkın Keser, Gözde Yılmaz, Şenay Yürür), Çalışma Yaşamında Davranış Güncel Yaklaşımlar, İzmit: Umuttepe Yayınları.

Gündoğar, D.; Gül, S. S.; Uskun, E.; Demirci, S. ve Keçeci, D. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordayan Etkenlerin İncelenmesi, *Klinik Psikiyatr Dergisi*, 10, 14-27.

Irving, L. M.; Snyder, C. R.; Cheavens, J.; Gravel, L.; Hanke, J.; Hilberg, P. ve Nelson, N. (2004). The Relationships Between Hope and Outcomes at the Pretreatment, Beginning, and Later Phases of Psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Integration, 14*(4), 419-443.

Karasar, Niyazi (2007). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Keleş, H. N. (2011), Pozitif Psikolojik Sermaye: Tanımı, Bileşenleri ve Örgüt Yönetimine Etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3*(2), 343-350.

Köklü, N.; Büyüköztürk, Ş. ve Bökeoğlu, Ç. Ö. (2007). Sosyal Bilimler İçin İstatistik. Ankara: Pegem

Lyubomirsky, S. (2001). Why Are Some People Happier Than Others? The Role of Cognitive and Motivational Processes in Well-Being. *American Psychologist, 56*, 239-249.

Lyubomirsky, S.; Sheldon, K.M. ve Schkade, D. (2005). Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change. *Review of General Psychology*, 9, 111-131.

Lyubomirsky, S.; King, L. ve Diener, E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?. *Psychological Bulletin*, *131*(6), 803.

Özdemir, Y. ve Koruklu, N. (2011). Üniversite Öğrencilerinde Değerler ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *YYÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*, *8*, 190-210.

Seligman, M. E. P. ve Chikczentmihayli, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist, 55*(1), 5-14.

Snyder, C. R.; Harris, C.; Anderson, J. R.; Holleran, S. A.; Irving, L. M.; Sigmon, S. T.; Yoshinobu, L.; Gibb, J.; Langelle, C. and Harney, P. (1991), The Will and the Ways: Development and Validation of an Individual Differences Measure of Hope, *Journal of Personality and Social Psychology,* 60(4), 570-585.

Şahin, C. (2009). Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeyleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi,* 27, 271-286.

Rudolf Matz '54 Kısa Etüt' Metodunun Analizi

Sinem Arıcı Kethüda[1]

Şebnem Yıldırım Orhan[2]

Giriş

Çalgı eğitiminin yapı taşı olan etütler, öğrencilerin teknik gelişiminde hız kazanması, eserlere hazırlık aşamasında yardımcı birer kaynak olması bakımından değerli ve önemlidir. Çalgı eğitiminin olmazsa olmaz eğitim materyali olan etütler farklı amaçlara yönelik olarak özellikle viyolonsel çalıcılarının farklı bakış açılarıyla yazdığı-bestelediği kaynaklardır. Bu önemli kaynağın çalgı eğitimcileri tarafından bilinçli kullanımı da bilhassa önemli ve değerli görülmektedir. Etütlerin bilinçli kullanılması öğrencinin etütten maksimum kazanımı sağlayıp çalgısında ilerleyip başarılı olmasını sağlar. Böylelikle bu bilinçle gelişen öğrenciler, küçük etütlerle kazandıkları analitik bakış becerisini büyük boyutlu eserlere de aktararak eseri algılamada kolaylık yaşarlar. Ayrıca ilerideki eğitimcilik hayatlarında da öğrencilerine etüdün kazanımlarını doğru bir şekilde aktarıp çalgı eğitiminin gelişimine de katkıda bulunurlar.

Üniversitelerin Müzik Eğitimi Anabilim Dallarında müzik eğitiminin önemli bir boyutu olarak verilen çalgı eğitimi, çalgıyı çalabilme becerisine sahip olabilmek için bir takım davranışların sistematik olarak kazanılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalgı çalmak yoğun çaba ve konsantrasyon gerektiren fiziksel ve zihinsel bir eylemdir. Çalgı çalmak için gereken istendik davranışlar, kişinin bedensel koordinasyon, zamanlama ve becerilerinin gelişmesine bağlı olarak aşama kaydetmektedir. Bu davranış ve becerilerin kazandırılıp geliştirilmesinde izlenecek yolu belirleyen çalgının teknik olanaklarına göre düzenlenmiş çalgı metotları, etüt ve egzersizleri büyük önem taşımaktadır (Bulut,Topaloğlu;2012,s.72)

Viyolonsel eğitimi, viyolonselin tüm inceliklerini kavramak, çalgı üzerinde yetkinlik geliştirmek üzere donanıma sahip olmak için edinilen sistemli davranışların tümünü kapsar. Etütler yazılma amaçları göz önüne alınarak farklı gruplara ayrılırlar. Bunların içerisinde çalıcının teknik gelişimi amaçlanarak yazılmış etütlerin kuramsal olarak incelenmesi, gerek çalıcının etüt üzerindeki yeterliliğini geliştirmek, gerekse etüdün kendi teknik amaçlarına hizmet etmesi bakımından oldukça yararlı bulunmaktadır (Özkan, Orhan;2017,s.84).

Zorluk seviyelerine göre de çeşitlilik gösteren metot, etüt ve egzersiz kitapları eğitim süreci içerisinde yapılan etkinliklerin temel öğretim materyalleridir. Yaylı çalgılardan olan viyolonsel için hazırlanmış olan metot, etüt ve egzersiz kitapları da çalgı tekniğinin öğrenilmesi, karşılaşılan güçlüklerin aşılmasına yönelik alıştırmalar içerirler (Bulut, Topaloğlu;2012,s.72).

Matz etütler viyolonsel eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Eğitim fakülteleri ve konservatuvarlarda viyolonsel eğitimcilerinin kullandığı ve öğrencinin teknik gelişimine büyük katkı sağladığı bilinen metotlardır.

[1] Sinem Arıcı Kethüda, Arş.Gör.,Gazi Üniversitesi,Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, sinemarici@gazi.edu.tr
[2] Şebnem Yıldırım Orhan, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi,Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, sebnem@gazi.edu.tr

Rudolf Matz (19 Eylül 1901 - 22 Mart 1988), yaklaşık 500 enstrümantal ve vokal eser yazmış, viyolonsel eğitimine büyük katkıları olmuş bir eğitimci, besteci, orkestra şefi ve viyolonselcidir. Viyolonsel, kompozisyon ve orkestra şefliği okuduğu Zagreb Müzik Akademisi'nden 1926 yılında mezun olmuştur. 1940 yılından 1972 yılında emekli olana kadar Zagreb Müzik Akademisi'nde viyolonsel profesörü olarak görevini sürdürmüştür. (Çakar,2016) Matz'ın viyolonsel edebiyatına kattığı birçok eser ve etüt mevcuttur. 1948-1962 yılları arasında yazdığı "First Years of the Cello in 32 Volumes" adlı viyolonsel çalışma metotlarıyla uluslararası üne kavuşmuştur. Güler, Berki ve Çilden (2006) tarafından yapılan araştırmada, Rudolf Matz viyolonsel etütlerinin Türkiye'de yaygın olarak kullanılan viyolonsel metotları arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın konusu olan, Matz'ın viyolonsel eğitimi açısından önemli metotlarından olan ' "Za Mlade Ruke" , bestecinin 25 Etüt Metoduna ön koşul olarak "54 Kısa Etüt" metodunun analizinin yapılması, kitabın önsözünün ve diğer yazılı metinlerinin çevirilerinin ortaya konması viyolonsel eğitimcileri ve öğrencilere sağlayacağı katkı bakımından önemli ve değerli görülmektedir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini viyolonsel için yazılmış etütler, örneklemini ise Rudolf Matz 54 Kısa Etüt kitabı oluşturmaktadır.

Problem Cümlesi

Araştırmanın problem cümlesi "viyolonsel eğitiminde kullanılan Rudolf Matz 54 Kısa Etüt kitabının analizi nasıldır?" olarak belirlenmiştir.

Alt Problemler

Araştırmanın alt problemleri;

1. R.Matz 54 kısa etüt kitabında yer alan önsözün çevirisi nasıldır? Açıklamalar, semboller ve tanımlara ilişkin bulgular nelerdir?
2. R.Matz 54 kısa etüt kitabındaki 54 etüdün tonal yapıları ile sağ ve sol el kazanımları nelerdir?
3. R.Matz 25 etüt kitabına referans olan R. Matz 54 etüt kitabındaki etütler nelerdir?
4. R. Matz 54 ve R.Matz 25 kitaplarındaki sağ ve sol el ortak teknik konuları nelerdir?

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kitabın, önsözü, açıklamalar, semboller ve tanımlar Türkçeye çevrilmiş, etütler sağ ve sol el teknik konuları, tonal yapıları, 25 etüt kitabına referans olan etütler ve 25 etüt kitabındaki sağ ve sol el 'ortak' teknik konuları bakımından analiz edilmiştir. Veriler tablolar ve şekiller ile bulgular bölümüne eklenmiştir.

Bulgular

1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Şekil.1 Matz 54 Önsöz

PREDGOVOR

Ako bacimo pogled na gradivo drugog dijela »Prvih godina violoncella« (XIII.—XVIII. poglavlje) primijenjeno u sveska »25 etuda«, vidjet ćemo, da je obrađeno opsežnije i postepenije nego u drugim sličnim pedagoškim djelima. Pa ipak stavljaju te etude na mlade učenike dosta velike zahtjeve. To vrijedi i za učenike s manjim i nedovoljno razvijenim prstima lijeve ruke, kojima otvaranje steva čini veće poteškoće, a poznata je i činjenica, da djeca sviđavaju raznjeno teške etude većeg opsega. Uzroci su tome i psihičke i fizičke naravi.

Radi svega toga napisao sam niz kratkih i preglednih etuda s gotovo istim rasporedom gradiva, što ga ima svezak »25 etuda«.

Evo nekoliko opaski i uputa pedagoškima za upotrebu ovih etuda.

Svakome će upasti odmah u oči, da pojedine etude nemaju oznake tempa i da gotovo ponvema manjkaju dinamički znakovi.

To je učinjeno namjerice, da ne bi te oznake zavele učenike na »mašiciranje« i na sviranje s prebrzom (prazvonli) tempo, jer je prvotna svrha ovih vježbi rješavanje osnovnih problema tehnike lijeve i desne ruke.

Zato treba u prvoj fazi sve ove etude vježbati polagano, jasnom perkusijom, s mnogo gudala, punim i mirnim tonom. Ipak sadržavaju mnoge etude

ПРЕДИСЛОВИЕ

Даже при самом беглом просмотре второй части »Первых лет игры на виолончели« (главы XIII—XVIII), мы пришли к убеждению, что материал, собранный в тетради »25 этюдов«, обработан шире и систематичнее, чем в других аналогичных педагогических трудах.

Однако выдвигаемые этюды, всё же, предъявляют юным учениками довольно серьёзные требования. Это относится главным образом, к учениках с короткими и недостаточно развитыми пальцами левой руки, для которых представляется затруднительным открытое положение пальцев. Кроме того общеизвестно, что учащиеся в детском возрасте часто с трудом переодолевают большие по размерам этюды, что объясняется причинами как психического, так и физического характера.

Эти соображения побудили меня написать ряд небольших к моим этюдов с почти таким же распределением материала, как и в тетради »25 этюдов«.

Привожу несколько замечаний и указаний педагогам о способах целесообразного использования этих этюдов.

С первого же взгляда бросается в глаза то обстоятельство, что в некоторых этюдах не указан темп, и почти нелет отсутствуют динамические обозначения. Это сделано намеренно, с целью отвлечь учеников от »игры с чувством« (»музицирования«), как и от слишком быстрого (настоящего) темпа, ибо главная цель этих упражнений заключается в решении основных задач техники левой и правой руки. Поэтому в первой фазе следует играть все эти

PRÉFACE

Les matériaux de la deuxième partie des »Premières années de violoncelle« (chap. XIII—XVIII), qui se retrouvent dans le cahier »25 études«, y ont été développés plus abondamment et plus graduellement que dans les autres ouvrages didactiques semblables. Ces études reproduisent exigeant beaucoup des jeunes élèves, ainsi que de ceux dont les doigts de la main gauche sont petits ou insuffisamment développés, ce qui leur rend difficile le passage à la grande extension. D'un autre côté, on sait que les obstacles d'études relativement difficiles et d'une assez grande étendue. Les causes en sont à la fois physiques et psychiques.

C'est pourquoi j'ai écrit une série d'études brèves et claires. Les matériaux y sont disposés presque exactement comme dans le cahier »25 études«.

Voici quelques observations et indications destinées aux pédagogues pour l'emploi de ces études:

On remarquera immédiatement, que dans certaines études le mouvement n'a pas été marqué et qu'on a omis presque partout les signes dynamiques. Ce n'a fait à dessein pour que l'élève ne soit pas conduit par ces indications à jouer dans un mouvement trop rapide (»mais juste, d'affilé«), le but essentiel de ces études étant de résoudre les problèmes fondamentaux de la technique des deux mains. C'est pourquoi il faut, dans une première phase, travailler toutes ces études lentement, avec une percussion claire, utilisant abondamment beaucoup d'étu-

R.Matz 54 Kısa Etüt kitabının ilk sayfasında Rudolf Matz'ın kaleme aldığı metot hakkında bilgiler içeren ve kitabın kullanımına ilişkin bilgiler ile metodun kazanımlarından bahseden bir önsöz bulunmaktadır. Bu önsöz Hırvatça,Rusça, Fransızca olarak 3 dilde yazılmıştır.

Kitabın önsözünün çevirisi şöyledir; "25 etüt" kitabında yer alan "Viyolonselin ilk yılları"nın ikinci bölümündekiler (materyaller) (Bölüm XIII-XVIII), benzer diğer didaktik eserdekilerden daha kapsamlı ve aşama aşamadır. Ancak bu etütler birçok küçük öğrencinin yanı sıra sol el parmakları küçük ya da yeterince gelişmemiş olan, dolayısıyla elini açmakta güçlük çekenleri kapsamaktadır. Diğer yandan, etütlerin nispeten zor olduğu bilinmektedir. Bunun nedenleri hem fiziksel hem de ruhsaldır. Bu nedenle kısa ve net bir etüt kitabı yazdım. Burada kullanılan materyaller neredeyse '25 etüt'dekilerin aynıdır.

Etütlerin kullanımı konusunda öğretmenlere yönelik birkaç gözlem ve bulgu şunlardır:

Bazı etütlerde temponun yazılmadığı ve neredeyse hiçbir yerde dinamik işaretlerin bulunmadığı hemen fark edilecektir. Bu işaretler, öğrenciyi çok hızlı tempoda çalmaya yönlendirmesinin (aksine öğrenci doğru tempoda çalsın) diye bilerek koyulmamıştır. Etütlerin asıl amacı, iki eldeki temel teknik sorunları çözmektir. Bu sebeple ilk aşamada, etütlerin yavaş tempoda çalışılması gerekir.
Öğretmen, ileri düzeydeki öğrencilerle etütlerin estetik yönünü de ele alacaktır. Genel yorum ve stil prensiplerinden yola çıkarak öğrenciye cümlenin ya da bölümün öğrencinin kişisel kararlarına göre nasıl oluşturulacağını ve çalınacağını öğretecektir. Bu, öğrencinin nüansların ve güzel ses çıkarmanın anlamını kavramasının en doğru yoludur.
Öğretmen hataları, sonraki derste gerekli açıklamaları yaparak daha az düzeltecektir. Sınavda (ya da konserde) tempo ve nüansların belirlenmesi gerekir. Çalışmanın tamamlanması için öğretmenin işaretleri kitaba yazması iyi olur.
Bu kitap, "25 etüt"den önce öğretilebilir ancak iki kitabın aynı zamanda çalıştırılması daha iyi olacaktır. Kitaptaki etütler "25 etüt" için hazırlık alıştırmaları olarak değerlendirilecektir. Örneğin, kitaptaki 1-6 numaralı etütler, "25 etüt" kitabındaki 1-3 numaralı etütlere hazırlık niteliğindedir.
'Viyolonselin ilk yılları'nı hazırlamamda bana yardım eden Antonio Janigro'ya teşekkürü borç bilirim. Zagreb, Ağustos 1951, RUDOLF MATZ" .

Şekil.2 İçindekiler

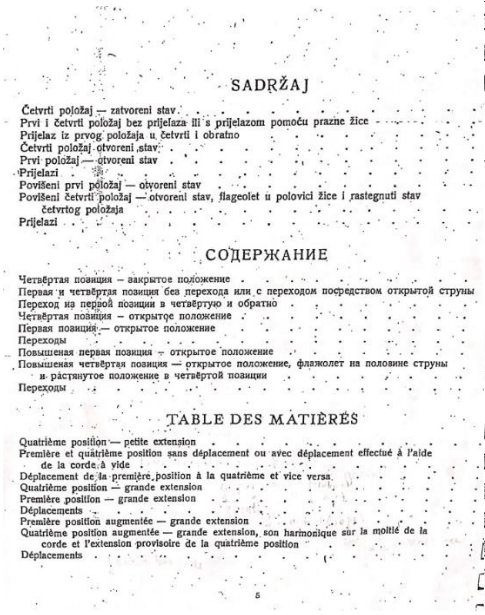
SADRŽAJ

Četvrti položaj — zatvoreni stav
Prvi i četvrti položaj bez prijelaza ili s prijelazom pomoću prazne žice
Prijelaz iz prvog položaja u četvrti i obratno
Četvrti položaj otvoreni stav
Prvi položaj — otvoreni stav
Prijelazi
Povišeni prvi položaj — otvoreni stav
Povišeni četvrti položaj — otvoreni stav, flageolet u polovici žice i rastegnuti stav četvrtog položaja
Prijelazi

СОДЕРЖАНИЕ

Четвёртая позиция – закрытое положение
Первая и четвёртая позиция без перехода или с переходом посредством открытой струны
Переход на первой позиции в четвёртую и обратно
Четвёртая позиция – открытое положение
Первая позиция — открытое положение
Переходы
Повышенная первая позиция – открытое положение
Повышенная четвёртая позиция — открытое положение, флажолет на половине струны и растянутое положение в четвёртой позиции
Переходы

TABLE DES MATIÈRES

Quatrième position — petite extension
Première et quatrième position sans déplacement ou avec déplacement effectué à l'aide de la corde à vide
Déplacement de la première position à la quatrième et vice versa
Quatrième position — grande extension
Première position — grande extension
Déplacements
Première position augmentée — grande extension
Quatrième position augmentée — grande extension, son harmonique sur la moitié de la corde et l'extension provisoire de la quatrième position
Déplacements

Şekil.3 Semboller-i

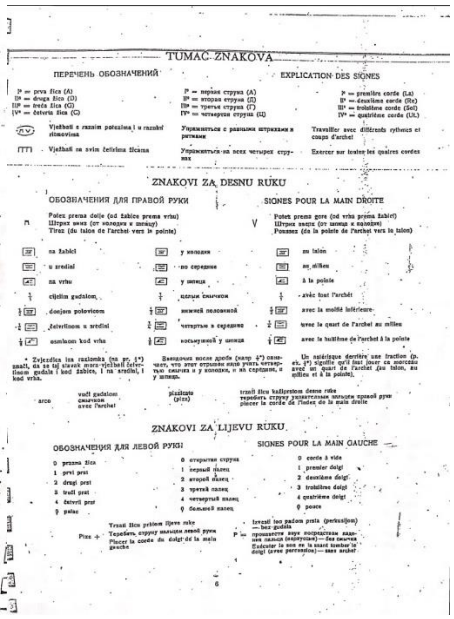
TUMAČ ZNAKOVA

ПЕРЕЧЕНЬ ОБОЗНАЧЕНИЙ

EXPLICATION DES SIGNES

ZNAKOVI ZA DESNU RUKU

ОБОЗНАЧЕНИЯ ДЛЯ ПРАВОЙ РУКИ

SIGNES POUR LA MAIN DROITE

ZNAKOVI ZA LIJEVU RUKU

ОБОЗНАЧЕНИЯ ДЛЯ ЛЕВОЙ РУКИ

SIGNES POUR LA MAIN GAUCHE

Kitabın önsözünden sonra kitabın "içindekiler" bölümü 9 ana başlık altında toplanmıştır. Her başlığın altında da 6 etüt bulunmaktadır. Bu başlıklar sırasıyla Tablo.1'de sol el kazanımları sütununda belirtilmiştir.

Kitabın içindekiler bölümünden sonra kitaptaki sembollerin açıklamaları bulunmaktadır.

Şekil 4. Semboller-ii

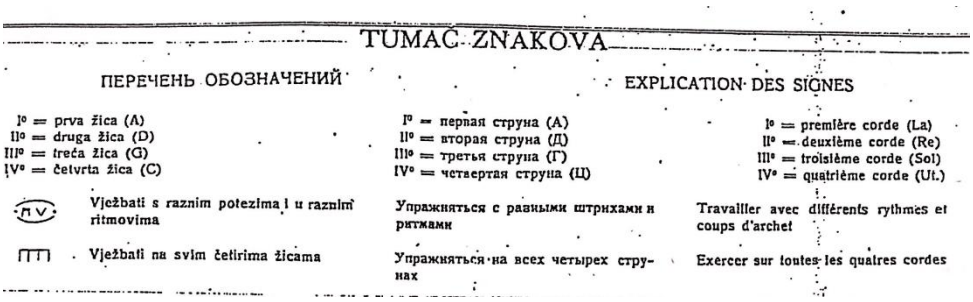

TUMAČ ZNAKOVA

ПЕРЕЧЕНЬ ОБОЗНАЧЕНИЙ		EXPLICATION DES SIGNES
I° = prva žica (A) II° = druga žica (D) III° = treća žica (G) IV° = četvrta žica (C)	I° = первая струна (А) II° = вторая струна (Д) III° = третья струна (Г) IV° = четвертая струна (Ц)	I° = première corde (La) II° = deuxième corde (Re) III° = troisième corde (Sol) IV° = quatrième corde (Ut.)
Vježbati s raznim potezima i u raznim ritmovima	Упражняться с разными штрихами и ритмами	Travailler avec différents rythmes et coups d'archet
Vježbati na svim četirima žicama	Упражняться на всех четырех струнах	Exercer sur toutes les quatres cordes

Sembollerin açıklamaları bölümünde tellerin numaraları (*I- La, II- Re, III- Do, IV-Sol*)belirtilmiştir.

" " sembolün açıklamasında farklı ritim ve yaylarla çalışılması söylenmiştir.

" " Dört telde de egzersiz yapılması ifade edilmiştir.

" " Yayın topuk noktasından çekme anlamındadır.

" V " Yayın ucundan topuğa itme anlamındadır.

" " Topukta anlamındadır.

" " Ortada anlamındadır.

" " Uçta anlamındadır.

" $\frac{1}{1}$ " Tüm yay anlamındadır.

" $\frac{1}{2}$ " Yayın alt yarısı anlamındadır.

" $\frac{1}{4}$ " Yayın orta çeyreğinde anlamındadır.

" $\frac{1}{8}$ " Yayın ucunda/sekizinci çeyreğinde anlamındadır.

" $\frac{1}{8}$ * " Kesir arkasında yıldız (topukta,ortada,uçta) çalınması gerektiği anlamındadır. (Yayın ucunda)

"arco" arşe ile çalınacağı anlamına gelir.

"pizzicato(pizz)" sağ elin işaret parmağıyla teli çekmek anlamındadır.

Şekil 5. Semboller -iii

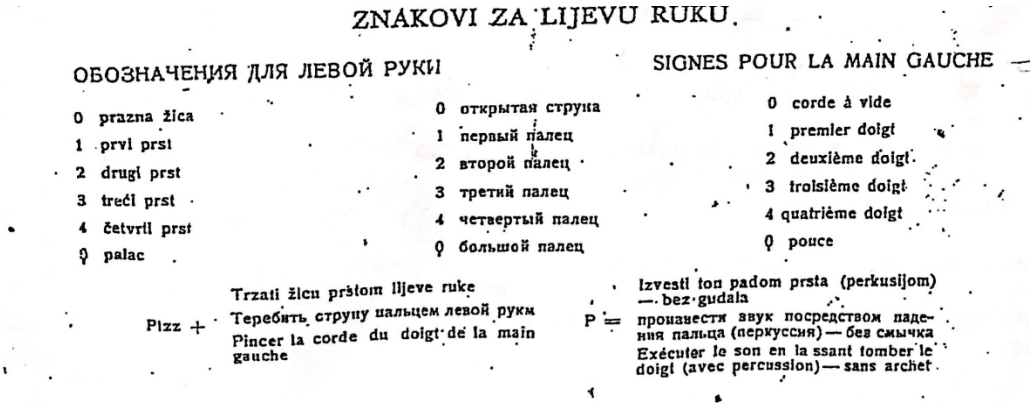

ZNAKOVI ZA LIJEVU RUKU

ОБОЗНАЧЕНИЯ ДЛЯ ЛЕВОЙ РУКИ		SIGNES POUR LA MAIN GAUCHE
0 prazna žica	0 открытая струна	0 corde à vide
1 prvi prst	1 первый палец	1 premier doigt
2 drugi prst	2 второй палец	2 deuxième doigt
3 treći prst	3 третий палец	3 troisième doigt
4 četvrti prst	4 четвертый палец	4 quatrième doigt
0 palac	0 большой палец	0 pouce

Pizz + — Trzati žicu prstom lijeve ruke / Теребить струну пальцем левой руки / Pincer la corde du doigt de la main gauche

P = — Izvesti ton padom prsta (perkusijom) — bez gudala / произвести звук посредством падения пальца (перкуссия) — без смычка / Exécuter le son en la ssant tomber le doigt (avec percussion) — sans archet

Sol el için semboller tablosunda parmak numaralarının açıklamaları yer almaktadır.

(0-Boş tel,1-1.parmak,2-2.parmak,3-3.parmak,4-4.parmak, 0 - pus)

" Pizz + " sol el pizzicatosu anlamına gelmektedir.

" P = " parmağı bırakarak vurmalı çalgıda olduğu gibi çalmak anlamına gelmektedir.

Şekil.6 Semboller-iiii

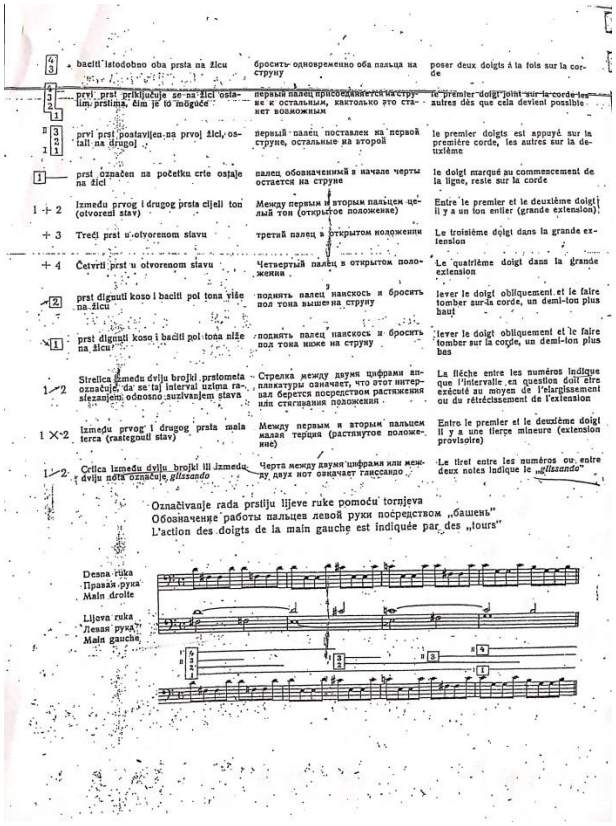

4/3	baciti istodobno oba prsta na žicu	бросить одновременно оба пальца на струну	poser deux doigts à la fois sur la corde
4 3 2 1	prvi prst priključuje se na žici ostalim prstima, čim je to moguće	первый палец присоединяется на струне к остальным, как только это станет возможным	le premier doigt joint sur la corde les autres dès que cela devient possible
5 3 3 1	prvi prst postavljen na prvoj žici, ostali na drugoj	первый палец поставлен на первой струне, остальные на второй	le premier doigts est appuyé sur la première corde, les autres sur la deuxième
1	prst označen na početku crte osjaje na žici	палец обозначенный в начале черты остается на струне	le doigt marqué au commencement de la ligne, reste sur la corde
1 + 2	Između prvog i drugog prsta cijeli ton (otvoreni stav)	Между первым и вторым пальцем целый тон (открытое положение)	Entre le premier et le deuxième doigt il y a un ton entier (grande extension)
+ 3	Treći prst u otvorenom stavu	третий палец в открытом положении	Le troisième doigt dans la grande extension
+ 4	Četvrti prst u otvorenom stavu	Четвертый палец в открытом положении	Le quatrième doigt dans la grande extension
2	prst dignuti koso i baciti pol tona više na žicu	поднять палец наискось и бросить пол тона выше на струну	lever le doigt obliquement et le faire tomber sur la corde, un demi-ton plus haut
1	prst dignuti koso i baciti pol tona niže na žicu	поднять палец наискось и бросить под тона ниже на струну	lever le doigt obliquement et le faire tomber sur la corde, un demi-ton plus bas
1 2	Strelica između dviju brojki prstometa označuje da se taj interval uzima razširenjem odnosno suzivanjem stava	Стрелка между двумя цифрами аппликатуры означает, что этот интервал берется посредством растяжения или стягивания положения	La flèche entre les numéros indique que l'intervalle en question doit être exécuté au moyen de l'élargissement ou du rétrécissement de l'extension
1 X 2	Između prvog i drugog prsta mala terca (rastegnuti stav)	Между первым и вторым пальцем малая терция (растянутое положение)	Entre le premier et le deuxième doigt il y a une tierce mineure (extension provisoire)
1 2	Crtica između dviju brojki ili između dviju nota označuje *glissando*	Черта между двумя цифрами или между двух нот означает глиссандо	Le tiret entre les numéros ou entre deux notes indique le *„glissando"*

Označivanje rada prstiju lijeve ruke pomoću tornjeva
Обозначение работы пальцев левой руки посредством „башень"
L'action des doigts de la main gauche est indiquée par des „tours"

Desna ruka / Правая рука / Main droite

Lijeva ruka / Левая рука / Main gauche

" 4 3 " 3. ve 4. parmağı tutarak çalmak anlamındadır.

" 4 3 2 1 " 1. parmağın mümkün olduğunca çabuk tutması anlamındadır.

" 3 2 1 " 1, parmağın 1.telde, 2 ve 3. parmakların 2.telde bulunması gerektiği anlamındadır.

" 1 —— " çizginin başladığı yerden itibaren parmak tutulması anlamındadır.

"1 + 2" 1. ve 2. parmak arasında 1 tam ton olduğu anlamına gelmektedir. (açık pozisyon)

" + 3" 3. parmağın açık konumda olduğu anlamındadır.

" + 4 " 4. parmağın açık konuda olduğu anlamındadır.

" 2 " Yarım ton daha yukarı parmak açma anlamındadır

" 1 ." Yarım ton parmak açma anlamındadır.

"1 2 " Sayılar arasındaki ok elin konumunun geniş veya kapalı olması gerektiğini bildirir.

"1 X 2" 1. ve 2. parmak arasını geçici açma anlamına gelmektedir.

" 1 2 " sayılar veya notalar arasındaki kısa çizgi 'glissando' yu gösterir.

Kitapta yer alan etütlerin analizi aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir.

2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 1. R.Matz 54 Etütlerin Sol el –Sağ el Kazanımları

Etüt Nr.	Sol El Kazanımları	Sağ El Kazanımları
1-6	4.pozisyon	Detaşe,legato,staccato
7-12	1-4.pozisyon(karşılaştırmalı)	Detaşe,legato
13-18	1-4.pozisyon (geçişli)	Detaşe,legato
19-24	4.pozisyon açık konum	Detaşe,legato,
25-30	1.pozisyon açık konum	Staccato,legato,detaşe
31-36	1-4.pozisyon açık konum(geçişli)	Legato,detaşe
37-42	1.pozisyon açık konum	Detaşe,legato,staccato
43-48	4. pozisyon açık konum	Detaşe,legato
49-54	1-4.pozisyon açık konum	Legato,detaşe

Tablo 1'de etütlerin sol el ve sağ el kazanımları belirlenmiştir. Etütlerin gruplandırılması kitaptaki gruplandırmaya uygun olarak yapılmıştır. Etütlerde sol elde 1. ve 4. pozisyon, sağ elde legato, detaşe ve staccatonun kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 2. R.Matz 54 Etütlerin Tonları

ETÜT NO	TON
1-6	C,F,Dm,Gm,F,Gm
7-12	F,Em,F,Gm,Dm,Am
13-18	F,C,F,Em,C,D
19-24	Fm,Db,Ab,Am,Ab,F
25-30	Cm,Bb,Eb,Bb,Cm,Eb
31-36	Eb,CM,Ab,Ab,Cm,Gm
37-42	D,Em,A,D,A,(Dm-DM)
43-48	A,D,A,D,Am,D
49-54	A,D,A,Dm,Gm,Dm

Etütlerin tonal yapılarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Matz 25 etüt ile karşılaştırıldığında herhangi bir ton benzerliği görülmemiştir

3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 3. R.Matz 25 Etüt ve R.Matz 54 Etütlerin Referansları

	Matz 25.Etüt	Matz 54.Etüt
ETÜT NO	1-6	1-4
	7-12	5-6
	13-18	7-12
	19-24	15
	25-30	17
	31-36	18
	37-42	19-20
	43-48	20
	49-54	21-25

Tablo 3 'de her iki Matz etüt kitabının pozisyon ve sol el konumu açısından birbirine referans olabileceği düşünülen etütleri belirtilmiştir. Matz 25 kitabında bulunan 22 numaralı etüdün 'flogele' konusu içerdiği için diğer etütlerden farklılık gösterdiği söylenebilir.

4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Tablo 4. . R.Matz 54 Etüt ve R.Matz 25 Etüt Kitabında "Sol El" Kullanımına ilişkin 'Ortak' Teknik Konular

Teknik Konu	R.Matz 54 Kısa Etüt		R.Matz 25 Etüt	
	Etüt Numarası	**Etüt sayısı**	**Etüt numarası**	**Etüt sayısı**
Parmak tutma	1,2,3,4,6,7,15,29,31,54	10	1,2,3,4,18,22	6
Açık pozisyon	19,20,21,22,23,24,25,26, 27,28,29,30,33,35,36,37,38, 39,40,41,42,43,44,45,46,47 ,48,49,50,51,52,53,54	34	15,17,18,19,20,22	7
Entonasyon(çift ses)	1,5,9,10,11,12,17,18,26 ,30,25,36, 37,52,53,54	16	1,3,4,5,6,7,8,9,10,12, 15,16,17,18,23,24	17
Entonasyon(pozisyon geçişi)	7,8,9,10,12,13,14,15,16,18, 20,31,34,35,36,49,50,51	19	7,8,9,10,11,12,14,15, 23,25	11
Entonasyon(arpej)	9,11,14,16,17,23,27,28, 32,34,35,42,52,53,54	15	4,5,6,10,13,18,19	8
Artikülasyon	2,4,5,8,9,10,11,18,20,21 ,24,25,27,35,36,38, 40,42,43,45,47,48,52,53	24	1,2,7,8,11,12,14,24	9

Tablo 4'te her iki Matz etütteki sol el kullanımına ilişkin ortak teknik konular belirlenmiş, bu konulara göre her etüt numarasıyla tablodaki yerine yerleştirilmiştir.

Tabloya göre Matz 54 kitabında; sol el teknik konularına göre en çok açık pozisyon olmak üzere; artikülasyon, entonasyon(pozisyon geçişi-çift ses- arpej) ve parmak tutma konularının yer aldığı görülmektedir.

Matz 25 kitabında ise; entonasyon (çift ses- pozisyon geçişi), artikülasyon, entonasyon(arpej), açık pozisyon, parmak tutma konularının bulunduğu görülmektedir.

Tablo 5. R.Matz 54 Etüt ve R.Matz 25 Etüt Kitabında "Sağ El" Kullanımına ilişkin 'Ortak' Teknik Konular

Teknik konu	R.Matz 54 Etüt		R.Matz 25 Etüt	
	Etüt Numarası	**Etüt Sayısı**	**Etüt Numarası**	**Etüt Sayıs ı**
Legato	2,5,8,9,10,11,15,16,18, 19,21,26,28,30,33,42,45, 46,47,48,49,52	22	1,2,3,4,6,7,8,11,12, 13,15,16,17,19,21	15
Detaşe	1,3,6,7,10,11,12,13,14,17, 20,22,23,24,32,37,43,46,49,50,51	21	4,5,7,8,9,10,11,14, 17,18,21,22	12
Staccato	25,26,27,37,42,54	6	8	1
Tel değiştirme	1,2,3,4,5,6,7,17,20,22, 24,32,37,39	14	4,14,18	3
Tel değiştirme (legato)	4,9,11,12,16,18,21,22, 23,26,27,28,29,31 33,35,39,40,41,45,47,49,54	23	1,2,3,4,6,11,13,16, 17,19,20,21,22	13
Legato ve detaşenin birlikte kullanımı	2,3,5,6,8,9,10,11,12,14,15,16, 18,19,20,21,22,25,27,28,29,30, 34,36,38,39,40,41,43,45,53	32	1,5,7,9,10,13,15, 16,20,22	10
Legato ve staccatonun birlikte kullanımı	5,25,28,51,54	5	9,11	2
Detaşe ve staccatonun birlikte kullanımı	41	1	-	-
Yay hızını dengeleme	4,5,10,11,14,15,20,21,23,26,30,3 5, 36,37,38,39,40,42,47,48,54	21	2,3,5,6,7,10,13,19,21	9
Çift telde çalma	1,4,5,9,10,11,12,17,18,22,24,26, 28,30,35,36,37,41,45,52,53,54	22	1,3,4,5,6,7,8,11,12,1 3, 15,17,1821	14

Tablo 5'te Matz 54 ve 25 etütteki sağ el kullanımına ilişkin ortak teknik konular belirlenmiş, bu konulara göre her etüt numarasıyla tablodaki yerine yerleştirilmiştir.

Tabloya göre Matz 54 kitabında; sağ el teknik konularına göre en çok legato ve detaşenin birlikte kullanımı, tel değiştirme(lagato),legato, çift telde çalma, detaşe, yay hızını dengeleme, staccato, legato ve staccatonun birlikte kullanımı konularının bulunduğu görülmektedir.

Matz 25 kitabında ise en çok legato, çift telde çalma, tel değiştirme (legato), detaşe, yay hızını dengeleme, staccato, tel değiştirme, legato ve staccatonun birlikte kullanımı konularının bulunduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Matz 54 kitabının ilk bölümünde yer alan önsöz ve semboller, kitap hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bilgilerin çevirilerinin çalıcıya maksimum düzeyde fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Matz 54 kitabının başlangıçta, özellikle 4. pozisyon ve 1. pozisyon öğretimi açısından kullanımı yararlı görülmektedir. Matz 54 kitabının önsözünde Rudolf Matz'ın da açıkladığı üzere Matz 25 etüde hazırlayıcı nitelikte bir metottur. Bulgularda da belirtildiği gibi her iki metottaki etütler ortak konuları tespit edilip sağ ve sol el açısından incelenmiş ve birbirlerine referans olabileceği düşünülen etütler numaralarıyla belirtilmiştir. Özetle ;

Matz 25 etüt kitabındaki ; 1-6,7-12,13-18,19-24,25-30,31-36,37-42,43-48,49-54 numaralı etütler,
Matz 54 etüt kitabındaki;1-4,5-6,7-12,15,17,18,19-20,20,21-25 numaralı etütlere referans gösterilmiştir.

Etütlerin sol el teknik konuları; parmak tutma ,açık pozisyon, entonasyon(çift ses), entonasyon(pozisyon geçişi), entonasyon(arpej), artikülasyon olarak belirlenmiştir.
Matz 54 kitabında; sol el teknik konularına göre en çok kullanılan ortak konu açık pozisyon'dur. Diğer ortak konular kullanılış sırasıyla, artikülasyon, entonasyon(pozisyon geçişi-çift ses- arpej) ve parmak tutma konularının yer aldığı görülmektedir.
Matz 25 kitabında ise en çok kullanılan ortak konu legatodur. Diğer ortak konular kullanılış sırasıyla çift telde çalma, tel değiştirme (legato), detaşe, yay hızını dengeleme, staccato, tel değiştirme, legato ve staccatonun birlikte kullanımı konularının bulunduğu görülmektedir.

Etütlerin sağ el teknik konuları; legato,detaşe,staccato ,tel değiştirme ,tel değiştirme (legato), legato ve detaşenin birlikte kullanımı, legato ve staccatonun birlikte kullanımı, detaşe ve staccatonun birlikte kullanımı, yay hızını dengeleme, çift telde çalma olarak belirlenmiştir.
Etütlerin sağ el ortak konularına bakıldığında ;
Matz 54 kitabında en çok kullanılan konu 'legato ve detaşenin ortak kullanımı'dır. Diğer ortak konular kullanılış sırasıyla ; tel değiştirme(legato),legato, çift telde çalma, detaşe, yay hızını dengeleme, staccato, legato ve staccatonun birlikte kullanımı'dır.
Matz 25 kitabında ise en çok kullanılan konu legatodur. Diğer ortak konular kullanılış sırasıyla; çift telde çalma, tel değiştirme (legato), detaşe, yay hızını dengeleme, staccato, tel değiştirme, legato ve staccatonun birlikte kullanımı konularının bulunduğu görülmektedir.

Birbirine referans olan etüt kitaplarının eş zamanlı olarak çalışılmasının çalıcıya büyük katkılarının olduğu görülmektedir. Bunun yanısıra büyük etütlerden önce küçük etütlerin çalışılması çalıcıya alıştırma imkanı sağladığı için önemli ve faydalı görülmektedir. Etüt kitaplarının önsözleri, varsa sembol ve tanımlarının çevirilmesi, bestecinin kitapla ilgili önerilerinin bilinmesi, eğitimciler için ve

öğrenciler için kitabı tanıma, içselleştirme ve doğru uygulama için gerekli ve önemlidir. Etüt analizi yaparak etüdün kazanımları ortaya konulur ve dolayısıyla çalıcı etütten en yüksek düzeyde kazanım sağlamış olur. Bu katkıların sağlanabilmesi için etütlerin uzman kişilerce analizlerinin yapılıp literatüre sunulması önerilmektedir.

Kaynakça

B,Güler (2007) Viyolonsel Eğitimine Yönelik Olarak Geliştirilmiş Bir "Etüt Analiz Modeli" . Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bulut, D ve Topaloğlu,T. (2012) J.J.F.Dotzauer Viyolonsel Metodu Birinci Kitabının Hedef Ve Hedef Davranışlar Yönünden İncelenmesi, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 69-81

Çakar, S. (2016) Rudolf Matz 25 Etüt Kitabının Viyolonsel Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Güler, B., Berki, T. & Çilden, Ş. (2006). Ülkemiz müzik eğitimi anabilim dallarında kullanılan viyolonsel etüdleri üzerine bir inceleme. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, PamukkaleÜniversitesi, Denizli. http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/bildiri/pamukkale/B-Guler.pdfsayfasından erişilmiştir.

Matz, R. (1951) "Za Mlade Ruke" 54 Kısa Etüt, Cilt II, Zagreb

Matz, R. (1981) 25 Etudes For Violoncello,Dominis Music,Ottawa Montreal

Özkan, E. ve Orhan, Ş. (2017). Sebastıan Lee Op.113 Etüt Kitabı I.Etüdün Teknik Ve Biçimsel Analizi, E - Journal of New World Sciences Academy, 12(2), (83 - 91).

Devlet Tiyatrolarında Sahnelenen Çalıkuşu Oyunlarının Kostüm Özelliklerinin Dönemsel Olarak İncelenmesi

Ensar Yılmaz[1]

Giriş

Türkiye, 1950'li yıllarda yüzde 81.6'sı kırsal alanda yaşayan (Tütengil, 1983, 15) demografik bir yapıya sahiptir. Köyler tarımsal/iktisadi üretim bakımından olduğu gibi din ve sosyal ilişkiler bakımından da başlı başına sosyal birlikteliklerdir (Tütengil, 1983, 10).

Bu sosyal birliktelikler Türkiye'nin bütün bölgelerinde aynı özellikleri göstermezler. Türkiye'deki köy yaşamı sosyal/kültürel/ekonomik açıdan bölgesel olarak farklı yapısallıklar barındırır. Kemal Tahir'in 1940'lı yıllarda Çankırı ve etrafındaki kırsal yaşamı anlattığı Sağırdere ve Körduman romanları köy yaşamı içindeki sosyal ilişkileri ele alır. Romanlar toplumsal gerçekliği somut olaylar üzerinden, imgelem yoluyla anlatır.

Bu romanlar Türkiye'nin kırsal yaşamındaki sosyal ilişkilerin yapısallığı konusunda da zengin bir malzemeye sahiptir. Örneğin, köylülük olgusunun somuttaki yansımaları nelerdir? Ağalık; Çankırı, Çorum civarlarındaki köylüler tarafından nasıl algılanmaktadır? Köylünün devletle girmiş olduğu, özellikle asayiş ve vergi konusunda, nasıl bir ilişki söz konusudur? Köylünün şehirdeki, gurbetteki geçirdiği sürenin köy hayatındaki statüsüne yansıması gibi ilişki biçimleri bu romanlarda kendine yer bulur.

Kemal Tahir, Anadolu'nun, Anadolu köylüsünün ve kasabalısının tanınmadığını, onların edebiyatımızda yeterince yansıtılmadığını ileri sürmüştür (Kızılçelik, 2012, 73). Sağırdere romanını 1950 yılında, Körduman1957'de yayımlamıştır (Kızılçelik, 2012, 89).

Kemal Tahir'e göre, roman, belirli kişilerle ve yüzeysel konularla ilgili değildir. Roman, sosyal sorunlarla bağlantılı olmalıdır. Kendi deyişiyle, "roman toplum meselesidir. Türk romanının kaderi, Türk toplumunun kaderiyle iç içedir" (Kızılçelik, 2012, 129-130).

"Kemal Tahir'in diğer 'köy romancılarından' bir farkı da köyü 'ezen-ezilen' ilişkisinin mekânı olarak değil Türklüğün kimlik kodlarını bulmaya, anlamaya çalıştığı bir mekân olarak düşünmesidir. Bu anlamda onun romanlarındaki köy ve köylü, bir kimliğin uzantısıdır" (Kızılçelik, 2012, 221).

Kemal Tahir'e göre, köyü ve köylüyü analiz ederken göz önünde bulundurulması gereken bir başka özellik, onları belirli kategoriler içinde düşünmemektir. Kemal Tahir, Mahmut Makal'ın Bizim Köy romanıyla başlattığı köy romanları stilize tiplerden, (öğretmen saf iyidir, hoca mutlak kötüdür, muhtar ve ağa zalimdir) şematik anlatımdan, hayali köy ve köylü anlayışından çıkarmıştır. Bu şematizm, Kemal Tahir tarafından aşılmıştır (Kızılçelik, 2012, 223).

Sanayileşmiş ülkelerdeki romanlarda köyden bahsetmek bir kaçış olarak ele alınmaktadır, kapitalizmden olabildiğince soyutlanmış bir köye kaçış, Türkiye'de ise köy romanları daha çok ülke kalkınması ile ilgili bir özellik göstermektedir (Naci, 1990, 261).

[1] Ensar Yılmaz, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ensaryilmaz24@gmail.com

Tahir'e göre köyü yazan romancılardan beklenilen şey, Türk milletinin müşterek, yani birleşik ruhunu, davranışlarını keşfetmeye çalışmaktır. Köy, köylülük muhtelif zümrelere mensup kişileriyle, kişilerin ruhlarıyla eğer tespit edilebilirse Türk ruhu denilen yani Anadolu Türk'ü ruhu denilen bu tip, mozayik halinde meydana getirilebilir (Naci, 1990, 264).

Körduman'da bir gönül macerası peşinde olan bir köy delikanlısının (Mustafa), babasının şartlandırmasıyla daha önce ilgi duyduğu evli bir kadını (Ayşe) baştan çıkararak öç almaya sürüklenişi ve bunun cinayete kadar uzanışı anlatılır (Kaplan, 1988, 114).

Körduman, Sağırdere'nin devamı olarak yazılmıştır. Körduman'da cinayetle sonuçlanan olayların ilk çerçevesi Sağırdere'de çizilmiştir (Kaplan, 1988, 114).

1. Sosyal İlişkilerdeki Yapısallık

Sağırdere'de Yakup Ağanın küçük oğlu, eğitmenlik kursuna giderek modern eğitim sürecinden geçmiş Murat'ın kardeşi Mustafa'nın etrafında gelişen sosyal/ekonomik/kültürel ilişkiler ele alınır.

Mustafa, Ayşe'ye sevdalıdır. Fakat Ayşe, Mustafa'nın duygularına karşılık vermemektedir. Bu durumda Mustafa'nın üzerinden köy hayatında bir kadını elde etmek için girişilen büyü, muska gibi batıl inanışların güçlülüğünü, yaygınlığını görmekteyiz.

Mustafa, Ayşe'ye kavuşamamasıyla ilgili olarak Topal İsmail'le dertleşirken "Laf aramızda, İsmail, nikâhları kıyılırken saati de kapadım. Bıçağı da kınına soktum. Kızın bineceği hayvanın üzengisinden Vahit, kırk taş geçirdi... Hiç biri fayda vermedi. Hani 'Herif karıya yaklaşamaz, utanır da, utancından çatlar!'mış... Hep yalan!.. Murat Ağam 'Böyle şeyler yalan!' derdi. Murat Ağam haklı... Bütün yalan, dolan, bunlar..." (Tahir, 1995, 121).

Mustafa, hocalara okuttuğu muskalar, yaptırdığı büyülere rağmen Ayşe'yi elde edemez. Ayşe, köyde hali vakti yerinde olan, üstelik evli olmasına rağmen Hocaların Hakkı'ya ikinci eş olarak gider. Kuma olur. Bunun üzerine Mustafa köyden ayrılır, en yakın arkadaş Vahit'le Ankara'ya yani şehre gider.

Sağırdere'deki olaylar, Mustafa'ya bağlı olarak iki değişik çevrede geçer: Yamören köyü ve Ankara. Her iki çevrede Mustafa'nın yaşayışı ve davranışları ön plandadır.

Köylülerin kendi içlerindeki ilişkileri ve dışarıya karşı görünüşleri, modern eğitim almış Murat'ın ağzından Sağırdere romanında şöyle verilir: 'Biz köylüyüz. Gösterişe ölürüz. Gösterişçiliğimizden ellerin lafına çokça bakarız. Sıkça efeleniriz ama, fukara komşumuzdan başkasına da, gücümüz yetmez. (…) Biz köylüyüz, arslanım, birbirimize karşı kurt gibiyiz, yabancıya karşı köpek gibi... Kendimiz toprakta yatarız, hatırlı konuğa kaba döşek saklarız. Komşuna bir yumurta vermezsin, versen de ilerde geride lafını edersin, başına vurursun, hatırlı konuğun atına tohumluğunu yedirirsin!' (Tahir, 1995, 49-50).

Köylerde hırsızlığın kötü bir şey olduğu söylenirken aynı zamanda çok yaygın olduğunu da görürüz: "Ulan, hanginiz çalmazsınız alçaklar! Köylünün topu hırsız... Hiçbir şey çalamazsa, köylü kısmı, babasının, kocasının tiftiğini çerçiye vermez mi? Komşunun yumurtasını aşıran, bahçesini yolan hangisi?

— Lafa bak... Baba malı hırsızlık sayılır mı?' (Tahir, 1991, 133).

Köyde erkeklerin toplum içindeki yerleri, erken yaşta edindikleri ve yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkan kimliğin belirlenmesi sosyo-ekonomik zemin üzerinden verilir: 'Biz on iki yaşında

sabanın sapını tutarız. Babamın gördüğü işleri, gücüm yetince ben de görürüm. Bu sebeple 15 yaşındaki oğlun köy yerinde erkek sayılır, evlenir. Öyle ya babası gibi bir erkek de o...
-Elbet... adam on beş yaşında babayiğit erkektir.
-Sana göre öyle, şehirliye göre değil' (Tahir, 1991, 34).

Köye gelen, köyden geçen tren için köylünün gösterdiği direnç Mustafa'nın babası Yakup Ağa'nın ağzından verilir. Bu durum modernizmi simgeleyen tren ile gelenekseli simgeleyen Yakup ağanın karşılaşmasıdır aynı zamanda. Köyde modern eğitim almış Yakup ağanın büyük oğlu Murat ile babasının farklı düşünme pratikleri geliştirmeye başladıklarını da görmekteyiz. Modern eğitim üzerinden ortaya bir nesil çatışması da çıkmaktadır. Yakup Ağa tren için şu değerlendirmeleri yapar: "Tren yoluna bak bir! Geldi, geçti. Aklı ermezler 'İyi' dediler. Senin Murat Ağan herkesten çok sevindi. Orada da bir Reşat Bey bulmuş. İstasyon memuru... Rumeli'den gelmiş bir herif! Şimdi de ondan almakta akılları... Meydanda uğursuzluğu bir bu tren yolunun... Köylüde din komadı, iman komadı, karılarda namus komadı. Trenin erkeği geceleri ateş savurur" (Tahir, 1991, 99). "Köylü, köyünde barınmasın diye... Meydandaki bi-şey! Köylünün kızarmış ekini yansın diye. Trenin derdi köylünün ekinini yakmak... Ekini yanan köylü şehre gider mecburi. Allah göstermesin, hep amele oluruz, oğlum!" (Tahir, 1991, 100).

Ankara'da Mustafa'nın yaşadıkları üzerinden köylü ve şehir ilişkisinde ortaya çıkan yapısal durumu görmek mümkündür. "Ankara'ya geldikleri zaman, Mustafa'nın kafası kazan gibi olmuştu. Ayağının bastığı toprak sallanıyordu. Bir merdivenden yerin altına indiler, tahta döşemeli bir yoldan geçip başka bir merdivenden yerin yüzüne çıktılar. Şehre doğru yürürlerken, Mustafa, arkadaşlarını kaybetmek korkusuyla iki yanına bile bakmadı. 'Gel de yitmekten korkma bakalım!.. Evler, yollar, adamlar, madamlar birbirlerine benzer ama, bu kadar mı benzer?" (Tahir, 1995, 152-153).

Vahit'le girdikleri maden ocağı işinde Mustafa zayıf, çelimsiz ve küçük bulunduğu için işten çıkarılır. Fakat talihi yaver gider, hemşericilik üzerinden Cemal Usta'nın yanında taş ustalığına çırak olarak yeni bir işe girer. Köylünün şehirde bir zanaat sahibi olmasının motivasyon unsuru ise gelecekteki statüsü ve tatmin edeceğini düşündüğü iktidar duygularıdır. Mustafa'nın ağzından bu durum şöyle verilmektedir: "Çırak aldı bizi yanına, Cemal usta gördün mü? Usta yanına çırak girmek ne demek? İlerde zanaatı kapıp usta oldun mu işçi takımına bağırırsın, canın çektikçe... 'Ulan eşşoğlu eşşekler... Çevirin şu taşı...' diye çıkışırsın..." (Tahir, 1995, 182).

Bu arada, taş ocağında Vahit'in ayağına büyük bir taş düşmüş ve ayağı çalışamayacak kadar şişmiştir. Hastanede tedavi görür, ayağı biraz iyileşince köye döner. Fakat üstü başı perişan cebinde ise beş para yoktur. Bu, rezillik olarak görülür (Tahir, 1995, 209).

Mustafa ile Vahit'in köye dönüşleri karşılaştırıldığında kırsal yaşamın yapısal bir özelliği daha karşımıza çıkar. Şehre çalışmaya giden bir köylü eğer köye geri döndüğünde bir zenginleşme belirtisi göstermiyorsa bu, o kişinin daha önce köyde var olan statüsünün daha da aşağıya çekilmesine neden olmakta, rezillik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü şehirde çalışarak kazanmayı başaramamış, köye kaçarak, sığınmak zorunda kalmıştır. Oysa Mustafa'nın dönüşü daha farklı olacak ve köylü ona karşı farklı bir davranış biçimi sergileyecektir. O artık bir zanaat sahibidir ve hediyelerle, cebinde parayla köye dönmüştür. Bu durum onun köydeki statüsünü yükseltmektedir. Bekarlığında ona yüz vermeyen Ayşe bile evli olmasına rağmen daha istekli bir gözle bakmaktadır.

Köylünün şehirle ilişkisi yeniden köyüne dönüp daha rahat yaşama isteğiyle açıklanır. Köylünün köyünden ilişkisini tümüyle kesip şehre yerleşme duygusu 1950'li yıllarda henüz ortaya çıkmamıştır. "Ulan köylü değil misiniz? Sıla hasreti yüreğinize bir düştü mü, duramazsınız. Cennette olsanız yola düşersiniz, reziller, seğirtirsiniz tezek kokusuna... (Tahir, 1995, 238).

Köylü için köy doğup büyüdüğü yerdir. Gurbet onun için yabandır. Geçim zoru olmasa köylü kısmı gurbette durmaz. Diğer yandan köylü köyde daha endişesizdir. Şehirde köylü tedirgin ve yılgın olmaktadır. Köylü köyünde gösteriş yapma imkânına sahipken şehirde böyle imkâna sahip değildir (Tahir, 1991, 35).

Mustafa köye döneceği zaman kendine yeni elbise yaptırır. Kunduracıdan yeni potinler alır. Siyah fötr şapka, yeni gömlekler, kazaklar, çifte pilli elektrik feneri, yuvarlak cep aynaları, minimini şişelerde çeşitli koku yağları, leblebi, kuru üzüm, çekilmemiş kahve, sakız, çay şekeri ve hepsini içine koyduğu süslü bir İstanbul sandığı ve bunların dışında daha birçok şeyle köye dönmek için hazırlar. Aldıklarını ortaya döküp onlara kibirle bakar. "Bir şey unutmadık! Şaştım. Şunlara bak! Kurşunlu'da dükkân açar adam bunca malla... Öyleyken cebimde 116 lira kaldı. Yahu! Ben zengin olmuşum. Tuuu. Yamören'de altı ay, dost düşman, bizi konuşacak usta!.." (Tahir, 1995, 243).

Ankara'dan döndükten sonra Mustafa'nın yeni esvaplar giymesi, güzel kokular sürünmesi, köy için iyi sayılabilecek parayla gelmesi, eşine dostuna hediyeler getirmesi köy içinde ona olan ilgiyi artırır. Bu defa da Ayşe'nin kardeşi Fadik'le ilişki kurmaya çalışır. Fakat Ayşe'ye de ilgisi devam etmektedir. Ayşe'ye hediyeler gönderir. Kısa bir süre içinde hem Fadik'in, hem Ayşe'nin gönlünü eder.

Köylünün şehirle ilişkisi ve ekonomik ilişkilerin belirleyiciliği kadın erkek ilişkilerinde de kendine yer bulur. Bu durum Körduman'da şöyle verilir: 'Mustafa eğer Ayşe'yi yola getirdiyse, muskayla, tılsımla getirmedi, 150 kuruşluk kundura ile getirdi: Eski zaman karıları şimdi yok. Karıyı çileden çıkaran tılsım: Yedirmek, giydirmek... Reşit Hoca'nın muskasına kulak verme. Muskanın zorlusu, beş liralık bankanot... (Tahir, 1991, 249-250).

Kırsal hayattaki yapısal ilişkilerde önemli bir yere sahip olan olgulardan biri de öç alma olgusudur. Mustafa'nın babası Yakup Ağaya ait olan bir teke birileri tarafından kesilmiştir. Yakup Ağa tekenin kesilmesini Ayşe'nin kocası Hocaların Hakkı'dan bilmektedir. Yine bir gün Yakup Ağa'nın besili tosunu sakatlanmış olarak eve getirilir ve kesilir. Yakup Ağa tosunun sakatlanmasında da Hakkı'nın parmağı olduğunu, işi onun planlayıp başkalarına yaptırdığını düşünür. Yakup Ağa bunun öcünün mutlaka alınmasını ister (Kaplan, 1988, 115).

Karşı tarafın namusunu lekelemek, köyde sıkça görülen öç alma yollarından biridir. En çok karşılaşan biçimi de 'ırza tecavüz'dür. Bu Köruman'da da ilk başvurulan öç alma yoludur. Romanda öç alma isteği basit sayılabilecek sebeplere dayanır. Yakup Ağa'nın tekesinin kesilmesi, tosunun sakatlanması gibi. Gerçi malın köylü için taşıdığı değer ve önem açıktır. Yakup Ağa bunu şöyle belirtir: "…hayvanımın kanını arayacaksın. Vur, öldür, mahpusa gir, seni on yıl beslerim… delikanlı kısmına mahpusluk bir şeref…" Mustafa'ya yapılan bu telkinler onun davranışlarına yön verir.

Mustafa, Ayşe'yle gizlice birlikte olmaya başlar. Onunla ilişkilerini o kadar ileriye götürürler ki Himmet Çavuş'un odasının altındaki ahırda Himmet Çavuş tarafından basılırlar. Orada buluşacaklarını Ayşe'nin kuması Gülizar ihbar etmiştir. Ayşe'yle Mustafa heyete çağrılır. Ayşe ve kocası Hakkı davacı olmadığından bir şey yapılmaz (Kaplan, 1988, 114).

Bugünlerde Mustafa'nın ağabeyi Murat köye gelir. Mustafa'nın yaptıklarına karşılık onların da boş durmayacaklarını belirtir. Mustafa'nın Vahit'le barışmasını söyler. Elli yıldır cinayet görmemiş Yamören'de bir olay çıkmasını önlemeye çalışır (Kaplan, 1988, 115). Gençlerin arasında saygı ve sevgiye dayanan bir gelenek hâkimdir (Kaplan, 1988: 116).

Çankırı köylerinde köy delikanlıları her sene bir "büyük başağa", (buna "yiğitbaşı" da diyorlar) bir "küçük başağa", bir de "çavuşbaşı" seçerler. Bunlar delikanlıları çeker çevirir. Gittikçe değerini kaybeden eski bir ahi yasası olarak görülen (Tahir, 1995: 36) bu kurum Mustafa ile Vahit arasındaki gerginliği gideremeyecektir.

2. Ekonomik ve Siyasal İlişkilerin Yapısallığı

Kırsal yaşamın, ekonomik açıdan temel uğraşısı rençberliktir. Rençberlik, tarım ve hayvancılığa dayanır. Kırsal yaşamın farklı dinamikleri söz konusu olmakla birlikte ağalık kurumu, ekonomik ölçütler dikkate alınarak ortaya çıkar.

Yakup Ağa Yamören'de "Ağa" olmak istemektedir. Topal İsmail'le dertleşirken Eskilerden açar: Sığırtmaçlık ettiğinden, Çankırı tuz mağarasından eşekle tuz çektiğinden, Eğri Ahmet enişteden... "Ahırda iki çift öküz olmadı mı, ağalık boş laf, hay İsmail!" der (Tahir, 1991, 144).

Yine Topal İsmail, Mustafa'ya "Yamören'de kaç ağa var? Şu Hakkı, bizim Başağa Battal'ın babası, Himmet Çavuş... Bir de baban geldi yetişti. Kulaksız Ağa... Koca Yamören'in adamını dördü bölüşecekler. Kardeş payı... Ağa başına on iki buçuk ev..." diye söylemektedir (Tahir, 1991, 326).

Türkiye'nin bu bölgesinde, yani Çankırı ve civarlarında 'ağalık' çalışarak elde edilen zenginlik üzerinden gerçekleşebilmektedir. Ekonomik ölçütler de bölgelere göre değişebilmektedir. Yamören köyünde ağa olabilmek yüzlerce dönüm tarlaya, araziye; onlarca, yüzlerce hayvana sahip olmayı gerektirmemektedir.

Bu arada Mustafa köyde reciliğe başlamak ister. Artık tütün, cigara satacak, bunların yanında da üzüm, incir, ayna, sakız, iplik, boncuk, koku yağı mallar satacak ve tüccar olacaktır (Tahir, 1991, 85).

Mustafa'nın köyde çerçicilik yapmasına karşılık, Hocaların Hakkı da Vahit'i yanına alır. Demir toplayıp satacaklardır. Bir zamanlar Mustafa'nın en yakın arkadaşlarından olan Vahit'in de Ayşe'de gözü vardır. Söylediği halde, Mustafa'nın Ayşe'yle ilişkilerini sürdürmesini çekemez. Bu iki gencin yavaş yavaş araları açılır (Kaplan, 1988, 114).

Yakup Ağa diğer yandan büyük oğlu Murat'ın muhtar olmasını istemektedir. Muhtarlık köy hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Siyasal otoriteyi kullanma açısından bir meşruiyet kazandırmaktadır. Yakup Ağa'ya göre 'muhtar kısmı köy yerinde, vali gibi, yüzbaşı gibi ferman yürütür. "Muhtarlık gibi var mı? Beyden, memurdan, tahsildardan, çavuştan bir konuk gelse, odana inecek senin... Gizlice konuşursun, aklını çeliverirsin (Tahir, 1991, 94).

Murat böyle bir işe yanaşmayınca onu korkaklıkla suçlar. Onun hep öğretmen yalanlarıyla kandırıldığını söyler. "Murat Ağan'ı bırak!.. Öğretmen Mahmut Bey yok mu? Kurşunlu öğretmeni! Şimdi mahpustaymış. Canı cehenneme rezilin! Murat'a ne yaptıysa Mahmut Bey yaptı. Oğlumu köy işinden soğuttu. Muhtarlıktan soğuktu. Herkes Mahmut Bey'e iyi der! Yalan! Senin Murat ağını rezil etti Mahmut Bey... Ne söylerse Mahmut Bey'in lafları... Bir gün olup, bu memlekette zengin, fakir kalmayacakmış. Bir gün olup, köylü, şehirli bir olacakmış. Sözgelişi, hâşa meclisten, köylü, şehirli gibi gezecekmiş. Bir gün olup öküzle rençberlik kalkacakmış. Yaaa... Makine tarlamızı sürüverecek,

harmanımızı kaldıracak. Söz mü şunlar? Hep öğretmen yalanları... (Tahir, 1991, 98). (...) Murat Ağana sorarsan, dünya bu dünya... Öte dünya, Reşit Hocanın uydurması... (Tahir, 1995, 84).

Diğer yandan köyde Murat'ın eğitim sürecine olumlu bakışlar da söz konusudur. Bu durum şöyle verilmektedir: "Senin Murat Ağan'ın her sözü dört yüz dirhemdir. Okumuş çünkü, hemi de iyi okumuş. Şartım var! Şu oğlan, Murat Ağan gibi okuyacak! Sen öğretmen Mahmut Bey'i bildin mi? Öyle bir öğretmene, beş tane Çankırı şeyhi kurban olsun".

Yakup Ağanın, Murat'ın eğitimi üzerinden yaptığı değerlendirmeler kırsal yaşamın yapısal unsurlarının modernite karşısında direncini, Murat üzerinden yapılan olumlu değerlendirmeler ise yapısal unsurların çözülme sürecini ifade etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Devlet'in vergi politikaları karşısında köylülerin takındığı tavır Sağırdere romanında şöyle verilmektedir: "Bu yıl sayımdan altmış iki tiftik keçisi, otuz koyun, üç merkep kaçırmışlardı" (Tahir, 1995, 56). "Yakup Ağa başını salladı… Allah Allah. Bakalım gelecek yıl daha neler göreceğiz! Kendi hayvanımı, ben hükümetten ne diye kaçırayım yahu? 'Sayımcı geliyor!' diye köylü malını önüne kattı, dağa saklandı. Eşkiyalık dediğin budur, öteki yok!.. Rahmetli Eğri Ahmet'e 'Eşkıya!' derler. Biz Eğri Ahmet'ten davar saklamazdık (Tahir, 1995, 57-58)… Dağ taş hep davar kesilmiş. Az ileride Himmet çavuşun davarı... Sağ yanda Reşit Hocanın davarı... Dere boyu bütün davar canım!.. Bütün davar... (Tahir, 1995, 62).

Bu arada Hocaların Hakkı gibi devletle ilişkilerini yasaların öngördüğü şekilde düzenleyenler de vardır. Bu konuda Hocaların Hakkı şöyle der: "Çok şükür, şimdiye kadar kapımı tahsildara tekmeletmedim. 'Şu kadar vergi borcun var, rezil!' dedirtmedim. Yamören elli evlik... Bilirsin Ömer Ağa, vergi defterinde bizim köylünün borcu tepe gibi durur. Sayım parasından, yol parasından vergi borcu..." (Tahir, 1991 219).

Hocaların Hakkı aynı zamanda kırsal yaşamın bir başka yapısal özelliğine de örnek oluşturmaktadır. Köy hayatında ortaya çıkan farklı iki sosyal davranış biçimini Hocaların Hakkı şöyle anlatmaktadır: "Bu Yamören'in adamı bütün rezil! Ben çalışırım Ömer Ağa, herkes gölgede yatar, odalarda laf atar, karı peşinde gezer. Ben çalışırım. Köy yerinde 'İşim yok!' diyen yalan söyler. Ağaç budarsın, tarlaların taşını ayıklarsın... Avlunun, bahçenin duvarını onarırsın! Yaprak keserim, çalı toplarım, sapan demirini bilerim. Hayvanlar bakım ister, değirmene gidersin. Ne demişler alçak köpekler?.. Demişler ki: 'Şu Hakkı, sabahtan akşama kadar hiç durmaz. Ölecek!' demişler. Karılar laf arası, 'Sen de Hakkı gibi çalış!' dediklerinden, 'Köyün düzenini bozacak rezil!' demişler. Gördün mü? El sözüne bakmayacaksın. Benim duymadığım yoktur, üstüme almam. Çalışma, senin gibi yatakta yat! Bu kez, 'Bırak tembel domuzu!' diye güler bu Yamören…" (Tahir, 1991, 220).

Hocaların Hakkı, Mustafa'yla Vahit'in arasının açılmasından da faydalanarak Vahit'i yanına çekmek ister. Ona şöyle der "Bizim kabilede fukara var, zengin var. Neden? Hep Allah'tan... Fukara fukaralığını, zengin zenginliğini bilecek. Fakirden söz dinleme, zenginden acıma... Herkes hakkına razı olmalı. Bak, beş parmak bir mi? Allah'ın bir işi canım! Beş parmak böyle... biri küçük biri büyük, biri kısa biri uzun! Kurban olduğum Allah, parmakları mavzer biçiminde bir örnek yapsa yapamaz mı? Şu sebepten yapmadı ki... Alalım seni: Güreşte pelvansın. Toklu kazanırsın, teke kazanırsın. Ama kopuksun. Ben sana acıyorum. Ellerden aklın mı eksik?" (Tahir, 1991, 240).

Mustafa, sokakta dolaşırken Vahit'le Remzi önüne çıkarlar. Hesaplarının tenhada görülmesini isterler. Mustafa, Vahit'le Remzi'nin önünde yürümektedir. Önceden babasıyla konuştukları gibi, onları

evlerine kadar çekecek, hatta eve sokmaya çalışacak, ondan sonra vuracaktır. Vahit ve Remzi, Mustafa'nın eve kaçacağından şüphelenirler. Tam bu anda Remzi, Mustafa'nın sırtına bir yumruk indirir. Aynı anda nerden geldiği bilinmeyen korucu Ali Dayı'nın sopası da Remzi'ye iner, boğuşmaya başlarlar. Vahit, Mustafa'nın üzerine yürür. Mustafa tabancasını çekerek Vahit'i öldürür. Köye gelen savcıya 'canını kurtarmak için' vurduğunu söyler (Kaplan, 1988, 115).

Sonuç

Kemal Tahir'in 1940'lıı 50'li yıllarda Çankırı ve etrafındaki kırsal yaşamı anlattığı Sağırdere ve Körduman romanları köy yaşamı içindeki sosyal ilişkileri ele alır. Romanlar toplumsal gerçekliği somut olaylar üzerinden, imgelem yoluyla anlatır.

Sağırdere, yazıldığı dönemin köy romanları arasında, köylüyü gelenekler içindeki yaşayışıyla en yoğun olarak ele alan romandır. Mustafa'nın çevresinde ağırlık kazanan olaylara düğün, eğlence, delikanlı/genç kız ilişkileri ve delikanlılar arasındaki gelenekçi davranışlar üzerinde durulur (Kaplan, 1988: 146). Köylünün günlük hayatında karşılaşıbilen sıradan olaylarıyla Sağırdere, gerilimsiz bir romandır. Bu romandaki olaylar biraz daha canlılık ve trajik bir boyut kazanarak Körduman'da devam eder (Kaplan, 1988, 115).

Kırsal yaşamda kimlik algısı/oluşumu kent yaşamına göre daha erken yaşlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 15 yaşındaki oğul köy yerinde erkek sayılır, evlendirilir. Keza kadınlar için de aynı yaklaşım söz konusudur.

Sağırdere'deki olaylar, Mustafa'ya bağlı olarak iki değişik çevrede geçer: Yamören köyü ve Ankara. Her iki çevrede Mustafa'nın yaşayışı ve davranışları ön plandadır.

Ankara'da Mustafa'nın yaşadıkları üzerinden köylü ve şehir ilişkisinde ortaya çıkan yapısal durumu görmek mümkündür.

Köylünün şehirle ilişkisi yeniden köyüne dönüp daha rahat yaşama isteğiyle açıklanır. Köylünün köyünden ilişkisini tümüyle kesip şehre yerleşme duygusu 1940'lı yıllarda henüz ortaya çıkmamıştır.

Köylü için köy doğup büyüdüğü yerdir. Gurbet onun için yabandır. Geçim zoru olmasa köylü kısmı gurbette durmaz. Diğer yandan köylü köyde daha endişesizdir. Şehirde köylü tedirgin ve yılgın olmaktadır. Köylü köyünde gösteriş yapma imkânına sahipken şehirde böyle imkâna sahip değildir (Tahir, 1991, 35).

Mustafa ile Vahit'in köye dönüşleri karşılaştırıldığında kırsal yaşamın yapısal bir özelliği daha karşımıza çıkmaktadır. Bu da; şehirden dönen köylü, bir meslek edinmiş ve bir miktar para kazanmışsa ki bunun göstergeleri şehirden getirdiği giyisi veya yiyecek-içecek hediyelerdir, bu o kişinin köyden ayrıldığında sahip olduğundan daha yüksek bir statüye sahip olmasına vesile olacak ve bu durum da köylü tarafından kendisine daha itibarlı, özenli davranılmasına yol açacaktır. Bunun tersi bir durum ise yani, köye beş parasız bir dönüş "rezillik" olarak tanımlanacaktır.

Diğer yandan ekonomik ve siyasal açıdan yapısal ilişklere baktığımızda bu dönemde ve tabi Çankırı civarlarındaki bölgelerde aynı zamanda sosyal bir kurum olarak da değerlendirilen 'ağalık' çalışarak elde edilen zenginlik üzerinden gerçekleşebilmektedir. Üstelik ekonomik ölçütler de bölgelere göre değişebilmektedir. Yamören köyünde ağa olabilmek yüzlerce dönüm tarlaya, araziye; onlarca, yüzlerce hayvana sahip olmayı gerektirmemektedir.

Hem siyasal hem ekonomik açıdan ele alınabilecek bir konu da köylülünün bu dönemde malını(hayvanlarını) vergiye konu olmaması için Devletten kaçırmasıdır. Köylünün aslında her alanda kayıt altına alınmak istememesinin bir örneği yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Kaplan, R., (1988). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Kızılçelik, S., (2012). *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, Ankara: Anı Yayıncılık

Naci, F., (1981). *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Ankara: Gerçek Yayınevi

Tahir, K., (1991). *Körduman*, İstanbul: Adam Yayınları (2. Basım),

Tahir, K., (1995). *Sağırdere,* İstanbul: Adam Yayınları (2. Basım)

Tütengil, C. O., (1979). *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları,* Ankara: Gerçek Yayınevi

Kentli Hakları Açısından Sağlıklı Kent Yaklaşımı

H. Burçin Henden Şolt[1]

Giriş

Genel anlamda bakıldığında; insan olmanın getirdiği beklentilerin yansıması olarak belli ihtiyaçların karşılanmasına dair bir hayat beklentisi herkeste mevcuttur. Başka bir deyişle; insan onuruna yakışır bir yaşam standardına sahip olabilmek için olagelen haklar vardır. Söz konusu haklara uygun hayatı sürebilmenin koşulu ise buna uygun çevresel düzendir. Dünyadaki nüfusun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşadığı yadsınamaz bir gerçektir. Öyleyse kentli insanların yaşam çevresinin ne derece düzenlenebildiği sorunsalı oldukça önem taşımaktadır. Kentlerde fiziki ve sosyal çevreyi düzenleme ve de geliştirmekle görevli kamu kurumu yerel yönetimlerdir. Kent yönetimlerinin yerel halka sunması gereken hizmetler ilgili yasayla belirtilmektedir. Ancak, yerel yönetim hizmet sunumlarının ötesinde; sahip olunan haklar açısından bakıldığında, o kentte yaşayan her bireyin, sadece kentli olması sıfatıyla sahip olduğu kentli hakları da vardır. Bu hakların dile getirildiği ilk referans belgeler Avrupa Kentsel Şartı ve Kentli Hakları Bildirgesidir. Bu belge uyarınca bireyler güvenlik, konut, katılım, konut, kültürel faaliyet, eşitlik gibi pek çok sahiptirler. Aslında sözü edilen haklar; başlangıçta sözü edilen insan olmanın gereği haklar olarak ele alınabilir.

Her kent yönetimi, kendi kentinin kimliğini de referans alarak bu hizmetleri yerine getirmeye çabalar. Yıllar geçtikçe beklentiler yükselmiş ve hizmet yelpazesi de genişlemiştir. Kent planlama kararlarının eşit erişilebilir, dengeli dağılımlı ve adil olması uygundur. Bu yolla kentsel düzenin devamlılığı daha rahat sağlanabilir. 21. Yüzyılın katılımcı demokrasi anlayışıyla da bağlantılı olarak kent planlama yaklaşımlarında da çeşitlenmeler gözlenmiştir. Sağlıklı kent yaklaşımı da bunlardan biridir. Sağlıklı kent yaklaşımı sağlık bilincine sahip ve onun geliştirilmesinde çaba harcayan bir planlamayı içerir. Sonuç değil süreç odaklı bir yaklaşımdır. Bu çalışmada sağlıklı kent yaklaşımı; bir kentli hakkının yerine getirilmesi açısından ele alınmaktadır.

Kent, Kentli ve Karşılıklı Etkileşim

Kent tanımı farklı kaynaklarda demografik, sosyal ve idari açılardan ele alınmaktadır. Genel anlamda kent; tarımsal fonksiyonların daha az bulunduğu, uzmanlaşmanın ve sektörel dağılımın zengin olduğu; nüfus bakımından daha yoğun olan yerleşmelerdir. Kırsal alana oranla bakıldığında kentte sağlık, eğitim, kültür, spor vb. kentsel fonksiyonlara erişebilme imkânı daha rahattır. Bu imkânlar kentlere olan yönelimi artırmaktadır.

İnsanların kentten beklentileri arttıkça, yerel yönetimlerin hizmet yelpazesi de genişlemektedir. Ancak bu beklenti esasen çift yönlüdür. Çünkü kentinde bireylerden beklentileri vardır. Kendi geri besleme mekanizmasıyla canlılığını sürdürme niyetinde olan kentler; sundukları fonksiyonların bilinçli kullanımı ile devamlılığı esas alırlar. Devamlılıktan kasıt kent planlamanın sunduğu düzen ve sonrasında kentleşmenin planlı gelişiminin var olabilmesi durumudur. Bu noktada iki taraflı olarak hak ve sorumluluklardan söz edilmelidir. Her ne kadar kentin sunduğu hizmetler bir hak ise; bu hakların düzgün kullanımı ve geliştirilmesi de kentlinin sorumluluğudur. Kent planlama idealinde kentsel

[1] *H. Burçin Henden Şolt, Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksekokulu Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, burcinhenden@hotmail.com*

hizmetlerin eşit erişilebilir, adil ve dengeli dağılımı esas alınmaktadır. Kentsel haklar açısından bakıldığında da; kentlinin kentsel fonksiyonları elde etmesi onun yasal beklentisidir.

Hak Kavramı ve Kentli Hakları Deklarasyonu

Hak; hukuk düzeni tarafından korunan ve kullanılıp kullanılmaması sahibinin iradesine bırakılan menfaattir. İnsan hakları ise hukuk düzeni tarafından tanınıp korunmamış olsa dahi insanların sahip oldukları kabul edilen haklardır. Düzenlendikleri hukuk alanına göre haklar kamusal haklar ve özel haklar olarak ikiye ayrılır. Kamusal Haklar; kamu hukukundan doğan ve genellikle kişilerin devlete karşı kullandıkları haklardır. Anayasamızda bu haklar kişinin hakları, sosyal ve ekonomik haklar ve siyasi haklar olmak üzere üç başlık olarak düzenlenmiştir (Adalet Bakanlığı, 2019). Gözler'e göre (2004) hak, hürriyetin somutlaştırılmış biçimidir. Bir hürriyetin sağlanması için kişiye anayasa ve kanunlar ile tanınmış yetkilerdir. Eğer bir kişinin, bir konuda hakkı var ise, devletten veya diğer kişilerden onun yerine getirilmesini "isteme yetkisine" sahiptir demektir. Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi birçok temel hak ve hürriyeti tanımakta ve bunların korunması için güvenceli bir sistem getirmektedir. Ayrıca Fransız Devriminin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde; özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, yaşama hakkı, kişi güvenliği, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlükleri gibi klasik hak ve özgürlükler yer almaktadır.

Kentli haklarının başlangıç noktası, herhangi bir kentte yaşamak, o kentin imkânlarından diğer yerel halk ile paylaşım çerçevesinde faydalanmaktır. Ortak bir kentte yaşamanın getirdiği "hemşehrilik" olgusu da söz konusudur. 5393 sayılı kanunun (2005) 13. maddesi "hemşehri hukuku" başlığını taşımaktadır. İlgili madde gereği; *"Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır."* Kentsel haklar, yerel hizmetlerin kalite ve etkinliğinin yerel topluluklarda ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklar yaratmayı, yerel topluluğun ve topluluk duygusunun geliştirilmesini ve etkin katılımını içerir (Henden, 2007).

Kentli hakları temel hakların, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, siyaseten hakların ve dayanışma haklarının gerçekleşme alanı olması nedeniyle, kent ortamında gerçekleşmiş halidir. Kentlinin, yaşadığı kentsel haklarının somut olarak gerçekleşebilmesi, kentin bu hakları sağlayacak özelliklere sahip olmasına bağlıdır. Bu hakların var olması ve korunması için, birey ve toplulukların bu haklardan yararlanabileceği kentsel düzenlemenin oluşturulması gerekir. Bu anlamda "ideal kent" kentte yaşayan insanların haklarının güvence altına alınmış olduğu kenttir (Geray, 2000). Kentlilere, diğer insan haklarına ek olarak tanınan hakların ortak özelliği, bu hakların diğer insan hakları gibi insan hakları hukukunun aradığı unsurları taşımasıdır. Bu haklar, kentlilerin insan onuruna uygun bir yaşam sürdürmesi için zorunludur. Bu yüzden kentli hakları kavramı insan hakları hukukunun bir kavramıdır. Kentli hakları, dayanışma hakları dolayısıyla literatüre girmiş olsa da dayanışma hakları dışında, temel insan hak ve özgürlükleri ile ekonomik ve soysal hak ve özgürlüklerin kente yansımalarından ibarettir. Dolayısıyla kentli hakları insan haklarının özel bir türünü oluşturmaktadır (Önder, 2008).

Kentli haklarının uluslararası alanda çalışılması 1980lere kadar dayansa da söz konusu haklar uluslararası bir belge olarak, ancak Avrupa Kentsel Şartı'nda gözlemlenmiştir. Avrupa Kentsel Şartı 1980 – 1982 yılları arasında Avrupa Konseyi'nce düzenlenen ve "Yerleşmelerde Daha İyi Yaşam" sloganını benimseyen "Kentsel Rönesans İçin Avrupa Kampanyası" kapsamında geliştirilmiş kentsel politikaların bir ürünüdür. Bu şart; Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi ile bağlantılı olan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nın 17-19 Mart 1992'de Strazburg'da yapılan olağan

toplantısının 18 Mart 1992 tarihli 27. oturumunda kabul görmüştür. Bu belge kentsel hakların insan hakları içinde yer almaya başlamasıyla ilgili bir metindir. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu'nda Avrupa kentlerinde yaşayan kent sakinlerinin sahip oldukları belirtilen haklar 20 madde altında sıralanmaktadır. Bunlar Tablo 1'de açıklamalarıyla görülebileceği üzere, güvenlik, kirletilmemiş sağlıklı bir çevre, istihdam, konut, dolaşım, sağlık, spor ve dinlence, kültür, kültürler arası kaynaşma, kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, işlevlerin uyumu, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, mal ve hizmetler, doğal zenginlikler ve kaynaklar, kişisel bütünlük, belediyeler arası iş birliği, finansal yapı ve mekanizmalar ve eşitliktir (Yener ve Arapkirlioğlu, 1996).

Tablo 1: *Kentli Hakları Deklarasyonu Maddeleri ve İçerikleri*

Kentli Hakları Deklerasyonu Maddeleri		
1	**Güvenlik**	Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasa dışı olaylardan arındırılmış emin ve güvenli bir kent;
2	**Kirletilmemiş Sağlıklı Bir Çevre**	Hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre;
3	**İstihdam**	Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması;
4	**Konut**	Mahremiyet ve dokunulmazlığının garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir, yeterli konut stokunun sağlanması;
5	**Dolaşım**	Toplu taşım, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması;
6	**Sağlık**	Beden ve ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması;
7	**Spor ve Dinlence**	Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun, her birey için, spor ve boş vakitlerini değerlendirebileceği olanakların sağlanması;
8	**Kültür**	Kentin kültürel kimliğinin canlandırılması;
9	**Kültürler Arası Kaynaşma**	Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması;
10	**Kaliteli Mimari ve Fiziksel Çevre**	Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve nitelikli çağdaş mimarinin uygulanmasıyla,uyumlu ve güzel fiziksel mekânların yaratılması;
11	**İşlevlerin Uyumu**	Yaşama, çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması;
12	**Katılım**	Çoğulcu demokrasilerde; kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde; gereksiz bürokrasiden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması;
13	**Ekonomik Kalkınma**	Kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin, doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması;
14	**Sürdürülebilir Kalkınma**	Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması;
15	**Mal ve Hizmetler**	Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimi, özel sektör ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması;
16	**Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar**	Yerel doğal kaynak ve değerlerin; yerel yönetimlerce, akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde, beldede yaşayanların yararı gözetilerek, korunması ve idaresi;
17	**Kişisel Bütünlük**	Bireyin sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimine, kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması;
18	**Belediyeler Arası İşbirliği**	Kişilerin yaşadıkları beldenin, beldeler arası ya da uluslararası ilişlerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri;
19	**Finansal Yapı ve Mekanizmalar**	Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması;
20	**Eşitlik**	Yerel yönetimlerin; tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayrım gözetmeden, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmadan; eşit olarak sunulmasını sağlamakta yükümlü olması

İnsan haklarının genel ve soyut nitelikte olmasına karşın, kentli hakları yerel niteliği ile kentlerde uygulanabilir bir haklar kategorisi oluşturmaktadır (Mutlu, 2010). Tekeli'ye göre (1994); insan haklarının kentlerde uygulamaya geçilmesi ve bu konuda pratik kazanılması, ancak kentli haklarının varlığı ile mümkün olmaktadır.

Sağlıklı Kent Tanımı ve Yaklaşımı

Dünya Sağlık örgütü Tüzüğüne göre sağlık; sadece hastalığın olmaması durumu değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal tam bir esenlik halidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün inisiyatifi ile "herkes için sağlık" prensipleri ışığında şehirde yaşayan insanların fiziki, sosyal, psikolojik, çevresel refahlarını geliştirmeyi amaçlayan uzun dönemli bir kalkınma projesidir (Fidan, 2014) Sağlıklı kent denildiğinde ilk akla gelen içinde geniş sağlık imkânları barındıran bir şehirdir. Ancak geniş anlamıyla sağlıklı şehir çehresini ve kaynaklarını genişletebilen kenttir. İstihdam sağlayıcı, doğal ve tarihi çevreyi koruyan, kimlikli olan ve bu kimliği korunan, doğal afetlere ve diğer afetlere karşı güvenli, satın alınabilir ve yaşam kalitesi yüksek konut çevrelerinin yer aldığı, eğitim, sağlık gibi hizmetleri güçlü, yeterli açık alanı sağlamış, bölgede yaşayanlar arasında sosyal ilişkileri güçlendiren ve planlı olarak gelişen bir kent sağlıklı bir kenttir (Yalova CSB, 2019). Sağlıklı kent yalnızca belirli bir sağlık düzeyine ulaşmış şehir değil, sağlık bilincine sahip ve onu geliştirmek için çaba harcayan şehirdir. Ayrıca sürekli olarak sosyal ve fiziksel çevreler yaratan, bunları geliştiren ve hayatın tüm fonksiyonlarını yerine getiren getirebilme ve en yüksek potansiyellerine erişebilmeleri konusunda insanların birbirlerini desteklemesine olanak sağlayan, toplumsal kaynakları sürekli olarak genişleten şehirdir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2019)

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre (2019) sağlıklı şehrin amacı; sağlığı destekleyici bir ortam yaratmak, iyi bir yaşam kalitesi elde etmek, temel temizlik ve hijyen ihtiyaçlarını ağlamak, sağlık hizmetlerine erişim sağlamaktır. Sağlıklı kent kriterleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Temiz, güvenilir bir fiziksel çevre (iyi kaliteli konutlar dahil)
- Bugün dengeli olan ve uzun erimde (vadede) sürdürülebilecek bir ekolojik sistem
- Güçlü, dayanışma içinde bir toplum
- Halkın kendi yaşam, sağlık ve refahını etkileyen kararlarda katılım ve denetimi
- Bütün şehrin fertlerinin temel ihtiyaçlarının (yemek, su, barınak, gelir, güvenlik ve iş) karşılanması
- Çeşitli temas, ilişki ve iletişim olanağı ile çeşitli kaynak ve tecrübeye ulaşılabilirlik
- Geniş kapsamlı, yaşamsal ve yenilikçi bir kent ekonomisi
- Geçmişe, şehir sakinlerinin kültürel ve biyolojik mirasına ve öbür küme ve kişilere bağlılığın desteklenmesi
- Önceki özelliklerle uyumlu olanları geliştiren bir yapı
- Optimum düzeyde herkese ulaşabilen uygun halk sağlığı ve hastalık bakım servisi
- Yüksek sağlık seviyesi (yüksek pozitif sağlık ve düşük hastalık servisi)

1996 Habitat II, 2002 Johannesburg Yerel Yönetimler Zirvesi ve Dünya Sağlık Örgütü'nün 2000 Milenyum yılı Deklarasyonun ana temaları, hep "Sürdürülebilir Kentler" yaratmak, etkili yerel yönetimler sağlamak, ulusal-bölgesel-yerel ortaklıklar kurmak ve sağlık temelli stratejiler üretmek olmuştur. 2003 yılında Belfast'da yayınlanan kentlerin politik temsilcilerinin imzaladığı ve Dünya Sağlık Örgütü'nün onayladığı deklarasyonda da;

- ✓ Uluslararası birlikteliği ve ilişkileri güçlendirmek için kentler ve bölgeler arasında kaynakların, bilginin ve tecrübelerin paylaşılması gerektiği,
- ✓ Diğer bölgelerde sağlıklı şehirler hareketini destekleyerek sorumluluğunun bilincinde olmak, her bölgenin küresel olarak erişilebilir olmasında öncülük edebilmek gerektiği belirtilmiş.
- ✓ Kentler tek başlarına hareket edemezler. Onları davet ediyoruz denilmiştir,

Tüm bu deklarasyonlara imza atmış, Türkiye'den ilk Dünya Sağlık Örgütü Sağlıklı Şehirler Projesi üye kenti olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'de Sağlıklı Kentler Birliği kurulması ve geliştirilmesi için öncülük etmiştir. Sağlıklı Kentler Birliği'nin kurulması ile ilgili çalışmalar 2003 yılında başlatılmış; 22.12.2004 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak İçişleri Bakanlığı tarafından Birlik Tüzüğü onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir (Habitat, 2019). Birlik, üye belediyelerin kent içi ve kentler arası eşitsizlikleri azaltmaya yönelik çalışmalarına rehberlik eder. Kent sağlığı ile ilgili yazılı ve görsel yayın yapar, araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunur, mahalli idareler alanında yapılan bilimsel çalışmalara danışmanlık yapar. Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilgili uluslararası örnekleri üye belediyeleri ile paylaşır. Sağlıklı Kentler Birliği kuruluşundan bugüne Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağının üyesidir. Birliğe üye belediyeler Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağı içinde güçlü ve etkin bir şekilde temsil edilir. Birliğe üye belediyeler ile Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Sağlıklı Şehirler Ağına üye belediyeler arasında diyalog ve iş birliği kurmalarını sağlar ve ilişkilerin gelişmesine yardımcı olur. Tablo 2'de üye belediyeler görülmektedir (SKB, 2019).

Tablo 2: *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği Üye Belediyeleri*

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği Üye Belediyeleri			
Abana Belediyesi / Kastamonu	Çankırı Belediyesi	Karşıyaka Belediyesi / İzmir	Osmaniye Belediyesi
Adalar Belediyesi / İstanbul	Darende Belediyesi / Malatya	Kırıkkale Belediyesi	Pamukkale Belediyesi/Denizli
Akçadağ Belediyesi / Malatya	Denizli Büyükşehir Belediyesi	Kırşehir Belediyesi	Pendik Belediyesi / İstanbul
Altınova Belediyesi / Yalova	Didim Belediyesi / Aydın	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	Samsun Büyükşehir Belediyesi
Amasra Belediyesi / Bartın	Dinar Belediyesi / Afyon	Körfez Belediyesi / Kocaeli	Sandıklı Belediyesi / Afyon
Antalya Büyükşehir Belediyesi	Edirne Belediyesi	Malkara Belediyesi / Tekirdağ	Serdivan Belediyesi / Sakarya
Avanos Belediyesi/ Nevşehir	Erzurum Büyükşehir Belediyesi	Karesi Belediyesi / Balıkesir	Osmancık Belediyesi / Çorum
Aydın Büyükşehir Belediyesi	Fındıklı Belediyesi / Rize	Mardin Büyükşehir Belediyesi	Osmangazi Belediyesi / Bursa
Aydıncık Belediyesi/ Mersin	Gazipaşa Belediyesi / Antalya	Menteşe Belediyesi / Muğla	Süleymanpaşa Belediyesi / Tekirdağ
Balçova Belediyesi / İzmir	Gebze Belediyesi / Kocaeli	Merkezefendi Belediyesi / Denizli	Şırnak Belediyesi
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	Gölcük Belediyesi / Kocaeli	Mersin Büyükşehir Belediyesi	Tepebaşı Belediyesi / Eskişehir

Bandırma Belediyesi / Balıkesir	Hatay Büyükşehir Belediyesi	Mezitli Belediyesi / Mersin	Tirebolu Belediyesi / Giresun
Bayındır Belediyesi / İzmir	Isparta Belediyesi	Mudanya Belediyesi / Bursa	Toroslar Belediyesi / Mersin
Beşiktaş Belediyesi / İstanbul	İnegöl Belediyesi / Bursa	Muğla Büyükşehir Belediyesi	Trabzon Büyükşehir Belediyesi
Bilecik Belediyesi	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Muratpaşa Belediyesi / Antalya	Urla Belediyesi / İzmir
Burdur Belediyesi	İzmir Büyükşehir Belediyesi	Nilüfer Belediyesi / Bursa	Ürgüp Belediyesi / Nevşehir
Burhaniye Belediyesi / Balıkesir	Kadıköy Belediyesi / İstanbul	Odunpazarı Belediyesi / Eskişehir	Yalova Belediyesi
Bursa Büyükşehir Belediyesi	Kadirli Belediyesi / Osmaniye	Ordu Büyükşehir Belediyesi	Yenipazar Belediyesi / Aydın
Çankaya Belediyesi / Ankara	Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi	Ortahisar Belediyesi / Trabzon	

Kaynak: *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği İnternet Sayfası, http://www.skb.gov.tr/birlik-hakkinda/uyelerimiz/, Erişim Tarihi: 16.10.2019*

Tsouros (2017) sağlıklı kentlerin ulaşmayı hedeflediği noktaları şu şekilde belirlemektedir:

1. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gündemine tam olarak uyarak yerel uygulamalarda sağlık ve eşitliği teşvik etmek
2. Sağlıktaki eşitsizliklerin ele almak
3. Sağlıklı yaşam tarzlarını destekleyen kentsel mekanlar oluşturmak;
4. Tüm kentlilere eşit erişilebilir ve duyarlı sosyal hizmetler sağlamak;
5. Sağlığı geliştirme ve sağlık okuryazarlığına yatırım yapmak;
6. Çocuklar için hayata sağlıklı bir başlangıç yapmak ve göçmenler, işsizler ve yoksulluk içinde yaşayan insanlar gibi dezavantajlı gruplara destek sağlamak;
7. Obezite, sigara, sağlıksız beslenme ve fiziksel hareketsizlik konularına özel olarak odaklanarak hastalık önleme programlarının güçlendirilmesi;
8. Sağlıklı kentsel planlama ve tasarımın desteklenmesi;
9. Yeşil, temiz, çocuk dostu ve yaşlı dostu şehir ortamlarına yatırım yapmak;
10. Topluluğun güçlendirilmesini, katılımını ve esnekliğini desteklemek ve sosyal içermeyi ve topluma dayalı girişimleri teşvik etmek;

Ağustos 2018'de Spotahome firması tarafından 89 şehri baz alarak dünyanın en sağlıklı kentler listesini yayınlanmıştır. Şekil 1'de görüldüğü gibi, listenin ilk üç sırasında Amsterdam (Hollanda), Oslo (Norveç) ve Münih (Almanya) gibi Avrupa'nın kuzeyindeki şehirler yer alırken, listenin son üç sırasını Kazablanca (Fas), İstanbul (Türkiye) ve Şangay (Çin) oluşturmaktadır. Türkiye'den listeye giren diğer şehirlerden Bursa 72'inci, İzmir ise 83'üncü sıradadır. Liste oluşturulurken şehirlerdeki yeşil alanlar, hava ve su kalitesi, spor merkezleri sayısı, şehrin yıl içinde geçirdiği güneşli gün sayısı, obezite oranı,

çalışanların yıllık tatil süreleri, iş-yaşam dengesi, elektrikli araçların şarj istasyonu sayısı gibi unsurlar dikkate alınarak yapılmıştır (Euronews, 2018).

Şekil 1: *2018 en sağlıklı kentler listesi (89 kent)*

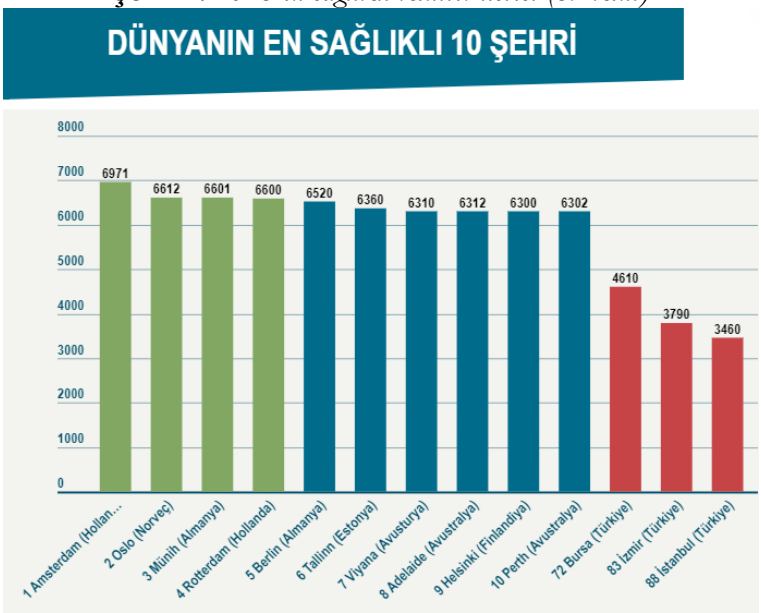

Kaynak: *https://tr.euronews.com/2018/08/06/-dunyanin-en-saglikli-kentleri-listesi-turkiye-den-2-kent-son-10-da*

Sağlıklı Kent Yaklaşımının Kentli Hakları Açısından Değerlendirilmesi

Kentsel sorunların çözüm arayışları içerisinde son yıllarda geliştirilen önemli kent planlama yaklaşımlarından biri sağlıklı kent yaklaşımıdır. Bu konuda resmi kurum niteliğinde olan Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği'nin misyonu, yaşanabilir ve sağlıklı şehirler için tüm kentsel ve çevresel konularda eşitsizlikleri azaltmak ve yoksullukla mücadele etmek amacıyla üye kentler arasında iş birliğini sağlamak, deneyimlerini paylaşmak ve güç birliği oluşturmaktır. Ayrıca üye kentlerin aktif olarak deneyimlerini paylaşmalarını, sorunları aktarmalarını, ortak projeler geliştirmelerini, uluslararası düzeyde temsil edilebilmelerini ve ortak ihtiyaçlarının çözümlerini sağlayarak Sağlıklı Kentler Hareketini tüm Türkiye'de yaymayı hedeflemektedir (SKB, 2019).

Sağlıklı kent yaklaşımının kriterlerine ve ulaşmayı hedeflediği kentsel ortama bakıldığında; Kentli Hakları Deklarasyonu maddeleri ile örtüştüğü görülmektedir. Hem fiziki hem de sosyal açıdan kentlilere sağlıklı ve güvenli yaşam alanları oluşturarak katılımı destekleyen bir şehir yaratılması için politikalar oluşturulmaktadır. Belediyeler arası iş birliğinin hayata geçirilebileceği önemli platformlardan biri olarak Sağlıklı Kentler Birliği sayılabilir. Ayrıca eşitlik ilkesi bazında değerlendirildiğinde; bir kentli hakkı olarak kentsel fonksiyonları kullanabilmede eşit erişilebilirlik hedeflenmektedir. Şehirde yaşayanların spor ve kültürel faaliyetlerini artıracak organizasyonların oluşturulması, birlik tarafından düzenlenen yıllık toplantılarda bilgi alışverişi olarak da paylaşılmaktadır. İşte bu nedenle Sağlıklı Kent Yaklaşımı esasen bir kentli hakkıdır. Başka bir deyişle; her bireyin, sağlıklı kent sayılabilecek bir planlama içerisinde geliştirilecek politika ve faaliyetlere katılabilme imkânı olmalıdır. Bu hizmetlerin geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde yerel yönetimlerin mali olanakları ve de halkın katılım isteği de önemli bir faktördür.

Sonuç Yerine

Dünyada ve ülkemizde kentlerde yaşayan bireylerin sahip olduğu ve olması gereken yaşam kalitesi sorunsalı tartışılmaktadır. Yaşam kalitesini belirleyen ana unsurlardan biri kentlerdeki fiziki ve toplumsal sağlık koşullarının seviyesidir. Öyle ki bu durum şehrin kültürünü ve kentlilik bilincini de etkileyebilecek konumdadır. Geçmiş yıllarda yerellik lehine yapılan ilerlemeler sonrası şehirlerde yaşayanların sahip olması gerektiği haklar resmi bir bildirge haline getirilmiş ve Kentli Hakları Deklarasyonu olarak ortaya konulmuştur. Buna göre her bireyin fiziki çevre, sosyal kültürel faaliyetler, ulaşım, katılım, eşitlik, kültürler arası kaynaşma gibi hakları mevcuttur. İlerleyen yıllarda kentlerin daha yaşanabilir kılınması için farklı çağdaş planlama yaklaşımları geliştirilmiştir. Sağlıklı Kent Yaklaşımı bunlardan biridir. Bu yaklaşım sadece sağlık imkanlarının geliştirilmesi anlamını taşımamaktadır. Sağlığın sözcük anlamından yola çıkılarak; sağlıklı bir kentsel ortam yaratabilmek adına kentlilere fiziki, ekonomik, toplumsal, kültürel fonksiyonlarda iyileştirmeler getirmeyi hedeflemektedir.

İster Kentli Hakları Deklarasyonu, isterse Sağlıklı Kent Yaklaşımı açısından bakıldığında; temel hedef kentlilerin yaşam kalitesinin çağa uygun hale getirilebilmesidir. Bu nedenle her bireyin bir kentli hakkı olarak, fiziksel, kültürel, ekonomik ve psikolojik yönlerden kendini rahat hissedebileceği mekanların yaratılabilmesi esastır. Bu durum kent planlamanın temel amaçları ile örtüşmektedir. Kent yönetimlerine yasal olarak yüklenen bu görevlerin en iyi şekilde yerine getirilebilmesi için diğer kentlerin durumunu öğrenmek, başarılı örnekleri inceleyerek buna yönelik çalışmalar yapmak uygun olacaktır. Kentlilerinde bu konudaki bilgi birikiminin artırılabilmesi açısından katılım olanakları artırılarak farklı eğitimler düzenlenmelidir. Kentli haklarının bilindiği ve taleplerin olduğu bir şehrin yönetilmesinde katılımın artacağı; yönetişim unsurlarının daha açık yaşanacağı açıktır. Ülkesel kalkınma açısından kentlerdeki çağdaş yaklaşımların artmasının olumlu olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Adalet Bakanlığı (2019) T.C. Adalet Bakanlığı Aday Memur Hazırlayıcı Eğitimi Genel Hukuk Bilgisi Ders Notu, Ankara: Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, http://www.edb.adalet.gov.tr/e-book/10-GENELHUKUK.pdf, Erişim Tarihi: 16.10.2019

Belediye Kanunu (2005). 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 03.07.2005, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, Erişim Tarihi: 16.03.2019

Euronews (2018) Dünyanın En Sağlıklı Kentleri Listesi: Türkiye'den 2 kent son 10, https://tr.euronews.com/2018/08/06/-dunyanin-en-saglikli-kentleri-listesi-turkiye-den-2-kent-son-10-da, Haber tarihi: 06.08.2018

Fidan, N. (2014) Sağlıklı Kentler Hareketi, Sağlıklı Kentler Birliği Toplantı sunumu, http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2014/05/Sa%C4%9Fl%C4%B1kl%C4%B1-Kentler-Hareketi-May%C4%B1s-2014.pdf, Erişim tarihi: 10.10.2019

Geray, C. (2000) *Kenttaşlık Hakları, Türkiye'de İnsan Hakları,* (Edt. Oya Çitçi), Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, s.499

Gözler, K. (2004) *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s.146-159

Habitat (2019) *Sağlıklı Kentler Birliği*, http://www.habitat.org.tr/insanyerlesimleri/36-insanyerlesimleri/207-saglili-kentler-birligi.html, Erişim tarihi: 17.10.2019

Henden, H.B. (2007). Yönetişimin Kentli Memnuniyetine Etkisi Gündem 21 Çerçevesinde Değerlendirme: Kdz.Ereğli ve Nilüfer Belediyeleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Doktora Tezi

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019). İzmir Büyükşehir Belediyesi Sağlıklı Kent Birimi, Sağlıklı Kent Nedir? http://skpo.izmir.bel.tr/Bagimsiz.aspx?MID=6, Erişim tarihi: 10.10.2019

Mutlu, A. (2010) *Kentli Hakları ve Türkiye*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Önder, F. (2008) *Kentli Hakları ve Yerel Siyaset – I,* Yerel Siyaset, Sayı: 29

SKB (2019) *Sağlıklı Kentler Birliği*, http://www.skb.gov.tr/birlik-hakkinda/birlik-hakkinda/, Erişim tarihi: 17.10.2019

Tekeli, İ. (1994). *Kentsel Haklar: Karşılaştırmalı Çerçevede Türkiye*, Mete Tuncay (Ed.), İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi.

Tsourus, A.D. (2017) *City Leadership for Health and Sustainable Development*, Ministry of Health, Kuwait

WHO (2019) Dünya Sağlık Örgütü İnternet Sayfası, https://www.who.int/healthy_settings/types/cities/en/, Erişim tarihi: 18.10.2019

Yalova CSB (2019). Yalova Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Sağlıklı Kent Tanımı, https://yalova.csb.gov.tr/saglikli-kent-nedir-kriterleri-nelerdir-haber-169094, Erişim tarihi: 10.10.2019

Yener, Z.; Arapkirlioğlu, K. (1996) *Avrupa Kentsel Şartı* (Çeviri), Ankara: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.

Kentsel Yaşamda Görme Engelliler

H. Burçin Henden Şolt [1]

Giriş

Geçmişin yöneten-yönetilen bakış açısı yerini giderek hizmet sunan ve kullanıcı niteliklerine bırakmaktadır. Kentlerdeki durumda budur. Kent yönetimleri oradaki halkın istek ve ihtiyaçlarını karşılamakla görevli kamu tüzel kişilikleridir. Bu ihtiyaç ve isteklere dair hizmetlerin ne derece ve hangi sırayla karşılandığı; kentlilerin bunlardan ne derece faydalandığı tartışılan bir konu olmuştur. Ancak bilinen şudur ki; engelli bireyler diğerlerine göre kentin nimetlerinden daha az faydalanabilmektedir. İnsan hakları ve kentli hakları açısından bakıldığında sahip olmaları gereken pek çok yaşamsal hizmete erişemedikleri görülmektedir. Fiziksel, sosyal etkenlerden dolayı psikolojik açıdan da olumsuz etkiler yaşanabilmektedir.

Literatürde engellilere yönelik çok sayıda çalışma yer almaktadır. Öztürk (2011) Türkiye'de engelli olmayı erişilebilirlik, sosyal güvenlik ve istihdam açılarından irdelemiştir. Fırat (2008) belediyelerin engellilere dönük sosyal hizmet projelerini inceleyerek; başarılı örnekler üzerinde durmaktadır. Öztabak (2017) engelli bireylerin yaşamdan beklentilerini, hayallerini, korkularını, hoşlandıkları faaliyetleri, gelecekle ilgili düşüncelerini ortaya koyan bir araştırma yapmıştır. Engelli bireyler, engelli olmayan bireylerle eşit haklara ve imkânlara sahiptir. Ancak, bu bireyler için geliştirilen, ayrımcı, özel programlar ve düzenlemeler, gerçekte onların daha iyi hizmet almasına değil, toplumdan soyutlanmasına ve yalnızlaştırılmasına neden olmaktadır. Her insan için olduğu gibi, engelliler içinde, toplumsal yaşama katılarak kendini gerçekleştirmek hem bir gereksinim hem de bir haktır. Bu gereksinim karşılanmadığında, bireyde doyumsuzluk ve yetersizlik duygusu gelişir. Engelliler için bu etki daha da belirgindir (Karataş, 1998).

Dezavantajlı grup olarak adlandırılan yaşlılar, engelliler, çocuklar, kimsesizler gibi bireylere yönelik hizmetler geliştirilebilmesi için farklı politika ve yaklaşımlar geliştirilmektedir. Bu politikaların tasarlanabilmesinin başlangıç noktası onları anlayabilmekten geçmektedir. Karanlıkta Diyalog adlı etkinlik, sağlıklı bireylerin engellilerin durumunu anlayabilmesi adına yapılmıştır. Görme engelli bireylerin kenti nasıl algıladıklarına dair deneyimler sunmaktadır. Bu çalışma İstanbul'da bulunan bir ilköğretim okulunun 4. Sınıf öğrencilerinden bir grupla yapılan Karanlıkta Diyalog etkinliğini farklı yönleriyle irdelemektedir. Çalışma okul yönetimi ve velilerle paylaşılmış; ilköğretim yaşındaki çocukların yaşadıkları kentlerde görme engellilerin sorunlarını algılayabilmesini amaçlamıştır. Çocukluk çağında kentsel problemleri algılayabilecek bireyler hem hak ve sorumluluklarını daha iyi bilecek; hem de ileride yaşadıkları kentlere dair yorumlama yeteneklerini güçlendirebileceklerdir. Türkiye ve dünyadaki durum betimlenmekte; başarılı uygulamalardan örnekler verilmektedir. Kent planlamanın temel düşüncesi eşit erişilebilir hizmetlerin organizasyonu olmalıdır. Bu nedenle görme engelli

[1] H. Burçin Henden Şolt, Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, burcinhenden@hotmail.com

bireylerin sorunlarını doğru algılayabilmek adına Karanlıkta Diyalog etkinliği önemli bir unsurdur. Engelli bireylere empati sağlamayı amaçlayan faaliyetlerin artırılması dezavantajlı gruplar için olumlu olacaktır.

Engelli Tanımı ve Hakları

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliği, "kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenilen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık", "bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesi" olarak tanımlamaktadır. Heiden'e göre (1996) engellilik, bedensel fonksiyonlardaki hasarlar nedeniyle meydana gelen kayıpların yarattığı sosyal dezavantajlardır. Taylor'a göre (1999) engellilik diğer bireylerin gösterdiği tepkilerle ilgilidir. Engellilik, normal yaşa göre vücut fonksiyonlarında veya yapısındaki herhangi bir kayıp olarak tanımlanmaktadır. Toplumların kültürel düzeylerine göre günlük yaşam içinde sakat, özürlü, kör, dilsiz, cüce gibi farklı isimlendirmeler de kullanılmaktadır. Engelli bireylere ilişkin toplum içinde tanınmalarını kolaylaştırıcı sıfatların dışında önemli olan nokta engellilikle ilgili farkındalığın olması ve anlaşılma gereksinimlerinin karşılanmasıdır (MEB, 2011).

Şekil 1: *Engelli Grupları Simgeleri*

Türkiye'de engellilik kavramı hem 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun 3.maddesinin "c" fıkrasında, hem de 5378 sayılı Kanunda (2005) tanımlanmıştır. Bu kanuna göre engelli "doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, iyileştirme, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir". Millî Eğitim Bakanlığı'na göre engelliler aşağıdaki şekilde gruplanmaktadır (2011):

- Görme engelliler,
- İşitme engelliler,
- Ortopedik ve süreğen hastalığı olanlar,
- Zihinsel engelliler,
- Dil ve konuşma güçlüğü olanlar,
- Öğrenme güçlüğü olanlar,

- Duygusal ve davranış bozukluğu

2006 yılında benimsenen Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (CRPD) amacı, "tüm engelli insanların temel özgürlüklerden ve bütün insan haklarından tam ve eşit bir şekilde faydalanmasını teşvik etmek, sağlamak, korumak ve insan olmaktan ileri gelen haysiyetlerine yönelik saygıyı arttırmaktır". Bu, dünya çapında engelliliğe yönelik anlayışta ve verilen tepkilerde büyük bir değişimi ifade etmektedir (DSÖ, 2011).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, uluslararası bir insan hakları antlaşması ve gelişim aracıdır. 2006 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 2008 yılının Aralık ayında yürürlüğe girmiştir. CRPD'den önce gelen uluslararası insan hakları antlaşmalarında ortaya konulan haklar engellileri de kapsamalarına rağmen, CRPD'nin benimsenmesinden önce engelliler, uluslararası insan haklarının desteklenmesi ve korunması sistemi içerisinde büyük oranda görünmez olarak kalmaktaydılar. CRPD, uluslararası hukukta, engelliliğe doğru çeşitli kavramsal dönüşümleri kodifiye etmektedir. Bu, engelliliği, bir kişinin eşit temelde topluma tam ve etkin katılımını engelleyen çeşitli manileri (tutumsal, çevresel ve yasal engeller dahil) ve sakatlıkları olan bir kişinin diğer insanlar ile etkileşiminin sonucu olarak gören sosyal modeli içermektedir. CRPD, engellileri diğer insanların tedavi, yönetim, bakım, acıma, bağış veya korku nesnesi olarak değil insan haklarının özneleri olarak ve diğerleri ile eşit gördüğü bir engelli insan hakları yaklaşımı da ortaya koyar (MDAC, 2011). 2000 yılında yayınlanan "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı" ve "Özürlüler İçin Engelsiz Avrupa Tebliği" de engelli özelinde ayrımcılıkları reddederek, engellilerin haklarının eşit vatandaşlık teminatı altında savunulmasını önermektedir (İnce vd., 2016).

Görme Engellilik, Mevcut Durum ve İyileştirme Çabaları

Görme engeli doğuştan itibaren var olabildiği gibi, sonradan oluşan kaza ya da komplikasyondan da ortaya çıkabilmektedir. Görme engelli bireylerin çevrelerini algılamaları ve bilgi toplamaları sağlam kalan duyularına dayalı olmaktadır. Görme engelli bireyler, dokunma duyularından geniş ölçüde yararlanmaktadırlar. Bu duyunun kullanılması ise bu bireylere sağlanan uygun özel eğitim yöntemleri ile olmaktadır. İşitme duyusu görme engellilerin hayatını sürdürmesinde dokunma kadar önem taşımaktadır. Görme engellilerin sınıflandırılması:

1. Körler: Bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10'dan aşağı olan, eğitim öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayan kişidir.
2. Az görenler: Bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10 ile 3/10 arasında olan ve özel birtakım araç ve yöntemler kullanmadan eğitim öğretim çalınmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayan kişidir.
3. Görme yetersizliği olanlar: Tüm düzeltmelere rağmen bireyin görmesindeki bozukluğun eğitim performansını olumsuz yönde etkilemesidir. (MEB, 2011)

Tüm dünyada görme engellilerin alfabesi olan ve 6 noktadan meydana gelen yazı sistemi olan Braille Alfabesi, kendisi de görme engelli olan Louis Braille tarafından 1830 yılında oluşturulmuştur. Dünyada körlerle ilgili ilk matbaa 1868'de, ilk kütüphane 1882'de İngiltere'de kurulmuştur. İlk kurulan İngiltere Ulusal Körler Kütüphanesinde 50 adet Braille kitap varken şimdi 50.000 adet Braille kitap bulunmaktadır. Günümüzde, çeşitli ülkelerde kurulan özel matbaa ve kütüphaneler yoluyla görme

engellilerin okuyabileceği çok sayıda kitabın yazılması, çoğaltılması ve dağıtılması gerçekleşmektedir. Görme engellilerle ilgili en büyük kitap koleksiyonuna sahip kütüphane ABD Kongre kütüphanesi bünyesinde bulunan Ulusal Körler ve Fiziksel Engelliler Kütüphanesidir. Bu kütüphanede 250.000 çeşit Braille ve sesli kitap bulunmaktadır. Uluslararası düzeyde hizmet sunan bu kuruma ABD Kongresi tarafından aktarılan yıllık ödenek 30 milyon TL'dir. Nüfusu 5 milyon civarında olan Danimarka'daki Ulusal Körler Kütüphanesinde 135 personel çalışmakta ve kütüphane bünyesinde bir Braille matbaa ve 8 adet sesli kitap kayıt stüdyosu vardır. Bu yolla, 12.000 görme engellinin her türlü kitap ihtiyacı sesli veya Braille olarak karşılanmaktadır (Köseler,2019).

Şekil 2: *Braille Alfabesi*

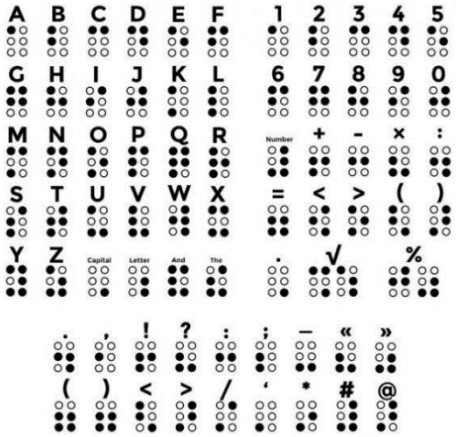

Türkiye'de Milli Eğitim Müdürlükleri, belediyeler, üniversiteler, çeşitli engelli dernekleri, şirketler, sivil toplum kuruluşları ortak projeler geliştirerek, engellilerin eğitimine dikkat çekmektedirler. İstanbul Modern, Santral İstanbul, Harbiye Askeri Müzesi'ne gelen görme engelli gruplara, rehberler eşliğinde "sesli betimleme" çalışmaları başlatmışlardır (Erbay, 2017). Ülkemizdeki önemli girişimlerden biri olan "Ülkem İçin Engel Tanımıyorum" adlı proje, engelli bireylerin iş ve sosyal hayatlarındaki yaşam kalitelerinin iyileşmesine destek olmayı, engellilik konusunda toplumsal bilincin ve duyarlılığın arttırılmasını hedeflemiştir (Koç Holding, 2015). Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler, Teknoloji ve Eğitim Laboratuvarı (GETEM, 2019) ile görme engellilerin yararlanabileceği sesli kütüphanenin oluşturulması için, kitap okuma çalışmaları yapmaktadır. Sakıp Sabancı Müzesi'de açılan Heykel Sanatçısı Auguste Rodin'in eserlerinin yer aldığı "Heykelin Büyük Ustası Rodin İstanbul'da Sergisi" görme engellilere yönelik eğitim çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Rodin Müzesinden alınan özel izinle, görme engelli ziyaretçiler eserleri dokunarak incelenmelerine izin verilmiştir. Braille alfabesi ile yazılmış notlar ile görme engelli ziyaretçilere eserlerle ilgili bilgiler aktarılmıştır (Hürriyet, 2006). İstanbul Modern Tiyatro Laboratuvarı'nın desteği ve Kadıköy Belediyesi'nin iş birliği ile gerçekleşen ve görme engelli yazarlara tiyatro oyunu yazma imkânı sağlayan "Görmesen de Olur Projesi'nde" atölye deneyimleri aktarılmaktadır. Engelli bireyler için kültür ve sanat hayatına erişimi amaçlayan bu projede; İstanbul İsveç Başkonsolosluğu, Swedish Institute (SI), Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi (RUSİHAK) ve Engelli Kadın Derneği (ENGKAD) iş birliği ile gerçekleşmiştir (Erbay, 2017). Batman Müze Müdürlüğü tarafından görme engelli ziyaretçiler için yapılan bölümde; müzedeki eşsiz eserlerin kopyaları çıkarılarak, görme engelli ziyaretçilerin dokunarak, algılamaları sağlanmıştır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2015).

OECD-AB ve Türkiye verilerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık %15'i engelli bireylerden oluşmaktadır. Yaklaşık olarak dünyada 1 milyar engelli vardır. Bu nedenle, dünyadaki "en büyük azınlık" olarak nitelendirilmektedir (EYD, 2019). Türkiye'de ise Ulusal Engelli Veri Tabanına göre engelli birey sayısı 1.559.222 dir (UEVT, 2019). Dünya Sağlık Örgütü bilgilerine göre dünyada 45 milyon (DSÖ, 2018), Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre Türkiye'de ise yaklaşık 220 bin kişinin görme engelli mevcuttur (SGK, 2019). Her yıl 7-14 Ocak tarihleri arasında Beyaz Baston Görme Engelliler Haftası ile bu duruma dikkat çekerek bilinçlendirme çalışmaları yürütülmektedir. Dünyada körlüğün 2020 yılında 75 milyona yükseleceği hesaplanmaktadır. BM' in çabası ile körlüğün 25 milyona indirilmesi umulmaktadır (TURGED, 2019).

Yerel Yönetim Hizmetleri ve Görme Engelliler

Yerel yönetimler merkezi yönetimle halk arasındaki uyumu kurgulayan ve oradaki halkın istek ve ihtiyaçlarına dair hizmet organizasyonu yapan kamu tüzel kişiliğidir. Türkiye'de 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde hizmetin sunumunda engellilerin durumuna uygun yöntemlerin uygulanacağı belirtilmektedir. Ayrıca 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 7. Maddesinde engellilere yönelik hizmetler sunmak belediyelerin görevlerinden sayılmıştır.

Hizmet organizasyonu yapılırken o kentte yaşayanların genelini hedef alabilmek önemlidir. Engellilerin önemli sorunlarından biri yok sayılmaktır. Genelde kentsel hizmetler fiziki ve zihinsel anlamda sağlıklı bireylere yöneliktir. Oysa engelli bireylerinde seçme ve seçilme hakları vardır. Başka bir deyişle yerel yöneticilerin varlıklarına devam edebilmeleri için engelli bireyleri de memnun etmeleri gerekmektedir.

- ✓ Görme engelli kentlilerin kamusal mekânları kullanırken çarpma, düşme gibi tehlikeleri mevcuttur.
- ✓ Ölçüsü standart olmayan kaldırım yükseklikleri, rampalar, merdiven basamakları vb. etkenler bu tehlikeyi artırmaktadır.
- ✓ Ayrıca körler için tehlikeli olabilecek alanlara dikilen elektrik direkleri veya trafik levhaları önemli bir sorun olmaktadır.
- ✓ Diğer bir problem ise trafik ve karşıdan karşıya geçebilmektir. Her ne kadar ışıklarda sesli uyarı sistemleri var olsa da sürücülerin dikkatsiz ve kuralsız tavırları tehlikenin boyutunu artırmaktadır.
- ✓ Toplu ulaşım araçlarında durak adlarının sesli uyarıları olmadığında körler için özgür dolaşma duygusu örselenmektedir.
- ✓ Kamusal ve özel binalardaki asansör kullanımlarında butonların görme engellilere göre ayarlanmaması da sorun teşkil etmektedir.
- ✓ Yerel yönetimlerin engelli bireylerin hakları ve sağlıklı kentlilerin dikkat etmesi gereken hususlar konusunda görsel yazılı medyada uyarılarda bulunması ya da eğitim, seminer toplantıları düzenlemeleri uygun olacaktır.

- ✓ Kentsel tasarım açısından özellikle açık alanlarda görme engelli kentliler için tırtıklı zemin planlamasının organizasyonu önemlidir.
- ✓ 5393 Sayılı kanunun 14. Maddesinde sadece kentin fiziksel hizmetleri değil; sosyal ve ekonomiye dair hizmetlerde yer almaktadır. Kent yöneticilerinin ilgili sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak görme engelliler için meslek edindirme kursları açması olumlu olacaktır.
- ✓ Yerel yönetim kurumları ve iştiraklerinde görme engellilerin başarıyla yürütebilecekleri görevler araştırılarak kontenjan ayrılabilmesi ve iş imkânı yaratılabilmesi üzerinde çalışılabilir.
- ✓ Kentsel ekonomik kalkınma açısından kent kültürünü canlandırabilecek öğeler belirlenip; bunların canlandırılabilmesi adına projeler geliştirilmelidir. Bilindiği üzere görme duyusu yok olmuş bireylerin diğer duyuları güçlenerek daha hassas çalışmalar yapılabilmektedir. Söz konusu projelerde el üretimiyle yapılacak işlerde bazı görevlendirmeler yapılabilir. Bireysel olarak iş sahibi olmanın getirisinin yanı sıra; yaşadığı kente katkı sağlayabilmek görme engellilere motivasyon sağlayacaktır.

Karanlıkta Diyalog

Martin Buber'in; "Öğrenmenin tek yolu, karşılaşmaktan geçer" sözü ile açılışı yapan sergi, ziyaretçilerine şehre özgü koku, ses, sıcaklık, doku ve ortam ile tasarlanmış İstanbul'un bir kısım kentsel deneyimlerini tümü karanlıkta olmak üzere yaşatmaktadır. Bu deneyim, tam bir karanlıkta ve görme engelli rehberler eşliğinde, 'görme'nin yeni yollarının keşfedilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Ergenoğlu, 2015). Dünya üzerinde 130'dan fazla şehirde 8 milyondan fazla insana "dokunmuş" Karanlıkta Diyalog deneyimi İstanbul Social Enterprise tarafından 20 Aralık 2013 yılında Gayrettepe Metro İstasyonunda hayata geçirilmiştir. Karanlıkta Diyalog deneyiminde ziyaretçiler, tamamen karanlık ortamda, görme duyuları yerine diğer duyularını keşfedip geliştirerek hareket etmeleri konusunda görme engelli rehberlerce eşlik edilip yönlendirilmektedir. Görme engelli rehberler, 60 dakikalık parkurda ziyaretçilerin dokunarak, koklayarak ve duyarak "yeni ve farklı" bir biçimde görmelerini sağlamaktadır.

Karanlıkta Diyalog 'un asıl amacı, görme engellilerin yeteneklerinden faydalanmaktır. Yani bu sergiden yararlananlar aslında görebilenlerdir diyebiliriz. Karanlıkta herkes eşittir. Bir düşünün, kimseyi göremiyorsunuz ve kimse sizi göremiyor. Karanlıkta Diyalog 'da görme engelli bir rehbere güvenmek ve diğerleriyle empati kurmak zorundasınız. Karanlık aslında bir metafor, eğer diyalog varsa karanlık diye bir şey yoktur. Aynı şekilde hiyerarşi de yok. Karanlıkta Diyalog katılımcıların yaşamları için önemli bir dönüm noktası olmaya devam etmektedir (Karanlıkta Diyalog, 2019). Hafta içi 10:00-19:30, Cumartesi 10:00- 19:00, pazar günü ise 12:00- 19:00 saatleri arası hizmet vermektedir. Bireysel ziyaretlerde 7 yaş ve üzeri çocuklara bir yetişkinin eşlik etmesi gerekmektedir. Okul gruplarında alt yaş sınırı 9'dur. Bu araştırmada görme engelli bireylerin kentsel yaşamın hizmetlerinden nasıl faydalandığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Karanlıkta diyalog etkinliği bu empatinin elde edilebilmesi için en uygun mekândır. İstanbul sınırları içerisindeki özel bir ilkokulun 4. sınıf öğrencilerinden bir grup, birer ebeveynleriyle beraber Gayrettepe Metro İstasyonunda bulunan Karanlıkta Diyalog etkinliğine katılmıştır. Öncesinde öğrencilerin engellilerin sorunları üzerine araştırma yapması istenmiştir. Geziye gittiklerinde rehberlere sormak için sorular hazırlamaları istenmiştir. Öğrenciler görsel ve yazılı

medyadan ve internet kaynaklarından kentlerde yaşayan görme engellilerin ne gibi sorunlarla karşılaştığına dair posterler hazırlamıştır. Yapılacak etkinlik öncesi öğrencilere şehirlerde bireylere verilmesi gereken hizmetler ve haklarımız konusunda bilgiler verilmiştir.

Şekil 3: *Çalışma Kapsamında Öğrencilerin Hazırladığı Posterlerden Bazıları*

Görme engellilerin günlük hayat içerisinde yaşadığı zorlukları anlayabilmek ve empati kurabilmek adına gerçekleştirilen etkinlikte, öğrenciler ellerindeki beyaz baston yardımıyla zifiri karanlıkta yollarını bulmaya çalışmışlardır. Öğrenciler görme engelli rehberler eşliğinde, İstanbul'a özgü sesleri ve kokuları duyarak park, köprü, trafik, tramvay deneyimlerini yaşadılar. Tamamen karanlık ortamdaki kafeteryada görme engelli rehberle sohbet etme imkânı buldular.

Şekil 4: *Karanlıkta Diyalog Deneyimi*

Karanlıkta Diyalog etkinliğine gidildiğinde; ziyaretçilerin üzerindeki tüm parlak, ses çıkartabilecek eşyaları ve elektronik aletleri emanet dolaplarına bırakmaları gerekmektedir. Bunun nedeni deneyim esnasında salt karanlık ortamı yaratabilmektir. Giriş alanında her katılımcıya bir adet beyaz baston takdim edilmektedir. Kendisi de görme engelli olan rehber bu alanda ziyaretçileri karşılamaktadır. Çocukların rehbere ilk sordukları soru "Nasıl kör oldunuz?" olmuştur. Rehber körlüğün doğuştan veya sonradan olabileceğini; kendisinin de 2011 yılından bu yana bir hastalık nedeniyle kör olduğunu açıklamıştır. Çocukların diğer sorusu ise "Sizce doğuştan mı yoksa sonradan mı kör olmak daha iyidir?" olmuştur. Rehber dünyayı görmenin ne denli önemli bir armağan olduğunu anladığını; renklerin tabiata ne kadar yakıştığını artık daha iyi bildiğini söylemiştir. Doğuştan kör bir insanın kendi zihninde renkleri anlayabilmesinin güçlüğü üzerinde konuşulmuştur. Rehber grubumuza beyaz bastonun nasıl kullanılacağını anlatmıştır. Bastonun uzundaki yuvarlak kayışı bileğinizden

geçirerek düşmesini engellediklerini söylemiştir. Genelde hâkim olduğumuz elimize alarak; diğer elimizle yüzey taraması yapmamız gerektiğini anlatmıştır.

İçeri girilip kapı kapatıldığında; daha önce hiç rastlamadığınız bir karanlıkla karşılaşılmaktadır. Bu anda insan; gözlerini kapattığında dahi aslında ışık alabildiğini anlamaktadır. 4. Sınıf öğrencisi olan katılımcılarımızdan bazıları karanlıktan korktuklarını ifade etmişlerdir. Rehberimiz sabretmelerini; zaman geçtikçe yol ve yön bulmada rahatlayacaklarını söylemiştir. Rehberin direktifleriyle ve sesli yönergeleriyle baston ve el taraması yaparak yoldan ilerlenmiştir. Etkinlikte 6 adet temel istasyon bulunmaktadır. Bunlar:

1. *Park Deneyimi:* Bu bölümde geniş olduğunu hissettiğiniz bir park alanına giriş yapılmıştır. Kentlerdeki açık alanlarda görme engelli kentlilerin ne hissettiğinin anlaşılabilmesi için önemli bir veridir. Rüzgârı hissedebilmek için hava akımı düzenlenmişti. Ağaçların yapraklarının sallanması; kuş sesleri ve parkta oynayan çocukların sesleri ortamda mevcuttu. Rehber: "Herkes kendine bir bank bulup otursun." komutunu verdi. Bu noktada çocuklar ve velilerden oluşan grupta herkes birbirinden bağımsız olarak bastonu yardımıyla (yanında duvar takibi olmadan bunu yapmak daha zor) bir oturma bankı bulmaya çalıştı. Bastonun değmesi ve elle kontrol suretiyle bank bulunup oturduk ve orada sohbet edildi. Öğrencilerle yapılan sohbette; kentlerdeki açık alanların görme engelliler için nasıl tasarlanması gerektiği üzerine konuşuldu. Rehber çocuklara hangi mesleği istediklerini sormuştur. Mimarlık, şehir plancılığı, mühendislik cevaplarını veren öğrencilere ileride mesleklerini yaparken hangi tasarım ilkelerine dikkat etmeleri gerektiğini söyledi.
2. *Trafik Deneyimi:* Parktan çıkarak farklı bir mekâna doğru ilerlendiğinde şehir içinde bir yerlerde olduğu anlaşılan bir alana gelindi. Araba sesleri, dükkanlardan gelen sesler, satıcı bağırmaları vardı. Rehberimiz şimdi bir yol kenarında durduğumu ve karşıdan karşıya geçmemiz gerektiğini söyledi. Çocuklara trafik ışıklarında sesli sistemin önemini anlattı. Trafik kurallarına uymanın engelli bireyler açısından farklı bir önemi olduğunu tekrar anlamamıza neden oldu. Sonrasında gelen tramvay seslerinden İstanbul İstiklal Caddesinde olduğumuzu anladık.
3. *Tramvay Deneyimi:* Rehberimiz tramvay sesinin yavaşlamasıyla beraber araca binmemizi istedi. Çocuklarla birlikte bastonumuzu kullanarak tramvaya bindik. İlk andaki tereddütlü halimiz azalmıştı. Beyaz baston ile merdivenleri ve basamak yüksekliklerini hissederek araca çıktık. Rehber boş yer bulup oturun komutunu verdi. Öğrenciler ilk önce birbirlerine çarpmalarına rağmen; sonrasında elle dokunarak ya da işitsel olarak hissederek boş koltuklara oturdular. Hatta sesinden ve kokusundan hangi arkadaşlarına yakın olduklarını anlayabildiklerinden bahsettiler. Rehberimiz onlara bir duyu yok olduğunda diğer duyguların ne kadar öne çıkabileceğini özenle anlattı. Sonrasında tramvay farklı duraklarda durdu kalktı. Balık pazarından, Çiçek Pasajından geçtiğimizi seslerden anladık. Kentsel hizmet olarak toplu taşıma araçlarında sesli durak uyarılarının ne kadar mühim olduğunu deneyimledik. Çocuklara, kentlerde toplu ulaşımın, bireysel araç kullanmak yerine tercih edilme nedenleri üzerinde anlatımlar yaptık. Sonrasında tramvay durdu ve indik. Rehberimiz duvar kenarında toplanın dedi. Giderek daha rahat organize olan öğrencilerle birlikte, satıcının sesinden anladığımız bir manav tezgahına vardık. Rehber öğrencilere dokunarak meyveleri tanımalarını söyledi.

4. *Sinema Deneyimi:* Rehberimiz eşliğinde dokunacak duvar yüzeyi ne taraftaysa bastonu zıt elimize almamız gerektiğini kavradık. Kentsel kamusal alanlarda görme engelliler için yapılan tırtıklı zemini deneyimledik. Öğrenciler daha önce hazırladıkları posterlerde bu özel zeminlere park edilmesi, eşya konulması veya ağaçlandırma yapılması ile ilgili bilgilerini aktardılar. Görme engellilerin sorunlarını bildikleri için rehberimizden övgü aldılar. Sinemaya girerek kendimize koltuk bulup oturduk. Perdede oynayan film Al Pacino'nun kör bir adamı oynadığı Kadın Kokusuydu. Filmdeki karakterler sözlerini söylerken başka bir ses devamlı mekânı tanıtıp gerekli betimlemeleri yapıyordu. Öğrencilerle beraber ilk defa böyle bir deneyim yaşadık. Tıpkı bir kitabı okurken nasıl mekânı gözümüzde canlandırıyorsak filmi de aynı heyecanla dinleyerek izlemiş olduk. Rehberimiz yurtdışında pek çok sinemada körler için özel seansların olduğunu belirtti. Kentsel hizmet olarak yerel yöneticilerin bunu organize edebileceği üzerine konuştuk.
5. *Vapur Deneyimi:* Rehberimizle beraber vapura bindik. Yine bastonumuz ve dokunuşlarla bir yer bularak oturduk. Deneyimin gerçekliği açısından vapura binerken denizdeymiş ve dalga varmış gibi sallandık ve denizin ıslak/nemli havasını hissettik. Martı sesleri ve denizin sesi unutulmamıştı. Öğrenciler vapura biniş ve inişlerdeki rampaların körler için nasıl olması gerektiğini öğrendiler. Ayrıca rehberimizle beraber kentsel alanlar planlanırken yol, kaldırım, rampalar ve binaların engelliler için nasıl tasarlanması gerektiğini konuştuk.
6. *Kafe ve Restorant Deneyimi:* Karanlıkta Diyalog etkinliğinin son durağı bir kafeydi. Anladığımız kadarıyla mekânda bar gibi bir yer ve yüksek sandalyeler; ayrıca da dağınık halde duran masalar vardı. Bara oturduk. Görevli bayan yiyecek ve içecekleri sayıp fiyatlarını söyledi. Öğrencilerimizden bazıları para vererek alışveriş yapmak istediler. Rehberimiz paraların büyüklük ve kabartmalarından kaç lira olduklarını nasıl anladıklarından bahsetti. Ayrıca engelli dostu sayılan kentlerde çok sayıda restoranda menülerin kabartmalı harflerle de basıldığını belirtti. Böylece öğrenciler sağlıklı insanlar için son derece olağan olan şeylerin engelliler için taşıdığı zorlukları deneyimlediler.

Rehberimizden önceki aylarda Karanlıkta Diyalog etkinliğinde bir spor bölümü olduğunu öğrendik. Bir kişi kaleye geçerek; karşıdan atılan topun gol olmamasını sağlamaya çalışıyormuş. Rehberimiz bazı ülkelerde görme engellilerin oynadığı futbol sisteminden söz etti. Ses çıkaran topla nasıl oyun oynandığını anlattı. Öğrenciler bu bölümün neden kaldırıldığını sorduklarında; bazı ziyaretçilerin rehberlerin direktiflerine uymadıkları için canının yanabildiğini açıkladı. Ziyaret edilecek alanlar bittiğinde rehberimiz bizi çıkış lobisinde topladı. Öğrencilere ve bize ilgimizden ve bilinçli tavrımızdan ötürü teşekkür etti. Kent planlamasında ve binaların tasarımında engellilerin istek ve ihtiyaçlarına önem verilmesi konusuna vurgu yaptı. Bastonlarımızı teslim ettik. Çıkış lobisinin loş olan kısmına bir kapı ile geçiş yaptık. Hafif ışık gelince ilk defa rehberimizi gördük. Sesinden zihnimizde yarattığımız görüntüye benzeyip benzemediğini konuştuk. Öğrencilerden biri rehbere "Kör olmak zormuş rehber abi. Görmek daha güzel" dedi. Rehberle beraber hepimiz gülümsedik. Teşekkür ederek etkinlik alanından çıktık.

Şekil 4: Engellilerin Kentlerde Yaşadığı Sorunlar ve Maket Çalışması

Karanlıkta Diyalog deneyimi 70 dakika sürdü. Öğrencilerden burada edindikleri deneyimi kâğıda dökmelerini istedik. Ayrıca katılımcı öğrencilerimiz konuyla ilgili pankart ve afişler hazırlayarak sınıfta arkadaşlarına ve biz velilere bilgiler verdiler. Görme engellilere yönelik bir kentsel mekânın maketini yaptılar. Şehirlerde engelliler için ne gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini açıkladılar. Bu çalışma ile kenti çocuk gözünden algılamanın yaratıcılığa etkisini de deneyimlemiş olduk. Gelecekte kentlerine karşı sorumluluk duygusu yüksek bireylerin sayısının artmasının yolunun çocukları bilinçlendirmek olduğunu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünyada ve ülkemizde kentsel hizmetlerin planlanması ve sunumu merak edilen bir konudur. Ancak yaygın olarak bu hizmetler sağlıklı bireylere yönelik planlanmaktadır. Toplumda bulunan engellilerin temel sorunlarından biri budur. Oysa temel insan haklarının kullanılması veya kentli hakları açısından bakıldığında engelli bireylerin hakları ile engelli olmayanların arasında bir fark görülmemektedir. Kent planlama aşamasında o şehirde yaşayan engellilerin istatistiksel verilerinin elde edilmesi hizmet sunumunun organizasyonu açısından önemli bir adım olacaktır. Rehabilitasyon hizmetlerinin kapsamının ve erişiminin artırılması için yerel kalkınma politikalarına yön vermek gereklidir. Bu konudaki kamu ve özel kurum iş birlikleri desteklenmelidir.

Altı Nokta Körler Derneği gibi; görme engelli kentlilerin kendine yeterli ve üretken birey olarak toplumla bütünleşmelerini hedefleyen sivil toplum kuruluşlarına hizmet kolaylığı sağlanmalıdır. Ulaşım, sağlık, eğitim hizmetlerine görme engelli bireylerin katılımının kolaylaşabilmesi için hizmetlerin erişilebilirliği düzenli olarak gözden geçirilmelidir. Sosyal yaşama katılımın artabilmesi adına görme engelli bireylere yönelik seanslara yer verilmesi sağlanmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı ile yerel yönetimlerin beraber yürüteceği eğitim kampanyaları ile görme engelli bireylere yönelik tutum olumlu yönde değiştirilmeye çalışılmalıdır. Masal kitabı, ders kitabı veya romanların kabartma yazıya geçirilebilmesi yönünde sosyal sorumluluk projeleri geliştirilmelidir. Kent planlama ve mimarlık kongrelerinde konuya dikkat çekilmeli; tasarım ve uygulamada başarılı örnekler duyurulmalıdır. Özetle tüm engel gruplarında olduğu gibi; görme engelli bireylerin yaşadığı zorlukların özümsenmesi adına faaliyetler kurgulanması ve sayılarının artması için çaba gösterilmesi gereklidir. Unutulmamalıdır ki; kentler hepimizindir ve onları yaşamak herkesin hakkıdır.

Kaynaklar

2828 Sayılı Kanun (1983) Sosyal Hizmetler Kanunu, Kabul Tarihi: 24.05.1983, Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 27.05.1983 Sayı: 18059, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf, Erişim Tarihi: 28.10.2019

5378 Sayılı Kanun (2005) Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi:1.7.2005, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Avrupa Komisyonu (2000). Temel Haklar Şartı ve Özürlüler İçin Engelsiz Avrupa Tebliği, http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/11-avrupa-birligindeengellilere-yonelik-yasal-duzenlemeler#engelsiz-avrupa, Erişim Tarihi: 10.10.2015.

Belediye Kanunu (2005). 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 03.07.2005, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf, Erişim Tarihi: 16.03.2019

Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004) 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Kabul Tarihi:10.07.2004, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm#1, Erişim Tarihi: 24.10.2019

DSÖ (2011) Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti, http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf, Erişim Tarihi: 28.10.2019

DSÖ (2018) Görme Engellilere Dair İstatistiksel Veri Analizi, https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/disabilities, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Erbay, N. (2017) Müzeler ve Engelli Ziyaretçilere Yönelik Eğitim Projeleri, Milli Eğitim Dergisi, sayı:214, s:345-358

Ergenoğlu, A. (2015) Kapsayıcı Yapılar Tasarlarken: Ulusal İyi Örnekler, Mimar.ist, Sayı:53, s:107-111.

EYD (2019) Engelsiz Yaşam Derneği, https://ey-der.com/ana-sayfa/turkiye-ve-dunyada-engelliler/, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Fırat, S. (2008) Belediyelerin Engellilere Dönük Sosyal Hizmet Projeleri, Journal of Society & Social Work . Vol. 19 Issue 1, p89-100

GETEM (2019) Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler Teknoloji ve Eğitim Laboratuvarı, http://getem.boun.edu.tr/, Erişim Tarihi: 20.10.2019

Heiden, H.G. (1996) Niemand darf wegen seiner behinderung benachteiligt werden - grundrecht und alltag: eine bestandsaufnahme, Hamburg, Reinbek,

Hürriyet Gazetesi (2006) Görme engelliler 11 Rodin heykelini dokunarak görecek, 28.07.2006, http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/gorme-engelliler-11-rodin-heykelini-dokunarak-gorecek-4820882, Erişim tarihi: 19.10.2019

İnce, H; Babaoğlu, C.; Yaralı Akkaya,A. (2016) Belediye Hizmetleri ve Engelli Vatandaşların Beklentileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6 (2), s.86-109

Karanlıkta Diyalog (2019) Sıra dışı bir deneyime hazır mısınız? http://www.turkcelldiyalogmuzesi.com/karanlikta-diyalog, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Karataş, K. (1998) Özürlüler kentlerde özgürce hareket etmek istiyorlar, Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, (4), Türkiye Körler Federasyonu Yayını

Koç Holding (2015) Ülkem İçin Engel Tanımıyorum Projesi, https://www.koc.com.tr/tr-tr/faaliyet-alanlari/projeler/ulkem-icin, Erişim tarihi: 19.10.2019

Köseler, H. (2019) Braille Alfabesi Nedir? Önemi ve Tarihçesi Nedir? , http://www.altinokta.org.tr/, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2015) T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Sitesi 2015 Yılı Duyuruları, http://www.kulturvarliklari. gov.tr/TR,149154/batman-muzesi-mudurlugunde-gerceklestirilen-engelsiz-mu-.html, Erişim tarihi: 19.10.2019

MDAC (2011) Mental Disability Advocacy Center, Zihinsel Engelliler Savunuculuk Merkezi Raporu, Değişim Mimarisini Yapılandırmak: Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 33. Maddesine İlişkin Kılavuz, http://mdac.org/sites/mdac.org/files/Article_33_TR.pdf, Erişim Tarihi: 28.10.2019

MEB (2011) T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Aile ve Tüketici Hizmetleri Engelli Bireyler Modülü, No:762shd026,http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli%20Bireyler.pdf , Erişim Tarihi: 28.10.2019

Öztabak, M. (2017) Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (9): 355-375

Öztürk, M. (2011) Türkiye'de Engelli Gerçeği, İstanbul: Müsiad Cep Kitapları Serisi, No:30

SGK (2019) T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu, http://www.sgk.gov.tr/gormeengelli/gorus.html, Erişim Tarihi: 28.10.2019

Taylor, S. (1999) Health, illness and medicine. Sociology: Issues and Debates. London: MacMillan Press, s. 263-264.

TURGED (2019) Türkiye Görme Engelliler Derneği, Dünyada Körlük, https://www.turged.org.tr/bilgi.php?bid=3, Erişim Tarihi: 28.10.2019

UEVB (2019) Ulusal Engelliler Veri Bankası, https://sbu.saglik.gov.tr/sbozurlu/, Erişim Tarihi: 28.10.2019

WHO (1980). International classification of impairments, disabilities and handicaps. Geneva: World Health Organisation, s. 28.

Approaches Towards the Tutor as a Role Model to Learners in the Lecture Hall. A Case Study in Rabat-Morocco

Rym Asserraji[1]

I-Scholars Definition of the Following Concepts:

a- Professional Development

As it is maintained by Wallace, (1991:7), a number of educators or policy makers still argue that professional development is irrelevant although there are considerable thoughts which urge the need for teacher training. The lack of students' enrollment and the increasing rate of the budget is mainly due to professional development which has caused such an interruption. However, other researchers claimed that Professional development is still perceived as something which is unimportant and far from the nucleus activity of school. Moreover, according to Nejjar, (2009:5), professional development is associated with the perception and the procedure of being a lifetime apprentice. It is not only a non-stop enlightenment of professional awareness and the development of professional proficiency all the way through an individual life's vocation. But it is also an essential necessity for the sake of assuring a continuous existence and value in any occupation. Likewise, Wallace, (1991:7) argues that teacher training or teacher education is tool that could be provided by experts in the field of teaching; whereas, teacher development could be achieved by the teacher himself or herself

b- Teacher Development

Teacher development is about coping with the requirements of the teacher in ways that fit him or her. It is not restricted to teaching nor language teaching. It is also about the development of a language and assistance competences, confidence-building, meditation, cultural expansion etc… (Nejjari, 2009:15). However, if teachers do not take control of their teaching career, they could encounter pressure, become exhausted and they may even stagnate. For example, they experience stress particularly in their first years of teaching, or they burn-out especially at the moment when they are no more capable of being acquainted with internal or external demands as a reaction to chronic stress, or they stagnate. That is to say, they do not develop themselves professionally.

Besides, it is always argued that teaching is a challenging job in the sense that it demands an energy which ought to be physical, psychological and intellectual. Teaching is considered as an emotionally exhausting profession because students require GIVING from their teachers. However, it can also be worthwhile as long as teachers are eager to grow and expand their capacities, knowledge and going hand in hand to satisfy their students' academic needs

[1] Professor-researcher, The Moroccan School of the Sciences of the Engineer, EMSI, MOROCCO, rymasserraji@yahoo.com

Consequently, as it is illustrated by Nejjari, (2009:17-18), there are a number of steps that teachers ought to pursue so that they could improve themselves in a professional way. For example, teachers should arrange and chase a number of opportunities which could allow them boost their professional evolution. They ought to learn from their colleagues through peer observation and work on their flaws if they have any. They ought to cooperate with other teachers of similar or different subjects so that they could learn others fields apart from their field of interest. Teachers also would learn a great deal through asking for their students' feedback. Equally important, they ought to attend or take part in conferences or professional meetings since such settings would allow them to meet and get acquainted with experts, who could help them improve professionally. Teachers ought to be interested to read in other areas besides education. They ought to improve their teaching methodologies and use new materials or amend their old ones in their teachings (Nejjari, 2009: 17-18)

c- **Reflective Practice** or reflective teaching, according to Farrell (2007:4) refers to the moment when teachers begin to think about their work before teaching, at the moment when they teach and after they finish teaching in the classroom. It consists of ephemeral reflections which are centered on guesses and instincts or some actions which occurred in the classroom. It signifies more than momentary thoughts before, during or after a given lesson. It stands for assessing what a teacher does in the class and the reason behind doing it. In an attempt to get engaged in reflective practice, teachers ought to gather information about what occurs in their classroom, then they try to investigate and explore this information ,and after that they relate it to their basic statements and beliefs so that they can add suitable amendments and enhancements in their teaching.

2-The Characteristics of Reflective Practice

As it is maintained by Henderson (1992: 10), reflective teachers are regarded as expert teachers who are acquainted with their subject matter and they are capable of teaching it in an effective way. Those teachers are required to be experts in '*time management, discipline, psychology, instructional methods, interpersonal communication and learning theory*'

According to Henderson (1992:15), reflective teachers are expert teachers who know their subject matter and are able to teach it well. They must be experts in time management, discipline, psychology, instructional methods, interpersonal communication, and learning theory. They eagerly adopt their decision-making duties. They frequently think about the results of their actions. They are open to new skills and they frequently learn from their reflective experience.

As it is maintained by Henderson, (1992:15), there are a number of characteristics that teachers ought to adopt in their teaching process.

a/ The Ethics of Caring: teachers ought to care about their students and to appreciate them ethically. Ethics of caring may occur when a teacher takes time to listen and to support his or her students. This could be achieved through a dialogue. The latter is considered an effective tool where both teachers and students take part in a truthful and exposed communication since it is regarded as a decent and basic tool of learning. Ethics of caring could also exist when teachers and students work in a

cooperative way. That is to say, teachers ought to act as advisors and counselors to their students in their subject of study.

b- The Constructivist Approach to Teaching: reflective teachers take into consideration the link between what he or she is attempting to teach and students' backgrounds and individual interests in addition to vital skills and academic content. Students are regarded as vigorous participants throughout the learning process. Consequently, from a constructivist point of view, learning is a multifaceted interaction which involves the past experience of every student in addition to his or her personal objects and the necessities of the subject matter.

c- Artistic Problem Solving: It refers to reflective teachers' ability to inquire regularly about adjusting the syllabus to students' personal backgrounds, interests and requirements. Their capacity to look for new teaching methodologies to get students' involvement. Their aptitude to continuously implement positive judgement on their students so that they could build a good quality education (Henderson, 1992:6-8). Their capability to find ways to promote an active and significant learning process.

d- The Love of Teaching: According to Zeichner and Liston (1996:6-8), teaching is a vocation which involves both thinking and feeling. It has to be regarded as a mission in which an individual is passionately committed to. They also state that good teachers discover the right methods so that they could combine their passion, conviction and judgment in their teaching.

3-The Importance of Reflective Practice

In the launching of reflective practice, Nejjar, (2009:5) clarifies that teachers are dynamic members in their professional development. They have various opportunities so that they could enlarge their learning in a variety of ways. For example, there are two ways of learning; namely, 'inside out' and 'outside in'. The former takes place when teachers learn through their own reflections and actions. As for the latter, it occurs when they learn through what other people such as scholars and experts' said about their topic. Furthermore, there are many advantages of reflective practice to both teachers and students which are considered as enjoyable and beneficial for them. As far as teachers are concerned, they concentrate more particularly on significant issues. They organize their time to think in a critical way. They explore, rethink and concentrate on their understandings. They discover issues deeply. They enlarge their goals, aptitude and resources. They connect more seriously with their students. They embrace a constant habit of reflection. As for students and the workplace, the existence of reflective practice allow students improve and enlarge their learning experiences. They will get the opportunity to express themselves freely and openly and they will engage more through taking part in the classroom activities. In addition to this, colleagues and the institution could obtain great profit both indirectly, throughout the enhanced performance of a colleague teacher, and directly although attending professional development sessions such as workshops, conferences and internships

II-Attitudes towards the Teacher as a Role Model to his or Students in the Classroom

The aim behind the questionnaire is mainly to investigate on one of the most important issues with regard to higher education. The questionnaire aim to reflect whether teachers think that they consider themselves as role model teachers. The ones who care about their students' learning process. The one who are expected to adopt convenient teaching methodologies so that their students could be provided with an effective learning skills. Besides, 100 copies of the questionnaire were handed to university professors who belong to a number of public and private institutions; namely, Faculty of

Letters and Human Sciences, Dhar EL Mehraz, Fez. Faculty of Law and Economy and the Higher School of Technology, in addition to the Moroccan School of the Sciences of the Engineer in Rabat. The questionnaire has been carried out in English and French so that I could reach a higher amount of feedback from university professors in Fez.

II-1- Teachers' Perceptions towards the Teacher as a Role Model to his or her Students in the Classroom

II-1-1- Data Analysis: A Questionnaire

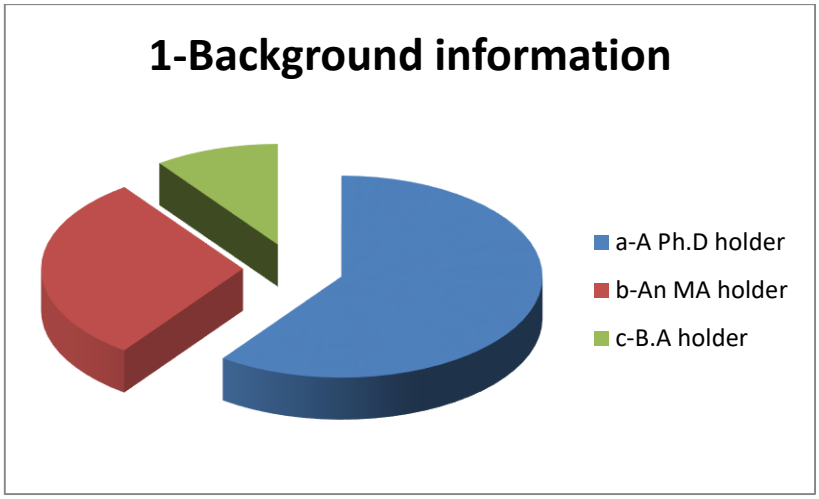

Apparently, Most of my respondents are PhD holders, whereas, 30% of them are MA holders and only 10% are B.A holders

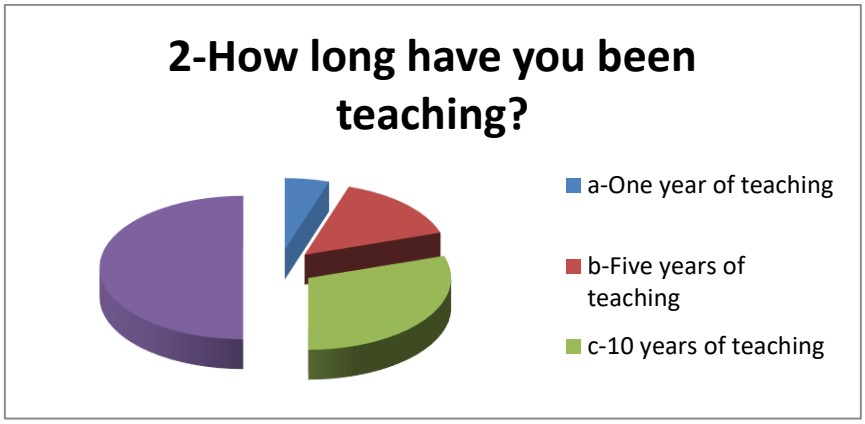

The majority of my respondents have been teaching for more than 10 years while 30% have been teaching for a decade; this means that they have acquired a huge experience in the field of education and teaching. 15% opt for five years and only 5% for one year of teaching.

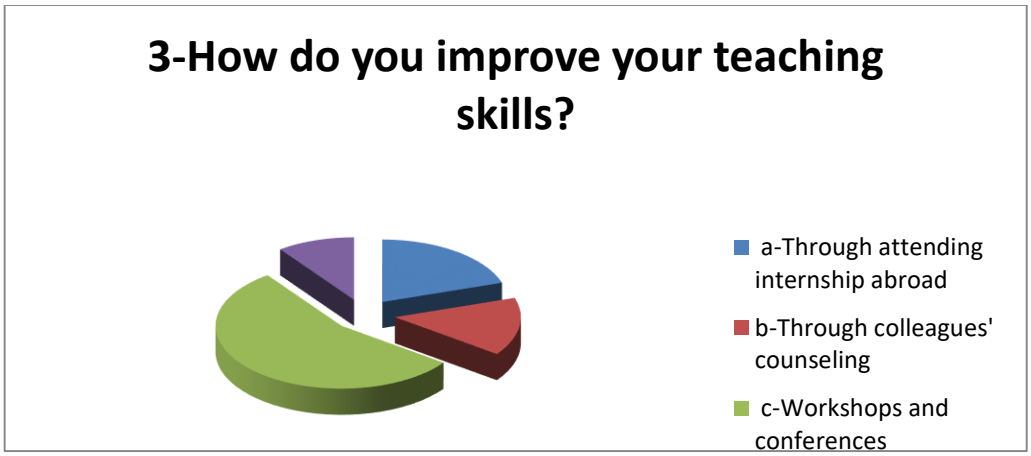

The majority of my respondents believe that they improve their teaching skills through attending and participating in workshops and conferences in Morocco and abroad. However, 20% claim that they often attend internships abroad, whereas 15 % state that they improve themselves through consulting their colleagues and scholars so as to benefit from their professional experiences too.

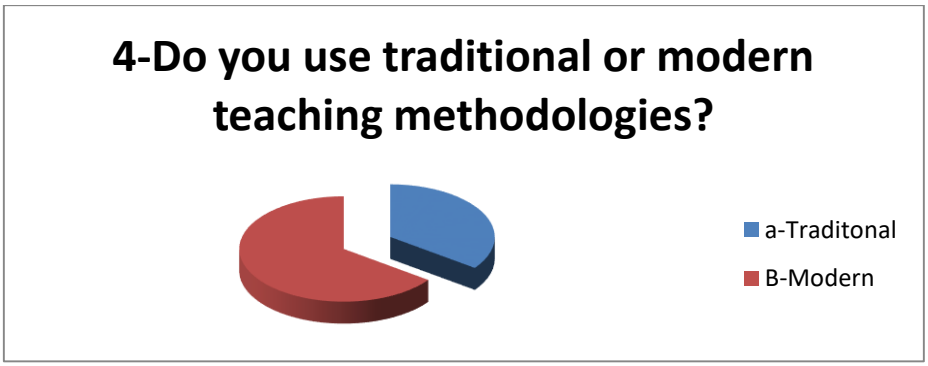

Most of my respondents claim that they use modern teaching method more than the traditional one because the former methods provide them with considerable input and they can go hand in hand with all the various types of their students' learning strategies. They also claim that students do relate to the modern methods since they are exposed to them in their everyday lives. That's why the modern methods of teaching are the ones more appealing and motivating to students.

Most of my respondents argue that they do take into consideration their students' needs and interests in their teaching and in designing the curriculum.
One of my respondents points out:

"I had the opportunity to teach at home land and abroad English for Specific Purposes (ESP) that focuses mainly on students' needs and aspirations within the course. These very needs should be known prior through students' assessment and evaluation then during the teaching operation, the teacher has to adopt and adapt his or her pedagogy according to the background of his or her students".

Another one says:

"The most vital aim in teaching is to motivate students and to draw their attention and arise their curiosity towards the subject we're teaching. To do that we need to find ways to relate the students' real lives needs and interests to the classroom atmosphere so that they can feel that the classroom and the learning process as a whole is not strange or weird".

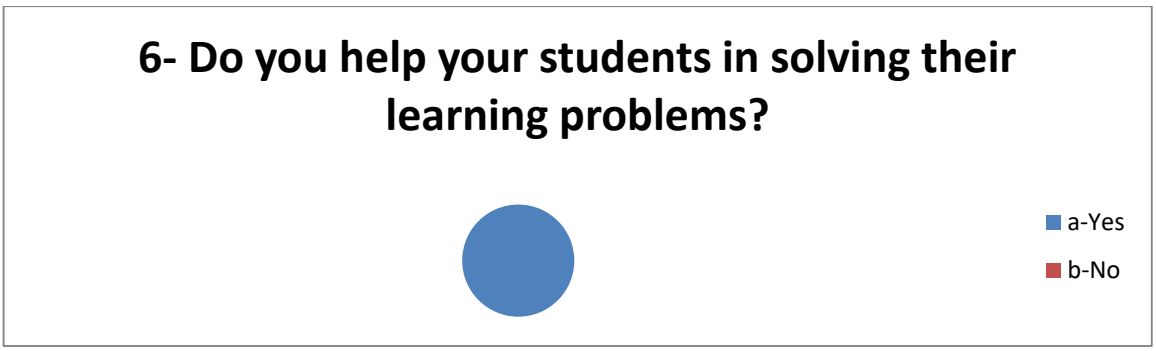

All my respondents claim that they do help their students overcome their learning problems. They state that they explain more and they provide them with other materials so as to facilitate their understanding of a given subject.

One of my respondents states:

"Among the teacher's essential roles in the classroom setting is that he/she is an observer and a learning problem solver. To fulfill these roles the teacher first notice then he/she tries to find a way to help students develop their own learning styles and strategies. Teachers also tend to help their students develop a degree of self esteem so that they can be confident enough to participate in the teaching learning process. Teacher can also help students by providing them with the appropriate exercises and tasks or activities that he or she sees as appropriate for putting an end to a certain learning problem".

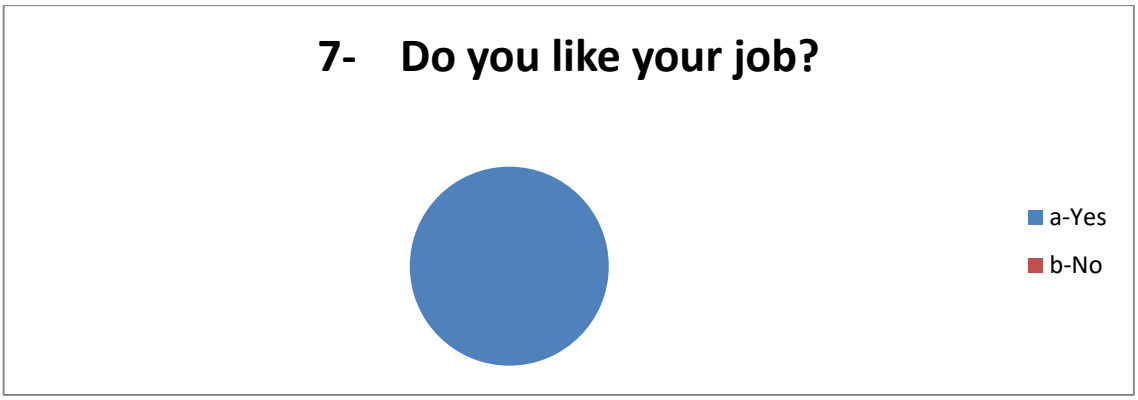

All my respondents obviously clarify that they like their job. They do care about their students' needs and satisfaction. They think that it is an exciting job and it provides them with a decent living.

One of my respondents states the following:

"I believe that the nature of the job is tiresome but I like being a teacher because it is a noble career".

Another one claims:

"I always teach with a smile on my face and a joke from time to time. Through time, teaching becomes an enjoyable activity rather than a heavy duty".

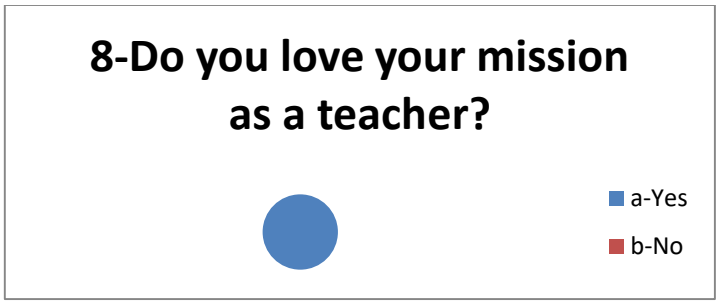

All my respondents clearly state that they do love their missions otherwise, they would not be teaching for more than ten years.

One of my respondents clarifies that:

"I believe that when a teacher is doing his or her job in a correct way; that is, he or she is always present for his or her students and he or she is trying somehow to make a difference in their lives. Hence, I think that it is a noble mission with a noble reason".

Apparently, the majority of my respondents seem to be samples of role model teachers in the sense that they adopt the four major characteristics of a reflective teacher. For example, concerning the first one which the ethics of caring, all my respondents believe that they do care about their students' needs and interests in the classroom. As for the constructivist approach to teaching, they illustrate that their methods of teaching vary from traditional to modern though the second method is the one which is more welcomed by their students as it make the lesson more comprehensible than the traditional method of teaching. In addition to this, they may change their methods of teaching for the sake of get their students involved in the classroom. As far as the art of problem solving, teachers argue that they continuously advice their students on how to learn and understand a given topic or a subject. They claim that they are always present for their students. Finally, concerning the love of teaching, most of my respondents obviously state that they would not have spent decades in the field of education and teaching if they do not like what they are doing.

II-2- Students' Perceptions towards the Teacher as a Role Model to his or her Students in the Classroom

II-2-1- Data Analysis: A Questionnaire

The purpose behind this investigation is mainly to reveal whether students have a role model teacher. The one who cares about his or her students' learning procedures. The one who is expected to adopt convenient teaching methodologies so that his or her students could be provided with an effective learning skills. Besides, the questionnaire has been carried out in English and then translated orally into French and Arabic so as to reach a great number of students. It includes 100 copies and the return

rate is 90%.The respondents are students of the Higher School of Technology in Fez in addition to students of the English department at Sidi Mohamed Ben Abdellah University. Faculty of Letters and Human Sciences and Faculty of Law and Economy of Dhar EL Mehraz, Fez. One hundred questionnaires have been distributed and the return rate is 90%. The respondents have been so cooperative and honest in their answers. The questionnaire has been distributed via my respondents' emails and facebook accounts.

a- Background information

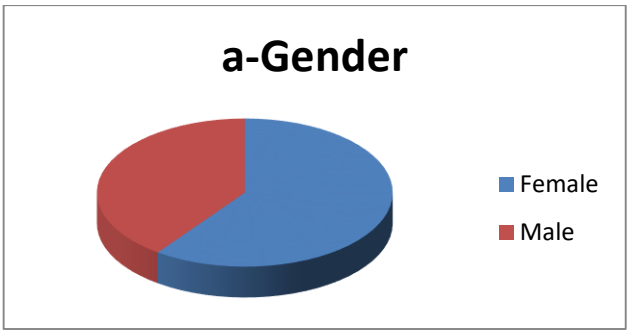

Apparently, the majority of my respondents are females as it is shown below in the diagram, whereas 40% are males

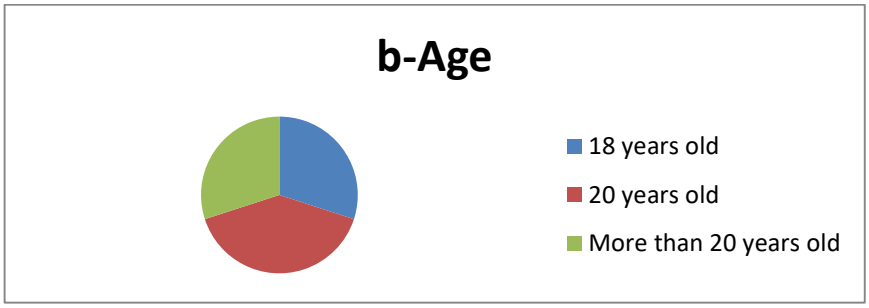

Most of my respondents are 20 years old, whereas 30% are 18 years old and 30% of them aged more than 20 years old.

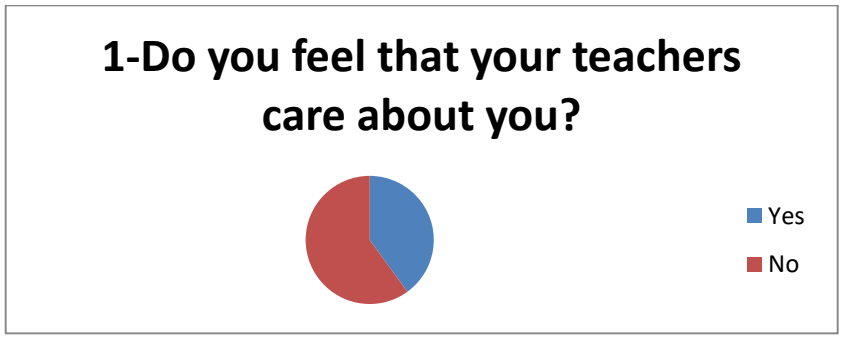

60% of my respondents claim that their teachers do not care about them as they care only about money that they will get at the end of the month, whereas, 40% confirm that teachers do care about

them and that some of them usually try to do their best to raise students' motivation to learn and self-esteem in the classroom.

It seems that 75% of the respondents really feel that their teachers encourage them to learn while 25% disagree. One of my respondents points out:

"I think that there are some of our teachers who try to involve us in their teaching methodologies in order to push us to talk and express ourselves freely".

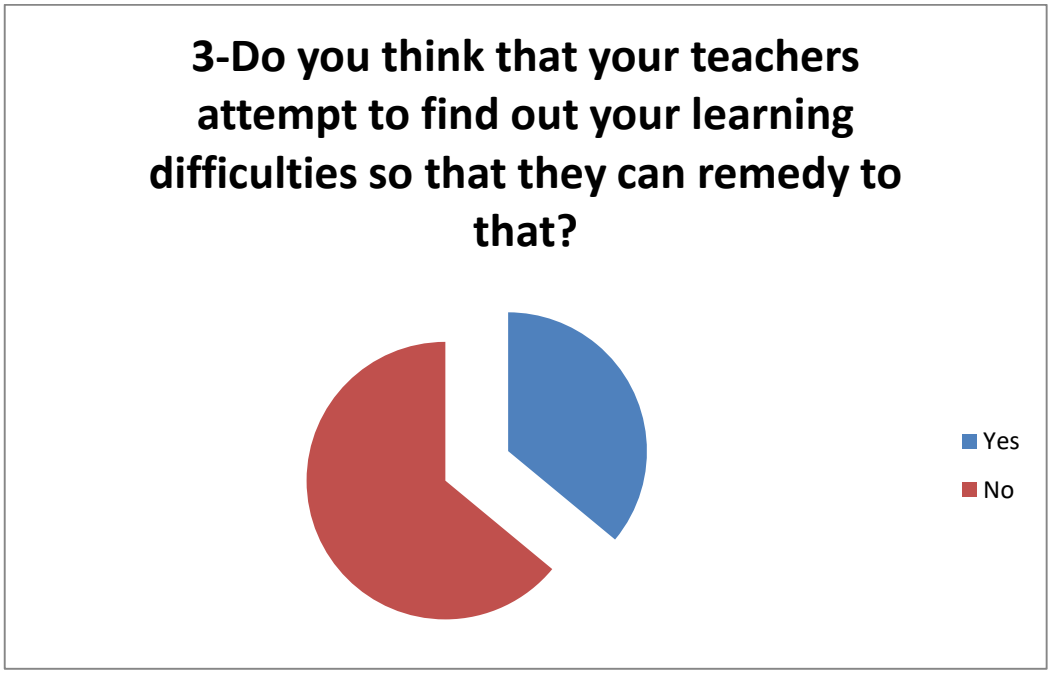

The majority state that teachers do not try to find out their learning difficulties and they do not provide us with the opportunities to talk about our learning difficulties. There are some teachers who are harsh with us; they even treat us as nothing and they humiliate us openly in class, a fact which reduces our self-esteem.

Most of my respondents point out that they have never talked to their teachers about their learning problems because they think that they are shy and they may lose their words when they address their teachers. One of my respondents claim:

"I once talked to my teacher about something which I did not understand in his lectures. And he called me STUPID. From that incident, I never talked in his lectures".

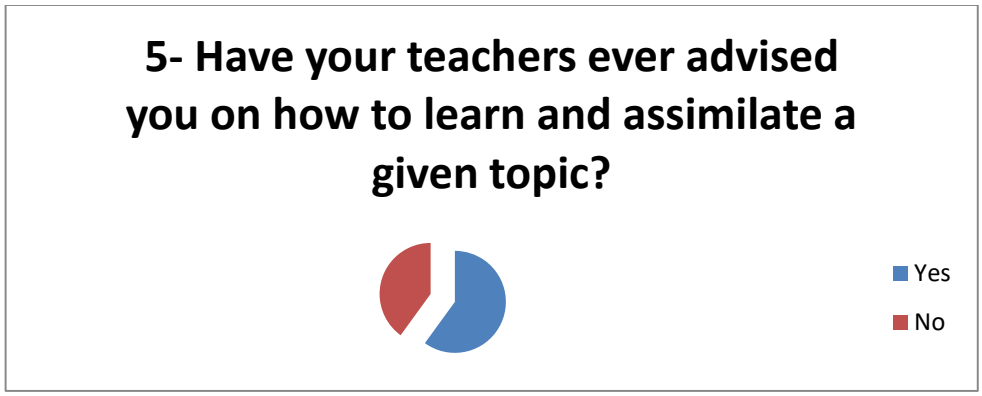

Apparently, 60% of my respondents illustrate that their teachers advise them on how to learn and assimilate a given topic while 40% state the opposite.

One of my respondents points out the following:

"Yes, I think that our teachers of English are the best indeed. Their lectures are always vivid. They all the time advise us to read books so as to improve our English language"

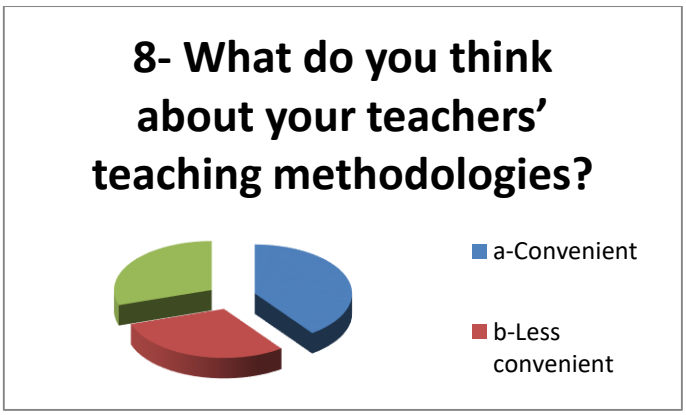

Most respondents point out that the methods that their teachers use are certainly convenient, whereas 30% opt for less convenient and 30% illustrate that they need to be improved.

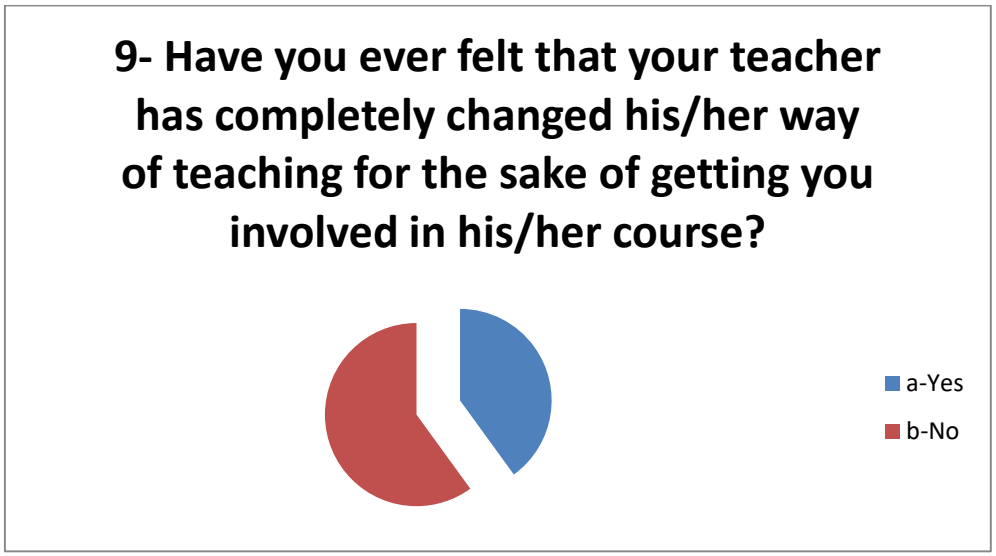

60% of my respondents obviously believe that their teachers are doing their best through changing their methods of teaching once in a while for the sake of getting their students involved in their courses, whereas 40% think that their teachers' methods of teaching is so traditional and it ought to be reconsidered and improved.

One of my respondents state:

"I think that our teachers ought to think about changing their way of teaching because we are living in the 21st century, a world of globalization and technology. That traditional method of teaching through lectures should change"

Apparently, all my respondents clarify that they like when their teachers provide them with positive judgement. They think that teachers ought to encourage them to take part in the class. And that committing mistakes is part of learning too.

One of my respondents says that:

"I believe that teachers' positive judgement certainly increases our self-esteem and self- confidence as well".

100% of the respondents obviously state that they feel disappointed whenever their teachers evaluate them in a negative way. They assume that there are teachers who consistently criticize their students publically so that they would be laughed at by their classmates

The majority of my respondents believe that their teachers do love their jobs and their mission of teaching otherwise they would not have spent years and years in the field of teaching and education.

One of my respondents says that:

"I think that there are some teachers whom you feel that they teach with passion. They are all the time smiling and laughing. Their lectures are so vivid and everybody takes part in class".

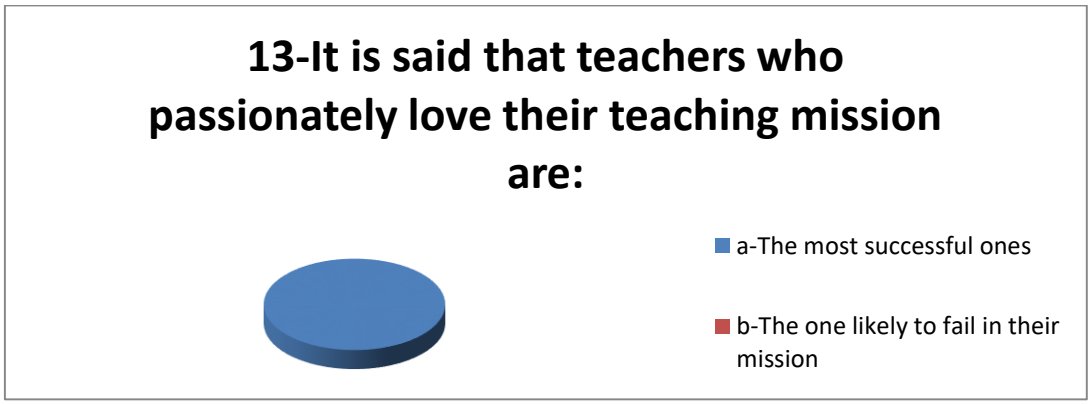

It seems that most of my respondents clarify that teachers who teach with passion and who love their mission are the most successful ones because they think that involving students in class is the best way for them to comprehend the subject and to interact extrovertly in class.

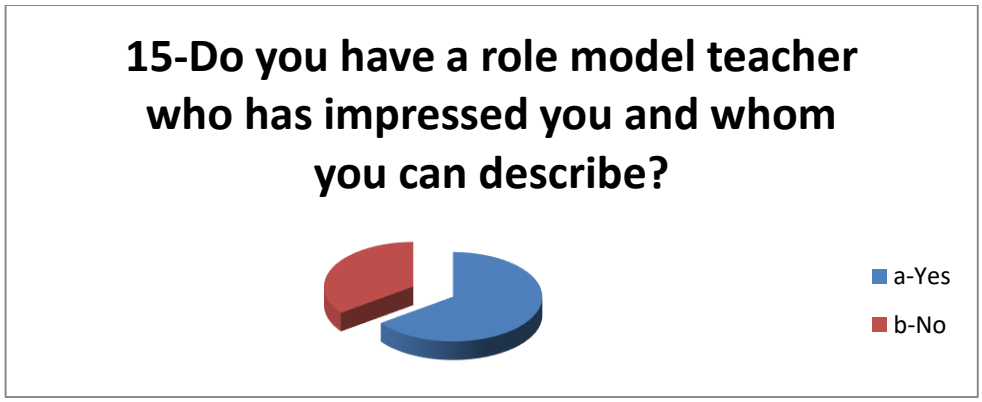

The majority state that they do have many role model teachers who have left a great impact on their lives as individuals. Some of them have already decided to be future teachers and to do their best to become role models of their students in the future.

To conclude, students believe that their teachers often care about them in the classroom. They do not have the right to judge their teachers due to the huge number of students in the class. They also state that teachers change frequently their teaching methodologies so that their students could take part and be active in the classroom. Besides, students clarify that their teachers ought not to criticize them openly in the classroom so that their classmates will not make fun of them. They also point out that there are some teachers who are so generous in the sense that they always advise them and guide them whenever they feel stuck or whenever they do not understand certain issues in the subject matter. Lastly, concerning the love of teaching, students claim that teaching is a noble mission. Also, teachers would not teach for decades if they do not love what they are doing.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to thank the director of SMARTILAB laboratory and the president of the Moroccan School of the Sciences of the Engineer, EMSI Group, Mr. DAISSAOUI Kamal for their continuous support to scientific research and their encouragements to us as active members of SMARTILAB laboratory.

CONCLUSION

Apparently, through the analysis of both teachers' and students' questionnaires, it can be deduced that teaching is a noble mission. It provides teachers with respect from their students and the surroundings as well. As our Prophet (PBUH) had illustrated: *"a teacher could be a Prophet"*. Consequently, taking into account the four major characteristics of a reflective teacher, it turns out that teachers always do their best to meet their students' needs and interests. They frequently take into consideration the traditional and the modern teaching methods so as to attract their students' attention and thus the latters could easily grasp their subject matters. Nowadays, teachers and students have become academically closer to each other than the past decades, a fact which may improve the quality and quantity of the teaching and learning methods for both teachers and students.

REFERENCES

Farrell, T. (2007). Conceptions of grammar teaching: A case study of teachers' beliefs and classroom practices. *TESL-EJ,*
9(2). Retrieved November 6, 2008, from http://tesl-ej.org/ej34/a9.pdf

Henderson, G. (1992). *Reflective Teaching: Becoming an Inquiring Educator*. New York: Mcmillan Publishing Company.

Nejjar, N. (2009). Teacher Development: Reflective Teaching & Peer Observation, retrieved from http://pptfilesearch.com/single/20978/teacher-development-reflective-teaching-peer-observation

Wallace, M. (1991). *Teacher training: A reflective approach*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

Zeichner, M. and Liston, P. (1996). *Reflective Teaching: An Introduction*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Yakın Çağ Muş Tepeköy Höyük İskeletlerinde Travma İzleri

Nevin Goksal[1]

Hakan Yılmaz[2]

Timur Gültekin[3]

Sabahattin Erdoğan[4]

Giriş

Muş-Tepeköy kazılarından elde edilen iskeletler üzerinde Yılmaz ve ark., (baskıda) tarafından paleodemografi, nüfus hareketliği ile genetik akrabalık, günlük aktiviteler ve beslenme ile hastalıklar ve gömülme şekli ile sosyal organizasyonu üzerine biyoarkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Tarih öncesi dönemlerde yaşamış toplumların yaşam şekilleri ve tarihsel bağlamda çevreleri ile etkileşimini tekrar yapılandırmanın en etkili yolu travma kanıtlarının biyokültürel analizidir (Nilsson, 2003; Erdal ve Erdal, 2012; Judd, 2004; Lambert ve Welker, 2017; Schug ve ark., 2012; Scott ve Buckley, 2014).

Travmatik yaralanmaların temel prensiplerini anlamak için kemik biyomekaniğinin anlamak gerekir. Kemik, viskoelastik özellikler sergileyen ve enine izotropik olan (yani, direnç çizgileri tek bir düzlemde hizalanır) bileşik bir yapıya sahiptir (Kimmerle ve Baraybar, 2008). Kemiğin mekanik özelliklerini kısaca özetlemek gerekirse; Bir kemik bir nesne veya yüzey ile karşılaştığında, uygulanan kuvvetler genellikle normal ağırlık taşımaya uyarlanmış kemiğin güçlendirilmiş bölgeleri ile aynı hizada değildir; sonuç olarak, dokudaki enerjiyi dağıtmadaki yetersizlikten dolayı kemik deformasyonları ortaya çıkabilir. Bir yükleme kuvvetine karşı iskelet tepkisi, kemiğin uygulanan enerjiyi absorbe etme kabiliyetiyle belirlenir. Uygulanan kuvvet yapısal yeterlilik noktasını aştığında, kemik kırılır. Kuvvet uygulaması artan bir hızda gerçekleştiğinde, kemik bu aşamalardan geçemez (Galloway 1999a, 1999b, 1999c). Kemik maruz kaldığında kırık ve şekil değişikliğine neden olan anormal kuvvetler sıralamak gerekirse; germe ile transvers kırık, sıkıştırma ile oblik, burulma ile torsion ve eğilme ile kelebek

[1] Nevin Goksal, Doç.Dr., Polis Akademisi, Adli Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye, ngoksal@yahoo.com
[2] Hakan Yılmaz, Doç.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van Türkiye, cerok_73@yahoo.com
[3] Timur Gültekin, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara Türkiye, tgultekin@ankara.edu.tr
[4] Sabahattin Erdoğan, Dr.Ögr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van Türkiye, sabahattinerdogan@gmail.com

kırıklarına neden olmaktadır (Şekil 1). Kırık morfolojine baktığımızda; az enerjiye maruz kalmış kemiklerde lineer kırık, çok enerjiye kalmış kemiklerde ışınsal kırıklar görmekteyiz (Gurdjian ve ark., 1950). Kemik eğilme sonucu gerilmeye karşı zayıf olsa da basınç karşısında dayanıklıdır. Eğilme sonucu oluşan kırıklar enine, burulma sonucu spiral ve tek taraflı baskıya maruz kalmasıyla kelebek kırıklarının oluştuğunu görmekteyiz (Wheatley, 2008). Yüksek bir yerden düşme ve çarpma ise lineer kırıklara sebep olmaktadır (Lovell, 1997). Kemik bileşimine ek olarak, şekil ve yaş gibi faktörler yaralanma şeklini etkilemektedir (Kimmerle ve Baraybar 2008). Ayrıca kemiğin elastikiyet, plastisite ve yoğunluk durumu kırılmaya karşı duyarlılığında etkilidir (Wieberg ve Wescott, 2008; White ve Folkens 2005).

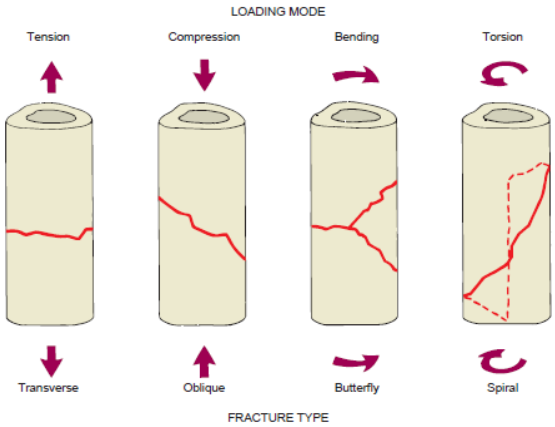

Şekil 1. Karakteristik kırıklar ve maruz kaldıkları güç şekilleri(Tension (gerginlik), Compression (sıkıştırma) , bending (bükme), torsion (burulma) (John ve ark., 2008).

Kırıklar, kollajen bileşiminin travmaya cevabında sahip olduğu etkiye bağlı olarak travmatik olayın ölümle ilgili zamanlamasını gösterebilir (Byers 2009; Kimmerle ve Baraybar 2008). Kemiklerde travma, perimortem (ölüm öncesi) ve postmortem (ölüm sonrası) olmak üzere gerçekleşebilmektedir. Perimortem travma ölüme sebebiyet veren olay anından itibaren, bedenin ölüm süreci içerisinde, hatta ölüm sonrasında kemiğin elastiki ve plastiki yapısını yitirdiği süreye kadar olan zaman dilimi içerisinde, çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen darbeler sonucu oluşan kırıkları içerir (Wieberg ve Wescott, 2008). Yaş kemiğin yüksek kollajen içeriğinden dolayı, uygulanan kuvvet miktarına bağlı olarak kırıklar tam veya eksik olabilir (Byers 2009; Kimmerle ve Baraybar 2008). Kuru kemikte (yani, ölüm sonrası vakalarda), enfeksiyonlar hiç gözlenmez ve tam olarak, kemikte kollajen olmadığından çapraz kırıklar meydana gelir. Perimortemde ortaya çıkan kırıklar, halen mevcut olan kolajen olacağından, ayırt edilmesi en zordur. Kırılma bölgesine yeniden yapılanma eksikliği nedeniyle antemortem kırılmasından

ayrılmaktadır (Komar ve Buikstra 2008; Byers 2009). Kemiklerde kırıklar ölüm öncesi gerçekleşmişse; renkleri kortikal kemikle uyumlu ve koyu ve mattır, şekilleri ise düzensiz, eğri, yüzeysel özellikleri ise pürüzsüz, künt, keskin yüzeyli dış hatalara sahiptir. Sadece; dairesel ve spiral kırıklar sadece taze kemiğin kırılması durumunda gözlemlenen kırık türleridir (Weiberg ve Wescott, 2008). Postmortem travma, ölüm zamanı dışında herhangi bir zaman diliminde iskeletlerin bir yerden başka bir yere taşınması (insanlar veya hayvanlar tarafından), gömülmesi veya bulundukları yerden çıkarılmaları esnasında kemiklerde meydana gelen hasarlardır. Postmortem kırık renk olarak kortikal kemikten daha açık renkte, düz şekilli, yüzeyleri pürüzlü kabarık, engebelidir (Wieberg ve Wescott, 2008). Nitekim iskelet kırıklarının ve diğer yaralanmalarının analizi, geçmiş toplulukların genel davranış ve aktivitilerinin yeniden yapılandırılmasına destekler niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı Muş Tepeköy Yakın Çağ'a tarihlenen erişkin bireylerde kültürel ve çevresel faaliyetler sonucunda oluşabilecek kırık izlerini değerlendirmektir.

Materyal -Metot

Muş Tepeköy toplumuna ait 22 yetişkin bireyde travma izlerine bakılmıştır. Travma çalışmasında öncelikle kemik hasarı karakterize edilmiştir. Travmanın ölüm öncesi (premortem) mi? Ölüm anında mı? Ölüm sonrası (postmortem) mı? olduğunu belirlemek için şimdiye kadar yayınlanmış kılavuzlardan yararlanılmıştır (Merbs, 1989; Berryman ve Symes, 1998; Sauer, 1998). Genel anlamda travma analiz çalışmalarında sınıflandırma yapılırken kişiler arası şiddette dayalı travmalar mı yoksa kazalar sonucu oluşan travmalar mı biçiminde çalışmaların yöntemleri takip edilir (Steadman, 2008). Kemik kırıkları kemiğin kenarı, yönü ve kısımı olarak tanımlanır. Kırılma tipleri kısmi kırıklar (greenstick: yaş ağaç kırığı), basit kırıklar: yatay ve eğik kırıklar, parçalanmış kırıklar, spiral kırıklar, torus kırıklar, baskı kırıklarıdır.

Bulgular

İncelenen 22 erişkin bireyde sadece bir ileri erişkin erkek bireyin (yaş:>45) sağ ve sol ön kol kemiklerin proximal ve distal kısımlarında iyileşmiş kırıklar görülmüştür (tablo 1). Kırık şekil ve biçimlerine bakıldığında bireyin yüksek bir yerden düşdüğünü göstermektedir. Özellikle sağ kemik kırıkların büyüklüğü ve biçimine bakıldığında bireyin sağ tarafına düşdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim sol ulna'daki distal kısmındaki kırık ve radius'daki gövde ve proksimal yatay çatlakların aynı şekilde bireyin sağ tarafına düşdüğünü teyit etmektedir. Kırık tipleri açısından bakıldığında radius'daki gövde kırıkları yatay kırıklardır. Ulna kemiğinde kırıklara bakıldığında sağ ulna kırığı oblik kırık iken sol ulna yatay kırıktır. Genellikle kırıkların tamamına yakını tam bir kırıktır. Sağ ulna'daki oblik kırık açık kırık

şeklindedir. Çünkü ulna'nın proksimal bölgesinde görülen enfeksiyon izleri açık kırığın olduğunu göstermektedir.

Genelllikle ön kol kemik kırıklarında nadiren tek kemik kırılır. Eğer kırık oluşturan etkenlerin şiddeti yüksek ise her iki ön kol kemiği kırılır. Dolayısıyla M4 numaralı erişkin bireyinde görülen her iki koldaki ön kol kemiklerinin kırılması kırılma şiddettinin yüksekliğini gösterir. Bilindiği gibi ön kol kemiklerde tek kemik kırığı genellikle ulna kemiğidir. Bu da bireyin kendini savunurken kolunu kaldırdığı zaman dışına doğru yapılan bir darbenin sonucudur. Dolayısıyla M4 numaralı bireyin kırıkları kişinin kendini savunması sonucu oluşan kırıklar değildir.

İyileşme süresi göz önüne alındığında ön kol kemiklerin tamamen iyileşmesi 3-6 aydır. Tabiki şiddetin yoğunluğu bu süreyi uzatabilir. Dolayısıyla M4 numaralı bireyin her iki kolunun kırık olması ve kırıkların yanlış tutması iyleşme süresini uzatmış olabilir.

Bulgular ışığında incelenen toplumun Yakın Çağ döneme ait olması göz önüne alındığında M4 numaralı bireyde gözlenen kırıkların köy hayatı şartlarında oluşan kazalar bir sonucu olabilir. Örneğin attan ve damdan düşme gibi.

	Birey		Element	
	N	%	N	%
Üst Kol Kemikleri	1/22	4,54	4/132	3,03
Humerus	0/22	0	0/44	0
Radius	1*22	4,54	2/44	4,54
Ulna	1*22	4,54	2/44	4,54
Alt Bacak Kemikleri	0*22	0	0/132	0
Femur	0*22	0	0/44	0
Tibia	0*22	0	0/44	0
Fibula	0*22	0	0/44	0

Tablo 1: Uzun Kemik Kırıkları

Resim 1: Sağ Radius (gövde kırık iyileşmiş) ve
Ulna (proksimal kırık iyileşmiş) Kırıkları

Resim 1: Sol Radius (gövde kırık iyileşmiş) ve

Ulna (distal kırık iyileşmiş) Kırıkları

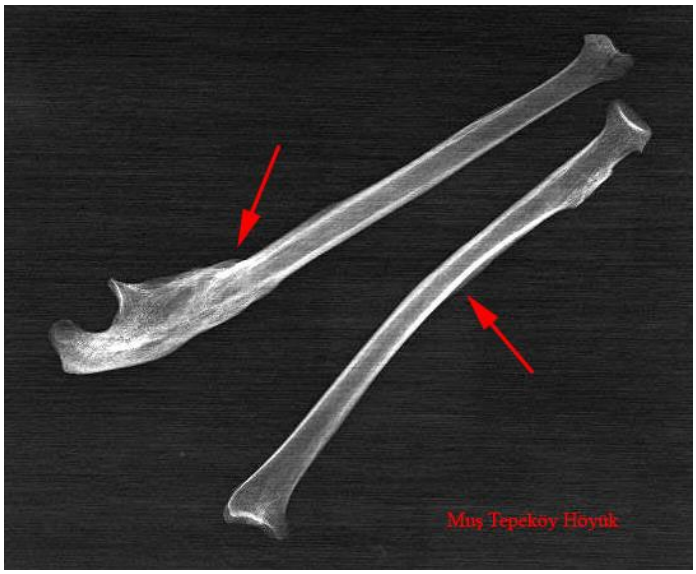

Resim 1: Radyoloji Sağ Radius (gövde kırık iyileşmiş) ve

Ulna (proksimal kırık) Kırıkları

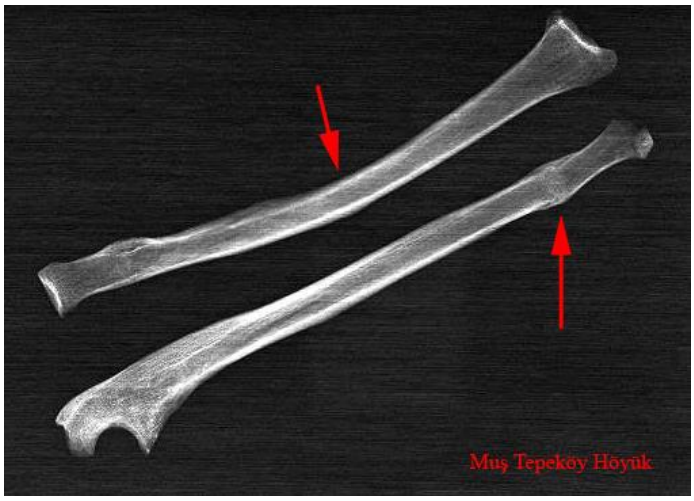

Resim 1: Sol Radius (gövde kırık iyileşmiş) ve

Ulna (distal kırık iyileşmiş) Kırıkları

Tartışma ve Sonuç

Paleopatoloji literatüründe iskelet travmaları: yaralanmalar, ezilmeler, kırıklar, burkulmalar, kesikler, çıkıklar, deformasyonlar, kazıma, sakatlanma, trepanasyon, gebelik sürecinde travmatik sorunlar, yumuşak doku travmalar, eklemlerde kıkırdak doku bozukluğu sonucunda görülen travmalar, spondilolizis ve diş kayıpları travma kategorisinde yer alan bölümler olarak bilinir (Yılmaz, 2011; Merbs, 1989). İskelet travmaları çeşitli faktörlerden kaynaklanabilir. Genel anlamda değerlendirildiğinde travmalar ya kazalarla ya da şiddet sonucu etkileşimlerle oluşur. İskelet travmaların kökeni sıklıkla yararlanmaların tipine ve iyileşme biçimi değerlendirilerek tanımlanabilir. Özellikle iskelet travmaları toplumların ve /ve ya grupların (aile) arazi kullanımı ve geçim faaliyetleriyle ilgili günlük aktiviteler ile ilgili riskler hakkında da fikir verebilir (Lovell, 1997). Bu veriler biyoarkeoloji çalışanlara toplumların veya grupların içerisinde oluşan iş bölümü davranışlarının tanımlanmasında da kullanılabilir (Lovejoy ve Heiple, 1981). Nitekim Lovejoy ve Heiple (1981) göre 10-25 yaş aralığındaki uzun kemiklerde görülen kırıkların sıklığını yüksek iş gücü seviyesine, 45 yaş ve üstü bireylerde gözlenen uzun kemik kırıklarını ise yaşlılıkla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Goodman ve ark., (1984) göre ise arkeolojik topluluklarda yüksek oranda uzun kemik kırıklarının tarımsal faaliyetlerle ilişkili olduğunu söylemiştir.

Uzun kemik kırıkları başlangıçta hematom oluşumu ile karakterize edilir. Daha sonrasında kırk bölgede doku ve fibröz kütlenin(fibröz kallus) birlikte kireçlenmesi gözlenerek yeniden kemik doku oluşumu gerçekleşir. İlk olarak hematom 6-8 saate pıhtılaşır, bunu hücresel proliferasyon (enflamuar aşama) ve vasculoneogenez ile birlikte fibroblast, kondrosit ve osteblastlarda farklılaşma ile dış periosteumun altında onarım gerçekleşir. Onarım aşamaları, ilk 3. haftada lifli birleşme daha sonra gerçekleşen nasırlaşma, çocuklarda 6 hafta yetişkinlerde 6 aya kadar sürebilmektedir. Kırık iyileşme sürelerinde etkili faktörler yaş ve vasküler arzın yeterliliği ve kırık tipidir. Kırık tipi(örneğin yatay kırıklar spiral olanlardan daha yavaş iyileşir) kırılan kemik bölge(metafiz diyafizden daha hızlı iyileşir), yumuşak doku interpozisyonu (iyileşmeyi geciktirir) ve kemik tipi(süngerimsi kemik kortikal kemikten daha hızlı iyileşir). Kırık iyileşmesinde immobilizasyon önemlidir çünkü hareket, iyileşmesi daha uzun süren fibröz kallus oluşumu uyarır. Enfeksiyon oluşumun iyileşmeyi geciktirir (Aufderheide ve Rodriguez-Martin 1998).

Muş ili, Muş ovasının güney kenarı ile bu ovanın güneyini izleyen Güneydoğu Toroslar dizisinin temas sahasında eğimli bir yüzey üzerinde bulunur. Muş ili ekonomisinin temeli hayvancılıktır. Tarla tarımı hayvancılıktan sonra gelir (Sakar, 2018). Yakınçağ Muş Tepeköy sakinlerinin günümüze

yakın bir köy hayatı şartlarına sahip olduğu düşünüldüğünde bireylerin günlük geçim faaliyetleri sonucunda oluşabilecek kazalara maruz kalabilirler. Dolayısıyla M4 numaralı bireyde gözlenen kırıkların bu tip bir yaşam şartlarının sonucundan kaynaklanabilir. Konuyla ilgili saha çalışmalarına bakıldığında örneğin Kuzey Amerika Kolomb öncesi prehistorik toplumlarda tarım faaliyetlerinde satütü ve cinsiyete dayalı iş dağılımına bağlı bedensel risklerin izlerine rastlanmıştır (Goodman ve ark., 1984). Nitekim değişen faaliyetlerle ilgili olarak travma oranlarında farklılıklar olduğu görülmüştür (Powell, 1988). Örneğin Kentucky'deki Kolomb öncesi toplumların kırılma ornaları analiz edildiğinde avcı toplayıcıların tarım toplumlarına kıyasla daha fazla uzun kemik kırıklarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Cassidy, 1984).

Genel olarak bakıldığında yoğun tarımcı toplumlarda kemik kırıkların fazla olduğu görülmektedir. Yani tarım ve tarımsal faaliyetin artması ile kırık riskinin artığı söylenebilir. Nitekim arkeolojik toplumlar da kırık lezyonlar en sık 25-35 yaş aralığında görülmektedir. Erkek bireyler kadınlardan daha fazla kırıklara maruz kaldığı ifade edilmektedir. Günümüz tıp dünyasında mevcut araştırmalara dayanarak kırıkların nasıl oluştuğu hakkında varsayımlarda bulunuyoruz. Dolayısıyla M4 numaralı bireyde gözlenen kırıkların düşme sonucunda oluşan kırıklar olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Aufderheide, A.C and Rodriguez-Martin C., 1998. *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press: Cambridge.

Berryman HE, Symes SA. 1998. "Recognizing gunshot and blunt cranial trauma through fracture interpretation". *In Forensic Osteology*, Reichs K (ed.). Charles C. Thomas: Springfield, IL; 333–352.

Byers, S. N., 2008. *Introduction to forensic anthropology*. Boston.

Cassidy, CM. 1984. "Skeletal Evidence for Pre-Columbian Subsistence Adaptation in the Central Ohio River Valley". In: MN Cohen, and GJ Armelagos, editors. *Paleopathology at the Origins of Agriculture*. Orlando: Academic Press. 307-355.

Erdal, Y. S., Erdal, O. D., 2012. "Organized violence in Anatolia: A retrospective research on the injuries from the Neolithic to Early Bronze age". *International Journal of Paleopathology* 2, 78–92.

Galloway, A. 1999a. "The biomechanics of fracture production". In Galloway, A. (Ed.), *Broken bones: Anthropological analysis of blunt force trauma*. Springield, IL: homas, 35–62.

Galloway, A., 1999b. "The circumstances of blunt force trauma". In Galloway, A. (Ed.), *Broken bones: Anthropological analysis of blunt force trauma*. Springield, IL: Thomas, 224–254.

Galloway, A., 1999c. "A traumatic confession". In Galloway, A. (Ed.), *Broken bones: Anthropological analysis of blunt force trauma*. Springield, IL: homas, 291–296.

Goodman, A.H, Lallo, J., Armelagos, G.J. and Rose. J.C. 1984. "Health Changes at Dickson Mounds, Illinois (AD 950–1300)". In: MN Cohen, and GJ Armelagos, editors. *Paleopathology at the Origins of Agriculture*. Orlando: Academic Press. p 271-305.

Gurdijan E.S., Webster J.E, and Lissner H.R 1950. "The Mechanism of Skull Fracture", *Radiology*, 54:314-339.

John A. Hipp; Wilson C. Hayes. 2008. *Skeletal Trauma* "Basic Sicence, Managment, and Reconstruction", Browner-Jupiter-Levience-Trafton-Kretlek, Biomechanics of Fractures, Chapter 3.sy.57, Published Elsevier.

Judd, M., 2004. "Trauma in the city of Kerma: Ancient versus modern injury patterns". *International Journal of Osteoarchaeology* 14, 34–51.

Kimmerle, E. H., Baraybar, J. P. 2008. *Skeletal Trauma: Identification of Injuries Resulting from Human Rights Abuse and Armed Conflict*. Boca Raton, FL: CRC Press.

Komar, D. A., Buikstra, J. E. 2008. *Forensic anthropology: Contemporary theory and practice*. New York: Oxford University Press.

Lambert, P. M., and Welker, M. H. 2017. "Traumatic injury risk and agricultural transitions: A view from the American Southeast and beyond". *American Journal of Physical Anthropology* 162, 120–142.

Lovejoy, C.O., and Heiple, J.G., 1981. "The Analysis of Fracture in Skeletal Populations with an Example from the Libben Site, Ottawa County, Ohio". *American Journal of Physical Anthropology* 55,529-541.

Lovell, N.C., 1997. "Trauma Analysis in Paleopathology", *Yearbook of PhysicalAnthropology*, 40:139-170.

Merbs, C.F. 1989. "Trauma". *In Reconstruction of Life from the Skeleton*, Iscan MY, Kennedy K.A.R (eds). Liss: New York; 161–189.

Nilsson, S.L., 2003. Embodied rituals and ritualized bodies. Tracing ritual practices in late Mesolithic burials. *Acta Archaeol Lundensia Series* 8, No. 46. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.

Powell, M.L.1988. "Status and Health in Prehistory: A Case Study of the Moundville Chiefdom". *Washington: Smithsonian Institution Press.*

Sakar, Z.M., 2018. "Türkiye İktisat Politikaları Çerçevesinde Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Devlet Yatırımları Kapsamında Muş Örneği (1950-1970)", *Turkish Studies Social Sciences* 13,26, 1001-1020.

Schug, G. R., Gray, K., Mushrif-Tripathy, V., & Sankhyan, A. R., 2012. "A peaceful realm ? Trauma and social differentiation at Harappa". *International Journal of Paleopathology* 2, 136–147.

Scott, R. M. and Buckley, H. R., 2010. "Biocultural interpretations oftrauma in two prehistoric pacific island populations from Papua New Guinea and the Solomon Islands". *American Journal of Physical Anthropology* 142, 509–518.

Sauer, N.J., 1998. "The timing of injuries and manner of death: distinguishing among antemortem, perimortem and post-mortem trauma". *In Forensic Osteology* (2nd edn), Reichs KJ (ed.). Charles C. Thomas: Springfield, IL; 321–332.

Steadman, D.W. 2008. "Warfare Related Trauma at Orendorf, a Middle Mississippian Site in West-Central Illinois". *American Journal of Physical Anthropology* 136 (1):51-64.

Weiberg, D.A. and Wescott, D.J., 2008. "Estimating The Timing of Long Bone Fractures: Correlation Between The Postmortem Interval, BoneMoisture Content, and Blunt Force Trauma Characteristics*", Journal of Forensic Sciences* 55,5, 1028-1034.

Wheatley, B.P., 2008. "Perimortem or postmortem bone fractures? An experimental study of fracture patterns in deer femora", *Journal of Forensic Sciences* 53,1, 69-72.

White, T. D., and Folkens, P. A. 2005. *The Human Bone Manual*. New York: Elsevier Academic Press.

Yılmaz, H., 2011. "Van Kalecik (Urartu) Toplumunun Erişkin Bireylerinin Paleopatolojik Analizi*", Belleten*, 75:272:1-23.

Yılmaz, H. Ercek, M. Erdoğan, S. Gültekin, T. Kılıç, İ. Küçük, N., (Baskıda). "Tepeköy Höyük İskeletlerinin Antropolojik Analizi", *41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu.*

Urartu Dönemi Kemik ve Boynuz İşleme Teknikleri

Rafet Çavuşoğlu[1]

Dilara Demirtaş[2]

Kemik ve boynuz insanoğlunun ilk keşfettiği hammaddelerden biridir. Kemik, insan ve hayvan vücudunun çatısını oluşturmaktadır. Vücudun yumuşak kısımlarını oluşturan iskelet sisteminin ana maddesi olan kemiğin 2/3'ü organik maddelerden (kolajen), 1/3'ü ise inorganik maddelerden (kalsiyum, fosfor, kalsiyum, sülfat, magnezyum, fosfat, kalsiyum flüorür) oluşmaktadır. Kemiğin içyapısı süngerimsi doku (*substantia spongiosa),* kemik iliği *(medulla ossium),* kan damarları ve kemik zarı olmak üzere şekillenmektedir (O'Connor, 2000: 5; MacGregor, 1985: 1-14). Kemik eserler; ilik, süngerimsi doku, damar ve kemik zarının çürümesinin ardından geriye kalan sert kemik dokudan üretilmektedir.

Boynuz ise geyikgillere ait boynuzlar *(antler*) ve sığır, keçi, koyun gibi hayvanlara ait (*horn*) boynuzlar olmak üzere iki farklı türe sahiptir. Geyikgillere ait boynuzlar ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde yenilenmektedir. Sığır, keçi, koyun, bizon gibi hayvanlara ait boynuzlar ise keratin kaplı olup sabit yapıdadır (MacGregor, 2014: 5-6; Özdoğan, 2019: 199). *Antler* olarak tanımlanan boynuzların kadifemsi deri tabakası ve içyapısında bulunan organik maddeler çürüyerek düşmektedir. Düşen boynuzun sert tabakasından eser üretimi yapılmaktadır. *Horn* olarak tanımlanan iç kısmı dolu durumdaki boynuzların dış kabuğu keratin adı verilen yağlı bir tabaka ile kaplıdır. Sığır, keçi, koyun gibi hayvanların boynuzları geyikgillere ait boynuz türlerine oranla daha kırılgandır. Bu nedenle alet üretimi sırasında daha az tercih edilmektedir (Özdoğan, 2019: 199).

Kemik ve boynuz doğada ulaşılabilir bir hammadde olması nedeni ile çokça tercih edilmiştir. Kemik ve boynuz eserlerin işlenmesi sırasında kullanılan teknikler, marangozluk işlemleri (MacGregor, 1985: 58) ve fildişi eserlerin üretiminde kullanılan teknikler ile neredeyse aynıdır (Sağlamtimur, 2013: 487).

Kemik ve boynuzdan üretilen eserler Paleolitik Dönem'den günümüze kadar süregelmiştir. Anadolu'da Alt Paleolitik Dönem'den Orta Çağ'a kadar kemik ve boynuz işlemeciliği kesintisiz süregelmiştir (Bulut, 2018: 273; Demirtaş, 2019: 12-20). Özellikle Demir Çağı'nda kemik ve boynuzdan üretilen eserlerin sayısında gözle görülür bir artış söz konusudur. Van merkez olmak üzere MÖ 9-7 yy arasında kurulan Urartu Krallığı kemik ve boynuz işlemeciliğinde son derece ileri bir düzeydeydi. Urartu merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda; Agrap Tepe (Muscarella, 1973: 52), Anzaf Kaleleri (Belli, 1995, 384), Ayanis Kalesi (Çilingiroğlu, Salvini, 2001: 44), Bastam (Kroll, 1979: 151-152), Çavuştepe (Çavuşoğlu vd., 2017: 39), Karmir-Blur (Piotrovski, 1950: 92-93) ve Van Kalesi'nde

*Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Başkanlığı (BAP) tarafından desteklenen SYL-2018-7004 No'lu "Urartu Dönemi Kemik Eserleri" tez çalışmasından üretilmiştir.

[1] Rafet Çavuşoğlu, Prof., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, Van, Türkiye, rcavusoglu@yyu.edu.tr.

[2] Dilara Demirtaş, Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, Van Türkiye, dilararas93@gmail.com .

(Tarhan, Sevin, 1990: 433) kemik ve boynuz eserlere rastlanmıştır. Bu eserler; amulet, boncuk, ağırşak, figürin, gem yanaklıkları, iğne, bız, bıçak kabzaları, günlük kullanım eşyalar (tarak ve kaşıklar), kakma-süsleme elemanları, mühür ve sürmelik gibi çok farklı türdedir (Demirtaş, 2019: 67-118).

Urartu kemik ve boynuz işlemeciliği kale ve kentlerde bulunan eserlerin yanı sıra çağdaş uygarlıklara ait eserlerin incelenmesi neticesinde de teknik açıdan değerlendirilebilmektedir. Örneğin, Geç Hitit Kent Devletleri, Frig ve Lidya krallıklarına ait eserlerin teknik ve tipolojik karşılaştırmaları, Urartu zanaatkârlarının işleme teknikleri hakkında bilgi edinmemize katkı sağlamıştır. Ayrıca Urartu çağdaşı Yeni Assur sanatında görülen fildişi eser üreticiliği de kemik ve boynuz işleme tekniklerinin tanımlanmasında yardımcı olmuştur (Demirtaş, 2019: 62).

Urartu kalelerinden Çavuştepe, Bastam, Karmir-Blur ve Yukarı Anzaf kalelerinde yarı işlenmiş durumda bulunan çok sayıda kemik ve boynuz, işleme sırasında hangi tekniklerin kullanıldığını tespit etmek açısından oldukça yararlı olmuştur. Yarı işlenmiş durumdaki eserlerin üzerinde bulunan el aletlerinin izleri, teknik açıdan değerlendirilmeleri sırasında önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca bahsi geçen kalelerde birer kemik-boynuz işleme atölyelerinin olabileceğine işaret eden bulgular (Çavuşoğlu, vd. 2014: 32), Urartu'da bu zanaat kolunun önemini de gözler önüne sermiştir.

1. Kemik ve Boynuzların İşleme Teknikleri

Yapılan incelemeler sonucunda, boynuz ve kemik eserlerin üretiminde evcil koyun, keçi, sığır gibi hayvanların yanı sıra yaban hayvanlarının kemik ve boynuzlarından da yararlanıldığı anlaşılmıştır. Urartulu zanaatkârlar bu tür kemik ve boynuzlardan farklı tür, biçim ve boyutlarda eserlerin üretimi için teknikler geliştirmiştir. Urartu Krallığı'na ait eserler üzerinde yapılan inceleme sonucunda 13 işleme tekniği tespit edilmiştir.

a. İşleme Hazırlık Aşaması

Kemik ve boynuz eserlerin işlenmesinde ilk aşama işlemeye hazır hale getirme aşamasıdır. Öncelikle işlenecek olan kemiğin et ve kas parçalarından sert bir alet yardımı ile kazınarak arındırılması gerekmektedir (De Cupere, 1993: 272). Kemik oldukça sert bir maddedir. Bu nedenle işlenmeye başlamadan önce yumuşaması için çeşitli teknikler kullanılmaktadır. Kemiğin yumuşaması için dört farklı işlem uygulanmaktadır. İlk yöntemde kemiğin yağlı dokusundan ayrılması için normal bir oda sıcaklığında 17 gün bekletilmesi gerekmektedir (Parras, 2000: 865). Bir başka yöntem ise kemiklerin uzun süre su içerisinde bekletilmesidir. Bu yöntem sayesinde kemiğin sert yapısı yumuşayarak işlenmesi kolaylaşmaktadır (Semenov, 1964: 159). Üçüncü yöntem kemiğin kısa bir süre su içinde kaynatıldıktan sonra çıkarılmasıdır. Kaynama süresinin kısa tutulması gerekmektedir. Aksi takdirde kemik esnekliğini kaybederek işlenemez duruma gelmektedir (MacGregor, 1997: 65-66). Bir başka yöntemde ise kemik kaynar suda bekletildikten hemen sonra soğuk suya bırakılmaktadır (Parras, 2000: 865). Bu yöntem sayesinde kemiğin organik maddelerinde azalma en aza indirilmektedir. Son teknik kemik ve boynuzların ekşimiş süt, sirke veya bitkisel asitler içerisinde bekletildikten sonra işlenme tekniğidir. Günümüz kemik ve boynuz ustaları tarafından halen kullanımı süren bu yöntemde, hammaddeye esneklik kazandırılarak işlenmesi kolaylaştırılmıştır (MacGregor, 1985: 63).

Genel anlamda bu dört tekniğin dışında Urartu Dönemi'nde kullanılan çoğu kemik eserlerin esnekliğini kazanması için yakıldığı tespit edilmiştir. Kemiğin ateşe uzun süre maruz kalması sonucu rengi beyaza dönmektedir. Urartu kemik eserlerinden bazılarında görülen bu durum, farklı bir tekniğin kullanılmış olacağını akla getirmektedir

Boynuzların işleme hazırlık aşaması ise kemik işleme tekniklerinden farklıdır. Boynuzların 6 ay süre ile açık bir alanda veya toprağa gömerek bir süre bekletilmesi sonucunda iç kısmında bulunan

organik maddeden ayrıldığı görülmüştür.[3] Boynuzun iç kısmı zar biçimli kemiksi bir yapı ve dış bölgesi ise keratin ile kaplıdır. Kemiksi yapının içerisinde bulunan organik maddeler toprak altında bir müddet bekledikten sonra yok olmaktadır. Boynuzlar toplandıktan sonra toprak altına gömülmektedir (Kimi kültürlerde açık alanda veya kiler türü kapalı bir odada bekletilmektedir). Organik maddelerin kendini bırakması sonucunda boynuzun iç bölgesi boşalmaktadır. Ardından kemiğin sert kısmı ateşe tutularak dış kabuğunda bulunan yağ miktarı en aza indirilerek işlenmesi kolaylaşmaktadır (De Cupere, 1993: 156).

Tüm bu aşamaların ardından kemik ve boynuzlar işleme hazır hale getirilmektedir.

b.Kesme Tekniği (İstenmeyen Kısımların Çıkarılması)

Kemik ve boynuzun işlenmeye hazır hale gelmesinden sonra ilk adım boynuzun koparılması/kesilmesidir (Ayengin, 2005: 133). Boynuzlar, tibia, pelvis veya femur kemiklerinin kesildikten sonra işlendiği anlaşılmaktadır. Tekli veya ikili demir testere yardımı ile işlenecek boyuta getirilmesi için eser iki ucundan kesilerek küçültülmektedir (**Lev. No.1a**).[4] Özellikle Çavuştepe Kalesi kuzey sur dibi odasında ele geçen yarı işlenmiş durumda kemik ve boynuz kalıntıları, kavis formlu gem yanaklıkları üzerinde kesme izlerine rastlanmıştır (**Lev. No. 3**) (Demirtaş, 2019: Kat. No. 118-120).

c.Yongalama Tekniği

Yongalama tekniği, kemik veya boynuz eserin işlenilecek inceliğe ulaşana kadar taş veya metal keskiler yardımı ile aynı noktaya darbe uygulanması işlemine verilen isimdir. Bu sayede kemik/boynuz incelerek işlenmesi kolaylaştırılmıştır. Yongalama işlemi daha çok büyük boyutlu eserlerin üretiminde tercih edilmiştir (**Lev. No.1b**) (Semenov, 1964: 150-155). Bu işlemi; Urartu kemik eserleri arasında özellikle Toprakkale'de bulunan kemik kakma süsleme elemanı (Bkz. Wartke, 1993: 169) Karmir-Blur'da bulunan kemik kaşık üzerinde (Piotrovski, 1969: Pl. 62) görülmektedir.

d.Doğrudan Vurma Tekniği

Urartu kemik ve boynuz işlemeciliği sırasında kullanılan bir başka teknik doğrudan vurma tekniğidir. Doğrudan vurma işlemi, kemik veya boynuzdan düz kenara sahip bir eser üretmek için kullanılmıştır. Bu teknik, örs üzerinde duran kemik veya boynuzun balta, çekiç gibi bir alet yardımı ile direkt darbe vurulması işlemidir (Inzian, vd., 1999: 31-32; Özdoğan, 2019: 203). Kemik veya boynuz baştan aşağı doğru uzunlamasına kesildikten sonra sert bir alet yardımı ile kenar kısımlarına darbe uygulanarak düzleştirilmektedir. Taş, fildişi ve ahşap eser üretiminde de kullanıldığı bilinen bu yöntem (**Lev. No. 1c**) (Inzian, vd., 1999: 32) Urartu eserleri arasında özellikle Toprakkale'de bulunan kemik bir kakma üzerinde keskin kenarlar oluşturmak amacıyla doğrudan vurma tekniği kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bkz.Wartke, 1986: Abb. 88). Ayrıca Hasanlu Kalesi'nde bulunan dik kenarlı kemik sürmeliklerde de doğrudan vurma tekniği uygulandığı tespit edilmiştir (Hassanzadeh, 2016: Fig. 10).

[3] Bu bilgi, Bitlis ili Ahlat ilçesinde bulunan kemik tarak ve baston ustası Refa Gökbulak ile 25.05.2018 tarihinde yapılan görüşme sırasında kaydedilmiştir.

[4] Refa Gökbulak ile 17.04.2017 ve 25.05.2018 yapılan görüşmede, ustasının boynuzları kesme sırasında ikili testereler kullandığını belirtmiştir.

e.Keskileme Tekniği (Dolaylı Vurma Yöntemi)

Keskileme yönteminde işlenecek olan kemik veya boynuzun üzerine keski yerleştirilir ve kesilmek istenen yere kadar üstten darbe uygulanır. Bu yöntemin temel amacı balta veya çekicin esere doğrudan değil dolaylı darbe uygulamasıdır. Böylelikle kemik ve boynuzun kırılması önlemektedir (**Lev. No. 1d**) (Semenov, 1964: 145; González, Ibáñez, 1994: 163; Özdoğan, 2019: 203). Urartu Dönemi'ne ait mühür ve figürinlerin süslemeleri sırasında keskileme tekniği uygulandığı tespit edilmiştir (Demirtaş, 2019: Kat. No. 78-86).

f.Sürtme Tekniği

Sürtme tekniği, boynuz eserlerden küçük kakma parçalar yapılmak için kullanılmıştır. Bu teknik, bir metal sicim veya ipin boynuzun parçalara ayrılana kadar yüzeyine devamlı sürtünmesi işlemidir (**Lev. 1e**) (Ayalon, 2005: 110). Sürtme tekniği, iki boyutlu eserlerin üretiminde de tercih edilmiştir. Örneğin Karmir-Blur Kalesi'nde bulunan kemik gem yanaklıklarının boynuz detaylarının sicim yardımı ile işlendiği anlaşılmaktadır (bkz. Piotrovski, 1969: Pl.117, Demirtaş, 2019: Kat. No. 41-43). Bastam Kalesi'nde bulunan boynuz kakmalar olasılıkla bu yöntem kullanılarak biçimlendirilmiştir (Bkz. Kroll, 1979: Taf. 49/2, Demirtaş, 2019: Kat. No. 60).

g.Oyma Tekniği

Oyma tekniği, hemen hemen tüm Urartu Dönemi sanat eserlerinde karşımıza çıkan bir başka kemik ve boynuz işleme yöntemidir. Bu yöntem daha çok içi dolu boynuzlardan eser üretmek için kullanılmaktadır. Yöntemin temelinde, içi boş üretilmek istenen eserin oyma işlemi gerçekleştirilmeden ateşe tutularak ısınması ve daha sonra oyma işleminin gerçekleşmesi yatmaktadır. Özellikle Hasanlu (Hassanzadeh, 2010: Fig. 10), Karmir-Blur (Piotrovski, 1969: Pl. 115), Çavuştepe'de (Çavuşoğlu, vd. 2017: 190) çokça örneğine rastlanılan kemik sürmeliklerin bazılarında yoğun yanık izlerine rastlanılmıştır. Olasılıkla eserlerin içinin boşaltılması veya üzerinde delik açılması için eserler ateşe tutulmuştur.

h.Kazıma Tekniği

Kazıma işleminin temelinde ısıtılarak esnek hale getirilen veya soğuk-sert kemiğin keski veya bıçak yardımı ile kazılarak şekil verilmesi işlemine verilen addır. Bu yöntemde taş bir dilgi veya metal bir bıçak yardımı ile büyük boyutlu kemikler 90 derecelik açıyla tutularak yüzeylerinden tabaka kaldırma işlemidir (**Lev. No. 1f**) (Efe, 1998: 291) Kazıma işlemi ayrıca kemik yüzeyin düzleştirilerek pürüzsüz hale getirilmesi amacı ile de kullanılmıştır. Bu işlem Urartu Dönemi kemik eserlerinin neredeyse tümünde uygulanmıştır.

ı.Kıyma-Dilme Tekniği

Bu işlem genellikle büyük boyutlu hayvan kemikleri ile boynuzların işlenmesi sırasında kullanılmıştır. Kemiklerin taş veya metal bir alet yardımı ile enine ayrılması ve ardından açılan oyukların kıyılması işlemidir. Kıyma-dilme işlemine kaburga kemikleri gibi büyük boyutlu kemiklerden küçük eserler üretilmek için tercih edilmiştir (Semenov, 1964: 155-158; David, 2004: 130). Urartu kemik eserleri arasında bu yöntemin en belirgin görüldüğü eser ise Çavuştepe Kalesi'nde bulunan kemik at gem yanaklığıdır (Çavuşoğlu ve Demirtaş, 2018: 739-746)

i.Çentikleme Tekniği

Çentikleme tekniği, özellikle büyük veya küçükbaş hayvanların femur, matetarsus, tibia kemiklerinin uç kısımlarının taş, ahşap veya kemik bir balta yardımı ile darbe vurularak düzeltilmesi yöntemidir (David, 2004: 118). Kemiklerin rahat bir biçimde çentiklenmesi için su içerisinde bekletilmesi gerekmektedir (Semenov, 1964: 159) Ayrıca çentikleme işlemi, kemik iğne, mühür veya boncukların üzerinde bulunan deliklerin açılması sırasında da kullanılmıştır. Bu yöntemde delik açma yönteminden farklı olarak delinmek istenen yer öncelikle taş kalem veya delgiler yardımı ile çentiklenmiş, daha sonra kontrollü bir biçimde delik açılmıştır (**Lev.No. 2a**) (Özdoğan, 2019: 203-209) Çentikleme yöntemi özellikle Urartu dönemine ait olan bızların uç kısımlarında uygulanmış olmalıdır (bkz. Kroll, 1979: 164, Abb 16.20, Taf. 51/5).

j.Oluk Açma Tekniği

Oluk açma tekniğinde genel olarak büyük ve küçükbaş hayvan kemikleri veya geyik, sığır boynuzlarının boylamasına ikiye ayrılması sonucunda iç bölümünün metal çubuk veya taş kalem gibi bir alet yardımı ile dikey eksende kazınması tekniğidir (David, 2004: 116). Oluk açma tekniği Urartu Dönemi eserleri arasında en çok kemik figürinlerin göz ve kaş hatlarının belirlenmesinde (bkz. Piotrovski, 1970, Pl. 88-97), mühürler üzerinde (Çilingiroğlu, 2014: 21), bıçak kakmalarının iç kısmında (Kroll, 1979: Taf. 50) ve sürmeliklerin üzerindeki süsleme detaylarında (bkz. Piotrovski, 1969: Kat. 115.) görülmektedir.

k.Delme Tekniği

Bu teknik eserlerin üzerine delik açma amacı ile kullanılmıştır. Olasılıkla kesici bir alet veya yaylı matkap yardımı ile eserin üzerinde dairesel hareketler yaparak delik açılmaktadır. Bu işlem manuel sivri uçlu bir el aleti, el matkabı veya torna tezgâhında gerçekleştirilebilmektedir (**Lev. No. 2b**) (David, 2004: 117). Urartu Dönemi özellikle kemik boncuklar, gem yanaklıkları ve sürmelikler (Erzen, 1988: 49, Pl. XLVIIc, Çavuşoğlu, vd., 2017: 190, Res. 10; Çavuşoğlu, Dilara, 2018: 740, Kat. No. 1-8) üzerindeki deliklerin açılmasında bu yönteme kullanılmıştır (**Lev. No. 4**).

l.Tıraşlama Tekniği

Tıraşlama tekniğinde, kemik veya boynuz işlenmek istenen inceliğe ulaşana kadar kadar eğe veya sistire benzeri bir alet yardımı ile törpülenmektedir. Bu yöntem sayesinde kemiğin yüzeyi daha pürüzsüz bir hale gelmektedir. Bu teknik, Urartu Dönemi kemik eserleri arasında damga mühürlerde sıkça kullanılmıştır (**Lev. No. 2c**).

m.Yassılaştırma Tekniği

Özellikle geyik, keçi ve sığır boynuzlarından kakma levha gibi daha düz bir eser üretmek için ikiye ayrılan boynuzun öncelikle ateşe tutulması gerekmektedir. Ardından ağırlık taşı veya mengene benzeri bir alet yardımı ile düz bir levha haline gelene kadar bekletilmelidir. Urartu Dönemi'ne ait mobilya aksamlarındaki kakmalar muhtemelen bu yöntem yardımı ile düzleştirilmektedir. Nitekim bu yöntem hâlâ boynuz işlemeciliğinde kullanılmaktadır (Gökbulak, 2018).

n.Zımparalama/Pürüzsüzleştirme Tekniği

Kemik aletlerin işlenmesinin ardından en sık kullanılan yöntem zımparalamadır. Zımparalama yönteminde zımpara taşları kemik ve deri vb aletler yardımı ile kemiğin yüzeyi oldukça pürüzsüz bir hale getirilmektedir (**Lev. No. 2d**) (David, 2004: 116). Antik Çağda bu işlem için sünger ve kum taşları

kullanılmıştır (MacGregor, 1985: 58). Bu tekniği Urartu Dönemi kemik dokuma aletleri (Erzen, 1978: Fig. 24), iğneler (Belli, Ceylan, 1999: 219), gem yanaklıkları (Çavuşoğlu, Demirtaş, 2018: 739-746) üzerinde görmek mümkündür.

Genel olarak kemik ve boynuz eserlerin işlenmesi sırasında kullanılan teknikler yukarıdaki gibidir. Bir eser üzerinde bu tekniklerin biri veya bir kaçı kullanılabilmektedir

2.Şekillendirmede Kullanılan Aletler

Kemik işleme sırasında kullanılan el aletleri daha çok marangoz aletleri olarak tanımlanabilmektedir. Ancak arkeolojik kazı çalışmaları sırasında kemik ve boynuz işleme amacıyla kullanılan aletler genellikle farklı yorumlanmış veya tanımlanamamıştır. Bu nedenle bulunan el aletlerinin kesin olarak kullanım yerleri ancak yapılan analizler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Crummy, 1983: 283). Bununla birlikte kemik ve boynuz eserlerin üzerinde işleme sırasında kalan izler, kullanılan aletler hakkında ipuçları vermektedir. Kemik işleme sırasında kullanım gören aletler kaba işlerden ince işlere kadar farklılık göstermektedir. Örneğin kemik veya boynuzların kesilmesi, parçalara ayrılması için satır, testere, bıçak, keser gibi aletler kullanılmış olmalıdır Kemiklerin biçimlendirme işlemi sırasında yine bıçaklar, keskiler, delgiler, torna tezgâhı, el matkapları, mengeneler gibi aletler kullanılmış olmalıdır. Son olarak eserlerin perdahlama işlemi sırasında sünger taşları veya balık pullarının kullanıldığı tahmin edilmektedir (Ayalon, 2005: 133-139).

Urartu Krallığı kemik eserlerin üretim sırasında kullanılan el aletleri ile ilgili kesin bir bilgi söz konusu değildir. Ancak kemik işleme teknolojisinde kullanılan aletler genellikle aynı olduğundan dolayı el aletleri hakkında tahmin yürütülebilmektedir. Urartu kemik ve boynuz işçiliğinde taş, metal ve kemik aletlerden yararlanıldığı açıktır.

a. Taş Aletler

Taş aletler, kemik işleme sırasında en çok tercih edilen hammaddelerin başında gelmektedir. Gerek taşın sağlamlığı gerekse temin sıkıntısının olmaması ilk kemik eserlerin taştan işlenmesine imkân tanımıştır. Olasılıkla Urartu Dönemi'nde de kemiklerin işlenmesi dilgiler, yongalar, taş ağırlıklar, taş kalemler, delgiler, sünger ve kum taşları, açkı-bileme taşları gibi aletlerin kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Kullanılan aletler arasında yer alan dilgiler sivri veya oval gövdelidir (Bulut, 2018: 102-105). Bu aletlerin daha çok kemiklerin işlenmesi sırasında doğrudan ve dolaylı vurma işlemleri sırasında tercih edilmiş olmalıdır. Çavuştepe Kalesi Depo I yapısında kenarları işlenmiş durumda dilgiler ele geçmiştir (Çavuşoğlu, Biber, Yılmaz, Kılıç, 2017: 190). Bir taş kütlesinden vurularak koparılan düzeltili veya düzeltisiz aletler olan yongaların ise kemik işleme sırasında kesme, kazıma veya delik açma teknikleri sırasından kullanıldığı sanılmaktadır (Taşkıran, 2014: 51). Urartu Dönemi'nde özellikle kemik ve boynuz eserlerin işlenmesi sırasında eğri olan bölümlerin düzleştirilmesi için eserin ısıtılarak iki zıt yönden sıkıştırılması gerekmektedir. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için mengene görevi gören düz biçimli iki taşın kullanıldığı sanılmaktadır. Buna göre ateşte ısıtılan boynuz veya eğri kemik parçası iki ağır taşın arasında bir süre bekletilerek düzleştirilmektedir.

Taş kalemler, uç kısmı sivri olması nedeni ile çift oyuk açma veya kemik parçaların düzeltilmesi sırasında kullanılmıştır (Taşkıran, 2014: 269). Delgiler, sivri uçlu dip kısmı oval aletlerden oluşmaktadır (Bulut, 2015: 78). Genellikle metal aletler yardımı ile uç kısmı sivriltilerek kullanılan taş delgilerin boncuk gibi küçük boyutlu kemik eserlerin kazınmasında kullanıldığı sanılmaktadır. Sünger ve kum

taşları; kemik eserlerin cilalanması için kullanılan aletlerdir. Bu aletler yapım aşaması bitmiş eserlerin üzerinde alet izlerinin yok edilmesi amacı ile kullanılmıştır.

Açkı taşları, genellikle akarsularda yuvarlanarak dairesel bir form alan çakmaktaşlarından oluşmaktadır. Açkı taşları, kemik veya taş eserlerin üzerine sürtülerek parlatma işlemi için kullanılmaktadır. Genellikle bu tür taşlar elde tutulacak boyuttadır (Özdoğan, 2019: 171). Bileme taşları, genellikle dörtgen gövdeli, üst kısmında dairesel deliği bulunan taşlardır. Daha çok metal bıçak veya hançerlerin bilenmesi amacı ile kullanıldığı düşünülmesine karşın, bileme taşları aynı zamanda kemik eserlerin perdahlanması amacı için de kullanılmıştır. Örneğin, Körtik Tepe'de bulunan çoğu kemik aletin biley taşları ile bilendiği belirtilmektedir (Özkaya, 2018: 585). Biley taşlarının Urartu Dönemi'nde sıkça kullanıldığı, arkeolojik kazılardan bilinmektedir. Çavuştepe Kalesi'nde, kemik eserlerin yoğun olarak ele geçtiği kuzey sur dibi odasında farklı biçim ve boyutlarda çok sayıda biley taşı ele geçmiştir (Çavuşoğlu, vd., 2017: 196, Res. 10b) . Biley taşlarının ele geçtiği bir diğer merkez ise Armavir-Blur'dur. Kentte yapılan kazı çalışmaları sırasında dörtgen gövdeli üzerinde ip deliği bulunan çok sayıda biley taşı ele geçmiştir (Martirosian, 1967: 157, Fig. 98).

b.Metal Aletler

Özellikle Demir Çağı'nın vazgeçilmez malzemesi olan metal, her türlü sanat eserinin işlenmesi sırasında kullanılmaktadır. Bu sanat eserleri arasında kemik ve boynuz eserler de sayılabilmektedir. Özellikle Urartu Dönemi kemik eserlerin işlenmesi sırasında metal aletlerden yararlanıldığı arkeolojik veriler ile kanıtlanmıştır. Metal el aletleri sekiz alt başlık altında incelenmiştir.

1.Testere

Kemik eserlerin işlenmesi sırasında kullanılan aletlerin başında testere gelmektedir. Testere, kemik veya boynuzların kullanılmayacak olan bölümlerinin kesilmesi ve eserin işleneceği boyutu alması için kullanılmaktadır (MacGregor, 1987: 55). Urartu Krallığı kemik ve boynuz işlemeciliği sırasında kullanıldığı kesin olarak bilinen aletlerden biri testerelerdir. Karmir-Blur kentinde yapılan kazı çalışmaları sırasında iki oda içerisinde işlenmemiş veya yarı işlenmiş durumda boynuz kalıntılarına rastlanmıştır. Boynuz kalıntılarının yanında, üzerinde kesim izlerine rastlanan demir bir testere bulunmuştur. Kırık durumdaki testerenin sap kısmı eksiktir. Piotrovsky; bulunan bu demir testerenin boynuzların kesilmesi amacı ile kullanıldığını belirtmiştir. Aynı oda içerisinde kemikten mobilya kakmaları ve boynuzdan bir figürin; testerenin kemik ve boynuz eserlerin şekillendirilmesi sırasında kullanıldığına işaret etmektedir (**Lev. No. 5**) (Piotrovsky, 1950: 50-51, Fig. 29). Ayrıca Çavuştepe Kalesi'nde bulunan yarı işlenmiş durumdaki boynuz parçalarının çoğunda testere izlerine rastlanmıştır.

2.Balta

Kemik eserlerin üretiminde kullanılan metal el aletlerinden bir tanesi de baltalardır. Baltalar daha çok boynuz veya büyük boyutlu kemiklerin parçalara ayrılma işleminde kullanılmaktadır. Küçük boyutlu baltalar ise eklemleri kemikten ayırma işlemi için kullanılmıştır. Urartu Krallığı'na ait olan madeni baltalar genellikle silah türü olarak tanımlanmıştır (Belli, 1996: 161-169). Ancak Karmir-Blur'da bulunan yarı işlenmiş durumda hayvan kemikleri ile Çavuştepe Kuzey Sur Dibi Odası'nda bulunan kızıl geyik boynuzları üzerinde balta izlerine rastlanmıştır. Bu durum, baltaların kemik be boynuzların işlenmesi sırasında tercih edildiğini göstermektedir. Urartu Kalelerinden Ayanis (Çilingiroğlu, 2011: 352), Yukarı Anzaf (Belli, 1996: 165-169), Kayalıdere (Burney, 1966: 92-93), Karmir-Blur (Piotrovski, 1952: 35) kalelerinde çok sayıda metal balta ele geçmiştir.

3.Bıçak

Kemik ve boynuz eserleri işleme sırasında en çok kullanılan aletlerden birinin bıçak olduğu anlaşılmaktadır (Crummy, 1983: 283). Bıçakların, kemik ve boynuzların parçalara ayrılması ve tıraşlanması amacı ile kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Ayrıca aletlerin parçalanması, biçimlendirilmesi, oyulması, pürüzlerinden arındırılması, delinmesi için en uygun alet bıçaklardır. Ancak bıçaklar oyma işlemi sırasında eserler üzerinde çatlak veya kırıklara sebep olabilmektedir (MacGregor, 1985: 57-58). Bıçaklar, Bastam (Kroll, 1979: 152, 154, 158, 162, 168, Abb, 1/19, 6,/13, 16/16, 17/23; Kleiss, 1988: Taf: 40-41), Van Kalesi Höyük (Biber, 2005: 100, Kat. No. 76), Toprakkale (Biber, 2005: 102, Kat. No. 78), Altıntepe (Biber, 2005: 105, Kat. No. 81), Yukarı Anzaf (Biber, 2005: 107, Kat. No 83) gibi çok sayıda Urartu Kalesi'nde rastlanmıştır.

4.Keski

Kemik eserlerin işlenmesi sırasında küçük boyutlu el aletlerine de ihtiyaç duyulmuştur. Bu el aletlerinden ilki keskilerdir. Keskiler daha çok küçük parçalara ayrılan kemik veya boynuzların birbirinden en az zararla ayrılmasını sağlamak için kullanılmıştır. Keskiler bireysel olarak kullanıldığı gibi Geç Tunç Çağı'ndan itibaren torna tezgâhları üzerinde de kullanılmıştır (Ayalon, 2005: 135, MacGregor, 1985: 62; Crummy, 1983: 293).

Urartu Krallığı'na ait el aletleri incelendiğinde keskilerin kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Bastam (Kleiss, 1979: Taf. 50/4) ve Kalecik Kalesi'nde (Çavuşoğlu ve vd., 2008: 275) bulunan keskilerin kemik işleme sırasında da kullanılmış olması muhtemeldir.

5.Eğe

Eğeler madenleri, tahtaları, kemik ve boynuzları yontmak, düzeltmek, parlatmak gibi işler için kullanılan, saplı, ensiz ve uzunca, üzeri çok ince pürüzlü metal araçlardır. Eğerlerin, kemik veya boynuz eserlerin üretiminde tıraşlama ve düzeltme işlemleri sırasında kullanıldığı sanılmaktadır. Anadolu'da bulunan en eski eğelerin Urartu Dönemi'nde yapıldığı sanılmaktadır. Urartu Dönemi'nde üretilen eğeler demirden olup yassı biçimlidir. Toprak altında deformasyona uğramış olmalarına rağmen üzerlerinde bulunan yivler rahatlıkla izlenebilmektedir (Tekin, 2015: 68). Eğerlerin günümüzde kemik tarak ve boynuz kakma işlemeciliği için hâlâ kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir.[5]

6.El Matkabı

Matkaplar, ucuna delici sivri metal bir aletin takılı olduğu makaralı tutamakla, bu makaranın üzerine sarılı olan ipin uçlarının bağlı olduğu yaydan oluşmaktadır. El matkaplarının uç kısımları daha çok ortalama 5 cm ile 25 cm uzunluğundadır. Metal uçların ahşap sopaya takılan uç kısımları dörtgen formludur. Ahşap sapın üst kısmında, metal ucun rahat hareket edebilmesi amacı ile yerleştirilen matkap tokaları yer almaktadır. (Tekin, 2015: 70). Urartu kemik ve boynuz eserler incelendiğinde olasılıkla sürmelik, kozmetik kutusu, bıçak kını gibi pek çok eser üzerinde yer alan motiflerin yapımı sırasında matkap türü aletlerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

[5] Refa Gökbulak ile 25.04.2017 tarihinde gerçekleştirilen röportajda kemik ve boynuzların işlenmesi için kullanılan aletler arasında eğelerin olduğu görülmüştür.

7.Torna Tezgâhı

Urartu kemik ve boynuz işlemeciliğinde kullanılan bir başka alet ise tornalardır. Tornalar yay biçimli bir sapa gerilen ipin ileri-geri hareketiyle, ucuna takılı metal nesnenin eser üzerinde simetrik yivler açan bir alettir (Ayalon, 2005: 137-138). Karmir-Blur kentinde bulunan boynuz kakmalı ahşap mobilya aksamları üzerinde ince detaylar ve kakmaların torna tezgâhında kesme tekniği kullanılarak şekillendiği görülmektedir (Piotrovsky, 1950: 35).

8.İçi Boş Damga Çubukları

Kazılar sırasında henüz ele geçmemiş olmasına karşın, içi boş biçimde üretilmiş damga çubuklarının kemik ve boynuz eserlerin süslenmesi sırasında kullanılmış olması muhtemeldir. Urartu Dönemi kemik eserleri üzerinde en sık rastlanan motif, iç içe daire veya daire içerisi nokta bezemelerdir. Dairesel delikler kimi zaman ardı ardına oldukça düzenli bir biçimde yerleştirilmiştir. Bu süslemelerin yapımı sırasında ince içi boş metal çubukların ısıtılarak veya direk olarak eserin üzerine bastırılması ile oluşturulduğu düşünülmektedir (Çavuşoğlu, vd., 2017:205, Res.11/C).

9.Metal Kalemler

Kemik ve boynuz eserlerin üzerinde bulunan olukların, deliklerin ve süslemelerin yapımı sırasında kullanılan el aletleri arasında metal kalemlerin yer alması muhtemeldir. Metal kalemler; metal, taş ve ahşap işçiliğinde sıkça tercih edilen, yuvarlak veya dörtgen kesitli, arka kısmında vurma yerleri bulunan sivri uçlu aletlerdir. Metal kalemler çoğunlukla çekiçle darbeleme yöntemi kullanılarak işlenmiştir (Tekin, 2015: 69). Nitekim Urartu Dönemi'ne ait üzeri bezemeli pek çok eserin üzerinde ince kazıma bezemelere rastlanmıştır. Bu bezemelerin yapımı sırasında ince, sivri uçlu kalemlerin kullanıldığı sanılmaktadır.

c. Kemik Aletler

Kemik ve boynuz işlemeciliğinde, hammaddenin daha az zarar görmesi için taş ve metal gibi ağır aletlerin yanında kemik ve boynuzdan yaralanıldığı da bilinmektedir. Özellikle kemiklerin parçalara ayrılması sırasında kullanılan baltaların kemik veya boynuzdan üretilmiş olmalıdır. Nitekim kemiğin yarı organik yapısı kırılganlığını artırmaktadır. Dinka Tepe'de Urartu yerleşim tabakasında bulunan baltanın (Muscarella, 1974: 80) kemik işlemeciliği için kullanılmış olması muhtemeldir.

3.Atölyeler ve İşlikler

Urartu Krallığı yerleşim merkezlerinden olan Çavuştepe ve Karmir-Blur kalelerinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında boynuz ve kemik işlemeciliğinin varlığına ilişkin bulgular ele geçmiştir. Kemik/boynuz işlemeciliği konusunda en önemli ipucunu veren yerleşim merkezi Çavuştepe Kalesi'dir. Kalede yapılan kazı çalışmaları sırasında çok sayıda işlenmemiş durumda kızıl geyik boynuzlarına, işlenmiş durumda hayvan boynuzlarına ve kemik/boynuzdan yapılmış çok sayıda esere rastlanmıştır (**Lev. No. 6**) (Çavuşoğlu ve vd., 2017: 190). Bu tür boynuzların aynı alan içerisinde ele geçmesi ise Çavuştepe Kalesi'nde muhtemel bir boynuz atölyesi olabileceği fikrini akla getirmektedir (Erzen, 1965: 143, Çavuşoğlu ve vd., 2014: 32).

Karmir-Blur kalesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında iki oda içerisinde bir adet kerpiç tuğlalardan yapılmış tezgâh, çok sayıda işlenmemiş veya yarı işlenmiş durumda geyik ve keçi boynuz kalıntıları, at koşum takımı (yanaklık), keçi boynuzundan yapılmış bir grifon başı ve geyik boynuzundan yapılmış bir köpek başı figürinine rastlanmıştır. Boynuz kalıntılarının yanında üzerinde hâlâ ahşap

sapının perçin çivileri bulunan demir bir testere bulunmuştur. Demirden yapılan testerenin ağız kısmı kırık olup kullanımdan dolayı üzerinde deforme izleri görülmektedir. Testerenin sap kısmı eksiktir. Keçi boynuzundan yapılan grifon başı oldukça yıpranmış durumdadır. Bu nedenle Piotrovsky, bu figürinin işlikte zanaatkârların model olarak kullandığını iddia etmiştir. Ayrıca bulunan bu demir testerenin boynuzların kesilmesi amacı ile kullanıldığını belirtmiştir. Aynı oda içerisinde kemikten mobilya kakmaları ve boynuzdan bir figürin; testerenin kemik ve boynuz eserlerin şekillendirilmesi sırasında kullanıldığına işaret etmektedir (Piotrovsky, 1950: 50-51, Fig. 29. ; 1967: 61.). Bununla birlikte Karmir-Blur Kalesi'ndeki odaların birinde 1170 adet büyük ve küçükbaş hayvan kemiğine rastlanmıştır. Bastam Kalesi'nde bulunan kemik odasında da yaklaşık 1120 adet hayvan kemiği ele geçmiştir. Olasılıkla bu depolar, kalelerde bulunan işliklerin kemik ve boynuz ihtiyacını karşılamak amacı için kullanılmıştır (Wartke, 1986: 67-68, 104).

Yapılan kazı çalışmaları sırasında, Yukarı Anzaf Kalesi'nde çok sayıda kemik esere rastlanmıştır. Yukarı Anzaf Kalesi kazıları sırasında ana salona bağlantılı odaların içerisinde Urartu saray seramiği, ezgi taşları, bileği taşları ve dokuma aletleri ile birllikte kemikten yapılmış ağırşaklar ele geçmiştir. Bulunan eserler, bu odaların bir işleme atölyesi olabileceğini akla getirmiştir (Belli, Ceylan, 2004: 34). Gerek işlenmemiş durumda yığılı geyik boynuzları ve aynı oda içerisindeki yarı işlenmiş malzemeler, demir testere ve gem yanaklıkları bu odanın Urartu Dönemi'ne ait bir kemik işleme atölyesi olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Sonuç

Urartu merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda farklı hammaddelerde eserler üretmek için atölye ve işliklerin bulunduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, vd., 2014: 32-36). Bu atölyelerden bazılarının kemik ve boynuzlardan eser üretmek için kullanıldığı arkeolojik kazılarla kanıtlanmıştır (Piotrovski, 1950: 50-51). Çavuştepe Kalesi'nde bulunan bazı kemik objeler içinde hem evcil (sığır, koyun, keçi vb.) hem de yaban (koyun ve keçi/koyun, keçi, geyik vb.) hayvanlara ait kemiklere rastlanılmıştır. Boynuz eser üretiminde ise kızıl geyik boynuzu diğer yaban hayvanlara göre daha fazla tercih edilmiştir[6].

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar sonucunda 13 işleme tekniği tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle ateşe tutularak oyma ve yassılaştırma tekniklerinin Urartuya özgü olduğu anlaşılmıştır. Anadolu'da Geç Hitit Krallıkları (Andrae, 1943: 122, Taf. 59a-g, Taf. 60-a-ar; Lawrence-Wolley, 1913: 94-96, 150, Fig. 15/389-391), Frig (Dusinberre, 2005: 45, Kat. No. 21/Fig. No. 31), Lidya (Cahill, 2010: 450-451, Kat. No. 54-55) gibi uygarlıklara ait kemik eserler ile karşılaştırma yapıldığında da bu iki tekniğin Urartu kemik ve boynuz eserlerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Urartu Krallığı kemik ve boynuz eserlerin kalelerde kurulan atölyelerde, belirli kurallara göre hazırlandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Karmir-Blur, Çavuştepe, Bastam, Ayanis, kalelerinde bulunan sürmeliklerin neredeyse tümünde aynı işleme tekniği ve süsleme detayları uygulanmıştır. Eserlerin türlerindeki çeşitlilik işleme tekniklerinin sayıca fazla olmasına neden olmuştur. Ancak genel olarak kazıma, tıraşlama ve pürüzsüzleştirme tekniği tüm kemik ve boynuz eserlerde görülmektedir. Zanaat kolları, bir bölgenin doğal faktörleri ile şekillenen (zoolojik ve iklimsel imkânlar) ve o bölgenin kimliğini yansıtan en önemli kültürel kalıntılardır. Urartulu zanaatkârların kullandıkları el aletleri ve işleme teknikleri günümüzde modern yöntemlerde uygulanmaya devam etmektedir. Urartu Krallığı'nın merkezi durumundaki Van Gölü Havzası'nda özellikle Adilcevaz ve Ahlat'ta boynuz tarak ve kemik

[6] Çavuştepe Kalesi'nde bulunan eserlerin arkeozoolojik analizi Antropolog Doç Dr. Hakan Yılmaz tarafından gerçekleştirilmiştir.

kakma baston ustaları, tek ağızlı ve ikili testere, eğe, pulanya (tıraşlama aleti), bıçak gibi el aletlerinden yaralanmaktadır. Bu durum Urartu merkezlerinin yoğun bulunduğu Van Gölü Havzası'nda yaklaşık 2800 yıldan beri kemik ve boynuz işlemeciliğinin geleneksel tekniklerle devam ettiğini göstermektedir.

Kaynaklar

Andrae, W., (1943). *Ausgrabungen in Sendschirli Die Kleifunde von Sendschirli,* Berlin: Mittheilungen aus den orientalischen Sammlungen.

Ayalon, E. (2005). *The Assemblage of Bone and Ivory Atfifacts from Caesarea Maritima Israel 1th-13th Centuries CE*, Oxford: Baris 1457.

Ayengin, N. (2005). "Prehistorik Dönemlerde Kemik ve Boynuz İşleme Teknikleri", *Ankara Dil Tarih Coğrafya Antropoloji Dergisi 21*, Ankara, 105-116.

Belli, O., (1995). "1994 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 379-409.

Belli, O. (1996). "Çekiç Başlı Urartu Demir Baltaları", *Anadolu Araştırmaları Sayı 14*, 161-182.

Belli, O., Ceylan, A., (2004). "2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1), 175-189.

Belli, O. (2010). *Urartu Takıları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

Biber, H., (2005). *Urartu Silahları: Kılıç, Hançer ve Bıçaklar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.

Bulut, H. (2015). "Batı Toros Mağaraları Kemik Alet İşçiliğine İlişkin Tekno-Tipolojik Değerlendirme: Karain Mağarası Örneği", *31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 55-84.

Bulut, H. (2018). *Prehistorik Dönemlerde Anadolu'da Kemik Alet Endüstrisi Bölgesel Sentezler ve Karşılaştırmalı Değerlendirmeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Burney, C.A. (1966)."A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere"*, Anatolian Studies Vol. 16*, 55-11.

Crummy, N. (1983). *The Roman Small Finds from Excavatioms Colchester 1971-1979*, Colcherster: Colchester Archaeologicak Trust.

Çavuşoğlu, R., Biber, H., Başar, F., (2008). "2004-2007 Yılları Van-Kalecik Kazıları", *30. Kazı Raporları Toplantısı 1,* 269-291.

Çavuşoğlu, R., Gökçe B., ve Işık, K. (2014). "The Craftsmen and Manufacturers in The Urartian Civilization", Anatolica XL, 23-45.

Çavuşoğlu, R., Biber, H., Kılıç, S., Yılmaz, H. (2017). "Van-Çavuştepe Kalesi 2015-2016 Yılı Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı 3.Cilt*, Bursa, 187-207.

Çavuşoğlu, R., Demirtaş, D. (2018). "Çavuştepe Kalesi'nden Bir Grup Kemik Gem Yanaklığı", Karacagil, Z., Anaz, E. (Edit)., *Current Debates on Social Sciences 1*, 739-476.

Çilingiroğlu, A., Salvini, M., (2001) *Ayanis I*, Istituto Per Glı Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici, Roma.

Çilingiroğlu, A. (2011). "Ayanis Kalesi", Köroğlu, K, Konyar, E.(Edit). *Urartu: Doğuda Değişim*, 296-318.

David, E. (2004). "Fiche Tranformation Des Matéres Dures D'origine Animale Dans Le Mésolothique Ancien D'europe Du Nord", *Matiéres et Techniques*, 114-149.

De Cupere, B. (1993). "Some Aspects of the Bone-Working Industry in Roman Sagalassos", Welkes M., Poblome, J. (Edit)., *Sagalassos II: Report on the Third Excavations Campaing of 1992*, 269-278.

Demirtaş, D. (2019). *Urartu Dönemi Kemik Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Dusinberre, E. R., (2005). *Gordion Seals and Sealings: Individual and Society*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum.

Efe, T. (1998). "Çayönü Kemik Aletleri Genel Değerlendirme", *Karatepe'deki Işık Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, İstanbul, 290-303.

Erzen, A. (1988). *Çavuştepe I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gonzalez, J.E., Estévez-Ibanez, J. (1994). *Metodologia De Analisis Funcional De İnstrumentos Talles en Silex*, Bilbao, Unversidad Deusto.

Hassanzadeh, (2010). *A Survey of Mannaean Art and Culture*.

Hortwitz, K, Lev-Tov, L, Chadwick, J., Wimmer, J.R. (2006). "Working Bones A Unique Iron Age II A Bone Workshop from Tell es-Safı/Gath", *Eastern Archeology Vol. 69/3*, 169-180.

Inzian, M.L; Reduron-Ballinger, M.; Roche, H.; Tixier, J. (1999). *Technology and Terminology of Knapped Stone*, France.

Kroll, S. (1979). "Die Kleifunde", Kleiss, W. (Edit)., *Bastam I*, 151-170.

MacGregor, A. (1985). *Bone, Antler, Ivory and Horn*, Routledge Library Editions: Archaeology.

Martorosian, A.A. (1974). *Raskopski Argiştihinili*, Erivan.

Muscarella, O. W., (1973). "Excavations at Agrab Tepe, Iran", *Metropolitan Museum Journal vol. 8*, New York.

Muscarella, O.W. (1974). "The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran", *Metropolitan Museum Journal*(9), 35-91.

O'Connor, T. (2004). *The Archaeology of Animal Bones*, Sutton Publishing.

Özdoğan, M. (2019). *Hammaddeden Ustalara: Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özkaya, V., Şahin, F., Erdal, Y. S., Kartal, M., Kartal, G. ve Benz, M., (2016). "Körtiktepe 2015 Kazı Çalışmaları", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Edirne, 1-23.

Parras, Z. (2000). "An Experimental Approach to Understanding the Bone Working Industry at Roman Sagalassos" *ActaALovMono 7*, Leuven, 863-873.

Piotrovsky, B. B., (1950). *Karmir-Blur I (Rusça)*, Erivan.

Piotrovski, B.B. (1969). *The Ancient Civlization of Urartu*, New York: Cowless Press.

Sağlamtimur, H. (2009). "Urartu Krallığı'nda Fildişi Oymacılığı, Ayanis Kalesi Taş Kapları ve Haldi Tapınağı", Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış bir Hayat, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 485-499.

Semenov, S.A., (1964).*Prehistoric Technology: An Experimental Study of the Oldest Tools and Artefacts Traces of Manufactue and Wear*, London: Cory Adams&Mackay.

Taşkıran, H., Kösem, B., Özçelik, K., Aydın, Y., Erbil, E., (2014). "2013 Suluin Mağarası Kazısı", *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt,* Gaziantep, 555-573.

Tekin, H. (2015). *Eski Anadolu Madenciliği*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Wartke, R.B. (1986). *Urartu: Das Reich am Arart*, Zürich: Verlag Philipp von Zabern.

Wolley, L.C., Lawrence, B.A., Guy, O. (1921). *Carchemish: Report on The Excavations at Djerabis on behalf of The British Museum Part II*, London: Oxford University Press.

Levhalar

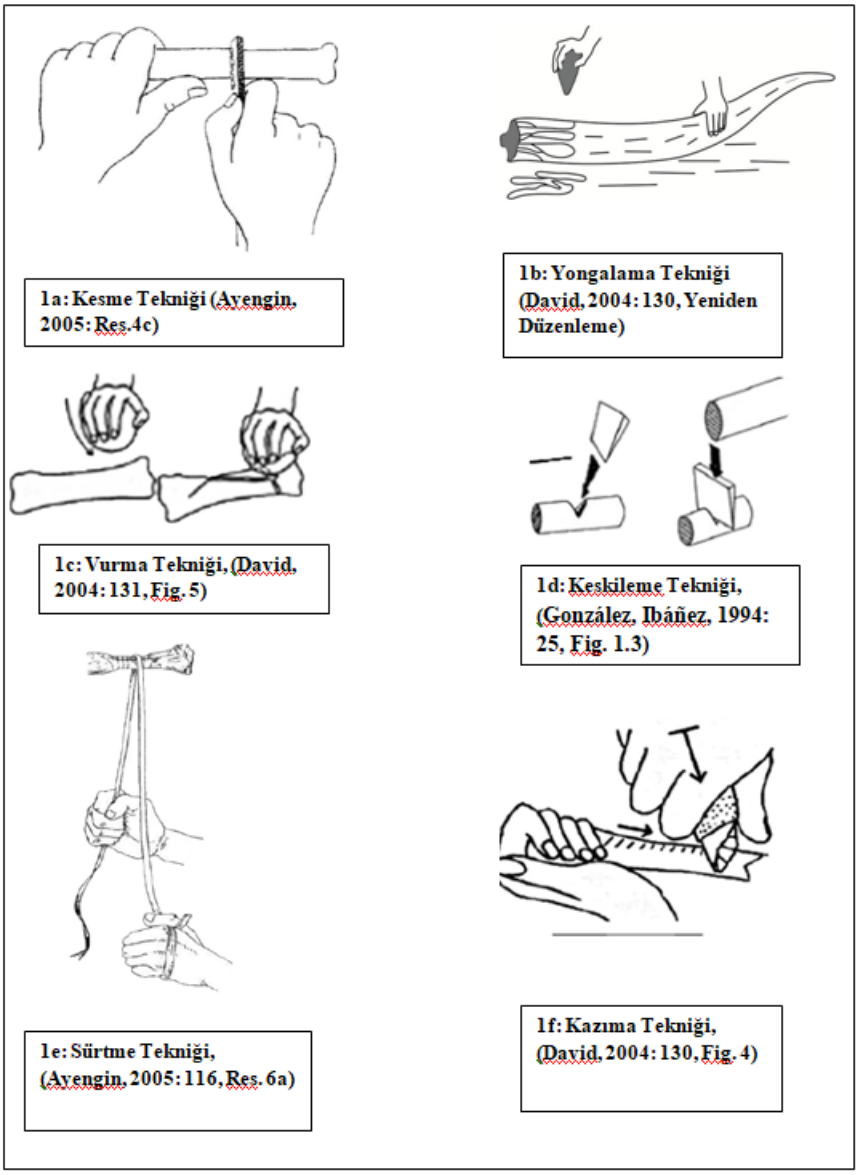

Levha 1: Kemik ve boynuz işleme teknikleri.

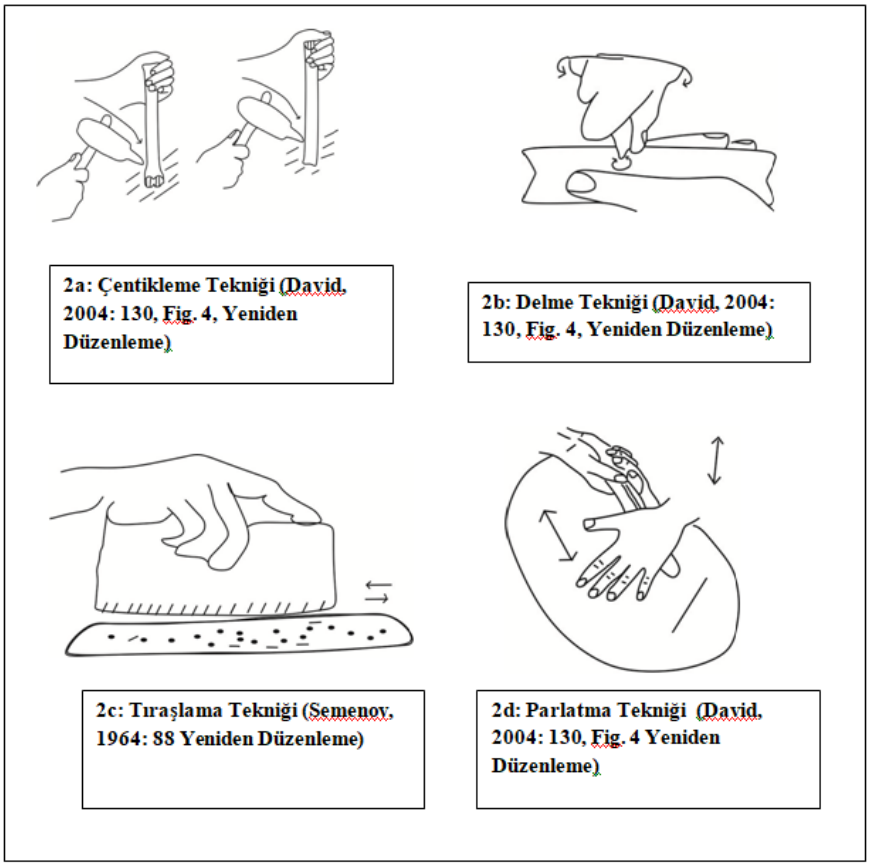

Levha 2: Kemik ve boynuz işleme teknikleri.

Levha 3: Çavuştepe Kuzey Sur Dibi odasında ele geçen yarı işlenmiş durumda boynuz (Rafet Çavuşoğlu Arşivi).

Levha 4: Çavuştepe Kalesi'nde bulunan gem yanaklığı örnekleri (Rafet Çavuşoğlu Arşivi).

Levha 5: Karmir-Blur'da bulunan demir testere (Piotrovski, 1950: 50)

Levha 6: Çavuştepe Kalesi'nde bulunan yarı işlenmiş durumda kemik ve boynuz örnekleri. (Rafet Çavuşoğlu Arşivi).

Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-Šarrat'in Zaferi

İsmail Coşkun[1]

1-Giriş

Yeni Asur Dönemi, yaklaşık olarak (MÖ 1000-600) yılları arasındadır. Bu dönemde artan seferler, savaş ganimetleri ve vasallardan aldıkları vergiler sayesinde Asur İmparatorluğu zenginleşmiş, sanatsal anlamda da en olgun dönemini yaşamıştır. Eski Yakındoğu'nun en büyük imparatorluğunu kuran Asurlular yaşadıkları dönem içerisinde var olan geniş yazılı arşivleri sayesinde hem Asur kültürünü hem de çevre kültürleri anlamamıza yardımcı olmuşlardır.

Asurluların tuttuğu bu arşivler sayesinde hemen hemen tüm Yeni Asur kralları ile ilgili ayrıntılı bilgiler edinilmiştir. Aynı zamanda görsel sanat eserleri de Asur Kralları ile ilgili bilgiler vermektedir. Asurlular savaş propagandası ağırlıklı erkeğin egemen olduğu bir sanat tarzını belirlemişti. Sümer, Babil ve Asur medeniyetlerince olgunlaştırılıp başka uygarlıkları da derin bir şekilde etkileyen Mezopotamya Sanatı içerisinde kadın tasvirleri oldukça azdır.

Yeni Asur Dönemi'nde kadınları anlatan çok az yazılı metin vardır. Bu belgeler de kısmen Asur kadınları ile ilgili bilgi verir. Yazılı metinlerden kadınların ticaret yaptığı, borç alıp verdiği, mal ve emlak edindiği, köle alabildiği bilinmektedir (Teppo, 2007: 7, 8). Ancak bu işlevleri yaparken ne kadar özgürdü bunlarla ilgili net bilgiler yoktur.

Genel olarak Mezopotamya'nın kadınlara bakışını Tanrıça Gula ilahisinde geçen sözlerden anlayabiliriz (Lambert, 1967: 120-122).

"…*Bütün tanrılara kader atarım. Ben bir kızım, gelinim, eşim, hizmetçiyim. Pabilsag'ın en önde gelen eşi*…"

Bir kadın evlenene kadar babasının, evlendikten sonra eşinin otoritesine bağımlıydı. Evliliklerin en önemli amaçlarından biri de erkek çocuk sahibi olmaktı (Teppo, 2007: 7). Çocuklar da ebeveynleri yaşlandığında onlara bakmak durumundaydı (Greengus, 1995: 478-480). Erkekler boşanmak istediğinde eşlerini ailesinin evine gönderip tazminat verebilmekteydi, ancak kadının boşanabilmesi o kadar rahat olamıyordu. Çok eşlilik her evlilikte olmasa da Yeni Asur ve Geç Babil'de görülebilmekteydi (Friedl, 2000: 36; Kuhrt, 1989: 225; Postgate, 1992: 105, 106).

Sarayda yaşayan kraliyet mensubu kadınlara ait yazılı belgeler saray dışı kadınlara nazaran daha fazladır. Kraliyet mensubu kadınlar kralların annesi, eşi ve kızından oluşmaktaydı. Bu kadınların isimleri her zaman açıkça söylenmese de bazılarının isimleri bilinmektedir.

Özellikle saray kadınlarının hakları ile ilgili daha çok yazılı belge vardır. Kraliçelerin ve prenseslerin içerisinde insanlarında olduğu yerleşim yerlerine ya da çok büyük arazilere sahip olabildikleri metinlerden anlaşılmaktadır (SAA 11 221). Ayrıca mektup yazıp mektup aldıkları ve kraliçelerin konutlarının olduğu bilinmektedir.

[1] İsmail Coşkun, Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ismailcoskun@yyu.edu.tr

Bu makalede Yeni Asur Dönemi kraliçeleri hakkında bilgi verilip, özellikle Kraliçe Libbali Şarat üzerinde durulmuştur.

2-Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri

Yeni Asur dönemine ait çivi yazılı belgelerde Asur kraliçeleri için Sümerce MÍ.É.GAL logogramı kullanılmıştır. Asurca karşılığı da *"issi ekalli"*dir. Kelimelerin tam olarak anlamı *"Sarayın Kadını-Hanımı"dır* (Kertai, 2013: 109; S. C. Melville, 2004: 38).

Kraliçe için kullanılan bir başka kelime de "*Šarratum*"dur. Ancak, Asurlular bu terimi kendi kraliçeleri için değil, tanrıçalar ve yabancı toprakların kraliçeleri için kullanmışlardır (S. C. Melville, 2004: 43; Svärd, 2012: 90).

Kraliçeler ile ilgili bazı bilgileri mezarlardan edinmekteyiz. Nimrud/Kalhu Kuzeybatı sarayının DD odasının zemini altında süslenmiş bir vaziyette gömülmüş kadın mezarı bulunmuştur (Şekil 1) (Mallowan, 1966: 114, 115). Mezarda altından, camdan, değerli ve yarı değerli taşlardan zengin kadın mücevherleri görülmektedir (George, 1990: 29-31; Harrak, 1990: 5-14; Mallowan, 1966: 115). Mallowan'a göre mezar, Eserhaddon Dönemine (MÖ 680-669) tarihlenmeli ve bir kraliyet ailesi mensubu olmalıydı (Mallowan, 1966: 115). Kalhu'da bulunan birçok farklı mezarda ve mezar dışında kadın statülerine ait altın, gümüş gibi değerli madenlere ait çok fazla eşya ve takı bulunmuştur (Hussein et al., 2016; S. C. Melville, 2004: 43-45).

Yeni Asur Döneminde adı bilinen ilk kraliçe Mulissu-mukannišat-Nīnua'dır (Kertai, 2013: 110; Teppo, 2005: 45). II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) ve III. Salmanasar (MÖ 858-824) Dönemlerinde büyük kraliçe olarak görülmektedir. Kraliçenin lahdi, Kalhu Kuzeybatı sarayında üç nolu mezar odasında bulunmuştur (Şekil 1) (Kertai, 2013: 110, 111). Kraliçeye ait bir mezar yazıtında mezarının bozulmaması için bir beddua metni görülmektedir (Al-Rawi, 2008: 124).

V. Šamši-Adad'ın (MÖ 823-811) eşi Sammu-rāmat yaşadığı dönem içinde önemli bir kraliçedir. Aynı zamanda kraliçe ölümünden sonraki dönemlerde de edebi metinlere konu olmuştur (Roaf, 1996: 175; Teppo, 2005: 36). Kraliçe ile ilgili ilk bilgiler diktirdiği yazıtlı stelde görülmektedir (Rima 3 A.0.104.200). Kraliçenin adı bir de oğlu III. Adad Nirari (MÖ 810-783) ile birlikte Kahramanmaraş'ta bulunan Pazarcık sınır taşında geçmektedir (RIMA 3 A.0.104.3). Bu Asur devlet geleneğinde pek görülmemiş bir uygulamadır. Steldeki yazıta göre kral, annesi kraliçe ile birlikte bu sefere katılmış ve Fırat Nehrini geçmiştir. Kral, seferin sonucunda bölge üzerindeki etkisini arttıracak şekilde steli Gurgum ve Kummuh Krallığı arasında belirlenen sınıra dikmiştir (Svärd, 2012: 103).

Sammu-rāmat'ın çocuk yaşta kral olan oğlu ile birlikte ülkeyi yönetmesinin dışında kraliçenin esas şöhreti Yunan ve Roma edebiyatında yer alan Semiramis ismi iledir (Dalley, 2005; Roaf, 1996: 175; Teppo, 2005: 36). Semiramis olarak kraliçenin adını, Berossos, Herodotos, Diodorus ve Şamlı Nicolaus gibi dönemin ünlü yazarlarının metinlerinde görmekteyiz (Macgregor, 2012: 82; Teppo, 2005: 36).

III. Adad Nirari'den sonraki üç kral içinde sadece bir kraliçenin adı bilinmektedir. Kraliçe Hama IV. Salmanasar'ın (MÖ 782-773) eşidir (Kertai, 2013: 113). Kraliçenin, Kalhu Kuzeybatı sarayı oda 57'nin altında üç nolu mezarda Mulissu-mukannišat-Nīnua'nın mezarında bir mührü bulunmuştur (Şekil 2) (Al-Rawi, 2008: 136, no 16). Ancak burada Kraliçe Hama'nın mezarı bulunamamıştır.

IV. Salmanasar'dan, III. Tiglat-Pleser'e (MÖ 744-727) kadar tekrar kraliçe isimlerinde bir boşluk vardır. Nimrud Kuzeybatı sarayı 2 no'lu mezar odasında birbirini takip eden üç kralın eşleri bulunmuştur. Bu kraliçeler III. Tiglat-Pleser'in eşi Yaba, V. Salmanasar'ın (MÖ 726-722) eşi Banitu[2] ve II. Sargon'un (MÖ 722-705) eşi Ataliya'dır (Teppo, 2005). Kraliçe Yaba'nın mezar odasında uzun bir yazıt bulunmuştur (Şekil 3).

"Yeryüzünün büyük tanrıları, Şamaş, Ereshkigal ve Anunnaki'nin emriyle, ölümcül kader, Yaba'yı yakaladı, Kraliçe öldüğünde atalarının yolunu tuttu. Gelecekte kim olursa olsun, tahtta oturan bir kraliçe ya da kralın cariyesi olan bir saray hanımı olsun, beni mezarımdan çıkarır, ya da başkasını yanıma koyar ve elini kötü niyetle mücevherlerimin üzerine koyar ya da bu mezarın mührünü açarsa, (yeryüzünde), güneşin ışınları altında, ruhunun susuzluk içinde dışarıda dolaşmasına izin ver. Aşağıda yeraltı dünyasında, su libasyonu sunulduğunda, mezara herhangi bir bira, şarap ya da yemek sunulduğunda Anunnaki ile birlikte almamalıdır. Yeraltı dünyasının büyük tanrıları, Tanrı Ningishzida ve büyük kapıcı, Bitu, onun cesedine ve hayaletine sonsuz huzursuzlukla acı çektirtsin." (Al-Rawi, 2008: 119-124).

Bulunan bu yazıya rağmen kraliçenin mezarı açılmış ve Kraliçe Yaba'nın yanında Ataliya gömülmüştür (Hussein et al., 2016: 14). Bu tarz uygulamalar Kalhu Sarayında çok görülen bir özelliktir. Aynı mezar içerisinde birçok kadın iskeleti görülebilmekteydi. Bu uygulamayı bilen Kraliçe Yaba tek gömülmek istese de, bu isteğine kavuşamamıştır.

Sanherib'in (MÖ 704-681) eşi Naqia (Akadca adı Zakatu), Eserhaddon'un da annesidir. Sanherib'in bilinen ikinci karısı Kraliçe Tašmētu-šarrat'tır. Reade'ye göre, Tašmētu-šarrat, Naqia yaşarken ikinci eş olarak gelmiştir (Reade, 1987: 141, 142).

Naqia, metinlerde genellikle Kralın Annesi ya da Anne Kraliçe olarak geçmektedir (Teppo, 2005: 36). Oldukça zengin olduğu anlaşılan Naqia, Asur metinlerinde de en fazla bahsedilen kraliçedir. Naqia tapınaklara çok fazla bağış yapmış ve saraya atlarıyla katkıda bulunmuştur (S. Melville, 1999: 105-112).

Oğlu Eserhaddon (MÖ 680-669) tahtta geçtikten sonra kraliçe, Asur siyasetinde daha fazla etkili olmuştur. Eserhaddon'un annesine yazdığı bir metinde bu durum daha net anlaşılmaktadır.

"… Kralın annesinin sağlığı yerinde olsun… Hizmetçinin durumu ile ilgili olarak bana yazdığın üzere, senin söylediğin şekilde emir verdim..."(Duymuş Florioti, 2015: 26; SAA 16 no 2).

Kraliçe bazı dini, siyasi ve askeri olaylarda kral gibi davranmıştır. Kraliçenin kendi askeri birliği vardır. Bu birlik ile Elam tehdidine karşı yapılan seferde bizzat yer almıştır (Svärd, 2012: 103; SAA 16 no: 85). Naqia büyük tanrılar için ağız açma, ağız kapama ritüellerini yönetmiştir (Duymuş Florioti, 2015: 27). Bir kraliçe, ilk defa bir kralla birlikte görülmektedir (Şekil 4). Bu, altın kaplamalı bronz kabartma eserde, kraliçe, oğlu Eserhaddon ile birlikte resmedilmiştir. Naqia'nın, torunu Asurbanipal'ın kral olmasından sonra da kraliçe, kralın annesi olarak[3] yazılı metinlerde yer almıştır (Parpola, 1987: 165, 166).

[2] Banitu ve Yaba'nın aynı kişi olup olamayacağı ile ilgili tartışmalar için bknz (Dalley, 2008: 171-175).

[3] Kral Asurbanipal Kraliçenin torunu olmasına rağmen, kraliçe kralın annesi unvanını kullanmıştır.

Naqia/Zakatu, tıpkı Sammu-rāmat (Yunan ve Roma edebiyatında Semiramis) gibi Yunan kaynaklarında efsaneleşen ikinci kraliçe olmuştur. Kraliçenin adı, Yunan efsanelerinde görülen bir kahramanla birlikte anılmıştır (Duymuş Florioti, 2015: 30, 31; Lewy, 1952: 264-286).

Ešarra-hammat Eserhaddon'un eşi, Asurbanipal'ın (MÖ 668-627) annesidir (Teppo, 2005: 38, 39). Kraliçe ile ilgili çok fazla bilgi yoktur. Kralın Ešarra-hammat için bir mezar yaptırdığı ve kraliçelerin katıldığı bir cenaze töreni düzenlendiği bilinmektedir (Duymuş Florioti, 2015: 30, 31). Bu cenaze törenine, kraliçenin kızları ve gelini katılmıştır. Cenaze töreninin başında gelininin Ešarra-hammat'ın ayaklarını yıkayıp öptüğünden, kızının da kraliçe için kavrulmuş tahıl serdiğinden bahsedilmektedir (Duymuş Florioti, 2015: 31; Svärd, 2012: 97).

Finkel, yazıtlı bir kap üzerinde Ana-tašmētum-taklāk şeklinde okuduğu yeni bir Asur kraliçesinden daha bahseder (Finkel, 2000: 12). Kraliçenin kimin eşi olduğu tam olarak anlaşılmasa da Finkel'e göre Eserhaddon'un ikinci karısı olabilir (Finkel, 2000: 12; Teppo, 2005: 38).

2. Kraliçe Liballi-Sharrat'ın Zaferi

Kral Asurbanipal'ın karısı Kraliçe Liballi-Sharrat birçok metinden ve görsel sanat eserlerinden bilinmektedir. Asurbanipal henüz kral olmamışken, Liballi-Sharrat ile evlenmiştir. Bunu Eserhaddon'un büyük kızı, Asurbanipal'ın ablası Šeru'a-eṭirat'ın, Liballi-Sharrat'a yazdığı mektuptan bilmekteyiz.

"a-bat DUMU.MÍ—LUGAL a-na

MÍ.URU.ŠÀ—URU—šar-rat

a-ta-a ṭup-pi-ki la ta-šaṭ-ṭi-ri

IM.GÍD-ki la ta-qab-bi-i

ú-la-a i-qab-bi-ú

ma-a an-ni-tu-u NIN-sa

ša MÍ.dEDIN—e-ṭè-rat

DUMU.MÍ GAL-tú ša É—UŠ-MEŠ-te

ša maš-šur—NIR.GÁL—DINGIR-MEŠ—GIN-in-ni

MAN GAL MAN dan-nu MAN ŠÚ MAN KUR—aš-šur

ù at-ti ma-rat kal-lat GAŠAN—É ša maš-šur—DÙ—A

UMU—MAN GAL ša É—UŠ-MEŠ-te

ša maš-šur—PAB—AŠ MAN KUR—aš"

"*Kralın kızının, Libbali-šarrat'a sözü!*

Neden kil tabletinin üzerine yazmıyorsun?

(Neden) çalışma tabletlerini prova etmiyorsun?

(Eğer) Yapmazsan onlar diyecekler ki: Asur Kralı, Dünyanın Kralı, Güçlü Kral, Büyük Kral Aššur-etel-ilani-mukinni'nin Varis Sarayının[4] *en büyük kızı, Šeru'a-eṭirat'ın, kız kardeşi bu mu?*

Oysa sen (sadece), Büyük Asur Kralı Eserhaddon'un atanmış veliaht prensi, Asurbanipal'ın evinin hanımı-bir gelinsin !." (Halton & Svärd, 2017: 150; SAA 16, 028).

Eserhaddon'un kızı Šeru'a-eṭirat'ın, erkek kardeşi Asurbanipal henüz prensken, onun eşine yazdığı bu mektup birçok ayrıntıyı içinde barındırır. Prensesin "(*Neden) çalışma tabletlerini prova etmiyorsun"* diye Libbali-šarrat'a söylenmesi, kraliçe adayının okuma yazma için eğitim aldığı anlamına gelebilir. Asurbanipal'ın okuma yazma bilmesi ve bununla övünmesi, çoğu kralın bile okuma yazma bilmediği (Lerner, 2007: 12) düşünüldüğünde, kraliçeye verilen bu eğitimin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Šeru'a-eṭirat, diplomatik bir dil ile kraliçe adayı Libbali-šarrat'a kızmakta onun basit bir gelin ama kendisinin kralın büyük kızı, olduğunu vurgulamaktadır. Mektupta, kralın kızı olduğunu vurgularken Eserhaddon'un adının uzun versiyonu olan Aššur-etel-ilani-mukinni'yi kullanması ve kralın tüm unvanlarına yer verilmesi ama Eserhaddon'un gelini derken kralın kısa unvanı ve adını kullanması bile Prenses Šeru'a-eṭirat'ın kelimeler üzerinde oynayarak, kendisinin üstünlüğünü hiyerarşik durumdaki konumunu hatırlatmasındandır.

Asurbanipal'ın kral olmasından sonra Kraliçe Libbali-šarrat'ın hâkimiyeti de artmış olmalıdır. Yalnız Asurbanipal'ın Büyükannesi Naqia/Zakatu'nun, ölümüne kadarki geçen sürede saray üzerindeki etkinliğinin devam etmiş olması muhtemeldir.

Kraliçe Libbali-šarrat'ın net olmamakla birlikte bir ordusu olabilir (Duymuş Florioti, 2015: 32: SAA 07 007). Ancak bir şahit listesi metninde kraliçenin arabasından ve bu arabanın sürücüsünden bahsedilmektedir.

"IGI mdAMAR.UTU—MAN—PAB LÚ.DIB—KUŠ.PA-MEŠ

ša MÍ—É.GAL"

"Kraliçenin (savaş) araba sürücüsü Marduk-šarru-uṣur'a tanık olun." (SAA 06 329).

Kraliçe Libbali-šarrat kendisine ait bir stel yaptırmıştır (Ornan, 2002: 462). Büyük bir kısmı zarar görmüş stelde kraliçe, tek başına bir elini havaya kaldırmış dua eder şekilde görülmektedir (Şekil 5).

Kraliçe Libbali-šarrat'ın esas ünü eşi Büyük Kral Asurbanipal ile birlikte ziyafet sahnesinde yer almasından gelmektedir. Duvar levhasında yer alan sahne (Şekil 6), Ninive Kuzey Sarayı SI odasında yer almaktadır (Gadd, 1936: lev. 43; Perrot, 1884: fig. 106, 107). Bu kabartma aslında, kraliyet konutunun özel bir alanında, üst odalardan birine yerleştirilmiştir (Ermidoro, 2015: 236). Sadece kralın görmesine izin verdiği kişilerce görülebilmektedir.

Frizlere ayrılmış kabartmanın üst frizinde asma çardağı altında sedire uzanmış kral ve karşısında tahtta oturan kraliçe tasvir edilmiştir. Bacaklarının tamamı örtülü olan kral, bir elinde içki kadehi diğer

[4] "*Varis Saray"* olarak çevirdiğimiz yapı, hanedanlık sahiplerinin kaldığı saray olmalıdır. Ancak, Johnston Akadça 'dan İngilizce çevirisini yaparken kelimenin anlamını *harem* olarak yapmaktadır (Johnston, 1899: 247, 248).

elinde çiçek tutmaktadır (Şekil 7). Kralın silahları, hemen gerisinde bir masada durmaktadır. Sedirin arkalığında boncuklu bir kolye asılıdır. Kralın karşısında arkalıklı tahtta oturan kraliçe, sağ elinde içki kabı ve sol elinde çiçek tutmaktadır. Kral ve kraliçenin önünde, üzerinde pyxis, kap ve et (?) bulunan yemek masası görülür. İşlemeli masanın üzerinde, masa örtüsü bulunmaktadır.

Kral ve kraliçenin hemen arkasında ikişer yelpazeci görülür. Çifte flüt, saz, davul ve arp çalan kadın müzisyenler, yemeğe eşlik eder. Müzisyenlerin arkasında, soldan sağa doğru ilerleyen servis elemanları bulunur.

Kral ve kraliçenin asma, hurma ve çam ağaçları ile donatılmış, geniş bir bahçe içerisinde yaptığı bu ziyafette ağaçlardan birinde Elam Kralı Teumman'ın kesik kafası asılıdır (Barnett, 1970: 33; Coşkun, 2018: 597).

Kraliçe ile kral, Til Tuba savaşının sonucunda alınan büyük galibiyeti kutlamaktadır. Saray kabartmasında ilk defa bir Yeni Asur kraliçesi ve kralı karşılıklı olarak zafer kutlaması yapmaktadır. Yeni Asur Sanatında kral ve kraliçenin karşılıklı olarak oturduğu bir sahne yoktur. Bir saray kabartmasında kraliçenin alışılmadık şekilde askeri bir zaferin içerisinde gösterilmesi kraliçenin de aynı zamanda erkek egemen sanat anlayışı olan Asur toplumu içinde kazandığı bir zafer olmalıdır.

3-Değerlendirme ve Sonuç

Kraliçelerin birçok görevleri olduğu ve kendilerine ait orduları da olabildiği metinlerden anlaşılmaktadır[5]. Kraliçelerin kendilerine ait mühürleri olması sadece saray hayatı yaşamadıkları sosyal, ticari ve siyasi hayat içinde aktif bir şekilde var oldukları anlamına gelebilir. Kraliçelerin hem arkeolojik buluntulardan hem de yazılı metinlerden zengin bir hayat sürdükleri anlaşılabilmektedir. Özellikle Kraliçe Naqia/Zakatu uzun hayatını varlıklı bir şekilde yaşamış, varlığının bir kısmını da hayır işleri için kullanmıştır.

Kraliçelik ölünceye kadar sürdüğü için Naqia, torunu Asurbanipal Dönemine kadar Asur siyasetinde etkili olmuş, oğlu Eserhaddon'a yapması için görevler vermiştir.

Asur kraliçelerinden Sammu-rāmat (Semiramis) ve Naqia/Zakatu'nun Yunan ve Roma edebiyatına geçmesi, bu kişilerin Asur'da aktif yaşamın içerisinde yer almaları, bunun toplum üzerinde bıraktığı etki ve bu etkinin gelecek nesillerde de anlatılmasından olmalıdır.

Kraliçelerin, hanedan üyesi kadınların kaldığı bir haremde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu haremde yaşayan hanedanlık üyeleri hiyerarşik bir düzen içindedir. Eserhaddon'un büyük kızı Šeru'a-eṭirat'ın yazdığı mektuptan anlaşıldığı üzere bu düzenin en tepesinde kraliçe ve daha sonra kraliçenin kızı gelmektedir. Harem hayatında kadınlar arasında bir güç savaşı yaşandığı ve bu çekişmenin sonucu olarak Eserhaddon'un kızının saraydaki konumunu hatırlattığı bir metin yazdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca gelinlerin ölen "Kraliçe Anne'"nin ayağını yıkayıp öpmesi ona karşı gösterdiği saygı ve kraliçeyi onurlandırması ile ilgilidir.

Kralların birden fazla eşi ve cariyesi olabilmekteydi. Bu eşlerden baskın olanın erkek çocuklarından biri kral olmakta ve annenin kraliçelik vasfı da devam etmekteydi.

[5] Bu orduların askerlerden oluşmuş koruma görevlileri olması da muhtemeldir.

Kraliçelerin saray hayatında eğitimden geçtiklerini görmekteyiz. Šeru'a-eṭirat, Libbali-šarrat'a yazdığı mektupta, çalışma tabletlerini prova etmesini istemektedir. Mektuptan anlaşıldığı gibi kraliçe adayı okuma yazma eğitimi almaktadır. Okuma yazmanın çok az kişi tarafından bilindiği bir dönemde kraliçelerin bu eğitimi alıyor olması önemlidir.

Kraliçeler dini, siyasi, askeri ve ticari yaşam içerisinde bu kadar rol almalarına ragmen, görsel sanat eserleri içinde çok az görülmektedir. Kraliçeler, birkaç stel ve mühür dışında görülmezken, saray kabartmalarında sadece Libbali-šarrat resmedilmiştir.

Libbali-šarrat'ın askeri bir zafer sonrasında bahçede yapılan kutlamanın içerisinde yer alıp bunu bir saray kabartmasında gösterebilmesi kraliçenin eşi üzerindeki etkisini anlatması açısından önemlidir. Her ne kadar bu kraliçe için büyük bir başarı olsa da, Asurbanipal bu eseri sarayın özel bir odasında sadece istediği kişilerin görebileceği bir yere yerleştirmiştir. Kraliçeler açısından, tutucu Asur sanatında kırılma yaratabilecek bir eser olan, bahçede ziyafet sahnesi, artık Asur'un yıkılma evresine girileceği için belki de ünik olarak kalmıştır.

Sonuç olarak Asur kraliçelerinin bir haremde yaşadığı, bu haremde hiyerarşik bir düzenin içinde en tepede yer aldıkları ve bu özelliklerinin ölene kadar devam ettiği görülmektedir. Kraliçeler dini, siyasi, askeri ve ticari hayat içerisinde yer almış sadece sarayda kapalı bir hayat yaşamamıştır. Bazı kraliçelerin siyasi olarak baskın olabildikleri eşi ya da oğlu üzerinde hâkimiyet kurabildikleri, saray kabartmalarında görülen erkek egemen sanat anlayışında kendilerine yer açabildikleri anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Al-Rawi, F. N. (2008). Inscriptions from the Tombs of the Queens of Assyria. *J. Curtis et al*, 119-138.

Barnett, R. D. (1970). *Assyrian palace reliefs in the British Museum*: British Museum.

Coşkun, İ. (2018). Til Tuba Savaşı ve Zafer Töreni. *Asos Journal, 77*.

Dalley, S. (2005). *Semiramis in history and legend: a case study in interpretation of an Assyrian historical tradition, with observations on archetypes in ancient historiography, on euhemerism before Euhemerus, and on so-called Greek ethnographic style*: na.

Dalley, S. (2008). *The Identity of the Princesses in Tomb II and a New Analysis of Events in 701 BC*. Paper presented at the New Light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference 11th–13th March 2002.

Duymuş Florioti, H. H. (2015). *Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ermidoro, S. (2015). *Commensality and ceremonial meals in the Neo-Assyrian period*: Edizioni Ca'Foscari-Digital Publishing.

Finkel, I. (2000). A New Assyrian Queen. *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires, 1*, 12.

Friedl, C. (2000). Polygynie in Mesopotamien und Israel. *Sozialgeschichtliche Analyse polygamer Beziehungen anhand rechtlicher Texte aus dem, 2*.

Gadd, C. J. (1936). The stones of Assyria. *London: Chatto and Windus*, 127.

George, A. (1990). Royal tombs at Nimrud.

Greengus, S. (1995). Legal and social institutions of ancient Mesopotamia. *Sasson, 1995*, 469-484.

Halton, C., & Svärd, S. (2017). *Women's Writing of Ancient Mesopotamia: An Anthology of the Earliest Female Authors*: Cambridge University Press.

Harrak, A. (1990). The royal tombs of Nimrud and their jewellery. *Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies, 20*, 5-13.

Hussein, M. M., Altaweel, M., & Gibson, M. (2016). *Nimrud: The Queens' Tombs* (Vol. 142): Iraqi State Board of Antiquities and The Oriental Institute, University of ….

Johnston, C. (1899). A Recent Interpretation of the Letter of an Assyrian Princess. *Journal of the American Oriental Society*, 244-249.

Kertai, D. (2013). The Queens of the Neo-Assyrian Empire. *Altorientalische Forschungen, 40*(1), 108-124.

Kuhrt, A. (1989). Non-royal women in the Late Babylonian period: A survey. In (pp. 215-239): Atlanta, Georgia, Scholars Press.

Lambert, W. G. (1967). The Gula Hymn of Bulluṭsa-rabi. *Orientalia, 36*(2), 105-132.

Lerner, F. A. (2007). *Kütüphanelerin Hikâyesi: Yazının Bulunuşundan Bilgisayar Çağına*: Bileşim Yayıncılık.

Lewy, H. (1952). Nitokris-Naqî'a. *Journal of Near Eastern Studies, 11*(4), 264-286.

Macgregor, S. L. (2012). Beyond hearth and home. *Women in the Public Sphere in Neo-Assyrian Society (SAAS XXI. 2012), 71*(671), 282-285.

Mallowan, M. E. L. (1966). *Nimrud and Its Remains*. New York: Dodd, Mead & Company.

Melville, S. (1999). The Role of Naqia/Zakutu in Sargonid Politics= SAAS IX. In: Helsinki: Helsinki University Press.

Melville, S. C. (2004). Neo-Assyrian royal women and male identity: Status as a social tool. *Journal of the American Oriental Society*, 37-57.

Ornan, T. (2002). The Queen in public: royal women in Neo-Assyrian art. *Sex and Gender in the Ancient Near East, 2*, 461-477.

Parpola, S. (1987). Neo-Assyrian treaties from the royal archives of Nineveh. *Journal of Cuneiform studies, 39*(2), 161-189.

Perrot, G. (1884). *A History of Art in Chaldea & Assyria: From French of Georges Perrot... and Charles Chipiez* (Vol. 1): Chapman and Hall.

Postgate, J. N. (1992). *Early Mesopotamia: Society and Economy at the dawn of History*. London: Routledge.

Reade, J. E. (1987). Was Sennacherib a feminist? *La Femme dans le Proche-Orient Antique: XXXIIIe Rencontre Assyriologique Internationale*, 139-145.

Roaf, M. (1996). Mezopotamya ve Eski Yakındoğu. In. İstanbul.

SSA (1987 -) State Archiues Of Assyria 1-20, Helsinki.

Svärd, S. (2012). Power and women in the Neo-Assyrian palaces.

Teppo, S. (2005). Women and their agency in the neo-assyrian empire. *Assyrologia Pro gradu*.

Teppo, S. (2007). Agency and the Neo-Assyrian women of the palace. *Studia Orientalia Electronica, 101*, 381-420.

Şekil 1: Kalhu Kuzeybatı Sarayı (Kertai, 2013: fig. 1).

Şekil 2: Kraliçe Hama'nın Damga Mührü (Hussein, Altaweel, & Gibson, 2016).

Şekil 4: Kraliçe Yaba'nın Taş Tableti (Hussein et al., 2016)

Şekil 3: Kraliçe Nagia ve Oğlu Kral Eserhaddon, Bronz Kabartma (Louvre Müzesi, AO 20185, Paris, Fransa).

Şekil 5: Asurbanipal'ın Eşi Kraliçe Liballi-Sharrat'ın Steli (Vorderasiatisches Müzesi, VAM 8847, Berlin, Almanya).

Şekil 6: Asurbanipal ve Eşi Ziyafet Sahnesi (British Museum: Image Service order FI-001034809).

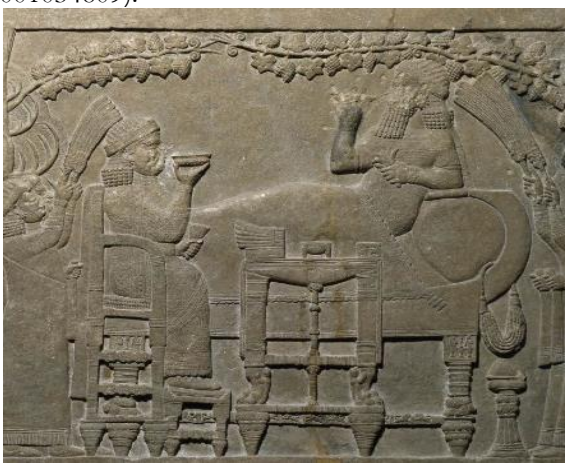

Şekil 7: Asurbanipal ve Eşi Ziyafet Sahnesi, Ayrıntı (British Museum: Image Service order FI-001034809).

Eski Yakındoğu'da Avcı Kuşlar

İsmail Coşkun[1]

1-Giriş

Zawi Chemi, Şanidar mağarasında MÖ 10 bin yıllarına tarihlenen kartal ve akbaba gibi bir çok farklı yırtıcı kuşun birbirine eklemlenmiş kanat kemikleri bulunmuştur. Kuş kemiklerinin üzerindeki izlerden, kemiklerin özenli bir şekilde birbirinden ayrıldığı görülmektedir (Black & Green, 2003: 99). Bu kuş kemikleri törensel bir kıyafetin hazırlanmasında ya da bir ritüelde kullanılmış olabilir. Anadolu'da kartal ve şahin gibi yırtıcı kuşlara ait kalıntılar Göbeklitepe Çanak Çömleksiz Neolitik A/B döneminde görülmektedir (Schmidt, 2007b: 125). Bu yırtıcı kuşlara ait kalıntılar da benzer bir amaç için kullanılmış olabilir. Neolitik Dönem'de Nevali Çori (Hauptmann, 1999: res. 11, 15; 2007: res. 99, 103), Göbeklitepe (Schmidt, 2007a: res. 107) ve Çatalhöyük'te (Mellaart, 2003: res. 50-53) görülen yırtıcı kuş tasvirleri dönemin inanç sistemi içerisinde de önemli bir yer tutmaktadır.

Kalkolitik Dönem (MÖ 5500-3000) Ubeyd damga mühürlerinde kartalın kendisi görüldüğü gibi aynı zamanda kartal başlı, bitki kollu insan karışımı bir yaratık olarak da tasviri görülmektedir (Esin, 1985: res. 5.1, 2, 10; Esin & Arsebük, 1984: res. 11.13; Esin, Arsebük, & Özdoğan, 1987: res. 36.36, 38). Bu dönem içerisinde karışık yaratık geleneği pek bilinmemekle birlikte Kartal Adamın varlığı dikkat çekicidir. Kartal adamların gövdeleri şematize ve üçgendir. Baş kısmı profilden diğer kısımları cepheden gösterilmiş ve ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu figürlerin farklı bir özelliği de kolları ve bacaklarının ağaç dallarına ya da yapraklara benzemesidir.

2-Eski Anadolu'da Avcı Kuşlar

Anadolu'da Neolitik Dönemden (MÖ 8000-5500) beri görülen yırtıcı kuş tasvirleri, Kalkolitik Dönemle birlikte kartal ve kartal adam şeklinde devam etmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (MÖ 1975-1723) ve sonrası Hitit Dönemi'nde (MÖ 1750-1190) çok fazla kartal tasviri eserlerde görülür. Anadolu'da avcı kuşlar ile insanlar arasında ilişkiyi ilk kez Asur Ticaret Kolonileri Çağı silindir mühürlerinde görmekteyiz (Şekil 1)[2]. Bu silindir mühürlerin geneline bakıldığında eğitimli avcı kuşların yılan tavşan gibi hayvanları avladıkları anlaşılmaktadır[3].

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda törenlerde kullanılmak üzere yapılan kartal şeklinde ya da kartal başlı törensel içki kapları görülmektedir (T. Özgüç, 1955: res. 14, 21; 1986: lev. 114, 115; 2005: res. 197, 198, 200, 210, 211). Hitit yazılı metinlerinde BİBRU olarak adlandırılan bu içki kapları libasyon yapmak için törenlerde kullanılmaktaydı. Bu kapların içinde kartalın avcı özelliğini vurgulayıcı biçimde pençesinde tavşanla resmedilen kartal da bulunur (Şekil 2) (T. Özgüç, 2005: res. 200).

[1] İsmail Coşkun, Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ismailcoskun@yyu.edu.tr

[2] Avcı Kuşları tutan tasvirler her ne kadar tanrı yada tanrıça olarak nitelendirilse de bu kuşlar eğitimli avcılar gibi gösterilmektedir.

[3] Kuşlarla ilgili silindir mühür görselleri için bkz (Görke & Koza, 2018)

Hitit Devleti ile birlikte Anadolu'da kartal ile ilgili açıklayıcı yazılı metinler görülmektedir. Bazı Hitit tanrılarının da kutsal hayvanları arasında kartalın yer aldığını bu metinler sayesinde öğrenmekteyiz.

Kırların Koruyucu Tanrısı ve Tanrıça İAİA'nın tasvirlerinin anlatıldığı metinlerde kartal geçmektedir.

"…Wiyanawanta (şehri): Kırların Koru[yucu-Tanrısı tanrısallığı için; kurutauwa[nt] (elbiseli) [aya]kta durur vaziyette altın(dan) 1 adet erkek heykeli, sağ elinde altın(dan) yay tutar, sol elinde altından kartalı ve altından tavşanı tutar…(von Brandenstein, 1943: 14, 15; VAT 6688+Bo 2496 Vs.II).

Tanrıça İAİA tasviri, "…başı altın kakmalı oturmuş, örtünmüş, Ağaçtan bir kadın heykelciği, ama vücudu kurşun kaplama, kurşun kaplanmış ağaçtan iki dağ koyunu, Tanrıçanın altında sağ ve solda oturur; bir kartal, kurşun kaplama 2 asa, tunçtan iki kadeh…"(Güterbock, 1943: 291).

Tanrı tasvirlerinin anlatımında özellikle Kırların Koruyucu Tanrısının elinde tuttuğu söylenen kartalın avcı özelliği ön plana çıkartılarak yakaladığı düşünülen tavşanla birlikte anılmaktadır. Kırların Koruyucu tanrısının tasvirini anlatan metinlerle paralellik gösteren, Yeniköy Steli (Şekil 3), Alacahöyük Heykelciği (Şekil 4) ve Geyik Biçimli Törensel İçki Kabında (Şekil 5) tanrının elinin üzerinde kartal tasviri görülmektedir (Akurgal, 1995: res. 27; Alp, 2003: res. 8; Emre, 2002: fig.124; Muscarella, 1974: no 123; N. Özgüç, 2002: lev. 84.82; T. Özgüç, 1993: res. 2a).

Hitit mitolojinde kartal, Kaybolan Tanrı Telepinu hikâyesinde görülür (Ardzinba & Uravelli, 2010: 106; Collins, 1989: 144, 145). Tanrının kaybolması ve bunun sonucunda oluşan kıtlığın ve hayvanların üreyememesinin, Hitit coğrafyasında büyük bir açlığa neden olduğu anlatılmaktadır. Bu sıkıntıların giderilmesi için güneş tanrısının görevlendirdiği hızlı kartal Telepinu'yu arar ancak bulamaz. Telepinu'nun arı tarafından bulunmasından sonra Güneş Tanrısı tanrıyı taşıması için genç Kartal Hattara'yı görevlendirir. Bu efsaneden kartalın kutsal bir hayvan olduğu ve tanrılar tarafından verilen görevleri yerine getirdiği de anlaşılmaktadır.

Hitit tapınak çalışanları ile ilgili bir metinde personeller listelenirken kuş yetiştiricilerinden bahsedilmektedir (Darga, 1973: 13). Liste sayıldıktan sonra bu kişilerin tapınak hizmetlisi oldukları belirtilmektedir (Darga, 1973: 14). Bu kuş yetiştiricileri aynı zamanda rahiptir. Fal metinlerinde geçen kuş bakıcısı ve yetiştiricisi, kuşların hareketlerinden gelecek ile ilgili tahminlerde bulunmaktadır (Ertem, 1965: 175; Schwemer, 2002: 454). Yazılı metinlere göre çeşitli ritüellerde kullanılmak için Hititler, kuşları canlı bir şekilde yakalayabilmekteydi (Ünal, 2007:93). Hititlerde kuşlarla birlikte yapılan birçok ritüel vardır. Bunlar, arınma, ölüm, dua ve kehanet ritüelleri gibi farklılıklar göstermektedir.

Geç Hitit (MÖ 1190-700) mezar stellerinde bazı figürler ellerinin üzerinde avcı kuşları tutmakta ya da iple kontrol altına almaktadır (Orthmann, 1971: Maraş D/4; Sakçagözü A/7). Genellikle mezar stellerinde insanlar statülerini ya da mesleğini yansıtacak şekilde resmedilmiştir. Bu yüzden bu stellerde ölmüş kuş eğitmenleri gösterilmiş olabilir.

Geç Hitit Dönemi (MÖ 1190-700) yemek sahnelerinin bazılarında insanların ellerinde avcı kuşlar görülmektedir (Bonatz, 2000: Taf. XIX C 54; C 56; Orthmann, 1971: Maraş B/12; B/21). Bu

tasvirlerin yer aldığı eserler ölü yemeğini anlattığı için bu kuşların Hitit Devleti Döneminden beri bilinen ölü ritüelleri ile ilişkisi akla gelmektedir[4].

Ayrıca Geç Hitit Dönemi Halaf orthostatlarında av sahnelerinde kartallar görülmektedir (Orthmann, 1971: T. Halaf A/3 56, 57). Halaf ortostatında Kartal, arabayla ava çıkmış figürlerinin üzerinde yer almaktadır (şekil 6). Aynı zamanda Karatepe'de kartal tasvirleri ortostatlar üzerinde bulunmaktadır (Orthman, 1971: Karatepe A/3, 5, 12). Bu sahnelerden birinde avcının üzerinde, tavşan avlayan bir kartal betimlenmiştir (Şekil 7).

Urartu Krallığı (MÖ 9-7 yy) sanatı içerisinde avcı kuş tasvirleri genellikle orta genişlikteki kemerler üzerinde görülmektedir. Bu dönem avcı kuş tasvirlerinin yer aldığı sahneler çok çeşitlilik göstermektedir. Bir ziyafet sahnesinde kutsal hayvanı olarak, tanrının üstünde kartal yer almaktadır (Çavuşoğlu, 2014: lev. 1/5). Kartal bir av sahnesinde avcıya yardım eden tanrının kutsal hayvanı olarak aslanın iki tarafından ava saldırır şekilde gösterilmiştir (Şekil 8) (Çavuşoğlu, 2003: fig. 3; 2014: lev. IV/14). Ayrıca yapılan bir savaş sonrasında öldürülen düşman askerinin başını taşır şekilde de kartal tasvirini görmekteyiz (Şekil 9) (Çavuşoğlu, 2014: lev. VI/12). Ancak, Urartu yazılı kaynaklarında avcı kuşları anlatan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Varol, 2017: 122-142).

3-Eski Mezopotamya'da Avcı Kuşlar

Mezopotamya'da kartal ile ilgili erken tasvirler Obeyd ve Uruk Döneminden itibaren görülmeye başlar. Uruk Dönemi silindir mühürlerinde kartal ya tek başına ya da yılanla birlikte yer almaktadır (Brandes, 1979: plt. 25-29; Collon, 1987: plt. 9). Ayrıca başka bir silindir mühür baskısı üzerinde aslan başlı kartalın tutsakları yakalaması gösterilmektedir (Şekil 10) (Porada, 1993: fig. 20).

Mezopotamya ve Anadolu destanlarında sıkça sözü geçen kartal saygı duyulan özelliğiyle önemli ritüellerin de birer parçası niteliğindeydi. Babil destanları içerisinde önemli bir yeri olan "Etena ve Kartal Mitosunda", kartalın Etena'ya yardım etmesi ve birlikte doğurganlık otunu bulmaları uzun destansı bir anlatımla görülmektedir (Hooke, 1993: 60, 61). "Kartal ve Yılanın Hikâyesi" olarak da bilinen bu destanda, büyük tufandan sonra yeryüzüne kral olarak görevlendirilen Etena'nın bir varis, yani oğul arayışı anlatılır. Bu arayış sırasında kartal ile birlikte hareket etmesi, kartalın Kral Etena'ya doğurganlık otunu getirmedeki yardımları mitosun en önemli olaylarından biridir. Bu mitosun görsel anlatımını Akad Dönemi Silindir mühür baskılarında görmekteyiz (Şekil 11) (Collon, 1987: 851; Porada & Buchanan, 1948: 236e). Bu mühürlerde kartalın üzerinde muhtemelen efsanevi Kral Etena uçarken yer alır. Kartal ve insan birlikteliğinin efsanevi bir şekilde resmedilmesi açısından önemlidir.

Üzerinde bulunan yazıttan "Adda mührü" olarak adlandırılan bir Akad Dönemi silindir mühründe, tanrının elinin üzerinde, kartal görülmektedir (Şekil 12) (Boehmer, 1965; Frankfort, 1939: Pl. XIX a). Omuzlarında, dışarıya doğru içinde balıkların olduğu nehir akan, su tanrısı Enki (EA) sağ ayağı ile bir dağa basmaktadır. Kartal, Tanrı Enki'nin sağ elinin üzerinde saldırıya geçecekmiş gibi resmedilmiştir.

III. Ur Hanedanlık (MÖ 2112-2004) krallarından Ur-Nammu (M.Ö. 2112-2095) dönemine ait mitolojik sahnelerin sıralandığı yazılı metinde, bir kartalın suç işleyen birini yakalamasından bahsedilir

[4]Kuşların ölü yemekleri ile ilişkisi için bkz. (Coşkun, 2019: 355-352).

(Black & Green, 2003: 70). Burada kartalın avcı özelliğinin insanlar üzerinde kullanıldığı görülmektedir.

Eski-Babil Dönemine (MÖ 1894-1595) ait bir tablette avcı kuşlarla ilgili bazı türler listelenmiştir (Weisberg, 1969: 87-104). Kuş türleri içerisinde kartal, avcı şahin ve dağ kuşu kaydedilmiştir. Bu kuşlara ait bazı alametler içerisinde orduların üzerinde uçması, şehre girmeleri ve başka kuşlarla savaşmaları belirtilmiştir.

Ayrıca Mezopotamya'da rüya tabirlerinde kuş görülmektedir. Yahdunlim (MÖ 1825-1810) Dönemine ait Mari sarayı mektubunda, bir kadının rüyasında gördüğü kuş ile olaylar açıklanmaya çalışılmaktadır (Durand, 1998: 469). Bahsi geçen kadının rüyasında gördüğü kekliğin olayları teyit ettiği yazmaktadır.

Kartal başlı asa sembolleri de özellikle Kassit Dönemi'nde (MÖ 1730-1155) görülür. Kudurrunun üzerinde yer alan yazıtta kartal başlı asanın Tanrı Zababa'nın simgesi olduğu belirtilmektedir (Black & Green, 2003: 206).

Kuş gözlemleri ile ilgili yapılan kehanetler Mezopotamya'da birçok yazılı metinde vardır. Kassit Kralı Melišipak (MÖ 1186-1172) Dönemine ait bir yazılı belgede kuş kehaneti ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır (De Zorzi, 2009: 92-95). Özellikle şahinlerin hareketlerinin sonuçları kehanet için önemlidir. Yazılı metine göre, bir kişinin hastalığının iyileşip iyileşmeyeceği, çıktığı yolculuğun sonucunu, düşmanın kim olduğu ve bir savaşın sonucunun ne olacağı, ayrıca bir tarlanın verimi gibi konular kuş gözlemi sayesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Metne göre, şahinin nerede uçtuğu ve uçuş şekline göre olayların ne olacağı, kâhinler tarafından tahmin edilmektedir.

Yeni Asur Dönemi (MÖ 934-612) ile birlikte avcı kuşlarla ilgili metinler artmıştır. Bu metinler içerisinde avcı kuşların eylemleri ile savaş ve ordu ilişkisi görülebilmektedir. Bir Yeni Asur metninde;

"Eğer çok sayıda kartal sürekli olarak bir ordunun önünde uçuyorsa _ ordunun çöküşü meydana gelecektir."(Moren, 1979: 210-213).

Başka bir metinde de şahinin hareketlerine bakılarak kralın askeri seferlerinin sonuçları, ordugâhın nereye kurulacağı ve savaşın sonucu belirlenmektedir (Leichty, 2003: 259-284).

Kehanetlerle ilgili olan bu metinler MÖ II. bin yıldan beri benzer özelliklerle devam etmektedir[5]. Bu kehanetleri yapan kuş gözlemcileri, Yeni Asur döneminin önemli kâhinleridir.

Yeni Asur Dönemi içerisinde uçabilmenin insan üzerindeki etkisini bir rüya metninin yorumlanmasından anlayabilmekteyiz.

"*Eğer birinin (rüyasında) kanatları varsa ve kendini atar ve uçarsa; fakirse, mutlu olacaktır; zenginse mutsuz olacaktır; hapiste ise, oradan çıkıp özgür olacaktır; hasta ise iyileşecektir*" (Bottéro, 2012: 143).

Yeni Asur Dönemi tasvirli sanat eserlerinden duvar kabartmalarında yer alan savaş sahnelerinde kartal tasvirleri görülmektedir.

[5] Yeni Asur Dönemi farklı kehanet metinlerinde yer alan avcı kuşlar ve ordu- savaş ile ilgili içerikler birbirinin tekrarı gibidir. Bu metinler ile ilgili bknz (De Zorzi, 2009)

Yeni Asur Dönemi, Kalhu Kuzeybatı Sarayı taht odasında bulunan kabartmalar üzerinde kartal tasvirleri görülmektedir (Şekil 13, a, b, c, d, e, f). Kartal tasvirlerinin hepsi savaş sahnelerinde yer alır (Şekil 14, 15, 16, 17) (Layard, 1849: fig. 14, 18, 20, 22, 26). Kartal, askerlerin ya da direk kralın üzerinde tasvir edilmiştir (Şekil 18). Bir sahnede düşman askerinin kesik kafasını pençeleri ile taşırken başka bir sahnede yaralı ya da ölmüş bir düşmanı parçalarken gösterilmiştir (Şekil 13 b, e, 15, 16). Kartallar, Asur askerleri gibi savaşın içinde yer almakta, özellikle düşman askerler için savaşa gelmiş gibi gösterilmektedir. Ayrıca Yeni Asur Dönemi'nde savaşlarda kartal tarafından düşmanların parçalanarak yenmesini anlatan metinler de bulunmaktadır.

"…Tanrıların başında gelen Ninurta, şiddetli okuyla seni düşürsün; ovayı senin kanınla doldursun ve etini kartal ve akbabaya yedirsin." SAA 02 006, 425.

4-Değerlendirme ve Sonuç

Paleolitik Dönemden günümüze kadar destanlarda, hikâyelerde, görsel sanatlarda, inanç sistemleri içerisinde, avcılıkta ve ordularda, avcı kuşlar yer almıştır.

Şanidar mağarasında MÖ 10 bin yılında yırtıcı kuşlardan yapılmış ritüel kıyafeti, erken dönemlerden beri kuşların insanların inanç sistemi içerisindeki önemini göstermektedir. Bu önem Neolitik Dönem duvar resimleri ve stellerinde devam eder.

Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile birlikte artık avcı kuşların görsel sanatlarda görünümü de artmıştır. Silindir mühürler ve törensel içki kaplarında resmedilen kartal tasvirleri benzer özelliklerde Hitit Dönemi'nde de görülmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri mühürlerinin geneline bakıldığında kartal ya da şahinlerin avlarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Avcı kuşların, figürlerin ellerinde avladıkları hayvanlarla yer alması bu kuşların eğitilmiş olduklarını düşündürür.

Hitit Dönemi'nde yazılı metinlerin artması ile birlikte avcı kuşların dönemin inanç sistemi içerisinde nasıl yer aldıkları ile ilgili daha net bilgiler edinilir. Tanrı tasvirlerini anlatan metinlere bakıldığında özellikle Kırların Koruyucu Tanrısı ve Tanrıça IAIA'nın kutsal hayvanları arasında kartalın olduğu anlaşılmaktadır. Kırların Koruyucu Tanrısının ayrıca görsellerinde de kartalı, elinin üzerinde tuttuğunu görmekteyiz.

Hitit mitolojisinin önemli hikâyelerinden biri olan Kaybolan Tanrı Telepinu'da Güneş Tanrısının, tanrıyı bulmak için kartalı görevlendirmesi, kartalın direk tanrıdan görev alabilecek önemde bir hayvan olduğunu göstermektedir.

Hitit fal metinlerinde kartalın farklı bir işlevi olduğunu da anlamaktayız. Rahipler kartalın hareketlerini izleyerek gelecekle ile ilgili çıkarımda bulunmaktaydılar. Ayrıca bu dönem kuş yetiştiricilerinden ve canlı kuş yakalayıcılarından metinler bahsetmektedir.

Geç Hitit Döneminde, benzer özellikler ile avcı kuşlar tasvirlerde yer almıştır. Ancak bu dönemde eğitimli kuşları tanrıların dışında insanların ellerinde de görmekteyiz. Urartu Döneminde ise avcı kuşlar; savaş, av ve tanrısallık sembolü olarak kemerler üzerindeki sahnelerde bulunmaktadır.

Mezopotamya'da erken dönemlerden beri görülen avcı kuşlar bir tanrının elinin üzerinde ilk defa Akad döneminde yer almaktadır. Belki de bu dönemle birlikte Mezopotamya'da avcı kuşlar eğitilmeye başlanmıştır.

Bir Babil destanı olan Etena ve kartal mitosunda Kartalın efsanevi Kral Etena'ya yaptığı yardımlar sayesinde doğurganlık otuna ulaşması ve kartal ile tanrılar arasındaki iyi ilişkiler avcı kuşların dönem insanlarının düşünce yapısındaki önemini de göstermektedir. III. Ur Dönemi mitolojik hikâyesinde bir kartalın suçluyu yakalaması, kartalın güven duyulan bir varlık olduğunun da kanıtıdır.

Rahipler, Mezopotamya'da, avcı kuşların hareketlerine bakarak bir savaşın sonucunu, yapılacak işin iyi olup olamayacağını tahmin edebilmekteydiler. MÖ II. binden itibaren artık insanların kartalları eğittikleri görseller ve yazılı kaynaklardan bilinmektedir. Kartalın yakalanması ve eğitilmesi konusunda çalışan rahiplerin özel bir statüde yer aldıkları anlaşılmaktadır. MÖ II. bin yıl boyunca, avcı kuşların aktif olarak kullanıldıkları ve bazı olayların kuşların hareketlerine bakılarak yorumlanmasıyla, rahiplerin statü kazanmak için kuşlardan yararlandıkları görülmektedir.

Yeni Asur Döneminde, kralın üzerinde bazen Tanrı Asur, kartal kanatlı bir disk içinde yer alırken bazen de kartal tek başına gösterilmiştir. Bu duvar levhaları, kartalın, hem savaşta Asur tarafında yer aldığını, hem de tanrısal bir varlık olabileceğini gösterir. Kartal ayrıca savaşlarda ölmüş düşmanları parçalamakta ve kafataslarını da taşımaktaydı.

Hem Mezopotamya'ya, hem de Anadolu'ya baktığımızda avcı kuşların birçok benzer özelliğini görmekteyiz. Mezopotamya'dan, Kuzey Suriye, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'ya kartal ile ilgili yapılan faaliyetlerin geçtiği anlaşılmaktadır. Akad dönemi ile birlikte tanrının elinin üzerinde gördüğümüz kartal tasvirleri, benzer şekillerle Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi görsel sanat eserlerinde görülmüştür. Yeni Asur Döneminde Kartalın savaşlarda yer alması ve düşman askerlerini parçalaması, aynı şekilde Urartu sanatında kendisini göstermiştir.

Sonuç olarak günümüze kadar evcilleştirilerek önemini kaybetmeyen avcı kuşlar, önemli destanların kahramanı, tanrıların kutsal hayvanı ve falcılık faaliyetlerinin önemli varlıkları olmuşlardır. Bu hayvanlar kuş yetiştiricileri tarafından eğitilmiş belki de savaşlarda düşman askerlerine korku ve tedirginlik verecek şekilde kullanılmıştır.

Kaynakça

Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit uygarlıkları*: Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret AŞ.

Alp, S. (2003). Hitit Güneşi. *TÜBİTAK Yayınları, Ankara*.

Ardzinba, V., & Uravelli, O. (2010). *Eskiçağ Anadolu ayinleri ve mitleri*: Kafdav Yayınları.

Black, J., & Green, A. (2003). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press.

Boehmer, R. (1965). Die Entwicklung der Glyptik wahrend der Akkad-Zeit, Berlin. *taw. XXXV-VI*, 71-76.

Bonatz, D. (2000). *Das syro-hethitische Grabdenkmal*. Mainz.

Bottéro, J. (2012). *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar* (M. Özcan, Trans.). Ankara: Dost Yayınevi.

Brandes, M. A. (1979). *Siegelabrollungen aus den archaischen Bauschichten in Uruk-Warka* (Vol. 3): Franz Steiner.

Collins, B. J. (1989). *The representation of wild animals in Hittite texts*: Yale University.

Collon, D. (1987). *First impressions: cylinder seals in the ancient Near East*: British Museum Publications Limited.

Coşkun, İ. (2019). Eski Önasya'da Ölü Yemeği Geleneği. In A. Atik (Ed.), *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler 2019 Cilt: 2* (Vol. 2, pp. 335-352): Ankara.

Çavuşoğlu, R. (2003). A Fragmentary Urartian Bronze Belt in the Diyarbakır Museum. *Studi Micenei ed Egeo- Anatolici, XLV/1*, 21-26.

Çavuşoğlu, R. (2014). Urartu Kemerleri/Urartu Belts. *İstanbul: Mas Matbaası*.

De Zorzi, N. (2009). Bird divination in Mesopotamia: new evidence from BM 108874. *Kaskal, 6*(85), 135.

Durand, J.-M. (1998). *Les documents épistolaires du palais de Mari* (Vol. 2): Cerf.

Emre, K. (2002). Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar. Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi. *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk/Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk der, 1000*, 486-492.

Ertem, H. (1965). *Boğazköy metinlerine göre Hititler devri Anadolu'sunun faunası* (Vol. 157): Ankara Üniversitesi Basımevi.

Esin, U. (1985). Değirmentepe Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı, VI*, 11-29.

Esin, U., & Arsebük, G. (1984). 1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı, V*, 71-79.

Esin, U., Arsebük, G., & Özdoğan, M. (1987). Değirmentepe Kazısı, 1978. In *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları/ Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities* (pp. 77-81). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları.

Frankfort, H. (1939). *Cylinder seals*: Gregg Press.

Görke, S., & Koza, E. (2018). Birds of prey in pre-Hittite and Hittite Anatolia(c.1970–1180 BCE): textual evidence and image representation. In K.-H. Gersmann & O. Grimm (Eds.), *Raptor and Human*: Wachholtz Verlag GmbH.

Güterbock, H. G. (1943). *Eti tanrı tasvirleri ile tanrı adları*: Türku Tarih Kurumu Basımevi.

Hauptmann, H. (1999). Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem. *1998Yılı Anadolu MedeniyetleriMüzesi Konferansları*, 117-154.

Hauptmann, H. (2007). *Nevalı Çori*: na.

Hooke, S. H. (1993). Ortadoğu Mitolojisi, çev. *Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 189s*.

Layard, A. H. (1849). *The Monuments of Nineveh: First & Second Series*: Murray.

Leichty, E. (2003). "Šumma ālu LXXIX", . In *Festschrift für Burkhard Kienast zu seinem 70. Geburstag darchgebragt von Freunden, Schülern und Kollegen* (pp. 259-284). Münster.

Mellaart, J. (2003). *Çatalhöyük: Anadolu'da bir neolitik kent* (G. B. Yazıcıoğlu, Trans.): YKY.
Moren, S. M. (1979). The Omen Series" summa alu": A Preliminary Investigation.
Muscarella, O. W. (1974). *Ancient Art: The Norbert Schimmel Collection*: Philipp von Zabern.
Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*: Habelt.
Özgüç, N. (2002). Tanrı Alayları, Savaş ve Av Sahneleri. *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk/Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk der, 1000*, 495-499.
Özgüç, T. (1955). Kültepe 1954 Hafriyatı, Ib Katı Eserleri. *Belleten, 19*, 55-63.
Özgüç, T. (1986). *Kültepe-Kaniš II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar: New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Özgüç, T. (1993). Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock-Carvings. *Aspects of Art and Iconography. Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç, Ankara*, 473-499.
Özgüç, T. (2005). Kültepe Kaniš/Neša, Yapı Kredi Yayınları. In: İstanbul.
Porada, E. (1993). Why cylinder seals? Engraved cylindrical seal stones of the ancient Near East, fourth to first millennium BC. *The Art Bulletin, 75*(4), 563-582.
Porada, E., & Buchanan, B. (1948). *Corpus of Ancient Near East Seals in North American Collections: the collection of the Pierpont Morgan Library*: Pantheon books.
SAA (1987-) , State Archiues Of Assyria 1-20, Helsinki.
Schmidt, K. (2007a). Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe. *En Eski Tapınağı Yapanlar*.
Schmidt, K. (2007b). Türkiye'de Neolitik dönem. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar-Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, vıı-ıx, İstanbul* (pp. 115-129).
Schwemer, D. (2002). "Karaciğer Falı, Talih Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Düş

Yorumları – Alamet Yorumunun Türleri ve İşlevleri". *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk/Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk der 1000 Götter*, 487-492.
Ünal, A. (2007). Anadolu'nun En Eski Yemekleri. *Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Yemek Kültürü, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul*.
Varol, O. (2017). Urartu Dili ve Yazısı, Urartuca-Türkçe bir Bütünce Oluşturma Önerisi. U*luslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, no: II, 122-142
von Brandenstein, C. (1943). Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten (MVAeG 46/2). *Leipzig1943, 18*.
Weisberg, D. B. (1969). An Old Babylonian Forurenner to " ŠUMMA ĀLU". *Hebrew Union College Annual, 40*, 87-104.

Şekil 6: Asur Ticaret Kolonileri Çağı Kültepe Silindir Mührü (Özgüç 2006, 60, pl. 1).

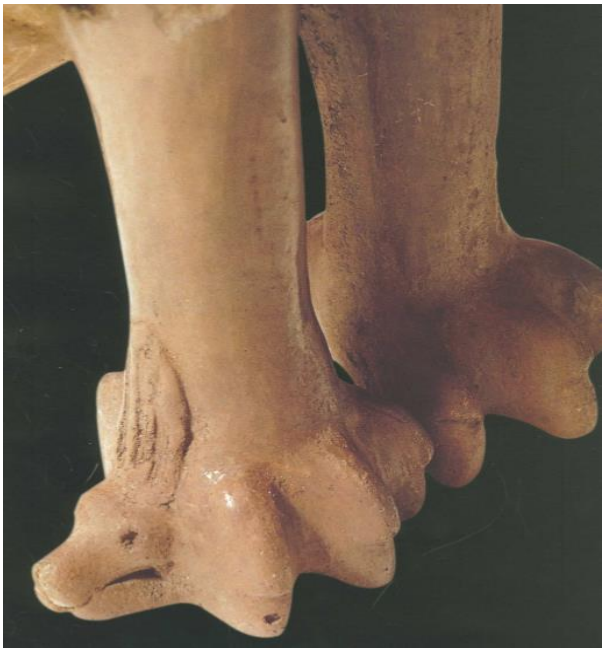

Şekil 7: Kartal Biçimli Riton, Ayrıntı (Özgüç, 2005: res. 200).

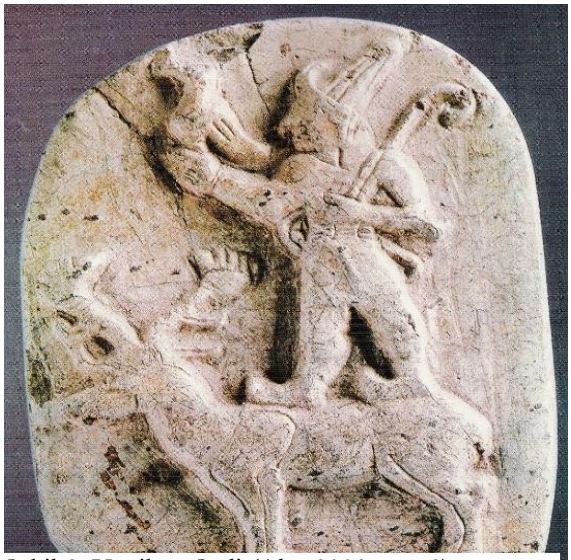

Şekil 3: Yeniköy Steli (Alp, 2003: res. 8).

Şekil 4: Alacahöyük Tanrı Heykelciği (Özgüç 1993: res. 2a).

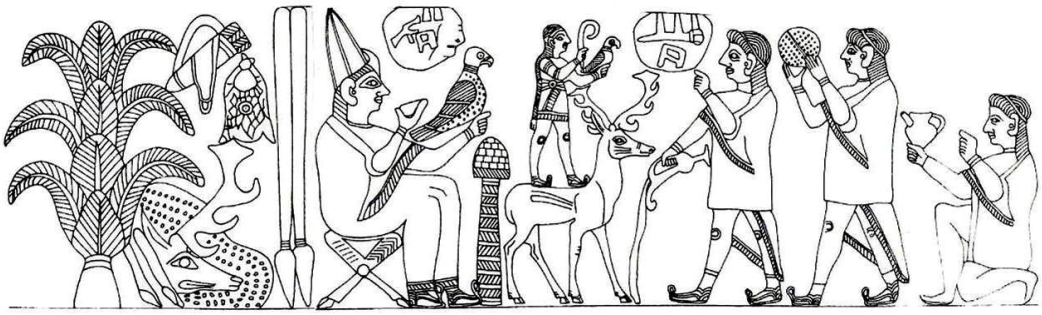

Şekil 5: Geyik Biçimli Törensel İçki Kabı (Akurgal, 1995: şek. 27).

Şekil 6: Geç Hitit Dönemi, Tell Halaf Ortostatı (Orthmann, 1971: T. Halaf A/3 56.).

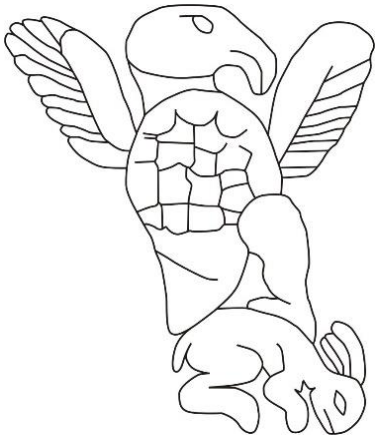

Şekil 7: Geç Hitit Dönemi, Karatepe A/5 Ortostatı, Ayrıntı

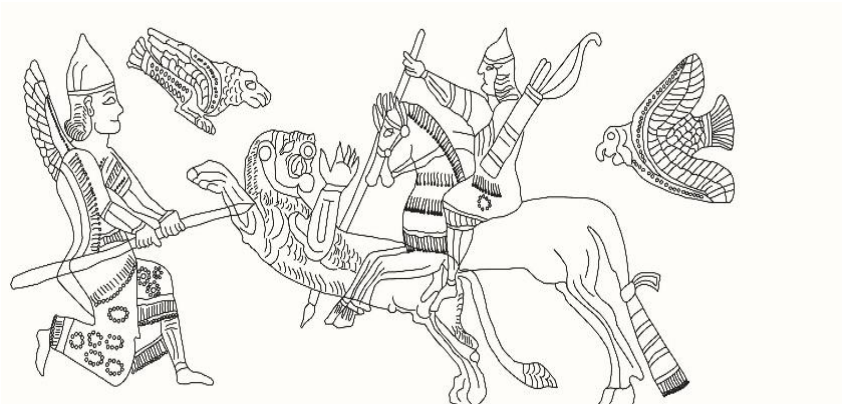

Şekil 8: Urartu Kemeri Av Sahnesi (Çavuşoğlu, 2003: fig. 3).

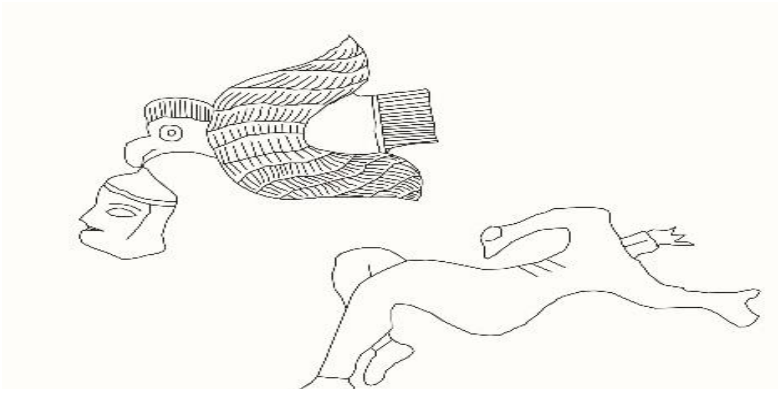

Şekil 9: Urartu Kemeri Savaş Sahnesi (Çavuşoğlu, 2014: lev. VI/12).

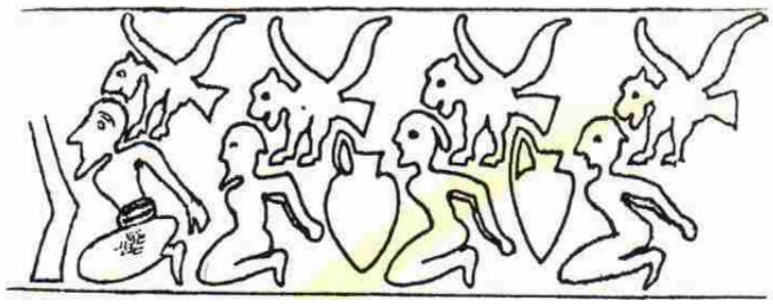

Şekil 10: Uruk Dönemi Silindir Mührü (Porada, 1993: fig. 20).

Şekil 11: Akad Dönemi Silindir Mühür Baskısı (Porada, Buchanan, 1948: 236e).

Şekil 12: Akad Dönemi, Adda Mührü (British Museum, env. No: 89115).

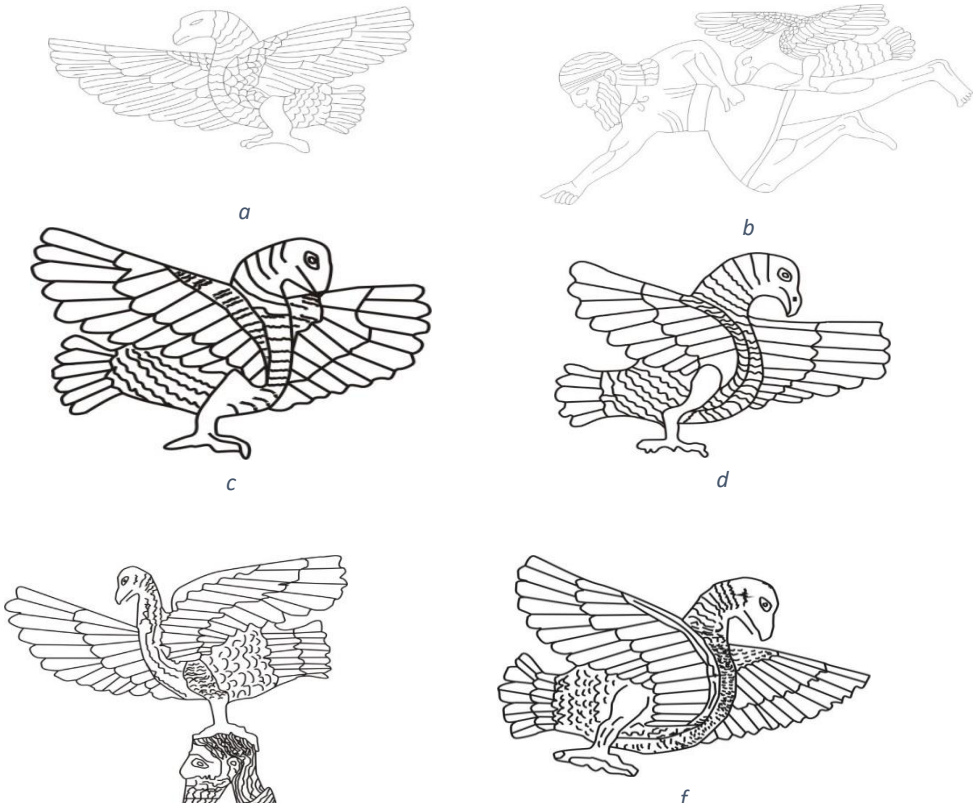

Şekil 13: Kalhu Sarayı Duvar Kabartmalarındaki Kartal Figürleri

Şekil 14: Asur, Kalhu Saray Kabartması Savaş Sahnesi (Layard, 1899: fig.14).

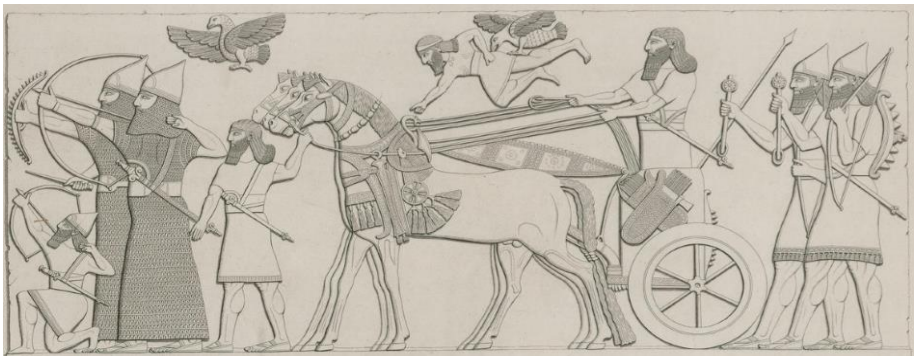

Şekil 15: Asur, Kalhu Saray Kabartması Savaş Sahnesi (Layard, 1899: Fig.18).

Şekil 16: Asur, Kalhu Saray Kabartması Savaş Sahnesi (Layard, 1899: Fig.22).

Şekil 17: Asur, Kalhu Saray Kabartması Savaş sahnesi (Layard, 1899: Fig.26).

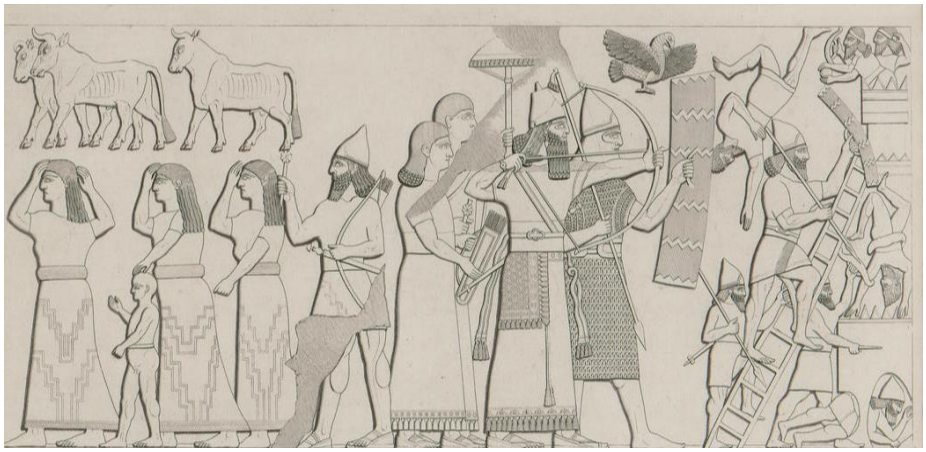

Şekil 18: Asur, Kalhu Saray Kabartması, Savaş Sahnesi (Layard, 1899: Fig.20).

Oral patoloji, Diş Çürüğü: Muş Tepeköy Höyük

Hakan Yılmaz[1]

Timur Gültekin[2]

Nevin Goksal[3]

Sabahattin Erdoğan[4]

Giriş

Antik dönem toplumlar üzerinde yapılan antropolojik çalışmalarda, uygun koşullarda vücudunun en iyi mineralleşmiş dokusu olan dişler en çok çalışılan materyaldir. İnsan dişleri antik toplumların beslenme alışkanlıkların anlaşılması ve yorumlanmasını sağlayan, yiyeceklerle olan direk temasından dolayı antropolojinin önemli biyososyal veri kaynağıdır (Trombley ve ark., 2019; Yılmaz ve Pehlevan, 2018).

Biyoarkeoloji alanında uzun bir geçmişe sahip olan oral patolojik lezyon analizleri, antik dönem insanların yaşam biçiminin rekonstrüksiyonunu yapan önemli bir bileşendir. Dolayısıyla ağız boşluğunu oluşturan tüm birleşenlerde görülen patolojik değişiklikler doğrudan diyet ile ilişkilendirilir. Tüketilen yiyeceğin türleri ve yapıları diş çürüğünün gelişim evrelerini etkileyebilir ve buna bağlı olarak ağız boşluğunda yeni gelişen durumlar diş çürüğünün gelişim riskini değiştirebilir. Bu bağlamda antik toplumların diyet davranışını aydınlatmak, geçim düzenlerindeki farklılıkları belirlemek, genel sağlık koşulları anlanmak, yaş, cinsiyet ve bireylerin sosyal statüleri ile ilişkili sosyokültürel geleneklerini daha geniş kavramlarda yorumlamak için paleopatologlar diş patolojisi verilerini sıklıkla kullanılmaktadır (Atamtürk ve Duyar, 2010; Erdal, 2012; Rohnbogner ve Lewis, 2016; Yılmaz ve Pehlevan, 2018). Dolayısıyla diş patolojisi çalışmaları toplumların beslenme biçimini yeniden yorumlar iken beslenme ve diş hastalıkları arasındaki bilinen ilişkiye de bağlı kalır (Yılmaz ve Pehlevan, 2018).

Diş patolojilerinin analizi genel stres seviyelerinin ölçülmesine ve değişen yaşam biçimlerinin bir topluluk üzerindeki etkisine yardımcı olur. Örneğin sağlıksız ağız sağlığı geniş etkilere sahip yüksek oral patolojilere neden olabilir ve bu da yetersiz beslenme komplikasyonlara yol açabilir. Örneğin yaşlı insanların takma diş kullanımı yiyecek çiğneme kabiliyetini düşürür ve bireylerin rahatça çiğneyebilecekleri bir diyet seçimine yol açar. Bu diyet seçimi, meyve ve sebze alımında azalma, hem nişasta olmayan polisakkaritler hem de mikro besin alımlarında düşüşlere neden olmaktadır. Bu

[1] Hakan Yılmaz, Doç.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van Türkiye, cerok_73@yahoo.com
[2] Timur Gültekin, Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara Türkiye, tgultekin@ankara.edu.tr
[3] Nevin Goksal, Doç.Dr., Polis Akademisi, Adli Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye,ngoksal@yahoo.com
[4] Sabahattin Erdoğan, Dr.Ögr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van Türkiye, sabahattinerdogan@gmail.com

durumda yaşlı insanlarda hem artan oral hastalıklara hem de hayatı tehdit eden sistemik hastalıklara yakalanma potansiyelini artırır (Walls ve Steele, 2004, Walss ve ark. 2000).
Antropolojide ağız sağlığının analizi genellikle farklı diş patolojilerinin farklı oranları tartışılarak yapılır. Genellikle, bu çalışmalar bir popülasyonun alt bölümleri (cinsiyet ve yaş) açısından analiz edilmektedir. Eğer sonuçlarda varsa bir farklılık bunlar rapor edilir. Özellikle biyoarkeoloji çalışmalarında ağız sağlığının cinsiyete bağlı farklılıklar incelenmektedir. Cinsiyetler arasında oral patolojik lezyon farklıkları sıklıkla iki modelde yorumlanmaktadır. Bunlar diyet davranışı hipotezleri ile üreme ekolojisi hipotezleridir (Trombley ve ark., 2019). Eskiden cinsiyetler arasındaki ağız sağlığı farklılığını yorumlar iken beslenme farklılığının bir sonucu olarak değerlendirmekteydi. Nitekim biyoarkeolojik çalışmalarda cinsiyetler arasındaki diş çürüğündeki farklılıkların besin değişikliğinin sonucu olarak nitelendiriliyordu. Örneğin erkeklerin et ve denizel kaynaklı protein yönünden zengin kaynaklara daha fazla erişime sahip olmaları, kadınların karasal bitkilere ve nişastalı kültürel bitkileri tüketmeleri cinsiyetler arasındaki diş çürüğünün farklığının nedeni olarak görülmekteydi. Dolayısıyla, cinsiyete dayalı diş çürüğü frekans farklılığı, erkekler ve kadınlar arasındaki karyojenik gıdaların tüketiminden kaynaklandığına inanılmaktaydı (Trombley ve ark., 2019).

Ancak, son yıllarda cinsiyetler arasındaki çürük sıklığındaki farklılığın, yaşa ve hamilelikle ilgili değişikliklere daha fazla bağlı olduğu bu da üreme biyolojisinin bir sonucu olarak değerlenmektedir. Bu model, östrojen ve progesteron gibi hormonlardaki periyodik üreme artışları, karyojenik bakterilere tampon görevi gören dişeti dokuları ile tükürük salgısının üretimi ve kalitesini etkilemektedir. Hamilelik sırasındaki yüksek östrojen düzeyi, çürük riskini arttırdığı gibi ağız homeostazinin korunmasında hayati önem taşıyan saliokimyasal ve saliometrik profilleri olumsuz yönde etkilemekte ve dişeti problemlerine de neden olmaktadır (Trombley ve ark., 2019; Lukacs, 2011). Nitekim biyoarkeoloji çalışmalarında kadınlarda diş çürüğünün erkeklere göre daha yüksek olduğu bilinmektedir (Lukacs ve Largaespada, 2006). Bu durum kadınların hamilelik döneminde hormonal değişime bağlı farklılıklar ile tükürük hipofonksiyonunda meydana gelen değişiklerin dişlerin çürümeye yatkın hale gelmesiyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla üreme çağındaki kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek karyojenik aktivite veya antemortem diş kaybı riskine sahip olduğu söylenebilir (Trombley ve ark., 2019; Yılmaz ve Pehlevan, 2018, Lukacs, 2011). Bununla birlikte, çürük lezyonunun cinsiyet arasında görülme farklılıkları evrensel değildir, çünkü bazı araştırmalar çürüğün cinsiyetler arasında ya küçük oranlarda ya da var olmadığını görülmüştür (Šlaus ve ark., 2018).

Trombley ve arkadaşları (2019) cinsiyetler arasındaki diş çürüğünde görülen farklılıkları iki ana modelle açıklamalarına rağmen kültürel alışkınlıklar göz ardı etmişlerdir. Kültür alışkanlıklar nadiren diyetsel düşüncelerin ötesindedir ve neredeyse kesin olarak dişlerde belirgin kültürel değişiklikler örneğin pipo aşınması (Ubelaker,1996), diş dolgusu (Oxilia ve ark., 2017), terzi çentiği (Ubelaker ve Jones, 2003), işe bağlı occlusal aşınma (Erdal, 2008), bilinçli diş sökme (Willman ve ark., 2016) gözlemlendiğinde tartışılır. Dolayısıyla diş patolojisi veya oral patolojik çalışmalara popülasyonun alt bölümlerine (cinsiyet ve yaş) bakmak ve beslenme farklılıklarını ilişkilendirmek ağız sağlığını gerçek anlamda doğrulamaz. Bunun yerine popülasyonlar arasındaki ve içindeki daha büyük karşılaştırmalara odaklanmak gerekir. Örneğin, ağız sağlığını kişisel düzeyde etkileyebilecek unsurlar içinde değerlendirilen pipo aşınması, terzi çentiği, işe bağlı occlusal aşınma, bilinçli diş sökme gibi kültürel uygulamalar sonucunda ağız içinde oluşan patolojik lezyonları diyete atfedilemez. Dolayısıyla, oral

patoloji analizlerinde kültürel uygulamaları göz ardı etmemek gerekir ve dolayısıyla geniş kapsamlı açıklamalardan kaçınılmalıdır. Antik toplumlarda alışılagelmiş davranışlar içinde gösterilen pipo kullanımı, dişlerin üçün el ya da alet olarak kullanılması dişlerde aşınmaya sebep olmakla beraber aynı zamanda dişlerin çürümesine de neden olurlar (Molnar, 2011; Rufino ve ark., 2017).

Bu çalışmanın amacı, 1-Muş'un Varto ilçesi bağlı Tepe köyünde bulunan mezarlık alanında ortaya çıkarılan iskeletlerin (Yılmaz ve ark., baskıda) ağız sağlığının en iyi göstergelerinden bir olan diş çürüğü oranlarını ortaya koymak. 2-Cinsiyetler arasında diş çürüğünün kadın bireylere doğru eğilim gösterdiği ifadesini kontrol etmek ve 3-diş çürüğünün yaş kategorisine göre bakılarak, daha yaşlı bireylerde lezyonun sıklığının daha fazla görüleceği beklentisine bakmaktır. Her ne kadar çürük sıklığının cinsiyetler arasında farklılığını değerlendirsek de, dişlerde çürük görülme yerlerine göre çürük tipleri, diş yönlerine göre çürüğü sıklığı da bu çalışmada değerlendirdik. Bunu yaparken, yakınçağ Tepeköy Höyük iskeletlerin çağdaşı olan diğer toplumlarla karşılaştırma yaparak diş çürüğünün sıklığın tartıştık.

Materyal ve Metotlar

Tepeköy Höyüğü kurtarma kazıları, Ahlat Müze Müdürü Mikail Ercek başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Sabahattin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında 2014-2018 yılları arasında yürütülmüştür. Höyük, Erzurum-Muş yolunun 40. kilometresinde yer alır. Höyüğün doğusundan Bingöl Çayı, batısında ise Muş-Erzurum Karayolu geçmektedir. Tepeköy Höyüğü yaklaşık 5 bin metrekarelik bir alana orta ölçekli bir höyüktür. Alparslan-2 Baraj projesi nedeniyle bölgenin sular altında kalacak olmasından dolayı 2014 yılında Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında Tepeköy Höyük'te kurtarma kazıları başlatılmıştır (Resim 1). Höyükteki kurtarma kazı çalışmaları 2018 yılında tamamlanmıştır. Mezarlık alan ise, höyüğün en üst yüzeyinde yer almaktadır. Mezarlık alanı 1900'lerin başından 1946 yılı Varto depremine kadar Tepe Köy sakinleri tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. İskeletler İslami inanışlara göre defnedilmiş olup bireyler doğu-batı pozisyonda, yüz güneye dönük ve sağ tarafa doğru yatırılmış basit toprak mezarlardır (Resim 2), (Yılmaz ve ark., baskıda).

Diş çürüğü Hillson (2001,2005), Caselitz (1998), Buikstra ve Ubelaker (1994), tarafından tarif edilen yöntemlere göre tanımlanmıştır. Diş yönlerine göre (distal, facial, lingual, mesial, occlusal) çürük sıklığı Hillson (2001,2005) ve Buikstra ve Ubelaker (1994)'dan adapte edilmiştir, çürük yerleri Hillson (2001,2005)'dan geliştirilmiştir: koronal diş çürükleri:-pit&füssür-, -ara yüz çürüğü (approximal)-, -taç yüzey çürüğü-; kök yüzey çürükleri:-kök çürüğü-, -sement-diş Minesi birleşim çürüğü (boyun)- ve -birçok yüzey çürüğü-), çürük dereceleri ise Caselitz (1998)'den geliştirilmiştir: -çürük başlangıcı, çürük diş yüzeyinin yarısından azı, çürük diş yüzeyinin yarısından fazlası, çürük dişin tamamında sadece kök kalır.

Bu çalışmanın materyali, Yakın Çağ'a tarihlenen 13 bireye (9 erkek, 4 kadın) ait toplam 282 daimi (175 diş erkek bireylere, 107 diş kadın bireylere) diş temsil etmektedir. Bireylerin yaş ve cinsiyet tayinleri Yılmaz ve arkadaşları (baskıda) tarafından yapılmıştır.

Resim 1: Muş Tepeköy Höyük

Resim 2: Tepeköy Höyük İskeletleri

Bulgular

İncelen bireylerde görülen diş çürüğü %12,3 'dür. Ön diş grubunda gözlenen diş çürüğü %2,1 iken arka diş grubunda %10,2'dir . Cinsiyetler arasında diş çürüğünün görülme sıklığı kadın bireylerde %11,22'iken erkek bireylerde %9,71'dir. Kadın ve erkek bireylerin diş gruplarına göre çürük sıklığı tablo 1'de verilmiştir. Ayrıca hem kadın hem de erkek bireylerin diş grupları ve sağ-sol taraflarına göre diş çürük sıklıkları tablo 2 ve 3'de gösterilmektedir.

DİŞ GRUPLARI	KADIN BİREYLER % ÇÜRÜK SIKLIĞI	ERKEK BİREYLER % ÇÜRÜK SIKLIĞI
I1	0	0
I2	0	8
C	0	7,69
P1	0	7,69
P2	0	4,76
M1	18,75	13,64
M2	35,71	20
M3	33,33	23,07

Tablo 1: Yakınçağ Muş Tepeköy Kadın-Erkek Bireylerinin Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

Diş Grupları	*Kadın Birey Sol Çene % Çürük Sıklığı*	*Kadın Birey Sağ Çene % Çürük Sıklığı*
I1	0	0
I2	0	0
C	0	0
P1	0	0
P2	0	0
M1	25	12,5
M2	14,29	57,14
M3	0	57,14

Tablo 2: Yakınçağ Muş Tepeköy Kadın Bireylerinin Sol-Sağ Çenelerinin Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

DİŞ GRUPLARI	ERKEK BİREYLERİN SOL ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI	ERKEK BİREYLERİN SAĞ ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI
I1	0	0
I2	16,67	0
C	7,14	8,33
P1	7,69	7,69
P2	8,33	0
M1	9,09	18,18
M2	20	20
M3	16,67	28,57

Tablo:3 Yakınçağ Muş Tepeköy Erkek Bireylerinin Sol-Sağ Çenelerinin Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

Diş gruplarına göre üst ve alt çenedeki diş çürüğü sıklığı Tablo 4'de verilmiştir. İncelenen bireylerde diş çürüğü sıklığı alt dişlerde daha yüksektir. Bu durum besin artıkların alt dişlerde kalma süresinin üst dişlere göre yüksek olması, yerçekiminin doğasına göre alt dişlere göre üst dişlerde antemortem ve postmortem diş kaybının fazla görülmesi alt çenede çürük sıklığının makul açıklaması olabilir. Tablo 5'de diş çürük sıklığının çene yarımlarına göre dağılımı verilmiştir. Sağ taraf çürük sıklığın oransal yüksekliği bireylerin daha fazla sağ taraflarında besinlerini tutukları ve sağ taraflarıyla daha fazla çiğneme gerçekleştirmiş gibi en azından temkinli bir tahminde bulunmak gerekliği söylenebilir.

DİŞ GRUPLARI	ÜST ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI	ALT ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI
I1	0	0
I2	5,56	4,76
C	0	9,09
P1	0	9,52

P2	0	5,56
M1	10,52	21,05
M2	13,33	36,84
M3	27,27	28,57

Tablo 4: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Üst-Alt Çenelerinin Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

Tablo 6, 7 ve 8'de yaş gruplarına göre diş çürüğü dağılımı verilmiştir. Yaş ile birlikte diş çürüğü görülme oranının artığı görülmüştür. Tablo 9'da diş çürüklerin görülme yerlerine bakıldığında koronal diş çürüklerin oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Kadın ve erkek birey arasında diş çürüğü görülme yerlerine göre dağılımı Tablo 10'da verilmiştir. Burada görüleme yerlerine göre kadınlarda koronal diş çürüğü daha fazladır. Bu durum kadınların daha çok geç yetişkinlerle temsil edilmesinden dolayıdır (Tablo 11,12). Tablo 13 ve 14'de diş çürüğü derecelerin dağılımı görülmektedir.

DİŞ GRUPLARI	SOL ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI	SAĞ ÇENE% ÇÜRÜK SIKLIĞI
I1	0	0
I2	11,11	0
C	5	5,26
P1	5,26	4,76
P2	5,26	0
M1	15,78	15,78
M2	17,64	35,29
M3	9,09	42,85

Tablo 5: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Çene Yarımlarının Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

YAŞ GRUBU	DİŞ ÇÜRÜĞÜ %
Genç Yetişkin	11,22
Orta Yetişkin	4,82
İleri Yetişkin	40

Tablo 6: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Yaş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

YAŞ GRUBU	ÜST ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI	ALT ÇENE % ÇÜRÜK SIKLIĞI
Genç Yetişkin	5,88	16,07
Orta Yetişkin	2,98	6,41
İleri Yetişkin	37,5	41,17

Tablo 7: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Üst-Alt Çenelerinin Yaş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

DİŞ GRUPLARI	GENÇ YETİŞKİN DİŞ ÇÜRÜĞÜ %	ORTA YETİŞKİN DİŞ ÇÜRÜĞÜ %	İLERİ YETİŞKİN DİŞ ÇÜRÜĞÜ %
I1	0	0	0
I2	0	5,26	20
C	0	0	50
P1	0	0	40
P2	0	0	33,33
M1	18,75	10	100
M2	35,71	12,5	50
M3	33,33	16,66	100

Tablo 8: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Yaş ve Diş Gruplarına Göre Diş Çürüğü Sıklığı

	Koronal Diş Çürükleri	Kök Yüzey Çürükleri	Bir Çok Yüzeyde Çürükler
Genel	5,56	3,89	1,77

Tablo 9: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerin Çürük Görülme Yerlerine Göre Diş Çürüğü Sıklığı

	Koronal Diş Çürükleri	Kök Yüzey Çürükleri	Bir Çok Yüzeyde Çürükler
Kadın	10,28	0,93	0
Erkek	6,36	5,71	2,85

Tablo 10: Yakınçağ Muş Tepeköy Kadın-Erkek Bireylerinin Çürük Görülme Yerlerine Göre Diş Çürüğü Sıklığı

	Koronal Diş Çürükleri	Kök Yüzey Çürükleri	Bir Çok Yüzeyde Çürükler
Genç Erişkin	10,28	0,93	0
Orta Erişkin	0,68	2,75	1,37
İleri Erişkin	10,71	21,42	10,71

Tablo 11: Yakınçağ Muş Tepeköy Bireylerinin Yaş Gruplarının Çürük Görülme Yerlerine Göre Diş Çürüğü Sıklığı

CİNSİYET	KORONAL DİŞ ÇÜRÜKLERİ			KÖK ÇÜRÜKLERİ	YÜZEY	BİR ÇOK YÜZEYDE ÇÜRÜKLER
	Pit&Füssür	Ara Yüz Çürüğü (approximal)	Taç Yüzey Çürüğü	Sement-Diş Minesi Birleşim Çürüğü (Boyun)	Kök Çürüğü	----------
Kadın %	10,28	0	0	0,93	0	0
Erkek %	0	1,71	0,57	1,71	4	2,85

Tablo12: Yakınçağ Muş Tepeköy Kadın-Erkek Bireylerinin Çürük Görülme Yerlerine Göre Diş Çürüğü Sıklığı

Cinsiyet	Diş Çürüğü Derecesi			
	Çürük Başlangıcı	Çürük Diş Yüzeyinin Yarısından Azında	Çürük Diş Yüzeyinin Yarısından Fazlasında	Çürük Dişin Tamamında
Kadın	11,21	0	0	0
Erkek	0,57	4,57	1,14	3,42

Tablo13: Yakınçağ Muş Tepeköy Kadın-Erkek Bireylerinin Diş Çürüğü Derecesi

Yaş Grubu	Diş Çürüğü Derecesi			
	Çürük Başlangıcı	Çürük Diş Yüzeyinin Yarısından Azında	Çürük Diş Yüzeyinin Yarısından Fazlasında	Çürük Dişin Tamamında
Genç Erişkin	11,21	0	0	0
Orta Erişkin	0	2,72	0	2,04
İleri Erişkin	3,57	14,28	7,14	10,71

Tablo14: Yakınçağ Muş Tepeköy Yaş Gruplarına göre Diş Çürüğü Derecesi

Cinsiyet	Distal	Mesial	Labial	Buccal	Lingual	Occlusal	Facial
Kadın %	0,93	0	0	0	0	10,28	0
Erkek %	1,14	2,28	0	0,57	0	3,42	2,85

Tablo15: Yakınçağ Muş Tepeköy Cinsiyete Göre Diş Yönlerindeki Diş Çürüğü Sıklığı

Yaş Grubu %	Distal	Mesial	Labial	Buccal	Lingual	Occlusal	Facial	Tanımsız
Genç Erişkin	0,93	0	0	0	0	10,28	0	0
Orta Erişkin	0	0,68	0	0,68	0	0	2,04	1,36
İleri Erişkin	7,14	10,71	0	0	0	0	14,28	10,71

Tablo16: Yakınçağ Muş Tepeköy Yaş Gruplarının Diş Yönlerine Göre Diş Çürüğü Sıklığı

BULGULARIN ÖZETİ:

- Genç yetişkin bireylerde occlusal diş çürüğü daha fazladır.
- Genç yetişkinlerde occlusal diş çürükleri M1, M2, M3'de görülmüştür.
- Orta ve ileri yetişkinlerde mesial, buccal, distal, facial ve hangi yönde olduğunu belirleyemediğimiz yani tanımsız olarak nitelendirdiğimiz diş çürükleri görülmüştür.
- Orta Erişkin bireylerde M1'de mesail, M2'de faical ve tanımsız, M3'de occlusal ve buccal, I2'de tanımsız diş çürüğüne rastlanmıştır.
- İleri yetişkinlerde I2'de tanımsız, C'de distal, labial ve facial, P1'de mesial, ve facial, P2'de tanımsız, M1'de mesial ve tanımsız, M2'de mesial ve facial, M3'de facial yönde diş çürüğüne rastlanmıştır.
- Kadın bireylerde distal ve occlusal diş çürüğü görülür iken, erkelerde labial ve lingual hariç tüm yönlerde diş çürüğüne rastlanmıştır.
- Sol ve sağ çenede facial ve occlusal diş çürükler benzer orandadır.
- Kadın bireyler sağ ve sol taraf dişlerine bakıldığında; sağ tarafta occlusal diş çürüklerine daha fazladır.
- Erkek bireylerde sağ ve sol taraf dişlerde facial diş çürükleri sol tarafa göre daha yüksektir.

- Diş çürüğü derecelerine göre bakıldığında, kadın bireylerde başlangıç düzeyde, erkek bireylerde ise dişin tamamındadır.
- Yaş gruplarına göre diş çürüğü dereceleri genç erişkinlerde başlangıç düzeyde, orta ve ileri erişkinlerde çürük diş yüzeyinin yarısından fazlası ve tamamındadır.
- Kadın bireylerde koronal diş çürükleri daha sık rastlanırken, erkek bireylerde kök yüzey çürükleri daha fazladır.
- Kadın bireylerde koronal diş çürükleri M1,M2 ve M3 dişlerde tespit edilmiştir. Erkek bireylerde koronal diş çürükleri C, P1, M2, M3 dişlerde, kök yüzey çürükleri ise C, P1, M1, M2, M3 dişlerde görülmüştür.
- Kadın bireylerin koronal diş çürükleri daha çok pit&füssür ve ara yüz çürüğüdür (approximal). Erkek bireylerin koronal diş çürükleri ara yüz çürüğü (approximal) ve taç yüzey çürüğüdür. Erkek bireylerde koronal diş çürükleri görülmemiştir. Ancak erkek bireylerde kök yüzey çürükleri içinde değerlendirilen sement-diş minesi birleşim çürüğü (boyun) ile kök çürükleri daha sık görülmüştür.
- Genç erişkinlerde koronal diş çürükleri, orta ve ileri erişkinlerde hem koronal hem de kök yüzey çürükleri görülmektedir.
- Üst çenede koronal diş çürüklerine, alt çenede ise kök yüzey çürükleri daha fazladır.
- Çizim 1: Diş çürüğüne etkileyen faktörlerin şematik gösterimi.

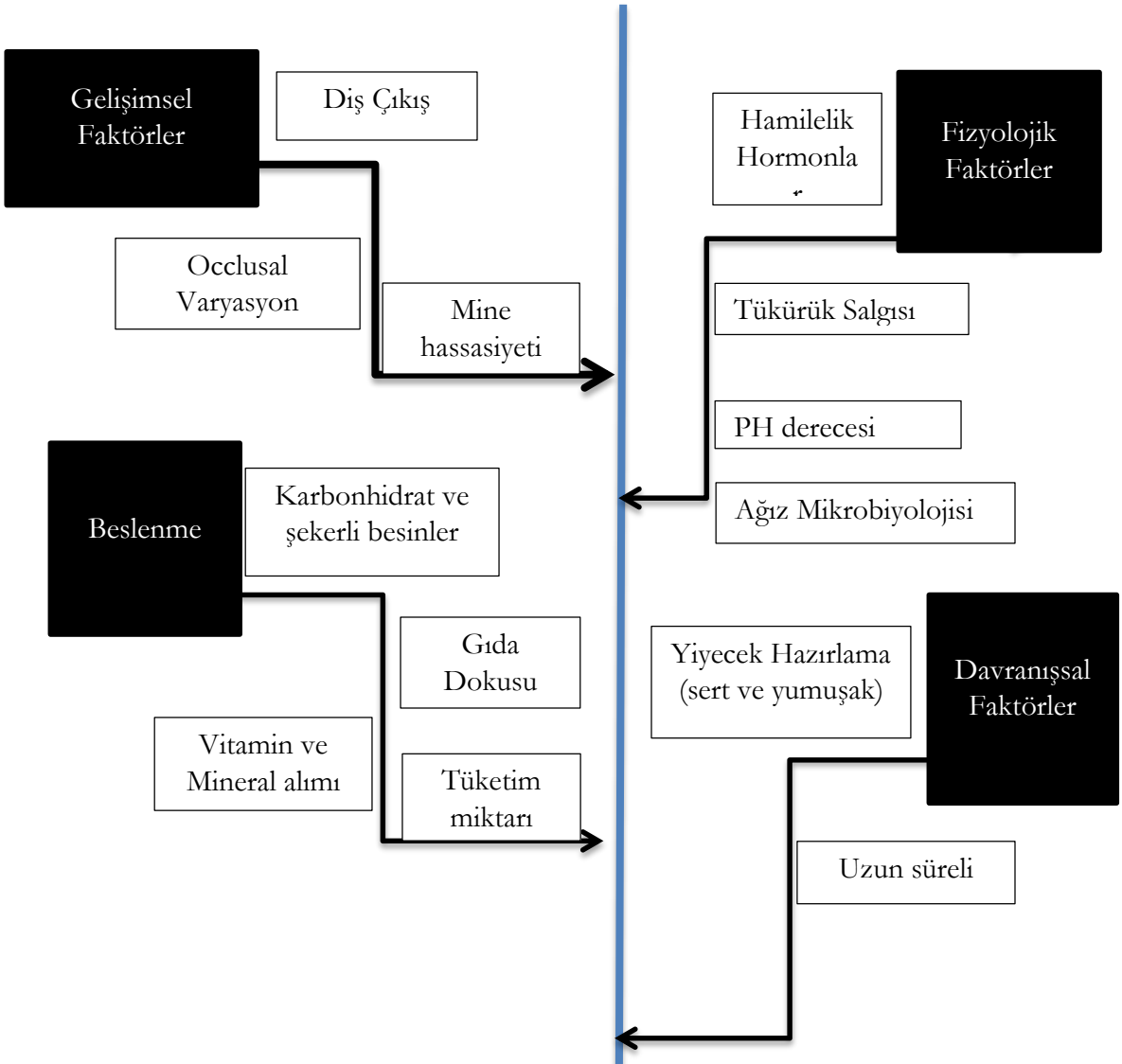

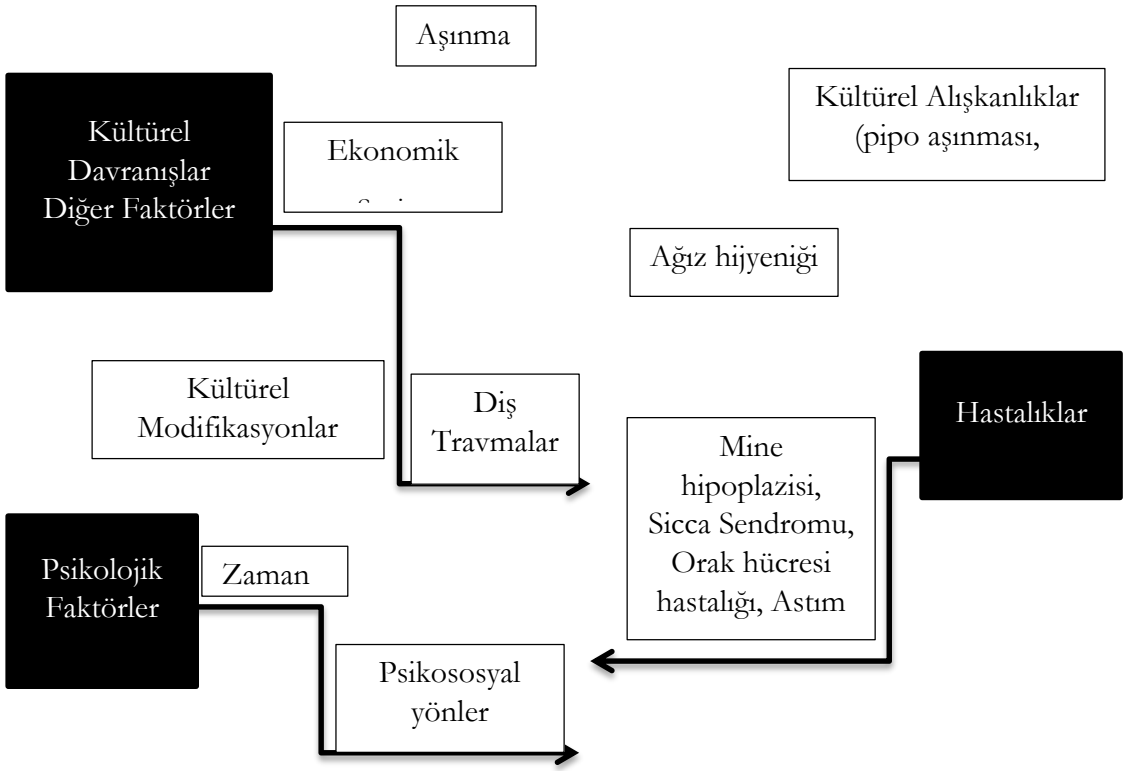

DİŞ ÇÜRÜĞÜ

Çizim 1: Diş Çürüğünü Etkilen Faktörler (Vu Tran, 2014 Geliştirilmiştir).

Tartişma ve Sonuç

Dünyanın en yaygın enfeksiyon hastalığından bir olan diş çürüğü, arkeolojik popülasyonlarda en çok tanınan hastalıklardan biridir (Yılmaz ve Pehlevan, 2018). Diş çürüğü, diş minesinin organik asitlerle odaksal demineralizasyonun bir sürecidir. Organik asitler, ağız boşluğundaki yiyecek parçacıklarını tüketen bakteriler tarafından üretilirler. Ağız tamponlama kapasitesi ile birlikte gıda parçacıklarının moleküler yapısı, bu parçacıkların temizleme süresini ve ağız boşluğundaki asidofilik bakterilerin metabolizma (üreme) hızını belirler. Ağız tamponlama kapasitesi, besin moleküllerinin atılmasını aynı zamanda pH seviyelerini ve tükürük akış hızlarını değiştirerek ağızdaki bakteri popülasyonunun üreme oranını sınırlandırır. Karbonhidratlar gibi kompleks diyet molekülleri daha uzun temizlenme sürelerine sahiptirler ve oral bakterilerin metabolizma oranını hızlandırırlar. Bu, karbonhidrat bakımından zengin gıdaların diş çürüğü sıklığını artırabileceğini ve bu artışın ağız fizyoloji ve ağız florasının doğal ortamının değiştirebileceğini gösterir (Temple, 2016).

Diş çürüğü sıklığının karşılaştırmalı bir bağlamda incelenmesi, diyet değişimini anlamak, arkeolojik dönem toplumların geçim uygulamalarını değerlendirmek için önemli bir kaynaktır (Temple, 2016). Ancak hangi arkeolojik toplumların geçim ekonomileri anlamak için diş çürüğü sıklığı kaynak olarak verilebilir? Yakın Çağ mı yoksa Neolitik Çağ mı? Aslında Temple (2016) 1970'lerde yayınlanan

önemli bir çalışmanın, modern biyoarkeologlar için paha biçilmez bir kaynak olduğunu ve olmaya devam ettiğini belirtiyor. Bu çalışma, Japonya'nın tarih öncesi Jomon kültüründe geçim ekonomileri farklı 60'tan fazla grubun karşılaştırılmalı çürük sıklığıdır. Bunlar, avcı-toplayıcı, karışık avcı-toplayıcı/tarım ve tarım toplumlarıdır. Temple (2016) Jomon'ların balıkçılık, avcılık ve yabani bitki tüketmeyi sürdürürken yüksek seviyelerde kardiyojenik kültür bitkilerini de tükettiklerini destekleyen verilere ulaşıldığını belirtmektedir. Temple (2016) çalışmanın biyoarkeolojik araştırmaların temelini oluşturduğunu söylemektedir. Nitekim Temple göre bu benimsenen karşılaştırmalı yaklaşımın, antik toplumların geçim ekonomilerle ilgili hipotezleri formüle etmek ve test etmek için önemli olduğu, özellikle farklı geçim ekonomilerine sahip toplumların (avcı, avcı-toplayıcı, tarım) ve bu ekonomiler arasında geçiş gösteren toplumların beslenme biçimini tanımlamak için çürük sıklığı kullanılabileceğini söylüyor. Aslında Temple bu yapısal kuramın farklı geçim ekonomilerine sahip arkeolojik topluluklar için belirtmektedir. Dolayısıyla arkeolojik topluluklar üzerinde yapılan diş çürüğü çalışmaları Temple'n bahsettiği yapısal kuramı temel alarak değerlendirmek pek de anlamlı sayılmaz. Bizce çürük sıklığı karşılaştırmaları Temple'n bahsettiği gibi geçim ekonomileri farklı ve geçiş ekonomi gösteren arkeolojik toplulukların üzerinde değerlendirilmelidir.

Besin tüketimi özellikle karbonhidrat tüketimi, çürük gelişimi ile doğrudan ilişkilidir, çünkü ağızdaki bakteriler karbonhidratları mayalarken demineralizasyona neden olan organik asitler üretirler. Dolayısıyla çürüme sıklığının genel anlamda bireylerin besin tüketimi ve ağız sağlığına bağlı olsa da, geçim ekonomilerindeki yaygın değişiklikler örneğin karbonhidrat tüketiminin artması ağız sağlığına zararlı etkilere neden olur. Goodman ve Martin'in (2002), diş çürüğü sıklığına dair değerlendirmesinde tarım öncesinde çürüme sıklığının çok düşük olduğunu ve tarım sonrası toplumlarda rafine karbonhidratların besin tüketimine katılmasıyla diş çürümesinin arttığını belirtiyorlar. Goodman ve Martin olmak üzere Karsten ve ark., (2019), Lee ve ark., (2019), Larsen (2015), Meng ve ark. (2011, 2014) gibi çoğu biyoarkeolog "rafine karbonhidratların besin tüketimine katılması", düşüncesine katılmaktadır. Ancak Watson (2008), meseleyi farklı bir pencereden değerlendiriyor. Bu konuda Watson'ın çalışması özellikle ilginçtir. International Journal of Osteoarchaeology dergisinde çıkan makalesinde Kuzeybatı Meksika'daki Sonoran Çölü'ndeki tarım öncesi La Playa halkının yüksek diş çürüğü sıklığına sahip olduğu, bu durumun asıl nedeninin şeker oranı yüksek kaktüs meyvesi tüketmelerinden kaynaklandığını söylemektedir. Benzer şekilde Costa (1980), Halcrow ve arkadaşları (2013) ile Nelson ve arkadaşları (1999) çalışmalarını sayabiliriz. Dolayısıyla diş çürüğünü ekonomik ve ekolojik ilişkilerle değerlendirmek gerekiyor. Nitekim günümüz toplumlarda işlenmiş şekerli yiyecekler olan bağımlılık dünyadaki çürük oranını arttırdığını biliyoruz.

Çürük lezyonları, diş yüzeyindeki konumuna bağlı olarak farklı şekilde görülmektedir. Bunlar koronal diş çürükleri ve kök yüzey çürükleridir. Koronal diş çürükleri, taç yüzeyinin farklı konumlarında yer alan yüzey çürükleri olarak tanımlanır. Bunlar, pit&füssür, ara yüz çürüğü (approximal) ve taç yüzey çürüğü olarak alt bölümlere ayrılabilir. Kök yüzey çürükleri ise sement-mine birleşim çürüğü (boyun) ve kök çürüğü olarak tanımlanabilir. Bunların dışında ileri aşınma sonucunda dentinin maruz kaldığı pulpa çürükleri de dişin farklı konumlarında tanımlanan çürükler olarak yer alır (Hillson 2001, 2005). İnsan diş grupları içinde molar ve premolar dişler occlusal yüzeyleri çukur ve yarık sistemleri ile karakterizedir ve çürüklere karşı özellikle hassas diş gruplarıdır. Günümüz insan popülasyonlarında çürük saldırısı içinde en fazla risk altındaki bölge birinci molar dişlerinin occlusal

fissür sistemleridir ve alt birinci molar dişlerinin buccal pit veya yüzey çukurlukları ilk çürüklerin görüldüğü yerlerdir (Hillson 2008). Yakınçağ Muş Tepeköy Höyük iskeletlerinde koronal çürükler %5,56, kök yüzey çürükleri %3,89 ve birçok yüzeyde çürükler %1,77'dir. İncelenen toplulukta genç erişkinlerde koronal çürükler %10,28, kök yüzey çürükleri %0,93 ve birçok yüzeyde çürükler ise hiç rastlanmamıştır. Orta erişkin bireylerde koronal çürükler %0,68, kök yüzey çürükleri %2,75 ve birçok yüzeyde çürükleri %1,37'dir. İleri yetişkin bireylerde ise koronal çürükler %10,71, kök yüzey çürükleri %21,42 ve birçok yüzeyde çürükleri %10,71 oranı tespit edilmiştir. Tüm bu veriler bakıldığında koronal diş çürüklerin genç erişkin bireylerde yüksek, daha sonra ki yaş grubunda ise düşük olduğu görülmektedir. Nitekim Hillson'da (2001) koronal diş çürüklerin genç erişkinlerde daha yüksek görüldüğü, kök yüzey çürüklerin ise yaş ile birlikte sürekli artış gösterdiğini belirtmiştir. Wasterlein ve arkadaşları (2009), Otani ve arkadaşları (2009), Keenlyside (2008) ile başka isimlerde kök çürüklerin yaş ile birlikte artığını ileri sürmüşlerdir. Diş çürüğüne etkileyen ikinci görüş, gıdalara bağlı diş aşınmalarıdır. Bu görüşte, diş sert yiyeceklerle birlikte yıpranmaya başlar ve diş aşınmaya başlar. Daha sonra dişin occlusal yüzeyindeki çukur ve yarıkların mevcudiyeti azalır ve sonuçta çiğneme yüzeyinde daha az girinti görülür (Hillson 2008). Diş aşınması ile çürük arasında ilişkiyi Larsen (2015) yüksek aşınma pulpa'yı açığa çıkarır ve yüksek diş çürük oranlarına neden olabilir diyor. Diş aşınmasına neden olan diğer bir alternatif faktör ise bireysel ve kültürel alışkanlıkların neden olduğu aşınmalar. Bu aşınmaların sonucunda diş çürükleri görülmektedir. Örneğin dişlerin alet olarak kullanılması, pipo kullanımı, terzi çentiği gibi faktörlerde çürükle ilişkilendirilir. İncelenen iskeletlerin hiçbirinde bireysel ve kültürel alışkanlıklarda görülen diş çürüğüne rastlanmamıştır ancak ileri diş aşınmanın oluşturduğu diş çürüğüne %1.71 oranında rastlanmıştır.

Biyoarkeologlar çürük sıklığını değerlendirirken karbonhidrat bakımından zengin yiyecekler ile birlikte şeker tüketimini göz önüne alarak antik toplumların beslenme biçimlerini yeniden yapılandırırlar. Her ne kadar karbonhidrat tüketimi diş çürüğünün birincil nedeni olsa da, hastalık sürecinde bir dizi başka faktörler de mümkündür (Karsten ve ark., 2019). Bu değişken faktörler yaş, cinsiyet, hormon düzeyi, tükürük akış hızı, tükürüğün kimyasal bileşimi, mine hipoplazisi, Sicca Sendromu, Orak hücresi hastalığı, Astım, genetik, hamilelik, hamilelik süresince yeteri kadar alınmayan bazı vitamin ve minareler, özellikle demir, folik asit, B–12, D ve çinko, düşük ağırlıkta doğum ve uzun süreli emzirme, aşınma, içme suyundaki flor oranı (flor seviyesi ile çürük sıklığının pozitif ilişkisi), zaman ve psikososyal yönlerde göz önüne alınması gereken faktörlerdir (Karsten ve ark., 2019;Yılmaz ve Pehlevan, 2018). Diş çürüğünde beslenme faktörü yanı sıra, çürük-gen ilişkisini gösteren bulgular ve genetik kanıtlar da söz konusudur. Tayla Cavallari ve arkadaşlarının 2019 yılında yayınladıkları makale:"Dental caries: Genetic and protein interactions" çürük-gen ilişkisinin altını çiziyor. Cavallari ve ark. (2019), bu çalışmada genetik faktörlerin diş çürüğünün gelişiminde rol oynadığını ve birkaç genin hastalıkla ilişkili olduğuna dair bilimsel kanıtlar ele alıyorlar. Yang ve arkadaşları (2019), diş çürüğüne karşı umut verici anti-çürük aşısı gibi uygulanabilir deneysel çalışmaların yapıldığını mevcut çalışmalarda çürük önleyici aşının toplumun ağız sağlığını iyileştirmeye yardımcı olabileceğini söylüyor. Bu tip aşıların bulunacak olması gelecekte antropologların işini oldukça rahatlatacaktır çünkü çürük yok.

Diş çürüğünün cinsiyetler arasında farklılık gösterdiği bilinmektedir. Kadınlarda diş çürüğünün önemli ölçüde daha yüksek olduğunu gözlemleyen biyoarkeolojik araştırmalar, kadınların doğurganlık

ve tükürük hipofonksiyonunda hormona bağlı değişikliklerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Trombley ve ark., 2019, Lukacs, 2011). Walter ve arkadaşlarının (2016) ileri sürdüğü üzere, eşzamanlı olarak çürük sıklığının erkek ve kadın bireyler arasındaki farklılıkların, üreme çağında ortaya çıkan biyolojik faktörlerin bir sonucu olabileceğini belirtiyor. Örneğin kız çocukların dişlerin daha erken çıkarması, kadınlarda çürük sıklığının daha yüksek olduğu önerisi tartışılmaktadır (Carvalho ve ark., 2019). Son araştırmalar, hamilelik sırasında artan östrojen üretimi ve tükürük akışının azalması arasındaki ilişkinin kadınlarda daha yüksek çürük görülme sıklığını bir nedeni olduğu gösterilmektedir (Carvalho ve ark., 2019). Yakınçağ Muş Tepeköy Höyük kadın bireylerde gözlenen koronal çürük oranı %10,28 iken erkek bireylerde bu oran %6,36'dır. Genç erişkin kadın bireyler ile orta erişkin erkek bireyleri karşılaştırıldığında genç erişkin kadın bireylerin çürüğe yakalanma oranı orta erişkin erkek bireylere göre %9.6 daha fazladır. Dolayısıyla Yakınçağ Muş Tepeköy Höyük genç erişkin kadın bireylerde gören yüksek diş çürüğü sıklığının muhtemel nedeni kadın bireylerin biyolojik yapısıyla ilgili olmalıdır. Gelecekteki çalışmalarda, diş çürüğüne ilişkin biyolojik faktörleri aydınlatmak için sabit izotop verilerinin dahil edilmesi gerekiyor. Bu da cinsiyetler arasındaki çürük sıklığının hangi faktörlerin daha ilgili olduğunu kanıtlayabilir.

Kaynakça

Atamtürk, D. ve Duyar, İ. 2010 "Resuloğlu Erken Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27,1:33-52.

Carvalho, M.R.G. Pezo-Lanfranco, L. Eggers, S. 2019 "One tooth one child': evaluating the effects of diet and fertility on the oral health of women from archaeological sites in South America", *European Journal of Oral Sciences* 127:52-64.

Caselitz, 1998 "Caries-Ancient Plague of Humankind", *Dental Anthropology Fundamentals, Limits, and Prospects* (Ed:Kurt W. Alt, Friedrich W. Rösing, Maria Teschle-Nicola), Springer-VerlaglWien.

Cavallari, T. Arima, L.Y. Ferrasa, A. Moysés, S.J. Moysés, S.T. Herai, R.H. Werneck, R.I. 2019 "Dental caries: Genetic and protein interactions", *Archives of Oral Biology* 108:104522.

Costa, R. L. 1980 "Incidence of Caries and Abscesses in Archeological Eskimo Skeletal Samples from Point Hope and Kodiak Island, Alaska", *American Journal of Physical Anthropology* 52:501-514.

Duyar, İ. and Erdal, Y.S, 2003 "A new approach for calibrating dental caries frequency of skeletal remains", *HOMO* 54,1:57-70.

Erdal, Y.S. 2008 "Occlusal Grooves in Anterior Dentition among Kovuklukaya Inhabitants (Sinop, Northern Anatolia, 10th Century AD)", *International Journal of Osteoarchaeology* 18:152–166.

Erdal, Y.S. 2012 "Tasmasor Yakınçağ Nekropolü ve İskeletlerinin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *Tasmasor (Ed: Süleyman Y. Şenyurt). Ankara: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları* 4:329-458,

Goodman, A.H. and Martin, D.L. 2002 "Reconstructing Health Profiles from Skeletal Remains". R.H. Steckel, and J.C. Rose, editors. *The Backbone of History* Cambridge University Press. p 11-60.

Halcrow, S.E., Harris, N.J., Tayles, N., Ikehara-Quebral, R., Pietrusewsky, M. 2013 "From the Mouths of Babes: Dental Caries in Infants and Children and the Intensification of Agriculture in Mainland Southeast Asia", *American Journal of Physical Anthropology* 150:409-420.

Hillson, S. 2001 "Recording Dental Caries in Archaeological Human Remains. *International Journal of Osteoarchaeology* 11:249–289.

Hillson, S. 2005 *Teeth* Second Edition, Cambridge University Press

Karsten, J.K., Jeske, R.J., Edwards, R.W., Strange, D., Kubehl, K., Behm, J.A. 2019 "Assessing subsistence and its relationship to cultural complexity in the late prehistoric upper Midwest: A new perspective provided by dental health", *American Journal of Physical Anthropology* 168:750-753.

Keenleyside, A. 2008 "Dental Pathology and Diet at Apollonia, a Greek Colony on the Black Sea", *International Journal of Osteoarchaeology* 18:262-279.

Lee, H. Hong, J.H. Hong, Y. Shin, D.H. Slepchenko, S. 2019 "Caries, antemortem tooth loss and tooth wear observed in indigenous peoples and Russian settlers of 16th to 19th century West Siberia", *Archives of Oral Biology* 98:178-181.

Lukacs,J.R, 2011 "Sex Differences in Dental Caries Experience: Clinical Evidence, Complex Etiology". *Clinical Oral Investigations* 15,5:649-656.

Lukacs,J.R.-L.Largaespada, 2006 "Explaining sex differences in dental caries prevalence: saliva, hormones, and "life-history" etiologies", *American Journal of Human Biology* 18:540-555.

Meng,Y., Zhang, Hu-Qin., Pan, F., Zhou-De He., Jin-Ling Shao, Yin Ding, 2011 "Prevalence of dental caries and tooth wear in a Neolithic population (6700–5600 years BP) from northern China", *Archives of Oral Biology* 56:1424-1435.

Meng,Y., Shao, Jin-Ling, Jiang, N., Pan, F., Gu, Yong-chun, Zhao, Zhi-He. 2014 "The frequency and distribution of caries among the Iron Age population (about 2200 years BP) buried in the Mausoleum of Emperor Qinshihuang", *Archives of Oral Biology* 59:207-216.

Molnar, P. 2011 "Extramasticatory Dental Wear Reflecting Habitual Behavior and Health in Past Populations", *Clinical Oral Investigations* 15,5:681-690.

Nelson, G.C., Lukacs, J.R., Yule, P. 1999 "Dates, Caries, and Early Tooth Loss during the Iron Age of Oman", *American Journal of Physical Anthropology* 108:333-343.

Otani, N. Hamasaki, T. Soh, I. Yoshida, A. Awano, S. Ansai, T. Hanada, N. Miyazaki, H. Takehara, T. 2009 "Relationship between root caries and alveolar bone loss in the first wet-rice agriculturalists of the Yayoi period in Japan". *Archives of Oral Biology* 54: 192–200.

Oxilia, G., Fiorillo, F., Boschin, F., Boaretto, E., Apicella, S.A., Matteucci, C., Panetta, D., Pistocchi, R., Guerrini, F., Margherita, C., Andretta, M., Sorrentino, R., Boschian, G., Arrighi, S., Dori, I., Mancuso, G., Crezzini, J., Riga, A., Serrangeli, M.C., Vazzana, A., Salvadori, P.A., Vandini, M., Tozzi, C., Moroni, A., Feeney, R. N. M., Willman, J.C., Moggi-Cecchi, J., Benazzi, S. 2017 "The dawn of dentistry in the late upper Paleolithic: An early case of pathological intervention at Riparo Fredian", *American Journal of Physical Anthropology* 163,3:446-461.

Rohnbogner, A and Lewis, M. 2016 "Dental Caries as a Measure of Diet, Health and Difference in Non-Adults from Urban and Rural Roman Britain", *Dental Anthropology* 29,1:16-31.

Šlaus, M., Bedić, Ž., Bačić, A., Bradić, J., Vodanović, M. and Brkić, H. 2018 "Endemic warfare and dental health in historic period archaeological series from Croatia", *International Journal of Osteoarchaeology* 28:65-74.

Temple, D.H. 2016 "Caries: The Ancient Scourge", *A Companion to Dental Anthropology* (Ed: Joel D. Irish and G. Richard Scott), John Wiley & Sons, Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, PO19 8SQ, UK.

Trombley, T.M., Agarwal, S.C., Beauchesne, P.D., Goodson, C., Candilio, F., Coppa, A. and Rubini, M., 2019 "Making sense of medieval mouths: Investigating sex differences of dental pathological lesions in a late medieval Italian community", *American Journal of Physical Anthropology* 169:269-253.

Ubelaker, D.H. 1996 "Pipe Wear: Dental Impact of Colonial American Culture", *Anthropologie*, l:34,3:321-327.

Ubelaker, D.H. and Jones, E.B. 2003 "Human remains from Voegtly Cemetery, Pittsburgh, Pennsylvania", *Smithsonian Contributions to Anthropology no:4, Smithsonian Institution Press*

Walls, A.W, Steele, J.G, Sheiham, A, Marcenes, W, Moynihan, P.J. 2000 "Oral health and nutrition in older people", *Journal of Public Health Dentistry* 60,4:304-307.

Walls, A. W, and Steele, J.G. 2004 "The Relationship between Oral Health and Nutrition in Older People". *Mechanisms of Ageing and Development* 125,12:853-857.

Walter, R.S. DeWitte, S.N. Redfern, R.C. 2016 "Sex differentials in caries frequencies in Medieval London", *Archives of Oral Biology* 63: 32-39.

Watson, J. T., 2008 "Prehistoric Dental Disease and the Dietary Shift from Cactus to Cultigens in Northwest Mexico", *International Journal of Osteoarchaeology* 18:202-212.

Wasterlain, S.N. Hillson, S. Cunha, E. 2009 "Dental caries in a Portuguese identified skeletal sample from the late 19th and early 20th centuries". *American Journal of Physical Anthropology* 140:64-79.

Willis, A and Oxenham, M. F. 2013 "The Neolithic Demographic Transition and Oral Health: The Southeast Asian Experience", *American Journal of Physical Anthropology* 152:197-208.

Willman, J.C. Shackelford, L.and Demeter, F. 2016 "Incisor Ablation among the Late Upper Paleolithic People of Tam Hang (Northern Laos): Social Identity, Mortuary Practice, and Oral Health", *American Journal of Physical Anthropology* 160:519-528.

Yang, H. Yan, Z. Zhang, Z. Realivazquez, A. Ma, B. Liu, Y. 2019 "Anti-caries vaccine based on clinical cold-adapted influenza vaccine: A promising alternative for scientific and public-health protection against dental caries", *Medical Hypotheses* 126:42-45.

Yılmaz, H. 2016 "Ablanganis Erken Demir Çağ İskeletlerinde Antemortem Diş Kaybı, Van Türkiye", *International Journal of Human Sciences* 13,1:1731-1744.

Yılmaz, H. ve Pehlevan, C. 2018 "Van Çatak Erken Demir Çağ İskeletlerinde Diş Çürüğü", *Höyük Dergisi* 18:17-59,Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Yılmaz, H. Ercek, M. Erdoğan, S. Gültekin, T. Kılıç, İ. Küçük, N. (Baskıda). "Tepeköy Höyük İskeletlerinin Antropolojik Analizi", *41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu.*

Yakınçağ Muş Tepeköy A2-M12 Numaralı Bireyde
Sement-Diş Minesi Birleşim (Boyun) Çürüğü ve Taç Çürüğü

Yakınçağ Muş Tepeköy A2-M7 Numaralı Bireyde
Ara Yüz (approximal) ve Kök Çürüğü

Yakınçağ Muş Tepeköy A3-M3 Numaralı Bireyde
Pit&Füssür (çiğneme yüzeyi) Çürüğü

İçeriden Gidenler ve Dışarıdan Gelenler: Farklı Göç Örüntüleri Bağlamında Artvin'in Göç Deneyimini Anlamak

Kerem ÖZBEY[1]

Giriş

Günümüz gelişmeleri ışığında Türkiye, çok farklı göçlerin hem kaynak, hem hedef hem de geçiş mekânı konumundaki bir ülke olarak göç araştırmalarının merkezinde yer almaktadır. Türkiye'deki göç hareketlerinin tarihsel gelişim çizgisi takip edildiğinde, bu göçlerden en yaygın ve en baskın olanlarının kırdan kente, kentten kente göçler ile Türkiye'ye yapılan uluslararası göçlerin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle günümüz küreselleşme çağıyla birlikte artan göç hareketleri, ev sahibi toplumlar açısından çeşitli sorunları kaçınılmaz hale dönüştürmektedir. Bu göçler, Türkiye'nin toplumsal yapısını doğrudan etkisi altına almakta ve birbirinden farklı sonuçları ve sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'nin göç hareketleri içerisinde Artvin farklı bir konuma sahiptir. Çünkü göç hareketleri açısından bakıldığında, Artvin'in Türkiye'de göç veren iller içerisinde ilk 5'te yer aldığı görülmektedir. Göç veren illerin başında gelen Artvin, aynı zamanda uluslararası göçlerin de hedef bölgesinde yer almaktadır. Hem iç göçlerin hem de dış göçlerin kavşak noktasında yer alan Artvin'i göçler kenti olarak tanımlamak zor olmayacaktır. Değişik göç türlerinin ve farklı göç örüntülerinin merkezinde yer alan Artvin'in göç deneyimi, sosyolojik bir çalışmanın konusu olmayı yeterince hak etmektedir. Nitekim bu çalışmayı ortaya çıkarak ana motivasyon buraya dayanmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, Artvin'in göç deneyimi oluşturmaktadır. Artvin'in göç deneyimi iki farklı bağlamda ele alınmaktadır. Çalışmada içeriden gidenler, Artvin'den başta İstanbul, Ankara ve Bursa olmak üzere büyük kentlere göç eden insanları işaret etmektedir. Dışarıdan gelenler, başta Gürcistan olmak üzere eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Artvin'e göç edenlerden oluşmaktadır. Çalışmada, hem içeriden gidenlerin hem de dışarıdan gelenlerin hangi gerekçelerle göç ettikleri, göçlerin ne tür avantaj ve dezavantajları içerdiği, göç hareketlerinin Artvin açısından ne tür toplumsal sonuçları ortaya koyduğu bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, Artvin'in göç deneyimini anlamak amacıyla Artvin'de yaşayanların bakış açılarına başvurulmuştur.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü e-posta: ozbey-kerem@hotmail.com

Kavramsal-Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal-kuramsal çerçevesi kapsamında farklı göç türleri ele alınmaktadır. Çalışmanın içeriğini oluşturan göç türlerinden iç göçler, dış göçler, ekonomik göçler ve zorunlu göçler kavramsal-kuramsal çerçevenin ana hatlarını oluşturmaktadır.

İç Göçler

İç göç, bir ülke sınırları içindeki yerleşim yerleri arasında gerçekleşen nüfus hareketleridir. İç göçler, göçlerin genel özelliklerini paylaşmakla birlikte, göçleri ulusal sınırlar içerisinde tanımlayan bir kavramdır. İç göçler, kırdan kıra, kırdan kente, kentten kente, kentten kıra ya da bir bölgeden bir başka bölgeye yapılan hem mekânsal hem de toplumsal bir hareketliliktir.

Günümüzde içgöç, belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanın dışına taşıyanlarının miktarı olarak tanımlanmaktadır. Ama dikkatle okunduğunda bu tanımın daha çok modern sanayi toplumları için geçerli olduğu anlaşılır. Tarım toplumlarında insanlar toprağa bağlı oldukları için nüfusun yer değiştirmesi bireyin kendi iradesiyle olmaz. Eğer göç zorla yer değiştirmeleri değil sadece gönüllü yer değiştirmeleri kapsıyorsa, bu kategorinin ortaya çıkabilmesi için modern toplumun, ulus devletin ve özgür bireyin oluşmuş olması gerekir. Böyle olunca da, içgöç modern toplumlarda insan yer ilişkisinin düzenlenmesinde yararlanılan bir kategori olma niteliğini kazanmaktadır (Tekeli, 2011: 173).

Bir ülkedeki iç göçlerde ülke nüfusu değişmez. İç göçle birlikte bölgelerin ya da illerin nüfus oranı değişir. Türkiye'de iç göçlerin nedenleri olarak, 1950'lerden itibaren yaşanan kapitalistleşme sürecinde sanayileşme ve tarımdaki hızlı makineleşme, kırsal alanda toprak ve nüfus dengesinin bozulması gibi nedenlerle, üretim dışı kalmış olan işgücünün yeni geçim kaynakları elde etmek için büyük kentlere göç etmesi söylenebilir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklanan iç göç hareketleri daha çok o ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden daha gelişmiş bölge ve kentlerine doğru hareket etmektedir (Özer, 2004: 24).

Dış Göçler

Ülke sınırları içerisinde gerçekleşen iç göçün tersine, dış göç veya diğer bir adıyla uluslararası göç, ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere yapılan göç hareketleridir. İç göçte ülke nüfusu azalmamakla birlikte sadece bölgeler arası demografik yapı değişmekte iken, dış göçte ülke nüfusunda gerçekleşen göç oranında bir azalma meydana gelmektedir. Nüfusun azalmasının yanı sıra dış göçle birlikte ülkeler ciddi sıkıntılarla karşı kaşıya kalabilmektedirler (Özyakışır, 2013: 9).

Nermin Abadan-Unat'a göre, uluslararası göç son yarım yüzyılda beş kıtayı etki alanı içine alan, değişik faktörlere dayanan, ulus kavramını sorgulamayı sürdüren, demografik açıdan milyonlarca insanı kapsayan bir süreç olmaya devam etmektedir. Son elli yılda bu konu hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerin sosyal bilimcileri tarafından ele alınmış, kuramsal açıdan irdelenmiş, güdülen siyasetle ilgili çözümler getirilmiştir (Abadan-Unat, 2006: 19). Thomas Faist'e göre, uluslararası göç, bir ulus devletten diğerine gerçekleşen daimi bir hareketi ifade eder. Daha doğrusu uluslararası göç, çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus devlet içindeki iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, çok-boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir (Faist, 2003: 30).

Ekonomik Göçler

Göçlerin tarih boyunca ana nedeni ekonomik olarak görülmektedir. Nüfus artışı ile besin üretimi aynı oranda olmayınca, insanlar, besin ihtiyaçlarını temin edecek daha verimli başka yerlere göçe zorlanmakta ve bir göçler zinciri meydana getirmektedirler. Şüphesiz ki göçün ekonomik nedenleri tarih boyunca birçok değişikliğe uğramıştır. Eski tarihi göçlerin ana nedeni, iklimde meydana gelen geçici veya sürekli değişim ve kullanma sonunda toprakların insan ve hayvan besisini yeter miktarda üretememesi sonucunda açlığın baş göstermesidir. Eski göçebe veya yarı göçebe aşiret ekonomisinin hayvan ürünlerine bağlı olduğu düşünülürse, uzun süren kuraklıkların veya başka tabii afetlerin bu ekonomiyi kökünden nasıl sarstığı aşikâr hale gelecektir (Karpat, 2010: 76).

Açlık, fakirlik, işsizlik ve refah seviyesinin düşüklüğü gibi sebeplerle yaşadıkları ülkeden çıkıp refah düzeyi yüksek yerlere yerleşmek niyetiyle gidilmesini ekonomik göç olarak tanımlayabiliriz (Çiçekli, 2014: 208). Bu açıdan göçün en önemli sebeplerinden biri de, ekonomik sebeptir. Zira bir insan, doğduğu, büyüdüğü ve çevre edindiği bir muhitten kolay kolay ayrılmak istemez. Zira yaşadığı muhitin kültürüne alışmış, çevre edinmiş, eşi, dostu, akrabası ile ünsiyet etmiştir. Böyle bir konumdan bir insanın göç etmesi kolay bir hadise değildir. Ancak, ekonomik açıdan zorluklar yaşayan birçok insan, daha iyi şartlarda yaşayabilmek ve iyi bir gelir elde ederek, refah içinde mutlu bir hayat sürdürebilmek amacıyla yerini, yurdunu terk etmek isteyebilir (Ören, 2013: 48). Günümüz dünyasında meydana gelen göçlerin çoğunluğunun ekonomik nedenlere dayalı olarak gerçekleştiğini belirmek zor olmayacaktır.

Zorunlu Göçler

Zorunlu göçler, silahlı çatışma veya şiddet durumundan, doğal veya insan eliyle ortaya çıkan bir felaketten kaçmak üzere bireylerin kendi iradesi dışındaki göç hareketleridir. Bu terim sığınmacı hareketlerini, insan ticareti sonucu çıkan hareketleri ve hükümetlerin zorunlu nüfus mübadele hareketlerini kapsamaktadır (Toksöz, 2006: 109-110). Bu göçler, bireylerin, grupların ve toplulukların iradelerinin dışında cereyan etmektedir.

Deprem, yanardağ patlaması, tsunami, heyelan gibi doğal afetler sonrasında yaşam şartlarının oldukça zorlaşması ya da yaşama imkânı kalmaması durumlarında gerçekleşen göçler, zorunlu göçün nedenleri arasında sayılmaktadır (Çiçekli ve Demir, 2013: 40). Bununla birlikte, otoriter rejimler, siyasi baskı ve tehditler, rejim değişiklikleri, iç karışıklıklar ve çatışmalar, zorunlu göçlerin oluşmasında merkezi bir tutmaktadırlar.

Göçler Kenti Artvin

Artvin, Doğu Karadeniz Bölgesinin en doğu kesiminde yer alan bir sınır ilidir. Doğu Karadeniz Dağları üzerinde yer alan Artvin ilinin doğusunda Ardahan, güneyinde Erzurum, batısında Rize, kuzeybatısında Karadeniz, kuzeyinde Gürcistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Yüzölçümü 7.436 km^2dir. Artvin kıyı şeridi 34 km'dir. Arhavi ve Hopa ilçeleri, Karadeniz ile denize paralel uzanan Doğu Karadeniz Dağları arasında kalan dar bir düzlük alan üzerine kuruludur. Hopa ilçesi aynı zamanda, Karadeniz'in en uç limanıdır (Tokdemir, 1993: 27-31'den akt. Akkoyun, 2009: 94).

Artvin ili nüfusu, Cumhuriyet tarihi boyunca genel anlamda artış göstermiştir. Ancak sayım devreleri arasında önemli farklılıkların olduğu da dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 1980 yılına kadar sürekli artan saha nüfusu, bu tarihten sonra da azalma eğilimine girmiştir. Bu durum üzerinde etkili olan en önemli faktör, göçlerdir. Sahada 1970'li yıllardan sonra yoğunluk kazanan il dışına yaşanan göçler, günümüzde hâlâ devam etmekle beraber; ilin aldığı göç miktarında da önemli oranda artış yaşanmıştır. Ulaşım ve iletişim koşullarında meydana gelen gelişmeler ile eskiden göç etmiş Artvinlilerdeki memleket özleminden kaynaklandığını düşündüğümüz bu durum neticesinde de, aradaki fark azalmış ve ilin toplam nüfusu üzerinde göçlerin etki oranı eskiye nazaran düşmüştür (Doğanay ve Orhan, 2014: 18).

TÜİK Trabzon Bölge Müdürlüğü'nün Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) istatistikleri veritabanından derlediği bilgilere göre, 2015 yılında Artvin ilinin aldığı göç 9 bin 50 kişi iken verdiği göç 10 bin 969 kişi oldu. Net göç -1919 kişi net göç hızı ise binde -11,33 olarak gerçekleşti.

Artvin'in en fazla göç verdiği il 1684 kişi ile İstanbul oldu. Bu ili bin 472 kişi ile Bursa, 904 kişi ile Ankara ve 590 kişi ile Kocaeli izledi. Artvin iline en fazla göç bin 329 kişi ile İstanbul'dan geldi. Bu ili 780 kişi ile Bursa, 694 kişi ile Kocaeli ve 638 kişi ile Rize takip etti (TÜİK Trabzon Bölge Müdürlüğü, 2019).

2017 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, Artvin'in nüfusu 166.143 kişidir. Yıllık nüfus artış hızı ‰ -11,52, net göç hızı ‰ -14,09'dur. 2013 yılına göre kentteki işsizlik oranı % 7,1'dir. Nüfus yoğunluğu 22,55 insan/km^2 (Nüfus yoğunluğu en az olan 4. il). Nüfusun 104.578 (%62,94) kişisi il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, 61.565 (%37,06) kişisi belde ve köylerde yaşamaktadır. Nüfusun 83.524'ü (%50,3) erkek; geri kalan 82.619'u (%49.7) de kadın nüfusudur (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2019). 2018 yılı TÜİK verileri de incelendiğinde, Artvin nüfusunda çok büyük bir değişimin gözlenmediği, küçük çaplı demografik değişimlerin olduğu görülmektedir. 2000-2018 yılları arasında Artvin'in nüfusunun genellikle 165 bin ile 168 bin arasında seyrettiği, bununla birlikte sadece 2018 yılında 174 bine birden sıçrama yaptığı gözlenmiştir (Bkz. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2019).

Artvin'den Türkiye'nin büyük kentlerine yapılan göçler, istatistiksel açıdan hayli görünür durumda olsa da, nitel anlamda içerdiği anlamlar açısından üzerinde yeterince düşünülmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Artvin'in göç deneyimi, nicel verilerin yanı sıra nitel araştırma verilerini de içerecek boyutlar taşımaktadır. Bu çalışma, hem nicel hem de nitel araştırma verileri üzerinden süreci anlamaya çalışmaktadır.

Yöntem

Çalışmada iki farklı yönteme başvurulmuştur. Çalışmanın birinci yöntemi, *nicel araştırma yöntemi*dir. Nicel araştırmalar istatistikseldir, sayar, ölçer, veriyi işler, betimler, kestirir (Geray, 2011: 73). Nicel araştırmada, toplumsal dünya sayılara indirgenir, toplumsal gerçeklik sınırlı düzeyde ele alınır, bireylerin sosyal dünyadaki ilişki biçimleri, içinde bulundukları toplumsal şartlar çok fazla önemsenmez. Daha ziyade, toplumsal olgu ve olaylar belirli sınırlılıklar düzeyinde analiz edilir. Toplumsal gerçeklik yoruma kapalı ve dış dünyada vardır. Sayısal ifadeler bu araştırmada çok etkilidir. Toplumsal dünyanın anlaşılmasında sayısal ifadeler belirleyicidir. Bu bağlamda, bu yöntem kapsamında çalışmada, Artvin'le ilgili istatistiksel verilere yer verilmiştir. Artvin'in nüfus bilgileri, net göç hızı, göç edenlerin sayıları gibi istatistiki bilgiler nicel araştırma yöntemi çerçevesinde hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci yöntemi, *nitel araştırma yöntemi*dir. Nitel yöntemler, özellikle sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte, insanların birbirleriyle olan iletişimlerindeki karmaşıklık ve anlaşmazlık bunun başlıca nedenleri olarak sayılabilir. Her insan kendine özgü bir yapıya sahiptir ve bu değişkenlik insanların yapıp ettiklerinin anlaşılmasında zorluklara yol açmaktadır. İnsan sürekli içinde bulunduğu sosyal ortamın etkisiyle değişmeye eğilimlidir. Bu nedenle, insanı sınırlı kalıplar içinde değil, esnek bir anlayışla incelemek durumundayız. Nitel araştırmalar, bu gereğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2014: 287). Bu yöntem kapsamında Artvin'de ikamet edenlerle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırma kapsamında 3 erkek ve 3 kadın olmak üzere 6 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde, görüşülen kişilerin Artvin'den İstanbul, Ankara ve Bursa başta olmak üzere büyük kentlere yapılan göçler ile başta Gürcistan olmak üzere eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Artvin'e yapılan göçler hakkındaki düşüncelerine yer verilerek, konuyla ilgili tutumları, beklentileri ve eğilimleri saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Artvin'de yaşayanlar oluşturmaktadır. Örneklem seçimini ise, Artvin'de yaşayanlar içerisinde büyük kentlere göç edenlerin yakınları (ailesi, akrabası, komşusu, arkadaşı, dostu ya da bir tanıdığı olanlar) oluşturmaktadır. Görüşülen 6 kişinin yakınları daha önce büyük kentlere göç etmiş durumdadır. Bununla birlikte, Artvin'de çok farklı göç hareketleri yer almaktadır, ancak bu göç hareketleri içerisinde yer alan içeriden gidenler ile dışarıdan gelenler bu araştırmanın örneklemi içerisinde yer almaktadır.

Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın alan araştırmasında görüşülen kişilerden elde edilen bulgular yer almaktadır. Söz konusu bulgular, çalışmanın temel kavramsal-kuramsal çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme sürenin daha anlaşılabilir olması amacıyla görüşülen kişiler, sayı, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve meslekleri üzerinden kodlanmıştır.

İçeriden Gidenler: Ekonomik Nedenler, Kısıtlı Mekânsallık ve Büyük Kentlere Göç

Göçün en önemli sebeplerinden biri de, ekonomik sebeptir. Zira bir insan, doğduğu, büyüdüğü ve çevre edindiği bir muhitten kolay kolay ayrılmak istemez. Zira yaşadığı muhitin kültürüne alışmış, çevre edinmiş, eşi, dostu, akrabası ile ünsiyet etmiştir. Böyle bir konumdan bir insanın göç etmesi kolay bir hadise değildir. Ancak, ekonomik açıdan zorluklar yaşayan birçok insan, daha iyi şartlarda yaşayabilmek ve iyi bir gelir elde ederek, refah içinde mutlu bir hayat sürdürebilmek amacıyla yerini, yurdunu terk etmek isteyebilir (Ören, 2013: 48). Açlık, fakirlik, işsizlik ve refah seviyesinin düşüklüğü

gibi sebeplerle yaşadıkları ülkeden çıkıp refah düzeyi yüksek yerlere yerleşmek niyetiyle gidilmesini ekonomik göç olarak tanımlayabiliriz (Çiçekli, 2014: 208). Bu bağlamda, Artvin'de yaşayanların göçle ilgili bakış açıları şu şekildedir:

"Tabi ki işsizlikten giden çok oluyor. Bunun yanı sıra Artvin'in fazla bir sanayi gelişimi yok. Burada insanların kalması için, ekmek için bir sanayisi olması lazım. Fabrika olması lazım. En büyük nedeni işsizlik. Bursa başta gelir. Bursa yeşil bir memleket, Artvin yeşili çok sevdiği için, oraya doğru gider. İzmit, Bursa, Adapazarı, bunun yanı sıra şimdi Samsun ağırlıklı. Giden gelmiyor, yerleşiyor, orada bir yer ediniyor. En azından buradan aldığı parayla ne kadar alabiliyorsa o kadar yer alıyor. Orada bir düzen kuruyorsun" (G2, Erkek, 53, Evli, Lise, İnşaat İşçisi).

"Adamın burada üretimini kesersen, fabrikasını kapatırsan, ormanına izin vermezsen, e tabi ki vatandaş bir yerde bir ekmek parası bulacak. Artı, bu köylerde kalacak veya bu köylerden bir yerlere gitmeyecek son jenerasyonuz. Bizden başka yok. Her şeyin başı ekonomi zaten. Yetmiyor adamlara, ekemiyorlar. İstihdam yok. Üretim yok. Yetmeyince adam ne yapacak, başının çaresine bakacak" (G3, Erkek, 64, Evli, Önlisans, Market İşletmecisi).

"Bana göre en büyük neden işsizliktir. Çünkü işyerleri yok, çalışma alanları çok kısıtlı. Mesela üretim açısından tamam çay var, fındığı var, şusu var busu var, gelir oluyor ama toprak yok. Geniş alan zaten yok. Dağ eteklerine kurulu bir il Artvin. Onun dışında en büyük etken, örneğin bir işçi alınıyor, en fazla 3 tane 5 tane. Çünkü potansiyel o kadar. En büyük nedeni işsizlik olarak görüyorum. En büyük etken ekonomik sebepler" (G4, Kadın, 59, Evli, Önlisans, Kafe İşletmecisi).

"Gözlemlediğim kadarıyla işsizlik çok olduğu için, burada fazla iş imkânı olmadığı için o yüzden gitmek istiyorlar. Tercihleri o oluyor yoksa bizim burası daha güvenli ve kendi memleketimiz. Ama insanlar iş olmadığı için gidiyorlar. En büyük sebebi iş yüzünden. İş imkânları olsa zannetmiyorum ki memleketlerini bırakıp da bilmediği bir yere gitsin" (G5, Kadın, 41, Evli, İlkokul, Evhanımı).

"Bence işsizlik birincisi. Orada çok iş imkânı olduğu için, burada imkânlar az olduğu için. O yüzden gitmiş olabilirler. Kardeşim İzmit'e gitti çalışmaya. Burada iş bulamadığı için. En büyük sebebinin işsizlik olduğunu düşünüyorum" (G6, Kadın, 21, Bekâr, Önlisans, Mağaza Çalışanı).

Görüşülen kişilerin bakış açılarından da anlaşılacağı üzere, Artvin'den göç edenlerin, yani içeriden gidenlerin göç etme nedenleri ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler içerisinde işsizlik ön planda yer almaktadır. İçeriden gidenler, kentteki işsizler olup, büyük kentlere çalışmak amacıyla göç etmektedirler. Castles ve Miller'a göre, büyük ölçekli göçlerin çoğunun nedeni her şeyden önce ekonomikti. Ekonomi dışı nedenlerin baskın olduğu göçlerin bile hem hedef hem de kaynak bölgelerin işgücü pazarları ve ekonomilerinde önemli etkileri vardı (Castles ve Miller, 2008: 126).

Yılmaz-Eser ve Terzi'ye göre ise, işsizlik, ülkelerin sosyoekonomik durumlarına göre farklılık gösterse de, çoğu ülkenin en büyük sorunlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Hızlı nüfus artışı, eğitim politikasındaki sorunlar, yatırım yetersizliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi nedenler, bu sorunun daha da ağırlaşmasına neden olmuştur (Yılmaz-Eser ve Terzi, 2008: 230).

İş imkânlarının kısıtlı olmasının yanı sıra kentte iş sahalarının yetersiz olması, sanayileşmenin yetersiz kalması, fabrika açabilecek alanların ve tarımsal alanların kısıtlı kalması nedeniyle kentte yaşayanların büyük kentlere göç ettikleri görülmüştür. Sanayileşme düzeyinin düşüklüğü, fabrikalar için coğrafi mekânın zorlayıcılığı, tarıma dayalı üretim mekanlarının azlığı, işsizlik sorunun daha fazla artmasına neden olduğu gibi, uzun vadede sorunların kalıcı hale gelmesine neden olmuştur. İşsizlik sorunun giderek büyümesi ve işsizlik sorunun üstesinden gelebilecek yetersiz alanların doğurduğu engeller, Artvin'de yaşayanların göç etmesinde doğrudan etkili olmuştur. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) Artvin'in sanayisi hakkında şunları sunmaktadır: 2018 yılı sonu itibariyle Artvin'de Sanayi Sicil Belgesine sahip yaklaşık 314 firma olup bu işletmelerde 3652 kişi istihdam edilmektedir. Bu firmaların 65'i il merkezinde, 58'i Arhavi'de, 24'ü Ardanuç'ta, 33'ü Borçka'da, 81'i Hopa'da, 13'ü Murgul'da, 28'i Şavşat'ta ve 26'sı Yusufeli'nde faaliyet göstermektedir. Artvin, sanayi işletme sayısı bakımından Karadeniz Bölgesi'ndeki 18 il arasında 15. sırada yer almaktadır. Firmaların ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği sektörler sırasıyla Gıda Ürünleri İmalatı, Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Ağaç ve Mantar Ürünleri ile Gıda Ürünleri İmalatıdır. İldeki sanayide faaliyet gösteren firmaların yarısından fazlası mikro ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Artvin'de 8 adet Küçük Sanayi Sitesi bulunmakta ve 1 adet küçük sanayi sitesi kuruluşu içinde çalışmalar devam etmektedir (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2019).

İçeriden Gidenler: Barajlar, Madenler, HES'ler Bağlamında Zorunlu Göç Deneyimi

Baraj bölgesinde yaşayan halkın baraja yönelik "vaziyet alışları", baraja yükledikleri anlamlar, baraj üzerinden oluşan beklentiler, eğilimler, kaygılar ve baraj nedeniyle toplumsal yapıda meydana gelen değişmeler, barajın sosyolojik boyutuna işaret etmektedir. Bu anlamda barajlar, salt doğal ya da fiziksel bir olgu değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak da ön plana çıkmaktadırlar (Kayış, 2017: 2). Artvin'den büyük kentlere göçlerin en temel sebebini işsizlik, mevcut kaynak ve imkânların yetersizliği ve coğrafi mekânın kısıtlılığı oluşturduğu gibi, zorunlu nedenler de etkili olmaktadır. Bu nedenlerin göç hareketleri üzerindeki etkilerini Artvin'de yaşayanların bakış açıları üzerinden anlamak mümkündür:

"Bizim köyümüz baraj altında, sular altında kaldığı için biz de mecbur Artvin'e yerleştik, işyerim burada olduğu için. İşyerim burada olmasaydı, mecbur buradan bir yerlere gitmiştik. Gidenlerin çoğu barajdan gitti" (G1, Erkek, 48, Evli, Lise, Esnaf).

"Barajların yapılmasından dolayı kalkan köylerin göç etmesi mecburi kaldı. Köylerden mecburi göçler oldu. Madenden dolayı da olacak, Artvin'in etrafı hep maden ocaklarıyla dolacak. Ne yapacak, göç edecek. Nereye yerleşecek Artvin'de. Öyle bir alanımız da yok. Zorunlu ama ben de göç etmişim, Artvin'den kopamıyorum" (G2, Erkek, 53, Evli, Lise, İnşaat İşçisi).

"Son 15 seneye kadar Artvin bu kadar göç vermemişti. Son 15 senedir zirve yaptı. O da neden, barajlardan dolayı. İstimlaklardan dolayı. HES'lerden dolayı. Artık devlet vatandaşının sözünü dinlemiyor, nereye göz dikerse oraya konuyor. Yani konması demek gasp etmesi demektir. Bu barajlar Türkiye için iyi bir şey. Barajlar yapılırken bize dediler ki, Artvin elektriği ucuz kullanacak. Şuanda Türkiye neyi kullanıyorsa biz de onu kullanıyoruz. Türkiye'nin % 4,5 elektriği de burada" (G3, Erkek, 64, Evli, Önlisans, Market İşletmecisi).

Görüşülen kişilerin bakış açılarından hareketle, Artvin'den yapılan göçlerin zorunlu nedenlerle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Zorunlu nedenlerin başında barajlar gelmektedir. Barajlar, Artvin'deki en önemli kalkınma aracı olarak görülmekte ve barajlar üzerinden elektrik enerjisi elde edilmektedir. Artvin'in bir barajlar kenti olarak görülmesi ve barajlar üzerinden geniş ölçekli enerji yatırımlarının yapılması, kentteki insan ve toplum yaşamını doğrudan etkisi altına almaktadır. Çünkü barajlar, ortaya koydukları sonuçlar açısından değerlendirildiğinde, kentin toplumsal yapısında çeşitli değişimler oluşturmaktadır. Toplumsal yapıda meydana gelen en temel değişim, kuşkusuz göçlerdir.

Artvin'in Borçka ilçesinde yer alan Muratlı barajından dolayı evleri ve toprakları sular altında kalan insanlar, yeni iş imkânları bulmak ümidiyle başka mekânlara yaptıkları göç (Beyaz Özbey, 2017: 278), bu konuda önemli bir örnektir. Artvin'de yapılan ve yapılacak olan baraj projeleri nedeniyle kentte yaşayanlar zorunlu olarak göçe tabi tutulmaktadırlar. Özellikle barajlar nedeniyle yaşadıkları yerler sular altında kalanlar, büyük kentlere göç etme eğilimi göstermektedirler. Bu anlamda barajlar, Artvin'de zorunlu göçlere neden olmaktadır. Barajların zorunlu göç hareketlerine neden olmasının yanı sıra madenlerin ve HES'lerin de benzer toplumsal sonuçlara sebebiyet verdiği ve vereceği düşünülmektedir. Özellikle Artvin'deki Cerattepe'deki madenler başta olmak üzere çok sayıda maden işletmeleri ve HES'lerin kentte geniş bir yayılım süreci göstermesi, kentte yaşayanların göç etmesinde etkili olduğunu ve gelecekte de etkili olacağını göstermektedir.

Artvin'in göç deneyimi açısından bakıldığında, içeriden gidenlerin bu deneyimde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. İstanbul, Ankara, Bursa, İzmit gibi büyük kentlere yönelik göç hareketleri, kentin demografik yapısı üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Bu etkilerin başında, Artvin'in Türkiye'de göç veren iller arasında ilk beşin içerisinde yer alıyor olmasıdır. Ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle göç hareketlerinin yapıldığı kentte, mevcut kaynak ve imkânların göç etmeyi düşünenler üzerinde yeterince etkili olamaması ve mekânsal kısıtlılığın fabrikalaşma sürecinde engeller oluşturması göçler üzerindeki diğer nedenleri oluşturmaktadır. Hem ekonomik nedenler hem de kısıtlı mekân durumunun yanı sıra zorunlu göçler de Artvin'in göç deneyimine ışık tutmaktadır. Barajlar, madenler ve HES'ler, kentin zorunlu göç deneyiminin önemli sacayaklarından birini oluşturmuştur. Artvin'in göç deneyimi, sadece içeriden gidenleri değil, ama aynı zamanda dışarıdan gelenleri de kapsamaktadır.

Dışarıdan Gelenler: Ekonomik Göçler, Ucuz İşgücü, Kayıtdışı İstihdam

Günümüz göç hareketlerini etkileyen önemli tarihsel gelişme, 1990 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Doğu Bloğu'nun parçası olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin küresel göç akımlarının etmenleri haline gelmesi bu döneme denk gelmektedir. Bu ülkeler hem Türkiye gibi göç veren ülkeler için yeni hedefler haline gelmişler, hem de kendi vatandaşlarının dünyaya açılmasıyla birlikte önemli birer menşe ülke olmuşlardır. Orta ve Doğu Avrupa kökenli göçmenler için sadece Batı Avrupa değil, Türkiye gibi yakın ve ekonomileri nispeten daha gelişmiş ülkeler de birer hedef ülke haline gelmiştir (Sert, 2014: 507-508). 1990'lara kadar Türkiye'ye daha çok ikili ilişkilerin düzgün olduğu komşu ülkelerden 'ziyaretçiler', 'misafirler' ve 'turistler' geldi. Özellikle, 1990'lardan sonra bu tür gelişler daha da arttı. Yakın tarihlere kadar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ülkeleriyle ilişkisi kısıtlıydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise durum değişmeye başladı. Bu yeni dönemde, uzun süredir aynı coğrafyada yaşadıkları halde birbiriyle ilişkisi olmayan insanlar yeniden ilişki kurmaya başlamıştır (Erder, 2007: 21). Bu anlamda 1990'lı yıllar Türkiye'nin küresel göç haritasındaki yerinde önemli niteliksel değişimler ve dönüşümlerin yaşanmaya başlandığı yıllardır. Türkiye'nin işgücü ihraç eden konumunun yanında işgücü ithal eden bir ülke konumuna gelmesi bu değişimlerin temelini oluşturmaktadır (Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, 2011: 3). Bahsi geçen geniş hacimli göç sürecinin toplumsal yansımalarını Artvin üzerinden anlamak mümkündür. Zira Artvin sözü edilen ülkelere sınır komşusu durumundadır. Bu bağlamda, Artvin'in göç deneyimin önemli bir parçasını dışarıdan gelenler oluşturmaktadır. İçeriden gidenler, Artvin'den büyük kentlere yönelik olup iç göç deneyimini oluştururken, dışarıdan gelenler, başta Gürcistan olmak üzere eski Sovyetler Birliği ülkelerinden genelde Türkiye'ye, özelde ise Artvin'e yönelik yapılan dış göç, yani uluslararası göç deneyimine işaret

etmektedir. Bu bağlamda, Artvin'de yaşayanların dışarıdan gelenler hakkındaki bakış açıları şu şekildedir:

"Adamlar oradan buraya gelip çalışıyor, bizim para oraya gidiyor. Amelelik işlerde çalışıyor onlar. Kalifiyeli işçi değil onlar. Kanal kazıyorlar, duvar örüyorlar, tuğla taşırlar, harç yaparlar" (G1, Erkek, 48, Evli, Lise, Esnaf).

"Para kazanmak için geliyorlar. Artvin'de hamallık işlerini onlar aldı. Niye onlar aldı? Buradaki adam atıyorum 200 lira istiyorsa o adam 100 liraya yapıyor. Ben de ucuza mal etmem lazım. Onu çalıştırıyorum. Ucuza mal oluyor. Sigorta istemiyor. Öbürünü çalıştırdığın zaman, inşaat yapıyorum şurada diyelim, ben Türk işçisini çalıştırsam onun sigortasını yaptırmak zorundayım. Onun her şeyini yani, sağlığına kadar senden faydalanacak, işverensin sen. Bu sefer maliyet yüksek. Türk işçisinin maliyetinin yüksek olması nedeniyle Gürcü işçi çalışıyor. O zaman Gürcistan'dan geliyor 5-10 kişi, hepsini şu fiyata yaparız. Hesaba vuruyorum, bakıyorum yarı yarıya fark var. O adama 50 lira yevmiye veriyorum, Türk işçi de 100 lira istiyor. Türkiye şartlarına göre istemesi doğru ama kendi şartlarına göre iyi para. Onlar 150 dolara aylıkla çalışan insanlar. Ağır işlerde çalışıyorlar. İnşaatta çalışıyorlar, çayda çalışıyorlar. Köyde çalışanların % 80'i Gürcü işçilerden oluşuyor. Şehirde pek çalıştıramıyorsun, kaçak girdiği için. Şehirde kaçak çalıştırmıyorlar ama köylere adam 3-5 kişiyi alıp götürüyor, çalıştırıyor" (G2, Erkek, 53, Evli, Lise, İnşaat İşçisi).

"Türkiye Türk çalışanına çok pahalı bir memleket ama onlara çok ucuz. Biraz bu ortamı biz hazırlıyoruz. Bugün kalkıp bir adam bulmak istesen yevmiye 150-200 lira. Gürcü gelip 50 liraya çalışıyor. 50 lira onun için çok iyi bir para. Çalışmadıkları iş yok. Yapmadıkları meslek yok. Her işte çalışıyorlar. Marangozu var, sıvacısı var, badanacısı var, boyacısı var. Sigorta yapmıyorlar, güvenceleri yok. Bizimkilerin güvencesi var mı yok ama nispeten. Onun onlar buraları tercih ediyor. Buradaki müteahhitler, iş sahipleri, işverenler de onları tercih ediyor" (G3, Erkek, 64, Evli, Önlisans, Market İşletmecisi).

"Onlar geçimini burada sağladıkları için, orada iş yok. Orada herkes doktor ama bir tane iş yok. Buraya geliyor, bakıyorsun ki kapıyı siliyor, doktor, ne doktoru, falan doktoru, filan doktoru. Böyle bir durumda onlar da kesinlikle ekonomik nedenlerle geliyorlar buraya. Bahçe işleri özellikle çay ve fındıkta, bir de inşaatta çalışıyorlar. Temizlik, bakım işlerinde harikadırlar. Daha çok hasta bakımını tercih ediyorlar. Bedensel işlerde çalışıyorlar" (G4, Kadın, 59, Evli, Önlisans, Kafe İşletmecisi).

"Onlar da demek ki orada zor durumda ki oradan kalkıp buraya geliyorlar diye düşünüyorum. İhtiyacın olduğunda, diyelim ki biz eşya taşıyoruz, kimseyi bulamıyoruz, o zaman direkt Gürcülere gidiyorsun ve en azından bulabiliyorsun. Hani işini yaptırabileceğin insanlar oluyor" (G5, Kadın, 41, Evli, İlkokul, Evhanımı).

Görüşülen kişilerin bakış açılarından hareketle, dışarıdan gelenlerin, temelde ekonomik sebeplerle Türkiye'ye ve daha özelde Artvin'e göç ettikleri gözlemlenmektedir. Çalışmak amacıyla Artvin'e göç edenler, genellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerinden, özelde de Gürcistan'dan gelmektedirler. Ayşe Emel Akalın'a göre, Türkiye'ye göçün nedenleri, çalışmak ve para kazanmak, ev almak, eğitimlerini devam ettirebilmek gibi ekonomik yönelimli nedenlerden kaynaklanmaktadır (Akalın, 2014: 117-118). İçduygu'ya göre ise, göçmen kadınların ve erkeklerin ülkelerinden ayrılış sebepleri, para kazanmak ve ülkelerindeki borçlarını ödemek, aileye finansal destek sağlamak, ülkelerindeki işsizlik ve kötü ekonomik koşullar ve daha iyi bir hayat arayışıdır (İçduygu, 2004: 49). Dışarıdan gelenlerin sosyolojik profiline bakıldığında, işsizlik nedeniyle geldikleri, işgücü piyasasında düşük ücretlerle çalıştıkları, sigortasız bir şekilde istihdam edildikleri, kaçak işçi statüsünde yer aldıkları ve ağırlıklı olarak düşük statülü işlerde güvencesiz bir biçimde çalıştıkları görülmektedir (Bkz. İçduygu, 2004; Erder, 2007; Lordoğlu, 2007; Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, 2011; Özbey, 2018). Bununla birlikte, dışarıdan gelenler işgücü piyasasında çay işçiliğinden fındık işçiliğine, inşaat işçiliğinden taşımacılığa, temizlik işlerinden seks işçiliğine kadar uzanan çizgide farklı sektörlerde konumlanmaktadırlar. İşverenler açısından dışarıdan gelenler, ucuz işgücünü oluşturmakta, maliyetsiz ve masrafsız bir kaynak sunmaktadır. İşverenlerin göçmenleri tercih etmesi, Artvin'deki yerli işçilerin çalışma hayatına katılımını da doğrudan etkilemektedir. Artvin'in yerli işçileri, göçmenlerin çalıştıkları işlerde çalışmamakta, göçmenlerin çalıştıkları işlerde çalışmayı kendilerine yakıştırmamakta ve daha yüksek ücretli işlerde ve güvencesi olan işlerde çalışmayı istemektedirler.

Artvin'in göç deneyimi açısından düşünüldüğünde, dışarıdan gelenler, ekonomik göçmenler olarak çalışma hayatına eklemlenmektedirler. Çalışma hayatı içerisinde söz konusu göçmenler, kentin ekonomik örgütlenmesi içerisinde enformel sektörde kayıtdışı çalışan toplumsal kesimi oluşturmaktadır. Ağır çalışma koşulları içeren ikinci sınıf işlerde bu kesimin çalıştırıldığı gözlemlenmektedir. Hem işverenlerin hem de göçmenlerin birbirlerine bağımlı oldukları kent ekonomisinde, sözü edilen göçmenlerin ekonomide önemli bir konum ve misyona sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İçeriden gidenler ile dışarıdan gelenler, Artvin'in göç deneyimi açısından birbirinden farklı göç akımlarını temsil etmektedirler. Göçün nedenleri, türleri ve sonuçları bağlamında düşünüldüğünde, farklı eğilimleri, beklentileri ve tercihleri içerdiği görülmektedir. Burada dikkat çeken temel husus, hem içeriden gidenlerin hem de dışarıdan gelenlerin benzer nedenlere dayalı olarak göç ettikleri, buna karşın

farklı sonuçlara sebebiyet verdikleridir. Bu hususun temel yönelimini ise, Artvin'de yaşayanların bakış açıları üzerinden anlamak mümkündür.

İçeriden Gidenler ve Dışarıdan Gelenler: Benzer Nedenler, Farklı Sonuçlar

Hem içeriden gidenlerin, hem de dışarıdan gelenlerin göç pratikleri, bu iki göçün benzer nedenlere dayalı olduğu sonucunu göstermektedir. Ancak iki farklı göç akımı benzer nedenler taşısa da, aslında sonuçları bakımından her iki göçün farklı boyutlar taşıdığı görülmektedir. Buradaki temel tartışma, neden içeriden gidenlerin dışarıdan gelenlerin çalıştıkları işlerde çalışmamaları ve büyük kentlere göç etmeleridir. Bunun nedeni, Artvin'de yaşayanların bakış açılarından ön plana çıkmaktadır:

"Çalışanların % 80'i sigortasız. Hiçbir gelecekleri yok, günlük çalışıyorlar. Çalışıyorsa yiyor, çalışmıyorsa yemiyor. Buradaki genç kesim, çalışmaya giden genç kesim % 90'ı gerçekten işsizlik var. Onların çalıştığıyla, bunların yaptığından ne çıkar ki. Özellikle bizim insanlar zaten onların çalıştığı gibi çalışmaz. Yani ekstradan iş aramaz. Kendi bahçesini toplar ama dışarıdan başkasınınkini toplamaz. Dışarıdan gelenlerin amacı günlük yaşamını kurtarmak ama bizim buradakilerin öyle olmadığı için daimi iş arıyorlar. Sigortalı ve devamlılığı gelecek iş arıyorlar" (G4, Kadın, 59, Evli, Önlisans, Kafe İşletmecisi).

"Onlar da buraya iş için geliyorlar. Onlar burada iş bulabiliyorlar ama bedenen çalıştıkları için iş bulabiliyorlar ama bizim buranın yerli insanı da bedenen çok fazla çalışmadığı için o ekmeği gelenlere veriyor. Onlar bedenen çalışıyorlar, iyiymiş veya kötüymüş şeklinde ayrım yapmıyorlar, o yüzden de çalışıyorlar" (G5, Kadın, 41, Evli, İlkokul, Evhanımı).

Görüşülen kişilerin vurguladığı gibi, Artvin'den büyük kentlere göç edenler, dışarıdan gelenlerin çalıştıkları işlerde, sosyal güvencenin olmayışı, süreklilik arz etmemesi, yüksek ücretler içermemesi gibi nedenlerden dolayı çalışmamaktadırlar. Daha ziyade, sosyal güvenceli, süreklilik gösteren, yüksek ücretli işlerde çalışmayı tercih ettikleri için Artvin'den büyük kentlere göç etme eğilimi göstermektedirler. Bu bağlamda, bedensel işlerin zorlukları içermesi karşısında daha çok beyaz yakalı işlerde çalışmayı istemeleri bahsedilen hususun ana nedenini oluşturmaktadır. Her iki göçmen grubu da ekonomik nedenlerle göç etmeleri ve gruplardan biri gidenleri diğeri de gelenleri oluşturmalarına rağmen, birbirinden farklılaşmaktadırlar. Bu farklılaşma, esasında işgücü piyasasında yerli işçi ile göçmen işçi arasında hiyerarşik bir yapılanmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu hiyerarşik anlayışta, göçmen işçiler hiyerarşinin en altında yer alan işlerde çalışırken, yerli işçiler daha iyi işlere yönelmektedirler. Yerli işçiler kendilerini göçmen işçilerden üstün bir şekilde konumlamaları nedeniyle, Artvin'de kalıp göçmen işçilerin çalıştıkları işlerde çalışmak yerine, büyük kentlere doğru göç etmektedirler. Göçmen

işçiler ise, yerli işçilerin çalışmayı tercih etmedikleri işlerde çalışarak işsizlikten kurtulmayı amaçlamaktadırlar. Yerli işçi ile göçmen işçi arasında, hiyerarşik farklılaşmanın yanı sıra etnik işbölümünün oluştuğu görülmektedir. Türk işçiler ile Gürcü ya da bir başka etnik kimliğe sahip göçmen işçiler arasında sözü edilen hiyerarşik farklılaşma şeklinde bir farklılaşma oluşmakta, bu farklılaşmada Türk işçilerin daha seçkin işçilerde çalıştıkları, buna karşın Gürcü ya da diğer etnik kimliğe sahip göçmen işçilerin düşük statülü işlerde çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, bir kentin göç deneyimi farklı göç örüntüleri bağlamında ele alınmıştır. Kent olarak Artvin'in seçilmesindeki temel yönelim, farklı göçlerin hem uğrak yeri hem de hedef bölgesi olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, hem iç göç hem de dış göç süreçlerini birlikte deneyimlemesi açısından kent sosyolojisi ve göç sosyolojisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada, Artvin'in göç deneyimi içeriden gidenler ile dışarıdan gelenler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

İçeriden gidenler bağlamında düşünüldüğünde, Artvin'in Türkiye'nin göç veren illeri içerisinde ilk beşte olması ve İstanbul, Ankara, Bursa, İzmit gibi büyük kentlere göç vermesi önemli soru(n)ları gündeme getirmiştir. Ağırlıklı olarak ekonomik nedenlere dayalı göçler şeklinde gerçekleşen söz konusu göç hareketlerinde, kentte yaşayanların işsizlik sebebiyle büyük kentlere göç ettikleri ve bu temel sorundan kurtulma konusunda büyük kentlerin bir çıkış olduğu görülmüştür. Genellikle ve çoğunlukla ekonomik nedenlere dayalı olarak gerçekleşen göçlerin bir benzerinin olduğu Artvin'de, iş imkânlarının yetersizliği, göçleri tetiklemiştir. Ancak insanların Artvin'den büyük kentlere göç etmelerinde işsizliğin yanında kısıtlı mekânsallığın olduğu görülmüştür. Sanayileşmenin yapılamaması, fabrikaların açılamaması, üretim alanlarının gün yüzüne çıkamaması, tarıma dayalı üretim alanlarının azlığı, Artvin'de mekânsal açıdan kısıtlılığın insanların göç etmelerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, işsizliğin yanı sıra mekânların kısıtlı olması, diğer bir ifadeyle, coğrafi koşulların elverişsizliği göçlerin oluşmasında etkili olmuştur. Bu durum, esasında sadece coğrafyanın değil, ama aynı zamanda göçlerin de kader olduğunu gösteren örneklerdendir.

Artvin'in göç deneyimi içeriden gidenler kadar dışarıdan gelenlerle de şekillenmiştir. Dışarıdan gelenler, hem genel olarak Türkiye'ye, hem de daha özelde Artvin'e yapılan dış göçler (uluslararası göçler) kapsamında yer alanları işaret etmektedir. Artvin'e özellikle eski SSCB ülkelerinden, bilhassa da Gürcistan'dan göçler yapılmaktadır. Bu göçlerin temel motivasyonuna yakından bakıldığında, tıpkı içeriden gidenlerde olduğu gibi ekonomik nedenlerin ağır bastığı görülmüştür. Dışarıdan gelenlerdeki ana eğilim kendi ülkeleriyle karşılaştırıldığında refah düzeylerini artıracak işlerde çalışmaktır. Ancak bu

işler, genellikle ucuz işgücü olarak tanımlanan düşük statülü işler olup, ücretler de oldukça düşük düzeydedir. Kayıtdışı bir şekilde istihdam edilen dışarıdan gelenler, çay işçiliği, fındık işçiliği, inşaat işçiliği, temizlik ve bakım işçiliği, seks işçiliği gibi çok sayıda birbirinden farklı işçiliklerin yer aldığı sektörlerde çalışmaktadırlar. Bu işler, genellikle ev sahibi toplumun üyelerinin paylaşmadıkları işlerdir. Bir başka deyişle, genellikle ikinci sınıf işler olarak tanımlanan, beden işçiliğidir. Bu işlerde çalışanlar, kayıtdışı ve sigortasız yani sosyal güvencesiz ve ağır çalışma koşullarına dayanıklı bir biçimde çalışmaktadırlar. İşverenler açısından maliyeti olmayan, masrafsız işçiler olan dışarıdan gelenler, çalışma hayatına bu şekilde eklemlenmektedirler. Bu yönüyle dışarıdan gelenler, kentin öteki yüzünü oluşturmaktadır.

Artvin'in göç deneyimi açısından bakıldığında, hem içeriden gidenler hem de dışarıdan gelenlerin kesiştikleri ana nokta, işgücü piyasasında her iki işgücünün nasıl örgütlendiğidir. Bu bağlamda, ana sorun, işsizliğin temel göç sebebi olduğu bir bağlamda, Artvin'den büyük kentlere göç edenlerin göç etmek yerine dışarıdan gelenlerin çalıştıkları çoğu sektörde neden çalışmadıklarıdır. Görüşülen kişilerin bakış açıları göstermektedir ki, işgücü piyasası içerisinde her iki işgücü de hiyerarşik bir yapılanma içerisinde yer almaktadırlar. İçeriden gidenlerin daha üstte, dışarıdan gelenlerin ise daha altta yer aldığı işgücü piyasasında, aynı zamanda etnik bir işbölümünün de olduğunu göstermektedir. İçeriden gidenlerin yerli işçi statüsünde olan Türk işçiler olduğu, buna karşın dışarıdan gelenlerin ise yabancı işçi statüsünde olan Gürcü ya da farklı bir etnik grupta yer alan işçiler olmasıdır. İşbölümünün etnikleştirilmesine koşut bir biçimde, çalışma hayatının aktörleri arasında kimliklere dayalı farklılaşmaların yaşandığı gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, Artvin'in göç deneyimi, içeriden gidenlerin ve dışarıdan gelenlerin kentle ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. İçeriden gidenler, Artvin'deki itici nedenler ile büyük kentlerin çekici nedenleri doğrultusunda büyük kentlere yönelerek işsizlik gibi sorunlarına çözüm ararlarken, dışarıdan gelenler de ekonomik açıdan daha iyi yaşam şartlarına sahip olabilmek için Artvin'e göç etmektedirler. Bu süreç Artvin açısından çeşitli olumsuz sonuçları ortaya çıkardığı gibi, kısıtlı da olsa avantajlı sonuçlar da oluşturmuştur.

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akalın, A. E. (2014). "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkoyun, T. (2009). Artvin İli Şavşat İlçesi Yavuzköy Köyü Özelinde Ahıska Türkleri Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beyaz Özbey, İlknur, (2017), "Baraj Bölgesinde Mekânsal Dönüşümün Sosyolojik İzlekleri: Borçka-Karşıköy Örneği", *Asos Journal: Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50, 265-288.

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çiçekli, B. (2014). *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Çiçekli, B. ve Demir, O. Ö. (2013). *Türkiye Koridorunda Yasadışı Göçmenler*, Ankara: Karınca Yayınları.

Dedeoğlu, S. ve Ekiz-Gökmen, Ç. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara: Efil Yayınları.

Demir, O. Ö. (2014). "Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Edt. Kaan Böke, İstanbul: Alfa Yayınları.

Doğanay, H., ve Orhan, F. (2014). "Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 1-22.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2019), "Bölgemiz Artvin", http://www.doka.org.tr/bolgemiz_Artvin-TR.html, (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

Erder, S. (2007). "Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları", *Türkiye'de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, Der. F. Aylan Arı, İstanbul: Derin Yayınları.

Faist, T. (2003), *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Geray, H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş: İletişim Alanından Örneklerle*, Ankara: Genesis Kitap Yayınları.

İçduygu, A. (2004). *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayış, A. C. (2017). "Barajdan Önce Yusufeli: Kaygılar, Beklentiler, Eğilimler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lordoğlu, K. (2007). "Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler", *Türkiye'de Yabancı İşçiler: Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, Der. F. Aylan Arı, İstanbul: Derin Yayınları.

Ören, K. (2013). *Çalışma Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Akademi Yayınları.

Özbey, K. (2018). *Sınır Kapitalizmi: Gürcistan'dan Türkiye'ye Günübirlik İşgücü Göçü*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

Sert, D. (2014). "Küresel Hareketlilik ve Göç", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Edt. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. (2011). *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tokdemir, H. (1993). *Artvin Yöresi Folkloru*, Ankara: Şahsi Yayın Yayınları.

Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, (2019), "Yıllara Göre İl Nüfusları, 2000-2018", http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

TÜİK Trabzon Bölge Müdürlüğü, (2019). "Doğu Karadeniz'in Göç İstatistikleri", http://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/trabzon/dogu-karadeniz-in-goc-istatistikleri-11204653, (Erişim Tarihi: 21.11.2019).

Yılmaz-Eser, B. ve Terzi, H. (2008). "Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İşsizlik Stratejisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30, 229-250.

Avrupa Para Sistemini Hazırlayan 1958-78 Avrupa Olayları

Ekrem ERDEM[1]

Lokman Salih ERDEM[2]

1. Giriş

Parasal birlik ya da bütünleşme son iki asırda yeni ulusa devlet oluşturma tecrübelerinde ya da bağımsız ulus devletler arasında gündeme gelen ve üzerinde tartışılan bir konudur. Parasal bütünleşme gayretleri 19. yüzyılda Almanya, İtalya ve Japonya'da ulus devlet oluşumu sürecinde daha önce tedavülde olan farklı para birimleri arasında gündeme gelmiştir. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında ulus devletler arasında Almanya ve Avusturya arasında oluşan Alman Para Birliği, Fransa, İtalya, İsviçre ve Belçika arasında gerçekleşen Latin Para Birliği ile İsveç, Danimarka ve Norveç arasında Kron'a dayalı İskandinav Para Birliği deneyimi olmuştur. 20. Yüzyılda ise biri yedi adet Fransızca konuşan Batı Afrika ülkesi arasında oluşturulan Batı Afrika Para Birliği, diğeri de bugünkü Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkeler arasında gerçekleştirilen Avrupa Para Birliği (APB)'dir (Kirrane, 1993, s. 14-18; Erdem, 2018, s. 29)

Avrupa Para Sistemi (APS), dünya para sistemi tarihinde görülen en önemli olaylardan biridir. Zira 1999'da resmi olarak kurulan ve 2002 yılında hayata geçirilen APB ile dünya ilk defa yaklaşık 2,7 milyon kilometre kare alanda 340 milyon nüfusa ve 12,2 triyon dolarlık gelire sahip gelişmiş 19 ülkenin ortak merkez bankası, ortak para birimi (Euro) ve ortak para politikası ile hareket ettiği büyük bir uluslararası birlikteliğe şahitlik ediyor. APB her ne kadar 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile karara bağlansa da sistemin doğuşunu hazırlayan olaylar özellikle 1958-78 arasında yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın konusu da tam olarak bu döneme denk düşen ve APS'ni hazırlayan Avrupa olaylarını kronolojik olarak incelemek ve bugüne dair bazı çıkarımlarda bulunmaktır. Bu çerçevede; önce dünya para sisteminin 1870'lerden 1957'ye kadar geçirdiği serüven kısaca anlatıldıktan sonra, Roma Anlaşmasından Lahey Zirvesine kadarki gelişmeler (1957-69), Werner raporu, 1971 krizi ve Smithsonian anlaşması, tüneldeki yılan, 1973-74 petrol krizi ve 1975'te Avrupa Para Birimi'nin kabulü ile 1978'de Kopenhag, Bremen ve Brüksel kararları incelenecektir[3]. Sonuçta, o tarihlerde beklenenler ile bugün gerçekleşenler arasındaki farklılıklar üzerinde kısa bir analiz yapılacaktır.

2. Uluslararası Para Sisteminin Tarihçesi: Bretton Woods Sistemi

Uluslararası ödemeler sistemleri bakımından dünya ekonomi tarihi belirli dönemlere ayrılabilir. Bunları üç dönem halinde ele alabiliriz: Altın para dönemi, buhran dönemi ve Bretton Woods (BW) dönemi. *Altın para dönemi***,** 1870'lerden 1930'lara kadar sürmüştür. Ulusal paralar arasındaki değişim oranı, bu paraların kapsadığı altın miktarına göre belirlenir. Döviz kurlarındaki değişmeler, altının bir

[1] Ekrem Erdem, Profesör, Erciyes Üniversitesi, İktisat Bölümü, ekrem_erdem1@hotmail.com

[2] Lokman Salih Erdem, Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, İktisat Bölümü, lokmanerdem001@gmail.com

[3] Avrupa Para Sistemi ile ilgili 1979 ve sonrasında meydana gelen olaylar ve alınan kararlar mevcut çalışmanın amacını ve kapsamını aşacağı için, daha sonraki bir çalışmada araştırmak üzere inceleme dışında tutulmuştur. Bu dönemle ilgili pek çok çalışma vardır, ancak bunlar içerisinde birkaç çalışmayı özellikle tavsiye edebiliriz: (Bulgurlu, 1983; Karluk & Tonus, Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği, 1998; Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye, 2005; Oxenford, 2016; Höpner & Spielau, 2018; Dabrowski, 2019)

ülkeden diğerine gönderilmesi için gerekli masrafların belirlediği altın ithal ve ihraç noktalarıyla sınırlıdır. Dış denkleşme, otomatik fiyat ve gelir mekanizması yoluyla sağlanır. *Büyük Dünya Buhranı dönemi* ise, 1930 ile 1944 arasındaki devreyi kapsar ve *kambiyo kontrolü* uygulamaları ile *para sahaları* dönemini kapsar. *BW Sistemi* 1944-1973 yıları arasında uygulanmıştır. Sistem, ABD ile İngiltere arasında bir uzlaşmanın sonucu şekillenmiştir. BW Sistemi ile 1 Temmuz 1944'te IMF ve Dünya Bankası da kurulmuş oldu. BW Konferansına çoğu az gelişmiş 44 ülke katılmış ve ardından üye olmuştur.

BW Sistemi, ayarlanabilir sabit kur sistemine dayanır. Sisteme göre, ABD dışındaki bütün IMF üyeleri paralarının değerini Amerikan doları cinsinden tanımlamışlardı. ABD ise parasını, 1 ons altın = 35 dolar fiyatından altına bağlamıştı. Her ulusal paranın dolar paritesi olduğu ve dolar da sabit fiyattan altına bağlandığı için, ulusal paraların dolaylı olarak bir de altın paritesi bulunmaktaydı. Ulusal paraların parite etrafında dalgalanma marjı alt ve üst %1 idi ve üye ülkelerin merkez bankaları, bu marjı korumak için piyasaya dolarla müdahale edeceklerdi. Sistemin ana teması, doların sistem içindeki işlevleri üzerine bina edilmiştir. Bu nedenle dolar hem bir *değer standardı* hem bir *rezerv para* hem bir *müdahale parası* ve hem de bir *anahtar para* statüsünde idi. Sistemin özü de doların bu statüsünde yatıyordu. Yani dolar, sistem içerisinde *ikili bir işlev* yerine getiriyordu; hem ABD'nin ulusal parası olarak kullanılıyor, hem de uluslararası ödemelere aracılık ediyordu. BW Sistemi başladıktan uzunca bir müddet dünyada dolar bolluğu, sonra da dolar darlığı yaşanmıştır.

Dolar Kıtlığı Dönemi

İkinci Dünya Savaşından sonra 1958'lere kadar olan dönemde dünyadan şiddetli bir dolar kıtlığı çekilmiştir. Savaşta yıkılan Batı Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın kalkınmaları için gerekli olan malların tek kaynağı ABD olduğu için, tüm altınlarını bu ülkeye akıtıyorlardı. 1950'lerin başında da ABD ekonomisi ilk kez dış açık veriyordu. 19 Eylül 1950'de birçok Avrupa ülkesi tarafından Avrupa Ödemeler Birliği (UEP) anlaşması imzalanmış; oluşturulan birlik BW Anlaşmasına uymuyordu. Birliğin iki temel özelliği vardı: i) UEP, üye ülkelere karşılıklı ve otomatik olarak kredi açan bir aracıdır. Her ülkenin birlikte bir kotası vardır. Bu kotayı üyelerin ticaret hacmi belirler. ii) Birlik, çok taraflı bir denkleştirme teşkilatıdır. Her ay bir üyeden diğerine yapılacak ödeme, merkez bankalarının hesaplarına işlenmektedir. Ay sonunda bakiye her üye ülkenin diğerine karşı pozisyonlarına tekabül eder. Böylece, bir ülkenin diğer ortakları karşısında birikmiş alacak ve borçları otomatik olarak denkleşmekteydi.

Sonuç olarak, UEP çok taraflı ticari ilişkileri teşvik etmiş, Avrupa ülkelerinin paralarının birbirleriyle konvertibilitesini kolaylaştırmış, ithalat üzerine konan miktar kısıtlamalarının kaldırılmasına katkıda bulunmuş, uluslararası likidite ihtiyacını azaltmış ve uluslararası ödeme araçlarının tutarını arttırmıştır. Ancak, sistem 1958 Kasım ayında terk edilmiştir.

1955'te Avrupa Para Anlaşması (APA) imzalanmış ve gerçek Avrupa parası oluşturulmuştur. APA çok taraflı bir ödemeler sistemini öngörürken, diğer taraftan Avrupa Fonu adlı bir kuruluşun aracılığı ile üyelere dış ödemelerinde karşılaştıkları geçici zorlukları gidermek üzere kısa vadeli krediler vermeyi amaçlamıştır[4]. APA ile UEP'nin uyguladığı otomatik kredi ve telafi edici mekanizmalar kalkmış ve yerine altın, dolar ve sterlinin uluslararası rezerv fonksiyonu önem kazanmıştır. Avrupa Fonu sermayesi, Avrupa Para Birliği sermayesinden ve üyelerin yaptığı tahsilattan oluşmuştur. Fon, üye ülkelerin geçici ödemeler bilançosu açıkları için iki yıldan az süreyle veriliyordu. Ancak, sistem 1972'de terk edilmiştir.

[4] Bu hususta daha kapsamlı bir analiz için bakınız: (De Strihou, 1979, s. 7-11)

Aşırı Dolar Bolluğu Dönemi

1958'e gelindiğinde dünyada artık bir dolar kıtlığı değil, açıkçası aşırı bir dolar bolluğu sorunu vardı. Yani, bu tarihlerde ABD doları aşırı değerlenmiş bir para durumuna gelmiş ve doların devalüasyonu kaçınılmaz hale gelmişti, zira ABD dış açıkları hızla artıyordu. Bunun iki önemli sebebi vardı: i) Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya, 1960'larda kalkınmalarını gerçekleştirerek önemli birer ekonomik güç halinde ortaya çıkınca; söz konusu ülkeler biriktirdikleri dolar rezervlerini Amerika'ya arz ederek altına çevirtmeye ve böylece savaşta eriyen altın stoklarını telafi etmeye başladılar. ii) Diğer yandan, bu sıralarda Fransız Devlet Başkanı De Gaulle, adeta *dolara savaş* ilan etmiş; altın fiyatlarını iki-üç kat arttırarak, yeniden altın standardına dönülmesini savunuyordu.

Uluslararası mali alanda beklenen buhran, ilk kez 1960 yılında *altına hücum* ile başladı. Durumdan istifade eden spekülatörler başlıca altın borsası olan Londra Borsası'ndan altın talebini arttırdılar ve serbest piyasada altın fiyatlarını resmi fiyat olan 1 ons = 35 dolar düzeyinde tutabilmek için sekiz ülke (ABD, İngiltere, Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda ve İsviçre) Londra Altın Fonu'nu (*Gold Pool*) kurdular. Bu ülkeler resmi altın rezervlerini kullanarak, İngiliz Merkez Bankası'na serbest piyasaya müdahalesinde yardımcı olacaklardı. Gerçekte bu, merkez bankası kaynaklarından özel spekülatörlerin altın talebinin karşılanması demek oluyordu.

Bu sırada, ABD dış ödeme açıklarını kapamak için 1960'taki faiz oranlarını eşitleyici vergi, kısa süreliğine faiz oranlarını yükseltmek ama uzun süreliğine düşürmek ve Roosa bonoları uygulaması önlemler almasına rağmen, bunların hiç birisi soruna temelden bir çözüm getiremedi.

3. 1957-69 Dönemi Avrupa Olayları: Roma Anlaşması'ndan La Hey Zirvesine

Esasında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulmasını sağlayan Roma Anlaşması (1957) ortak makro ekonomik politikalar ve para birliği konularına dair bir hüküm bulunmamaktadır[5] (Delivorias, 2015, s. 2). Roma Anlaşması'nın parasal konulardaki bu kesin olmayan tutumunun nedeni, ilk hedef olan ortak pazarı ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamak ve bunu gerçekleştirirken üye ülkelerin bu hedeflere ulaşılmasını engelleyecek davranışlarda bulunmasını önlemek, parasal birlik veya parasal bütünleşme gibi üye ülkelerin egemenlik alanına giren daha geniş kapsamlı bir düzenlemeden, kaçınarak birinci hedefin tehlikeye düşmemesini garantilemektir (Aktan, 1983, s. 87).

İlk Girişimler: 1960-64 Yılları

Roma Anlaşması'nın üye ülkeler tarafından onaylanmasını izleyen birkaç yılda, ekonomik bütünleşme yolunda Topluluk önemli adımlar attı. 1958 yılında Anlaşmada öngörülen Para Komitesi kurulmuş, Frank devalüe edilmiş ve üye ülkeler paralarının dış konvertibilitesini sağlamışlardı. 1960'ın ilk çeyreğinde ise, kısa vadeli Ekonomi Politikası Komitesi'nin kuruluşu Konsey tarafından onaylandı. Sermaye hareketlerinin bir kısmının serbest bırakılması, diğerleriyle ilgili kısıtlayıcı kuralların hafifletilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

[5] Anlaşmada yer alan hükümler şunlardı: i) Üye devletlerin iç ve dış dengeyi sağlayacak bir politika uygulaması (md. 104), ii) bu amaçla üye ülkelerin ekonomi politikalarının eşgüdümünün sağlanmasında iş birliğinde bulunmaları gereği, politikaların eşgüdümünü sağlamak üzere bir danışma organı niteliğinde bir para komitesinin kurulması (md. 105) ve iii) dış ödemeler sorunlarıyla karşı karşıya bulunan üyelere yardım mekanizması (md. 108) üyelere bağlayıcı bir yükümlülük getirmemektedir. Üye ülkelerin uygulayacakları ekonomik politikalar ve döviz kuru politikalarının, topluluğun ortak çıkarlarını ilgilendiren konular olduğuna değinen Anlaşma (md. 103), ekonomik ve parasal konularda iş birliğinin sadece Ortak Pazar'ın işleyişinin veya Anlaşmanın amaçlarına ulaşmanın gerektirdiği ölçüde gerçekleştirilmesini öngörmekte idi (md. 6).

Komisyon'un Ekim 1962'de Konsey'e sunduğu önemli bir memorandumda parasal ve ekonomik birliğin kurulması amacıyla, Topluluk içinde ekonomik ve parasal konuların dayanışma ve eşgüdümünün artan bir şekilde geliştirilmesine yönelik önerilerde bulundu. Parasal alanda Komisyon, üye ülkelerin merkez bankası başkanlarından oluşan bir komitenin kurulmasını ve bunlarla maliye bakanlarının ortak toplantılarda bulunmasını önerdi. Komite'nin görevi ise; i) parasal sorunları ve kredi politikalarını gözden geçirmek ve ii) döviz kurunda yapılacak değişikliklerden ve üye ülkelerin IMF imkanlarından yararlanmalarından önce görüş alışverişinde bulunmak olarak belirtilmişti. Ayrıca, maliye bakanlarıyla birlikte, Komite'nin üçüncü ülkelere karşı Topluluğun ortak para politikasını belirlemesi; uluslararası, para sistemi ve onun reformuna ilişkin ortak tutumunu oluşturması öngörülmüştü.

Memorandum, ekonomik birliğe geçiş döneminin sona ermesiyle, üye ülkelerin döviz kurlarının birbirlerine karşı çok dar bir bant içinde dalgalanmalarına izin verilen sabit bir kur sisteminin uygulanacağına dikkati çekerek, böyle bir uygulamanın sadece üye ülkelerin kısa ve uzun vadeli iktisat politikaları arasında bir uyum sağlanmasını değil, aynı zamanda para politikası arasında da bir eşgüdümü gerekli kılacağını belirtmekteydi.

1963 ve 1964 yıllarında enflasyonun hızlanması, üye ülkeler arasındaki fiyat ve maliyet trendleri arasındaki farkın büyümesi ve İtalya'nın karşılaştığı ciddi ödemeler bilançosu sorunları karşısında Konsey, Komisyonun önerilerine dayanarak bir dizi karar almak zorunda kaldı. Bunlar arasında; i) üye ülkelerin Merkez Bankası Başkanları Komitesi'nin kurulması, ii) üye hükümetlerinin döviz kurlarında değişiklik yapmadan önce birbirlerine danışmaları, iii) para komitesinin yetkilerinin genişletilmesi ve iv) üye ülkelerinin önemli uluslararası parasal sorunlarda bu Komiteye bir ön danışma zorunluluğu getirilmesi konuları yer almaktaydı (Aktan, 1983, s. 87-88). Konsey kararlarını takip eden 4 yıl (1964-68) içinde parasal bütünleşme yolunda hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Gelişmenin sağlanmamasında üye ülkelerin sürekli olarak ödemeler fazlası vermesi ve rezervlerinin artmasının rolü olmuştur (Aktan, 1983, s. 89).

1968-69 Bunalımı ve Aralık 1968 Komisyon Memorandumu

Dört yıllık kayıtsızlık dönemini *1968 ve 1969 yıllarındaki para bunalımı*na yol açtığı bir dönem takip etmiştir. 1950'lerin başından beri devamlı açık vermeye devam eden Amerikan dış açıkları, 1958'den sonra tehlikeli boyutlara varmış ve doların değeri sarsılmaya başlamıştır. Sebep olarak da şunlar söylenebilir: Amerika'nın diğer ülkelere resmi dış yardım sağlaması, NATO harcamalarına büyük para ayırması, Vietnam Savaşı ve Amerika'nın diğer ülkelerde uyguladığı yaptırımlar.

Ardından 1960'lardan sonra Amerika'da enflasyonist baskılar ortaya çıkınca dolar aşırı değerlenmiş ve Amerika'nın ihracat sektörü ile ithalata rakip sanayicileri zor durumda kalmışlardır. Bu gelişmeler ellerinde dolar bulunduranların bunları altına çevirmelerine yol açmıştır. Sonuç olarak, altın fiyatları artmış ve bir grup ülke tarafından altın fiyatlarındaki dalgalanmaları önlemek için bir Altın Fonu oluşturulmuş, ancak bu fon da sorunun çözümünde bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Çünkü de Gaulle'ün Fransa'sı altın rezervlerini arttırmak istiyordu, Sovyetler Birliği altın satışlarını durdurmuştu, altın üretimi sanayi sektörü ve tasarruf sahiplerinin talebini karşılayamaz hale gelmişti, Vietnam Savaşı Amerikan ekonomisi üzerindeki baskısını artırmıştı ve nihayet, spekülatif altın talepleri çoğalmıştı.

Diğer yandan, İngiltere'nin dış ödemelerindeki açıklarının giderilmesi, 1964'ten itibaren Sterlini zayıf para durumuna düşürmüştü. 1967'de Arap-İsrail Savaşı sonunda Süveyş Kanalı'nın kapanması, grevler, İngiltere'nin Ortak Pazara üyeliği için müracaatı ile ilgili gelişmeler İngiltere'den önemli sermaye çıkışlarına yol açmıştır. Nihayet 18 Kasım 1967'de Sterlin %14,3 oranında develüe edilince, Sterlin'den altına kaçış başlamıştır. İngiltere'nin ardından Danimarka ve İsrail dahil IMF ülkeleri paralarını dolara göre düşürmüşlerdir. Devalüasyonlar, altına hücumu başlatmıştır. Doların da baskı

altında kalması üzerine, Altın Fonu piyasaya altın sürmüştür. Merkez bankalarının altın satışlarına başlamalarının altının az olmasına yol açacağı ve altının dolarla ifade edilen resmi fiyatının korunamayacağı düşüncesiyle spekülatif alımlar hızlanmıştır. Ekim 1967 ile Mart 1968 arasında yaklaşık 3 milyar dolarlık resmi altın satışı yapılmıştır. Dolardan altına kaçış şeklinde başlayan kriz, 17 Mart 1968 Washington toplantısıyla altın fonunun işlemlerinin durdurulmasına yol açmıştır. Toplantıda verilen karara göre, altın piyasasındaki işlemler ikiye ayrılmış: i) Serbest piyasada altının fiyatını arz ve talep belirleyecek ve merkez bankaları özel şahıslarla hiçbir altın alım-satımında bulunmayacaktı. ii) Diğer taraftan, hükümetlerin elinde bulunan altın rezervleri, merkez bankaları arasında altının resmi fiyatı olan 1ons = 35 Dolardan işlem görecekti (Serin, 1987, s. 138).

Bu *ikili piyasa*ya geçiş, altının parasal işlevinde önemli bir gerileme demek oluyordu. Ancak, iki piyasa arasında altın fiyatlarının birbirinden aşırı ölçüde ayrılmaması gerekiyordu. Bundan sonra Fransız Frankı buhran geçirmeye başlamıştır. Fonlar, kitleler halinde Franktan kaçırılıp Alman markı gibi sağlam paralı ülkelere yöneltiliyordu. Bunun üzerine 1969 Ağustos ayında frank %11,1 oranında devalüe edilmek zorunda kaldı. Almanya'ya akın eden spekülatif fonlar karşısında 29 Eylül'de dalgalanmaya bırakılan Mark, 24 Ekim'de resmen %9,3 oranında revalüe edildi (Aktan, 1983, s. 90).

Konsey'in 12 Aralık 1968 tarihli toplantısına 12 Şubat 1969 tarihli Reymonda Barre'nin imzasını taşıyan *Birinci Barre Planı* (memorandum) sunulmuştur. Konusu 'ekonomik politikaların eşgüdümü ve parasal iş birliği' olan bu planın ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya bulunan ülkeler için kısa ve orta vade kredi imkanları üzerinde durulmakta ve büyüme hızları konu edilmekteydi. Konsey, Barre Raporundaki önerilerin birçoğunu benimsemişti. Bu arada gümrük birliği öngörülen süreden önce gerçekleştirilmiş, on yıllık süre içinde önemli meseleler çıkmasına rağmen ortak bir tarım politikası geliştirilmişti. Bu açıdan parasal ve ekonomik bütünleşmeye bu amaca en uygun düşen bir hedef gözüyle bakılmaktaydı. Çünkü, Fransa tarım politikasını sürdürebilmesi için üyeler arasında sabit kur sistemini istiyordu. Yine Fransa'nın kontrolündeki bir kısım ülkeler, doların uluslararası para sitemindeki egemenliğinin sona erdirilmesi için bunu gerekli buluyordu. Yine 1968-69 yıllarındaki para bunalımı, bunu zaruri kılıyordu (Aktan, 1983, s. 91).

1969 La Hey Zirvesi ve Werner Raporu

1-2 Aralık 1969'da Topluluk devlet başkanlarının La Hey'de katıldığı toplantıda yayınlanan bildiri ile Konseyden, Barre Raporu'nu esas alarak parasal ve ekonomik birliği aşamalı olarak gerçekleştirecek bir plan hazırlaması istendi. 6 Mart 1970 tarihli kararıyla Komisyon, Pierre Werner başkanlığında bir komite oluşturdu. Bu arada parasal birliğin gerçekleştirilmesinde izlenecek aşamaların öncelik sırası ve zamanlaması konusunda iktisatçılar ve paracılar (monetaristler) arasındaki tartışma, 4 Mart 1970 tarihli II. Barre Raporu ile uzlaştırıcı bir mahiyete kavuştu ve bu görüş daha sonra geniş ölçüde Werner raporuna yansımıştır (Kirrane, 1993, s. 18; Aktan, 1983, s. 92).

1969'da O zamanki Lüxemburg Dışişleri Bakanı Pierre Werner tarafından hazırlanan Rapor, Topluluğun parasal birleşme yolunda attığı belki de en önemli adımdır. Raporda; APB'nin belirli bir tavsiyeye bağlı olarak, aşamalı biçimde gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. Buna göre; i) ilk aşamada paralar arasındaki dalgalanma marjları daraltılacak, ii) sonra da Topluluk çapında tek bir para birimi oluşturulacak, iii) ulusal paralarla bu yeni para birimi arasında sabit kur ilişkileri kurulacak, iv) dış rezerv yetersizliği, belirsizlik ve spekülatif para akımları gibi güçlüklerin önlenmesi için, oluşturulacak yeni para birimi ile dolar arasında döviz kuru dalgalanmaya bırakılacak. v) Topluluk içinde sermaye ve işgücü hareketlerinin serbestleştirilecek, vergi sistemleri ve ekonomik politikalar uyumlaştırılacak ve vi) bir Topluluk Merkez Bankası oluşturulacaktı. Üye ülkelerin Merkez Bankaları, bu Topluluk bankasının şubeleri durumunda olacaktı. Üye ülkeler altın ve döviz rezervlerinin belirli oranlarını bu bankaya devredecekler ve böylece bir rezerv fonu oluşacaktı. Toplulukla dış dünya arasında döviz kurları ve

ödemeler dengesi sorunları Topluluk Merkez Bankası kanalıyla çözümlenecekti (Seyidoğlu, 1986, s. 584-585).

4. 1971-74 Dönemi Avrupa Olayları: Sabit Kur Sisteminin Çöküşü

1970'li yılların ilk yarısı sabit kura dayalı BW para sisteminin çöküşü ve farklı para ve kur sistemi arayışlarının yoğunlaştığı, Avrupa ülkelerinin de bölgesel para birliği üzerine çalışmalarını sıklaştırdıkları bir dönemdir.

1971 Bunalımı: Sabit Kurdan Kaçış ve Kur Ayarlama Çabaları

1950'lerden beri devam eden ABD dış ticaret açıkları, 1971 başlarında dolardan Batı Almanya Markına (DM) kaçış şeklinde bir akım başlamıştır. 1969'da DM iki defa revalüe edilmiş ve Alman Hükümeti Mayıs 1971'de sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçmiştir. Almanya'nın ardından İsviçre ve Avusturya da paralarını %7 ve %5,5 oranında revalüe etmişlerdir. Kriz sırasında önce DM, ardından Hollanda Florini dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu olay, Avrupa ve Japonya'da spekülatörlerin Dolara yönelmesine neden olmuş ve bu iki Avrupa ülkesinde kurlar ve iç fiyatlar yükseldiği için, bu ülkelerin ihracat kapasitesi daralmıştır. ABD Hükümeti, bu koşullar altında Almanya ve Japonya gibi ülkelerden paralarını revalüe etmelerini istemiştir. Ancak, ödemeler blançosu fazlalıkları bu ülkelere önemli bir ekonomik ve siyasal güç sağladığı ve ihracatçı firmalarla çiftçiler revalüasyona gitmemesi için hükümetlerine baskı yaptıkları için, ABD'nin talebine olumlu bakmadılar (Seyidoğlu, 1986, s. 537).

Nihayet Başkan Nixon, Batılı ülkeleri ve Japonya'yı revalüasyona zorlamak amacıyla 1971 Ağustos ayında bir dizi önlem aldı. Böylece doların altına konvertibilitesi kaldırılmış ve ayrıca ithalat üzerine %10 vergi konmuştu. Bu karar ile, Amerikan dolarının devalüe edilmesi yerine Avrupa ve Asya'nın büyük ihracatçı ülkelerinin paralarının revalüe edilmesi istenmiştir. Esasında ithalata konan %10 oranındaki vergi, bir anlamda ABD'ye mal satan ülkelerin paralarının revalüasyonu demekti. Böylece 15 Ağustos 1971'de doların tek taraflı olarak altına konvertibilitesinin kaldırılması, Altın Kambiyo Sistemi'nin[6] sona ermesi anlamına gelmiştir (Oxenford, 2016, s. 6). Dolar serbest piyasada dalgalanmaya bırakılmış ve Amerika'nın ödemeler bilançosu açıkları, altın yerine sadece dolarla ödenmeye başlamıştır. Böylece uluslararası para sistemi, altın kambiyo sistemi yerine bir bakıma *saf dolar standardı*na dönüşmüştür. Bu kararların duyulması üzerine, 15 Ağustos'ta Kuzey Amerika ve Avrupa'da kambiyo piyasaları kapatılmış, dolarla yürüyen tüm işlemler durdurulmuştur.

23 Ağustos 1971'de borsalar yeniden açıldığında Avrupa paralarının büyük çoğunluğu dalgalanmaya bırakılmıştır. İngiltere'de sterlinin alt değeri tespit edilmiş ve alt sınırdan yukarıya doğru serbestçe dalgalanmasına müsaade edilmiştir. Belçika, Hollanda, İtalya, İsveç, Danimarka ve Norveç kurlarının belirli sınırlar içinde dalgalanmasına karar vermiş; bunlardan Belçika, Lüxemburg ve Hollanda paralarının dış değerinin beraberce aynı oranlarda dalgalanmasına izin vermişlerdir. Fransa'da ise, çift döviz piyasası kurulmuştur (Serin, 1987, s. 140-141).

Bu gelişmeler üzerine 17-18 Aralık 1971 tarihinde Washington'da Smithsonian Enstitüsü'nde toplanan *On'lar Grubu*[7] ABD Hazine Başkanı başkanlığında *Smithsonian Anlaşması*nı imzalamışlardır. Buna göre, ABD Doları diğer paralar karşısında ortalama %9 oranında devalüe edildi. Altının resmi fiyatı ise, ons başına 35 dolardan 38 dolara çıkarıldı ve 'altın penceresinin kapatılması' onaylandı. Böylece, doların altına konvertibilitesi sürekli olarak kaldırılmış oldu. Ayrıca bu anlaşma ile milli paraların dolar paritesi etrafındaki dalgalanma marjı da %1'den %2,25'e çıkartıldı (toplam %4,5). Bu düzenlemeler üzerine ABD daha önce koyduğu gümrük vergisini kaldırdı. Tüm bu ayarlamalara

[6] Bu sistemin işleyişi ile ilgili geniş bilgi için bakınız: (Erdem, 2018).

[7] Genel Borç Anlaşması'na (Genereal Agreement to Borrow) üye olan ülkelerden oluşmaktadır: Belçika, Kanada, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya, Hollanda, İsveç, İngiltere, ABD.

rağmen, Smithsonian düzenlemeleri uluslararası para sisteminde çok az değişikliğe yol açabilmiştir. Milli paralar, daha yüksek kurlardan yine dolara bağlanmış, ancak dalgalanma marjları genişletilerek sisteme biraz daha esneklik kazandırılmıştır (Delivorias, 2015, s. 3; Seyidoğlu, 1986, s. 537-538).

Tüneldeki Yılan

Bilindiği üzere Smithsonian kur düzenlemeleri ile ulusal paraların, dolar paritesi etrafında toplam %4,5 (artı/eksi %2,25) oranında dalgalanması öngörülmüştü. Bu ise, dolar dışında iki ulusal para arasındaki toplam dalgalanma marjının %9'a ulaşması demek oluyordu. Oysa AET ülkeleri bu derece büyük bir dalgalanmayı, kendi parasal birleşme amaçlarına uygun bulmadılar. 1972 Mart'ında aldıkları bir kararla, kendi milli paraları arasındaki toplam dalgalanmanın sınırlarını %2,25 ile sınırlandırdılar (Delivorias, 2015, s. 3). Diğer yandan da paralarının dolara olan bağlılığını, Smithsonian Anlaşmasının öngördüğü dalgalanma sınırlarına tabi olarak sürdürdüler. Bu *çift taraflı bağlı* (two ties) sabit kur sistemine *Tüneldeki Yılan* adı verilmiştir.

O halde Avrupa Para Yılanı, üye ülkelerin birbirlerine karşı olan sınırlar içerisinde dalgalanan milli paralarının, Amerikan dolarına karşı daha geniş sınırlar içinde dalgalanmasından oluşuyordu. Başka bir ifade ile, iki AET parası birbirine karşı en fazla toplam %2,25 oranında dalgalanırken, bunlardan her biri dolara karşı toplam %4,5 oranında dalgalanabiliyordu. Yani %2.25'lik sınır yılanın, %4,5'lik sınır ise tünelin genişliğini ifade ediyordu (Zestos & Benedict, 2018, s. 133).

Yılanın içindeki sabit kurların sürdürülmesi, çoklu para müdahaleleri ile yapılıyordu. Her üye ülkenin merkez bankası öteki üye ülkelerin paraları ile belirlenen sabit kurları sürdürebilmek için o ülkenin paralarını kullanarak kendi döviz piyasasında müdahale alım ve satımları yapacaktı. Ortak dalgalanmaya bağlı her üye, aynı zamanda dolar paritesi etrafındaki %4,5'lik toplam dalgalanma sınırları içerisinde kalmayı kabul ediyordu. Bunu sağlamak için de Avrupa merkez bankaları yılanın tüneli aşma eğilimi göstermesi durumunda kendi ulusal döviz piyasalarına dolar ile müdahalede bulunacaklardı (Seyidoğlu, 1986, s. 585-586).

Yılanı tünelde tutabilmek için gerekli müdahalelerin dolar ile yapılması öngörülürken, Topluluk kurlarının yılan içinde tutulmasında Topluluk paralarının kullanılmasının iki amacı vardı: Topluluk merkez bankalarında müdahale birimi olarak doların önemini azaltmak ve herhangi bir ülke parasının tek başına Topluluk içinde müdahale aracı olarak kullanılmasını önlemek (Aktan, 1983, s. 97). Esasında bu düzeltmeler sayesinde zamanla yılanın dış sınırlarının azar azar azaltılarak, sabit bir kur sistemi oluşturma işleminin tamamlanması öngörülüyordu.

1972 ve 1973 Bunalımları ve Tünelsiz Yılan

Yılan uygulamasına İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1 Mayıs 1972'de, Norveç ise 23 Mayıs'ta katıldı. Bu uygulama, kısa bir süre başarıyla yürütüldü, fakat Sterlin aleyhine başlayan bir spekülasyon ile, Topluluk döviz sistemi ağır bir baskı altına girdi. İngiltere Haziran'da parasını dalgalanmaya bırakarak yılan ve tünelin dışına çıktı. İrlanda da onu izledi. Kısa bir süre sonra Danimarka da rezerv kaygılarından endişelenerek yılanı terk etti; fakat dolar bandını korumaya devam etti. İtalya'nın da yılanı terk etme isteği üzerine diğer ülkelerin Liret'i desteklemeleri ve borçlarının tamamını dolarla ödemesi tavizi vermeleriyle İtalya'yı bu kararından vazgeçirdiler.

1973'ün başında ikinci bir para bunalımı patlak verdi. İtalya, ülkesinden sermaye kaçışlarını önlemek üzere 22 Ocak'ta iki katlı döviz piyasası uygulamasına başladı. Ticari Liret yılanın içinde desteklenmesine devam edildi. Fakat doların döviz piyasalarında en düşük düzeyine ulaşması ve Liret'ten etkilenen İsviçre Frankı'nın dalgalanmaya bırakılması ve hızla değer kazanması üzerine, özellikle Almanya'ya dolar girişleri hızlandı. 12 ve 13 Şubat'ta Avrupa ve Japon döviz piyasaları kapatıldı. 14 Şubat'ta Amerikan doları %10'un üzerinde devalüe edildi (IMF, 1973). Böylece, altının

onsu başına doların değeri 42,42'ye eşitlenmiştir (Elwell, 2011, s. 13). 1 Mart'a gelindiğinde, dolar Avrupa döviz borsalarında tekrar en düşük düzeyine ulaşmıştır. Bu durum Almanya'ya önemli ölçüde dolar akmasına vesile olmuştur.

Para bunalımının esas olarak dolarda devam eden zayıflıktan kaynaklandığı için, Topluluğa mensup ülkeler diğer devletleri (bilhassa Japonya ve ABD'yi) istikrarı bozan sermaye hareketlerine karşı mücadele hususunda ikna etmeye çalıştılar. 16 Mart'ta Paris'te Genişletilmiş Onlar Grubu üyeleri[8] kısa dönemde döviz piyasalarının düzenli işleyişi ile ilgili duruma göre tedbirler alırken, uzun dönemde düzgün işleyen bir uluslararası para siteminin ortaklaşa kurulmasıyla ilgili görüş birliğine varmışlardır (Aktan, 1983, s. 98).

Doların 1973 Şubatındaki bu ikinci devalüasyonundan sonra altının resmi fiyatı ons başına 38 dolardan 42,2 dolara yükseltilmiştir. Ancak, dolardan kaçış yine de önlenemedi. Bunun üzerine, 1973'ün Mart ayı başında Avrupa borsaları iki hafta süreyle kapatıldı. 16 Mart 1973'te borsalar yeniden açıldığında, AET ülkeleri paralarını sabit kurdan birbirine bağlama ve dolara karşı serbest piyasaya bırakma kararı aldıklarını açıkladılar. Yani, yılan artık tünelden kurtulmuştu. Esasında daha önceden İngiliz ve İrlanda Sterlinleri, İtalyan Lireti, İsviçre Frankı, Japonya Yeni ve Kanada Doları gibi bazı paralar zaten piyasa tarafından belirlenmeye başlamıştı. Ancak, 16 Marttan itibaren Bretton Woods'un getirdiği sabit kur rejimi fiilen sona ermiş oluyordu (Oxenford, 2016, s. 6-7).

1973 yılı sona erdiğinde, Topluluğun döviz kuru sistemi ortaya çıkan olaylara göre şekillenen ve birbirleriyle uyumsuz bir özellik arz ediyordu. Zira enflasyon dünya çapında %10'un üzerinde seyrediyordu, sanayi ürünleri ve gıda maddeleri fiyatlarında büyük artışlar oluyordu, petrol fiyatları aynı yıl yaklaşık dört kat artıyor ve döviz kurları dalgalanmaya bırakılıyordu (yani, yılan tünelden çıkmıştı). Yine aynı yılın Nisan ayında Topluluk mensubu ülkelerin paraları arasındaki istikrarı sağlamak üzere, Avrupa Parasal İşbirliği Fonu kurulmuştu.

1973-74 Petrol Krizi

17 Ekim 1973 günü petrol fiyatları OPEC tarafından %70 oranında yükseltilerek, dünya çapında büyük bir krizin fitili çekilmiştir. Artan petrol maliyetleri, petrol kaynaklarına sahip olmayan çoğunlukla az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerini sarsar iken, sanayileşmiş Batılı ülkeleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim bu ülkeler ihracat gelirlerinin yarıdan fazlasını petrol ithali için harcamak zorunda kalmışlardır. Böylece, zengin ülkelerde bütçe açıklarının, dış ticaret açıklarının, işsizlik oranlarının ve enflasyon oranlarının yükselmesine ve iktisadi durgunluğa yol açmıştır. *Stagflasyon* olarak bilinen bu küresel kriz, tüm dünyada verimlilikte ve gelirde büyük düşüşlere sebep olmuştur.

Diğer yandan, petrol ihraç eden ülkelerin petrol ihracatından elde ettikleri gelir 1974'te 100 milyar doların üzerine çıkmış; yatırım imkanları kısıtlı olduğu için, bu parayı kendi ülkelerinin gelişmesi için değerlendirememişler, en yüksek faiz öneren ülkelere yönelmişlerdir. Batılı zengin ülkelerin bankalarında biriken söz konusu petro-dolarlardan oluşan mevduatlar (Avrupa dolarları) az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere dış borç olarak verilmeye başlanmış, çok geçmeden de dünya çapında bir dış borç sorununa yol açmıştır(Erdem, 2018, s. 78; Bilginoğlu & Dönek Erdem, 1995, s. 32-33).

Petrol krizinin en büyük etkisinin üretim (büyüme), enflasyon ve ödemeler dengesi üzerinde olduğu açıktır. Nitekim Topluluk ülkeleri 1973'ü bir milyar dolar fazla ile kapatmasına rağmen, 1974'ü (Almanya'nın büyük fazla vermesine rağmen) 20 milyar dolar açıkla kapatmak durumunda kalmışlardır. Neticede dış ticaret hadleri OPEC üyesi ülkeler lehine bozulurken, sabit kura dayalı BW Sisteminden ayrılıp esnek kura geçmeyi ve petro-dolarlardan istifade etmeyi tercih etmişlerdir.

[8] Daha sonra Danimarka, İrlanda, Lüksemburg, İsviçre, Topluluk Komisyonu, BIS, IMF, OECD ve Yirmiler Komitesi de bu karara katılmıştır.

5. 1975-78 Dönemi Avrupa Olayları: Yılan Sistemi ve Avrupa Hesap Birimi

1974'teki petrol krizinin ardından, 1975 yılında dünya ekonomisinde üretim hacmi %2,5 oranında gerilerken, işsizlik ve enflasyon oranlarında da küresel çapta yükselmeler meydana geldi. Bu ağır ekonomik krizi aşabilmek için Avrupa ülkeleri 1975 ve takip eden yıllarda yılan sistemi ve hesap birimi gibi bir takım radikal kararlar almaya başladılar.

Nitekim Fransız Frankı 15 Temmuz 1975'te tekrar yılan sistemine döndü. Ardından, İsviçre Frankı için de bu yol denense de başarılı olamadı, Fransa da zaten 15 Mart 1876'da yılan sisteminden ayrıldı. Fakat, 1976'nın ikinci yarısında kur ayarlamaları ile ilgili spekülasyonların artmasından yılan sistemindeki bazı paraların değerinde aşağı ve yukarı yönlü yeni ayarlamalar yapıldı. Özellikle İsveç, Norveç ve Danimarka Kronları hem 1976'nın ikinci yarısında hem de 1997'nin ilk yarısında Avrupa Hesap Birimine (EUA) karşı ard arda devalüe edilmişlerdir. Aynı yıl İsveç yılandan ayrılırken, diğer iki ülke tekrar devalüasyon kararı almıştır. 1978 yılında para krizi daha da artınca, dört ülke (Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) paralarını %2 ila %4 dolayında devalüe etmek zorunda kaldılar ve yıl sonunda Norveç de yılandan ayrıldığını açıkladı (Mehnertt, 1989, s. 304).

Avrupa Komisyonu'nun 22 Aralık 1975'te EUA ile ilgili Avrupa Konseyi'ne sunduğu öneri Para Komitesi tarafından onaylandı ve 1975'te kabul edildi. EUA, üye ülkelerin paralarından müteşekkil bir para sepeti idi ve Avrupa kurumlarında kullanılması kararlaştırıldı. EUA'da ülkelerin paralarının ağırlığı şöyle tanımlanmıştır (sepetteki payları ve para birimlerinin tekabül eden miktarları): Alman Markı %27,3 (0.828), Fransız Frankı %19,5 (1.15), İngiliz Sterlini %17,5 (0.0885), İtalyan Lireti %14.0 (109), Hollanda Florini %9.0 (0.286), Belçika Frankı %7,9 (3.66), Danimarka Kronu %3,0 (0.217), İrlanda Sterlini %1,5 (0.00759) ve Lüksemburg Frankı %0,3 (0.14) (Apel, 1998: 50). Bu ağırlıklar söz konusu ülkelerin milli gelirleri, Topluluk içi ticaretleri ve kısa vadeli parasal destekleme sistemi içindeki paylarına dayanan ölçütlere göre belirlenmiştir[9].

Avrupa Komisyonu yeni hesap biriminin avantajlarını şöyle açıklıyordu: İlgili kurlardaki değişmelere göre hesap biriminin değerinin her gün hesaplanabilmesi, Topluluğun parasal kişiliğini yansıtması ve parasal bütünleşme yolunda önemli bir aşamayı temsil etmesi (Aktan, 1983, s. 107).

6. 1978 Yılı: Parasal Bütünleşme Girişimlerinin Hızlanması

1978 yılına gelindiğinde, Batılı ülkelerin ekonomilerinde yaşanan kriz hala devam ediyordu; büyüme, istihdam, fiyat istikrarı ve ödemeler blançosuna dair göstergeler son yılların en kötü düzeyine ulaşmış, geleceğe dair de beklentiler olumsuzluğunu koruyordu. Hatta bizzat Para Komitesi Başkanı de Strihou'nun tespitine göre, 1974'ten beri uygulanan dalgalı kur sistemi de beklenen çözümü üretemediği gibi, dış açıkları daha da artırıyordu (De Strihou, 1979, s. 3). Çünkü, korumacılık tedbirleri, yüksek enflasyon ve dış açıklar ile ABD'nin uluslararası ekonomiye verdiği destekleri kısma planları beklentilerin daha da bozulmasına sebep oluyordu.

Nisan 1978'de toplanan Kopenhag Zirvesi'nde İngiltere Başbakanı Callaghan küresel buhranı aşabilmek için ekonomisi güçlü bir iki ülkenin dünya ekonomisini canlandırmak adına sorumluluk almasını, diğerlerinin de mütevazi ölçülerde iç talep artışıyla topyekûn bir küresel canlanmaya yol açacağını savunmuştur. Keynezyen çarpan mekanizmasından esinlendiği anlaşılan bu *konvoy yaklaşımı* Almanya ve Japonya gibi ülkeler tarafından kabul görmemiştir. Zira her iki ülke de ödemeler blançosu fazlası veriyor ve bunu askeri bakımdan zayıflıklarını telafi edecek bir siyasi güç olarak değerlendiriyorlardı. Ayrıca, iç talebin kışkırtılmasının enflasyonu yükseltme potansiyelinin, hiper-

[9] 1 Mart 1979 ile 30 Mart 1983 arasında ilgili tarihlerdeki merkezi kurlara dayalı detaylı hesaplamalar için bakınız: (Bulgurlu, 1983, s. 36).

enflasyon kabusunu üzerinden atamayan Almanlar için büyük bir korku olduğunu hesaba katmak gerekir (Aktan, 1983, s. 112-114).

Temmuz 1978'de toplanan Avrupa Konseyi Bremen Zirvesi'nde ise, parasal iş birliğini gerçekleştirecek bir plan özeti sunuldu. Bununla istikrarlı bir APS'nin kurulması amaçlanıyordu. Sistemin ana hatları şöyle özetlenebilir (Aktan, 1983, s. 114-115; Ludlow, 1982): i) Döviz kurlarının yönetimi en az yılan sistemi kadar disiplinli olacak; ülkeler döviz piyasasına kendi para birimleriyle müdahalede bulunacaklar, ECU sistemin özünü oluşturacak ve borç tasfiye aracı olarak kullanılacaktır. ii) ECU başlangıçta sadece merkez bankaları tarafından kullanılacak ve oluşturulacak fonda yer alan altın, dolar ve üye ülke paraları karşılığında oluşturulacaktır. iii) Üçüncü ülkelere karşı uygulanacak kambiyo politikalarında ve dolara karşı müdahalelerde ortak hareket edilecek ve müdahalelerin bir kısmı ECU ile yapılacaktır. iv) İki yıl içinde bu düzenlemeler EMF üzerinden yapılacaktır.

Son olarak, Avrupa Konseyi 5 Aralık 1978'de Brüksel'de bir toplantı daha düzenledi ve APS'nin 1 Ocak 1979'da yürürlüğe gireceğine karar vermiştir. İki yıl sonra da nihai uygulamaya geçileceği, ara dönemde EMF'nin kurulacağı, bunun bir rezerv varlığı ve borç tasfiye aracı olarak kullanılacağı, ileride de tek paraya geçileceği öngörülüyordu (Aktan, 1983, s. 115).

7. Sonuç

Avrupa Para Birliğini gerçekleştirme çabalarının 20 yıllık bir süreyi kapsayan 1957-77 yılları arasında istenen başarıyı sağladığı söylenemez. Yeterli başarının sağlanamaması, kısmen üye ülkelerin birçoğunda özellikle 1966'dan itibaren gözlenen farklı ekonomik gelişmeler ve enflasyon oranlarındaki ciddi farklılıklara bağlanabilir. Esasında Kirrane (1993)'ün de isabetle belirttiği gibi, daha önceki parasal bütünleşme deneyimlerinde olduğu gibi, burada da üye ülkelerin genel siyasi bakışlarında dahi ciddi farklılıkların olması önemli bir etkendir. İlk yıllarda üye ülke ekonomilerinin az çok bir uyum içinde seyretmesinde, gümrük birliğinin bu ekonomileri zamanla birbirlerine bağlamasının olumlu etkisi olmuştur. Ancak, bunalım dönemlerinde ülkeler genel siyasi ve ekonomik konularda olduğu gibi, para ve kur politikalarında da anlaşamamışlardır.

Nitekim 1972'den sonraki yıllarda ekonomik ve parasal birlik konusundaki teşebbüslerin çok defa akamete uğradığı anlaşılmaktadır. Burada hiç kuşkusuz uluslararası para sisteminde yaşanan bunalım ile petrol krizinin etkisi büyük olmuştur. Zira ülkelerin bu yıllarda özellikle büyüme ve enflasyon performansları da birbirlerinden oldukça farklı düzeylerde gerçekleşmiştir. Nitekim büyüme hızındaki farklılıklar %1 ile %10 arasında, enflasyon oranındaki farklılıklar ise %25 ile %100 arasında değişmiştir.

Esasında, kurulması düşünülen Avrupa Para Birliğinden her ülkenin çıkarı ve beklentisi de farklı idi. Her ne kadar Aralık 1978'de Brüksel Zirvesi'nde alınan kararlar ile farklı amaçların bir ortak çözüm noktasında buluşması sağlanmış gibi görünse de gerçek hiç de göründüğü gibi olmamıştır. Nitekim, burada alınan radikal sayılacak kararlara rağmen, amaçlardaki farklılıklar devam etmiş ve ortak para sistemi hedefi çözüme kavuşamamıştır. Bize göre bunun altında yatan en önemli sebep, ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik yapı farklılıkları idi. Zamanla siyasi ve ekonomik yapı farklılıklarını asgari düzeye indirecek yakınsayıcı tedbirlerin hayata geçirilip, ortak kurumsal kimlik konusunda ciddi adımlar atıldıktan sonra parasal bütünleşme konusunda daha somut ilerlemeler kaydedilebilmiştir.

Zira Kirrane (1993)'ün de belirttiği gibi, daha önceki parasal birlik deneyimlerinde yaşanan olumsuz tecrübeler ve katlanılan maliyetler üye ülkeleri uzun süre temkinli yaklaşmaya sevk etmiştir. Kaldı ki, yıllar sonra 1 Ocak 1999'da tek merkez bankası (Avrupa Merkez Bankası, ECB) ve tek para birimi (Euro) şeklinde gerçekleşen parasal birliğe bazı ülkeler katılmamış, parasal birlik deneyimi de

2008 küresel krizi ile kısa sürede büyük yara almıştır[10]. Çünkü, Euro bölgesine dahil olan ülkelerin para ve maliye politikalarının bileşenleri farklılık arz ediyordu ve henüz birbirlerine yeterince yakınsayamamışlardı. Dönemin Para Komitesi başkanı De Strihou'nun kapsamlı bir gerekçe ile belirttiği gibi (De Strihou, 1979), ekonomik ve parasal yakınsama olmadan parasal bütünleşmenin başarılı olması pek mümkün gözükmemektedir. O nedenle, ilk krizde ortak merkez bankası üye ülkelerin ihtiyaç duyduğu para ve kur politikası ihtiyacını karşılama konusunda yetersiz kaldı ve ülkelerin zorunlu olarak maliye politikasına yüklenmesiyle birlikte mali disiplinleri büyük ölçüde bozulmuş oldu.

[10] Bu konudaki gerçekleşmeler hakkında daha kapsamlı bir araştırma için bakınız: (Mumcu, 2007).

Kaynakça

Aktan, O. H. (1983). *Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Alpar, C., & Ongun, M. T. (1985). *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar.* Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları.

Apel, E. (1998). *European Monetary Integration 1958-2002.* Abingdon: Routledge.

Bilginoğlu, M. A., & Dönek Erdem, E. (1995). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorununun Nedenleri ve Bugünkü Boyutu. *İktisat, İşletme ve Finans*, 31-43.

Bulgurlu, H. B. (1983). *Avrupa Para Sistemi ve Türkiye'de Sisteme Katılmaya Yönelik İzlenmesi Gerekli Politikalar.* Ankara: DPT Uzmanlık Tezi.

Dabrowski, M. (2019). *The Economic and Monetary Union: Its Past, Present and Future.* Luxembourg: Monetary Dialogue January, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Union.

De Strihou, J. v. (1979, Nisan 17). European Monetary System and Its International Implications. Washington, Amerika Birleşik Devletleri.

Delivorias, A. (2015). A History of European Monetary Integration. *Briefing-March, European Parliamentary Research Service (EPRS), Members' Research Service*, 1-8.

Elwell, C. K. (2011). *Brief History of the Gold Standard in the United States.* Washington: CRS Report for Congress, Cogressional Research Service.

Erdem, E. (2018). *Para Banka ve Finansal Piyasalar.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Ergin, F. (1983). *Para Politikası.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Höpner, M., & Spielau, A. (2018). Better Than the Euro? The European Monetary System (1979–1998). *New Political Economy*, 160-173.

IMF. (1973). *Annual Report of The Executive Directors for the Fiscal Year Ended.* Washington: International Monetary Fund.

Karluk, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye.* İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R., & Tonus, Ö. (1998). Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği. *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 261-293.

Kirrane, C. (1993). Lessons from the History of European EMU. *European Economic Integration Review*, 49-59.

Ludlow, P. (1982). *The making of the European Monetary System : a case study of the politics of the European Community.* London: Butterworths Scientific.

Mehnertt, R. J. (1989). The European Currency Unit and Its Use in Developing Countries to Solve Foreign Exchange Related Problems: The Case of the People's Republic of China. *International Tax and Business Lawyer*, 299-352.

Mumcu, H. D. (2007). *Uluslararası Para Sistemi, Avrupa'nın Parasal Entegrasyonu ve OCA Teorisi.* İstanbul: Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Oxenford, M. (2016). *The Evolution of US and European Monetary Policy after Bretton Woods: A Historical Overview and Lessons for the Future.* London: The Royal Institute of International Affairs, Chatham House.

Serin, V. (1987). *Para Politikası.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Seyidoğlu, H. (1986). *Uluslararası İktisat.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Zestos, G. K., & Benedict, J. M. (2018). European Monetary Integration: A History. F. Rivera-Batiz içinde, *Encyclopedia of International Economics and Global Trade, Vol. 2: International Money and Finance* (s. 131-171). Amerika Birleşik Devletleri: UNESCO - UN Educational, Research and Cultural Organization.

Algılanan Seyahat Kısıtlarının Engellilerin Havayolu ile Seyahat Etme Niyetine Etkisi

Serap Çabuk[1]

Nuriye Güreş[2]

M. Yüksel Avcılar[3]

Seda Arslan[4]

Harun Yılmaz[5]

Cevher Yüksel[6]

Giriş

Havayolu taşımacılığı ekonomik olarak küresel etkisi oldukça fazla olan bir ulaştırma çeşidi olmakla beraber, sosyal anlamda da büyük etkiler oluşturabilmektedir (Upham vd., 2012: 39). Küreselleşen dünya ile beraber, havayolu taşımacılığı uzak noktaları hızlı bir şekilde birbirine bağlayabilmektedir. Böylece daha fazla insan için uzun mesafeli seyahatler erişilebilir olmakta, farklı kültürlerin birbiri ile etkileşimi sağlanabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra ürünlerin daha uygun fiyatlarla diğer insanlara ulaşmasını sağlayabilmektedir (Cowper-Smith ve de Grosbis, 2010: 62). Ayrıca ulaşım ve seyahat sayesinde kişiler arası sosyal etkileşim ve dolayısıyla kişilerin yaşam kalitesi de artabilmektedir (Solvoll ve Hanssen, 2017: 2).

Yapılan araştırmalar, dünya nüfusunun giderek yaşlandığını, özellikle kronik hastalıklarda artış yaşandığını ve dolayısıyla dünya genelinde engelli nüfusunun da arttığını göstermektedir (Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, 2011: 12). İstatistiklere göre dünyadaki engelli sayısı 1 milyar iken (http://ey-der.com), Türkiye'de bu rakam yaklaşık 8.5 milyon'dur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü [EYH], 2014). Birleşmiş Milletlerin (2006: 3) tanımına göre engelli birey; normal bir kişinin kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir eksiklik sonucu yapamayan kişidir. Türkiye İstatistik Kurumu ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2010 yılında yapmış olduğu

[1] Serap Çabuk, Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İşletme, cubuks@cu.edu.tr
[2] Nuriye Güreş, Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık Yönetimi, nuriye.gures@iste.edu.tr
[3] Mutlu Yüksel Avcılar, Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, myukselavcilar@osmaniye.edu.tr
[4] Seda Arslan, Arş. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık Yönetimi, seda.arslan@iste.edu.tr
[5] Harun Yılmaz, Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık Yönetimi, harun.yilmaz@iste.edu.tr
[6] Cevher Yüksel, Öğr. Gör., İskenderun Teknik Üniversitesi, İngilizce, cevher.yuksel@iste.edu.tr

araştırmaya göre; görme, işitme, dil ve konuşma, ortopedik, zihinsel, ruhsal ve duygusal, süreğen hastalıklar ve çoklu özürlülük engel türleri olarak belirlenmiştir (EYH, 2014).

Tüm insanlar doğdukları andan itibaren devredilemez ve vazgeçilemez nitelikte bazı haklara kavuşmaktadır. Seyahat hakkı da bunlardan biri olup, engelli bireyler söz konusu hakka sahiptir (Kaygısız, 2017: 52; 5825 sayılı kanun: 18; Evliyaoğlu ve Tezel, 2015: 96). Ancak yapılan araştırmalara göre, engelli bireyler seyahat hakkından öte, eğitim, sağlık, iş gücüne katılma gibi temel haklarından bazılarını kullanamamaktadır (www.milliyet.com.tr).

Ancak, engelli nüfusunun artması yeni bir niş pazarın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ray ve Ryder, 2003: 58; Ozturk vd., 2008: 382; Chang ve Chen, 2012a: 529; Lee vd., 2012: 569; Özhan, 2017: 708). Buna göre seyahat eden her yedi kişiden biri engelli bireylerden meydana gelmektedir (Bauer, 2018: 66). Havalimanlarında hizmet alan tüm yolcuların % 1'i, engelli bireylerden oluşmaktadır (Reinhardt vd., 2013: 106). Yapılan araştırmalara göre; engelli bireyler seyahatleri için, diğerlerine kıyasla daha fazla para harcamak durumunda kalabilmektedir (Lyu, 2017: 404). 2015 yılında engelli yetişkinlerin seyahate yıllık 17.3 milyar dolar harcadığı bilinmektedir (Lu, 2019). Kim (2008: 7)'e göre havayolu işletmeleri engelli yolculardan 3.3 milyar dolar elde etmiştir ve gelecekte daha fazla engelli bireye hizmet etme potansiyeli bulunmaktadır (Ancell ve Graham, 2016: 41; Davies ve Christie, 2017: 90; Wang ve Cole, 2014: 1242). Ancak tek başına ya da refakatçisi ile seyahat eden engelli insanlar, seyahat zincirindeki (seyahatin başlangıç noktasından bitiş noktasına kadar olan tüm süreci ifade eder) sürekliliğin sağlanamaması (Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, 2011: 179), tesis ve altyapıların ihtiyaçları karşılamaması gibi nedenlerle birçok problemle karşı karşıya kalabilmektedir (Doğru vd., 2014: 34; Evliyaoğlu ve Tezel, 2015: 95; Whitney vd., 2005: 1094). İngiliz Sivil Havacılık Otoritesi (CAA)'nin yaptığı çalışmayı paylaşan BBC (2018)'ye göre engelli yolcuların yarısından fazlası, uçuş gerçekleştirmenn ve havalimanlarını kullanmanın zor olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin, engellerinden dolayı seyahate çıkamamalarının nedenlerini tespit etmek ve onları seyahate çıkmak konusunda teşvik etmek son derece önemlidir (Bulgan, 2015: 102). Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; havayolu seyahati ile ilgili kısıtların ve öğrenilmiş çaresizliğin, engelli bireylerin seyahat etme niyetine olan etkisinin araştırılmasıdır.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, ulaştırma (Soltani vd., 2012; Jiang vd., 2012; Whitney vd., 2005; Ermagun vd., 2016; Solvoll ve Hanssen, 2017; Velho, 2019) ve turizm (Ray ve Ryder, 2003; Ozturk vd., 2008; Kim, 2008; Poria vd., 2011; Taylor ve Józefowicz, 2012; Kim ve Lehto, 2013; Doğru vd., 2014; Özhan, 2017; Karaman ve Burak, 2017; Topsakal, 2018) sektöründe engelli bireylerin karşılaştıkları sorun, şikayet, beklenti ve memnuniyetlerine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Engelli bireylerin havayolu ile seyahatlerine yönelik beklentilerini, aldıkları hizmetin kalitesini, karşılaştıkları sorunları irdeleyen yayınlar da vardır (Abeyratne, 1995; Poria vd., 2010; Frye, 2010; Chang ve Chen, 2011; Chang ve Chen, 2012a; Reinhardt vd., 2013; Gutierrez vd., 2015; Evliyaoğlu ve Tezel, 2015; Darcy, 2016; Ancell ve Graham, 2016; Davies ve Christie, 2017; Acar ve Nur, 2017; Oostveen ve Lehtonon, 2018). Algılanan kısıt, öğrenilmiş çaresizlik ve niyet arasındaki ilişkiyi irdeleyen turizm sektöründe yapılmış çalışmaların da (McKercher vd., 2003; Daniels vd., 2005; Lee vd., 2012; Çizel ve Çizel, 2014; Hamarat vd., 2017) bulunmasına rağmen, algılanan seyahat kısıtı ve öğrenilmiş

çaresizliğin engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyeti üzerindeki etkisini araştıran çalışma ulusal literatürde bulunmamakta, uluslararası literatürde ise nispeten azdır. Bu kapsamda çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Algılanan Seyahat Kısıtı

Engelli bireyler havayolu ile seyahatleri sırasında birçok kısıtlama ile karşılaşabilmekte (Solvoll ve Hanssen, 2017: 1) ve tüm bu kısıtlamalar, seyahat öncesi, esnası ve sonrasında beklenen ve beklenmeyen zamanlarda ortaya çıkabilmektedir (Daniels vd., 2005: 928; Darcy, 2016: 61). Ancak engelli bireyler için söz konusu bu kısıtların algılanış biçimi ve şiddeti daha yüksek olabilmektedir (Çizel ve Çizel, 2014: 177). Seyahat hizmetlerine yönelik algılanan kısıtlar ile ilgili farklı yazarlar farklı gruplandırmalar yapmıştır. Bunlar genel olarak; içsel, çevresel, etkileşimsel ve ekonomik kısıtlar şeklindedir (Smith, 1987: 376; Murray ve Sproats, 1990: 10; Snyman, 2002: 43; McKercher vd., 2003: 468; Gladwell ve Bedini, 2004: 685; Bauer, 2018: 67-68). Amerika'da bulunan bir derneğin (Open Doors Organization) 2015 yılında yaptığı araştırmaya göre; havayolu ile seyahat eden Amerikalı engelli bireylerin % 72'si havayolu işletmelerinden, % 65'i ise havalimanlarından dolayı ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu oran daha önce yapılmış araştırmaya (2005) göre düşmüş olsa da, hala engelli bireyler için seyahat kısıtları mevcuttur (Aktaran Shimosakai, 2015). Literatürde engelli bireylerin havayolu ile seyahatleri esnasında karşılaştıkları kısıtlarla ilgili farklı bulgular mevcut olsa da genel bakış açısı; havalimanı ve uçak içerisinde karşılaşılan çevresel kısıtlar, personel davranışları ve başkalarına yük olma hissidir (Yates, 2007: 153; Poria vd., 2010: 216; Özhan, 2017: 721). Engelli bireylerin seyahatleri ile ilgili kısıt algılaması durumunda, seyahat etme niyeti olumsuz yönde etkilenebilecektir (Smith, 1987; Ray ve Ryder, 2003; Israeli, 2002; Çizel ve Çizel, 2014; Hamarat vd., 2017).

Öğrenilmiş Çaresizlik

Öğrenilmiş çaresizlik; kişilerin herhangi bir durum ile ilgili olarak başarısızlığa uğraması neticesinde, durumla ilgili herhangi bir kontrolünün olmadığına, yeteneğini aştığına ve dolayısıyla gelecekte bu durumu gerçekleştirmeyi ertelemesine veya kaçınmasına neden olan psikolojik durumdur (Smith, 1987: 385; Lee vd., 2012: 570; Ulusoy ve Duy, 2013: 1432; Çizel ve Çizel, 2014: 178). Engelli bireyler, diğer insanlara kıyasla daha fazla kısıtla karşı karşıya kalabilmesi nedeniyle seyahate yönelik güven ve kontrol kaybı yaşayarak, daha fazla çaresizlik hissine sahip olabilmektedir (Lee vd., 2012: 572). Dolayısıyla engelli bireyler, havayolu seyahati ile ilgili öğrenilmiş çaresizlik duygusuna kapılırsa, herhangi bir kısıt olmasa dahi seyahat etme niyeti oluşmayabilmektedir (Smith, 1987: 385).

Havayolu ile Seyahat Etme Niyeti

Tüketici davranışları üzerinde ciddi etkisi olan (Avcılar vd., 2019: 20) niyet; insanların bir davranışı gerçekleştirmek için ne kadar çaba göstermeyi planladığının göstergesi olup; kişilerin davranışı gerçekleştirmek için niyeti ne kadar yüksekse, davranışı gerçekleştirme olasılığı da o kadar yüksektir (Ajzen, 1991: 181). Engelli bireyler için seyahat etme niyeti, seyahat ile ilgili karar verme aşamasında, seyahat etme motivasyonunun olmaması, ekonomik kısıtlar, refakatçi eksikliği ve engelli

bireylerin kişisel özellikleri gibi bazı kısıtların üstesinden gelinebildiği oranda oluşabilmektedir (Smith, 1987: 380; Lee vd., 2012: 570).

Türkiye'deki engelli bireylerin seyahat faaliyetlerine katılım oranı düşüktür (Doğru vd., 2014: 34). Evliyaoğlu ve Tezel (2015: 104-105)'in çalışmasına göre, Türkiye'de yaşayan bedensel engelli bireyler, mecbur kalmadıkça seyahat etmemekte ve maddi durumları uygun olursa, hızından dolayı havayolunu tercih etmektedir. Engelli bireylerin uzun menzilli uçuşlarda havayolunu tercih etmek için dikkate aldığı kriterler ise; uygun altyapı ve tesisin bulunması, kalifiye destek personeli ve seyahatle ilgili yeterli bilginin varlığıdır (Chang ve Chen, 2012b: 43). Bu noktadan hareketle, engelli bireylerin havayoluyla seyahat etme niyetini olumlu yönde etkileyebilmek için daha karar verme aşamasında, hangi kısıtların olduğunu tespit edip anlamaya çalışmak öncelikli hareket noktası olmalıdır. (Lee vd., 2012: 570).

Bu kapsamda araştırmanın hipotezleri Tablo 1'de, araştırmanın modeli ise Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Araştırmanın hipotezleri*

H1a	Algılanan seyahat kısıtı sahip olunan engel türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1b	Algılanan seyahat kısıtı engelin başladığı zamana göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H1c	Algılanan seyahat kısıtı engellilik düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2a	Öğrenilmiş çaresizlik sahip olunan engel türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2b	Öğrenilmiş çaresizlik engelin başladığı zamana göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H2c	Öğrenilmiş çaresizlik engellilik düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H3a	Havayolu ile seyahat etme niyeti sahip olunan engel türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H3b	Havayolu ile seyahat etme niyeti engelin başladığı zamana göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H3c	Havayolu ile seyahat etme niyeti engellilik düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.
H4	Algılanan seyahat kısıtı ile öğrenilmiş çaresizlik arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H5	Algılanan seyahat kısıtı ile havayoluyla seyahat etme niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H6	Öğrenilmiş çaresizlik ile havayoluyla seyahat etme niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1. *Araştırmanın modeli*

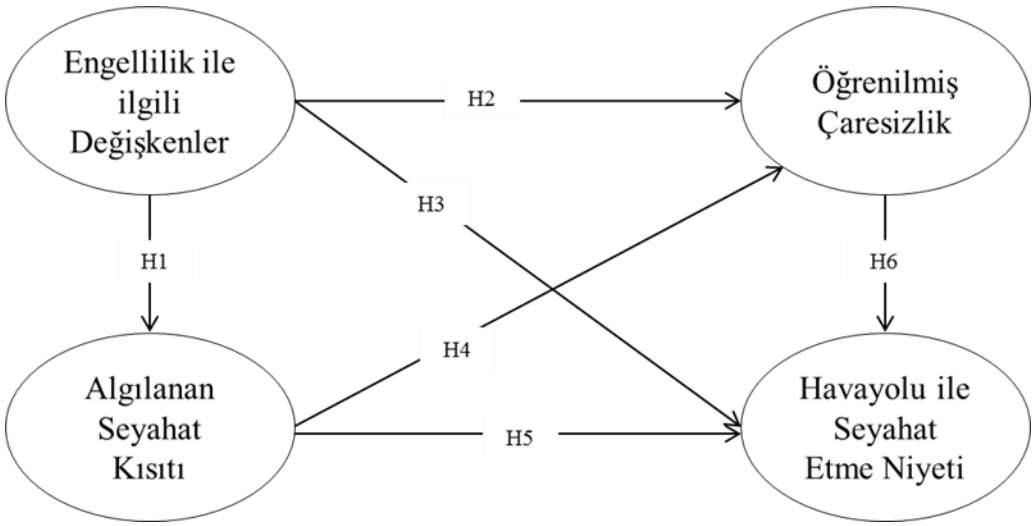

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında, farklı engel türlerine sahip kişilere, nicel araştırma yöntemlerinden anket uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde engelli bireylerin havayolu ile ilgili algıladıkları kısıtlamaları, öğrenilmiş çaresizliğini ve seyahat etme niyetini ölçmeye yönelik ifadelere yer verilmiştir. Kullanılan ölçekler Lee vd. (2012)'nin çalışmasından elde edilmiş ve havacılık sektörüne uyarlanmıştır. Algılanan seyahat kısıtı 14, öğrenilmiş çaresizlik ve havayoluyla seyahat etme niyeti ölçekleri 3'er değişken ile ölçülmüştür. Ölçeklerde yer alan ifadeler, 5'li Likert ölçeği ile hazırlanmıştır. Anketin ikinci bölümünde ise, katılımcıların demografik, engellilik ve havayoluyla seyahat özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin İngilizce olması sebebiyle Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri tamamlandıktan sonra ifadelerin anlam hatasına neden olmaması için uzman kişilere inceletilmiştir. Ayrıca, ankette yer alan ifadelerin anlam bütünlüğü taşıyıp taşımadığını belirlemek için 10 kişiye pilot çalışma uygulanmıştır. Araştırma verileri, 15 Mart – 15 Haziran 2019 tarihleri arasında engelli bireylere yüz yüze ve internet yöntemiyle uygulanarak toplanmıştır. Analiz için gerekli olan veriler, kartopu örnekleme yöntemiyle elde edilmiştir. Kartopu örneklemesi genellikle evrene / örnekleme ulaşmanın zor olduğu ya da evren / örneklem hakkında bilgilerin yetersiz olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu yönteme daha çok toplumun genelinden farklı olan, marjinal gruplara ulaşma durumunda başvurulmaktadır (Baltacı, 2018: 253-254; Nakip, 2008:143). Bu kapsamda Türkiye Engelliler

Federasyonu ile farklı illerdeki engelli derneklerinin yöneticileri aracılığıyla, engelli bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılan 167 engelli bireye anket uygulanmış ancak muhtelif nedenlerden (birden çok ya da eksik yanıt verme gibi) dolayı, geçerliliği kabul edilen 150 anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma doğrultusunda elde edilen veriler, IBM SPSS Statistics 24.0 programından yararlanılarak; tanımlayıcı istatistikler, T-test, One-way ANOVA ve Regresyon analizleri yapılarak test edilmiştir. Ayrıca ölçekte yer alan ifadelere, güvenirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Akademik çalışmalarda güvenirlik katsayısı olarak sıklıkla Cronbach alfa katsayısı kullanılmakta ve genel olarak alfa değerinin 0.70 ve daha yüksek olması, yeterli olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2010: 171).

Tablo 2. *Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Değişkenler	N	Cronbach Alpha
Algılanan seyahat kısıtı	14	.840
Öğrenilmiş çaresizlik	3	.924
Niyet	3	.916

Tablo 2 incelendiğinde, algılanan seyahat kısıtı ölçeği için Cronbach alfa katsayısı (α) 0.840; öğrenilmiş çaresizlik ölçeği için (α) 0.924, havayoluyla seyahat etme niyeti ölçeği için ise (α) 0.916 olarak hesaplanmıştır.

Araştırma dahilinde, nicel çalışmayı desteklemek amacıyla, nitel araştırma yöntemlerinden odak grup çalışması uygulanmıştır. Odak grup çalışması; benzer deneyim, görüş ve beklentilere sahip kişilerin oluşturduğu evren arasından seçilen temsili bir grupla, önceden belirlenmiş bir konu hakkında katılımcıların görüşlerinin öğrenilmeye çalışıldığı bir yöntemdir (Baş ve Akturan, 2017: 105). Bu kapsamda Hatay ilinde bulunan engelli derneği üyeleriyle, odak grup çalışması yapılmıştır. Bunun sonucunda, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyetlerini etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan engelli bireylerin demografik özellikleri Tablo 3'de yer almaktadır. Anketi yanıtlayan 150 engelli katılımcının 60'ı kadın, 90'ı erkek olup; % 22'si 18-25, % 25'i 26-35, % 27'si ise 36-45 yaş aralığında yer almaktadır. Cevaplayıcıların 88'i bekar, 62'si evlidir. Eğitim durumu açısından incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (% 32) lisans mezunu olduğu saptanmıştır. Anketi yanıtlayan katılımcıların % 18'i 2000 TL'den az, % 19'u 2001-2999 TL, % 21'i 3000-3999 TL ve % 20'sinin de 4000-4999 TL aylık hane gelirine sahiptir. Katılımcıların 86'sı çalışmakta olup, 122'si ise ailesiyle birlikte yaşamaktadır.

Tablo 3. *Demografik Özellikler*

Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Kadın	60	40	Bekar	88	59
Erkek	90	60	Evli	62	41
Yaş	N	%	Aylık Hane Geliri	N	%
18-25 yaş	33	22	2000 TL'den az	27	18
26-35 yaş	38	25	2001-2999 TL	28	19
36-45 yaş	41	27	3000-3999 TL	31	21
46-55 yaş	22	15	4000-4999 TL	30	20
56-65 yaş	11	8	5000-5999 TL	20	13
66 yaş ve üzeri	5	3	6000 TL ve üzeri	14	9
Eğitim Durumu	N	%	Çalışıyor musunuz?	N	%
İlkokul	18	12	Evet	86	57
İlköğretim	7	5	Hayır	64	43
Ortaokul	9	6	Kiminle yaşıyorsunuz?	N	%
Lise	40	27	Yalnız	23	15
Önlisans	17	11	Ailemle	122	81
Lisans	48	32	Arkadaşlarımla	3	2
Yüksek lisans	11	7	Akrabalarımla	2	2
Toplam	150	100	Toplam	150	100

Anketi yanıtlayan katılımcıların engellilik durumu ile ilgili bilgilerine Tablo 4'te yer verilmiştir. Buna göre; 150 katılımcının % 46'sı fiziksel, % 34'ü görme engeline sahiptir. Ayrıca cevaplayıcıların büyük bir çoğunluğu yüksek düzeyde engele (% 53) sahiptir ve engel durumları doğuştandır (% 53).

Araştırma kapsamında katılımcıların seyahatlerine yönelik bilgileri tespit etmek için, bazı sorular yöneltilmiş ve alınan cevaplar Tablo 5'te özetlenmiştir. Buna göre anketi yanıtlayan 150 engelli bireyin 79'u yalnız seyahat ederken, 71'i yalnız seyahat etmeyi tercih etmemektedir. Bu bireyler, seyahatlerini, daha çok aile üyeleri / akrabaları ile gerçekleştirmektedir (% 46). Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (% 72) daha önce havayolu ile seyahat etmiş olup, seyahat etme sayısı daha çok 2-5 kez arasındadır (% 27). Son olarak cevaplayıcılara havayolu seyahati ile ilgili bilgileri hangi kaynaklardan elde ettikleri sorulmuş ve büyük bir kısmının bu bilgilere internet (% 28) ve seyahat acentesi (% 21) vasıtasıyla ulaştığı belirlenmiştir.

Tablo 4. *Katılımcıların Engellilik Durumu ile ilgili Bilgiler*

Engel Türü	N	%	Engelin Başladığı Zaman	N	%
Görme	51	34	Doğuştan	80	53
Fiziksel	69	46	10 yaşından önce	21	14
İşitme	9	6	10'lu yaşlarımda	15	10
Konuşma	4	3	20'li yaşlarımda	16	11
Diğer (Şeker, Tansiyon vb.)	17	11	30'lu yaşlarımda	6	4
Engellilik Düzeyi	N	%	40'lı yaşlarımda	2	1
Düşük	13	8	50'li yaşlarımda	6	4
Orta	58	39	60 ve sonrası yaşlarımda	4	3
Yüksek	79	53			
Toplam	150	100	Toplam	150	100

Tablo 5. *Katılımcıların Seyahatlerine Yönelik Bilgiler*

Yalnız seyahat eder misiniz?	N	%	Seyahat refakatçisi	N	%
Evet	79	53	Tek başıma seyahat ederim	41	27
Hayır	71	47	Aile üyeleri / akrabalarım	69	46
Daha önce havayolu ile seyahat ettiniz mi?	N	%	Arkadaşlarım	9	6
Evet	108	72	Engelli grupları	4	3
Hayır	42	28	Havayolu personeli	24	16
Havayoluyla seyahat etme sayısı	N	%	Diğer	3	2
Daha önce hiç havayolu ile seyahat etmedim	42	28	Havayolu seyahati bilgi kaynağı	N	%
			Engelli grupları	42	15
1 kez	18	12	Aile üyeleri / Akrabalar	37	13
2-5 kez	41	27	Arkadaşlar	36	13
6-10 kez	12	8	TV/Gazete/Dergi	26	9
11-20 kez	12	8	İnternet	81	28
21'den fazla	25	17	Seyahat acenteleri	59	21
			Diğer	4	1
Toplam	150	100	Toplam	285*	100

* Katılımcılara anket soruları yöneltilirken, birden fazla bilgi kaynağı seçebilecekleri ifade edilmiştir.

Katılımcıların algıladığı seyahat kısıtı, öğrenilmiş çaresizlik ve havayoluyla seyahat etme niyetinin, engellilik özelliklerine (engel türü, engelin başlangıç zamanı ve engellilik düzeyi) bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) testi uygulanmıştır. Buna göre, algılanan seyahat kısıtının, katılımcıların sahip olduğu engel

türüne, engelin başlangıç zamanına ve düzeyine göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. *Algılanan Seyahat Kısıtının Engel Türü, Engelin Başlangıç Zamanı ve Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları*

Engel Türü	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
(A) Görme (B) Fiziksel (C) İşitme (D) Konuşma (E) Diğer	Gruplararası	6.818	4	1.705	3.146	.016	A-B
	Gruplariçi	78.554	145	.542			
	Toplam	85.372	149				
	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Engelin Başlangıç Zamanı	Gruplararası	3.607	7	.515	.895	.512	-
	Gruplariçi	81.766	142	.576			
	Toplam	85.372	149				
	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Engel Düzeyi (A) Düşük (B) Orta (C) Yüksek	Gruplararası	6.475	2	3.237	6.032	.003	B-C
	Gruplariçi	78.897	147	.537			
	Toplam	85.372	149				

Tablo 6'daki analiz sonuçları incelendiğinde, algılanan seyahat kısıtı, katılımcıların sahip olduğu engel türü açısından anlamlı bir fark göstermektedir [$F (4, 145) = 3.146, p < 0.05$]. Dolayısıyla H1a hipotezi desteklenmiştir. Engel türleri arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan test sonuçlarına göre; fiziksel bir engele sahip katılımcılar (ort. = 2.65), görme engeline sahip katılımcılara (ort. = 2.28) kıyasla havayolu seyahatine yönelik daha fazla kısıt algılamaktadır. Algılanan seyahat kısıtı ayrıca, katılımcıların engel düzeyi bakımından da anlamlı bir fark göstermektedir [$F (2,147) = 6.032, p < 0.05$]. Dolayısıyla H1c hipotezi desteklenmiştir. Engel düzeyleri arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; orta düzeyde engele sahip bireylerin (ort. = 2.75), yüksek düzeyde engele sahip bireylere (ort. = 2.32) kıyasla, havayoluyla seyahat ile ilgili daha fazla kısıt algıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak $p > 0.05$ olduğundan, algılanan seyahat kısıtı katılımcıların engelinin başlangıç zamanı açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H1b hipotezi desteklenmemiştir.

Katılımcıların havayoluyla seyahate yönelik hissedilen öğrenilmiş çaresizliğin, sahip oldukları engel türüne, engelin başlangıç zamanına ve düzeyine göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları Tablo 7'de özetlenmiştir. Buna göre, öğrenilmiş çaresizlik, katılımcıların engel türü bakımından anlamlı bir fark göstermektedir [$F (4,145) = 8.773$, $p < 0.05$]. Dolayısıyla H2a hipotezi desteklenmiştir. Engel türleri arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçları; işitme engelli katılımcıların (ort. = 3.59), görme (ort. = 1.57) ve fiziksel (ort. = 2.05) engelli katılımcılara; diğer tür engele sahip katılımcıların (ort. = 2.67) ise görme engeline sahip (ort. = 1.57) katılımcılara kıyasla daha fazla öğrenilmiş çaresizlik hissine sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde öğrenilmiş çaresizlik değişkeni, katılımcıların engel düzeyi bakımından da anlamlı bir fark göstermektedir [$F (2,147) = 10.637$, $p < 0.05$]. Dolayısıyla H2c hipotezi desteklenmiştir. Engel düzeyleri arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; düşük düzey (ort. = 2.72) ve orta düzey (2.49) engele sahip katılımcılar, yüksek düzey engele sahip (ort. = 1.67) katılımcılara kıyasla daha fazla öğrenilmiş çaresizlik hissine sahiptir. Ancak $p > 0.05$ olduğundan, öğrenilmiş çaresizlik katılımcıların engelinin başlangıç zamanına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H2b hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 7. *Öğrenilmiş Çaresizliğin Engel Türü, Engelin Başlangıç Zamanı ve Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları*

Engel Türü	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
(A) Görme (B) Fiziksel (C) İşitme (D) Konuşma (E) Diğer	Gruplararası	43.872	4	10.968	8.773	.000	A-C, B-C, A-E
	Gruplariçi	181.272	145	1.250			
	Toplam	225.144	149				
Engelin Başlangıç Zamanı	**Varyansın Kaynağı**	**Kareler Top.**	**df**	**Kareler Ort.**	**F**	**p**	**Anlamlı Fark**
	Gruplararası	14.012	7	2.002	1.346	.233	-
	Gruplariçi	211.131	142	1.487			
	Toplam	225.144	149				
Engel Düzeyi	**Varyansın Kaynağı**	**Kareler Top.**	**df**	**Kareler Ort.**	**F**	**p**	**Anlamlı Fark**
(A) Düşük (B) Orta (C) Yüksek	Gruplararası	28.463	2	14.232	10.637	.000	A-C, B-C
	Gruplariçi	196.680	147	1.338			
	Toplam	225.144	149				

Katılımcıların havayolu ile seyahat etme niyetinin, sahip olunan engel türüne, engelin başlangıç zamanına ve düzeyine göre farklılaşma durumuna ilişkin analiz sonuçları Tablo 8'de özetlenmiştir. Buna göre, havayoluyla seyahat etme niyeti, katılımcıların engel türü bakımından anlamlı bir fark göstermektedir [$F(4,145) = 9.479$, $p < 0.05$]. Dolayısıyla H3a hipotezi desteklenmiştir. Engel türleri arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre; konuşma engelli bireyler (ort. = 2.08) ve diğer tür engele sahip bireyler (2.47), görme engeline sahip bireylere (ort. = 4.21) kıyasla havayolu ile seyahat etme niyeti daha düşüktür. Fiziksel (ort. = 3.91) engele sahip bireyler ise, diğer tür engele sahip bireylerle (ort. = 2.47) kıyaslandığında, daha fazla havayolu ile seyahat etme niyetine sahiptir. Ancak $p > 0.05$ olduğundan, havayolu ile seyahat etme niyeti, katılımcıların engellilik düzeyi ve engelin başlangıç zamanına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H3b ve H3c hipotezleri desteklenmemiştir.

Tablo 8. *Havayoluyla Seyahat Etme Niyetinin Engel Türü, Engelin Başlangıç Zamanı ve Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları*

Engel Türü (A) Görme (B) Fiziksel (C) İşitme (D) Konuşma (E) Diğer	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
	Gruplararası	52.075	4	13.019	9.479	.000	A-D, A-E, B-E
	Gruplariçi	199.146	145	1.373			
	Toplam	251.221	149				
	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Engelin Başlangıç Zamanı	Gruplararası	13.856	7	1.979	1.184	.316	-
	Gruplariçi	237.366	142	1.672			
	Toplam	251.221	149				
	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	df	Kareler Ort.	F	p	Anlamlı Fark
Engel Düzeyi (A) Düşük (B) Orta (C) Yüksek	Gruplararası	10.064	2	5.032	3.067	.051	-
	Gruplariçi	241.157	147	1.641			
	Toplam	251.221	149				

Önerilen araştırma modeli doğrultusunda; algılanan seyahat kısıtı değişkeninin öğrenilmiş çaresizliği açıklamasına ilişkin Regresyon analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. *Algılanan Seyahat Kısıtı ile Öğrenilmiş Çaresizlik Arasındaki İlişki Regresyon Tablosu*

Model	B	Standart Hata $_B$	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	.047	.305		.153	.879		
Algılanan seyahat kısıtı	.804	.116	.495	6.932	.000	.495	.495
R = 0.495, R^2 = 0.245; F-value = 48.058; df = 1, 148; Adjusted R^2 = 0.240; Sig. = 0.000							

Bağımlı değişken: Öğrenilmiş çaresizlik

Tablo 9'da özetlenen regresyon analizi sonuçlarına göre; engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik algıladığı seyahat kısıtı ile hissedilen öğrenilmiş çaresizlik arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla H4 hipotezi desteklenmiştir. Buna göre; algılanan seyahat kısıtı değişkeni, öğrenilmiş çaresizlik değişkeninin anlamlı bir açıklayıcısıdır [R = 0.495, R^2 = 0.245, F (1, 148) = 48.058, $p<0.05$]. Öğrenilmiş çaresizliğe yönelik toplam varyansın % 25'i, algılanan seyahat kısıtı ile açıklanmaktadır.

Önerilen araştırma modeli doğrultusunda; algılanan seyahat kısıtı değişkenine göre, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyetini açıklamasına ilişkin Regresyon analizi yapılmış ve analiz sonuçlarına göre; algılanan seyahat kısıtı ile havayoluyla seyahat etme niyeti arasında, $p>0.05$ olduğundan, anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla H5 hipotezi desteklenmemiştir.

Çalışmadaki model kapsamında; öğrenilmiş çaresizlik değişkenine göre, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyetini açıklamasına ilişkin Regresyon analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. *Öğrenilmiş Çaresizlik ile Havayolu ile Seyahat Etme Niyeti Arasındaki İlişki Regresyon Tablosu*

Model	B	Standart Hata $_B$	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	4.820	.184		26.201	.000		
Öğrenilmiş çaresizlik	-.503	.076	-.477	-6.595	.000	-.477	-.477
R = 0.477, R^2 = 0.227; F-value = 43.496; df = 1, 148; Adjusted R^2 = 0.222; Sig. = 0.000							

Bağımlı değişken: Havayoluyla seyahat etme niyeti

Tablo 10'da özetlenen regresyon analizi sonuçlarına göre; engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik hissedilen öğrenilmiş çaresizlik değişkeni ile havayoluyla seyahat etme niyeti arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla H6 hipotezi desteklenmiştir. Buna göre; öğrenilmiş çaresizlik değişkeni, havayoluyla seyahat etme niyetinin anlamlı bir açıklayıcısıdır [R = 0.477, R^2 = 0.277, F (1, 148) = 43.496, $p<0.05$]. Havayoluyla seyahat etme niyetine yönelik toplam varyansın % 23'ü, öğrenilmiş çaresizlik ile açıklanmaktadır.

Yapılan T-test ve ANOVA sonuçlarına göre; cinsiyeti kadın olan engelliler, erkeklere kıyasla havayolu ile seyahat konusunda daha fazla kısıt algılamakta ve öğrenilmiş çaresizlik yaşamaktadır. Ayrıca daha önce havayolu ile seyahat etmeyen engelli katılımcılar, bu seyahat çeşidine yönelik daha fazla öğrenilmiş çaresizlik hissetmektedir. Araştırmaya katılan engelli bireylerin eğitim düzeyi ve

havayoluyla seyahat etme sayısı arttıkça, havayolu seyahatine yönelik hissedilen öğrenilmiş çaresizlik azalmakta, havayolu ile seyahat etme niyeti de artmaktadır.

Araştırma dahilinde gerçekleştirilen odak grup çalışması neticesinde, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyetlerini etkileyen faktörlere yönelik aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Katılımcılar, uçak bilet fiyatlarının kendileri için daha uygun olmasını istemektedir. Ayrıca birlikte seyahat ettikleri refakatçilerinin de belli oranda indirimden yararlanması konusunda istemde bulunmaktadırlar.

- Katılımcılar, uçuş hizmeti süreçlerinde (Havalimanına gidiş, havalimanı ve uçak içerisinde, havalimanından ayrılış) altyapının yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

- Havalimanında ve uçuş esnasında engelli yolculara hizmet sunan personelin, bu yolculara daha anlayışlı davranması, katılımcılar tarafından beklenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, seyahat ile ilgili kısıtlar ve öğrenilmiş çaresizliğin, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etme niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, algılanan seyahat kısıtının, katılımcıların sahip olduğu engel türü ve engel düzeyi açısından anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir. Fiziksel engele sahip katılımcıların, görme engeline sahip katılımcılara kıyasla havayolu seyahatine yönelik daha fazla kısıt algıladığı görülmüştür. Ayrıca orta düzeyde engele sahip bireylerin, yüksek düzeyde engele sahip bireylere kıyasla, havayoluyla seyahat ile ilgili daha fazla kısıt algıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan, görme engeline ve yüksek düzeyde engele sahip yolcuların, daha çok bir refakatçi eşliğinde seyahat edebilmesinden dolayı fazla kısıt algılamadığı, ancak orta düzeyde ve fiziksel engelli yolcuların yalnız seyahat etmeyi tercih edebilmesi ve karşılaştıkları sorunlardan dolayı, daha çok seyahat kısıtı algıladığı söylenebilir. Bu yüzden havacılık işletmelerinin bu tür yolcuların, özellikle yalnız olarak daha rahat seyahat edebilmelerine olanak sağlaması, bu engelli bireylerin daha çok havayolu seyahatini tercih edebilmesi açısından önemlidir.

Çalışma kapsamında, katılımcıların hissettiği öğrenilmiş çaresizliğin, engel türü ve engel düzeyi bakımından anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir. Engel türü açısından; işitme engelli katılımcıların, görme ve fiziksel engelli katılımcılara; diğer tür engele sahip katılımcıların ise görme engeline sahip katılımcılara kıyasla daha fazla öğrenilmiş çaresizlik hissettiği belirlenmiştir. Engel düzeyi açısından ise; düşük ve orta düzey engele sahip katılımcıların, yüksek düzey engele sahip katılımcılara kıyasla daha fazla öğrenilmiş çaresizlik yaşadığı görülmüştür. Yine düşük ve orta düzeye sahip engelli yolcuların tek başına seyahat etmeyi tercih edebilmesi ve yaşadıkları zorluklardan dolayı, kendilerini daha fazla çaresiz hissettikleri söylenebilir. Bu nedenle havacılık işletmelerinin bu tür yolculara destek olabilecek anlayışlı ve yeterli sayıda personel istihdam etmesi, havayolunu kullanma niyetini olumlu etkileyebilecektir. Poria vd. (2011: 571)'ne göre; engelli bireyler seyahat faaliyetleri ile ilgili karşılaştığı zorluklardan en önemlilerinden biri olarak personel davranışı olduğunu ifade etmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, havayoluyla seyahat etme niyeti, katılımcıların engel türü bakımından anlamlı bir fark göstermektedir. Konuşma engelli ve diğer tür engele sahip bireylerin,

görme engeline sahip bireylere kıyasla havayolu ile seyahat etme niyeti daha düşüktür. Fiziksel engele sahip bireyler ise, diğer tür engele sahip bireylerle kıyaslandığında, daha fazla havayolu ile seyahat etme niyetine sahiptir. Bu sonuç, tam olarak beklentilerin karşılanmamış olmasıyla birlikte, son yıllarda havalimanı ve uçak içerisinde altyapı ve tesislerin daha uygun hale getirilmesinden dolayı, havayolu ile seyahat niyetinin arttığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak bu konudaki iyileştirmenin, teknolojik gelişmelerden de yararlanarak, sürekli olarak yapılması gerekmektedir.

Engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik algıladığı seyahat kısıtı ile hissedilen öğrenilmiş çaresizlik arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik algıladığı kısıtlar ne kadar azaltılabilirse, hissedilen çaresizlik de o oranda azalabilecektir. Bu yüzden, diğer yolcularda olduğu gibi, bu yolcu grubu da sürekli olarak dinlenerek, araştırılarak, daha çok hangi tür konularda sıkıntı yaşadıkları tespit edilmeli ve çözüm yoluna gidilmelidir. Ayrıca, engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik hissettiği öğrenilmiş çaresizlik ile havayoluyla seyahat etme niyeti arasında da negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu iki sonuç, Lee vd. (2012), Çizel ve Çizel (2014), Hamarat vd. (2017)'nin çalışmaları ile uyumludur. Engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik hissettiği öğrenilmiş çaresizlik, yapılacak iyileştirmelerle hafifletildiği oranda, havayoluyla seyahat etme niyetinin de artacağı söylenebilir.

Araştırma kapsamında nitel çalışmaya katılan engelli bireyler, hem kendileri hem de eğer varsa seyahatlerinde kendilerine refakat eden kişiler için uçak bilet fiyatlarının daha uygun olması talebinde bulunmuştur. Birçok engelli işgücüne katılma konusunda problem yaşayabilmektedir (Şen, 2018: 129). Dolayısıyla ekonomik kısıtlar (Kenzhebayeva ve Boylu, 2018: 6; Darcy ve Daruwalla, 1999: 42), engelli bireylerin havayolu seyahatine yönelik algıladığı kısıtlardan en önemlilerinden biri sayılabilmekte ve bu durum havayolu ile seyahat niyetini ciddi oranda etkileyebilmektedir. Yapılan odak grup çalışması kapsamında elde edilen bir diğer sonuç, engelli bireylerin havayolu ile seyahat esnasında kullanılan altyapı ve tesislerin yetersiz olduğudur. Dolayısıyla yeni teknolojilerden de yararlanarak, altyapı ve tesislerin, engelli bireylere uygun hale getirilmesi oldukça önemlidir. Son olarak nitel araştırmaya katılan engelli bireyler, havayolu ile seyahatleri esnasında kendilerine yardımcı olan çalışanların, daha anlayışlı olmasını talep etmektedir.

Araştırma neticesinde ortaya çıkan ve literatürdeki diğer çalışmalarla da doğrulanan bu sonuçlar doğrultusunda, engelli bireylere havayolu taşımacılığı kapsamında hizmet veren kurum ve kuruluşlara uygulama ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu kapsamda;

- Türkiye'de havacılık otoritesi olan Sivil Havacılık Genel Müdürlüğünün (SHGM) "Engelsiz Havalimanı" projesi ve sonrasında "Engelli veya Hareket Kabiliyeti Kısıtlı Havayolu Yolcuları Talimatı" yayınlanmıştır (SHGM, 2016). Bu düzenlemeler, Türkiye'deki engelli bireyler tarafından da olumlu olarak algılanabilmektedir. Örneğin Acar ve Nur (2018: 11)'un çalışmasına göre; engelli bireyler Türkiye'deki havalimanlarında sunulan hizmetler genel olarak olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. Ancak söz konusu bu düzenlemelerin, engelli yolcuların beklenti ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı düşünülmektedir (Rubin, 2011: 1; Wang ve Cole, 2014: 1241; Çaha, 2016: 123; Özhan, 2017: 708-709; Kaygısız, 2017: 55). Dolayısıyla engelli yolcuların herhangi bir kısıt ve devamında çaresizlik hissetmemesi adına gerekli yasal altyapının sağlanması ve bu yolcu grubuna hizmet veren tüm kurum ve kuruluşların bunlara uyum sağlaması, havayolu ile seyahat etme niyetini olumlu yönde etkileyebilecektir.

- Engelli bireylerin çevresel bir takım eksikliklerden dolayı kısıt algıladığı bilinmektedir (Poria vd., 2010: 216). Dolayısıyla bu kapsamda havayolu seyahati ile ilgili erişilebilirliğin arttırılması durumunda, çevresel anlamda algıladığı kısıtlar ve dolayısıyla da hissettikleri çaresizlik azalabilecektir. Söz konusu erişilebilirlik, havayolu işletmelerinin internet siteleri ve mobil uygulamalarında da sağlanabilmelidir. Çünkü engelli bireyler bu alanda da bazı kısıtlar algılayabilmektedir (Gutierrez vd., 2005: 239). Dolayısıyla engelli yolcuların, seyahatlerine yönelik kolaylıkla bilgi edinebilmesine olanak sağlayacak şekilde internet sayfasının ve mobil uygulamasını tasarlanması, özellikle görme engelli yolcuların kendi biletlerini alabilmesi ve uçuşla ilgili diğer işlemleri yardım almadan yapabilmesi için faydalı olabilecektir.

- Engelli bireylerin çaresizlik hissini azaltabilmek için, bu yolcu grubunu motive edecek düzenlemeler yapılmalıdır. Bu kapsamda havayolu işletmeleri seyahat hizmetinin tasarlanması ve sunulması süreçlerine, bu yolcu grubunun daha aktif katılımını sağlamalıdır. Ayrıca hem bu yolcu grubuna hem de varsa refakatçisine yönelik indirimlerle destek olunmalıdır.

- Engelli bireylerin (özellikle daha önce havayolu seyahati gerçekleştirmemiş olanlar) seyahatle ilgili kısıt algılayarak, kendilerini çaresiz hissetmesine bilgi eksikliği de neden olabilmektedir. Bu nedenle seyahat hizmeti sunumuna yönelik tüm faaliyetler doğru bir bilgilendirme altyapısıyla (acenteler, internet, sosyal medya gibi), engelli bireylere duyurulmalıdır.

- Engelli bireylere hizmet veren personelin bilgi, tutum ve davranışları da, bu yolcu grubunun seyahat etme niyetini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu nedenle havayolu işletmeleri eğitimli (işaret dili gibi), anlayışlı, iletişim yeteneği yüksek ve yeterli sayıda personel istihdam etmelidir. Ayrıca engelli bireylere hizmet veren personelin daha iyi hizmet verebilmesi için sürekli olarak eğitimler düzenlenmelidir.

Engellilerin hissettikleri seyahat kısıtlarını tespit etmek için, onlarla sürekli iletişim halinde olunması, istek ve ihtiyaçların tam olarak karşılanabilmesine, algılanan hizmet kalitesinin artmasına (Benjamin ve Price, 2006: 65) yardımcı olabilecek ve dolayısıyla bu yolcu grubunun havayolu ile seyahat etme niyetini olumlu yönde etkileyebilecektir (Karaman ve Burak, 2017: 99). Ayrıca geleceğin büyüyen niş pazarını oluşturan ve sadık müşteri olarak bilinen (Ozturk vd., 2008: 382; Karaman ve Burak, 2017: 100) engelli yolcularla iletişim kurmak, havayolu işletmelerinin sektördeki başarısına katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

Abeyratne, R. I. R. (1995). Proposals and guidelines for the carriage of elderly and disabled persons by air. *Journal of Travel Research*, *33*(3), 52-59.

Acar, N. & Nur, R. (2017). Havalimanında sunulan hizmetlerin engelli yolcular tarafından değerlendirilmesi: Ankara Esenboğa Havalimanı örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, *5*(4), 733-748.

Acar, N. & Nur, R. (2018). Yolcuların engel durumlarına göre havalimanı hizmetlerini değerlendirmeleri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, *8*(3), 11-26.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*(2), 179-211.

Ancell, D. & Graham, A. (2016). A framework for evaluating the European airline costs of disabled persons and persons with reduced mobility. *Journal of Air Transport Management*, *50*, 41-44.

Avcılar, M.Y., Canoğlu, M. & Alkevli, A. (2019). Sahiplik etkisinin araç paylaşımına yönelik tutum ve niyet üzerindeki etkisinin analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 14-36.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 231-274.

Baş, T. & Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri,* 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bauer, I. (2018). When travel is a challenge: Travel medicine and the 'dis-abled'traveller. *Travel medicine and infectious disease*, *22*, 66-72.

BBC News. (2018). *Air travel for disabled passengers 'on the up'*. https://www.bbc.com/news/uk-46474561

Benjamin, J.M. & Price, G.N. (2006). A study of the impact of APTS on service quality perceptions of elderly and disabled riders. *Journal of Public Transportation, 9*(4), 112-24.

Birleşmiş Milletler. (2006). *United Nations convention on the rights of persons with disabilities.* https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf

Bulgan, G. (2015). Dünyada ve Türkiye'de engelli turizmi ile ilgili yapılan çalışmalar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 102-125.

Chang, Y. C. & Chen, C. F. (2011). Identifying mobility service needs for disabled air passengers. *Tourism Management*, *32*(5), 1214-1217.

Chang, Y. C. & Chen, C. F. (2012a). Meeting the needs of disabled air passengers: Factors that facilitate help from airlines and airports. *Tourism Management*, *33*(3), 529-536.

Chang, Y. C. & Chen, C. F. (2012b). Overseas travel choice for persons with reduced mobility. *Journal of Air Transport Management*, *20*, 43-45.

Cowper-Smith, A. & de Grosbois, D. (2011). The adoption of corporate social responsibility practices in the airline industry. *Journal of Sustainable Tourism, 19*(1), 59-77.

Çaha, H. (2016). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri. *İnsan & Toplum Dergisi*, *5*(10), 123-150.

Çizel, B. & Çizel, R. (2014). Engellilerin turizm kısıtları ve turist olma niyeti ilişkisinde aracı değişkenler: Motivasyon gücü ve öğrenilmiş çaresizlik. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *25*(2), 176-189.

Daniels, M. J., Rodgers, E. B. D. & Wiggins, B. P. (2005). Travel tales: An interpretive analysis of constraints and negotiations to pleasure travel as experienced by persons with physical disabilities. *Tourism Management*, *26*(6), 919-930.

Darcy, S. & Daruwalla, P.S. (1999). The trouble with travel: People with disabilities and tourism. *Social Alternatives*, *18*(1), 41-46.

Darcy, D. S. (2016). Flying with impairments: Improving airline practices by understanding the experiences of people with disabilities. *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*, 47, 61-70.

Davies, A. & Christie, N. (2017). An exploratory study of the experiences of wheelchair users as aircraft passengers–implications for policy and practice. *IATSS research*, *41*(2), 89-93.

Doğru, H., Kaygalak, S., Çavdarlı, M. C. & Bahçeci, V. (2014). Engelli bireylerin turizm hizmetlerine yönelik e-şikâyetleri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, *2*, 33-47.

Dünya Sağlık Örgütü & Dünya Bankası. (2011). *World report on disability*. https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYH). (2014). *Türkiye engelliler araştırması temel göstergeleri*. http://www.eyh.gov.tr/tr/8245/Turkiye-Engelliler-Arastirmasi-Temel-Gostergeleri

5825 sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. (03/12/2008). *Resmi Gazete* (Sayı : 27084). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/12/20081218-4.htm

Engelsiz Yaşama Derneği – Eyder. (2018). *Sayılarla Dünya'da ve Türkiye'de engellilik*. http://ey-der.com/ana-sayfa/turkiye-ve-dunyada-engelliler/

Ermagun, A., Hajivosough, S., Samimi, A. & Rashidi, T. H. (2016). A joint model for trip purpose and escorting patterns of the disabled. *Travel Behaviour and Society*, *3*, 51-58.

Evliyaoğlu, D. & Tezel, E. (2015). Havalimanlarının görme ve bedensel engellilerin erişebilirliği üzerinden değerlendirilmesi: İstanbul Atatürk Havalimanı örneği. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, *5*, 95-108.

Frye, A. (2010). Air passenger rights for disabled people. *12th International Conference on Mobility and Transport for Elderly and Disabled Persons (TRANSED),* Hong Kong, 2-4 Haziran 2010.

Gladwell, N. J. & Bedini, L. A. (2004). In search of lost leisure: The impact of caregiving on leisure travel. *Tourism Management*, *25*(6), 685-693.

Gutierrez, C. F., Loucopoulos, C. & Reinsch, R. W. (2005). Disability-accessibility of airlines' web sites for US reservations online. *Journal of Air Transport Management*, *11*(4), 239-247.

Hamarat, B., Bağçı, E. & Sevinç, F. (2017). Engelli turistler: Tükenmişlik, motivasyon ve kısıtlarının katılım niyetine etkisi. *Journal of Awareness 2*(7), 101-116.

Israeli, A. A. (2002). A preliminary investigation of the importance of site accessibility factors for disabled tourists. *Journal of Travel Research*, *41*(1), 101-104.

Jiang, C. S., Zheng, S. Z., Yuan, F., Jia, H. J., Zhan, Z. N. & Wang, J. J. (2012). Experimental assessment on the moving capabilities of mobility-impaired disabled. *Safety science*, *50*(4), 974-985.

Karaman, A. & Burak, Y. (2017). Engelli bireylerin turizm faaliyetlerinde karşılaştıkları sorunlar ve alternatif çözümleri. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, *9*(34), 99 -105.

Kaygısız, Ü. (2017). Birinci kuşak insan haklarından seyahat özgürlüğüne türkiye'de engelliler açısından bakış. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 51-59.

Kenzhebayeva, A. & Boylu, Y. (2018). Engelli bireylerin seyahat engellerinden etkilenmesinde psikolojik faktörlerin önemi. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *2*(4), 1-11.

Kim, S. E. (2008). *The voice of tourists with disabilities: Insights from thirdparty complaint websites.* (Doktora Tezi). Purdue Üniversitesi, Amerika.

Kim, S. & Lehto, X. Y. (2013). Travel by families with children possessing disabilities: Motives and activities. *Tourism Management*, *37*, 13-24.

Lee, B. K., Agarwal, S. & Kim, H. J. (2012). Influences of travel constraints on the people with disabilities' intention to travel: An application of Seligman's helplessness theory. *Tourism Management*, *33*(3), 569-579.

Lu, W. (2019). *Traveling while disabled is four times more expensive*, https://qz.com/1677763/traveling-while-disabled-comes-with-a-steep-price-tag/

Lyu, S. O. (2017). Which accessible travel products are people with disabilities willing to pay more? A choice experiment. *Tourism Management*, *59*, 404-412.

McKercher, B., Packer, T., Yau, M. K. & Lam, P. (2003). Travel agents as facilitators or inhibitors of travel: perceptions of people with disabilities. *Tourism Management*, *24*(4), 465-474.

Milliyet Gazetesi (2018). *Dünyadaki engelli sayısı gün geçtikçe artıyor.* http://www.milliyet.com.tr/dunyadaki-engelli-sayisi-gun-dunya-2788055/

Murray, M. & Sproats, J. (1990). The disabled traveller: Tourism and disability in Australia. *Journal of tourism studies*, *1*(1), 9-14.

Nakip, M. (2008). *Pazarlama araştırmalarına giriş (SPSS destekli)*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Oostveen, A. M. & Lehtonen, P. (2018). The requirement of accessibility: European automated border control systems for persons with disabilities. *Technology in Society*, *52*, 60-69.

Ozturk, Y., Yayli, A. & Yesiltas, M. (2008). Is the Turkish tourism industry ready for a disabled customer's market?: The views of hotel and travel agency managers. *Tourism management*, *29*(2), 382-389.

Özhan, E. T. (2017). Engelli bireylerin turizm faaliyetlerine yönelik motivasyon ve beklentilerinin analizi: Muğla örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *7*(13), 706-725.

Poria, Y., Reichel, A. & Brandt, Y. (2010). The flight experiences of people with disabilities: an exploratory study. *Journal of Travel Research*, *49*(2), 216-227.

Poria, Y., Reichel, A. & Brandt, Y. (2011). Dimensions of hotel experience of people with disabilities: an exploratory study. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *23*(5), 571-591.

Ray, N. M. & Ryder, M. E. (2003). "Ebilities" tourism: An exploratory discussion of the travel needs and motivations of the mobility-disabled. *Tourism Management*, *24*(1), 57-72.

Reinhardt, L. B., Clausen, T. & Pisinger, D. (2013). Synchronized dial-a-ride transportation of disabled passengers at airports. *European Journal of Operational Research*, *225*(1), 106-117.

Rubin, M. A. (2011). *Creating effective communication between travel industry service providers and disabled travelers.* (Yüksek lisans tezi). University of Southern California, Amerika.

Shimosakai, R. (2015). *New market study: Disability travel generates us$17.3 billion in annual spending*. Turismo Adaptado. https://turismoadaptado.com.br/new-market-study-disability-travel-generates-us17-3-billion-in-annual-spending/

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2016). *Engelsiz havalimanı projesi.* http://web.shgm.gov.tr/tr/genel-duyurular/5079-engelsiz-havaalani-projesi-engelli-yolculara-yonelik-yeni-yasal-duzenlemeyle-yururlukten-kaldirildi

Smith, R.W. (1987). Leisure of disabled tourists: Barriers to travel. *Annals of Tourism Research, 14*(3), 376-389.

Snyman, J.A. (2002). The needs of tourists with disabilities. Potchefstroom University. (Doktora tezi). Güney Afrika.

Soltani, S. H. K., Sham, M., Awang, M. & Yaman, R. (2012). Accessibility for disabled in public transportation terminal. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *35*, 89-96.

Solvoll, G. & Hanssen, T. E. S. (2017). User satisfaction with specialised transport for disabled in Norway. *Journal of transport geography*, *62*, 1-7.

Şen, M. (2018). Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: sorunlar ve öneriler. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, *8*(2), 129-152.

Taylor, Z. & Józefowicz, I. (2012). Intra-urban daily mobility of disabled people for recreational and leisure purposes. *Journal of Transport Geography*, *24*, 155-172.

Topsakal, Y. (2018). Akıllı turizm kapsamında engelli dostu mobil hizmetler: Türkiye 4.0 için öneriler. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, *1*(1), 1-13.

Ulusoy, Y. & Duy, B. (2013). Öğrenilmiş iyimserlik psiko-eğitim uygulamasının öğrenilmiş çaresizlik ve akılcı olmayan inançlar üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, *13*(3), 1431-1446.

Upham, P., Maughan, J., Raper, D. & Thomas, C. (2003). *Towards sustainable aviation*.. Routledge.

Velho, R. (2019). Transport accessibility for wheelchair users: A qualitative analysis of inclusion and health. *International Journal of Transportation Science and Technology*, *8*(2), 103-115.

Wang, W., & Cole, S. (2014). Perceived onboard service needs of passengers with mobility limitations: An investigation among flight attendants. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, *19*(11), 1239-1259.8

Whitney, G., Keith, S. & Kolar, I. (2005). Independent mobility for blind and partially sighted people traveling by large passenger ships. *International Congress Series, 1282* içinde (ss. 1094-1098). Elsevier.

Yates, K. (2007). Understanding the experience of mobility-disabled tourists. *International Journal of Tourism Policy*, *1*(2): 153-66.

Blok Zinciri Teknolojisinde Güvenlik Yaklaşımları ve Merkle Ağacı

İlker İbrahim Avşar[1]

Giriş

Blok zinciri gibi teknolojiler, merkezi iş modellerinin yerini almaya başladıkça verimlilik, risk dağılımı ve işgücü gereksinimleri hakkındaki önceden tanımlanmış teoriler değişime zorlanmaktadır (1). Blok zinciri teknolojisi, başka bir ifade ile merkezi olmayan güvenli defter, eşler arası ağ prensibi ile çalışmaktadır ve işlemlerde üçüncü tarafa güvenme ihtiyacını ortadan kaldıran bir yapıdır. Oluşturulan ağda üyelerin fikir birliği kullanılarak işlemler doğrulanır. Ağ üyeleri işlemlerin verilerini defter şeklinde tutar ve verilerin bütünlüğünü korumak için yeni işlemleri bloğa eklemek sureti ile güncelleştirme yapılır (2).

Blok zinciri, dağıtılmış defterde onaylanmış verileri tutar. Verilerin yayınlanmadan önce bilgisayar ağı tarafından onaylandığı bir veritabanı sistemidir. İşlem yapan tarafların, herhangi bir aracı kullanmadan, temsil edilen varlıkların sahipliği üzerinde gerçek zamanlı işlem yapabilmeleri sağlanmaktadır (3).

Blok zinciri, işlem güvenilirliğinin önemli olduğu alanlarda büyük potansiyele sahiptir ve aracılık maliyetlerini de azaltabilir. Walmart şirketi, gıda dağıtım sürecini takip etmek ve tedarik sürecinde gıda güvenilirliğini artırmak için IBM firmasının blok zinciri teknolojisi ile çalışıyor. Maersk, blok zinciri üzerinden kargo geçişi ile ilgili bilgileri gerçek zamanlı olarak paylaşıyor ve bu sayede lojistik taşımacılıkta verimlilik ve şeffaflığı arttırıyor. İsveç'te blok zinciri teknolojisi, tapu kayıt işlemlerini hızlandırmak için tercih edilmesinin yanında, sahteciliğe ve korsan saldırılarına karşı bir çözüm olarak düşünülmektedir (4).

Blok zinciri, Bitcoin'in arkasındaki teknoloji olarak da bilinir. Blok zinciri, internet bağlantısı olan herkesin kullanabileceği, küresel bir veritabanı teknolojisidir. Bankalar ve devletler gibi merkezi bir tarafın sahip olduğu geleneksel veritabanının aksine, blok zinciri hiç kimseye ait değildir. Tüm ağın birlikte çalışması üzerine kurgulanmış yapısı nedeni ile sistemi aldatmak neredeyse imkânsızdır. Blok zinciri, düğümler arasında bir ağda kalıcı olarak bilgi depolar. Bu depolama sadece bir bilgisayarda değil, ağdaki tüm bilgisayarlara dağıtılarak yapılır. Ağdaki her düğüm, tüm düğümler arasında tutarlılığı sağlamak için periyodik olarak güncellenen blok zinciri sisteminin yerel kopyasını saklayabilir. Merkezi modelde çalışan bir sistemde oluşan sorun ciddi başarısızlıkla sonuçlanabilir. Merkezi olmayan bir modelde ise oluşan herhangi bir sorunun üstesinden gelen çoklu bilgisayar düğümleri vardır (5).

Blok zinciri teknolojilerine olan genel ilgi ve benimsemenin temelinde veride değişmezlik, dağıtık mimari, şeffaflık ve anonimlik gibi değerli güvenlik özellikleri yatmaktadır. Diğer teknolojiler, yazılım mimarlarının projelerini tasarlarken dikkat etmelerini gerektiren kısıtlamalara sahiptirler. Bu durum proje sürecinde ek iş yükü ve daha dikkatli çalışma zorunluluğu anlamına gelir (6).

Blok zinciri, Satoshi Nakamoto'nun 2008 yılındaki Bitcoin yazısı ile gündemdeki yerini aldı. Bugün Bitcoin ve blok zincirini aynı şey olarak gören pek çok kişi vardır. Blok zinciri iki düğüm

[1] İlker Ibrahim Avşar, Öğr.Gör., Gaziantep Üniversitesi, Enformatik Bölümü, avsar@gantep.edu.tr

arasındaki işlemleri üçüncü taraflardan doğrulama olmadan kalıcı bir şekilde kaydeden merkezi olmayan bir defterdir. Bu defter yapısı işlem maliyetini % 1'in altına düşürür. Blok zinciri kripto para birimlerinden daha fazla alanda kullanılabilir. İnsanlar bu yeni teknolojiye yatırım yapmaya ve blok zincirinin farklı uygulamaları nasıl değiştirebileceğini keşfetmeye başladılar (7).

1.Blok Zinciri Çalışmaları

Vaio ve Varriale (2019), havaalanlarındaki tedarik zinciri yönetimindeki karar verme süreçlerine odaklanmışlar, ayrıca sürdürülebilir performans perspektifinden operasyon yönetimi için blok zinciri teknolojisinin temel etkilerini incelemişlerdir (8).

Singh vd. (2019), Nesnelerin İnterneti'nin (IoT) akıllı ulaşım, akıllı şehir gibi birçok gerçek dünya uygulamasında insan yaşamını güvenilir kılmak için önemi noktasından hareketle IoT için blok zinciri ve yapay zekâ konusunu çalışmışlardır (9).

Mistry vd. (2020), blok zinciri temelli 5G özellikli IoT ile ilgili kapsamlı bir derleme çalışması ortaya koymuşlar ve endüstriyel otomasyon için blok zincirinin 5G özellikli IoT ile bütünleşmesindeki çeşitli zorlukları tartışmışlardır (10).

Wang vd. (2019), blok zinciri tabanlı e-Sağlık sistemi çalışmışlar ve çalışmalarında vücut için kablosuz ağlar ile birlikte çalışan blok zinciri tabanlı e-Sağlık sistemi önermişlerdir (11).

Ehl vd. (2020), blok zinciri temelli microgrid vakasının zorluklarını ve fırsatlarını araştırmışlardır. Blok zincirinin sürdürülebilir enerji gelişimine katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğu görüşündedirler (12).

Schuetz ve Venkatesh (2019), Hintlilerin maddi sıkıntı çeken bölümünün mali piyasalara erişememe sorunundan hareketle blok zinciri teknolojisinin hükümet programlarının ulaşamadığı yerlere ulaşmak için yeni bir yol sunduğunu dile getirmişlerdir (13).

Han vd. (2020), blok zinciri tabanlı güvenli e-Oylama sisteminde oluşabilecek performans kısıtlamalarını araştırmışlardır (14).

Wang vd. (2019), Açık bankacılıkta Nudge teorisi ile blok zinciri tabanlı veri gizliliği yönetimi isimli çalışmalarında gerçek bankacılık ortamında çalışan ilk örnek çalışması yapmışlardır (15).

2.Veri Paylaşım Mimarileri

Bugünün bilgi sistemleri doğal olarak dağıtılmıştır. Pek çok şirket, tüm kıtalarda milyonlarca makineyle küresel ölçekte faaliyet gösteriyor. Veriler çeşitli veri merkezlerinde saklanıyor, hesaplama görevleri birden çok makinede gerçekleştiriliyor. Dağıtılmış sistemler artan depolama, hesaplama gücü veya mekânsal olarak ayrılmış konumlara bağlanma imkânı gibi birçok faydaya sahip olsalar bile, zorlu koordinasyon sorunları ile karşılaşmaktadırlar (16).

Blok zinciri ve dağıtık kayıt teknolojisi, merkezi bir sistem kullanmadan işlem zincirinin belgelendirme sorununu bir üçüncü tarafa güvenmek zorunda kalmadan çözmeye izin verir. Blok zinciri veya uygulamalarına atıfta bulunmak için sıklıkla kullanılan "merkezi olmayan" terimi, Blok zinciri mimarisine atıfta bulunmak için tamamen uygun değildir. Blok zinciri mimarisi (Şekil 1) için "dağıtık" veya "merkezileşmemiş" terimleri daha uygun görülmektedir. Merkezi modelde sistem, merkezdeki bir bilgisayar üzerine kuruludur. Merkezi olmayan modelde bir bilgisayardan daha fazla

bilgisayar merkeze alınarak çalışılmaktadır. Dağıtık modelde ise en yakın düğümler arası bir bağlantı oluşturulmuştur. En yakın düğüme yapılan bağlantı ile tüm ağa erişmek mümkün olmaktadır (17).

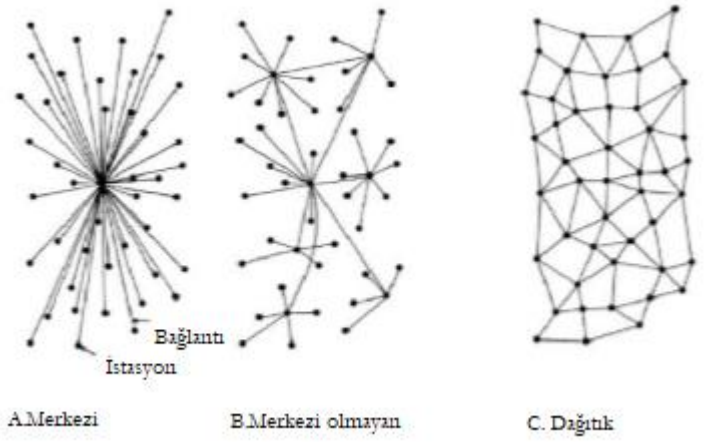

Şekil 8.Merkezi, merkezi olmayan ve dağıtık veri paylaşım modelleri.
Kaynak: (17) kaynağından dönüştürülmüştür.

3.Blok Zinciri

Blok zinciri kavramı günümüzde kripto paranın ötesine geçmiştir. Blok zinciri işlemleri; eşler arası bakış açısına göre; ağın düğümleri olarak adlandırılan dağıtılmış üyeler tarafından gerçekleştirilir. Her düğüm birkaç işlem içeren bir veya daha fazla blok oluşturabilme yeteneğine sahiptir. Her blok, ilgili zaman damgaları, önceden onaylanmış bir bloğun özeti ve tanımlayıcı bir dizi işlem içerir. Blok zincirinin değişmezliğini garanti eden şey bir blok ile selefinin zincir içindeki bağıdır. Bir blok, madenci adı verilen belirli düğümler tarafından yürütülen işlemle blok zinciri ağında doğrulanmadan zincire eklenemez. Doğrulama süreci, iş kanıtı olarak ifade edilen bazı hesaplamaları yapmayı gerektirir. Aslında, SHA-256 standartında bir özet işlevi olarak verilen bir değer bulunmalıdır. Blok, sadece madencilerinin % 50 + 1 oranında fikir birliğine ulaşması halinde zincire eklenecektir. Bu durum, ağın madenci sayısı arttıkça daha güvenli olduğu anlamına gelir. Bir bloğun kötü niyetli bir amaç için değiştirilmesi çabası, diğer tüm blokların da değiştirilmesini gerektirir (18).

Ödemeler, noter onaylama, oylama, işlem koordinasyonu gibi taraflar arasındaki işlemler, devlet ve sanayi operasyonlarında kilit öneme sahiptir. Geleneksel olarak bu işlemler devlet kurumları, bankalar, yasal firmalar, muhasebe şirketleri ve hizmet sağlayıcıları gibi özel üçüncü şahıslar tarafından desteklenmektedir. Blok zinciri üçüncü taraflara güvenmek yerine, blok zincirinde ortak olarak çalışan teknolojik platformların doğruluğuna güvenen bir model sunmaktadır. Bu model sıklıkla kripto paralarla anılıyor olsa da blok zinciri prensipte her türlü uygulama alanındaki işlemler için kullanılabilir (19).

Blok zinciri "güvensizlik" kavramlarına dayanan dağıtılmış bir dosya sistemi veya ortak bir veri yapısıdır. Çoklu sistemlerde işlem dosyalarının yönetimine izin veren bir mimarisi vardır. İşlem defteri oluşturulur ve ağ boyunca yayılır. Ağ boyunca yayılan defterin kopyasına her katılımcı, her zaman sahiptir. Katılımcıların birbirlerini tanımaları veya güvenmeleri gerekmez. Blok zincir organizasyonu madenciler tarafından çözülen şifreler ile güvence altına alınmıştır. Madenci bir bulmacayı çözdüğünde, paylaşılan deftere bir dizi işlem kaydetme izni verilir. Blok zinciri, her bloğun benzersiz bir kimliğe ve önceki bloğun benzersiz özet kimliğine sahip olduğu bloklarda işlemleri saklar. Geçerli bir blok,

çözülmüş bir kripto denklemini, önceki mevcut blokların özet işlemlerini ve madencilik için ödüllendirilecek bir işlem adresini içerir (20).

Blok zincirinin sahip olduğu bazı özellikler veri güvenliği, finans, ekonomi, ulaşım, lojistik vb. birçok alanda bakış açısı değişmesi yaratmaktadır. Bu özellikler (21):

- Yerelleştirme: Blok zinciri, bankalar gibi merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadığı için daha ucuz bir sistemdir.
- Esneklik: Merkezi modele göre daha az riskli olan birçok ayrı bileşene dayanır. Çok bileşenli olmanın faydası bir bileşenin başarısız olması durumunda diğerlerinin yükü alabilmesidir.
- Dayanıklılık: Yapısından dolayı kötü amaçlı bir saldırıya karşı daha güçlü durur.
- Şeffaflık ve değişmezlik: Kayıt defterinin tüm girişleri herkes tarafından görülebildiğinden dolayı şeffaflık yaratabilmek mümkündür. Aynı zamanda kayıt defteri herhangi bir kötü amaçlı değişiklik için değiştirilemez olabilir.
- Orijinallik: İşlemlerin kayıt defterine kaydedilmeden önce doğrulanmasından dolayı eksiksiz, tutarlı, zamanında, doğru ve yaygın olarak kullanılabilir bir veritabanı oluşturulabilir.
- Hız: Aracıların olmamasından dolayı işlemler daha hızlı yapılır.

3.1.Blok

Eşler arası bilgi aktarımı veriler arası koordinasyonu ve işbirliğini uygulamak için kullanılır. Bir blok zinciri, ağdaki tüm geçerli işlemlerin tam listesini içeren kronolojik blok dizisinden oluşur. Blok zincirindeki her veri bloğu genellikle bir blok başlığı ve bir blok gövdesi içerir. Blokta, blok gövdesi esas alınarak işlem sayacı ve ayrıntılı işlem verileri de tutulur. Blok başlığı, Merkle ağacı özeti, önceki blogun özeti, zaman damgası, hesaplama zorluğu ve rastgele sayı gibi bilgiler içerir. Bir bloğun içerebileceği maksimum işlem sayısı her işlemin ve bloğun boyutuna bağlıdır. Veriler genellikle Merkle ağacı gibi bir yapıda düzenlenir. Merkle kök düğümünün özet değeri SHA-256 özet fonksiyonu ile değerlendirilir. Zaman damgası bloğun sürüm bilgilerini de içerir (22).

Blok, birden fazla işlem içeren bir pakettir. Her kripto para kendi özelleştirilmiş blok zincirine sahiptir. Örneğin Bitcoin, her 10 dakikada bir blok üretir ve her bloğun boyutu 1 MB boyutundadır. Ethereum blok zincirindeki blok 12-14 saniyede bir üretilir ve her bloğun boyutu 2 KB'dir. Aşağıda basit bir blok yapısı ve bloga ait bileşenlerin açıklaması verilmiştir (23):

- Sürüm: Yazılım veya protokol notlarını izlemek için kullanılan 4 baytlık bir alandır.
- Zaman damgası: Bloğun oluşturulma süresini saniye cinsinden gösteren 4 baytlık bir alandır.
- Önceki blok özeti: Zincirdeki önceki bloğun özetini gösteren 32 baytlık bir alandır.
- Not: PoW (Proof of Work) algoritması sayacını izlemek için kullanılan 4 baytlık bir alandır.
- Merkle kökünün özeti: Blok işleminin Merkle ağacının kökünün özeti olan 32 baytlık bir alandır.
- Blok gövdesi: Bloğun bu kısmı işlem listesinden oluşur. Bitcoin dünyasında, bir blok ortalama 500'den fazla işlemden oluşmaktadır. Her işlem sayısal olarak imzalanmalıdır; aksi takdirde geçersiz sayılır. Bunu yapmak için özel anahtar / gizli anahtar algoritmaları kullanılarak özet alınır.

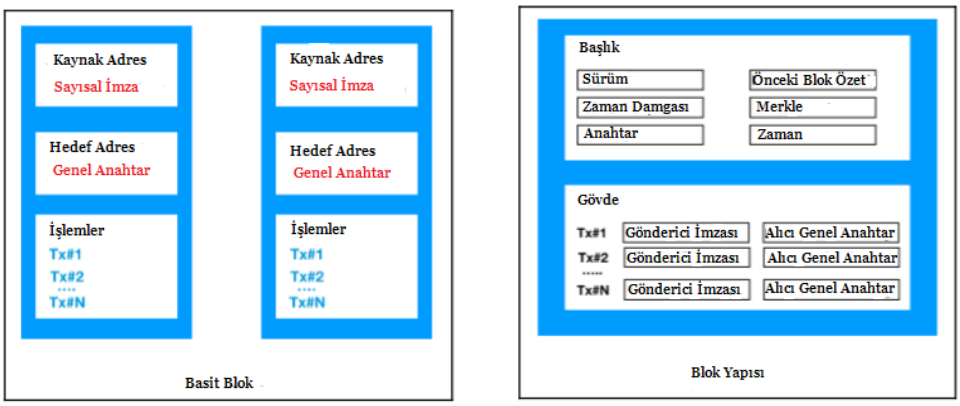

Şekil 9. Bait bir blok ve blok yapısı
Kaynak: (23) kaynağından dönüştürülmüştür.

3.2. SHA 256

Bir verinin özeti alındıktan sonra tekrar özeti alındığında iki özet değeri uyuşmuyorsa bu durum veride bir şeylerin değiştiğini gösterir. Bir özetin nasıl çalıştığını açıklamak çok kolaydır. Bir miktar veri alın ve popüler MD5 algoritması gibi özet algoritması kullanarak çalıştırın. MD5'de "fd155f65f19df1c8adaa116c44ce2617" örneğinde olduğu gibi onaltılık sayı sistemi ile 32 karakter uzunluğuna sahip bir sonuç döndürülecektir. Bu sürecin gerçekten kullanışlı olmasını sağlayan şey, sürecin geri döndürülememesidir. Özet ile elde edilen değer alınıp, işlem matematiksel olarak tersine çevrilmeye çalışıldığında orijinal değere ulaşılamaz (24).

Blok zincirinin orijinal sürümü SHA256 olarak bilinen şifreleme özet değerinden faydalanır. Bu algoritma için güvenlidir denebilir, ancak özel donanım özelliklerine sahip yapılara karşı yetersizdir. Madenciler geçerli işlemleri onaylamak ve iletmek için özet denilen matematiksel problemleri çözer. Her çözülen özet bir bloğu temsil eder. Bu blok tüm geçerli düğümlerde yayınlanabilen işlemleri içerir. Her yeni bloktaki şifreleme bilgisi önceki bloğun bilgilerini ve benzersiz zaman damgasını içerir. Bu sayede kriptografik olarak güvenceye alınmış bir kayıt zinciri oluşturulur ve yetkisiz kişilerin bloklara kayıt eklemesinin önüne geçilir (25).

3.3. Uzlaşma Algoritması

Güvenlik ihtiyaçları uzlaşma protokollerini ortaya çıkarmıştır. 4 BTC miktarındaki bir para gönderme işleminin ağda 40 BTC olarak değiştirilmesi büyük bir sıkıntıdır. Bu durumu önlemek için Satoshi Nakamato PoW protokolünü önermiştir (26) (27).

Uzlaşma katmanı genellikle blok zinciri sistemlerinin çoğu için temel katmandır. Bu katmanın temel amacı; tüm düğümlerin, defterin tutarlı durumu üzerinde anlaşmaya varmasını sağlamaktır. Kullanım durumuna bağlı olarak, düğümler arasında fikir birliğine varmanın farklı yolları olabilir. Bitcoin veya Ethereum'da, fikir birliği madencilik yöntemi ile sağlanmaktadır. Bitcoin ve Ethereum, bir blok önerebilecek bir düğümü rastgele seçmek için bir PoW fikir birliği mekanizması kullanır. Bu blok tüm düğümlerde yayıldığında geçerli bir blok olup olmadığını belirlemek adına PoW şifresini doğru bir şekilde çözebilme durumuna bakılır (28).

Blok zincirleri güçlü araçlardır çünkü dürüst sistemler yaratırlar. Kuralları uygulamak için üçüncü bir tarafa ihtiyaç duymadan kendi kendini yönetirler. Blok zinciri ağındaki herhangi bir fikir ayrılığı, uzlaşma algoritmalarıyla çözüme kavuşturulur. Fikir birliği, genellikle güvensiz katılımcılar grubu arasında bir anlaşma geliştirme sürecidir. Anlaşma geliştirme sürecine ağdaki tüm düğümler

katılır. Tüm düğümler, defterin bir parçası olarak kaydedilecek ağa girilen işlemleri doğrulamaktadır. Her blok zinciri ağında eklenen girişler üzerinde anlaşma oluşturmak için kendi algoritmalarına sahiptir. Uzlaşma oluşturmak için birçok farklı model vardır, çünkü her blok zinciri farklı türden girişler yaratmaktadır. Bazı blok zincirleri alım satım değerini tutar, bazıları veri depolar, bazıları da sistemleri ve sözleşmeleri güvence altına alır (29).

Her blok bir öncekine bağlanır ve bir zincir oluşturur. Düğümlerin blok zinciri üzerindeki defterin fiili durumu üzerinde bir uzlaşmaya varmalarını sağlamak için, net bir grup uzlaşma mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bitcoin blok zinciri, çalışma kanıtı PoW fikir birliği mekanizmasını kullanır. Bu mekanizma, yeni işlem blokları yaratırken zor bir hesaplama problemini çözmekten ibarettir. Mutabakat protokolü, çözülmesi zor fakat doğrulaması kolay bir denkleme dayanmaktadır. Kötü niyetli bir düğümün işlemlerini kabul ettirebilmesi için tüm PoW'u yeniden yapabilme gücüne sahip olması gerekir (30).

Bir uzlaşma mekanizmasında istenen sonuçları sağlamak için yerine getirilmesi gereken çeşitli gereksinimler vardır (31):

- Anlaşma: Tüm dürüst düğümler aynı değerde karar kılmalıdır.
- Fesih: Tüm dürüst düğümler, uzlaşma sürecinin yürütülmesinin sonlandırılmasıyla karara varırlar.
- Geçerlilik: Tüm dürüst düğümler tarafından kararlaştırılan değer, en az bir dürüst düğüm tarafından önerilen ilk değerle aynı olmalıdır.
- Hata payı: Uzlaşma algoritması, hatalı veya kötü amaçlı düğümlerin varlığında da çalışabilmelidir.
- Bütünlük: Düğümler tek bir uzlaşma döngüsünde yalnızca bir kez karar alır.

3.4. Cüzdan

Blok zinciri tabanlı bir kripto para uygulamasında hem tüketicilerin hem de satıcıların işlem yapabilmeleri için cüzdan sahibi olmaları gerekir. Masaüstü cüzdanlar, mobil cüzdanlar ve donanım cüzdanları gibi değişik türleri bulunmaktadır. Tüketicilerin kripto para ile yaptıkları alışverişlerde ödemelerini cüzdan ile yapmalarından dolayı kripto paraların daha geniş bir ödeme aracı olarak benimsenmesinde anahtar rol oynamaktadır (32).

Bir kripto para cüzdanı, bir veya daha fazla genel anahtar ve özel anahtar kombinasyonunu saklar. Cüzdan kripto para işlemleri için kullanılır. İşlemlerde ortak anahtarlar ve özel anahtarlar kullanılarak güvenli bir şekilde kullanıcının kimliğinin gizli kalması ve kripto paraların saklanması sağlanır. Ayrıca bir kripto para sisteminde çifte harcama olması büyük sorunlara yol açar. Bitcoin bu sorunu bir bilgisayar ağı oluşturarak ve çifte harcama girişiminde bulunulmadığını kanıtlayarak çözer. Kanıtlama işlemi ağdaki tüm bilgisayarların her işlemden haberdar olmasını prensibine dayanır (33).

4.Merkle Ağacı

Blok zinciri, fikir birliği protokolleri, dağıtılmış defterler, zaman damgaları, Merkle Ağacı ve sayısal şifreleme anahtarları gibi birçok bilgi işlem becerisini ve algoritmasını içerir. Dağıtık bir mimari olarak blok zinciri, Nesnelerin İnterneti, bulut bilişim ve veri madenciliği gibi birçok gelişmiş teknolojiyi içerisinde barındırır. Üçüncü taraf ihtiyacı olmayan- dağıtık sistem sunan blok zinciri uygulamaları, Bitcoin'den diğer disiplinlere doğru bir genişleme sürecindedir. Bu sürecin devamında dünyanın daha fazla blok zincir tabanlı bir ekosistem haline gelmesi olasıdır (34).

Kriptografik sistemlerin, yüksek güvenlik yanında yüksek esneklik ve yüksek performans kalite özellikleri içermesi gerekir. Yalnızca bu özelliklerin en iyi birleşimini sağlayan sistemler kabul göreceklerdir (35).

Standart Bitcoin cüzdan istemcisine başlamak için her yeni kullanıcı tüm blok zincirini indirmek zorundadır. Zamanla, blok zinciri boyutu artar ve çok büyük veriler oluşabilir. Bu durumda blok zinciri işlemi tamamlanana kadar cüzdanlarını kullanamayan yeni kullanıcıların iş talepleri reddedilebilir. Satoshi Nakamoto, işlemlerle şişmiş bir blok zinciri indirmek zorunda kalmamak için SPV adında bir çözüm buldu. SPV'deki mantık, tüm blok zinciri yerine sadece blok başlıklarını indiren bir cüzdan istemcisi oluşturmaktır. Bu yeni hafif istemci, belirli bir işlemin belirli bir blokta bulunup bulunmadığını doğrulamak için blok başlıklarındaki Merkle ağacı kökünü kullanır (36).

Merkle ağacı; bir yaprak değerinin, herkesin bildiği kök değere ve yaprağın kimlik doğrulama verilerine göre doğrulanabilmesi yeteneğinden dolayı çok çeşitli alanda kullanılmaktadır. Kimlik doğrulama amaçlı veriler, her bir ağaç yüksekliğinde bir düğüm değerinden oluşur. Bu düğümler, yaprağı köke bağlayan yoldaki diğer düğümlerin kardeşleridir (37).

Merkle ağacı, iç düğümlerin ve çocuklarının değerlerinin tek yönlü işlevi olacak şekilde oluşturulmuş yapıdır. Merkle ağacındaki her yaprak değeri, herkes tarafından bilinen bir köke ve bu yaprağın doğrulama yoluna göre tanımlanabilir. Bir yaprağın doğrulama yolu, yolunda bulunan tüm düğümlerin kardeşlerinden oluşur (38).

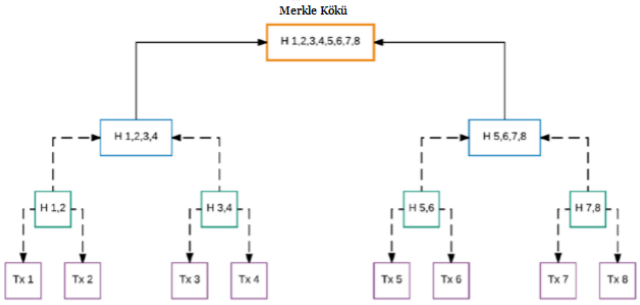

Şekil 3.Merkle kökü

Kaynak: (36) kaynağından alınmıştır.

Merkle ağacı tam bir ikili ağaçtır (38). Şekil 3 ile verilen durumda, bir blokta toplanan ve Merkle ağacında temsil edilen sekiz işlem bulunmaktadır. En düşük seviye işlemlerin kendileridir. En düşük seviyede ki işlemler, birlikte iki işlemi bir araya getirerek ve özet elde ederek bir üst seviyeyi oluşturur. Özet ikinci bir özet ile birleştirilir ve daha yüksek bir seviyeyeyi oluşturmak için tekrar özeti alınır. Bu işleme yalnızca iki özet kalana kadar tekrar edilir. Bu şekilde her seviyenin alt seviye hakkında bilgi içermesi ve en yüksek seviyenin tüm ağacın bilgisine sahip olması sağlanır. Mekanizma, cüzdanın bir Merkle dalına güvenmesini ve Şekil 4'de gösterilen örnekte olduğu gibi belirli işleme ulaşmasını gerektirir (36).

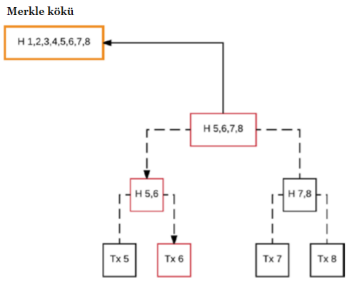

Şekil 4. Merkle kökünü kullanarak bir işlem bulmak

Kaynak: (36) kaynağından alınmıştır.

Merkle ağacı, Ralph Merkle tarafından tasarlanan ikili ağaç veri yapısıdır. Düzenli bir ağacın aksine, düğümlerin tekrar tekrar düğümlenmesiyle oluşturulur. Merkle ağacının her düğümü bir verinin kriptografik özetini içerir. Bunun dışında alt düğümlerin birleştirilmiş özet değerleri de saklanır. Merkle

ağacı, büyük bir veri kümesinin bütünlüğünü özetlemek ve doğrulamak için kullanılır. Şekil 5 sekiz işlemli bir Merkle ağacını göstermektedir (T1…T8). T5'in bütünlüğününün tespitinde H6, H78, H1234 ve Merkle kökü gerektirir. Ayrıca aşağıdaki hesaplama yapılmalıdır:

MerkleKök →Özet(Özet(Özet(Özet(T5)+H6)+H78)+H1234)

Eğer yukarıdaki denklem yeterliyse, bu T5'in ağaca ait olduğunu kanıtlar. Çünkü T5'in bütünlüğünde bir sorun varsa, H56 bundan sonra ağaç için farklı bir Merkle kökü döndürecektir. Merkle ağacının blok zincirinde kullanılması, madencilerin büyük bir veri havuzunda işlemleri verimli ve güvenli bir şekilde doğrulayabilmesine olanak tanır. N veri elemanlı özet ve Merkle ağacında, madenci belirli bir işlemin ağaçta olup olmadığını en fazla 2log2 (N) sayısı ile hesaplayabilir (39).

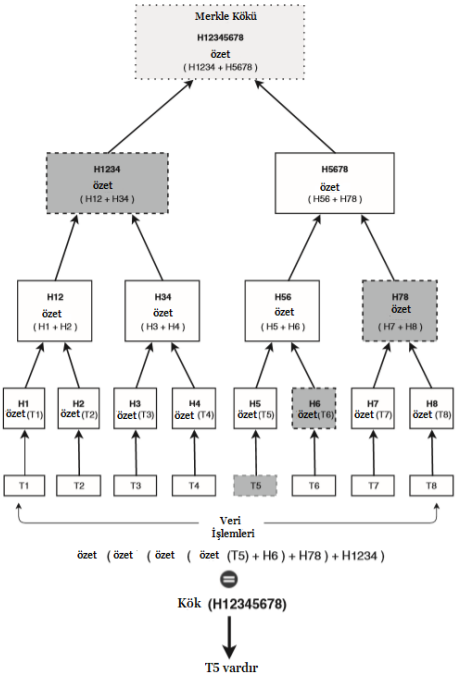

Şekil 5.Merkle ağacı

Kaynak: (17) kaynağından dönüştürülmüştür.

5.Sonuç

Blok zincir altyapısı çoğu durumda çalışma yapısından gelen iç mekanizmalarıyla kendi güvenliğini sağlama yeteneğine sahiptir. Merkezi modelde olduğu gibi tüm sistemin tek bir noktada olduğu yapılarda güvenliği sağlamak daha zor olabilir. Bu zorluğa örnek olarak hizmetin reddi (DDOS) verilebilir. Tek bir merkeze DDOS saldırısı daha kolay yapılabilir. Merkezi olmayan bir modelde DDOS saldırısı yapmak anlamlı olmayabilir. Bir ülke gibi büyük bir oluşumun blok zincirini kontrol etmeye çalışması gibi riskler de olabilir. Bir blok zinciri ağını kontrol etme girişiminde bulunan ülke, ağ üzerinde %100 etkili olamadığı sürece sistemi ele geçiremeyecektir. Bir madencinin saldırgan devletin işlemini blok zincirine eklediği senaryoda, sadece belirli bir süre sorun yaşamanın ötesine geçilemeyecektir. Yinede blok zinciri tabanlı sistemlerin de güvenlik açığı barındırabileceği göz ardı edilmemelidir (26).

Kaynaklar

1. **Bheemaiah, Kariappa.** *The Blockchain Alternative:Rethinking Macroeconomic Policy and Economic Theory.* Paris : Apress, 2017. DOI 10.1007/978-1-4842-2674-2 .

2. *Key management for blockchain technology.* **Pal, Om, ve diğerleri** : ICT Express, 2019, s. 1-5.

3. *How blockchain technologies impact your business model.* **Morkunas, Vida J., Paschen, Jeannette ve Boon, Edward.** 3 : Business Horizons, 2019, Cilt 62, s. 295-306.

4. *A decentralized token economy: How blockchain and cryptocurrency can revolutionize business.* **Lee, Jei Young.** 6 : Business Horizons, 2019, Cilt 62, s. 773-784.

5. *Blockchain technology: A survey on applications and security privacy Challenges.* **Mohan, Bhabendu Kumar, ve diğerleri.** 8 : Internet of Things, 2019, s. 100107.

6. *Secure blockchain in the enterprise: A methodology.* **Hebert, Cédric ve Cerbo, Francesco Di** : Pervasive and Mobile Computing, 2019, Cilt 59, s. 101038. https://doi.org/10.1016/j.pmcj.2019.101038.

7. *Blockchain for the IoT and industrial IoT: A review.* **Wang, Qin, ve diğerleri** : Internet of Things, 2019, s. 100081. https://doi.org/10.1016/j.iot.2019.100081.

8. *Blockchain technology in supply chain management for sustainable performance: Evidence from the airport industry.* **Vaio, Assunta Di ve Varriale, Luisa** : International Journal of Information Management, 2019. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.09.010.

9. *BlockIoTIntelligence: A Blockchain-enabled Intelligent IoT Architecture with Artificial Intelligence.* **Singh, Sushil Kumar, Rathore, Shailendra ve Park, Jong Hyuk** : Future Generation Computer Systems, 2019. https://doi.org/10.1016/j.future.2019.09.002.

10. *Blockchain for 5G-enabled IoT for industrial automation: A systematic review, solutions, and challenges.* **Mistry, Ishan, ve diğerleri** : Mechanical Systems and Signal Processing, 2020, Cilt 135. https://doi.org/10.1016/j.ymssp.2019.106382.

11. *A blockchain-based eHealthcare system interoperating with WBANs.* **Wang, Junchao, ve diğerleri** : Future Generation Computer Systems, 2019. https://doi.org/10.1016/j.future.2019.09.049.

12. *Exploring blockchain for the energy transition: Opportunities and challenges based on a case study in Japan.* **Ahl, A., ve diğerleri** : Renewable and Sustainable Energy Reviews, 2020, Cilt 117, s. 109488. https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109488.

13. *Blockchain, adoption, and financial inclusion in India: Research opportunities.* **Schuetz, Sebastian ve Venkatesh, Viswanath** : International Journal of Information Management, 2019. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.04.009.

14. *Investigating performance constraints for blockchain based secure e-voting system.* **Han, Kashif Mehboob, Arshad, Junaid ve Khan, Muhammad Mubashir** : Future Generation Computer Systems, 2020, Cilt 105, s. 13-26. https://doi.org/10.1016/j.future.2019.11.005.

15. *Blockchain-based data privacy management with Nudge theory in open banking.* **Wang, Hoa, ve diğerleri** : Future Generation Computer Systems, 2019. https://doi.org/10.1016/j.future.2019.09.010.

16. **Wattenhofer, Roger.** *The Science of the Blockchain* : Inverted Forest Publishing, 2016. s. 1-2. ISBN-13 978-1522751830.

17. **Quiniou , Matthieu.** *Blockchain:The Advent of Disintermediation.* Hoboken : Wiley, 2019. s. 7-9. ISBN 978-1-78630-403-2.

18. *On the use of Blockchain technologies in WiFi networks.* **Brincat, Alberto Attilio, ve diğerleri** : Computer Networks, 2019, Cilt 162, s. 106855. https://doi.org/10.1016/j.comnet.2019.07.011.

19. **Xu, Xiwei, Weber , Ingo ve Staples, Mark .** *Architecture for Blockchain Applications* : Springer Nature Switzerland, 2019. s. 3. ISBN 978-3-030-03035-3.

20. **Morabito, Vincenzo.** *Business Innovation Through Blockchain The B³ Perspective.* Cham : Springer International Publishing , 2017. ISBN 978-3-319-48478-5 .

21. *Tradable mobility permit with Bitcoin and Ethereum – A Blockchain application in transportation.* **Bagloee, Saeed Asadi , ve diğerleri** : Internet of Things, 2019, Cilt 8, s. 100103. https://doi.org/10.1016/j.iot.2019.100103.

22. *Blockchain data-based cloud data integrity protection mechanism.* **Wei, PengCheng, ve diğerleri** : Future Generation Computer Systems, 2020, Cilt 102, s. 902-911. https://doi.org/10.1016/j.future.2019.09.028.

23. **Gupta, Rajneesh.** *Hands-On Cybersecurity with Blockchain:Implement DDoS protection, PKI-based identity, 2FA and DNS security using Blockchain.* Birmingham : Packt Publishing, 2018. s. 43-44. ISBN 978-1-78899-018-9.

24. **Furneaux, Nick .** *Investigating Cryptocurrencies: Understanding, Extracting, and Analyzing Blockchain Evidence.* Indianapolis : John Wiley & Sons, Inc, 2018. s. 17. ISBN: 978-1-119-48058-7.

25. **Norton, Jared .** *Blockchain Easiest Ultimate Guide To Understand Blockchain* : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. s. 7. ISBN-13: 978-1537533377.

26. *Blok Zinciri Teknolojisine Yapılan Saldırılar Üzerine Bir İnceleme.* **Taş, Oğuzhan ve Kiani, Farzad .** 4 : Bilişim Teknolojileri Dergisi, 2018, Cilt 11. DOI: 10.17671/gazibtd.451695.

27. **Nakamoto, Satoshi .** Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. *Bitcoin.* [Çevrimiçi] 2008. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf.

28. **Singhal , Bikramaditya, Dhameja , Gautam ve Panda, Priyansu Sekhar.** *Beginning Blockchain A Beginner's Guide to Building Blockchain Solutions* : Apress, 2018. s. 22. ISBN-13 (electronic): 978-1-4842-3444-0.

29. **Laurence, Tiana .** *Blockchain For Dummies* : John Wiley & Sons, Inc, 2017. s. 12. ISBN 978-1-119-36559-4.

30. **Hofmann , Erik, Strewe , Urs Magnus ve Bosia, Nicola.** *Supply Chain Finance and Blockchain Technology The Case of Reverse Securitisation* : Springer, 2018. s. 40. ISBN 978-3-319-62371-9.

31. **Bashir, Imran.** *Mastering Blockchain* : Packt Publishing, 2017. s. 48. SBN: 1787125440,9781787125445.

32. *Why do blockchains split? An actor-network perspective on Bitcoin splits.* **Islam, A.K.M. Najmul, Mäntymäki, Matti ve Turunen, Marja** : Technological Forecasting and Social Change, 2019, Cilt 148, s. 119743.

33. **Elrom, Elad .** *The Blockchain Developer:A Practical Guide for Designing, Implementing, Publishing, Testing, and Securing Distributed Blockchain-based Projects.* New York : Apress, 2019. s. 11. ISBN-13 (pbk): 978-1-4842-4846-1.

34. *The blockchain: State-of-the-art and research challenges.* **Yang, Lu** : Journal of Industrial Information Integration, 2019, Cilt 15, s. 80-90. https://doi.org/10.1016/j.jii.2019.04.002.

35. *A novel cryptoprocessor architecture for chained Merkle signature scheme.* **Shoufan, Abdulhadi, Huber, Nico ve Molter, H. Gregor .** 1 : Microprocessors and Microsystems, 2011, Cilt 35, s. 34-47. https://doi.org/10.1016/j.micpro.2010.07.002.

36. **Dhillon , Vikram, Metcalf , David ve Hooper, Max .** *Blockchain Enabled Applications.* Orlando : Apress, 2017. s. 29-31. ISBN-13 (electronic): 978-1-4842-3081-7.

37. *Merkle Tree Traversal in Log Space and Time.* **Szydlo, Michael** : Eurocrypt,International Association for Cryptologic Research 2004, 2004. s. 541–554.

38. *Optimal trade-off for Merkle tree traversal.* **Berman, Piotr, Karpinski, Marek ve Nekrich, Yakov.** 1 : Theoretical Computer Science, 2007, Cilt 372, s. 26-36. https://doi.org/10.1016/j.tcs.2006.11.029.

39. **Chowdhury , Niaz .** *Inside Blockchain, Bitcoin and Cryptocurrencies* : CRC Press, 2020. s. 46-47. ISBN-13: 978-1-138-61815-2.

Class Management and Classroom Leadership Styles of Teachers

Ahmet Yaşar Demirkol[1]

Introduction

Classroom, consisting of a group of people namely teacher and students and having predetermined specific goals is an open and social system (DuBrin, 2006:25) interacting with school management, staff, parents, other classes and a broad environment out of the school. Considering these characteristics it is a typical organization (Robbins & Coulter 2007) to be managed scientifically to reach the objectives of the education system. Besides this, students' involvement and motivation are also essential for the same purpose (Niemiec & Ryan, 2009).

To meet the predetermined general goals and objectives as well as expected economic functions, education system requires a good educational management at every level. In this frame it is essential to focus to the class management which has to be well executed by the teacher in addition to the overall management of the school system. The importance of this education/class management is valid both for the developed countries and all the developing countries and emerging economies including Turkey.

Besides this, today's economy at which the ratio of public share decreases whereas the ratio of private share increases, asks entrepreneurial and competitive individuals more than even before. Although number of the studies about class management and leadership styles of teachers as well as studies on students' motivation has been increased in recent years, studies which look at the relations between these two concepts and link them are few (Arens, Morin & Watermann, 2015:184).

This study examines the class management and leadership styles of teachers by using instructional management and people management (Martin et al., 1998a) factors for class management; interventionist, interactionalist and non-interventionist classification (Martin et al.,1998b) for leadership approach, and it is expected that the study will contribute to the literature in the field.

Management, Class Management and Leadership

Management can be defined as coordinating and overseeing the activities of others so that their activities are completed efficiently and effectively. It involves planning, organizing, leading and controlling (measuring and evaluating) of group activities in organizations which is a deliberate arrangement of people to accomplish specific goals (Robbins & Coulter 2007:7-8). Because people live in groups and organizations they always need regulations, discipline and management. Manager is someone who coordinates and oversees the work of other people so that organizational or group goals can be accomplished where leader can be defined as someone who can influence and motivate others to work voluntarily to achieve these goals (Robbins & Coulter 2007:5,12,488).

[1] Ahmet Yaşar Demirkol , Dr., Çankaya Sınav College, Education, demirkol.a.y@gmail.com

Although some educational writers do not approve borrowing perspectives and models from the non-educational framework such as industry and commerce (Bell,1991 as cited in Bush, 2008:271) the above mentioned general frame of management is widely accepted to be valid for various organizations and institutions like companies, banks, hospitals and educational institutions i.e. schools from k-12 up to universities as well.

Being a sub-category of educational management, class management can be divided into three independent factors or sub-sections as; instructional management, people management and behavioral management (Martin et al., 1998a). In general classroom management involves: Management of instruction (physical arrangements, planning, executing and evaluating the instruction), time management, management of interclass relations and management of the behaviors of students in the classroom in addition motivating them to learn and behave in the expected direction.

Different models and classifications have been mentioned about management and leadership in classroom focusing at different concepts. A classification has been done according to the teachers' way of management of behaviors of students as; responsive model, preventive model, developmental model and integrated model where the last one is combining the first three giving priority to preventive model and considering the development of individuals. Another classification has been done according to the center of instructional process as; learner-directed, teacher-directed and collaborative model which shares the responsibility among the teacher and students and focuses both academic achievement and human relations (Toprakcı, 2012). According to the leadership style or ideology of the teacher classroom management has been classified as, this is also the classification we will use in this study, interventionist, interactionalist and non-interventionist by Martin et al. (1998b) where interventionist approach results to present a string control on the students by the teacher and interactionalist and non-interventionist approaches support students' autonomy. This approach can be seen as the reflection of Kurt Levin's model in classroom context which classifies leadership as autocratic, democratic and laissez-faire (Robbins & Coulter 2007:490).

This work studies the class management styles of the classroom teachers and it is expected that the study would contribute to the literature.

Objective of the Study

The objective of this study is to determine the classroom management and leadership styles of the primary school class teachers and to find out whether their classroom management styles predict their attitudes on learner autonomy support behaviour. In line with the general objective the following questions are to be answered through the findings of the study:

Q1. What are the management and leadership styles (interventionist, interactionalist or non-interventionist) of teachers during class management (instructional management and people management) process?

Q2. Do class management styles of the teachers change according to gender, experience and type of school (public or private)?

Method and Model

The study has used quantitative method to collect and evaluate data. The model of the research is relational survey, which is a research model aiming to determine the existence of a relation and the degree of the change between two or more variables (Karasar, 2000).

Participants

This study was executed in Alanya, Turkey. The universe is constituted of 850 class teachers working in the primary schools (750 in public schools, 100 in private schools) where the sample consisted of 220 randomly selected teachers among the universe working at 25 different primary schools. The teachers were visited in their respective schools, and provided with scales. 213 of the survey questionnaires were found appropriate for analysis. 135 (63%) of the teachers participated in the study were women and 78 (37%) of them were men. 192 (90%) participants worked at public schools while 21 (10%) of them worked at private schools. 16 teachers (8%) had a length of service of 1-5 years, 36 teachers (17%) of 6-10 years, 26 teachers (12%) of 11-15 years, 32 teachers (15%) of 16-20 years and 103 teachers (48%) more than 20 years.

Data Collection Tools

Data was collected with Attitudes and Beliefs on Classroom Control (ABCC) Inventory applied to primary school class teachers.

Attitudes and Beliefs On Classroom Control (ABCC) Inventory (Martin, Yin, & Baldwin, 1998b): The Attitudes and Beliefs on Classroom Control (ABCC) Inventory is an instrument designed to measure teachers' perceptions of their classroom management beliefs and practices. Original form consists of 26 items in a four-point likert scale format. Within the original form of the inventory, classroom management was defined as a multi-faceted construct that includes three broad dimensions: Instructional Management (14 items), People Management (8 items), and Behavior Management (4 items). Reliability coefficients for the three subscales were found to be .82, .69, .69 for Instructional Management, People Management, and Behavior Management, respectively (Martin, Yin, & Baldwin, 1998b).

The adaptation of the ABCC Inventory into Turkish including translation, reliability and validity studies was done by Savran and Cakıroglu (2004). The adapted version consists of two factors with 22 items, the instructional management scale pertained 12-items and the people management scale pertained 10-items. Reliability analysis of the instructional management scale produced an alpha of .71 and the people management scale produced an alpha of .73 (Savran and Çakıroğlu, 2004). Güvenç (2012) also used the Turkish adapted version in her studies and found reliability for instructional management $\alpha = .84$ and for people management $\alpha = .83$.

Response categories on likert scale format questionnaire were accomplished by scoring 4 to "describes me very well", 3 to "describes me usually", 2 to "describes me somewhat", and 1 to "describes me not at all". High subscale scores indicate a more controlling, interventionist approach while lower scores are indicative of a less controlling belief in that dimension of classroom management style.

For instructional management minimum score is 12 and maximum score is 48. Teachers can be grouped according to their scores as; non-interventionist (12-23), interactionalist (24-35) and interventionist (36-48). For people management minimum score is 10 and maximum score is 40 and can be grouped as; non-interventionist (10-19), interactionalist (20-29) and interventionist (30-40). For the hole scale minimum score is 22 and maximum score is 88 and can be grouped as; non-interventionist (22-43), interactionalist (44-65) and interventionist (66-88).

Findings

Here are the findings of the study after analyzing with SPSS. Table 1 below shows the instructional and people management styles of the classroom teachers.

Table 1. Scores of the management styles of classroom teachers in primary schools.

	N, Participant	N, Item	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Instructional Management	213	12	36,23	6,39	12	48
People Management	213	10	30,22	4,36	20	40
Management General	213	22	66,61	5,22	56	78

According to the Table 1 in both dimensions we can say that teachers are at the border line of the interactionalist and interventionist approaches of class management or leadership styles. We can definitely say they do not have non-interventionist management approach. According to their scores teachers can be grouped as in Table 2.

Table 2. The management and leadership styles of class teachers.

	Management style	N	Mean Rank	Percentage %
Instructional Management	non-interventionist	13	107,85	6,10
	interactionalist	94	93,77	44,13
	Interventionist	106	118,63	49,77
	Total	213		100
People Management	non-interventionist	6	141,42	2,82
	interactionalist	110	110,61	51,64
	Interventionist	97	100,78	45,54
	Total	213		100

As seen on Table 2 number of interventionist teacher is the highest (106, 50%) and number of non-interventionist teachers is very low (13, 6 %) for instructional management. For people management majority of the teachers are interactionalist (110 teacher, 52 %) and non-interventionist teachers are the smallest group (6 teacher, 3%).

Mann Whitney U test results of the instruction management and people management styles of the participants according to the gender are shown on the Table 3.

Table 3. Mann Whitney U test results of instruction management and people management styles of the classroom teachers; according to gender:

	Gender	N	Mean Rank	Sum of the Ranks	U	P
Instruction Management	Male	78	105,03	8192,00	5111,00	0,722
	Female	135	108,14	14599,00		
People Management	Male	78	113,81	8877,00	4734,00	0,213
	Female	135	103,07	13914,00		

As seen on the Table 3 instruction management style of the classroom teachers ($p=0,722>0.05$) do not change according to gender. Their people management style changes very slightly where men have higher score i.e. more controlling or interventionist approach but the difference is not significant ($p=0,213 > 0,05$).

Kruskall Wallis test results of the instruction management and people management styles of the participants according to the experience are shown on the Table 4.

Table 4. Kruskall Wallis test results of instruction management and people management styles of the classroom teachers; according to experience:

	Experience (Years)	N	Mean rank	df	Chi-Square	P, sig.
Instructional Management	1-5	16	99,88	4	2,368	0,668
	6-10	36	105,38			
	11-15	26	123,94			
	16-20	32	103,91			
	20+	103	105,36			
	Total	213				
People Management	1-5	16	82,56	4	5,338	0,254
	6-10	36	122,42			
	11-15	26	98,29			
	16-20	32	107,25			
	20+	103	107,53			
	Total	213				

As seen on the Table 4 instruction management style of the classroom teachers (p=0,668>0.05) do not change according to experience. Their people management style changes very slightly where 6-10 years experienced have highest score i.e. more controlling or interventionist approach and 1-5 years experienced teachers have minimum score but the difference is not significant (p=0,254>0,05).

Mann Whitney U test results of the instruction management and people management styles of the participants according to the type of school (public or private) are shown on the Table 5.

Table 5. Mann Whitney U test results of instruction management and people management styles of the classroom teachers'; according to type of school:

	Gender	N	Mean Rank	Sum of the Ranks	U	P
Instruction Management	Public	192	104,53	20070,00	1542,00	0,076
	Private	21	129,57	2721,00		
People Management	Public	192	108,61	20853,50	1707,50	0,247
	Private	21	92,26	1937,50		

As seen on the Table 5 instruction management style of the classroom teachers change according to type of school (p=0,076 is very close critical value 0.05). Private school teachers have higher score i.e. more controlling or interventionist approach. Their people management style changes very slightly where this time public school teachers have higher score i.e. more controlling or interventionist approach but the difference is not significant (p=0,213 > 0,05).

Discussion and Conclusion

Studies show that teachers' tendency to control students is significantly affected by their psychological needs. Teachers with unsatisfied psychological needs apply high and rigid level of student control (Sunbul et al., 2003). Control oriented teachers want their students to stick to a teacher centred teaching activity. They define what students need to do, provide external awards and use a repressive language guiding students to adapt current curriculum (Reeve, 2006).

Studies also show that control strategies have negative effects on intrinsic motivation, success related behaviour like creativity and choice in demanding tasks. Students with excessive controls on

them have less possibility to learn especially complex subjects (Flink et al., 1990; Ryan and Deci, 2000). Fortier et al. (1995) found that students who feel insufficient in the academic fields and believe to be controlled in the context of school may have problems related to academic motivation which might in turn cause reduction in scores. Similarly, Flink et al. (1990) found lower performance of students in classes of repressive teachers using control strategies. Ahmed and Bruinsma (2006) found that students with autonomous motivation resources have high academic performance.

The objective of this study was to define the classroom management and leadership styles of the primary school class teachers and findings presented that almost half of the teachers have interventionist and the other half have interactionalist leadership style. Number of non-interventionist teachers is very low. Teachers are more interventionist in instructional management and more interactionalist in people management. Instruction management style of teachers does not change according to gender, and in people management male teachers are more interventionist where females are more interactionalist but the difference is not significant. No significant relation has been found between leadership style and experience.

Instruction management style of teachers change according to type of school they are working for where private school teachers have more interventionist approach and public school teachers have more interactionalist style. In people management public school teachers are more interventionist where private school teachers are more interactionalist but the difference is not significant.

A similar study has been conducted by Guvenc and Güvenc (2014) among the math and science teachers at middle schools (Grades 6-8). They found that majority of the teachers' exhibit interventionist style in instruction management and non-interventionist style in people management. No significant relation has been found between leadership style and experience in line with our findings. As seen there are slight differences which may be resulted from subject of the teachers and level (grade) of the students and location of schools.

Recommendation

It is suggested in the literature that teachers can be guided on providing interactionalist strategies and autonomy support through training programs. The reason for teachers to use interventionist and controlling strategies instead of interactionalist and autonomy support is the external pressure that the teachers feel. It is found that teachers who are tightly controlled by environment (directors, parents etc.) in their professional activities are less autonomy supporting against their students (Niemiec and Ryan, 2009; Reeve, 2006).

Conclusively we recommend that service and pre-service training programs for teachers will be useful for developing management and leadership styles and providing interactionalist strategies and autonomy support. A comprehensive course with a content of leadership and motivation can be included into the programs of education faculties where teachers are graduating. Finally, this study included class teachers' own views on the classroom management and leadership styles of themselves. Measuring student perceptions and studying teaching practices through classroom observations will be useful.

References

Ahmed W & Bruinsma M 2006. A structural model of self-concept, autonomous motivation and academic performance in cross-cultural perspective, Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 4(3)10: 551-576.

Arens AK, Morin AJS & Watermann R 2015. Relations between classroom disciplinary problems and student motivation: Achievement as a potential mediator? Learning and Instruction, 39: 184-193.

Bush T 2008. From Management to Leadership Semantic or Meaningful Change? Educational Management Administration & Leadership, 36(2): 271–288, 087777, DOI: 10.1177/1741143207087777.

DuBrin AJ 2006. Essentials of Management. Mason: Thomson South-Western

Flink C, Boggiano AK & Barrett M 1990. Controlling teaching strategies: undermining children's self-determination and performance. Journal of Personality and Social Psychology, 59(5): 916-924.

Fortier MS, Vollerand RJ & Gay F 1995. Academic motivation and school performance: Toward a structural model. Contemporary Educational Psychology, 20:257-274. DOI:10.1006/ceps.1995.1017

Guvenc H 2011. Sınıf Öğretmenlerinin Özerklik Destekleri ve Mesleki Özyeterlik

Guvenc E & Guvenc H 2014. Math and Science Teachers' Autonomy Support Perceptions and Their Classroom Management Styles. New World Sciences Academy-Education Sciences, 9(3):311-322.

Karasar N 2000. Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 81.

Martin NK, Yin Z & Baldwin B 1998a. Classroom management training, class size and graduate study: Do these variables impact teachers' beliefs regarding classroom management style? Eric Document Reproduction Service, No. ED: 420- 671.

Martin NK, Yin Z & Baldwin B 1998b. Construct validation of the attitudes and beliefs on classroom control inventory. Journal of Classroom Interaction, 33 (2):6-15.

Niemiec CP & Ryan RM 2009. Autonomy, competence and relatedness in the classroom: Applying self-determination theory to educational practice. Theory and Research in Education, 133:133-144. DOI: 10.1177/1477878509104318

Reeve J 2006. Teachers as Facilitators: What Autonomy-Supportive Teachers Do and Why Their Students Benefits. The Elementary School Journal 3 Research Library, 225-237.

Robbins SP & Coulter M 2007. Management. New Jersey: Pearson Education.

Ryan RM & Deci EL 2000. Intrinsic and extrinsic Motivations: Classic definitions and new directions. Contemporary Educational Psychology, 25:54–67. DOI:10.1006/ceps.1999.1020

Savran A & Çakıroglu J 2004. Preservice science teachers' orientations to classroom management. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26: 124-130.

Sunbul AM, Kesici S, Ure O & Bozgeyikli H 2003. Öğrencileri motive etme ölçeğinin geçerliği ve güvenirliği. VII.Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi. Malatya, İnönü Üniversitesi.

Toprakcı E 2012. Rethinking Classroom Management: A new perspective, a new horizon, e-international journal of educational research, 3(3): 84-110.

Geleneksel Tekstil El Sanatı Yazma Baskıcılığında Kullanılan Boyarmaddeler

Ayşe Uygur[1]

1.Giriş

El sanatları insanoğlunun doğayı keşfetmesi ve kendi yaşamını geliştirmesine yönelik olarak ürettiği malzemelere estetik değerler kattığı ürünlerdir, bu ürünler elle yapıldıkları için el sanatları adını almıştır ve insanlık tarihi boyunca üretimleri süregelmiştir. El sanatları çinicilik, tezhip, minyatür, bakır işlemecilik, telkari, dericilik, tekstil vb. alanlarında üretilmişlerdir. El sanatları toplumun tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik, gelenek, görenek, inanç, alet, malzeme vb. açılarından incelenmesi için önemlidir.

Hammaddesi lif olan el sanatları tekstil el sanatları, geleneksel tekstil el sanatları olarak adlandırılmaktadır. Tekstil el sanatlarının Dünyada olduğu gibi Anadolu'da da her zaman önemli bir yeri olmuştur ve tarih boyunca çeşitli alanlarda verdiği eserlerle zengin bir geçmişe sahip olmuştur. Anadolu halkı kendi estetik değerleri ile özel motif ve desenler meydana getirmiştir ve tekstil el sanatları Anadolu' da üretildiği her yöreye göre özel bir nitelik taşımıştır ve yıllara göre desen özelliklerini de koruyarak sürdürmüşlerdir (Kaya, 1988). Dolayısıyla geleneksel tekstil el sanatlarını çağın koşullarına uygun tekniklere dönüştürürken desen, motif alt yapısını çok iyi analiz ederek çalışmaları yürütmek gereklidir. Anadolu'daki geleneksel el sanatları Orta Asya, Uzakdoğu, Yakın Doğu ve İslam Ülkeleri, Anadolu ve Eski Anadolu Uygarlıkları, Avrupa, üretildikleri yöre ve coğrafyanın etkileri altında kalmıştır. Geleneksel tekstillerde geometrik motifler, sembolik motifler, doğal motifler (bitkisel, figür motifleri), yazılar ve yazılardan oluşan motifler, yabancı motifler görülmektedir (Sürür, 1983).

19. Yüzyılda Sanayi Devrimi ile gelişen bilim ve teknolojiden dolayı Dünya'da ve Anadolu'da el sanatları gerilemiş, ya değerini kaybetmiş, ya da yok olmuştur. Bir kısmı ise üretim biçimini değiştirerek veya yozlaşarak varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır. Buna paralel olarak yeni ticaret yollarının bulunması, Dünya sömürge sisteminin gelişmesi, genişlemesi, yabancı mallarına tanınan ayrıcalıklar, sanatkar örgütlerinin bozulması, köyden kente göçler, bazı el sanatlarının dönemini tamamlaması, el sanatlarında halktan kopma, uzaklaşma, nüfus artışına paralel olarak gereksinimlerin karşılanmaması, hammaddelerin karşılanamaması, moda sektöründe kullanılan el sanatlarının gerilemesinde rol oynamıştır Sanayileşmeye paralel olarak el sanatları gerilerken, endüstriyel üretim için tasarım kavramı gündeme gelmiştir. El sanatlarında yöresel değerler ön planda iken, tasarımlarda evrensel değerlerin önem kazandığı görülmektedir (Sezgintüredi, 1984).

2. Anadolu'daki Tekstil El Sanatları

Anadolu'da gerek teknik, gerek estetik açıdan birçok farklı tipte tekstil el sanatları uygulanmıştır. Bu el sanatları genelde aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

1-El dokumaları

2-Kirkitli dokumalar (Halı, kilim, cicim vb.)

[1] Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil Bölümü, Acıbadem, 34660, Kadıköy, İstanbul, Türkiye, ayse.uygur@marmara.edu.tr

3-Örme ürünler
4-Keçecilik
5-Süsleme el sanatları (İşleme, oya, dantel, nakış, makrame, batik, yazma, ikat) (Sürür, 1982).

Malzemeye bağlı olarak tekstil el sanatlarını ikiye ayırarak sınıflandırmak mümkündür:
a-İpliğe bağımlı el sanatları: Dokumalar; halı, kilim, cici, sili, sumak vb. kirkitli dokumalar; çorap vb. örme; makrame vb.

b-Boyamaya bağlı el sanatları: İkat, Batik, Yazma, Kağıt baskı (kağıt – oyma-ebru ve değişik boya ve fırça kullanma) yöntemleriyle kumaş üzerine uygulanan doku çalışmaları olarak sınıflandırılabilir (Sezgintüredi, 1984).

2.1.Boyamaya Bağlı El Sanatları

İkat: İkat, çözgü, atkı veya hem atkı hem çözgü ipliklerine uygulanan rezerve boyamacılıktır. Dokuma iplikleri ya ipliklerle, kumaşlarla bağlanarak, ya da doğal macunlarla kapatılarak rezerve edilir ve boyanır, boyamadan sonra rezerve maddesi sökülür, yeniden rezerve edilecek bölgeler kapatılır ve ikinci renk boyanır, bu şekilde işlemler tüm renkler için tekrarlanır.

Gaziantep'te ikat örnekleri Kutnu kumaşları adıyla; Rize, Karadeniz'de ikat örnekleri Çesan-Keşan adıyla bilinmektedir (Uygur, 2016).

Batik: Kumaşa uygulanan rezerve boyamacılıktır. Desen bölgeleri parafin/balmumu karışımıyla rezerve yapıldığında mumlu batik, desen bölgeleri ipliklerle bağlanarak, kumaşa düğüm atılarak vb. rezerve edildiğinde bağlama batik olarak bilinir. Birinci boyamadan sonra rezerve edilen desen bölgeleri sökülür, ikinci desen bölgeleri rezerve edilerek ikinci boyamaya geçilir, bu şekilde işlemler tüm renkler için tekrarlanır (Ilgaz, 1972).

Yazma: Kumaş üzerine desenin elle resmedilerek, ya da ahşap kalıplarla basılarak desenlendirme işidir.

3. Yazma Boyama ve Baskıcılığı

Anadolu'da tahminen 14. yüzyıldan beri yapıldığı düşünülen Yazmacılığın yaklaşık 600 yıllık bir geçmişi vardır. Bursa, Tokat, Kastamonu, Elazığ, İzmir, Antalya, Kıbrıs civarında çit basmacılığı, mavi baskı adıyla bilinmekte, çember- yazma da denilmektedir (Sürür, 1982). Yazmalarda boyama, baskı işlemleri 4 yöntemle yapılmaktadır:

K**alem işi yazma:** Tüm yazma fırçayla boyanmaktadır.

K**alıp yazma:** Yazmanın tüm renkleri kalıpla basılmaktadır.

K**alıpla kalem yazma:** Desenlerin kontürlerinin kalıpla basılmakta, içleri ise kalemle boyanmaktadır (Kaya, 1980).

Sıvı boyaya daldırma ve deseni örtücü bir maddeyle maskeleme (batik – kalıpla baskı = Bervanik): Bu yöntemde beyaz kalacak desen bölgelerine kalıpla parafin/mum rezerve maddesi basılır, daha sonra indigo boyarmaddesi ile kumaş boyanır. Parafin/balmumu ile rezerve edildiği için batik yöntemine benzer, kalıpla basıldığı için yazmaya benzer. Kumaş boyamada indigo boyarmaddesi

kullanıldığı için mavi baskı grubunda yer alır. Malatya ve Adıyaman yöresinde geleneksel kadın giyiminde önlük olarak kullanılan pamuklu dokuma kumaştır (Güven, 1997).

Siyah beyaz kalıpla basılan yazmalar **karakalem yazma**, renkli yazmalar ise **elvan yazma** olarak adlandırılmıştır. Yazmalar yemeni, yastık kılıfı, bohça, yorgan yüzü, mendil, sedir örtüsü, kavuk örtüsü, seccade, havlu kenarı, sofra bezi vb. olarak kullanılır (Kaya, 1972). Kalıpla yapılan yazmalar, kalem işi yazmaların kalite ve güzelliğine hiçbir zaman ulaşamamıştır. Kalem işi yazmalar incecik desenlere sahip olup, özenle yapılmışken, kalıpla yapılan yazmalar daha kaba desenli ve genellikle kalem işi yazmalara göre daha özensiz yazmalardır. Kalem işi; kalıp; kalıpla kalem; kalıp; bervanik; karakalem yazma örnekleri Resim 1, 2, 3, 4, 5 ' te görülmektedir.

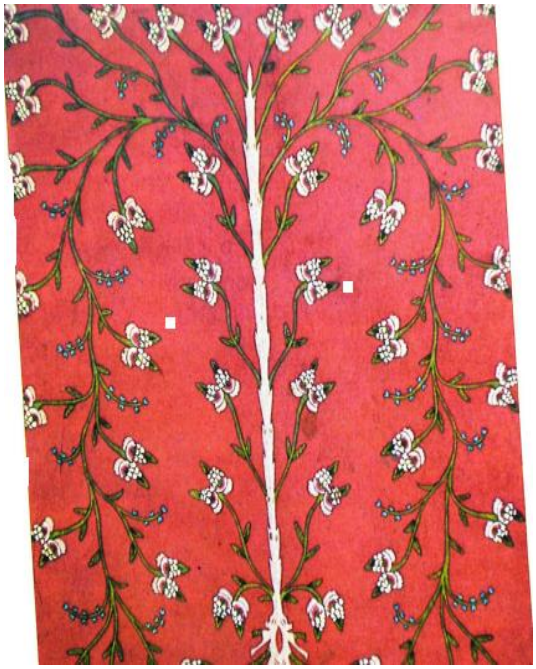

Resim 1. Kalem işi elvan yazma. Desen kontürleri çizilir, daha sonra fırça ile boyanır.
Resim 2. Kalıp-kalem işi elvan yazma. Kontürler kalıpla basılır, desen içleri fırça ile boyanır.

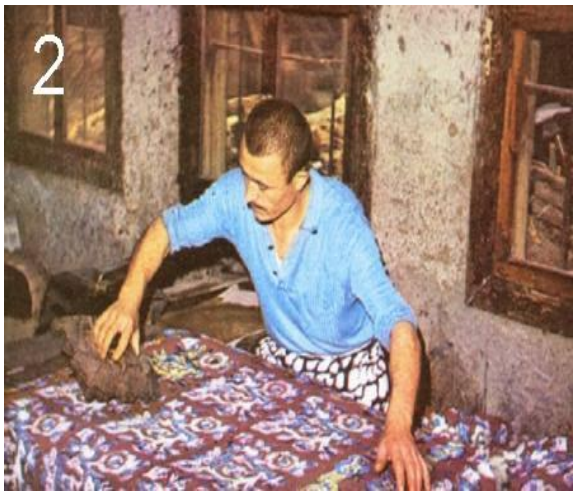

Resim 3. Kalıpla elvan yazma. Her renk için ayrı kalıp hazırlanır ve tüm renkler kalıpla basılır.
Resim 4. Bervanik yazma. Rezerve maddesi olan parafin/balmumu tahta kalıp baskıcılığı ile kumaşa basılır, daha sonra kumaş indigo boyarmaddesi ile boyanır, parafin/balmumu olan bölgeler rezerve edilmiş olur. Daha sonra parafin/balmumu bölgeleri ısı, sıcak su ile eritilerek giderilir.

Resim 5. Karakalem yazma, sofra bezi.

4. Baskı Kalıpları

Anadolu'da uygulanan baskı kalıpları genelde ahşaptan yapılmaktadır. Kalıp oymacılığı sabır ve el becerisi ister. En kaliteli kalıplar ıhlamur ağacından oyulur, bu kalıplar 15-20 yıl kadar dayanabilir. Kalıp yapımında armut ağacı da kullanılır. Armut ağacı sert bir ağaç olduğundan çabuk aşınmaz, oyulması güçtür, fakat daha uzun süre baskı yapabilme olanağı sağlanır. Kalıp yapımında sarıçam, dut, kiraz ağaçları ise suya karşı dayanıklı olduğu için tercih edilir; fakat en çok kullanılan ağaç daha önce de belirtildiği gibi ıhlamur ağacıdır.

Kalıp oyulacak ağacın çok kuru ve fırınlanmış olması gerekir, aksi halde ıslandığında tahta düzgünlüğünü kaybederek bozulur ve net bir baskı elde edilemez. Tahtanın balmumunu emdirildikten sonra oyulurken kolaylık sağladığı için oyulmadan önce sıcak balmumuna daldırılır. Ayrıca balmumunu emen ahşap kalıp dayanıklılık da kazanmaktadır. Yazma kalıpları; içi boş ve içi dolu olarak adlandırılan iki farklı teknikle ahşap oymacılar tarafından hazırlanır.

Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile, elle kalıp oymacılığının azalarak yerini çok hızlı üretim yapılan CNC lazer torna tezgahlarına bırakmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca strafor ile 0,5 cm 'e kadar yükseklik verilerek kalıplar da hazırlanmakta olduğu görülmektedir (Akbulut, 2016).

Baskı patı teknesi seret bir zemin üzerine birkaç kat keçe, üzerine yumuşak muşamba ve onun üzerine yünlü kumaşla kaplanır ve onun üzerine ince pamuklu bez konulur ve üzerine baskı patı dökülür, baskı kalıpları bu pata emdirildikten sonra kumaşa, yazmaya baskı yapılır. Baskı patının düzgün ve eşit olarak kalıba ve kumaşa aktarılması ustanın uzmanlığına bağlıdır (Akbulut, 2016).

Resim 6, 7 . Ahşap yazma kalıbı oyma işlemi ve ahşap yazma kalıbı örneği.

5. Anadolu'daki Yazma Üretim Merkezleri

Yazmacılığın merkezi 15. yüzyıldan itibaren Tokat olarak kabul edilmektedir. Yazmacılığın yoğun olarak yapıldığı iller Tokat, Kastamonu, İstanbul, Mardin, Malatya, Elazığ, Hatay, Gaziantep ve Bartın'dır. Her ilin kendine has desen ve renk çeşitliliği bulunmaktadır (Kalafat, 2019).

Malzeme olarak, pamuklu, bazen keten, ipekli, en çok da pamuklu tülbent üzerine kalıp, kalem işi, kalıp-kalem ve boyama teknikleri ile bezenen yazmaların desenlemelerinde; orak, kandil, sütun gibi serbest motifler; turna, güvercin, keklik, geyik, at, horoz, tavus kuşu, kumru, serçe gibi hayvan motifleri; gül, zambak, karanfil, lale, sümbül, karanfil gibi çiçek motifleri; yapraklar; kiraz, nar, hurma, servi ağacı gibi meyve ve ağaç motifleri yanında manzara ve geometrik unsurlar da görülmektedir (Özbel, 1984), (Tokat Valiliği, 2019).

Günümüzde geleneksel motif ve desenler yanında modern desenler de uygulanmaktadır ve iletişim çağı nedeniyle desenlerin farklı bölgelerde kullanıldığı da görülmektedir. Tokat yazmalarının karakteristik yönü, Selçuk sanatına benzerlik gösteren geometrik düzenidir. Bu yöre yazmalarında, "içi dolu" veya "dokuz dallı" denilen desen kumaşı tamamıyla doldurur. Tokat'ta bol yetişen elma ve kiraz da yazmacılara ilham kaynağı olmuş ve "kirazlı" ,"elmalı" denilen motifler ortaya çıkmıştır ve çoğunlukla kırmızının koyu tonları, patlıcan mor koyu kahverengi gibi koyu renkler hâkimdir (Tokat Valiliği, 2019).

İstanbul yazmalarında siyah renk kontur olarak her yazmada yer almaktadır. Yaşanan dönemin sanat akımlarının etkisiyle, renk bakımından çok daha zengin görünümdedirler. Bu yazmalarda en çok kullanılan renkler, sarı, bordo, güvez, lacivert,mavi, pembe ve tarçındır.

Kastamonu yazmalarında, kompozisyonlar genellikle merkezden başlayarak dışa doğru gelişir ve daire biçimini alır, siyah rengin ön plana çıktığı görülür.

Bartın yazmalarında iri çiçekli desenlerde yine siyah olmakla birlikte renkli çiçeklerle desenlendirilir.

Elazığ çitçiliği ise kırmızı siyah renkleri ile tanınabilecek ve figüratif konular ve kilise için dinsel konular taşımakta idi, günümüzde ise yazmacılığın eski önemini korumadığı görülmektedir.

Gaziantep ve dolaylarında ise el dokumacılığında kullanılan şal motiflerinin biraz değişik biçimde tekrarlandığını görürüz.

Bayram günleri için hazırlanan yazmalar ise fon renklerinin beyaz olması açısından farklıdır (Sürür, 1982).

5.1.İstanbul Yazmaları

Geçmişte özellikle İstanbul'un Kandilli, Yeniköy, Kumkapı, Yenikapı, Samatya ve Üsküdar gibi semtlerde yapılan yazmalar döneminin en güzel örneklerini teşkil ediyordu.
Bir dönem kalem işi yazmanın en güzel örnekleri İstanbul Kandillide üretiliyordu.
Desenler Kandilli göbeği, tırtıllı, Kandilli yıldızı vb. kalıp adlarıyla anılırdı.
İstanbul yazmaları üretimi günümüzde ancak birkaç yazma ustası tarafından sürdürülmekte, desenler geleneksel ve modern olarak uygulanmaktadır (Geleş, 2019). Resim 8, 9, 10, 11, ' de İstanbul, Kandilli yazma örnekleri görülmektedir.

Resim 8, 9. İstanbul Kandilli yazmaları

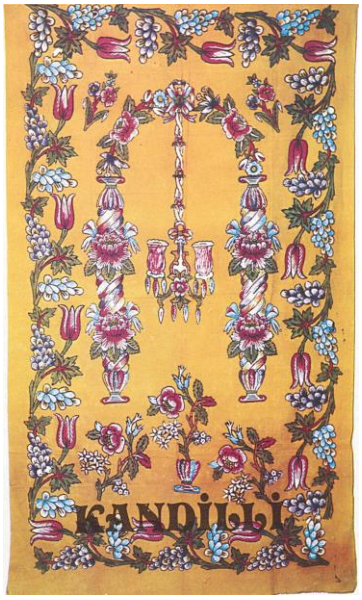

Resim 10,11. Kandilli yazmaları

5.2.Tokat Yazmaları

Osmanlı Dönemi'nde Tokat yazmaları çok büyük öneme sahipti. Tokat Yazmalarının geliri Valide Sultan'a aktarıldığı için başka ilde yazma baskı üretimi yasaklanmıştı. Tokat'a özgü yazma desenleri Tokat içi dolusu, Tokat beşlisi, Tokat üzümlüsü, Tokat elmalısı, Tokat yarım elmalısı, Tokat kirazlısı, Tokat içi boş (Kayseri kenar), Purket (plaka), Kaşık sapı, Kaynana yumruğu, Asma yaprağı, Ev işi yazma olarak bildirilmiştir (Arpacıoğlu, 2019).

Resim 12, 13, 14, 15' de Tokat yazma örnekleri görülmektedir.

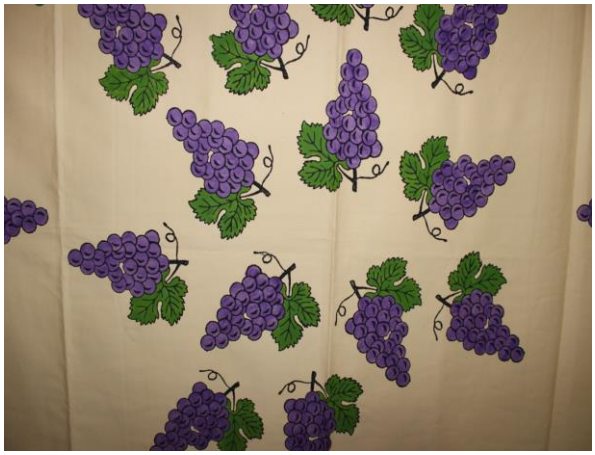

Resim 12,13. Tokat Yazma örnekleri

Resim 14, 15. Tokat yazma örnekleri

5.3. Kastamonu Yazmaları

Resim 16, 17. Kastamonu elvan ve karakalem yazma örnekleri

5.4.Bartın Yazmaları

Resim 18, 19. Bartın yazmaları

5.5. Elazığ Yazmaları

Resim 20. Elazığ yazması

5.6. Gaziantep Yazmaları

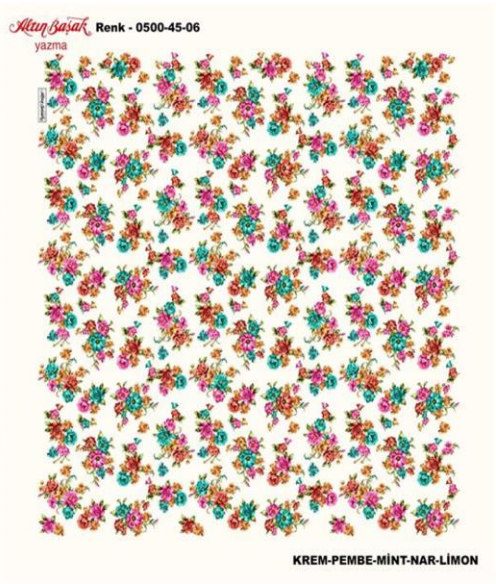

Resim 21, 22 . Gaziantep yazmaları

5.7.Hatay Yazmaları

Resim 23, 24. Hatay yazmaları

5.8. Bursa Yazmaları

Resim 25, 26 . Bursa yazmaları

5.10. İzmir Yazmaları

Resim 27 . İzmir yazması

5.11. Malatya Yazmaları- Bervanik

Bervanik; günümüzden 70-80 seneden beri Malatya, Diyarbakır, Şanlıurfa'nın Suruç, Elazığ, Malatya, Adıyaman yörelerinde geleneksel kadın giyiminde önlük olarak yaygın kullanılan pamuklu dokuma kumaştır. Peştamal, öncek, ön gergi, önlük olarak yörede anılmaktadır. Yaklaşık 30 çeşit motif bulunduğu görülmüştür. Fakat günümüzde Malatya'da ustaların vefat etmesi nedeniyle 'bervanik' tarihe karışmıştır.

Özel bir tür olarak Türk yazmacılığında yerini alır. Tahta kalıp baskıcılığı ile rezerve maddesi olan parafin/balmumu kumaşa basılır, bu teknik mumlu batik tekniğinin ahşap kalıpla uygulanmasıdır. Kalıp yapımında sıcaklığa dayanması için özellikle armut ağacı tercih edilir. Metal kalıplar veya ahşap kalıplar içine ince metal iplikler sabitlenerek balmumunun ısısının korunması sağlanır. Parafin/balmumu basılmış kumaşlar önceden hazırlanmış indigo boya banyosuna yavaşça katlanarak (mumların dökülmemesi için) batırılır ve boyama işlemi birkaç kez tekrarlanır.

Bervanik yazma özel baskı grubuna girmektedir. Desen balmumu ile basıldığı için batik uygulamasına benzemekte, kalıp kullanıldığı için yazma baskı içinde yer almakta, boyama banyosuna batırıldığı için yazmacılıkta batık olarak bilinmekte, kumaş boyamada indigo kullanıldığı için mavi baskı grubunda yer almakta olan negatif baskıdır. Pamuk ve ipek kumaşlara uygulanır (Güven, 1997). Afrika tekstillerinde de indigo ile yapılan rezerve baskı örnekleri vardır (Polakoff, 1980). 16. Yüzyılda Avrupa' da mavi baskı görülmüştür, mavi baskıda metal şeritlerin tahtaya çakılması ile üretilen kalıplarla en ince desenler bile basılabilmektedir. İ.Ö. 3000 lerde Çin'de,. İ.S. 300 de Peru da da negatif baskı görülmüştür (Kaya, 1988). Resim 28, 29 ' da bervanik örneği görülmektedir.

Resim 28, 29. Bervanik önlük örnekleri

6. Yazma Baskı ve Boyamada Kullanılan Boyarmaddeler

Yazma baskı ve boyamacılığında kullanılan boyarmaddeler uygulanan lifin cinsine göre değişmektedir. Yazmacılıkta genellikle pamuk, keten gibi selülozik, ipek gibi protein lifler kullanılmaktadır. Pamuk, keten selülozik lifler olup aynı tip boyarmaddelerle boyanır, basılır, ipek te protein lif olup protein lifleri boyayan boyarmaddelerle boyanır, basılır.

Siyah beyaz yazmaların tamamına 'karakalem' denir. Karakalem denilen yazmalarda aşağıdaki tekniklerden biri uygulanır:

- Kumaş üzerine siyah baskı yapılır, sonra etrafı zemin çekme denilen yöntem ile yine siyaha boyanır,
- Siyah boyanmış kumaş üzerine beyaz baskı yapılır,
- Nors denilen yazma boyasına atılan kumaş üzerinde kireç ile söktürme yapılır.

Renklendirilmiş yazmalara ise "elvan" denir ki "renkli, rengârenk" anlamına gelir. Desenler kalem işi, kalıp- kalem işi, kalıp olarak basılır, boyanır. Yazmaların zemin renklendirmesi için ya "daldırma" denilen yöntem ile kazanda boyama yapılır veya boyaya batırılmış bir keçe parçası ile bütün zemin emdirilerek boyanır.

El sanatlarında doğal lifler kullanılmış olup, 19. Yüzyıl Sanayi Devrimine kadar doğal boyarmaddelerle boyanmış ve basılmıştır. 19. Yüzyılda sentetik boyarmaddelerin keşfi ile el sanatlarında sentetik boyarmaddeler kullanılmaya başlanmıştır.

6.1.Yazma Baskıda Kullanılan Doğal Boyalar

Bitkilerin kökleri, dalları, kabukları, tohumları, çiçekleri, yaprakları vb.; bazı hayvansal böcek, salyangozlar vb.; bazı renkli anorganik tuzlar doğal boya kaynağı olarak kullanılmıştır.

Sarı renkler için papatya, aspir, cehri, katırtırnağı vb.,

Kırmızı renkler için kök boya, kırmız böceği, koşnil böceği vb.,
Mavi renkler için çivit otu, indigo kullanılmıştır.
Doğal boyaların liflere daha iyi bağlanması için mordan adı verilen şap, demir sülfat, kurşun asetat vb. anorganik tuzlar kullanılmıştır (Uygur, 2016).

Doğal boyalar Yazma Baskıda kullanılmıştır. Her yazma ustasının kendine has bir boya karışımı var olduğu bildirilmiş, fakat reçeteleri saklı olduğu, yazılı olarak bırakılmadığı için bu ustalarla birlikte boyaların reçeteleri de yok olup gitmiştir.

Doğal Boyalarla Yazma Baskı Üç İşleme Dayanır:

1.Mordanlama (Boyayı elyafa bağlayan kimyasallar: zamkı arabî, limon tuzu, kara hâlile, zaçı kıbrıs (demir sülfat), lutr, kireç, nişadır, bengal, mor bakkam, al bakkam, göztaşı, mazı, kalem cenkâr, somak yaprağı tenekâr (boraks), kurşun tozu, lahor, çivit, zırnık, şap, cehrî). Dokuma bir tezgâha serilir, boyanın solmasını önleyecek bu mordan maddelerinden birinden veya bir kaçından geçirilir.
2. Çeşitleme Beyaz Boyama: Sonra, dokumanın üzerine çivitle ve kaz tüyüyle desen çizilir. Tüy fırça ile ve çeşitli boyalarla desenlerin içi boyanır (çeşitleme).
3. Tespit (Fikse): Ondan sonra yazmalar deniz suyuna daldırılır (tespit) (Yazmacılık nedir, 2016).
Boyama işlemi sonraları ahşap kalıplarla yapılmaya başlandı.

Kök Boya İle Pamuklu Kumaşa Yazma Baskı Uygulaması:

Şap + kara boya (güherçile= potasyum nitrat) karışımı ile kumaşın tüm zemini mordanlanır ve az amonyaklı ortamda 15 gün, çok amonyaklı ortamda 1 gün bekletilir.
Kök boya+ ardıç kozaları + cehri ile kaynatılıp süzülmüş ve doğal reçine (arap zamkı) ile kıvamlı hale getirilerek hazırlanmış baskı patları daha önce mordanlanmış zemine basılır ve buharlı sıcak odalarda birkaç saat bekletilerek fikse olması sağlanır, daha sonra yıkanır, durulanır.
Diğer doğal boyalar da benzeri şekilde uygulanabilir.

Kök Boya ile Pamuklu Yazma Kumaşa Zemin Boyama Reçetesi:

Tokat yazmalarında zemindeki al rengi sağlayan kökboyadır.
Kök boya- şap- tanen mordan ile örnek zemin boyama :
1-Mordanlama:
1000 g pamuklu kumaş
450 g şap
115 g soda
0-225 g sumak yaprağı (tanen)
30-35 l su
225 g şap ve 57,5 g soda , 30-35 l sıcak, yumuşak suda çözüldü. Islatılmış ve sıkılmış pamuklu kumaş banyoya atıldı. Yavaşça kaynamaya çıkıldı, ve 1 saat karıştırılarak kaynatıldı. Banyo soğumaya bırakıldı, kumaş içinde 1 gece bekletildi.
Ayrıca 0-225 g sumak yaprağı 30-35 l suda yarım saat ıslatıldı, ayrım saat kaynatıldı, 60-65 ^{0}C ye soğutuldu ve süzüldü. Şapla mordanlanmış pamuklu kumaş hazırlanan bu banyoya konuldu, bir saat 60-65 ^{0}C de tutuldu, soğumaya bırakıldı, kumaş bu banyoda bir gece bekletildi.

225 g şap ve 57,5 g soda 30-35 l yumuşak suda çözüldü ve sumak yaprağı ile mordanlanan pamuklu kumaş bu banyoya konularak ısıtıldı, 1 saat kaynatıldı, soğutuldu. Kumaş 1 gece de bu banyoda bekletildi, çalkalandı ve kurutuldu.

2-Boyama : Yukarıdaki şekilde mordanlanan pamuklu kumaş aşağıdaki reçeteye göre boyandı.
1000 g pamuklu kumaş
500 g öğütülmüş kökboya
30 l su
125 g Kökboya
Suyla 1 gece ıslatıldı, ertesi sabah 30 l ' ye tamamlandı. Pamuklu kumaş bu banyoda 35 ^{0}C de 1 saat tutuldu, soğumaya bırakıldı ve bir gece de bu banyoda bekletildi. Ertesi sabah çalkalandı, durulandı ve kurutuldu. (Adrosko, 1971)

Ayrıca pamuklu kumaşlar üzerinde şap, türk kırmızısı yağı, kalsiyum karbonat, kalay klorür, tanen mordanları + kök boya ile uygulanan ve yakalşık 1 ayda boyama işlemi tamamlanan ' Türk Kırmızısı' boyaması da vardır(Francolor, 1951)

Anadolu'da üretilen yazmalar genellikle aynı boyalarla boyanan pamuk, ketenden üretilmektedir; az miktarda ipekten de yazma üretildiği görülmektedir.

Kök Boya ile İpekli Yazma Kumaşa Zemin Boyama Reçetesi :

1-Mordanlama:
1000 g İpek
150-250 g Şap
60 g Krem tartar
36-40 l Su
Şap ılık suda çözülür, krem tartar ayrıca kaynatılarak çözünür ve her ikisi de karıştırılır ve ipek kumaş kazana konulur, 1 saat kaynatılır, durulandıktan sonra boyamaya geçilebilir.
2-Boyama:
300 g Öğütülmüş kök boya
1000 g Önceden şapla mordanlanmış ipek
40 l Su
Boya banyosu yukarıda anlatıldığı gibi hazırlanır, 1 saat kaynatıldıktan sonra soğumaya bırakılır (Eyüboğlu et all, 1983).

6.2. Yazma Baskıda Kullanılan Sentetik Boyarmaddeler

19. Yüzyıl Sanayi Devrimine kadar doğal boyalar kullanılmaktaydı. İlk sentetik boyarmadde 1856 yılında Perkin tarafından üretildi, daha sonra anilin, alizarin, sentetik indigo vb. bir çok sentetik boyarmadde üretildi ve sentetik boyarmaddeler kullanılmaya başlandı ve hızla doğal boyaların yerini aldı. Doğal boyalar günümüzde ancak halı kilim gibi el sanatlarında kullanılmaya devam etmektedir.

Alizarin Boyasıyla Pamuklu Yazma Zemininin Boyanması

Tokat yazmalarında zemindeki al rengi sağlayan Alizarin Red boyadır. Alizarin 19. Yüzyıldan beri Almanya'da üretilen sentetik bir boyadır, kök boyada alizarin boyası doğal olarak bulunmaktadır.

Alizarin Red boya bugün talep olmadığı için üretimden kaldırılmıştır. Bu boya kullanılarak yapılan yazmaların yapım tekniği çok zordur. Boyanın az veya çok verilmesi, bekleme ve kaynama süresi hep dikkat ve titizlik gerektirir.

Alizarin Boyasıyla Yazma Zemininin Boyama Uygulaması:

Önce mermerşahi vb. yazma kumaşları yıkanıp apresi giderilir, kurutulur. Tezgah üzerinde kumaşa desenin dış çevreleri ve desen üzerindeki "tırnak"lar siyah renkle basılarak belirlenir.

Şap ve kara boya (güherçile= potasyum nitrat) karışımı ile kumaş mordanlanır. Mordanların karışım miktarına göre yazmalar kırmızı veya kırmızı-mor olur. Bunlar ahırlarda iplere asılarak 15 gün bekletilir. Günümüzde amonyak verilmiş odalarda bir gün bekletilir.

Alizarin, ardıç kozaları, cehri ile hazırlanmış su dolu kazanlara kumaşlar konulur, ısıtılır, ısısı çok iyi ayarlanarak ve kumaşlar devamlı hareket ettirilerek boyayı emmesi sağlanır, boyama sonunda kumaşlar soğuk sularla durulanıp kurutulur.

Kuruyunca üzerine elvanları renk, renk vurulur ve kurutulur. Çıkan desenin renkleri pırıl, pırıldır ve solmaz.

Alizarin boyanın kalkması ile renk maddesi olarak başka boyalar kullanılmaktadır. Ancak bu boyalar aynı kalitede değildir ve Tokat Alı rengini de vermemektedir (Altıparmak Mahallesi, 2019).

Anilin Boyasıyla Yazma Baskı

19. Yüzyılda keşfedilen sentetik anilin boyasıyla beyaz zemine siyah baskı, veya siyah anilin baskılı zeminde beyaz aşındırma baskılı yazmalar üretilmiştir.

Anilin boyalar günümüzde toksik oldukları için kullanımdan kaldırılmıştır. Fakat bazı küçük atölyelerde hala kullanıldığı gözlenmektedir.

Anilin Boyasıyla Yazma Baskı Reçetesi:

18-20 l su
1 kg anilin
300 g potas klorat (potasyum klorat)
300 g göztaşı (bakır sülfat)

Nişasta veya kola soğuk suda önce ıslatılır, kaynatılır, boza kıvamında pat hazırlanır ve göztaşı, potas pata ilave edilir, daha sonra anilin ilave edilir ve anilin boya patı hazırlanmış olur.

Nişasta yerine kitre de konabilir. 18-20 l suya 2 kg kitre konulur 24 saat dinlenmeye bırakılır. Anilin boya patı kumaşa basılır, yeşil bir renk alır, sıcakta siyaha döner. Sonra yıkanır (Kaya, 1988).

Siyah Anilin Boyalı Zeminde Beyaz Aşındırma Baskı Uygulaması:

Anilin boyamaya batırma tekniği denilir. Anilin boya ' Anilin boyasıyla yazma baskı' reçetesiyle kıvamlaştırıcı konulmadan hazırlanır ve kumaş boyanır. Islak olarak masaya yayılır ve üzerine aşağıdaki aşındırma patıyla baskı yapılır:

Aşındırma patı: 5 litre su, 1 kg kireç kaymağı, 300 g arap zamkı sıcak suda çözülür, hazırlanır, süzülür ve kalıpla kumaşa basıldıktan sonra iplere asılır, anilin boyalı zemin yeşilden giderek siyaha dönüşür. Kireç kaymağı basılı desen bölgeleri ise bazik olduğu için asidik anilin boyayı almaz, dolayısıyla bu bölgeler yıkandığında kireç akar gider ve bu bölgeler beyaz olarak ortaya cıkar (Kaya, 1988).

Sentetik İndigo Boyasıyla Rezerve Yazma Baskı Uygulaması:

Bervanik boyama Malatya, Adıyaman gibi illerde uygulanan bir rezerve yazma baskıdır. Bervanik üretiminde indigo boyası ile boyama yapılmaktadır. İndigo boyası küp boyasıdır, bazik ve indirgen ortamda boyama yapılır, baziklik sağlamak amacıyla kostik, soda vb.; indirgen ortamı sağlamak amacıyla hidrosülfit ilave edilir. Parafin/balmumu kalıplarla önce rezerve baskı yapılır, daha sonra indigo ile boyanır.

Bervanik : İndigo İle Boyama Reçetesi:

1 fincan su
1 çorba kaşığı toz indigo
1 çorba kaşığı hidrosülfit
4 çorba kaşığı soda
Yarım fincan sıcak su
6,5 çorba kaşığı sıcak su
1,25 çay kaşığı hidrosülfit

1 fincan suya indigo konulup karıştırılır, üzerine hidrosülfit konulup karıştırılır. Soda yarım fincan ılık suda çözülüp diğer karışıma dökülür, karıştırılır, 6,5 fincan su ilave edilir, 48 ^{0}C ' de 1 saat dinlendirilir. Çözelti sarı yeşil olunca boyamaya hazırdır. Islak kumaş 48 ^{0}C ' deki boyama banyosunda 20 dakika boyanır, daha sonra havaya asılır, boyadan çıkan kumaş yeşil renktedir, güneşte kurutulur, oksitlenir, mavi renge döner, rengin koyulaşması için tekrar boyaya batırılır. Boyaya batırma işlemi aynı şekilde 8-10 defa tekrarlanır, sonuçta bervanik koyu lacivert renk alır
yıkanır.

Mumların bezlerden çıkarılması ise geniş bakır veya alüminyum kaplardaki kaynar suda iki kez karıştırılmak suretiyle gerçekleştirilir. Mumu çıkarılan bervanik yazma tekrar kaynar suda deterjanla yıkanıp kurutulur ve etrafı dikilerek kullanıma hazır hale getirilir.

Bervanik –İndigo İle Boyama Reçetesi (Fermentasyon ile):

1,25 çorba kaşığı doğal indigo
1,35 fincan amonyak (75 ml)
1 paket kuru aktif maya
1 çorba kaşığı şeker
4,55 litre su

Doğal indigo ile amonyak karıştırılır. Şeker ve maya suda karıştırılır, sonra indigo karışımı ilave edilir, 12-18 saat dinlendirilir, kumaş ilave edilir, bir gece bekletilir, daha sonra 20 dakika kadar havada oksitlenir ve sonra yıkanır (Polakoff, 1980).

Pigment Boyalarla Yazma Baskı

Günümüzde yazma baskılar ve kalem işi boyamaların büyük bölümü pigment boyalarla yapılmaktadır. Pigment boyalar binder adı verilen yapıştırıcı ile kumaşa yapıştırılan boyalardır, bu nedenle kumaş üzerinde tabaka teşkil ederler ve sürtünme haslıkları düşüktür, fakat ışık haslıkları yüksektir.

Fakat baskıdan sonra kuru sıcaklıkla, hatta ütü ile bile fikse olması, fikseden sonra yıkama işlemi gerektirmemesi, kolay uygulanabilir ve ekonomik olması dolayısıyla el sanatlarında ve atölye baskıcılığında uygulama olanağı bulmaktadır. Günümüzde yazma baskılarda da en yaygın kullanılan boyalardır.

Pigment Boyalarla Yazma Baskı Reçetesi:

5-20 g Yumuşatıcı
2-3 g Köpük giderici
0-10 g Üre veya gliserin
7-10 g Sentetik kıvamlaştırıcı
80 g Binder
2-5 g Çapraz bağlayıcı
0-10 g Amonyak

1000 g

Basılan yazma 150 ^{0}C kuru sıcaklıkla 5 ‘ fikse edilir. Yıkama işlemine gerek yoktur (Miles, 1981).

7.Sonuç

Ulusal kültürümüzün kendine özgü niteliklerini yitirmeden çağdaş boyutlar kazanmasında el sanatları büyük önem göstermektedir. Bu nedenle el sanatlarının araştırılıp gün ışığına çıkarılması da önemlidir.

Yazmacılık Anadolu halkının kültürünü, estetik değerlerini, etnoğrafik gelişimini, teknolojik gelişimini, coğrafi değerlerini, ekonomik değerlerini vb. ortaya koyan ve 600 yıldır Anadolu’da sürdürülen bir el sanatıdır. Endüstriyel gelişim ve daha düşük maliyet karşısında el sanatlarının önemi günümüzde giderek azalmış, yazmacılık sanatında da paralel olarak bir azalma olduğu görülmektedir. Yazmacılığın uygulama aşamalarının ve bazı boyama reçetelerinin belgelenmesi, gelecek kuşaklara aktarılması önemlidir. Yazmacılığın yaşaması, değerlendirilmesi ve devam etmesi bu sanata karşı duyulacak talep oranında çoğalmaktadır. Son yıllarda yazma baskı ile modern tasarımlar yapılarak bu ilgi artırılmaya çalışılmaktadır. Modaya göre zaman zaman el sanatlarına yöneliş te olmaktadır, fakat el sanatlarını canlandırma boyutundan oldukça uzaktır.

Ulusal özelliklerimizi taşıyan yazma sanatının gerek desen, gerek uygulama özelliklerinin belgelenmesi, unutulmamaları ve gelecek kuşaklara aktarılmaları için önemlidir ve bu çalışmanı temel amacı olmuştur.

Kaynaklar

Adrosko, J. R., 1971, Natural Dyes and Home Dyeing, Dover Publications, INC,, New York.

Akbulut, A.S.T., 2016 Ağaç Yazma Kalıplarına Alternatif Kalıplar, Art-e Sanat Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, S. 413 – 422.

Altıparmak Mahallesi, 2019, http://www.altiparmakmahallesi.com/ornek-sayfa/ (Erişim Tarihi: 10/11/2019)

Arpacıoğlu, 2019, http://www.arpaciogluyazma.com/?gn=galeri&b=resim-galerisi (Erişim Tarihi: 10/11/2019)

Eyüboğlu, Ü., Okaygün, I., Yaraş, F., 1983. Doğal Boyalarla Yün Boyama, Uygulama A.Ş., İstanbul.

Francolor, Türk kırmızısı , 1951, La Teinture du cotton, Compagnie Française des Matieres Colorantes, Francolor, Paris.

Geleş, 2019, http://www.tokat.gov.tr/tokat-yazmalari (Erişim Tarihi: 10/11/2019)

Güven, Ç., 1997. Anadolu'da Kültürel Kesişmeler, Ev Tekstili, 36-41.

Ilgaz, Y., 1987. Batik Sanatı, Dilem Yayınevi, Şubat, İstanbul.

Kalafat, S., 2019, https://www.turktoyu.com/tokat-ta-asirlardir-devam-eden-sanat-yazmacilik (Erişim Tarihi: 10/11/2019)

Kaya, R., 1972. Türk Yazmacılık Sanatı, Türkiyemiz, Yıl 3, Sayı 7, 31-35.

Kaya, R. , 1988. Türk Yazmacılık Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Miles, L.C. W., 1981, Textile Printing, HUddersfield, Great Britain, Dyers Company Publications Trust- H. Charlesworth&Co Ltd.

Özbel K., et.all. 1984. Türk Dokuma Sanatından Örnekler, Ak Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi:8, 133-136.

Polakoff, C., 1980. African Textiles and Dyeing Techniques, Routledge&Keagan Paul Ltd. , London.

Sezgintüredi, E., 1984, Tekstil Geleneksel Değerlerin Ürüne Yansıtılmasında Bir Yöntem Önerisi, Ulusal Tekstil Sempozyumu, Yayın No. 113. 26-30 Kasım, Bursa.

Sürür, A., 1982. Geleneksel Türk Tekstil Sanatları, Bilim Birlik Başarı, Yıl 9, Sayı 35, 18-24.

Sürür, A., 1983. Geleneksel Türk Tekstil Sanatlarında Desenleme ve Kompozisyon Yöntemleri, Sanat Üzerine, Hacettepe Üniversitesi- Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, No.3, 81-88.

Tokat Valiliği, 2019, http://www.tokat.gov.tr/tokat-yazmalari (Erişim Tarihi:15/11/2019).

Uygur, A., 2016. Resist Dyeing Applications in Turkey: Ikat type 'Kutnu' (Part II), International Conference, 'Empowering Khadi and Handloom Through Design Intervention', September 30, October 1.

Uygur, A., 2016, Are Natural Dyes Environmentally and Ecologically Friendly ? International Conference of Sustainable Development, Book of Proceeding, , 19-22 October, Skopje-Macedonia, 978-605-66262-6-5, 287- 292.

Yazmacılık nedir, 2016, http://yumurtaliekmek.com/yazmacilik-nedir-nasil-yapilir/ (Erişim Tarihi:15/11/2019).

RESİM KAYNAKLARI

-Resim 1. Kalem işi elvan yazma: Kaya, R., 1980. Kandilli Yazmaları, Sanat Dünyamız, Yıl 6, Sayı 18, Ocak.

Resim 2. Kalıp- kalem işi elvan yazma**:** https://www.google.com/search?sa=X&q=tokat+yazma+fabrikas%C4%B1&tbm=isch&source=univ&ved=2ahUKEwjhlN-c5vLlAhXUN8AKHXJlBVQQsAR6BAgFEAE&biw=1920&bih=920

Resim 3. Kalıpla elvan yazma: Kaya, R., 1972. Türk Yazmacılık Sanatı, Türkiyemiz, Yıl 3, Sayı 7, 31-35.

Resim 4. Bervanik yazma **:** https://www.google.com/search?q=bervanik&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwi1n-XpisrkAhVqwMQBHTaiC68QsAR6BAgGEAE&biw=1920&bih=969#imgrc=u-Re49Z_bONemM:

Resim 5. Karakalem yazma, sofra bezi: https://www.google.com/search?q=tokat+el+bask%C4%B1s%C4%B1+sofra+bezi&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiYj9iu3_nlAhUMmRQKHbaDBFoQsAR6BAgIEAE&biw=1920&bih=969

Resim 6, 7. Ahşap yazma kalıbı oyma işlemi ve kalıp örneği:: https://www.turizmavrupa.com/bir-baska-olur-tokatin-yazmalari/

Resim 8. İstanbul Kandilli Yazmaları : Kaya, R., 1980, Kandilli Yazmaları, Sanat Dünyamız, Yıl 6, Sayı 18, Ocak.

Resim 9. İstanbul Kandilli Yazmaları **:** Kaya, R., 1972, Türk Yazmacılık Sanatı, Türkiyemiz, Yıl 3, Sayı 7, 31-35.

Resim 10. Kandilli yazmaları**:** https://www.google.com/search?q=kastamonu+yazmalar%C4%B1&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwihmsLl6vLlAhXNX8AKHYyeB7IQsAR6BAgIEAE&biw=1920&bih=920#imgrc=OkWC8oLUodWatM:

Resim 11. Kandilli yazmaları : http://www.idesanat.com/70-icerik-Yazma.html

Resim 12. Tokat Yazmaları, http://www.tokat.gov.tr/tokat-yazmalari

Resim 13. Tokat Yazma Örnekleri https://www.google.com/search?sa=X&q=tokat+yazma+fabrikas%C4%B1&tbm=isch&source=univ&ved=2ahUKEwjhlN-c5vLlAhXUN8AKHXJlBVQQsAR6BAgFEAE&biw=1920&bih=920

Resim 14, 15. Tokat Yazmaları **:** http://www.tokat.gov.tr/tokat-yazmalari

Resim 16. Kastamonu elvan yazmaları**:** https://www.google.com/search?q=kastamonu+yazmalar%C4%B1&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwihmsLl6vLlAhXNX8AKHYyeB7IQsAR6BAgIEAE&biw=1920&bih=920#imgrc=FfFsLTWMnLzR7M:

Resim 17. Kastamonu Karakalem yazmaları**:** https://www.google.com/search?q=kastamonu+yazmalar%C4%B1&tbm=isch&source=univ&sa=

X&ved=2ahUKEwihmsLl6vLlAhXNX8AKHYyeB7IQsAR6BAgIEAE&biw=1920&bih=920#imgrc=OS7BBU7k0jhl9M:

Resim 18. Bartın yazmaları: http://kameryazma.com/110%20x110%20pano%20desen%20c.html

Resim 19. Bartın yazmaları **:** http://kameryazma.com/urun.html

Resim 20. Elazığ yazması **:** https://egitim.tarimorman.gov.tr/elazig/Link/3/Sanat-Dallari

Resim 21, 22 : Gaziantep yazmaları:
https://www.altinelipek.com/altinbasak-oyalik-tuylenmez-yazma-500-045-06

Resim 23, 24. Hatay yazmaları **:**
http://poliuretan_kopuk.iskenderun.hatay.rehbersitesi.com/firma/82/arpacioglu-yazma

Resim 25, 26. Bursa yazmaları:
https://www.facebook.com/bursaorenbayan/photos/a.973137972720649/1497492706951837/?type=3&theater

Resim 27. İzmir yazması :
https://www.google.com/search?q=izmir+yazma+bask%C4%B1&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjznuGo447mAhUUTBUIHWe1DwoQsAR6BAgKEAE&biw=1920&bih=969#imgrc=W20oEJ8-LA7BTM:

Resim 28, 29 . Bervanik önlük örnekleri:
https://www.google.com/search?q=bervanik&tbm=isch&tbs=rimg:CaYgPSJJQaLKImBrw2YW9K5W5k3vpY0ivYR8m0aQx4j-9HBuMFcmf1CEej_1fSQ00FF6anZJfKAqCnyvOv873v2It270iAs2sa4JuJgmZSwwH7r9dPV0VYdlE1SeuwW6-esTFIxec5Y952cMqEglrw2YW9K5W5hGegjH2EMDGJyoSCU3vpY0ivYR8ETDQzlD6YKg_1KhIJm0aQx4j-9HARtx_1T9repaOEqEgluMFcmf1CEehGG_1LPOMAQMzioSCT_1fSQ00FF6aEZvpDebs1PNTKhIJnZJfKAqCnysRZm7P5O8JZywqEgnOv873v2It2xEoHxYHZ_1KYyioSCb0iAs2sa4JuEan_1Q8vDTvlUKhIJJgmZSwwH7r8RfLsot6UzWOsqEgldPV0VYdlE1RHSGwy77aKk4SoSCSeuwW6-esTFEaLiGwmMVbWJKhIJIxec5Y952cMR9Z4uHPmrJnQ&tbo=u&sa=X&ved=2ahUKEwjJ7qnEy47mAhURmBQKHdrVBK4QuIIBegQIARAs&biw=1920&bih=920&dpr=1#imgrc=zl5IfrmFzEDy5M:

Tüketici Satın Alma Davranışında Reklam Mecralarının Etkisinin Coğrafi Bölgelere Göre Farklılaşması

Fikret YAMAN [1]

Semih AÇIKGÖZOĞLU[2]

Giriş

Günümüzde reklam işletmeler için tüketiciye ulaşabilme ve tüketiciyi etkileyebilme amacıyla kullanılan bir tutundurma bileşenidir. Reklam sayesinde işletmeler ürünlerini daha rahat pazarlayabilmektedirler. Tüketiciler ise bir ürünü satın alır, kullanır, bundan dolayı memnuniyet ya da memnuniyetsizliğini çevresine yansıtır. Tüketiciyi o ürüne yönlendiren araçların başında reklam gelmektedir. Reklam tüketiciye çeşitli mecralar aracılığıyla ulaşmaktadır. Bu mecraların en bilinenleri; televizyon, radyo, gazete, dergi, internet ve açıkhavadır.

Tüketici gördüğü ya da işittiği reklam sonrasında ürüne karşı bir tutum geliştirir. Tüketici reklam sonrasında o ürüne ihtiyaç duyduğu düşüncesinde ise ürünü satın alma, ihtiyacı olmadığı düşüncesinde ise, satın almama kararı vermektedir.

Reklamın etkisi çeşitli demografik özelliklere göre de farklılık göstermektedir. Her kişinin reklama gösterdiği tepki ve davranış farklı olmaktadır. Bu farklılık cinsiyete göre, eğitime göre, yaşa göre, meslek grubuna göre, bölgelere göre ve daha birçok değişkene göre olabilmektedir.

Çalışmada reklam mecralarının tüketici satın alma davranışına etkisi her bir mecra için ayrı ayrı incelenmiş ve bölgelere göre farklılıklar olduğu sonucu elde edilmiştir.

1.Tüketici ve Tüketici Satın Alma Davranışı

Tüketici işletmeler tarafından satışa sunulan ürünlere, kişisel ya da hane halkı ihtiyaçları, istekleri ya da arzuları gerçekleştirmek amacıyla satın alan ya da satın alma kapasitesinde olan kişidir (Durmaz v.d., 2011:116). Tüketiciler, ihtiyacı olan ürünleri satın alırken psikolojik ve psikososyal ihtiyaçlarının neler olduğu üzerinde dururlar ve bu ihtiyaçlarına göre satın alma davranışlarına yön verirler (Yılmaz, 2005, 258). Bu nedenle reklam mecralarında tüketiciye ulaşmak isteyen işletmeler bu ihtiyaçları dikkate almalıdırlar.

Tüketici tercihlerini tespit ederek başarıya ulaşmanın işletmeler tarafından atılacak adımları şunlardır (Arslan, 2003:84);

- Tüketici istek ve ihtiyaçlarını anlamak,
- Bu istek ve ihtiyaçları karşılayabilecek mal ve hizmetleri üreterek, tüketici tatminini sağlayacak değer sunmak,

[1] Fikret YAMAN, Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman, fyaman@aku.edu.tr
[2] Semih AÇIKGÖZOĞLU, Arş. Grv. Afyon Kocatepe Üniversitesi İşletme Bölümü, sacikgozoglu@aku.edu.tr

- Tüketiciyi satın alma davranışını gerçekleştirebilmesi adına güdülemektir.

Şekil 1: Tüketici Davranışı Genel Modeli

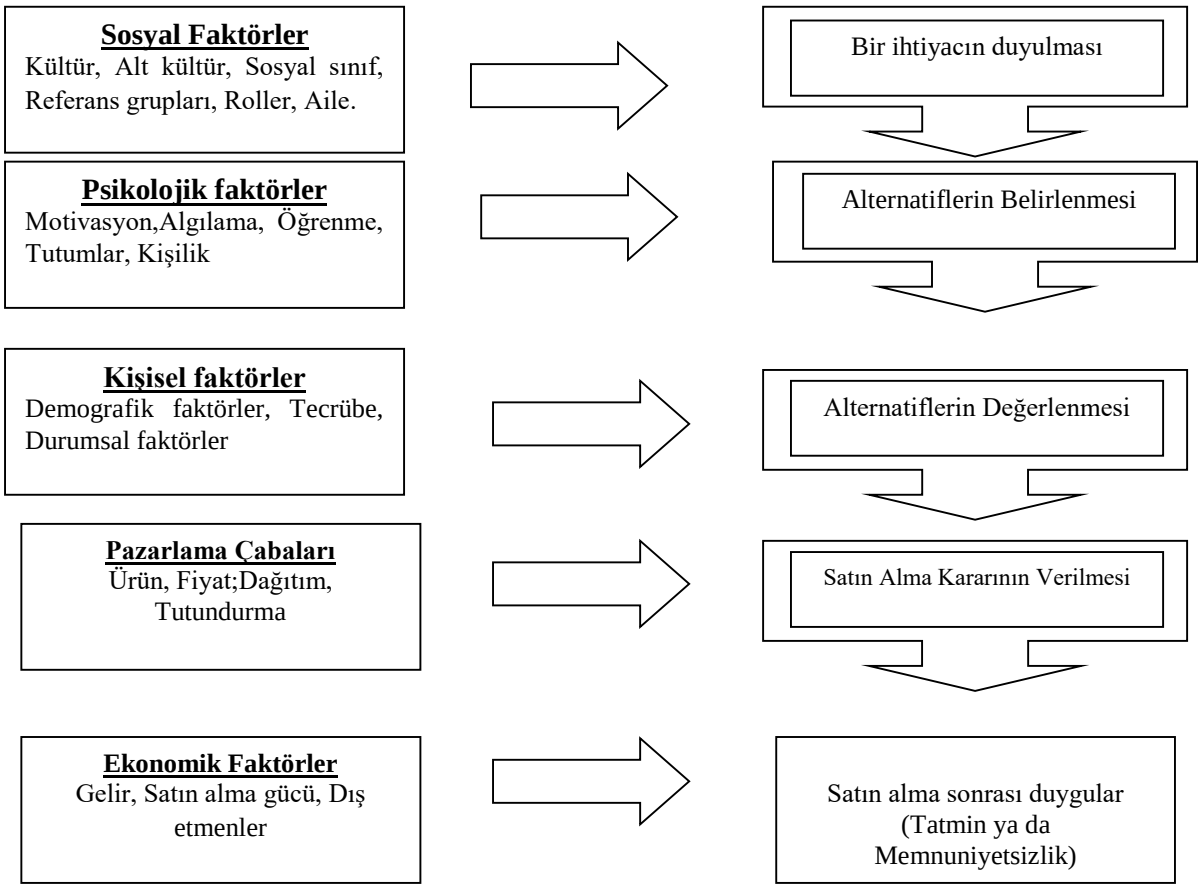

Kaynak: Altunışık v.d., (2012). Modern Pazarlama, Değişim Yayınları, İstanbul, 5.baskı.

Tüketici satın alma modeline bakıldığında öncelikli olarak tüketicinin bir ürüne karşı satın alma ihtiyacını duyması gerekmektedir. Tüketici bu ihtiyacı duyduktan sonra alternatifleri belirlemelidir. Tüketicinin satın alma davranışında sonraki aşama belirlemiş olduğu alternatifler arasından seçim yapabilmesidir. Alternatifleri değerlendiren tüketici için sonraki aşama ise satın alma kararının verilmesidir. Satın alma sonrası ise tüketici memnuniyet ya da memnuniyetsizliklerle ilgili duygular yaşar.

Şekil 1'e göre, tüketicinin satın alma kararında onu etkileyen bazı faktörler de söz konusudur. Tüketiciyi aile, kültür, referans grupları gibi sosyal faktörler, motivasyon, algı, öğrenme gibi psikolojik faktörler, tecrübe, demografik özellikler gibi kişisel faktörler, gelir, satın alma gücü gibi ekonomik faktörler ve ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma gibi pazarlama çabaları etkilemektedir.

Tüketici davranışı karmaşık, dinamik ve çok boyutlu bir süreçtir ve tüm pazarlama kararları tüketici davranışı ile ilgili varsayımlara dayanmaktadır (Khan, 2006;6). Tüketicilerin marka ile uzun süre kalmaları için firmalar tarafından müşterilere özel ürünler ve tercihli hizmetler sunulmaktadır (Rajagopal, 2010;33).

Tüketici davranışının özellikleri şunlardır (Akturan, 2007: 238);

- Tüketici davranışı güdülenmiştir ve istek ve ihtiyacı tatmin etmek amaçlanmıştır.
- Tüketici davranışı satın alma öncesi, satın alma ve satın alma sonrası aşamalarını içeren dinamik bir süreçtir.
- Tüketici davranışı bir dizi faaliyeti kapsar.
- Tüketici davranışı karmaşıktır, zamana göre farklılık gösterir.
- Tüketici davranışında farklı roller bulunmaktadır.
- Tüketici davranışı dış faktörlere göre şekillenebilir.
- Tüketici davranışı kişiden kişiye farklılık gösterir.

Tüketiciler satın alma davranışlarında bir çok etken tarafından etkilenmektedir. Bu etkenlerden biri de reklamdır.

2. Reklam ve Reklam Mecraları

Paralı olarak yapılan duyurulara reklam adı verilmektedir. Gazeteler, radyo, dergiler, internet, televizyon, cep telefonu gibi kitle iletişim araçları veya reklam panoları ve afişler kullanılarak tüketicilere iletilen duyurulara reklam denir (Işıktaş, 2018: 30).

Reklamın temel özellikleri şunlardır (Elden ve Bakır, 2010: 13);

- Pazarlama iletişiminin bir aracıdır,
- Reklamda bir bedel söz konusudur ve bu bedel karşılığında reklam yayınlatılır.
- Reklamda hedef kitle, tüketici ve müşterilerdir.
- Kişisel olmayan bir sunum biçimi olarak karşımıza çıkar.
- Reklam mesajları çeşitli mecralar sayesinde hedef kitleye ulaşır.
- Reklam yapan taraf bellidir.
- Reklam yönetim süreci olarak hedef kitlenin karşısında çıkar.
- Reklam belirlenen amaçlar doğrultusunda yapılır.

Reklam tüketici ile markayı buluşturur ve bu sayede tüketicide marka bilinci oluşur. Tüketici reklam sayesinde ürünün işlevini öğrenir ve sağladığı faydalara bakar. Tüketici eğer üründen fayda sağladığına inanır ve hoşnut kalırsa bu noktada alımlarına devam eder (Elden, 2016:17).

Günümüzde reklam ajansları, müşterileri olan işletmelerin reklamlarını yayınlamak için tüm reklam mecraları içerisinde daha fazla alternatife sahiptir. Reklam farklı mecralar aracılığıyla hedef kitlesine ulaşır. Bu mecralar; televizyon, radyo, gazete, dergi gibi mecralardır (Çakır, 2016: 19).

Dev bütçelerle hazırlanan reklamlar artık her köşe başını, her yöreyi, her alanı, otobüs ve tramvay duraklarını, havalimanlarını ve bir çok alanı kaplamış durumdadır (Şimşek, 2006: 18-19).

Reklam yönetimi, özellikle reklam mecralarının seçimi, pazarlama yöneticileri için gün geçtikçe daha da zorlaşmaktadır. Geleneksel medya hala çok çekici olmasına rağmen, Internet'in hızlı ve sürekli yükselişi birkaç yeni, çekici pazarlama iletişim kanallarını ortaya çıkarmıştır. Buradaki zorluk, medya bütçeleri neredeyse sabit kalırken, mevcut reklam mecralarının sayısının çoğalmış olmasıdır (Danaher ve Dagger., 2013;517).

Hızlı büyüyen sektörlerde gelişmekte olan markalar genellikle tüketici bilincini artırmak ve yeni ürünlerin denenmesini teşvik etmek için reklama yatırım yapmaktadır. Yavaş büyüyen sektörlerde olgun markalar pazar payını korumak ve düşüşü önlemek amacıyla reklam yapmaktadır (Darrat vd., 2016; 62).

Reklam, mal ve hizmeti hedef kitlesiyle buluşturup ona değer yükler. Bu nedenle uzun ve kısa vadeli hedefleri vardır. Bu hedefler reklam sürecini tümüyle etkiler. Bu sayede reklamda verilmek istenen mesaj belirlenir ve ona göre verilir (Altunbaş, 2015:16).

Reklam tanımında şunları barındırır (Peltekoğlu,2019:2);

- Üretici ve tüketiciyi buluşturmayı amaçladığı için bir iletişim biçimidir.
- Reklam mesajları rasyonel ve duygusal öğelerden oluştuğu için reklamın içinde hem duygu hem de mantık söz konusudur.
- Reklam sayesinde ürün, fikir yeniden konumlandırılır. Bunun için reklam hayal gücünü, ikna kabiliyetini kullanır.

3. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

Araştırma Türkiye'nin 81 ilinde 2018 yılı Ağustos ayında yapılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi için yüzyüze anket yöntemi kullanılmış ve çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği test edilmiş ve (Cronbach Alpha=0,82) güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada katılımcıların bölgelere göre tutumlarını tespit etmek amacıyla varyans analizinden yararlanılmıştır. Anket formu 5 demografik, 15 algıyı ölçmeye yönelik Likert Ölçeği ile hazırlanmış Tamamen katılıyorum- Kesinlikle katılmıyorum aralığındaki sorulardan olmak üzere toplam 20 sorudan oluşmaktadır.

4.Değerlendirme ve Bulgular

Araştırmaya farklı yaş, eğitim, cinsiyet, bölge ve meslekten tüketiciler katılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

YAŞ	SAYI	%	EĞİTİM	SAYI	%
20 yas ve altı	108	10,8	**İlköğretim**	137	13,7
21-30 yas arası	433	43,3	**Lise**	395	39,5
31-40 yas arası	207	20,7	**Ön Lisans**	170	17,0

41-50 yas arası	153	15,3	**Lisans**	177	17,7
51-60 yas arası	81	8,1	**Lisansüstü**	121	12,1
61 yas ve üzeri	18	1,8	**MESLEK**	**SAYI**	**%**
BÖLGE	**SAYI**	**%**	**Memur**	178	17,8
Marmara	300	30,0	**İşçi**	115	11,5
Ege	164	16,4	**Ev Hanımı**	162	16,2
İç Anadolu	239	23,9	**Öğrenci**	145	14,5
Akdeniz	125	12,5	**Serbest Meslek**	165	16,5
Karadeniz	58	5,8	**Çiftci**	132	13,2
Doğu Anadolu	29	2,9	**İşsiz**	103	10,3
Güneydoğu Anadolu	85	8,5	**CİNSİYET**	**SAYI**	**%**
			Kadın	463	46,3
			Erkek	537	53,7
Toplam	1000	100	**Toplam**	1000	100

Araştırmaların çoğunda araştırmaya katılan bireylerin yaşı önemli bir değişkeni oluşturmaktadır. Farklı yaş düzeylerindeki bireyler farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Araştırmaya katılanların % 43,3'ü 21-30 yaş aralığında, %20,7'si ise 31-40 yaş aralığında yer almaktadırlar. Cinsiyet de bu tür araştırmalarda önemli bir değişkendir. Araştırmaya katılanların %53,7'si erkeklerden, %46,3'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya farklı meslek gruplarından katılım olmuştur. Katılımcıların %17,8'i memur, % 16,5'i ise serbest meslek mensubudur.

Diğer önemli bir değişken olan eğitim durumunda ise katılımcıların %39,5'i lise, %17,7'si ise lisans mezunudur. Eğitim düzeyleri kişilerin davranışlarına yön verir. Araştırmada nüfus sayımı verileri bölgelere göre oranlanmıştır. Katılımcıların % 30'u Marmara Bölgesi, %23,9'u ise İç Anadolu Bölgesi'ndendir.

5. Bölgelere Göre Reklam Mecralarının Değerlendirilmesi

Araştırma Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde gerçekleşmiştir. Araştırmada coğrafi bölgelerden toplanan veriler nüfus sayımı verilerine göre orantılı olarak toplanmıştır. Buna göre; araştırmaya katılanların %30'u Marmara Bölgesi'nden, %23,9'u İç Anadolu Bölgesi'nden, %16,4'ü Ege Bölgesi'nden, %12,5'i Akdeniz Bölgesi'nden, %8,5'i Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden, %5,8'i Karadeniz Bölgesi'nden ve %2,9'u da Doğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Çeşitli reklam mecraları bölgelere göre (Sig.0,05 anlamlılık düzeyinde) karşılaştırılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- Marmara Bölgesi'ndeki tüketiciler, Karadeniz Bölgesi'ndeki tüketicilere göre televizyon reklamlarını daha çok takip etmektedirler.
- Akdeniz Bölgesi'ndeki tüketicilere göre, Marmara Bölgesi'ndeki tüketiciler televizyonda izledikleri reklamları arkadaşlarına daha çok anlattıklarını ifade etmişlerdir.
- Televizyonda izledikleri reklamlar Marmara Bölgesi'ndeki tüketicilerin kararlarını Akdeniz Bölgesi'ndeki tüketicilere göre daha çok değiştirmektedirler.
- Televizyon reklamlarında eskiden kullandığı ürüne daha sempatik bakacağını ifade eden Marmara Bölgesi'ndeki tüketiciler Güneydoğu Bölgesi'ndeki tüketicilere göre farklılaşmaktadırlar.

Sonuç

Reklam bugün tüketicinin satın alma davranışında en önemli etkileyicilerden biridir. Reklam çeşitli mecralar aracılığıyla tüketicilere ulaşır. Her bir tüketici farklı reklam mecralarından etkilenir. Kimi tüketici gazetelerden, kimisi televizyondan, kimisi internetten kimisi ise bu sözü edilen mecraların dışındaki mecralar aracılığıyla reklamla karşılaşmaktadır.

Tüketici satın alma davranışı, tüketicinin bir mal ya da hizmete ihtiyaç duymasıyla başlar. Daha sonra tüketici bu mal ya da hizmeti satın alır, sonrasında ise memnuniyet ya da memnuniyetsizliği değerlendirir. Bu aşamaların hepsinde reklam etkileyici bir faktördür.

Tüketici ile ilgili araştırmalarda yaş, eğitim, cinsiyet, meslek gibi birçok değişken tüketici davranışına etki etmektedir. Bireylerin yaşadıkları bölgeler de tüketici davranışına yön veren diğer bir değişkendir.

Çalışmada bölgelere göre reklam mecralarının tüketici satın alma davranışını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Reklam mecraları ayrı ayrı incelenmiş ve sadece televizyondaki reklamlarda bölgeler arası farklılıkların olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer mecralar ile bölgeler arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre Marmara Bölgesi'ndeki tüketiciler ile Akdeniz Bölgesi'ndeki tüketiciler arasında farklılıklar görülmüştür. Marmara Bölgesi'ndekiler Akdeniz Bölgesi'ndekilere göre; televizyon reklamlarını daha çok takip ederlerken, televizyonda izledikleri reklamları arkadaşlarına daha çok anlatmaktadırlar. Ayrıca Marmara Bölgesi tüketicileri Akdeniz Bölgesi tüketicilerine göre televizyon reklamlarını fikirlerinde daha etkileyici bulmaktadırlar. Marmara Bölgesi'ndekiler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndekilere göre daha önce kullandığı ürünün reklamına televizyonda daha sempatik yaklaşmaktadır.

Bundan sonraki araştırmalarda araştırmacılara; geneli temsil edecek, nitel yöntemlerle desteklenmiş, karşılaştırma yapabilmek için de farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin algılarının karşılaştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Akturan U., (2007), "Tüketici Davranışına Yönelik Araştırmalarda Alternatif Bir Teknik: Etnografik Araştırma", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 2007/2, s.237-252.

Altunbaş, H. (2015). Reklam Bize Ters, Literatürk Academi, İstanbul.

Altunışık R., Torlak Ö., Özdemir Ş., (2012), "Modern Pazarlama", İstanbul: Değişim Yayınları, 5.baskı.

Arslan K., (2003). "Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, S. 3, ss.83-103.

Çakır S.,(2016), "Reklam ve Müzik", Ankara: Gece Kitaplığı

Danaher P.J. ve Dagger T.S, (2013), Comparing the Relative Effectiveness of Advertising Channels: A Case Study of a Multimedia Blitz Campaign, Journal of Marketing Research, Vol L, 517-534

Darrat M. A., Wilcox G.B., Funches V., Darrat M. A., (2016), Toward an Understanding of Causality Between Advertising and Sales: New Evidence from a Multivariate Cointegrated System, Journal Of Advertising45 (1), 62-71

Durmaz Y., Oruç R.B., Kurtlar M., (2011), "Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 2(1), s.114-133.

Elden M., ve Bakır U. (2010), "Reklam Çekicilikleri Cinsellik, Mizah, Korku", İstanbul: İletişim Yayınları

Elden M.(2016), "Reklam Yazarlığı", İstanbul: İletişim Yayınları.

Işıktaş S. (2018). "Türkiye'de Reklam Tarihi Gelişimi ve Televizyon Reklam Araştırmaları", İstanbul: Hiper Yayın

Khan, M. A. (2006), "Consumer Behavior and Advertising Management." New Delhi: New Age International

Peltekoğlu F.B., (2019), "Kavram ve Kuramlarıyla Reklam",İstanbul: Beta, 2.baskı.

Rajagopal P., (2010), "Consumer Behavior : Global Shifts and Local Effects". New York: Nova Science Publishers, Inc.

Şimşek, S. (2006). Reklam ve Geleneksel İmgeler, NKM Yayınları, Ankara.

Yılmaz, V. (2005). "Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , S.1, s.257-271.

Local Credit Rating Agencies: Benefits and Challenges

Zeynep KARAŞ[1]

Introduction

Credit rating is an important instrument for assessing the creditworthiness of a borrower. Credit ratings are beneficial for both borrowers and investors. From a borrower's point of view, a credit rating is generally a requirement for proper funding to maintain cash flow. On the other hand, an investor who is in search of profitable investment opportunities uses the credit rating to establish a link between risk and return. Basically, a credit rating is expected to be a formal, independent opinion of a borrower's ability to fulfill its debt obligations. The ratings that are generally disclosed to public are used by investors in their investment evaluation process (Santos, 2012, p.45).

The roots of credit rating business date back to 1850 when the US railroad companies bonded debt had become problem for investors. During the mid1800s, railroad companies were the largest corporations in the US whose business was highly capital intensive and, as a result, they needed access to capital through financing. The investors who were willing to provide loans to railroad companies wanted to know whether railroad companies would be able to pay back their debts. This information gap was filled by Henry Varnum Poor and his son which started to publish operating and financial statistics on US railroad companies in the American Railroad Journal in 1868 as the Poor's Manual of the Railroads of the US (Langohr & Langohr, 2008, p.2). John Moody published the first publicly available (mostly railroad) bond ratings in 1909 (Hemraj, 2015, p.102). Moody's publication was followed by Poor's Publishing Company in 1916, the Standard Statistics Company in 1922 (In 1941, Poor's Publishing and Standard Statistics were merged into Standard & Poor's company), and the Fitch Publishing Company in 1924. Those are the companies today known as "Big Three".

CRAs that have been in the rating business for more than one hundred years have become essential information intermediaries for loan seekers and investors. Accuracy, timeliness and completeness are the most significant and desired aspects of credit rating process. Lack of one or more of these aspects would result in confidence loss in credit rating market. Therefore, CRAs have to be independent, unbiased, fair, responsive and free from any type of pressure (especially from political pressure), and under any circumstances, they have to maintain its independence and integrity (Karaş, 2018, p.953).

The Big Three which has been in the financial market for so many years have formed an oligopoly, where it is very difficult for new agencies to find place in the market. Their very existence and functions have begun to be questioned by the market participants (Tichy, 2011, p.232). Throughout the years, CRAs have been under the spotlight for their debated business models (namely,

[1] Zeynep Karaş; Düzce University, School of Business Administration, zeynepkaras@duzce.edu.tr

the investor-pays model and the issuer-pays model), rustiness and the lack of transparency and accountability for their actions.

Why Have CRAs Been Criticized?

Business models CRAs employ, lack of competition, inaccurate ratings, being too slow in reaction to changing conditions, not being held accountable for their ratings are the most important complaints made about CRAs (Fracassi, Petry & Tate, 2013, p.1 and Rafailov, 2011, p.34). Although there have been many complaints about CRAs, they seem to be not very much bothered to take any steps towards better rating industry.

CRAs mostly prefer the investor-pays and the issuer-pays models in credit rating business. In investor-pays model, CRAs are paid by investors that need credit reports to make investment decision whereas issuers that need financing make payment for being rated in issuer-pays model. Issuer-pays model is demanded more than investor-pays model and this situation results in serious criticism due to conflict of interest concerns. Since the issuer is the one that pays for the rating in issuer-pays model, there is a considerable doubt that CRA's rating may be biased in favor of issuer (Ndlovu, 2013, p.116-117).

Since the credit rating sector that usually seeks two ratings is mostly dominated by S&P and Moody's and it is highly probable that S&P and Moody's would get the credit rating job, there is no room for competition and no place for newcomers. Since it is almost certain that S&P and Moody's are chosen as CRAs by the customer, they don't compete each other and keep their ratings at certain high levels to keep their customers at hand. Although the number of actors in the credit rating sector around the world have increased since the 1990s, Moody's, S&P and to a much lesser extent Fitch continue to dominate the market, not only in the US but also in Europe and Asia (Kruck, 2011, p.29-30).

CRAs are also blamed for inaccurate ratings and being reluctant for downgrading the ratings. Even before the 2008 financial crisis, CRAs were also criticized for their inaccurate ratings. In the past, they failed to signal some corporate defaults as in Enron, WorldCom, and Parmalat cases. In a more severe case, Lehman Brothers was assigned investment grade ratings the day before Lehman Brothers declared bankruptcy which was the largest in the US history and could be considered to be the beginning of 2008 financial crisis (Ryan, 2012, p.4,10).

CRAs claim that they cannot be held accountable for their credit ratings they assign since they only issue opinions. They hide behind the First Amendment which emphasizes the free speech and freedom of the press. This accountability issue has been a controversial one and seems to be disputed more and more for years to come (Engvall, 2015, p.3). Although they claim they cannot be responsible for the ratings they assign, they were heavily fined by the US and EU authorities after 2008 crisis.

Major CRAs have been heavily criticized for their attitudes and actions in relations with 2008 financial crisis. Even though, some other criticism can be made about CRAs, only the most important ones are given in this study. Their failure in 2008 crisis has resulted in their past failures to come into question and their structure, business model and regulations have been scrutinized by many stakeholders. Some question their existence, some recommend new alternatives to the Big Three, some declare to set up regional CRA (Tullao, Cabuay & Hofileña, 2018) and some announce to form

local CRA. All these actions strongly show that there is uneasiness with the functioning of current CRAs. In this work, local CRAs will be examined in terms of benefits and challenges it would bring.

Is Local Credit Rating Agency Feasible?

There are many complaints about CRAs as stated above and lots of failures and misconducts of CRAs majority of which are unforgivable and/or unacceptable. 2008 global financial crisis was the last straw for CRAs. The criticism and complaints prior to 2008 crisis were also brought into light and discussed along with the criticism and complaints associated with 2008 crisis.

CRAs are blamed for not early warning of the 1997 Asian financial crisis and not being responsive for providing timely rating adjustments before the corporate collapses of Enron (2001), WorldCom (2002) and Parmalat (2003). In old good days of Enron, WorldCom and Parmalat, they were seen as very big success stories and received very good grades. After their collapses, their fraudulent practices came into light and several scandals erupted. All these developments caused unease among the stakeholders of credit rating sector. The methods the CRAs employed, CRAs transparency, business models and proactiveness were questioned again.

CRAs are also blamed for extortion. The Jefferson County school district paid S&P and Fitch to rate its bonds after having worked with Moody's in the past. The school district's bond was sold well until Moody's issued an unsolicited negative outlook. The school district was forced to lower the price of its bonds and had to take Moody's to court. In a similar case, in 1998, Moody's offered the German insurance company Hannover Re that it would rate its debt for free until the day that the company would be willing to pay. Since Hannover Re was already paying to S&P and another company, the offer was declined. However, Moody's kept rating Hannover Re's debt and assigned a rating right below S&P's. Although, Hannover Re received good ratings for years to come from the two agencies that it paid, Moody's steadily declined its rating and kept pressuring Hannover Re to purchase its services. Hannover Re refused the offers again. Finally, in March 2003 Moody's rated Hannover Re's debt to junk and caused ten percent off the value of its stock (Sibert, 2011, p.10).

2008 global financial crisis was the climax for CRAs. There is strong a consensus that CRAs misdirected the investors by giving false confidence that risky mortgage-backed securities were safe for investing. In 2011, the US Financial Crisis Inquiry Commission concluded "This financial crisis was avoidable" and "The failures of credit rating agencies were essential cogs in the wheel of financial destruction. The three credit rating agencies were key enablers of the financial meltdown" (United States, 2011, p.17, 25).

Fourteen distinguished experts were asked whether *CRAs deserve to exist,* and they rated these raters after 2008 financial crisis. Here are their exact answers to the *aforementioned question* (INT'L ECON, 2008, p.12-20):

- "Yes, but eliminate their conflicts and have them report to the SEC."
- "They should be taken over by a public regulatory agency."
- "Only if they become less opaque."
- "The agencies, like investment bankers, are not objective."
- "Regulators need to reclaim their authority".
- "As currently organized, eliminate them."

- "Fundamental reforms are needed, including rethinking Basel II."
- "Yes, and effective reforms are possible."
- "Yes, but never rely solely on the agencies for anything."
- "Yes, but with big improvements."
- "Effective reform is impossible."
- "Yes, but the agencies should not be seen as providing an absolute measure of risk."
- "Yes, but increased SEC oversight is essential."
- "Yes, but enhanced transparency is key."

If the answers given by fourteen experts are examined, it is seen that overwhelming majority of them strongly believe that CRAs should exist but significant precautions should be taken for better credit rating industry although they are grumbling about the actions of CRAs.

While there are so many complaints and criticism about CRAs, some solutions can be offered for the problem. Some of them are given below (Veron, 2011, p.6-8):

- Establishment of new CRAs (regional/local).
- Standardization of ratings methodologies.
- Changes in the CRAs' business model.
- Tighter regulation and supervision of CRAs.
- Introduction of a liability regime for ratings mistakes.
- Increased public transparency from issuers for reducing the role of CRAs.
- A global regulatory/supervisory regime for CRAs.

Among above recommendations, benefits and challenges of establishing local and national CRAs will be focused on for the rest of the work. Although there are some challenges with new CRAs, some very important benefits can be achieved through disciplined work and high determination.

The International Organization of Securities Commissions (IOSCO) published a set of principles regarding the activities of CRAs. The principles can be seen as high-level objectives that should be lived up to by particularly CRAs and other stakeholders of the rating process. Before reviewing the benefits and challenges with regard the new CRAs, it would be better to see the denoted principles published for CRAs (IOSCO, 2015, p. A-2):

- Quality and integrity of the credit rating process: In order to help reduce information asymmetry among borrowers, lenders and other market participants, CRAs should issue opinions that will satisfy expectations.
- Independence and conflicts of interest: CRA rating decisions should be free from any type of pressures including political or economic ones and avoid conflicts of interest that may arise due to many reasons.
- Transparency and timeliness of ratings disclosures: CRAs' disclosures should be complete, fair, accurate, timely, and understandable and also CRAs should communicate with market participants for transparency objectives.

- Confidential information: CRAs should keep confident all non-public information delivered to them by any issuer, or its agents.

Competition that arises from the establishment of new CRAs may increase the quality of ratings. Local CRAs are indeed an opportunity to improve the rating business if they achieve to refrain from unfair practices. Especially for foreign investors, newly established CRAs would compete with the Big Three if they built trust and were able to be reliable and credible.

Unfair and wrongful practices of big CRAs could be prevented or balanced by means of local CRAs. Investors would have the chance to see both big CRAs and local CRAs ratings and make more logical and healthy decisions. Cross-checking of the assigned ratings would be possible by means of alternative CRAs.

Big CRAs that dominate the rating sector would be more careful and precise since they will not be alone in rating business although their competitors are not as powerful and influential as they are. As local CRAs prove themselves, the Big Three would feel obliged to correct themselves and be more careful in their ratings.

As local CRAs work very hard to get successful and thus respected by the market participants, the dominance of Big Three would diminish and local CRAs' power and caliber would increase. As the investors see the rating difference between the dominant and local CRAs, investors would be more careful, alert and selective and as a result they would not rely solely on credit ratings. They would have to think twice before making final decisions and seek for additional information for confirmation.

Newly established CRAs can possibly face some challenges. Lack of a rating history, insufficient resources, lack of issuer access, being vulnerable to financial pressures due to high start-up costs and inability to compete with the Big Three are the most important challenges that new/local CRAs would encounter (IOSCO, 2003, p.14 and Scheinert, 2016, p.6).

It would be difficult for a new CRA to establish credibility among financial market participants, particularly in the sovereign ratings segment since there would be doubt that its ratings could be affected by external, especially political pressure. Therefore, newly established CRA should be able to prove itself to become a credible alternative to the existent ones and convince market participants that its local and national nature is irrelevant to its ratings decisions and its rating decisions are independent (Veron, 2011, p.6).

The Big Three would not want to allow serious rivals in their business. They may attempt to eliminate the newcomers by way of intentionally misleading, presenting attractive offers to potential investors, offering partnership to local CRAs to keep them under control. For the stated reasons, local CRAs should be vigilant at all times in order to survive and advance.

Due to the problems experienced with the Big Three, BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) and EU member countries have recently stated that they had intentions to set up regional CRAs. Both BRICS and EU countries have been seriously working on the idea of establishing new CRA to get rid of the Big Three's dominance (Klomegah, 2018 and Scheinert, 2016). Similarly, Turkey has also announced that he would set up his own local and national CRA, and he would support BRICS' initiative for a regional CRA. Turkish authorities have been diligently studying the subject

and trying to find the best solution for having a local CRA by considering every possible alternatives including setting up partnership with a regional CRA or taking over an existing CRA which has well established connections with other countries.

Patience and support should be exercised in dealing with local and national CRAs by the all elements of the country. Otherwise, newcomers would be doomed to failure in the Big Three's relentless world.

Conclusion

In the financial market, it is doubtless that there have been many complaints about CRAs. CRAs that have been making huge amount of money claim that they cannot be held responsible for the ratings they assign since what they do is nothing other than issuing opinions. On the other hand, the US and EU authorities fined the Big Three billions of dollars for overvaluing the ratings and infringing conflicts of interest requirements.

Many solutions, starting from abandoning the use of ratings to tighter regulation and supervision on CRAs, have been suggested for better credit rating process. In this work, the benefits and challenges of the establishment of new, especially local and national CRAs is taken into consideration.

In the world of the Big Three, establishing a new CRA would not be easy; there would be many obstacles to be beaten. One of the challenges that may be faced is the credibility and confidence that should be built by new CRA among financial market participants. In particular, foreign investors would exercise caution when approaching a new CRA. New CRA should be prepared to compete with the Big Three and should also be alert and vigilant for not being taken down by them.

New CRAs would be expected to eliminate the negative aspects of the Big Three, which is not very easy. New CRAs should avoid conflicts of interest. The business model they would adopt should not create any discussion or confusion. They should accept to be held accountable. They should be transparent, proactive and quick in response to accurate ratings. They should also be alert for Big Three's attacks and maneuvers.

Creating a new local and national CRA would bring many benefits. The quality of ratings would increase due to competition that new CRA could introduce. Local and national CRA could prevent unfair and wrongful practices of big CRAs. In the presence of rivals, the Big Three would be more careful and alert. As new CRA gets successful and respected by the market participants, the extraordinary power of the Big Three would diminish. As the investors see the rating difference between the dominant and local CRAs, investors would not rely solely on credit ratings and take other parameters into consideration.

As can be understood from above statements, the success of local and national CRA is not very easy but on the other hand possible. It is strongly believed that patience, eagerness, hard work, excellent planning and continuous public and government support would pave the way for the success of local and national CRA.

References

Engvall, J. (2015). Credit rating methodology. Lifting the lid to the black box: assessing the need of industry-specific models that can replicate credit ratings assigned by Moody's, *Master Thesis*, Department of Finance, Copenhagen Business School.

European Commission (2015). Study on the feasibility of alternatives to credit ratings, Final Report, *European Commission*, December 2015.

Fracassi, C.,Petry, S. & Tate G. (2013). Are credit ratings subjective? the role of credit analysts in determining ratings, *Working Paper*, SSRN 2230915.

Hemraj, M. (2015). Credit rating agencies. Self-regulation, statutory regulation and case law regulation in the United States and European Union, *Springer*, E-book.

INT'L ECON (2008). Do the credit rating agencies deserve to exist?. *The International Economy*, Fall 2008. (pp.12-20).

IOSCO (2003). Report on the activities of credit rating agencies, *The Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions*, September 2003.

IOSCO (2015). Code of conduct fundamentals for credit rating agencies – final report, *The Technical Board of the International Organization of Securities Commissions*, March 2015.

Karaş, Z. (2018). The problematic sides of credit rating agencies*, International Congress of Human Studies* (ICHUS 2018)-Current Debates on Social Sciences-I, 06-09 December 2018, Ankara, (pp.952-958).

Langohr, H. & Langohr, P. (2008). The Rating agencies and their credit ratings. What they are, how they work and why they are relevant, *John Wiley*.

Klomegah, K. (2018). BRICS setting up its own credit rating agency, *Moderndiplomacy*, June12, 2018. https://moderndiplomacy.eu/2018/06/12/brics-setting-up-its-own-credit-rating-agency, Access Date: November 17, 2019.

Kruck, A.(2011).Private ratings, public regulations. Credit rating agencies and global financial governance, Transformations of the State Series. New York. *Palgrave Macmillan*.

Ndlovu, T. (2013). Credit rating agencies: regulatory changes and market participants' perspectives, *Doctor of Philosophy Thesis*, Faculty of Business Oxford Brookes University.

Rafailov, D. (2011). The Failures of credit rating agencies during the global financial crisis – causes and possible solutions, *Economic Alternatives*, Issue 1, 2011. (pp.34-45).

Ryan, J. (2012). The negative impact of credit rating agencies and proposals for better regulation, *SWP Working Papers*, FG1, 2012/Nr.01, January 2012, Berlin.

Santos, K. (2012). Corporate credit ratings: a quick guide, Capital Markets and Funding. Treasurer's Companion. *The Association of Corporate Treasurer's Handbook.* (pp.45-49).

Scheinert, C. (2016).The case for a European public credit rating agency, *European Parliamentary Research Service*, Briefing, October 2016.

Sibert, A. (2011). Ratings agencies, Note, European Parliament, Directorate General for Internal Policies Policy Department A: *Economic And Scientific Policies*, December 2011.

Tichy, G. (2011). Credit ratings agencies: part of the solution or part of the problem, *Intereconomics* 46(5) (pp.232–262).

Tullao, T., Cabuay, C.& Hofileña, D.(2018). Is a regional credit rating agency for the ASEAN feasible? *DLSU Business & Economics Review*, 27(2): (pp.35-50).

United States (2011). The financial crisis inquiry report: Final report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States. Washington, DC: *Financial Crisis Inquiry Commission*, Official Government Edition.

Veron, N. (2011). Rate expectations: what can and cannot be done about rating agencies, *Bruegel Policy Contribution*, Issue 2011/14, October 2011.

Endüstri Teşebbüslerinde Bilgi Yönetiminin Önemi ve Yönetim Açısından Değerlendirilmesi

Mehmet Özkan[1]

Giriş

Bilgi ve bilgi yönetimi teknolojiyle birlikte, gerçek ve tüzel, ulusal yada uluslararası tüm teşebbüslerde, teşebbüs geleceğinin belirlenmesi, varlığının korunarak geliştirilmesinde, rekabet gücü ve verimlilik artışının sağlanmasında en önemli faktör olup, çağımız bilgi çağıdır. Bilgi çağı, önemli ve büyük çaplı yenileşmelerin, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin yaşandığı,rekabet koşullarının bilgi ve teknoloji gereksinimini arttığı bu süreçte her şey değişmekle beraber; değişmeyen tek şey değişimdir.

Özellikle; gereksinmeleri sürekli daha da artan bilgi, enformasyon, veri ve teknoloji kavramları bu sürecin en güzel simgesidir ve anlamları tartışılmaktadır. Bilgi yönetimi aracılığıyla bilgi değerlendirilebilir, stratejik kararlar alınabilir, bilgi yönetimi ve teşebbüs yönetiminin hedeflerinin uyumlaştırılmasıyla verimlilik, gelir artışı ve maliyet azalışı sağlanabilir.Böylece; teşebbüsün sağlıklı bir maliyet ve finans yapısının oluşmasına, düzgün bir nakit akışı ve gelir düzenine kavuşularak, rekabet gücünü arttırmasını olanak sağlar.

Ancak önce verilerin işlenerek enformasyon sonrada bilgiye dönüşümü gerçekleştirilmelidir. Bunun için; bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak organizasyonda yer alanların eğitilmesi gerekmekte, kaliteli (gerçek, doğru ve güvenilir) bilginin, doğru yer ve zamanda kullanılması zorunludur.Bu ise, verilerin işlenmesiyle olasıdır ve veri, bilgi ve enformasyon arasındaki ilişkilerin bu konuda büyük önem taşıması nedeniyle özellikle stratejik yönetim kararlarının temel belirleyicileridir.

Enformasyon kavramı, bir gözlem sisteminin ilgili kriterlerinin belirli bir tarihteki kullanımı olup; ilgili kriterler, verilerin karmaşıklığını azaltarak, bu verilerin bir kişi ya da bu kuruluş tarafından işlenmesine olanak-fırsat yaratmak anlamı taşımaktadır. Verilerin gözleminde farklılıklar görülebilmekte, kendi bilgi ve tecrübeleriyle gözlem yapılanlar arasında ya da sistemin oluşturduğu verilerle gözlenenler arasında oluşan farklılıklar her zaman söz konusu olup; doğal karşılanmalıdır. Çünkü çeşitli sistemler, kişiler, ekipler, bölümler, örgütler vs. aracılığıyla bu verilerin tam anlamıyla değişik anlamlar taşıyan çeşitli bilgilere dönüştürülerek kullanılması ve böylece verilerin değerlendirilmesi mümkündür. Öte yandan gözleme katılan aktörler ve sistemler önceden ortak bir dilde anlaşmışlar, uyum-ilgi kriterlerini müştereken belirlemişlerse, bilgi değişiminde başarı sağlanabilir ve böylece ortak sorunlar daha kolayca çözümlenebilir.

Bilgi, enformasyonun uygulama özetlerinin birleştirilmesinin yeni ya da değiştirilmiş uygulamasını izler. Bilginin transferi ve oluşumunda daima bir öğrenme/koşullanma süreci öngörülür **(toplumsal uygulama-community practice).**Buanlamda teorik bilgi yoktur, aksine bilginin

[1]Mehmet Özkan, Prof. Dr., TC. Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, mozkan@marmara.edu.tr.

kuramsal çevresinde pratik-uygulamalı bilgi söz konusudur, bu bilgi kesinlikle soyut değildir ve sadece bilginin çevresinden soyutlanmaktadır.

Bilgi kullanımı hafıza olmaksızın olanaksızdır, ancak bir hafızanın edinilerek bilginin depolanması ve daha sonra da kullanılması olası olmasından dolayı, bilgi ve bilgi yönetimi teşebbüsün stratejik yeri ve amaçları açısından sürekli ve özel bir anlam taşımaktadır. Yani, bilgi yönetimi bir teşebbüs veya organizasyonda teknoloji ve insan kaynakları arasında merkezi entegrasyon-uyumlaştırma fonksiyonu olarak; geleceğinin belirleyicisidir.

1.BİLGİ, BİLGİ YÖNETİMİNİN TANIMI VE NİTELİKLERİ

Teknoloji ve yeniliğin en etkin olduğu ve beraberinde bilginin öne çıktığı gelişmelerle dolu çağımızda her gün yeni bir buluş, icat, ürün yada yeni bir anlayış ve düşünceler ile karşılaşılmaktadır. Özellikle tarım toplumunda tarım ekonomisi, sanayi toplumunda sanayi ekonomisi, bilgi toplumunda ise, bilgi ekonomisi öncüldür ve teknoloji geliştirme ve yenilik yaratmanın önemi, bilgi ekonomisiyle artmıştır (Varım, 2001: 195-196).

Öte yandan, teşebbüsler ve ülkeler açısından da ekonomik faaliyetler; bilgi teknolojilerinin önem kazanması ve ilerleyişi hızla artarak küresel bir yapı oluşturması nedeniyle dikkatleri bilginin üzerine yoğunlaştırmış ve büyük bir rekabet avantajı yarattığı kavranarak stratejik bir güç olarak kullanılmış olup (Kevuk, 2008); bilginin kendi iç formatında analitik has bileşenleri şöyledir:

- **Tüm bilgilerin hammaddesi verilerdir.**
- **Enformasyon özel olarak sistematik bir biçimde hazırlanmış veriler olup; bilginin ara ürünüdür. Bir diğer ifadeyle, henüz tam olarak işlenmemiş yarı mamul/üründür.**
- **Bilgi uygulama aracılığıyla enformasyonun işlenmesidir ve her bilgi önce enformasyon halinde olup işlendikçe-anlam kazandıkça bilgi haline dönüşür.**

Ancak bilgi; **Kim? Nerede? Ne? Ne zaman?** ve **Kaç tane?** sorularını yanıtlandırarak, nasıl yapılacağından çok ne yapılacağının kararlarını kolaylaştırır. Bilgi/information, Nasıl sorusunun cevabı ise; talimatlarla uzmanlık ve teknik bilgiden (know-how) oluşmakta olan üst bilgidir (Gökçen, 2011, s. 20).

1.1. Bilginin Tanımı Ve Özellikleri

Son yıllarda, bilgi yönetimi kavramıyla, Bilginin Çevresi ve Organizasyonu belirtilmekte olup; bu kavram sadece işletme-teşebbüs pratiğinde/yaşamında değil, özellikle bilimsel yaşamda da dikkate alınmaktadır. Bu hususta, tanınmış Veri Bankası ABI/INFORM 1988 yılında sadece yeni üç listede **"Knowledge Management"** aranan kavram olarak yer verirken 1994 yılında sayı 22'ye ulaşmıştır. Bu yükselen tematik araştırmalarda 90'lı yılların ortaları/sonlarına karşılık üstel bir yükselme görülmekte ve teşebbüs pratiğinde (yaşamında) sürekli değeri artan bilginin katma değerini açıklamaktadır. Backman Laboratiries bilginin yıllık toplam satışlar üzerinde %7 oranında artış yaptığını, Mc Kinsey ise; bilginin sistematik çevresinin dikkate alınmasıyla bu oranın %10 olduğunu belirtmekle beraber, gerçekte bilginin bilenen çevresi yenidir(Schimmel, 2002, s. 1).

Ancak önemi gün geçtikçe daha da artan bilgi; özellikle teşebbüslerin başarılı olmalarında organizasyonlarının değişik kademelerinde **sağlıklı bir yapı olması ve başarılı kararların alınmasında olmazsa olmaz kaynaktır**(Gökçen, 2011, s. 19)**.**

Bunun yanı sıra; bilginin teşebbüs uygulamalarında somut bir biçimde kullanımı teknolojiyle olasıdır. Bugün teknolojik yatırımlara, teknolojik gelişmelere önem vermeyen teşebbüslerin rekabet edebilme güçleriyle, varlık ve sermayelerini kaybederek yok olmakla riskini üstlenmektedirler. Hem yurtiçi, hem de yurtdışında rekabet etme zorunluluğu teşebbüsleri yeni arayışlara itmektedir. Artık küreselleşmeyle ulusal sınırlar ortadan kalkmış olup; uluslararası ilişkilerin öneminin artması sonucunda teşebbüsler uluslararası faaliyetlere yönelerek uluslararası kimlik kazanmaya başlamışlardır.

Uluslararası işletmeler açısından pazarların küreselleşmesi, taleple ilgili olup; zevklerin, tercihlerin, fiyatın gönüllü ve artan şekilde evrensel hale gelmesidir. Arz ile ilgisiyse, mal ve hizmetlerin daha fazla standartlaşarak, sektörel rekabetin küresel bir ölçeğe ulaşmasıdır. Bunun beraber; küreselleşme işletme açısından özellikle çokuluslu işletmelerle ilgili olup; çokuluslu işletmelerin kendi pazarlama politikalarını ve kontrol sistemlerini oluşturmaya çalışarak, küresel tüketiciler için, küresel ürünün küresel rekabetinde kazanan olarak kalmaya çalışmasıdır(Tağraf, 2002, s. 36).

Uluslararası işletmeler, yalnız ülke içinde değil, yabancı ülkelerde de çeşitli faaliyet dallarından biri veya birkaçında üretim veya satış yapan işletmeler olup; dış ülkelerde sınırlı yatırım faaliyetleri olan, çoğunlukla kendi ülke vatandaşının yönettiği işletmelerdir. Uluslararası işletmelerin daha özel biçimi-türü olan çokuluslu işletmeler, tüm dünya genelinde yoğun ilişkiler içinde olan yüksek düzeyde gelişmiş bir uluslararası işletmedir, karar alma ve yönetim süreçlerinde küresel bakış açısına sahiptir(Tağraf, 2002, s. 37).

Çünkü; bilgi toplumu, başta emek faktörü olmak üzere tüm üretim faktörlerinin, kamu ve özel sektör işletmelerinin, bireylerin ve devletin teknolojik gelişmeler karşısında yeniden yapılanmasını, yeni bir dünya görüşü ve yaşam felsefesini beraberinde getirmektedir. Bilgi toplumunda en önemli girdilerden insan faktörü ve bilginin niteliğinde değişim ortaya çıkmaktadır. Bilgi, gerek kişisel gerek kilit ekonomik bir kaynak olarak görülmekte olup (Aktan & Tunc, BİLGİ TOPLUMU VE TÜRKİYE, 1998, s. 118); uluslararasılaşmada itici bir güçtür.

Uluslararası bir teşebbüs ne kadar büyük ya da gelişmiş olursa olsun ne kadar şubeleri bulunursa bulunsun dünyanın dört bir yanına yayılmış olan faaliyetler merkezden yönetilmekte olup; tüm şubeler ve merkez birbirine bağımlıdır. Her şube bağımsız olarak yaptığı işlerle değil, bütün gruba yaptıkları katkı ile değerlendirilir. Yani bir firma zarar edebilir ama bu şirket rakip bir grubun daha kârlı pazara girmesine engel olması aslında o firma için başarılı mali bir sonuçtur(Ünsar, 2007, s. 697).

Tüm firmaların asli hedefleri satışlarını yükseltmek, yeni kaynaklar sağlamak, tedarik ve satışlarını çeşitlendirmek ve rekabet riskini minimuma indirmek olup, uluslararası işletmelerle ilgilenmektedirler(Ünsar, 2007, s. 697)." ve hedeflere ulaşmada bilgi sahibi olmak zorunludur ve gelişmelerinde makro ve mikro çevreler ile teşebbüslerin bakışı önem taşımaktadır. Bu durum aşağıda Şekil -1'de gösterilmiştir (Schimmel, 2002, s. 20).

Şekil-1: Makro Ve Mikro Çevreler İle Teşebbüslerin Gelişime Bakışı

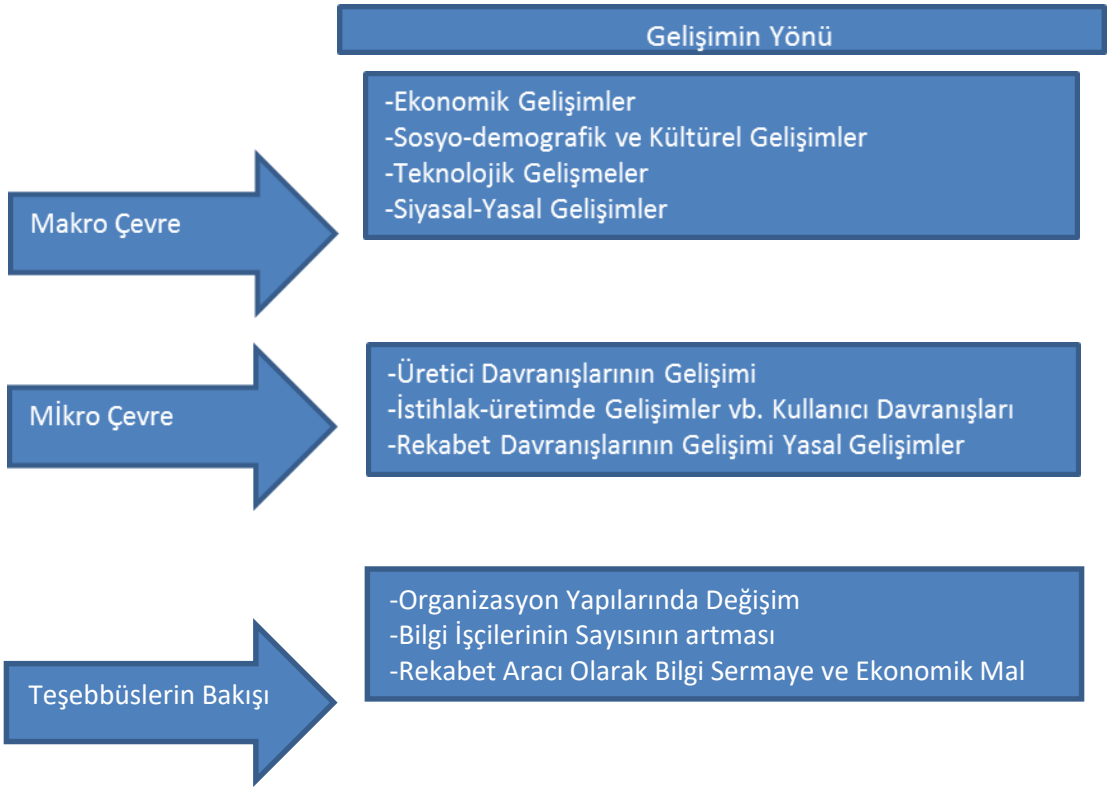

1.1.1. Bilginin Tanımı

Bilgi genel olarak; düşünmek, yargılamak, akıl yürütmek, okumak, gözlem ve deney yapmak sonucu ortaya çıkarılan düşünce ürünü veya kavranılan-öğrenilen şey biçiminde ifade edilerek**,** biçim vermek haber vermek eylemlerini de kapsamakta olup, tanımı,

- ✓ **"Doğruluğu ispatlanmış inançlardır."**
- ✓ **"Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen her türlü gerçek ve kavrayışlardır."**
- ✓ **"İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütününe verilen ad,malumat."**
- ✓ **"Genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler, malumat."**
- ✓ **"Kurallardan yaralanılarak kişinin veriye yönelttiği anlamdır."**

biçimlerin de yapılmaktadır (Ekodialog, 2008).

İngilizce ve Almanca'da **Information**, Fransızcada **Connaissance,** Latincede **İnformare** kavramı Türkçede genel olarak bilgi (ve bilgi ile birlikte haber, istihbarat, danışma, enformasyon, bilgi edinme, bildirme, iddia, malumat, şikâyet) anlamında olup (Dictionarist, 2017), bilinmeyene ulaşma yoludur. Var olana ilişkin gerçeklik, bilinebilen olup; varlık-var olmak anlamı taşır. Yalnız var olanlar bilinir, var olmayanlar bilinemez. Var olmayan şey hayal edilmez, düşünülmez, konuşulmaz. Ancak bilgi düşünülerek üretilmesi nedeniyle gerçektir. Gerçek olmayan ya da şüphe edilen her şey hayaldir. Bu herkes tarafından kabul edilmemesi nedeniyle doğru olmayıp; bilgi tüm kesimlerce kabul edilmeli ve doğru olmalıdır.

1.1.2. Bilginin Anlam ve Önemi

Bilgi doğrudan ortaya çıkmayan verilerin işlenerek kullanılmasıdır. **Veri** üretimi, özellikle düşünceler, kavramlar, ideolojiler, kuramlar vb. gözlem araçlarıyla öngörülerek gözlemcinin kafasında/hafızasında tümüyle bir bilişim haritası oluşturmakta ve gözlemci ne görüp görmediğini belirleyerek bu haritaya işlemektedir. Veriler herhangi bir formda (biçimde) kodlanmalı (işaretlenmeli) ve böylece varlık kazanarak okunmalıdır. İnsanlar için öngörülen kodlama-işaretleme biçimleri (sayılar, diller, metinler-yazılar, resimler) basılarak, tarih olarak belirtilmelidir. Bu, örneğin, bu ifade biçimleri fiili olmayan iletişim ya da bilgi davranışının sezgisel karakteri olup, veri olarak kaybolur gitmesi anlamındadır.

Teşebbüsler açısından bilgi; müşteriler, ürünler, süreçler, hatalar ve başarılar hakkında sahip olunan enformasyon olup; **Doğru karar vermede,**

- **Geleceğe yönelik öngörülerde bulunmada,**
- **Sağlıklı bir iletişimin gerçekleştirilmesinde,**
- **Standart bir ürün/hizmet gerçekleştirmede,**
- **Var olan problemlerin çözümlenmesinde ve olabilecek problemlere çözüm bulunmasında**;

kullanılan önemli bir araçtır (Atılgan, 2009, s. 202). Bu özelliklere sahip olan daha kapsamlı anlamı ise şöyledir:

"**Bilgi belli bir düzen içindeki tecrübelerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün, yeni tecrübelerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimdir. Bilgi bilenlerin beyinlerinde ortaya çıkar ve orada uygulamaya geçirilir. Kuruluşlarda yalnızca belgelerde ya da dolaplarda değil rutin çalışmalarda, süreçlerde, uygulamalarda ve normlarda da kendisini gösterir**(Atılgan, 2009, s. 202)**."**

113.Bilgi, Enformasyon ve Veri Arasındaki İlişkiler

Veri (data) bilgi işleme sürecinde çeşitli resim, yazı, dil, harf, rakam, sembol ve işaretler ile temsil edilen-kodlanan ham-işlenmemiş gerçekler yada izlenimler olup, bilginin alt yapısını (asıl maddesini) oluşturur. Verilerin üretimi gözlem aracılığı ile olur ve işlenerek kullanılabilir hale dönüştürülmesi yani, yeni bir fikir oluşturulması ile bilgiye ulaşılır. Bir diğer ifade ile, veri gözlem yapanın hafızasında yer alan bir bilişim haritasıdır. Çünkü, gözlemci ne gördüğünü ve ne görmediğini belirler (Wikipedia, 2004).

Bu yönü ile bilgi; sınıflandırılmış, düzenlenmiş ve aktarılabilir hale gelmiş veri biçimidir. **(Enformasyon)**verilerin bilgi haline dönüşümü;

-Ham verilerin toplanması (gözlem yapılması) ve

-Toplanan ham verilerin işlenmesi, aşamalarından oluşmakta olup;

birinci aşamada bilgi olabilecek tüm ham veriler toplanır,

ikinci aşamada ise, bu ham verilerden anlamlı sonuçlar çıkarılır, ilişkiler kurulur.

Yani, sınıflandırma, yeniden düzenleme, özetleme ve saklama, yeniden elde etme, üretme gibi işlemler bu aşamada gerçekleştirilerek, bir olgu hakkında bir şeyler bilmek ve yorumda bulunmak ta bilgi aracılığıyla olur. **Enformasyon** bilginin en önemli ve ayrılmaz parçası olup, insan beyninde işlenip yargı haline dönüşmedikçe bilgi olarak nitelendirilmez. Bir başka ifadeyle;

-Tüm bilgilerin hammaddesi veridir.

-Enformasyon, özel sistematikle hazırlanmış veriler (tam olarak işlenmemiş veri) ile bilginin arasındadır.

-Bilgi uygulama aracılığı ile enformasyonun işlenmesidir. Her bilgi önce enformasyon halindedir.

Bununla birlikte bilgi enformasyandan(İnce & Oktay, 2006, s. 17) ve (Selvi, 2012, s. 194), şu özellikleri nedeniyle farklıdır.

-Bilgi insan düşüncesinden kalanlardır.

-Bilgi insan davranışıdır.

-Bilgi o anda oluşturulur

-Bilgi toplumlara aittir.

-Bilgi toplum içinde çok çeşitli yollarla yayılır.

-Yeni bilgi eskisinin fonksiyonlarını yitirdiği yerde oluşturulur.

Öte yandan gerek verinin, gerekse enformasyon ve bilginin teşebbüs amaçlarına uygun olarak kullanımı, doğru kararların alınmasında en önemli faktör bilgi yönetimi olup, bilgi yönetiminin esaslarını ise enformasyon ve bilgi yönetimi oluşturur. Bu durum bilgi merdiveninde bilginin yapısı, transferi için enformasyon öngörülerinde elde edilmesi depolanması ve dağıtılması biçiminde ifade edilmektedir (SpringerProfessional, 2017).[2] Bu nedenle bilgi;

- ✓ **Gözlemle yakından ilgilidir ve onu kullanacak-yönetecek kişiye bağlıdır.**
- ✓ **Bilgi üretme de bilgiyi üretenin yargısına bağlı olarak enformasyon yeniden tanımlanabilir. Bu yönü ile değerlendirildiğinde bilgi haberin değer katanı olup;**
- ✓ **Bölünemez bir bütündür.**
- ✓ **Kendi kendisini besler.**
- ✓ **Kullanıldıkça değerini yükseltir.**
- ✓ **Mutlak bir değer değildir. Kullanım amacı, biçimi ve kullanımına göre değer taşır.**

Bunlara bağlı olarak ta bilginin kullanımında; istenilen zamanda, istenilen yerde ve istenilen doğrulukta olmasının büyük önemi vardır. Çünkü,"**Bir işte bilgi fonksiyonunun amacı etkin bir iş**

[2]Bilgi merdiveni detaylı biçimde bölüm 2.2'de incelenecektir.

mimarisine yardımcı olan bir bilgi sisteminin teknik mimarisini yapılandırmak ve çalıştırmaktır(Betz, 2010, s. 304)**."**

Bunun yanı sıra, bilginin kalitesi kararlarda en etkili faktör olarak Alman teşebbüslerinde; bilgi yönetimiyle, tümüyle ürün kalitesi iyileştirilmeli, bilgi ve kalite yönetimi aynı hedefli olmalıdır.Buna bağlı olarak ta Kalite sistemleri standartlarının birleştirilerek uyumlaştırılması/harmanizasyonu ve bilgi sistemlerinde kalite düşüncesi temel eğilimdir (Andreä, Kühl, & Boland, 2011, s. 85-86). Ancak bilgi ekonomisi açısından bir kaynağın stratejik değer taşıması;

- ✓ **Kıymetli olmasına,**
- ✓ **Az bulunmasına,**
- ✓ **Taklit edilemez olmasına,**
- ✓ **Paylaştıkça artan nitelik taşımasına ve**
- ✓ **İkame edilemez olmasına**

bağlıdır ve bilgi ekonomisinin temelidir (Kevuk, 2008).

Bilim, insanın bilgi alanında ulaştığı göz kamaştırıcı düzeyin ayrılmaz bir parçası olup, **iki yanı keskin bir kılıca benzer**. Bu nedenle sahip olduğu baş döndürücü güç, en başta bilim adamları daha sonra siyasetçiler, işadamları vb. herkese ve her kesime yeni sorumluluklar yüklemektedir. Teknolojinin ve kendisinin yarattığı ve birer birer saptayıp düzelttiği hatalarıyla bir bütün olup, hatalı sonuçlara varılması her zaman olasıdır ve bu sonuçlar yeni araştırmalarla saptanarak düzeltilir. Bu açıdan; veri, bilgi, enformasyon ve bilim arasında yakın bir ilişki mevcuttur (Aktan & Vural, Bilgi Çağında Bilginin Yönetimi, 2005, s. 6).

Şekil-2: Veri, Bilgi, Enformasyon Ve Bilim Arasındaki İlişkiler

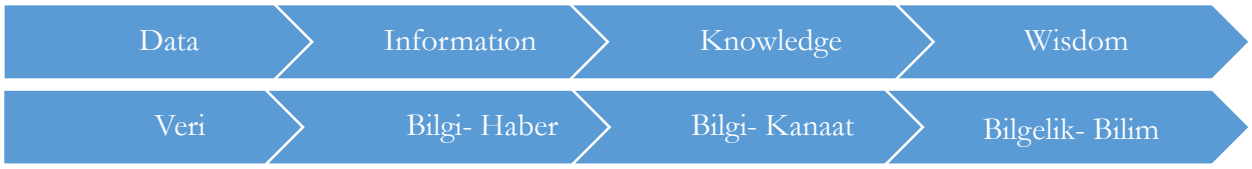

Bu ilişkiye *Explanation* ve *Understanding* kavramları da eklendiğinde,

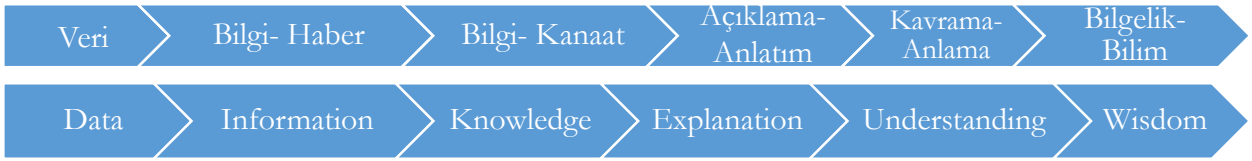

Yada

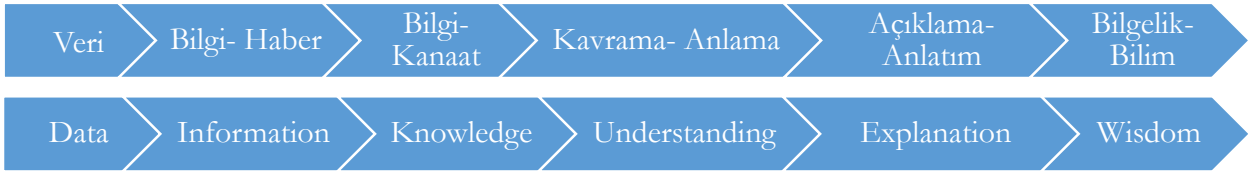

Bunun yanı sıra bilgiye ulaşmak, bilgi üretmek ve bilgiyi kullanmak için eğitim (Ertürk, 1981, s. 12) ve bilimsel becerilerin yanı sıra(deney, gözlem yapabilme, sonuç ve önerilerde bulunma, yorumlama ve analiz edebilme, sözlü yada yazılı iletişim kurabilme vb.) merak, kuşku, alçak gönüllülük, açık fikirlilik, dürüstlük, çalışkanlık, sabırlı olma ve sebat etme vbg. özellikler de bir bilim adamında bulunması gereken ölçütlerdir. Ayrıca bilim adamları da yaşlanabilir. Yaşlanma/yaşlılık, ruhsal, zihinsel yeteneklerin kaybı ve psişik işlevlerin zayıflamasıyla eşanlamlıdır,hayatımız sürdükçe bebeklik, çocukluk, gençlik vg. geçeceğimiz bir yol olarak bazılarımızın ulaşabildiği, avantajları ve dezavantajlarıyla hayatın son demidir. **Hayat bir pasta ise yaşlılık son dilimidir**(Çelik, 2014).

1.1.4.Bilgi Türleri

Bilginin bölümlenmesindedeğişik yaklaşımlar söz konusu olup, bu yaklaşımlardan en detaylısı aşağıdaki gibi yapılan bölümleme olmakla birlikte(Andreä, Kühl, & Boland, 2011, s. 21-25), bu çalışmada bilgi kullanımına göre;

-**gizli bilgi,**

-açık bilgi ve

-örgütsel bilgi

olmak üzere üç grupta incelenecektir.

1.1.4.1. Gizli Bilgi-Örtük Bilgi

Gizli bilgi; kişinin, kendi kendine, kendi tarihi, pratiği ve öğrenmesine bağlı olarak elde ettiği ve aynı zamanda kişinin inançları, değerleri, hisleri, kabiliyetleri, tecrübeleri ve alışkanlıklarıyla da bağlantılı bir diğer ifadeyle, sembollerle ifade edilmesi güç olan, deneyimle öğrenilebilen ve bireye özgü olan (erişilmesi olanaksız kişisel yorumlar yapılamaz önsezileri içeren)(Ekodialog, 2008)bilgiler (know-how-usulünü bilmek)olup, bildiği usullerin anlamıdır. Şaşırtıcı olan kişinin bu bilgiyi edinmesinin ve açıklamasının zorunda olmamasıdır.Kişilerin zihinlerinde olan, bildikleri ancak çoğunlukla belirtemedikleri gizli-örtük bilgi ;

"İnsan hafızasında yer alan, ancak yapılandırılmış kayıt altına alınmış olmayan bilgi",

"Tümüyle açıklanamayan ve sadece uzun bir çıraklık sürecinden sonra bir kişiden diğerine geçen bilgidir. Örtük bilgi kolayca paylaşılamayan ve hepimizde var olan yetenek ve know-how'dur" biçiminde de tanımlanmaktadır(Atılgan, 2009, s. 204-205).

Gizli ve açık bilgiler birbiriyle ilintili,birbirine bütünleyen her ikisi de değerli, az bulunur, taklit edilemez, ikame edilemez, paylaştıkça değerinden bir şey kaybetmez özellikleri nedeniyle stratejik bir fonksiyona sahiptir. Bu yönüyle de; **bilgi bir buzdağı olup; görünen kısmı açık bilgiyi, görünmeyen kısmı ise kapalı bilgiyi** ifade eder(Ekodialog, 2008).

1.1.4.2. Açık Bilgi

Bilgi, insanın bildiği şeydir ve sezgiseldir (IKM Lab.(İndividual Knowledge Managemen Lab.)WM 2001, 2001). Ancak, açık bilgide insan ifade edebildiğinden, kelimelere, formüllere veya

rakamlara dökebildiğinden daha fazlasını bilir. Buradan hareketle kelimelere dökülebilen, formüllerle, şekillerle veya rakamlarla ifade edilebilen, nesnel belirli bir kişiye özgü olamayan ve sahibinden bağımsız bilgidir. Örnek, veri tabanları ve kullanım kılavuzlarıdır. Açık bilgi, örtük bilgiye göre, daha kolay söylenebilen, iletilen ve bireyler/organizasyonlar arasında kolayca aktarılabilen yani, işletmeler açısından kolayca elde edilebilen nitelikteki bilgilerdir (Ekodialog, 2008). Açık bilgiler, formüller, ders kitapları veya teknik belgelerde yer almaktadır. Açık bilgi, el kitapçığı veya standart faaliyetlerden kolayca elde edilebilir ve öğretilen dersler veya kişisel okunan kitaplar ile paylaşılabilmekte ve organizasyonun felsefesi ve stratejisindeki gibi iş yöntemleri biçimini almaktadır. Bir diğer ifade ile; konuşulan, biçimlendirilmiş, belgelendirilmiş ve anlamı irdelenmiş bilgi açık bilgidir. Bu herkes tarafından bilinmekte ve konuşulabilmektedir. Ancak açıklama süreci (kapalı bilginin açık bilgi olma sürecine göre) zorluk yaratabilir (IKM Lab.(İndividual Knowledge Managemen Lab.)WM 2001, 2001).

Bir organizasyon bilgi ekonomisinde güçlü olmak için örtük ve açık gerekli tüm hammadde ve kaynaklara sahip olunması zorunlu olup; sahip olunanların kullanıma uygun hale getirilmesi ve kurumsal kültürün geliştirilmesi süreci bilginin yönetiminde önemli ve kritik rol oynamaktadır (Atılgan, 2009, s. 205).

1.1.4.3. Örgütsel Bilgi

Günümüzde bilgi; işlenmesi ve yönetim biçimi açısından iki yönlü olup, kişi ve organizasyon için, bilginin durumunun yenilenmesinde, faydalanılmasında ve karşılıklı kullanımında üretilmekte ve kullanılmaktadır. Eğer sosyal sistemler tanınabilirse öğrenilebilirse onların da bilgilerini güncelleştirerek depoladığı ve sistematik bir biçimde organize edilmiş süreçlerde kullandığı görülecektir (Springerprofessional, 2016).

Örgütsel ve kuramsal bilgiler, kişiye bağlı değildir, anonimleşmiş (herkesin kullanımına açık) yapıdadır. Süreçler ve kurallaştırma sistemleri herhangi bir sosyal sistemin örgütsel durumunu tanımlamaktadır (örneğin demokrasi). Tümüyle bu standart uygulama prosedürleri (standing operating procedures), yönergeler, kodlaştırma, iş süreçlerinin tanımlamaları, öngörülen bilgi reçeteleri, belirli durumlar için rutin işler, davranışlar, özel veri bankalarında kodlanmış üretim ve proje bilgileri ve spesifik-özel örgüt kültürü ve genelleşmiş değerler, kökleşen mitler ve normatifleştirilmiş doğal açıklamalarıdır. Örgütlerde yer alan insanlar olarak karmaşık ve bir araya toplanmış bilgilere ulaşabilir. Bunun anlamı örgütlerin insana göre daha akıllı ve açık olmasıdır. Örgütlerin sistematik özellikleri; **yapılar, süreçler ve kurallar sistemidir**(Andreä, Kühl, & Boland, 2011, s. 22-23)**.**

Bu özellikler, örgütün üyelerinin belirlenen ve onların ilgili özelliklerinden farklıdır. Bilgi bir örgütün (teşebbüsün) başarısında en önemli kaynaktır. Çünkü bilgiye sahip olan teknolojiye de sahip olmakta ve piyasayı kontrol edebildiği gibi yönlendirebilmektedir. Böylece,teşebbüs varlığının sürekliliği ve sermaye gereksiniminin karşılanması kolaylaşır. Şirketlerin-teşebbüslerin varlıklarının korunması ve yaşam sürelerinin uzatılmasında

-Yeni girişim başlangıç aşaması,

-İlk-gelen aşaması,

-Baskın-oyuncu aşaması ve

-Olgun pazar aşamasıdır(Betz, 2010, s. 366).

aşamalarında sermaye gereksinimi duyulur. Çalışanlar başarılı olmak için, gerekli bilgi araştırmalarını daha iyi gerçekleştirebilmekte ve yeni fikirleri süratle uygulayarak iş yapabilmektedir. Bununla birlikte, yapılanmanın işe yararlı olma maliyeti ve teşebbüste toplanan bilgilerin değerlendirilmesi oldukça fazla yük getirebildiği gibi zaman alıcı da olabilmekte olup; verilerin bulunması ve toplanması kesinlikle kolay bir iş olmayıp temel sorun genellikle; teşebbüs içi bilge sistemlerine ait olup; veri bankaları ile ara bölümler arasında heterojen-aynı teşebbüslerde bilginin farklılaştırılmış durumda depolanmasıdır. Zira bu aşamalar bilginin yönetimiyle nesnel olarak yakından ilgilidir. Ancak insanların kendi aralarındaki ilişkiler ile insanlar ve bilgi sistemleri arasındaki etkileşimin ön plana çıktığı hatırdan çıkartılmamalıdır (Tonta, 2004, s. 3).

2. TEŞEBBÜSLERDE BİLGİ YÖNETİMİ VE PROJELERİNİN YAPISI

Toplam kalite anlayışıyla; sağlık, güvenlik, çevre ve enerjiye pozitif yaklaşım, etkin ve verimli bir yönetim için esastır. Ürün ve satış sonrası hizmetlerde performans, emniyet müşteri güvenine layık olmak, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, pazarda liderlik, çevresel gözden geçirme faaliyetleri ve iş güvenliği ile güvenlik birçok teşebbüs için temel amaçlardır (Vestel A.Ş, 2012). Ancak bu amaçlara ulaşmada ise; bilgi en etkili ve geçerli kaynaktır.Bunun için teşebbüslerde, son yıllarda; Bilgi ve Çevresi ile Bilgi Organizasyonu, Bilgi Yönetimi olarak en plana çıkmıştır.1988 yılında Avrupa'da 800 den fazla bilimsel dergi ile uygulamalı uzmanlık dergilerinden oluşan ABI/INFORM isimli veri bankası kurulmuş,1994 yılında 22 olan veri bankalarının sayısı 1999 yılında 320 olmuştur (Schimmel, 2002, s. 1). Aşağıda Bilgi Yönetim Sisteminin İskeleti şeması verilmiştir (Kim, Suh, & Hwang, 2003).

Şekil-3: Bilgi Yönetim Sistemi

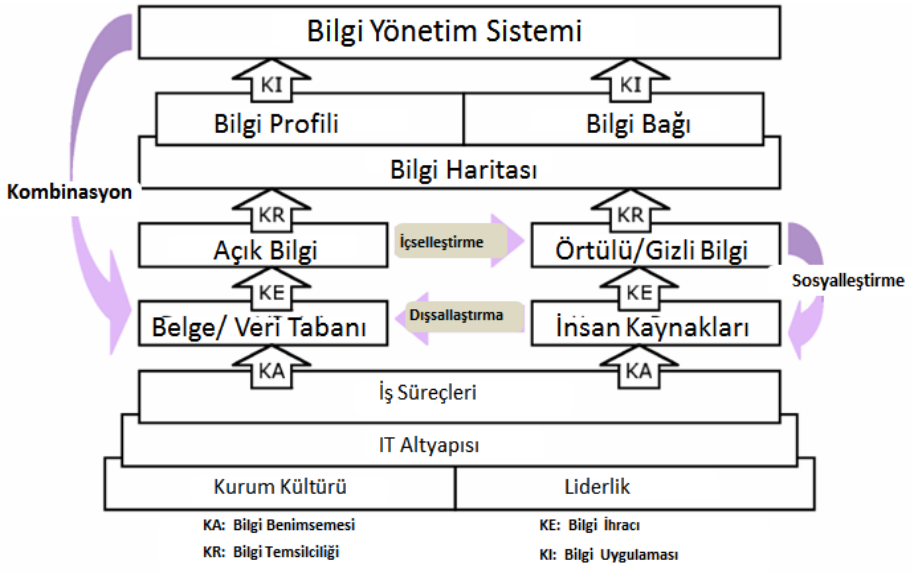

Kaynak: (Kim, Suh, & Hwang, 2003)

2.1. Bilgi Yönetimi

Bilgi yönetimi, günümüzde teşebbüslerin pazarda rekabet edebilmeleri için, göz önünde bulundurmaları gereken en önemli konudur. Bu durum, teşebbüslerde elde edilen yeni bilgilerin teşebbüsün hedeflerine ulaşabilmesi için, etkin kullanımları ve birbiri ile yakından ilişkili tüm teşebbüs bölümlerinin birlikte rekabet edebilmelerine yardımcı olması halinde geçerli olup; böylece teşebbüs için bir avantaj sağlanabilir.

2.1.1. Bilgi Yönetiminin Tanımı

Bilgi yönetiminin tanımında, genel olarak; küçük ayrıntılar dışında bilginin üretilmesi, elde edilmesi, paylaşılması, kullanılması ve yönetilmesiyle ilgili faaliyetleri kapsadığı konusunda ortak görüş hakim olup; yapılan tanımlardan bazıları şunlardır (Atılgan, 2009, s. 205-206):

"Bilgi yönetimi; organizasyondaki tüm bilgi türlerinin, değer üretmeye ve rekabet avantajı sağlamaya yönelik olarak, etkili biçimde kullanılması ve yönetilmesi ile ilgili faaliyetlerin tamamıdır."

"Bilgi yönetimi bir organizasyonunun işlevlerinin daha yeterli bir şekilde gerçekleşmesi için her biçimdeki, hem iç hem de dış kaynaklardan elde edilen, bilginin etkili bir biçimde üretimi, koordinasyonu, depolanması, erişilmesi ve yaygınlaşmasına katkıda bulunan çeşitli faaliyetlerdir." "Bilgi yönetimi, en yalın şekilde bilgiyi yaratmak, elde tutmak, paylaşmak ve geliştirmek için kullanılacak yeni radikal yollardır."

Şu halde, bilgi yönetimi organizasyonların çeşitli karar aşamalarında rekabet üstünlüğü sağlamak için en iyi kararları alabilmesi açısından sistematik ve planlı bir düzen içinde bilginin oluşturulması, sürekli olarak yenilenmesi, depolanması, paylaşılması ve kullanılmasıdır. Bu şekilde değerlendirildiğinde bilginin yönetiminde teknoloji ve insan olmak üzere iki merkezli bir yapı söz konusu olup; şunlardır (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015)**:**

- **Teknoloji merkezli bilgi yönetiminde**;bilgi yönetiminin merkezinde kullanılan bilgi kaynaklarının-araştırmalarının rasyonalleştirilmiş ve etkinleştirilmiş kullanımlarının girişleri vardır. Bilgi yönetimi sadece bu sürekli gelişimin altında bilgi işleme sistemi olarak insanların katılımını fark etmiştir.
- **İnsan merkezli bilgi yönetiminde,**bilgi taşıyıcısı insandır ve diğer örgüt üyeleriyle etkileşim vasıtasıyla bir öğrenme sürecinde bilgileri tanıtır ve değiştirir.

2.1.2. Bilgi Yönetimin Amaçları

Bilgi yönetiminin çeşitli amaçları olup, şunlardır:

• Örgüt içerisinde yeni bilginin üretilmesi,

• Dış kaynaklardaki değerli bilginin örgüte kazandırılması,

• Örgütsel kararlarda ulaşılabilir bilginin kullanılması,

• Bilginin dokümanlar, veri tabanları ve yazılımlar aracılığı ile (yani mevcut örgütsel bilgi varlıkları ile) sunulması,

• Toplumsal kültür ve özendiricileri ile bilginin büyümesini kolaylaştırması (daha makro düzeyde),

• Örgütün birimleri içerisinde oluşan bilginin veya başka örgütlerdeki benzer birimlerin, birimler arası transferinin gerçekleştirilmesi,

• Örgütsel bilginin kıymetlendirilerek entelektüel sermayeye çevrilmesi ve bilgi yönetimi sayesinde ölçülmesi(Atılgan, 2009, s. 206) olup;**öğrenme süreci** ise,

-Normatif amaçlar;(teşebbüs politika ve kültürüyle, örgütün kuruluşu ve akışı üzerindeki etkilerdir.)

-Stratejik amaçlar; (uzun vadeli önlemlerin düzenlenmesi/sıralanmasıdır.)

-Operatif amaçlar;(günlük faaliyetlerin stratejik amaçlarla uyumlaştırılmasıdır.)

olarak bölümlenmektedir (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015).Bunun yanı bilgi hedefleri yardımıyla bilgi yönetimi faaliyetlerine yön veren hangi yapı ve yeteneklerin hangi düzeylerde gerçekleşeceği, belirlenebilir. Hedeflerin belirlenmesinde Gilbert Probst/Kai Romhardt'a göre;
- **Normatif bilgi hedefleri**
- **Stratejik bilgi hedefleri**
- **Operatif bilgi hedefleri**

biçiminde bir ayrım yapılabilir (Herrmann, 2002).
Burada bilgi vasıtasıyla insan -teknoloji/teknik- örgüt/organizasyon arasında iletişimin teşebbüslerin başarısını arttırdığı ve bilgi ve işletme yönetimi amaçları uyumlu olması zorunludur. İnsan-teknoloji-örgüt/organizasyon arasındaki ilişkiler şematik olarak şöyledir (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015):

Şekil-4: İnsan-Teknoloji-Örgüt/Organizasyon Arasındaki İlişkiler

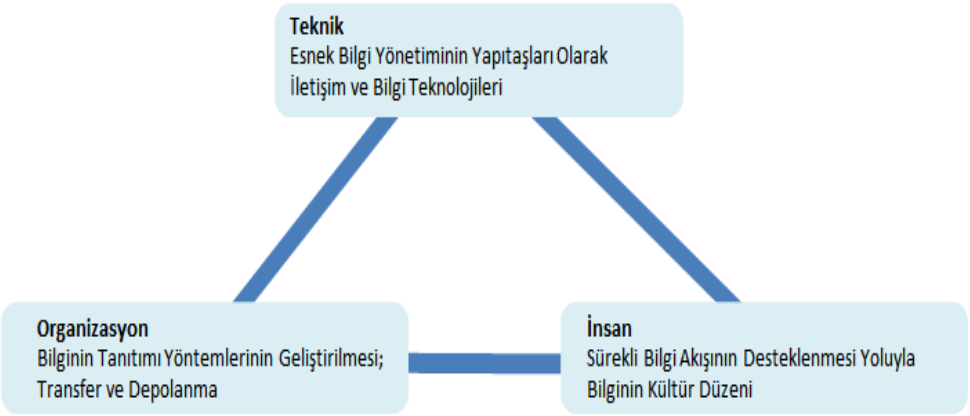

Kaynak: (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015)

2.1.3.Bilgi Yönetiminin Özellikleri

Bilgi yönetiminin özellikleri şunlardır (Atılgan, 2009, s. 207):

• Bilgi yönetiminin konusunu kuruma ait örtük, açık, dış ve iç bilgi ile bu bilgiye ilişkin işlemler oluşturur. Temel çabası bilgiyi üretken kılmaktır. Entelektüel sermayenin kurum içerisinde en verimli biçimde kullanılmasını, yani bilimsel olarak yaratılan bilginin kurumsal alana transferini sağlar.

• Bilgi yönetimi uygulamalarında bilgi ve iletişim teknolojisi, iletişim, yeni ekonomi, bilgi bilimi, organizasyon, finans, psikoloji, sistem analizi, sosyoloji, linguistik, mühendislik alanlarından yararlanan disiplinler arası bir faaliyettir.

• Bilgi yönetimi sürekli bir uygulamadır. Bilgi Yönetimi her kuruluşun ve kuruluşta çalışan kişilerin özel gereksinmeleri doğrultusunda oluşturulur ve gözden geçirilir. Bu özelliği ile, genel problemleri çözmek üzere geliştirilmiş bir süreç, işlemler bütünü ve araç olan bilgi teknolojilerin farklılık gösterir.

• Örtük bilginin açığa çıkarılmasını sağlayarak kurum için önemli ve kritik olan bilginin kurum dışına çıkmasını önler.

Bunun yanı sıra bilgi yönetimini engelleyen unsurlar söz konusu olup şunlardır:

• Bilgideki değişme hızının artması,

• Teknolojik yapının, değişimi hızlandıracak şekilde karmaşıklaşması,

• Organizasyonların teknolojik gelişme sonucunda daha karmaşık bir nitelik kazanması,

• Çalışanların niteliklerinin ve eğitim düzeylerinin değişmesi,

• Çalışanların beklentilerinin değişmesi,

• Geleneksel hiyerarşik otoritenin yerini, yetenek ve bilginin alması (Atılgan, 2009, s. 207)**.**

2.2. Bilginin Aşamaları

Bilginin amaçları yardımıyla, bilgi yönetimi aktivitelerinin yönünü belirleyen yapısal oluşumlar ve uzmanlıkların (yeteneklerin) düzeyi oluşturulur. Aşamaların saptanmasında bilgi merdiveninden yararlanılmaktadır (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015).

Şekil-5: Bilgi Merdiveni

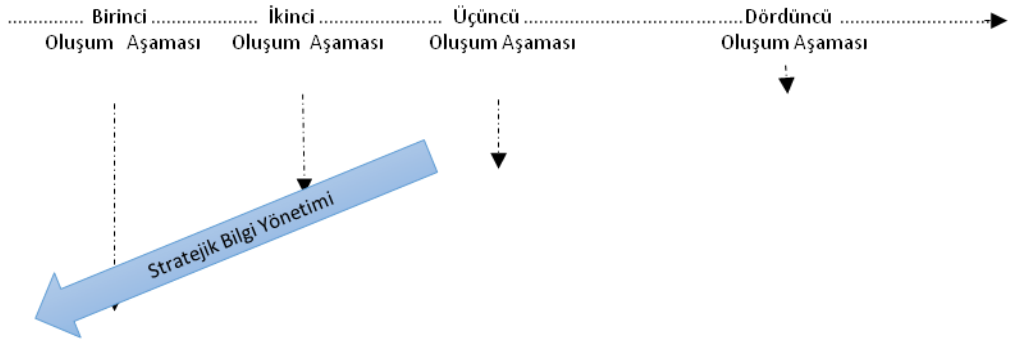

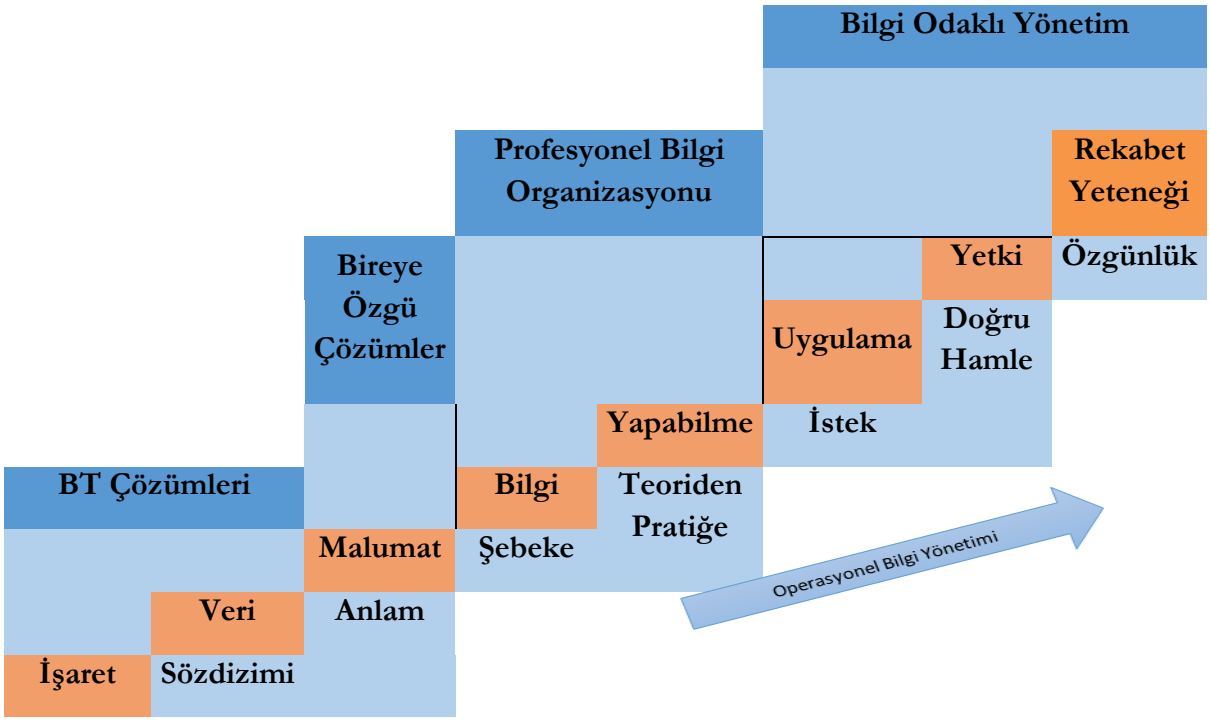

Kaynak: (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015)

2.2.1. Düzenli Bilgi Aşamaları

Etkin bilgi yönetimi koşullarının saptanması, kendine özgü yeteneklerinin geliştirilmesinin yanı sıra, kurum resmi (sadece kurumun kendisine ait) bilgi yönetimi kültürünün oluşturulması amaçlarına ulaşabilmek için,

- Teşebbüsün bilgilerinde (hukukunda) hangi öngörülere sahipsiniz?
- Hangi bilgiler yapılandırılmalıdır?
- Teşebbüs amaçlarında bilgi amaçları var mıdır? Vizyonu entegre midir?
- Hangi bilgi gereklidir? Kim, hangi bilgiye gereksinim duyuyor? Tanımlanmış mıdır?

sorularını yanıtlayan bilgiler düzenli bilgi aşamalarını oluşturur (Forschungsinstitut Betriebliche Bildung, 2015).

2.2.2. Stratejik Bilgi Aşamaları

Bir organizasyonda **"öz-çekirdek bilgi"** tanımlanması ile bir teşebbüsün gelecekteki beceri-yetenek gereksinimi açıklanmaktadır. Bu amaçla gelecek için ne olması gerektiğine haiz yetkinlikte portfolio (evrak çantası) oluşturulmalıdır. Teşebbüsün başarısının kritik büyüklüğünde bilginin anlamının büyümesi, teşebbüsün amaçları kataloğunda bilgi amaçlarının iç ilişkilerinin anlamını ortaya çıkartmakta olup, Bunun için stratejik bilgi aşamalarındastratejik hedeflere göre, bilginin geliştirilmesi zorunludur.
Bir iş stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanması, sadece var olan organizasyon becerilerine dayanmakta; ayrıca, yeni beceriler ve yetkinlikler şirkette inşa edilerek olumlu ve olumsuz stratejik kararlar belirlenir. Böylece strateji ve bilgi yönetimi her zaman birbirine bağlanma olanağına kavuşmakta ve var

olan bir strateji temelinde formüle edilerek bilgi açısından daha kolay bir bakış açısıyla bu stratejinin uygulanmasını değerlendirmek mümkün olur (Sollberger, 2009).

2.2.3.Fiili (Operasyonel) Bilgi Aşamaları

Bilgi yönetiminin uygulanmasında düzenli ve stratejik hedeflerin oluşumlarında gerekli sağlamlığın/kesinliğin güvenliğini taşıyacak özeliklere önem verilmelidir. Bunlar, tipik gerçek bilgi yönetimi amaçları olup;örnek olarak, organizasyonun tüm çalışanları tarafından ulaşılabilen intranet veya seviyesi belirlenmiş İngilizce hazırlanan örgüt dökümanında ki bilgiler gösterilebilir.

Bilgi hedeflerinin fiilen tanımlanması, personel ya da personel politikaları açısından**"Bilgi yönetimi ortadan kalkıyor!"**düşüncesinin önlenmesinde zorunludur. Eğer, gerçek hedeflere ait bilgiler yeterince düzenli ve kesin olarak formülleştirilebilirse, bu; organizasyonun tümü içinde sonuç olarak izlenmesine olanak verir.Ayrıca işletmede hangi süreç/kısımların özellikle bilgiye bağımlılığı, bilginin yapılandırılması ve bilgi transfer mekanizmaları ile transferinden kimlerin sorumlu olduğu, işletmenin başarısında süregelen ve gizli sorunların neler olduğu, işletme de planlanan iş süreçlerinde veya projelerde ne kadar hızlı davranıldığı vb. hususlara da önem verilmelidir.

Kullanılan bilgi yönetim modellerinin 'Nasıl, Ne, Kim, Nerede, Ne Zaman ve Neden?' sorularına cevap verebilen, çoklu perspektifli modeller olması öneriliyor. Bununla kastedilen modeller genellikle;

-Firma işini nasıl yürütüyor? (İş süreci),
-Süreç neleri yönetiyor? (Kaynaklar),
-İşlemleri kim yürütüyor? (Roller, yetkili kişiler ve beceriler),
-İşlemler nerede yürütülüyor? (Kurumlar ve kişiler arasında iletişim ağı),
-Süreç ne zaman yürütülüyor? (Sürecin üzerindeki kontrolü anlamak)

soruları yanıtlanmalıdır (Sekman, 2012).

Bir fayda maliyet analizinde daha sonra karşılaşılan zorluk (=güçlük) , teşebbüslerde bilgi ve insan sermayesine çok önem verilmekle birlikte, teşebbüsün maddi olmayan değerlerinin bilanço ve işletmenin raporlarında görünmemesidir. Buna rağmen, sezgilerin göz önüne alınmasında bu faktörlerin önemli bir role sahip oldukları için, asla hatırdan çıkartılmamalıdır. Burada ki sorun, bilginin değerine muhasebenin bilinen yöntemleri ile ulaşılamaması yada sadece yeterince ulaşılabilmenin olanaksızlığı olup; işletme yazınında **entelektüel sermaye** olarak isimlendirilen ve teşebbüste bilginin üretken güç olarak artan değerinin/etkisinin bilindiğinin göstergesidir.

Entelektüel sermayeyi teşebbüsün piyasa değeri ile defter (muhasebe) değeri arasındaki fark olarak tanımlanması önemini basitleştirebilir.Oysa, entelektüel sermaye bilançoda yer alan kesin varlık karşılıkları olarak, özellikle; değer zincirinde yer alan unsurlara göre, yeniden sunulan bilgi çevresi ile göz önüne alınan bilgi varlığına olanak vermektedir. Bunun için, bilanço düzenlenmesinde çekirdek – öz büyüklüğü karşılaştırılması yapılmaz.

Bilginin değerlendirme ve ölçümünde Skandia- Navigator, Balanced-Score Cards, Intanglible Assest Monitor, Calculated Intanglable Value, gibi öncü yöntemler (Austrian Research

Centers/Forschungszentrum Seibersdorf, 1999) en azından bir değer büyüklüğü belirlenmesinde faydalıdır, ancak gerektiğince kullanılır değildir.

1999 yılında ilk kez ilginç bir yaklaşımla **Austrian Research Centers GmbH (ARCS)**'a **(Entelektüel Sermaye)** için başvurmuş olup,kavram Almanca konuşulan bölgelerde **"Entelektüel Sermaye Hesabı/Raporu"** olarak tercüme edilmiştir. Burada bilanço bir teşebbüsün bilgi bazlı faaliyetleri sonuçlarının raporlanmış görüntüsüdür ve yeni bir enstrüman olarak maddi olmayan varlıkların belgelendirilmesi ve düzenlenmesinde kullanılarak, teşebbüs bilançolarında görülmeyen bilgi varlıkları ve akışlarının teşebbüsün başarısında müşteriler ve sermayedarlar için taşıdığı önemi göstermektedir.[3]

Almanya'da deneyimli uzmanlardan oluşan **"Bilgi Bilançosu Çalışma Grubu",** küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ'ler) bilgi bilançosunun oluşturulmasına yönelik bir yaklaşım geliştirdi. 2011 yılına kadar 350'den fazla KOBİ, sağlık sektöründe şirketler ve dernekler de dahil olmak üzere bilanço yöntemini başarıyla uyguladı. Kullanımı kolaylaştırmak için yapılandırılmış veri girdisini içeriğe duyarlı öğrenme içeriğiyle birleştiren ve kullanıcıları, bireysel bilgi göstergelerinin değerlendirilmesi gibi karmaşık süreçlerle yönlendiren ve çeşitli e-öğrenme birimlerinde bilgi bilançosunun temellerini açıklayan,**"Bilgi Bilançosu-Toolbox"** yazılımı geliştirilerek,**"yumuşak-zayıf"** faktörlerin değerlendirilmesi ve ölçülmesine ek olarak, "bilgi bilançosu araç kutusu", entelektüel sermaye, iş süreçleri ve iş başarısı arasındaki karmaşık ilişkilerin analizi mümkün kılınmıştır(Mertins, 2013).Aşağıda Bilgi Bilançosu Modeli verilmiştir(Herrmann, 2002).

Şekil-6: Bilgi Bilançosu Modeli ve Unsurları

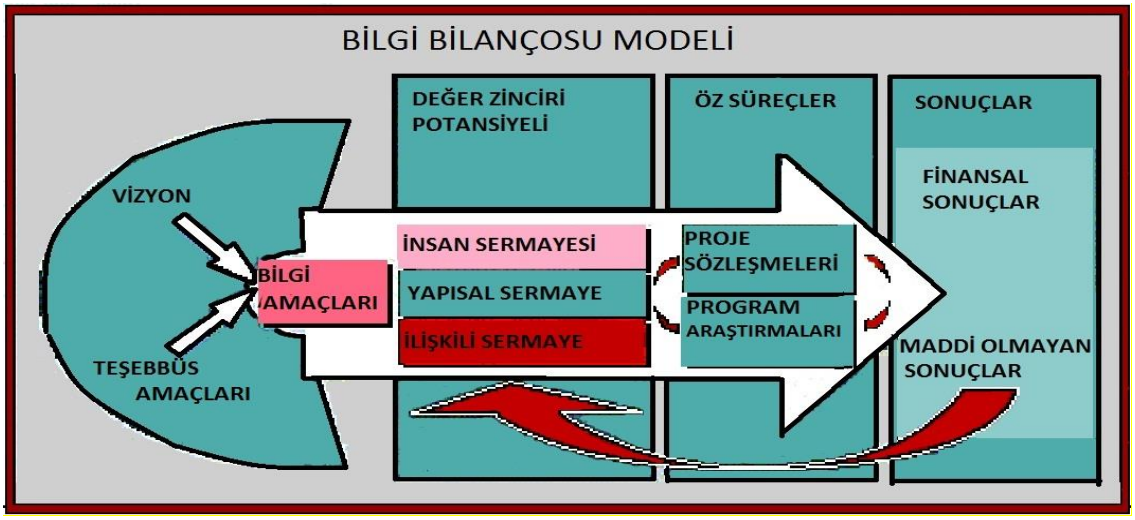

Kaynak: (Mertins, 2013)

[3]ARCS Gmbh:Austrian Research Centers Seibersdorf, Seibersdorf GmbH)=Avusturya Araştırma Merkezleri GmbH (ARCS), yaklaşık 1000 kişinin istihdam edildiği Avusturya'nın önde gelen ve en büyük uygulama odaklı araştırma ve geliştirme merkezidir. Temel faaliyetleri, tasarımdan tasarıma ve nihayetinde endüstriyel uygulamaya kadar, uygulamalardaki ürün ve süreçlerin tasarımıdır.

Bilgi bilançosu, bilgi üretim süreçlerinin yönetiminde ve bununla ulaşılan değerlerin düzenlenmesinde iskelet oluşturmakta olup; bilgi bilançoları aracılığı ile;

-Bilgi neden değerlenmelidir?

-Değerlemede karşılaşılan güçlükler nelerdir?

-Model Bilgi bilançosu nasıl olmalıdır?

gibi soruların yanıtları belirlenebilmektedir (Vollmar, 2016, s. 10).

Öte yandan finansal bilanço ile bilgi bilançosu sıklıkla farklı anlamlara sahip olup; bu farklar şöyledir (Litzbauer, 2003, s. 39):

Mali-Finansal Bilanço	**Bilgi Bilançosu**	
Parasal	***Yöntemi***	**Parasal Değil**
Kantitatif	***Bilgi Toplama***	**Kalitatif**
Yatırımcı	***Hedef Kitle***	**Hissedar**
Tam Şeffaflık	***Tanınma –Şeffaflık Derecesi***	**Seçimli şeffaflık**
Dışsal	***Karar Desteği***	**İçsel**
Geçmiş	***Zamana Bakışı***	**Gelecek**
Belirgin	***Standartlaşma***	**Belirgin Değil**

Unutulmamalıdır ki**; "Ne ölçülebilirse o yönetilir. Ölçülemeyen hiçbir şey yönetilemez."**

2.3.Bilgi Yönetimi Projeleri

Bilgi yönetimi projesinin oluşumu; tanımı ve uygulanması maliyetlere ait özel sorular ile kullanımı karşılığıdır. "**Bir bilgiye değeri ile nasıl erişilebilir?"** sorusunun taşıdığı anlam çok merkezi bir konudur ve doğal olarak ölçülebilirlik ve ölçme sorunları ile yakından ilgilidir. Maliyetlerin ölçümü esnasında kullanımı, nispeten daha kolay olmakla birlikte faydanın sayısal olarak ölçülmesi o kadar kolay değildir. Bu nedenle burada hangi faktörlerin etkin olduğu belirlenerek uygulama kararı verilmelidir. Almanya'da yapılan bir araştırmada sistematik bilgi yönetimine sahip teşebbüslerde, bilgi yönetiminin maliyetleri azalttığı müşteri ilişkilerini (müşteri memnuniyeti) yükselttiği, ürün kalitesini arttırdığı böylece verimlilik artışı ve büyüme sağlanmış olduğu saptanmış olup, bu hususlar aşağıda tabloda verilmiştir (Laham, 2016).

Bilgi Yönetiminin İyileşme Sağladığı Faaliyetler	**Oranı**
• Ürün iyileştirilmesinin sağladığı maliyet ve zaman tasarrufu	% 50
• Süreç iyileştirilmesi	% 19
• Geleneksel yapı ve süreçlerde şeffaflık	% 18
• Müşteri odaklılık-memnuniyeti	% 18

- Öngörü ve kararların iyileştirilmesi % 17
- Bilgi değişiminin iyileştirilmesi % 15
- Kalitenin iyileştirilmesi % 13
- Pazar yönetiminde/Liderlikte başarı % 8
- Çalışanların sınıflandırılması / memnuniyeti % 7
- Diğer–henüz belirlenemeyen % 7

Bu hususla ilgili olarak; dünya şampiyonasında uygulanması arzulanan organizasyon için en önemli soru: "Hangi faktörlerin başarıyı (şampiyonluğu)getireceğine yönelik olanıydı." Pek çok çalışmada, bu **"etkinlik"** ya da**"başarı faktörleri"** araştırıldı. Bu faktörler, Avrupa'da yapılan teşebbüs anketleri sonuçlarından dünya şampiyonası-inisiyatifinde en önemli başarı faktörleri olarak belirlenen bu faktörler şunlardır:

- ✓ 47 % Teşebbüs-Kültürü,
- ✓ 30 % Yapılar ve Süreçler,
- ✓ 28 % Bilgi Teknolojileri,
- ✓ 28 % Uzmanlık ve Motivasyon,
- ✓ 27 % Yönetim Desteği'

Kaynak: (CEN/ISSS Knowledge Management Workshop, 2004)

Saptanan beş temel faktör; Dünya Şampiyonası-İnisyatifleri olarak göz önüne alınmalı ancak genel olarak bu etkinliğin ya kişisel yada örgütsel bilgi yeteneğiyle ilişkili olduğu belirlenmesine bağlı olarak ta tamamlayıcı olarak bir arada toplanmalı, birlikte ikisi birden birleştirilerek geliştirilmeli ve farklı görünüşün bu iki tipi, yetenek olarak tanımlanmalıdır (CEN/ISSS Knowledge Management Workshop, 2004, s. 15).

Ancak bilgi projelerinin yönetiminde en önemli faktörler;

-Organizasyon,

-Kültür,

-Öğrenme-öğretim

-Projenin metodolojisi,

-Bilgi ve iletişim teknolojileridir(Schindler, 2002, s. 58)**.**

2.3.1.Bilginin Maliyeti

Teşebbüslerde kullanılan bilgilerin de bir maliyeti olup, hesaplanması oldukça zordur. Zira bilginin faydasını yada faydalı ömrünün süresini belirlemek neredeyse imkansızdır. Bununla beraber; bilginin öncelikle düşünce olarak işlenmemiş/ham halinden kullanılmış haline geçiş sürecinde maliyetlendirilmesi mümkündür. Ancak maliyetlendirme de "bilgiler kaybolmaz, eskimez, ne zaman

nerede nasıl kullanılacağı öngörülemez, sadece kullanım değeri azalır" özellikleriyle özel hesaplaması zorunludur.

Bilginin maliyetinin, yapısal asli bileşenleri; **bilginin üretilmesinde kullanılan veriler, enformasyon (işlenmemiş veriler) ve uygulamalardır**(Ceylan, 2017). Veriler; ne kadar çok gözlem aracı kullanılırsa, o kadar maliyetlidir. Ve bu gözlemler verinin kendi üretiminde gereklidir. Veriler tümüyle değerli, gizli ve özel olarak elde edilen rekabette kullanılan (rekabet avantajı sağlayan) önemli bilgiler haline dönüşür. Bu, **bilginin ilk maliyeti olup;** verilerin gözlenmesi esnasında ortaya çıkar**. Yani gözlenen verilerin saptanması ve toplanması işlemlerini içerir.İşleme işlemini içermez**. **Bilginin ikinci maliyet bileşeni,** toplanan verilerden bilgi üretme-verinin işleme maliyetidir. Bu maliyetler bilgi üretiminde oluşmakta ve ilgili kriterler geliştirilerek kullanılmakta olup, veri okyanusundan süzülerek gelen bilgi anlamı kazandırılmaktadır (Ceylan, 2017)**.** Bilgi yönetiminin uygulama maliyeti daha karmaşık olması nedeniyle öğrenme-tanıma, sezgi, yargı ve değerlerin yüklendiği enformasyon olarak dikkate alınmalıdır.Ancak yeni enformasyonların mutlaka yeni bilgiler oluşturmayacağı, kaybolabileceği, yeni nesle uygun olmayabileceği ve reddedilebileceği unutulmamalıdır.

Bu nedenlerle bilginin maliyeti, veri ve enformasyonların maliyetine bağlıdır. Sosyal uygulamalarda üretim maliyeti kesinleşen öğrenme deneyimi ile doğrulanarak kalıplaştırılır. Bunun için **zaman** birinci-en önemli-maliyettir ve bazı kalıplarla dikkate alınmaktadır. Bilginin maliyetini belirleyen sürekli bir etken olarak ayrıca uygulama ve zorlukların giderilmesinde karşımıza çıkan s**eçkinliktir**. Bilgi ekonomisinin mantığı ve buna bağlı olarak bilgi yönetimi maliyeti ve faydası sadece kavramsal olmayıp, bununla ilgili karineler bilginin maliyetinin belirlenmesinde şüpheli ve yetersizdir. Bilginin maliyetlendirilmesi işlemleri bilgi piramitinde gösterilmiştir(Wikipedia, 2015).

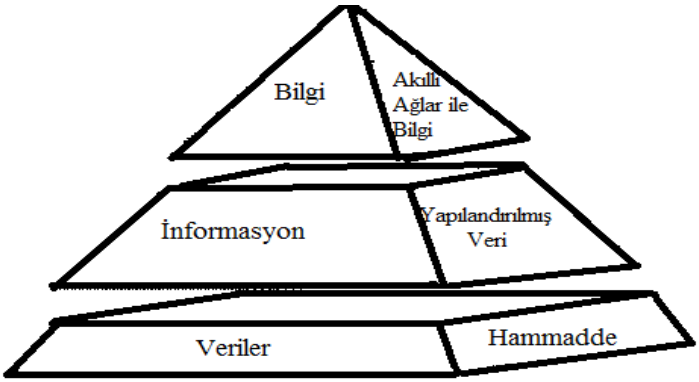

2.3.2.Bilginin Verimlilik ve Karlılığı

Teşebbüslerde verimlilik artışı sağlamak **("verimlilik-prodüktivite" sözcüğünün karşılığı olarak "geniş" ve "dar" anlamda olmak üzere iki biçimde tanımlanan bir kavram olup;geniş anlamda, ekonomik amaçlara ulaşmada araçların duyarlılık ve etkinliğini ölçen soyut bir kavram olarak, dar anlamda teknik açıdan verimlilik ile aynı anlama gelmekte ve üretim miktarı (çıktı) ile üretim faktörleri miktarı (girdi) arasındaki fiziksel ilişkiyi belirten bir kavramdır**(Ekodialog, 2008)**.)** ve buna bağlı olarak hem maliyetlerden tasarruf etmek ve karlılığı yükseltmek olası olup;bu amaçlara teşebbüslerde ulaşmak için kurumsal kaynak planlaması yapılır.

Kurumsal kaynak planlaması (KKP.=ERP.), bir teşebbüsün iş süreçlerini basitleştiren verimliliğini ve kârlılığını artırmak için; personelin-kişi/kişilerin, donanım ve yazılımın verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir yöntemidir. ERP, birçok yazılım uygulaması veya iki veya daha fazla benzersiz teşebbüs bölümü-departmanı tarafından gerekli verilerin sorunsuz dağıtılmasını sağlayan tek (ama daha karmaşık) bir yazılım paketi içerebilir (Techopedia, 2002).

Her departmana veya işletme alanına bağımsız olarak çalışırken merkezden yönetilmesine olanak sağlayan buprogram tek bir veri tabanı kullanılarak verilerin birlikte çalışabilirliği, artan iletişim ve artan veri güvenilirliği avantajının yanı sıra,kurumsal çapta karar vermenin kalitesini de arttırmaktadır. Örneğin, özel sipariş, satış departmanından envanter kontrolüne, daha sonra finansman ve imalat için faturalama aşamasına geçebilir. Bir ERP kullanan bu süreç, kolay bireysel sipariş izlemeyi mümkün kılan etkin ve sürekli bir dizi etkinliktir (Techopedia, 2002).

Öte yandan, teşebbüslerin başarılı olması,kritik başarı faktörlerine bağlıdır.Bu faktörler bir teşebbüsün,bir işyerinin veya bir kuruluşun hayatta kalması için bağlı olduğu spesifik faaliyetler, prosedürler veya alanları ifade etmekte olup;kritik başarı faktörleri her bir organizasyona özgüdür,mevcut iş ve gelecek hedeflerini yansıtacaktır. Bir kuruluşun kritik başarı faktörleri, iş analitiği uygulanarak belirlenebilir. Teşebbüs ortak ve sahipleri ile yöneticilere kritik başarı faktörünü belirlemelerine yardımcı olmak için tasarlanmış bir dizi yazılım tabanlı çözümler mevcut olup (Techopedia, 2002); Örneğin, kurumsal karar yönetimi yazılımı bir şirketin karar bölümünün alacağı kararlara yardımcı olmak için mevcut verilerini ve süreçlerini analiz ederek kurumsal kaynak yönetimi ile birlikte faaliyet gösterir.

Şu halde bilginin planlanması olmaksızın yada bu hususta bilgi yönetimine önem vermeksizin verimlilik ve karlılık tesadüflere kalmıştır. Bu durum kurumsallaşmasını tamamlayan teşebbüslerde söz konusu olmayıp,daha çok kişisel yönetimin yada kişilerin hakim olduğu teşebbüslerde görülmektedir.[4]

Son yıllarda bilginin maliyetlendirilmesi, karlılığı ve verimliliğinin daha iyi kavranabilmesi ve ölçümlenmesi amacı ile bilgi mühendisliği gelişmiştir. Bilgi Mühendisliği'nin görevi, dünya ve uzman bilgisinin karmaşıklığını düzenli bir yapıyla eşlemek ve bilgisayar destekli uygulamalarda kullanıcılara akıllı bir bilgi sisteminde sunmaktır (Wikipedia, 2015).

2.3.3. Faydanın Değerlemesi

İktisadilik (ekonomik olmak) kavramı ,en az-minimum harcama ile en çok-maksimum gelire ulaşmayı (mevcut araçlar ilemümkün olan en yüksek verimi elde etme ilkesini) ifade eder**.**Bir diğer ifade ile**; "İşletme faaliyetleri sonucunda elde edilen gelir ile bu gelirlerin elde edilebilmesi için katlanılan tüm maliyetlerin oransal sonucudur**(MuhasebeTürk, 2019)**."**Bunun için maliyetler, örgütsel çözümlemelerin hesapsal bağlantılı faydaları anlaşılır bir biçimde düzenlive belirli sayısal değerlerle izlenmelidir. Bu durum; önceleri varlıkların bölümleri ve bilgi yönetimi maliyetlerinin

[4]Bu hususlar daha sonraki bölümlerde daha detaylı açıklanacaktır.

belirlenmesinde geçerli olurken, bu kez bir defalık süre gelen maliyetlerin kontrol esaslarında da bilinmektedir (Herrmann, 2002).

Ancak faydanın değerlemesi "faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği konusunda,

-Faydanın ölçülebileceğine dair olan **"Kardinal Fayda Kuramı"** ve
-Faydanın ölçülemeyeceği sadece kıyaslama yapılabileceğine ilişkin **"Ordinal Fayda Kuramı"** olmak üzere iki kuram geliştirilmiştir. "Kardinal fayda yaklaşımında" fayda birim olarakölçülebilir kabul edilmektedir. Yani herhangi bir mal ya da hizmetin sağladığı fayda birim olarak ölçülebilmektedir ve bu fayda birimi olarak isimlendirilmektedir(Çil, 2017, s. 6)."

Faydanın değerlemesinde ekonomik anlam olarak harcamalara bağımlılık söz konusudur. Belirlenen bir dönemde girişlerin sayısal değeri (veri bankaları, intranet) ya da video-pover point konferanslarına olan talepleri sayısı-sıklık derecesi ifade edilmekle beraber özel bir karaktere de sahip olabilir. Minimal kullanımların oluşumu, söz konusu olan projenin başarısızlığının nedeni olabilir. Kullanım sayısının sıklığı yada istek sayısının yüksekliği, maliyetlerin yüksek olması sonucu doğurmakla birlikte projenin karlı olması durumunda aksine yararda sağlayabilir. Buna ek olarak faydaların mülahazasının sonucu olarak, önce giriş-oluşum zamanı belirlenmelidir. Eğer, bilgi tabanlı olarak tanımlanan değerler ve harcamaları yararlı içeriğe haiz olabilirse, bu durumda çalışanların kullanımları kabul edilir ve kullanıma alışılır (Herrmann, 2002). Çünkü; "Tüketicinin amacı, mal ve hizmet tüketerek en yüksek fayda düzeyini sağlayan mal bileşimlerini seçmek olup;buradaki asıl husus tüketicinin hangi miktarlarda mal tüketmesi durumunda elde ettiği faydayı maksimize edeceği gerçeğidir.Fayda maksimizasyonu kuralı adı verilen bu kurala göre, tüketici bir mal için harcadığı paranın marjinal faydası bir başka mala harcadığı paranın marjinal faydasına eşit olduğu mal bileşimi tercihi ile faydayı maksimize eder. (Bir ayranının marjinal faydası 330 ml./Bir ayranın birim fiyatı) = (bir simitin marjinal faydası/bir simitin birim fiyatı) (Mischievous, 2016)."

Bilgi yönetimine giriş ve yapısındaki hatalar bir süre sonra kendiliğinden fark edilir. Doğrudan maliyet fayda karşılaştırılmasında, bilgi yönetiminin fayda faktörlerinin ölçülmesinde zorlukla karşılaşılmaktadır. Hızlı uygulamalar ve çözümlemelerde daha iyi bilgi dağılımı aynen bir intranet girişi veya posta bildirimlerinde bulunmakta olup, hızlı kabuller ile kısa süreli amorti edilir. Daha iddialı projelerde bunun yanı sıra daha büyük çevre ile zaman faktörleri öğrenme ve örgütsel süreçlerde ortaya çıkar. Bir maliyet yüksekliği söz konusu olur ve bir gelir yada faydanın görülmesi ise, daha sonraki dönemlerde söz konusudur.Aynı zamanda dikkatlerin teşebbüste bilgi yönetimi üzerine yoğunlaştırılması sonucunda faydalar ortaya çıkmakla birlikte bu durum ekonomik olarak göstergeler yönünden güçlük yaratabilir. Ortaya çıkan faydalar şunlardır (Herrmann, 2002):

-Teşebbüse Faydaları,
-Müşterilere Faydaları,
-Çalışanlara Faydaları.

Bilginin ekonomik değere sahip olabilmesi, yani bilgiden fayda sağlamak için, bilginin üretim ve dağıtım basamağında doğru olmayan bilgiye yer verilmemelidir. Bilgi tüketicilerinin doğru kararlar alabilmesi ve hedeflerini gerçekleştirebilmedeki başarıları kullanılan bilginin doğruluğuna ve güvenilirliğine bağlıdır (Herrmann, 2002).

2.3.3.Teşebbüs Stratejileri Ve Bilgi Yönetimi Arasındaki İlişkiler

Teşebbüs stratejileri açısından bilgi yönetimi **"Knowledge Management",** dilimize bilgi ekonomisi **"Knowledge Economy",** kavramından geçmiş olup, bilgi ekonomisi içinde yer alan bir alt kavramdır. Zira bilgi ekonomisi bir üst kavramdır, makro düzeyde önemli bir anlama sahip olup ulusal ve uluslararası düzeyde bilgi yönetimini ifade eder. Yönetimin temelinde mikro açıdan işletme kaynaklarının, makro açıdan ülke-ulusal kaynakların belirlenen hedefler doğrultusunda tedariki, optimal bileşimde kullanılması ve kontrolü söz konusudur.

Bilginin ekonomik değerini ifade etmekte ve bilginin insanla ilgili bir kavram olması nedeniyle bilgi ekonomisi **"İnsana ait bilimsel, sistematik ve organize bilginin üretime, tüketime ve paylaşıma uygulanmasını konu alan faaliyet biçimi"** şeklinde ifade edilmiştir (Özen, Kartal, Koçoğlu, & Erol, 2014, s. 13-28).

Karlılık farkı yaratacak ya da karı artıracak strateji teşebbüsün kaynaklarına ve yeteneklerine bağlı olarak oluşturulmalıdır. Bir diğer ifadeyle, karlılık piyasaya-pazara hakim olarak (tekelci teşebbüs) değil, kaynakların etkin kullanımının sağlayacağı üstünlükten ortaya çıkmalıdır. Kaynaklar teşebbüslerin üretim sürecinde kullandığı değerler-girdilerdir. Yetenekler ise, geniş anlamda teşebbüsün sahip olduğu kaynakların en olumlu (karı en yüksek maliyeti en düşük) sonuca ulaşacak biçimde kullanılmasıdır (Frankfurher Allgemeine Zeitung, 2006, s. 20).

Öte yandan tüm kaynakların ve yeteneklerin verimli kullanımı veya değerlendirilmesi gerekir.**Verimlilik çok çalışmak değil, etkin çalışmaktır.** Bunun yolu planlamadan geçmektedir. Çünkü verimlilik teşebbüs açısından

-Teşebbüs genel performansının ölçülmesi,

-Ölçülen genel teşebbüs performansının rakip teşebbüslerle karşılaştırılması ve stratejilerin oluşturulması,

anlamı taşımakta ve yönetimin başarı göstergelerinin en önemlilerinden birisi olarak göz önüne alınmaktadır.

Çünkü, stratejide esas olan, arzulanan ve istenilen sonuçlara ulaşmaktır. Stratejiler aynen planlarda olduğu gibi, belirli bilgilere sahip olarak ya da bilgilerin son derece yetersiz olduğu ileri derecede belirsizlik altında yapılır. Stratejide de işletme ve onun içinde yaşadığı çevre dikkate alınır. Ne var ki, strateji plandan daha dinamiktir ve işletmenin ulaşmak istediği sonuçları etkileyebilecek rakip veya rakiplerin olası faaliyetlerinin de göz önüne alınmasını gerektirir. Kısaca strateji, rakiplerin faaliyetlerini de inceleyerek, amaçlara varmak için belirlenmiş, nihai sonuca odaklı, uzun dönemli, dinamik kararlar topluluğudur (Ünsar, 2007, s. 698).

Bu açıdandikkate alındığında, teşebbüs yönetimi belirlenen kısa ve uzun vadeli hedeflere ulaşmak amacı ile birçok strateji geliştirmekte olup; buna bağlı olarak teşebbüs stratejilerinin en doğru biçimde belirlenmesi ve özelliklerinin tam olarak bilinmesi gerekmektedir. Yönetsel stratejilerin genel özellikleri şunlardır (Eren, 1979, s. 3-17):

- **Strateji, bir analiz etme sanatıdır**.
- **Strateji amaçlara bağlı bir unsurdur**.
- **Strateji işletmenin çevresiyle eytişimsel ilişkilerini düzenler.**
- **Strateji devamlı olarak tekrarlanan (rutin) işlerin aksine uzak geleceğe bağlı bir düzeni ilgilendirir.**
- **Strateji işletmenin bütün finansal ve beşeri kaynaklarını uyuşum içinde yöneten ve faaliyete geçiren bir unsurdur**.
- **Strateji karmaşık ve dinamik bir organizasyondabeşeriunsuru (çalışanları) cesaretlendirme ve harekete geçirme aracıdır**.
- **Strateji karmaşık (kompleks) ve dinamik bir çevrede (ortamda) işletmenin faaliyet sahalarını belirler.**

Bu özelliklerine göre başlangıçta soyut bir kavram olan strateji, **somut bir kaide yönetimi ve yönetim etkisi şekline** dönüşmektedir. O halde strateji, muhakeme yapmanın, geleceği öngörmenin ve yönetimin iyileştirilmesinin bir aracıdır. Kısaca büyüme ve dinamizm sağlayan en iyi araçtır.

-"Strateji, üst yöneticilerin yaptıkları ve örgüt için çok önemli şeylerdir.
-Strateji misyon ve amaçları gerçekleştirecek yönü oluşturan temel kararlardır.
-Strateji;Örgüt ne yapmalı?Ulaşmak istenen neticeler nelerdir? ve
-Bunları nasıl gerçekleştirebiliriz? sorularına cevap arar(Nickols, 2012)**."**

-"Strateji vizyon ve yönü oluşturan bir perspektiftir.

- Özel ürünler ve hizmetleri bir pazara sunma kararlarını yansıtan bir pozisyondur.

- Nasıl sorusuna cevap veren ve buradan oraya ulaşmayı sağlayan bir plandır."

Daha geniş açıdan değerlendirildiğinde strateji beş özelliği ile açıklanabilir.Bunlar (Institute for Manufacturing, 2016);

-Plan,
-Desen/Örüntü
-Pozisyon
-Perspektif,
-"Şirket stratejisi bir firmada hedefleri ve ürünleri ve bu hedefleri gerçekleştirecek planları belirleyen kararlar manzumesidir.Bir diğer ifadeyle; "İşletmenin hangi işi yaptığını veya yapmak istediğini: ne tür bir işletme olduğunu veya olmak istediğini tanımlayan amaç, hedef ve görevlerin tümü ve bunları gerçekleştirmek için gerekli yöntemlerdir(Ünker, 2017).

Teşebbüsler bir yandan kendi faaliyetleriyle mamullere farklı özellikler kazandırmaya çaba sarf ederken öte yandan, üretim süreçlerini geliştirerek (iyileştirmeler yaparak) verimliliklerini (performanslarını arttırmak başarılarını yükseltmek) arttırarak maliyetlerini azaltmağa odaklanmışlardır. Buna bağlı olarak ta; bilgi ve gelişim teknolojilerini çalışma hayatlarında daha üretken ve etkin kullanmanın yolları üzerine düşünmeye başlamışlardır. Böylece verimlilik artışı sağlanarak daha fazla bir katma değer yaratılabilecektir. Bilişim olmaksızın üretkenlik ve verimlilik sağlayacak unsurları doğru bir biçimde yönlendirmek olanaksızdır. Bilim ve teknoloji günümüzde öyle ileri

gitmiştir ki; Higgs Bozonun ("God Damn Particle- Lanet Olası Parçacık" olarak isimlendirilen; fakat daha sonra argo içerikli olması nedeniyle"Tanrı Parçacığı-Tanrı Çekirdeği) adı verilen atom altı bir parçacık keşfedilmiştir (Milliyet Gazetesi, 2013).

Ancak tüm bu amaçlara ulaşılmasında alınacak stratejik kararlar stratejik yönetimin önemini ortaya koymaktadır. Stratejik yönetim, bir organizasyonun amaçlarına ulaşabilmesi için etkili stratejiler geliştirmesini, bunların planlanmasını, uygulanmasını ve kontrolünü ifade eder. Bir başka ifadeyle, stratejik yönetim, yoğun bir rekabetle yüz yüze bulunan şirketlerin rakipleri ile yarışabilmeleri için ne yapmaları, ne tür stratejiler izlemeleri gerektiğini inceleyen bir araştırma alanıdır. Stratejik yönetimin asıl amacı stratejiler oluşturmak, bunları uygulamak ve sonuçlarını denetlemektir (Aktan, Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, 2008, s. 6).

Öte yandan, bilginin iyi yönetimi ve bilgi teknolojilerinin zamanında kullanımıyla çalışanların, yöneticilerin öğrenmesi hızlanır ve işletme stratejilerinden beklenenlere daha hızlı ulaşılır. Bunun içinde; çeşitli metinler, rakamlar, şekiller ve semboller kullanılarak hazırlanan ve bilgi kaynakları ile bilgiye gereksinim duyanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan temel bir erişim aracı olan bilgi haritaları**(çalışanların bilgi ve yeteneklerinin haritası)** çıkartılmalıdır.

Kuruluşun bilgi kaynaklarının bir haritasının çıkarılması ise, bilgi kaynaklarını düzenleme sürecinin zirvesini ve en önemli parçasını oluşturur. Bilgi haritaları genellikle kuruluş içerisinde tanımlanmış, sınıflandırılmış, düzenlenmiş ancak farklı ortamlarda ve yerlerde bulunan bilgiye nasıl ulaşılacağını ortaya koymak amacıyla hazırlanır. Bilgi haritaları bilginin bulunduğu yeri gösterir ama bilgiyi içermez. Bu bilgi deposu değil, yalnızca bir rehberdir. Bilgi haritaları tipik olarak bilgileri ve veri tabanlarını olduğu kadar insanları da gösterir. Bu bakımdan bilgi haritaları, örtük bilgiye erişimi sağlayan en önemli araçtır ve kuruluşlardaki insanlara bir konuda uzmanlığa gereksinim duyduklarında nereye gideceklerini gösterir. Genel olarak normalde ulaşılması zor bilgilere bu haritalar kolayca erişebilme fırsatı sunar (Özdemirci & Aydın, 2007).

Ancak burada muhasebe yönünden bir olumsuzluk söz konusudur. Çünkü muhasebenin ürünleri olan finansal tablolarda **entelektüel sermaye (ve onun bileşenleri)** yer almamakta veya her geçen gün önemi daha da artan soyut kaynakları ve faaliyetlerine yeterince özen gösterilmemektedir. **Finansal sermaye,** bilançodan saptanıp öğrenilebilir. Yatırımlar, maddi varlıklar, alacaklar, nakit değerler (Mevcutlar + Alacaklar) bilançonun aktif yanında, öz sermaye ve yabancı sermaye (kaynaklar) pasif yanda yer almaktadır. Ancak çalışanlar ve onlara ait bilgiler, müşteri ilişkileri ve onlara ait bilgiler, tedarikçilere ait bilgiler, hisse senedi sahipleri ile yatırımcılar ve pazar açısından büyük önem taşımasına rağmen bilanço ve diğer mali tablolarda görülmez (Frankfurher Allgemeine Zeitung, 2006, s. 20). Oysa stratejik öneme sahip olan bu kaynaklar;

- ✓ **Finansal kaynaklar,**
- ✓ **Fiziki kaynaklar,**
- ✓ **Teknolojik kaynaklar,**
- ✓ **Teşebbüs imajı,**
- ✓ **Örgütsel ve yapısal kaynaklar,**
- ✓ **Beşeri kaynaklar**

olup, mali tablolara yansıtılamamaktadır. Bunun nedeni bu kaynakların, sayısal olarak belirlenmesi ve değerlerinin hesaplanması esnasında karşılaşılan güçlüktür. Oysa **teşebbüs değerinin** bir bütün olarak görülüp değerlendirilebilmesi için bu kaynakların mali tablolara aktarılması gerekmekte ve bu durum teşebbüsün karar alıcılarını etkilemektedir. Bunun yanı sıra, gerek maliyet fiyatının gerekse pazar fiyatının saptanması açısından bu güçlüğün giderilmesi stratejik yönetim muhasebesi açısından önemli role haiz olduğu hatırlanmalıdır.

4.Sonuç

Günümüz iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan olağanüstü gelişmelerin sonucu ticari yaşam, müşterilerin-tüketicilerin en ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Artık müşteriler- tüketiciler bilgisayarların başında yerlerinden kalkmaksızın yada akıllı cep telefonları aracılığı ile istedikleri anda ve yerde sanal alış veriş yapabildikleri gibi Google, Amazon, E-Bay vb. sitelerle her tür bilgiye ulaşabilmektedir.Zira tedarik zincirinin çok yaygın oluşu ve dijital ortamların bilgiyi toplaması,depolaması,değerlendirilmesi ve kullanılmasına olanak sağlaması teşebbüslere rekabet avantajı yaratmıştır.

Bununla beraber,bilginin müşteriler-tüketiciler tarafından hızla ve rahatça kullanılması tüketici bilincinin yerleşmesi ve gelişmesini hızlandırmıştır.Böylece her şeyin oldukça hızla değiştiği bu dönemde; bir yandan bilgi ve bilgi yönetimi; teşebbüslerin varlıklarının korunması ve büyütülmesi, pazar paylarının korunarak arttırılması, yeni pazarlara girilmesi ve en önemlisi rekabet edebilmenin en değerli aracı olup, öte yandan insan(müşteri-tüketici olarak) kolayca dilediği gibi alış veriş yapabilmesi bilgiye olan gereksinimi daha da önemli kılmaktadır.Yani **"Çağımız bilgi çağıdır"** ve **"Bilgi vazgeçilmezdir."**

Bu nedenlerle; teşebbüslerin hedef ve amaçlarına ulaşabilmesi için, teşebbüsün tümünde işbirliği sağlanmalı, uyumlu ve verimli bir iş ortamı içinde birlik ve beraberlikle hareket edilerek teşebbüsün rekabet gücünün yükseltilmesi zorunlu olup; teşebbüs avantaj yaratılarak rekabette avantajlı duruma geçilebilir. Bu ise; teşebbüslerin elde ettikleri yeni bilgilerle teknoloji geliştirme ve yenilik yaratmalarına bağlı olarak, bilgi ve bilgi yönetimi teşebbüsler için hayati bir öneme haiz olup; bilgi en etkili ve geçerli kaynaktır.

Teşebbüslerin, bu hedef ve amaçlarını gerçekleştirmesinde fiziksel, maddi ve beşeri kaynakları ile gayri maddi ve bilgi kaynaklarının tüketilmesinin hem faydası hem de maliyeti vardır. Bu kaynakların tüketilmesinin maliyeti; ayrı ayrı hesaplanabilmekte ve değişik maliyet hesaplama yöntemleri kullanılabilmektedir. Ancak bilginin maliyetin farklıdır ve hesaplanması oldukça zordur. Zira bilginin faydasını yada faydalı ömrünün süresini belirlemek neredeyse imkansız olmakla birlikte bilginin öncelikle düşünce olarak işlenmemiş-ham halinden kullanılmasına dek geçen sürede maliyeti hesaplanabilir.Ancak hesaplamada en önemli husus bilgiden faydalanma süresinin ve kaç kez faydalanıldığını belirlenmesidir.Çünkü bilgiler kaybolmaz ve eskimez-depolanabilir,ne zaman nerede nasıl kullanılacağı önceden kestirilemez, sadece kullanım değeri azalır.Bunlara bağlı olarak ta özel bir hesaplamaya gerek duyulmaktadır.

Verilerin gözlemi ve işlenmesinden oluşan bilginin maliyetinin doğru ve gerçek olarak belirlenmesi için, teşebbüslerde verimlilik artışı sağlamak ve buna bağlı olarak hem maliyetlerden tasarruf etmek ve karlılığı yükseltmek olası olup; bu amaçlara teşebbüslerde ulaşmak için kurumsal kaynak planlaması yapılır.

Öte yandan, teşebbüslerin başarılı olması,kritik başarı faktörleri olarak tanımlanan ve bir teşebbüsün,bir işyerinin veya bir kuruluşun hayatta kalmasında sadece kendisine özgü; spesifik faaliyetler, prosedürler veya alanları ifade eden mevcut iş ve gelecek hedeflerini yansıtan bu faktörlere bağlıdır.Bu amaçla bir teşebbüste kritik başarı faktörleri, iş analitiği uygulanarak;ortaklar,sahipler ve yöneticilere kritik başarı faktörlerini belirlemelerine yardımcı olmada tasarlanmış bir dizi yazılım tabanlı çözümler kullanılmaktadır.

Bilgi ve bilgi yönetiminin sağladığı faydalar, teşebbüsler/işletmeler, müşteriler/tüketiciler ve çalışanlara açısından büyük önem taşımakta olup;teşebbüsün varlığı,varlığını koruması ve sürdürmesiyle beklentileri karşılayabilecektir.Zira çağımız bilgi ve iletişim teknolojileri çağı olup,Endüstri 4.0 yaklaşımıyla İnsan-Makine işbirliği en üst düzeydedir. Hatta çok yakın gelecekte tüm faaliyetlerin yapay zekalarca gerçekleştirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Günümüzde genellikle tüm kişi/kişilerce çok sık aralıklarla kullanım bulan teknoloji, yeni bir mal veya hizmet üretilen ve ya mevcut mal ve hizmetlerin daha ucuz ve kaliteli biçimde üretimine olanak veren her türlü bilgi, beceri ve süreçleri kapsamasının yanı sıra mal ve hizmet üretiminin yanında yönetim, pazarlama ve benzeri hizmet ve bilgi konularında da en önemli rolün sahibidir. Teknolojik gelişme ve yenilikler, araştırmaya ve bilimsel bilgi birikimine bağlı olup, bilgi yönetimi ve teknoloji tüm teşebbüsler açısından büyük önem taşır.Bu durumda, teşebbüslerde bilgi ve bilgi yönetimi olmaksızın hedef ve amaçlarına ulaşılması çok zordur yada tesadüflere kalmış olmasının yanı sıra,verimlilik,karlılık, teşebbüs sermaye ve varlığının korunması ise olanaksızdır.Bu durum kurumsallaşmasını tamamlayan teşebbüslerde söz konusu olmayıp,daha çok kişisel yönetimin yada kişilerin hakim olduğu teşebbüslerde görülmekte olup, sonucunda ülkemiz ve dünyadapek çok teşebbüs ya faaliyetlerini azaltarak-sınırlandırarak küçülmekte ya da tasfiye edilmektedir.

Kaynakça

Çelik, O. (2014). *Yaşlılık Psikolojisi.* 2017 tarihinde Gri Psikiyatri Merkezi: http://www.gripsikiyatri.com/yaslilik-psikolojisi/ adresinden alındı

Çil, İ. (2017). *FAYDA TEORİSİ.* Temmuz 18, 2018 tarihinde docplayer: https://docplayer.biz.tr/53197960-Fayda-teorisi-prof-dr-ibrahim-cil.html adresinden alındı

Özdemirci, F., & Aydın, C. (2007). Kurumsal Bilgi Kaynakları ve Bilgi Yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi, 21.*

Özen, Z., Kartal, E., Koçoğlu, F. Ö., & Erol, Ç. S. (2014). Bilgi Ekonomisi Üzerine Bir Çalışma. *XVI. Akademik Bilişim Konferansı.* Mersin: Mersin Üniversitesi.

Aktan, C. C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. *Çimento İşveren Dergisi.*

Aktan, C. C., & Tunc, M. (1998). BİLGİ TOPLUMU VE TÜRKİYE. *Yeni Türkiye*, 118-134.

Aktan, C. C., & Vural, İ. (2005). Bilgi Çağında Bilginin Yönetimi. C. Aktan, & İ. Vural içinde, *Bilgi Çağı, Bilgi Yönetimi ve Bilgi Sistemleri.* Çizgi Kitapevi.

Andreä, K. S., Kühl, R., & Boland, H. (2011). Wıssensmanagement In Der Agrar Und Ernährungswırtschaft,. K. S. Andreä içinde, *Wıssenstransfer In Kooperatıonen Der Wertschöpfungskette.*

Atılgan, D. (2009). *Görüşler* (Cilt 1). Türk Kütüphaneciliği.

Austrian Research Centers/Forschungszentrum Seibersdorf. (1999). *Speziell dessen Wissensbilanzen von 1999 bis 2003*. Haziran 07, 2017 tarihinde Austrian Research Centers/Forschungszentrum Seibersdorf: http://www.arcs.ac.at/publik/fulltext/wissensbilanz/ARCS_Wissensbilanz_1999.pdf adresinden alındı

Betz, F. (2010). *Teknolojik Yenilik Yönetimi.* (Ç. P. Güran, Dü.) Tübitak.

CEN/ISSS Knowledge Management Workshop. (2004). *Europäischer Leitfaden zur erfolgreichen Praxis im Wissensmanagement.*

Ceylan, A. (2017). *Veri, Enformasyon ve Bilgi Arasındaki Farklar Nelerdir?* Temmuz 17, 2018 tarihinde Ayse Ceylan Öğretim Tasarımı: https://ayseceylanogtablog.wordpress.com/2017/02/14/ilk-blog-gonderisi/ adresinden alındı

Dictionarist. (2017). *Information.* Haziran 09, 2017 tarihinde Dictionarist: https://tr.dictionarist.com/ingilizce-turkce/information adresinden alındı

Ekodialog. (2008, Ocak 19). *Bilgi Ekonomisinin Özellikleri.* Mayıs 31, 2017 tarihinde Ekodialog: http://www.ekodialog.com/Makaleler/bilgi-ekonomisinin-ozellikleri.html adresinden alındı

Ekodialog. (2008). *Bilgi Ekonomisinin Gelişimi.* Mayıs 31, 2017 tarihinde Ekodialog: http://www.ekodialog.com/Makaleler/bilgi-ekonomisi-bilgi-iscisi.html adresinden alındı

Ekodialog. (2008). *Verimlilik Nedir, Verimlilik Çeşitleri, Verimlilik Ölçümü.* Temmuz 21, 2017 tarihinde Ekodialog: http://www.ekodialog.com/Konular/Verimlilik_nedir.html adresinden alındı

Eren, E. (1979). *İşletmelerde Stratejik Planlama.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.

Ertürk, S. (1981). *Tutum ve Demokrasi.* Ankara.

Forschungsinstitut Betriebliche Bildung. (2015). *Die Wissenstreppe*. Haziran 07, 2017 tarihinde Forschungsinstitut Betriebliche Bildung: http://qib.f-bb.de/wissensmanagement/thema/wissen/wissenstreppe.rsys adresinden alındı

Forschungsinstitut Betriebliche Bildung. (2015). *Wissensmanagement bisher – Historie*. Haziran 06, 2017 tarihinde Forschungsinstitut Betriebliche Bildung: http://qib.f-bb.de/wissensmanagement/thema/historie/historie.rsys adresinden alındı

Forschungsinstitut Betriebliche Bildung. (2015). *Ziele des Wissensmanagements*. Haziran 06, 2017 tarihinde Forschungsinstitut Betriebliche Bildung: http://qib.f-bb.de/wissensmanagement/thema/ziele/ziele.rsys adresinden alındı

Frankfurher Allgemeine Zeitung. (2006, October Montag). *Frankfurher Allgemeine Zeitung*(252), s. 20.

Gökçen, H. (2011). *Yönetim Bilgi Sistemleri, Analiz ve Tasarım.* Ankara.

Herrmann, C. (2002). *Kosten und Nutzen von Wissensmanagement-Projekten in Unternehmen.* Community of Knowledge: http://www.community-of-knowledge.de/beitrag/kosten-und-nutzen-von-wissensmanagement-projekten-in-unternehmen adresinden alındı

IKM Lab.(İndividual Knowledge Managemen Lab.)WM 2001. (2001). *Professionelles Wissensmanagement: Erfahrungen und Visionen.* IKM Lab: http://wm2001.aifb.uni-karlsruhe.de adresinden alındı

İnce, M., & Oktay, E. (2006). Bilginin Bir Stratejik Güç Olarak Önemi ve Örgütlerde Bilgi Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, 9*(10).

Ünker, Ü. (2017). *STRATEJİ NE DEMEKTİR ?* Haziran 10, 2017 tarihinde Ümit ÜNKER: https://www.umitunker.com/strateji-strateji-strateji-strateji/ adresinden alındı

Ünsar, S. (2007). Uluslararası İşletmelerde Üretim Stratijeleri. *Journal of Yasar University, 2*(7).

Institute for Manufacturing. (2016). *Mintzberg's 5 Ps for Strategy*. Temmuz 18, 2018 tarihinde Institute for Manufacturing: https://www.ifm.eng.cam.ac.uk/research/dstools/mintzbergs-5-ps-for-strategy/ adresinden alındı

Kevuk, S. (2008). *Bilgi Ekonomisi Nedir? Bilgi Ekonomisinin Özellikleri.* Nisan 2015, 20 tarihinde Ekodialog: https://www.ekodialog.com/Makaleler/bilgi_ekonomisi.html adresinden alındı

Kim, S.-Y., Suh, E., & Hwang, H. (2003). Building The Knowledge Map: An İndustrial Case Study. *J. Knowledge Management*.

Laham, A. A. (2016). *Organisationales Wissensmanagement-Eine strategische Perspektive.* München: IKB Lab.

Litzbauer, R. (2003). *Wissensbilanz-Ein innovatives Konzept des Wissensmanagements zur Evulation und Visiulasierung immatrieller Vermögenswerte.* Diplomica Verlag.

Mertins, K. (2013). *Messung und Bewertung von intellektuellem Kapital.* Haziran 08, 2017 tarihinde Hcm-magazin: https://www.hcm-magazin.de/messung-und-bewertung-von-intellektuellem-kapital/150/10834/204177 adresinden alındı

Milliyet Gazetesi. (2013). *'Ateistim, Tanrı Parçacığı demeyin'*. Haziran 10, 2017 tarihinde Milliyet: http://www.milliyet.com.tr/gundem/ateistim-tanri-parcacigi-demeyin-1690988 adresinden alındı

Mischievous. (2016). *fayda maksimizasyonu*. Temmuz 18, 2018 tarihinde Kutup Sözlük: https://www.exkutupsozluk.com/551745/fayda-maksimizasyonu adresinden alındı

MuhasebeTürk. (2019). *İktisadilik Nedir*. Haziran 20, 2019 tarihinde MuhasebeTürk: https://www.muhasebeturk.org/nedir/iktisadilik-nedir-ne-demek adresinden alındı

Nickols, F. (2012). *Strategy: Definitions and Meaning*. Temmuz 18, 2018 tarihinde Nickols: https://nickols.us/strategy_definition.htm adresinden alındı

Schimmel, A. (2002). *Wissen und der Ungang mit Wissen in Organisationen*. Dresnen.

Schindler, M. (2002). *Wissenmanagment in der Projectabwicklung*. Köln: Josef Eul Verlag.

Sekman, M. (2012). *Bilgi yönetimi !* Haziran 06, 2017 tarihinde Kişisel Gelişim Merkezi: https://www.kigem.com/bilgi-yonetimi.html adresinden alındı

Selvi, Ö. (2012). Bilgi Toplumu, Bilgi Yönetimi ve Halkla İlişkiler. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Mart*(3).

Sollberger, B. A. (2009). *Diversität Im Wissensmanagement: Hürde Oder Erfolgsfaktor?* Temmuz 11, 2018 tarihinde Wissensmanagement: https://www.wissensmanagement.net/zeitschrift/archiv/archiv/heft/artikel/diversitaet_im_wissensmanagement_huerde_oder_erfolgsfaktor.html adresinden alındı

Springerprofessional. (2016). *wissensmanagement*. Haziran 07, 2017 tarihinde Springerprofessional: https://www.springerprofessional.de/wissensmanagement/fokus-wissensmanagement/6622974 adresinden alındı

SpringerProfessional. (2017). Haziran 08, 2017 tarihinde SpringerProfessional: https://www.springerprofessional.de/die-wissenstreppe-information-wissen-kompetenz/6953342 adresinden alındı

Tağraf, H. (2002). Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi. *C.U. İİBF Dergisi, 3*(2).

Techopedia. (2002). *Critical Success Factor (CSF)*. Temmuz 20, 2017 tarihinde Techopedia: https://www.techopedia.com/definition/28029/critical-success-factor-csf adresinden alındı

Techopedia. (2002). *Enterprise Resource Planning (ERP)*. Temmuz 20, 2017 tarihinde Techopedia: https://www.techopedia.com/definition/1508/enterprise-resource-planning-erp adresinden alındı

Tonta, Y. (2004). Bilgi Yönetiminin Kavramsal Tanımı ve Uygulama Alanları. *Kütüphaneciliğin Destanı Sempozyumu*. içinde Ankara.

Varım, S. (2001). Teknoloji, Yenilik ve Bilgi Ekonomisi. *Ege Akademik Bakış, 1*(1), 192-201.

Vestel A.Ş. (2012). *Yönetim Sistemleri Politikamız*. İstanbul.

Vollmar, G. (2016). *Herausforderung Wissen Messen– mit der Wissensbilanz eine gelöste Frage?* Temmuz 11, 2017 tarihinde Wissen-kommunizieren: https://www.wissen-kommunizieren.de/wp-content/uploads/2016/04/vortrag_wissensbilanz-conect-_wien_20060508.pdf adresinden alındı

Wikipedia. (2004). *Die freie Enzyklopädie Abschnitt: Informationsmanagement und Wissensmanagement*. Mart 09, 2012 tarihinde Wikipedia: http://de.wikipedia.org/wiki/Informationsmanagement_und_Wissensmanagement adresinden alındı

Wikipedia. (2015). *Wissen*. Temmuz 17, 2018 tarihinde Wikipedia: de.wikipedia.org/wiki/Wissen adresinden alındı

Wikipedia. (2015). *Wissensmanagement*. Temmuz 17, 2018 tarihinde Wikipedia: https://de.wikipedia.org/wiki/Wissensmanagement adresinden alındı

Çağının İlerici Sanatçısı Kurt Schwitters ve Merz Yapıtlarıyla Gelen Yeni Sanatsal Düşünce Üzerine[1]

Ayfer UZ [2]

Giriş

Sanat var olduğu dönemin ve var olduğu topluluğun önemli bir temsilidir ve her şey gibi çağlar boyunca sürekli yeni arayışları beraberinde getirerek ilerlemiştir. Teknolojinin, bilimin gelişmesi ile birlikte yol alan sanat giderek doğanın taklidinden çok kendi biçimsel yaratılarını ortaya koymuş ve geleneksel sanat yerini özgün düşünceye, yeni buluşa bırakmıştır. Her türlü kullanılmış malzemeyi estetik bir bütünlük içinde bir araya getirerek iki boyutlu, üç boyutlu eserler yapan dönemin yenilikçi sanatçısı Kurt Schwitters kendi özgün dilini sıra dışı malzemelerde bulmuş ve çağdaş sanatın temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmanın öncelikli amacı; çağdaş sanatın önemli isimlerinden biri olarak görülen **Kurt Schwitters**'ı tanıtmak ve onun çok yönlü düşünmeyi gerekli kılan sıra dışı eserleriyle ortaya koyduğu düşünceyi anlamaya çalışmaktır. Ayrıca sanatçının özgün yapıtlarının günümüze kadar ulaşan etkileri sayesinde çağdaş-güncel sanata katkılarına dikkat çekmek istenmiştir.

Araştırmada; sanatçının yaşam öyküsü ve sanat yolculuğunda etkilendiği sanat hareketleri ve özgün sanat anlayışına genel hatlarıyla çok kısa değinilmiştir. Daha sonra, Kurt Schwitters'ın Sanatsal Yaratımlarında önemli bir yeri olduğu için eserlerinde Dada hareketinin önemine vurgu yapılarak, resimden ve heykelden farklı, tamamen yeni bir sanat yapıtı kategorisine doğru giden Merz oluşumuna yer verilmiştir.

Verilerin toplanması "genel tarama" modeli çerçevesinde; konuyla ilgili kitaplar, dergiler ve internet kaynaklarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasından ve sanatçının eser görsellerinden elde edilen veriler "betimsel analiz" yöntemiyle çözümlenmiş ve sonuca gidilmiştir.

Kurt Schwitters (1887-1948)

Schwitters 1887 yılında Almanya'nın Hannover kentinde dünyaya gelir ve burada Güzel Sanatlar Okulu'nu bitirdikten sonra Dresden ve Berlin'de eğitim görür. I. Dünya Savaşı'na katılır ve 1919'da yerleştiği Hannover'de Merz adını verdiği sanat yaklaşımını gerçekleştirir. Schwitters'in sanatında özellikle biçimsel olarak Bireşimci Kübizm'in etkisi görülür. 1920'de Arp ve öteki Alman Dada sanatçılarıyla işbirliği yapan Schwitters, "De Stijl" grubundan Theo Van Doesburg ile

[1] Bu bölüm, 23-24 Kasım 2019, tarihlerinde Türkiye, Ankara, **2.Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi** (ICHUS-2019)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuş, özet metinler kitabında yer almıştır.

[2] Ayfer Uz, Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Eğitim Fak. Güzel San. Eğ. Böl. Resim-İş Eğitimi ABD, Edirne, ayferuz@trakya.edu.tr

Hollanda'da bir Dada turu yapmış, 1930'larda Paris'te "Daire ve Kare" grubuna katılmış, daha sonra "Soyutlama – Yaratma" grubuyla işbirliği yapmıştır (Erzen, 1997, s. 1624-1625).

Sanatçı 1918'de Kübizm etkisiyle yaptığı denemelerinden kısa bir süre sonra tüm ilgisini kolaja yönlendirir ve yeni malzeme, içerik, yöntem yaklaşımını tanımlamak için Merz terimini (Kommerz'in kısaltması) ortaya koyar. Bu arada Schwitters, 1923'te Merz dergisini çıkarmaya başlar ve dergi 1932'ye kadar belirli bir düzeni olmaksızın yayımlanır (Thompson, 2014, s.166). "1932'ye değin 24 sayısını yayımladığı Merz dergisinde sanatın bir anlatım olduğunu ve her sanat alanının kendine özgü tinsel anlamlarla dolu bulunduğunu ileri sürmüş, sanatın işlevsel amaçlarını, doğayı yinelemesini yadsımıştır" (Erzen, 1997, s. 1624). Özellikle Merz olarak adlandırdığı sanatsal yaratımlarında Dada izlerinden çok ayrışımı yeni bir arayışla kazandığı avangard sonucu görmek mümkündür.

Sanatçı birçok farklı disiplinle çalışır, tasarımcı ve yayımcıdır. Ayrıca şiir, soyut tiyatro, fotoğraf, tipografya, müzik ve kabare denemeleri de yapmıştır. Merzbau (1923-37) onun üç "mimari" projesinden ilkidir (Graham-Dixos, 2010, s.469).

Dönemin zorlu koşullarının etkileri Kurt Schwitters'ın sanatsal ifade yeteneğini güçlendirdiği gibi yaşamsal zorlukları da beraberinde getirmiştir. "II. Dünya Savaşı ve Naziler'in Almanya'daki tutucu ve gerici etkileri (YOZ SANAT), Schwitters'in Norveç'e, oradan da İngiltere'ye yerleşmesine neden olmuştur. İngiltere'de kendisine verilen bir çiftlik binasında aynı şekilde bir uygulama yapan sanatçı bu ülkede ölmüştür" (Erzen, 1997, s.1625).

Kurt Schwitters'ın Sanatsal Yaratımlarında Dada İzleri ve Merz Oluşumu

Baştan beri bir ayağı hep Berlin'de olan Schwitters burada *Zürih'teki kuruculardan olduğu için "çekirdek dadacı" diye andığı ve hep yakın olacağı Hans Arp'la ve Raul Hausmann-Hannah Höch çiftiyle tanışır. 1918'deki ilk kolajlarında onların etkisi görülür. Bu arada Tristan Tzara ile yazışmaya başlar ve bunun sonucunda sanatçının işleri Tzara'nın derlediği, Zürih Dada'nın yayını Der Zeltweg'de yayınlanır. Fakat Berlin'deki Dada Kulübü'ne üye olmak için yaptığı başvuru, Kulübün başındaki Huelsenbeck ve Grosz tarafından reddedilir. Bunun üzerine sanatçı kendi hareketini ilan eder ve Merz, 1919 yılında Sturm Galerisi'nde açtığı ve ilk kez kolajlarını gösterdiği sergiyle ilgili Der Sturm'a yazdığı manifestoyu andıran kısa metninde işlerini Merzbilder, yani Merz-resimleri olarak tanımlar (e-skop Websitesi, 2016).*

Döneminde tüm dikkatleri üzerinde toplayan Dada hareketinden etkilenmemek yenilikçi bir sanatçı için sanırım mümkün değildir. "Kolaj ve asemblaj gibi tekniklere ağırlık veren, ifadede rastlantısallığı son derece önemseyen, Batılı olmayan kültürlerin 'primitif' ifadelerine ilgi duyan Dadacıların en büyük özelliği, sanat ile yaşam arasındaki sınırları yok etme arzusu ve bununla bağlantılı olarak gelişen sanat karşıtı tavırdır… "Ben" diyen Dışavurumculuklara karşı "Biz" diyen, çünkü kollektif bir bilinç oluşturmak isteyen Dadacıların bu 'biz'inde ortak bir üslup değil, ortak bir ruh hali vardır" (Antmen, 2010, s.124). Dadacıların derdi, sanatçının ortaya koyduğu sanat yapıtı değil, takındığı tavırdır (Yılmaz, 2005, s.110).

Dada hareketinin içinde yer alan sanatçılarda birbirine benzer belli bir üsluptan veya belli bir üslup arayışlarından söz edilemez ve böyle bir istekleri de bulunmamaktadır. Dada kabul görmüş her şeye karşı fikir üretir, eleştirir, bozar kısaca sınırları kaldırır ve sürekli yeni denemelere açık alanlar yaratır. Öyle ki; ortaya koydukları yapıtlarıyla bu sanatçıların ortak özelliklerinden çok farklılıkları öne çıkar. Dada düşüncesine yakın olmakla birlikte Zaten Dada'nın içine kabul edilmeyen Schwitters ise en dikkat çekici sanatsal yaratmalarla kendinden söz ettirmeyi başarmış ve onunki dada hareketinin

içinde özgün sanatsal yaratılarla zenginleşmiş tek kişilik bir hareket olmuştur. O nedenle Schwitters'in sanatı dadanın dışında başka bir yöne doğru evrilmiştir.

O döneme kadar görsel anlamda bir Dada sanatında, yani çöpten atık malzemeden kaynaklanan bir sanat ifadesi henüz yoktur. O ekolün öncüsü, Hannover'de yaşayan sanatçı Kurt Schwitters olmuştur. Çöplüklerde bulduğu; paslı çiviler, yırtık kumaşlar, eskimiş diş fırçaları, sigara izmaritleri, eski bisiklet tekerlekleri, kırık şemsiyeleri toplar ve bunları eski kartonlar ya da tuval üzerine yapıştırarak sanatını gerçekleştirir. Bunlardan bazılarını 'Atık Sanat' adıyla satmayı da başarır (Antmen, 2010, s.132). Dada düşüncesinin önem verdiği bir şey de bozmak, yıkmak sıradan olanı alıp işlemektir. Schwitters tam da bu düşünceye uygun davranmaktadır; çerden çöpten topladığı sıradan nesnelerle yola çıkmakta, oluşmuş bir yapıyı bir düzeni, kompozisyonu bozmaktan çekinmemektedir. Sanatının temeli buna dayanmaktadır ve o nedenle Schwitters Dada'nın yıkıcılığını, estetiğe karşı tutumunu kısaca öz itibariyle Dada düşüncesini benimsemiştir. Atık nesneler Schwitters'in yaratıcı zihnini harekete geçirmiş, kolaj, asamblaj tekniği ile iki ve üç boyutlu sanat eserlerine dönüştürmüştür. Ayrıca, "Atık Sanat" diye bir kavramı çağa taşımış ve sanat tarihine kazandırmıştır.

Sanatçının Berlin Dada grubuna kabul edilmemesinin nedenlerinden biri de gereğinden fazla zengin ve politika dışı bulunmasıdır. "Schwitters'in sınıfsal kimliği Berlin Dada grubunun solculuğuyla gerçekten de çelişiyordu. Öte yandan tıpkı Arp gibi sürekli sanat yapıtı üretiyordu. Ancak, anlamsızlık ya da anlam karşıtlığı üzerine kurulu bir sanat anlayışı olduğu için, bal gibi dadacıydı… Ayrıca, anlamsız ya da özel anlamlı sözcükleri yan yana getirerek ilginç kavramlar yaratıyor ve bunları kendi olanaklarıyla çıkardığı *Merz* adındaki dergisinde yayınlıyordu. Aslında *Merz* bulunmuş bir sözcüktü –tıpkı Duchamp'ın '*bulunmuş' nesneleri* gibi…" (Yılmaz, 2013, s.159). *Dada hareketi içinde tam anlamıyla yer edinemeyen sanatçının Dada ile başlayan sanatsal yolculuğu da giderek başka bir serüvene bürünür ve eserlerinde özgün bir dil geliştirerek bunu Merz tanımlamasıyla sanat tarihine kazandırır.*

Sanatçı, yayınladığı "Merz" isimli bildirgeden dolayı resimlerine "Merz resimleri" adını verir. Bu resimler, duyarlı renk bileşimleriyle ve yüzeylerindeki ritimle sanat bakımından yüksek bir düzeye erişmiştir (Sanat Tarihi ansiklopedisi, 1983, s.665). Schwitters hurda malzemelerle sanatsal yaratıcılığını birleştirerek gerçekleştirdiği Merz yapıtları ile gayri resmi Dada formu içinde çok kişisel, kendine özgü yeni bir yol bulmuştur.

Modern akımın en önemli yenilikçilerinden biri olarak kabul edilen Kurt Schwitters'in buluşu olan Merz Konstrüksiyonu- resimden ve heykelden farklı, tamamen yeni bir sanat yapıtı kategorisine giden atılmış önemli bir adımdır. Schewitters, Merz'i sade bir dille, dünyada oldukları haliyle kullanarak "yeni formları" ve "yeni şekillendirme yöntemlerini" yeniden keşfetmek olarak tanımlamıştır. Bu nedenle en önemli Merzbild (Merz Resmi) teknikleri kolaj ve montajdır. Her iki teknikle çalışılırken dokularına ya da renklerine göre değil, atölyede, sokakta çöp diye bir kenara atılmış, "bulunmuş" nesneler, parçalar kullanılmıştır (Thompson, 2014, s.166, 168).

Resim 1. *Kurt Schwitters - Merzbild, 1919.*

1919-1923 tarihleri arasında, yaptığı çalışmalarında kolaj, asamblaj tekniği öne çıkar. Resim 1, 2 ve 3'de görüldüğü gibi Merzbilder adını verdiği Merz resimlerinde tahta parçaları, metal, teneke, taş, tel, çivi, atık kağıt parçaları, kumaşları renkli tekniklerle uyumlu bir bütün içinde yan yana getirerek güzel kompozisyonlar kurmuştur. Üç boyutlu, iki boyutlu zengin malzeme içeren çalışmalarındaki önemli bir ayrıntı da estetik kaygılar içinde oluşturulan renk bütünlüğü ve armonisidir. Malzeme çeşitliliği arttıkça bunları estetik düzeyde bir araya getirmek oldukça zor olmasına rağmen, Schwitters eserlerinin rengiyle dokusuyla, kompozisyon kurgusuyla son derece ilgi çekici estetik görünümlere ulaşmayı başarmış ve izleyeni hayran bırakmıştır.

Resim 2. Kurt Schwitters -*Merzbild - Rossfett*, 1919.

Resim 3. Kurt Schwitters -*Merzbild* 1921.

Sanatçının çalışmalarında; parça bütün ilişkisinin yanı sıra transparan kılma özelliğinin hangi elamanlarla, ne şekilde yüzeyleri şekillendirdiğine dair göstergelerle de karşılamamızı sağlar. Merz resimlerinde "Fütürizm"in çizgisel boyutlarını görmemizin ötesinde, boşlukları yüzeyler üzerinde dolduran elamanların bir kompozisyon bütünlüğü içinde soyut bir dile ulaştığına da tanık oluruz. Hemen her türlü malzemenin Merz resimlerine girmekte zorlanmadığı, bunun yanında boya ile üç boyutlu malzeme arasındaki ilişkinin yapıt algısını grafik olandan çıkarıp, resim olana ulaştırdığı dikkat çeker (Eroğlu, 2014, s. 63).

Kurt Schwitters'ın Merz Hakkında Düşüncesi

Sanatçı Merz hakkındaki düşüncesini şu kelimelerle anlatır: "Merz, sanatsal yaratıcılık adına tüm zorunluluklardan kurtulmayı simgeliyor. Tabi bahsettiğim bu özgürlük, kısıtlama olmaması demek değildir; sıkı bir sanatsal disiplinin ürünüdür" (Thompson, 2014, s.167). Sanatçının ortaya koyduğu yapıtlara bakıldığında klasik, kabul görmüş sanatsal arayışların çok uzağında hatta tedirgin eden düzenlemeleri, montajları, kolaj ve asamblajlarıyla karşılaşılmaktadır. Onun için sanatsal yaratmada sınırlar aşılmalı, özgürce düşünceler ortaya konulmalı, herhangi bir tanımlamaya sıkışıp kalınmamalı. Zaten Dada hareketinin başat özelliği de her türlü geleneğe meydan okumak, bozmak eleştirmek değil miydi?

"*Merz* onun kendi sanatının tanımsızlığını adlandırmak için bulduğu, şiirlerindeki gibi hurda bir sözcüktür. Dada'ya bir naziredir ve onun gibi anlamsızdır. Schwitters'i hem Dada'ya bağlar, hem diğer Dada fraksiyonlarından ayırt eder" (Artun, 2012).

Schwitters'in 1920 tarihli "Merz'den" manifestosu Merz fikrini ve bunun Dada'yla çatışmasını açıklar. Bu manifestoda sanata yönelik bazı düşünceleri şöyledir: "Bugün bana öyle geliyor ki, bir sanat eserinde ifade için çabalamak bile sanata zararlı. Sanat asli bir kavramdır: tanrı gibi yüceltilmiş, hayat gibi açıklanamaz, tanımlanamaz ve amaçsız. Sanat eseri, öğelerinin sanatsal olarak değerlendirilmesi sayesinde varlığa gelir. Ben yalnızca nasıl sanat yaptığımı bilirim, yalnızca malzemelerimi bilirim, ne içini bilmem.

Malzemelerin ne olduğu asli değildir, ben kendim nasıl asli değilsem öyle. Asli olan yalnızca biçim vermedir. Malzeme önemsiz olduğundan, resim hangi malzemeyi gerektirirse onu kullanırım. Farklı türden malzemeleri kendi aralarında uyumlu kılarak, sırf yağlıboyayla resim yapmaya göre daha üstün bir durum elde ederim; zira renk üzerine renk uygulamanın yanı sıra, çizgi üzerine çizgi, biçim üzerine biçim vs. hatta malzeme üzerine malzeme uygularım- örneğin çuval bezi üzerine ahşap. Bu sanatsal yaratma tarzını doğuran dünya görüşüne "Merz" adını veriyorum… " (Artun, 2013, s.157). Asli olan biçim vermektir diyen sanatçının ortaya koyduğu çalışmalarında resim-heykel tanımlamasıyla da sınırlama yapılamaz. Merz'de renk de, biçim de, üç boyutluluk da vardır. Sanat yapıtında resim heykel sınırlaması esas olarak sanatçının özgürlüğünü, yaratma alanını daraltır. O nedenle Schwitters'in yapıtlarında bu daraltılmış sınır her açıdan yıkılmıştır. Merz bir bakıma deneyseldir, üzerine ilave edilen her nesneyle kendini güncellemekte, eklenen her parça yeni bir oluşuma yeni görünüme ve yeni düşüncelere doğru devam etmektedir. Nerede bitecek bu tamamen sanatçının bitti dediği yerdir. "Kurt Schwitters 'sanatçının tükürdüğü her şey sanattır' der. Bir eseri sanat yapan biçimi, konusu, içeriği, türü ve yansıttığı ustalığı değil, sanatçının onun sanat olduğunu bilmesidir" (Lynton, 1982, s.120). Ortaya çıkan yapıta ilişkin dışardan görülenler, izlenimler, yorumlar, eleştiriler, değerlendirmeler Schwitters'in ilgi alanına girmemektedir. O yaşamın doğallığı içinde kendi sanatını yaşamaktadır.

Merzbau (Merz Binası)

Sanatçının çeşitli malzemelerin bir araya getirilerek gerçekleştirdiği kompozisyonlardan ortaya çıkan küçük kolaj resimlerinin yanı sıra asıl dikkat çeken işleri yaşadığı evin mekanında başlayan çalışmaları olmuştur. Öyle ki bu mekana müdahalesi üç boyutlu, iki boyutlu atık malzemelerin yerleştirilmesiyle başlamış ve giderek gelişmiştir. Sonunda bu düzenleme bütün mekana yayılmış, mimari yapı sanat yapıtına dönüşmüş ve sanatçının en iddialı, en önemli eseri olarak kabul görmüştür.

"Merzbau'nun çıkış noktasının Schwitters'ın 1917 ve 1923 yılları arasında yaptığı üç Merz sütunu olduğu düşünülür. Bu üç sütunun en kayda değer olanları son versiyonunda oğlu Gert'in ölüm maskını eklediği *Merz Sütunu* (1920-23) ve Erotik Istırap Katadrali alt başlıklı Büyük Sütun'dur (1923)" (Thompson, 2014, s.169).

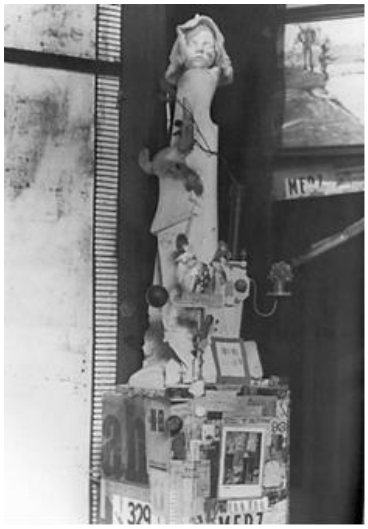

Resim 4. *Hannover "Merzbau" (Merz Sütunu), 1923*

Sanatçının kendi yaşamında iz bırakmış her türlü kullanılmış nesnenin sütuna üst üste eklemiş olduğunu görülmektedir (Resim 4). Rastlantısal gelişen bu düzenleme de yaşam gibi doğallığı içermekte tesadüfleri değerlendirmektedir. "Schwitters'e göre yaşamı rastlantılar oluşturmaktadır; sanat yapıtı da yaşam-atılımının bir ürünüdür, geçiciliği içinde, doğan, büyüyen ve yok olan bir varlıktır (İpşiroğlu ve İpşirğlu, 1978, s.102-103). 1917 yılında ilk gerçekleştirdiği Merz Sütunu; çeşitli atık malzemelerden, kağıtlardan, kumaşlardan, dergilerden veya üç boyutlu değişik materyalden oluşan parçaların evin içindeki bir sütuna rast gele üst üste eklenmesinden oluşur ve gün geçtikçe devam eden eklemelerle bu sütun heykel görünü almaya başlar. İlk sütün ve diğer sütunlar buna eklenerek Merzbau'ya başlanmış olur. Yaşanmaya devam edilen bir mimari mekanın sanat nesnesi olarak sürekli güncellenmesi ile ortaya çıkan eser o güne kadar görülmedik yenilikleri içeren bir ilk olarak daha sonra sanat tarihinde yerini alır.

Özellikle yapıldığı dönemde sanat çevrelerinde şaşkınlık uyandıran, tepkilere yol açan, eleştirilen Merz Sütunu ile Sanatçı ne söylemek istiyordu? Yapıcı düşünmenin özgür yaratıcılık ortamında doğan bu yapıt, sanatın sonunun geldiğini mi haber veriyordu, yoksa yeni bir başlangıcı mı (İpşiroğlu ve İpşiroğlu, 1978, s.104).

Sanatçı önce Hannover'deki evinin üç katındaki odalarda ve daha sonra Norveç ve İngiltere'de Merz örnekleri oluşturmuştur. Hannover'deki Merz yapıtının 'erotik yoksulluğun katedrali' olarak adlandırılması Schwitters'in bunu geçici bir heves sonucu yapmadığını gösterir. Sanatçı bütün bu kırık dökük parçaları, hayatın saldırılarına karşı bir dayanak olarak bir araya getir. Duyduğu özlem ve savunma gereği Schwitters böyle bir yol seçer (Lynton, 1982, s.146). Sanat aracı bir bağ olarak yaratıcısının duygularına görsellik kazandırırken bireysel sorgulamayı da gerçekleştirir. Her sanat eseri gibi Schwiters'in karmaşık duygularının ifadesi olan eserleriyle kuracağımız bireysel bağ ile yaşamdaki tüm oluşumlarla, acılarla, sorunlarla, iyi, kötü ve güzel duygularla yüzleşme gerçekleştirilir. Bu yüzleşme sanat nesnesi üzerinden kendi bireysel kimliğimizle kendimizi ve evreni sorgulamaktır. Sınırları zorlayan bu yeni sanat anlayışı geleceğe yeni bir bakış açısı getirecek ve tıpkı gerçek yaşam gibi durmaksızın değişecek ve gelişecektir.

Resim 5. Kurt Schwitters, Hannover, "Merzbau", 1932 (erotik yoksulluğun katedrali)

Resim 6. Kurt Schwitters, Hannover, "Merzbau", 1933 (erotik yoksulluğun katedrali)

1923 ve 1936 yılları arasında Honover'de gerçekleştirdiği ilk Merzbau, yaşamın her alanını tek bir simgesel, mimari temsilde bir araya getirme girişimidir. Oldukça mütevazi bir şekilde başlayan Proje daha sonra Schwitters'ın projeyi yarım bıraktığı 1936'da yapıt, ailenin Honover'daki evinin sekiz odasını kaplayacak kadar genişlemiştir. Hatta binanın dışına taşmış, bahçenin alt kısmındaki su kemeriyle birleşerek cepheyi kaplamıştır (Thompson, 2014, s.168). Yaşadığı mekanın içinde önce küçük adımlarla başlattığı bu çalışma doğan, büyüyen ve sonra tıpkı yaşamdaki gibi son bulan belki yok olan bir süreçle devam ederken şaşırtan, anlamı zorlaştıran karmaşık bir görünüme bürünmektedir. Zaten yaşamın kendi içinde çelişkileri ve karmaşası yok mudur? O halde sanatta yaşamın içinde merkezindedir. Adeta sanatın tanımını değiştiren Schwitters'in açtığı bu yol bireysellik, öznellik, özgürlük kavramlarının sanatta özel bir yere sahip olmasını ve yaratım serüveninde sınırların yıkılmasını yeni pencerelerin açılmasını sağlamıştır.

Sanatçının Merz binası dediği bu üç boyutlu mekanla sanat, yeni başlangıçları beraberinde getiren yeni bir yöne doğru evrilir. Tıpkı yaşam gibi karşı konulamaz değişim sanatın özünde vardır ve hep yeni, özgün ifadeye doğru yol alacaktır.

1936'da Schwitters Norveç'e kaçtığında kendi kaderine teslim edilen Merzbau Müttefik güçlerin hava saldırıları sırasında yok olmuştur (Graham-Dixos, 2010, s.469).

Sonuç

Sanatçının çağa damgasını vuran yapıtları; kolajlardan ve üç boyutlu yerleştirmelerinden oluşmaktadır. Döküntüleri, atık olarak görülen pek çok parçayı sanat yapıtını oluştururken kullanmaktan çekinmeyen Schwitters, sanatta geleneksel anlatımın dışına çıkarak sınırları zorlamıştır.

Bu zorlamayla sanatın anlatım dili çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Dada hareketiyle saldırıya uğrayan kabul görmüş sanat anlayışı yerini yeni oluşumlara, yeni düşüncelere özgürce ve korkusuzca bırakma cesaretini bulmuştur. Bu düşünce ve eylem özgürlüğünü sanatta başka bir boyuta taşımayı başaran Kur Schwitters farklılığıyla sanatın tanımını genişletmiş ve geleceğe yepyeni bir pencere açmıştır. İçinde her türlü karmaşayı barındıran bu oluşumla artık sanat ve sanat eseri konusunda başka düşünceleri, başka beklentileri, başka gerçekliği olan, derinliği ve felsefesi olan sıra dışı bir çağa işaret ediyordur. Schwitters'in *Merz* işleri 20. Yüzyılda ortaya çıkacak olan avangard sanatın başlangıcını oluşturacaktır ve bununla birlikte sanatçının Merz yapıtı aynı zamanda günümüzün önemli sanatsal anlatımlarından biri olan enstalasyon (yerleştirme) sanatının ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilecektir.

Kaynaklar

ANTMEN, Ahu (2010). **20 Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar,** 3. Baskı, İstanbul: Sel Yayınları.

ARTUN, Ali (Derleyen), (2013). **Sanat Manifertoları, Avangard Sanat ve Direniş**, (1920 Kurt SchwittersMerz'den), Çev: Ufuk Kılıç, Mustafa Tüzel. 3. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları.

ARTUN Ali (2012). **Erotik Katedral: Kurt Schwitterw'ın Mimarlığa Oyunu,** (Arzu Mimarlığı-Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek), İstanbul: İletişim/Sanat Hayat. http://www.aliartun.com/yazilar/erotik-katedral-kurt-schwittersin-mimarliga-oyunu/ (Sitesinden Erişim Tarihi: 27.01.2019).

EROĞLU Özkan (2014). **Dada,** 1.Baskı, İstanbul: Tekne Yayınları.

EROĞLU Özkan (2015). **Modern Sanat,** 1.Baskı, İstanbul: Tekne Yayınları.

ERZEN, Jale. N. (1997). **Eczacı Başı Sanat Ansiklopedisi "Schwitters Kurt" Maddesi,** 3. Cilt, İstanbul: YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

E-skop Sitesi, Sanat Tarihi Eleştiri, (16.09.2016). Kurt Schwitters: Merz Dada, http://www.e-skop.com/skopbulten/dadanin-100-yili-kurt-schwitters-merz-dada/3073 (Erişim tarihi: 24.01.2019).

GRAHAM-DIXON, Andrew (Ed), (2010). **Sanat Atlası,** Çev: Ayça SABUNCUĞLU, Begüm KOVULMAZ, Esen GÜR, Arda SAVCI, Füsun SAVCI, İstanbul: Boyut Yayıncılık.

İPŞİROĞLU Nazan ve İPŞİROĞLU, Mazhar (1978). **Sanatta Devrim,** İstanbul: Ada Yayıncılık.

LYNTON, Norbert (1982). **Modern Sanatın Öyküsü.** Çev. Cevat Çapan, Sadi Öziş, 1.Baskı, Ankara: Remzi Kitabevi Yayınları.

SANAT TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ, (1983). Yayınlayan: Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat Ticaret ve Sanayi A.Ş adına; Ragıp YAZIR, Sanat Tarihi Ansiklopedisi, 4. Cilt, Çev: Hasan KURUYAZICI, Üstün ALSAÇ, Görsel Yayınlar Yayınevi.

THOMPSON, Jon (2014). **Modern Resim Nasıl Okunur, Modern Ustaları Okumak,** Çev: Firdevs Candil Çulcu, 1. Baskı, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

YILMAZ, Mehmet (2005). **Modernizmden Postmodernizme Sanat,** Ankara: Ütopya Yayınları YILMAZ Mehmet (2013). **Modernden Postmoderne Sanat**, 2. Baskı, Ütopya Yayınları, Ankara.

Resim Kaynakları

Resim 1 ve 2. https://www.dadart.com/dadaism/dada/038-Schwitters.html (Erişim Tarihi: 17.02.2019)

Resim 3. http://www.aliartun.com/yazilar/erotik-katedral-kurt-schwittersin-mimarliga-oyunu/ (Erişim Tarihi: 17.02.2019)

Resim 4. https://www.e-skop.com/skopbulten/dadanin-100-yili-merz-mimarligi-erotik-katedral/3092 (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

Resim 5. https://merzbarnlangdale.wordpress.com/the-merzbarn/influence-of-the-merz-barn/ (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

Resim 6. https://www.flickr.com/photos/centralasian/5822328264 (Erişim Tarihi: 17.11.2019).

Tedarikçi Seçim Problemleri için Bir Entegre Çözümü Önerisi: Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yöntem

Nurullah UMARUSMAN[1]

1.Giriş

Bir tedarik zinciri kaynak temini, bu kaynakların ara ve bitmiş ürünlere dönüşümü ve son ürünlerin müşterilere dağıtımı gerçekleştiren bir sistemdir (Rota vd., 1998). Bu sistemde tedarikçi(ler)den müşteriye malzemelerin, parçaların ve nihai ürünü planlanmasını, kontrol ve koordinasyonuyla alakalı faaliyetlerden oluşur. Satın alma işlevi tedarik zinciri karlılığına katkısı yüksek olması sebebiyle bu süreçte en önemli durumlardan bir tanesi tedarikçilerin seçilmesidir (Ravindran ve Wadhwa, 2009). Rekabetçi ortamlarda, tatminkâr bir satıcı olmadan düşük maliyetli, kalitesi yüksek ürünleri üretmek mümkün değildir (Weber vd., 1991). Tedarikçi seçimine ilişkin karar verme kuruluşlar ve alıcılar tarafından gerçekleştirilen temel kararlardan bir tanesidir. Çünkü farklı tedarikçilerin verimlilikleri ve ilişki faktörleri dikkate alındığında artan bu karmaşıklık seçim kararını doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple yöneticiler tedarikçileri analiz edebilmelidir (Bai ve Sarkis, 2010). Tedarikçi seçiminin amacı, işletmelerin ihtiyaçlarını kabul edilebilir bir maliyetle uzun vadede karşılayacak yüksek potansiyelli ve sürekliliği sağlayacak tedariki/tedarikçilerin belirlemesidir. Uygun tedarikçinin belirlenmesiyle satın alma maliyetleri düşerken, müşteri memnuniyeti dolayısıyla rekabet gücü artacaktır. Tedarikçi seçim amacının belirlenmesi, karar kriterlerinin tanımlanması, potansiyel tedarikçiler için ön seçimi ve son seçim aşamaları tedarikçi seçim sürecini oluşturmaktadır. Tedarikçi seçim sürecinde temel unsur ise hangi kriterler açısından seçimin yapılacağıdır. Bu nedenle işletme stratejilerine uygun olan kriterlere göre tedarikçinin seçilmesi işletmenin doğru karar almasına sağlayacaktır Boer vd., (2001). Geleneksel olarak tedarikçi seçiminde kalite, fiyat/maliyet, servis amaçlarına bağlı olarak analizler yapılmaktadır. Ayrıca tedarikçinin finansal durumu, itibarı, tesis kapasitesi, coğrafi konumu, geçmiş dönem bilgileri kriterlerin önemini ortaya koymaktadır. Tedarikçi seçim sürecinde kullanılan ihtilaflı kriterler seçim sürecini zora sokmaktadır. Bu nedenle tedarikçi seçim problemleri çok kriterli karar verme problemi olarak kabul edilebilir. Çünkü en iyi tedarikçileri belirlerken farklı niteliksel ve niceliksel faktörler seçim sürecini doğrudan etkileyecektir. Örneğin, satış sonrası servis hizmet düzeyi düşük olan bir firmanın ürünü yüksek kalitede olabilir. Bu nedenle, en uygun tedarikçi belirlenirken birden fazla kriter seçim sürecini karmaşık hale getirecektir (Ravindran ve Warsing, 2013). Günümüz tedarik yönetiminde, az sayıdaki güvenilir tedarikçilerle uzun vadeli işbirliği sağlamaktır. Doğru tedarikçiyi seçmek, nitel ve nicel konuları içeren farklı faktörlere göre yapılmaktadır (Ho vd. 2010). Doğru tedarikçilerin belirlenmesi tedarik sürecinin bir anahtarı olup, tedarik maliyetlerini düşürmek en önemli durumdur. Diğer yandan, tedarikçi seçiminin yanlış yapılması operasyonel ve finansal problemlere neden olabilir (Weber, vd. 1991).

[1] Nurullah Umarusman, Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF İşletme Bölüm, urullah.umarusman@aksaray.edu.tr

2.Tedarikçi Seçim Kriterleri

Tedarikçi Seçim Kriterleri firmaların karakteristik yapılarına göre değişiklikler gösterir. Her firmanın ihtiyacı farklı olabileceği gibi firma prensip ve politikaları da farklıdır. Firmalar Tedarikçi Seçim kriterlerini kendi yöntem ve iş akışlarına göre belirler. Tedarikçi seçimi için kullanılabilecek 23 seçim kriterini ilk kez Dickson (1966) tanımlamıştır. Daha sonra Dempsey (1978), Roa ve Kiser (1980), Bache vd (1987) farklı kriterler tanımlanıştır. Ghoushchi vd. (2017) yaptığı bir literatür araştırması sonucunda Elkington (1998) tarafından önerilen "triple bottom line" olarak isimlendirilen ekonomik,, sosyal ve çevresel boyutlarda kriterleri sınıflandırmıştır. Tedarikçi Seçim Problemleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalar dikkate alındığında aslında kullanılan kriterlerin temeli Dickson (1966) kriterlerine dayanmaktadır.

2.1. Tedarikçi Seçim Problemlerinin Matematiksel Modeli

Birden fazla kritere bağlı tedarikçi seçim problemleri Çok Kriterli Karar Verme problemleri olarak da kabul edilir. Bu sebeple tedarikçi seçimi problem Çok Amaçlı Doğrusal Programlamanın özel bir durumu olarak kabul edilebilir (Amid et al., 2011). Tedarikçi seçim problemi için matematiksel programlama ilk kez Gaballa (1974) tarafından karma-tamsayılı programlama kullanılarak formülize edilmiştir. Tedarikçi seçimi için çok amaçlı model matematiksel olarak aşağıdaki formda yazılır (Weber ve Current, 1993; Ghodsypour ve O'Brien, 1998; Amid vd. 2011):

$$\text{Min } W_1 = \sum_{i=1}^{n} P_i(x)$$

$$\text{Min } W_2 = \sum_{i=1}^{n} F_i(x)$$

$$\text{Max } Z_1 = \sum_{i=1}^{n} S_i(x)$$

Kısıtlar; (M1)

$$\sum_{i=1}^{n} x_i \geq D$$

$$x_i \leq C_i$$

$x \geq 0$ ve tamsayı.

Burada;

x_i: i-inci tedarikçiden sağlanacak ürün miktarı,

D: Talep miktarı

C_i: i-inci tedarikçini kapasitesi,

n: tedarikçi Sayısı,

P_i: i-nci tedarikçiden sağlanan ürünün maliyeti

F_i: i-nci tedarikçiye iade yüzdesi,

S_i: i-nci servis başarı yüzdesi.

Çok Amaçlı Tedarikçi Seçim problem (M1) ninimum maliyet, minimum iade yüzdesi ve maksimum servis başarı yüzdesi amaçlarını ve tedarikçiden sağlanacak ürün miktarını ve tedarikçinin kapasitesini içeren kısıtlardan meydana gelmektedir. Bazı problemlerde amaç ve kısıt fonksiyonlarının farklı tanımlamalarını görmek mümkündür. Bu sebeple (M1) için yapılan düzenlemeler, farklı amaçlar için de kullanılabilir. Çok Amaçlı Doğrısal Programlama problemiş olarak da Kabul edilen (M1)'in çözümünü yapılabilmesi için her bir amaç fonksiyonuna göre pozitif ve negative ideal çözümlerin belirlenmesi gerekir. Pozitif ideal çözümler $I^* = \{Z_1^*, Z_2^*, \dots Z_n^*; W_1^* W_2^*, \dots, W_n^*\}$ ve nagttif ideal çözümler $I^- = \{Z_1^-, Z_2^*, \dots Z_n^-; W_1^-, W_2^-, \dots, W_n^-\}$ şeklinde gösterilir. Daha sonra bu çözüm kümelerine bağlı olarak, ideal çözümlerden uzaklığı minimum yapabilmek için Çok Amaçlı Karar verme sınıflandırmasında birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler karar vericiden sağlanan "tercih bilgilerine" göre farklı bakış açılarıyla problemi çözebilmektedir. Bu yöntemlerden bir kaçı Hedef Programlama, Uzlaşık Programlama, Step Yöntem, Global Kriter Yöntem olarak sıralanabilir.

2.2.Literatür İncelemesi

Bu başlık altında 3 farklı literatür incelemesi yapılmıştır. Bu farklı incelemelerdeki temel amaç Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yöntemin her ikisinin de yer aldığı çalışmaları belirlemektir.
İlk olarak "Veri Zarflama Analizi ve Tedarikçi Seçim Problemi" için Dergipark ve Google Scholar, Sciencedirect, Springer, Taylor&Francis'de araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda çok fazla sayıda bilimsel çalışma belirlenmiş olmasına karşın, ulusal dergilerde yayınlanmış 3 tane makaleye ulaşılmıştır. Bunlar; Gökalp ve Soylu (2012) büyük ölçekli bir mobilya işletmesinin tedarikçi seçim problemini Analitik Ağ Süreci, Promethee II, PrometheeII+Tch ve Veri Zarflama Analizi yöntemlerini kullanarak ele almıştır. Tezsürücü ve Sofyalıoğlu (2015) Beyaz eşya sektöründe tedarikçi performanslarının değerlendirmesinde Analitik Hiyerarşi Proses ve Veri Zarflama Analizi kullanmıştır. Fallahpour vd. (2016) Kourosh and Arash method-Veri Zarflama Analizinin Genetik Programlama ile entegrasyonundan oluşan yöntem kullanarak uygun yeşil tedarkçi seçimini yapmıştır. Azadia vd. (2016) en iyi sürdürülebilir tedarikçileri seçmek için bulanık karar ortamında entegre bir DEA-ERM modeli geliştirmiştir. Coşkun vd. (2018) Bir işletmenin tedarikçilerinin değerlendirilmesinde ve performanslarının geliştirilmesinde Analitik Hiyerarşi Proses ve Veri Zarflama Analizi yöntemlerini içeren bütünleşik model kullanmıştır.

İkinci olarak olarak "Hedef Programlama, Uzlaşık Programlama, Global Kriter Yöntem, Çok Amaçlı Doğrusal Programlama (ve bunların bulanık yaklaşımları) ve Tedarikçi Seçim Problemi" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan araştırma sonucunda ulusal ve uluslararası düzeyde çok fazla sayıda makaleye ulaşılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu Hedef Programlama, Bulanık Hedef Programlama, Bulanık Çok Amaçlı Doğrusal Programlama yaklaşımlarını kullanmışlar. Bu çalışmalardan bazıları; Elahi et al. (2011) tedarikçi seçim problemi için uzlaşık programlamayı kullanmıştır. Mahdiloo vd. (2015) yeşil tedarikçi seçimi için Çok Amaçlı Doğrusal Programlama ve Veri Zarflama Analizini kullanmıştır. Güçlü ve Özdemir (2015) tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin belirsiz talep şartlarında tedarik zincirinin modeli Bulanık Hedef Programlama oluşturulup çözümünü yapmıştır. Yousefi vd. (2016) tedarik zinciri görünürlüğünü, hatalı veya gecikmiş parça sayısının azaltılmasını ve tedarik zinciri maliyet hedeflerinin Global Kriter Yöntem kullanarak bir fonksiyona indirgenmesini gerçekleştirmiştir. Özder ve Eren (2016) otomotiv sektöründe faaliyet

gösteren bir firmanın tedarikçi seçim probleminin çözümü için Ağırlıklı Hedef programlama kullanmıştır. Hedeflere dönüştürülen kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde Analitik Ağ Süreci kullanılmıştır Tavana vd. (2017) sürdürülebilir tedarikçi değerlendirmesi için goal programming ve dynamic data envelopment analysis yöntemlerini içeren hibrit bir model önermiştir. Mirzaee vd. (2018) tedarikçi seçim probleminin matematiksel modelini karma Tamsayılı Doğrusal Programlamayla oluşturmuş ve bu problemin çözümünü öncelikli hedef Programlama kullanarak yapmıştır. Aydın ve Eren (2018) Türkiye'de hava savunma sanayiinde faaliyet gösteren bir firmanın tedarikçi seçim problemini ele almıştır. Bu problemin çözümü için Bulanık AHP ve Hedef Programlama yöntemleri işletme için en uygun tedarikçinin seçimi gerçekleştirilmiştir. Umarusman ve Hacıvelioğulları (2018) tarım makineleri sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin tedarikçi seçim probleminin çözümü için Global Criterion Method önermiştir. Umarusman (2019) Çok Amaçlı Tedarikçi seçim probleminin Uzlaşık Programlama, Global Kriter Yöntem, Minmaks Hedef Programlama ve STEP yöntemlerine göre matematiksel modellerini kurup, gerçek bir işletmenin tedarikçi seçim probleminin çözümünü bu yöntemlere göre gerçekleştirmiştir.

Üçüncü olarak tedarikçi seçimi problemlerinin çözümünde Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yöntem kullanımı araştırılmış fakat her iki yöntemin kullanıldığı bilimsel bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. Çok Amaçlı Tedarikçi Seçim Problemlerini Çözümü İçin Entegre Yöntem

Bu başlık altında önerilen entegre yöntemin çatısını oluşturmak amacıyla, Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yöntemin teorik yapısı verilmiştir. Daha sonra ise bu yapu üzerine çözüm önerisi sunulmuştur.

3.1. Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizinin başlangıcı olarak kabul edilen ilk çalışma Farrell (1957) tarafından yapılmıştır. İlgili çalışmada üretim etkinliğinin ölçümü amaçlanmıştır. Daha sonra Charnes vd. (1978), Farrell'in çalışmasını Doğrusal Programlama temelli modele dönüştürerek Veri Zarflama Analizi olarak isimlendirmiştir. Veri Zarflama Analizi birden fazla girdinin birden fazla çıktıya dönüştüğü, karar verme birimleri olarak adlandırılan eş düzey öğeler kümesinin performansının değerlendirmesini yapan veri odaklı bir yöntemdir (Cooper vd. 2011). Literatürde Veri Zarflama Analizi ile ilgi geliştirilmiş çok fazla model bulunmaktadır. Bu modellerin temeli ise Charnes vd. (1978) tarafından geliştirilen CCR modeline, Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilen BCC modeline ve Charnes, Cooper, Golany, Seiford ve Stutz (1985) tarafından geliştirilen Toplamsal Modeline dayanmaktadır. Bu çalışmada Charnes vd. (1978) tarafından geliştirilen girdi odaklı CCR modeli kullanılmıştır. Girdi Odaklı CCR modeli matematiksel olarak aşağıdaki gibidir.

$$\text{Max}\, h_0 = \sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj0}$$

Kısıtlar (M2)

$$\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij0} = 1$$

$$\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij} \leq 0$$

$$j = 1, \ldots\ldots, n$$

$$u_r, v_i \geq 0$$

Burada;
j: KVB sayısı,
r: Çıktı sayısı,
i: Girdi sayısı,
y_{rj}: *j*-inci KVB için *r*-inci çıktı değeri,
x_{ij}: *j*-inci KVB için *i*-inci girdi değeri,
u_r: *r*-inci çıktıya verilen ağırlık,
v_i: *i*-inci girdiye verilen ağırlık,
h_0: Değerlendirilmekte olan KVB'nin nispi etkinliği.

(1.1)'de h_0=1 ise Karar Verme Birimi etkindir sonucuna varılır.

3.2.Global Kriter Yöntem

Global Kriter Yöntem, Çok Amaçlı Karar Verme yöntemlerinin tercih bilgilerinin kullanılmadığı sınıflandırması içerisinde yer alır. Yöntemin yapısı gereği karar vericiden hiçbir bilgi istenmeden problemin çözümü yapılır. Bu sebeple karar verici, klasik optimizasyon yöntemlerinde olduğu gibi yöntemin sağladığı çözümün kabul edilebilir olduğunu varsayar. Bu yöntem, her bir amaç fonksiyonunun kendi ideal çözüm noktasından sapmalarının ideal çözüm değerlerine oranından meydana gelen ve toplam sapmanın minimizasyonunu araştıran tek amaç fonksiyonunu içeren yöntemdir. Global Kriter Yöntem üzerine ilk çalışmalar Yu (1973) ve Zeleny (1973) tarafından başlatılmıştır. Global Kriter Yöntem birden fazla amaç fonksiyonunu matematiksel olarak birleştirip tek amaç fonksiyonuna dönüştüren bir skaler fonksiyondur. Bu yöntem, uzaklık fonksiyonunun bir bileşeni olarak ve ya orijinal amaçların dönüşümü olarak kriter uzayında ütopik nokta ve çözüm noktası arasındaki uzaklığı minimize yapar (Marler ve Arora,2004). Global Kriter Yöntemi, problemle ilgili kısıtlar ve amaçlar tanımlandıktan sonra, karar vericinin tercihiyle ilgili bilgisine ihtiyaç duymayan yöntemlerden birisidir. Bu yöntemde belirli bir şekilde bir araya getirilen kriterlerden oluşan bir toplu kriteri en küçükleyen vektör, optimal vektördür. Yani k-tane amaç fonksiyonu tek amaçlı optimizasyon problemine dönüştürülür (Tabucannon,1988). Global Kriter Yöntem matematiksel olarak

$$Min \sum_{i=1}^{i} \left(\frac{f_i(x^*) - f_i(x)}{f_i(x^*)} \right)^p$$

Kısıtlar; (M3)

$$Ax \leq b$$

$$x \geq 0.$$

gösterilir. Burada $f_i(x^*)$, i-inci amaç fonksiyonunun ideal çözümüdür. Çok Amaçlı Doğrusal programlama problemlerinin çözümü için; pozitif ideal çözümlere maksimizasyon yönlü amaçlar için

$$F(x) = \sum_{k=1}^{l} \left[\frac{Z_k{}^* - Z_k(x)}{Z_k{}^*} \right]^p \qquad (1.1)$$

ve minimizasyon yönlü amaçlar için

$$\sum_{s=1}^{r}\left[\frac{W_s(x)-W_s^*}{W_s^*}\right]^p \tag{1.2}$$

olmak üzere Umarusman ve Türkmen (2013) maksimizasyon ve minimizasyon yönlü amaçlar için Global Kriter Yöntemi genelleştirmiştir.

$$Min\ G=\sum_{k=1}^{l}\left[\frac{Z_k^*-Z_k(x)}{Z_k^*}\right]^p+\sum_{s=1}^{r}\left[\frac{W_s(x)-W_s^*}{W_s^*}\right]^p$$

Kısıtlar; (M3a)

$Ax \le b$

$x \ge 0$

p: $(1 \le p \le \infty), k=1,2,\dots,r$ ve $s=1,2,\dots r$.

Burada;

$Z_k(x)$:Maksimizasyon yönlü amaç fonksiyonu

Z_k^*: *l-inci* amaç fonksiyonun için pozitif ideal çözüm

$W_s(x)$: Minimizasyon yönlü amaç fonksiyonu

W_s^*: x^* r-*inci* amaç fonksiyonu için pozitif ideal çözüm

Global amaç fonksiyonunda yer alan her bir amaç fonksiyonu oran olarak ifade edilmiştir. Amaç fonksiyonlarının farklı boyutlu (birimli) olması sebebiyle birimsizleştirmek önemlidir. Problem için en iyi seçilen çözüm, seçilen p-değerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Salukvadze (1974) tarafından önerilen p=2 için bu sapmalar en büyük ağırlığa sahip en geniş sapma ile orantılı olarak ağırlıklandırılırken, Boychuk ve Ovchinnikov (1973) tarafından önerilen p=1 için bütün sapmalara eşit önem verilir. p>2 olduğunda ise sapmaların ağırlıkları çok daha fazla olacaktır. Amaçların pozitif ideal çözümlerine göre normalizasyon yapılması sebebiyle global amaç değeri [0;1]aralığında olacaktır.

3.3. Entegre Çözüm Prosedürü

Bu aşamada yukarıda açıklanan yöntemler kullanılarak Çok Amaçlı Tedarikçi seçim probleminin çözümü gerçekleştiren süreç açıklanmıştır.

Adım1: İlk olarak Tedarikçilerin etkinliklerini değerlendirmek amacıyla temel girdi ve çıktı değişkenleri belirlenir. Bu adımda aynı zamanda Çok Amaçlı tedarikçi seçim probleminde kullanılacak kriterler de belirlenmelidir.

Adım 2: Girdi Odaklı CCR modeli (M2) kullanılarak tedarikçilerin etkinlikleri belirlenir (Bu adımda diğer VZA yaklaşımları da kullanılabilir).

Adım3: Çok Amaçlı tedarikçi seçim problemi için tedarikçi değerlendirme kriterleri belirlenir. Daha sonra tedarikçilerden satın alınabilecek miktarlar ve işletmenin üretim kapasitesine göre kısıtlar tanımlanıp, (M3)'e göre Çok Amaçlı Tedarikçi Seçimi problemi oluşturulur. Oluşturulan problemde her bir amaç fonksiyonu için pozitif ideal çözümler belirlenir.

Adım 4: Bu adımda, Adım 3'te elde edilen pozitif ideal çözümler kullanılarak Global çözüm yapılır. (M3a) göz önünde bulundurularak Çok Amaçlı Tedarikçi Seçim problemi için global model aşağıdaki gibi düzenlenir.

$$Min\ G=\left[\frac{Z_1^*-\sum_{i=1}^{n}S_i(x)}{Z_1^*}\right]^p+\left[\frac{\sum_{i=1}^{n}P_i(x)-W_1^*}{W_1^*}\right]^p+\sum_{s=1}^{r}\left[\frac{\sum_{i=1}^{n}F_i(x)-W_2^*}{W_2^*}\right]^p$$

Kısıtlar; (M4)

$$\sum_{i=1}^{n}x_i \ge D$$

$$x_i \le C_i$$

$x \geq 0$ ve tamsayı.
elde edilir. Burada;
x_i: i-inci tedarikçiden sağlanacak ürün miktarı,
D: Dönemlik talep miktari,
n: Tedarikçi Sayısı,
P_i: i-nci tedarikçiden sağlanan ürünün maliyeti,
F_i: i-nci tedarikçiye iade yüzdesi,
S_i: i-nci servis başarı yüzdesi,
Z_1^*: Maliyet amacının pozitifi ideal çözüm değeri,
W_1^*: Servis başarım yüzde amacı için pozitif ideal çözüm,
W_2^*: İade yüzde amacı için pozitif ideal çözüm değeri.

4.Uygulama

Bu araştırmada, Araç Üstü Ekipman imalatı sektöründeki bir firmanın tedarikçi seçim süreci ele alınmıştır (Hacıvelioğlulları ve Umarusman,2015). Tedarikçiler arasında tedarikçilerin personel sayısı, nakliye ücreti, ürün birim fiyatları ve tedarik süresi girdi, yılık üretim adedi çıktı olarak belirlenmiştir. Ayrıca firma, belirlediği girdi ve çıktılara göre yapacağı performans değerlendirmesinden sonra, etkin firmalardan satın alacağı ürünleri belirlemek istemektedir. Bu sebeple etkin firmalardan tedarik süresi, ürün kalitesi, servis başarım yüzdesi ve ürün birim fiyatı kriterlerine değerlendirme yapmak istemektedir.

Adım1: Tedarikçilerin etkinliklerini değerlendirmek için temel girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi.

Firma 10 tedarikçinin performansını değerlendirmek amacıyla kullandığı girdi ve çıktı değişkenlerine göre tedarikçilerinin bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Tedarikçi Firma Bilgileri

Firma Adı	**GİRDİ**				**ÇIKTI**
	Personel Sayısı	Nakliye Ücreti	Ürün Birim Fiyat	Tedarik Süresi	Yıllık Üretim Adedi
1.Firma	120	3750	1850	90	15000
2.Firma	75	3000	1615	60	9000
3.Firma	80	3950	1725	60	9500
4.Firma	60	4000	1700	45	4000
5.Firma	65	4200	1650	60	3500
6.Firma	85	4100	1800	60	10000
7.Firma	65	3900	1750	60	7000
8.Firma	50	3850	1685	45	3750
9.Firma	45	3850	1735	90	3000
10.Firma	70	4200	1810	90	11000

Adım 2: Girdi Odaklı CCR modeli (M2) kullanılarak tedarikçilerin etkinlikleri belirlenmesi
Bu adımda Tablo 1'deki bilgilere göre (M2) kullanılarak tedarikçi firmaların etkinliği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2:Tedarikçi Etkinlik Sonuçları

Firma Adı	GİRDİ				ÇIKTI	Etkinlik Değeri
	Personel Sayısı	Nakliye Ücreti	Ürün Birim Fiyat	Tedarik Süresi	Yıllık Üretim Adedi	
1.Firma	120	3750	1850	90	15000	1
2.Firma	75	3000	1615	60	9000	0.9375000
3.Firma	80	3950	1725	60	9500	0.9500000
4.Firma	60	4000	1700	45	4000	0.5333334
5.Firma	65	4200	1650	60	3500	0.3977273
6.Firma	85	4100	1800	60	10000	1.000000
7.Firma	65	3900	1750	60	7000	0.7954546
8.Firma	50	3850	1685	45	3750	0.5223880
9.Firma	45	3850	1735	90	3000	0.4242424
10.Firma	70	4200	1810	90	11000	1.000000

Adım3: Çok Amaçlı tedarikçi probleminin matematiksel modelini oluşturulması
Bu adımda etkin olan Tedarikçi 1, Tedarikçi 6 ve Tedarikçi 10 firmalarının bilgileri kullanılarak amaç fonksiyonları oluşturulacaktır. Bu firmalara ait bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Amaç Fonksiyonları bilgileri

Firma Adı	**Tedarik süresi (Gün)**	**Kalite (%)**	**Servis (%)**	**Ürün Birim Fiyat**
1.Firma	90	95	90	1.850
6.Firma	60 g	95	85	1.800
10.Firma	90	90	95	1810

Bu adımda aynı zamanda firma, kendi üretim kapasitesi doğrultusunda satın alabileceği maksimum ve minimum miktarlar ile 3 tedarikçiden satın alabileceği maksimum ve minimum miktarlar kısıt olarak probleme eklenmelidir.

Firmanın kapasitesi en az 850 adet ve en fazla 1300 adettir. Diğer yandan tedarikçilerden satın alınacak miktarlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: tedarikçi Kapasiteleri

	Minimum Miktar	Maksimum Miktar
1.Firma	200	300
6.Firma	175	250

10.Firma	300	400

Bu bilgilere göre (M3)'e göre Çok Amaçlı Tedarikçi Problemi aşağıdaki gibi düzenlenir.

$Min\ \ W_1(x) = 90T_1 + 60T_6 + 90T_{10}\ (Tedarik\ Süresi)$

$Min\ \ W_2(x) = 1850T_1 + 1800T_6 + 1810T_{10}\ (Ürün\ Birim\ Fiyat)$

$Maks\ \ Z_1(x) = 90T_1 + 90T_6 + 90T_{10}\ (Kalite)$

$Maks\ \ Z_2(x) = 90T_1 + 85T_6 + 95T_{10}\ (Servis)$

Kısıtlar; (P1)

$T_1 + T_6 + T_{10} \leq 1300$

$T_1 + T_6 + T_{10} \geq 850$

$T_1 \leq 300;\ T_1 \geq 200$

$T_2 \leq 250;\ T_2 \geq 175$

$T_3 \leq 400;\ T_1 \geq 300$

$T_1, T_6, T_{10} \geq 0$ ve Tamsayı.

(P1)'in çözümünden elde edilen pozitifi ideal çözümler $W_1{}^* = 69000;\ W_2{}^* = 1520000;\ Z_1{}^* = 87000\ ve\ Z_2{}^* = 86250$ olarak belirlenir.

Adım 4: (M4) kullanılarak (P1)'in amaç fonksiyonları aşağıdaki gibi düzenlenir.

$$Min\ G = \left[\frac{(90T_1 + 60T_6 + 90T_{10}) - 69000}{69000} + \frac{(1850T_1 + 1800T_6 + 1810T_{10}) - 1520000}{1520000} + \frac{87000 - (90T_1 + 90T_6 + 90T_{10})}{87000} + \frac{86250 - (90T_1 + 85T_6 + 95T_{10})}{86250}\right]$$

Kısıtlar; (P1a)

$T_1 + T_6 + T_{10} \leq 1300$

$T_1 + T_6 + T_{10} \geq 850$

$T_1 \leq 300;\ T_1 \geq 200$

$T_2 \leq 250;\ T_2 \geq 175$

$T_3 \leq 400;\ T_1 \geq 300$

$T_1, T_6, T_{10} \geq 0$ ve Tamsayı.

(P1a)'nin çözümünden belirlenen değişken değerleri $T_1 = 20; T_6 = 250; T_{10} = 400$'dür. Bu değerlerin her birisi tedarikçilerden sarın alınacak miktarları göstermektedir. Diğer yandan, bu değişkenlere bağlı olarak her bir amaç fonksiyonu; $W_1 = 81.176$, $W_2 = 1520000$, $Z_1 = 91.176$ ve $Z_2 = 90.882$ 'dir. Bu sonuçlar şu şekilde yorumlanabilir: 3 tedarikçiden satın alınacak ürünlerin ortalama tedarik süresi

81.176 gün, firmaya toplam 1520000 para birimi bütçe, ortalama 91.176 kalite ve 90.882 Servis başarım ortalama değeridir.

Sonuç ve Önerileri

Tedarikçi seçim problemlerinin başarılı şekilde çözülebilmesi için temel unsur hangi kriterlerin kullanılacağıdır. İşletmenin stratejilerine uygun kriterlerin belirlenmesiyle amaçlar daha yüksek seviyede başırılabilir. Diğer yandan bölgesel faktörler, sektörel farklılıklar da tedarikçi seçim kriterlerini etkilemektedir. Tedarikçi seçim problemleri genel olarak iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, mevcut tedarikçiler arasından (vey a aday tedarikçiler arasınan) en iyi performansa sahip olanının belirlenmesi, ikincisi ise mevcut tedarikçilerden kriterlere doğrultusunda alınacak miktarların belirlenmesidir. Bu araştırmada tedarikçi seçim problem farklı bir bakış açısıyla ele alınmış ve çözüm gerçekleştirilmiştir. Bu entegre öneri literatürde Veri Zarflama Analizi ve Global Kriter Yönteminin birlikte kullanıldığı ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilebilir. Önerilen çözümle, mevcut tedarikçiler arasında etkinlik değerlendirmesi yapılarak etki tedarikçiler belirlenmiş ve daha sonar bu etkin tedarikçiler satın alınacak miktarlar belirlenmiştir.

Kaynakça

Amid, A., Ghodsypour, S.H., and O'Brien, C. (2011). A weighted max–min model for fuzzy multi-objective supplier selection in a supply chain. International Journal of Production Economics 131(1), 139–145.

Aydın, Y, Eren, T . (2018). Hava Savunma Sanayii Alt Yüklenici Seçiminde Bulanık Mantık Altında Çok Kriterli Karar Verme Ve Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması. Journal of Aviation , 2 (1) , 10-30 . DOI: 10.30518/jav.424231.

Azadia, M., Jafarian, M., Saen,F. R., Mirhedayatian, S.M. (2015). A new fuzzy DEA model for evaluation of efficiency and effectiveness of suppliers in sustainable supply chain management contex. Computers & Operations Research Volume 54, Pages 274-285.

Bai, C. and Sarkis, J. (2010). Integrating sustainability into supplier selection with Grey system and rough set methodologies. International Journal of Production Economics 124(1), 252–264.

Bache, J., Carr, R., Parnaby, J., and Tobias, A.M. (1987). Supplier development systems. International Journal of Technology Management 2(2), 219–228.

Banker, R. D., Charnes, A. & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale ınefficiencies in data envelopment analysis. Management Science, 30(9), 1078- 1092.

Boychuk, L. and Ovchinnikov, V. (1973). Principal methods of solution of multicriterial optimization problems. Soviet Automatic Control 6, 1–4.

Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. European Journal of Operational Research, 2, 429–444.

Charnes,A., Cooper, W.W., B Golany, B., Seiford, L. and Stutz, J. (1985). Foundations of data envelopment analysis for pareto-koopmans efficient empirical production functions. J. Econom., 30

Cooper, W.W.,Seiford, L.M. and Zhu, J. (2011). Data Envelopment Analysis: History, Models and interpretations Handbook on Data Envelopment Analysis (2rd ed.). Springer Scienceand Business Media, LLC.

Coşkun, S., Polat, O. ve Özgür Polat, L. (2018). Tedarikçilerin Etkinliklerinin İyileştirilmesine Yönelik Analitik Hiyerarşi Süreci Ve Veri Zarflama Analizi Yöntemlerine Dayanan Model Önerisi Ve Bir Vaka Çalışması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,Cilt: 5, Sayı: 3, ss: 483-497.

de Boer, L., Labro, E., and Morlacchi, P. (2001). A review of methods supporting supplier selection. European Journal of Purchasing & Supply Management 7, 75–89.

Dempsey, W.A. (1978). Vendor selection and the buying process. Industrial Marketing Management 7, 257–267.

Dickson, G.W. (1966). An analysis of vendor selection systems and decisions. Journal of Purchasing 2(1), 5–17.

Elahi, B., Hosseini, S.M., and Makui, A. (2011). A fuzzy compromise programming solution for supplier selection in quantity discounts situation. International Journal of Industrial Engineering & Production Research 22(1), 107–114.

Fallahpour, A., Olugu, E.U., Musa, S.N. Khezrimotlagh, D. And Wong K.Y.(2016) Neural Comput & Applic (2016) 27: 707. https://doi.org/10.1007/s00521-015-1890-3

Farrell, M.J. (1957). "The Measurement of Productive Efficiency." Journal of the Royal Statistical Society, Series A, 120, pp. 253-90.

Gaballa, A.A. (1974). Minimum cost allocation of tenders. Operational Research Quarterly 25(3), 389–398.

Ghodsypour, S.H. and O'Brien, C. (1998). A decision support system for supplier selection using an integrated analytic hierarchy process and linear programming. International Journal of Production Economics 56–57, 199–212.

Ghoushchi, S.J., Milan, M.D., and Rezaee, M.J. (2017). Evaluation and selection of sustainable suppliers in supply chain using new GP-DEA model with imprecise data. Journal of Industrial Engineering International 14(3), 613–625.

Gökalp, B ve Soylu, B. (2010). Tedarikçinin Süreçlerini İyileştirme Amaçlı Tedarikçi Seçim Problemi, Endüstri Mühendisliði Dergisi, Cilt: 23 Sayý: 1,4-15.

Güçlü, P ve Özdemir, A. (2015) Bulanık Hedef Programlama İle Tedarik Zinciri Optimizasyonu: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 1, 79-100.

Ho, W., Xu, X. and Dey, P.K. (2010). Multi-criteria decision making approaches for supplier evaluation and selection: A literature review. European Journal of Operational Research 202(1), 16–24.

Mahdiloo, M., Saen, R.F. Lee,K-H. (2015). Technical, environmental and eco-efficiency measurement for supplierselection: An extension and application of data envelopment analysis, Int. J. Production Economics 168,279–289280.

Mirzaee,M., Naderi, B., and. Pasandideh, S.H.R. (2018).A preemptive fuzzy goal programming model for generalized supplier selection and order allocation with incremental discount, Computers & Industrial Engineering 122, 292–302.

Özder, E H., Eren, T . (2016). Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemi Ve Hedef Programlama Teknikleri İle Tedarikçi Seçimi. Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim Ve Teknoloji Dergisi, 4 (3) , 196-207.

Ravindran, A.R. and Wadhwa, V. (2009). Multiple criteria optimization models for supplier selection, in: Handbook of Military Industrial Engineering, Badiru, A.B. and Thomas, M.U. (Eds.), Chapter 4-1. CRC Press, Boca Raton, FL.

Ravindran, A.R. and Warsing Jr, D.P. (2013). Supply Chain Engineering Models and Applications, CRC Press, Boca Raton, FL.

Roa, C.P. and Kiser, G.E. (1980). Educational buyers perceptions of vendor attributes. Journal of Purchasing and Materials Management 16, 25–30.

Rota, K., Thierry, C., and Bel, G. (1998). Supply chain management: A supplier perspective. Production Planning & Control 13(4), 370–380.

Salukvadze, M. (1974). On the existence of solution in problems of optimization under vector valued criteria. Journal of Optimization Theory and Applications 12(2), 203–217.

Tabucannon, M. (1988). Multiple Criteria Decision Making in Industry, Elsevier, Amsterdam, the Netherlands.

Tavana, M., Shabanpour, H., Yousefi, S., Saen,Reza Farzipoor. A hybrid goal programming and dynamic data envelopment analysis framework for sustainable supplier evaluation Neural Comput & Applic (2017) 28: 3683.

Umarusman, N. and Ahmet, T. (2013). Building optimum production settings using de novo programming with global criterion method. International Journal of Computer Applications 82(18), 75–87.

Umarusman, N. (2018). Multiple Objective Decision-Making Methods in Supplier Selection. 177-212. Edited By Sachin K. Mangla, Sunil Luthra, Suresh Kumar Jakhar, Anil Kumar, Nripendra P. Rana, Sustainable Procurement in Supply Chain Operations, CRC press, Boca Raton.

UmarusmaN, N and Hacıvelioğulları, T. (2018). Solution Proposal For Supplier Selection Problem: An Application In Agricultural Machinery Sector With Global Criterion Method, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:33, Sayı:1, Yıl:2018, ss.353-368.

Weber, C.A., Current, J.R., and Benton, W.C. (1991). Vendor selection criteria and methods. European Journal of Operational Research 50, 2–18.

Weber, C.A. and Current, J.R. (1993). A multiobjective approach to vendor selection. European Journal of Operational Research 68(2), 173–184.

Yousefi, S., Mahmoudzadeh, H., and Jahangoshai Rezaee, M. (2016). Using supply chain visibility and cost for supplier selection: A mathematical model. International Journal of Management Science and Engineering Management 12(3), 196–205.

Yu, P.L. (1973). A class of solutions for group decision problems. Management Science 19(8), 936–946

Zeleny, M. (1973). Compromise programming, in: Cochrane, J.L. and Zeleny, M. (Eds.), Multiple Criteria Decision Making, pp. 262–301, University of South Carolina, Columbia, SC.

Türkiye'deki Ticari Bankaların Likidite Riski Düzeylerinin Kümeleme Analizi ile Belirlenmesi

Ekrem ERDEM[1]

Talip TORUN[2]

Veli AKEL[3]

1. Giriş

Bankacılık sektörü, doğası gereği yurt içi ve yurt dışı piyasalarda meydana gelen olaylara genellikle diğer sektörden daha fazla duyarlılık gösterir. Çünkü, bankalar fiziki mal ya da sair hizmet üreten veya ticaretini yapan diğer sektörlerden farklı olarak, insanların nakit tasarruflarını alıp satmakla ilgilenirler. Başka bir ifade ile, yurt içindeki ve yurt dışındaki tasarruf sahiplerinin nakdi birikimlerini hane halklarının, firmaların ve kamunun finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullandırmakla meşgul olurlar. Bankalar bu kaynakları; tasarruf sahiplerinden ya doğrudan mevduat şeklinde ya dolaylı olarak finansal piyasalardan borçlanarak ya da bunların dışında çeşitli yollarla toplayabilirler. Kullandırırken de; fon talep edenlere ya doğrudan kredi olarak ya kurumsal müşterilerinin menkul değerlerini satın alarak ya da bunların dışında çeşitli yollarla kullandırabilirler. Kısacası, ekonominin bütününde mümkün olduğunca simetrik bilgiyi ve likiditeyi sağlayarak, riski azaltmak ve tasarruflarla yatırımları dengeleme işlevini yerine getirirler.

Tasarruf sahipleri için paralarını emanet ettikleri bankaların güvenilir olması ve reel olarak kazandırması önemlidir. O nedenle, yurt içindeki ve küresel ekonomideki gelişmeleri yakından takip ederler ve şoklara karşı ani tepki verebilirler.

Diğer yandan, insanlar bankalardan fon kullanırken veya kullandıktan sonra aynı derecede hassas davranmayabilirler. Bu defa bankaya gerçek-dışı bilgi ve belgeler sunarak kurumu yanıltmak ve/veya daha sonraki süreçte kendisiyle alakalı olarak ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmelerden bankayı haberdar etmemek suretiyle kurumu sıkıntıya sokabilirler. Bunun dışında, ekonomide meydana gelecek olası bir dalgalanmada borçluların durumu kötüye gidince, bankaların kredi tahsilâtı zora girecektir ya da iç ve dış faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan beklenmeyen siyasi veya ekonomik olumsuzlukların sonucu olarak bizim gibi yurtiçi tasarrufları yetersiz olan ülkelerde faiz oranları hızlı bir şekilde yükseleceğinden, bankaların bilançoları bu yeni duruma hazırlıklı değilse ciddi bir riske maruz kalacaklardır.

[1] Ekrem ERDEM, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ekremerdem@erciyes.edu.tr
[2] Talip TORUN, Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, torunt@erciyes.edu.tr
[3] Veli AKEL, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, veliakel@erciyes.edu.tr

2. Bankalarda Likidite Riski ve Önemi

Bankalar faaliyetlerini sürdürürken likidite riski, kredi riski, piyasa riski, faiz oranı riski, operasyonel risk gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunlar arasında en önemli risklerden birisi likidite riskidir. Çünkü bir bankada likidite açığı bulunduğunda bankanın faaliyetleri aksar ve bu durumun süreklilik arz etmesi bankayı mali açıdan sıkıntıya sokarak iflasa kadar götürebilir.

Finansal piyasalar ve bankalar gibi aracılar için likidite çeşitli anlamlara sahip bir kavramdır. İlk olarak, likidite bir finansal kurumun fon giriş ve çıkışları arasındaki dengeyi sürekli bir biçimde devam ettirebilme yeteneğini ifade etmektedir. Ayrıca likidite bir finansal kurumun bir varlığı zarar etmeden ya da faiz cezası olmadan hızlı bir şekilde paraya çevirebilme yeteneğinin de bir ölçüsüdür. Likidite, bir bankanın toptan işlemlerin yapıldığı finansal piyasalardan (özellikle teminatsız bankalar arası piyasalardan) borçlanmak suretiyle fon sağlama kabiliyeti olarak da tanımlanmaktadır. Daha geniş bağlamda ise likidite bir bankanın ya da finansal kurumun gereksinim duyduğu zaman bu fonları karşılayabilme yeteneği olarak düşünülebilir (Vento and La Ganga, 2009: 79).

Basel Bankacılık Denetleme Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision-BCBS) bankalar açısından likiditeyi, kabul edilemez zararlara maruz kalmadan varlıklardaki artışları fonlayabilme ve yükümlülükleri zamanında yerine getirilebilme yeteneği olarak tanımlamakta ve herhangi bir bankanın varlığını sürdürebilmesi açısından kritik öneme sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle likidite yönetimi bankaların üzerinde önemle durması gereken en önemli konulardan biridir. Bankaların, kısa vadeli mevduatları uzun vadeli kredilere dönüştürmedeki rolü hem bankaya özgü hem de bir bütün olarak piyasayı etkileyen likidite riskine bankaları daha yatkın hale getirmektedir. İyi bir likidite yönetimi sadece o bankanın ciddi sorunlarla karşılaşmasını engellemekle kalmaz, aynı zamanda bir bankadaki likidite eksikliğinin tüm sisteme etkileri olabileceğinden finansal sistem için de önemli faydalar sağlar. Bu nedenle likidite analizi, sadece bankanın likidite pozisyonunu sürekli ölçmeyi değil aynı zamanda olumsuz koşulları içeren çeşitli senaryolar altında fon gereksinimlerinin nasıl olabileceğini incelemeyi de kapsamaktadır (Basel Committee on Banking Supervision, 2000: 1, Basel Committee on Banking Supervision, 2008: 1).

Avrupa Merkez Bankası (ECB) tarafından benimsenen likidite riskinin "fonlama likiditesi riski" ve "piyasa likiditesi riski" şeklindeki sınıflandırmanın neredeyse tüm literatürde kabul gördüğü görülmektedir. Fonlama likiditesi riski; bankanın hem beklenen hem de beklenmeyen cari ve gelecek nakit akımlarını ve teminat gereksinimlerini günlük faaliyetlerini ve mali durumunu etkilemeksizin etkin bir şekilde karşılayamama riski olarak tanımlanmaktadır. Piyasa likiditesi riski ise yetersiz piyasa derinliği ya da piyasadaki bozulmalar nedeniyle bir bankanın pozisyonunu piyasa fiyatını önemli ölçüde etkilemeden kolaylıkla telafi edememesi ya da ortadan kaldıramaması riskidir (Vento ve La Ganga, 2009: 80).

Likidite riski hem banka düzeyinde hem de piyasa düzeyinde uzantılara sahip bir kavramdır. Bir bankanın likidite riskini herhangi bir zamandaki ödeme yükümlülükleri belirler. Örneğin kısa vadeli borçlarının payı yüksek olan banka bu borçları çevirebilme riskine ve dolayısıyla likidite riskine maruz kalmaktadır. Bu bankanın yükümlülüklerini zamanında yerine getirip getirememesi varlıklarının yapısına, özellikle de hızla paraya çevrilebilir varlıklarının payına bağlıdır. Bununla birlikte herhangi bir bankanın likidite riski piyasa şartlarından da etkilenmektedir. Eğer piyasada bir bütün olarak likidite

koşullarında sıkılaşma söz konusuysa tüm bankalar özellikle de zayıf bankalar bundan etkilenecektir (Buch and Goldberg, 2015: 379).

Likidite riski, bir bankanın belli bir dönemde fon girişi ile fon çıkışı arasındaki dengeyi sağlayamaması durumunda ortaya çıkar. Özellikle gelir düzeyinin düşük ve tasarruf açığının yüksek ama harcama düzeyinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde genel olarak nakit/mevduat oranı yüksek olur. Zira bu tür ekonomilerde gelir-harcama dengesi bozuktur ve tüm ekonomik birimler için sürekli likidite ihtiyacı duyulur. Buna ilave olarak bu tür ülkelerde finansal sistemin istikrarı ve halkın sisteme güveni ve entegrasyonu gelişmiş ülkeler kadar güçlü değildir. O nedenle, tasarruf sahipleri likiditesi yüksek olduğu için vadesiz ve kısa vadeli mevduatları uzun vadelilere tercih ederler.

Kaldı ki, likidite gereksinimi günümüzde sadece tasarruf açığının yüksek olduğu ülkelerde değil, sermaye birikiminin oldukça yüksek olduğu zengin ülkelerde de görülmektedir. Hatta bu ülkelerde likidite riskinin bazı dönemlerde diğer ülkelerden daha fazla yaşanması mümkündür. Çünkü, finansal riskler finansal piyasaların, araçların ve aracıların daha hızlı geliştiği ülkelerde risk ve harcama iştahını daha fazla artırmasından dolayı daha sık görülebilir. Farklı türden ortaya çıkan risklerin bir diğerini tetiklemesi ve sistemik bir hal alması giderek daha kolay ve hızlı hale gelmiştir. Elbette bu durumun ortaya çıkmasında sadece finansal sistemin risk kışkırtıcı yapısal dinamikleri değil, aynı zamanda hane halklarının ve firmaların tatminsiz harcama davranışları ile küresel çapta sıklaşan politik riskler de etkili olmaktadır. Başka bir ifade ile, küresel ölçekte sıklaşan siyasi ve iktisadi konjonktürel hareketler finansal risklerin daha sık ve daha sert olarak ortaya çıkmasını tetiklemektedir.

Kırılganlıkların arttığı böyle dönemlerde mevduat sahiplerinin bankalardaki tasarrufları konusunda daha hassas olması ve küçük dedikodular karşısında gereğinden fazla ani tepki vermesi olağan bir davranış olarak düşünülebilir. Banka paniği olarak bilinen bu gibi durumlarda mevduat sahipleri mevduatlarını hemen çekmek için bankalarına hücum edebilirler ve bankalar müşterilerinin fon taleplerini karşılamada yetersiz kalabilirler. Yeterince likit aktife sahip olmayan bankalar, olası toplu hücumlar karşısında büyük bir likidite riskine maruz kalırlar ve genellikle de bu riski yönetmekte aciz kalırlar. Likidite riski olarak bilinen böyle durumlara düşmemek için banka yöneticileri kasalarında nakit ya da kolaylıkla nakde çevrilebilecek likit aktif tutmayı (yeterince 'fazla' rezerve sahip olmayı) tercih ederler.

Geleneksel bir bankayı diğer işletmelerden ayıran en önemli fark, bankanın alıp-sattığı nesnenin mal ya da başka bir hizmet olması yerine, likit varlıkları alıp satmasıdır. Böyle olunca, bir ticari işletme olarak bankanın diğer işletmelere göre likidite riskine maruz kalma potansiyeli daha yüksektir. O nedenle, bankanın diğer işletmeler gibi karını maksimize ederken, aynı zamanda likidite düzeyini de koruması gerekmektedir. Tamamen kar odaklı çalışması, bankayı beklenmedik durumlar karşısında her zaman likidite riskine maruz bırakabilir. Özellikle finansal istikrarın kırılgan olduğu bir ortamda, bankaların sinsi bir risk olan likidite riski yönetimine karşı çok daha dikkatli olmalıdırlar.

Bu manada, likidite riski yönetimi, bankanın riske maruz kalmamak için normal zamanlarda karlılık ve likidite dengesini dikkate alan bir bilanço yapısı oluşturmaları gerekir. Bunun için de zorunlu karşılıklarına ek olarak bir miktar serbest (fazla) karşılık ayırmaları tavsiye edilmektedir. Zaten zorunlu rezervler esas olarak merkez bankası tarafından para arzının kontrol edilmesi (yani, ekonominin likidite dengesinin korunması) için ihdas edilirken, serbest karşılıklar bankanın kendisinin ve/veya diğer bankaların muhtemel likidite ihtiyaçlarının karşılanması için ihdas edilmiştir.

Banka mevduatları ve mevduat dışı yükümlülükleri (kısa vadeli borçları) üzerinden yasal olarak ayırması geren karşılıklara ilave olarak, likidite saikiyle yeterince serbest karşılık ayırdığı müddetçe kolay kolay likidite riskine maruz kalmayacaktır. Ancak, zorunlu karşılıklarla yetinme ya da onun çok az üzerinde bir serbest karşılık politikası izler ise, olası bir finansal istikrarsızlık durumunda oluşabilecek bir banka paniğinde büyük sorun yaşayabilir.

Böyle bir sorunla karşılaşan bir bankanın yapması gereken, aktif ve pasif yönetimini başarı ile yürütmek olacaktır. Bu çerçevede, öncelikle varlıklarını likiditeye dönüştürmek suretiyle en kolay ve ucuz yolla sorunu çözmesi gerekecektir. Aktif yönetimi çerçevesinde banka şu tedbirleri alabilir (Erdem, 2018: 283-86):

- Elinde yeterince menkul kıymete sahip ise, bir kısmını satarak en düşük işlem maliyetiyle sorunu hemen çözebilir.
- Kullandırdığı kredileri azaltabilir; yani, kredi kullandırmayı geçici olarak durdurabilir.
- Vadesi dolan kısa-vadeli kredilerinin tamamını ya da bir kısmını yenilemeyebilir.
- Uzun vadeli kredilerinin (müşterilerinin) bir kısmını diğer bankaların kısa vadeli kredileri (müşterileri) ile değiştirmeyi deneyebilir. Ancak, bu duruma düşmüş bir bankanın kredilerini diğer bankalar kolaylıkla satın almak istemeyebilecektir. Kaldı ki, bankanın bu yolla çok fazla gelir kaybına uğrama ihtimali vardır.

Bankanın maruz kaldığı likidite riskini atlatabilmek için kredileri üzerinden başvurduğu bu yolların denenmesi banka için hiç de kolay olmayacaktır. Çünkü, bankanın bu kararından hoşnut olmayan müşteriler kurumla daha fazla çalışmak istemeyeceklerinden, banka uzun yıllar birlikte çalıştığı müşterilerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Böyle bir durumda, banka için yeni müşteriler bulmak hem uzun yıllar alacak hem de bu işin işlem ve bilgi maliyeti yüksek olacaktır. Bu nedenle banka bu yola oldukça ihtiyatla yaklaşması gerekecektir. Eğer banka rezerv açığını bu yollardan biri, birkaçı ya da tamamını kullanarak kapatamaz ise, fon kaynaklarına (pasif yönetimine) müracaat etmek zorunda kalacaktır. Hatta ihtiyaç halinde, aktif ve pasif yönetimini eş-anlı olarak da kullanabilir.

Pasif yönetimi çerçevesinde banka şu tedbirleri alabilir:

- Diğer bankalardan borçlanabilir (bankalar arası piyasadan çok kısa vadeli olarak -gecelik ya da repo yoluyla).
- Banka dışı diğer büyük şirketlerden ya da bankaların bağlı veya bağımlı kuruluşlarından borçlanabilir (yine gecelik ya da repo yoluyla).
- Merkez Bankasından borçlanabilir (reeskont kredisi veya faiz koridorunun borç verme oranından).
- Uluslararası piyasalardan borçlanabilir (sendikasyon kredisi).

Bunlar içerisinde en olası kaynaklar, merkez bankası kaynakları ile yurtiçinden sağlayacağı ilk iki kaynak olacaktır. Bu vaziyette, banka rezerv açığını kapatabilirse ve panik sona ermişse sorun çözülmüş olur. Aksi takdirde bankanın kaynak bulma arayışları devam edecektir. Bu sürecin nasıl sonlanacağı, bankanın kaynak temin etme becerisi ve potansiyeli ile riskin süresine ve şiddetine bağlı olacaktır. Bankanın başarısız olması durumunda düzenleyici ve denetleyici kurum (örneğin, Türkiye'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu -BDDK) ya bankaya durumunu düzeltmesi için biraz daha süre tanıyacak ya da el koyacak ve tasarruf mevduatı kurumuna (örneğin, Türkiye'de Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu -TMSF) devredecektir. Tasarruf mevduatı kurumu da; ya hemen tasfiyesini

isteyecek ya da diğer bankalarla birleşmesini sağlayacak veya satışa sunacaktır. Ama daha önemlisi, bankanın risk ortaya çıkmadan kurumu riske maruz bırakmayacak bir likidite (karşılık) politikası benimsemesi yararlı olacaktır.

3. Literatür

Bankacılık sektöründe kredi riskiyle karşılaştırıldığında likidite riskini konu alan daha az sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir. Bunlardan önemli bir kısmı bankaların likidite düzeyini ölçmeye ya da analiz etmeye çalışmakta ya da likidite riski diğer risklerin ya da finansal performansın belirleyicisi olarak dikkate alınarak kredi riski ya da banka performansı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Daha sınırlı sayıda da olsa özellikle 2007 mali krizinden sonra gerek araştırmacıların gerekse Basel Komitesi gibi düzenleyici kurumların konuya artan ilgi göstermesiyle farklı veriler ve yöntemler kullanarak hem ticari hem de İslami bankalardaki likidite riskini etkileyen faktörleri tespit etmeye yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızın kapsamı göz önünde bulundurularak burada likidite riskini etkileyen faktörleri araştıran çalışmalar üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Vodová (2011) çalışmasında Çekoslovakya'daki ticari bankaların likiditelerinin belirleyicilerini tanımlayabilmek amacıyla 2001-2009 dönemini kapsayan veriler üzerinde panel veri regresyon analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonuçları, banka likiditesi ile sermaye yeterliliği, takipteki kredilerin oranı, bankalar arası işlemlerde ve kredilerde kullanılan faiz oranı arasında pozitif ilişki olduğunu gösterirken, enflasyon oranı, iş döngüsü ve finansal krizin likidite üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Vodová (2013) benzer bir çalışmayı Macaristan'daki ticari bankaların 2001-2010 dönemini kapsayan verileri üzerinde de gerçekleştirmiştir. Sonuçlar, banka likiditesi ile sermaye yeterliliği, kredi faiz oranı ve karlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu, öte yandan banka büyüklüğü, faiz marjı, para politikası faiz oranı ve bankalar arası işlemlerde kullanılan faiz oranının ise likiditeyi negatif olarak etkilediğini göstermektedir.

Cucinelli (2013), likidite karşılama oranı ve net sabit fonlama oranıyla (Basel Komitesi tarafından 2007 mali krizi sonrasında belirlenen iki yeni oran) ölçülen likidite riski ile bankaların yapılarına özgü bazı değişkenler (büyüklük, kapitalizasyon, varlık kalitesi ve uzmanlaşma) arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Euro bölgesinde faaliyet gösteren 1080 bankanın verilerine OLS regresyon analizi uygulamıştır. Sonuçlar daha büyük bankaların likidite riskine daha fazla maruz kaldığını diğer taraftan sermayesi büyük bankaların uzun vadede daha fazla likidite sağlayabildiklerini, aktif kalitesinin sadece kısa vadeli likidite riskini etkilediğini ve borç verme konusunda daha fazla uzmanlaşmış bankaların fonlama yapılarının daha kırılgan olduğunu göstermektedir.

Elahi (2017) yapmış olduğu çalışmada Londra Borsası'na kote Birleşik Krallık ve Almanya'da faaliyet gösteren önemli bankaların likiditelerini etkileyen faktörleri karşılaştırmalı olarak araştırmıştır. Birleşik Krallık'tan 8, Almanya'dan 8 banka olmak üzere toplam 16 bankanın 2006-2015 dönemini kapsayan verileri üzerinde panel veri regresyon analizi tekniği uygulanmıştır. Sonuçlar, net faiz marjının her iki ülkede de likidite üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermektedir. Finansal kaldıracın Almanya'daki bankaların likiditeleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu ancak Birleşik Krallık'taki bankalar üzerindeki etkisinin önemsiz olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan banka büyüklüğü, kredi riski, karlılık ve gelir çeşitlendirmesinin her iki ülke örneğinde de likiditeyle ilişkisinin istatistiksel olarak önemsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen vd. (2018) yaptıkları çalışmada alternatif bir likidite riski ölçüsü kullanarak 12 gelişmiş ülkedeki ticari bankaların 1994-2006 dönemini kapsayan panel veri seti üzerinde likidite riskinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre dış finansman için likit varlıklara bağımlılık, denetleyici ve düzenleyici faktörler ve makroekonomik faktörlerin tümü likidite riskini etkilemektedir.

Shah vd. (2018), Pakistan'da faaliyet gösteren 23 bankanın 2007-2016 dönemini kapsayan verileri üzerinde likiditeyi etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Shah vd. sermaye yeterlilik oranı, fonların maliyeti ve banka büyüklüğü gibi hem iç faktörlerin hem de gayrisafi yurtiçi hasıla ve işsizlik oranı gibi makro faktörlerin likiditeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

İslami bankalar da aynı piyasada rekabet gösterdikleri geleneksel bankalarla benzer risklere maruz kalmaktadırlar. Bu risklerden biri de likidite riskidir. Literatürde gerek sadece İslami bankalarda likidite riskini etkileyen faktörleri, gerekse İslami bankalarla geleneksel bankalardaki likidite riskini etkileyen faktörleri karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Ahmed vd. (2011) Pakistanda'ki İslami bankaların likidite riskinin firma düzeyindeki belirleyicilerini araştırmışlardır. 6 bankanın 2006-2009 dönemini kapsayan verileri üzerinde yapılan çalışmada finansal kaldıraç oranının, sabit varlıkların aktife oranının ve bankanın yaşının likidite riskinin önemli belirleyicileri olduğu, diğer taraftan likidite riski ile karlılık ve büyüklük arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Waemustafa ve Sukri (2016) İslami ve geleneksel bankalarda likidite riskini etkileyen iç ve dış faktörleri incelemek amacıyla 2000-2010 dönemini kapsayan veriler üzerinde zaman serisi regresyon analizi uygulamışlardır. Çalışmada geleneksel bankalarla karşılaştırıldığında İslami bankaların daha yüksek likiditeyle faaliyetlerini sürdürdüğü belirlenmiştir. Çok değişkenli regresyon analizi sonuçlarına göre İslami bankalarda bankaya özgü faktörlerden 4'ünün (riskli sektör finansmanı, borçların öz kaynaklara oranı, riskli varlıkların aktife oranı ve şeriat kurallarına göre finansman oranı) ve bir makroekonomik değişkenin (enflasyon) likidite riskini önemli şekilde etkilediği, geleneksel bankaların likidite riski üzerinde ise 5 bankaya özgü faktörün (takipteki krediler, toplam finansın aktife oranı, gelir getiren varlıkların aktife oranı, aktif karlılığı ve birinci düzey sermayenin aktife oranı) etkili olduğu tespit edilmiştir.

Sukmana ve Suryaningtyas (2016) Endonezya'daki İslami ve geleneksel bankaların likidite riskinin nedenlerini araştırmak amacıyla 13 İslami bankayı ve 5 büyük geleneksel bankayı kapsayan bir örneğin 2010-2014 dönemi arasındaki verilerine panel regresyon analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular geleneksel bankalarda aktif karlılığı ve takipteki krediler ile likidite riski arasında pozitif bir ilişki olduğunu, sermaye yeterlilik oranı ve likidite riski arasında ise negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan İslami bankalarda ise geleneksel bankalardakinin aksine sermaye yeterlilik oranının likidite riskini pozitif olarak etkilediği, aktif karlılığının ise negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Benzer bir çalışma Effendi ve Disman (2017) tarafından İslami ve geleneksel bankalarda bankaya özgü faktörlerin likidite riskine etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada 7 ülkeden 20 İslami banka ve 12 geleneksel bankanın 2009-2015 dönemini kapsayan verilerine panel veri regresyon yöntemi uygulanmıştır. Sonuçlar İslami bankalarda likidite riskini etkileyen faktörlerin sermaye yeterlilik oranı, finansman kalitesi, kredi riski ve finansal genişleme olduğunu göstermektedir.

Geleneksel bankalarda ise finansman kalitesi, kredi riski, karlılık ve finansal gelişmenin likidite riski üzerinde etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Islam vd. (2017) Pakistan'daki İslami bankaların likidite yönetimiyle ilgili durumlarını ve likidite pozisyonunu etkileyen faktörleri araştırmışladır. Bu amaçla likidite yönetim sürecinde yer alan üst ve orta yönetim kademesindeki İslami bankacılara bir anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda İslami bankaların hem likidite açığı hem de likidite fazlası şeklinde iki tür likidite sorunuyla da karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın bulguları İslami bankalarla karşılaştırıldığında geleneksel bankaların hazine bonosu, senet iskontolama gibi para piyasası araçlarını kullanabilme olanaklarından dolayı likidite sorununu daha iyi yönetebildiklerini göstermektedir. Çalışmaya göre, İslami bankacılık sektöründe likidite pozisyonunu etkileyen temel faktörlerin bir kısmı İslami kuralların getirmiş olduğu sınırlamalardan kaynaklıdır (örneğin şeriata uygun yatırım olanaklarının sınırlı olması, İslami kurallar nedeniyle diğer bankaların sıklıkla kullandığı ikincil borç piyasalarında işlem yapamamaları gibi), likidite pozisyonunu etkileyen diğer faktörler ise finansman portföyünün kalitesi, gelecekteki nakit akımlarının tahmin edilmesi, aktif ve pasifin doğasından kaynaklanan farklılıklar, Merkez Bankası politikaları, banka itibarı ve kredi derecesi olarak sayılmaktadır.

Özellikle son yıllarda bankalarda likidite riskini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik çalışmaların Türkiye'de de yapılmaya başlandığı görülmektedir. Aşağıda bu çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir.

Çelik ve Akarım (2012) bankaların likidite riski yönetiminde dikkate almaları gereken faktörleri belirlemek amacıyla hisse senetleri BIST'te işlem gören 9 ticari bankanın 1998-2008 yılları arasındaki 3 aylık finansal tablo verilerini panel regresyon analizi ile test etmişlerdir. Sonuçlar likidite riski ile riskli likit varlıklar ve özsermaye karlılığı arasında negatif, likidite riski ile dış finansman ve varlık karlılığı arasında ise pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Ayaydın ve Karaaslan (2014) likidite riskini belirleyen faktörleri belirleyebilmek amacıyla, Türkiye'deki 23 bankanın 2003-2011 dönemini kapsayan verilerini dinamik panel veri (GMM) yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda likidite riski ile karlılık oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmanın diğer önemli bulguları ise küresel krizin ve bankaların sahiplik yapısının (devlet-özel, yabancı payı) likiditeyi ve likidite riskini etkileyen faktörler arasında yer almasıdır.

Işıl ve Özkan (2015) Türkiye'de faaliyet gösteren dört katılım bankasının 2006-2014 yılları arasındaki verileri üzerinde SUR yöntemini kullanarak likidite riskini etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlar önceki dönem likidite riskinin ve kredi genişliğinin likidite riskini etkilediğini, diğer taraftan likit aktifler, sermaye yeterlilik rasyosu, aktif karlılığı ve büyüklük gibi bankalara özgü değişkenlerin ve büyüme oranı ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin ise likidite riski üzerinde etkisi olmadığını göstermektedir.

Zengin ve Yüksel (2016) Türkiye'de aktif büyüklüğü en yüksek 10 bankanın 2005-2014 dönemini kapsayan verilerini logit modeli ile test ederek likidite riskini etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmışlardır. 12 bağımsız değişkenin kullanıldığı çalışmada sermaye yeterlilik oranı ve net faiz marjının likidite riskini etkilediği, sermaye yeterlilik oranının düşmesi ve net faiz marjının ise artması durumunda likidite riskinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Işık ve Belke (2017), bankalarda likidite riskinin belirleyicilerini tespit edebilmek amacıyla Borsa İstanbul'a kote 13 mevduat bankasının 2006-2015 dönemini kapsayan verilerini panel veri analizi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları bankaya özgü değişkenlerin (banka büyüklüğü, öz kaynakların karlılığı, banka sermayesi, mevduattaki büyüme ve kredi kayıpları) ve enflasyon ve büyüme gibi makroekonomik değişkenlerin likidite riskindeki değişmeleri açıklamada önemli olduğunu göstermektedir.

Ersoy ve Aydın (2018) likidite düzeyini belirleyen faktörleri araştırmak amacıyla panel veri analiz yöntemlerini kullanarak Türkiye'de faaliyet gösteren 27 ticari bankanın 2005-2015 dönemini kapsayan verilerini incelemişlerdir. Hem bankaya özgü hem de makroekonomik bazı faktörlerin bağımsız değişken olarak kullanıldığı çalışmada banka sermayesi, aktif kalitesi ve mevduat düzeyinin likiditeyi pozitif yönde etkilediği, banka büyüklüğü ile likidite düzeyi arasında ise ters U şeklinde bir ilişkinin olduğu ve büyüme, işsizlik oranı ve küresel kriz makroekonomik değişkenlerinin likiditeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

4. Bankaların Likidite Riski Düzeylerinin Kümeleme Analizi İle Belirlenmesi

4.1. Veri Seti

Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2008-2018 döneminde yıllık finansal tablo verilerine kesintisiz ulaşılabilen 3'ü kamu, 8'i özel ve 12'si de yabancı sermayeli olmak üzere toplam 23 ticari banka analize dahil edilmiştir (Tablo 1). Veriler Türkiye Bankalar Birliği'nin veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 1. Kümeleme Analizi Yapılan Ticari Bankalar

	Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.
2	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları
4	Akbank T.A.Ş.
5	Anadolubank A.Ş.
6	Fibabanka A.Ş.
7	Şekerbank T.A.Ş.
8	Turkish Bank A.Ş.
9	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.
10	Türkiye İş Bankası A.Ş.
11	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları
12	Alternatifbank A.Ş.
13	Arap Türk Bankası A.Ş.
14	Burgan Bank A.Ş.
15	Citibank A.Ş.
16	Denizbank A.Ş.
17	Deutsche Bank A.Ş.
18	HSBC Bank A.Ş.
19	ICBC Turkey Bank A.Ş.
20	ING Bank A.Ş.
21	QNB Finansbank A.Ş.
22	Turkland Bank A.Ş.
23	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.

4.2.Değişkenlerin Belirlenmesi

Literatürde bankaların likidite riskini belirleyen faktörler üzerine yapılan çalışmalar dikkate alınarak çalışmada aşağıda hesaplanma detayları verilen 1'i kategorik, 8'i de sürekli olmak üzere toplam 9 değişken belirlenmiştir. Bu değişkenlerin adları, tanımlamaları ve hesaplanma yöntemleri aşağıda açıklanmıştır:

1) *Sermaye Yeterliliği Oranı* = Özkaynaklar / Toplam Risk Ağırlıklı Tutarlar şeklinde hesaplanmıştır (Vodová, 2013; Shah vd. 2018).
2) *Özkaynaklar / Toplam Aktifler:* Özkaynakların toplam aktifler içerisindeki ağırlığını ifade etmektedir.
3) *Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar:* Bankanın bilançosunda yer alan toplam mevduatların toplam varlıklara oranını gösteren değişkendir.
4) *Toplam Krediler / Toplam Varlıklar:* Bankanın bilançosunda yer alan toplam kredilerin toplam varlıklara oranını gösteren değişkendir. (Zengin ve Yüksel, 2016).
5) *Likit Aktifler / Toplam Aktifler:* Burada likit aktifler, *Nakit Değerler ve TCMB + Gerçeğe Uygun Değer Farkı K/Z Yansıtılan FV (net) + Bankalar ve Diğer Mali Kuruluşlar+ Para Piyasalarından Alacaklar + Satılmaya Hazır Finansal Varlıklar (net)* toplamından oluşmaktadır.
6) *Ortalama Aktif Karlılığı (ROA)* = Aralık sonu Net Kar (Zarar) rakamı / Son 2 yıla ait Toplam Aktifler" kalemlerinin aritmetik ortalaması şeklinde hesaplanmıştır (Waemustafa ve Sukri, 2016; Sukmana ve Suryaningtyas, 2016).
7) *Ortalama Özkaynak Karlılığı (ROE)* = Aralık Ayı Sonu Net Kar(Zarar)/ Son 2 yıla ait Özkaynaklar kalemlerinin aritmetik ortalaması şeklinde hesaplanmıştır (Çelik ve Akarım, 2012; Ayaydın ve Karaaslan, 2014).
8) *Faiz Gelirleri - Faiz Giderleri / Toplam Varlıklar:* Net faiz marjı olarak da bilinen bu oran bankaların aracılık faaliyetlerini etkin bir şekilde yapıp yapmadıklarının bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Banka açısından, aktiflerin karlılığı (ROA) ve özkaynak karlılığı (ROE) ile birlikte önemli bir performans göstergesidir. Net faiz marjının yüksek olması karlılığı olumlu etkilerken likidite riskinin de görece olarak düşmesine yardımcı olur (Hamedi ve Awdeh, 2014; Kale, 2017; Işık ve Belke, 2017, Elahi, 2017).
9) *Banka Türü:* Bankaların ana sermaye gruplarına göre kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar olmak üzere 3'lü sınıflandırmadan oluşan kategorik bir değişkendir (Ayaydın ve Karaaslan, 2014).

4.3. İki Aşamalı Kümeleme Yöntemi

Kümeleme analizi (cluster analysis), bir veri matrisindeki gruplanmamış gözlemleri veya değişkenleri sahip oldukları özellikler çerçevesinde kümelemek veya homojen alt gruplara ayırmak amacıyla geliştirilmiş bir analiz yöntemidir (Alpar, 2011: 309). Kümeleme analizi sonucunda elde edilecek kümelerin kendi içinde olabildiğince benzer, kendi aralarında ise olabildiğince farklı bir yapıda olması beklenir.

Uygulamada verileri sınıflandırmada 3 farklı kümeleme yöntemi kullanılmaktadır. Bunlar, *a) aşamalı kümeleme yöntemleri*, *b) aşamalı olmayan kümeleme yöntemleri* ve c*) iki aşamalı kümeleme yöntemi*dir. Değişkenlerin hem niteliksel hem de niceliksel yapıda olması durumunda ilk iki kümeleme yöntemi

kullanılmamaktadır. İki aşamalı kümeleme analizi ise veri yapısında hem niteliksel/kategorik hem de sürekli değişkenler olması durumunda kullanılabilen bir yöntemdir. Kategorik ve sürekli değişkenleri aynı anda işleyebilmesi özelliği yanında iki aşamalı kümeleme yöntemi büyük veri setlerinde uygulanabilmekte, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Bayezyen Bilgi Kriteri (BIC) kriterlerine göre en uygun küme sayısının belirlenmesine ve elde edilen kümelerle uyum sağlamayan gözlemlerin istendiğinde veriden ayıklanabilmesine imkan vermektedir. Kümeleme yönteminin her iki aşamasında da log olabilirlik (veri setinde sürekli ve kategorik değişkenler olması durumunda) ve öklit uzaklığı kullanılmaktadır (Alpar, 2017: 339).

4.4. Ampirik Bulgular

Küme Sayısının Belirlenmesi: Küme sayısı AIC'ye göre belirlenmiştir. Bilindiği üzere AIC farklı modeller, yöntemler arasından en uygun olanının seçilmesinde kullanılmaktadır. İki aşamalı kümeleme yönteminde AIC kullanılarak küme sayısının otomatik olarak belirlenmesi aşamasında Tablo 2'deki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 2. Otomatik Kümelenme Tablosu

Küme Sayısı	Akaike Bilgi Kriteri (AIC)	AIC'deki Değişim
1	204,227	
2	**191,733**	**-12,494**
3	193,986	2,252
4	213,897	19,911
5	234,430	20,533
6	261,016	26,586
7	288,442	27,425
8	318,576	30,134
9	348,801	30,226
10	380,756	31,955
11	412,902	32,146
12	445,424	32,522
13	478,650	33,226
14	512,609	33,959
15	546,864	34,255

Tablo 2 incelendiğinde, AIC değerinin en küçük olduğu (191,733) küme sayısının 2 olduğu görülecektir. Bundan dolayı en uygun küme sayısı 2 olarak seçilmiştir. En uygun küme sayısının 2

olduğu tespit edildikten sonra her bir kümeyi oluşturan bankaların sayısı ve toplam banka sayısına oranları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Kümelerdeki Banka Sayıları ve Dağılımı

		N	Top. İçindeki Payı
Küme	1	19	%82,6
	2	4	%17,4
	Toplam	23	%100,0

Tablo 3'e göre, 23 bankanın 19'u veya %82,6'sı birinci kümede yer alırken 4'ü veya %17,4'ü de ikinci kümede yer almıştır.

Tablo 4. Kümelere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		Küme	
		1	2
Sermaye Yeterlilik Oranı	Ortalama	16,31	24,79
	Std. Sapma	1,21	6,07
Özkaynaklar / Top. Aktifler	Ortalama	11,25	17,86
	Std. Sapma	1,77	3,45
Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar	Ortalama	61,98	56,24
	Std. Sapma	5,76	17,83
Toplam Krediler / Toplam Varlıklar	Ortalama	63,32	39,54
	Std. Sapma	5,57	7,55
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	Ortalama	25,66	52,44
	Std. Sapma	4,79	6,85
Aktif Karlılığı	Ortalama	1,27	1,82
	Std. Sapma	0,72	1,12
Özkaynak Karlılığı	Ortalama	11,47	9,84
	Std. Sapma	6,37	5,14
Finansal Aracılık Etkinliği	Ortalama	4,11	4,89
	Std. Sapma	0,75	1,79

Likidite riskine göre oluşturulan kümelere ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde (Tablo 4) birinci kümede yer alan bankaların sermaye yeterlilik oranlarının ortalaması %16,31 iken, ikinci kümede %24,79'dur. Aynı şekilde özkaynakların toplam aktifler içindeki payı birinci kümede %11,25 iken, ikinci kümede %17,86 olarak gerçekleşmiştir. Toplam mevduatların toplam varlıklar içindeki payı küme 1'de %61,98, küme 2'de ise %56,24'tür. Benzer şekilde toplam kredilerin toplam varlıklar içindeki payı birinci kümede ikinci kümeye göre daha yüksektir. Likit aktiflerin toplam aktifler içindeki payı incelendiğinde ise ikinci kümede yer alan bankaların birinci kümedeki bankaların 2 katından da fazla likit aktiflere sahip olduğu ifade edilebilir. Birinci kümedeki bankaların aktif karlılıklarının ortalaması ikinci kümenin ortalamasının altındayken tam tersine özkaynak karlılığı açısından da birinci

küme ikinci kümeye göre nispeten daha yüksek karlılığı sahiptir. Bankaların aracılık faaliyetlerinin etkinliğinin bir göstergesi olan finansal aracılık etkinliği veya net faiz marjı açısından birinci kümedeki bankalar %4,11'lik ortalamaya sahipken ikinci kümedeki bankalar %4,89'luk bir ortalamayla faaliyetlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Her iki kümede yer alan ticari bankaların sermaye sahipliklerine (banka türü) göre frekans dağılımları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Banka Türlerine Göre Kümeleri Oluşturan Bankaların Frekans Dağılımı

		Kamu		Özel		Yabancı	
		Frekans	(%)	Frekans	(%)	Frekans	(%)
Küme	1	3	100,0	7	87,5	9	75,0
	2	0	0,0	1	12,5	3	25,0
	Toplam	3	100,0	8	100,0	12	100,0

Analiz kapsamında değerlendirmeye tabi tutulan 3 kamu bankasının hepsi 8 özel sermayeli bankanın 7'si ve 12 yabancı bankanın 9'u birinci kümede yer almaktadır. İkinci kümede ise sadece 1 özel banka ve 3 yabancı sermayeli mevduat bankası olmak üzere toplam 4 banka bulunmaktadır. Ayrıca, ikinci kümede kamu sermayeli hiçbir mevduat bankası bulunmamaktadır.

İki aşamalı kümeleme yönteminin istatistiki olarak uygun olup olmadığı, yöntemin başarı veya kalite düzeyinin hangi bölgede yer aldığı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Yapılan Kümelemenin Niteliği (Kalitesi)

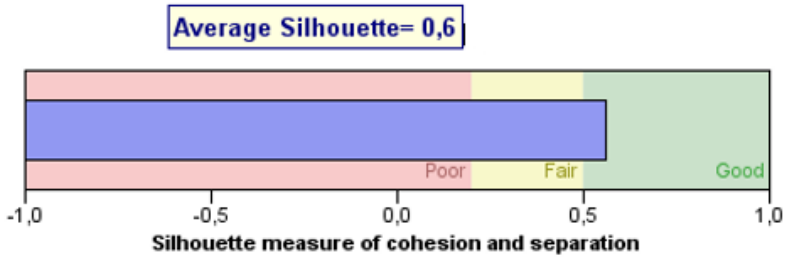

İki aşamalı kümeleme analizinin başarısını, küme içindeki elemanların birbirine yakınlaştırma ve kümeleri birbirinden ayırma düzeyinin bir göstergesi olan Silhouette değeri 0,60 olup ortalamanın üstünde olup, iyi sayılabilecek bir düzeyde sınıflandırma yapıldığı anlamına gelmektedir.

Kümelerin oluşmasında en önemli değişkenlerin neler olduğu sorusuna aşağıdaki grafikler ve tablolar yardımıyla cevap vermek mümkündür.

Tablo 6. Bankaları Likidite Riski Düzeylerine Göre Kümelere Ayırmada Kullanılan Değişkenlerin Önem Düzeyi

Değişken	Önem Düzeyi
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	1,0000
Toplam Krediler / Toplam Varlıklar	0,7811
Sermaye Yeterlilik Oranı	0,6336
Özkaynaklar / Top. Aktifler	0,5981
Finansal Aracılık Etkinliği	0,0954
Aktif Karlılığı	0,0796
Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar	0,0750
Banka Türü	0,0326
Özkaynak Karlılığı	0,0234

Grafik 2. Bankaları Likidite Riski Düzeylerine Göre Kümelere Ayırmada Kullanılan Değişkenlerin Önem Sırası

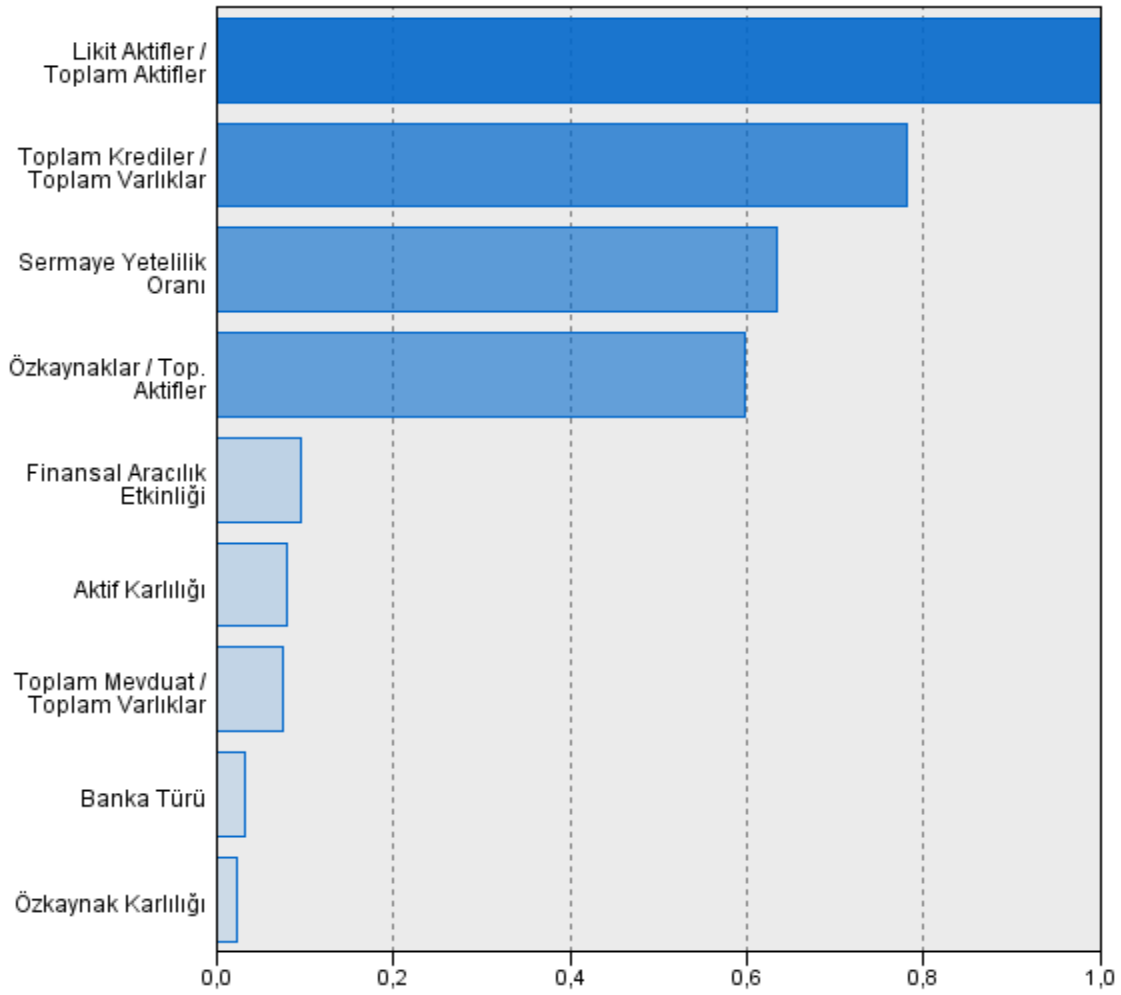

Tablo 6 ve Grafik 2 incelendiğinde, bankaları likidite riski değişkenlerine göre iki kümeye *ayırmada en önemli değişkenin Likit Aktifler / Toplam Aktifler* oranı olduğu görülecektir. Toplam kredilerin toplam varlıklara oranı ise 2. derecede önemli değişken olup önem düzeyi 0,7811'dir. Sermaye yeterlilik oranın önem düzeyi 0,6336 olup 3.sırada yer almaktadır. Dördüncü sırada ise Özkaynaklar / Toplam Aktifler oranı olup önem düzeyi 0,5981'dir. %10'un altında bir önem düzeyine sahip değişkenler ise sırasıyla Finansal Aracılık Etkinliği, Aktif Karlılığı, Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar Oranı, Banka Türü ve Özkaynak Karlılığı'dır. Başka bir ifadeyle, ticari bankaların likidite riski düzeylerine göre sınıflandırma kullanılan, 1'i kategorik (banka türü), 8'i de sürekli değişken olmak üzere toplam 9 değişkenin 4 tanesinin önem düzeyi %50'in üzerinde olup kalan 5 değişkenin önem düzeyleri %10'un altındadır.

Bankaları likidite riski düzeylerine göre kümelere ayırmada kullanılan değişkenlerin genel olarak önem sırasını belirledikten sonra kümeler arasında bu değişkenlerin önem düzeylerinin karşılaştırma sonuçları Grafik 3'de verilmiştir.

Grafik 3. Bankaları Likidite Riski Düzeylerine Göre Kümelere Ayırmada Kullanılan Değişkenlerin Önem Sırası

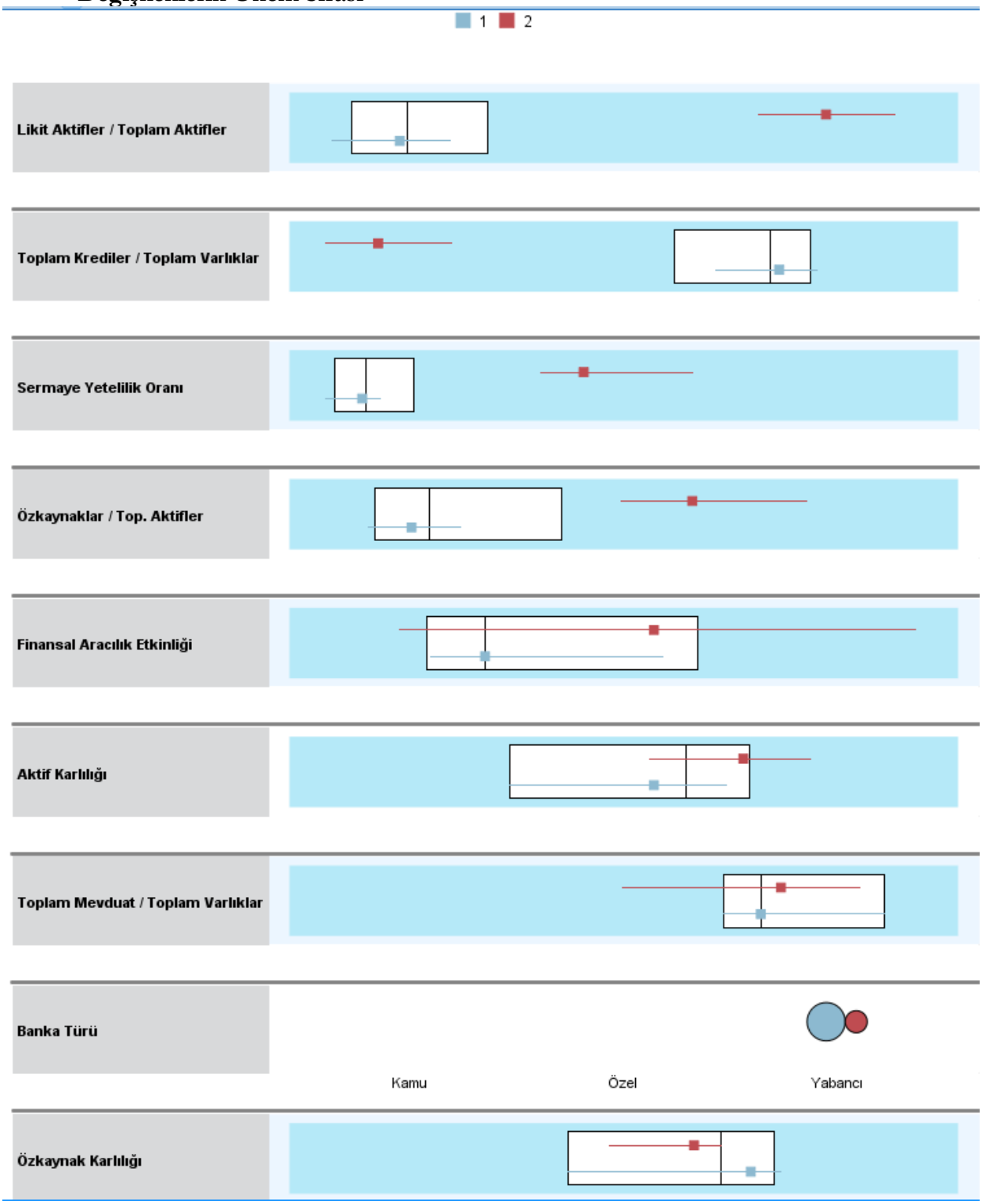

Sonuç

Bu çalışmada bankacılık sektöründe likidite riskinin önce teorik olarak nasıl ortaya çıktığı açıklanmış, ardından ilgili literatür üzerine bir araştırma ve analiz yapılmış, sonra da Türk bankacılık sektörü üzerine 2008-2018 dönemine ait yıllık finansal verilerden iki aşamalı hareketle kümeleme analizi yöntemiyle bir uygulama yapılmıştır. 3'ü kamu, 8'i özel ve 12'si de yabancı sermayeli olmak üzere, toplam 23 ticari banka üzerine yapılan uygulamada kendi hesaplamalarımıza dayalı 1'i kategorik, 8'i de sürekli olmak üzere toplam 9 değişken kullanılmıştır. Küme sayısı Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'e göre belirlenmiştir. Buna göre, 23 bankanın 19'u birinci kümede, 4'ü ise ikinci kümede yer almıştır.

Likidite riskine göre oluşturulan kümelere ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; birinci kümede yer alan bankaların sermaye yeterlilik oranlarının, özkaynakların toplam aktifler içindeki payının, likit aktiflerin toplam aktifler içindeki payının, aktif karlılıkların, bankaların aracılık faaliyetlerinin etkinliğinin bir göstergesi olan finansal aracılık etkinliği veya net faiz marjının ortalaması ikinci kümede yer alan bankaların ortalamasından daha düşük olduğu, buna karşılık toplam mevduatların toplam varlıklar içindeki payının, toplam kredilerin toplam varlıklar içindeki payının ve özkaynak karlılığının ortalamaları bakımından ikinci kümede yer alan bankaların değerleri birinci kümede yer alan bankalarınkinden daha düşük çıkmıştır. Araştırmamıza konu olan 3 kamu bankasının hepsi, 8 özel sermayeli bankanın 7'si ve 12 yabancı bankanın 9'u birinci kümede yer alırken, ikinci kümede sadece 1 özel banka ve 3 yabancı sermayeli mevduat bankası bulunmaktadır.

Önemli bir bulgu da iki aşamalı kümeleme analizinin başarısı bakımından, küme içindeki elemanların birbirine yakınlaştırma ve kümeleri birbirinden ayırma düzeyinin bir göstergesi olan Silhouette değeri 0,60 olarak ortalamanın üstünde çıkmış; dolayısıyla, iyi sayılabilecek bir düzeyde sınıflandırma yaptığımız teyit edilmiştir. Son olarak, bankaları likidite riski değişkenlerine göre iki kümeye ayırmada en önemli değişkenin likit aktifler / toplam aktifler oranı olduğu tespit edilmiştir. Önem düzeyi %50'nin üzerinde olan diğer değişkenler sırasıyla toplam kredilerin toplam varlıklara oranı, sermaye yeterlilik oranı, özkaynaklar / toplam aktifler oranı olmuştur. Kalan 5 değişken ise, %10'un altında bir önem düzeyine sahip olarak bulunmuştur.

Kaynaklar

Ahmed, N.; Ahmed, Z. and Naqvi, I. H. (2011) "Liquidity Risk and Islamic Banks: Evidence from Pakistan", Interdisciplinary Journal of Research in Business, 1(9), pp.99- 102.

Alpar, Reha (2011), Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık, Ankara.

Arif, A. and Anees, A. N. (2012) "Liquidity Risk and Performance of Banking System", Journal of Financial Regulation and Compliance, 20(2), pp.182-195.

Ariffin, N. M. (2012) "Liquidity Risk Management and Financial Performance in Malaysia: Empirical Evidence From Islamic Banks", Aceh International Journal of Social Sciences, 1 (2), pp.77-84.

Aspachs, O., Nier, E and Tiesset, M. (2005) "Liquidity, Banking Regulation and the Macroeconomy. Evidence on Bank Liquidity Holdings from a Panel of UK-Resident Banks", Bank of England Working Paper, Erişim Adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/Data_Integrity_Notice.cfm?abid=673883

Ayaydın, H. ve Karaslan, İ. (2014) "Likidite Riski Yönetimi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı: 11, ss.237-256.

Basel Committee on Banking Supervision (2000) Sound Practices for Managing Liquidity in Banking Organisations, Erişim Tarihi: 09.02.2019, Erişim Adresi: https://www.bis.org/publ/bcbsc135.pdf

Basel Committee on Banking Supervision (2008) Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision, Bank for International Settlements Press and Communications, Basel, Switzerland, Erişim Tarihi: 09.02.2019, Erişim Adresi: https://www.bis.org/publ/bcbs144.pdf

BDDK (2016) Likidite Riskinin Yönetimine İlişkin Rehber, Erişim Tarihi: 12.02.2019, Erişim Adresi: https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/mevzuat_0096.pdf

Buch, C. M. and Goldberg, L. S. (2015) "International Banking and Liquidity Risk Transmission: Lessons from Across Countries", IMF Economic Review, 63(3), pp.377-410.

Chen, Y; Shen, C; Kao, L. and Yeh, C. (2018) "Bank Liquidity Risk and Performance", Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies, 21(1), pp.1-40.

Cucinelli, D. (2013) "The Determinants of Bank Liquidity Risk within the Context of Euro Area", Interdisciplinary Journal of Research in Business, 2(10), pp.51-64.

Çelik, S. ve Akarım, Y. D. (2012) "Panel Veri Analizi ile İMKB Bankacılık Sektörü Üzerine Ampirik Bir Uygulama", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (1), ss.1-17.

Diamond, D. W. and Rajan, R. G. (2001) "Liquidity Risk, Liquidity Creation, and Financial Fragility: A Theory of Banking", Journal of Political Economy, 109 (2), pp. 287-327.

Drehman, M. and Nikolaou, K. (2013) "Funding Liquidity Risk: Definition and Measurement", Journal of Banking & Finance, 37, pp.2173-2182.

Effendi, K. A. and Disman, D. (2017) "Liquidity Risk: Comparison between Islamic and Conventional Banking", European research Studies Journal, 20(2A), pp.308-318.

Elahi, M. (2017) "Factors Influencing Liquidity in Leading Banks 'A Comparative Study of Banks Operating in UK and Germany Listed on LSE' ", Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR), 3(2), pp.1557-1575.

Ersoy, E. ve Aydın, Y. (2018) "Bankaların Likiditesini Etkileyen Makroekonomik ve Bankaya Özgü Faktörlerin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği", Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 7(14), pp.158-169.

Gülhan, O. (2018) Bankacılıkta Likidite Riski ve Likidite Düzenlemeleri Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Uygulamalar, Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hamadi, H., Awedh, A. (2012), The Determinants of Bank Net Interest Margin: Evidence from the Lebanese Banking Sector " Journal of Money , Investment and Banking, 23, 85-98.

Islam, A., Farooq, M. and Ahmad, A. (2017) "Factors Affecting Liquidity Position of Islamic Banks", City University Research Journal, Special Issue: AIC, pp.27-36.

Işık, Ö. ve Belke, M. (2017) "Likidite Riskinin Belirleyicileri: Borsa İstanbul'a Kote Mevduat Bankalarından Kanıtlar", Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 2(2), pp.113-126.

Işıl, G. ve Özkan, N. (2015) "İslami Bankalarda Likidite Riski Yönetimi: Türkiye'de Katılım Bankacılığı Üzerine Ampirik Bir Uygulama", International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 1(2), ss.23-37.

Kale, Süleyman (2017), Türk Bankacılık Sektörünün Aracılık Fonksiyonu, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(3), 209-220.

Shah, S. Q. A.; Khan, I.; Shah, S. S. A. and Tahir, M. (2018) "Factors Affecting Liquidity of Banks: Empirical Evidence from the Banking Sector of Pakistan", Colombo Business Journal, International Journal of Theory & Practice, 9(1), pp.1-18.

Sukmana, R. and Suryaningtyas, S. (2016) "Determinants of Liquidity Risk in Indonesian Islamic and Conventional Banks", Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah (Journal of Islamic Economics), 8 (2), pp.187-200.

Vento, G. A. and La Ganga, P. (2009) "Bank Liquidity Risk Management and Supervision: Which Lessons from Recent Market Turmoil?", Journal of Money, Investment and Banking, Issue 10, pp.78-125.

Vodová, P. (2011) "Liquidity of Czech Commercial Banks and its Determinants", International Journal of Mathematical Models and Methods in Applied Sciences, 6(5), pp.1060-1067.

Vodová, P. (2013) "Determinants of Commercial Bank Liquidity in Hungary", Financial Internet Quarterly e-Finanse, 9(3), pp.64-71.

Waemustafa, W. and Sukri, S. (2016) "Systematic and Unsystematic Risk Determinants of Liquidity Risk Between Islamic and Conventional Banks", International Journal of Economics and Financial Issues, 6(4), pp.1321-1327.

Zengin, S. ve Yüksel, S. (2016) "Likidite Riskini Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir İnceleme", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(29), ss.77-95.

The Effects of Energy, Non-Energy, and Precious Metal Prices on the Inflation in Turkey: An ARDL Approach

Taner TURAN[1]

Hüseyin Alperen ÖZER[2]

Introduction

There is no doubt that high inflation rate is harmful to economic activity. The costs of inflation include but not limited to menu costs, shoe-leather costs, increased unceartinty, income transfers and unfair tax burden (Mankiw, 2016; Snowdon and Vane, 2005). Therefore, it is not surprising to observe that after high inflation rates experienced in many countries in 1970s, a new literature suggesting some policy proposals about how governments can control or reduce inflation rates is emerged. In this context, a drastic change has occured in the institutional structure of the central banks and also monetary policy regime and frameworks. Some studies document that countries with more independent central banks have a lower level of inflation rates (Cukierman, et al. 1992; Alesina and Summers, 1993). Similarly, some countries have adopted a new monetary policy regime, such as inflation targeting (among others, see Mishkin, 2001). Furthermore explicit or implicit monetary policy rules, like Taylor rules, have become very popular in academic and policy circles (Taylor, 1993). It would be a mistake to regard these changes as mutually exclusive. In other words, in general, the changes in the institutional structure and monetary policy frameworks are jointly adopted. It seems that these changes have worked very well around the world. Except for a limited number of countries, inflation is not a worldwide or prevailing problem any more. For example, the average inflation rate in 2018 is 2 percent and 4.8 percent for advanced and emerging market and developing countries, respectively (IMF, 2019).

Inflation has been the one of the main macroeconomic problems in Turkey for a long time. After very high and also volatile inflation rates in 1980s and 1990s, Turkey successfully started to implement an IMF-supported program in 2001. Moreover, Turkey has adopted first an implicit then explicit inflation targeting regime. Additionally, a change in the law related to the central bank, has made it clear that the principal aim and responsibility of the Central Bank of Turkey is to ensure the price stability. All these changes about conducting monetary policy are consistent with developments and trends in many other countries. As a result, a sharp reduction in the inflation rate observed in early 2000s. However, this does not necessarily mean that inflation problem is totally solved. Although inflation rate is relatively stable after 2004, it is consistently above the target set by the Central Bank of Turkey. Furthermore, due to a significant depreciation of Turkish Lira in 2018, the inflation rate exceeds 15 percent in 2018. On the other hand, this increase seems to be temporary rather than permanent. It is expected that the inflation rate returns back to about 10-12 percent level in 2019. Nonetheless, compared to that of similar countries, the inflation rate in Turkey is still high. This might be reflecting a more fundamental problem in pricing decisions and expectation formations.

There are different sources of inflation, such as cost-push or demand-pull effects. Therefore, changes in the global commodity prices would be crucial. After the oil price shocks in 1970s, some

[1] Taner TURAN, Assoc. Prof. Dr., Gebze Technical University, Department of Economics, tturan@gtu.edu.tr

[2] Hüseyin Alperen ÖZER, Res. Asst., Gebze Technical University, Department of Economics, aozer@gtu.edu.tr

influential studies, such as Hamilton (1983), Hooker (1996) and Barsky and Killian (2004) pay attention to the role of supply or energy shocks in explaining the key macroeconomic variables, including the inflation rate. Since then the supply or price shocks have become an indispensable part of macroeconomic analysis. In this study, our main focus is to examine the role of global commodity price changes on the inflation rate in Turkey. We particularly examine the effects of the global energy, non-energy, and precious metal price indices on the consumer price index by using quarterly data from 1985 to 2019 and ARDL approach to cointegration. We find that a cointegrating relation exists between the variables in all estimations. Moreover, it seems that a change in the energy price index has a significant and positive impact on the consumer price index in the long run. However, changes in non-energy and precious metal prices don't exert a significant impact. Somewhat surprisingly, our results clearly indicate that the output gap does not play an important role in explaining the inflation rate in the long run. Finally, a change in the lagged consumer price index has a positive impact, implying the existence of inertia.

This study is organized as follows: we review the literature in section two, present the data and methodology in section three, discuss the results in section four, finally, conclude in section five.

Literature Review

Theoretically, there exists three mechanisms between the commodity prices and inflation (see, Zhang et al., 2018; Jongwanich and Park, 2009). First, the commodity prices are the main driver of the cost-push inflation. In this line, co-movements between inflation and commodity prices also generate negative effects on the output (Ferderer 1997; Cunado and De Gracia, 2005). Second, the commodity price surges generally accompany with money supply shocks that drive the inflation directly as Zhang et al. (2018) imply. Third, as indicated by Harvey (1989), Stock and Watson (2003) and Naes et al. (2011), asset prices can incorporate information about current and future state of the economy. Due to this feature, the relationship between the commodity prices and inflation is often related to production costs and economic circumstances in the market.

Empirically, there are ample evidence on the pass-through effects of commodity prices on inflation in many studies, summarized in Table 1 (see, Cecchetti and Moessner, 2008; Jacks et al. 2011; Richards et al., 2012; Sekine, 2015; Hegerty, 2016). In an early paper, Adams and Ichino (1995) investigate the co-movements between the commodity price aggregates and inflation for industrialized countries. Their estimations suggest that commodity prices have a minor effect on inflation unless price shocks exist. In contrast, Moosa (1998) suggests that commodity price indices are the leading indicator of inflation in industrialized countries. Further, Bloch et al. (2006) indicate that the world commodity prices have pro-cyclical movements with inflation in Australia and Canada. Meanwhile, Kyrtsou and Labys (2006) investigate that the causal relationship between the commodity prices and CPI for US economy. They identify that there is a nonlinear causal relationship between US inflation and world commodity prices by using Mackey – Glass process. Using Chinese data, Liu and Tseng (2008) conclude that 10 percent increase in global commodity prices will increase PPI by 1.2 percent after three months. Mahadevan and Suardi (2013) examine the relationship between the commodity prices and US inflation by using linear and nonlinear Granger causality tests. They present some evidence for a significant nonlinear relationship running from raw metals indices to the inflation. Contrary to Mahadevan and Suardi (2013), Porqueddu and Venditti (2014) reveal little evidence for asymmetries between the commodity prices and inflation in Euro-Area countries. Sekine and Tsuruga (2018) conclude that the effects of commodity price shocks on inflation fade out within one year after the shock by using a large cross-country sample.

In addition, some studies focus on Turkish economy. For example, Nazlioglu and Soytas (2011) report the evidence that oil prices are not transmitted into domestic agricultural commodity

prices in the long-run. Meanwhile, Yüncüler (2011) examines the pass-through effect of imported commodity prices on the domestic inflation by using VAR methodology. In sum, the contagious movements of commodity prices on the inflation are limited during the 2007 – 2009 crisis period. Utkulu and Ekinci (2016) study the nonlinear relationship between inflation and food commodity prices by using NARDL model. According to their findings, there is a pass-through effect from the international food prices into the inflation. Yanikkaya et al. (2015) investigate the oil price-inflation relationship by using augmented Phillips Curve with recursive OLS. They conclude that there is an increasing effect of oil prices on the inflation in Turkey. Also, Yalcin et al. (2015) conclude that there is a positive association between inflation and oil prices. A recent study by Turan and Ozer (2018) indicates that there does not exist a significant long-run relationship between the oil prices and inflation both in ARDL and in NARDL models. Lastly, Turan and Ozer (2019) study the causal relationship between various commodity prices and inflation for Turkish economy by means of frequency causality tests. Their empirical results show that there is a short run causal relationship running from energy, agriculture, timber and fertilizer prices to the inflation.

Table 1. A Brief Survey of the Commodity Price-Inflation Nexus

Study	*Sample*	*Methodology*	*Main Findings*
Adams and Ichino (1995)	Industrialized countries, yearly data from 1961 to 1992	Structural basic commodity market model	The main simulations suggest that food commodity prices have little inflationary effects unless serious commodity market shocks.
Moosa (1998)	OECD countries, monthly data covering the period 1972:1 – 1993:12	Engle – Granger twostep cointegration and linear causality	There is a one-way causal relationship from food commodity prices to the inflation.
Bloch et al. (2006)	Australia and Canada, quarterly data from 1973Q1 to 2001Q4 for Australia, from 1960Q1 to 2001Q4 for Canada	OLS and AR(1) model	The commodity price shocks have directly related to the domestic inflation in both countries.
Kyrtsou and Labys (2006)	US, monthly data from 1970:1 to 2002:7	Nonlinear causality with Mackey – Glass process	There is a nonlinear causal relationship between US inflation and world commodity prices
Liu and Tseng (2008)	China, monthly data from 1996:7 to 2008:5	ADL model	10 percent increase in global commodity prices will increase PPI by 1.2 percent after three months.
Cecchetti and Moessner (2008)	27 Major advanced and emerging economies, monthly data from 1998:1 – 2008:12	OLS with forecast equation	Some evidence to suggest that food prices help forecast inflation
Jongwanich and Park (2009)	Asian countries, quarterly data from 1996Q1 to 2009Q1	VAR model	Asian countries inflation is mainly caused by inflation expectations and aggregate demand shocks, rather than commodity price shocks.
Mahadevan and Suardi (2013)	US, monthly data from 1957:1 to 2007:12	Asymmetric BEKK GARCH model and nonlinear causality	The nonlinear causal relationship is detected from commodity price indices to the inflation.
Porqueddu and Venditti (2014)	Three largest Euro area countries (Germany, France and Italy), monthly data from 1997:1 to 2011:9	Structural VAR model of asymmetric price adjustment	There is little evidence of asymmetries between food commodity prices and inflation in Euro-Area countries.

Tang et al. (2014)	China, monthly data 2001:1 – 2011:12	VAR model	There is a strong transmission mechanism from global commodity markets to the inflation.
Abales and Panigo (2015)	Six Latin American countries (Brazil, Chile, Colombia, Mexico, Peru and Uruguay), monthly data from 2002:1 – 2011:6	Structural equations with Kaleckian price model	The severe inflation risk is mostly caused by commodity price booms in Latin American countries.
Sekine (2015)	Three mineral producing countries (Australia, New Zealand and Canada) and two non-mineral resource countries (USA and UK), monthly data from 2000:1 to 2012:12	SVAR model	The core CPI variations are triggered by commodity price shocks.
Davidson et al. (2016)	UK, monthly data from 1990:9 to 2012:3	Cointegrated-VAR framework	World agricultural prices is the main driver of the food inflation of UK.
Hegerty (2016)	Nine emerging markets, monthly data from 1980:2 – 2014:1	Multivariate GARCH model and Toda – Yamamoto (1995) Causality test	There is the spillover effect between commodity prices, exchange rates, output, inflation and interest rates.
Gelos and Ustyugova (2017)	31 advanced 60 emerging countries, yearly data from 1980 to 2015	Driscoll – Kraay panel estimator	The economies with higher food shares in CPI are affected by commodity price spikes more severely.
Sekine and Tsuruga (2018)	Panel with 144 countries, 2000:1 – 2010:12	Least Square Dummy Variable Estimator and STAR model	Commodity price shocks on inflation fade out within one year after the shock.
Zhang et al. (2018)	China, monthly data from 1992:2 to 2015:5	Diks and Panchenko (2006) and Hatemi-J (2006) test	There is an evidence of the causality from food commodity prices to inflation in certain time periods.

Dataset and Methodology

This study examines the impact of various commodity price indices, namely energy, non-energy, and precious metals on Turkish inflation during the period of 1985Q1 – 2019Q1. We take various price indice series from World Bank Commodity Price Database (e.g. The Pink Sheet). Energy price index includes the coal, crude oil and natural gas prices. Further, non-energy commodity price index is based on the agricultural, metal and mineral, and fertilizer prices. Finally, the precious metals index contains the gold, silver, and platinum prices. The CPI and real GDP series are from St. Louis FRED database. All series (except the output gap) have converted into logarithmic form to estimate elasticities in all equations. The output gap is defined as $\left(\frac{Y_t - Y_t^*}{Y_t^*}\right) * 100$, where Y_t^* is the trend of the real GDP, based on the Hodrick – Prescott filter, while Y_t stands for actual or realized real GDP.

In our paper, we employ ARDL cointegration method to uncover whether there exists a long-run relationship between the variables. The ARDL model has some well-known advantages over the conventional cointegration tests. These include that ARDL model can be applied with the series that have mixed order of integration (I(1) or I(0)). Moreover, ARDL model can produce single reduced form of equations while the conventional cointegration tests are estimated through the system of equations. We can define our empirical models as follows:

$$\Delta LOGCPI_t = \beta_0 + \beta_1 LOGCPI_{t-1} + \beta_2 OUTPUTGAP_{t-1} + \beta_3 LOGENERGY_{t-1} + \sum_{i=1}^{I} \beta_i \Delta LOGCPI_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta OUTPUTGAP_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta LOGENERGY_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta LOGCPI_t = \beta_0 + \beta_1 LOGCPI_{t-1} + \beta_2 OUTPUTGAP_{t-1} + \beta_3 LOGNONENERGY_{t-1} + \sum_{i=1}^{I} \beta_i \Delta LOGCPI_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta OUTPUTGAP_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta LOGNONENERGY_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta LOGCPI_t = \beta_0 + \beta_1 LOGCPI_{t-1} + \beta_2 OUTPUTGAP_{t-1} + \beta_3 LOGPRECIOUS_{t-1} + \sum_{i=1}^{I} \beta_i \Delta LOGCPI_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta OUTPUTGAP_{t-i} + \sum_{i=0}^{I} \beta_i \Delta LOGPRECIOUS_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

In ARDL approach, selecting the optimal lags is clearly vital to conclude that the estimated models are autocorrelation-free. In order to capture the long-run relationship, we follow Pesaran et al. (2001). The existence of a long run relationship between the variables can be determined by F test. If the estimated F statistic is higher than upper bounds at critical levels (see Pesaran et al. 2001, Table CI), we can conclude there exists a long run relationship between the variables. In conditional error correction model, the F statistics can be obtained through testing the null hypothesis of $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ in models explained above.

Empirical Results

Unit Root Tests

Before discussing the ARDL results, we make sure that none of our series are I(2). Therefore, ADF unit root tests are applied to gain some insight on the integration of the series. Table 2 presents the unit root test results.

Table 2: ADF Unit Root Tests

Variables	Only Int.	Int.&Trend
LOGCPI	-1.051	-1.775
LOGENERGY	-1.096	-3.098***
LOGNONENERGY	-1.634	-2.205
LOGPRECIOUS	-0.369	-1.392
OUTPUTGAP	-6.074***	-6.051***
	Only Int.	**Int.&Trend**
ΔLOGCPI	-4.412***	-4.416***
ΔLOGENERGY	-8.791***	-8.766***
ΔLOGNONENERGY	-7.662***	-7.645***
ΔLOGPRECIOUS	-8.974***	-8.966***
ΔOUTPUTGAP	-13.494***	-13.439***

Note: ***, ** and * refer to 1%, 5% and 10% significance level, respectively. Lag selections are based on Akaike Information Criteria.

Since our variables have different orders of integration, ARDL model is well-suited to capture the long-term relationships between the variables.

ARDL Results

In this section, we estimate and present the results of ARDL model for Turkey in Table 3. We use Akaike Information Criteria to select the optimal lag length of ARDL model with maximum 12 lags. To check the parameter stability, we utilize CUSUM and CUSUMSQ tests. If the estimated coefficients are unstable during the period examined, we use dummy variables for the structural breaks and trend misspecifications. We also report some diagnostics such as LM and ARCH tests for the autocorrelation and heteroscedasticity problems. Panel B in Table 3 suggests that no serial correlation, heteroscedasticity and parameter instability problems are detected in all our estimations.

Table 3. ARDL Results

Panel A: Estimates					
Model 1		***Model 2***		***Model 3***	
Variable	***Short-Run Coefficient***	***Variable***	***Short-Run Coefficient***	***Variable***	***Short-Run Coefficient***
ΔLog CPI (-1)	0.193**	***ΔLog CPI (-1)***	0.187**	***ΔLog CPI (-1)***	0.191***
ΔLog CPI(-2)	0.083	***ΔLog CPI(-2)***	0.097	***ΔLog CPI(-2)***	0.084
ΔLog CPI (-3)	0.036	***ΔLog CPI (-3)***	0.046	***ΔLog CPI (-3)***	0.041
ΔLog CPI(-4)	0.259***	***ΔLog CPI(-4)***	0.272***	***ΔLog CPI(-4)***	0.271***
ΔLog CPI(-5)	-0.061	***ΔLog CPI(-5)***	-0.058	***ΔLog CPI(-5)***	-0.053
ΔLog CPI (-6)	0.088	***ΔLog CPI (-6)***	0.102	***ΔLog CPI (-6)***	0.095
ΔLog CPI(-7)	-0.019	***ΔLog CPI(-7)***	-0.006	***ΔLog CPI(-7)***	-0.014
ΔLog CPI(-8)	0.337***	***ΔLog CPI(-8)***	0.331***	***ΔLog CPI(-8)***	0.333***
ΔLog Energy	0.006	***ΔLog Non-Energy***	0.043	***ΔLog Precious***	-0.023
ΔOutput Gap	0.003***	***ΔOutput Gap***	0.003	***ΔOutput Gap***	0.003***
Variable	***Long-Run Coefficient***	***Variable***	***Long-Run Coefficient***	***Variable***	***Long-Run Coefficient***
Constant	0.0422	***Constant***	-0.0082	***Constant***	-0.0033
Log CPI(-1)	0.005***	***Log CPI(-1)***	0.005***	***Log CPI(-1)***	0.005***
Log Energy(-1)	0.004***	***Log Non-Energy(-1)***	0.0030	***Log Precious(-1)***	0.0034
Output Gap(-1)	0.0002	***Output Gap(-1)***	0.0001	***Output Gap(-1)***	0.0002
Panel B: Diagnostics					
Fpss	5.511**	**Fpss**	5.400**	**Fpss**	5.430**
R2	0.790	***R2***	0.790	***R2***	0.789
Adjusted R2	0.760	***Adjusted R2***	0.763	***Adjusted R2***	0.763
LM Prob.	[0.719]	***LM Prob.***	[0.609]	***LM Prob.***	[0.857]
ARCH Prob.	[0.914]	***ARCH Prob.***	[0.878]	***ARCH Prob.***	[0.959]
CUSUM	Stable	***CUSUM***	Stable	***CUSUM***	Stable
CUSUMSQ	Stable	***CUSUMSQ***	Stable	***CUSUMSQ***	Stable

Notes: The symbols of ***, **, and * indicate the significance at 1%, 5% and 10% levels, respectively. Numbers in square brackets are p-values.

In all models, F tests suggest a cointerating relationship between the CPI and independent variables. In short run, there is a positive relationship between the output gap and CPI in Models 1 and 3. More specifically, the coefficient on the output gap implies that a one-percent increase in output gap is associated with 0.3 percent increase in CPI. This is consistent with theoretical expectations as the output gap goes up then there will be some upward pressure on the inflation rate. However, this result is not transmitted into the long-run in Models 1 and 3. Our empirical results also show that there is a positive relationship between the energy price index and CPI in long run. This result shows the importance of energy price changes for the inflation dynamics. Since Turkey largely imports its energy needs, this suggests that an increase in the world energy prices may inflict the inflation rate. In Models 2 and 3, non-energy and precious metals price indices are employed separately to capture the effects of different price indices on the inflation. However, we do not find any significant evidence of the effects of other price indices on the inflation either in the long run or in the short run.

Our empirical results suggest two important points. First, the lagged consumer price index is highly significant in all models in the long run. This implies an inertia in the inflation rate. An increase in lagged consumer price index leads to an increase in current consumer price index. It would be important for policy makers to weaken this inertia to better combat the inflation rate. Second, it seems that output gap does not play any significant role in the inflation in the long run. This casts some doubts on the validity of the basic Phillips curve framework in explaining the inflation rate during the period examined.

Conclusion

We examine the effects of energy, non-energy, and precious metal price indices on the consumer price index in Turkey using quarterly data over the period 1985-2019 and ARDL approach. We should note that there exists a cointegration among the variables in all estimations. It seems that changes in the energy price index have a significant and positive impact on the consumer price index in Turkey, consistent with our theoretical expectations. On the other hand, changes in non-energy and precious metal prices don't exert any significant effect on the consumer price index. Our results also suggest that the output gap does not have any significant impact on the inflation rate in the long run. However, the lagged dependent variable has a positive and significant impact in the long run in all estimations.

It is clear that the inflation has been a historically important concern in Turkey. Our empirical results imply that policy makers should pay some attention to fact that the global energy prices affect the inflation rate and also the the existence of inertia in inlation dynamics to control and reduce the inflation rate. However, somewhat interestingly, there is no evidence for a significant impact of output gap on the inflation rate in the long run. This specific result casts some doubts on the validity of simple Phillips curve framework to analyze the inflation dynamics in Turkey. Moreover, Turkey suffered from high and volatile inflation rates in the past. We think that controlling the inflation and hence creating a stable and predictable environment in which economic decisions are not distorted should be among the macroeconomic priorities. Macroeconomic research convincingly reveals the importance of price stability and hence reduced uncertainty for a well-functioning economy. For these purposes, it should be kept in mind that credibility in macroeconomic policies and institutions is a key factor. Therefore, it is crucial for the Central Bank of Turkey to focus primarily on the price stability and persuade economic agents to form the expectations based on the idea that appropriate steps will be decisively taken by the central bank to reach this goal when necessary. It would be really helpful if the central bank hits the inflation target in the near future.

References

Adams, F. G., & Ichino, Y. (1995). Commodity prices and inflation: a forward-looking price model. Journal of Policy Modeling, 17(4), 397-426.

Alesina, A., & Summers, L. H. (1993). Central bank independence and macroeconomic performance: some comparative evidence. Journal of Money, credit and Banking, 25(2), 151-162.

Barsky, R. B., & Kilian, L. (2004). Oil and the Macroeconomy since the 1970s. Journal of Economic Perspectives, 18(4), 115-134.

Bloch, H., Dockery, A. M., & Sapsford, D. (2006). Commodity Prices and the Dynamics of Inflation in Commodity-Exporting Nations: Evidence from Australia and Canada. Economic Record, 82, S97-S109.

Cecchetti, S. G., & Moessner, R. (2008). Commodity prices and inflation dynamics. BIS Quarterly Review, 55-66.

Cukierman, A., Web, S. B., & Neyapti, B. (1992). Measuring the independence of central banks and its effect on policy outcomes. The world bank economic review, 6(3), 353-398.

Cunado, J., & De Gracia, F. P. (2005). Oil prices, economic activity and inflation: evidence for some Asian countries. The Quarterly Review of Economics and Finance, 45(1), 65-83.

Davidson, J., Halunga, A., Lloyd, T., McCorriston, S., & Morgan, W. (2016). World commodity prices and domestic retail food price inflation: some insights from the UK. Journal of Agricultural Economics, 67(3), 566-583.

Ferderer, J. P. (1996). Oil price volatility and the macroeconomy. Journal of macroeconomics, 18(1), 1-26.

Gelos, G., & Ustyugova, Y. (2017). Inflation responses to commodity price shocks–How and why do countries differ?. Journal of International Money and Finance, 72, 28-47.

Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. Journal of political economy, 91(2), 228-248.

Harvey, A. C., & Fernandes, C. (1989). Time series models for insurance claims. Journal of the Institute of Actuaries, 116(3), 513-528.

Hegerty, S. W. (2016). Commodity-price volatility and macroeconomic spillovers: Evidence from nine emerging markets. The North American Journal of Economics and Finance, 35, 23-37.

Hooker, M. A. (2002). Are oil shocks inflationary? Asymmetric and nonlinear specifications versus changes in regime. Journal of Money, Credit and Banking, 540-561.

Jacks, D. S., O'Rourke, K. H., & Williamson, J. G. (2011). Commodity price volatility and world market integration since 1700. Review of Economics and Statistics, 93(3), 800-813.

Jongwanich, J., & Park, D. (2009). Inflation in developing Asia. Journal of Asian Economics, 20(5), 507-518.

Kyrtsou, C., & Labys, W. C. (2006). Evidence for chaotic dependence between US inflation and commodity prices. Journal of Macroeconomics, 28(1), 256-266.

Liu, L., & Tsang, A. (2008). Pass-through Effects of Global Commodity Prices on China's Inflation: An Empirical Investigation. China & World Economy, 16(6), 22-34.

Mahadevan, R., & Suardi, S. (2013). An examination of linear and nonlinear causal relationships between commodity prices and US inflation. Economic Inquiry, 51(4), 1932-1947.

Mankiw, N. G. (2012). Principles of macroeconomics. South-Western Cengage Learning. USA.

Mishkin, F. S. (2001). From monetary targeting to inflation targeting: lessons from industrialized countries. The World Bank.

Moosa, I. A. (1998). Are commodity prices a leading indicator of inflation?. Journal of Policy Modeling, 20(2), 201-212.

Næs, R., Skjeltorp, J. A., & Ødegaard, B. A. (2011). Stock market liquidity and the business cycle. The Journal of Finance, 66(1), 139-176.

Nazlioglu, S., & Soytas, U. (2011). World oil prices and agricultural commodity prices: Evidence from an emerging market. Energy Economics, 33(3), 488-496.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of applied econometrics, 16(3), 289-326.

Richards, T. J., Allender, W. J., & Hamilton, S. F. (2012). Commodity price inflation, retail pass-through and market power. International Journal of Industrial Organization, 30(1), 50-57.

Sekine, A. (2015). Effects of mineral-commodity price shocks on monetary policy in developed countries. Applied Economics, 47(31), 3332-3346.

Sekine, A., & Tsuruga, T. (2018). Effects of commodity price shocks on inflation: a cross-country analysis. Oxford Economic Papers, 70(4), 1108-1135.

Snowdon, B. & Vane, H. (2005). Modern macroeconomics: Its origins, development and current state. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.

Snowdon, B., & Vane, H. R. (2005). Modern macroeconomics: its origins, development and current state. Edward Elgar Publishing, Cheltham, UK.

Stock, J. H., & Watson, M. W. (2003). How did leading indicator forecasts perform during the 2001 recession?. FRB Richmond Economic Quarterly, 89(3), 71-90.

Taylor, J. B. (1993). Discretion versus policy rules in practice. In Carnegie-Rochester conference series on public policy (Vol. 39, pp. 195-214). North-Holland.

Turan, T., & Özer, H. A. (2018). The Effects of Oil Prices on Selected Macroeconomic Variables in Turkey: Evidence from ARDL and NARDL Models. Strategic Approaches in Social Sciences II, Lambert Academic Publishing, 133-152.

Turan, T., & Özer, H. A. (2019). Global Emtia Fiyatlarının Enflasyona Etkisi: Türkiye İçin Frekans Nedensellik Analizi, IV. INSAC Social, Human and Administrative Sciences Congress'19.

Utkulu, U., & Ekinci, R. (2016). Uluslararasi Petrol ve Gida Fiyatlarindan Iç Fiyatlara Asimetrik ve Dogrusal Olmayan Fiyat Geçiskenligi: Türkiye Için NARDL Modeli Bulgulari. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 53(617), 9.

Yalcin, Y., Arikan, C., & Emirmahmutoglu, F. (2015). Determining the asymmetric effects of oil price changes on macroeconomic variables: a case study of Turkey. Empirica, 42(4), 737-746.

Yanıkkaya, H., Kaya, H., & Akgul, D. (2015). Petrol Fiyatlarinin Enflasyona Geciskenligi Degisti mi?. Central Bank Review, 15(3), 75-88.

Yüncüler, Ç. (2011). Pass-through of external factors into price indicators in Turkey. Central Bank Review, 11(2), 71.

Zhang, X., Liu, X., Hang, J., & Yao, D. (2018). The dynamic causality between commodity prices, inflation and output in China: a bootstrap rolling window approach. Applied Economics, 50(4), 407-425.

Impact of Oil Prices on Airline Development Process, Cost Structure, and Stock Prices

Kasım Kiracı[1]

Introduction

Operating costs in air transport refer to all expenditures incurred in acquiring a product or service. When the cost structure of airline companies is analyzed, it is seen that one of the most important costs is fuel costs. Therefore, sudden increases or changes in fuel prices affect the cost structure of airlines. In addition, it is assumed that there is a close relationship between the profit margin and profitability of airlines and the rate of change in oil prices. Accordingly, social and economic events, terrorist attacks or wars, which cause oil prices to increase significantly, increase the costs of airlines. Therefore, when the historical development of the airline transport industry is analyzed, it is seen that the increase in oil prices has a significant effect on the financial distress or bankruptcy of airlines.

When the historical development of air transport is examined, it is seen that the oil crisis that occurred in 1970s has a negative effect on airlines. In addition, the Gulf War in the early 1990s and the rise in fuel prices caused many airlines to suffer financially. A similar situation exists for the September 11 terrorist attacks. In 2001, not only the demand for air transport decreased significantly but also oil prices increased significantly. This situation led to the bankruptcy of many airline companies whose revenues decreased and their costs increased. It can be said that the global financial crisis of 2008-2009 has a negative impact on the profitability of airlines. The global financial crisis has not only led to a decrease in the purchasing power of individuals and a decrease in the demand for the airline, but also the rise in oil prices. In general, when the periods of financial difficulties or bankruptcy of the airlines are analyzed, it is seen that these periods are the periods in which the demand for air transportation decreased and the costs of the oil companies increased.

[1] Asst. Prof. Iskenderun Technical University, Faculty of Aeronautics and Astronautics, Department of Aviation Management, kasim.kiraci@iste.edu.tr

Figure 1. Industry Fuel Costs and Net Profit

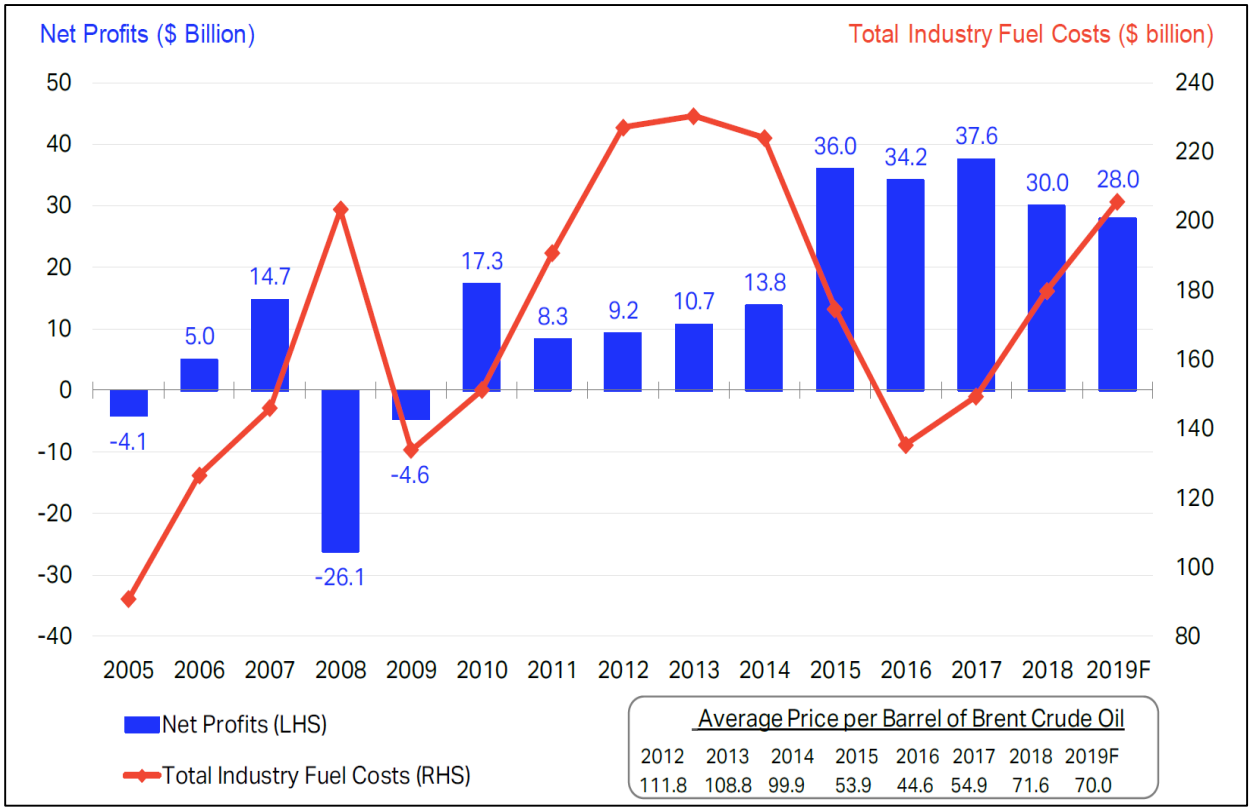

Source: IATA, 2019

Figure 1 presents the fuel cost and net profit data of the airline industry for the period 2005-2019. As can be seen from the table, since 2007 there is a negative relationship between industry fuel cost and net profit. The increase in fuel cost of the airline industry for 2008 caused the industry's net profit to be negative for 2008. A similar situation is observed for 2011-2014 period. Between 2011 and 2014, the fuel cost of the airline industry increased and the net profit of the industry decreased. Fuel cost decreased significantly in 2015-2018 period. This has led to an increase in the net profit of the airline industry. This relationship between fuel cost and net profit for the airline industry shows that the increase in fuel cost for the airline sector reduces airline profitability. This may affect the stock prices of airlines. It is widely believed that the increase in fuel cost will reduce the net profit of airlines, which will affect the stock prices of airlines. Therefore, in this study, the effect of the increase in fuel cost on airline stock prices will be examined empirically.

The main objective of this study is to empirically establish the relationship between oil prices and airline share prices. Many studies exist that have examined the relationship between oil prices and stock prices in the field. In this study, the relationship between airline industry stocks and oil prices in the airline industry, which is one of the less studied sectors in literature, will be examined. Within the scope of the study, there are two main reasons for the choice of the airline industry: the first is that airline companies are affected significantly by fluctuations in oil prices, and the second reason is that there are very few studies on the relationship between airline stock prices and oil prices.

1. Importance of Oil Prices in Airline Costs

It is assumed that there is a direct relationship between oil prices and airline share prices. Consequently, it is expected that airline stock prices will decrease due to the increase in oil prices. This analysis is based on the argument that the price of oil is one of the major costs of the airlines, and that the increase in oil prices puts additional costs on the companies (Kristjanpoller and Concha, 2016, p. 497). Indeed, according to Alexander (2004), a $ 1 increase in oil prices creates an additional cost of $ 425 million per year for airlines in the United States. Besides, when the cost structures of airlines are examined, oil prices are found to be one of the most important cost items. According to Vasigh et al. (2012, p. 31), fuel costs are one of the key components of operating costs with respect to airline companies, to the tune of around 30% of the total. Kristjanpoller and Concha (2016, p. 397) on the other hand assert that jet fuel costs make up approximately 35% of the operational costs of Southwest Airlines, one of the world's largest low-cost airlines. As a result, the question of whether there is a meaningful causal relationship between airline stock prices and oil prices and its empirical examination has gained prominence.

Figure 2. The Ratio of Fuel Costs (%) in the Total Cost of the Airline Industry

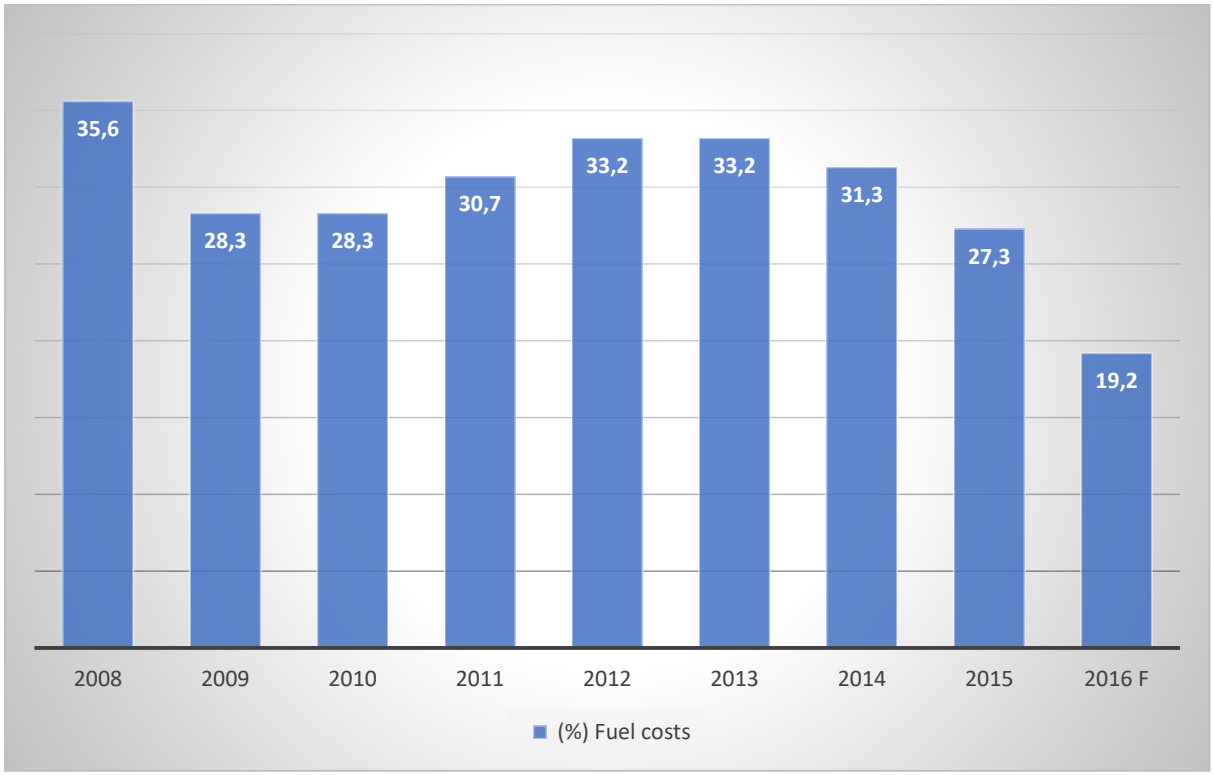

Source: IATA. 2016

Figure 2 shows a graphical representation of the change in the ratio of fuel costs with respect to the total costs of the airline industry in the world over the years of the according to the International Air Transport Association (IATA). It serves to show that as emphasized earlier, fuel costs seem to constitute a significant portion of total costs. In 2008 when oil prices rose rapidly and surged above $ 120, the ratio of fuel costs in the total costs of airlines was around 35.6%. In addition to this, the fluctuation in petrol prices over the years has led to significant changes in the ratios considered.

Figure 3. Fuel Costs (%) of Airlines by Region

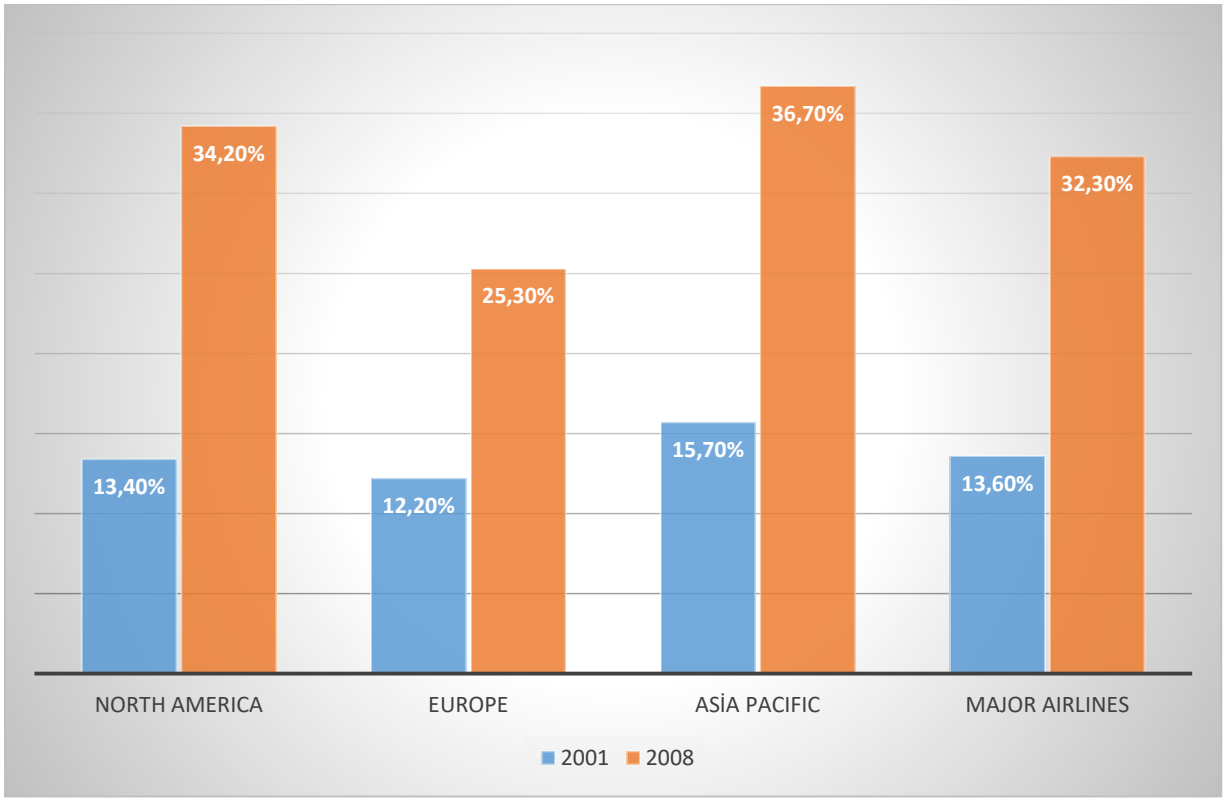

Source: IATA, 2010

Figure 3 shows the ratio of the fuel cost to the total cost of the airlines with respect to the regions in the years 2001 and 2008. According to this, fuel costs made up about 13-14% of total cost of airlines in 2001, whereas the ration increased to more than 30% in 2008 as a result of the increase in the oil prices that was experienced. In addition to this, fuel costs are seen to be close to each other by region in 2001, whereas the proportional differences seem to have increased significantly in 2008.

2. Relationship Between Jet Fuel Prices, Oil Prices and Airlines Development

In general, Brent oil prices and jet fuel prices are closely related. Therefore, when Brent oil prices increase, jet fuel prices increases. This means that the percentage changes in Brent Oil Prices or Jet Fuel Prices have a close impact on the airline industry. In other words, an increase in Brent Oil Prices or an increase in Jet Fuel Prices increases airline costs.

When the development process of the air transport industry is examined, it is seen that this development process is affected by oil prices. During periods of low oil prices, airlines' costs are decreasing and they can sell tickets at a lower price. This situation increases the demand for air transportation due to the decrease in ticket prices. On the other hand, when there are developments that cause oil prices to rise (Gulf War, September 11, Global Finance Crisis), the costs of airlines increase significantly. In order to compensate for this cost increase, airline companies increase their ticket prices and this leads to a decrease in demand. In summary, it is possible to say that there is an interaction between oil prices, airline costs and airline demand. This is expected to affect the stock prices of airlines.

Figure 4. Relationship between Brent Oil Prices and Jet Fuel Prices

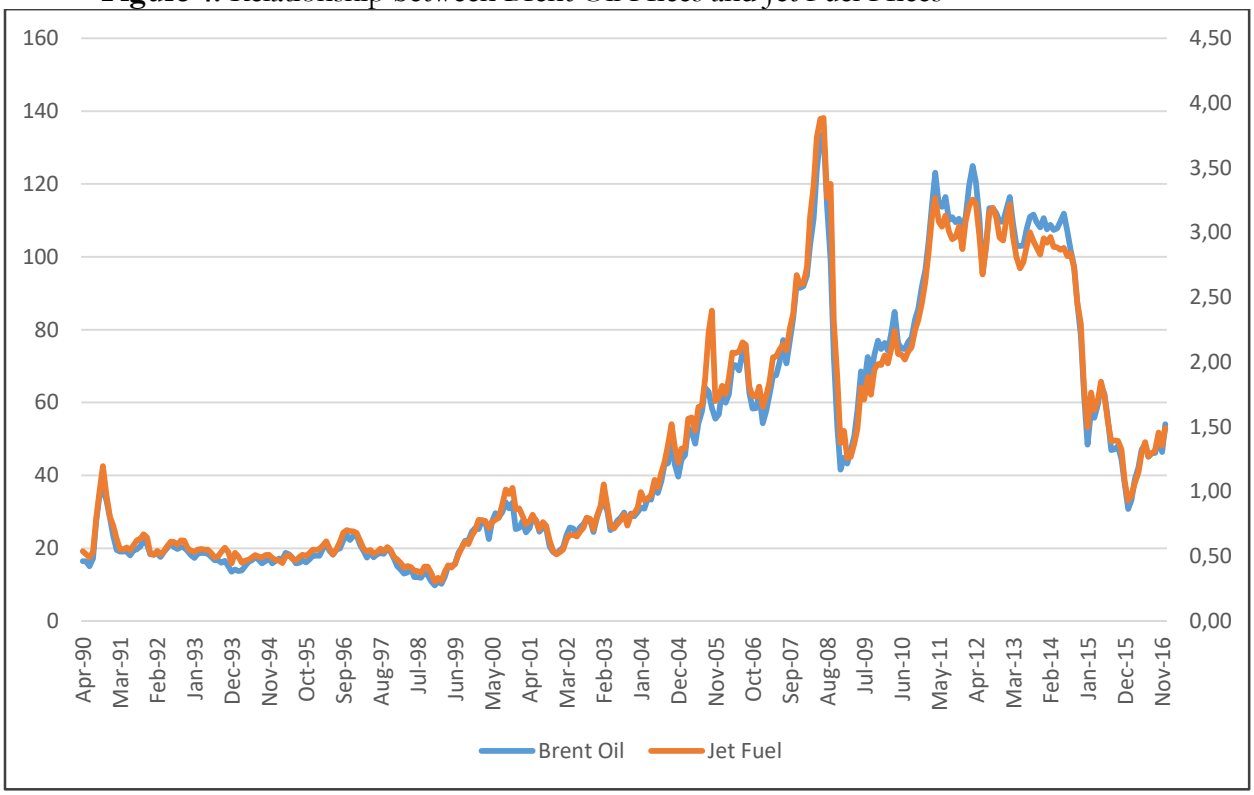

Figure 4 shows the relationship between Brent oil prices and the market price of jet fuel (kerosene) used by planes in the world. As can be seen clearly from the table, it seems that the two series are moving synchronously. This indicates that the airline companies are directly affected by fluctuations in oil prices.

Many studies in extant literature have examined the relationship between oil prices and stock prices. These studies have considered the relationship between oil prices and stocks prices with respect to either country, sector or firm. For instance, whereas Ahmadi et al., 2016, Ghosh and Kanjilal, 2016, Nejada et al., 2016, Bouri et al., 2016 and Kang, 2016 look at the relationship between oil prices and stocks on country basis, Diaz et al., 2016, Abdullah et al., 2016, Basher and Sadorsky, 2016 and Bastianin et al., 2016, look at G7 countries or group of countries, and Diaz and Gracia 2016, Reboredo et al., 2017 and Kang et al., 2017 examined the phenomenon at the firm level. Some of the mentioned studies established a positive relationship between oil prices and stocks, while others found a negative relationship. Others still, found neither positive nor negative relationships between the variables. As emphasized earlier, the airline industry tops the list of the sectors most affected by increase and fluctuations in oil prices. It is therefore expected that there will be a negative relationship between oil prices and stocks in this sector. However, some studies show that the sudden changes and fluctuations in oil prices have led firms to hedge through forward contracts (Kristjanpoller and Concha, 2016, p.497), allowing them to control price risks. In this regard, the relationship between oil prices and airline stocks becomes uncertain.

In the second this study, which examines oil prices and airline stock prices, we will look at a summary of literature, in the third section will present the descriptive statistics of the data set used followed by the methods used and the numerical representation of the econometric methods to be applied will be in the fourth section. The resultant empirical findings will be included and their

meanings emphasized. In the last part of the study, the results obtained after the empirical application and their possible causes will be given.

3. Summary of Literature

It is seen in the literature that there are many studies have been conducted on the relationship between oil prices and stock prices. Among them, Cong et al. (2008) examined the relationship between oil shocks and stock market in China using the multivariate VAR (Vector Auto Regression). The results of the study showed that the shocks experienced in oil prices led to a drop in the stock prices of oil companies. On the contrary, they led to an increase in the mining and petrochemical indices. Filis et al. (2011) examined the relationship between oil prices and stock prices in oil net exporting and importing countries using the DCC-GARCH-GJR method (Glosten, Jagannathan and Runkle). The results show that oil shocks do not affect the stock market in net exporters (Canada, Mexico and Brazil). On the other hand, there was a positive relationship between the variables in 2008 when there was a global financial crisis. Wang and Liu (2016) examines the volatility spillovers and dynamic correlation relationship between crude oil prices and the stock market using the GARCH model. The findings of the study suggest that there is volatility spillovers and dynamic correlation between the crude oil market and the stock market. Acaravcı and Reyhanoğlu (2013) examined the long-run relationship between energy prices and the Turkish capital market using the Johansen Cointegration Method and the Error Correction Model. The findings of the study show that there is a long-term relationship between the stock index, oil prices, natural gas prices and industrial production index. Özmerdivan (2014) examined the relationship between oil prices and stock index closing prices using the Granger cointegration and the Granger causality tests. The Granger cointegration test showed the existence of a long-run relationship between oil prices and the stock index. The Granger causality test showed that there is a one-way causality relationship from stock index to oil prices. Papapetrou (2001) examined the dynamic relationship between oil prices, stock prices, interest rates, real economic activity and employment for Greece using the VAR (Vector-Autoregression) approach. The results led to the conclusion that oil prices have an important role in explaining stock price movements. In their study, Park and Ronald (2008) examined the impact of oil price shocks on stock prices of the US and 13 European countries using the VAR (vector-Autoregression). The findings of the study show that changes observed in oil prices influence the stock prices of the case countries. Abdioğlu and Değirmenci (2014), examined the long and short term relationship between stock prices and oil prices at the Istanbul Stock Exchange (ISE) using the Granger causality test. The findings of the study show that there is a causal and long-run relationship between oil prices and stock prices for some sub-sectors.

It can also be seen that studies exist that examine stock prices in the transportation and aviation sector. Kim and Gu (2004) examined the effect of the September 11 terrorist attack on the returns of airline stocks traded on US securities markets. With this regard, there was considerable increase in the systematic and total risks despite the fact that there were no prominent changes in the prices of airline stocks September 11 terrorist attack. Nowak and Anderson (2014) examined the impact of macroeconomic reports in the US on stocks of airline companies. Empirical findings of the study show that US macroeconomic reports lead to increases in the stock trading volumes.

It can be seen from the literature that the relationship between oil prices and the airline or transport sector stocks is rarely studied. Among these, Faffa and Brailsford (1999) examined the sensitivity of sector stocks to oil prices on a sectoral basis in Australia in the 1983-1996 period. The results show that the transport industry is sensitive to oil prices and is negatively affected. Nandha et

al. (2013) created a sample of large airlines to study the impact of oil prices on airline stocks. In the study in which two different sample sets were examined based on the activity year, fluctuations in oil prices and regime changes were found to negatively affect the stock returns. Kristjanpoller and Concha (2016) scrutinized the stock prices of 56 airline companies in order to examine the effect of oil prices on airline stock prices. The results show that fluctuations in fuel prices have a strong positive effect on share prices and that the increase in oil prices is an important signal for economic growth. Sharif et al. (2009) examined the impact of fluctuations in oil prices on Malaysian airline stocks. The findings showed that the increase in oil prices led to corresponding increase in airline costs, the profits fell while the value of stocks in the exchange went down.

Data and Methodology

This study, which examines the relationship between the New York Stock Exchange (NYSE) traded, NYSE Arca Global Airline Index (AXGAL- The Arca Global Airline Index (AXGAL) is designed to measure the stock performance of airlines. The index monitors the stock daily average rates and price performances of major airlines operating in the US and abroad), which lists global airline companies, and Brent oil prices (Global price of Brent crude), uses the monthly data for 2001: M02-2016: M12 period. Data related to the stock price index for airline companies is derived from the data stream database, while data on oil prices are obtained from the global Brent crude price (Global price of Brent Crude). Two different causality analyzes were used in this study, which examined the relationship between stock index and oil prices. The first is the traditional Granger causality analysis which examines the symmetrical causality between two series. The second one is the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test which examines causality by separating positive and negative shocks from the series.

The empirical results of the model are affected to a great extent by the stationary of the time series used in econometric models. In a stationary process, the series fluctuates around a fixed long-term average. The effect of any shock on a stationary series is not permanent. On the other hand, in the event that the series contains a unit root, in other words not stationary, there will be no tendency to return to the long-term deterministic path of the series and a shock that emerges in the current period will have a permanent effect on the long-term values of series (Özata & Esen, 2010, s. 60). It is therefore very important to carry out the stationarity tests of the series to be analyzed. In order to investigate whether the series were stationary while performing the Granger causality analysis, Augmented (Extended) Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests which are common in literature were performed.

The causality analysis developed by Granger (1969) is the most used method for determining the causality relationships between time series in econometric studies (Karaca, 2011: 250). The Granger causality analysis is used in determining the direction of causality between time series. In other words, the Granger causality analysis examines whether there is any relationship between the current and the past values of the series. In order to test the causality between two variables X_t and Y_t, a VAR (Vector Autoregressive) model is estimated as indicated below (Bayrakdaroğlu & Nazlıoğlu, 2009, pp. 92-93).

$$\Delta Y_t = \alpha_{12} + \sum_{i=1}^{T_{11}} \beta_{11i} \Delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{T_{12}} \beta_{12i} \Delta X_{t-j} + \varepsilon_{12t} \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \alpha_{22} + \sum_{i=1}^{T_{21}} \beta_{21i} \Delta X_{t-1} + \sum_{j=1}^{T_{22}} \beta_{22i} \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_{12t} \quad (2)$$

Where, Δ is the difference operator, T is the lag length α and β are the parameters to be estimated, and ε_t is the error term. In Equation 1, Wald or χ^2 test is applied to the hypothesis $H_0: \beta_{12t} = 0$ in order to test whether there is a causality relation from the variable X_t to the variable Y_t. If the null hypothesis is rejected, the conclusion that there is a causality relation from X_t to the variable Y_t is reached (Bayrakdaroğlu & Nazlıoğlu, 2009, p. 93).

In the Granger (1969) causality test, one variable is used to forecast the usefulness of a second. In the literature, various tests have been developed to analyze the causality between the series (Sims, 1972, Hsiao, 1981, Toda and Yamamoto, 1995, Hacker and Hatemi, 2006). These tests similarly agree with the effects of positive and negative shocks in the series. However, in financial markets, where there are market disruptions such as asymmetric information and heterogeneity of market participants, participants do not respond equally to the same magnitude of positive and negative shocks. For this reason, the results obtained from the aforementioned tests can be misleading (Yılancı ve Bozoklu, 2014: 213-214). Accordingly, the Hatemi-J (2012) method, based on the Toda-Yamamoto (1995) test has been used to examine the effects of positive and negative shocks of one series on another series.

The Hatemi-J (2012) test, like Toda-Yamamoto (1995) causality test, takes into account the level values of the series in the causality analysis. However, this test, in contrast to Toda and Yamamato (1995) causality test, allows the asymmetric causality relationship between variables to be revealed. In other words, by separating the cumulative negative and cumulative positive shocks of the original series from each other, a test can be conducted as to whether a negative change (decrease) in one variable leads to a corresponding negative change in another, and / or whether an increase in one variable will lead to a corresponding increase in the other (Buberkökü and Şahmaroğlu, 2016: 8).
Suppose that the causality analysis between two integrated series, y_{1t} and y_{2t}, which can be decomposed into components to represent the initial values of $y_{1,0}$ and $y_{2,0}$, is tested is tested when $t = 1, 2, \dots, T$.

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{1i} \quad (3)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^{t} \varepsilon_{2i} \quad (4)$$

The positive and negative shocks equations are as expressed below:

$$\varepsilon_{1i}^{+} = max(\varepsilon_{1i}, 0), \qquad \varepsilon_{1i}^{-} = min(\varepsilon_{1i}, 0)$$

$$\varepsilon_{2i}^{+} = max(\varepsilon_{2i}, 0), \qquad \varepsilon_{2i}^{-} = min(\varepsilon_{2i}, 0)$$

Hacker and Hatemi-J (2012), referred to the causality test performed between different types of shocks as the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test. In Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis four important situations become evident: these are the determination of the lag length of the VAR model, the determination of the additional lag length to be added to the model, obtainment the critical values for the Wald test statistic and the timely alignment of the change of causality relationship (Yılancı ve Bozoklu, 2014:214).

In their studies, Lütkepohl (1985) and Hacker and Hatemi-J (2008) proved that for VAR models, the Bayesian and Hannan-Quinn information criteria gave better results than the other information criteria. Hatemi-J (2003) developed a new information criterion containing these two criteria, arguing that there may be situations in which these two information criteria give different results. The new information criterion recommended by Hatemi-J (2012) was referred to as the HJC criterion. In this study, the new information criterion (HJC) introduced into literature by Hatemi-J (2003) will be used to determine the appropriate lag length.

Empirical Findings

In this study that sought to examine the relationship between airline stock index (AI) and oil prices (OP), Granger (1969) causality analysis and Hatemi-J (2012) asymmetric causality analyzes were used. Prior to performing the Granger (1969) causality analysis, it is necessary to determine the unit root state of the series as well and the time series should be made stationary. In this context, ADF (Augmented Dickey Fuller) and Phillips and Perron (PP) unit root tests were performed on the airline stock index (AI) and oil prices (OP) series.

Table 1. Unit Root Test Results

Variables	ADF-t statistic (Level)		ADF-t statistic (1st difference)	
	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept
AI	0.418 (0) [0.9833]	-1.224 (0) [0.9021]	-12.464 (0) [0.0000]	-12.692 (0) [0.0000]
OP	-2.222 (1) [0.1989]	-2.182 (1) [0.4964]	-8.807 (0) [0.0000]	-8.828 (0) [0.0000]
	PP-t statistic (Level)		**PP-t statistic (1st difference)**	
	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept
AI	0.252 (2) [0.9752]	-1.294 (1) [0.8861]	-12.468 (1) [0.000]	-12.695 (1) [0.000]
OP	-1.920 (4) [0.3222]	-1.740 (4) [0.7295]	-8.748 (5) [0.000]	-8.754 (5) [0.000]

Note 1: * = The values in parentheses indicate the lag lengths selected according to the SIC (Schwarz Info Criteria) criterion, while the values in the square brackets indicate the probability values of the ADF statistic. Note 2: * = The values in the parantheses indicate the number of delays for Barlett Kernel according to the Newey West proposal, while the values in square brackets indicate the probability values of the PP statistic.

In this study, the ADF (Augmented Dickey Fuller) and Phillips and Perron (PP) unit root tests were used to check whether the variables contained unit roots or to test the stationary of the variables. Table 1 shows the results for the ADF and PP unit root test. In the result of the unit root test, it is observed that the level values become stationary after the first difference of the non-stationary data. In other words, it was observed that the results for the ADF and the PP tests of the variables whose first difference were taken became stationary.

Table 2. Granger Causality Test Results

Direction of Causation			Test Statistic	P-value
AI	→	**OP**	0.194	0.6599
OP	→	**AI**	0.601	0.4390

When the Granger causality test was being performed, one lag was used in the estimation of the VECM as the most appropriate according to the LR, FPE, ACI, SC and HQ criteria.

When the Granger causality test is being applied, the point to be taken into consideration should be the stationarity of the series. In this study, it became apparent in the ADF and PP tests that

the series were made stationary upon the first difference. As a result, the causality analyzes was performed on the series obtained from the first differences. The results of the Granger causality test are given in Table 4. Test results show that, contrary to expectations, there is no meaningful causality relationship from the global airline index (AI) to Brent Oil prices (OP) nor from Brent Oil prices to the Airline stock index.

Table 3. Hatemi-J (2012) Asymmetric Causality Test Results

Direction of Causation			MWALD Stat	Lag Length	Bootstrap Critical Values		
					1%	5%	10%
AI^{++}	$\nRightarrow$	OP^{++}	0.657	1	7.026	3.949	2.710
AI^{--}	$\nRightarrow$	OP^{--}	4.533***	2	18.132	6.827	4.510
OP^{++}	$\nRightarrow$	AI^{++}	4.655**	1	6.895	3.978	2.841
OP^{--}	$\nRightarrow$	AI^{--}	0.376	2	19.232	7.352	4.792

Note: The $\nRightarrow$ notation shows the null hypothesis, that there is no causality. *, **, and *** indicate significance of the test statistic at the significance level of 1%, 5% and 10%, respectively. The optimal lag length was decided according to the HJC information criterion. The bootstrap number is 10,000.

When we examine the results of the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test which has the function of separating the positive and negative shocks in the time series shown in Table 3, the hypothesis that there is no Granger causality from the negative shocks in the Airline stock index to the negative shocks in oil prices is rejected. In other words, there is a one-way causality from negative shocks in the airline stock index to the negative shocks in oil prices at the 10% level of significance. In addition to this, there appears to be a one-way Granger causality from the positive shocks in the Brent oil prices (OP) to the positive shocks in the airline stock index (AI) at 5% level of significance.

Results

It has been observed that there presently exist many studies that examine the relationship between stock index and oil prices. This study, unlike others in the same field, focused on the global airline index in which airline companies around the world trade. The main reason for this is that there is not much research in literature on the airline sector and the realization of the value of the symmetrical and asymmetric relationship between airline stocks and oil prices. It is therefore believed that this study will fill a significant gap in the literature.

In the context of this study, the relationship between New York Stock Exchange (NYSE) listed NYSE Arca Global Airline Index (AXGAL), which lists global airlines, and the Brent crude oil prices (Global price of Brent Crude) in the period 2001: M2-2016: M12, was examined using Granger causality analysis and Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis. The findings of the Granger causality analysis show that, contrary to expectations, there is no causality relationship between the two variables examined. The results of the Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis show Granger causality runs one way from the negative shocks in the airline stock index (AI) to the negative shocks in the oil prices (OP). In a similar observation, Granger causality runs one way from the positive shocks in oil prices (OP) to the positive shocks in the airline stock index (AI).

There may be many reasons for the absence of a symmetric causality between oil prices and airline stock prices. However, only a few reasons may be mentioned here. The first of these is that airline companies are effectively using protection tools (such as hedging) to minimize the risks associated with oil prices. As a result, the fluctuations in oil prices may not have adverse effects on airline companies and their stocks. The second reason is that the airline companies may have developed a reflex against fluctuations in oil prices and the other factors may be considered to be very

effective. The third possible reason is based on the argument that the increase in oil prices through inertia theory may be one of the main indicators of economic growth and thus may have a positive effect on the aviation sector. The testing of the authenticity of the referenced possible reasons may form the basis of future academic research.

The findings of the asymmetric causality analysis show that the Granger causality runs one way from the negative shocks in the airline stock index (AI) to the negative shocks in the oil prices (OP) and also from the positive shocks in oil prices (OP) to the positive shocks in the airline stock index (AI). This is an indication that in the event of a negative shock in the AI series, there will be a corresponding negative shock in the OP series. Similarly, if there is a positive shock in OP series, there will be a positive shock in AI series.

References

Abdioğlu, Z., & Değirmenci, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: Bist Sektörel Analiz. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(8), s. 01-24.

Abdullah, A. M., Saiti, B., & Masih, M. (2015). The impact of crude oil price on Islamic stock indices of South East Asian countries: Evidence from MGARCH-DCC and wavelet approaches. Borsa Istanbul Review. 16(4), s. 219-232.

Acaravcı, S. K., & Reyhanoğlu, İ. (2013). Enerji Fiyatları ve Hisse Senedi Getirileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, s. 94-110.

Ahmad, M., Manera, M., & Sadeghzadeh, M. (2015). Global Oil Market and the US Stock Returns. Energy, 114, s.1277-1287.

Alexander, K.L., 2004. Airlines Find Fuel Prices Tough to Swallow. The Washington Post, June 3, E03. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A11303-2004Jun2.html

Basher, S. A., & Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX, and bonds: A comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. Energy Economics, 54, 235-247.

Bastianin, A., Conti, F., & Manera, M. (2015). The Impacts of Oil Price Shocks on Stock Market Volatility: Evidence from the G7 Countries, Energy Policy, 98, 160-169.

Bayrakdaroğlu, A., & Nazlıoğlu, Ş. (2009). Hisse senedi fiyat-hacim ilişkisi: İMKB'de işlem gören bankalar için doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik analizi. Iktisat Isletme ve Finans, 24(277), s. 85-109. doi:10.3848/iif.2009.277.9078

Bouri, E., Awartani, B., & Maghyereh, A. (2016). Crude oil prices and sectoral stock returns in Jordan around the Arab uprisings of 2010. Energy Economics, 56, 205-214.

Büberkökü, Ö., & Şahmaroğlu, S. T. (2016). Beta Katsayılarındaki Değişimin Açıklanmasında İşlem Hacminin Etkisinin İncelenmesi: Banka Hisselerine Dayalı Bir Analiz. İşletme Bilimi Dergisi, 4(1), 1-28.

Cong, R.-G., Wei, Y.-M., Jiao, J.-L., & Y. F. (2008). Relationships between oil price shocks and stock market: An empirical analysis from China. Energy Policy, 36(9), s. 3544– 3553. doi:10.1016/j.enpol.2008.06.006.

Diaz, E. M., Molero, J. C., & de Gracia, F. P. (2016). Oil price volatility and stock returns in the G7 economies. Energy Economics, 54, 417-430.

Diaz, E. M., & de Gracia, F. P. (2016). Oil price shocks and stock returns of oil and gas corporations. Finance Research Letters. 1-6.

Faff, R. W., & Brailsford, T. J. (1999). Oil price risk and the Australian stock market. Journal of Energy Finance & Development, 4(1), 69-87.

Filis, G., Degiannakis, S., & Floros, C. (2011). Dynamic correlation between stock market and oil prices: The case of oil-importing and oil-exporting countries. International Review of Financial Analysis, 20(3), s. 152–164. doi:10.1016/j.irfa.2011.02.014.

Ghosh, S., & Kanjilal, K. (2014). Co-movement of international crude oil price and Indian stock market: Evidences from nonlinear cointegration tests. Energy Economics, 53, 111-117.

IATA, (2010), The International Air Transport Association (IATA), Fuel Costs of Airlines by Region, https://www.iata.org/whatwedo/Documents/economics/Airline_Labour_Cost_Share_Feb2010.pdf

IATA, (2016), The International Air Transport Association (IATA), Economic Per formance of the Airline Industry, http://www.iata.org/whatwedo/Documents/economics/Central-forecast-end-year-2016-tables.pdf

IATA, (2019), The International Air Transport Association (IATA), Fuel Fact Sheet https://www.iata.org/pressroom/facts_figures/fact_sheets/documents/fact-sheet-fuel.pdf

Kang, W., Ratti, R. A., & Vespignani, J. L. (2015). The impact of oil price shocks on the US stock market: a note on the roles of US and non-US oil production. Globalization and Monetary Policy Institute Working Paper, (145), 176-181.

Kim, H., & Gu, Z. (2004). Impact of the 9/11 terrorist attacks on the return and risk of airline stocks. Tourism and Hospitality Research, 5(2), 150-163.

Kristjanpoller, W. D., & Concha, D. (2016). Impact of fuel price fluctuations on airline stock returns. Applied Energy, 178, 496-504.

Nandha, M., Brooks, R., & Robert, F. A. F. F. (2013). Oil, oil volatility and airline stocks: A global analysis. Accounting and Management Information Systems, 12(2), 302.

Nejad, M. K., Jahantigh, F., & Rahbari, H. (2016). The Long Run Relationship between Oil Price Risk and Tehran Stock Exchange Returns in Presence of Structural Breaks. Procedia Economics and Finance, 36, 201-209.

Nowak, S., & Anderson, H. M. (2014). How does public information affect the frequency of trading in airline stocks?. Journal of Banking & Finance, 44, 26-38.

Özata, E., & Esen, E. (2010). Reel Ücretler ile İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 55-70.

Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları ile BIST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13(26), s. 231-248.

Pahlevan Sharif, S., Ranjbar, A., & Arumugam, V. C. (2009, June). The Impact of higher Oil Prices on Airlines Share Price: the Case of Malaysian Airlines. In The 10th International Conference on" UN Millennium Development Goals: Challenges and Perspectives.

Papapetrou, E. (2001). Oil price shocks, stock market, economic activity and employment in Greece. Energy Economics, 23(5).

Park, J., & R. A. (2008). Oil price shocks and stock markets in the U.S. and 13 European countries. Energy Economics, 30(5), s. 2587–2608. doi:10.1016/j.eneco.2008.04.003

Reboredo, J. C., Rivera-Castro, M. A., & Ugolini, A. (2016). Wavelet-based test of co-movement and causality between oil and renewable energy stock prices. Energy Economics, 61, 241–252.

Statista, (2019). Fuel costs of airlines worldwide from 2011 to 2019, as percentage of expenditure. https://www.statista.com/statistics/591285/aviation-industry-fuel-cost/

Vasigh, B., Fleming, K., & Tacker, T. (2012). Foundations of Airline Finance: Methodology and Practice. Furnham: Ashgate Publishing Company.

Yilanci, V., & Bozoklu, S. (2014). Türk Sermaye Piyasasinda Fiyat ve Islem Hacmi Iliskisi: Zamanla Degisen Asimetrik Nedensellik Analizi/ Ege Akademik Bakis, 14(2), 211.

Wang, Y., & Liu, L. (2016). Crude oil and world stock markets: volatility spillovers, dynamic correlations, and hedging. Empir Econ, 50(4), s. 481–1509. doi:10.1007/s00181-015-0983-2

Tarih Ders Kitaplarındaki Haritaların Kartografik Tasarım Açısından İncelenmesi

Ş. Gülin Karabağ[1]

Giriş

Yapılan birçok çalışmada öğrencilere yaşadıkları mekânı ve evreni daha iyi anlama imkânı veren harita becerilerinin faydalarından söz edilmiştir. Bu çalışmalarla ilk ve ortaöğretimde coğrafya eğitiminin ayrılmaz bir parçası olan haritaların olabildiğince kullanılması öğrenim ve öğretim sürecine ve bu sürecin sonucunda öğrencilerde meydana gelmesi beklenen olumlu yöndeki davranış değişikliğine katkı sağlayacağı ortaya konmuştur. (Ünlü, Üçışık ve Özey, 2002; Taş, 2006; Demiralp, 2006; Yıldız, 2006; Kızılçaoglu, 2007; Ertuğrul, 2008; Üzümcü, 2007; Demiralp, 2009; İncekara ve Kantürk, 2010; Sönmez, 2010; Buğdaycı, 2012; Şengül, 2013; Şengül Bircan ve Safran, 2013; Akengin, 2015; Bakkaloğlu, 2017). Harita kullanımının önemi hem bu çalışmalarla hem de Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programlarında belirtilmiş olmasına rağmen, haritaların hala hem kartoğrafik açıdan problemler taşımakta, hem de yeterince etkin kullanılamamaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar harita kullanma becerisi ve harita kullanımı konusunda gelişmiş ülkelerin gerisinde olduğumuzu göstermektedir (Üzümcü, 2007; Ertuğrul, 2008; Buğdaycı ve Bildirici, 2009; İncekara ve Kantürk, 2010, Buğdaycı, 2012). Tarihi olayların açıklanmasında kullanılan haritalar öğrencilerde mekan algısının geliştirilmesi için en önemli araçlardır. Haritalar kullanılarak tarihi olaylar yani zaman mekânla ilişkilendirilmektedir. Ancak doğru şekilde hazırlanmayan haritaların mekan algısında yanılgılara yol açması ve öğrencileri yanlış bilgilendirmeleri söz konusu olduğundan özellikle ders kitaplarındaki haritaların kartografik tasarıma uygun hazırlanması gerekmektedir.

KARTOĞRAFYA NEDİR?

Uluslararası Kartoğrafya Birliği kartoğrafyayı "bilimin, estetiğin ve tekniğin birleşimiyle mekansal bilginin etkin iletişimi yoluyla yeryüzü gerçekliğinin modellenmesidir." şeklinde tanımlamaktadır (akt. Çobanoğlu 2016:10). Yeryüzü veya herhangi bir parçasının benzerini meydana getirmek, çeşitli ölçekler ve ifade tarzlarıyla belirtmektir (Bilgin, 1996).

KARTOĞRAFİK İLETİŞİM NEDİR VE NEDEN ÖNEMLİDİR?

Kartoğraf gerçek dünyayı yorumlar ve harita şeklinde okuyucuya aktarır, okuyucu da haritayı okuyarak gerçek dünyayı kendi zihninde yorumlar. Böylece okuyucu dünyayı ona sunulan şekliyle algılamış olur (Şekil 1.1). Dolayısıyla verilmek istenen bilginin, anlamın, becerilerin haritalar yoluyla doğru şekilde aktarılması doğru bir algılama için oldukça önemlidir (Gaddis, 2002). Her güzel çizilmiş

[1] Gazi Üniversitesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Teknikokullar/Ankara

ya da güzel görünen harita doğru harita demek değildir (Robinson, 1953:9). İyi bir harita kartoğrafyanın tanımında da belirtildiği gibi hem bilimsel, hem teknik hem de estetik açıdan doğru olmalıdır (Robinson, 1952).

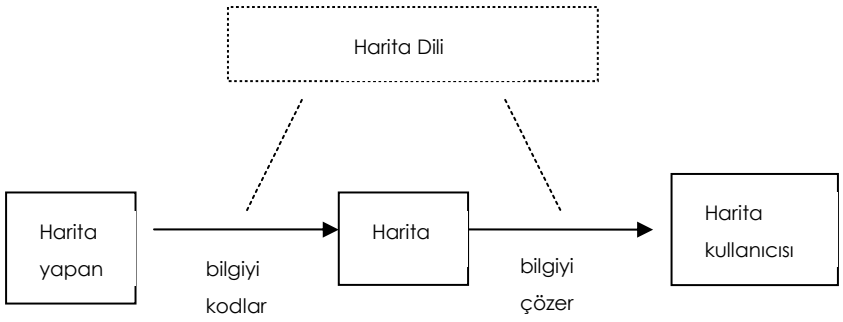

Şekil1.1. Kartografik İletişim (Weeden'dan akt. Demiralp, 2009: 957)

İYİ BİR HARİTADA BULUNMASI GEREKEN UNSURLAR NELERDİR?

Haritalar hazırlanırken bazı unsurlar kullanılır. Bu unsurlar haritanın nicel özelliklerini yansıtırlar. Haritada bulunması gereken bazı unsurlar şu şekilde sıralanabilir (Ünlü, Üçışık ve Özey, 2002; Bilgin, 1996; Demiralp, 2009; Bach ve Freelan, 2019):

Başlık

Ölçek

Yön

Lejant

Çerçeve

Projeksiyon

Haritanın künyesi (Kaynağı, tarihi, çizeri, yayıncısı)

Koordinat sistemi (Duruma göre)

Projeksiyon (Duruma göre)

Lokasyon haritası (Duruma göre)

İYİ BİR HARİTADA BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER NELERDİR?

Aynı zamanda haritada bulunması gereken bazı nitel özellikler de vardır. Haritaların okunabilir, anlaşılabilir olması için bu özellikler önem taşır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Kent, 2008; Wood ve Gilhooly, 1996):

Uygunluk (amaca ve kullanıcıya): Haritalar kullanım amaçlarına göre hazırlandıkları için, amacına göre tasarımı, taşıdığı anlam ve kazandırdığı beceriler değişecektir. Bu nedenle özellikle eğitim alanında eğer halihazırda amaca uygun harita yoksa, herhangi bir harita kullanılmak yerine amaca (kazanıma) ve öğrencilerin düzeyine, kullanımına uygun haritalar tasarlamak gerekir.

Doğruluk (hatasızlık): İyi bir harita içerdiği bilgiler (başlık, ölçek, koordinat, konum, lejant, sembol, istatistik vb.) hatasız olmalı ve doğru bir şekilde yansıtılmalıdır.

Eksiksiz: Haritada verilen bilgilerin doğru olması yanında eksiksiz de olması gerekmektedir. Çünkü haritayı okunabilir kılan bilgilerin hem doğru hem de eksiksiz olmasıdır.

Açıklık ve anlaşılabilirlik: Öğrenmede karmaşık ve karışık bilgilerin öğrenilmesi kavranması zordur. Bu nedenle öğretim materyallerinin tasarımında uyulması gereken ilkelerden biri olarak "basitlik, sadelik ve anlaşılırlık" belirtilmektedir (Demircioğlu, 2019:16). Benzer şekilde kartoğrafik iletişimde de haritayı anlamlandırmak ve okuyabilmek için bilgilerin açık ve anlaşılır şekilde sunulması gerekmektedir.

Okunabilirlik: Haritadaki yazıların, sembollerin, renklerin okunabilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle haritada yazılar ve semboller yeterli büyüklükte olmalı ve lejant haritanın okunmasına kılavuzluk yapacak şekilde verilmelidir. Ayrıca haritalar hazırlanırken, öğrencilerin düzeyleri, yaşları, becerileri, algı stratejileri ve deneyimleri gibi görsel okuryazarlığı etkileyen özellikleri de dikkate alınmalıdır.

Estetiklik: Kartoğrafya hem bilim hem teknik hem de sanatın birleşimi olması dolayısıyla haritalar renk kullanımı, grafik tasarım ve çizim anlamında göze hoş görünecek şekilde tasarlanmalıdır.

"Her tarihi olay bir mekanda geçer" sözünden hareketle tarihi olayları kavramakta ve tarihsel mekan algısının oluşumunda haritalar önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin ve öğretmenlerin en kolay ulaştığı öğretim materyallerinin ders kitapları olduğu dikkate alındığında, bu anlamda tarih ders kitaplarında yer alan haritaların da mekansal algıyı oluşturan önemli araçlar olduğu söylenebilir. Buradan hareketle tarih ders kitaplarındaki haritalar kartografik özellikler açısından incelenecek ve değerlendirilecektir.

PROBLEM DURUMU ve ALT PROBLEMLER

2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitaplarındaki haritalar kartoğrafik tasarım açısından uygun mudur?

Alt Problemler

2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitaplarındaki haritalar harita unsurları açısından uygun mudur?

2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitaplarındaki haritalar haritalarda bulunması gereken özellikler açısından uygun mudur?

YÖNTEM

Bu çalışmada konu ders kitabı incelemesi olduğu için, konuya uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme modeli kullanılacaktır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren günümüze kadar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış tüm lise tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitapları oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi:

Sözü edilen tarih ders kitaplarından her bir kriter için seçilen örnekler bu kriter çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

2 019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitapları incelendiğinde kitaplarda yer alan harita sayıları şu şekilde tespit edilmiştir:

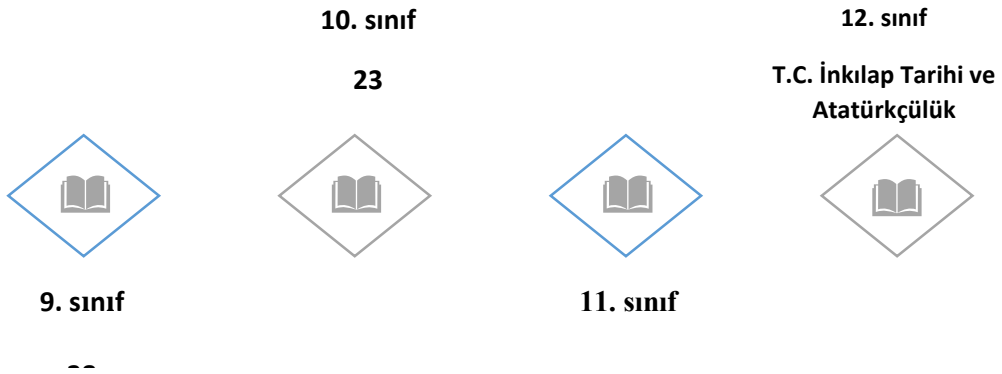

1.Alt Probleme Yönelik Bulgular: 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitaplarındaki haritalar, harita unsurları açısından uygun mudur?

Harita 2.1
Bereketli Hilal

Harita 1.1. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019a:29)

9. sınıf tarih kitabının ikinci ünitesinde yer alan bu haritadaki unsurlara bakıldığında ölçek hariç diğer unsurların ya bulunmadığı ya da hatalı olduğu görülmektedir. Haritada bir başlık bulunmakla beraber bu başlık çerçeve içinde yer almamaktadır. Çünkü harita çerçevesiyle bir bütünlük ifade eder ve çerçevesiyle birlikte anlamlıdır. Hatta Bilgin (1996:38), harita başlığının haritanın ait olduğu alanı, haritanın içeriğini, haritanın künyesini ve ölçeğini kapsayacak şekilde verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Oysa bu harita çerçevesiyle birlikte düşünülürse başlık dışarıda kalmakta ve haritanın neyi ifade ettiği, içeriği anlaşılmamaktadır. Dolayısıyla başlık çerçeve dışında verildiği için harita unsurlarından hem başlık hem de çerçeve açısından hatalı bir harita olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca haritanın yönü, lejantı ve künye bilgileri de bulunmamaktadır.

Harita 2.1
1302-1448 yılları arası siyasi gelişmeler

Harita 1.2. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019b:49)

10. sınıfın 2. Ünitesinde bulunan bu dönem haritasında ölçek ve lejant bulunmaktadır. Başlık bir önceki haritada belirtildiği gibi çerçeve dışında bırakılmıştır. Bu da benzer şekilde başlık ve çerçeve unsurları açısından haritanın hatalı olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca yine yön ve künye bilgileri verilmemiştir.

Harita 3.2
XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

Harita 1.3. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019c: 92)

11. sınıfın 3. Ünitesinde yer alan yukarıdaki fiziki haritada ölçek ve lejant verilmiştir. Başlık bir önceki haritada belirtildiği gibi çerçeve dışında bırakılmıştır. Bu da benzer şekilde başlık ve çerçeve unsurları açısından haritanın hatalı olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca yine yön ve künye bilgileri verilmemiştir.

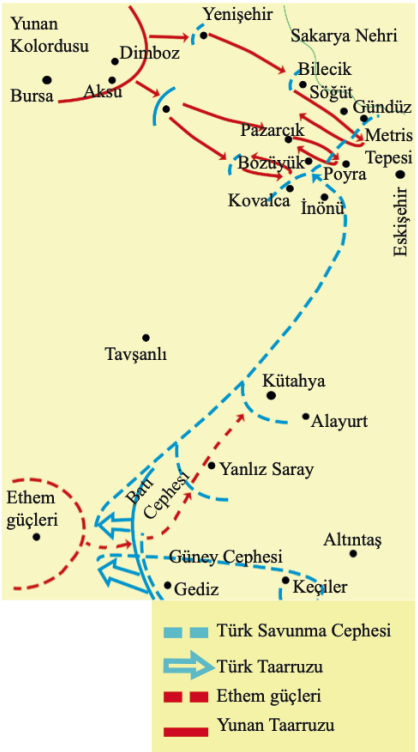

Harita 2.4: I. İnönü Muharebesi haritası

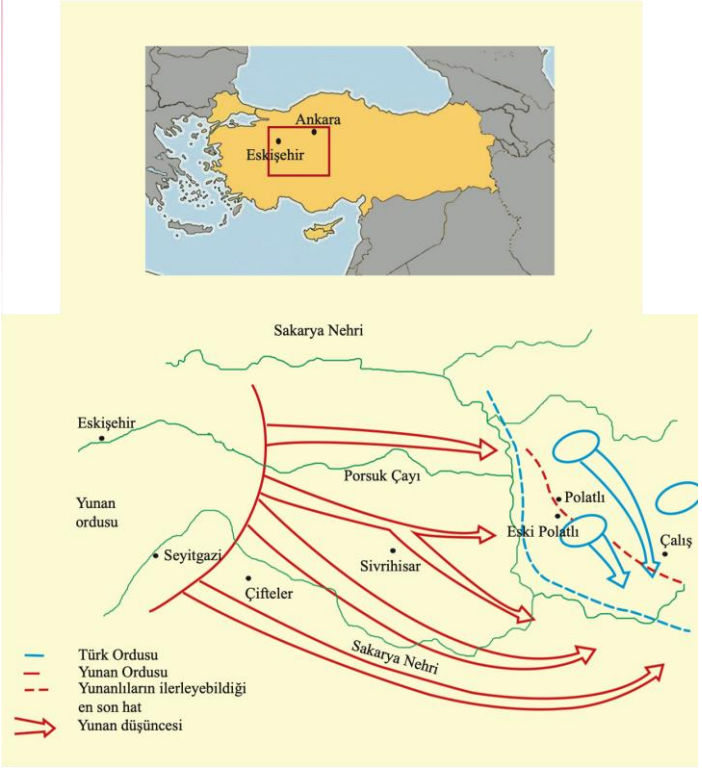

Harita 2.5: Sakarya Meydan Muharebesi krokisi

Harita 1.4. Kaynak: (Çevik, Koç ve Şerbetçi, 2019:80 ve 86)

12. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında 2. Ünitede yer alan bu iki haritada sadece lejant verilmiş olup, çerçeve, ölçek, künye bulunmamaktadır. Ancak birinci haritada lejant, her iki haritada da başlıklar çerçeve dışında kaldığı ve haritadan bağımsız bir şekilde alt tarafta yazıldığı için tasarıma kartografik tasarıma uygun değildir. Verilen küçük alanın nerede olduğunun anlaşılabilmesi için birinci haritada lokasyon haritası verilmemiş ikinci haritada ise verilmiştir. Oysa haritanın anlaşılabilmesi için her iki harita da lokasyon haritalarıyla birlikte sunulmalıdır.

2.Alt Probleme Yönelik Bulgular: 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitaplarındaki haritalar, haritalarda bulunması gereken özellikler açısından uygun mudur?

Harita 2.1
Bereketli Hilal

Harita 2.1. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019a:29)

9. sınıf tarih kitabının ikinci ünitesinde yer alan bu harita amaca ve öğrenciye uygunluk kriterini karşılamamaktadır. Kartoğrafik diğer özellikler açısından incelendiğinde de doğruluk, eksiksizlik, açıklık ve anlaşılabilirlik, okunabilirlik ve estetiklik unsurları bakımından uygun olmadığı görülmektedir. Kitapta haritadaki fiziki özelliklere dikkat çekilmek istenmiş ve bu şekilde "Bereketli Hilal" ifadesi kavratılmaya çalışılmıştır. Ancak harita başlığına "Bereketli Hilal" denilmekle birlikte haritada ilgili bölgenin üzerine "Mezopotamya" yazılmıştır. Böylece harita ile başlık arasında bir çelişki oluşmuştur. Diğer taraftan haritada bulunan yer adlarına bakıldığında "Anadolu", "Mezopotamya" şeklinde bölge adlarının yazılmasına karşılık Afrika'nın kuzeyine sadece bir ülkenin adı ("Mısır") verilmiştir. Bu da doğruluk kriterine uymamaktadır. Çünkü bu şekilde haritada bir tutarsızlık oluşmuştur. Haritanın asıl amacının "Bereketli Hilal" bölgesine neden bu adın verildiğinin fiziki unsurlar üzerinden açıklanması olduğu düşünülürse, bu bölgenin bereketli olmasını sağlayan Fırat ve Dicle nehirlerinin haritada belirtilmediği görülecektir. Bu da haritanın eksiksizlik kriteri açısından uygun olmadığının göstergesidir. Ayrıca haritada bir lejant bulunmadığı için kırmızı rengin ne ifade ettiği anlaşılmamakta ve öğrencilerin kavraması beklenilen fiziki özellikler bu kırmızı bölümün altında kalmaktadır. Son olarak harita renk uyumu bakımından da estetik görünmemektedir.

Harita 4.2
İlk Türk devletleri

Harita 2.2. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019a:29)

9. sınıf kitabı 4. Ünitesinden alınan bu haritada da oldukça kartografik tasarım açısından oldukça hatalı olduğu gibi, tarihsel bilgiyi yanlış sunmakta ve yanlış bir mekansal algı oluşturmaktadır. Haritada verilen devletler eş zamanlı yaşamış gibi bir algı yaratılmış ve sınırları net şekilde belirtilmediği için farklı devletler oldukları da anlaşılamamaktadır. Bu nedenle harita hem doğru değildir, hem amaca ve öğrenci kullanımına uygun değildir. Haritada bu devletlerin her biri için tarih belirtilmeli ve eşzamanlılık algısı giderilmelidir. Bu açıdan da harita eksiktir. Ayrıca siyasi sınırların belirtilmek istendiği bu haritada neden fiziki harita kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Açık ve anlaşılır olmadığı için bu karmaşık görünüm haritanın okunabilirliğini ve estetikliğini olumsuz etkilemiştir.

Harita 2.1
1302-1448 yılları arası siyasi gelişmeler

Harita 2.3. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019b:49)

10. sınıfın 2. Ünitesinde bulunan bu haritada başlıkla harita içeriği birbiriyle uyumlu değildir. Harita başlığında belirtilen "siyasi gelişmeler" sadece savaş olarak yansıtılmış olup "Fetret Devri" gibi önemli bir "siyasi gelişme" (!) haritaya aktarılmamıştır. Ayrıca savaşların mağlubiyet ya da galibiyetle mi sonuçlandığı anlaşılamamakta dolayısıyla hepsi "gelişme" ifadesiyle nitelendirilmiş olmaktadır ki bu doğruluk kriteri bakımından uygun değildir. Harita bu anlamda amaca ve öğrenciye de uygun değildir. Ayrıca belirtilen bu durum anlaşılabilirliği ve okunabilirliği de olumsuz olarak etkilediği için haritanın bu kriterlere de uygun olmadığı söylenebilir. Harita estetik açıdan değerlendirilmesi sonucunda da kullanılan sembollerin ve renklerin daha dikkat çekici şekilde seçilmesi gerektiği söylenebilir.

Görsel 2.2
Anadolu ve çevresinin uydu fotoğrafı

Harita 2.4. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019b:50)

10. sınıfın 2. Ünitesinde bulunan bu haritada uydu fotoğrafı olduğu için harita yerine görsel olarak adlandırılmıştır. Bu haritadaki işaretlerin ne anlama geldiği, neden belli yerlere konuldukları anlaşılamamaktadır. Harita Anadolu'nun jeopolitik önemini anlatmak istemekle birlikte haritada Anadolu ifadesi yer almamaktadır. Bu anlamda eksiksizlik kriterine uygun olmadığı söylenebilir. Uydu haritasıyla Anadolu'nun jeopolitiğine ilişkin verilmek istenen vurgulanamadığı gibi harita yanlış bir algılamaya da yol açmaktadır. Bu anlamda hem haritanın adlandırılması, hem amaca ve kullanıcıya uygunluğu, hem anlaşılabilirlik ve okunabilirliği düşüktür.

Harita 3.2
XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

Harita 2.5. Kaynak: (Yüksel ve diğerleri, 2019c: 92)

11. sınıfın 3. Ünitesinde yer alan bu harita bölgenin günümüz fiziki haritası olup tarihteki siyasi gelişmeleri vermek için uygun bir harita değildir. Haritada fiziki özellikleri gösteren renklerin ne anlama geldiği anlaşılamadığı gibi bu renkler siyasi gelişmeleri açıklanması için de kullanılmamıştır. Dolayısıyla bu renk karmaşası ile harita hem amaca ve öğrenciye uygunluk, hem de açıklık ve anlaşılırlık kriterlerine uygunluğu karşılamamaktadır. Ayrıca savaş ve anlaşma ifadelerinin nasıl yorumlanacağı (galibiyet/mağlubiyet) belirtilmediği için bu anlamda harita eksiktir. Okunabilirlik açısından verilen lejantta bulunan semboller bu karmaşa arasında kaybolmuş olup haritanın anlaşılması oldukça zorlaşmıştır. Harita estetik açıdan karmaşıklığı nedeniyle gözü yormaktadır.

Harita 3.6
I. Dünya Savaşı'nda
İtilaf ve İttifak Devletleri

Harita 2.6. Kaynak (Yüksel ve diğerleri, 2019c: 107)

11. sınıf kitabı 3. Ünitede yer alan bu haritada da lejantta verilen renkler birbiriyle çok yakın olduğu için amaca ve kullanıcıya uygunluk, açıklık ve anlaşılırlık, okunabilirlik kriterleri açısından kartografik tasarıma uygun değildir. Diğer taraftan haritanın renkleri estetik görünmekte ve doğru bilgi vermektedir.

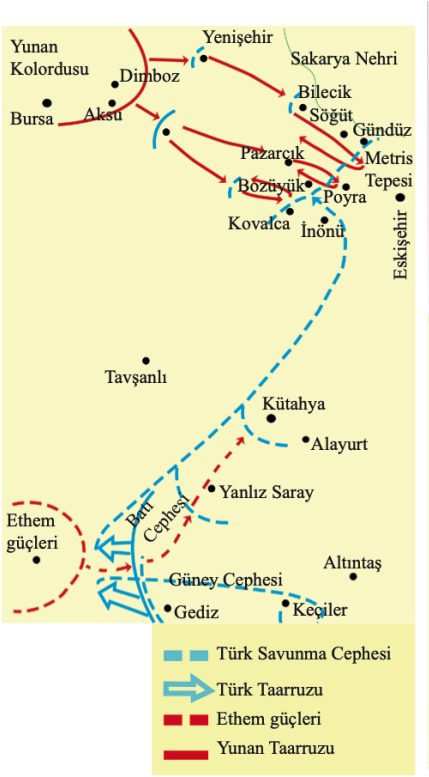

Harita 2.4: I. İnönü Muharebesi haritası

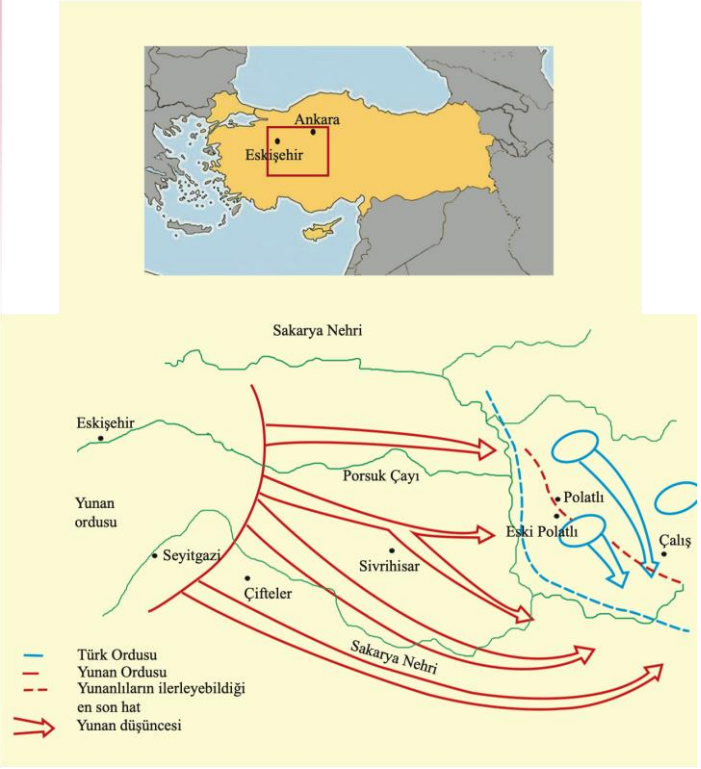

Harita 2.5: Sakarya Meydan Muharebesi krokisi

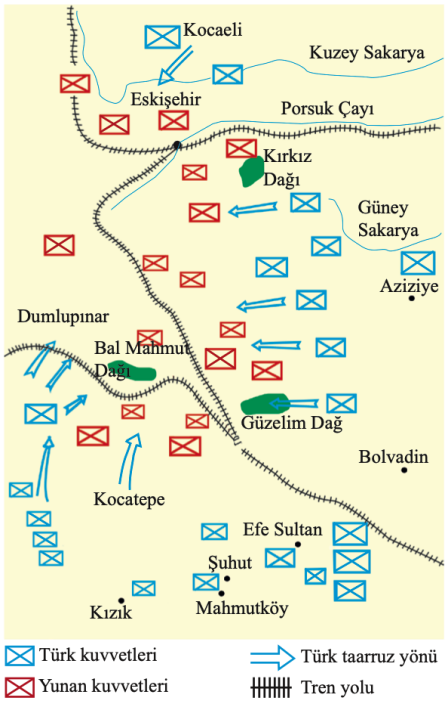

Harita 2.6 Büyük Taarruz haritası

Harita 2.7. Kaynak: (Çevik, Koç ve Şerbetçi, 2019:80, 86 ve 88)

12. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında 2. Ünitede yer alan bu üç haritada da lokasyon haritasının verilmesi gerekirken sadece birisinde verilmesi verilmeyen haritaların anlaşılabilirliğini ve okunabilirliğini etkilemiştir. Benzer şekilde haritanın çerçevesi olmadığı için verilen lejantın anlaşılması da zorlaşmıştır. Haritaların tasarımları aynı olmasına rağmen birinin harita diğerinin ise harita olarak ifade edilmesi hatalıdır. Her ikisi de kroki değil haritadır ancak mikro bir alana odaklandıkları için konunun anlaşılması açısından lokasyon haritalarıyla birlikte verilmeleri gerekmektedir. Bu durumda haritanın eksiksizlik kriterine açısından uygun olmadığı söylenebilir. İkinci haritada büyük oklarla gösterilen "Yunan düşüncesi" kavramı anlaşılamamakta, bu sembol Yunan düşüncesinin Anadolu'ya doğru yayıldığını ifade ediyormuş gibi görünmektedir. Oysa aslında savaşta Yunanlıların stratejileri gösterilmek istenmiştir. Dolayısıyla bu durum amaca ve öğrenciye uygunluk anlamında yanlıştır. Estetik açıdan ise çerçevesiz olması, renklerin ve sembollerin karmaşıklığı itibarıyla uygun olmadığı değerlendirilmektedir.

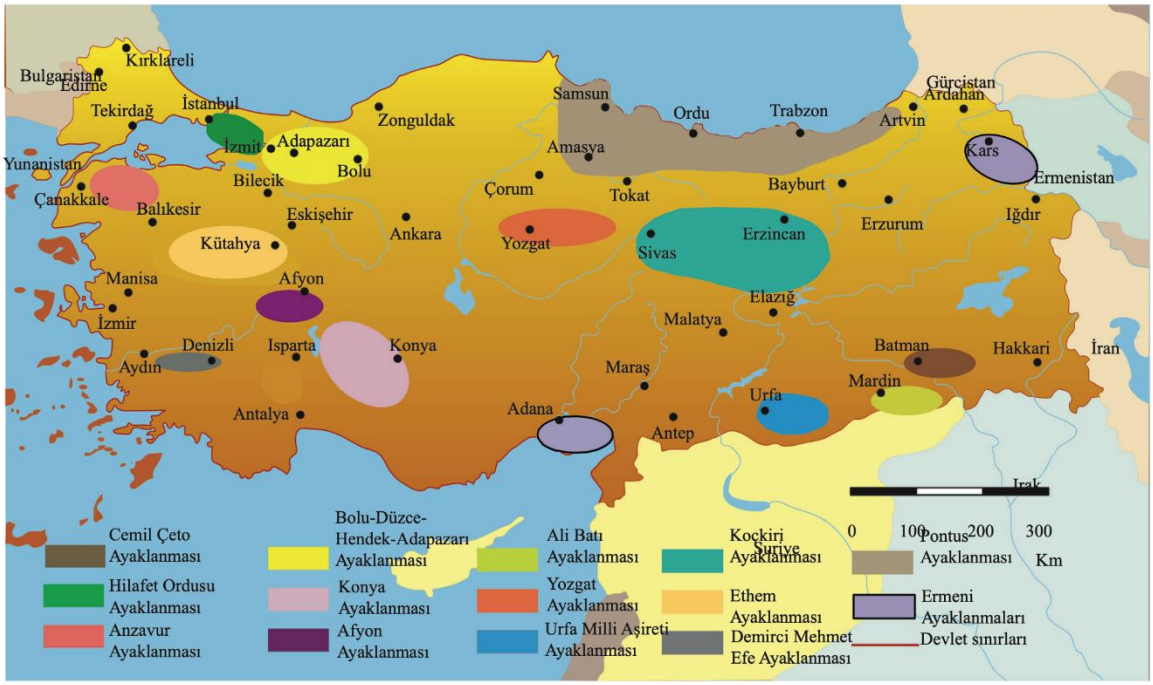

Harita 2.1: BMM'ye Karşı Çıkan İsyanlar Haritası

Millî Mücadele'nin en tehlikeli ve sıkıntılı dönemi, ayaklanmaların çıktığı dönemdir (Harita 2.1).

Harita 2.8. Kaynak: (Çevik, Koç ve Şerbetçi, 2019:71)

12. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında 2. Ünitede yer alan bu harita oldukça karmaşıktır. Lejant verilmekle birlikte renkler birbirine çok yakın olduğu için anlaşılabilirliği ve okunabilirliği düşüktür. Bazı ayaklanmaların birbiriyle ilişkisi olmadığı halde renk benzerliğinden dolayı bir ilişkisi olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Diğer taraftan zeminde kullanılan harita renk geçişli bir harita olup bu renk geçişinin ne anlama geldiği anlaşılamamaktadır. Haritalardaki renk geçişleri konunun özelliğine göre bir derecelendirmeyi ifade etmek için kullanılır. Burada neyle ilgili bir derecelendirme yapıldığı, zeminde neden böyle bir harita kullanıldığı belli değildir. Renk kullanımındaki karmaşa nedeniyle harita estetik görünmemektedir. Bu haliyle amaca da, kullanıcıya da

uygun olmadığı söylenebilir. Harita başlığı başlık gibi değil konu içeriği sunulur gibi verildiğinden hatalıdır. Ayrıca Ermeni ayaklanmaları sadece belirtilen yerlerde değil farklı yerlerde de çıktığı için eksik bilgi verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Gösterilen örneklerden de anlaşılacağı gibi 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmış zorunlu tarih dersi kitapları incelenmiş ve yer alan haritaların çoğunun kartografik tasarım açısından uygun olmadığı değerlendirilmiştir. Haritaların hemen hepsinde harita unsurları bakımından eksiklikler bulunmakta, harita özellikleri açısından da çoğu haritanın hatalı, eksikli, anlaşılmaz ve estetiklikten uzak olduğu görülmektedir. Bu durumu, Akengin'in 2015'te, Yazıcı ve Özdemir'in 2016'da ve Kara, Sezer ve Şanlı'nın 2018'de yaptıkları araştırma bulguları da desteklemektedir. Ayrıca bazı haritaların harita yerine görsel olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Bir başka sorun ise kitabın sonunda yer alan harita listesi ile kitap içindeki harita sayılarının farklı olmasıdır. 9. Sınıf kitabının sonundaki harita listesinde kitapta mevcut olandan daha fazla harita belirtilmiştir.

Ders kitapları ekonomik olmaları bakımından, öğretmen ve öğrencilerin en kolay ulaşabildikleri ve dersin bilgi ve becerilerinin kazanılmasında en çok kullanılan öğretim materyalleridir. Bu durum dersin kazanımlarının ders kitabında sunulduğu gibi işlenmesi ve edinilmesi gibi bir sınırlılığa yol açabilmektedir. Bu nedenle ders kitaplarında konuların işlenişinde verilen haritaların bilgi ve becerileri doğru bir şekilde vermesi gerekmektedir. Aksi taktirde öğrenciler yanlış tarihi bilgiler öğrenecekler ve yanlış bir mekan algısı edineceklerdir. Bu bulgu Ünal ve Ünal'ın (2012) ve Şengül ve Safran'ın (2013) araştırmalarıyla da örtüşmektedir.

Konuyla ilgili öneriler ise şu şekilde sıralanabilir: Harita tasarımı bir bilim ve bir uzmanlık alanıdır. Var olan haritalar yerine amaca yönelik haritalar yapılmalıdır. Amaca uygun haritaların tasarlanabilmesi için harita ve eğitim uzmanlarının birlikte çalışmaları gerekmektedir. Dolayısıyla incelenen kitaplarda belirtildiği gibi ders kitabı haritalarını görsel tasarım uzmanları değil harita uzmanları hazırlamalıdır. Haritaların uzmanlar tarafından tasarlanması durumunda da alan bilgisi anlamında kitap yazarlarının danışmanlığına ihtiyaç olması sebebiyle doğru yönlendirmeleri yapabilmeleri için kitap yazarları da kartoğrafik yeterliklere sahip olmalıdır. Tarih ders kitaplarındaki haritaların anlaşılabilirliği ve okunabilirliğiyle ilgili öğrenci araştırmaları yapılmalıdır. Kartoğrafik tasarıma uygun haritaların hazırlanması için başta Harita Genel Komutanlığı olmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Coğrafya Kurumu ve diğer yüksek öğretim kurumları işbirliği yapmalıdır.

Kaynakça

Akengin, H. (2015). Tarih öğretiminde kullanılan haritalar üzerine bir değerlendirme. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4 (1), 122-155.

Bach, A. ve Freelan, S. (2019). What all good maps should have. *Western Washington University Environmental Studies Computer Cartography ders notları*, (erişim: 01.11.2019 https://huxley.wwu.edu/sal/all-good-maps).

Bakkaloğlu, M. (2017). *Tarih öğretmenlerinin tarih haritalarının kullanımına yönelik bilgi ve tutumlarının değerlendirilmesi: Adana örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bilgin, T. (1996). *Genel kartoğrafya*. İstanbul, Filiz Kitabevi.

Buğdaycı, İ. (2012). *İlköğretimde harita kullanımı üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Buğdaycı, İ. ve Bildirici, İ. Ö. (2009). Harita kullanımının coğrafya eğitimindeki önemi, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 11-15 Mayıs, Ankara.

Çevik, A., Koç, G ve Şerbetçi, K. (2019). *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti inkilap tarihi ve Atatürkçülük 12 ders kitabı*. 2. Baskı. Ankara: Devlet Kitapları.

Çobanoğlu, S. (2016). *Kartografya ve uygulamaları ders notları*. Ankara: Harita Genel Komutanlığı Matbaası.

Demiralp, N. (2006). Coğrafya eğitiminde harita ve küre kullanim becerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (3) , 323-343.

Demiralp, N. (2009) Haritalarla öğrenme, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 955-973.

Ertuğrul, Z. (2008). *İlkögretim 6. sınıf öğrencilerinin harita ve küre kullanım becerilerinin tespiti*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gaddis, John Lewis (2002) *The landscape of history: how historians map the past*, Oxford: Oxford University Press.

İncekara, S., Kantürk, G. (2010). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının haritalarla ilgili temel görüşleri ve harita kullanımına yönelik yaklaşımları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 21, 240-257.

Kara, H., Sezer, A. & Şanlı, C. (2018). Use of maps in secondary school geography textbooks. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 20-39.

Kent, A. (2008). Mapping the view: exploring the aesthetics of map-making. *1st Symposium on Art and Cartography 1-2 Şubat*, Viyana: ICA Commission on Art and Cartography.

Kızılçaoğlu, A. (2007). Harita becerilerine pedagojik bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 341-358.

Norheim, R. A. (2012). Cartographic standards and practice in academic journals. *Esri International User Conference Paper Sessions, Advancing Mapping Research Session*, Washington: University of Washington. (erişim: 1.11.2019 http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc12/papers/307_26.pdf)

Robinson (1952) *The look of maps*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Robinson, A. H. (1953). *Elements of cartography*. New York: Wiley.

Sönmez, Ö. F. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde harita becerileri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şengül Bircan, T. (2013). *Animasyon destekli haritalarla tarih öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve mekan algılarına etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şengül Bircan, T. ve Safran, M. (2013). Tarih öğretiminde haritaların önemi ve kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 461-476.

Taş, H. İ. (2006). Coğrafya eğitiminde görselleştirmenin önemi: mekansal algılamaya pedogojik bir bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11 (16), 211-238.

Ünal, F. ve Ünal, M. (2012). Sosyal bilgiler öğretim programları (1924-2005) ve ders kitaplarında (2005-2010) harita okuma becerisi. *Millî Eğitim Dergisi*, 193, 165-183.

Ünlü, M., Üçışık, S ve Özey, R. (2002). Coğrafya eğitim ve öğretiminde haritalarin önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 5, 9-25.

Üzümcü, N. O. (2007). *İlkögretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde harita okuma becerisinin aktif ögrenme yöntemiyle kazandırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Egitim Bilimleri Enstitüsü.

Wood, M. ve Gilhooly, K.J. (1996). The practitioner's view? a pilot study into empirical knowledge about cartographic design. Wood, C.H. ve Keller, C.P. (Ed.) *Cartographic Design: Theoretical and Practical Perspectives* içinde, Chichester: John Wiley & Sons, 67-77.

Yazıcı, K. ve Özdemir, G. (2016). Ders kitaplarında tarih konularının öğretiminde kullanılan haritaların temel özelliklerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 506-520.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (10. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, E. ve diğerleri. (2019a). *Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.

Yüksel, E. ve diğerleri. (2019b). *Ortaöğretim Tarih 10 ders kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.

Yüksel, E. ve diğerleri. (2019c). *Ortaöğretim Tarih 11 ders kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.

Coğrafya Eğitiminde Açık Uçlu Sorular

Murat GÜLBETEKİN[1]

Adnan KAN[2]

Servet KARABAĞ[3]

Giriş

Eğitimde, bilimde ve teknolojide yaşanan gelişmeler 21 yüzyıla ihtiyaç duyulan insan profilinde köklü ve kapsamlı değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz yüzyılda artık sadece bilgiye sahip olan bireyler değil aynı zamanda sahip olduğu bilgiyi gerçek yaşam deneyimlerine transfer edebilen, etkili iletişim kurabilen, empati yapabilen, eleştirel düşünebilen, işbirliği yapabilen, problem çözme becerisine sahip bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç "21 yüzyıl becerileri" olarak tanımlanan becerileri doğurmuştur.

21 yüzyıl becerilerinin neler olduğu konusunda literatürde çok farklı görüşler mevcuttur (Özgüzel, 2018), (Eryılmaz ve Uluyol, 2015), (Partnershipfor 21st Century Skills, 2009). (Sayın, ve Seferoğlu, 2016), (Gelen, 2017), (Köğce ve diğ. 2014). Tüm bu farklılıklara rağmen literatürde yaratıcı ve eleştirel düşünme, problem çözme, etkili iletişim kurma ve işbirliği, bilgi, iletişim ve medya okuryazarlığı, esneklik ve uyum, üretkenlik ve hesap verebilirlik, liderlik, farklılıklara saygı duyma, girişimcilik ve öz-yönelim gibi beceriler konusunda bir ortaklaşma olduğu söylenebilir. Bu becerilere MEB tarafından ilk adımı 2005 yılında atılan ve daha sonra 2017-2018 eğitim ve öğretiminde revize edilen öğretim programlarında da çeşitli düzeylerde atıflar yapılmıştır.

21. Yüzyılın istediği insan profiline ulaşabilmek için bireylerin bu becerilere sahip olup olmadığının eğer sahipse ne oranda sahip olduğunun ölçülmesi büyük önem kazanmaktadır. Bu becerileri doğru bir şekilde kestirmek için en iyi ölçme yöntemlerinden biri de açık uçlu sorular olarak görünmektedir. Çünkü açık uçlu sorular klasik anlamda kapalı uçlu sorulara oranla çok büyük avantajlara sahiptir. Açık uçlu soruları yanıtlarken öğrencilerin kendi cevaplarını oluşturmaları, birbirlerinden farklı bireysel cevaplar vermelerine ve soruları kendi bakış açılarıyla yanıtlamalarına imkân tanımaktadır (Alkan, 2013). Ayrıca açık uçlu sorular ile öğrencilere verilecek gerçek yaşam problemlerine özgün çözümler üretmeleri imkanı da tanınmaktadır.

Bu çalışmada amaç öğrencilerin gerçek hayat problemlerinde temel coğrafya bilgisini ve becerilerini kullanmasını sağlamak amacıyla / kullanmalarına destek sağlamak amacıyla coğrafya eğitiminde açık uçlu soruların nasıl kullanılabileceğine dair öğretmenlere örnekler sunmaktır.

[Coğrafya] Öğretim Programları ve 21. Yüzyıl Becerileri

Dünya ile rekabet edebilen ve bu rekabette ayakta kalabilen bir eğitim sistemi inşa edilmesi tüm ülkelerin öncelikli sorunları arasında yer almaktadır. 21. Yüzyılın reform temelli okul eğitimi vizyonlarıyla uyumlu, gelişen dünyaya ayak uydurabilen bir eğitim sistemi inşa etmenin en önemli adımı bu ihtiyaçları karşılayacak öğretim programlarının hazırlanarak uygulanmasıdır. Bu bağlamda Milli Eğitim Bakanlığı ilk adımını 2005 yılında attığı ve devam eden yıllarda revize ettiği yeni öğretim

[1] Milli Eğitim Bakanlığı, Mehmet Emin Resulzade Anadolu Lisesi, Coğrafya, Ankara, Türkiye, mgulbetekin@gmail.com
[2] Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Ankara, Türkiye, adnankan1@yahoo.com
[3] Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya, Ankara, Türkiye, karabags@gmail.com

programları sürecini başlatmıştır. Söz konusu çalışma daha önceki çalışmalar gibi sadece derslerin haftalık saatlerinin sayısının, konuların içeriğinin düzenlenmesi gibi sınırlı ve dar kapsamlı olmamıştır. Bu süreçte eğitim felsefesinde de köklü ve derin bir değişikliğe gidilmiştir. Davranışçı ekol ile hazırlanan eski müfredatların yerini yapılandırmacı eğitim anlayışı ile hazırlanan öğretim programları almıştır. Bu bağlamda yapılan değişiklikle beraber bilginin yanında beceri, tutum ve değer kavramları da ilk defa organize bir biçimde öğretim programında yer almıştır.

Bu bileşenlerden biri olan beceri kavramı yeni öğretim programlarında çok önemli bir yere sahip olmuştur. 2005 yılında uygulamaya başlanan yeni öğretim programları ait oldukları derse özel becerileri içerdiği gibi tüm derslerin ortak beceriler adı altında bazı becerilerin geliştirilmesini de istemektedir. Bu ortak beceriler şunlardır;

1. Eleştirel düşünme
2. Yaratıcı düşünme
3. İletişim ve empati
4. Problem çözme
5. Karar verme
6. Bilgi teknolojilerini kullanma
7. Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma ve
8. Girişimcilik.

Görüldüğü gibi bu beceriler literatürde "21. Yüzyıl becerileri" olarak tanımlananlardan birçoğunu -eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim ve empati, problem çözme, bilgi teknolojilerini kullanma- içermektedir.

Bu yeni yaklaşıma göre bireylerin tek başına bilgiye sahip olmaları yeterli görülmemekte aynı zamanda gerçek hayatta kullanabilecekleri çeşitli becerilere sahip olmaları, tutumlar geliştirebilmeleri ve değerleri taşımaları da istenmektedir. Bu bağlamda durum 2005 Coğrafya Dersi Öğretim Programında şu şekilde ifade edilmiştir. Coğrafya dersi öğretim programının temel öğeleri "beceriler, kavramlar, değerler ve tutumlar" olarak tanımlamıştır (CDÖP, 2005, s. 19). Coğrafya Dersi Öğretim Programının becerileri "programın temel öğeleri" nden biri olarak telaffuz etmesi becerilerin coğrafya eğitimindene kadar önemli bir yere sahip olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Beceri Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda; "Öğrencilerde öğretim süreci boyunca kazandırılması ve geliştirilmesi amaçlanan kabiliyetler" olarak tanımlanmaktadır (CDÖP,2005, s. 19).

Yüzyılımızda bireylerin sadece bilgiye sahip olmaları yetmemekte bununyanında bireylerin çeşitli becerilere de sahip olması gerekmektedir. Bu sebeple de çağdaş eğitim paradigmalarında söz konusu beceriler sayesinde elde edilen bilgiyi gerçek hayat koşullarında kullanabilecek bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda 2005 yılında uygulamaya konulan Coğrafya Dersi Öğretim Programı'nda; eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim ve empati, problem çözme, karar verme, bilgi teknolojilerini kullanma, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma, girişimcilik gibi genel becerilerin yanı sıra, coğrafya dersine ait;

1-Harita kullanma,
2-Gözlem,
3-Arazi çalışması,
4-Coğrafi sorgulama,
5-Tablo, grafik ve diyagram hazırlama ve yorumlama,
6-Zamanı algılama,
7-Değişim ve sürekliliği algılama ile
8-Kanıt kullanma becerisi yer almaktadır.

Öğretmen dersi plânlarken hazırladığı öğretimsel işlerin tümünde, yukarıda belirtilen becerileri ilgili kazanımlarla birlikte organize ederek uygulamalar gerçekleştirmelidir. Öğretmen, sınıf içi etkinlikler ile geliştirdiği becerileri pekiştirmek için ödev veya projeler verebilir.

2005 yılında uygulamaya konulan coğrafya dersi öğretim programı ihtiyaçlar doğrultusunda birkaç kez revize edilmiştir. Bu revizelerden sonuncusu 2011 yılında yapılmıştır. Beceri kavramı 2011 yılında yapılan revize ile coğrafya dersi öğretim programında şu şekilde yer almıştır.

1-Değişim ve Sürekliliği Algılama
2-Tablo Grafik ve Diyagram Hazırlama ve Yorumlama
3-Kanıt Kullanma
4-Coğrafi Gözlem
5-Arazide Çalışma
6-Coğrafi Sorgulama
7-Zamanı Algılama
8-Harita Becerileri.

Görüldüğü gibi coğrafya dersi öğretim programlarında doğrudan 21. Yüzyıl becerilerine bir atıf yapılmasa da tüm derslerin ortak becerileri coğrafya için de geçerli olduğundan bu becerilerin coğrafya dersinde de geliştirilmesi istenmiştir.

Coğrafya dersi öğretim programının istediği başka bir şey de öğrencilere edindirilmesi planlanan bu becerileri gerçek hayatta karşılaşacakları gerçek durumlara uyarlayabilmeleri ve önlerine çıkacak sorunların çözümünde bu becerilerden aktif olarak faydalanabilmeleridir. Coğrafya dersi öğretim programı öğrencilerin derslerde gerçek hayattaki problemlerle karşı karşıya kalmalarını ve bunları çözmede yine programın öngördüğü becerilerden yararlanmasını istemektedir. Program öğrencilerin kendi özgün çözümlerini üretmeleri istenerek onların problem çözme becerilerinin geliştirilebileceğine inanmaktadır. Bu bağlamda yukarıda da kısaca değinildiği gibi öğrencilerin 21. Yüzyıl becerilerine sahip olup olmadığının eğer sahipse ne oranda sahip olduğunun ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu becerileri doğru bir şekilde kestirmek için en iyi ölçme yöntemlerinden biri de açık uçlu sorular olarak görünmektedir.

Neden Açık Uçlu Sorular?

Tüm dünyada eğitimin temel amacı öğrencileri çağın ihtiyaçlarına göre hazırlamak bu yolla onların küreselleşen dünyada rekabet edebilen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamaktır. Bu sebeple tüm dünyada içinde bulunduğumuz 21 yüzyılın kendi iç dinamiklerinin ürettiği bu yeni ihtiyaçlara cevap verecek bireyleri yetiştirmek için eğitim sistemlerinde reform eğilimi görülmektedir. Yee (2000) çalışmasında birçok uluslar arası sınavda yüksek başarı elde eden Singapur gibi ülkelerde bile reform sürecinin işletilmekte olduğunu söylemektedir. Çünkü eğitimde amaç sadece bugünü kurtarmak, bugün başarılı olmak değildir. Eğitim, sürekli bir oluş halinde olunan dinamik ve evrilen bir süreçtir. Bu dinamik ve sürekli evrilen süreçte öğrencileri yarının dünyasında ihtiyaç duyulacak becerilerle donatabilmek önemlidir. Bu bağlamda 21. Yüzyıl becerileri içinde sayılan yaratıcı ve eleştirel düşünebilen, empati yapabilen, problem çözebilen, sorumluluk alabilen bireylerin yetiştirilmesi geleceğin inşası için çok önemlidir. Bu vasıflara sahip bireylerin yetiştirilmesi aynı zamanda eğitim sisteminin öz denetimini yapabilmesi, kendini kritik edebilmesi ve eksiklerini tespit ederek bunlara özgün ve doğru çözümler üretebilmesi için de bir zorunluluktur.

Bu sebeple Yee (2000), çalışmasında başta matematik dersi olmak üzere açık uçlu problemleri kullanma fikrinin birçok ülkenin gündeminde olduğunu söylemektedir. Yee (2000) bu ihtiyaçlardan dolayı açık uçlu soruların kullanımının birçok ülkenin hem müfredatında hem de başka alanlarda ortaya çıktığını söylemekte ve bu ülkelere örnek olarak İngiltere (Shell Center 1984), Hollanda (Lange 1996), Norveç ve Danimarka (Niss 1992)'yı vermektedir. Bu kapsamda Yee (2000) birçok ülkenin müfredatlarını ciddi oranda sadeleştirdiğinden bahisle buna Japonya (1998) örneğini vermektedir. Bu sadeleştirme ile amaç açık uçlu soruları kullanarak geleneksel konulara harcanan zamanı kısaltarak okul dışı aktiviteler ile disiplinler arası çalışmalara zaman ayırabilmektir.

Açık uçlu soruların öneminden söz edilen çalışmada İsveç'te açık uçlu soruların öğrencilerin final değerlendirmesinde kullanıldığı belirtilmektedir. Benzer şekilde açık uçlu problemleri kullanma

fikrinin Amerika'da NCTM'nin 1980'de "Eylem Gündemi" olarak kabul edildiğini ve benzer bir durumun İngiltere'de de Cockroft Raporu ile ortaya çıktığını söylemektedir. Bu bağlamdatüm dünyada açık uçlu soruların kullanımının arttığı söylenebilir.

Bugün eğitim sistemimizde ağırlıklı olarak çoktan seçmeli sorular kullanılmaktadır. Pek tabi ki her soru tipinin kendine özgü sınırlılıkları ve üstünlükleri bulunmaktadır. Fakat günümüz dünyasında 21. Yüzyıl becerileri olarak tanımlanan becerilerin doğru ölçme yöntem ve araçlarıyla ölçülmesi büyük önem kazanmıştır. 21. Yüzyılda küreselleşen dünyada ve artan rekabet ortamında ayakta kalabilen bireylerin yetiştirilmesinde bireylerin bu becerilere sahip olup olmadığının eğer sahipse ne oranda sahip olduğunun ölçülmesi büyük önem kazanmıştır. Bu bağlamda 21. Yüzyıl becerilerini doğru bir şekilde kestirmek için en iyi ölçme yöntemlerinden biri de açık uçlu sorular olarak görünmektedir. Çünkü açık uçlu sorular klasik anlamda kapalı uçlu sorulara oranla çok büyük avantajlara sahiptir. Bilgeç (2016) çalışmasında konunun bu yönüne dikkat çekmekte ve açık uçlu soruların çoktan seçmeli testler ile ölçmenin zor olduğu yüksek düzeydeki bilişsel becerileri ölçmek için kolaylıkla kullanılabileceğini söylemektedir. Alkan (2013) da açık uçlu soruların üstünlüklerini ele aldığı satırlarında; öğrencilerin üst düzey bilişsel becerileri kullanarak sadece bilgiyi hatırlamakla kalmadıklarını onun yerine elde edilen bilgiyi problem çözmede, analiz ve değerlendirme yapmada kullandıklarını söylemektedir. Alkan (2013)'e göre açık uçlu sorular öğrencilerin kendi yanıtlarını oluşturmalarına, birbirlerinden farklı bireysel yanıtlar vermelerine ve soruları kendi bakış açılarıyla yanıtlamalarına imkân tanımaktadır.

Buna ek olarak açık uçlu sorular öğrencilere kendilerine verilecek gerçek yaşam problemlerine özgün çözümler üretmeleri imkânı tanınmaktadır. Açık uçlu sorular ile günlük hayat tecrübeleri sırasında her gün karşılaştıkları, yüz yüze kaldıkları sorunlar öğrencilere organize bir biçimde sunulabilmekte ve onlardan mevcut sorunlara özgün çözümler üretmeleri istenebilmektedir. Ayrıca açık uçlu sorular ile öğrencilere gerek bireysel gerekse de grup çalışmaları yoluyla uygun tartışma ortamları sağlanabilmekte bu yolla eleştirel düşünmelerini teşvik ederek kendilerine verilen problemlerin çözümlerine dair özgü çözümler üretmeleri sağlanabilmektedir. Bilgeç (2016) bu yapıları sebebiyle açık uçlu soruların kullanıldığı durumlarda eleştirel düşünme, bilgiyi analiz etme, orijinal bir probleme çözüm üretme gibi üst düzey bilişsel becerilerin ölçülmesinin mümkün olduğunu söylemektedir.

Ayrıca açık uçlu sorular yeni öğretim programlarının temel felsefesi olan yapılandırmacı anlayışla da uyumlu bir içeriye sahiptir. Çünkü açık uçlu sorular öğrencilerin ilgili kavram konusunda geçmişlerindeki kişisel tecrübelerinden hareketle kendi fikirlerini yansıtabilmesine olanak tanımaktadır. Karadeniz (2016) konunun bu yönünü ele aldığı satırlarında bütün öğrenenlerin farklı öğrenme stili ve bilgiyi yapılandırma şekli olduğundan açık uçlu soruların bireylerin kendi yaklaşımlarıyla probleme odaklanmalarına, rahat hareket etmelerine ve sorunu algılamalarına imkân sağladığını söylemektedir.

Açık uçlu soruların öğrencilere sağladığı imkânlardan biri de onlara verilecek problemlerin bazen sayısız / sonsuz cevabının olabilmesidir. Bu sayede öğrenciler tek ve öğretmen tarafından belirlenmiş cevabın peşinde koşmaktan kaynaklanacak baskı ve stresten uzak tutulabilecektir. Bu durumda bir problemi çözme süreci öğretmen tarafından önceden belirlenmiş –çoğu zaman çözüm basamakları bile öğretmen tarafından detaylı bir biçimde tanımlanmış- tek doğru cevabı aramak yerine sınırsız sayıda cevaptan birini -en doğrusunu- bulma çabasına dönüşecektir. Tek bir cevabın olmadığı aksine sonsuz sayıda cevabın var olduğunu bilmek öğrencilere özgüven içinde kendi cevaplarını oluşturma ve savunma imkânı sunacak bu da onların kendilerini ifade etmelerine katkı sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım öğrencileri özgün ve yaratıcı çözümler üretmeye teşvik anlamına gelecektir.

Bunlara ek olarak açık uçlu sorular ile öğrencilere gerçek hayatta karşılığı olan problemler sunularak bu problemlere gerçekçi ve uygulanabilir çözümler üretme imkânı sağlanabilmektedir. Bu sayede gerçek yaşam ile eğitimin arasında var olan ve eğitim sürecinin tüm katılımcıları tarafından eleştirilen kopukluğun giderilebilmesine yardımcı olunabilecektir. Bu yolla eğitim ile gerçek yaşam arasındaki şeffaf ve kalın duvarların ortadan kaldırılmasına katkı sağlanabilecektir. Ayrıca yapılacak

grup çalışmalarında kullanılacak açık uçlu sorular ile öğrencilerin etkili iletişim kurmalarına, empati yapmalarına ve birlikte çalışma kültürlerinin geliştirilmesine katkıda bulunulabilecektir. Ayrıca açık uçlu soruların kullanılması öğrencilere kendi hızlarında öğrenme imkânı tanınacaktır. Yani öğrencilerin önceden belirlenmiş hedeflere önceden belirlenmiş işlem basamaklarından geçerek ve yine önceden belirlenmiş zaman dilimlerinde ulaşmaları beklenmeyecektir. Bu sayede öğrenciler kendi öğrenme hızlarında ve kendi çözüm yöntemlerini kullanarak problemleri çözebilme imkanı yakalayabileceklerdir.

Yee (2000)'in çalışmasından elde edilen verilerden ve tüm bu tespitlerin ışığında açık uçlu sorular ile ilgili olarak şu genel değerlendirmeler yapılabilir:

•Her şeyden önce açık uçlu soruların ölçmede kullanılması öğrencinin pasif / edilgen olduğu bir süreci öğrencinin aktif olduğu bir süreç haline gelecektir.

•Açık uçlu soruların kullanılması ölçme ve değerlendirmeyi kuralcı ve katı bir içerikten kurtaracak ve iç görü denebilecek daha doğal kuralların geçerli olacağı bir eğitim ortamı yaratılmış olunacaktır.

•Ayrıca açık uçlu soruların kullanılması ile cevabın tek ve ancak öğretmen tarafından belirlenen adımların eksiksiz bir biçimde takip edilmesi ile ulaşılabilecek bir sonuç olduğu anlayışı yerini bazen sayısız doğru cevabın olduğu düşüncesine bırakacaktır. Bu da öğrencilerin kendi doğrularının değil öğretmenin doğrusu peşinde koşmalarına engel olarak yaratıcı çözümler üretmelerine katkı sağlayacaktır.

•Açık uçlu soruların kullanılmasıyla beraber öğretmen tarafından önceden hazırlanan problemler yerini konunun / kazanımın içeriğine göre problem durumunu öğrencilerin ürettiği uygulamalara bırakabilecektir.

•Açık uçlu soruların kullanılmasıyla gerçek hayatta karşılığı olmayan hayattan izole problemlerin yerini gerçek hayatta karşı karşıya kalınan problemler alacaktır. Buna koşut olarak öğrencilerin problem üretmelerinin istendiği durumlarda da gerçek hayatta karşılaşılan problemler üretmeleri mümkün olacaktır.

•Açık uçlu sorular yardımıyla bireysel olarak gruptan bağımsız ve kopuk bir öğrenme yerine ortak grupla birlikte çalışılan bir eğitim ortamı yaratılabilecektir.

Coğrafya Eğitiminde Açık Uçlu Sorulara Yeni Bir Yaklaşım ve Uygulama Örnekleri

20. yüzyılın son çeyreğinde önemi keşfedilmiş olmasına karşın açık uçlu soruların ne olduğu konusunda bir belirsizlik yaşandığı söylenebilir. Açık uçlu sorular denildiğinde birçok türden soru kastedildiği için tanımlama ve sınıflandırılması konusunda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Bu tartışma çalışmanın çerçevesinin dışına taştığı için burada bu tartışmalara girilmeyecektir. Yee (2000) çalışmasında farklı türlerdeki açık uçlu sorularda bulunması gereken bazı özellikleri vurgulamıştır. Buna göre açık uçlu sorular:

•Tüm öğrencilere –coğrafi- bilgi, beceri ve anlayışlarını gösterme şansı verecek içerikte olmalıdır.

•Öğrencilerin yapabileceklerini beklentilerin ötesine geçirmek için düşünmeye zorlayacak kadar zengin olmalıdır.

•İçereceği yaklaşımlar ve stratejiler ile geniş bir çözüm yelpazesinin uygulanmasına izin vermelidir.

Bu çalışmada sunulacak örneklerin üretilmesinde yukarıda ifade edilen özelliklere dikkat edilmiştir.

Yee (2000) çalışmasında problemlerle öğretmenin, öğrencilerin ilgili derse –coğrafya- ait temel kavramları inşa etmeleri ve becerilerini –hem öğretim programında ifade edilen coğrafi becerileri hem de 21. Yüzyıl becerilerini- geliştirmeleri için bir araç görevi görebileceğini söylemektedir. Çünkü problemler öğrencileri araştırmak, keşfetmek ve eleştirel düşünmek bu gibi sezgisel güçlerini kullanmaya yönlendirir.

ÖNERİ SORU 1:

Kazanım:12.3.11.Ülkeler arasında sorun oluşturan mekânsal unsurları günümüz çatışma alanlarıyla ilişkilendirir.

Yukarıdaki kazanım kullanılarak coğrafya ile özdeş olarak tanımlanabilecek mekân kavramını ve mekânın unsurlarını öğrencilerin inşa etmesine katkı sağlanabilir. Mekânın ne olduğu, nasıl tanımlanabileceği, mekâna dair unsurların hangileri olduğu –doğal kaynaklar, beşeri kaynaklar, ormanlar, sınırlar vb.- bu kazanım içeriği oluşturulurken sorgulanması gereken kavramlar olacaktır. Bu kazanıma ait açık uçlu soru iki farklı biçimde oluşturulabilir. Bunlardan ilki bir soru olarak doğrudan kullanmak iken diğeri ise bir performans görevi olarak hazırlanması olabilir. Bu görevde öğrencinin dünyadaki mevcut çatışma alanlarının nereler olduğunu araştırması ve bu çatışma alanlarından birini seçmesi istenebilir. Daha sonra öğrencilerin seçtikleri çatışma alanında ortaya çıkan anlaşmazlıklara eleştirel yaklaşması istenebilir. Bu kapsamda konunun yazılı ve görsel medyada ile internet ortamındaki yansımalarını takip etmesi, bu konuda çıkan haberleri izlemesi ve tüm bunları bir rapor haline getirerek sunması istenebilir. Bunları yaparken öğrencinin mevcut problemi doğru analiz etmesi, konuya eleştirel bakması, çatışmanın tarafları ile empati kurması ve mevcut çatışma durumuna dair çözüm önerileri geliştirmesi istenebilir. Bu yaklaşımla öğrencinin 21. Yüzyıl becerilerine sahip olup olmadığının eğer sahipse hangi oranda sahip olduğunun kestirilmesi mümkün olabilecektir. Ayrıca bu becerilere ek olarak coğrafya dersi öğretim programında yer alan becerileri de kullanması istenebilir.

"Aşağıdaki haberi okuyarak metinle ilgili soruları cevaplayınız.

"Makedonya ve Yunanistan Arasında Çözülemeyen İsim Krizi.

Yunanistan ile Makedonya arasındaki isim sorunu, Balkanlar'da hala çözüme ulaşamamış önemli konulardan biri.Yunan ve Makedon hükümetleri arasındaki görüşmeler özellikle son dönemde hızlanırken çözüme ilişkin beklentiler de giderek arttı. Yunan hükümetinin pazarlık masasında karşılaştığı en büyük engelse aşırı milliyetçilerden gelen tepkilerdi.

İsim sorununun çıkış noktası

Başta Türkiye olmak üzere birçok ülke, Makedonya'yı anayasal adı olan "Makedonya Cumhuriyeti" ismiyle tanırken, Yunanistan, kendi sınırları içinde "Makedonya" isimli bir bölge bulunduğu gerekçesiyle bu ülkenin isminin değiştirilmesini talep ediyor. Makedonya, bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den beri güney komşusu Yunanistan ile devam eden isim sorunu nedeniyle Avrupa Birliği (AB) ve NATO'ya üye olamıyor. Makedonya'nın uluslararası tanınırlığı, ülkenin BM Genel Kurulunda oy birliğiyle BM üyeliğine kabul edildiği 1993 yılının nisan ayında kesinlik kazanmış ancak güney komşusu Yunanistan'ın itirazıyla geçici referans olarak "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya" (FYROM) adıyla üyeliğe kabul edilmişti.

Yunan tarafının itirazı

Yunan halkının bir kısmı ise sorunun tarih ve kültürle ilişkin olduğunu savunarak, Üsküp yönetimini "Makedon kimliğini" çalmaya çalışmakla suçluyor. Antik dönemde Makedon Kralı olan Büyük İskender'in mirası, iki ülke arasında önemli bir rekabet alanı olarak görülüyor. Anketlere göre, Yunanistan'da halkın yarısından fazlası, içinde "Makedonya" ibaresi geçen yeni bir isim istemiyor."

Kaynak: https://tr.euronews.com

1-Yunanistan ile Makedonya arasında uzun bir süredir yaşanan bu problem neden çözülememiştir? Problemin çözümü için siz hangi önerileri getirebilirsiniz?

2-Çözüm önerilerinizi nasıl gerekçelendirirsiniz? Problemin çözümüne dair sunduğunuz önerilerden en etkili olanı hangisi olabilir?

……
…..……..
……..…
……..

Aynı soru için her iki tarafın görüşlerini yansıtan bir metin de kullanılabilir.

Yunanistan'ın Savı ve Görüşü:

Yunanistan, "Makedonya Cumhuriyeti" anayasal ismine şiddetle karşı çıkmakta ve yerine, geçici ismi olan "Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti" (MEYC / FYROM - Former Yugoslav Republic of Macedonia) ismini kullanmaktadır. Yunanistan "Makedonya" teriminin Yunanca bir sözcük olduğunu ve Yunan tarihinin ve kültürel mirasının tartışılmaz bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle, bugünkü Makedonların, kendi tarihsel ve kültürel mirasını ifade eden "Makedon" ve "Makedonya" isimlerini kullanma hakkı olmadığını savunmaktadır.

Makedonya'nın Savı ve Görüşü:

Makedonya, Yunanistan'ın, 'Yunan kültürel geçmişinin Büyük İskender'in Makedon Krallığı'na dek uzandığı ve Makedonluğun Yunan kültürü içinde ve ona ait olduğu' savına şiddetle karşı çıkmaktadır. Asıl Makedon ulusunun, Slav kökünden geldiğini ve hiçbir zaman Yunanca konuşmadığını savunmaktadır. Bu sebeple de Makedonya adını kullanmalarının tarihsel bir hak olduğunu ileri sürmektedir" (Ayhan, 2019).

ÖRNEK SORU: 2

Açık uçlu sorular ile öğrenciler gerçek hayatta gözlemledikleri, karşı karşıya kaldıkları, bir parçası oldukları veya maruz kaldıkları problemlerin sebeplerini ortaya koymaya, söz konusu problemlere çözüm önerileri geliştirmeye ve bu önerilerine dair kanıtlar sunmaya teşvik edilmelidir.

Kazanım:12.2.5. Türkiye'deki bölgesel kalkınma projelerini ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri açısından değerlendirir.

"TÜİK verilerine göre 2017 yılında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 10.602 dolar iken 2018 yılında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 9.632 dolar olmuştur. İller bazında kişi başına düşen milli gelir değerleri aşağıdaki verilmiştir.

İstanbul 17.827 dolarlık kişi başına düşen milli geliri ile lider durumdadır. İstanbul'u 17.723 dolarlık kişi başına düşen milli geliri ile Kocaeli takip etmektedir. Ankara'nın kişi başına düşen milli geliri 14.423 dolar; Tekirdağ'ın kişi başına düşen milli geliri 13.014 dolardır. Kişi başına düşen milli geliri en düşük olan iller 3.489 dolar ile Ağrı; 3.859 dolar ile Van ve 3.888 dolar ile Şanlıurfa'dır." Kaynak: www.tuik.gov.tr

1-Yukarıda verilen metne göre problemin ne olabileceğini tartışınız. Tespit ettiğiniz problemin çözümü için ne tür çözüm önerileri geliştirebilirsiniz?

2-Probleminin çözümü için sunacağınız çözüm önerilerinizi gerekçelendiriniz.

……
……
……
……
……
……

ÖRNEK SORU:3

Açık uçlu soruların kullanıldığı bazı durumlarda problem durumunu öğrencilerin üretmesi de istenebilir. Bu öğrencilere şu anki durumu doğru tespit etmeleri ve bu durumun devamı halinde ortaya çıkması muhtemel problem durumlarını üretmeleri imkanı verir. Bundan sonra ise öğrencilerden ürettikleri bu problemin çözümüne dair özgün, yaratıcı çözümler istenebilir.

Kazanım: 12.1.2. Doğal sistemlerdeki değişimlerle ilgili geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunur.

Kazanımın açıklamasında; "gelecekte, doğal sistemlerdeki değişimlerin canlı yaşamı üzerindeki olası sonuçlarına vurgu yapılır" denilmektedir. Bu noktadan hareketle öğrencilerin doğal sistemlerde

bugün yaşanan olumsuzlukları tespit etmeleri ve bugünkü durumun devamı halinde gelecekte doğal sistemlerde yaşanması muhtemel problem durumlarından birini üretmeleri istenebilir. Daha sonra ise ürettikleri problem durumu için çözüm önerileri geliştirmeleri istenebilir.

Biyolojik Çeşitlilik Yok Oluyor, İnsanlığın Geleceği Ciddi Tehdit Altında

"Birleşmiş Milletler (BM) tarafından görevlendirilen 450'den fazla bilim insanı ve diplomatın katılımıyla üç yıllık bir çalışma sonunda hazırlanan rapor, doğal ekosistemlerin yarı yarıya alan kaybına uğradıklarını, doğal hayattaki memelilerin biyokütlesinin yüzde 82 oranında azaldığını ortaya koyuyor. Rapora göre, her beş amfibi (iki yaşamlılar) canlı türünden ikisi, resif oluşturabilen mercanlar ile diğer deniz canlılarının da üçte biri tükenmenin eşiğinde. Bitkilerin tozlaşması için hayati önem taşıyan böcek türlerinin de yüzde 10'u risk altında.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) açıkladığı son rapora göre, dünya genelinde biyoçeşitliliğin azaldığına dair kanıtların arttığına vurgu yapıldı. Bu durumun, gıda arzı ve çevre için "büyük bir tehdit" oluşturduğu raporda belirtilirken, "Gıdalarımız için kiritik önemde olan bitki, hayvan ve mikroorganizmalar yok olduğunda, bunun geri dönüşü yok" ifadeleri yer aldı. Biyoçeşitliliğin azalma nedenleri ise çok fazla. Orman varlığının azalması, dağların ve yaylaların; imar, maden ve enerji amaçlı yağmalanması, akarsuların, denizlerin ve yeraltı sularının hızla kirlenmesi, küresel iklim değişimi gibi birçok neden."

Kaynak: https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment

1- Yukarıda Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan bir rapordan bir bölüm verilmiştir. Bu rapordaki bilgiler ışığında sizce geleceğin dünyasında doğal çevrede ne gibi değişiklikler / problemler ortaya çıkacaktır? Bu değişiklikler canlılar üzerinde olası sonuçları neler olabilir?

2-Gelecekte doğal sistemlerde gerçekleşecek değişimleri neden problem olarak görüyorsunuz? Gerekçeleri ile beraber en az üç sebep yazınız.

……
……
……
……

ÖRNEK SORU:4

Açık uçlu sorular genellikle "kötü yapılandırılmış sorunlar" olarak kabul edilir. Çoğu zaman doğru çözüme ulaşmak için tek veya garanti bir süreç yoktur. Bu özellik öğrencilerin öğretmen tarafından oluşturulan tek ve kesin bir cevabın peşinde koşmalarını engelleyerek aynı sorunun çözümünde sonsuz sayıda ihtimali mümkün kılmaktadır. Bu sayede öğrenci mümkün ihtimallerden birini seçmek ve seçtiği çözüm önerisini savunmak konusunda kendisini çok daha özgüvenli ve cesur hissedecektir.

Kazanım:"11.4.7. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını geri dönüşüm stratejileri açısından değerlendirir."

Çok güncel bir kampanya olan "Sıfır Atık" projesi örnek olarak kullanılabilir. Örneğin öğrencilere bir okulda (kendi okulunda) veya evde (yaşadığı evde) sıfır atık kampanyası ile ne kadar bir geri dönüşüm geliri elde edilebilir? Başka bir örnekte ise ne kadar geri dönüşüm ürünü ekonomiye kazandırılabilir gibi bir soru sorulabilir. Bu sorunun çözümünde tek bir doğru cevap olmayacaktır. Öğrenci bu soruyu cevaplamak için önce bir okul veya evin ne kadar geri dönüşüm materyali ürettiğini yaklaşık olarak kestirmek ve bunun üzerinden bir hesaplama yapmak zorunda olacaktır. Bu da farklı büyüklükte, farklı öğretmen ve öğrenci sayısına sahip okullar veya farklı sayıda kişiden oluşan evler için farklı miktarların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu durum tek bir doğru cevabın olmasını engelleyecektir. Burada önemli olan öğrencinin seçtiği okul veya evin geri dönüşüm materyallerini doğru tespit edip etmediği ve bunun ekonomik değerini nasıl hesapladığı olacaktır.

"Çöpte Yatan Servet

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nin araştırmalarına göre, Almanlar çöplerinin % 65'ini ayrıştırıyorlar ve değerlendirilmelerini sağlıyorlar. Geri dönüşüm ve çevreyi koruma konusunda Almanya'yı takip eden Güney Kore atıklarının %59'unu geri dönüştürüyor, Amerika ise %35'lik bir oranla gelişmiş ülkelerin ortalamasının biraz üzerinde yer alıyor. Avrupa Çevre Ajansı'nın (EEA) verilerine göre, diğer Avrupa ülkeleri de çöp konusunda en az Almanya kadar gayretli görünüyor. Avusturya, Belçika, İsviçre, Hollanda ve İsveç çöplerinin en az %50'sini geri dönüştürüyor ve büyük bir kısmı yeniden kullanılıyor.

Bir ülkenin gelecek potansiyelinden bahsedildiğinde genellikle işçilik maliyetleri göz önünde bulundurulup, giderek daha fazla önem kazanan malzeme maliyeti konusuysa göz ardı ediliyor. Her yıl Almanya'da 500 milyar euro değerinde hammadde işleniyor. Hammaddelerin üretim maliyeti, Alman üretim sanayisindeki genel maliyetin yüzde 45'ini oluşturuyor. Bu alandaki işçilik maliyetinin oranıysa sadece yüzde 18.

Bu nedenle Federal Çevre Bakanlığı müsteşarı Katharina Reiche eldeki kaynakların etkili şekilde kullanımının büyük önem taşıdığına dikkat çekiyor. Reiche "21'inci yüzyılın çevre, rekabet, güç ve refah konularındaki ana sorusu şu olacak: 'Pahalı hammaddeleri kim en akıllı ve rekabetçi şekilde, en az çabayla üretecek'. Biz bu alandaki yarışı kazanmak istiyoruz" açıklamasını yapıyor."

Kaynak: https://www.dw.com/tr/%C3%A7%C3%B6pte-yatan-servet/a-15988920

Yukarıdaki metni dikkatli bir şekilde okuyarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1-Metin dikkate alındığında ülkelerin geri dönüşüm konusunda farklı yaklaşım sergilemelerinin nedenleri neler olabilir?

2-Sizce yaşadığınız ev veya eğitim gördüğünüz okul bir yıl içinde ne kadar geri dönüşüm malzemesi üretmektedir? Söz konusu geri dönüşüm materyalinin yeniden kullanılması ile ne kadar bir gelir elde edebilir?

……
……
……
……

Sonuç ve Öneriler

1-Hem coğrafya dersi öğretim programında yer alan beceriler hem de 21. Yüzyıl becerilerinin ölçülmesinde ve öğrencilerin hangi becerilere ne oranda sahip olunduğunun doğru bir biçimde kestirilmesinde en önemli rolü üstlenebilecek ölçme yöntemlerinden biri olan açık uçlu sorular konusunda öğretmenlerin ne gibi bilgi eksikliklerinin olduğunun tespit edilmesi konusunda yeni ve kapsamlı araştırmalar yapılması gerekmektedir.

2-Açık uçlu sorular çoktan seçmeli testler ile ölçmenin zor olduğu yüksek düzeydeki bilişsel becerileri ölçmek için kolaylıkla kullanılabilir. Bu sebeple öğretmenlerin açık uçlu soruların bu amaçla nasıl kullanabilecekleri konusunda bilgi eksiklikleri varsa tespit edilmeli ve giderilmelidir.

3-Açık uçlu sorular öğrencilerin sadece kendilerinden istenen ve çoğunlukla öğretmen tarafından belirlenen cevapları vermek yerine kendi yanıtlarını oluşturmalarına, birbirlerinden farklı bireysel yanıtlar vermelerine ve soruları kendi bakış açılarıyla yanıtlamalarına imkân tanımaktadır. Bu sebeple tüm derslerde kullanımları yaygınlaştırılmalıdır.

4-Açık uçlu sorular öğrencilere günlük hayat tecrübeleri sırasında her gün karşılaştıkları, yüz yüze kaldıkları problemlere özgün çözümler üretmelerine imkânı tanınmaktadır. Ayrıca açık uçlu sorular ile öğrencilere gerek bireysel gerekse de grup çalışmaları yoluyla uygun tartışma ortamları sağlanabilmekte bu yolla eleştirel düşünmelerine katkı sağlanmaktadır. Bu sebeple bu soruların kullanılması teşvik edilmelidir.

5- Açık uçlu sorular öğretim programlarının temel felsefesi olan yapılandırmacı anlayışla da uyumludur. Çünkü açık uçlu sorular öğrencilerin geçmişlerindeki kişisel tecrübelerinden hareketle kendi fikirlerini yansıtabilmesine olanak tanımaktadır. Benzer bir durum öğrencilerin öğrenme hızları için de geçerlidir. Bu sorular farklı öğrenme hızına sahip öğrencilerin kendilerini farklı biçimlerde ve hızlarda ifade etmelerine ve öğrenmelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda kullanılmaları özendirilmelidir.

6- Açık uçlu sorular problemlerin çözümünde tek cevaptan çok cevaba evrilecek bir anlayışın yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Bu sayede öğrenciler tek ve öğretmen tarafından belirlenmiş cevaba ulaşmak yerine kendi özgün ve yaratıcı çözüm önerilerini geliştirebilmektedirler.

7-Yapılacak yeni araştırmalarla öğretmenlerin yazdıkları açık uçlu sorular incelenmeli ve bunlardan tek düşünmeye ve cevaba yönelenler çoklu düşünmeye ve cevaba yönelecek biçimde dönüştürülmelidir.

8- Açık uçlu sorularda öğrenciler kendilerine verilen problem durumunu çözmek için gözlemlemek, ilişkilendirmek, soru sormak, sebep ve sonuç ilişkisi kurmak zorundadır. Bu da onların bir yandan eleştirel ve yaratıcı düşünme diğer yandan da problem çözme becerilerini geliştirmektedir. Bu sebeple tüm derslerde açık uçlu soruların kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

9- Mevcut ders kitaplarındaki alıştırmalar genellikle kısa cevaplı veya çoktan seçmeli formatlarda sorular içermektedir. Yeni araştırmalar ile ders kitaplarındaki alıştırmalar açık uçlu soru örneklerine dönüştürülmelidir.

Kaynakça

Alkan, M. (2013). Pısa 2009 Okuma Becerileri Açık Uçlu Sorularının Puanlanmasında Genellenebilirlik Kuramındaki Farklı Desenlerin Karşılaştırılması, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ayhan, H. (2019). Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorununun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD), 9(1), 215-244

Birgili, B. (2014). Çoktan Seçmeli Sorulara Alternatif Olarak Açık Uçlu Sorular: Türk Eğitim Sistemindeki İkilem. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bilgeç, İ. (2016). Açık Uçlu Soruların Kullanıldığı Matematik Sınavlarının Ölçme Ve Değerlendirme Perspektifinden İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eryılmaz, S. ve Uluyol, Ç.(2015) 21. Yüzyıl Becerileri Işığında FATİH Projesi Değerlendirmesi Evaluation of FATIH Project in the Consideration of 21st Century Skills GEFAD / GUJGEF 35(2): 209-229.

Foong, P.Y., Yap, S.F. &Koay, P.L. (1996) Teachers' Concerns About The Revised Mathematics Curriculum. The Mathematics Educator l (1) 99-110. Singapore.

Gelen, İ. (2017). P21-Program ve Öğretimde 21. Yüzyıl Beceri Çerçeveleri. (ABD Uygulamaları).

Hillman N. (2012). learning 21st century skills: implementation of program sand practices. Unpublished dissertation, University of Southern California.

Karadeniz, A. (2016). Kitlesel Açık ve Uzaktan Öğrenmede Başarının Açık Uçlu Sorularla Ölçülmesine Yönelik Bir Sistemin Tasarımı, Uygulanması ve Değerlendirilmesi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kaur, B. & Yap, S.F. (1996) Teaching of Mathematics in Singapore Schools - A Glimpse of Year 8 Classesfrom 7 Secondary Schools. Proceedings of The Matheinatics Association of Victoria forthe 33rd Annual Conference. Melbourne, Australia.

Köğce, D.,Özpınar, İ., Mandacı Ş. S., Aydoğan-Yenmez, A. (2014). Öğretim elemanlarının 21.yüzyıl öğrenen standartları ve yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşleri, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (2014) 185-213.

MEB. (2011). 21. Yüzyıl Öğrenci Profili. T.C.Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED).

MEB (2011) MEB 21. Yüzyıl Öğrenci Profili, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

Özgüzel, S. (2018). 21. Yüzyılın Akademik Eğitim Konsepti ve Üniversitelerin Rolü.21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century 7(21), 951-964.

P21, The Partnershipfor 21st Century Learning (P21), http://www.p21.org/, Erişim Tarihi:12-10-2019.

Sayın, Z. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Aydın Yeni Bir 21. Yüzyıl Becerisi Olarak Kodlama Eğitimi ve Kodlamanın Eğitim Politikalarına Etkisi. Akademik Bilişim 2016, 3-5 Şubat 2016, Adnan Menderes Üniversitesi.

Tatlı, Ş. (2019). 9. Sınıf Coğrafya Öğretiminde Ölçme Değerlendirme Aracı Olan Açık Uçlu Soruların Öğretmen Görüşleri İle Değerlendirilmesi (Konya örneği). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Yee. F. P. (2000). Open Ended Problems for Higher-Order Thinking in Mathematics. Teaching & Learning 20:2January 2000

Yee. F. P. (2000). Using Short Open-ended Mathematics Questions to Promote Thinking and Understanding.

Zibres, L. (1956). Creative teaching for creative thinking and living. Educational Leadership, (27), 19-25.

Tekstil Üretiminde Toksik Etkiler

Ayşe Uygur[1]

Giriş

Tekstil insanların örtmek örtünmek amacıyla ürettikleri tüm ürünleri, üretim süreçlerini kapsayan bir alandır. İnsanların beslenme, örtünme, barınma olan üç temel ihtiyacından biridir. İnsanların örtünme ihtiyaçları neolitik dönemde keten, yün gibi lifleri keşfederek, daha sonraki yıllarda pamuk, kenevir, ipek, tiftik, angora vb. liflerini keşfederek tamamen doğal liflerle, doğal lifleri dokuyarak, örerek kumaş yapmaları ve nihayetinde giysi yapmaları ile karşılanmıştır. 19. Yüzyılda Sanayi Devrimi sürecinde 1885'de nitrat ipeği ile başlayan rejenere liflerin keşfi, daha sonra 1938 Yılında ilk sentetik elyaf olan naylon ile başlayan sentetik liflerin keşfiyle tekstil liflerinde yeni bir sürece girilmiştir. Doğal ve rejenere lifler doğal kökenli olup doğada biyolojik olarak bozunurlar, fakat sentetik lifler fosil yakıt türevlerinden elde edilmektedir ve biyolojik olarak bozunmazlar. Bu süreç bazı ekolojik sorunları da gündeme getirmiştir.

İnsanlar neolitik dönemde tekstil liflerini keşfederek onlardan kumaş, giysi yapmayı öğrendikten sonra doğada buldukları kök boya, indigo vb. bitkisel , koşnil böceği vb. hayvansal ve krom sarısı ($K_2Cr_2O_7$) vb. mineral boyalarla tekstilleri boyamaya başlamışlar, M.Ö. 2500' lerde de baskı yoluyla desen vermişlerdir. 19. Yüzyıl Sanayi Devrimi sürecine kadar doğal elyaf ve doğal boyalarla tekstilleri renklendirirken, 1856 Yılında fosil yakıt türevlerinden ilk sentetik boyarmadde olan Mauvein'in Perkin tarafından keşfi ile tekstiller sentetik boyarmaddeler ile boyanmaya başlamıştır.

19. Yüzyıl Sanayi Devrimi sürecinde küçük işletmeler, atölyelerde yürütülen tekstil üretimi de sanayileşmiş ve fosil yakıt türevlerinden bir çok tekstil yardımcı kimyasalları da üretilmeye başlamıştır (Uygur &Yüksel, 2013).

Tekstil üretimi daha önce mekanik kas enerjisi, odun vb katı yakıt enerjisi, su enerjisi, su buharı enerjisi ile yapılırken kömür, petrol, doğal gaz fosil yakıtlardan üretilen elektrik enerjisi ile üretilir hale geldi. Daha sonraki yıllarda nükleer enerji, güneş, bio enerji, rüzgar enerjisi vb. enerjileri onu izledi.

Gerek tekstil, gerekse diğer sanayi alanlarında yapılan büyük endüstriyel gelişmeler ozon tabakasının delinmesi; hava, su , toprak gibi doğal kaynakların hızla kirlenmesi; küresel ısınma; buzulların erimesi; ekolojik dengenin bozulması; atıkların çoğalması; toksik atıkların çoğalması gibi çevre ve ekolojik sorunları beraberinde getirmiştir (Ünal et all, 2001).

1980'li Yıllardan sonra gerek bilim insanlarının toksikoloji, çevre, ekoloji, insan sağlığı alanlarında yaptıkları çalışmalar sonucunda ulusal ve uluslar arası çevre, ekoloji konularına ilgi ve önem artmış, devletler düzeyinde komisyonlar kurularak önlemler alınmaya başlamıştır. Demokratik kitle örgütleri bu konuda önemli rol üstlenmişler, örneğin tekstil alanında 'sentetik elyaf giyilmemesi, sentetik boya kullanılmaması, klorlu beyazlatıcı kullanılmaması, sadece doğal elyaf ve doğal boya

[1] Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil Bölümü, İstanbul, Türkiye, ayse.uygur@marmara.edu.tr

kullanılması vb. ‘ önerilerde bulunmuşlardır. Fakat bu iddiaların doğru olmadığı görülmiştür (Watson, 1991).

Tekstil bilimi, toksikoloji, çevre , ekoloji, insan sağlığı vb. alanlarındaki bilimsel gelişmeler ışığında tekstil üretimi, tüketimi, insan sağlığı gözden geçirilmiş ve devletler düzeyinde bazı toksik kimyasallar, sentetik boyarmaddeler vb. yasaklanmış, tüketicileri toksik etkilerden korumak amacıyla bazı standartlar oluşturulmuştur.

İnsanlar tekstil üretiminde aşağıdaki koşullarda toksik etkilere maruz kalabilirler:

A-Tekstillerin üretimi esnasında maruz kalma: İnsanlar, pestisid kullanımı, klorlu beyazlatıcıların kullanımı, formaldehit kullanımı, karbon sülfür kullanımı, asbest, pamuk, keten vb. elyaf tozları, kumlama, bazı toksik boyarmaddeler vb.,

B- Tekstillerin kullanılması esnasında maruz kalma: İnsanlar tekstilleri kullanırken üzerinde kalmış olabilecek pestisid, formaldehit, toksik boyarmadde, ağır metaller vb.,

C-Tekstil üretimindeki atıkların toksik etkilerine maruz kalma: Tekstil üretiminde havaya CO_2 , Cl_2, SO_2 , gaz yağı vb. gaz atıklar; atık sulara ağır metal, pestisid, klorlu bileşikler, toksik boyarmaddeler vb. toksik bileşikler; toprağa asbest vb. toksik katı atıklar verildiğinde,

D-Gıda tüketimi esnasında ikincil olarak toksik etkilere maruz kalma: İnsanlar havaya, suya, toprağa atılan toksik etkiye maruz kalmış balık, kuş, çeşitli bitkiler vb. ile beslendiklerinde ikincil olarak toksik etkiye maruz kalabilirler.

A-Tekstil Üretiminde Toksik Etkiler

Tekstil üretiminde kullanılan kimyasallar, malzemeler canlılar üzerinde karsinojenik, akut hastalık, alerji vb. hasarlar meydana getirir. Tüm bu etkiler toksik etki olarak verilecektir.

Tekstil işletmeleri 3 gruba ayrılır: 1-Elyaf, İplik, Dokuma, Örme İşletmeleri ; 2-Terbiye İşletmeleri; 3-Konfeksiyon İşletmeleri.

1-Elyaf, İplik, Dokuma, Örme İşletmeleri:

Pamuk, yün vb. doğal elyaf yetiştirilirken liflere zarar verecek çeşitli böcek, biyolojik organizmaları gidermek amacıyla klorlu pestisidler kullanılmaktadır. Bu pestisidler a- Pestisid uygulayıcılarında, b- Doğal elyafı toplayan işçilerde, c- Fabrika ortamında açığa çıkarak atık sulara karışan pestisidlere maruz kalan canlılarda, d- Ön terbiye işlemleri esnasında pestisidlerden yeterince arıtılmamış tekstilleri giyen tüketiciler üzerinde toksik etki yaratabilirler (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991), (Sirer, 1991). Resim 1 ‘ de makine ile pestisid uygulaması görülmektedir.

Resim 1. Makine ile pestisid uygulaması.

İplik, dokuma, örme işletmelerinde elyaf tozu kirliliği oluşur. Pamuk, keten, kenevir vb. doğal kesikli elyaf tozlarının bisinozis- akciğer hastalığına neden olduğu bilinmektedir (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991), (Sirer, 1991).

İplik, dokuma işletmeleri 85 desibel üzerinde gürültü ile üretim yapılan işletmelerdir, işitme yorgunluğu, işitme azlığı veya kaybına neden olmaktadır (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Asbest ($MgSiO_2$) tozlarının da akciğerlerde toksik etki yarattığı bilinmektedir (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Viskoz ipeği daha önce karbon sülfür (CS_2) ile üretilirdi ve böcek ilacı olarak ta kullanılmaktadır. Karbon sülfür toksik etkilere neden olduğundan günümüzde bu yöntemle üretimi azalmış, bir çok ülkede bu yöntemle üretimi kaldırılmıştır (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991). Günümüzde viskoz ipeği N-Metil-Morfolin-N-oksidi (NMMO) çözücü olarak kullanan ve Courtaulds PLC firmasının geliştirdiği "Tencel" elyaf prosesi ile üretilmektedir (Yıldırım, 2005),(Alp, 2010).

Poliamid (naylon) üretimi esnasında oluşan azot oksitleri (NO, N_2O, NO_2 , N_2O_3 , N_2O_5) nin çevre kirliliği yarattığı bildirilmiştir (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991), (Kriek et all, 2001).

2-Terbiye İşletmeleri:

En fazla çevre kirliliği yaratan işletmelerdir.

Pamuk, yün vb. doğal elyafın üretimi esnasında böcek, mikroorganizma vb. yok etmek amacıyla uygulanan pestisidler elyafın pişirme- yıkama işlemleri esnasında atık sulara geçtiği takdirde, atık sularda toksik etkilere neden olmaktadır. Yün yağı da yıkama atık suyuna geçmektedir ve bu yağ lanolin adıyla kozmetik sanayiinde kullanılmaktadır. Yün yağı bu pestisidlerden arındırılmadan kullanıldığı takdirde toksik etkilere neden olmaktadır (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991) (Başer, 1992).

Islatıcı, deterjan, yumusatıcı vb. yardımcı kimyasalların alkil fenol etoksilat, bis(hidrojenlenmiş tallow alkil), dimetil amonyum klorür vb. türleri yasaklanmıştır (Watson, 1991).

Sodyum hipoklorit (NaClO) uygulama esnasında çıkardığı klor gazı nedeniyle; sodyum klorit ($NaClO_2$) uygulama esnasında çıkardığı klordioksit gazı nedeniyle; kükürt dioksit (SO_2) toksik etkisi nedeniyle ağartma maddesi olarak kullanılmaları bazı ülkelerde yasaklanmış, bazılarında ise sınırlandırılmış, ancak özel üretim koşullarında izin verilmiştir. Günümüzde ağartma işlemlerinde hidrojen peroksit (H_2O_2) kullanılması önerilmektedir (Oxy Chem , 2018),(Gray, 2014).

Benzidin, 4 amino bifenil, 2 naftilamin vb. aril amin yapısındaki boyarmadde parçalanma ürünleri kanserojen olanlar; bunların dışında 3,3' diklor benzidin, 3,3' dimetilbenzidin vb. aril amin yapısındaki parçalanma ürünleri kanserojen olasılığı olan; Color Index 16150 gibi kendisi kanserojen olan boyarmaddeler; Color Index 64500 gibi alerjik olan boyarmaddelerin bulunduğu, bazı ülkelerde yasaklandıkları bildirilmiştir (Taşyürek, 2019), (Oeko – Tex Standard 100, 2019).

Krom, civa, nikel, kadmiyum, bakır, kobalt vb. boyarmaddelerdeki ağır metaller toksik etkileri nedeniyle yasaklanmış veya kullanım miktarları sınırlandırılmıştır (Banu et all, 2013), (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Krom, kalay, kurşun vb. tuzları olan boyarmadde mordanları toksik oldukları için yasaklanmıştır. Günümüzde alüminyum tuzları (Şap: Potasyum alüminyum sülfat)) ve demir oksit

mordanlarının toksik olmadıkları bildirilmiş ve doğal boyamacılıkta emniyetli olarak kullanılmaktadır (Uygur, 2016).

Convallaria majalis, Hypericium türleri vb. bazı doğal boya kaynaklarının insan ve hayvanlar tarafından yenildiğinde toksik olduğu görülmüştür. Euphorbia türleri, eucaliptus türleri, Lawsonia inermis gibi türlerin cilt bozukluklarına neden olduğu görülmüştür (Uygur, 2016).

Polyesterin 100 ^{0}C de boyanması için o- fenil fenol, bifenil vb. keriyer adı verilen kimyasalların kullanılması gereklidir. Bu kimyasalların toksik olduğu tespit edildiği için bazı ülkelerde yasaklanmıştır, sınırlandırılmıştır (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Küp boyama işlemlerinde sodyum hidrosülfit; kükürt boyama işlemlerinde sodyum sülfür indirgen maddeleri kullanılmaktadır. Bu tip indirgen maddeler sülfat, sülfit, sülfür iyonları meydana getirerek atık sularda oksjen miktarında önemli azalmalara neden olmakta, atık suların verildiği ortamlarda balık, kurbağa vb canlıların yaşamalarına imkan vermemektedir (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Ftalatlar, toksik özellik gösteren, kanserojen, endokrin bozucu ve birikim potansiyeline sahip maddeler olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla endüstriyel kaynaklı olan ftalatlar, atıksularda yüksek konsantrasyonlara ulaşabilmekte, konvansiyonel arıtma yöntemleri ile etkin olarak giderilememektedir. birçok ülkede, ftalatların kullanımına sınırlamalar hatta yasaklamalar getirilmiştir. PVC malzemelere esneklik verdiği bildirilmiştir (Keleş, 2008).

Pigment baskıcılığında kıvamlaştırıcı olarak kullanılan su/yağ emülsiyonlarındaki gaz yağının (C_6-C_9 kompleks hidrokarbonlar karışımı) toksik olduğu bildirilmiş olup, 1980 lerden sonra gazyağı emülsiyonları uygulamadan kaldırılmıştır, günümüzde pigment baskıda PTF su bazlı emülsiyonlar kıvamlaştırıcı olarak kullanılmaktadır (Tüpraş, 2019).

Çeşitli boyarmadde gruplarıyla yapılan boyamalarda oluşan kirlilik kategorileri Tablo 1'de verilmiştir (Watson, 1991).

Tablo 1. Boyarmadde gruplarına göre kirlilik kategorileri

Boyarmadde	Kirlilik Kategorisi	Atık Kimyasallar
Pamuk		
Direkt	1	Tuz
	3	Fikse olmamış boyarmadde %5-30
	5	Bakır tuzları, katyonik fikse maddeleri, tuz, alkali
Reaktif	1	Tuz, alkali
	3	Fikse olmamış boyarmadde %10-40
Küp	1	Alkali, oksitleme maddeleri
	2	İndirgeme maddeleri
	3	Fikse olmamış boyarmadde %20-40
Yün		
Krom	2	Organik asit
	5	Ağır metal tuzları
1:2 Metal Kompleks	2	Organik asit
	3	Fikse olmamış boyarmadde %5-20
Polyester		
Dispers	2	İndirgeme maddeleri
	2	Organik asitler
	5	Keriyerler

Yukarıdaki tabloda 1,2 kategorisi biolojik olarak bozunan, kolaylıkla uzaklaşabilecek üretim atıklarını göstermektedir. 3,4,5 Kategorisinde bulunan atıklar ise biolojik arıtmayla giderilemeyecek atıkları göstermektedir. Boyarmaddelerin, keriyerlerin, ağır metal tuzlarının, bakır tuzlarının, katyonik fikse maddelerinin biolojik arıtmayla giderilemiyecek, ancak kimyasal yöntemlerle giderilebilecek atıklar olduğu görülmektedir.

İndigo ile boyanmış kot kumaş ve giysilerin kum tabancasıyla püskürtülerek uugulandığında sürtünme haslığı düşük olan indigonun yer yer aşınarak farklı görsellikler elde edildiği görülmektedir. Fakat kum püskürtme yapan işçilerde kumun temel yapı taşı silisyum dioksitin (SiO_2) akciğerlerde toksik etki yarattığı görülen silikoz ve silikotuberkuloz adıyla bilinen hastalığa yakalanmaları nedeniyle kullanımı yasaklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2010), (Çetin, 2011). Resim 2,3 ' te kot pantolonlara kum püskürtme işlemi yapan işçiler görülmektedir.

Resim 2,3 . Kot pantolonlara kum püskürtme işlemi yapan işçiler.

Buruşmaz apre , yapıştırıcılar, reçinelerde kullanılan formaldehitin toksik olduğu bildirilmiştir (Ünsaldı & Çiftçi, 2009), (Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991).

Biosidler biolojik mantar, bakteri vb. yok etmek amacıyla kullanılan maddelerdir. Potansiyel olarak canlılar ve ekosistemler için toksik maddelerdir. Biosidlerin özelliklerine göre toksik dereceleri vardır (Doruk sistem, 2019).

3- Konfeksiyon işletmeleri

Konfeksiyon işletmelerinde daha önce bildirilen iplik, dokuma, örme işletmelerinde elyaf tozu ve apre maddelerinden gelebilecek formaldehit toksik etkisi olabilir.

B- Tekstillerin Kullanılması Esnasındaki Toksik Etkiler

İnsanlar tekstilleri kullanırken terbiye işlemlerinde kullanılmış olabilen toksik boyarmadde vb., terbiye işlemleri ile giderilememiş, tekstiller üzerinde kalmış olabilen pestisid, formaldehit, toksik boyarmadde intermediatı, ağır metaller vb. maruz kalabilirler.

AB gibi bazı ülkelerde tekstilde kullanılan bazı toksik kimyasalların kullanılması yasaklanmıştır. Ülkemizde de bazı toksik kimyasallar yasaklanmış olmasına rağmen henüz tümü yasaklı değildir. Tekstil hammaddelerinin, tekstillerin uluslar arası ticari ortamda alınıp satıldığı bir dönemde,

tekstillerin toksik madde açısından güvenilirliği tüketicilerde kaygı, süphe uyandırmaktadır. Bu nedenle tüketicileri çevre ve ekoloji konusunda bilgilendirmek amacıyla bazı standardlar geliştirilmiştir:
-ISO 14000 Çevre Yönetimi Sistemi

Tüketiciyi Korumaya Yönelik Standardlar:

-Eco Label : AB Ekolojik etiketleme programı
-Öko- Tex Standard 100 : Almanya ve Avusturya'da en çok uygulanan standarddır ve Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler Almanya , Avusturya olduğu için Türkiye tekstil ihracatçılarının en çok uyguladıkları standarddır. Giyilen tekstil ürünü üzerinde toksik kimyasal bulunmadığını bildirir..
-NF- Environment : Fransa'da uygulanan bir standarddır.
-MILIEUKEUR Etiketi: Holanda da kullanılan bir standarddır.
-SKAL Etiketi: Organik üretim metodlarına verilen denetleme örgütü olup Almana, Hollanda 'da kullanılmaktadır.
-SG Etiketi: Tehlikeli maddelerin olmadığını bildiren etikettir.
-SWAN Etiketi: İsveç, Norveç, Finlandiya, İzlanda'da kullanılan tekstil ürün etiketidir.
-Falcon Etiketi: İsveçte kullanılan bir etikettir -
MTS: Sürdürülebilirliğe dönüşüm transformasyonu (İTKİB, 2005).

Organik Ürün Etiketleri :

-Organic Fibre Standards: EU regulation 834/2007; USA National Organic Program (NOP); United Stated Department of Agriculture (USDA) ; OTA: Organic Trade Association (USA) (Agriculture and foods into organic textiles and body care products); Indian National Program for Organic Production (NPOP) ; the Japanese Agricultural Standard (JAS); Soil Association Organic Standard (UK); Organic Guarentee (New Zealand); IFOAM: International Federation of Organic Agriculture Movements, Organic Exchange.
-GOTS : Global Organic Textile Standard : Organic lif+ Ekolojik Üretilen Ürün Etiketi ürünün hem doğayı hem tüketiciyi korduğunu belirler.
-Organik pamuk sıralaması: Organik Pamuk, GDO' suz İyi Pamuk ; GDO' lu İyi Pamuk; Konvansiyonel Pamuk (Uygur, 2016).
'Organic cotton, Global Organic Cotton, Better Cotton ' etiketleri Resim 4, 5, 6 ' da görülmektedir.

Resim 4,5,6 . 'Organic cotton, Global Organic Cotton, Better Cotton ' etiketleri

-Ülkemizin tekstil ihracatında en yoğun kullanılan Öko- Tex Standard 100 Kriterleri :

Oeko- Tex Standard 100 etiketi Resim 7 ' de görülmektedir (Oeko-Tex Standard 100, 2019) .

Resim 7. Oeko- Tex Standard 100 etiketi

<u>Oeko- Tex Standard 100 kriterlerinde bebek, iç giyim, dış giyim ve ev tekstili olarak 4 kategoride değerlendirme yapılmaktadır.</u>

pH
Formaldehit
Ekstrakte edilebilir ağır metaller (SB, As, Pb, Cd, Cr, Cr^{+6}, Co, Cu, Ni, Hg,)
Pestisid (PCP, TECP)
Korlu Fenoller (Pentaklor fenol, Tetraklor fenol)
Ftalatlar (DNCP, DEHP, DIDP, BBP, DBP)
Organik kalay bileşikleri (TBT, TPhT, DBT)
Diğer Kimyasal Kalıntılar(Ortofenil fenol, aril aminler, PFOS, PFOA)
Renklendiriciler (Parçalanabilir aril aminler (Benzidin, 2-Naftilamin vb), karsinojenler, alerjenler, diğerleri)
Klorlu benzen ve toluenler
Biolojik aktif ürünler
Güç tutuşur ürünler
Renk haslığı (su, ter, sürtünme, salya)
Uçucuların yayılması (Formaldehit, toluen, stirol, vinilsiklohekzen, 4-fenilsiklohekzen, butadien, vinil klorür, aromatik hidrokarbon, organik uçucular)
Koku testi
Yasaklanan lif (asbest) (Oeko- Tex Standard 100, 2019).

-Oeko- Tex Standard 100 kriterlerindeki toksik kimyasallar tekstil üretiminde kullanılmış veya kullanılmamış olsun, ürün tüketiciye satışa çıktığında üzerinde herhangi bir toksik kimyasal bulunmadığını garanti eder. Ülkemizden ihraç edilecek ürünler için, talep edildiği takdirde bu kriterlere göre test yapıldıktan sonra ihraç işlemi gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde henüz ekolojik tekstil etiketi uygulanmamaktadır.

C-Tekstil Üretimindeki Atıkların Toksik Etkilerine Maruz Kalma

Tekstil işletmelerinde gaz, sıvı, katı atıklar oluşur.

Gaz atıklar : Asetik asit, akrilatlar, aldehitler, amonyak ve bileşikleri, karbon dioksit, karbon monoksit, hidrojen sülfür, kükürt dioksit vb. yanında katı elyaf tozları, boyarmadde tozları da havada asılı katı kirleticileri arasındadır (Tunay&İpekoğlu, 1991). İnsanlar ve canlılar tekstil üretiminde oluşan bu gaz atıklara maruz kaldıklarında toksik etkiye uğrarlar.

Sıvı Atıklar : Terbiye işletmelerinde en fazla sıvı atık oluşmaktadır. Sıvı atıklar tüm terbiye işlemlerinden gelen atık suları kapsar, dolayısıyla işletmenin tipine bağlı olarak asit, baz, tuz, yardımcı kimyasal maddeler, ağır metaller, pestisid, boyarmadde, kıvamlaştırıcı, haşıl maddeleri, apre maddeleri, vb. içerebilir. Atık sulardaki katı çözünmeyen kimyasallar filtre edilerek ayrılır. Kalan çözünmüş maddeler biolojik olarak veya kimyasal olarak bozunabilir.. Atık sularda bulunan, bozunmayan toksik kimyasallar, bu sulara maruz kalan canlılar üzerinde üretim sürecinde gösterdikleri toksik etkiyi gösterirler, bundan dolayı atık sular toksik kimyasallardan arındırılmalı veya geri dönüştürülmelidir. Resim 8,9 ‘ da bir tekstil işletmesinin atık suları ve arıtma tesisi görülmektedir.

Resim 8,9 . Bir tekstil işletmesinin atık suları ve arıtma tesisi.

Katı Atıklar : İşletmelerde katı halde bulunan atıklardır. Lif, iplik kumaş atıkları, atık sularda kalan yağ, mum gibi organik maddeler, halojenli, halojensiz organik atıklar, haşıl maddeleri, boyarmaddeler, pigmentler, reçineler, katı yakıttan oluşan kül vb. olabilir. Bu atıklardan toksik olanlar da, maruz kalan canlılar üzerinde üretim sürecinde gösterdikleri toksik etkiyi gösterirler, bundan dolayı katı atıklar ya geri dönüştürülmeli, ya toprağa gömülmeli, ya da yakılarak bertaraf edilmelidir (Watson, 1991).

D-Gıda Tüketimi Esnasında İkincil Olarak Toksik Etkilere Maruz Kalma

Toksik, dayanıklı ve biyolojik olarak yığışma özelliği olan (biyoakümülasyon) maddeler atık sularda veya toprakta kimyasal formlarını, dolayısıyla toksik özelliklerinin korurlar. Bu tip organik halojen bileşikleri, cıva bileşikleri, mineral yağları, organofosfor bileşikleri vb. ile beslenen deniz yosunu, balık, istiridye, midye gibi kabuklu deniz organizmaları insanlar ve diğer canlılar için toksik besin zinciri teşkil edebilir, ikincil olarak toksik etki yaratabileceği için oldukça tehlikelidir. Japonya ‘da görülen minimata, itai-itai hastalıkları cıva (Hg) ve kadmiyum (Cd) metallerinin biriktiği balıklarla beslenen insanlarda görülmüş ve sinir sisteminde tedavi edilmez bozukluklara ve kemiklerde kırılganlığa neden olduğu tespit edilmiştir (Watson, 1991).

Sonuç

1980 ‘ lerden sonra Dünya’daki çevre hareketine paralel olarak tekstil alanında da çevre ve ekolojiye önem verilmeye başlanmıştır. Bu konu ile ilgili yasalar, düzenlemeler, standartlar oluşturulmaktadır. Tekstil üreticilerinin zararlı kimyasallar konusunda bilgilendirilmeleri, bilinçlendirilmeleri, toksik kimyasalları tercih etmemeleri, kullanmaya mecbur kaldılar ise atıkları çevreye zarar vermeden uzaklaştırmaları, geri dönüştürmeleri, en gelişmiş teknolojiyi kullanmaları, sıfır atıkla üretim yapmaları oldukça önemlidir.

Tekstil gibi tüketicileri doğrudan ilgilendiren bir sanayi dalında, tüketicilerin de çevre ve ekolojiyi koruma konusunda bilinçlendirilmeleri; çevreye zarar vermeden üretildiğini belirten Oeko-Tex Standard 100 gibi etiketlerin tekstil ürünlerine ilave edilmesi de oldukça önemli bir konudur ve henüz bu standartlar ülkemizde uygulanmamaktadır.

Sonuç olarak tesktil üretiminde toksik kimyasalların kullanılmaması;

-Üretim esnasında çalışanların sağlığını,

-Tüketicilerin sağlığını,

- Hava-su-toprağa verilen atıklara maruz kalan kuş , kurbağa vb. canlıların sağlığını,

-Bu atıklarla beslenen kuş, kurbağa vb. ile beslenen ikincil canlıları koruyacaktır.

KAYNAKLAR

Alp, E., (2010), Tencel kumaşlarda farklı parametrelerde dikiş büzgülerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Banu, Z., Chowdhury, S. A., Hossain, D., Nakagami, K., (2013), Contamination and Ecological Risk Assessment of Heavy Metal in the Sediment of Turag River, Bangladesh: An Index Analysis Approach, Journal of Water Resource and Protection, Vol.5 No.2,52024. https://file.scirp.org/Html/12-9401657_28446.htm, Article ID:28446,10 pages DOI:10.4236/jwarp.2013.52024

Başer, İ., (1992), Elyaf Bilgisi, Marmara Üniversitesi Yayın No.524, İstanbul.

Çetin, 2011 , https://www.isguvenligi.net/turkiyede-isci-sagligi-ve-is-guvenligi-baglaminda-kot-kumlama-iscilerinin-durumu/ (Erişim tarihi 15/11/2019).

Doruk sistem, 2019, http://www.doruksistem.com.tr/biyosidalurunlerdirektifiileilgilisikcasorul_1_94.htm

Gray, N., (2015), Free and Combined Chlorine, Microbiology of Waterborne Diseases (Second Edition), https://www.sciencedirect.com/topics/nursing-and-health-professions/hypochlorite (Erişim Tarihi: 10/11/2019).

İTKİB AR&GE Mevzuat Şubesi, Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Ekoloji ve Ekolojik Etiketler , 2005, https://www.yumpu.com/tr/document/read/23582613/tekstilde-ekoloji-uenco (Erişim Tarihi: 15/11/2019).

Keleş, A., (2008), - Ftalik Asit Esterlerinden Dimetil Ftalatin Elektrokoagülasyon Prosesi ile Arıtımı, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Programı, Yüksek Lisans Tezi.

Kriek, G., Lazear, N., Rhodes, V., Barnes, J., Bollmeier, J., Chuang, J., (2011), Developrment of Emission Factors for Polyamide Processing, Journal of the Air&Waste Management Association, Volume 51, Issue 7, 1001-1008.

Oeko- Tex Standard 100, 2019,. https://www.oeko-tex.com/en/our-standards/standard-100-by-oeko-tex

Oxy Chem, (2018), Basic chemical Sodium Chlorite Health & Safety 600-115 Sodium Chlorite https://www.oxy.com/OurBusinesses/Chemicals/Products/Documents/SodiumChlorite/Sodium%20Chlorite%20Health%20and%20Safety.pdf (Erişim Tarihi: 10/11/2019).

Sağlık Bakanlığı, 2019, http://www.radikal.com.tr/turkiye/40-iscinin-olmesine-neden-olan-kot-taslama-yasaklandi-986319/ (Erişim tarihi 15/11/2019).

Sirer, H., (1991), Meslek Hastalıkları Listeleri (Örneklemeler), TMMOB Kimya Mühendisleri Odası- İstanbul Şubesi, İşçi Sağlığı – İş Güvenliği Sorunları ve Çözüm Yolları, Mayıs, 400-407.

Sosyal Sigortalar Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 1991, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.74496.pdf (Erişim Tarihi: 10/11/2019).

Taşyürek, M., İş Güvenliği, Kanser Yapıcı mesleki etkenler, (Erişim tarihi 15/11/2019). https://www.isguvenligi.net/kanser-yapici-mesleki-etkenler/

Tunay, O., Ipekoğlu, N., (1991), Hava Kirliliğinin Tanımı ve Temel Kavramlar, Hava Kirliliği Kontrol ve Denetimi, Kimya Müh. Odası- Özyılmaz Matbaası, İstanbul.

Tüpraş, 2019 , https://www.tupras.com.tr/uploads/Urunler/350.pdf (Erişim Tarihi: 15/11/2019).

Uygur, A., Yüksel ,D.,(2013), Tekstil Baskı Stilleri, Bayko Matbaa ve Yay. Hiz. San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul.

Uygur, A., (2016), Are Natural Dyes Environmentally and Ecologically Friendly ? International Conference of Sustainable Development, Book of Proceeding, , 19-22 October, Skopje-

Macedonia, 978-605-66262-6-5, 287- 292.
Ünal, s., Mançuyan, E., Sayar, A.A., (2001), Çevre Bilinci, Bilgisi, ve Eğitimi, Marmara Ün. Yayın No. 680, Yeni Teknolojiler Araştırma, Geliştirme, Merkezi Yayın No.1, İstanbul.
Ünsaldı, E., Çiftçi, M.K., (2010), Formaldehit, Kullanım Alanları, Risk Grubu, Zararlı Etkileri ve Koruyucu Önlemler, YYU Veteriner Fakultesi Dergisi, , 21 (1), 71 – 75.
Watson,J., (1991), Textiles and The Environment, Business International Limited, London, New York.
Yıldırım, H. B., (2005), Tencel kumaşların tutum özelliklerinin dikiş büzgüleri oluşumu açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Resimler

Resim 1:
https://gidabilinci.com/pestisit-nedir-gidada-pestisit-kullanimi-hakkinda-basin-aciklamasi

Resim 2,3:
https://www.google.com/search?q=kot+ta%C5%9Flama&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwj22drQp4DmAhWTqHEKHQCzAiQQsAR6BAgJEAE&biw=1920&bih=920#imgdii=0y9_S8IdJfhKgM:&imgrc=s5LCsomOOazAAM:

Resim 4,5,6 :
Textile Exchange - Organic Cotton Market Report – 2016 [Online]. Available : http://textileexchange.org/

Resim 7:
Oeko- Tex Standard 100, 2019, General and special conditions.

Resim 8,9 :
https://www.google.com/search?q=textile+waste+waters+photo&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwigyd_J8__lAhUFuqQKHceSBBAQsAR6BAgGEAE&biw=1920&bih=969#imgrc=Yw9A8mhjLnFk7M:

Trt Çocuk Kanallarının Spor Pedagojisi Açısından Değerlendirilmesi

Vahdet ALAEDDİNOĞLU[1]

Giriş

Çocukluk kavramı ve çocukluk imgesi, yetişkinler tarafından çocuğa yüklenen anlamı, belirli bir zaman diliminde bulunan ve ergenliğin sonunda yetişkinliğe kadar geçen çocukluk sürecini ifade eder. Çocukluk imgesi, insanoğlunun var olduğu günden bu güne asırlar boyunca farklı manalara sahip olmuştur; bundan dolayı çocukluk imgesi, toplumsal bir olay ve yaşanmışlık kurgusudur. Bu kurgu içerisinde oyun kültürü ve öğrenme de çocuk kültüründen ayrılmaz bir parça olarak ele alınmaktadır. Birbirinden farklı toplumlarda ve bu toplumların süreçlerinde birbirinden farklı çocukluk süreçleri ile ve birbirinden farklı oyun ve oyuncak imgeleriyle ifade edilebilmektedir. Bundan dolayı her dönemin çocukluğu ve çocukluk kültürü, her toplumda ve her kültürde farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra çocuk oyunları ve çocukluk imgesi de, toplumların yaşadığı değişimlerden en çok etkilenen ve toplumsal alanı da en çok niteleyen alanlardan biri olmaktadır. Günümüz çocukluk dönemi ve çocuk oyunları kültürü de hızla değişim göstermektedir. Yaşadığımız dijital çağda küreselleşme sürecinde, post-modern çocukluk algısının, sosyal çocuk oyunlarının ve geleneksel çocuk oyuncakların ortadan kaybolmasından söz edilmektedir. Günümüz Dünyasında ve Türkiye'sinde yaşanan toplumsal değişimin ve farklılaşmasının, çocuk oyun kültürünün ve çocukluk kavramının değişimine etkisi büyük bir dönüşümdür (Sormaz, 2010).

Günümüzde ebeveynler için çocukların eğitiminin önemli bir konusu, onların istendik ve gelişimlerine uygun eğitimlerle donatılması ve bu doğrultuda yetiştirilmesi gelmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için çocukların gelişim özellikleri ve gelişim ihtiyaçlarına cevap veren eğitimlerin neler olduğunu bilmeleriyle mümkün olmaktadır. Ebeveynler çocukların gelişim ihtiyaçlarını bilmeden verdikleri eğitim genellikle tesadüfi ve istenmedik davranışları elde etmelerine ve bir sonraki dönem olan ergenlik dönemine bu kırılganlıklarla girmelerine neden olmaktadır. Bu da çocukların bu kırılma noktalarında yaşadıkları eğitim eksiklikleri ve eksik öğrenme kavramlarıyla gelişimlerini sürdürmelerine sebep olmaktadır. Özellikle çocuklar, bütün yaşantılarında ki en hızlı ve yoğun gelişim düzeyine sahip oldukları bu döneminde üzerlerinde daha da eğinilmesi ve daha hassas davranılması gereken bir dönemin içerisinde olduklarının ebeveynler tarafında bilinmesi hayati önem arz etmektedir (Emir, 2011).

Gelişim, bir bireyin anne kanıda başlayan ve hayatının bütün dönemlerinde karşılaşacağı önemli bir süreci içermektedir. Bir başka tanıma göre gelişim, psikomotor süreçleri, duygusal süreçleri, sosyal, ahlaki, cinsellik, bedensel ve bilişsel ütün süreçleri içerisine alan olgunlaşma ve büyüme süreçleri olarak değerlendirilir. İçerisinde yaşadığı ve yaşayacağı bütün evreleri kapsamaktadır. Bir bebek doğduğu ilk andan itibaren çevreye karşı etki tepki prensibiyle gelişim süreçlerinde birbirinden farklı kavramlar kazanarak yetişkinliğe hazırlanmaktadır. Ve bu süreç ölümüne kadar devam eden ve sürekli

[1] Atatürk Üniversitesi, Horasan Meslek Yüksekokulu, v.alaeddinoglu@atauni.edu.tr

değişkenlik gösteren bir yapıda devam etmektedir. Burada iki kavram karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar gelişim ve büyüme olarak değerlendirilir. Ve her iki kavram birbirinden farklı olarak ele alınmaktadır. Bireyin yapısal değişimi büyümeyi karşılarken (boy, kilo vb.) Gelişim ise daha kompleks ve farklı disiplinleri içerine alan bir yapıyı içerir. İçerisinde bilişsel, duyuşsal ve çevre etkilerinin olduğu bütünsel bir yapıyı tanımlar. Okul öncesi dönem olarak belirtilen bu dönem çocuk için çevreyi anlamlandırdığı, keşfetme duygularının fazla olduğu ve keşfettiği şeylerden haz duyduğu bir dönem olmakla beraber yaşının ilerlemesine bağlı olarak ebeveynlerden ve diğer yetişkinlerden daha az destek aldığı yeni sorumlulukları almaktan keyif duyduğu bir dönemi içerisine almaktadır (Ayla, 1999).

Okul öncesindeki bir çocuk, çevreyle iletişimini, anne karnında olduğu günden başlayarak hayatı boyunca devam ettirmektedir. Gelişen, değişen ve çevreyle biçimlenen bir nitelik taşıyan çocuk, anne karnında duyduğu sesleri ve anne kalbini anlamaya çalışarak başladığı gelişim sürecinde doğumundan sonra çevresine dokunarak her şeyi anlama ve kavrama isteği ile devam ederek büyük bir sürecin içerisinde yer almaktadır. Çocuklar, çevresinde gördüğü her şeye bir anlam içerisinde şemalar oluşturur ve bu şemalardan çeşitli hareketler ortaya çıkarmaktadırlar. Bu hareketler zihinsel süreçlerden geçerek anlamlı hareketler bütününü oluşturmaktadırlar. Bazen istendik hareketler bazen de istenmedik hareketleri içeren bu süreçte çocuklar kendilerine yeni bir dünya oluştururlar (Pembecioğlu, 2007).

Bir televizyon programında çocuğun ne izlediği, bundan ne nasıl ve ne kadar etkilendiği çocuğun gelişiminde çok önemlidir. Bu anlamda çizgi filmler çocukların hayatlarında çok önemlidir. Çizgi film denilince en önemli ve ilk akla gelen kavram çizgi film ve etkilenen çocuk ilişkisidir. Bir birinden farklı nitelikte ki çizgilerden oluşan şekillerin hareket etmesi ile renkli ve çocuklara özgü olması çocukların çizgi filmi izlemelerine ve bu çizgi filme önem vermelerini sağlamaktadır. Kısacası çocuklar kendi zihinsel süreçlerini bu çizgi filmlerde ki karakterlerle özdeşleştirerek çizgi filmlerde ki yaşanan bütün yaşanmışlıklara yakın hissetmelerini sağlamaktadır (Pembecioğlu, 2007).

Çocukluk dönemi içerisindeki bir çocuk başlangıçta ölçüsüz ve duygusal tepkilerden daha belirgin ve dengeli hareketlere doğru yönelim göstermektedir. Gelişim ilerledikçe çevreye göre hareket etme ve dengesiz hareketlerde bir iyileşme söz konusu olmaktadır. Somut düşünceler yerine daha soyut ve mantıksal düşünmeye yönelmektedir. Burada aile içi ilişkilerden, bireysel oyun kavramından çevresel oyun kavramına ve bu oyunlarda ki yaratıcılık kavramlarını değiştiren çocuklar giderek gelişen bir çevre etkisiyle büyümelerini ve gelişimlerini devam ettirmektedirler. Çocuk eğer sağlıklı bir gelişim çevresinde büyümüş ise daha sonraki gelişim basamaklarını da daha emin ve sağlam temellerle geliştirme imkanına kavuşacak olan çocuklar daha az kişilik problemi yaşamaktadır (Yörükoğlu, 2010).

Çocuklar her gelişim döneminde birbirinden farklı bilişsel, duyuşsal ve davranışsal özellikler göstermektedirler. Bu yüzden ebeveynler her dönemin özelliklerini ve bu özelliklerin duyduğu gereksinimlerini iyi bilmek zorundadırlar. Ve böylece çocuğun toplumsallaşma süreci içerisinde çocuğun daha aktif yer almasını sağlamasına yardımcı olacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı okul öncesi çocukları tanımlarken "Çocuklar bu yaşlarda olumlu ve olumsuz düşünceler arasında gelgitler yaşar. 5-6 yaş çocuğu çevresindeki olaylara karşı oldukça meraklıdır.

Kurallara ve yasaklara uyma konusunda sıkıntılar yaşatabilir. Bu yaş çocuğunun aile ile ilişkileri zayıflarken daha çok okul ve arkadaş çevresiyle iletişimi güçlenmeye başlar." Bu çerçevede 60-72 aylık çocukların sosyal gelişimlerine ait özellikleri aşağıdaki gibidir Karşı tarafa ve çevreye duygularını net bir şekilde belli eder.

Başkalarının kendisi için gösterdiği ve hissettiği duyguları anlar.

Çeşitli araçlar kullanarak farklı yapılarla inşa oyunu oynar.

Kendisinden farklı çocukların içerisinde kurallı oyunların ve kendisine ait olmasa da kurallarına uyar.

İçerisinde yer aldığı gruptaki bir başkasına oyunun kuralını açıklayabilirler.

Kendisine verilmiş bir sorumluluk varsa bu sorumluluğu yerine getirir.

Başlangıçta çekinik olduğu durumdan sıyrılarak kendine güvenir.

Daha önce karşılaşmadığı bir durum karşısında duruma uygun hareketler geliştirir ve uyum sağlar.

Çevresel şartlara bağlı olarak yeni bir amaç belirleyerek ona göre davranışlar sergiler.

Belirli arkadaşların seçiminde istikrarlıdır.

Daha önce karşılaşmadığı duruma uygun olarak yeni karşılaştığı bir olaya uygun senaryoyla o durumu canlandırır ve kendi iç sesiyle konuşmalar yapar.

Kendini karşıya ifade ederken kendine has özgün bir yol kullanır (MEB, 2006).

İnsanoğlu yazının icadından önceki zamanlardan başlayarak resim dilini aktif kullanmış bir varlıktır. Burada yazının ifadelerin karşılığı olarak seslere dönüşmesiyle hem sözsel hem de görsel iletişimi aktif olarak kullanmıştır. Burada çocuk kavramı, sözsel ifadelerden daha çok görsel ifadelerde daha çok karşılık bulmaktadır.

Çocuklar çevreleriyle olan bütün iletişimlerinde resimleri kullanmaktadırlar. İfadelerini resimlerle dile getirirler. Resim olgusu çocukların kendi kendilerini anlatmada etkin bir ifade şeklidir. Dışarıdan etki olmadan gelişen çocuklar yaratıcılıklarını özgün bir şekilde kullanabilmektedirler. Resimler ve şekiller, bir çocuğun iç dünyasının anlaşılması, çocuğun ebeveynler ve diğer yetişkinler tarafından tanınmasında, ruh dünyasının gelişmesinde ve çevresel ifadelerinde bir araç bir işlevi görmektedir. "Piaget resim yapmanın, çocuk için simgesel bir oyun olduğunu ve bu oyunda ortaya konan şeyin ise; onun duygusal ve düşünsel yaşamıyla ilgili imgeleri olduğunu savunmuştur (Kırışoğlu, 2005).

Bir çocuk resimler yoluyla simgesel anlatımlarını nesnel bir gerçekliğe dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Kısacası, çocuk resimlerine kendi iç dünyasında yaşamış olduğu bütün gelgitler ve çok yönlü gelişimlerini yansıtabilmektedir. Resim çizme ve şekilsel anlatım çocuğun çevresiyle olan iletişimini farklı bir şekilde güçlü kılan ana etkinliklerden biridir. Çeşitli imgeler yoluyla çocukların çizdikleri resimlerinde kullandığı nesneler ve ifadeler çocukların neyi, nasıl düşündüğünü bu imgelerde ne anlatmak istediğini, yaşamış oldukları coşkuları, sevinçleri anlayabiliriz. Bu durum, bir ebeveynin çocuğu daha yakından tanıması için kullanabileceği güvenli bir araç olabilir.

İletişim ve İletişim Araçları

İletişim, insanoğlunun var olduğu günden beri hayatının büyük bir parçası olmuş ve onun bütün yaşamı boyunca etkileşim halinde olduğu her şeyle olan karşılıklı etki tepkilerinin tamamıdır. Var olan maddeleri, kendini tanıması, yakın çevresini tanıması ve toplumla olan etkileşimlerinin karşılık bulduğu en geniş kavramlardan biridir. İletişim sayesinde insanoğlu çevresinde olan biten her şeye bir anlam vererek onunla kendini ifade etme biçimi olarak kullanmıştır. Ve davranışlarını bu olgu üzerine kurgulamıştır (Peri, 1997).

Aklan'ın yaptığı diğer bir tanıma göre iletişim, bir bireyin duygu ve düşüncelerinin toplumlardan toplumlara farklı olarak jest ve mimikler aracılığıyla karşılıklı değiş tokuş edilmesi sürecidir. İletişimin bir den çok şekli vardır. Bunlar sözlü iletişim, sözsüz iletişim, görsel iletişim ve dokunsal iletişim olarak ele alınabilir (Alkan, 1977).

Sillars'a göre ise, iletişim, verilmek istenen mesajın yada materyalin karşıdaki tarafından tamamen anlaşılabilmesi için kişisel görüşüne ve düşüncesine bağlı olarak gerek yazınsal gerek sözsel gerekse görsel araçlarla ve ya bunların hepsinin bir arada kullanılmasıyla iletilmesi, alış verişi ve değiştirilerek kullanmasıdır (Sillars, 1988).

Burada iletişim araçlarını kişisel olarak tek yönlü kullanabildiğimiz gibi aynı zaman çok yönlü ve ucu açık olarak kitlesel olarak ta kullanabiliriz. Özellikle verilmek istenen mesaj daha çok toplumsal bir yapıda ise günümüz dünyasının en büyük ve en etkin aracı olan kitle iletişim araçları aktif kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları bir kişinin yada topluluğun mesajını karşı tarafa aktarmada kullanılan en etkin karşılıklı alış veriş yapılabilen bir araç olarak tanımlanabilir. Kitle iletişim araçları, mesajı alacak olan alıcı ile mesajı ileten vericiler arasında karşılıklı bir takım ortak öğelerin ve imgelerin karmaşık süreçlerden geçirilerek direk yada dolaylı olarak etkileştiği aletlerle yani radyo, televizyon, dergi, gazete, internet, kitap ve filmler aracılığıyla karşıya ulaştıran bir takım araçlardan oluşur (Elvin, 1995). Kitle iletişim araçlarının bireyin bireyle ve bireyin toplumla karşılıklı etkilerinin olduğu büyük bir silah olduğu inkar edilemez bir gerçektir (MacBride, 1981).

Kitle iletişim araçları birçok başlık altında toplanabilir. Bu başlıklar; haber, toplumsal etki, bireysel ve toplumsal motivasyon, karşılıklı tartışma, karşılıklı diyalog kültürü ve eğitimi, kültürel gelişim ve aktarım, bireysel ve toplumsal eğlence, bütünleşme işlevi olarak ele alınabilir. Bu başlıkların ötesinde aksi bir durumu da beraberinde getiren kitle iletişim araçları, hem bireyin hem de toplumun birbirleriyle geçirdikleri zaman dilimini çok az düzeye indirmiştir. Günümüz dünyasının en büyük sorunlarından biri olan küresel yalnızlaşma ve iletişimsizliği de beraberinde getiren bu araçlar daha hareketsiz bir yaşamında oluşmasında ön ayak olmuştur.

Çizgi Film ve Çocuk

Çizgi Film, birçok isimle adlandırılabilir. Bunlar canlandırma sineması, animasyon film, dessign anime ya da cartoon filmdir (Esen, 1984).

Animasyon, genel olarak sabit bir görüntünün birbiri ardı sıra takip ettirilerek yerlerinin değiştirilmesi prensibiyle resim karelerinin manuel yada dijital ortamda arka arkaya takip ettirilmesiyle elde edilen ve izleyenlerin görsel algılarında bir yanılsama ortaya çıkaran tekniğin adıdır (Kozan, 2015).

Latinceden kökenini alan animasyon kelimesi, "animation" olarak Fransızca bir kelimeden türetilerek Türkçeye uyarlanmıştır. TDK'ya göre animasyon; "kağıt üzerinde yada bilgisayar üzerinde işlenen resimleri veya hareketsiz cisimleri ardarda koyarak, gösterim sırasında hareket duygusu verebilecek bir biçimde düzenleme ve hareketlendirme işidir (Türk Dil Kurumu, 2019).

Canlandırma sinemasının ilk deneysel çalışmalarını yapan ve animasyonun tanınmasında öncü olan Kanadalı Norman McLaren, animasyonu; "Canlandırma ve hareket eden çizimler değil, çizilenlerin hareketi sanatıdır. Her iki kare arasında ne olduğu, karenin üzerinde ne olduğundan çok daha önemlidir. Bu yüzden canlandırma, kareler arasında (yer alan) görünmeyen aralıklar oluşturma sanatıdır." (Aydın, 1998) "Hareketlendirme Sanatı" olarak ta tanımlanan animasyonun cisimleri algısal anlamda olduğundan farklı ve her hareketin karşılığı olarak tanımlandığı bir sanal gerçeklik olarak değerlendirmek mümkündür (Stephenson, 1973).

Taylor, Animasyon tanımını, çizimlerin sürekli devam eden ve her çizginin dereceli olarak çizilmesi sonrasında hareketlerle gelişen bir süreci açıklamak içinde kullanmaktadır (Taylor, 2010).

Animasyonun Aşamaları

a- Film Ön Hazırlık Aşamaları

Bir hikayenin senaryo aşamasında, gerçek zamanlı çekilmiş filmlerde olduğu gibi benzer bir yol izlenerek 3D animasyonlarda da kullanılmaktadır. Birbirine benzer senaryoların "görsel senaryo" olarak tanımlanan "storyboard" aşaması filmin ilk başlangıcını oluşturmaktadır. Her film yazı kurgusuna paralel ilerlemektedir ve eş zamanlı olarak her bir karenin planlanmasında animatörlere rehberlik görevi üstlenmektedir (Kozan, 2015).

b- Hikâye

Bir diğer adıyla öykü olan hikaye, olayların akışını belirleyen ve kurgusal olarak bir birini tamamlayan yapılardan oluşmaktadır. Ve sürekli ilerleyen bir düzenin filmi inşa etmede kullanılan iskelet yapısını oluşturmaktadır. (Corrigan, 2007)

Hikâye tasarlanırken, neyin, kime söylendiği ve nasıl söylendiği ile ilişkili bir kompozisyonu içermesi çok önemlidir. Yazarın hayal dünyasının genişliği ve vizyonel olarak farklı bakış açısı özgün yapıtların ortaya çıkmasında büyük bir rol almaktadır. Bununla paralel öykü tasarımına bağlı olarak aynı eşitlikte karakter tasarımları çalışmanın özgün bir niteliğe sahip olmasını sağlamaktadır. Aksi bir durumda senaryonun özgün yapısının yanında sıradan ve ya birbirini tekrarlayan bir şekilde yapılan bir çalışma kendisini yenilemekten başka bir şey olmayacaktır (McKee, 2011).

c- Senaryo ve Storyboard

Senaryo, hangi karakterin hangi diyalogla kurgunun içerisine gireceği ve genellikle aksiyonun hangi karakterler etrafında kurgulandığının sayfa düzenine göre yazıldığı ve filmin temel unsuru olan metinlerdir (Singleton, 2004).

d- Karakter ve Mekân Tasarımı

Uygulaması yapılacak olan filmde karakter tasarımında her şey karakterin hangi özelliklere sahip olması ve hangi özelliklerinin vurgulanması gerektiği bir ilhamla ortaya çıkması çok önemlidir. Ve konuda çizgi film dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan George Maestri " her şey bir ilhamla başlar bende ve kendi iç dünyamda ki ilhamdan yararlanarak çizimlerime başlarım" demiştir.

Bir çizer hikaye ve senaryoda tasarlanan karakteri hemen kağıt üstünde bir konsepte dayandırarak ve tek seferde olgunlaştırması en zor işlerden biridir. Defalarca çizimler gerçekleştirerek proje yönetmeni ve ekibinin onayına sunar ve sonra karar verilen karakterin öznel yapısına yoğunlaşmaya başlarlar. Ve bu uzun süreç her karakter için aynı şekilde sürekli halde devam ettirilerek proje bitirilir (Akkaya, 2011).

e- Animatik (Ses ve Görüntü Akış Planı)

Animatik aşamaya gelen çalışmada her karakterin sesi, diyalogları, çevre sesleri görselle eşleştirilerek film yapımının nasıl yayınlanacağına dair çalışmalar bir yol gösterici özellik taşımaktadır. Animatörlerin iş yüklerinin hafiflemesini sağlayacak olan prova ses kayıt denemeleri ve hareketlendirilmiş storyboard'ların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan video düzenlemelerine denilmektedir (Kozan, 2015).

Üç Boyutlu (3d) Dijital Animasyon Teknolojisinin Televizyon Yayıncılığında Kullanımı

TV'lerde yayınlanan 3D animasyonlar son yıllarda gerek yetişkinler gerek se çocuklar üzerinde dikkate değer şekilde artmaktadır. Hem bir ürünün tanıtılması hem bir eğitim programının verilmesi hem de çocukların ekran başında keyifli zamanlar geçirmesinde etkin kullanılan durumu ortaya çıkarmıştır. Bazen bir dondurma firmasının tanıtımında bazen bir bankanın reklam kuşağında bazen de çocuklara yönelik bir ürünün tanıtılmasında aktif olarak kullanılan 3D filmler son yıllarda etkin olarak bütün mecralarda kullanılmaktadır. Gelecek te de bu yönde bir tanıtım eğilim her geçen gün artış göstermektedir.

Kozan'ın yaptığı çalışmada televizyon ekranlarında teknik bir görsel çözümleme olarak fonksiyonel önemi günümüzde sürekli artan 3D dijital animasyon teknolojisini incelerken çalışmasında küçük yaşlardaki seyirci çocuk gruplarından başlayarak bütün yaş gruplarına yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Seyircilerin izleme alışkanlıklarına da dair değişiklikler getirdiğini belirtmiştir. Burada belirtilen değişikliklerin arka planında daha çok seyirciyi, psikolojik olarak görsele hazırlayan ve belli başlı etmenlerin varlığının önemli olduğundan bahsetmektedir. Önemli olan etmenlerin en başında gerçek ile sanal görsellerin arasındaki algı farklılıkların olmaması ve izleyicide bu nedenin oluşturduğu etkilerin deneyimlenmesini ve algı seçiciliği yaratmasını getirmiştir. Verdiği örnekte, sanal üç boyutlu ortamda çekilen bir fotoğraf gerçekçi olarak kaydedilen bir görselin onu

izleyenlerin hafızasında gerçekmiş yanılsamasını artırması ve sanal olarak yayınlanan bir görselin benzersiz bir çekicilikle sunulması da seyircinin televizyon karşısında bulunması ve televizyonu izleme talebini farklı bir boyuta taşımıştır (Kozan, 2015).

Araştırmada İncelenen Çizgi Filmler

1- Limon İle Zeytin

Sizinkiler ailesinin sevimli sarı ve küçük kızı... Kısacası Çıtçıt Hanım ile babası Babişko'ya istediğini yaptıran ve onu parmağında oynatan bir kız çocuğu. Babası kızının hınzırlıklarıyla baş edemiyor bir türlü. Limon, bütün dünyasını kurduğu hayallerle geçiren ve yaz tatilinin çok uzun olmasını isteyen aynı zamanda kitaplarla zaman geçirmeyi de çok seven bir kız çocuğu. En yakın dostu kitaplardan önce Zeytin. Futbol oynamayı ve kaykay yapmayı seven Zeytin aynı zamanda en büyük korkusu ödevleri hiç sevmez. Her zaman diliminde şaka yapabilen ve haylazlığı çok sevmektedir.

Karakterler: **Limon, Zeytin, Çıtçıt, Babişko** (Limon ile Zeytin Aile, 2019).

2- Keloğlan Masalları

TRT Çocuk kanalında yayınlanan olan bir çizgi dizidir. Çizgi filmde, Keloğlan ve arkadaşlarının maceraları anlatılmaktadır. Keloğlan; doğruluğun, dürüstlüğün ve iyiliğin sembolüdür. Çizgi film ilk olarak Bir Varmış Bir Yokmuş Keloğlan Masalları adıyla, 2. Sezonda ise Keloğlan adıyla, 3. sezonda ise Keloğlan Odama Saklandı adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Aynı zamanda Keloğlan, maceraları bir dergi mecrasına taşınmıştır. TRT Çocuk dergisinde bu maceralar çizgi roman olarak devam ettirilmektedir.

Karakterler: Keloğlan, Balkız, Kara, Örgülü, Sinek, İnatçı, Tomurcuk, Uzun, Huysuz, Bilge Can Dede, Çirkin Cadı, Kara Vezir, Mucit, Prenses, Keloğlan'ın annesi, Karakaçan (wikiwand, 2019).

3- Rafadan Tayfa

Hikâye, "Rafadan Tayfa" adındaki bir arkadaş grubunun mahalle arasında yaşadığı maceraları anlatmaktadır.

Özellikle 90'lı yıllardaki mahalle kültürünü ve hayatını samimi bir şekilde anlatmaktadır. Grubun ismi bir bölümünde Hayri karakterinin gruplarına bir isim ararken Kafadan Tayfa ismi yerine o an aç olmasından dolayı ağzından çıkan Rafadan Tayfa demesinden ileri gelmiştir. Dikkat çeken bir isim olması bu ismi bütün arkadaş grubunun kabul etmesiyle onaylanmıştır (TRT Çocuk , 2019).

4- Pepee

TRT Çocuk kanalında yayınlanmaktadır. Türk yapımı olan dizi kahramanın adı olan ve 4 yaşında olan Pepee karakterinden almıştır. Çizgi film Ayşe Şule BİLGİÇ tarafından Eskişehir Düşyeri Çizgi Film stüdyosunda hazırlanmıştır. Çizgi Film 3 – 6 yaş grubu çocukları hedef almaktadır. Dizinin her bölümünde Uzman Çocuk Gelişimci olan Sabiha Keskin Paktuna ile ortaklaşa çocuk gelişimi konularında eğitimler verilerek bölümler devam ettirilmektedir. Gelişim güçlüğüne bağlı olarak konuşma zorluğu yaşayan Pepee 4 yaşında bir çocuktur. Daha sonra konuşma problemini atlatan Pepee düzgün konuşmaya başlar.

Karakterler: Pepee, ŞuŞu, Bebee, Şila, Anne, Baba, Dede, Babaanne (Kundak, 2019)

5- Niloya

Karadeniz'e dökülen bir nehrin yanındaki köye giderseniz gördüğünüz bir kız çocuğuna kim olduğunu sorun, o küçük kız çocuğunun verdiği cevaplar size Niloya'yı gösterecektir. Sadece Karadeniz değil daha güneye Akdeniz sahillerinde portakal bahçelerinde koşturan çocuklara bakarsanız yine göreceğiniz Niloya'dır. Daha doğuda tepeler ardında koşturan çocuklara bakın orada da Niloya'ya rastlarsınız. Sadece Niloya kırlarda tepelerde değil şehrin keşmekeşinde oyuncaklarıyla oynayan modern dünyanın çocuklarında da Niloya'yı bulabilirsiniz. Niloya'yı diğer çizgi karakterlerden ayıran şey onun evimizde ki çocuklardan bir olmasıdır. Kısacası Niloya bu güzel ülkenin topraklarında var olmuş bizim gerçeğimizdir…

Her çocuk gibi oynamayı ve şarkılar söylemeyi seven Niloya'nın en yakın dostu kaplumbağa Tospik'tir. Diğer çocuklardan farklı olarak Niloya her şeyi soran ve hiç durmadan olay hakkında bilgi alan bir kız çocuğudur. Bu çocuklar hepimizin evinde olan küçük afacanlar gibidir yani.

Karakterler: Niloya, Tospik, Murat, Mete, Dede, Babaanne, Anne, Baba (Niloya, 2019).

6- Pırıl'ın Okul Maceraları

Pırıl ve arkadaşlarının Matematik dünyasında yaptıkları yolculuğunda eğlence ve eğitim aynı temada birleşmektedir. Filmin kahramanı olan Pırıl, heyecanlı ve hareketli bir çocuktur. Çok sevdiği oyuncağı Melek Peri'nin canlanmasıyla Pırılı'ın maceraları başlamıştır. Bu duruma çok şaşıran Pırıl bundan sonraki maceralarında Melek Peri ile büyük maceraya başlamıştır. Sınıf arkadaşı olan Zeliş'inde bu maceralarda yanlarında yer almaktadır. Oyuncakların dünyasında başlayan macera Çanakkale Savaşından, dünyanın dört bir yanında eğitici maceraları başlamıştır. (TRT Çocuk, 2019)

7- Kardeşim Ozi

Filmin ana karakteri olan Ozan down sendromlu bir çocuktur. Meraklı olan kahramanın günlük hayatından kesitler sunarak onun maceralarını konu almaktadır. Günlük yaşamda yaşadığı zorlukların yanı sıra insanların onula ilişkilerini ele almaktadır. (TRT Çocuk , 2019)

8- Su Elçileri

Filmin ana karakterleri hayvanlardan oluşmaktadır. Hayvanların doğal yaşamı ve suyun önemi hakkında oluşan maceralardan oluşmaktadır. Özellikle doğal yaşamdan kesitlerin yer aldığı filmde kahramanlar her bölümde izleyenlere eğitici bilgiler vermektedir. Ayrıca filmde insanların doğaya verdikleri zararlar etkili bir şekilde anlatılmaktadır. (TRT Çocuk, 2019)

9- Maysa ve Bulut

Filmin ana karakterleri olan Maysa ve Bulut Akçaoba denilen bir yörük obasında yaşamaktadırlar. Filmde iki karakterin gözünden Yörüklerin yaşantıları ve geleneklerine ışık tutmaktadır. Özellikle karakter eğlenceli ve obada sevilen bir karakterdir. (TRT Çocuk, 2019)

10- Nasrettin Hoca Zaman Yolcusu

Filmin ana karakteri olan Nasrettin Hoca karakteri geçmişte yaşamış bilge bir adamdır. Geçmişten gelerek günümüzde yaşadığı maceraları eğlenceli bir şekilde anlatmaktadır. Günümüz yaşam koşullarını eleştirel bir şekilde nüktelerle anlatarak eğitici bir dil kullanılmaktadır.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Yapılan araştırmada TRT Çocuk kanalında yayınlanan 10 çizgi filmde spor pedagojisi bakımından işlenmesi ve verilen mesajların nitel analizi yapılarak incelenmiştir. TRT Çocuk kanalında yayınlanan çizgi filmler Reyting adı verilen izleme derecelerine bağlı kalınarak çizgi filmler içerisinde en çok izlenen 10 çizgi film arasından seçilen çizgi filmin spor olgusunu inceleme ve senaryoda yer almasına bakılmıştır. TRT Çocuk kanalından seçilen bu 10 Çizgi Film'de geçen spor ve spor

branşlarının bölümde ne kadar yer aldığı ve spor pedagojisinin açısından nasıl işlendiğinin analizi yapılmıştır. Bu çizgi filmlerin yayın akışı ve dizilerin tüm bölümlerine bakılarak bölümlerin analizi yapılmıştır. 10 farklı çizgi dizideki spor olgusuna ve işleniş biçimlerine bakılarak ana karakterlerin hangi spor dalıyla hangi mesajları verdiği nitel olarak değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir (Tablo 1). Analizler yapılırken çizgi filmlerin yayın süresi, içerik kısmı, yayın akışında çekim sayısı, hangi spor dalını işlediğine bakılmıştır.

Araştırmamızda, TRT Çocuk kanalında yayınlanan çizgi dizi filmler içerisinden reyting rekorlarına bakılarak seçilen Limon ile Zeytin, Keloğlan ve Maceraları, Rafadan Tayfa, Pepe ve Niloya'da yayınlanan bölümlerden örneklemler kullanılmıştır. Bu çizgi dizilerden 5 çizgi dizi değerlendirmeye alınmış ve 2019 Temmuz ayına kadar olan bölümler incelenmiştir. Analiz yapılırken her çizgi film için bir belirtke tablosu oluşturulmuştur. Bu sınıflandırma tablosunda Çizgi Filmin Adı, yayın hayatına başladığı tarih, süresi, yerli ya da yabancı yapım, spor öğesinin hangi bölümlerde yer aldığı bilgileri bulunmaktadır. Ayrıca her çizgi filmden görüntülü resim kareleri bu tabloda gösterilmiştir. Çizgi filmdeki spor içeriği ve konu anlatımı da yapılarak tabloya eklenmiştir. Eğer spor öğesi varsa belirtilmiş yoksa olmadığı da belirtilmiştir. Çizgi filmlerde ki spor dalları belirlendikten sonra spor temasının geçtiği sahnelerle desteklenmiştir. Ayrıca her çizgi film için ölçeklerine göre; genel çekim, boy çekimi vb. çekim sayıları değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Yer Alan TRT Çocuk Kanalı ve Analizi Yapılan Çizgi Filmler

Çizgi Film Adı	Analizi Yapılan Bölümler	Yerli / Yabancı	Raiting Skoru
Niloya	75	Yerli	8,92
Pepe	37	Yerli	8,03
Rafadan Tayfa	51	Yerli	8,48
Limon İle Zeytin	86	Yerli	6.85
Keloğlan Masalları	39	Yerli	3,29
Pırıl'ın Okul Maceraları	19	Yerli	3,12
Su Elçileri	12	Yerli	2,12
Kardeşim Ozi	20	Yerli	9,38
Maysa ve Bulut	63	Yerli	2,27
Nasrettin Hoca Zaman Yolcusu	14	Yerli	2,10

TRT Çocuk Kanalı Seçilen Çizgi Filmler ve Analizi Yapılan Çizgi Filmler

Çizgi Filmin Adı	Niloya
Yayın Tarihi	2008 -2018
Bölüm Sayısı	79
Yayın Saati	Gündüz
Yayın Süresi	6.18 dk (Bölüme göre)
Yayıncı	Niloya Yayın Evi
Bölüm Adı	Basketbol

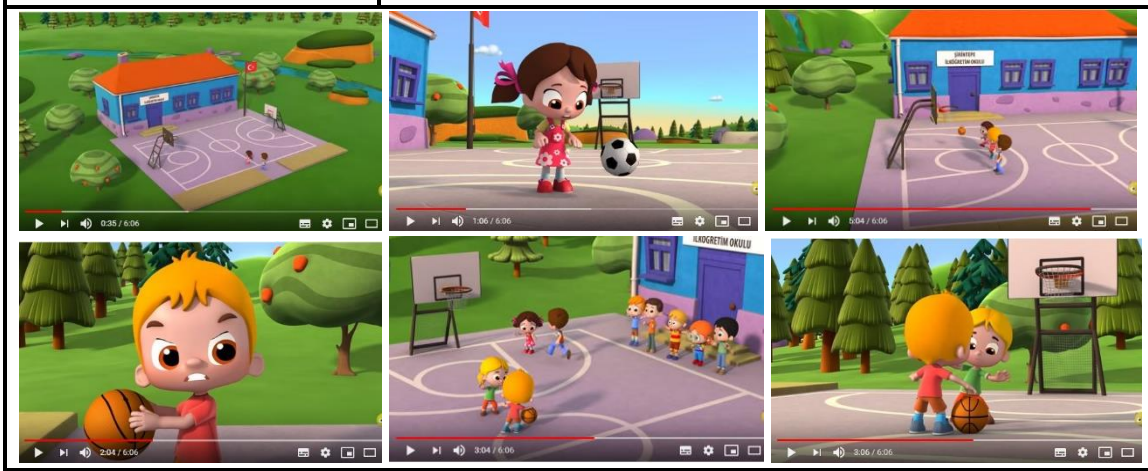

Niloya abisiyle okulun bahçesine gelir ve bir pota yapıldığını görür. Potayla oynayabilmeleri için basketbol topuna ihtiyaçları vardır. Niloya'nın ve abisinin sadece futbol topu vardır. Mete'nin ise bir basketbol topu vardır ama basketbol oynamayı istememektedir. Önce basketbol topuyla futbol oynamayı denerler başaramazlar çünkü top ağırdır. Daha sonra aralarında anlaşarak futbol topuyla futbol, basketbol topuyla da basketbol oynarlar.

Çizgi Filmin Adı	Limon İle Zeytin
Yayın Tarihi	2012
Bölüm Sayısı	104
Yayın Saati	Gündüz
Yayın Süresi	6.12 dk
Yayıncı	Walt Disney Television (Salih MEMECAN)
Bölüm Adı	Spor Ruhun Gıdasıdır. Tenis Oynuyoruz.

Sahne Basketbol maçından bir kesitle açılır.
A: Çocuklar takım yeniliyor. Benimde kalemim bitti. Hemen bana yeni bir kalem getirin.
Z: Buyur koç.
L: Dikkat ettiniz mi bilmem ama karşı takım alan savunması yapıyor.
Z: 3 numarayı topla dışarıda buluşturabilirsek maçı kazanırız.
Sonra sahnede yarış arabalarının olduğu bir sahne belirginleşir. Farklı takımların olduğu yarışma da limon ile zeytinin kazanmasıyla son bulur. Sonraki sahnede kahramanların futbol maçında ki totemler ana temadır. Bir sonraki sahnede parkta basketbol oynayan kahramanlar sonra kendi aralarında aşağıdaki diyalogda bulunurlar. Limon: Sporcu olmaya karar verdim Zeytin. Bir sporu mükemmel yapıp babam gibi bende madalya almak istiyorum. Zeytin: Bu harika fikir Limon bende senin antrenörün olurum. Sırasıyla önce; Futbol kaleciliğini dener, Tenis oynamaya karar verir, başaramaz. Ardından eskrim ve golf'ü deneyecektir. Bunlarda da başarısız olduktan sonra sırıkla atlamayı dener. Ve başarısız olur (Limon İle Zeytin, 2019)(Limon İle Zeytin, 2019).

Çizgi Filmin Adı	Keloğlan ve Macerları
Yayın Tarihi	2008
Bölüm Sayısı	107
Yayın Saati	Gündüz
Yayın Süresi	20.47 dk (bölüme göre farklılıklar)
Yayıncı	Gamze Güzel
Bölüm Adı	Gençlik Kupası

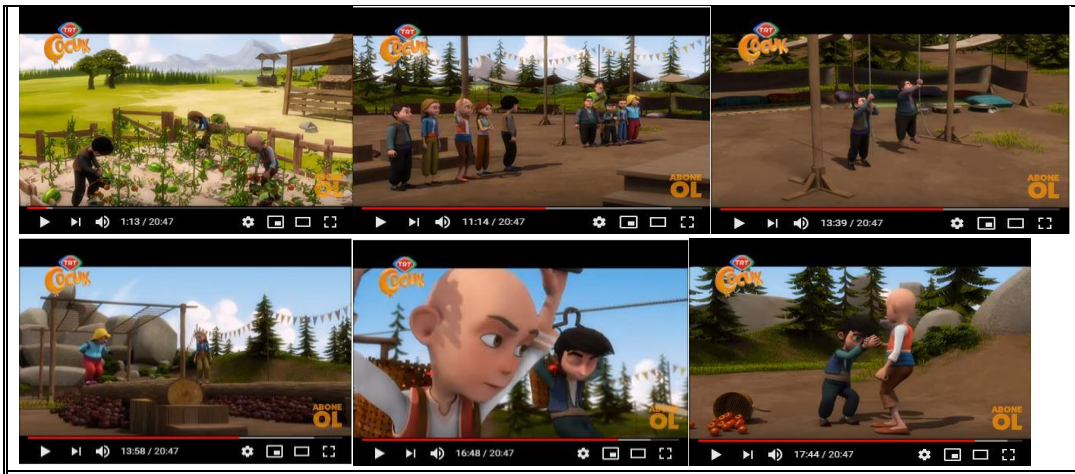

Sahne bahçede sebze toplarken başlar. Köylerinde düzenlenecek olan gençlik kupasına katılmayı hayal ederler. Daha sonra arkadaşı kara ve Aykız ile yarışmaya başvuru yaparlar. Ezeli düşmanları olan Sinek ve inatçıda rakip olarak yarışmaya katılırlar. Yarışma, halat çekme yarışıyla başlar. Kara yarışmayı Uzun'un sıcak gözlemeyi çok sevmesinden dolay kaybeder. İkinci yarışma çuval yarışmasıdır. Yarışmayı Aykız kazanır. Üçüncü yarışma ipe tırmanma yarışmasıdır. Yarışmayı Sinek' in arkadaşı kazanır. 4. Yarışma ise hareketli kütük üzerinden geçme yarışmasını da Keloğlan'ın arkadaşları kazanır. Sırtında taşıdığı domates küfeleriyle çeşitli parkurlardan geçerek yarışma sonlanır. Fakat Sinek yarışmayı kazanamayınca hileye başvurur. Bacağının sakatlandığını söyler ve Keloğlan'ın kendisine yardım etmesini sağlar. Çizgiye yakın bir yerde Keloğlanı iteleyerek çizgiyi geçer. Buna rağmen yarışma jürisi yardımlaşmadan dolayı Keloğlanı yarışmanın galibi ilan eder (Keloğlan, 2019).

Çizgi Filmin Adı	Rafadan Tayfa
Yayın Tarihi	2014
Bölüm Sayısı	76
Yayın Saati	Gündüz
Yayın Süresi	15.23 (bölüme göre değişmekte)
Yayıncı	İsmail Fidan
Bölüm Adı	Rafadan Rafadana Karşı

Rafadan tayfaya çok benzeyen üç kişi ile olan macerada asıl Rafadan Tayfa basketbol oynarken Mert'in kardeşinin iki grupla basketbol maçını konu almaktadır. Her iki grupta basketbol şut atma, pas verme ve top sürmeyi uygulamalı olarak nizami bir şekilde yapmaktadırlar. Aralarında yaşanan her şeye rağmen maç sonunda karşılıklı fair play ile oyun sonlandırılır (Rafadan Tayfa, 2019).

Çizgi Filmin Adı	Pepe
Yayın Tarihi	2008
Bölüm Sayısı	60
Yayın Saati	Gündüz
Yayın Süresi	11.25 (Bölüme gör değişmektedir)
Yayıncı	Ayşe Şule BİLGİÇ
Bölüm Adı	Yaşasın Spor Yapmak

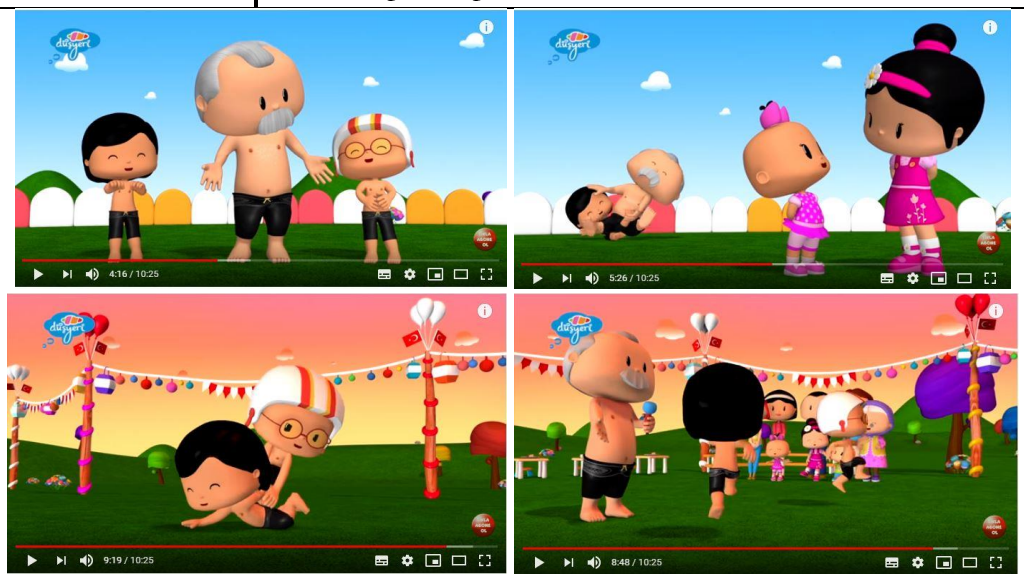

Pepee ve Bibii'nin tanışmaları büyük bir şölen ile kutlanıyor! Pepee ilk defa güreş ile tanışacak. Pepee'nin dedesi, Pepee ve Bibii'ye güreş öğretecek. Pepee ve Bibii güreşi sevecek mi? Pepee ve Bibii'yi neler bekliyor (Pepee, 2019).

Çizgi Filmin Adı	Pırılın Okul Maceraları
Yayın Tarihi	2019
Bölüm Sayısı	19
Yayın Saati	15.00
Yayın Süresi	15 dk.
Yayıncı	TRT
Bölüm Adı	Sıranı Bul
Pırıl'ın Okul Maceralarında spor öğesiyle ilgili bir diyalog bulunamamıştır. Fakat en ilgili bölüm ol Sıranı Bul bölümünde oyun bahçesinde geçen diyalogda kahramanlar oyun bahçesinde oynarken sıraya girmeleri konusunda diyaloglarda bulunurlar. Spor konusunda bilginin olmadığı bu filmde sadece diyaloglar içerisinde geçen birkaç spor ögesi geçmektedir.	
Çizgi Filmin Adı	Su Elçileri
Yayın Tarihi	2019
Bölüm Sayısı	12
Yayın Saati	08.00
Yayın Süresi	10 dk.
Yayıncı	Neher Prodüksiyon
Bölüm Adı	
TRT Çocuk kanalında yayınlanan Su elçileri çizgi filminde ana tema doğa ve çevre olduğu için spor temasına karşılaşılmamıştır. Filmde geçen ögelerde eğitim dili yalın ve sade bir şekilde anlatılmıştır.	

Çizgi Filmin Adı	Kardeşim Ozi
Yayın Tarihi	2019
Bölüm Sayısı	20
Yayın Saati	17.15
Yayın Süresi	10 dk.
Yayıncı	Özgür Fındık
Bölüm Adı	Ozi Büyük Yüzücüler

Yüzme sporu down sendromlu hastalar için önemli olduğundan, Ailesi Ozan'ı yüzmeye götürür. Önceleri sudan korkan Ozan, arkadaşı Duru'nun sayesinde yüzmeyi öğrenir. Ve yüzmenin her şeye iyi geleceğini şarkıyla anlatır. Verilen mesaj izleyicilerde Down Sendromlu bir sporcu yapabiliyorsa bizde yapabiliriz şeklinde karşılık bulabilir. Ayrıca öğretmenin motivasyonu ve kardeşinin motivasyonuyla sıkıcı gelen yüzmenin bir anda gösteri temasına dönüşmesi de filmin kahramanı Ozan'ın sporu yapmasına katkı sağladığını görmekteyiz.

Çizgi Filmin Adı	Maysa ve Bulut
Yayın Tarihi	2019
Bölüm Sayısı	63
Yayın Saati	15.30
Yayın Süresi	25 dk.
Yayıncı	Osman Çubukçu, Mustafa Yavuz Gül
Bölüm Adı	
Maysa ve Bulut çizgi filminde herhangi bir spor ögesine rastlanmamıştır. Fakat bazı bölümlerde geleneksel sporların ve oba şenliklerinde geleneksel oyunlardan bahsedilmiştir.	

Çizgi Filmin Adı	Nasrettin Hoca Zaman Yolcusu
Yayın Tarihi	2019
Bölüm Sayısı	14
Yayın Saati	16.20
Yayın Süresi	15 dk.
Yayıncı	TRT Çocuk
Bölüm Adı	
Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu çizgi filminde spor ögesi bulunmamaktadır. Daha çok yaşam şartları ve çevre ile ilgili konulara eğlenceli bir şekilde değinmektedir.	

Sonuç ve Tartışma

Spor öğesinin geçtiği ve en çok izlenen 5 çizgi dizide geçen diyaloglar ve spor olgusuna yaklaşımları, verilen mesajın netliği ve hangi spor dalını daha net anlattığı konusunda bir inceleme yapılmıştır. Her çizgi film kendi içerisinde verilen mesajlara göre değerlendirilmiştir.

İlk olarak incelediğimiz çizgi film olan Niloya çizgi dizisinde ana karakter olan Niloya karakteri yeni açılan basketbol sahasına çizgi filmin 35. Saniyesinde gelerek futbol topuyla basketbol oynamak isterler. Niloya ve abisinin arasında geçen diyalogda;
N: Abi bak ne güzel
A: Basketbol potası yeni yaptılar.
N: Ben basketbol oynamayı çok severim.
A: Sen basketbol oynamayı biliyor musun?
N: (Futbol topuyla basket atmak ister başaramaz.)
A: Bu futbol topu Basketbol topu değil ki onunla basket atamazsın.
N: Ama bizim basketbol topumuz yok ki.
A: Mete'nin var.
N: Hadi gel onunla oynayalım der diyalog devam eder.

Verilen mesajlara bakıldığı zaman çizgi filmin diyalogu çocukların dil seviyesine uygun mesajları içermektedir. Çünkü oyuna uygun bir topun kullanılması gerektiğini ve bunun içinde karşılıklı anlaşarak birbirleriyle yardımlaşmak zorunda oldukları mesajı genel anlamda verilmiş. Bununla beraber spor öğesi diğer bölümlerde de çokça yer alırsa spor ile ilgili mesajlar daha çok yer alacağından karakterden etkilenerek spor olgusunu benimsemeleri kaçınılmaz olacaktır.

İkinci çizgi dizimizde ise kahramanlarımız Limon ile Zeytin bir basketbol maçında antrenörlerine taktik vererek bir açıklamayla başlamakta ve verdikleri taktik işe yaradığı için maçı kazanmışlardır. Burada kazanma duygusu çocuklara güzel bir mesaj olarak verilmiştir. Ve hemen arkasından bir araba yarışından sahne yer almaktadır. Katılımcılar yeni ve kendi geliştirdikleri araçlarla yarışmayı sonlandırırlar. Çevre şartlarının yarışa etki ettiği mesajı güzel bir dil ile verilmiştir. Üçüncü sahnede Zeytin karakteri bir futbol maçında totem yapmak ister fakat yaptığı şeylerin maçı kaybetmesine sebep olmasından dolayı bundan sonra bir daha yapmayacağı mesajı verilmiştir. Bir sonraki sahnede kahramanın babası gibi sporcu olmak istemesi ve bir spor dalında başarı almak istemesi eğlenceli bir dille yansıtılmış ve bir arayış içerisine girmesine sebep olmuştur. Sırasıyla önce Futbol, Tenis, Golf, Sırıkla Atlama spor dallarını dener ve başaramaz. Fakat kahramanın spor dallarını denerken bu spor dalları hakkındaki yorumları izleyenlerde etki düzeyi olarak çok önemli mesajları içermektedir. Örneğin kullanılan cümleler "golf dünyanın en zevkli spor dalıdır" gibidir.
Verilen mesajlar ve yapılan spor dalları çocukların ilgilerini çok fazla öğeyle destekleyerek çekmekte ve bu anlamda çocukların spor dalını tanımaları için daha çok mesajlar içermesi daha farklı etki düzeyi yaratmış olacaktır. Ayrıca araştırılan çizgi dizler içerisinde en çok spor içerikli bölüme sahip olması da Limon ile Zeytin'i ayrı bir yere koymaktadır.

Üçüncü çizgi filmimiz Keloğlan ve Masalları çizgi filmi daha çok spor dalından ziyade halk oyunları ve parkurlarla ilgilidir. Fakat bütün bölümler dikkate alındığı zaman ve hikayenin geçtiği tarihi zamanlara göre sporu daha çok halk kültürü olarak yansıtmaktadır. Ayrıca ata sporumuz olan güreşe yer vermesi bu şekilde bir farklılık yarabilirdi. Bunun yanı sıra okçuluk, yüzme ve atletizm spor branşlarına da yer erilmiş olsaydı bu çizgi film etki düzeyi bakımından da çocuklar üzerinde kalıcı mesajlara sahip olabilirdi. Bunun yanı sıra çizgi dizide kullanılan sade, yalın bir dil kullanımı etki düzeyi olarak ta filmi güzel kılmıştır. Bütün yarışmalarda fair play ruhunun ön plana çıkarılması mesajları etkili kılmıştır.

Bir sonraki Çizgi filmimiz olan Rafadan Tayfa' da ise basketbol oynayan arkadaşların bir birleriyle olan maçlarından kesitler ön plana çıkmaktadır. Basketbol şut atma ve pas çeşitleri güzel ve etkileyici olarak sunulmuştur. Özellikle potaya atılan şutlarda karakterlerin duruş şekilleri izleyenlere basit ön öğrenme saplayabilir. Ve çizgi filmin finalinde karşı takımların bir birleriyle fair play ruhuyla tokalaşarak ayrılmaları izleyici kitlesi olan çocuklarda bu konuda örnek davranış olarak algılanmalarına neden olacağı düşünülmektedir.

Son çizgi filmimiz olan Pepee çizgi dizisinde ise Güreş teması güzel bir şekilde işlenmiştir. Özellikle karakucak güreşin vurgulandığı bu bölümde cazgır kavramı, basit güreş teknikleri ve tabirlerinin olması izleyenlere mesajlar sade ve net şekilde verildiği düşünülmektedir. Dede karakteri hem hakemlik yapması ve cazgır manilerini de okuması çizgi filme farklı bir ritimsel olgu katmıştır.

Araştırma yapılan bütün çizgi filmlerde mesajlar özellikle çocuklara yönelik çok net ve yalın şekilde yapılmış olması izleyenlerin bu kahramanların hareketlerini taklit ederken farkında olmadan o spor dalına ilgi duymalarını sağlayabilir. Yada göz ve bilinç aşinalığı sağlayabilir.

Tartışma

Bir çocuğun bütün yaşamı dikkate alındığı zaman en yoğun ve büyük gelişimi okul öncesi dönemde yaşamaktadır. Bu dönem kişilikten tutunda bütün bilişsel evrelerinin temeli olan yıllardır. Bir çocuğun çevreye güven olgusu, yetişkinlere bakış açısı, sosyal hayat tarzı vb. bütün niteliklerinin temeli olan bu yıllarda gelişmektedir. Yaşamın kritik noktalarının tamamına yakınının şekillendiği kritik bir dönemdir. Bu anlamda ebeveynlerin gösterdikleri yetiştirme tutumları büyük oranda çocuğun geleceğinin şekillenmesinde de büyük rol alacaktır. Bir çocuk çevresinde etkilendiği bütün uyaranlardan olumlu ya da olumsuz etkilendiği göz önüne alınacak olursa gerek ebeveynleri gerekse dış çevre uyaranları ve davranış şekilleri, izlediği programlar, söylenen sözler ve şarkılardan büyük oranda izli ve kalıcı davranışlara dönüşeceğinden çocuklarda iki unsura dikkat etmemizi gerektirmektedir. Birinci nitelik çocuğun karakter ve öz benliğinin oluşması ve bunu içerisinde yaşadığı toplumda davranış olarak sergilemesi ikincisi ise gelecekte hem insanlara karşı tutumlarında hem de çevresini algılama şekillerinde kendine yer bulacaktır. Modern zamanımızın en büyük silahlarından biri olan medya ve görsel temalar çocukların geleceklerini büyük oranda etkilemektedir ki bu hem çocuk için hem de ebeveynler için olumlu yada olumsuz aktarımlara neden olmaktadır. Yapılan araştırmalarda bir çocuğun direk yada dolaylı olarak ekran başında 4 saat veya daha fazla zaman harcadıklarını göstermektedir. Birden çok davranış özelliklerinin medya aracılığıyla nasıl etkilendiğini araştıran araştırmacılar bu mecralarını izleyenlerde izleme süreleri artıkça davranışların ortaya çıkmasının da arttığını belirtmişlerdir. Bu durumlarda TV ve diğer medya kanallarının çocukları etkilemede ve geleceği şekillendirmede çok önemli olduğunu göstermektedir (Oruç, Tecim, & Özyürek, 2011).

Oruç ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada okul öncesi dönem çocuklarının diğer yaş gruplarındaki çocuklara göre güçlü bir öğrenme isteğine sahip olduğu, çevresinde yaşanan her olayı ve her şeyi merak ettiklerini, karakterinin temellendiği bu yıllarda kendisini birçok yönden var ettiğini belirtmişlerdir. Çalışmalarında sonuç olarak çocukların çizgi film izlemeleri ve izledikleri çizgi filmlerdeki kahramanları model almalarının, ilgili literatüre kıyasla olumsuz özelliklerden ziyade olumlu yönde gerçekleştiği görmüşlerdir. (Oruç, Tecim, & Özyürek, 2011). Özen ve Kartelli ise yaptıkları çalışmada çocukların televizyonda yayınlanan şiddet öğeli çizgi filmler yoluyla çocukların etkilendiği söylemişlerdir. Televizyonlarda yayınlanan çocuk programlarının birçoğunun yabancı menşeili

olduğunu belirten Özen ve Kartelli yerli yapımların azlığının ise bir gelecek endişesi olarak belirlemişlerdir. Yerli dizilerin sayılarının çoğalması gerektiğini belirten araştırmacılar başka bir kültürde şiddet sayılmayan olguların rahatlıkla kültürel aktarıma etki edeceğini belirtmişlerdir. Nitelikli yerli çizgi filmlerin artırılması gerektiğini savunan araştırmacılar böylelikle eğitici çizgi filmlerin sayısının artacağından ve okul öncesi çocukların gelişimlerinde şiddetten etkilenme seviyesi azaltılmış olacağından bahsetmektedirler (Özen & Kartelli, 2017).

Zennure'nin yaptığı çalışmada ise yapısalcı yaklaşıma dayalı 5E modeline göre hazırlanan çizgi filmler ve bu şekilde planlanarak hazırlanan öğretim uygulama malzemelerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinde akademik başarının arttığı bu ders malzemelerinin olumlu katkılar sağladığı tespit edilmiştir. 5 E modeline göre hazırlanan öğretim planlaması çalışmasında "Fen ve teknoloji dersinde" anlaşılması ve resmedilmesi zor olan ders bölüm ve konuları çizgi animasyonlarla daha rahat öğrenildiğini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrenciler anlamakta zorlandıkları başka ünite konularının da çizgi filmler olarak hazırlanmasının daha işe yarayacağını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra "Fen Ve Teknoloji Dersi" için tasarlanmış "kuvveti keşfedelim konusu" araştırmasının sonuçlarına göre diğer derslerin öğretilmesinde de çizgi filmlerin etkili olacağını belirtmişlerdir (Zennure, 2013).

Özer değerler eğitimi üzerine yaptığı araştırmada, Çizgi filmler var olan eğitim değerleri öğretmede değerler bir bütün olarak ele alınmalı ve çocuklara tekrar tekrar izlettirilebilmeli olduğunu belirtmiştir. Çocukların çizgi film üzerine konuşması sağlanabilir ve çocukların ilgili konuda düşünmeleri sağlanabileceğini belirterek, özellikle değerler eğitiminin aktarılmasında çizgi filmlerin çok etkili olduğunu belirtmiştir. (Özer, 2015).

Alıcı yaptığı araştırmada ise Animasyon filmleri izleyen izleyiciler için bu filmlerde tüketim bir haz kaynağı olarak değerlendirmiştir. Karakterler çizgi filmlerde satın alınan ürün için gözlerini parlatması ve mutlu olması ürünün satışını artırması ve ihtiyacı olmasa da o ürüne bir yönelimin olduğunu belirtmiştir. Araştırmasını yaptığı çizgi filmlerde ki karakterlerin davranışlarını tanımlarken ürünü alan karakterin, çevresi tarafından hayranlıkla izlendiğini bununda izleyenlerde aynı haz ve hisleri tetiklediğini belirtmiştir. Çizgi filmlere göre yeni olmayan ve karakterlerin elinde mevcut olan ürünlerin modası geçmiş olduğunu belirtmeleri mevcut ürünü negatif algılamaya yönelttiğini belirtmiştir. Buda tüketim alışkanlığını direk etkilediğini söylemiştir. Araştırmacıya göre çizgi film ve animasyonlar onu izleyen çocukların algı düzeylerinde hem pozitif hem de negatif algı oluşturabileceğini belirten araştırmacı ve belli ürünleri tercih etmelerinde bu çizgi filmlerin çok belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır (Alıcı, 2014).

İnce'nin yaptığı çalışmada çizgi filmlere olan ilgi ve bu ilgiden dolayı seyircisinde geniş bir etki bıraktığını söylemiştir. Çizgi filmleri hem film olarak hem de eğitim-öğretim materyali olarak kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü çizenlerin hayal dünyası ile izleyenlerin hayal dünyasının zenginliğini paralel olarak ilerlettiğini ve izleyenlere yeni bir anlatım gücü geliştirdiğini belirtmiştir (İnce, 1991).

Çelenk yaptığı çalışmada özellikle ilköğretim çağındaki çocukların çizgi filmlerden etkilendiğini, Bu etkilenme sürecinde öğrenme davranışını; bir şeyler öğrenme, satın alma davranışlarında bulunma ve şiddete yönelme şeklinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca çocuklar çizgi filmlerde nitelikli birçok bilgiyi de gizil olarak öğrendiklerini vurgulayan Çelenk izleyicilerin çizgi film kahramanlarını hareketlerini kopyaladıkları ve onlar gibi davranış sergilediklerini vurgulamıştır. (Çelenk, 1995)

Yaşar'ın yaptığı araştırmasının sonuçlarına göre çizgi filmleri sadece Sosyal Öğrenme Kuramı açısından yorumlanmaması gerektiğini aynı zamanda diğer bilişsel öğrenme yapılarının da ön plana çıktığını vurgulamıştır. Ayrıca erkek çocukları şiddet sahnelerinden etkilendiğini ve oyunlarında şiddet davranışları sergilediklerini söylemektedir. Saldırgan içerikli çizgi filmlerdeki sahnelenen karakterler ve bölümler çocuklar tarafından birebir canlandırıldığı ve oynadıkları oyunlarına yansıtıldığını belirtmiştir (Yaşar, 2011).
Özakar ve Koçak'ın yaptığı araştırma da üç yaşından sonra izledikleri filmlerden etkilendiklerini özellikle gün boyunca izlemeden kaynaklı çocuklar üzerinde saldırgan davranışlar sergilediklerini ya da kahramanların hareketlerini taklit ettiklerini belirtmiştir (Özakar & Koçak, 2012).

Kozan'ın yaptığı araştırmada, farklı disiplinlerde yeni bir görsel anlatım şekli ve dili geliştiren 3D animasyon programlar, özellikle bu alanda ilgilenen kullanıcıların tercihlerinde de farklılıklara neden olduğunu belirtmiştir. Resim çizerlerin iki boyutta gördükleri çizimlerini 360 derece 3 boyutlu olarak görmelerine sebep olmuş. Heykel traşlar gibi eserlerini üç boyutlu olarak görmelerine neden olduğu için başka bir boyutta sanatlarını icra ettiklerini belirtmiştir. Bunun da sanatta yeni bir algılama ve sunu fırsatı getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca bu teknolojinin gelişmesinin bir çok alanda kullanılabileceğinin ve izleyenlerin merak duygusunda haz ve doyum duygusunun farklılaşacağından dolayı bir ürün yada olgunun sunulmasında daha etkili bir sunum yapacağını belirtmiştir (Kozan, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma çalışmasında TRT çocuk kanalında yayınlanan 5 çizgi film içerisinde geçen spor öğesi ve spor branşlarına ait yönlendirme diyalogları incelenmiştir. Çizgi filmlerin hitap ettiği yaş aralığı dikkate alınırsa çizgi filmler spor dallarının sevdirilmesinde ve çocukların geleceklerinde yer edinmesinde çizgi filmler büyük önem arz etmektedir. Özellikle seçici kurullar tarafından sıkı denetlenen çizgi filmlerde kullanılan dil büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda TRT Çocuk kanalı çocuklara bu konuda diğer kanallardan daha fazla önem verdiği düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda bir çok çocuk kanalında kullanılan çizgi film de şiddet öğesi istenmedik davranışları tetiklediği göz önüne alınırsa TRT Çocuk kanalı bu konuda daha seçici bir özellik taşımaktadır.

Özellikle yayınlanan çizgi film öğeleri çocukların gelişim özelliklerine ve algılarına yönelik olması çocukların dil gelişimlerini de beraber geliştirmektedir. Yapılan araştırmadan sonra varsayılan çıkarımlar ve önerileri aşağıda belirtilmiştir.

1- Çocuğun bütün gelişim zamanları dikkate alındığı zaman en yoğun ve büyük gelişim dönemi okul öncesi dönem olduğu kabul edilmektedir. Bu dönem de çocuklarda hem benlik gelişimi hem zihinsel gelişimi hem de sosyal davranışları sergileme açısından kritik bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden ebeveynler çocuklarına izlettikleri filmlere dikkat etmeli ve oldukça seçici olmalıdırlar.

2- Günümüz çağının insanı maruz kaldığı bir çok etken göz önüne alınacak olursa etkileşimde olduğu bir çok etkenden oldukça üst düzeyde etkilenmekte ve bu etkiler bazen olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Bu etkenlerin başında TV'ler ön plana çıkmaktadır. Küresel anlamda bir çok toplumun yok olma derecesine kadar etkilendiği medya sayesinde çocuklar hiçbir deneyime sahip

olmadan bir şeyler öğrendiği ve öğrenmelerini hayatlarında kullanamadıklarını görmekteyiz. Sanal bir gelişim söz konusu ortaya çıkmakta ve durum gelecekte çocukların yapmadıkları ve ya deneyimlemedikleri konularda bilgi sahibi olurken bu olayların gerçekmiş gibi yaşadıklarını ve sosyalleşemeden bireyselliğin ön plana çıktığı bir zaman doğru gidildiğini göstermektedir. Fakat bu etki mekanizması olan etkenlerin kontrol altına alınması ile istenmeyen davranışların ortaya çıkması engellenmiş olacaktır.

3- Medya aracılığı ile öğrenilen bilgiler sosyal hayatta kullanılmasının teşvik edilmesi ve çocukların öğrendiği bilgileri bir çok kez arkadaş ortamlarında sosyalleşme aracı olarak kullanmaları sağlanmalıdır.

4- Medyada izlediği kahramanlarla özdeşim kuran çocuklar bunu normal yaşantıda devam ettirmektedirler. Bu yüzden modelleme yapan ve bu alanda çalışma yapan TV yapımcılarına çok iş düşmektedir. Ve bu ülkenin milli bir politikası olarak ele alınmalıdır. Çünkü çocuklar sosyal hayatta kahramanın davranışlarını taklit ederek büyümelerini sürdürmektedirler. Kullanılacak dil bir çok eğitim uzmanı tarafından da denetlenebilmeli ve olumsuz davranışa neden olacak unsurlar çocuklara yansıtılmamalıdır.

5- Çizgi filmlerde kahramanların oynadıkları roller, çocukların gerçekte yaşadıkları hayatta birbirinden farklı hayat deneyimleri yaşamaları ve çocuğun hayal dünyasının gerçek yaşamla ilişki kurarak çocukların zihinsel gelişimine büyük katkılar sunmaktadırlar. Araştırması yapılan çizgi filmlerde ki karakterlerin ortak özellikleri olan dürüst yarışma ve birbirine akran eğitimi ile öğretme temaları çocukların gelişimlerine olumlu katkılar sunacaktır.

6- Gelecekte kahramanları gerçek yaşamda var olan bu ülkenin milli değerleri üzerine filimler çektirilmesi doğru yaşam deneyimleri sunulmasını kolaylaştırıcı bir etki sağlayacaktır.

7- Ülkemizde spor branşlarında ödüller alan sporcuların da içerisinde yer alan kahramanlarla çizgi filmler çekilirse okul öncesi dönemlerde ki çocukların hayalleri ile birebir ortak örtüşme gerçekleştirilmiş olacaktır. Örneğin Pepee çizgi filminde Hamza Yerlikaya'nın oynadığı bir bölüm yada Rıza Kayaalp, Naim Süleymanoğlu gibi örneklerle daha etkili örnek aktarımları ortaya çıkacaktır.

8- Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve TRT Genel Müdürlüğü ve TÜBİTAK aracılığıyla ülkemizin okul öncesi dönemine ait bir eğitim politikası geliştirilebilir. Hem antrenörlerin hem öğretmenlerin hem ebeveynlerin hem bilim adamlarının hem de politikacıların içerisinde yer alacağı bir sistem geliştirilerek Ülkemiz geleceği olan bu çocukların yetiştirilmesinde başarılı sonuçlar alabiliriz.

9- Ülke milli eğitim politikasının oluşturulmasında dijital iletişim araçlarından faydalanarak yeni bir eğitim ufuk programı oluşturulabilir. Buda teknolojinin kullanılmasında negatif etkileri daha kontrol edilebilir ve engellenebilir hale getirecektir.

10- Görsel medya aracılığıyla çizgi filmler spor branşlarının ön öğrenme esaslarına göre düzenlenerek çocukların gelecekte bir spor branşına başlamadan önce öğrenme şemaları oluşturmalarında kolaylaştırıcı etkilerinden yararlanabiliriz. Bu da ülkemiz sporu açısından sporcu kaynağı oluşturma ve eğitim programlarında daha kısa zamanlara neden olabilir.

Kaynakça

Çelenk, E. (1995). Televizyonda Gösterilen Çizgi Filmlerin İlkokul Çağı Çocukları Üzerindeki Etkileri. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 105-106.

Özakar, S., & Koçak, C. (2012). Kitle İletişim Araçlarından Televizyonun 3-6 Yaş Grubundaki Çocukların Davranışları Üzerine Etkisi. New/Yeni Symposium Journal, Cilt 50(1).

Özen, Ö., & Kartelli, F. (2017). Türkiye'de Yayın Yapan Çocuk Kanallarında Yayınlanan Çizgi Filmlerdeki Şiddet Olgusunun Analizi. Marmara İletişim Dergisi(27), 87.

Özer, Ö. (2015). İki bin Sonrası Sinemalarda Gösterilen Çizgi Filmlerin Okul Öncesinde Kazandırılması Gereken Değerler Açısından İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı.

Akkaya, A. (2011). Güncel Animasyon Teknolojilerinin Film Jeneriklerine Etkisi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 50.

Alıcı, B. (2014). Animasyon Filmlerin Çocukların Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi: Robotlar, Barbie Moda Masalı, Cedric ve Winx Club Animasyon Filmleri İncelemesi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı.

Alkan, C. (1977). Eğitim Teknolojisi: Kuramlar-Yöntemler. Ankara: Anı Yayınclık.

Aydın, H. (1998). …Ve Sinema 7, "Kamerasız Senaryosuz Sinema ve Norman McLaren". İstanbul: Hill Yayınevi.

Ayla, O. (1999). Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Corrigan, J. T. (2007). Film Eleştirisi Elkitabı. (A. Gürata, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

Elvin, F. (1995). Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması. (N. GÜngör, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları .

Emir, Ö. M. (2011). Çocuk Programlarının 60-72 Aylık Çocuk Davranışlarına Etkileri . Yüksek Lisans Tezi, s. 17.

Esen, S. (1984). TV Haberciliği ve TV Yapım Tekniği. Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, Eğitim Uygulama Müdürlüğü.

Güngör, N. (1995). Çocuk ve Çocuğun Toplumsallaşması. (F. ELKİN, Dü., & N. GÜNGÖR, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.

İnce, M. (1991). Çizgi Filmlerin 6-18 yaş Grubu Bireylerin Yaşantılarında Yeri ve Önemi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 90.

Kırışoğlu, O. T. (2005). Sanatta Eğitim. Ankara: Pagem A Yayıncılık.

Keloğlan. (2019). You Tube: https://www.youtube.com/watch?v=Ek1BP45hqjg adresinden alındı

Kozan, E. (2015). Üç Boyutlu (3d) Dijital Animasyon Teknolojisinin TV Yayıncılığında Kullanımı: "Sizinkiler-Çatlak Yumurtalar" Ve "Can" Çizgi Film Örnekleri. Yüksek Lisans Tezi, 24.

Kundak. (2019). Kundak: https://www.kundak.org/cizgi-filmler/pepee-kimdir-pepee-kim-seslendiriyor.html adresinden alındı

Limon İle Zeytin. (2019). https://www.youtube.com/watch?v=sUZLDDm9SBA adresinden alındı

Limon İle Zeytin. (2019). https://www.youtube.com/watch?v=UQozho22Km8 adresinden alındı

Limon ile Zeytin Aile. (2019). Sizinkiler: http://www.sizinkiler.com/aile adresinden alındı

MacBride, S. (1981). Many Voices One World. London: Sage Publ s. 160). London: Sage Publ.

McKee, R. (2011). Öykü Senaryo Yazımının Özü, Yapısı, Tarzı ve İlkeleri. (N. Yılmaz, Çev.) istanbul.

MEB. (2006). Okul Öncesi Eğitim Programı Kitapçığı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Niloya. (2019). Niloya: http://www.niloya.com/Karakterler.aspx adresinden alındı

Oruç, C., Tecim, E., & Özyürek, H. (2011). 2011 Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik Ve Çizgi Filmler. EKEV AKADEMİ DERGİSİ, 15(48), 293.

Pembecioğlu, N. (2007). İletişim ve Çocuk. Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Pepee. (2019). https://www.youtube.com/watch?v=4pZfrcwQqlc adresinden alındı

Peri, C. (1997). Okul Öncesinde İzlenen Televizyon Programları ve Bu Programların Eğitimsel Değeri. Maramara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış YÜksek Lisans Tezi, s. 13-14.

Rafadan Tayfa. (2019). https://www.youtube.com/watch?v=s97iHdJKId8 adresinden alındı

Sillars, S. (1988). Success in Communication Success Studybooks. John Murray Academic.

Singleton, S. R. (2004). Amerikan Film Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Es Yayınları.

Sormaz, F. (2010). Çocukluk, Oyun Ve Oyuncak: Sosyo-Kültürel Bir Analiz. Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Aralık, s. 152.

Stephenson, R. (1973). The Animated Film. New York: The Tantivy Press.

Türk Dil Kurumu, T. (2019, 7 27). sözlük. http://sozluk.gov.tr adresinden alındı

Taylor, A. (2010). Design Essentials for the Motion Media Artist: A Practical Guide to Principles & Techniques. Burlington: Focal Press.

TRT Çocuk . (2019). TRT Çocuk Kanalı: http://www.rafadantayfa.com/bolumlerimiz/ adresinden alındı

TRT Çocuk . (2019). TRT Çocuk: https://www.trtcocuk.net.tr/kardesimozi adresinden alındı

TRT Çocuk. (2019). Pırılın Okul Maceraları Kaçmaz: https://www.trtcocuk.net.tr/videolar/piril-in-okul-maceralari-kacmaz adresinden alındı

TRT Çocuk. (2019). Su Elçileri Macera: https://www.trtcocuk.net.tr/suelcileri adresinden alındı

TRT Çocuk. (2019). Maysa ve Bulut Bölümler: https://www.trt.tv/cocuk/maysa-ve-bulut adresinden alındı

wikiwand. (2019). Keloğlan Masalları: https://www.wikiwand.com/tr/Kelo%C4%9Flan_Masallar%C4%B1_(dizi) adresinden alındı

Yörükoğlu, A. (2010). Çocuk Ruh Sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınları.

Yaşar, M. (2011). Çizgi Filmlerdeki Saldırgan İçerikli Görüntülerin, Çocukların Serbest Oyunları Sırasındaki Saldırganlık Düzeylerine Etkisi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 20(2), 279-298.

Zennure, A. (2013). Çizgi Filmlerin Fen Öğretimine Etkisi: Kuvveti Keşfedelim Örneği. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 74-75.

Hemşirelerin Yalın Yönetime İlişkin Algı Düzeyi ile Örgütsel Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki

Zülfiye Bıkmaz[1]

Giriş

Graban (2016) yalını, "sürekli gelişim ve çalışanların katılımı ile müşteri ihtiyaçlarını vurgulayan, kaliteyi arttıran ve zaman gecikmelerini ve maliyetlerini azaltan Toyota Üretim Sistemine dayanan bir kalite ve süreç iyileştirme metodolojisi ve yönetim sistemi" olarak tanımlamıştır. Yalının asıl amacı çalışanların ve liderlerin gelişimi yoluyla kuruluşun stratejik hedefleri doğrultusunda her gün her süreci sürekli iyileştirmektir (Liker, 2004; Dobrowski ve Mielke, 2013).

Yalın düşünce, üretim süreçlerindeki israfın tanımlanmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlayan ve esas olarak toplam kaliteye odaklanan sistematik bir yaklaşımdır (Graban, 2016). Müşteri açısından değer yaratan hizmeti teslim eden yalın yönetim, müşteri için israf olmaksızın verimli bir süreç vasıtasıyla değerin maksimize edilmesidir. Sağlık hizmetlerinde bu yapı, hastaların ihtiyaçlarına ve tercihlerine saygı duyan ve karşılayan hizmetler sunmak anlamına gelmektedir (Toussaint ve Berry, 2013). Yalın ayrıca herhangi bir israfla birlikte değer üretmeyen faaliyetlerin ortadan kaldırılmasıdır (bakım için uzun süre beklemelerin yaşanması, tekrarlanan eylemler, tedaviyle ilgili çelişkili tavsiyeler). Bu tür israflar, bakım ve tedavi işlemlerinin kesintisiz, bozulmalar, geri dönüşler veya gecikmeler olmadan gerçekleşmesine izin vermez. Bu sorunların ortadan kalkması ile birlikte eylemlerin etkinliği ve hizmet kalitesinde aynı anda bir artış gerçekleşir (Toussaint ve Berry, 2013).

Sağlık hizmetlerinde, hasta değerlerinin sağlığını tam anlamıyla iyileştirmeyi amaçlayan, ihtiyaçlarına göre daha iyi, daha güvenli, daha hızlı, nitelikli ve kararlı bir bakım içerir (Pestana, Santos, Erdmann, et al. 2013; Holden, 2011). Sağlık hizmetlerinin hastane ortamlarına verilmeye başlanmasından itibaren sürekli olarak kalitenin arttırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Yalın düşünce, süreçlerin sürekli iyileştirilmesi ile birlikte bu kaliteli hizmetin kapsamı için referans olarak ortaya çıkan bir yönetim modelidir (Magalhães, Erdmann, Silva & Santos, 2016).

Sağlıkta kalite değerlendirmelerinde yaygın olarak kullanılan bir model olan Donabedian'nın (1969) modeli, (Fieldman ve ark, 2013) ve yalın düşüncenin yanı sıra sürekli kalite iyileştirmeleri için yapılan araştırmalarla doğrudan bağlantılıdır (Magalhães et al, 2016). Bu modelin üç kavramsal değerlendirme değişkeni; yapı, süreç ve sonuç'tur. Yapı, bakımın gerçekleştiği fiziksel ve örgütsel ortamlarla ilgilidir. Yapıya ilişkin nitelikler arasında: maddi kaynaklar (tesisler, donanım ve finansal), insan kaynakları (sağlık çalışanlarının sayısı ve nitelikleri) ve organizasyon yapısı (fiziksel yapı, sağlık personelinin organizasyonu) yer almaktadır (Donabedian 1969; Rowan, Rukholm, Bourque-Bearskin et al. 2013). *Süreç* ,bakım sunumu sırasında profesyoneller ve hastalar arasında gerçekleşen faaliyetler kümesidir ve hem bakımın teknik bileşenlerini (prosedürler, tanı ve terapötik müdahaleler) hem de kişilerarası ilişkileri içerir (Donabedian 1969; Rowan et al. 2013). *Sonuç,* bakımın hastanın sağlık durumu üzerindeki etkilerini ifade eder ve ayrıca sırasıyla bakım alma ve sağlamada müşteri ve personel memnuniyetini içerir (Donabedian 1969; Rowan et al. 2013).

[1] Zülfiye Bıkmaz, Dr. Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, zbkmaz@gmail.com

Bakımın ortamının fiziki yapısı ile ilgili çalışmalar arasında; kemoterapi (van Lent, Goedloed & van Harte, 2009), kardiyoloji (Ulhassan, Sandhal, & Westerlung et al. 2013), hastane eczane (Yamamoto, Abraham, & Malatestinic, 2010), acil servis (Piggott, Weldon, Strome & Chochinov, 2011; Mazzocato, Holden, Brommesl et al. 2012), yoğun bakım (Gutsche, Erickson, Ghadimi et al. 2014) ve cerrahi merkezler (Meredith, Grove, Walley et al. 2011; Cima, Brown, Hebl et al. 2011) dahil olmak üzere çeşitli birimlerde uygulanmıştır. Yalın yaklaşımı kullanarak bu ortamların yerleşim düzenini değiştirerek, multidisipliner ekip arasında iletişim kolaylığı sağlandığı ve hasta verimliliğinin arttırıldığı ve hasta bakım hizmetinin kolaylaştırıldığı belirtilmektedir (Magalhães, Erdmann, Silva & Santos, 2016).

Normatif teknik ve idari araçlarla ilgili olarak yalın düşünce kılavuzları standardize etmek, bürokrasiyi azaltmak ve sağlık bakımını kolaylaştırmak için bakım süreçlerini basitleştirmiştir. Yalından esinlenerek yapılan bu değişiklikler; iş yerinde belirsizlikleri azaltır, bakımın sürekli akışını sağlar ve ekip üyeleri faaliyetlerinin yürütülmesinde ve problem çözmede daha özerk olmasını sağlar (Yamamoto, Abraham, & Malatestinic, 2010; Grove, Meredith, Macintyre et al. 2010; Mazzocato, Holden, Brommesl et al. 2012; Chiarini, 2012; McConnell, Chang, Maddox et al. 2014).

Yalın yönetim ile maliyetlerin azaltılması ve stok yönetiminin sağlanması, daha az insan kaynağı ile daha fazla hizmet üretiminin sağlanması gibi çıktıları da mevcuttur. Bunun yanında Yalın yöntembilim, insanlar için takdir ve saygı, işyerinde mesleki eğitim ve talimatlarla, bakım sürecinde yer alan profesyonellerin gelişimini sağlayarak bakım kalitesini ve hasta güvenliğini optimize etmeyi sağlar (Mazzocato, Holden, Brommesl et al. 2012).

Yalın düşünce, süreç bazlı uygulamaları değerlendirildiğinde sağlık hizmetlerinde çalışan hemşirelerin ve diğer profesyonellerin, iyi klinik uygulamalar göz önünde bulundurularak, hastaların ihtiyaçlarını karşılamak için neye ihtiyaç duymaları gerektiğine daha iyi karar verebilecekleri varsaymaktadır. Kanada'da bir hastanenin acil servisinde yapılan bir çalışmada, akut koroner sendromlu hastalar için elektrokardiyogramın (EKG) tıbbi yorumu, tıbbi değerlendirme ve yalın ilkelerin kullanımı ile asetilsalisilik asit uygulamasının süresini azaltmak mümkün olmuştur (Piggott, Weldon, Strome & Chochinov, 2011).

Yalın ilkeleri kullanırken elde edilen sonuçlar açısından ana etkileri şunlardır: verimlilik artışı ve personel verimliliği; hasta bakımı için bekleme süresinde azalma; bakım uygulamalarındaki değişkenlikte azalma; düşük maliyetler; daha iyi katılım ve takım çalışması; hasta yatış süresinde azalma, sağlanan hizmet kalitesinin artması, hasta memnuniyetinin artması, hastane yatak doluluk oranlarında artma; bakıma daha fazla erişim, artan hasta ve çalışan güvenliği, hizmet hatalarında azalma, çalışan memnuniyeti, mortalite azalma, çalışanların mesai sürelerinde azalma ve erken taburculuktur (van Lent, Goedloed & van Harte, 2009; Ng, Vail, Thomas & Schmidt, 2010; Waring & Bishop, 2010; Yamamoto, Abraham, & Malatestinic, 2010; Yousri, Khan, Chakrabarti et al. 2011; Meredith, Grove, Walley et al. 2011; Chiarini, 2012; Vats, Goin, Villarreal et al. 2012; Burström, Nordberg, Örnung, et al. 2012). Yalının bakım ve hasta memnuniyeti ölçütlerini iyileştirmesi için sağlık profesyonelleri, hastane yöneticileri, ilgili paydaşlar ve ekibin yalın ilkelere ve kurum kültürüne bağlılık derecesine bağlı olacaktır. Yalın prensiplerin uygulanmasını kolaylaştırmak için sürekli bir öğrenme ortamı bulunması şarttır (Magalhães, Erdmann, Silva & Santos, 2016).

Kurumlarda yalın yönetimin uygulanabilmesi ve kalite süreçlerinin işletilebilmesi için hemşirelik eğitim müfredatı içerisine; örgütsel gelişim, yalın ilkeler, kalite iyileştirme, envanter yönetimi, danışmanlık süreci, değer zinciri yönetimi, kuyruk analizi, inovasyonun yayılması, çatışma yönetimi ve müzakere ve benzeri bazı disiplinlerin dahil edilmesi gerektiği belirtilmektedir (O'Neill, Jones, Bennett & Lewis, 2011).

Çalışmaları süresince, hemşirelerden birçok alanda yetkinlik göstermesi beklenilmektedir. Hasta kabul, tedavi ve taburculuk süreçleri bir dizi faaliyetin doğru, zamanında ve hızlı verilmesini gerektirmektedir. Matriks organizasyon yapısının getirdiği bazı örgütsel sorunları da barındıran hastanelerde hemşirelerin multidisipliner ekip çalışmasını yüksek bir iletişim kalitesi ile sürdürmesi beklenilmemededir. Tüm bu etkenler iş yapma süreçlerinde sürekli değişiklik ve hata yapma baskısı ile mücadele etmeyi gerektirmektedir. Mesleki stresin deneyimi açıkça çok yönlü bir süreçtir ve stres ile zorlanma arasındaki ilişkiler hem çevresel taleplerin hem de kişilik boyutunun özelliklerinden oluşan basit ve karmaşık yolların bir birleşimidir (Arsenault, Dolan & van Ameringen, 1991; Lambert, Lambert & Ito, 2004).

İş yerinden kaynaklı stresi daha iyi anlayabilmek için yapılan çalışmalar incelendiğinde, mesleki stres kaynakları arasında (1) hemşirelik görevlerini tamamlamak için yetersiz zaman ve kaynak nedeniyle iş yükü baskıları, (2) rol belirsizliği ve değişen sorumluluklarla başa çıkma nedeniyle oluşan baskılar, (3) hastalar ve akrabaları ile ilgili baskılar (özellikle hastalar öldüğünde), (4) Çelişkili iş ve ev talepleri nedeniyle baskılar ve (5) hemşirelerin planlama ve karar vermede yer almaması nedeniyle örgütsel baskılar (Harris, 1989; Pongruengphant & Tysen 2000; Dewe 1987) sayılabilir.

Stresle mücadele edebilmek, iş yükünü azaltmak ve her türlü israf ile mücadele edebilmek için yalın yönetim araçları kullanımı çalışan memnuniyetini arttıracaktır. Her şeyin daha azı ile en iyi değere ulaşmayı sağlayan yalın, sağlık hizmetlerindeki hata kaynaklarının belirlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik sundukları ile çalışanların algıladıkları örgütsel stres düzeyini de azaltacaktır.

Yöntem

Bu çalışma, hemşirelerin yalın yönetim anlayışına yönelik çalışma koşullarını değerlendirmeleri ve bu algının örgütsel stres düzeyi ile ilişkisinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın verileri Kasım-2017 tarihinde toplanılmış ve verilerin toplanıldığı hastane ve bağlı olduğu Kamu Hastane Birliği Genel Sekreterliği'nden kurum izni alınmıştır. Örneklemi, ilgili hastanede aktif olarak çalışan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 59 hemşire oluşturmuştur.

Veri toplama aracı; sosyo-demografik ve işe ilişkin özellikler, Gürer'in (2017) çalışmasında kullanmış olduğu yalın yönetime ilişkin anket formu ve genişletilmiş Likert tipi önermeler, Türkçe'ye uyarlaması Yıldırım ve ark. (2011) tarafından yapılan Kısa Versiyon Örgütsel Stres Ölçeği kullanılmıştır.

Yalın yönetime ilişkin anket: Gürer (2017) tez çalışması için geliştirmiş olduğu ölçüm aracı Graban'ın "Yalın Hastane" adlı kitabında belirtilen yalın yönetimin boyutları baz alarak geliştirmiş ve 31 maddeden oluşan 7'li likert tipi ölçeklendirilmiş bir ölçüm aracıdır. Gürer (2017) tezinde ölçeğin geneli için α değeri .91, mesleki tatmin için α değeri .84, fiziki koşullar α değeri .85, hareket israfı α değeri .70, iş yükü α değeri .75, stok israfı α değeri .79, yönetici tutumu α değeri .86, çalışan tutumu α değeri .77 olarak belirtmektedir. Bu çalışmada fiziki koşullar için α değeri .73, hareket israfı α değeri

.50, mesleki tatmin α .74, iş yükü .73, stok israfı α değeri .54, yönetici tutumu .74, çalışan tutumu .88 ve toplam ölçekten alınan α değeri .84 olarak belirlenmiştir.

Kısa versiyon Örgütsel Stres Ölçeği (ÖSÖ), Theorell ve ark. tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlaması Yıldırım, Taşmektepligil ve Üzüm (2011) tarafından yapılmıştır. Orjinali 17 maddeden oluşan ölçeğin uyarlama sonrası 14 maddelik bir yapısı için uygun analiz sonuçlarına ulaşılmış ve dört faktörden oluşmaktadır. Yıldırım ve ark. (2011) çalışmasında; sosyal destek alt boyutu α değeri .80, iş yükü alt boyutu .60, beceri kullanımı alt boyutu .71, karar verme alt boyutu .78 ve toplam ölçek için α değeri .79 bulmuştur. Bu çalışmada, iş yükü için α değeri .82, beceri kullanımı için .65, karar verme için .82, sosyal destek için .90 ve ölçek toplamı için α değeri .89 olarak belirlenmiştir.

Verilerin analizinde; normallik testi, Cronbach alfa, tanımlayıcı istatistikler, ikili ve çoklu gruplar arasında farkın anlamlılık testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır.

Evreni oluşturan hastanede çalışan hemşire sayısının azlığı ve dolayısıyla çalışmaya katılanların sayısı az olması, yalın yönetime ilişkin ölçüm aracının likert derecelendirilmesinin ters yerleştirilerek anket formunun oluşturulması, öz-değerlendirme formu olması ve anketler servislere bırakıldıktan 2-3 hafta sonra alınması sebebi ile çalışanların sorularda anlaşılmayan noktaları sorma fırsatlarının olmaması çalışmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

Bulgular

Yaş ortalaması 32,20±8,34 (min:22, max: 54) yıl, %69,5'i (n=41) kadın ve %30,5'i (n=18) erkektir. Çalışanların %10,2'si (n=6) ebe, %78,0'ı (n=46) hemşire ve %11,9'u (n=7) sağlık memuru olduğu bulunmuştur. Medeni durum incelendiğinde, çalışanların %54,2'si (n=32) evli olduğu belirlenmiştir. Eğitim seviyeleri açısından hemşirelerin dağılımı; %6,8'i (n=4) lise, %16,9'u (n=10) ön lisans, %66,1'i (n=39) lisans ve %10,2'si (n=6) yüksek lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Çalışılan servisler açısından dağılım; %35,6'sı (n=21) yoğun bakım, %22,0'ı (n=13) dahili klinikler, %18,6'sı (n=11) cerrahi kliniklerde çalıştığı belirlenmiştir. Ortalama meslekte çalışma süresi 130,64±113,47 (min:3, max:468) ay, kurumda toplam çalışma süresi ortalaması 83,83±95,74 (min:1, max:384) ay ve birimde toplam çalışma süresi ortalaması 40,56±54,97 (min:1, max: 276) ay olarak belirlenmiştir. %93,2'sinin çalışma şekli gece/gündüz vardiya şeklinde olduğu bulunmuştur. %83,1'i yatak başı hemşire olarak çalışmaktadır. %50,8'i (n=30) haftalık çalışma süresi 40-50 saat aralığında iken %40,7'sinin (n=24) haftalık çalışma süresinin 51 saat ve üzeri olduğu bulunmuştur. Bir vardiyada ortalama hizmet verilen hasta sayısı 31,38±101,93 (min:3, max: 550) olarak belirlenmiştir. Bir vardiyada ortalama çalışan hemşire sayısı 3,14±2,39'dur (min: 1, max:9). Aylık ortalama gelir 5244,92±2095,21 (min:2000, max:10000) olduğu bulunmuştur. %44,1'i (n=26) yaptığı iş için aldığı ücreti kısmen yeterli olarak belirtmiştir. %69,5'i (n=41) çalıştığı servise yönelik olarak eğitim aldıklarını beyan etmiştir.

Hemşirelerin %67,8'i (n=40) çalışma alanındaki düzensizliğin bir hata kaynağı olduğu görüşündedir. %50,8'i (n=30) çalışma alanının kendi alışkanlıklarına uygun olarak tekrar düzenlemeye çalışmakta olduğu bulunmuştur. Rutinde ihtiyaç olmayan herhangi bir malzeme/ilaç/evrakı çalışırken belki bir gün ihtiyaç olur düşüncesiyle depolayanların oranı %59,3 (n=35) tür. Hemşireler arasında mesleğini severek ve isteyerek seçenlerin oranı %69,5 (n=41) olduğu bulunmuştur.

Tablo 1: Çalışanların başka bir birime yardımcı "help" eleman olarak gönderildiklerinde en çok rahatsızlık duyacakları durumların dağılımı

Yardıma gidilen……..	n	%
Servisin çalışma düzenini bilmiyor olmak	**50**	**84,7**
Serviste yatan hasta popülasyonunda en sık beklenen komplikasyonların ne olduğu ve ne yapılacağı konusunda yeterli bilgiye sahip olamamak	29	49,2
Servisteki ilaçların yeri ve depolanma şekli konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olamamak	37	62,7
Servisteki malzemelerin yeri ve depolama şekli konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olamamak	31	52,5
Genel standartlarla örtüşmeyen fakat servise özgü uygulamaları yapmak zorunda kalmak	31	52,5

Tablo 1 incelendiğinde, en çok rahatsızlık duyulan durum yardım için yönlendirilen servisin çalışma düzenini bilmiyor olmak olduğu bulunmuştur. Bu soru için "diğer" şıkkını (n=3) işaretleyen çalışanların görüşleri arasında: "çalışan diğer personelin tutum ve davranışları etkileyebilir", "ekibi tanımıyor olmak", "servis çalışanlarını ve çalışma düzenlerini bilmiyor olmak tedirgin edici (ekip çalışması açısından)" şeklinde görüşler yer almaktadır.

Tablo 2: Hemşirelerin yalın ve ÖSÖ alt boyut puan ortalamalarının dağılımı

Ölçek alt boyutları	Ort-SS	Ölçek alt boyutları	Ort-SS
Yalın-fiziki koşullar	3,43±0,60	**ÖSÖ iş yükü**	3,70±0,69
Yalın-hareket israfı	2,50±0,81	**ÖSÖ beceri kullanımı**	3,54±0,68
Yalın-mesleki tatmin	2,42±0,88	**ÖSÖ karar verme**	3,41±0,81
Yalın-iş yükü	2,33±0,63	**ÖSÖ sosyal destek**	3,68±0,79
Yalın-stok israfı	3,44±0,70		
Yalın-yönetici tutumu	3,02±0,77		
Yalın-çalışan tutumu	3,46±0,97		

Tablo 2'de hemşirelerin yalın ve ÖSÖ alt boyut puan ortalamaları verilmiştir.

Tablo 3: Yalın-fiziki koşullar faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
1. Çalıştığım birimde aranılan malzemeler kolaylıkla bulunur.	1	1	19	**23**	15
	1,7	1,7	32,2	**39,0**	25,4
2. Çalıştığım birimde malzeme stok odası düzenlidir.	-	1	19	**24**	15
	-	1,7	32,2	**40,7**	25,4
3. Çalıştığım birimde her alan rahat çalışabileceğim bir şekilde düzenlenmiştir.	1	**17**	**17**	15	9
	1,7	**28,8**	**28,8**	25,4	15,3
4. Çalıştığım birimin daha kullanışlı bir şekilde düzenlenmesi gerekir.	2	12	**17**	14	14
	3,4	20,3	**28,8**	23,7	23,7
5.Çalıştığım birimde kör alanların olması, hasta ve çalışan güvenliği için sorun yaratmaktadır	5	8	10	12	**24**
	8,5	13,6	16,9	20,3	**40,7**
6.Çalıştığım birimde ölü boşlukların olması gereksiz zaman, hareket ve enerji israfına sebep olur	4	6	9	15	**25**
	6,8	10,2	15,3	25,4	**42,4**
7.Çalıştığım birimde her malzemenin tek ve belirli bir yeri vardır.	-	10	15	**22**	12
	-	16,9	25,4	**37,3**	20,3
8.Çalıştığım birimde malzemelerin yerini bulmak için nöbet/vardiyadan çıkan meslektaşımı ararım	15	**18**	**18**	5	3
	25,4	**30,5**	**30,5**	8,5	5,1
9.Çalıştığım birimde her malzemenin yeri renkli işaretlerle belirlenmiştir	3	17	**19**	12	8
	5,1	28,8	**32,2**	20,3	13,5
10.Çalıştığım birimde önemli alanların renkli işaretlerle belirlenmesi işlerimi kolaylaştırmaktadır	4	6	18	**25**	6
	6,8	10,2	30,5	**42,4**	10,2
11.Hasta odaları kolaylıkla çalışabileceğim bir şekilde düzenlenmiştir.	5	10	**20**	14	10
	8,5	16,9	**33,9**	23,7	16,9
12.Tedavi müdahale /ilaç/malzeme hazırlama bölümü kolaylıkla çalışabileceğim bir şekilde düzenlenmiştir.	6	6	**23**	16	8
	10,2	10,2	**39,0**	27,1	13,6
13.Hemşire deski kolaylıkla çalışabileceğim bir şekilde düzenlenmiştir	8	1	**25**	20	5
	13,6	1,7	**42,4**	33,9	8,5
14.Her birimde danışma için ayrı bir desk ve çalışan mevcuttur	7	11	11	**24**	6
	11,9	18,6	18,6	**40,7**	10,2
15.Farklı işleri tek malzemede yapabilmek (nitelikli ekipman) işimi kolaylaştırır.	1	2	10	**29**	17
	1,7	3,4	16,9	**49,2**	28,8
16. Farklı işleri tek malzemede yapabileceğim (nitelikli ekipman) ekipman iş yerimde mevcuttur.	4	13	**25**	11	6
	6,8	22,0	**42,4**	18,6	10,2
17.Bir işlemi tamamlamak için aynı malzemeden birden fazla kullanmak zorunda kalırım (sızdıran intraket vb.)	4	4	14	**25**	12
	6,8	6,8	23,7	**42,4**	20,3
50. Çalıştığım kurumda, bir biri ile ilişki içerisinde olan birimler bir birine yakın konumlandırılmış durumdadır	8	12	**22**	11	6
	13,6	20,3	**37,3**	18,6	10,2

*Bold olan maddeler Gürer (2017)'in çalışmasındaki maddeler, diğer maddeler ise alt boyut ile ilişkili eklenen önermelrrdir.

Tablo 3 incelendiğinde, çalışılan birimde malzemeler kolaylıkla bulunamadığı (%39,0), malzeme stok odasının düzenli olmadığı (%40,7), çalışılan birimde her malzemenin tek ve belirli bir

yerinin olmadığı (%37,3), malzemelerin yerini bulmak için nöbet/vardiyadan çıkan meslektaşların aranma durumunun görüldüğü (%30,5), görsel yönetim uygulanmadığı (%42,4) ve her birimde danışma için ayrı bir desk ve çalışan olmadığı (%40,7) şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 4: Yalın-hareket israfı faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
18. Tedavi/hasta bakımı yaparken gereksiz ve fazla yürürüm.	2	4	15	**20**	18
	3,4	6,8	25,4	**33,9**	30,5
19.Tedavi odası ile hasta odaları arasındaki mesafe zaman israfı ve gecikmeye neden olacak şekilde konumlandırılmıştır.	5	8	14	**17**	15
	8,5	13,6	23,7	**28,8**	25,4
20. Vardiyalarda/nöbetler de yeterli malzeme bırakılmadığı için (stok deposuna gidip gelme, diğer birimlerden isteme vb.) zaman ve işgücü israfı yaşamama neden olur.	4	14	16	**17**	8
	6,8	23,7	27,1	**28,8**	13,6
21.Vardiyalarda/nöbetlerde kritik öneme sahip malzemenin kilit altında olması sebebi ile ulaşamadığım zamanlar olur	8	**24**	12	12	3
	13,6	**40,7**	20,3	20,3	5,1

*Bold olan maddeler Gürer (2017)'in çalışmasındaki maddeler, diğer maddeler ise alt boyut ile ilişkili eklenen önermelrrdir.

Tablo 4 incelendiğinde çalışanların, nöbet koşulları altında kritik öneme sahip malzemelerin kilit altında olmasından kaynaklı sorun yaşadığı belirlenmiştir. Hareket israfına yönelik verilen diğer önermelerde bu koşulların görülmediği bulunmuştur.

Tablo 5: Yalın-iş yükü faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
25. Çalışanlar arasında dengesiz iş yükleri vardır.	2	5	17	17	**18**
	3,4	8,5	28,8	28,8	**30,5**
26. İşimle ilgili doldurduğum bazı evraklar gereksizdir.	3	4	12	15	**25**
	5,1	6,8	20,3	25,4	**42,4**
27.Doldurmak zorunda kaldığım ölçeklerin işlevsel olmadığını düşünüyorum	2	5	12	16	**24**
	3,4	8,5	20,3	27,1	**40,7**
28. Hasta bakımı/ tedavi yaparken zaman israfı yaratan faaliyet ve işlemler, beni zorlayıcı niteliktedir.	-	6	15	17	**21**
	-	10,2	25,4	28,8	**35,6**
29. Kendi görev tanımım dışındaki iş ve faaliyetlerde bulunarak zaman ve enerjimi harcamak zorunda kalırım.	1	4	10	16	**28**
	1,7	6,8	16,9	27,1	**47,5**

30. Birimler arası çalışırken gereksiz işlemler hasta bakımı zamanımı azaltmaya neden olur.	-	2	10	17	**30**
	-	3,4	16,9	28,8	**50,8**
31. Doldurduğum evraklar hasta bakımına uygun ve verimli bir şekilde hazırlanmıştır.	1	14	**28**	10	6
	1,7	23,7	**47,5**	16,9	10,2
32. Bakım planı oluşturmanın gereksiz bir işlem olduğunu düşünüyorum	8	11	**20**	10	10
	13,6	18,6	**33,9**	16,9	16,9
33. Birimler arası çalışırken iş akışı kolaylıkla sağlanır. (Hastanın radyoloji/laboratuar sonucunun ulaşması vb.)	4	7	**26**	17	5
	6,8	11,9	**44,1**	28,8	8,5

*Bold olan maddeler Gürer (2017)'in çalışmasındaki maddeler, diğer maddeler ise alt boyut ile ilişkili eklenen önermelrrdir.

Tablo 5 incelendiğinde, doldurulması gereken rutin evrakların hasta bakımına uygun ve verimli bir şekilde hazırlandığına çalışanların kısmen katılım gösterdikleri belirlenmiştir (%47,5). Bakım planı oluşturmanın gereksiz bir işlem olduğuna kısmen katılanların oranı %33,9'dur. Birimler arası iş akışının kolaylıkla sağlandığını kısmen katılanların oranı %44,1 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Yalın-stok israfı faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	**Katılıyorum**	**Kısmen katılıyorum**	**Katılmıyorum**	**Hiç katılmıyorum**
34. Çalıştığım bölümde malzemeler ihtiyaca uygun stoklanır.	-	2	23	**25**	9
	-	3,4	39,0	**42,4**	15,3
35.Çalıştığım birimde zaman zaman işlemlerim için uygun olmayan/işlemleri zorlaştıran malzeme kullanmak zorunda kalırım (pudrasız eldiven olmadığı için pudralı eldiven, 10 cc'lik enjektör olmadığı için 20 cc'lik enjektör kullanmak vb.)	1	4	13	20	**21**
	1,7	6,8	22,0	33,9	**35,6**
36. Stok deposundan çalıştığım birime çekilen malzeme ve ekipmanlar tam zamanında ve yeterli bir şekilde birimime ulaşır.	4	5	**29**	18	3
	6,8	8,5	**49,2**	30,5	5,1
37.Çalıştığım birimde bozuk malzemelerin arasında sağlam olanını aramak zaman kaybettirir	2	17	**20**	11	9
	3,4	28,8	**33,9**	18,6	15,3

*Bold olan maddeler Gürer (2017)'in çalışmasındaki maddeler, diğer maddeler ise alt boyut ile ilişkili eklenen önermelrrdir.

Tablo 6 incelendiğinde hemşireler çalıştıkları servislerde malzemelerin ihtiyaca uygun stoklandığını düşünmemektedir (%42,4). Oluşturulan malzeme ve ekipman istemlerinin tam zamanında ve yeterli miktarda servise ulaşmada sorun yaşandığı bulunmuştur (%49,2). Çalışılan serviste bozuk olan malzemeler arasında sağlam olanını aramak için zaman kaybettiğine kısmen katılanların oranı %33,9 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Yalın-yönetici tutumu faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
38. Hastane yönetimi çalıştığım birimdeki israfı ve gereksiz süreçleri ortadan kaldırmak için İyileştirmelerde bulunur.	8	16	**24**	5	6
	13,6	27,1	**40,7**	8,5	10,2
39. Güncel bilgi ile örtüşmese de bazı uygulamaları devam ettirmekte ısrar edilmesi gereksiz zaman, enerji ve hareket israfına sebep olur	-	3	18	**25**	13
	-	5,1	30,5	**42,4**	22,0
40. Çalıştığım birimde ilaç ve malzeme israfını önlemek için gerekli önlemler alınır	2	6	18	**24**	9
	3,4	10,2	30,5	**40,7**	15,3
41. İlaç israfını önlemek için alınan önlemler, vardiya/nöbetlerde başlatılan tedavileri gerçekleştirmeyi zorlaştırmaktadır (yükleme doz antibiyoterapi vb.)	1	20	**24**	10	4
	1,7	33,9	**40,7**	16,9	6,8
42. Çalıştığım birimde ilaç ve malzeme israfının önlenmesi için alınan katı önlemeler çalışmamı zorlaştırır	7	14	**24**	12	2
	11,9	23,7	**40,7**	20,3	3,4
43. Yöneticilerim israf konusundaki önerilerimi dikkate alır.	4	10	**23**	17	5
	6,8	16,9	**39,0**	28,8	8,5
44. Malzeme ve ekipman alımlarında fikir ve görüşlerime önem verilir.	5	12	**22**	10	10
	8,5	20,3	**37,3**	16,9	16,9
45. İhale ve malzeme alımlarında yönetim tarafından ihtiyacım olan malzemelerin olup olmadığı sorulur.	15	15	**16**	10	3
	25,4	25,4	**27,1**	16,9	5,1
46. Yeni alınan cihazları kullanmadan önce biyomedikal servisi, cihaz başı eğitim verir	3	6	17	**27**	6
	5,1	10,2	28,8	**45,8**	10,2

Tablo 7 incelendiğinde, hastane yönetimi tarafından israf ve gereksiz süreçleri ortadan kaldırmaya yönelik yönetimin kısmen iyileştirmeler yaptığı (%40,7), ilaç ve malzeme israfını önlemek için yeterli önlemler alınmadığı (%40,7), alınan önlemlerin ise yeni başlanılan tedaviye geçişi kısmen etkilediği ve çalışmayı zorlaştırdığı (%40,7, %40,7) ve yeni alınan cihazlar için personel eğitiminde biyomedikal servisinin cihaz başı eğitim yapmadığı (%45,8) yönünde görüş belirtmişlerdir.

Tablo 8: Yalın-çalışan tutumu faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
47. Yöneticilerime çalıştığım birimin daha verimli ve kullanışlı bir şekilde olması için gerekli önerilerde bulunurum.	4	9	**21**	17	8
	6,8	15,3	**35,6**	28,8	13,6
48. Yöneticilerime israfı (hareket, zaman, enerji) önlemeye yönelik görüş ve öneriler sunarım.	6	9	18	**19**	7
	10,2	15,3	30,5	**32,2**	11,9
49. Çalışırken israfı (hareket, zaman, enerji) önlemeye dikkat ederim.	2	2	12	**27**	16
	3,4	3,4	20,3	**45,8**	27,1

Tablo 8 incelendiğinde, çalışanların iş süreçlerinin yalınlaştırması için yeterli düzeyde katılımlı davranmadıkları yönünde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 9: Yalın-mesleki tatmin faktörüne göre çalışanların görüşlerinin dağılımı

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
22. İşimi yaparken gereksiz hareketler yorulmama neden olur.	2	4	**20**	16	17
	3,4	6,8	**33,9**	27,1	28,8
23. Fazla ve gereksiz yürümek motivasyonumda düşüklüğe neden olur.	-	8	**19**	17	15
	-	13,6	**32,2**	28,8	25,4
24. Gereksiz zaman ve hareket israfı mesleğimden soğumama neden olur.	2	14	**16**	14	13
	3,4	23,7	**27,1**	23,7	22,0

Tablo 9 incelendiğinde, çalışanların iş ile ilişkili olarak mesleki tatmin düzeylerinde kısmen katılım gösterdikleri bulunmuştur.

Tablo 10: Hemşirelerin eğitim seviyesi ile ilişkili fark görülen değişkenler

Yalın-Mesleki tatmin	**Ort-SS**	**f**	**p**	
1.Lise	1,33±0,47			
2.Ön lisans	2,73±,84	2,859 (df) 3	0,045	1-2 p= 0,041
3.Lisans	2,48±0,87			
4.Yüksek lisans	2,22±0,88			
ÖSÖ- iş yükü	**Ort-SS**	**f**	**p**	
1.Lise	2,92±1,03			
2.Ön lisans	3,43±0,39	4,822 (df) 3	0,005	1-4 p= 0,006 2-4 p=0,044
3.Lisans	3,75±0,64			
4.Yüksek lisans	4,33±0,59			

*ANOVA-Benferroni test

Tablo 10 incelendiğinde, lise mezunu ve ön lisans mezunu hemşirelerin arasındaki farktan (p=0,041) kaynaklı olarak yalın-mesleki tatmin alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu bulunmuştur (p=0,045). Lise mezunu ve yüksek lisans mezunları (p=0,006) ve ön lisans mezunları ve yüksek lisans mezunları (p=0,044) arasındaki farktan kaynaklı olarak ÖSÖ iş yükü alt boyut puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark olduğu bulunmuştur (p=0,005).

Çalışma şekline göre sürekli gündüz çalışanlar ile gece/gündüz çalışanlar arasında Yalın-yönetici tutumu puan ortalamaları, gündüz çalışanlar lehine anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (t=2,639 p=0,045). Yalın-çalışan tutumu puan ortalamalarında gündüz çalışanların anlamlı düzeyde yüksek olmasından kaynaklı olarak istatistiksel açıdan fark olduğu bulunmuştur (t=3,128 p=0,004). ÖSÖ-karar verme puan ortalamalarının gündüz çalışanlar açısından yüksek olması sebebi ile anlamlı düzeyde fark olduğu belirlenmiştir (MWU=39,000 z=-2,245 p=0,025).

40 saat ve altında çalışanlar ile 41 saat ve 50 saat haftalık çalışma süresine sahip çalışanların arasındaki (p=0,047) farktan kaynaklı olarak ÖSÖ-karar verme alt boyut ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu bulunmuştur (KW=6,269, df(2), p=0,044).

Tablo 11: Çalışanın çalışma alanını kendi özelliklerine göre tekrar düzenlemeye çalışma durumuna ilişkin fark oluşan değişkenler

Yalın- fiziki koşullar	Ort-SS	f	p	
1.Evet	3,28±0,55	4,782 (df) 2	0,012	1-3 p=0,045
2.Hayır	4,00±0,50			
3.Kısmen	3,70±0,08			
Yalın-mesleki tatmin	**Ort-SS**	**f**	**p**	
1.Evet	2,23±0,87	3,216 (df) 2	0,048	1-3 p=0,048
2.Hayır	2,78±0,69			
3.Kısmen	2,83±0,88			

*ANOVA-Benferroni test

Tablo 11 incelendiğinde; hemşirelerin çalışma alanlarının kendi düzenlerine göre tekrar düzenleyenler ve kısmen düzenleyenler (p=0,045) arasındaki farktan kaynaklı olarak Yalın-fiziki koşullar puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark olduğu bulunmuştur (p=0,012). Yine aynı gruplar arasındaki farktan kaynaklı olarak (p=0,048) Yalın-mesleki tatmin puan ortalamaları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur (p=0,048).

Rutinde ihtiyacınız olmayan herhangi bir malzeme/ilaç/evrakı çalışırken belki bir gün ihtiyacı olur diye depolamayanların depolayanlara göre Yalın-mesleki tatmin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (t=-2,982, df:57, p=0,004). Rutinde ihtiyacınız olmayan herhangi bir malzeme/ilaç/evrakı çalışırken belki bir gün ihtiyacınız olur diye depolamayanların depolayanlara göre Yalın-hareket israfı sıra ortalamalarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (MWU=599,50, z=2,806, p=0,005).

Tablo 12: Mesleğini severek ve isteyerek seçenlerin Yalın alt boyutları açısından değerlendirmesi

Yalın-iş yükü	Ort-SS	t	p
Evet	2,46±0,63	2,191	0,033
Hayır	2,07±0,59		
Yalın -yönetici tutumu	**Ort-SS**	**t**	**p**
Evet	3,14±0,72	2,181	0,033
Hayır	2,67±0,82		
Yalın-çalışan tutumu	**Ort-SS**	**t**	**p**
Evet	3,61±0,89	2,021	0,048
Hayır	3,06±1,08		

Tablo 12 incelendiğinde, mesleğini isteyerek ve severek seçen hemşirelerin diğer gruba göre yalın-iş yükü, yalın-yönetici tutumu ve yalın-çalışan tutumu puan ortalamalarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (sırasıyla; p=0,033, p=0,033, p=0,048).

Tablo 13:Çalışanların Yalın alt boyutları ve ÖSÖ alt boyutları puan ortalamalarının ilişkisi

		Yalın fiziki koşullar	Yalın hareket israfı	Yalın mesleki tatmin	Yalın iş yükü	Yalın stok israfı	Yalın yönetici tutumu	Yalın çalışan tutumu	ÖSÖ iş yükü	ÖSÖ beceri kullanımı	ÖSÖ karar verme
Yalın hareket israfı	r_s	**,345****									
	p	**,007**									
Yalın mesleki tatmin	r	,084	**,536****								
	p	,527	**,000**								
Yalın iş yükü	r	**,535****	**,460****	**,519****							
	p	**,000**	**,000**	**,000**							
Yalın stok israfı	r_s	**,466****	,095	-,185	,196						
	p	**,000**	,472	,161	,137						
Yalın yönetici tutumu	r	**,552****	,211	**,259***	**,509****	**,366****					
	p	**,000**	,108	**,047**	**,000**	**,004**					
Yalın çalışan tutumu	r	**,355****	**,348****	,172	**,300***	,170	**,490****				
	p	**,006**	**,007**	,192	**,021**	,197	**,000**				
ÖSÖ iş yükü	r	-,174	-,014	-,024	**-,340****	,072	**-,316***	-,157			
	p	,186	,917	,857	**,008**	,589	**,015**	,235			
ÖSÖ beceri kullanımı	r	,128	,060	,051	,030	,190	,052	-,017	**,549****		
	p	,333	,653	,701	,824	,150	,694	,898	**,000**		
ÖSÖ karar verme	r_s	,013	,157	-,014	-,021	,074	,093	,234	,235	**,358****	
	p	,923	,234	,918	,877	,576	,481	,075	,073	**,005**	
ÖSÖ sosyal destek	r	**,327***	,248	,281	**,268***	,327	,210	,178	**,312***	**,561****	**,534****
	p	**,012**	,058	,031	**,040**	,012	,110	,178	**,016**	**,000**	**,000**

Tablo 13 incelendiğinde, yalın-fiziki koşullar alt boyutunun yalın-hareket israfı ile pozitif yönlü zayıf, yalın-iş yükü, yalın-stok israfı ve yalın-yönetici tutumu ile pozitif yönlü orta düzeyde, yalın-çalışan tutumu ve ÖSÖ sosyal destek alt boyutu ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Yalın-hareket israfı alt boyutunun yalın-mesleki tatmin ve yalın-iş yükü ile pozitif yönde orta ve yalın-çalışan tutumu alt boyutu ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yalın-mesleki tatmin alt boyutu yalın-iş yükü ile pozitif yönde orta ve yalın-yönetici tutumu ile pozitif yönde zayıf ilişkili olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Yalın-iş yükü alt boyutu yalın-yönetici tutumu ile pozitif yönde orta düzeyde, yalın çalışan tutumu ve ÖSÖ sosyal destek alt boyutu ile pozitif yönde zayıf, ÖSÖ iş yükü alt boyutu ile negatif yönde zayıf ilişkili olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Yalın-stok yönetimi alt boyutu yalın-yönetici tutumu alt boyutu ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yalın-yönetici tutumu yalın-çalışan tutumu ile pozitif yönde orta düzeyde, ÖSÖ-iş yükü ile negatif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Yalın-çalışan tutumu alt boyutunun ÖSÖ alt boyutları ile ilişkili olmadığı saptanmıştır ($p>0,05$). ÖSÖ- iş yükü alt boyutu ÖSÖ-beceri kullanımı ile pozitif yönde orta düzeyde ve ÖSÖ-sosyal destek ile pozitif yönde zayıf düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). ÖSÖ-beceri kullanımı ise ÖSÖ-karar verme ile pozitif yönde zayıf ve ÖSÖ-sosyal destek ile pozitif yönde orta düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$).

Sonuç ve Öneriler

Yalın yönetim sağlık bakım hizmetlerinin yürütülmesinde kullanılan israfı azaltarak daha yüksek değer üretmeye dayalı bir yönetim metodolojisidir. Doğru uygulandığında hem çalışan hem de müşteri memnuniyetinde artışlar sağlayan ve aynı zaman da çeşitli israfların önüne geçerek maliyet etkili bir süreç yürütülmesinde önemli bir araçtır. Ülkemizde çoğu hastane yalın görüşe uygun inşaa edilmemekte ve hastanelerin kendi gereksinimlerine uygun olarak mimari planlama yapılmamaktadır. Bu çalışmada, standart bir devlet hastanesinde yürütülmüş ve çalışanların var olan koşulları nasıl değerlendirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışanların yalın ve ÖSÖ alt boyut puan ortalamaları açısından orta düzeyde oldukları belirlenmiştir. Elde edilen veriler hastanenin çeşitli departmanlarından oluşması sebebi ile hastane içerisindeki değişimlerden etkilemiştir. Eğitim seviyesinin mesleki tatmin ve ÖSÖ iş yükü algısını, gündüz ve vardiya usulü çalışmanın yalın yönetici tutumu ve çalışan tutumu ve ÖSÖ karar verme puan ortalamalarını değiştirdiği, çalışanların çalışma alanlarını kendi düzenlerine göre değiştirme davranışlarının yalın fiziki koşullar ve mesleki tamini değiştirdiği, mesleği isteyerek seçmenin yalın iş yükü, yönetici ve çalışan tutum puanlarını etkilediği bulunmuştur. Yalın yönetimin hastanelerde uygulanmasıyla hastane kaynaklı personel sorunlarının önüne geçilebileceği ve yalın yönetim anketi ve ÖSÖ alt boyutlarının da ilişkili olduğu göz önüne alındığında işe bağlı stresin yönetimine de katkı ağlayacağı düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda Yalın yönetimin araçlarının müdahale olarak uygulandığı birimlerde elde edilen çıktılar konusunda ülke bazında daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

Arsenault A, Dolan SL, & van Ameringen MR. (1991). Stress and mental strain in hospital work: Exploring the relationship beyond personality. Journal of Organizational Behavior, 12; 483-493.

Burström L, Nordberg M, Ornung G, Castrén M, Wiklund T, Engström ML, Engström M-L, & Enlund M. (2012). Physician-led team triage based on lean principles may be superior for efficiency and quality? A comparison of three emergency departments with different triage models. Scand J Trauma Resusc Emerg Med. 20:57;1-10.

Chiarini, A. (2012), "Risk management and cost reduction of cancer drugs using Lean Six Sigma tools", *Leadership in Health Services*, Vol. 25 No. 4, pp. 318-330.

Cima RR, Brown MJ, Hebl JR, Moore R, Rogers JC, Kollengode A, Aamsrutz GJ, Weisbrod CA, Narr BJ, Deschamps C, on behalf of the Surgical Process Improvement Team, Mayo Clinic, Rochester (2011). Use of Lean and Six Sigma Methodology to Improve Operating Room Efficiency in a High-Volume Tertiary-Care Academic Medical Center. J Am Coll Surg. 213(1):83-92.

Dewe, P. J. (1987). *Identifying the causes of nurses' stress: A survey of New Zealand nurses. Work & Stress, 1(1), 15–24.* doi:10.1080/02678378708258477

Dombrowski, U., & Mielke, T. (2013). Lean leadership: Fundamental principles and their application. *Procedia CIRP*, **7**, 569–574. *https://doi.org/10.1016/j.procir.2013.06.034*.

Graban M. (2016). Lean hospitals improving quality, patient safety, and employee engagement. 3. Edititon. CRC Press, Taylor & Francis Group.

Grove AL, Meredith JO, Macintyre M, Angelis J, Neailey K. (2010). Lean implementation in primary care health visiting services in National Health Service UK. Qual Saf Health Care, 19(5):1-5.

Gutsche, J. T., Erickson, L., Ghadimi, K., Augoustides, J. G., Dimartino, J., Szeto, W. Y., & Ochroch, E. A. (2014). *Advancing Extubation Time for Cardiac Surgery Patients Using Lean Work Design. Journal of Cardiothoracic and Vascular Anesthesia, 28(6);1490–1496*. doi:10.1053/j.jvca.2014.05.024.

Gürer s (2017). Türk Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim İncelemesi: Karadeniz Bölgesi'nde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.

Harris, P. E. (1989). *The nurse stress index. Work & Stress, 3(4), 335-346*. doi:10.1080/02678378908256952

Holden RJ. (2011). Lean Thinking in Emergency Departments: a Critical Review. Annals Emerg Med. 57(3):265-78.

Lambert, V. A., Lambert, C. E., & Ito, M. (2004). *Workplace stressors, ways of coping and demographic characteristics as predictors of physical and mental health of Japanese hospital nurses. International Journal of Nursing Studies, 41(1), 85–97*. doi:10.1016/s0020-7489(03)00080-4

Liker, J. K. (2004). *The Toyota way: 14 management principles from the world's greatest manufacturer*. New York, NY: McGraw-Hill.

Mazzocato, P., Holden RJ, Brommels M, Arronsson H, Bäckman U, Elg M & Thor J. (2012). How does lean work in emergency care? A case study of a lean-inspired intervention at the Astrid Lindgren Children's hospital, Stockholm, Sweden. BMC Health Services Research 12(28):1-13.

McConnell, K. J., Chang, A. M., Maddox, T. M., Wholey, D. R., & Lindrooth, R. C. (2014). *An exploration of management practices in hospitals. Healthcare, 2(2), 121–129*. doi:10.1016/j.hjdsi.2013.12.014.

Meredith, J. O., Grove, A. L., Walley, P., Young, F., & Macintyre, M. B. (2011). *Are we operating effectively? A lean analysis of operating theatre changeovers. Operations Management Research, 4(3-4), 89–98*. doi:10.1007/s12063-011-0054-6 .

Ng, D., Vail, G., Thomas, S., & Schmidt, N. (2010). *Applying the Lean principles of the Toyota Production System to reduce wait times in the emergency department. CJEM, 12(01), 50–57*. doi:10.1017/s1481803500012021.

O'Neill, S., Jones, T., Bennett, D., & Lewis, M. (2011). *Nursing Works. JONA: The Journal of Nursing Administration, 41(12), 546–552*. doi:10.1097/nna.0b013e3182378d37.

Pestana AL, Santos JL, Erdmann RH, da Silva EL, Erdmann AL.(2013). Lean thinking and brain-dead patient assistance in the organ donation process. Rev Esc Enferm USP, 47(1):258-64.

Piggott, Z., Weldon, E., Strome, T., & Chochinov, A. (2011). *Application of Lean principles to improve early cardiac care in the emergency department. CJEM, 13(05), 325–332*. doi:10.2310/8000.2011.110284

Pongruengphant, R., & Tyson, P. D. (2000). *When nurses cry: coping with occupational stress in Thailand. International Journal of Nursing Studies, 37(6), 535–539*. doi:10.1016/s0020-7489(00)00031-6

Rowan, M. S., Rukholm, E., Bourque-Bearskin, L., Baker, C., Voyageur, E., & Robitaille, A. (2013). *Cultural Competence and Cultural Safety in Canadian Schools of Nursing: A Mixed Methods Study. International Journal of Nursing Education Scholarship, 10(1), 1–10*. doi:10.1515/ijnes-2012-0043

Toussaint JS, & Berry LL. (2013).The Promise of Lean in Health Care. Mayo Clin Proc. 88(1):74–82.

Tyson, P. D., Pongruengphant, R., & Aggarwal, B. (2002). *Coping with organizational stress among hospital nurses in Southern Ontario. International Journal of Nursing Studies, 39(4), 453–459*. doi:10.1016/s0020-7489(01)00047-5

Ulhassan, W., Sandahl, C., Westerlund, H., Henriksson, P., Bennermo, M., von Thiele Schwarz, U., & Thor, J. (2013). *Antecedents and Characteristics of Lean Thinking Implementation in a Swedish Hospital. Quality Management in Health Care, 22(1), 48–61*. doi:10.1097/qmh.0b013e31827dec5a .

Van Lent, W. A. M., Goedbloed, N., & van Harten, W. H. (2009). *Improving the efficiency of a chemotherapy day unit: Applying a business approach to oncology. European Journal of Cancer, 45(5), 800–806*. doi:10.1016/j.ejca.2008.11.016

Vats, A., Goin, K. H., Villarreal, M. C., Yilmaz, T., Fortenberry, J. D., & Keskinocak, P. (2012). *The impact of a lean rounding process in a pediatric intensive care unit*. Critical Care Medicine, 40(2), 608–617*. doi:10.1097/ccm.0b013e318232e2fc

Waring, J. J., & Bishop, S. (2010). *Lean healthcare: Rhetoric, ritual and resistance. Social Science & Medicine, 71(7), 1332–1340*. doi:10.1016/j.socscimed.2010.06.028

Yamamoto, J., Abraham, D., & Malatestinic, B. (2010). *Improving Insulin Distribution and Administration Safety Using Lean Six Sigma Methodologies. Hospital Pharmacy, 45(3), 212–224*. doi:10.1310/hpj4503-212.

Yıldırım Y, Taşmektepligil MY & Üzüm H (2011). Kısa Versiyon Örgütsel Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması (Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması). Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13(1); 103-108.

Yousri, T. A., Khan, Z., Chakrabarti, D., Fernandes, R., & Wahab, K. (2011). *Lean thinking: Can it improve the outcome of fracture neck of femur patients in a district general hospital? Injury, 42(11), 1234–1237*. doi:10.1016/j.injury.2010.11.024

İknanın İletişimi: Tüketiciden Sadık Müşteriye

İnci ERDOĞAN TARAKÇI[1]

Giriş

Günümüzde tüketicilerden müşteriler yaratmak, iletişimi pazarlama faaliyetlerinin her aşamasına dâhil etmekle mümkün olabilmektedir. İnternetin her alanda yaygın kullanımı rekabeti küreselleştirmekte, markaların tüketicileri ikna etmelerini ve müşteri sadakati yaratmalarını her geçen gün zorlaştırmaktadır. Bu nedenle sosyal etki ve ikna, oldukça önemli konular haline gelmiştir.

Son yıllarda, tüketicileri ikna etme çabasıyla iletilen birbirinden karmaşık mesajlar ile reklam bombardımanına maruz kalan tüketicilerin ilgisini çekmek için daha yaratıcı ve etkileyici uygulamalara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bütünleşik pazarlama iletişimi kapsamında iletilen mesajlara tüketicilerin verdiği tepkiler geçmiş çalışmalarda birçok model (AIDA, NAIDAS, DAGMAR ve Pazarlama İletişimi Modeli) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tüketicileri sadık birer müşteriye dönüştürmek amacıyla yönlendirilen mesajların kalabalığı içerisinden sıyrılarak dikkat çekebilmek ve iletişim sürecinde hedef kitle üzerinde istenilen etkiyi yaratabilmek için ikna yöntemlerinin yarattığı etkilerin altında yatan nedenlerin analiz edilmesi ve iknanın psikolojisinin anlaşılması gerekmektedir.
Bu çalışmada, tüketicilerin bütünleşik pazarlama iletişimi uygulamaları ile iletilen mesajlara verdikleri tepkiler incelenerek, iletilen mesajlarda gerçekleştirilmeye çalışılan ikna çabaları ve bu çabaların etki düzeyleri, ikna modeli aşamaları ve ikna silahları (Karşılıkta Bulunma, Adanmışlık ve Tutarlılık, Toplumsal Kanıt, Hoşlanmak, Otorite, Azlık) da dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Tutundurma Kavramından Bütünleşik Pazarlama İletişimine Geçiş

1.1. Geleneksel Tutundurma Kavramı

Tutundurma, bir mal veya hizmetin, bir kurumun, bir kişinin veya bir fikrin hedef pazara olumlu bir şekilde tanıtılıp benimsetilmesidir (Oluç, 1989). Diğer bir deyişle tutundurma, işletme ile tüketiciler arasında iletişimi sağlayamaya yönelik pazarlama programlarıdır. Temel amaç, tüketicilere aktarılacak çeşitli bilgiler sayesinde onları satın almaya teşvik etmektir.

İşletmeler, tarihsel süreçleri boyunca pazarlama karması elemanlarını tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için etkin olarak kullanmaya çabalamışlardır. Değişken ve rekabetçi pazar yapısı içerisinde işletmeler her geçen gün çeşitlenen tüketici istek ve ihtiyaçlarına etkin bir şekilde cevap verebilmek için daha kompleks sistemlere ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Her geçen gün bilinçlenen ve teknolojik olanaklardan yaygın olarak faydalanan tüketicileri tatmin etmek her geçen gün biraz daha zorlaşmaktadır. İşletmeler, tüketicilerin karar verme süreçlerini destekleyici uygulamalarda daha yaratıcı ve ikna edici farklı yöntemler aramaya yönelmişlerdir. Tüm bu çabaların temelinde iletişim bulunmaktadır. İşletmeler, tüketiciler ile işletme arasında etkili bir iletişimin kurulabilmesi için tutundurma karması elemanlarını kullanmaktadır. Tutundurma karması elemanları ile ilgili literatürde

[1] İnci ERDOĞAN TARAKÇI, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, inci.erdogan@bilecik.edu.tr.

birbirinden farklı yaklaşımlar bulunmasıyla birlikte, en genel kabul görmüş haliyle tutundurma karması elemanları; Reklam (Advertising), Satış Tutundurma (Sales Promotion), Halkla İlişkiler (Public Relations), Kişisel Satış (Personal Selling) ve Doğrudan Pazarlamadan (Direct Marketing) oluşmaktadır (Shannon, 1996; Tolon ve Zengin, 2016; Koçoğlu ve Haşıloğlu, 2008; Mucuk, 2004; Mucuk, 2016; Yurdakul ve diğerleri, 2007; Oluç, 1989; Kotler ve Armstrong, 2017).

Tutundurma karması elemanlarının işlevi, müşterilerle iletişimi sağlamaktır. Müşterilerle iletişim kurulurken farklı stratejiler izlenebilmekte ve farklı tutundurma karması elemanlarından faydalanılabilmektedir. Bu aşamada işletmeler, talebi uyarmak amacıyla pazarlama faaliyetlerini alıcılara yönelterek Çekme Stratejisi (Pull Strategy) izleyebilmekte ya da aracılara yönelterek İtme Stratejisi (Push Strategy) izleyebilmektedirler. Öncelikle hedef kitlenin çok iyi tanınması oldukça önemlidir. Sonrasında, işletmenin gerçekleştirmeyi hedeflediği amaçları doğrultusunda uygun mesajlar hazırlanmaktadır. Ardından, bu mesajların iletileceği iletişim kanalının tercihi yine hedef kitle ve işletme amaçları doğrultusunda yapılmaktadır. İşletmeler, tutundurma bütçeleri dâhilinde kendilerine en uygun tutundurma karmasını oluşturmakta ve koordinasyonunu sağlayarak pazarlama iletişimi yönetimini sağlamaktadır.

Geleneksel pazarlama anlayışında işletmelerden tüketicilere yönlendirilen tek taraflı bilgi akışı ve iletişim, günümüzde gerek sosyal medya kanalları gerekse diğer web tabanlı platformlar üzerinde bilgi alışverişinin daha hızlı ve ucuz hale gelmesi ile aynı zamanda tüketicilerden de işletmelere doğru karşılıklı bir iletişim şekline dönüşmüştür. Tüketiciler artık doğrudan işletmelere ve ürünlerine ulaşabilmekte, ürün ve markaya yönelik deneyimlerini doğrudan işletmenin kendisine veya diğer müşterilerine aktarabilmekte, işletmeler de aynı şekilde doğrudan müşterilerine ve potansiyel müşterilerine ulaşarak mesajlarını iletebilmekte ve karşılıklı iletişim ve etkileşim kurabilmektedir. İletişimin gün geçtikçe önemini arttırmasıyla tutundurma karması elemanlarının da iletişim boyutları ön plana çıkmış ve tüketicilerin satın alma karar süreçlerinde işletmenin mesajlarının iletilmesinde temel unsur haline gelmiştir. Böylece geleneksel tutundurma karması yerini pazarlama iletişimine bırakmıştır.

1.2. Pazarlama İletişimi

Günümüzde tüketicilerden müşteriler yaratmak, iletişimi pazarlama faaliyetlerinin her aşamasına dâhil etmekle mümkün olabilmektedir. İnternet ve web teknolojileri artık her alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum rekabeti küreselleştirmekte, markaların tüketicileri ikna etmeleri ve sadık müşteri kazanmaları her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle iletişim, sosyal etki ve ikna oldukça önemli konular haline gelmiştir.

İletişim, değişik modellerle açıklanabilen çok geniş bir kavramdır (Knechtel, 2003; Nünning ve Zierold, 2008; Demiray, 2008). Kelime anlamıyla iletişim; duygu, düşünce veya bilginin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon şeklinde tanımlanmaktadır (www.sozluk.gov.tr). Genel anlamda iletişim; bir göndericinin alıcıya bir şey hakkında sözlü veya yazılı bir mesaj göndermesi, iletmesi ve bu mesajın alıcı tarafından çözümlenmesidir. Sözlü iletişimde mesajın göndericisi konuşmacı ve alıcısı da dinleyicidir. Yazılı iletişimde ise gönderici yazıcı ve alıcı da okuyandır. Mesajların çözümlenebilmesi için göndericinin ve alıcının aynı kodlara sahip olması gerekmektedir. Yani, aynı dili konuşuyor olmaları gerekmektedir.

İletilmek istenilen mesaj öncelikle kodlanmakta ve ses frekansları (sözlü iletişim) ya da optik kanallar yoluyla (yazılı iletişim) alıcıya iletilmektedir (Uzuntaş, 2013).

Klasik iletişim sürecinde, işletmelerden müşterilere doğru bilgi verme şeklinde gerçekleştirilen iletişim sürecinin bir süre sonra yeterli gelmemeye başlamasıyla daha ikna edici ve çift yönlü bir iletişim şekli olan Pazarlama iletişimi kavramı ortaya çıkmıştır. Pazarlama iletişimi; hedef kitlede arzu edilen tepkiyi uyandırma amacıyla bütünleşik uyarıcıları sunmak, mevcut işletme mesajlarını değiştirmek ve iletişim olanakları yaratmak amacıyla, kurulu iletişim kanalları aracılığıyla, pazardan mesajları alma, açıklama ve o doğrultuda hareket etme sürecidir (Göktaş, 2016; Göktaş, 2017). Diğer bir ifadeyle, işletmelerin tüketicilere mal ve hizmetlerini tanıtmak amacıyla çeşitli iletişim araçlarını (reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama) kullanarak geliştirdikleri ikna edici bir iletişim sürecidir (Eti İçli ve Çopur, 2008). İşletmeler, pazarlama iletişimi faaliyetleri ile müşterilerine iletilen birbirinden farklı birden çok mesajın tüketicilerde algı karmaşası yaratmasını önlemek ve işletmenin tüm birimleri arasında koordinasyonu sağlayarak müşterilere işletme hakkında bütünleştirilmiş tek bir mesaj iletmek amacıyla iletişim faaliyetlerini bütünleştirmiş ve Bütünleşik (Entegre) Pazarlama İletişimi kavramı ortaya çıkmıştır.

Amerikan Reklam Ajansları birliği Bütünleşik Pazarlama İletişimini; "farklı iletişim disiplinleri için stratejik roller üstlenen ve birbirinden farklı mesajların uyumlu bir bütünleşme yoluyla anlaşılırlık, tutarlılık ve iletişimde maksimum etki yaratmak için bir araya getirilmesi" şeklinde tanımlamaktadır (Yeshin, 2004). Duncan ise Bütünleşik Pazarlama İletişimini; "müşteriler, hedef tüketici grupları, hissedarlar, çalışanlar ve diğer ilgili gruplara gönderilen mesajlar ile bu grupların ya da bu gruplar ile birlikte kuruluşun ürününün, markanın topluma gönderdiği tüm mesajların stratejik olarak denetlenmesini ve bu mesajlara etki edilmesini sağlayan, karşılıklı olarak yararlı, çift yönlü ve uzun süreli bir iletişim süreci" şeklinde tanımlamaktadır (Bozkurt, 2014). İletişimin yoğunlaşmasıyla tutundurma karması elemanlarındaki değişimler neticesinde, tutundurma karması elemanlarının içerisinde bulunan satış yeri uygulamaları, e-pazarlama, fuarcılık, ambalajlama, ağızdan ağıza pazarlama, amaca yönelik pazarlama, etkinlik pazarlaması ve sponsorluk da her geçen gün artan önemleri ve yaygın kullanımları nedeniyle ayrı birer unsur olarak Bütünleşik Pazarlama İletişiminin altında ele alınmaya başlanmıştır.

Bütünleşik Pazarlama İletişiminde amaç, marka bağlılığı, marka sadakati, müşteri memnuniyeti ve müşteri değeri kazanmaktır. Bunun için satın alma davranışını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemek ve satın almada sürekliliğin sağlanması hedeflenmektedir.

Pazarlama iletişimi modelinde işletmenin göndereceği mesaj, işletmenin mesaj iletmek üzere seçmiş olduğu iletişim kanalına uygun olacak şekilde hazırlamaktadır. Örneğin, işletme hazırladığı mesajın iletilmesi için dergi veya gazete gibi bir iletişim aracını seçmiş ise, hazırlanan mesaj da hem ana ve ara başlıklar hem de mesaj metni olarak bu seçilen iletişim kanalına uygun olacak şekilde hazırlatılmaktadır. Böylece mesaj, gönderileceği iletişim kanalına uygun olacak şekilde kodlanmış olur (Kotler ve Armstrong, 2017). Seçilen iletişim kanalına göre hazırlanan ve kodlanan mesajlar bir sonraki aşamada seçilen iletişim kanalı üzerinden hedef alıcı kitlesine planlanan süre zarfında iletilmektedir. Öncelikle alıcı iletilen mesajı algılamakta ve bu algılama bir sonraki aşamada tepkiye dönüşmektedir. Alıcının verdiği bu tepki ise, yeniden mesajı ileten işletmeye geri bildirim olarak ulaşmaktadır. Alıcıların

vermiş oldukları bu tepkiler AIDA (Strong, 1925), NAIDAS, DAGMAR (Colley, 1961) ve Pazarlama İletişimi Modeli (Duncan, 2005) gibi çeşitli modellerle açıklanabilmektedir (Utku, 2014).

AIDA modeli 4 temel aşamadan oluşmaktadır; Dikkat (Attention), İlgi (Interest), Arzu (Desire) ve Eylem (Action). Zaman içerisinde bu aşamalara "ihtiyaç (need)" ve "tatmin (satisfaction)" de dâhil edilerek model NAIDAS olarak güncellenmiştir. Modelde, işletmelerin müşteriler üzerinde arzu ettikleri etkiyi yaratabilmeleri için izlemeleri gereken süreçler üzerinde durulmaktadır (Strong, 1925). 1961'de Colley tarafından geliştirilen DAGMAR (Defining Advertising Goals for Measured Advertising Results) modeli ise; Kavrama (anlayış), İnanma (güvenme) ve Eyleme geçme aşamalarından oluşmakta ve ölçümlenebilen reklam sonuçları için reklam hedeflerini tanımlamaktadır (Colley,1961).

AIDA ve DAGMAR modelleri, benzer birçok model gibi müşterileri hiyerarşik bir düzen içerisinde ele almaktadır. Bu nedenle bu modellere "Etkiler Hiyerarşisi Modelleri" de denilmektedir (Barry, 1987). Buna göre müşteriler; marka farkındalığı, bilgi edinme, sevme, tercih etme, inanma ve satın alma şeklinde karar verme sürecini gerçekleştirmektedirler.

Duncan'ın geliştirdiği Pazarlama İletişimi Modelinde ise, marka farkındalığı ve marka bağlılığı kavramları üzerinde durulmaktadır (Duncan, 2005; Akt. Utku, 2014). Bu modelde, işletme kaynak olarak kendisini ve markasını kullanmakta, dolayısıyla hazırlanan mesajlarda işletmenin kendisi ve markası tanımlanmakta, hatırlatılmakta ve benimsetilmektedir. Modelde, aynı zamanda işletmenin halkla ilişkiler ve reklam ajansları da işletme ile birlikte kaynak olmaktadır.

2. Tüketici ve Sadık Müşteri

Tüketici, şahsi arzuları, istekleri ve ihtiyaçları için pazarlama bileşenlerini satın alan ve/veya satın alma kapasitesinde olan gerçek kişilerdir (Akyüz, 2012). Müşteri ise, belirli bir marka, mağaza veya kurumdan düzenli olarak alışveriş yapan, belirli bir markayı tercih eden kişidir. Bu bağlamda tüketici ürünleri tüketen, müşteri ise satın alan kişidir. Buna göre her müşteri tüketicidir, ama her tüketici müşteri değildir (Bozkurt, 2014). Müşteri sadakati ise; tüketici açısından önem taşıyan mal ya da hizmetlere ilişkin ihtiyaç ortaya çıktığı durumlarda, tüketicinin aynı ürünleri/markaları tercih etme ya da düzenli olarak aynı mağazadan satın alma eğilimidir. Diğer bir deyişle, müşterilerin aynı ürünleri tercih etme sıklıkları ve hizmet aldıkları işletme ile olan ilişkilerini devam ettirme istekleridir.

Tüketicilerin sadık birer müşteri olabilmesi için işletmelerin etkili iletişim yöntemlerini tüm faaliyet alanlarında uygulamaya koyması gerekmektedir. İşletmeler bir yandan yeni müşteriler elde etmeye çabalarken, bir yandan da var olan müşterilerini elde tutmak, müşteri sadakatini kazanmak ve karlılığı arttırmak için müşterilerin davranışlarını anlama ve davranışlarını etkileme çabasındadır. Bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlanılması ve otomasyon sistemleri sayesinde pazarlama faaliyetlerinde işlemsel dönemden ilişkisel döneme geçilmiş ve iletişim, işletmelerin odağı haline gelmiştir. Müşteri deneyimlerinin ön plana çıktığı günümüz koşullarında, müşteri bağlılığındaki %5'lik bir artış karlılıkta ortalama %85'lik bir artışa neden olmaktadır. Müşteri sadakatinin karlılık üzerindeki önemli etkisi dikkate alındığında, pazarlama iletişimi faaliyetlerinin tüketicilerden sadık müşteriler yaratmak amacıyla yönlendirilmesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda, yeni bir müşteriye bir ürünün satılma olasılığı %15 iken mevcut müşterilere ürünün satılma olasılığının %50 olması, sadık müşteri kazanmanın işletme açısından ne denli önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Memnun edilememiş ve işletmeye bağlılığı sağlanamamış her bir müşterinin, yaşadığı olumsuz deneyimi ortalama 8-10 kişiye

aktardığı, sadık müşterilerin ise olumsuz deneyimler sonucu şikayetleri giderildiğinde %70 oranında işletmeye bağlı kaldığı ise unutulmamalıdır (Akyüz, 2012).

Pazarlama iletişiminde müşterilerle güvene dayalı, şeffaf ve samimi bir bağ kurulması, yüksek kalitede mal ve hizmet sunulması, bu bağlamda kısa vadeli avantajların değil uzun vadeli kazançların sağlanması amaçlanmaktadır. Günümüzde işletmeler, geleneksel yaklaşımların aksine, kar amacı gütmeyi bırakıp, müşteriler ile uzun vadeli ve sağlam temelli ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. Her kategoriden sayısız mal ve hizmetin ve sayısız markanın bulunduğu bu dönemde, rekabetle başa çıkmanın en önemli koşullarından birisi müşteri sadakatinin sağlanmasıdır. Bir markanın, bu kalabalık pazar yapısı içerisinde rakiplerinden sıyrılarak dikkat çekmesi ve tüketicileri tek seferlik alışveriş yapmaktan daha öteye taşıyarak sadık birer müşteriye dönüştürmesi ise iletişimin tüm pazarlama planlarının merkezine yerleştirilmesi ile mümkün olmaktadır.

3. İknanın İletişimi

İknanın tanımına ilişkin birçok yaklaşım bulunmaktadır. Brembeck ve Howell (1925) iknayı; önceden belirlenmiş sonuçlara ulaşmak amacıyla, bilinçli olarak, insan güdülerinin manipülasyonu yoluyla düşünce ve eylemlerin değiştirilmesi girişimi olarak tanımlamaktadır. Brembeck ve Howell'e göre ikna, daha yalın bir ifadeyle "bireylerin seçimlerini etkileme amaçlı iletişimdir". Reardon (1991)'a göre ikna; ikna çabası içinde olan bireyin, çeşitli duygusal ve bilişsel teknikler yoluyla bir başka bireyin belirli bir davranış, inanç ya da tutumu benimsemesine rehberlik etmektir. Raven ve Haley (1982)'e göre ise ikna; bir bireyin etkisiyle birey ya da bireylerin biliş, tutum ya da davranışlarında değişiklik yaratılmasıdır. Demirtaş (2004) tüm bu tanımlamalardan faydalanarak iknayı; kaynak kişi ya da kişilerin, hedefin belirli bir ürün, birey ya da görüşe ilişkin olumlu bir tutum oluşturmasını ya da var olan tutumunu değiştirmesini sağlama yönündeki çabası olarak tanımlamıştır. Literatürde bu ve benzeri birçok tanımlama bulunmakla birlikte tüm tanımların ortak noktası, iknanın bireylerin seçimlerini etkilemeye yönelik bir iletişim süreci olmasıdır. Dolayısı ile ikna edici iletişim, bireylerin düşüncelerinin ve olaylara ilişkin tutumlarının değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen iletişimdir (Lord, 1997).

Yale Üniversitesinde "Yale İletişim Araştırmaları Programı"nı kuran Hovland ve arkadaşları (1953)'na göre iknanın gerçekleşmesi için tek bir uyarıcı ya da öğe yeterli değildir. Buna göre, iletişim sürecinin tamamının, iknanın tutum değişimini gerçekleştirmesi üzerinde etkisi vardır. Bu yaklaşıma "Mesaj Öğrenme Yaklaşımı (Message-Learning Approach)" denilmektedir. Bu çalışma, sonrasında iknaya ilişkin kuramsal yaklaşımlar olarak ortaya atılan Chaiken (1987)'in *Bilişsel Tepki Yaklaşımının* (Cognitive Response Approach), Petty ve Cacioppo (1983)'nun *Ayrıntılı İnceleme Olasılığı Modelinin* (Elaboration-Likelihood Model), Rank (1976)'in *Geçiştirme-Vurgulama Modelinin* (Intensify/Downplay Model), Benton, Kelley ve Liebling (1972)'in *Karşılıklı Ödün Modelininin* ve daha birçok kuramsal modelin geliştirilmesine önayak olmuştur. Aynı zamanda Şerif (1936)'in gerçekleştirmiş olduğu "Otokinetik Etki Deneyi" ve Asch (1956)'ın gerçekleştirmiş olduğu "Çizgiler Deneyi" gibi itaat ve uyma konularına yönelik temel araştırmalar da ikna çalışmalarının temelini oluşturmuştur (Demirtaş, 2004).

Günümüzde iletişimin önem kazanmasıyla bu yaklaşımlara yeni bakış açıları getirilmiş ve kuramsal modeller, günümüzde kullanılmakta olan birçok ikna tekniğinin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bireysel yaşamın hemen hemen her alanında bilinçli ya da bilinçsiz olarak birçok ikna çabası

gerçekleştirilmektedir. İkna edici olabilmenin yolu da temel ikna teknikleri ile açıklanmaktadır. İkna tekniklerinin ortak özelliği, iletişim sürecinin öğelerinin mesaja uygun olarak manipüle edilmesidir (Demirtaş, 2004). Buna göre uygulamada başarı getiren temel ikna teknikleri aşağıdaki gibidir;

1. **Önce Küçük Sonra Büyük Rica Tekniği (Foot in the Door):** Freedman ve Fraser (1966) tarafından geliştirilmiştir. İngilizce'de "foot in the door" olarak adlandırılan bu ikna tekniği, Türkçe'de "azıcıktan bir şey olmaz" veya "kademeli etki tekniği" olarak da ifade edilmektedir (Bilgin, 2000: 115). Bu teknikte kaynak öncelikle hedeften onu zorlamayacak ve dolayısıyla kabul edilme olasılığı oldukça yüksek olan küçücük bir talepte bulunmaktadır. Ardından ise adım adım daha büyük taleplerde bulunmaktadır**.**
2. **Önce Büyük Sonra Küçük Rica Tekniği (Door in the Face):** Bu ikna tekniği "Önce reddetme, sonra kabul etme" ya da "kapıyı yüzüne çarpma" şeklinde de ifade edilmektedir. Kaynak hedeften önce kabul edemeyeceği kadar büyük, ardından ise kabul edebileceği daha küçük bir ricada bulunulmaktadır (Bilgin, 2000: 116; Sakallı, 2001: 54). Böylece hedefe önce reddetmesi garanti bir talep yöneltilmekte, ardından beklenti düşürülerek, hedef isteği kabul etmeye razı edilmektedir.
3. **Gitgide Artan Ricalar Tekniği (Low-ball Technique):** Bu teknikte, kaynak hedefe önce kabul edilebilir bir öneri sunmakta, ardından da evet diyeceği noktaya kadar önerisini adım adım büyütmektedir. Örneğin, araba için düşük ve cazip bir fiyat vererek müşteri galeriye çeken bir satış temsilcisi; sonrasında motor hacmi, model, donanım, aksesuar farkı gibi ek özellikleri yavaş yavaş ekleyerek müşterinin başlangıçta hiç düşünmediği bir fiyata arabayı satabilmektedir. Önce küçük sonra büyük tekniğinden farkı, küçük ricadan sonra gelen ricanın ilkinden daha büyük olması koşulunun aranmaması ve ricadan sonra davranışın gerçekleşmesinin değil, sözel kabulün değerlendirmeye alınmasıdır (Sakallı, 2001: 58).
4. **"Sadece O Değil"** veya **"Satışı Tatlandırma" Tekniği (That's Not All)**: Kaynak, hedef isteği kabul edip etmediğini belirtmeden, yönelttiği istekte bir azaltma gerçekleştirmekte veya daha cazip kılacak bazı değişiklikler yapmaktadır (Sakallı, 2001: 58). Satış danışmanının sattığı ürünler için "Bu ürünleri satın alırsanız size %10 indirim uygularım, yanında da şu ürünleri hediye ederim" şeklinde uyguladığı teknik buna örnek verilebilir (Demirtaş, 2004).
5. **"Evet- Evet Tekniği" (Yes-yes Technique):** Kaynak, hedefe evet yanıtını verme olasılığı yüksek soruları üst üste sormakta ve asıl talebi en sona bırakmaktadır (Larson, 1995: 330). Örneğin, bir sigortacının, karşısındaki bireyi üye olmak için ikna etmeye çalışırken konuşmasına "Geleceğinizi güvence altına almak istersiniz değil mi? ya da emeklilikte rahat etmek istersiniz değil mi?" şeklinde uyguladığı teknik buna örnek verilebilir (Demirtaş, 2004).
6. **"Acaba Değil Hangi" Tekniği (Don't Ask If, Ask Which Technique):** Kaynak, hedefe herhangi bir ürüne gereksinim duyup duymadığını ya da herhangi bir konu hakkında seçim yapmak isteyip istemediğini sormadan, doğrudan önüne seçenekler sunmakta ve böylece emrivaki yaparak içlerinden birini seçmesini beklemektedir (Larson, 1995: 330).
7. **Soruya Soruyla Yanıt Verme Tekniği (Ask Question with a Question):** İşler istediği gibi gitmediği zamanlarda tıkanıp kalan kaynak, zaman kazanmak amacıyla hedefin sorularına soru ile yanıt vererek hedefi yanıt vermeye ve savunmaya geçmeye zorlamaktadır. Bu teknik aynı zamanda "topu karşı tarafa atmak" veya "onları kendi silahlarıyla vurmak" şeklinde de açıklanabilir.

8. **Yer Etme Tekniği (Planting Technique):** Kaynak, hedefin beş duyusundan en az birine hitap ederek hedefin zihninde yer etmeyi hedeflenmektedir (Larson, 1995: 332). Örneğin, yiyecek reklamlarında kullanılan "sıcacık çorba", "kıpkırmızı domates" veya "çıtır çıtır patates" gibi vurgulamalar bu tekniğe örnek verilebilir.
9. **Borca Sokma Tekniği (Getting a IOU):** Kaynak, hedef için kendisinden beklenenden çok daha fazla bir emek ve çaba içerisine girerek hedefe kendisini borçlu hissettirmekte ve bu durumu telafi etmek için ne gerekiyorsa kabul etmeye razı hale gelmesini sağlamaktadır.
10. **Önce Ver Sonra Geri Al Tekniği (Throw a Ball Technique):** Kaynak, hedefe son derece cazip gelecek koşullar vaat etmektedir (ürün için oldukça düşük bir fiyat, uygun ödeme koşulları sunulması ya da oy isteyen bir adayın seçmenlere en çok gereksinim duydukları toplumsal sorunları çözme sözü vermesi gibi). Hedef, bu vaatlerin etkisiyle sunulan ürünlere veya fikirlere daha sıcak bakmaya başlamaktadır (Cialdini, 2001: 156).

Cialdini (2006) ise, ikna modellerini belirli ilkeler çerçevesinde uyarlayarak iknanın etki silahlarını 6 başlık altında incelemektedir;

1. **Karşılıkta Bulunma:** Kaynak, hedefe bir iyilik yapmakta ve hedef ise karşılığını ödemek istemektedir. Bunun için de gerekli olan ne ise yapmaya razı olmaktadır. Karşılık verme, borca sokma tekniğindeki borçlu hissetme duygusuna paralel bir ilkedir. Borca sokma tekniğinin ve önce büyük sonra küçük rica tekniğinin temelinde karşılıklılık ilkesi yatmaktadır. (Larson, 1995: 333). Karşılıklılık ilkesinde hedef, karşısındaki birey onun için birçok zahmete girer, emek harcarsa kendisini borçlu hissetmekte, aralarındaki eşitlik ve denge bozulmakta, bu durumu telafi etmek için de ne gerekiyorsa yapmaya razı hale gelmektedir (Cialdini, 1975: 206).
2. **Adanmışlık ve Tutarlılık:** Toplumsal etkinin ikna silahı olarak kullanılmasıyla alakalı bir ilkedir. Bireylerin içlerinde hissettikleri tutarlı olma ve tutarlı görünme isteği, almış oldukları bir kararın ardından tutarlı olma gereksinimini doğurmaktadır. Tutarlılık ilkesinin bireylerin davranışlarını yönetme gücü, onu güçlü bir toplumsal etki silahına dönüştürmektedir. Buna göre bir birey yanlış bir karar olsa dahi, verdiği kararda tutarlı görünmek ve aksi durumun yaratacağı gerilimden uzaklaşmak için kararı doğrultusunda ne gerekiyorsa yapma eğilimde olmaktadır.
3. **Toplumsal Kanıt:** Toplumsal kanıt ilkesi, bireyin neyin doğru olduğunu anlamasının yolunun, diğerlerinin doğru olduğuna inandıkları şeylere bakmak olduğunu savunmaktadır. Özellikle herhangi bir durumda, doğru davranışın ne olduğunun belirlenmesi konusunda başvurulmaktadır. Buna göre, bireyin bir davranışı doğru olarak görmesi, diğerlerinin de öyle davranma derecelerine bağlıdır. Bireyler, toplumsal kanıtlara uygun davranarak daha az yanlış yapacakları düşüncesindedirler.
4. **Hoşlanmak:** Bu ilke, kural olarak bireylerin tanıdıkları ve hoşlandıkları kişilerin isteklerine evet demeyi daha çok tercih ettikleri görüşüne dayanmaktadır. Örneğin, Tupperware partilerinde, öncelikle partiye katılanlar oyunlar oynayarak eğlenmekte ve hediyeler kazanmaktadır (Karşılık Verme İlkesi). Sonrasında tüm katılanlar, ellerinde bulunan Tupperware ürünlerinin faydalarını ve kullanışlılığını anlatmaya zorlanmaktadır (Bağlılık İlkesi-Adanmışlık ve Tutarlılık). Son olarak alımlar başladığında, diğer katılımcılar kendilerine benzer kişiler bu ürünleri aldıkça bunun iyi olduğunu düşünerek satın almaya çok daha istekli hale gelmektedirler (Toplumsal Kanıt).

5. **Otorite:** Çok katmanlı ve yaygın biçimde kabul edilmiş bir otoriteye koşulsuz itaat etme güdüsünün bireyin kararlarını ve davranışlarını yönlendirme gücü ile ilgilidir. Mutlak otoriteye koşulsuz boyun eğme olarak da ifade edilebilmektedir. Bireyler için kurumlaşmış otoritelerin isteklerine uymak çok mantıklı ve doğru görünmektedir. Öyle ki bireyler gerçek bir otoriteyi temsil etmeyen otorite figürlerine de aynı itaati göstermektedirler. Örneğin, daha önce bir TV dizisinde doktor rolünde oynamış bir aktörün sağlık konusunda tavsiyede bulunmasına tüketiciler onun gerçek bir doktor olmadığını bildiği halde daha fazla güvenmekte ve bu tavsiyeye uymaktadırlar.
6. **Azlık:** Azlık prensibi, fırsatların elde edilebilmelerinin sınırlı olduğu durumlarda daha çekici hale gelmeleri durumudur. Buna sebep olan zorlayıcı özellik ise potansiyel bulunmazlık veya potansiyel kayıp fikridir. Bunun nedeni bireylerin, bir şeyi kazanma düşüncesinden çok, bir şeyi kaybetme düşüncesi ile motive olmalarıdır.

Tüketicilerden sadık müşteriler yaratmak, onlarda tutum oluşturacak veya tutum değişikliği yaratacak ikna iletişiminin etkin bir şekilde uygulanması ile mümkün olacaktır. Bunun için, tüketicileri ikna olmaya iten etkenlerin belirlenmesi ve altında yatan nedenlerin anlaşılması oldukça önemlidir.

4. Uygulama

4.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, katılımcıların bütünleşik pazarlama iletişimi uygulamaları ile iletilen mesajlara verdikleri tepkilerin incelenmesi, temel ikna teknikleri (Önce Küçük Sonra Büyük Rica Tekniği, Önce Büyük Sonra Küçük Rica Tekniği, Gitgide Artan Ricalar Tekniği, Sadece O Değil veya Satışı Tatlandırma Tekniği, Evet- Evet Tekniği, Acaba Değil Hangi Tekniği, Soruya Soruyla Yanıt Verme Tekniği, Yer Etme Tekniği, Borca Sokma Tekniği ve Önce Ver Sonra Geri Al Tekniği) ve ikna silahları (Karşılıkta Bulunma, Adanmışlık ve Tutarlılık, Toplumsal Kanıt, Hoşlanmak, Otorite, Azlık) da dikkate alınarak iletilen bu mesajlarda gerçekleştirilmeye çalışılan ikna çabaları ve bu çabaların etki düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

4.2. Çalışmanın Kapsamı, Yöntemi ve Örneklem

Bu çalışma Ekim 2019 döneminde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, kolayda örneklem yöntemi ile seçilen ve Ankara ilinde yaşayan 30 katılımcı ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Derinlemesine mülakat yönteminin seçilmesinin nedeni, kuramsal birikimin yanı sıra uygulamaya dönük bir bakış açısı gerektiren ikna ve iletişim konularında, tüketicilerin gerçek tutumlarının daha iyi anlaşılabilmesi ve ortaya koyulabilmesidir. Pazarlama iletişiminin ve iknanın temel amacının tutum oluşturmak ve tutum değişimi yaratmak olduğu dikkate alındığında, yöneltilecek ifadelerin doğru anlaşılması, katılımcıların daha etkin gözlemlenebilmesi ve detaylı olarak incelenebilmesi açısından derinlemesine mülakat yönteminin daha etkili olacağı düşünülmüştür. Derinlemesine mülakat yönteminde yöneltilen sorular, Cialdini'nin (2006) İknanın Psikolojisi adlı kitabından esinlenilerek hazırlanmıştır. Katılımcılara, 15 adet yapılandırılmış sorunun yanı sıra, verdikleri cevaplar doğrultusunda

yapılandırılmamış sorular da yöneltilmiştir. Görüşmeler, her katılımcı ile yaklaşık 20-35 dakika arasında sürmüştür.

4.3. Çalışmanın Kısıtları

Çalışmanın en önemli kısıtı, kolayda örneklem yönteminin seçilmiş olmasıdır. Çalışmanın genellenebilirliği açısından, sonraki çalışmalarda tesadüfi örneklem yöntemlerinin tercih edilmesi ve daha fazla örneklem sayısı ile çalışmanın gerçekleştirilmesi daha verimli olacaktır.
Diğer bir kısıt ise zaman kısıtıdır. Araştırmanın şehir dışında yapılıyor olması ve katılımcıların mesai saatleri içerisinde ya da diğer iş rutinlerinin arasında uygulama için zaman ayırmalarının sağlanması hususunda bir takım zorluklar yaşanmıştır. Aynı zamanda maliyet kısıtı nedeni ile araştırma, Ankara ili ile sınırlandırılmıştır.
Diğer yandan, yöneltilen soruların doğru anlaşıldığı ve katılımcıların ifadelerinin tutum ve davranışlarını doğru yansıttığı varsayılmıştır.

4.4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara ait demografik bulgulara ve ikna iletişimine yönelik diğer betimsel istatistiklere yer verilmiştir.

4.4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 30 kişiden 15 i erkek 15 i kadındır. Erkeklerin yaş ortalaması 34 kadınların yaş ortalaması 27'dir. En genç erkek katılımcı 26 kadın katılımcı 23; en yaşlı erkek katılımcı 52 kadın katılımcı ise 42 yaşındadır. Katılımcıların % 80'i (24 kişi; 11 erkek–13 kadın) üniversite mezunudur. Diğerleri ise lise mezunudur. Erkeklerin ve kadınların %66,6'sı (10 erkek,10 kadın) evli, diğerleri ise bekârdır.

4.4.2. Diğer Betimsel İstatistikler

Tüketicilerin en çok etkilendikleri Bütünleşik Pazarlama İletişimi elemanının/aracının ne olduğunun belirlenmesi amacıyla katılımcılara yöneltilen soruya; kadınların tamamı reklam yanıtını verirken erkeklerin ise sadece 3'ü reklam, kalan %80'i (12 kişi) ağızdan ağıza pazarlama cevabını vermiştir. Dolayısıyla kadınlarda reklamın, erkeklerde ise ağızdan ağıza pazarlamanın en etkili ve ikna edici pazarlama iletişimi aracı olduğu belirlenmiştir.
Tüketicilerin satın alma karar süreçlerinin hangi aşamasında BPİ elemanlarından daha çok etkilendikleri ve bu etkilerin sektöre ve ürüne göre değişip değişmediğinin belirlenmesi amacıyla katılımcılara yöneltilen soru neticesinde, katılımcıların tamamı satın alacakları mal veya hizmetle ilgili alternatif ürün/markalar arasından tercih yaparken veya alternatifleri değerlendirirken ağızdan ağıza pazarlamaya ve reklama çok önem verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar hizmet sektöründen bir satın alma gerçekleştirecekleri zaman ağızdan ağıza pazarlamayla; mal ağırlıklı bir ürünün satın alınması söz konusu olduğunda ise reklamın etkisiyle daha çok ikna olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, katılımcıların 27'si (%90'ı) (14 kadın 13 erkek) başkaları tarafından özellikle kendi sosyal çevreleri

tarafından tercih edilen ürün ve markalar ile ilgili satın alımlar gerçekleştirirken çevrelerinden gelen telkinler sonucunda o marka ve ürünü satın alma konusunda ikna olduklarını söylemişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda kadın ve erkek katılımcıların benzer cevap verdikleri ve BPİ'ne göre iknanın sektöre ve ürüne göre değişiklik gösterdiği belirlenmiştir.

Katılımcılara, temel ikna tekniklerinden nasıl etkilendiklerini ve etkilenme düzeylerini belirlemeye yönelik çeşitli örnek olaylar üzerinden sorular yöneltilmiştir. Önce küçük sonra büyük rica tekniği için Turkcell ve Digiturk gibi platformların önce düşük giriş ücreti ve ardından kademeli olarak artan paket fiyatları örnek olarak verilmiş; önce büyük sonra küçük rica tekniğinde sigorta şirketlerinin ya da telefon operatörlerinin önce yüksek fiyattan en dolu paketleri sunup, sonra kişiye özel daha uygun ve yeterli olan asıl paketleri sunmaları örnek olarak verilmiş; gitgide artan ricalar tekniğinde network marketing yapan avon, tupperware gibi markaların önce uygun fiyatlı cazip ürünleri ile müşteri ile buluşup, ardından daha kapsamlı daha özellikli ve pahalı ürünlere müşterilerini kademeli olarak yöneltmeleri örnek olarak verilmiş; sadece o değil/satışı tatlandırma tekniği için araba galerilerinin ürünün yanında paspas ya da kaput koruma gibi ek ürünler sunması ya da beyaz eşya markalarının sunduğu ek garanti süreleri örnek olarak verilmiş; eve-evet tekniği için sağlık kurumlarının check-up için müşterilerini arayıp telefonda öncelikle müşterilerin kendisinin ve ailelerinin sağlıklarının ne denli önemli olduğuna ve bu konudaki hassasiyetlerine yönelik sorular yöneltip sürekli evet cevabı aldıktan sonra paketlerini sunmaları örnek olarak verilmiş; acaba hangi tekniği için çiçekçilerin güzel bir iletişim cümlesi neticesinde "hangi çiçeği sarmamı istersiniz" demeleri ya da bir kıyafet mağazasında satış temsilcisinin "hangileri oluyor kasaya götüreyim" şeklindeki yaklaşımları örnek olarak verilmiş; soruya soruyla yanıt verme tekniğinde satış danışmanlarına yöneltilen ürünle ya da alternatif markaların hizmetleri ile ilgili sorulara "sizi böyle düşünmeye iten şey nedir" şeklinde müşteriye geri adım attırmaya yönelik yaklaşımları örnek olarak verilmiş; yer etme tekniğinde balıkçıların "canlı canlı" şeklindeki ya da manavların "bal gibi tatlı" veya unlu mamul fırınlarının "kıtır kıtır" şeklindeki vurgulamaları örnek olarak verilmiş; borca sokma tekniği için mağazalarda müşterilerin peşinden ayrılmayıp gereğinden fazla yardımcı olan ve tüm kıyafetleri müşteri talep etmese de raflarından indirip paketlerinden çıkaran satış danışmanları örnek verilmiş; önce ver sonra geri al tekniği için ise araba galerilerinde beğenilen araçlar için kredi başvurusu ya da satış sözleşmesi aşamasında dolar kuru gibi nedenlerle fiyat artışı olduğunun söylenmesi ya da yanlışlıkla bir düşük modelin fiyat bilgisinin verildiğinin söylenmesi ve mevcut model için telafi amaçlı ufak indirimlerin teklif edilmesi örnek olarak verilmiştir.

İkna tekniklerine yönelik yöneltilen sorular neticesinde adı geçen 10 teknik içinde erkek katılımcılar için özellikle tekstil sektöründe Borca Sokma Tekniğinin (13 kişi), hizmet sektöründe ise Önce Büyük Sonra Küçük Rica tekniğinin (12 kişi) en etkili teknik olduğu tespit edilmiştir. Kadınlarda ise tekstil sektöründe Evet-Evet tekniğinin (10 kişi); hizmet sektöründe ise Yer Etme tekniğinin (11 kişi) en etkili teknik olduğu saptanmıştır.

Katılımcılardan elde edilen bulgular eşliğinde, BPİ elemanlarının iknaya etkisinde cinsiyete göre herhangi bir değişim olmadığı görülmesine rağmen, ikna etmede kullanılan tekniklerin cinsiyete göre değiştiği, hatta bu tekniklerin sektöre göre de değiştiği tespit edilmiştir.

İkna tekniklerinden bazılarının ise katılımcılar üzerinde hiç etkili olmadığı görülmüştür. Özellikle erkek katılımcılar otomotiv sektöründe çok kullanılan Önce Ver Sonra Geri Al Tekniğinden

sıkıldıklarını (13 kişi) hatta bu tekniği uygulayan işletmelerden uzak durduklarını belirtmişlerdir. Erkek katılımcıların 11'i ise özellikle otomotiv sektöründe Gitgide Artan Ricalar tekniğinin daha etkili bir teknik olduğunu söylemişlerdir.

Kadınlarda ise Soruya Soruyla Yanıt Verme tekniğinin etkili olmadığı (12 kişi) özellikle de kozmetik sektöründe hiç etkisinin olmadığı görülmüştür. Özellikle kozmetik sektöründe, Yer Etme Tekniğinin daha etkili olduğu 11 kadın katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

İkna teknikleri içerinde yer alan ikna silahlarından (karşılıkta bulunma, adanmışlık ve tutarlılık, toplumsal kanıt, hoşlanmak, otorite ve azlık) en etkili olanlarını belirlemek amacıyla katılımcıların ikna tekniklerine yönelik vermiş oldukları cevaplar detaylı olarak incelenmiş ve analiz edilmiştir. Borca sokma tekniğinin ve önce büyük sonra küçük rica tekniğinin temelinde karşılıklılık ilkesi yatmaktadır. Dolayısıyla, erkek katılımcıların ikna silahlarından karşılıkta bulunma ilkesinden daha fazla etkilendikleri ve ikna oldukları belirlenmiştir.

Kadın katılımcılar ise evet-evet ve yer etme tekniklerinden daha fazla etkilenmektedir. Bu durumda, özellikle evet-evet tekniğinde önce evet denilen bir koşula sonra hayır cevabı verememe durumu adanmışlık-tutarlılık ilkesi ile açıklanabilir. Diğer yandan, yer etme tekniğinde ürünün belirli özelliklerinin beş duyu organına hitap edecek şekilde ürünü sunan kişi tarafından vurgulanıyor olması otoriteye boyun eğme ile açıklanabilir. Müşteri bu durumda vurguyu yapan mutlak otoriteye uymakta, güvenmekte ve tavsiyesini dinlemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde tüketicilerden müşteriler yaratmak, iletişimi pazarlama faaliyetlerinin her aşamasına dâhil etmekle mümkün olabilmektedir. İşletmelerin tüm bu çabalarının temelinde ise iletişim bulunmaktadır. Önceleri tutundurma kavramının altında yürütülen faaliyetlerde iletişim faktörünün ön plana çıkması ve her geçen gün önemini arttırması, önce pazarlama iletişimini, sonra bütün iletişim çabalarının bütünleştirilmiş tek bir mesaj iletmek üzerine kurulduğu bütünleşik pazarlama iletişimi kavramını ortaya çıkarmıştır. İletişimin yoğunlaşmasıyla tutundurma karması elemanlarında da bir takım değişimler meydana gelmiştir. Bütünleşik pazarlama iletişimi kapsamında, klasik tutundurma karması elemanları olan Reklam (Advertising), Satış Tutundurma (Sales Promotion), Halkla İlişkiler (Public Relations), Kişisel Satış (Personal Selling) ve Doğrudan Pazarlama (Direct Marketing) kavramlarının yanında, her geçen gün artan önemleri ve yaygın kullanımları nedeniyle fuarcılık, e-pazarlama, ambalajlama, satış yeri uygulamaları, amaca yönelik pazarlama, ağızdan ağıza pazarlama, etkinlik pazarlaması ve sponsorluk da birer unsur olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Tüketicilerden sadık birer müşteri yaratmak için işletmeler etkili iletişim yöntemlerini tüm faaliyet alanlarında uygulamaya koymak durumundadır. İşletmeler bir yandan yeni müşteriler elde etmeye çabalarken, bir yandan da var olan müşterilerini elde tutmak, müşteri sadakatini kazanmak ve karlılığı arttırmak için müşterilerin davranışlarını anlama ve davranışlarını etkileme çabasındadır. Bu noktada ikna edici iletişim oldukça önem kazanmaktadır. İkna edici iletişim, bireylerin düşüncelerini ve olaylara ilişkin tutumlarını arzu edilen yönde değiştirmek amacıyla gerçekleştirilen iletişimdir. İknanın gerçekleşmesi için tek bir uyarıcı ya da öğe yeterli değildir. İletişim sürecinin tamamının, iknanın tutum değişimini gerçekleştirmesi üzerinde etkisi vardır.

Bireysel yaşamın hemen hemen her alanında bilinçli ya da bilinçsiz olarak birçok ikna çabası gerçekleştirilmektedir. İkna edici olabilmenin yolu da temel ikna teknikleri ile açıklanmaktadır. Buna göre uygulamada başarı getiren temel ikna teknikleri; Önce Küçük Sonra Büyük Rica Tekniği (Foot in the Door), Önce Büyük Sonra Küçük Rica Tekniği (Door in the Face), Gitgide Artan Ricalar Tekniği (Low-ball Technique), "Sadece O Değil" veya "Satışı Tatlandırma" Tekniği (That's Not All), "Evet-Evet Tekniği" (Yes-yes Technique), "Acaba Değil Hangi" Tekniği (Don't Ask If, Ask Which Technique), Soruya Soruyla Yanıt Verme Tekniği (Ask Question with a Question), Yer Etme Tekniği (Planting Technique), Borca Sokma Tekniği (Getting a IOU) ve Önce Ver Sonra Geri Al Tekniğidir (Throw a Ball Technique). Temel ikna silahları ise; Karşılıkta Bulunma, Adanmışlık ve Tutarlılık, Toplumsal Kanıt, Hoşlanmak, Otorite ve Azlıktır.

Bu çalışmada, katılımcıların bütünleşik pazarlama iletişimi uygulamaları ile iletilen mesajlara verdikleri tepkilerin incelenmesi, temel ikna teknikleri ve ikna silahları da dikkate alınarak iletilen bu mesajlarda gerçekleştirilmeye çalışılan ikna çabaları ve bu çabaların etki düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Ekim 2019 döneminde Ankara'da 30 katılımcı ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar sonucunda elde edilen bulgulara göre; tüketiciler üzerinde en etkili olan bütünleşik pazarlama iletişimi elemanları reklam ve ağızdan ağıza pazarlamadır. Bu durum cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadınlar reklamdan daha çok etkilenirken, erkekler için ağızdan ağıza pazarlama daha etkili olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, erkek tüketicilerin çevrelerinden daha çok etkilendikleri ve sosyal çevrelerini satın alma karar süreçlerine daha çok dâhil ettikleri söylenebilir.

Pazarlama iletişimi uygulamalarının, satın alma karar sürecinde özellikle alternatifleri değerlendirme aşamasında etkili olduğu, ürün grupları açısından değerlendirildiğinde ise özellikle mal ağırlıklı ürünlerde reklamın ve hizmet alımında ise ağızdan ağıza pazarlama iletişiminin etkisinin arttığı belirlenmiştir. Satın alma karar süreçleri dikkate alındığında bütünleşik pazarlama iletişimi elemanlarının alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasında yarattığı görece olarak daha yoğun etki, cinsiyete göre değişmemektedir, yani hem erkek hem kadın tüketiciler satın alma karar süreçlerinde özellikle alternatif marka ve ürünler arasında seçim yaparken BPİ araçlarından daha çok etkilendiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, tüketicilerin alternatif ürün ve markalar arasında değerlendirme yaparken özellikle sosyal çevrelerinin tercihlerinin ve tavsiyelerinin etkisinde kalarak satın alma karar süreçlerini yönlendirdikleri söylenilebilir.

İkna teknikleri içerisinde erkek katılımcılar için özellikle tekstil sektöründe Borca Sokma Tekniğinin (13 kişi), hizmet sektöründe ise Önce Büyük Sonra Küçük Rica tekniğinin (12 kişi) en etkili ikna teknikleri olduğu tespit edilmiştir. Borca sokma tekniğinin ve önce büyük sonra küçük rica tekniğinin temelinde ikna silahlarından "karşılıklılık ilkesi" yatmaktadır. Dolayısıyla, erkek katılımcıların ikna silahlarından karşılıkta bulunma ilkesinden daha fazla etkilendikleri ve ikna oldukları belirlenmiştir.

Kadınlarda ise tekstil sektöründe Evet-Evet tekniğinin (10 kişi); hizmet sektöründe ise Yer Etme tekniğinin (11 kişi) en etkili ikna teknikleri olduğu saptanmıştır. Bu durumda, özellikle evet-evet tekniğinde önce evet denilen bir koşula sonra hayır cevabı verememe durumu ikna silahlarından "adanmışlık-tutarlılık ilkesi" ile açıklanabilir. Diğer yandan, yer etme tekniğinde ürünün belirli özelliklerinin beş duyu organına hitap edecek şekilde ürünü sunan kişi tarafından vurgulanıyor olması

ikna silahlarından "otoriteye boyun eğme" ile açıklanabilir. Müşteri bu durumda vurguyu yapan mutlak otoriteye uymakta, güvenmekte ve tavsiyesini dinlemektedir.

İkna tekniklerinden bazılarının ise katılımcılar tarafından hiç etkili olmadığı görülmüştür. Özellikle erkek katılımcılar otomotiv sektöründe çok kullanılan Önce Ver Sonra Geri Al Tekniğinden sıkıldıklarını (13 kişi) hatta bu tekniği uygulayan işletmelerden uzak durduklarını belirtmişlerdir. Erkek katılımcıların 11'i ise özellikle otomotiv sektöründe Gitgide Artan Ricalar tekniğinin daha etkili bir teknik olduğunu söylemişlerdir. Kadınlarda ise Soruya Soruyla Yanıt Verme Tekniğinin etkili olmadığı (12 kişi) özellikle de kozmetik sektöründe hiç etkisinin olmadığı görülmüştür. Özellikle kozmetik sektöründe, Yer Etme Tekniğinin daha etkili olduğu 11 kadın katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

İletişimin bu denli önem kazandığı ve müşterilerin de işletmelerin odak noktası haline geldiği günümüz koşullarında, işletmelerin başarı şansı yarattığı sadık müşterileri kadardır. Tüketicilerden sadık müşteriler yaratmanın yolu da tüketicileri iyi tanımaktan ve nasıl ikna olacaklarını bilmekten geçmektedir. İkna teknikleri ve içerisinde barındırdığı ikna silahları, temelde işletmeler için tüketicilerin satın alma karar süreçlerinde arzu edilen tepkileri vermeleri ve arzu edilen doğrultuda tutum ve davranışlarının yönlendirilmesi için birer araçtır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, ikna iletişimin her aşamasında işletmelerin tüketicilere karşı şeffaf ve dürüst olmaları, kullanılan ikna tekniklerinin tüketiciler tarafından aldatmaca olarak algılanmasının önüne geçilmesi olmalıdır. Tüketicilerin her geçen gün bilinçlendiği, sosyal medya kanalları ve diğer interaktif medya platformları üzerinden her türlü bilgi ve alternatife rahatlıkla ulaşabildikleri ve detaylı araştırma yapmadan karar vermedikleri unutulmamalıdır. Önce ver sonra geri al tekniğinin ve soruya soruyla yanıt verme tekniğinin etkinliğini kaybetmesinin ve aksine tüketicileri olumsuz etkilemeye başlamasının nedeni de budur. İkna iletişimi süreci planlanırken ikna tekniklerinin ve ikna silahlarının seçiminde, yaşanılacak her bir olumsuzluğun diğer tüketicilerle de paylaşılacağı ve özellikle ağızdan ağıza pazarlamanın etkisi dikkate alındığında, sosyal medya kanalları üzerinde yapılacak paylaşımlar ile ürün ve markaya yönelik olumsuz algıların yaratılacağı göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Akyüz, A. (2012). Müşteri İlişkileri Yönetiminin Teorik ve Kavramsal Çerçevesi. http://kampus.beykent.edu.tr/Paylasim/Dosyalar/crm1_129942843598125000.pdf, Erişim Tarihi: 03.10.2019.

Asch, S. (1956). Studies of Independence and Conformity: A Minority of One Against a Unanimous Majority. *Psychological Monographs*, 70 (416).

Barry, T. E. (1987). The development of the hierarchy of effects: An historical perspective.

Benton, A.A., Kelley, H.H., & Liebling, B. (1972). Effects of Extremity of Offers and Concession Rate on the Outcomes of Bargaining. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24, 73-83.

Bilgin, N. (2000). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bozkurt, İ. (2014). İletişim Odaklı Pazarlama (Tüketiciden Müşteri Yaratmak). İstanbul: MediaCat Yayıncılık.

Bozkurt, İ. (2014). *İletişim Odaklı Pazarlama*. MediaCat Yayınları, İstanbul.

Brembeck, W.L. & Howell, W.S. (1952). *Persuasion: A Means of Social Influence*. NY: Prentice Hall.

Cialdini, R.B. (1975). A reciprocal concessions procedure for inducing compliance: The door-in-the-face technique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 206-215.

Cialdini, R.B. (2001). İnsanları Etkileme Yolları. Çev. A. Dönmez. Ankara: İmge.

Cialdini, R.B. (2006). İknanın Psikolojisi. Çev. F. Yalım. İstanbul: MediaCat Yayıncılık.

Colley, R.H. (1961). *Defining advertising goals: For measured advertising results*. The Association.

Currentissues and Research in Advertising, 10(1-2), 251-295.

Demiray, U. (Edit.) (2008). *Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Akademi.

Demirtaş, H.A. (2004). Temel İkna Teknikleri: Tutum Oluşturma ve Tutum Değiştirme Süreçlerindeki Etkilerinin Altında Yatan Nedenler Üzerine Bir Derleme. *İletişim Dergisi,* 19, 73-90.

Duncan, T. (2005). *Principles of Advertising & IMC* (Second Edition). McGraw Hill-Irwin, New York.

Eti İçli, G. & Çopur, M.E. (2008). Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 22-33.

Freedman, J.L. & Fraser, S. (1966). Compliance without pressure: The FITD technique. Journal of Personality and Social Psychology, 4, 195-202.

Göktaş, B. (2016), Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Marka İmajına Etkisi ve Bir Uygulama, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(3), 923-944.

Göktaş, B. (2017), *Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Marka İmajına Etkisi ve Bir Uygulama,* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Göktaş, B. (2019). *Mal ve Hizmet Pazarlama.* İmaj Yayınevi, Ankara.

Hovland, C.I., Janis, I.L., & Kelley, H.H. (1953). Communication and persuasion. NH, CT: Yale University Press.

Knechtel, P. (2003). *Effektive Kommunikation und Kooperation. Ein Trainingsbuch*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag.

Koçoğlu, D. & Haşıloğlu, S.B. (2008), "Reklam Harcamalarının İşletmelerde Etkinlik Seviyesi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi.*

Kotler, P.T. & Armstrong, G:M. (2017). *Principles of Marketing*. Pearson Education.

Larson, C.U. (1995). *Persuasion: Reception and responsibility*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Lord, C.G. (1997). *Social Psychology*. NY: Harcourt Brace College Publishers.

Mucuk, İ. (2016). *Pazarlama İlkeleri.* Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Nünning, A. & Zierold, M. (2008). *Kommunikationskompetenzen. Erfolgreich kommunizieren in Studium und Berufsleben*. Stuttgart: Klett.

Oluç, M. (1989). Satış Tutundurma ve Satış Özendirme-Sales Promotion. *Pazarlama Dünyası*, 3(18), 1-7.

Petty, R.E., & Cacioppo, J.T. (1983).Central and Peripheral Routes of Persuasion: Application to Advertising," in Percy and Woodside (eds.). *Advertising and Consumer Psychology*, 3-23.

Rank, H. (1976). Teaching about Public Persuasion. In D. Dietrich (Ed.), *Teaching and Doublespeak*. Urbana, IL: National Council of Teachers of English.

Raven, B.H. & Haley, R.W. (1982). *Social influence and compliance of hospital nurses with infection control policies*.

R. J. Eiser (der.), *Social Psychology and Behavioral Medicine* içinde, s.413-438. NY: John Wiley & Sons.

Reardon, K.K. (1991). *Persuasion in practice*. Newbury Park, CA: Sage.

Sakallı, N. (2001). *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler?*. Ankara: İmge.

Shannon, J.R., (1996). The New Promotions Mix: A Proposed Paradigm, Process and Application. *Journal of Marketing-Theory and Practice,* Winter 1996, 56-68.

Strong Jr, E.K. (1925). Theories of selling. *Journal of Applied Psychology*, 9(1), 75.

Şerif, M. (1936). *The Psychology Of Social Norms*. NY: Harper&Row.

Tolon, M. & Zengin, A.Y. (2016). *Bütünleşik Pazarlama İletişimi Yönetimi.* Detay Yayıncılık, Ankara.

Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi:23.10.2019.

Utku, D. (2014). İnternet Reklamlarında Hiyerarşik Etkiler Modeli.

Uzuntaş, A. (2013). Etkili İletişim: Anlatabilmek ve Anlayabilmek. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 21(1), 11-30.

Yurdakul, N.B., Coşkun, G. & Öksüz, B. (2007). İzmir İli Özel Hastaneler Örnekleminde Halkla İlişkiler Birimlerinin Yapı-İşlev ve Uygulamalarına Yönelik Bir araştırma. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* Nisan 2007, 2(1).

Mali Tablo Okuryazarlığı: Tunceli Munzur Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

Zülkif YALÇIN[1]

Mehmet Eren ÖZTÜRK[2]

1. Finansal Okuryazarlık

Finansal okuryazarlık; ilgili olan uygulamalar, bilgiler ve ürünleri kapsayan, aynı zamanda gündelik yaşamda bu konular hakkında az da olsa bilgi sahibi olmak ve gerektiği yerde bu bilgiler doğrultusunda mantıklı kararlar verebilmelerini sağlayan okuryazarlık türüdür (Baysa ve Karaca, 2016).

2. Mali Tablo Okuryazarlığı

Mali tablo okuryazarlık türü işletmenin mali oluşumundaki kişilerin muhasebe konusunda kendilerini geliştirmiş olmaları, bahsi geçen tabloları, dâhil olunan muhasebe sistemi hakkında bilgi sahibi olabilmeleri ve meydana gelen değişiklikleri değerlendirip kontrol ederek bilinçli bir şekilde kısa vadeli veya uzun vadeli kararlar verebilmesi olarak tanımlanabilir (Karacan ve Günce, 2018). Bu konuda okuryazar olunabilmesi için bireylerin bazı kavramlar hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bunlar;

1. Muhasebe alanı ile alakalı temel kavramlar,
2. Mali tablo ilkeleri
3. Muhasebe yapılırken gerekli olan belgeler,
4. Tekdüzen hesap planı,
5. Mali tabloların şekli
6. Muhasebe hesapları,

2.1. Mali Tablo Okuryazarı Olmak

Bireylerin mali tablo okuryazarı olabilmeleri için bazı konular hakkında kendilerini geliştirmeli ve yetkinliklerini arttırmalıdırlar. Örnek verecek olursak, matematiksel ifadelerle iç içe olmak, bilişim teknolojilerine hakim olmak, hesap planı işlevini anlamak ve kullanabilmek, mali önerileri anlamak ve bu önerileri sorgulayıp değerlendirebilmek, meydana gelen mali sorunların çözüm yollarını araştırarak

[1] Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Tunceli, Türkiye, zulkifyalcin@gmail.com
[2] Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Tunceli, Türkiye, mehmeterenozturk@outlook.com

risk ve getirilerini hesaplayıp sorunları ortadan kaldırabilmek gibi (Gökmen, 2012; Aktaran: Bayraktaroğlu ve Bilge, 2018: 99).

Finansal okuryazarlık ve mali tablo okuryazarlık konuları genellikle aynı anlamlarda kullanılsalar da bazı konularda ayrışsalar da birbirlerini tamamlamaktadırlar (Teyyare vd., 2018). Birbirleri arasındaki farkı gözeterek her ikisine de bir tanım yapılacak olunursa; Finansal okuryazarlık kavramı bir ülke ekonomisi içerisindeki hane halkının ve kazanç sağlama amaçlı olan tüm işletmelerin mali amaçlarına ulaşabilmeleri veya varlıklarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç olan okuryazarlık türüdür (Özdemir, 2011; Aktaran: Alkaya ve Yağlı, 2015: 587). Mali tablo okuryazarlık kavramı finansal okuryazarlık konusu ile sağlamlaştırılarak genellikle mali kurumların ilgilendiği bütçe, vergi, ticari açık, giderler vb. alanlarda teknik olarak bilgili olma ve bu alanlarda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan değişimlerin önceden tahminini yapabilme ve ortaya çıktıkları zaman bu değişimlerin iyi bir değişim mi kötü bir değişim mi olduğunu mali verilerle anlayıp ayırt ederek çözümlemeler yapabilmelerini ifade etmektedir (Çabuk vd., 2013). Yalnızca işletmeler ve bu işletmelerde ki mali birimlerin kendini geliştireceği bir alan olmayıp ülke içerisindeki bireyleri de yakından ilgilendiren bir konudur. Bireylerin mali okuryazarlıkları olursa vergi konusunda daha bilgili olurlar, bireylerin bilinçli olması neticesinde firmaların mali tabloları daha şeffaf bir hal alır ve yolsuzluklar azalır vb. durumlar neticesinde toplumsal refah seviyesi yükseltilebilir (Altıntaş, 2008: 21).

3. Mali Tablo Okuryazarlığı ve Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişki

Ekonomik bakış açısına göre bu iki okuryazarlık türü arasındaki bağ incelendiğinde daha kapsamlı olan finansal okuryazarlık türünün bireylerin günlük yaşamlarındaki finansal kararlarında etkili olabilmeleri ve finansal durumlarını yönetebilmeleri için gerekli olan okuryazarlık türüdür. Bireylerin tamamının finansal varlıklarını sürdürebilmeleri için ilgili konuda finansal okuryazar olmalarının önemli bir gereklilik olduğunu günümüze kadar yapılan çalışmalar ispatlamıştır.

Finansal okuryazarlığın daha gelişmiş hali olan mali tablo okuryazarlığından bahsedecek olursak bireylerin finansal bilgi ve birikimleriyle yaptıkları tasarruflarını mantıklı kararlarla değerlendirerek yatırım yapmaları aşamasında yatırım yapacakları şirketin vb. yatırım araçlarının finansal olarak ne durumda olduğunu anlayabilmek için bu yatırım araçlarının mali tablolarını inceleyip anlayabilme becerisidir.

İki ekonomik okuryazarlık türünün birbirleri ile alakalı olduklarından söz etmek mümkündür. Finansal okuryazarlık kavramı daha temel ve genel bir kavram olduğu için mali tablo okuryazarlık kavramını da içerisinde bulundurmaktadır. Örneğin finansal temeli olmayan yani kendi bütçesini ve varlıklarını yönetemeyen, tasarruf yapamayan ve bu tasarrufları yatırıma dönüştüremeyen bireylerin mali okuryazar olmaları söz konusu değildir.

4. Araştırmanın Amacı

Munzur Üniversitesi öğrencilerinin Mali Okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmadır. Bu araştırma neticesinde üniversite öğrencilerinin mali tablo okuryazarlıklarının saptanması, öğrencilerin ilgili konu ile alakalı bilgi düzeylerinin tespitinin yapılması, öğrencilerin mali kararlarında bilinçli olmasını ve ekonomik olarak mantıklı kararlar verebilmelerini sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

5.1 Araştırma Evreni

Yapılan çalışmanın evrenini, Tunceli ili Munzur Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler meydana getirmektedir. Munzur Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı'ndan edinilen verilere göre üniversitede öğrenim gören öğrencilerden pasif ve kayıt donduran öğrenciler haricinde ulaşılabilir öğrenci sayısı 3970'dir.

Bu veriler incelendiğinde toplam üniversite öğrencilerinden 565'i erkek, 147'si kadın olmak üzere 712 mühendislik fakültesi, 348'i erkek, 461'i kadın olmak üzere 809 edebiyat fakültesi, 236'sı erkek, 222'si kadın olmak üzere 458 iktisadi ve idari bilimler fakültesi, 16'sı erkek, 18'i kadın olmak üzere 34 güzel sanatlar fakültesi, 853'ü erkek 745'i kadın olmak üzere 1598 meslek yüksekokulu, 180 erkek, 54 kadın olmak üzere 234 fen bilimleri enstitüsü, 73 erkek, 52 kadın olmak üzere 125 sosyal bilimler enstitüsü öğrencisi olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

5.2. Araştırma Örneklemi

Üniversite genelinde yapılan araştırmada meslek yüksekokulu, mühendislik fakültesi, iktisadi ve idari bilimler fakültesi, güzel sanatlar fakültesi, edebiyat fakültesi, sosyal bilimler enstitüsü, fen bilimleri enstitüsünden toplam 392 öğrenciye ulaşılmıştır.

Sözel bölümlerde öğrenim gören öğrencilerden bazıları anket sorularını zor bulduğunu ve kendi bölümleri ile alakalı olmadığını ifade ederek matematik ve faiz hesaplamaları sorularını cevaplamamayı tercih etmişlerdir. Üniversitemiz Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı'ndan temin edilen öğrenci sayısı verilerinde sadece aktif öğrenci sayısı bulunmadığından örnekleme pasif öğrenci sayısı dâhil edilmediğinde ulaşılan toplam öğrenci sayısı 3970'dir.

5.3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Yöntemi

Elde edilen verilere birincil veri kaynağından anket çalışmasıyla ulaşılmıştır. Araştırma yapılan öğrencilere doğrudan ulaşılmış ve anket, öğrencilerin eğitim gördükleri bölümler ve kaçıncı sınıfta oldukları dikkate alınarak uygulanmıştır. Bu araştırmanın amacını ve araştırmada kullanılan anketin neler içerdiği anketin uygulandığı öğrencilere yüz yüze ifade edilmiş ve araştırmanın amacından anket formunda da bahsedilmiştir

Üniversite bünyesindeki öğrencilere uygulanan anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine (öğrencinin cinsiyeti, yaşı, ailesinin aylık geliri, yerleşim yeri vb.) ulaşmak için demografik sorular sorulmuştur. İlk bölümde ayrıca kredi kartı kullanımı, bireysel emeklilik sistemine katılımları ve internet bankacılığını kullanıp kullanmadığına dair sorular da sorulmuştur.

İkinci bölümde ise öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespiti için temel düzeyde ekonomi ve finans, bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar, yatırım, vergi ve mevzuat, matematik ve faiz hesaplamaları konularında sorular sorulmuştur. Bunların yanı sıra anket formunda finansal olarak güncel konular hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını ölçmek amacıyla sorulmuş olan sorular da bulunmaktadır. Yapılmış olan bu çalışmada uygulanan anket için Kılıç vd. (2015) "Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma" başlıklı araştırmalarında kullanmış oldukları anket formundan yararlanılmıştır.

5.4. İstatistiksel Analiz

Verilerin istatistiksel analizinde IBM SPSS Statistics Versiyon 22.0 paket programı kullanıldı. Kategorik ölçümler sayı ve yüzde olarak, sürekli ölçümlerse ortalama ve standart sapma olarak özetlendi. Gruplar arasında sürekli ölçümlerin karşılaştırılmasında Bağımsız gruplarda T testi kullanıldı. Tüm testlerde istatistiksel önem düzeyi 0.05 olarak alındı.

6. Araştırmanın Bulguları

DEĞİŞKENLER		n	%
CİNSİYET	Erkek	144	36,7
	Kadın	230	58,7
	Toplam	374	95,4
	Eksik Cevap	18	4,6
YAŞ	18-20	94	24
	20-22	179	45,7
	22-24	78	19,9
	24 ve Üzeri	39	9,9
	Toplam	390	99,5
	Eksik Cevap	2	0,5
GELİR	1500 TL ve Altı	150	38,3
	1500-2500 TL	150	38,3
	2500-5000 TL	58	14,8
	5000 ve Üzeri	19	4,8
	Toplam	377	96,2
	Eksik Cevap	15	3,8
BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ	Evet	29	7,4
	Hayır	346	88,3
	Toplam	375	95,7
	Eksik Cevap	17	4,3
İNTERNET BANKACILIĞI	Evet	296	75,5
	Hayır	79	20,2
	Toplam	375	95,7
	Eksik Cevap	17	4,3
YERLEŞİM YERİ	İl	183	46,7
	İlçe	94	24
	Köy	72	18,4
	Toplam	349	89
	Eksik Cevap	43	11
FAKÜLTE	MYO	176	44,9
	Mühendislik	39	9,9
	İİBF	75	19,1

	Güzel Sanatlar	12	3,1
	Edebiyat Fakültesi	82	20,9
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	5	1,3
	Toplam	389	99,2
	Eksik Cevap	3	0,8
SINIF	**Hazırlık**	17	4,3
	1.Sınıf	157	40,1
	2.Sınıf	122	31,1
	3.Sınıf	45	11,5
	4.Sınıf	30	7,7
	Lisansüstü	17	4,3
	Toplam	388	99
	Eksik Cevap	4	1

7. Öğrencilerin demografik özellikleri

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri incelendiğinde erkekler 144 (%39,7) kadınların ise 230 (%58,7)'u olduğu, 18 (%4,6)'i ise anket formunda cinsiyet seçeneğini işaretlemediği görülmüştür. Katılımcıların 94 (%24)'ü 18-20 yaş aralığında, 179 (%45,7)'u 20-22 yaş aralığında, 78 (%19,9)'i 22-24 yaş aralığında, 39 (%9,9)'u 24 ve üzeri yaş aralığındadır. Anket formunun demografik kısmında bulunan yaş seçeneklerinden işaretleme yapmayan kişi sayısı 2 (%0,5)'dir. Gelir düzeyleri incelediğinde 1500 TL ve altı gelir düzeyine sahip 150 (%38,3), 1500-2000 TL gelir düzeyi ortalamasında 150 (%38,3), 2500-5000 TL gelir düzeyinde 58 (%14,8), 5000 TL ve üzeri gelir düzeyinde 19 (%4,8) kişi bulunmaktadır. Demografik özelliklerden gelir düzeyi ile ilgili sunulan seçenekleri işaretlemeyen 15 (3,8) kişi bulunmaktadır. Bireysel emeklilik sistemi kaydı olan 29 (%7,4), kaydı olmayan 346 (88,3) kişi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireysel emeklilik sistemi sorusunu cevapsız bırakan katılımcı sayısı 17 (4,3)'dir. İnternet bankacılığını kullanan kişi sayısı 296 (%75,5), kullanmayanların sayısı 79 (%20,2)'dir. Bu bölümü cevapsız bırakan 17 (%4,3) kişi olmuştur. Demografik özelliklerden yerleşim yeri seçenekleri arasında il, ilçe ve köy bulunmaktadır. Katılımcıların 183 (%46,7)'ü il de, 94 (%24)'ü ilçede ve 72 (%18,4)'sinin köyde yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bölüme cevap vermeyen sayısı 43 (%11)'tür. Katılımcılardan 176 (%44,9)'sı MYO, 39 (%9,9)'u Mühendislik Fakültesi, 75 (%19,1)'i İİBF, 12 (3,1)'si Güzel Sanatlar Fakültesi, 82 (%20,9)'si Edebiyat Fakültesi, 5 (%1,3)'i Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisidir. Fakülte seçeneklerinden herhangi birini işaretlemeyenlerin sayısı 3 (%0,8)'dür. Bu öğrencilerden; 17 (%4,3)'si hazırlık sınıfında, 157 (%40,1)'si 1. sınıf öğrencisi, 122 (%31,1)'si 2. sınıf, 45 (%11,5)'i 3. sınıf, 30 (%7,7)'u 4. sınıf, 17 (%4,3)'si Lisansüstü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bölümü cevapsız bırakan öğrenci sayısı 4 (%1,0)'dür.

8. Cinsiyet ve Temel Düzeyde Finansal Okuryazarlık Düzeyi Arasındaki İlişki

8.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Temel Düzeyde Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	%	P
Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans	**Erkek**	144	49,3056	<0.001
	Kadın	230	37,0652	

Öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda yer alan 8 adet soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin temel düzeyde ekonomi ve finans düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin temel düzeyde ekonomi ve finans düzeyinin (%49) kadın öğrencilerden (%37) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrenciler arasında çok yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p=<0.001).

H01: Erkek Öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H11: Erkek öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

H01 hipotezi kabul edilmiştir.

9. Cinsiyet ve Bireysel Bankacılık Bilgi Düzeyi Arasındaki İlişki

9.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Bireysel Bankacılık Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	%	P
Bireysel Bankacılık	**Erkek**	144	56,3659	0.011
	Kadın	320	49,4203	

Öğrencilerin bireysel bankacılık konusundaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda konu ile ilgili 6 adet soru yöneltilmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda erkek öğrencilerin bireysel bankacılık bilgi düzeyleri (%56); kadın öğrencilerin bilgi düzeylerinden (%49) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrencilerin bireysel bankacılık konusundaki bilgi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık vardır (p=0,011).

H05: erkek öğrencilerin bireysel bankacılık konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H15: erkek öğrencilerin bireysel bankacılık konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

H05 hipotezi kabul edilmiştir.

10. Cinsiyet ve Emeklilik Sigortacılık Bilgi Düzeyi Arasındaki İlişki

10.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Emeklilik Ve Sigortacılık Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Öğrencilerin emeklilik ve sigortacılık konusundaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi amacıyla

	Cinsiyet	N	%	P
Emeklilik ve Sigortacılık	**Erkek**	144	57,6389	0.217
	Kadın	230	54,2609	

öğrencilere anket formunda yer alan 5 adet soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin emeklilik ve sigortacılık konusundaki bilgi düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin bu konudaki bilgi düzeylerinin (%57) kadın öğrencilerden (%54) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrenciler arasında emeklilik ve sigortacılık konusunda bilgi düzeyleri arasındaki fark tesadüften ileri gelmiştir (p=0.217). İstatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Elde edilen bulgulara göre erkek ve kadın öğrencilerin emeklilik ve sigortacılık konusundaki bilgi düzeylerinin yüksek oranlarda seyrettiği görülmektedir. Anket formunu oluşturan 7 bölüm arasından en yüksek düzeyde başarının saptandığı bölümün emeklilik ve sigortacılık konusundaki bilgi düzeyini ölçmeye yönelik olan bölümün olduğu görülmektedir.

H03: erkek öğrencilerin emeklilik ve sigortacılık konusunda bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H13: erkek öğrencilerin emeklilik ve sigortacılık konusunda bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

Elde edilen bulgulara göre **H03** hipotezi kabul edilmiştir.

11. Cinsiyet ve Finansal Tablo Okuryazarlığı Arasındaki İlişki

11.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Finansal Tablolar Hakkındaki Okuryazarlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	%	P
Finansal Tablolar	**Erkek**	144	46,3542	0,009
	Kadın	230	38,3696	

Öğrencilerin finansal tablolar hakkındaki okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda yer alan 4 adet soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin finansal tablolar hakkındaki okuryazarlık düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin bu konudaki bilgi düzeylerinin (%46) kadın öğrencilerden (%38) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrencilerin finansal tablolar hakkındaki okuryazarlık düzeyleri arasında yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık saptanmıştır (p=0,009).

H0(4): Erkek öğrencilerin finansal tablolar hakkındaki okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H1(4): Erkek öğrencilerin finansal tablolar hakkındaki okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

H0 (4) hipotezi kabul edilmiştir.

12. Cinsiyet ve Yatırım Kararlarında Okuryazarlık Düzeyi Arasındaki İlişki

12.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Yatırım Kararlarında Okuryazarlık Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	%	P
Yatırım	**Erkek**	144	29,0278	<0.001
	Kadın	230	20,9565	

Öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda yer alan 4 adet soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin bu konudaki bilgi düzeylerinin (%29) kadın öğrencilerden (%20) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeyleri arasında çok yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık saptanmıştır (p=<0.001).

Elde edilen bulgulara göre erkek ve kadın öğrenciler arasındaki yatırım kararlarında okuryazarlık düzeylerinin ölçülmesi konusunda bilgi düzeylerinin genel olarak düşük olduğu görülmektedir.

H02: Erkek öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H12: Erkek öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

Elde edilen bulgulara göre **H02** hipotezi kabul edilmiştir.

13. Cinsiyet ve Vergi Ve Mevzuat Konusundaki Bilgi Düzeyi Arasındaki İlişki

13.1. Erkek ve kadın öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeylerinin karşılaştırılması

	Cinsiyet	**N**	**%**	**P**
Vergi ve Mevzuat	**Erkek**	144	47,7431	0.002
	Kadın	230	39,5652	

Öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda yer alan ve doğru, yanlış ve fikrim yok şeklinde cevaplandırılabilecek 4 soruya ek olarak 1 adet çoktan seçmeli soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin bu konudaki bilgi düzeylerinin (%47) kadın öğrencilerden (%39) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeyleri arasında yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık saptanmıştır (p=0,002).

H06: erkek öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H16: erkek öğrencilerin vergi ve mevzuat konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

H06 hipotezi kabul edilmiştir.

14. Cinsiyet ve Matematik Ve Faiz Hesaplamaları Konusundaki Bilgi Düzeyi Arasındaki İlişki

14.1. Erkek ve Kadın Öğrencilerin Matematik Ve Faiz Hesaplamaları Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	%	P
Matematik ve Faiz Hesaplamaları	**Erkek**	144	37,5000	<0.001
	Kadın	230	24,4348	

Öğrencilerin matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgi düzeylerinin ölçülmesi amacıyla öğrencilere anket formunda yer alan 5 adet çoktan seçmeli soru yöneltilmiştir. Öğrencilerin matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgi düzeyleri incelendiğinde erkek öğrencilerin bu konudaki bilgi düzeylerinin (%37) kadın öğrencilerden (%24) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda erkek ve kadın öğrencilerin matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgi düzeyleri arasında çok yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık saptanmıştır (p=<0.001).

Elde edilen bulgulara göre kadın öğrencilerin yatırım kararlarında okuryazarlık düzeyinin ölçülmesine yönelik sorulan sorulara verilen doğru cevap yüzdesinden sonra en az matematik ve faiz hesaplamaları konusunda bilgi düzeyine sahip oldukları görülmüştür (%24).

H07: Erkek öğrencilerin matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha fazladır.

H17: Erkek öğrencilerin matematik ve faiz hesaplamaları konusundaki bilgi düzeyi kadın öğrencilerden daha azdır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda **H07** hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 1. Yapılan Testlerin İstatistiksel Verileri

	Cinsiyet		
	Erkek (ort±ss)	**Kadın (ort±ss)**	**p değeri**
TD	49.306±20.257	37.065±21.216	<0.001
Y	29,027±21,784	20,956±20,409	<0.001
ES	57,638±25,198	54,260±26,001	0.217
FT	46,354±27,887	38,369±29,050	0,009
BB	56,365±26,808	49,420±25,011	0,011
VM	47,743±24,364	39,565±25,482	0.002
MFH	37,500±27,161	24,434±22,803	<0.001

Kısaltmalar: TD: Temel düzeyde ekonomi ve finans, BB: Bireysel bankacılık, ES: Emeklilik ve sigortacılık, FT: Finansal tablolar, Y: Yatırım, VM: Vergi ve mevzuat, MFH: Matematik ve faiz hesaplamaları,

Kaynakça

Gökmen, H., (2012), Finansal Okuryazarlık, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Çabuk, A, Arman, A, K, Erol, C, Başar, A, B, Sevim Ş ve Sayılır, Ö., (2013). Finansal Tablolar Analizi. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.

Bayraktaroğlu, A. ve Bilge, S., (2018). Finansal Eğitimin Finansal Okur-Yazarlık Üzerindeki Etkisi: Muğla İlinde Kadınlara Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 19: 99.

Özdemir, F, S., (2011). Finansal Raporlama Sistemlerinin Bilginin İhtiyaca Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi: İMKB Şirketlerinde Finansal Başarısızlık Tahminleri Yönüyle Bir Uygulama, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altıntaş, K. M., (2008). Bireysel Yatırımcılar Açısından Finansal Eğitimin Önemi, Türk sigorta Enstitüsü Vakfı, İstanbul.

Alkaya, A ve Yağlı, İ., (2015). Finansal Okuryazarlık - Finansal Bilgi, Davranış Ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8: 585-598.

Teyyare, E, Ayyıldız, B, Dirican, H, Zıvalı, B. S. ve Renkli, B., (2018). İktisadi ve Mali Okuryazarlık Üzerine Bir Araştırma: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmanlar Dergisi,14* (1): 100.

Baysa, E ve Karaca S. S., (2016). Finansal Okuryazarlık ve Banka Müşteri Segmentasyonları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 71: 109-126.

Karacan, S ve Günce, N., (2018). Meslek Yüksekokullarında Mali Tablo Okuryazarlığın Öğrenci Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11* (11): 699.

Türkiye'de Yaşlı Bakımı, Evde Hasta Bakımı ve Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Programları Önlisans Eğitiminde Durum: İstatistikler, Meslek Standartları, Ulusal Yeterlilikleri Ve Öneriler

Ergün Hasgül [1]

Giriş

Sosyal hizmet, biyo-psiko-sosyal boyutlarıyla bireyin bütünlüğü ve çevresiyle olan etkileşimi ile bu etkileşimde ortaya çıkabilecek psiko-sosyal nitelikli ihtiyaç ve sorunlara odaklanan; toplumun üyelerinin sağlıklı, yeterli ve sosyal fonksiyonlarını daha etkili bir biçimde yerine getirir bireyler haline dönüşmelerini sağlamayı amaçlayan bir meslek ve disiplindir (Alptekin, 2016).

Sosyal hizmet uzmanları birey, aile, grup, topluluk, toplum gibi her düzeyde uygulamayı gerektirecek örneğin; çocuk refahı, sağlık, suç ve ceza, özürlülük, aile danışmanlığı, madde bağımlılığı, evde bakım, psikiyatrik üniteler, toplum destek programları gibi çok geniş bir alanda çalışma yürütürler (Ambrosino vd., 2008). Bu gruplara verilen hizmetlerin daha kaliteli ve daha etkili sunulmasını sağlamak sosyal hizmet uzmanlarının diğer temel görevlerindendir.

Türkiye'de son 15 yılda engellilik, yaşlılık ve yatağa bağımlı hastalara hizmet veren mesleklerle ilgili birçok gelişme olmuştur. İnsanlar tarafından bu alanda çalışmalarıyla tanınan doktor, hemşire, psikolog, sosyolog, sosyal hizmet uzmanı gibi mesleklere ilaveten engelli bakım teknikeri, yaşlı bakım teknikeri ve evde hasta bakım teknikeri gibi ara personeller yetişmeye başlamıştır. Bu alanların henüz toplum tarafından tam anlamıyla tanınmaması nedeniyle bu meslek elemanlarına halk arasında "bakım elemanı", "hasta bakıcı" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ayrıca bu meslek elemanları Halk Eğitim Merkezleri tarafından verilen Hasta ve Yaşlı Hizmetleri kurslarını tamamlayanlar ile eşdeğer statüde tutulmaktadır.

Bu çalışma yaşlı bakımı, evde hasta bakımı ve engelli bakımı ve rehabilitasyon programlarının eğitimindeki mevcut durumu, meslek elemanlarının sorunlarını, istatistiki verilerini, bu alanların meslek standartlarını ve ulusal yeterliliklerini incelemeyi ve öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaçla, Türkiye'de yaşlı bakım, evde hasta bakımı, engelli bakım ve rehabilitasyon bölümlerinin gelişimine, eğitim müfredatlarına, istastiki bilgilerine, meslek standartlarına, ulusal yeterliliklerine ve bölümlerin sorunlarına ve çözüm önerilerine yer verilecektir.

Tekil tarama modeline dayanan bu çalışmada öncelikle Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından hazırlanan 2009-2018 yılları arasındaki yıllara ait Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu taranmıştır ve bu kılavuzlar yardımıyla öğrenci alan dolayısıyla aktif bir şekilde eğitim faaliyeti içerisinde olan bölümler belirlenmiştir. YÖK Atlas ve Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi üzerinden istatistiki bilgilere ulaşılmıştır. İlgili bölümlerin ulusal meslek standartlarını (UMS) ve ulusal yeterliliklerini (UY) incelemek amacıyla Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) sitesi taranmıştır.

[1] Ergün Hasgül, Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ergun.hasgul@sbu.edu.tr

Evde Hasta Bakımı, Yaşlı Bakım ve Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Programları

Yükseköğretim Kurulu'nun onayı ile açılan Evde Hasta Bakımı ve Yaşlı Bakım programı üniversitelerin Sağlık Bakım Hizmetleri bölümü altında kurulurken, Engelli Bakım ve Rehabilitasyon programı ise Terapi ve Rehabilitasyon bölümü altında kurulmaktadır. Yaşlı bakım programı, bu programlar arasından Türkiye'de ilk önlisans düzeyinde eğitim öğretim vermeye başlayan programdır. 2000'li yılların başlarında yaşlıların bakım gereksinimlerini karşılaması amacıyla ara personel yetiştirmek amacıyla kurulan bu programı, 2010'lu yıllarda hızla yayılan Evde Hasta Bakımı programı takip etmektedir. Evde Hasta Bakım programı hastanelerin ve özel kuruluşların evde sağlık hizmet birimlerinin bir ekip üyesi olarak istihdam edilmektedir. Bu programların sonuncusu, Engelli Bakım ve Rehabilitasyon programı da bakım alanında ihtisaslaşmanın son halkasını oluşturmaktadır.

Meslek Yüksekokulları Çalışma Grubu tarafından meslek yüksekokullarının ilgili bölümlerinden mezun olacak öğrencilere verilecek unvanlar konusu 12.09.2012 tarihli Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında incelenmiş ve Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı'nın görüşü de dikkate alınarak, 2547 Sayılı Kanun'un 2880 Sayılı Kanun'la değişik 43/b maddesi uyarınca, Terapi ve Rehabilitasyon ile Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümleri mezunları "Sağlık Teknikeri" ünvanıyla mezun olmaktadır.

Sağlık Bakanlığı 2005 yılında "Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik" yayınlamıştır. Bu yönetmeliğin amacı; fertlerin ve toplumun sağlığını korumak maksadıyla, evde bakım hizmeti veren sağlık kuruluşlarının açılması, çalışması ve denetlenmesi ile bunları işleten kurum ve kuruluşların, özel hukuk tüzel kişilerinin ve gerçek kişilerin uyması gereken usul ve esasları düzenlemektir (Sağlık Bakanlığı, 2016a). Sağlık Bakanlığı'nda Evde Sağlık Hizmetleri uygulaması ise 2010 yılında 3895 sayılı "Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge"nin yürürlüğe girmesi ile başlamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2016b).

2014 yılında Resmi Gazete'de yayımlanan "Sağlık Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Yönelik Yönetmelik" ile de Yaşlı Bakımı ve Evde Hasta Bakım Teknikerlerinin görevleri ilk defa mevzuatta yerini almıştır. Buna göre;

Yaşlı bireyler ile evde bakım gerektiren hastaların;

- Fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden bakım gereksinimlerini değerlendirir. Günlük yaşam aktivitelerinin korunmasını, sürdürülmesini ve en üst düzeyde kullanmasını destekler.
- Diyetisyen tarafından önerilen beslenme programına uygun olarak besler, kilo takibi yapar ve değişiklikleri sağlık ekibi üyeleri ile değerlendirir.
- Yaşam alanını kaza riski ve güvenlik yönünden değerlendirir, gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlar.
- Sağlık ekibi tarafından planlanan tıbbi bakımı takip eder, tıbbi bakımın uygulanmasına yönelik problem tespit etmesi halinde sağlık meslek mensubuna durumu iletir.
- Ağız ve diş bakımı gibi günlük kişisel bakıma yardımcı olur. Yatağa bağımlı olma, hastalık veya engellilik nedenli bağımlılık durumlarında kişisel bakım ve temizlik uygulamalarını yerine getirir.
- Sağlık hizmetlerine ulaşmasına yardımcı olur, gerektiğinde refakat eder.

- Bakım veren aile üyelerini destekler.
- İstismardan korur, aileyi ve gerekli durumlarda ilgili kurumları bu konuda bilgilendirir.
- Sosyal aktivitelere yönlendirir ve katılımını destekler.

Programların Öğrenci ve Mezun Sayıları

Evde hasta bakımı programı 15 üniversitede normal ve ikinci öğretim olmak üzere eğitim öğretim faaliyeti göstermektedir. Bu program öğrenci sayısı son 10 yılda 30 kattan fazla artmıştır. 2019 yılı itibariyle 970 öğrenci eğitimine devam etmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Yıllara Göre Evde Hasta Bakımı Programı Öğrenci Sayısı (YÖK İstatistik, 2019)

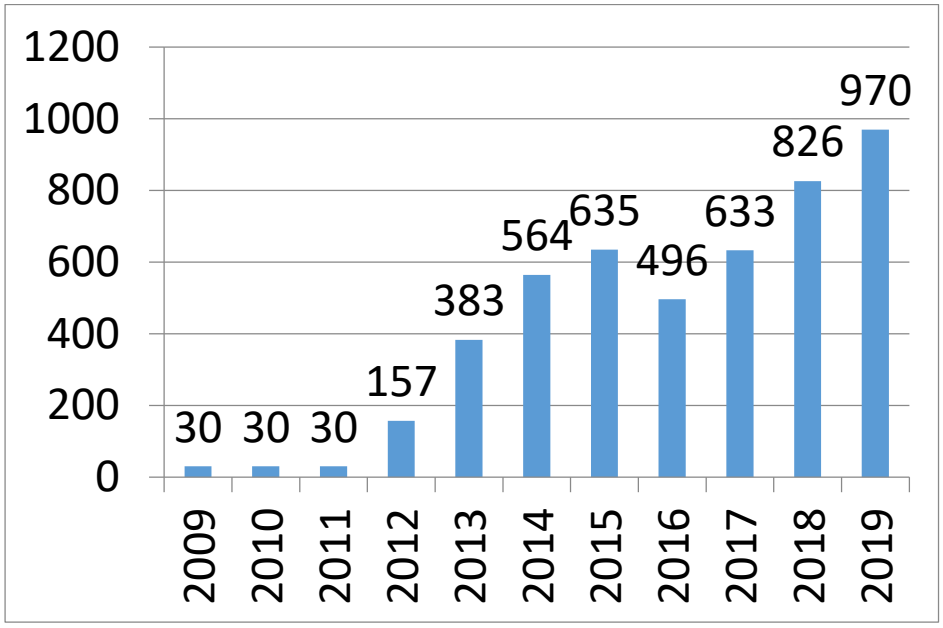

Yaşlı bakım programı 62 üniversitede ve 2 açıköğretim fakültesinde normal ve ikinci öğretim olmak üzere eğitim öğretim faaliyeti göstermektedir. Bu programda eğitim öğretim gören öğrenci sayısı son 10 yılda 10 kattan fazla artış göstermiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yıllara Göre Yaşlı Bakımı Programı Öğrenci Sayısı (YÖK İstatistik, 2019)

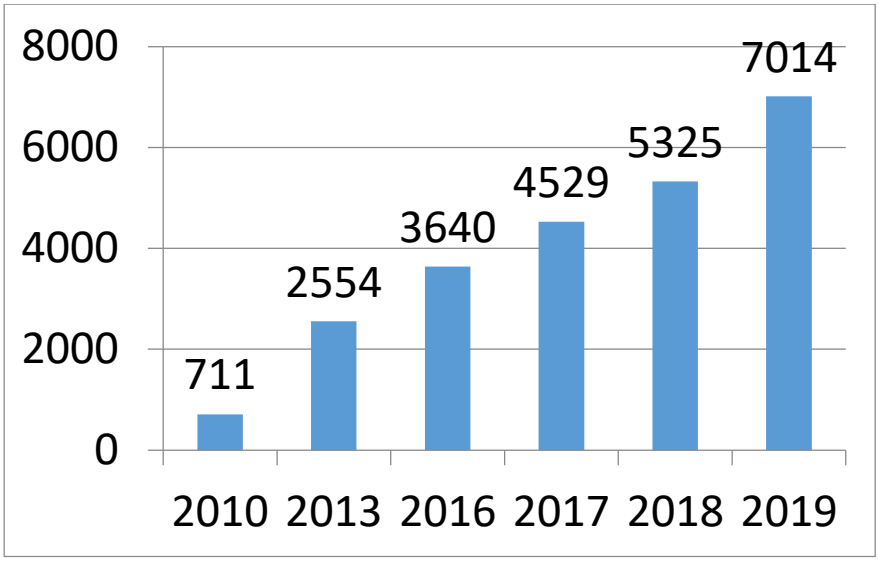

Engelli Bakım ve Rehabilitasyon programı 15 üniversitede ve 1 açıköğretim fakültesinde eğitim öğretim faaliyeti göstermektedir. Yakın zamanda açılmasına rağmen bu programda eğitim öğretim gören öğrenci sayısı açıköğretim programının da açılmasıyla 3 yılda 10 katlık bir artış göstermiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Yıllara Göre Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Programı Öğrenci Sayıları (YÖK İstatistik, 2019)

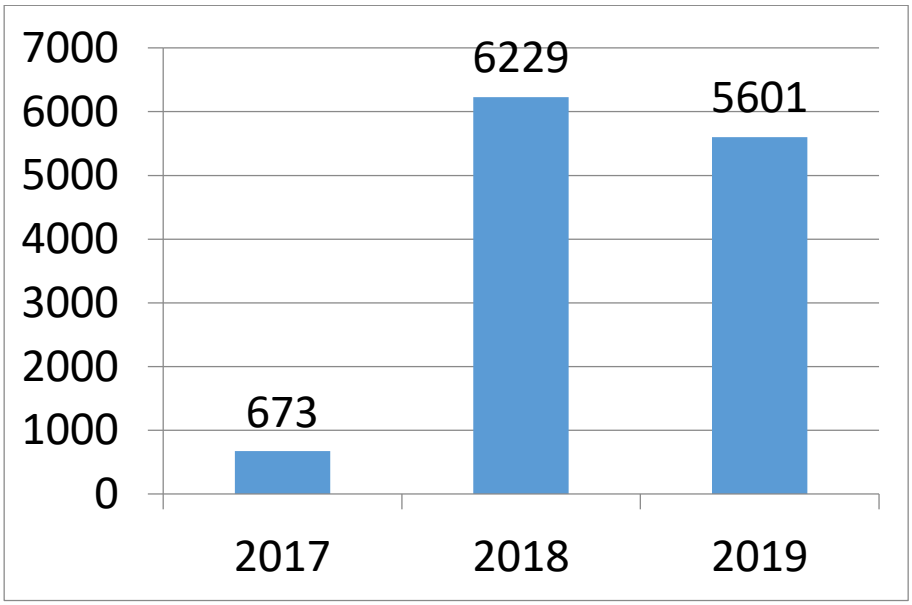

Evde hasta bakımı, engelli bakım ve rehabilitasyon ve yaşlı bakımı programlarının mezun sayılarına bakıldığında, en yüksek mezun öğrencinin yaşlı bakımında olduğu görülmektedir. Buna göre son 6 yılda yaşlı bakımı programından 14178 öğrenci mezun olmuştur. 2000'li yılların başlarında açılan bu programdan şu ana kadar mezun olan öğrenci sayısının 35.000'den fazla olduğu bilinmektedir. Evde hasta bakım programı 7 yıldır mezun vermektedir ve şu ana kadar toplam 1716 öğrenci mezun

olmuştur. Engelli bakım ve rehabilitasyon programı 6 yıldır mezun vermektedir ve şu ana kadar 1532 öğrenci mezun olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Programların Son 6 Yılda Mezun Sayıları

Eğitim Öğretim Dönemleri	Engelli Bakım ve Rehabilitasyon	Evde Hasta Bakımı	Yaşlı Bakımı
2012-2013	0	17	1068
2013-2014	89	122	1540
2014-2015	298	364	2416
2015-2016	379	408	2652
2016-2017	399	421	2913
2017-2018	367	414	3589
Toplam	**1532**	**1746**	**14178**

Ulusal Meslek Standartları ve Ulusal Yeterlilikler

Engelli ve Yaşlı Bakım Elemanı (Seviye 3, Seviye 4) ve Engelli ve Yaşlı Bakım Koordinatörü (Seviye 5) ulusal meslek standardı 5544 sayılı Meslekî Yeterlilik Kurumu (MYK) Kanunu ile anılan Kanun uyarınca çıkartılan 19/10/2015 tarihli ve 29507 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Ulusal Meslek Standartlarının ve Ulusal Yeterliliklerin Hazırlanması Hakkında Yönetmelik ve 27/11/2007 tarihli ve 26713 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Mesleki Yeterlilik Kurumu Sektör Komitelerinin Kuruluş, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre MYK'nın görevlendirdiği Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış, sektördeki ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak değerlendirilmiş ve MYK Sağlık ve Sosyal Hizmetler Sektör Komitesi tarafından incelendikten sonra MYK Yönetim Kurulunca onaylanmıştır.

Engelli ve Yaşlı Bakım Elemanı (Seviye 3) iş sağlığı ve güvenliği ile çevre koruma ile ilgili alınan önlemleri uygulayarak, mesleği ile ilgili kalite gereklilikleri çerçevesinde; bakım öncesi ön hazırlık yapan, hizmet alan bireyin öz bakımını uygulayan, yaşam alanını düzenleyen, yeterli ve dengeli beslenmesini sağlayan, mobilizasyonunu sağlayan, aktif yaşama katılımını sağlayan, tedavi sürecinde sağlık personelini destekleyen ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılan nitelikli kişidir (MYK, 2016). Halk Eğitim Merkezleri tarafından verilen Hasta ve Yaşlı Hizmetleri kurslarının çıktıları, Seviye 3 bakım elemanının bilgi, beceri, tutum ve davranışlar gibi yeterliliklerini karşılamaktadır.

Engelli ve Yaşlı Bakım Elemanı (Seviye 4); iş sağlığı ve güvenliği ile çevre koruma ile ilgili alınan önlemleri uygulayarak, mesleği ile ilgili kalite gereklilikleri çerçevesinde; bakım öncesi ön hazırlık yapan, hizmet alan bireyin öz bakımını uygulayan, yaşam alanını düzenleyen, yeterli ve dengeli beslenmesini sağlayan, mobilizasyonunu sağlayan, ilaç dışı tıbbi bakımını sağlık personeli denetiminde yapan, aktif yaşama katılımını sağlayan, tedavi sürecinde sağlık personelini destekleyen ve mesleki gelişim faaliyetlerine katılan nitelikli kişidir (MYK, 2016). Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liselerde okutulan Hasta ve Yaşlı Hizmetleri ortaöğretim programlarının çıktıları, Seviye 4 bakım elemanının bilgi, beceri, tutum ve davranışlar gibi yeterliliklerini karşılamaktadır. Engelli ve yaşlı bakım elemanı seviye 3 ile seviye 4 arasındaki fark; seviye 4 bakım elemanının ilaç dışı tıbbi bakımını sağlık personeli denetiminde yapabilmesidir.

Engelli ve Yaşlı Bakım Koordinatörü (Seviye 5); iş sağlığı ve güvenliği ile çevre koruma ile ilgili önlemleri alarak, mesleği ile ilgili kalite gereklilikleri çerçevesinde; bakım öncesi ön hazırlık yapan, hizmet alan bireyin öz bakımını uygulayan, yaşam alanını düzenleyen, yeterli ve dengeli beslenmesini sağlayan, bağımsızlık durumuna göre mobilizasyonunu sağlayan, yaşam bulgularını alan, sağlık personelinin olmadığı durumlarda ilaç uygulamalarını yapan (girişimsel işlemler hariç), sağlık bakım planına göre tıbbi bakım uygulamalarını yapan, ilaç dışı tıbbi bakım uygulamalarını yapan, tedavi sürecinde sağlık personelini destekleyen, aktif yaşama katılımını sağlayan ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürüten kişidir (MYK, 2016). Üniversitelerin Evde Hasta Bakımı, Yaşlı Bakımı ve Engelli Bakım ve Rehabilitasyon önlisans programlarının çıktıları, Seviye 5 bakım koordinatörünün bilgi, beceri, tutum ve davranışlar gibi yeterlilikleri ile örtüşmektedir. Engelli ve yaşlı bakım elemanı seviye 4 ile engelli ve yaşlı bakım koordinatörü seviye 5 arasındaki fark; seviye 5 bakım koordinatörünün sağlık personelinin olmadığı durumlarda ilaç uygulamalarını yapabilmesi (girişimsel işlemler hariç), sağlık bakım planına göre tıbbi bakım uygulamalarını yapabilmesi, ilaç dışı tıbbi bakım uygulamalarını yapabilmesidir.

Engelli ve Yaşlı Bakım Elemanı (Seviye 3, Seviye 4) ve Engelli ve Yaşlı Bakım Koordinatörü (Seviye 5) mesleklerinin Mesleki Yeterlilik Kurumu'nda Ulusal Yeterlilikler tanımlaması yapılmamıştır (MYK, 2019). Bununla birlikte, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKG OP) kapsamında finanse edilecek Voc-Test Merkezleri–III Hibe Programı kapsamında bu mesleklerin ulusal yeterliliklerinin geliştirilmesi önceliği istenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu bulgulara göre Türkiye'de evde hasta bakımı, engelli bakım ve rehabilitasyon ve yaşlı bakım programlarının eğitimlerinin apaçık bir şekilde dağınık ve kontrolsüz büyüdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. İlgili programların birçoğu bu eğitimi sürdürebilir kılacak altyapısal öğelere yeterince sahip olmayan il, ilçe ve üniversitelerde açılmıştır. Yaşlı Bakım ve Engelli Bakım ve Rehabilitasyon programları gibi uygulamalı ve toplum içindeki risk gruplarına müdahale edecek program ve bölümlerin açık öğretim fakültelerinden kaldırılmaları gerekmektedir. Kamu kurumları ve özel kuruluşlarda bu teknikerlerin alınması şartı desteklenmelidir. Yaşlıya ve engelliye hizmet veren tüm bölüm ve programların müfredatları arasında koordinasyon ve eşgüdüm sağlanmalı, bu bölümlerin ve yeni açılacak bölümler arasında akreditasyon işlemleri gerçekleştirilmelidir. Avrupa Yeterlilik Çerçevesi ve Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'ne uygun yeterliliklere sahip öğrencilerin yetiştirilmesi için eğitim müfredatları çalışmasının yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

Mesleki Yeterlilik Kurumu [MYK] (2016). Erişim tarihi: 23.11.19 Erişim adresi: https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2&Itemid=432

Mesleki Yeterlilik Kurumu [MYK] (2019). Erişim tarihi: 23.11.19 Erişim adresi: https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik&view=arama

Sağlık Bakanlığı, (2016a). Evde Bakım Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik. Erişim tarihi: 25.11.2019 Erişim sitesi: https://www.saglik.gov.tr/TR,10474/evde-bakim-hizmetleri-sunumu-hakkinda-yonetmelik.html

Sağlık Bakanlığı (2016b). Sağlık Bakanlığınca Sunulan Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge. Erişim tarihi: 25.11.19 Erişim sitesi: https://www.saglik.gov.tr/TR,11271/saglik-bakanliginca-sunulan-evde-saglik-hizmetlerinin-uygulama-usul-ve-esaslari-hakkinda-yonerge.html

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi [YÖK] (2019). Erişim tarihi: 23.11.19 Erişim adresi: https://istatistik.yok.gov.tr/

Takımdaşlık Oyunlarına Dayalı Yaşantısal Eğitim Faaliyetlerinin Üniversite Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeyine Etkilerinin İncelenmesi

Güçlü Özen[1]

Giriş

Yaşadığımız yüzyılda eğitim, bireyin yaşam içinde dengeli ve verimli olmasının yanı sıra yaratıcı birey olabilmesini sağlayan unsurları içermesi gerekmektedir. Topluma uyum sağlamada ve olumlu davranış geliştirmede eğitimin rolü (Varış, 1994) her ne kadar yadsınamaz bir gerçek ise de gelişen ve değişen koşullar altında alışılagelmiş öğretmen odaklı eğitimin yerine farklı öğrenme yolları ve metotlarının işe koşulma gerekliliği görünür bir gerçek olmuştur.

Öğrenme temel olarak, "bilgi veya becerinin kalıcı olarak kazanılması" şeklinde tanımlanır ise, Kolb öğrenmeyi, "tecrübelerin dönüştürülerek, bilginin yaratıldığı bir süreç" olarak betimlemiştir. Öğrenme bir süreçtir ve bu süreç herhangi bir durum karşısında bireyin kişisel deneyimi ile başlar. Yaşantıya dayalı öğrenme bir teori değil ancak çok değişik teorileri farklı açılardan temel alan kuvvetli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar. Bu yaklaşım için temel teorilerden biri de Kolb' un öğrenme döngüsüdür. Bu döngü dört durumdaki prensibe dayanır. 1. insanlar onlara verilenden çok kendi elde ettikleri bilgiye inanırlar 2. bilgi aktif bir işlemle kazanılırsa daha etkili olur 3. topluluklarda yeni tutum ve davranışların kabulü ve devamlılığı deneyim ile daha kolay olmakta 4. kişilerin eylem, davranış ve tutumları gurup bağlamı içinde daha kolay değişir (Kolb, 1984). Yaşantıya dayalı tüm eğitimlerin temel sistematiği bu teorik alt yapıdaki öğrenme döngüsü içerisinde kendine yer bulacaktır. Farklı etkinlikler bütünü ile oluşturulan bu eğitimler büyük ölçüde yaşantısal eğitimin kavramsal çerçevesinden faydalanmıştır ve Bisson (1999) tarafından şemsiyenin iskeletini oluşturan, açık hava eğitimi, macera eğitimi (AE) ve macera temelli öğrenme (ABL) gibi çok çeşitli çerçeveler tarafından desteklenen bir "deneyimsel (experiential) eğitim" şemsiyesi benzetmesinden faydalanır.

İlk örneklerini bir Alman soylusu olan Kurt Hahn tarafından oluşturulan Outward Bound okullarında gördüğümüz ve sonrasında 1971 yılından itibaren Project Adventure (PA) ismi altında açık alan eğitimlerinde yeni bir dalga yaratmıştır. O döneme kadar dominant olan kurulu bir alanda kampçılık ve vahşi yaşamda ekspedisyon sitiline dayanan program anlayış ve akışını değiştirmiştir. Yola çıkış sloganı "macerayı evinize getiriyoruz" şeklinde olan ve eğitim sürecini bu çerçevede macerayı çeşitli yaratıcı grup oyunları ve ip (low-high activities) aktiviteleri ile hiç alışık olunmayan çevreden alışık olunan çevreye taşımak gibi bir yol izlemişlerdir (Neill, 2003).

Alan yazında, yılmazlık ile ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Walsh (2006), yılmazlığı "bir zorluk ile karşılaşıldığında bu durumdan daha güçlü bir şekilde çıkmayı, bir kriz durumunda gelişim göstermeyi ve dayanıklı olmayı sağlayan aktif bir süreç" olarak tanımlamaktadır. Grotberg (1995) de, "yaşamımızdaki zorluklarla karşılaşmayı, bu zorlukların üstesinden gelmeyi ve hatta bu zorlukların içinden daha da güçlü bir şekilde çıkmayı sağlayan, insanın sahip olduğu bir yeterlilik" olarak tanımlamıştır. Rutter'e (2006) göre "yılmazlık, stres ya da zorluk içeren bir durumun üstesinden gelmek ya da çevresel risklere karşı direnç göstermek amacıyla kullanılan, ciddi riskler içeren

[1] Güçlü Özen, Doçent , İzmir Demokrasi Üniversitesi, Spor Bilimleri Bölümü, guclu.ozen@idu.edu.tr

yaşantıların ve bu yaşantılara rağmen elde edilen olumlu psikolojik sonuçların birleşimiyle ilgilenen etkileşimli bir kavramdır.

Yaşantıya dayalı eğitimler, tüm katılımcıları kapsayan ve gerçek sonuçları olan doğrudan, aktif, ilgi çekici öğrenme deneyimleri olarak tanımlanabilir (Prouty vd., 2007) Tanımdan da anlaşılacağı üzere yaşanılan farklı deneyimlerin katılımcıların, bireysel ve grup gelişimi altında, a) yeteneklerin geliştirilmesi b) farkındalık yaratılması c) grup etkinliğinin ve liderliğin artırılması (Priest ve Gass 2005; Dainty ve Lucas, 1992) olarak özetlenen program kazanımlarından faydalanmaları beklenir. Farklı yaşantı deneyimlerinin katılımcıların liderlik özelliklerinin ortaya çıkması için fırsatlar yaratırken, problem çözme, iletişim, güven, denetim odağı gibi sosyal örüntülerde olumlu gelişime yol açacağı ve gelişim etkisinin uzun bir süre gözlemlendiği çalışmalarda saptanmıştır (Attrain, 2005). Ancak son on yıla kadar bu çalışmaların çoğu nitel verilere dayanmaktadır. Program kazanımlarının nicel veriler ile desteklenmesi açısından çalışma önem kazanmaktadır.

Tüm bunlar göze alındığında üniversite öğrencilerinin yaşantı deneyimlerini ve bu deneyim sonucu ortaya çıkacak kazanımları kendi ellerine almalarına yardımcı olacak eğitimlerin ve bunu ortaya koyacak bilimsel çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın çalışma evreni örneklemi ile aynı olup çalışmamıza gönüllü katılan 180 (100 erkek, 80 kadın) öğrenciden oluşmuştur Araştırmamıza katılan öğrenciler rastgele yöntemle kontrol ve araştırma grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Konttrol grubu normal ders dönemlerine devam ederken, araştırma grubu takımdaşlık üzerine kurgulanmış oyunlarla örüntülenmiş eğitime katılmışlardır. Uygulama haftada iki gün ve 10 hafta devam etmiştir. Araştırma ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılarak tasarlanmıştır.

Çalışmaya N= 180 kişi katılmıştır. Örneklemin N=100 (%55.5) erkek, N=80 (%44.5) bayan ve yaş ortalaması 22±2.06dır.

Veri toplama aracı

Araştırmada bireylerin yılmazlık özelliklerini incelemek amacıyla Gürgan (2006 a) tarafından geliştirilerek geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış olan 50 maddelik Yılmazlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; "güçlü olma, girişimci olma, iyimser olma/yaşama bağlı olma, iletişim/ilişki kurma, öngörü, amaca ulaşma, lider olma, araştırıcı olma" olmak üzere 8 boyuttan oluşmaktadır. 5 dereceli Likert tipindeki ölçeğin puan ranjı 50-250 arasındadır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında test-tekrar test güvenirliği ile Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Test tekrar test güvenirliğini test etmek amacıyla ölçek bir ay ara ile uygulanmıştır. Uygulama sonucu yapılan analiz sonucunda birinci ve ikinci uygulamada alınan puanlar arasındaki korelasyon .89 olarak bulunmuştur. Bizim çalışmamızda anketin güvenirlik katsayısı Cronbach alfa katsayısı .82 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Bu bölümde yapılan istatistik analizler sonucu elde edilen sonuçlar bir bütün halinde sunulmuşturKontrol ve deney grubu ön test puanları açısından karşılaştırmak için bağımsız t-testi yapılmış ve istatistikler Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve Kontrol grubu ön test bağımsız t testi

	Deney Grubu AO± SS	Kontrol Grubu AO±SS	t
Güçlü olma	66.76± 8.85	65.24± 10.43	.88
Girişimci olma	17.61± 5.79	17.03± 5.09	.32
İyimser olma/yaşama bağlı olma	11.83± 3.08	10.70± 3.72	.68
İletişim/ilişki kurma	9.47±2.90	9.87± 2.81	.24
Öngörü	9.75± 1.48	9.21± 1 98	1.24
Amaca ulaşma	12.39± 2.45	12.82± 2.39	1.87
Lider olma	12.97± 2.65	13.32± 2.53	1.44
Araştırmacı olama	8.56± 1.87	8.96± 1.74	.35

*p<o.o5

Deney ve kontrol grupları ön test puanları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>0.05).

Deney ve Kontrol grubu "Yılmazlık Ölçeği"ne ilişkin ön test-son test toplam puanların karşılaştırılması için yapılan Bağımlı t-testi sonuçları Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Ön test- son test bağımlı t testi Tablosu

	Kontrol Grubu		t	Deney Grubu		t
	Ön test AO± SS	Son test AO± SS		Ön test AO± SS	Son test AO± SS	
Güçlü olma	65.24± 10.43	65.84± 10.48	.54	66.76± 8.85	69.89± 8.45	3.72*
Girişimci olma	17.03± 5.09	16.93± 5.11	-.27	17.61± 5.79	18.01± 5.72	.98
İyimser olma/ yaşama bağlı olma	10.70± 3.72	10.95± 3.49	.69	11.83± 3.08	12.76± 3.64	1.14
İletişim/ilişki kurma	9.87± 2.81	10.37± 2.73	1.43	9.47±2.90	10.27±2.61	1.94*
Öngörü	9.21± 1 98	8.85± 1 59	-.49	9.75± 1.48	11.02± 1.60	2.48*
Amaca ulaşma	12.82± 2.39	13.02± 2.49	.56	12.39± 2.45	14.88± 2.58	2.28*
Lider olma	13.32± 2.53	13.89± 2.83	.29	12.97± 2.65	13.57± 2.39	1.34*
Araştırmacı olama	8.96± 1.74	8.06± 1.34	.51	8.56± 1.87	8.98± 1.40	.69
Toplam	147.15± 1.74	148.01± 1.32	.81	146.18±1.14	149.89±1.18	.1.81*

*p<o.o5

Ön test-son test puanları incelendiğinde, kontrol grubu alt ölçekler puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (p>0,05). Deney grubunda ise güçlü olma, öngörü, amaca ulaşma, lider olam ve iletişim alt ölçek puanları ile toplam puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (p<0.05).

Cinsiyet değişkeni açısından Deney grubu ön test, son test ve farkların farkı puanları arasındaki farka Bağımlı t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet değişkeni açısından deney grubu puanları bağımlı t testi tablosu

		Öntest		Sontest		Fark
		Erkek n= 50	Kadın n= 40	Erkek n= 50	Kadın n= 40	
Güçlü olma	AO±SS	66.92±8.75	66.54± 8.91	69.97±8.39	69.62±8.73	
	t	.32		.24		-.82
Girişimci olma	AO±SS	17.28±5.72	17.91± 5.88	18.63±5.79	17.78±5.61	
	t	.45		.34		-.84
İyimser olma/yaşama bağlı olma	AO±SS	11.56±3.08	11,79±2,95	12.88±3.59	12.42±3.84	
	t	.59		.74		-.62
İletişim/ilişki kurma	AO±SS	9.34±2.38	9.77±3.10	10.69±2.11	10.01±2.89	
	t	.77		.95		.89
Öngörü	AO±SS	9.99± 1.59	9.37± 1.30	10.78±1.69	11.76±1.56	
	t	-.38		-.87		-,93
Amaca uşma	AO±SS	12.51± 2.39	12.19± 2.57	14.97± 2.32	14.59± 2.98	
	t	-.48		.77		.78
Lider olma	AO±SS	12.99±2.56	12.85± 2.70	1332± 2.39	13.75±2.39	
	t	-.73		-.59		-.25
Araştırıcı olma	AO±SS	8.96± 1.69	8.03± 1.97	9.05± 1.07	8.54± 1.78	
	t	-.68		.54		.33

p<o.o5

Cinsiyet değişkeni açısından ön test- son test ve farkların farkı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (p>0.05).

Tartışama

Yaşantıya dayalı eğitimler sonucu program çıktısı olarak betimlenen ve deneyimlenen kazanımların girişimci olma, işbirliği, azim, kararlılık, sebat, direnme, problem çözme becerisi beceriklilik gibi kişisel gelişimi desteklediği beslediği uzun yıllardan beri belirtilmiştir (Attrain, 2005; Sheard ve Golby, 2006, Vatansever ve Özen, 2017). Ancak alan da çalışan kimi araştırmacılar da (Baldwin vd., 2004; Hatch ve Garthy, 2005) bu söylemi kabul etmelerine rağmen bu sonuçların deneysel(amprik) çalışmalardan ziyade sözlü kanıtlara dayalı çalışmaların sonucu olduklarını savunmuşlardır. Dolayısı ile program kazanımlarının sayısal veriler ile desteklenmesi beklenmektedir. Bilinçli bir şekilde kullanılan macera deneyimlerinin kişisel ve sosyal gelişimi için uygun biz düzlem olduğunu ve zorlayıcı bir fiziksel etkinliğin yanı sıra inisiyatif problemi içeren bir etkinliğe katılan öğrencilerin yaşadığı sürecin (Cosgriff, 2000), yeni ve işbirlikçi bir ortam, problem çözmeye dayalı zihinsel zorlama, başarma duygusunun yanında anlamlı bir öğrenme deneyimi beklentisi oluşturduğu ve alan yazında üstüne basarak vurgulanan kazanımların elde edildiği belirtilmiştir (Luckner ve Nadler,1997).

Öğrencilerden yapması istenilen etkinlikler doğası gereği özgün ve deneyimlenmemiş olması (Beringer ve Martin, 2003) onları alternatif ve farklı düşünmeye ve bu yeni durumlarla baş edebilme zorlamıştır. Temel olarak gelişimin ardında yatan itici gücün bu unsur olduğu düşünülmektedir.

Eğitim esnasında fiziksel çevre ve katılımcıların kendilerini iyi hissetme konusundaki bozulmaları zamanla esnek tepkiler geliştirme, çözüm üretme, psikolojik olarak restore edilmiş hissetme ve doğa ile manevi bir ilişki kurma arasında değişmiştir (Ttiguero-Mas vd, 2107). Bu değişiminde programın olumlu çıktılarına katkı yaptığı düşünülmektedir. Martin ve Ho (2009), yılmazlık kavramının kullanıldığı yerlere bağlı olarak sıklıkla farklı çağrışımlara sahip olabilecek kültürel

temelli bir terim olduğunu ancak açık alan eğitimleri için, bireyin stresli durumlara direnme veya bu gibi durumlardan kurtulma yeteneği ile bağlantılı kullanıldığı ve bu yeterliliğin geliştirilmesinde etkili olduğunu vurgulamışlardır.

Beightol vd. (2012), Ewert ve Yoshino (2011), Hayhurst vd. (2013) benzer nitelikteki açık alan eğitimlerinin yılmazlık üzerine kısa dönemli olumlu etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında,açık alan macera programları ile ilişkili bileşenlerin çoğu (örneğin, destekleyici grup ortamı, zorlu ama çözülebilir işler) ve bireylerde zihinsel esneklik gelişimi (örneğin, olumsuzlukla başa çıkma konusunda uyum ve deneyim) arasındaki benzerlikler göz önüne alındığında, , daha yüksek düzeyde kazanım beklediğini ve katılımın bunu sağlayacağını beklemenin makul olduğunu belirtilmiştir (Hollnagel vd., 2006).

Literatürde cinsiyet değişkeninin yılmazlık düzeyine etkisinin araştırıldığı farklı çalışmalara (Tassana vd., 2010; Terzi, 2008; Gürgan, 2006b) rastlanmıştır. Bu çalışmalarda cinsiyet değişkeni acısından yılmazlık düzeyine anlamlı bir etki yapmadığına dikkat çekilmiştir(Kırımoğlu vd., 2010).

Cinsiyet farklılığı açık alan eğitimlerinde çok tartışılan bireysel bir farklılık olarak Fkarşımıza çıkmaktadır. Cinsiyetin bir değişken olarak programın işleyişi ve program kazanımlarının üzerindeki etkisinin belirlenmesi yönünde olmuştur (Neill,1997). Hattie ve diğ. (1997) açık alan eğitimlerine katılan bayan ve erkeklerde olumlu etkinin benzer olduğunu belirtirken, Witman (1995), bayanların güven aktivitelerine, erkeklerin ise güç ve hakimiyet aktivitelerine daha fazla değer verdiklerini belirtmiştir. Özen ve Yalçın (2009), Özen ve Vatansever (2017) yaşantıya dayalı macera parkurları ile oluşturdukları eğitim içerisinde olumlu program çıktılarının ortaya çıkmasında cinsiyet farkının anlamlı bir fark yaratmadığını belirtmişlerdir. Özen ve Vatansever (2016) yaşantıya dayalı konfor alanından çıkan deneyim kazanımlarında cinsiyet değişkeinin kazanımlar üzerinde rol oynamadığını vurgulamıştır. Allan ve McKenna(2019) çalışmalarında macera etkinliklerine katılan öğrencilerin yılmazlık puan gelişimlerinde cinsiyet faktörünün bir rol oynamadığını belirtmiştir. Elbette ki öğrencilerin yaşı, cinsiyeti ve hazır bulunuşluk düzeyleri, açık alan programlarına uyum sağlama yeteneklerinin niteliği ve düzeyinde belirleyici olmaktadır. Ancak cinsiyet değişkeni açısından, kadınlar özellikle güven aktivitelerine ve sosyal etkileşimlere değer verdiği (Henderson vd., 2015), erkekler ise kendi belirlediği güç ve egemenlikle ilgili deneyimleri tercih ettiği (Overholt ve Ewert,2015) bildirilmiştir. .

Etkinliklerin karakteristik özelliğine bakıldığında maskulin temelli etkinlikler olmaması, katılımcıların benzer nitelikli eğitim düzeylerinde olmaları ve katıldıkları eğitim şartlarının ve uygulamanın cinsiyet farkı gözetilmemesi bu sonucun çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak yaşantısal öğrenme üzerine kurgulanmış oyunlarla oluşturulmuş eğitimin, katılımcıların yılmazlık düzeyini olumlu etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

Allan, F.J., McKenna, J.(2019) Outdoor Adventure Builds Resilient Learners for Higher Education: A Quantitative Analysis of the Active Components of Positive Change, Sports, 7(5), 122 10.3390/sports7050122

Attarian A,. (2005), The research and Literature on challenge Courses: An Annotated Bibliographe 2nd. Edition

Bacon, S. (1983). The Conscious Use of Metaphor In Outward Bound. Denver, CO: Outward Bound School

Baldwin, C, Persing, J., Magnuson, D. (2004). The role of theory, research, and evaluation in adventure education. Journal of Experiential Education, 26(2), 167-183.

Beightol, J., Jevertson, J., Carter, S., Gray, S., Gass, M. (2012) Adventure Education and Resilience Enhancement. J. Exp. Educ., 35, 307–325.

Beightol, J., Jevertson, J., Carter, S., Gray, S., Gass, M. Adventure Education and Resilience Enhancement.J. Exp. Educ. 2012, 35, 307–325.

Beringer, A., Martin, P. (2003). On Adventure Therapy and The Natural Worlds: Respecting Nature‘s Healing. Journal of Adventure Education and Outdoor Learning, 3 (1),29-40.

Bisson, C. (1999). Sequencing the adventure experience. In J. C. Miles & S. Priest (Eds.), Adventure programming. State College, Pa: Venture Pub.

Bisson, Christian,(1997) The Outdoor Education Umbrella: A Metaphoric Model To Conceptualize Outdoor Experiential Learning Methods,

Cosgriff, M. (2000). Walking our talk: Adventure based learning and physical education. Journal of Physical Education New Zealand, 33(2), 89.

Dainty, P., Lucas, D., (1992). "Clarifying the Confusion: A Practical Framework for Evaluating Outdoor Development Programmes for Managers", Management Education and Development, Vol. 23 Part 2, pp. 106-22.

Ewert, A., Yoshino, A. (2011) The influence of short-term adventure-based experiences on levels of resilience. J. Adventure Educ. Outdoor Learn. , 1, 35–50.

Grotberg, E. H. (1995). The international resilience project: Research and application. Retrieved March, 2007, from http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb98a.html

Gürgân, U., "Yılmazlık Ölçeği (YÖ):Ölçek Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması," Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32 (2),45-74, 2006 (a).

Gürgân, U., Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversite Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeylerine Etkisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programı, Ankara, 2006(b).

Hatch, K. D., Mc Garthy, G. J. (2005). Exploration of challenge courses' longterm effects on members of college student organizations. Journal of Experiential Education, 27, 245-264.

Hattie, J., Marsh, H. W., Neill, J. T.,ve Richards, G. E., (1997). Adventure education and Outward Bound: Out-of-class experiences that make a lasting difference. Review of Educational Research, 67, s. 43-87

Hayhurst, J., Hunter, J., Kafka, S., Boyes, M. Enhancing resilience in youth through a 10-day developmental voyage. J. Adventure Educ. Outdoor Learn. 2013, 15, 40–52.

Henderson, K., Prince, H., Humbersone, B. Routlege Handbook of Outdoor Studies, Routledge: London, UK, 2015.

Hollnagel, E., Woods, D. D. and Leveson, N., eds. 2006. Resilience engineering: Concepts and precepts, Aldershot, Hants: Ashgate.

James T. Neill (Editor), Ozgur Akbas, Crystal Chalich, Ben Clapp, Andrew Coppens, Sara Decker, Taras Ferencevych, Jeff Heyliger, Brian Nelson, Kristy Putnam, & Norm Staunton, University of New Hampshire, 2003 http://www.wilderdom.com/projectadventure/pabibliography.htm

Kırımoğlu, H., Yıldırım,Y., Temiz, A. (2010). Ðlk ve ortaoğretim okullarında gorev yapan bedeneğitimi ve spor oğretmenlerinin yılmazlık duzeylerinin incelenmesi (Hatay Ðli Orneği). Niğde Universitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. 4 (1), 88-97.

Kolb, David A., (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. New Jersey: Prentice Hall, Inc.

Luckner, JL. , Nadler, RS. (1997), Processing the Experience: Strategies to Enhance and Generalize Learning. Dubuque, LA: Kendal Hunt Publishing Company.

Martin, P., Ho, S. (2009) Seeking resilience and sustainability: Outdoor education in Singapore. Journal of Adventure Education and Outdoor Learning, 9(1): 79–92.

Neill, James T., (1997). Gender: How does it effect the outdoor education experience? B.Sc.(Hons)A paper presented to the 10th National Outdoor Education Conference, Sydney, Australia January 20-24

Overholt, J., Ewert, A. (2015) Gender Matters: Exploring the Process of Developing Resilience through Outdoor Adventure. J. Exp. Learn., 38, 41–55.

Özen, G.,Vatansever, Ş., (2016). Yüksek İrtifa Tırmanışının Kaygı Düzeyine Etkisi. International Journal of Social Sciencesand Education Research , 2(3), 1388-1398

Özen, G.,Vatansever, Ş., (2017). Examining the effect of artificial wall climbing as a leisure time activity on undergraduate's problem-solving skills. International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(1), 39-48., Doi: 10.24289/ijsser.283585

Priest, S. (1991). The adventure experience paradigm. In J.C. Miles S. Priest (Eds.), Adventure (pp.157-162). State College, PA: Venture Publishing.

Priest, S., Gass, M. A. (2005). Effective leadership in adventure programming. Champaign, Ill: Human Kinetics.

Prouty, D., Collinson, R., Panicucci, J., Project Adventure, I. (2007). Adventure education: theory and applications. Champaign, IL: Human Kinetics.

Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. Annals of the New York Academy of Sciences, 1094, 1-12. USA: Blackwell Publishing.

Sheard, M., Golby, J., (2006). The Eficacy of an Outdoor Adventure Education Curriculum on Selected Aspects of Positive Psychological Development Journal of Experiential Education , Volume 29, No. 2 pp. 187-209

Smith, T. E., Roland, C. C., Havens, M. D., & Hoyt, J. A. (1992). The theory and practice of challenge education. Dubuque, IO: Kendall-Hunt.

Tassana, C.,Lena A., Berit L., Norberg, N., Bjorn, A:N. (2010) Resilience among women and men aged 60 years and over in Sweden and in Thailand. Nursing and Health Sciences, 12(3), 329-335.

Terzi, S. (2008a). Universite oğrencilerinde kendini toparlama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. Hacettepe Universitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35: 297-306.

Ttiguero-Mas, M., Donaire-Gonzalez, D., Seto, E. (2017) Natural outdoor environments and mental health: Stress as a possible mechanism. Environ. Res., 159, 629–638

Varış, F. (1994). Eğitim Bilimine Giriş, Ankara

Vatansever, Ş., Özen, G. (2017). Effect of tennis education on problem solving skills in university students, Journal of Human Sciences, 14(1), 1-9., Doi: 10.14687/10.14687/jhs.v14i1.4301

Walsh, F. (2006). Strengthening family resilience (2nd ed.). New York: Guilford Publications

Warren, K., Sakofs, M. and Hunt J. S. (1995) (eds.) The Theory of Experiential Education, 3rd edn. Association for Experiential Education, Boulder, Colorado.

Witman, J. P. (1995). Characteristics of adventure programs valued by adolescents in treatment. Monograph on Youth in the 1990s, 4, 127-135.

Aile'de Yönetişim Politikalarına İlişkin Beklentiler

Ali Acar[1]

Giriş

Toplumun mikro düzeyinde göstergesi aile sağlam olduğu zaman toplum da sağlam olur ifadesinin bir göstergesi olarak ailede sosyal kuralların hakim olduğu katılımcı, paylaşımcı davranışların oluşumu zaman süreci içinde topluma yansıması kaçınılmazdır. Ailenin bir işlevdeki aksaklık ve sorun yaşanması durumu diğer işlevlerin de yerine getirilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ailenin işlevleri aşağıda belirtilen altı temel unsur önemli olmaktadır. 1) Biyolojik İşlev 2) Psikolojik İşlev 3) Eğitim işlevi 4) Toplumsal işlev 5) Kültürel İşlev 6)Ekonomik İşlev.7)Dini işlev. Aile fertlerine dini bilgiler ve dini eğitim verilmesi yine ailenin işlev ve sorumluluğu altındadır (Elliot and Merril,1979:350)

Sosyal-ekonomik ve teknolojik gelişmeler hatta kısaca küresel etkileşimler sonucu geleneksel ailedeki eski yerleşik işbölümü ve roller sistemi ortadan kaybolmaya başlamış, yerine kadının erkekle eşitlenmeye, erkeğin ise ev işlerinde ve çocukların yetişmesinde sorumluluk almaya çalıştığı bir anlayış ikame olmuştur(Ogburn ,Nımkoff,1955:9)

Yönetişim ilkelerin başında, "hesap verebilirlik, şeffaflık, katılımcılık, kapsayıcılık, etkinlik ve yararlılık, mevzuata uygunluk" gibi ilkeler gelmektedir. Konuyla ilgili yazında bunlara bazen insan hakları, karşılık verme gibi ilkelerin de ilave edildiği görülmektedir. İyi yönetişim kavramı, daha fazla şeffaflığın sağlanması, sorumluluk, etkinlik, tarafsızlık ve katılım gibi konulara vurgu yapmaktadır(Woods,1999:44)

Bu bağlamda küme ya da grup yönetişimi kavramı, Poncet'in yukarıdaki geniş kapsamlı tanımından hareketle, "aile birliği içinde içindeki bilgi ve deneyimin dağılımı ve paylaşılmasının harekete geçirilmesi, yönetilmesi ve yönlendirilmesi" şeklinde ifade edilebilir. Bu ilkelere ayrıca

-Uzlaşma yönelimlilik ve müzakereye açıklık: Toplumdaki farklılıkların kabulüne ilişkin ve şiddet-baskı içermeyen bir yönetim tarzı oluşturulmasını ifade eder

-Sorumluluk ve Stratejik Planlama: Yönetim birimleri içinde yer alan her organların görev ve yetki alanları aile kurumunda da açıkça belirlenmiş olmalıdır. Bunun yanında karşılaşılacak her türlü soruna karşı oluşturulacak plan ve programların dizaynı iyi belirlenmeli, çözüm olanakları gerçeği yansıtmalıdır.

Aile de iyi yönetimin yada son yıllarda yönetişim unsurlarının uygulanması aile görevlerinin yerine getirilmesinde önemli katkıları bulunmaktadır.

1.Açıklık -şeffaflık,

2.Hesap Verebilirlik

3.Ortak Katılım

[1]Prof. Dr. Ali Acar, Selçuk Üni.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

4.Kurallara bağlı yasa ve mevzuat

Aile'de alınan kararlarda ortak katılım aile birliğini güçlendiren unsurlardandır. Yönetim açısından olduğu gibi tüketim konusunda birlikte karar verme özellikle harcama biçimi, kartların kullanımı ve tasarruf meyillerinde birlikte karar verilmesi gibi açık politikaların oluşturulması önemli olmaktadır

Aile üyeleri arasında her üyenin bulunduğu statü, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde ve gerekli dizaynın yapılmasında ailede yönetimin ötesinde yönetişim unsurlarının uygulanması daha etkili olabilecektir. Batıda modern aile yapısında meydana gelen ferdiyetçilik (Ellıot and Merril,1979:199) anlayışı aile yapısında bazı çözülmelere yol açtığı görümüştür.(Erkal,2008,2011:23)Halbuki aile içerisinde her kes statü ve sorumlulukları çerçevesinde yönetişim ilkeleri uygulandığı zaman aile yapısının daha sağlam olacağı görülmetedir.

Sosyal –ekonomik Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması yönetişim ilkelrinin uygulanması ile büyük ölçüde giderilmektdir. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, şeffaflık ve açıklık politikalarının ve açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi yönetişim ilkeleri açısından önem taşımaktadır. Yönetişim de de de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze alarak, onları fırsatlara çeviren isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır.

Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, şeffaflık ve açıklık politikalarının ve açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi yönetişim ilkeleri açıısından önem taşımaktadır. Yönetişim de de de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze alarak, onları fırsatlara çeviren isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır.

Hesap Verebilirlik

Bu alanda beklentiler arasında yer alan önemli olarak da vurgulanan her aile bireyinin O da hesap verilebilirlik Bu aslında eşlerin ve aile fertlerinin birbirlerine olan güvenini de artırmaktadır.

Tablo: Hesap verilebilmeye ilişkin görüşler

	N	%
Hesap verilebilmesi iyi olur	750	
Gerekli durumlarda hesap verilebilir	185	
İsteğe bağlı	165	
	1100	100.0

Her kurumun/işletmenin kendi yapılarına uygun çeşitli politikaları ve yetki-sorumlulukları vardır. Bu politikaların oluşturulmasında kurumun/ailenin amaç ve hedefleri önemli yere sahip olmaktadır.

Aile fertleri kendi sorumluluklarındaki alanlarla daha belirgin hedefler kurabildikleri zaman bunları gerçekleştirme oranları artabilmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse; "Gerçekten amaçların yazılı bir biçimde yerleştirilmesi güçlü bir etki uyandırarak amaçların başarıya ulaşmasını sağlar. Politika ve amaçların oluşmasında kişisel amaçlar ile ailenin işlevsel amaçların denk olması durumunda aile fertlerinin işlevleri konusunda daha büyük ilerlemeler meydana gelebilecektir. Aynı durum aile fertlerinin en aşağısından en yukarısına kadar birbirini tutarlı destekleyen amaçlar için de geçerlidir. İlk olarak hedef ve organizasyonel amaç en üst yönetici durumundaki ana-baba tarafından yerleştirilmeli ve aile fertleri arasında sağlıklı iletişim kurulmalıdır. Diğer taraftan, bazı belirli zamanlarda hiyerarşinin en altından en üstüne bütün yöneticiler kendi bölümlerinde yapılan işin gelişen amaçları karşı etkili ve yeterli olup olmadığını analiz ettikleri gibi,aile üyeleri de aile ile ilgili işlevleri analiz etmeleri olumlu katkıları beraberinde getirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında toplumun en küçük ve temel biriminden en büyük birimine kadar fonksiyonel derecelerdeki kurumlarda koordinasyonda çok önemlidir.

Aile ferleri geçim konusunda birlikte karar vermelidirler. İyi günde kötü günde birbirlerine destek olmalıdırlar. Kriz zamanlarında eşler birbirlerine destek olmalıdırlar

Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi birinci planda yer almaktadır. Çağdaş yönetimde de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze aşarak isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır.

Aile toplumun mikro düzeyde bir kurumu olduğuna göre yönetimde yöneticinin varlığının nedeni sorun çözme olduğuna göre aile içinde de var olan sorunların – krizlerin çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü, yöneticiye sürekli olarak sorun getirildiği gibi aile yöneticisi durumundaki ana-baba'dan bu sorunların çözülmesi istenir. Ailenin yönetimdeki başarısı da, sorun çözmekteki başarı ve becerisine göre değerlendirilebilir. Zira aile'nin bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir.

Aile içinde çözülmesi imkansız gibi görünen sorunlar günlük işleri altüst etmektedir. Sorunlar günlük işlerin bir parçasıdır. Hatta onların ta kendisidir. Yöneticinin görevi de bunları çözmektir. Yöneticinin çözülmesi zor alan sorunları yoksa, başarılacak bir şey de yok demektir. Çünkü yönetimde olduğu gibi ailede de başarı sorunu çözmektir.

Katılım

Aile kurumundaki algılanış şekliyle katılımın amacı konsensüs sağlanarak ilgili aileye ilişkin projenin uygulanabilmesini sağlamaktır. Oysa katılım kurumsal duyarlılıktan daha önemli bir konudur. Yapılan işten etkilenen insanların karar alımına katılmaları ilgili kurumun yaptığı işten bu kişilerin anlamlı bir pay almalarını sağlar. Bunu başka türlü anlatmak gerekirse, karar alımına katılanlar kurumun almış olduğu kararları kendi kararları olarak kabul ederler ve başarı veya başarısızlığı kendi hareketlerine bağlarlar. Açıkça bir paylaşım içine girerler.

Bunun temel mantığı açıktır; karar alımına ve uygulamasına katılım insanlara projelere sahip çıkma hissi vermekte ve bu projenin başarılı olmasında önemli katkı sağlamaktadır. Ancak bu prensibin uygulanması kolay değildir. Aile fertlerinin katılımının sağlanması durumunda potansiyel tehlikeler

erkenden öğrenilip gerekli önlemlerin alınmasıyla meydana gelebilecek riskler önemli ölçüde azalabilecektir.

Ailede baba yönetici anlamında aynı zamanda örgütte kararları veren kişidir. Yönetimde karar vermek her zaman kolay değildir. Özellikle çağımızda aile yönetimini etkileyen dış unsurlar, baskılar ve sınırlar vardır. Aile yönetimi karar verirken bu sınırları baştan iyi hesap etmek, düşünmek zorundadır.

Aile yöneticileri durumundaki ana- baba aile üyeleri hakkında her zaman karar vermek zorunda olan kişilerdir. Çünkü karar verme ailenin önemli ve demokratik yapının oluşmasında temel işlevlerinden birisi olmaktadır. Bu nedenle yönetimde sıhhatli ve isabetli karar verebilmek için öncelikle yöneticilerin karar verme gücüne ve maharetine sahip olması ve ayrıca sorun çözme becerisine de sahip olması gereklidir.

Aile yapısındaki radikal değişmeler veya ailenin hızlı değişimi sonucunda meydana gelen istikrarsızlığın yaygınlaşması zaman süreci içerisinde toplum yapısını tehdit edici bir niteliğe dönüşmesi kaçınılmaz bir realite olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede meydana gelen problem veya olumsuzlukların giderilmesi aile üyeleri arasında işbirliğinin, güvenin, sorumlulukların, karşılıklı rol ve statüler saygılı olunması ile mümkün olabilir.

Günlük yaşam içinde ailelerin sıklıkla karşılaştıkları ilk çocukluk dönemi zorluklarının başında "disiplin" gelmektedir. Anne-babalar çocuklarını eğitirken neleri yapıp neleri yapmamaları konusunda sık sık belirsizlik yaşarlar.

Anne-baba aile içinde gücü kullanma hakki ve becerisi yönünden daima çocuklardan daha yukarıda yer almalıdır. Çoğu zaman aile içindeki bu "güç dengesi"nin bozulması ile krizler çıkar ve sorun çözme zorlaşır. Şüphesiz çocukların da karar verme,seçim yapma, kabul etme ya da etmeme hakları vardır.

Aile'de ana-babanın çocuklarıyla olan ilişkilerinde dengeyi sağlamaları gerekir. Her alanda ölçülü olunması gerekir. Çocuğa eğitiminin sağlanması toplumda diğer kuruluşlara geçmesinden sonra ailenin önemli işlevlerinin başında çocuğuna kişilik kazandırması ve sosyalize etmesi gelmektedir. Ana-babanın yalnız kendi ferdiyetçi hayat tarzını düşünerek diğer aile fertlerine ilgisiz kalması, yeterli iletişimin kurulammaası aile üyeleri arasında yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir. Bunun oluşmasıyla aile fertleri arasında derin uçurumlar, ortak payda üzerinde birleşememe ve ailenin sağladığı ortak sorumluluk ve dayanışmanın eksikliği sonucunda bencillik ön plana geçme tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

Tablo: Aile fertlerinin kararlara katılma durumu

	N	%
Kararlara katılmalı	374	34,0
Duruma göre	319	29,0
Çocuklarla ilgili ise evet	209	19,0
Anne Baba karar vermeli	198	18.0
Toplam	1100	100.0

Bu dengeli ve ölçülü bilince sahip ailelerin çocukların kişilik kazanımları açısından fazla önemsemeleri gereği açıktır. Özellikle günümüzde teknolojinin insanoğluna sunduğu araçların kullanılmasında akılcı davranmamız gerekir.

Yetki devrine ilişkin durumlar

Çoğu zaman çocuk okuldan sonra veya tatil günlerinde arkadaşları ile biryerlere gitmek istediklerine ilişkin talepler veya istekler anne ve babalarına ilettiklerinde sorumluluktan kaçtıkları görülmekte veya anne-babalar birbirlerine topu atmaktadırlar. Aslında Yetkilerden kaçınmak yerine açık olunmasında fayda görülmektedir. Bunun adı da yetki devridir. Bunun her zaman yapılmaması gerekli zamanlarda yapılması gerekir.

Tablo: Yetki devrine ilişkin görüşler

	N	%
olumlu	600	55.0
Biraz olumlu	350	32.0
olumsuz	150	13.0
toplam	1100	100.0

Ailelerin hükümetin politikalarına ilişkin beklentileri olumlu görülmektedir. Bu oran % 55 olarak görülmektedir.

Aileler tüketim konusunda beklentileri arasında asgari ücretin harcanabilir düzeyde olmasın biraz daha asgari geçinme endeksine göre oluşturulması temennisi yer almaktadır. istemektedirler.

Açık ve Şeffaf Olmak

Aile üyeleri arasında alınan karar ve eylemlerde bir organizasyonda olduğu gibi açıklık politikasının uygulanması gerekir. Her üye işlev ve rollerini açık olarak ortaya koymadan eylemlerin gerçekleştirilmesi ve yerine getirilmesi çeşitli olumsuzluklara yol açabilir. Yapılan veya yapılacak her eylemin açık olarak ifade edilmeli ve belirtilmelidir.

Aile içindeki sosyal birlik atmosferini oluşturan aile üyelerinin birbirlerine karşı duydukları sevgi duygusal temele dayandığından aile üyeleri arasında meydana gelen aykırı fikirler, görüşler karşılıklı fikir alışverişi biçiminde olumlu yönlere kanalize edilebilir. İlk bakışta meydana gelen aykırı fikirler, görüşler ailenin uyumlu atmosferini bozabilir. Böyle durumlarda yapılacak en doğru iş, aile üyelerinin aykırı buldukları fikir ve görüşleri hiç bir zaman gizlemeden ortaya koymaktır. Bu konudaki açılımların ana-babaya yapılması ilgili fikir ve görüşler konusunda daha tutarlı destek veya yeni yapılanmalar gidilmesine yol açabilir. Bu konuda yapılan araştırmalarda erkek çocukların annelerini, kız çocukların da babalarını kendilerine daha yakın hissetmektedirler. Aile üyeleri tarafından hoş karşılanmıyan veya alternatif yönlerinin ortaya konulması fikir veya görüşü ortaya koyan aile bireyi tarafından bazen hoş karşılanmayabilir. Bu durumlarda yapılacak en iyi çözümleme alternatif açılımlara açık olunmasıdır. Toplumdaki sosyal gelişmeyle beraber aile üyeleri arasında da bir fikir etrafında birleşme önemli olmaktadır.,

Ailede aile üyelerinin birbirlerine açık ve şeffaf olmaları güven duygusunun oluşmasını teşvik etmektedir. Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi birinci planda yer almaktadır. Çağdaş yönetimde de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze aşarak isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır.

Aile toplumun mikro düzeyde bir kurumu olduğuna göre yönetimde yöneticinin varlığının nedeni sorun çözme olduğuna göre aile içinde de var olan sorunların – krizlerin çözümlenmesi gerekmektedir. Çünkü, yöneticiye sürekli olarak sorun getirildiği gibi aile yöneticisi durumundaki ana-baba'dan bu sorunların çözülmesi istenir. Ailenin yönetimdeki başarısı da, sorun çözmekteki başarı ve becerisine göre değerlendirilebilir. Zira aile'nin bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir.

Aile içinde çözülmesi imkansız gibi görünen sorunlar günlük işleri altüst etmektedir. Sorunlar günlük işlerin bir parçasıdır. Hatta onların ta kendisidir. Ailede ana ve babanın görevi de bunları çözmektir. Aile'de çözülmesi zor alan sorunları yoksa, başarılacak bir şey de yok demektir. Çünkü yönetimde olduğu gibi ailede de başarı sorunu çözmektir.

Aile de yönetişim, ortak bir vizyonun oturtulmasını, farklı amaçların birleştirildiğini ve ortak eylemlere öncelik verildiğini işaret etmektedir. Karalaralar katılmada ve aile vizyonunun oluşumunda kabul edilebilir bir şekilde eşit olarak statü ve görev dağılımın ve kararların şeffaf yapılması gerekir.

Ailede baba yönetici anlamında aynı zamanda örgütte kararları veren kişidir. Yönetimde karar vermek her zaman kolay değildir. Özellikle çağımızda aile yönetimini etkileyen dış unsurlar, baskılar ve sınırlar vardır. Aile yönetimi karar verirken bu sınırları baştan iyi hesap etmek, düşünmek zorundadır.

Aile yapısındaki radikal değişmeler veya ailenin hızlı değişimi sonucunda meydana gelen istikrarsızlığın yaygınlaşması zaman süreci içerisinde toplum yapısını tehdit edici bir niteliğe dönüşmesi kaçınılmaz bir realite olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede meydana gelen problem veya olumsuzlukların giderilmesi aile üyeleri arasında işbirliğinin, güvenin, sorumlulukların, karşılıklı rol ve statüler saygılı olunması ile mümkün olabilir. Aile üyelerinin eksik oldukları tarafları ve deneyimleri açıkça belirtilmesinde yarar görülmektedir. Aile üyelerinin bireysel ihtiyaçları plan ve programlar aile politikaları çerçevesinde geliştirilmedir

Günlük yaşam içinde ailelerin sıklıkla karşılaştıkları ilk çocukluk dönemi zorluklarının başında "disiplin" gelmektedir. Anne-babalar çocuklarını eğitirken neleri yapıp neleri yapmamaları konusunda sık sık belirsizlik yaşarlar.

Anne-baba aile içinde gücü kullanma hakki ve becerisi yönünden daima çocuklardan daha yukarıda yer almalıdır. Çoğu zaman aile içindeki bu "güç dengesi"nin bozulması ile krizler çıkar ve sorun çözme zorlaşır. Şüphesiz çocukların da karar verme, seçim yapma, kabul etme ya da etmeme hakları vardır.

Tablo: Aile içindeki belirsizilikler(Açık olunmaya durumlar)

	N	%
İnternete takılma	350	32.0

Para harcanmada	450	41.0
Arkadaş seçiminde	175	16.0
Gidilen yerler	125	11.0
Toplam	1100	100.0

Son yıllarda internet ve telefon bağımlılığını bir psikolojik bağımlılık olarak tanımlanmış ve özellikle gençleri bu bağımlılık açısından riskli grup olarak değerlendirilmiştir. İnternet'in aşırı kullanımının sağlık, ilişki ve zaman yönetimiyle ilgili sorunlara neden olabileceğini vurgulanmıştır.

Araştırmalarda, internetin bir madde gibi kullanımı vazgeçilemeyen bir hal aldığı ve zihinsel meşguliyet yarattığı görülmektedir.Bu konuda çeşitli kazalarada yol açabilmektedir.İnternet bağımlılarının %54'ünde depresyona, %34'ünün anksiyete bozukluğuna yakalandığı, geri kalanlarında da düşük benlik saygısı görüldüğünü belirtir. Bu bağlamda, internet bağımlılığının bir davranışsal bozukluk olduğu ortadadır ve bu durum kişilerin psikolojik sağlığını zayıflatabilir. Bu nedenle daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar patolojik internet kullanımı üzerine olmuştur (Köroğlu, Öztürk ve diğ., 2006;)

Burada önemli olan aile fertleri tarafından her konuda açık ve şeffaf olunması önemli ölmektedir. Yapılan mülakatta erkek ve kadınların %90 oranı her eylemde ve kararlarda açık olunması istenilmektedir. Erkek ve kadın kategorisinde son aylarda erkek ve kadınların internette (facebook ve twitter de) gezinmeleri aile bireylerini rahatsız etmektedir

Aile fertlerinin her birisinin görev ve işlevleri olduğundan her konuda birbirlerine karşı her alanda açıklık politikalarının oluşturulması gerekir. Eş kocasından, çocuk anne veya babasının duymasını istemediği hareketler ve davranışları gizlemek isteyebilirler. Bu yöntem iletişim kanallarının açıklığını engelleyen ve önlenemez daha büyük sorunlara yol açabileceği hesaba katılmalıdır.

Eşlerin kocalarından, kocaların da eşlerinden gizli olarak internette chat yapmaları, aile yapımızı bozabilecek davranış ve eylemlere yönelinmesi yanlış hareketlerimiz arasında yer almaktadır

İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılığını bir psikolojik bağımlılık olarak tanımlanmış ve özellikle gençleri bu bağımlılık açısından riskli grup olarak değerlendirilmiştir. İnternet'in aşırı kullanımının sağlık, ilişki ve zaman yönetimiyle ilgili sorunlara neden olabileceğini vurgulanmıştır.(Kandell 1998:17)

Araştırmalarda, internetin bir madde gibi kullanımı vazgeçilemeyen bir hal aldığı ve zihinsel meşguliyet yarattığı görülmektedir. İnternet bağımlılarının %54'ünde depresyona, %34'ünün anksiyete bozukluğuna yakalandığı, geri kalanlarında da düşük benlik saygısı görüldüğünü belirtir. Bu bağlamda, internet bağımlılığının bir davranışsal bozukluk olduğu ortadadır ve bu durum kişilerin psikolojik sağlığını zayıflatabilir. Bu nedenle daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar patolojik internet kullanımı üzerine olmuştur (Köroğlu, Öztürk ve diğ., 2006;)

Şimdi öyle bir zamana gelindi ki 5 yaşındaki çocuğun elinde en son model cep telefonu var. Aileler çocuklarına iyilik yaptıklarını düşünselerde aslında çocuklarının geleceklerini katlediyorlar. Hatta 1- yada 2 yaşındaki çocukların susması için telefonlar onların ellerine verilmektedir.

Aynı evin içinde birbirine yabancı olarak yaşayan binlerce aile var. Baba eve geliyor yemeğini yiyor geçiyor televizyonun karşına güncel dizileri veya programları izliyor, anne bilgisayar başında

sosyal medya fenomeni olma derdinde, yada tam tersini düşünün. Çocuk kendi odasında elindeki son model telefonuyla veya aypetiyle oyunlar oynuyor. Çocukları bilgisayar başından kaldırmak adeta imkansız hale gelmiş durumda. (Ogburn .Nimkoff)

Bağımlılığı internette ,wappatt 'ta kim ne paylaşmış, kim neyi beğenmiş kontrol etme zamanı Hatta oğlunu/kızını parkta salıncakta sallayan annelerin bir elinde sosoyal medya ve telefon bağımlılığı

Gün geçtikçe aileler birbirinden uzaklaşıyor, yanı başlarındaki eşleri çocukları dururken kilometlerce uzaktaki yüzlerini dahi görmedikleri kişilerle iletişim kurmaya sohbet etmeye çalışıyorlar.

Çocuklarıyla oyun oynayan, onlarla sohbet eden, en yakın arkadaşlarını öğrenen, onlara değer veren, her akşam mutlaka tv, sosyal medya ve bilgisayardan arınarak bir kaç saatliğinede olsa sadece sohbet eden bir aile yapısına çok ihtiyacımız var

Gerilimlerin Nedenleri

Ailedeki gerilimlere neden yol açan ve iç ve dış faktörlere bağlı olarak oluşan krizlerin giderilmesi ve önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Aile üyeleri arasında güven duygusunun geliştirilmesi, açık bir iletişim ortamının oluşturulması ve aile içi kriz ve sorunların analiz edilmesi birinci planda yer almaktadır. Çağdaş yönetimde de kurumun başındaki kişiler veya yöneticiler aynı zamanda riskleri de göze aşarak isabetli olarak sorun çözen ve karar veren kişi olarak da tanımlanmaktadır. Ailenin ekonomik yapılanmasındaki değişiklik kadının rol ve statüsünde değişmeler meydana getirmiştir.(Ellıot,Merril,1979:345)

Erkeğin aile içindeki en önemli görevleri nelerdir? Sorusuna çeşitli alternatif seçenekler içinde birinci sırada %94.56 ile "ailenin geçimini sağlamak"tercihi başta gelmektedir. İkinci sırada "ailenin güven ve korunmasını sağlamak" yer almaktadır.

Tablo: Aile de gerilimlerin nedeni

	N	%
Açık olunmaması	660	60.o
İşlere karışılması	275	25.0
Ben merkezli olması	165	15.0
Toplam	1100	100.0

Ailedeki gerilimlerin oluşmasında erkeğin ev içi işlere katılma durumlarında da meydana geldiğini ifade etmiştik. Özellikle çalışan kadınların iş dönüşlerinde yorgun olduklarından bazı ev işlerinde veya çocuklarla ilgili bazı yapılması gereken işlerde eşinden yardım beklentisi içinde bulunmaktadırlar. Son zamanlarda sosyal gelişmeler sonucunda bu konularla ilgili çözümlemeler aile fertleri arasında "aile kültürü" oluşturma projeksiyonu ile koordinasyonu çerçevesinde yapılabilmektedir.

Aile sosyal kurallarla çevrilidir.

Bu özellikler kapsamında Aile üyelerinin sorumlulukları ve görevleri vardır. Görev sorumlulukları da beraberinde getirmektedir.(Macıver and Page:240-241)Bu bağlamda aile bireylerinin

görevleri ve sorumlulukları bulunmaktadır. Aileyi meydana getiren bireyler konumlarına göre farklı rollere sahiptir. Babanın anneye, annenin çocuklara göre farklı olan konumları, aynı zamanda rollerini ve sorumluluklarını da farklı kılmaktadır. Çocukların düzenli eğitim almalarında ve onların istenilen biçimde yetiştirilmelerinde aile fertlerinin ayrı ayrı görev ve sorumlulukları vardır. Bu görev ve sorumluluğun büyük bir kısmını anne ve baba üstlenir. Babaanne, anneanne ve dedeler ise zaman zaman bu sorumluluğa ortak olurlar. Ailedeki diğer büyük kardeşler de, çocuk eğitiminde bu sorumluluğu paylaşan diğer bireylerdir. Anne ve Babanın aile içinde ayrı görev ve sorumlulukları olmakla beraber bazı ortak görev ve sorumlulukları da vardır,

Aile Üyelerinin Beklentileri

Her kurumun/işletmenin kendi yapılarına uygun çeşitli politikaları ve yetki-sorumlulukları vardır. Bu politikaların oluşturulmasında kurumun/ailenin amaç ve hedefleri önemli yere sahip olmaktadır. Eşlerin birbirlerinden belli beklentileri olması kadar normal ve doğal bir şey yoktur. Ancak bu beklentilerin seviyesi ve süresi konusunda her iki tarafın da makul ve anlayışlı olmaları şarttır.

Aile fertleri kendi sorumluluklarındaki alanlarla daha belirgin hedefler kurabildikleri zaman bunları gerçekleştirme oranları artabilmektedir. ana-baba tarafından yerleştirilmeli ve aile fertleri arasında sağlıklı iletişim kurulmalıdır. Diğer taraftan, bazı belirli zamanlarda hiyerarşinin en altından en üstüne bütün yöneticiler kendi bölümlerinde yapılan işin gelişen amaçları karşı etkili ve yeterli olup olmadığını analiz ettikleri gibi,aile üyeleri de aile ile ilgili işlevleri analiz etmeleri olumlu katkıları beraberinde getirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında toplumun en küçük ve temel biriminden en büyük birimine kadar fonksiyonel derecelerdeki kurumlarda koordinasyonda çok önemlidir. Modernleşmeyle beraber ben merkezli yaşam ve fazla çocuk sahibi olmaktan kaçınılması da aile üyelerinin beklentilerine göre değişebilmektedir.(Macıver and Page,1965:342)

Aile yapısındaki radikal değişmeler veya ailenin hızlı değişimi sonucunda meydana gelen istikrarsızlığın yaygınlaşması zaman süreci içerisinde toplum yapısını tehdit edici bir niteliğe dönüşmesi kaçınılmaz bir realite olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede meydana gelen problem veya olumsuzlukların giderilmesi aile üyeleri arasında işbirliğinin, güvenin, sorumlulukların, karşılıklı rol ve statüler saygılı olunması ile mümkün olabilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Aile toplumun en küçük organizasyon olduğuna göre aile üyelerinin herbirinin ailedeki rolünü, statüsünü ve sorumluluklarını bilmesi gerekir. Bu unsurların yerine getirilmemesi durumunda aile içindeki gerilimler daha da artarak devam edecektir. Bunun için yönetim politikaları içinde yer alan sosyal sorumluluk politikalarının aile'de oluşturulması gerekir. Aile'de belli bir amaca göre (ailenin) modern yönetim anlayışlarının uygulanması; sağlıklı, güvenli bir kurumun davranışını yansıtır.

1. Açık olunması /şeffaflık Adaletin ve dürüstlüğün sağlanması
2. Anlama dinleme araştırma anlayışının sağlanması
3. Gerekli rolün yerine getirilmesi
4. Katılım ve Paylaşım /Kararlara ve harcama konusunda
5. Hesap verebilme /hesapverilebilirliğin oluşması

Evlenirken eşlerin eş seçiminde; bir organizasyon kurulurken gözönüne alınması gereken ilkeler gözönüne alındığı gibi;analiz edebilen, amaç ve hedeflerini paylaşabilecekleri, anlayabilecekleri ve uzlaşabilecekleri kişileri tercih yaklaşımlarında bulunmaları geçerli olabilmektedir.

Aile fertleri arasında açıklığı sağlanmaya çalışılması ve her şeyi açık olarak konuşulması gerekir Bilgi sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve açık iletişimin kurulması daha akılcı yol olarak ortaya çıkmaktadır.

Sağlıklı ve gerilimsiz bir yönetim ve çalışma ortamın oluşturulabilmesi için ailede de karşılıklı sevgi, saygı, özveri ve hoşgörülü bir ortamın ve koordinasyonun sağlanması gerekli olmaktadır.

Kaynakça

Acar,A.(1998)''Çalışan Kadınların Sorunları'' Mehir der.,C1,Sayı:2,
Appleby,Robert C. (1987)Modern Busines Administration(fourth Edition)Boston,
As; Gönül. Patolojik internet kullanımı (İnternet bağımlılığı / kötüye kullanımı) Yeni Symposium 2002; 40:105-110.
Blair, H. (2000). Participation and Accountability at the Periphery: Democratic Local Governance in Six Countries, World Development, Vol. 28, No.1, pp.21-39
Durkheim,E.,The Division of Labor in Society,The Free Press,New York,1965
Ellıot and Merril ,Socıal Organizatıon, Macmillan 1979
Enders,Richard E. (1972) "Succesful Management of Chaange"Personnel Administration and Public Personnel Review"July-August,
Erkal,M, (2011) Sosyoloji,Der Yay.İst.
Good,W.,"The Role of the Family in İndustrialization",Selected Studies in Marriage and the Family,
Gültürk Köroğlu , Özgür Öztürk , Nergis Tellioğlu , Yasin Genç , Hasan Mırsal , Mansur Beyazyürek *Problemli İnternet Kullanımıyla Başvuran İki Uçlu Bir Hasta Nedeniyle Psikiyatrik Ek Tanı Tartışması: Olgu Sunumu*, Bağımlılık Dergisi, 2006, Cilt: 7, Sayı: 3, s:150-154
Hanold,Koontz,Cyril (1985)O'donnell And Heinz Weihrich, Essential Of Management,Mc Graw-Will,New York,
Haralambos,H.,Heald,(1983)Socıolgy Themes and Perspectives,Page,University Tutorial Press,
Haynes,W.Warren/Massie,Joseph.L.,/Wallacer,Marc J., Managemeent Analysis, Consept and Cases
Koontz/O'Donnell/Weihrich, Essentials of Management, Mc.Graw-Hill,İntern,Edition,Toronto,1986
Macıvar and Page, (1962) Society,Macmillan,London,
Ngaire Woods, "Good Governance in International Organization", Global Governance, Boulder, Jan-Mar. 1999, Vol.5,Iss.1, s.44
Nüfus İstatistikleriTÜİK.Ank.2018
Ogburn,W.F.,Nimkoff,M.F.(1955),Technology and The Changing FamilyHoughton Mifflin Co.,Newe York
Phıllıps,Bernard S.(1969) **Socıology, Socıal Structure and Change** The Macmillan Co.,London
Pleck;J.M., "Work-Family Role System "Social Problems,XXIV;Number:4,(April,1977),sh:417-418
R. Heller, (1987)Mükemmele Ulaşanlar, Çev. S. Cılızoğlu, İlgi Yayınları, İstanbul-
Roethlishberger,F.I., Management And Worker,Harvard Unuversity Press,Cambiridge,Maess
Toffler;A.,Üçüncü Dalga,(Çev:A. Seden)
Türk Aile Yapısı Araştırması,DPT,1990

KKTC Özelinde Bankaların Kurumsal Web Sayfalarının Yatırımcılarla İlişkiler Bağlamında PR Aracı Olarak Kullanımı

Elif Asude Tunca[1]

Giriş

Teknolojik gelişimler ve bunun iletişim teknolojilerine yansıması günümüzde işletmelerin hedef kitleleriyle kurdukları kurumsal iletişimleri kapsamında da değerlendirdikleri önemli bir unsur haline gelmiştir.

Halkla ilişkiler bağlamında işletmelerin sadece paydaşlarına kendilerini tanıtma – paydaşlarını tanıma çerçevesinde kurdukları kurumsal iletişimleri boyutuyla değil paydaşları üzerindeki imajlarına katkı sağlama, kurumsal itibarlarını arttırma vb. temel amaçları kapsamında da internet temelli iletişim araçları önemli açılımlar sağlamış, fırsatlar sunmuş durumdadır.

Bugün dünyada olduğu gibi ülkemizde de gerek özel işletmeler gerekse devlet kurumları internet teknolojilerine dayalı iletişim araçlarını kullanmakta, hedef kitlelerine yönelik halkla ilişkiler faaliyetlerini gerek kurumsal web siteleri gerekse diğer dijital ortamlar üzerinden yürütmektedirler.

Günümüzde kimi işletmeler için oluşturulması ve kullanılması yasal açıdan bir zorunluluk olmakla birlikte teknik özelliklerine bağlı olarak sağladığı hız, etki, etkileşim (interaktiflik), yaygın kullanım, iki yönlü hatta çok yönlü iletişim ortamı, katılımcılık, hızlı geri dönüşüm, düşük maliyet ve arşivleme gibi avantajları ile dijital platformlar tüm işletmeler/kurumlar için bir ihtiyaç halini almış durumdadır.

Bu çerçevede işletme ve kurumlar; başta çalışanları, potansiyel çalışanları, ortakları, sivil toplum kuruluşları, kanaat önderleri, müşterileri, rakipleri, ürün/hizmet dağıtım kanalları, tedarik ve hizmet sağlayıcıları, medya kuruluşları, finans piyasaları ve yatırımcıları olmak üzere hedef kitleleriyle çeşitli hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra günümüz iletişim teknolojilerinin sağladığı geniş imkânlar ağı üzerinden kurumsal web sayfaları kanalıyla da iletişim kurabilmektedirler.

Bu çalışmada, işletmelerin halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında kurumsal web sitelerini hedef kitlelerine yönelik nasıl değerlendirdikleri incelenmektedir. Çalışma, gerek bireysel gerekse ticari kredi veren ve yatırım ortamlarının en önemli finansal aracı olan bankalar ve bankaların web sayfaları üzerinden ele alınmakta olup halkla ilişkilerin en önemli hedef kitlelerinden/paydaşlarından olan yatırımcılara yönelik yürütülen faaliyetler kapsamında bir halkla ilişkiler türü olarak karşımıza çıkan yatırımcılarla ilişkiler bağlamında web sayfalarını nasıl değerlendirdiklerine yöneliktir.

Çalışmaya konu bankalar, KKTC 2017 yılı kurumsal vergi sıralamasında ilk 50 ye giren özel bankanın web sayfalarındaki genel içerik ve tasarım özelliklerinin yanı sıra özellikle yatırımcılarla ilişkileri kapsamında yer verdikleri bilgiler özelinde incelenmektedir. Kantitatif araştırma yöntemi ile ele alınan çalışmada bankaların web siteleri, firmaların kurumsal web siteleri kapsamında yapılan çeşitli

[1] Elif Asude Tunca, Doç.Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Yeni Medya ve Gazetecilik Bölümü, etunca@eul.edu.tr

çalışmalardaki işlevsel ve tasarımsal kriterler doğrultusunda olmakla birlikte yatırımcılarla ilişkiler bağlamında KKTC'de de faaliyet gösteren 2 TC kökenli kurumsal bankanın aynı kategori altında yer verdiği bilgiler model alınarak (ışığında) incelenmektedir.

Halkla İlişkiler, Kapsamı, Paydaşları ve İşlevleri Üzerine….

Tarihsel kullanım ve gelişimini, üzerine yapılan eleştirel yaklaşım ve tartışmaları bir kenara bırakırsak en genel yaklaşım ve tanımıyla ister kamu isterse özel sektör açısından olsun "yönetimin bilme – tanıma eksikliğini gidermek, sorumluluğu halkla bölüşmek, yapılan işleri halka ya da tüketiciye anlatmak" (Kazancı, 2002: 24) yani "yönetsel belleği genişletmek" (Kazancı, 2002: 121) olarak tanımlanan halkla ilişkiler bu tanımıyla hedef kitleyi tanıma işlevini ve yönetime ait fonksiyon oluşunu ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, "hedef kitlenin genel olarak aydınlatılması, kararların açıklanması, bilgi eksikliğinin giderilmesi için, sorunlu noktalarda hedef kitleyi bilgilendirme çalışması" (Kazancı, 2002: 6) tanımıyla da kavramın tanıtma işlevi ortaya konmaktadır.

Halkla ilişkileri yönetimsel bir fonksiyon olarak ele alan yaklaşımın yanı sıra; "özel veya tüzel kişilerin belirtilmiş kitlelerle dürüst ve sağlam bağlar kurup geliştirerek onları olumlu inanç ve eylemlere yöneltmesi, tepkileri değerlendirerek tutumuna yön vermesi, böylece karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler sürdürme yolundaki planlı çabaları kapsayan bir yöneticilik sanatıdır" (Asna, 1993: 13) tanımıyla sanatsal yönüyle ele alan bir tanım da mevcuttur. Bu tanım hem kavramın nasıl uygulanması gerektiğini; yani doğruluk, dürüstlük gibi temel ilkelerini hem de yönetsellik çerçevesinde planlı yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İşletmelerin kurum kimliği çalışmaları yapmaları gerektiği üzerinden halkla ilişkilerin kurumsal imaj oluşturma ve yönetme (Pira ve Baytekin, 2007: 15 – 16) yönüne vurgu yapan yaklaşımın yanı sıra, işletmelerin pazarlama hedeflerine yönelik olarak satışı ve müşteri memnuniyetini teşvik eden, şirketleri ve ürünleri tüketicilerin istekleri, ihtiyaçları, çıkarları ve özel ilgi alanlarını özdeşleştiren inanılır, güvenilir bilgi ve etkileşim iletişimini kullanan toplam bir planlama, yürütme ve değerlendirme programı sürecidir" (Saçkan'dan aktaran Pira ve Baytekin, 2007: 15) tanımıyla kavramın pazarlamaya destek veren boyutu ortaya konmaktadır.

Kavramın, "planlanmış aktivitelerle çift yönlü bir iletişim süreci başlatarak, tatmin düzeyi yüksek personel ilişkilerini bir güven ortamı içinde geliştirmektir" (Pira ve Baytekin, 2007: 39) tanımıyla "insan kaynağının örgütsel hedefler doğrultusunda en verimli şekilde kullanılmasını, iş gören ihtiyaçlarının karşılanmasını ve mesleki bakımdan gelişmelerini sağlamayı hedefleyen" (Palmer'den aktaran Pira ve Baytekin, 2007: 38) tanımıyla insan kaynakları yönetimine destek veren kurum içi çalışanlarla – iç hedef kitlelerle ilişkiler boyutu belirtilmektedir.

"İşletmelerin ortaklarını ve diğer iş dünyası ile ilişkilerini düzenleyen, bilgilendirmeler yoluyla olumlu imaj yaratmaya çalışan iletişim programlarını kapsayan" (Bülbül, 2004: 69) finansal halkla ilişkiler ya da uygulamada karşılaşılan adıyla yatırımcılarla ilişkiler, halkla ilişkilerin bir diğer hedef kitlesi olan ve işletmelere finansal destek sağlayan yatırımcıları ve onlarla yürütülen iletişim boyutunu ifade etmektedir.

Halkla ilişkilerin teknikleri yani hedef kitleye yönelik mesaj gönderimlerinde kullandığı kitle iletişim araçlarının en başında gelen ve gerek kapsamı gerekse etkisi itibariyle önemli bir halkla ilişkiler türü olarak beliren basınla ilişkiler – medya ile ilişkiler de halkla ilişkilerin önemli işlevsel boyutlarından birini ortaya koymaktadır.

Tüm bu belirtilen ve burada belirtilmeyen daha onlarca halkla ilişkiler tanımı; kavramın kapsamını, farklı bilim ve disiplinlerle ilişkisini, türlerini, kapsamını, amacını ve çalışanları ve potansiyel çalışanları, müşterileri-tüketicileri, medya ve pay sahipleri-hissedarları-yatırımcıları gibi önemli hedef kitlelerini/paydaşlarını belirtmektedir.

Halkla İlişkilerde Geleneksel ve Yeni İletişim Araçları

Geleneksel iletişim araçları olan ve halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında da etkin kullanılan gazete, dergi, kitap, broşür, işletme faaliyet raporları, televizyon, radyo, sinema, basın toplantıları, basın bültenleri, fuar, seminer, konferans, panel gibi gerek bilgi paylaşımı, gerekse kutlama, yıldönümü, festival, yarışma gibi sosyal etkinlikler düzenleme şeklindeki araçlara; internet ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin iletişim teknolojilerine yansımaları ile günümüzde işletmelerin kurumsal web sayfaları, dijital platformlar ve sosyal medya da eklenmiş bulunmaktadır. Hatta bu yeni iletişim teknolojileri sayesinde geleneksel araçların da dijital platformlara taşındığı ve analog yayıncılıktan dijital yayıncılığa geçişin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu geçiş de yeni medya kavramını doğurmuştur. Medyadaki dönüşümü de ifade eden bu kavram, "üretim, işleme ve düzenleme gibi bilgilenme sürecinin tüm düzeylerinin değişmesine önayak olmuştur" (Pira ve Baytekin, 2007: 183).

Cutlip, Center ve Broom, halkla ilişkiler üzerinde etkili olan yeni medya kavramının 3 temel özelliğinden bahsederek internetin (2000: 285 – 287) hedef kitle ile iki yönlü iletişimi mümkün kılması, hedef kitleler üzerindeki değişimi daha hızlı takip olanağı vermesi ve bilgi ve verilerin tutulması ve dağıtımını çok daha mümkün hale dönüştürmesi özelliklerine vurgu yapmaktadır. Benzer perspektifle, Kaul de yeni medyanın halkla ilişkilere katkısını üç maddede özetleyerek (aktaran Güçdemir, 2012: 40);

i. Aynı anda tüm hedef kitle ile iletişime geçebilme,

ii. Bir kuruluşun müşterileri, potansiyel müşterileri, çalışanları ve paydaşları ile gerçek zamanlı ve iki yönlü iletişim sağlama imkânı yaratma ve böylece müşterilerin ürün ve hizmetlerle ilgili tutumlarına yönelik bakış açısı kazandırarak iletişim süreçlerine değer katma ve son olarak da

iii. İletişim çabalarının etkisini doğrudan ölçme ve halkla ilişkilerin iş süreçleri ve satışlara etkisini doğrudan gösterme olanağı sağlama olarak belirtmektedir.

"İnternet; hızı, iki yönlü iletişime imkân sağlaması, maliyet düşüklüğü ve esnekliği gibi özellikleri ile öne çıkan bir mecradır. Geleneksel mecralardan en önemli farkı etkileşimlilik, ölçülebilirlik ve paydaşların sürece dâhil olması olarak verilebilir" (Şatır, Sümer ve Demir, 2017: 131). Yine aynı çerçevede, "birebir iletişim imkanı, ölçme kolaylığı, güncellenme kolaylığı, hızlı ve ekonomik olması ve kurumsal imaja katkısı" (Altıntaş ve Mertoğlu, 2017: 263) internetin halkla ilişkiler alanına sağladığı faydalardandır.

Kurumsal Web Sayfaları ve Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı

İnternetin gelişimi halkla ilişkiler faaliyetlerini de etkileyerek gelenekselden dijitale olan geçişi mümkün kılmış, yeni teknolojilerin etkisiyle gelişen yeni iletişim araçları halkla ilişkilerde de kullanılarak önemli ve etkili bir araç haline gelmiştir. Bu kapsamda "kuruluşlar tarafından reklam ve pazarlama faaliyetleri için kullanılan web siteleri aynı zamanda halkla ilişkilerini geliştirmek amacıyla da" (Altıntaş ve Mertoğlu, 2017: 265) kullanılmakta, "halkla ilişkiler çalışmaları bünyesinde web ortamı müşteri ilişkileri yönetimi yapılması mümkün olmakta ve müşteriye online ortamda sınırsız bilgi, destek, bağlantı ve eğlence imkanları sunarak yeni açılımlar yakalamak mümkün olmaktadır" (Pira ve Baytekin, 2007: 184).

İşletme/kuruluş ile ilgili bilgi almak isteyen ve bunu zamana, mekâna bağımlı olmaksızın, internet bağlantılı herhangi bir bilgisayar ya da akıllı telefon üzerinden yapmak isteyen herkesin ilk başvuracağı kaynak konumunda olan kurumsal web sayfalarıdır. Burada iletişimi başlatanın kurumların da kendilerine hedef kitle/paydaş olarak belirlediği kitleler olduğu, yani kurumsal web sayfalarının tasarım ve içerik yönetimlerinin kurumlarca yapılmasına karşın iletişim sürecini başlatanın hedef kitle/paydaşların kendilerinin olduğu görülmektedir. Bu da işletmeleri; kurumsal web sayfalarını hazırlarken ve içeriklerini yönetirken paydaşların beklentileri ya da edinmek istedikleri bilgiler doğrultusunda tasarlayıp hazırlamaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

"Hedef kitlelerin ilgi alanlarına daha çok hitap eden içerikleri barındıran kurumsal sitelerin hazırlanması ve bunların güncelliğinin sağlanması, … özellikle tüketim ürünleri, sağlık ve hizmet sektöründe markayı ve ürünleri doğrudan tanıtan siteler yerine, onlardan ilgili grupları yaratarak veri tabanı sağlayan portallar iş hedeflerine daha çok hizmet eder hale gelmiş, … bu anlamda hedef kitlelerin kurumsal web sitelerine ilişkin beklentilerini belirlemek, bu konudaki görüşlerini alıp kurumsal hedeflerle birleştirmek" (Pira ve Baytekin, 2007: 186) gerekli olmuştur. Bu gereklilik beraberinde Web sitesi içerik yöneticiliği gibi halkla ilişkiler açısından yeni bir sorumluluk ve türün de ortaya çıkmasına etki etmiştir.

Kurumsal web sayfaları üzerinden kurumlar, hedef kitle/paydaşlarına kendileri, ürün ya da hizmetleri, çalışma koşulları, sosyal sorumluluk faaliyetleri, iştirakçileri gibi ilgili konularda bilgi verip olası sorularını cevaplayabildikleri interaktif iletişim ortamı yaratabilmektedirler. Bu çerçevede "sanal forumlar, sohbet odaları, elektronik ticaret, kişisel bloglar, sosyal ağlar halkla ilişkiler dünyasına sadece hedef kitleye kolay ve maliyet etkin bir biçimde ulaşma imkânı değil aynı zamanda hedef kitleyle diyalog imkânı da sağlamaktadır (Yılmaz, 2009).

Kurum içi çalışanlarını çevrimiçi haber bültenleri, elektronik posta, rapor gibi araçlarla bilgilendirebilmekte, tedarikçi ya da bayilerini sistemlerine tanımlayarak belge, resim, vs. paylaşımı yaparak, online sipariş alabilmekte, müşterilerine ürünlerini online sunarak online satış tekniği ile satabilmekte, pay sahiplerine ve yatırımcılarına işletmeleriyle ilgili bilgi sağlayarak "olağan ve olağanüstü genel kurulların yer ve tarihi, oy kullanma şartları, gündem metni, üye adaylar hakkında bilgi, ticaret sicil bilgileri, son durumdaki ortaklık ve yönetim yapısı, yıllık faaliyet raporları" (Sayımer, 2008: 163 – 165) hakkında bilgi verebilmektedir. Yine aynı çerçevede medya çalışanlarına işletme ile ilgili belge, görsel, logo paylaşımı yaparak yaptıkları faaliyetlerin basın bültenlerine dönüştürülmüş haline ulaşım imkânı sağlayabilmektedir. Kurumlarında çalışma arzusunda olan potansiyel çalışanlara kurumlarına çevrimiçi (online) ulaşabilme imkânı sunarak insan kaynakları (İK) linki üzerinden cv lerini iletebilmelerine olanak sağlamaktadır. "Medya şirketlerine bilgi sağlamak, kurum imajı geliştirmek, tüm hedef gruplarıyla iletişim kurmak, çalışanlarla iletişimi sağlamak, uluslararası pazarlara ulaşmak, internette gezen bir kişiye ulaşmak ve diğer halkla ilişkiler fonksiyonlarını yerine getirmek amaçlı kullanılabilmektedir" (Okay ve Okay, 2015: 624 – 625).

Kurumsal Web Sayfaları İçerik ve Tasarım Özellikleri

İçerik kapsamında – bir web sitesinin kuruluş amacını belirlemeye de bağlı olarak; "şirket adı, adresi, şirket haberleri, yatırımcı bilgileri, iş fırsatları, iletişim bilgileri, ofis ve site haritası, sıkça sorulan sorular, arama motoru, gizlilik bilgileri, kuruluşun logosu, amblemi, misyon, vizyon ve amacı, yenilikler köşesi, geri bildirim mekanizması, iletişim bilgileri, güncelleme, bağlantı linkleri, çalışanların listesi, yıllık raporlar, araştırmalar, medya bölümü, arşiv bölümü yer almaktadır (Güçdemir'den aktaran Koçer, 2019: 6). Bu genel içerik bilgilerinin yanı sıra; işletmelerin hedef kitleleriyle iletişim noktasında yer vermeleri gerektiğine karar verdikleri bilgiler, kuruluş amaçlarına, içinde oldukları sektöre ve üretim/hizmet konularına, paydaşlarının beklentilerine göre birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir.

Sistemsel açıdan bakıldığında ise; konuyla ilgili başta İngiltere ve ABD olmak üzere çeşitli ülke ve işletmeler üzerine yapılan araştırmalarda tespit edilen ortak kriterler bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda kriterler; içerik/işlevsel ve tasarım olmak üzere iki ana kategori altında yer almaktadır (Gibson, vd. 2003, Koçer, 2019).

Kurumsal web sayfalarının işlevselliği altında yer verdikleri içerik bilgileri; iletişim, tanıtım, kurum kimliği, hedef kitle, medya, kampanya, reklam, pazarlama, insan kaynakları, yayın ve enformasyon olmak üzere 11 temel kapsam/kategori olarak belirmektedir.

Buna karşın tasarımsal çerçevede bir web sayfasının kullanışlı olarak değerlendirilebilmesi içinse; ana sayfa tasarımı, etkileşim, açıklık, eğlence, erişim, kişisellik, gezilebilirlik, görünürlük ve güncellik gibi 9 kriter bulunmaktadır. Yani, başta ana sayfasının ilgi çekici ve etkili tasarıma sahip olması gerekir. Bunun yanı sıra, sitenin kullanıcılarla etkileşime olanak vermesi yani çevrim içi formların ya da bize ulaşın gibi linklerinin olması, açıklık gereği kuruluşun misyon-vizyon gibi bilgilerinin açıkça yer alması, erişilebilir olması, güncellik gereği sitedeki bilgilerin sık sık güncellenmesi, eğlenceli olması yani siteyi ziyaret edenlerin ziyaretleri süresince siteden sıkılmamaları, gezilebilir bir site olması, sitenin görünür olması yani arama motorlarında sitenin ilk sıralarda çıkması ve kişisellik gereği ziyaretçilerin sitenin kendilerine özel hazırlanmış hissine ulaşmalarını sağlaması beklenmektedir.

Halkla İlişkiler Türü Olarak Yatırımcılarla İlişkiler

Paydaşlarla daha özellikli iletişim oluşturabilmek, kapsamların derinliğine bağlı olarak daha fazla yoğunlaşıp yaratıcı faaliyetler içerisine girebilmek için halkla ilişkiler kapsamında çeşitli türlerle karşılaşıyoruz. Bu bağlamda yatırımcılarla ilişkiler ya da bilinen ve uygulamada daha fazla karşılaşılan finansal halkla ilişkiler bu türlerden biridir.

Stratejik açıdan bir işletmenin yönetiminin sorumluluğunda olan yatırımcı ilişkileri, göreceli olarak işletmelerin piyasa değerlerini arttırmak amacıyla iş çevrelerinde tanınırlıklarını ve güvenilirliklerini (kredibilitelerini) sağlayarak uzun vadede yatırımcıların güvende olmalarına imkân tanımak için finans, iletişim ve pazarlama gibi disiplinleri kullanarak işletmeye göreceli üstünlük sağlayan bir yönetim fonksiyonudur (Hockerts ve Moir, 2004: 86 - 87). Önceleri işletmeler basit iletişim faaliyetlerine odaklanırken zaman içerisinde finansal faaliyetlere odaklanmaya başlayarak yatırımcıları şirketin hisselerini almaya ya da sahip oldukları hisseleri ellerinde tutmaya teşvik ederek işletmelerinin değerlenmelerini sağlamaya yönelik aktif pazarlama faaliyetlerine yönelmişlerdir (Hockerts ve Moir, 2004: 87).

Kapsamı ve önemi açısından bakıldığında yatırımcı ilişkileri açısından oldukça geniş bir hedef kitle/paydaş profili karşımıza çıkmaktadır. Ulusal/uluslararası yatırımcılar, hissedarlar, yatırım kuruluşları, sigorta kurumları, yatırım danışmanları, finansal konularda yayın yapan medya ve bankalar bu paydaşlardandır (Haywood, 1991).

Bankacılık Hizmetlerinde Halkla İlişkiler ve Bankaların Web sayfalarının Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı

Kamuda ya da özel sektörde olsun bankalar, hem bir işletme hem de önemli bir finans çevresi olarak halkla ilişkiler kapsamında da özellikli bir konuma sahip hizmet kuruluşlarıdır. "Dış kaynakla çalışan bir işkolu olan bankacılık sektörünün temel kaynağı insanların bankaya emanet ettikleri tasarruf mevduatlarıdır" (Özdemir, 2012: 5). Bireysel tasarruf mevduatları dışında bankalar müşterilerinin ihtiyaçlarını belirleme, birey ya da ticari kuruluşlara gereksinim duydukları kredileri verme, yatırım, finansal ve risk danışmanlığı yapma gibi önemli hizmet konularına sahiptirler. Bankalar, bu özellikli konularına bağlı olarak bilgilendirme, güven oluşturma ve itibar yaratmaya dayalı kuruluşlar olarak

algılanmak amacıyla halkla ilişkiler temelli faaliyetler yürütürler. Özellikle güven konusu bankalar için oldukça önemli bir kavram olup güvenilir banka ve bankacılık anlayışının oluşturulması sadece o bankaya değil o ülkenin genel ekonomisine de doğrudan etki edecektir. "Ülke ekonomisi üzerindeki olası etkileri sebebiyle bütün bankacılık faaliyetleri kamu otoriteleri tarafından yoğun bir biçimde izlenmek ve denetlenmek durumundadır" (Özdemir, 2012: 5). Bu kontrol ve denetle/n/me durumu bankaları özel de olsa kamu hizmeti veren kurumlar konumuna yerleştirmektedir ve bu durum da bankaları; hizmet anlayışlarının toplumsal güven ve saygınlık yaratmaya odaklı olması gerektiğine yöneltmektedir. Güvenilir ve saygın kurumlar olarak algılanmaya yönelik yürütülecek bankacılık hizmetlerinin kamu otoriteleri tarafından denetlenir olmalarına da bağlı olarak her şeyden öte öncelikle kamuoyuna karşı sorumluluk ilkesi kapsamında açıklık, doğruluk ve dürüstlük çerçevesinde oluşturulan bilgilendirmeye dönük yürütülmesi gerekmektedir.

Bilgilendirmeye bağlı olarak "broşürler, kitaplar hazırlayarak şubelerde ücretsiz dağıtan bankalar uygulamaları ve kampanyaları konusunda tüketicileri bilgilendirmektedir. Bilgilendirme artık web sayfaları üzerinden de yapılmakta, … sanat faaliyetlerini desteklemek, kültür ve sanat kitapları yayımlanmak, kokteyller düzenlemek, … çocukların sempatisini kazanmak amacıyla, onların hoşuna gideceğine inandıkları, çocuk tiyatroları ve çocuk sinemaları oynattıklarını, çocuk yayımları yaptıklarını ve halka yönelik çeşitli eğitim çalışmalarını düzenlediği ya da desteledigini de görüyoruz" (Özdemir, 2012: 6).

Bankaların paydaşlarını bilgilendirmeye yönelik gerek geleneksel gerekse teknoloji temelli yeni medya üzerinden yürüttükleri halkla ilişkiler faaliyetlerine, güven, itibar ve imaj oluşturmaya dönük olarak yürüttükleri "sponsorluk yapmak, festivaller düzenlemek, bilimsel kongrelere, sanata ve edebi kitapların basımına katkıda bulunmayı" da eklemek gerekir (Özdemir, 2012: 7). Bunun yanı sıra bankalar, kurum içi halkla ilişkiler kapsamında "kuruluşta çalışanları motive etmek ve bağlılık duygusu yaratmak için, sosyal amaçlı toplantılar olan personel geceleri düzenlemektedir. Ayrıca bankalar çalışanların bankacılık ve halkla ilişkiler konularında bilgi düzeylerinin geliştirilmesi amacı ile seminerler, kurslar gibi eğitim faaliyetleri düzenlemektedirler. Banka dışı halkla ilişkiler faaliyetlerinde en çok gazeteler, dergiler, televizyon, broşürler, afiş pankartlar,sponsorluk kullanılmaktadır (Çağlar, 2006: 61).

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, KKTC'de önemli finans çevrelerinden olan bankaların kurumsal web sayfalarını halkla ilişkiler aracı olarak özellikle Türkiye'de SPK'da işlem gören ve aynı zamanda KKTC'de de şube bankacılığı olarak faaliyetlerini yürüten iki kurumsal bankanın web sayfaları üzerinden karşılaştırmaktadır. Çalışma bankaların ana sayfalarının yanısıra özellikle önemli halkla ilişkiler paydaşı olan yatırımcılarla ilişkiler bağlamında kurumsal web sayfalarında yer verdikleri bilgileri de kategorik olarak betimlemektedir. Bu kapsamda çalışmaya temel teşkil eden bankalar, KKTC 2017 yılı kurumsal vergi sıralamasında ilk 50'ye giren 2 si TC 5 i KKTC uyruklu bankadır. Toplam 7 bankanın kurumsal web sayfaları içerik analizine tabii tutulmuştur. Çalışma kapsamında önce TC bankaları karşılaştırılarak gerek ana sayfaları gerekse yatırımcı ilişkileri bağlamındaki bilgilere yer verdikleri (alt) sayfaları kategorize edilmiş, ardından bu kategorilerin ışığı altında KKTC'ye ait 5 özel banka analiz edilerek karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmaların sonucunda da KKTC bankalarını kurumsal web sayfalarını halkla ilişkiler (PR) aracı olarak kullanımlarına yönelik karşılaştırmalı bir bilgiye ulaşılarak KKTC bankalarının kurumsal web sayfaları üzerinden yatırımcılarına ve müşterilerine yönelik yürüttükleri PR faaliyetlerinde bulundukları nokta karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda önce bankaların kurumsal web sayfaları tasarım, renk ve kategorik bilgiler boyutuyla incelenmiş, ardından yatırımcılarla ilişkiler bağlamında yer verdikleri bilgilerin

sitelerinde hangi sayfada (hangi kategorik bilgi altında) yer aldığı ve bu kapsamda hangi bilgilere yer verildiği analiz edilmiştir. Çalışma önce 2 TC bankası, ardından KKTC bankalarına yönelik ele alınıp kategorize edilmiştir. Bu sayede karşılaştırma yaparak her iki ülkenin bankalarının PR faaliyetleri çerçevesinde kurumsal web sayfalarını nasıl ele alıp değerlendirdikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma, araştırmaya konu bankaların kurumsal web sayfalarının 7 Kasım 2019 tarihindeki bilgileri ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular

KKTC'de faaliyet gösteren ve 2017 yılı KKTC kurumlar vergi sıralamasında ilk 6'ya girerek bu çalışmaya da karşılaştırma yapma anlamında imkân sağlayan 2 TC uyruklu banka İş Bankası ve İspanya kökenli Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (BBVA) ile ortaklığa giden Garanti Bankasıdır.
İlk 50'ye giren 5 T.C. bankası KKTC'de müdürlük ve altında çeşitli sayıda şubeleriyle faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla organizasyon yapıları ve yürüttükleri yatırımcı ilişkileri ve kurumsal internet sayfaları Türkiye üzerindendir.

Çalışma kapsamında, özellikle KKTC bankalarıyla karşılaştırma yapma imkânı sağlaması açısından T.C. bankalarından sadece ilk 5'e giren 2 banka olan Türkiye İş Bankası ile Garanti Bankası'nın sayfaları ve yatırımcı ilişkileri kategorisi altında yer verdikleri bilgiler tespit edilmiştir. Buna göre; KKTC 2017 yılı en çok vergi veren kurum sıralamasında 4.olan Türkiye İş Bankası'nın internet ana sayfasında; logosunun hemen yanında;

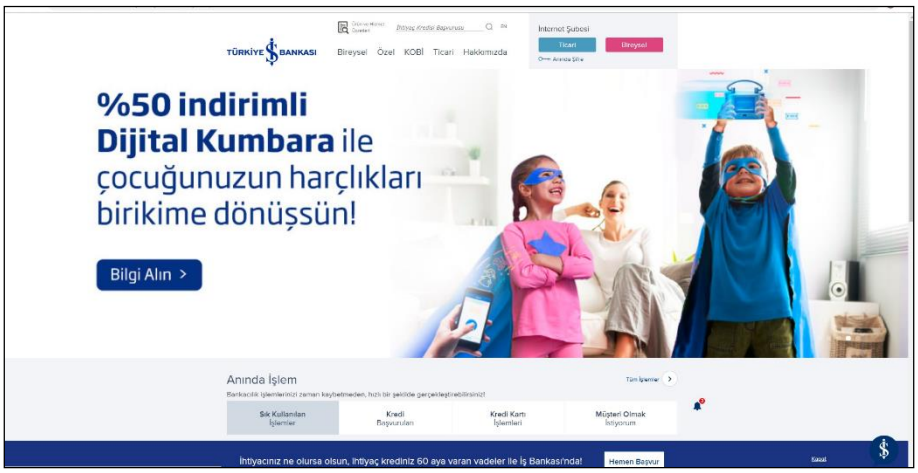

Şekil 1: Türkiye İş Bankası'nın 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası ana ekranı

Bireysel – Özel – KOBİ – Ticari – ***Hakkımızda*** ana kategorileri bulunmaktadır. İş Bankası'nın kurumsal rengi olan mavi rengin hâkim olduğu ana ekranında; akan ekran dâhilinde kurumsal haberleri, yeni uygulamaları akmaktadır. Dileyenler bunlara tıklayarak kapsamlı bilgilere ulaşmaktadır. Bu akan ekran üzerinde; kurumsal web sayfası açılır açılmaz karşılaşılan ilk haber "%50 indirimli dijital kumbara ile çocuğunuzun harçlıkları birikime dönüşşün" başlıklı çocuklara yönelik yeni bir uygulamayı içeren haberidir.

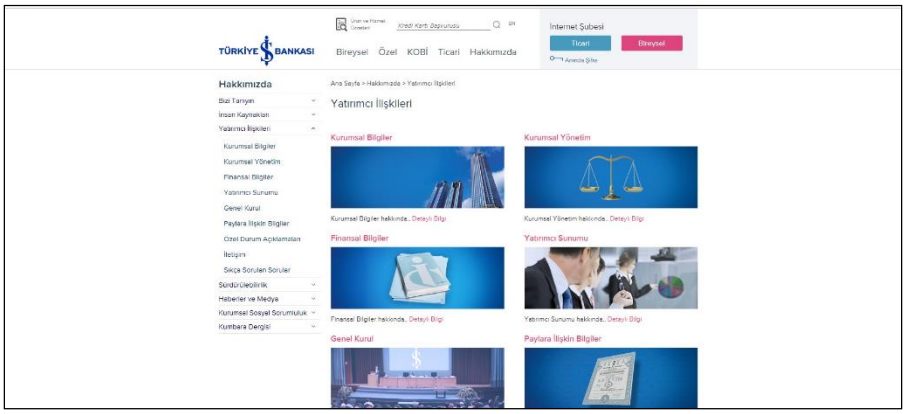

Şekil 2: Türkiye İş Bankası hakkımızda sayfası

Bankanın yatırımcı ilişkileri bağlamında yatırımcılara yönelik bilgileri, *hakkımızda* kategorisi altında yer almaktadır. Yatırımcı ilişkileri dışında *hakkımızda* kategorisi altında; *Bizi Tanıyın – İnsan Kaynakları –* ***Yatırımcı İlişkileri –*** *Haberler ve Medya – Kurumsal Sosyal Sorumluluk (→Eğitim, Çevre, Kültür-Sanat, İştiraklerimiz, Sosyal Sorumluluk Projeleri) – Kumbara Dergisi – Sürdürülebilirlik* sayfaları (kategorileri) bulunmaktadır.

Yatırımcı ilişkileri altında yer alan ve Türkiye İş Bankası'nın yatırımcılarına yönelik finansal halkla ilişkiler bağlamında yer verdiği faaliyetler ise; *Kurumsal Bilgiler – Kurumsal Yönetim – Finansal Bilgiler* (→Yıllık ve ara dönem *faaliyet raporları, mali tablolar ve bağımsız denetim raporları*) – *Yatırımcı Sunumu – Genel Kurul – Paylara İlişkin Bilgiler* – Özel Durum Açıklamaları – İletişim – SSS şeklindedir.

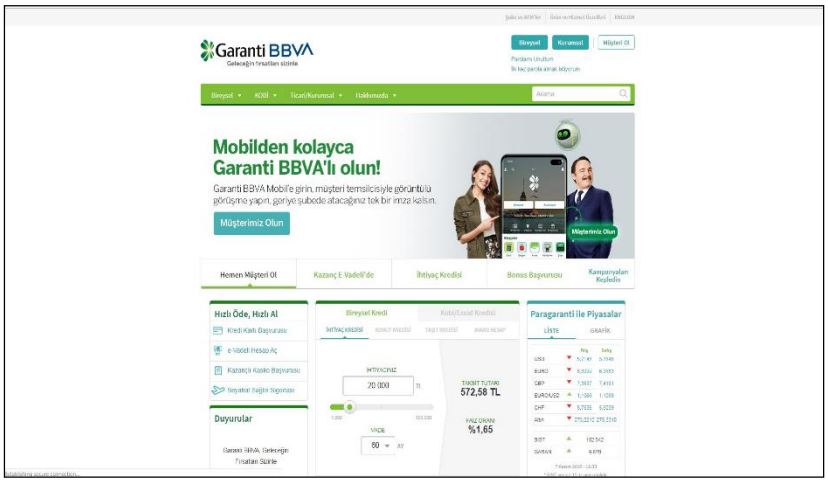

Şekil 3: Türkiye Garanti Bankası'nın 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası ana ekranı

KKTC kurumlar vergi sıralamasında 5.olan Garanti BBVA'nın internet ana sayfasında; ekranın solunda bankanın yeşil yonca logosu ve yanında "geleceğin fırsatları sizinle" sloganı ile Garanti BBVA yazısı bulunmaktadır. Siteye bankanın yeşil rengi hâkimdir. Bankanın kurumsal rengi yeşilin temel renk olarak kullanıldığı ana ekranda bankanın yeni uygulamalarının ve haberlerinin yanı sıra *Bireysel – KOBİ – Ticari –* ***Hakkımızda*** kategorileri bulunmaktadır.
Bankanın yatırımcı ilişkileri, ana sayfasındaki *hakkımızda* kategorisinin altında; *Garanti BBVA'yı Tanıyın –* ***Yatırımcı İlişkileri –*** *Şube ve ATM'ler – İnsan Kaynakları – Sürdürülebilirlik (→çevreye ve topluma, olumsuz etkileri en aza indirmenin yanında, müşterileri, çalışanları, hissedarları ve faaliyet gösterdiği yerlerdeki tüm kitleler ile*

uzun vadeli değerleri paylaşarak gelecek için güçlü ve başarılı bir iş modeli yaratma olarak tanımlamaktadır) Kurumsal İletişim bulunmaktadır.

Şekil 4: Türkiye Garanti Bankası hakkımızda sayfası

Garanti Bankası, *Yatırımcı ilişkileri* altında; **Garanti yatırımcı ilişkileri Web sitesi** – *Kurumsal yönetim* kategorilerine yer vererek, Garanti yatırımcı ilişkileri Web sitesine ayrı bir link ile detay ve kurumsallık kazandırmaktadır. Bu kapsamda bu kategori altında; *Garanti bankası kurumsal bilgilere, kurumsal yönetime, finansal raporlar, mali tablolar ve sunumlara, genel kurul toplantılarına, gündem ve toplantı tutanakları ile katılanlar cetvellerine, kar dağıtım politikası bilgilendirme* ve etik kurallara, vd. bilgilere yer vermektedir.

	Türkiye İş Bankası	**Garanti BBVA**
Logo	X	X
Kayan/akan Ekran	X	X
Kurumsal Renk	X	X
Haberler/Medya	X	X
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	X	X
Kurumsal Dergi	X	
İnsan Kaynakları (İK)	X	X
Sponsorluk		X
Sürdürülebilirlik	X	X
Hakkımızda/Bizi Tanıyın	X	X
TOPLAM	**%90**	**%90**

Tablo 1: Türkiye İş Bankası ve Garanti BBVA'nın kurumsal web sayfalarının içerik ve tasarımsal karşılaştırması

Tablo 1'de görüldüğü üzere içerik ve tasarım kapsamında her iki banka, logo, akan ekran, kurumsal renk kullanımı, kurumsal haberleri, sosyal sorumluluk çalışmaları, yayın organları (dergileri) insan kaynakları kapsamında potansiyel çalışanlara yönelik bilgi paylaşımları, kurumsal tanıtımları (bizi tanıyın/hakkımızda) ve sürdürülebilirlik çalışmaları çerçevesinde karşılaştırılmaktadır. Ve görülmektedir ki her iki bankanın da kurumsal web sayfalarını halkla ilişkiler aracı olarak kullanarak bu mecra üzerinden paydaşlarıyla bilgi paylaşımı gerçekleştirmektedirler. Aynı çerçevede; yatırımcılarla ilişkileri bağlamında da her iki banka kurumsal bilgiler/profil, finansal raporlar, mali tablolar, genel kurul toplantıları ve tutanakları, kar dağıtım tabloları (pay bilgileri), yatırımcı sunumları, faaliyet raporları gibi finansal bilgilere yer vermektedirler (Bknz. Tablo 2). Ayrıca her iki bankanın

sürdürülebilirlik başlığı altında belirttikleri üzere; *müşterileri, çalışanları, hissedarları ve faaliyet gösterdiği yerlerdeki tüm kitleler ile uzun vadeli değerleri paylaşarak gelecek için güçlü ve başarılı bir iş modeli yaratma* gibi stratejik hedef taşıdıkları görülmektedir.

	Türkiye İş Bankası	**Garanti BBVA**
Kurumsal Bilgiler/Profil	X	X
Finansal Raporlar	X	X
Mali Tablolar	X	X
Genel Kurul Toplantıları ve Tutanaklar	X	X
Kar Dağıtım Tabloları (pay bilgileri)	X	X
Yatırımcı Sunumları	X	X
Faaliyet Raporları	X	X
TOPLAM	**%100**	**%100**

Tablo 2: Türkiye İş Bankası ve Garanti BBVA'nın yatırımcılarla ilişkiler bağlamında yer verdikleri içerik karşılaştırması

İçerik ve Tasarıma Yönelik Bulgular

Çalışma kapsamında, KKTC bankalarının internet sayfalarına baktığımızda ise; 2017 kurumsal vergi sıralamasında ilk 50'ye giren 5 KKTC bankasının (Creditwest – 9., Capital – 10., Kıbrıs İktisat – 12., Asbank – 27. ve Yakındoğu – 40. sırada yer almaktadır) ana ekranlarında, *Bireysel (bankacılık)* – *Ticari* – *Hakkımızda* kategorilerinin tümünde de ortak olduğu görülmektedir. Bu ortak kategoriler dışında, Creditwest ve Capital bankalarının ana ekranlarında kendi çıkardıkları *kredi kartları*na ayrı birer kategori ile yer verdikleri görülmektedir.

Şekil 5: Creditwest Bankası (KKTC 2017 yılı en çok vergi veren 9. Kurum) 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası

Şekil 6: Capital Bankası (KKTC 2017 yılı en çok vergi veren 10. Kurum) 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası

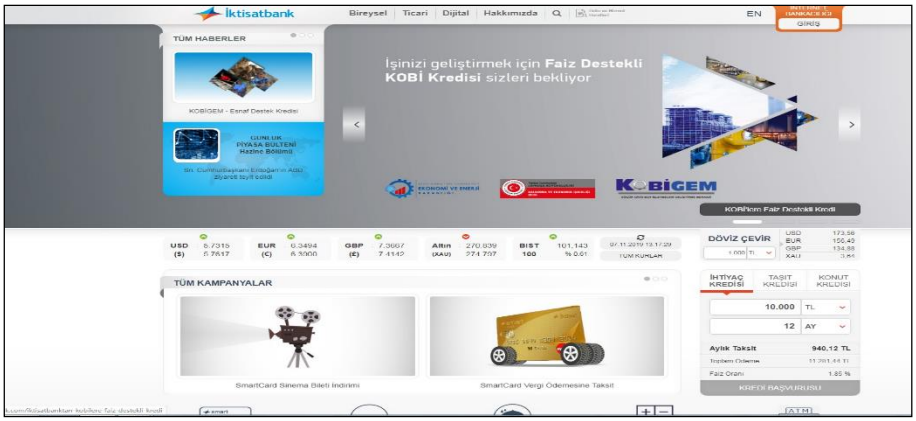

Şekil 7: İktisat Bankası (KKTC 2017 yılı en çok vergi veren 12. Kurum) 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası

Şekil 8: Asbank (KKTC 2017 yılı en çok vergi veren 27. Kurum) 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası

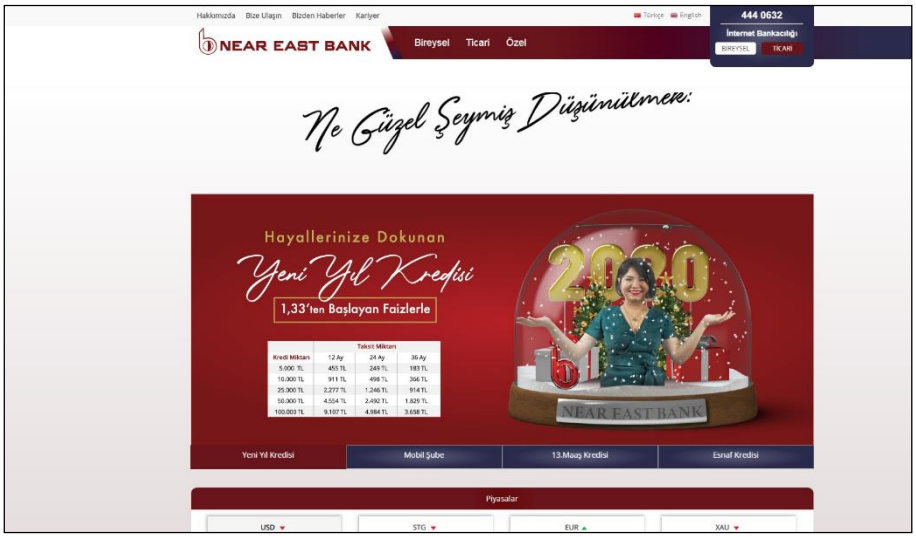

Şekil 9: Yakındoğu Bankası (Near East Bank) (KKTC 2017 yılı en çok vergi veren 40. Kurum) 7 Kasım 2019 tarihindeki internet sayfası

Türkiye İş Bankası ve Garanti Bankası BBVA ile karşılaştırıldığında 5 KKTC bankasının kurumsal web sayfalarının ana ekranlarında T.C. bankalarında olan *bireysel*, *ticari* ve *hakkımızda* kategorilerine yer verirken KOBİ'lere dönük ayrı bir kategoriye ve bilgiye yer vermedikleri görülmektedir. *Özel* kategorisi ise sadece Creditwest ve Yakındoğu bankalarının ana ekranında bulunmaktadır.

Çalışmaya model teşkil eden TC İş Bankası ve Garanti BBVA'nın içeriksel ve tasarımsal açıdan kurumsal web sayfalarının karşılaştırıldığı unsurları KKTC bankaları özelinde ele alıp karşılaştırdığımızda ise şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız (Bknz. Tablo 3):

	Creditwest	**Capital**	**İktisat**	**Asbank**	**Yakındoğu**
Logo	X	X	X	X	X
Kayan/akan Ekran	X	X	X		X
Kurumsal Renk	X	X	-	X	X
Haberler/Medya	X	X	X	X	X
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	X				
Kurumsal Dergi	-	-	-	-	-
İnsan Kaynakları (İK)	X	X	X	-	X
Sponsorluk				X	
Sürdürülebilirlik	-	-	-	-	-
Hakkımızda/Bizi Tanıyın	X	X	X	X	X
TOPLAM	**%70**	**%60**	**%50**	**%50**	**%60**

Tablo 3: 5 KKTC Bankasının 7 Kasım 2019 tarihindeki kurumsal web sayfalarının içerik ve tasarımsal karşılaştırması

KKTC bankalarının ana ekranlarında, halkla ilişkiler açısından önemli unsurlar olan logo, kurumsal renk, kurumsal sosyal sorumluluk, yayın (dergi), sponsorluk, insan kaynakları, haber/medya akışı göz önünde tutularak yapılan karşılaştırmada (Bknz. Tablo 3) görülmektedir ki logo, haberler ve hakkımızda tüm KKTC bankalarının kurumsal web sayfalarında yer verdiği bilgidir. Benzer çerçevede,

kayan ekran ve insan kaynakları Asbank hariç, kurumsal renk kullanımı İktisatbank hariç diğer tüm KKTC bankalarında bulunmaktadır. Buna karşın, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri sadece Creditwest'in, sponsorluk çalışmaları da sadece Asbank'ın kurumsal web sayfasında yer almaktadır. Kurumsal yayın (dergi) ve sürdürülebilirlik anlayışı ise hiçbir bankanın kurumsal web sayfasında yer almamaktadır.

Yatırımcılarla İlişkiler Bağlamında Bulgular

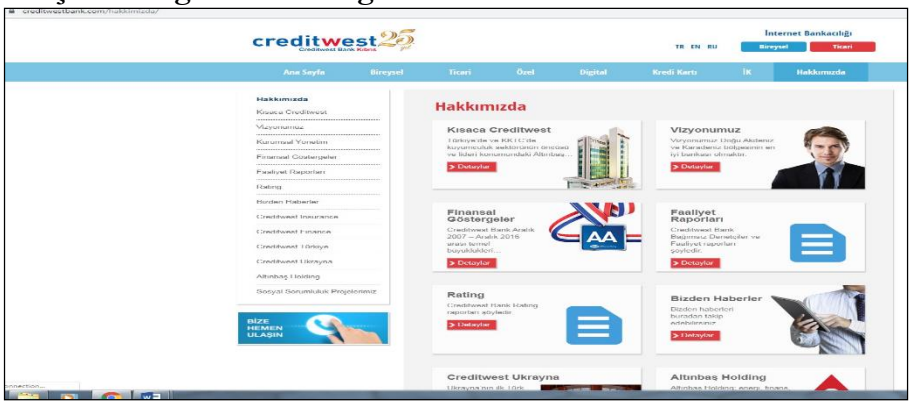

Şekil 10: Creditwest Bankası 7 Kasım 2019 tarihindeki hakkımızda kategorisi sayfası

Şekil 11: Capital Bankası 7 Kasım 2019 tarihindeki hakkımızda kategorisi sayfası

Türkiye İş Bankası ve Garanti Bankası'nın kurumsal web sayfalarında yatırımcı ilişkilerinin *hakkımızda* kategorisi altında yer aldığı göz önünde tutularak KKTC bankalarının *hakkımızda* kategorisi altında bulunan bilgiler analiz edildiğinde ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır (Bknz. Tablo 4):

	Creditwest	**Capital**	**İktisat**	**Asbank**	**Yakındoğu**
Kurumsal Bilgiler/Profil	X	X	X	X	X
Finansal Raporlar	X	X	-	X	-
Mali Tablolar		-	-	-	-
Genel Kurul Toplantıları ve Tutanaklar	-	-	-	-	-
Kar Dağıtım Tabloları (pay bilgileri)	-	-	-	-	-
Yatırımcı Sunumları	-	-	-	-	-
Faaliyet Raporları	X	X	X	-	X
TOPLAM	**%42,85**	**%42,85**	**%28,57**	**%28,57**	**%28,57**

Tablo 4: 5 KKTC Bankalarının Yatırımcı İlişkileri Kapsamında Yer Verdikleri Finansal Bilgiler Kategorilerinin Karşılaştırması

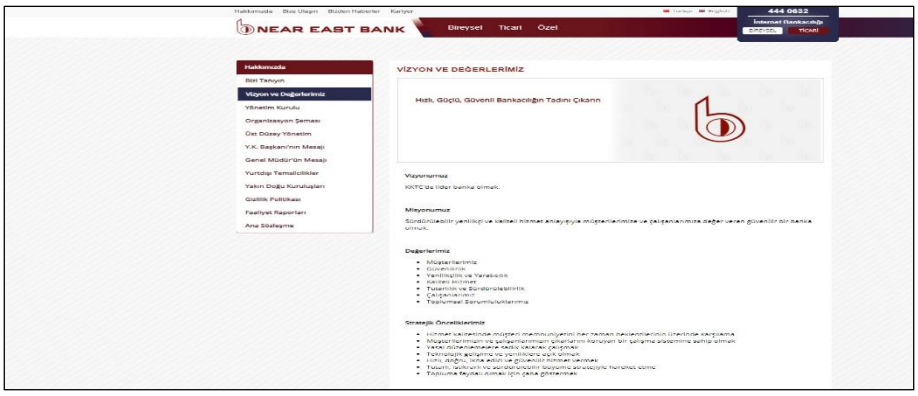

Şekil 12: Yakındoğu Bankası 7 Kasım 2019 tarihindeki hakkımızda kategorisi sayfası

Kurumsal bilgiler kategorisi, Creditwest (kısaca Creditwest), İktisat (banka tanıtımı), Asbank (biz kimiz) ve Yakındoğu (bizi tanıyın) bankalarında yer alırken Capital bankasının bu kategoriye dönük bilgileri hakkımızda kategorisi ana ekranında görülmektedir. Finansal raporlar kategorisi genel olarak 5 bankada da yer almakla birlikte bu kategori altında yer alan bilgiler farklılık göstermektedir. Şöyle ki, Creditwest ve Capital bankaları hem finansal göstergelere hem de faaliyet raporlarına, İktisat ve Yakındoğu bankaları sadece faaliyet raporlarına, Asbank ise sadece finansal tablolara yer vermektedir. Creditwest ve Capital finansal göstergeler ve faaliyet raporları kapsamında bağımsız denetim, faaliyet ve mali raporlara yer verdikleri görülmektedir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere genel kurul toplantıları, kar dağıtım tabloları ve yatırımcı sunumları ise hiçbir bankanın web sayfasında bulunmamaktadır.
Yatırımcılarla ilişkiler bağlamında KKTC bankalarının kurumsal web sayfalarında yer verdikleri bilgiler değerlendirildiğinde Creditwest ve Capital, bankalarının biraz daha ön plana çıktığı (toplam kriterlerin %42,85 ine yer vermekte), buna karşılık İktisat, Asbank ve Yakındoğu bankasının ise (toplam kriterlerin ikisine yani %28,57 sine yer vererek) yatırımcılara yönelik daha az bilgiye yer verdiği görülmektedir.

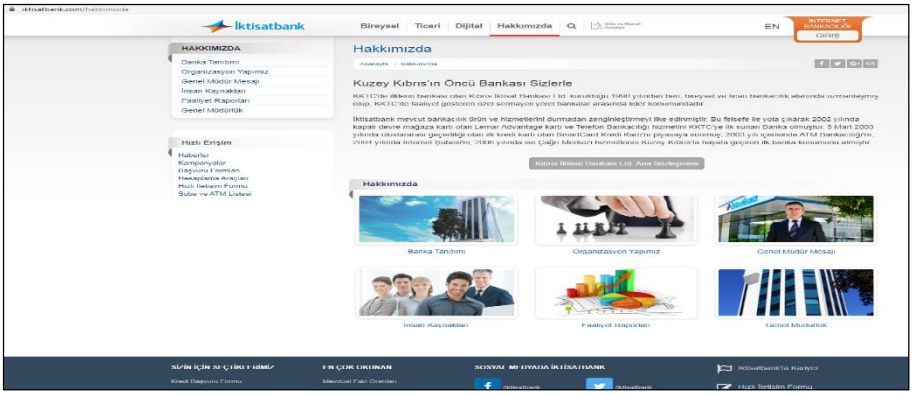

Şekil 13: İktisat Bankası 7 Kasım 2019 tarihindeki hakkımızda kategorisi sayfası

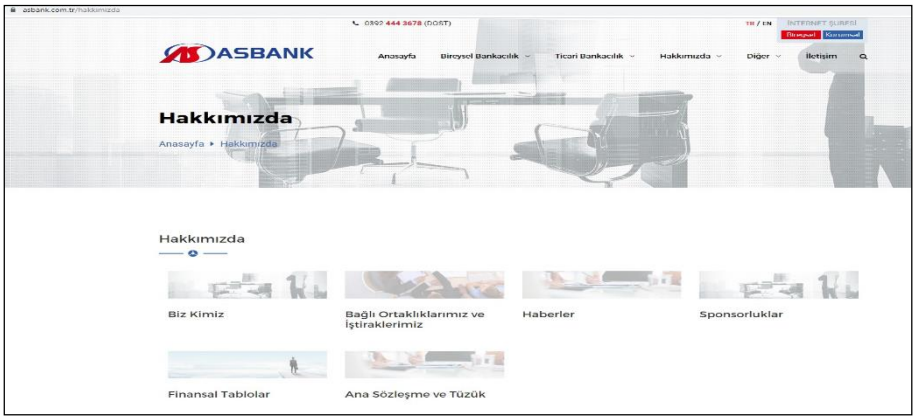

Şekil 14: Asbank'ın 7 Kasım 2019 tarihindeki hakkımızda kategorisi sayfası

Sonuç

Bu çalışma, KKTC'nin önemli finans çevrelerinden olan bankaların; kurumsal web sayfalarını halkla ilişkiler bağlamında ele alışları ve özellikle yatırımcılarla ilişkiler noktasında web sitelerini PR aracı olarak ne şekilde kullandıklarına yöneliktir.

Çalışma kapsamında KKTC'de de şube bankası olarak faaliyet gösteren ve 2017 yılı KKTC kurumsal vergi sıralamasında ilk 6'ya giren 2 TC bankası – İş Bankası ve Garanti BBVA'nın kurumsal web sayfaları incelenmiştir. İnceleme neticesinde elde edilen gerek içeriksel gerek tasarımsal ve gerekse yatırımcılarla ilişkiler bağlamında yer verilen bilgiler/unsurlar kategorileştirilmiş ve bu iki TC bankası özelinde karşılaştırma yapılarak genel görüntü ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından, aynı unsurlar/bilgiler çerçevesinde karşılaştırma, KKTC bankaları arasında yapılmıştır.

Görülmektedir ki KKTC bankaları kurumsal web sayfalarını PR faaliyetleri kapsamında hiç de azımsanmayacak bir boyutta kullanmaktalar. Logo, kurumsal renk kullanımı, kayan ekran, kurumsal haberler, kurumlarıyla ilgili bilgiler, çalışan ve potansiyel çalışanlara yönelik insan kaynakları hemen hemen tüm KKTC bankalarında bulunmakta ve bu boyutuyla TC bankalarıyla benzerlik göstermektedir. Tablolarda yüzdesel ifadelerle yapılan karşılaştırmalarda TC bankalarının % 90 oranında yer verdiği kurumsal/tasarımsal/içeriksel bilgi, KKTC bankalarında %70 oranında kalmakta, bu çerçevede Creditwest daha fazla ön plana çıkmakta, onu %60 oranla Capital ve Yakındoğu bankaları izlemektedir. İktisat ve Asbank ise %50 oranında kalmaktadır. Genel olarak rahatlıkla denebilir ki KKTC bankaları kurumsal web sayfalarını PR aracı olarak değerlendirmekteler.

Yatırımcılarla ilişkiler bağlamında ise; KKTC bankaları ve bankaların hisseleri serbest piyasada alım satıma konu olmadığından dolayı TC bankaları gibi detaylı yatırımcı bilgilerine (yatırımcılara yönelik sunum, genel kurul toplantıları, kar dağıtım tabloları, toplantı tutanakları gibi) kurumsal web sayfalarında yer vermemekteler. Verilen bilgi KKTC bankacılık kurallarının zorunlu tuttuğu bilgilerle sınırlıdır. Bu çerçevede KKTC bankaları faaliyetlerini ve bankacılık işlemlerini daha çok müşterilerle – mudilerle ilişkiler boyutunda belirlemekte ve bu kapsamda web sitelerini yeni müşteri/mudi çekmeye yönelik olarak değerlendirmektedirler.

Kaynakça

Altıntaş, M. ve Mertoğlu, S. (2017). Hastanelerde Web Sitelerin Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Özel Hastaneler Üzerine Bir Çalışma. Atatürk İletişim Dergisi, Sayı 14.

Asna, A. (1993). Halkla İlişkiler. İstanbul: Der Yayıncılık

Bülbül, A. R., (2004). Halkla İlişkiler ve Tanıtım. Ankara: Nobel Yayıncılık

Cutlip, Center ve Broom (2000). Effective Public Relations. 8 th Edi. USA: Prentice Hall Publication

Çağlar, D. (2006). Bankaların Halkla ilişkiler Faaliyetlerinde Sanat ve Kültür Sponsorluğunun Yeri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Gibson, R., Margolis, M., Resnick, D. Ve Ward, S.J., (2003). Election Campaigning on the WWW in the USA and UK: A Comparative Analysis. Party Politics, 9 (1).

Güçdemir, Y., (2012). Sanal Ortamda İletişim Bir Halkla İlişkiler Perspektifi, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık

Haywood, R. (1991). *All about public relations*, (2nd Edition). Maidenhead: Mc Graw Hill.

Hockerts, K., Moir, L., (2004). Communicating Corporate Responsibility to Investors: The Changing Role of the Investor Relations Function. Journal of Business Ethics. 52 (1), June

Kazancı, M. (2002). Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler. Ankara: Turhan Kitapevi

Koçer, S. (2019). "Halkla İlişkiler Bakış Açısı ile Kurumsal Web Sitelerinin İncelenmesi". Journal of International Social Research. Vol.12, Sayı: 62

Okay A., Okay, A., (2015). Halkla İlişkiler: Kavram Strateji ve Uygulamaları. İstanbul: Der Yayınları

Özdemir, İ. (2012). "Bankacılıkta Halkla İlişkiler ve Müşteri İlişkileri". BSAD Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 3-4, Ankara:

Pira, A.G., Baytekin, E.P., (2007). Halkla İlişkiler; Neyi, Nasıl Yapmalı. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri

Sayımer, İ., (2008). Sanal Ortamda Halkla İlişkiler, İstanbul: Beta Basın Yayım

Şatır, Ç.K., Sümer, F. E., ve Demir, Z.G., (2017). Stratejik Halkla İlişkiler ve Uygulamaları. Ankara: Nobel Yayıncılık

Yılmaz, E., (2009). "Yeni Medya ve Halkla İlişkiler: Hedef Kitleye Ağ Üzerinden Erişmek", Dünden Bugüne Halkla İlişkiler (Ed.: Metin Işık ve Mustafa Akdağ). Konya: Eğitim Akademi Yayınları

Kıbrıslı Türklerde Kamuoyu Oluşumunda Kahvehane ve Kulüplerin Rolü

Hasan Erçakıca[1]

Giriş

İnsanlar, varoluşlarını kamusal alanda birlikte iş yapabilmelerine borçludurlar. Tek başlarına kaldıklarında başa çıkamayacakları doğal koşulların üstesinden gelmeyi ve hayata tutunmayı bu yetenekleri sayesinde başarabilmektedirler.

Bu alandaki ilişkiler, insana insan olma özelliğini kazandırarak sürekli bir gelişim göstermiştir; hala da göstermektedir. Bu nedenle bu alandaki ilişkiler, bunların nasıl ortaya çıktığı, hangi yönlerde ve hangi araçlarla geliştiği; en iyi şekilde öğrenilmeyi hak ediyor.

Kamusal işlerin ilişkilerin geliştirilebilmesi ve işlerin görülebilmesi için iletişime ihtiyaç bulunmaktadır. Şimdiki zamanda iletişim için ille de karşılaşmaya gerek olmasa bile ilk çağlarda bu iletişim, 'yüzyüze' gelmeyi ve birarada bulunmayı gerektirirdi. Örneğin Antik Yunan'da insanların agorada birarada oluşu bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

Bu çalışmaya konu olan kahvehanelerin ortaya çıkışı 17'nci yüzyıla tarihlense bile, daha farklı şekillerdeki 'birarada oluşlar' insanlık tarihinde her zaman için önem taşımıştır. Kahvehanelerin daha önceki biraraya gelme mekanlarından farkı, herkese açık olması ve bu mekanlarda insanlar arasındaki farklılıkların ortadan kalkmasıdır. Bu anlamda kahvehane, modern bir olgudur ve kamusal alanın gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Kamusal alandaki önemini iki yüzyıl boyunca devam ettiren kahvehaneler, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde sağlanan devrim niteliğindeki gelişmelerden sonra önemini giderek kaybetmektedir. Elektronik ortamdaki buluşmalar kahvehanelerin yerini almak üzeredir.

Kıbrıs'taki ve Kıbrıs Türk toplumundaki kamusal alanın gelişminde kahvehaneler, Avrupa ülkelerindekine benzer bir rol oynamıştır. Ne var ki, kamusal bir alan olarak kahvehanelerde ele alınan konular her ülkedeki farklı çatışmaları yansıttığı için Kıbrıs'taki kahvehanelerin rolü de ister istemez kendine özgü bir nitelik kazanmış; bugün hala çözümlenememiş bir sorun olarak karşımızda duran Kıbrıs sorununun etkisinde kalmış ve bu sorunun şekillenmesinde kendi etkisini hissettirmiştir.

Kıbrıslı Türkler'in kamusal hayatında önemli rol üstlenen kahvehaneler bugün, dünyada yaşanan gelişmelerden etkilenmekte ve Kıbrıslı Türklerin hayatındaki önemlerini giderek kaybetmektedirler. Günümüzde internet ve internet üzerinden çalışan sosyal medya platformları, Kıbrıslı Türklerin hayatında da giderek etkinlik kazanmakta ve kamuoyu oluşumunda kahvehanelerin yerini almaktadır.

1. Kamusal Alan ve Kamuoyunun Oluşumu

İnsanı, diğer canlılardan ayıran başlıca özelliklerinden biri toplu halde yaşaması ve hayatta kalabilmek için topluluk halinde davranmak zorunda olmasıdır. Bugün bütün dünyaya egemen hale

[1] Hasan Erçakıca, Dr., hasanercakica@gmail.com

gelen insan türü olarak Homo Sapiens'in diğer bütün türlere sağladığı üstünlüğün kaynağı da biraraya gelerek ortak işlere girişebilme kabiliyetidir (Harari, 2015)

İnsanlar bu yetenekleri sayesinde diğer bütün türlere üstünlük sağlar ve dünyaya egemen olurken kendi aralarında yeterli ve etkili iletişim ağları kurmuş ve birlikte karar alıp uygulamak için başlangıçta kendilerinin bile tanımlayamadıkları mekanizmalar geliştirmişlerdir.

1.1. İnsanın Kamusallığı ve Kamusal Alan

İnsanlar tarafından oluşturulan sosyal ağlar, insanlık tarihi kadar eskidir. "Tarihçiler J.R. ve W. McNeill'e göre, insan ağı en azından konuşmanın ortaya çıktığı tarih kadar eskiye dayanmaktadır" (Dijk, 2012: 45).

İnsanların böylesi bir ağ toplumu içinde varolabilmeleri, birbirleri ile iletişim kurabilmeleri kadar birbirlerini anlayabilmelerini, ortak bazı kurallara bağlı olmalarını ve bu kuralları yaratabilmek için karşılıklı iletişim ve etkileşimde bulunmalarını gerektirmiştir. Kaldı ki, sayıca çok az olsalar ve ancak yirmi ile altmış arasında bireyden oluşan topluluklar halinde yaşamış olsalar bile ilk insanlar da başka insan toplulukları ile karşılaşmışlar; böyle karşılaşmalar, bir tehlikeden kurtulmalarını kutlamak veya sıradan olmayan bir işi yapmak için bir araya geldikleri törenlere dönüşmüş ve farklı topluluklar arasında evlilikler ortaya çıkmıştır. "Birbirlerine komşu topluluklar arasında, hiç değilse ara sıra, düşmanlıklar da doğmuş olmalıdır" (McNeill, 1998: 23).

Tarihsel gelişim içinde bilinen ilk yazılı kanunlarla birlikte ilk toplumsal düzen Sümer krallıkları olarak ortaya çıkmıştır. Babil Kralı Hammurabi'nin kısasa dayanan ilk kanunları oluştururken "yaşlılar meclisi" ve "yurttaşlar meclisi" gibi oluşumlardan güç aldığı bilinmektedir. Bu oluşumlar tarafından ortaya konan kuralların bazı esasları bugün bile bizleri etkilemektedir (Tekin, 2005).

Bu gelişmeler, adına şimdiki gibi "kamusal alan" denilmemiş olsa bile elbette bir kamusal ortamı (alanı) gerektirmiş ve bu tür gelişmeler ancak ve ancak bu alanda yaşanabilmiştir. Bugün kamusal alanın incelenmesine Eski Yunan'dan başlanması nedensiz değildir. Nitekim, devlet veya yönetim ile ilgili ilk yazıların ortaya çıktığı eski Yunan'da kamusal alandaki ilişkilere ilişkin eserler de ortaya çıkmış, Platon insanlığa Devlet isimli bir eser kazandırırıken bir kralın nasıl davranması gerektiğini anlatmış (Eflatun, 1997); Aristoteles ise Retorik'te kamusal alanda etkili olmak isteyenlerin nasıl konuşması ve davranması gerektiğini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur (Aristoteles, 1995).

Habermas, özel ile kamusal alan ayrımını yaparken Eski Yunan'dan örnek vererek kamusal olanın "devlet-polis'in alanı" olduğunu; özel alanın ise "çekirdek ailenin içsel alanı" olduğunu vurgulamıştır (Habermas, 2017).

Tarihi gelişim içinde kamusal alan giderek genişlerken özel alan daralma eğilimi göstermiştir. 2500-3000 yıl kadar önce ortak düzenlemelerin "özel alana" müdahalesi çok sınırlı kalırken, bugün en özel alan olarak kabul edilen aile yaşamı veya bazı hallerde kişisel tercihler bile kamusal alanda üretilen kurallarla düzenlenmektedir. Hannah Arendt, tümüyle "özel bir yaşam" olamayacağını anlatmaya çalışmış ve "tümüyle özel bir yaşam sürdürmek, hakiki bir insani yaşam için özsel olan şeylerden yoksun kalmak demektir" diye yazmıştır (Arendt, 2016: 104).

1.2. Kamuoyu ve Kamuoyu Oluşumu

Kamusal alandaki tartışmalar, bazı ortak ve güçlü kanaatlerin ortaya çıkmasına, diğer bazı kanaatlerin gölgede kalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kamusal alanda etkili olmak isteyen

kişi ve gruplar, bu tartışma veya karar alma süreçlerini etkileyerek karar verici organlar üzerinde hakimiyet kurma arayışındadır.

İngilizce'de "public opinion" ifadesi "genel inanış" olarak anlaşılsa bile Türkçe karşılığı olarak kullanılan "kamuoyu" kavramı, "bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu, amme efkarı, efkarıumumiye" olarak anlamdırılmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2005).

Bu tanımlara karşın, kamuoyunun tek bir inanıştan oluşmadığını veya kamuda tek bir inanışın olamayacağının altını çizmek gerekmektedir. Kamuoyunda aynı zamanda farklı fikirler olabileceği gerçeğine vurgu yapan araştırmacılardan Elizabeth Noelle-Neumann, kamuoyunun "insanın tartışmalı konularda dışlanmadan açıklayabileceği kanaatler" olduğundan söz etmektedir (Noelle-Neumann, 1998).

Kamuoyu insan inanışlarına dayandığına göre, bu inanışları kendi düşünceleri doğrultusunda şekillendirmeye veya kendi kanaatlerini kamuoyunda daha güçlü hale getirmek isteyen grupların ve kişilerin çeşitli faaliyetler örgütlemeleri, bu faaliyetleri için farklı araçları kullanmaları ve farklı kişilerin yardımına başvurmaları olağan karşılanmalıdır. Bunu dikkate alan Habermas (2017), günümüzde kamusallığın "yapılan" bir şey olduğunu belirtmek ihtiyacını hissetmiş ve bu yapı işine katılanları "kamuoyu tacirleri" olarak tanımlamıştır.

Bugün kamuoyu, uzmanlar tarafından "yaratılan" ve ihtiyacı olanlar tarafından satın alınabilen bir şey haline gelmiştir. Elbette, kamuoyu yaratılırken, sözkonusu topluma ve konuya göre dikkate alınması gereken kurallar, özellikler ve kullanılması gereken araçlar vardır ki bunlar bu makalenin sınırlılıkları dışında kalmaktadır.

2. Kamusal Alanın Genişlemesinde Kahvehanelerin Rolü

İnsanlık tarihi, kamusal alanın sürekli genişlemesine tanıklık etmektedir. Başlangıçta çok az sayıda kişiyi ilgilendiren kamusal işler, zamanla daha çok kişiyi ilgilendirir hale gelmiş ve daha yaygın olarak ele alınmıştır. Bugünkü hayatımızı şekillendirecek kadar önemli genişleme ise, 16. ve 17. yüzyıllarda kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşarak egemen olmaya başlamasının bir sonucudur.

2.1. Burjuva Kamusallığının Ortaya Çıkışı

Kapitalist üretim ilişkilerinin ilk olarak ortaya çıktığı İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde feodal beylerin bütçeleri ekonomik gelişme için gerekli olan kamusal harcamaları karşılamaya yetmemeye başlayınca genel vergiler gündeme gelmiş, bu vergilerin toplanabilmesi yurttaşların yönetime katılmasını gerektirmiştir. Mal ve haber dolaşımında sağlanan gelişmeleri de dikkate aldığımız zaman, bu dönemde artık daha fazla aleniyete ve daha geniş bir katılıma ihtiyaç olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu dönemde özel alan ile kamusal alan arasındaki muğlaklık daha fazla ortaya çıkmış, başka bir değişle kamusal alan ile özel alan daha bir içiçe geçmeye başlamıştır. "O zamana dek ev ekonomisinin çerçevesi ile sınırlanmış faaliyetler ve bağımlılıklar evin eşiğinden kamunun ışığına çıkıyor" ve iktisadi faaliyetler "ilk kez genel çıkarın konusu" haline geliyordu (Habermas, 2017).

2.2. İngiltere ve Fransa'da Kahvehanelerin Rolü

Bu gelişmeler yaşanırken İngiltere'de kafe ve pupların; Fransa'da kafe ve salonların; Almanya'da ise derneklerin kamusal alanın genişlemesinde çok önemli roller üstlendikleri gözlemlenmektedir.

"Kahvehane, 17. Yüzyıl sonlarında ve 18 yüzyıl başlarında gerek Londra gerekse Paris için ortak bir buluşma yeriydi. (.....) O dönemde, her iki şehirde de kahvehaneler başlıca enformasyon merkezleriydi. Gazeteler burada okunurdu." Kahvehanelere herkes gidebilir, kahvehane sohbetlerine toplumsal kimliğine bakılmadan herkes katılabilirdi, "enformasyonun mümkün olduğunca eksiksiz olması için mevki ayrımları geçici olarak askıya alınıyordu". "Sohbetin genel konusu üzerinde özgürce ve hiç çekinmeksizin" konuşulan mekanlar olarak kahvehaneler, aleniyetin ve enformasyon akışının başlıca merkezi haline gelmişlerdi (Sennett, 1996).

18. Yüzyıl ortalarında ise "özel sohbetlerin" mekanı olarak kulüpler ortaya çıkmış, kahvehanelerdeki aleniyet ve özgürlükten çekinen burjuvalar kendileri için yeni mekanlar yaratmaya başlamışlardı. Kulüpler sınırlı sayıda müdavimlerini üyelik ile kontrol etmiş, her isteyen kulübe alınmamıştır. 18. Yüzyıl ortası kulüpleri, kişisel yaşamları tatsız olanları ya da yabancıları dışlayarak, dinleyici seçme şansı olması halinde konuşmanın en büyük zevki vereceği görüşüne dayanmış, bu anlamda kulüpler özel yaşam alanı (Sennett, 1996) haline dönüşmüştür

Kulüplerin ortaya çıkması, kahvehanelerin enformasyon akışındaki rolüne bir darbe olarak ele alınabilse bile, kahvehanelere devam edebilecek insan sayısı ile kulüplerin dinleyicileri kısıtlama işlevi birlikte değerlendirildiği zaman, günümüz kamusallığında 18. Yüzyıl kahvehane kültürünün rolü kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

2.3. Kamuoyu Oluşumundaki Etkenler ve Kahvehanelerin Rolü

Kamuoyunun oluşumunda çeşitli unsurlar rol oynamaktadır. Bu çalışmada, kahvehanelerin rolüne detaylıca değinildiğinden burada kahvehaneler dışında kalan faktörlere değinilmektedir:

i. **Medyanın rolü:** Kamuoyunun oluşumunda basın-yayın araçlarının çok önemli roller üstlendiği bilinmektedir. Yukarıda da aktarıldığı gibi, medyanın öncü unsurları olarak gazetelerin en yaygın olarak okunduğu yerlerin başında kahvehaneler gelmektedir.
ii. **Dışlanma korkusu:** İnsanların, bulundukları topluluklardan dışlanmamak için hakim kanaatleri benimsedikleri veya benimsemiş gibi göründükleri çok net olarak saptanmıştır (Noelle-Neumann, 1998). Bando-mızıka etkisi olarak da isimlendirilen bu mekanizma en etkili olarak kahvehanelerde kendini göstermektedir.
iii. **Sıradışı kişilerin davranışları:** Kamuoyunun hakim kanaatleri terk ederek değişmeye başlamasında marjinallerin, sapkınların veya sıradışı kişilerin özel bir rolü bulunmaktadır. Bunlar "korkmayanlardır" ve çoğu zaman hakim kanaatlerin değişmesinin öncüleridir (Noelle-Neumann, 1998).

Bu bağlamda Londra'dan Lefkoşa'ya kadar, basın-yayın organlarının en etkili olduğu mekanlar, insanların dışlanma korkusunu en fazla hissetlikleri alan veya korkusuz kişilerin sıradışı davranışlar sergiledikleri yer kahvehaneler veya kahvehane gibi toplanma yerleridir. Bu gerçeğin dikkate alınması, kahvehane ve kulüp gibi toplanma yerlerinin kamuoyu oluşumunda önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermesi bakımından yeterli olacaktır.

3. Kıbrıs'ta Kamusal Alanın Genişlemesi ve İlk Kahvehaneler

Kıbrıs, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir adadır. Bunun başlıca nedeni, Doğu Akdeniz'de ticaret yolları üstünde Doğu ile Batı arasında; sırasında bir ticaret andreposu, sırasında bir askeri üs olabilecek konumda olmasıdır. Kıbrıs'ın kendine özgü karakteri büyük ölçüde üç kıta arasındaki coğrafi konumuna bağlıdır. Konumu adaya binyıllar boyunca ve her yönden – tarih, kültür, din, dil, müzik, sanat ve daha bir çok alanda – damgasını vurmuştur (Winbladh, 2015).

Kıbrıs'ta yerli halkın idareye katılımı, yönetimlerin dış güçlerin elinde olması nedeniyle söz konusu olmamış; Osmanlı yönetimi altında (1571-1858) imparatorluğun 'milletler sistemi' nedeniyle genişleyen kamusal alan ise ada halkının ödeyemediği vergiler ile karşılaştığı zaman İstanbul'a şikayetçi ekipler göndermesi veya isyan etmesi ile sınırlı kalmıştır.

Kıbrıslıların (Türkler ve Rumlar) vakitlerinin çoğunu kahvehanelerde geçirdikleri tarihsel bir gözlem olarak varlığını kanıtlamıştır. Kıbrıs'taki İngiliz Konsolosu H.P. White, 1862 yılına ait bir raporunda Kıbrıslıları "vakitlerinin çoğunu kahvehanelerde geçirip adanın çeşitli yerlerinde sık sık kurulan panayırları hiç kaçırmayan" tembel, aylak ve keyiflerine düşkün kişiler olarak tanımlamıştır (Gürkan, 1982: 99).

Kıbrıs'ta kahvehanaler, bir enformasyon merkezi olarak da çok kıymetlidir. Bir ada olarak Kıbrıs'ta köyleri kasabalara bağlayan da adeta kahvehaneler olmuştur. Altı yaşından 16 yaşına kadar babasının Lefkoşa'daki Deveciler Hanı'ndaki kahvehanesinde çalıştığını anlatan öğretmen Ahmet Evrensel, "köyden gelenler köye dönerken, köydeki yakınlarına birşey gönderecek olanlar, köyden bir şey bekleyenler için kahvehane bir enformasyon bürosu, bir emanet evi gibi hizmet veriyordu" diye anlatmaktadır (Kaba, 2019: 63).

Kıbrıslıların yaşamında bu denli önemli yer tuttan mekan olarak kahvehaneler, elbette genişleyen kamusal alanın veya yaşanan sosyal ve siyasal sorunların da başlıca mekanı olmuşlardır.

3.1. Kıbrıs'ta Kamuoyunun Gelişimi ve Kahvehanelerin Rolü

Ada'nın Osmanlı Devleti tarafından Büyük Biritanya'ya kiralanması kamusal alanın genişlemesi bakımından bir dönüm noktası niteliğindedir. Başkent Lefkoşa'da Baf Kapısı'ndaki karakolunda Birleşik Krallık bayrağının göndere çekilmesi sırasında, Kıbrıslı Rumlar enosis istemlerini dile getirmiş, buna karşın tahriklerden rahatsız olan bir Türk zabiti kılıcını çekerek bir Rumun peşine düşmüştür (Hill, 2015). Bu tören ile başlayan enosis istemi ile enosis karşıtlığı arasındaki mücadele, Kıbrıs'ta bugüne kadar yaşanan gelişmelere olduğu kadar, kamusal alanın şekillenmesine de damgasını vurmuştur.

1950'li yıllarda, EOKA terörünün başladığı zamanlarda Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminde enformasyon memuru olarak çalışmış olan ünlü İngliz yazar Lawrence Durrel, önemli bir EOKA'cının idam edildiği gün, Rum köylülerin Beylerbeyi (Bellapayıs) köyündeki kahvehane önünde toplanmasını şöyle anlatmıştır:

> *"Çok güzel çınlayan bir gündü ve dolambaçlı sokaklar badem ve şeftali tomurcukları ile kaplıydı. Son viraji dönüp Manastırın çan kulelerinin altına geldiğimde tüm köyün küçük meydanda olduğunu, her zamanki tembellerin Dinlenme Ağacı altında olduğunu gördüm. Kalabalık, bir Pazar günü boyutlarındaydı; hiç kimse işe gitmemişti. Ancak motoru durdurduğumda bu sahnede tümüyle yeni bir faktör olduğunu fark ettim. Bıyıklı çobanların hepsi her zamanki alışılmış yerlerinde oturuyordu, fakat hiç kimse kahve ısmarlamamıştı; tozlu iskambil kağıdı desteleri el sürülmemiş olarak Dimitri'nin rafında duruyordu. Fotoğraf makinesinin*

objektifine yakalanmış bilinen bir gerçeğin boş bir betimlemesi gibiydi. Manastırın sessizliğinin olgun titreşimine köylüler ekstra bir boyut gibi kendi boş, büyük sessizliklerini katmışlardı. Kalabalık fakat kesinlikle çok sessiz olan köy kahvesinin önünden geçerken ayak seslerim çakılların üzerinde sertçe yankılandı. Herkes beceriksizce, utangaç, hantal bir hoşnutsuzlukla yere bakıyordu" (Durell, 1992: 277).

Aynı şey Kıbrıslı Türkler için de geçerliydi. Köylüler, iyi ve kötü şeyleri köy kahvehanesinde birlikte karşılamışlardır. Benzer bir davranış başkent Lefkoşa'da da görülmüştür. Lefkoşa semtlerini ayrı ayrı ele alan araştırmalarda bu semt kahvehanelerinin özellikleri anlatılmakta ve özellikle bazı meslek gruplarına mensup kişilerin bu kahvehanelere devam ederek mesleklerini icra etme olanağı buldukları anlatılmıştır (Cahit, 2001).

*"Bizde kahvehane, erkeklerin bir buluşma ve vakit geçirme yeri olarak bilinegelmiştir. Köylüyse köydeki, kentliyse kentteki kişi, günlük işlerinden paydos ettikten sonra, sanki başka sorumlulukları ve yapılacak başka görevleri olmadığına kendilerini inandırdığından, evde acele yediği birkaç lokmadan sonra soluğu kahvede alır. Oradaki havaya kendini o denli kaptırır ki, aklına başka bir şey gelmez" (*Hikmetağalar, 2005: 194).

Aslında daha 1700'lü yıllarda Lefkoşa'da çok sayıda kahvehane olduğu bilinmektedir. 1726-1750 yılları arasındaki Osmanlı kayıtlarında kahve ticaretinden ve kahveci esnafından söz edilmektedir (Özkul, 2010).

3.2. Basının Gelişmesinde Kahvehanelerin Rolü

Aslında kahvehanede yaşanan sadece bir eğlenceden ibaret değildir. Nitekim, etkili olan ilk Kıbrıslı Türk gazetesinin kurulması kararının 1891'de bir kahvehanede; Osmanlı Kıraathanesi'nde alındığı bilinmektedir.

*"Osmanlı Kıraathanesi bir kulüptür, lokaldir. Siyasal bir parti niteliği taşımaz. Kapalı örgütlenme ile bir ilişkisi yoktur. Ayrıca yıllarca önce kurulan Rum Kıraathanesine (Kipriyakos Silogos) bir karşı eylemdir. Tüzüğü yoktur. Kayıtlı üyeleri yoktur. Bir siyasal demetlenme niteliğindedir. Ada'nin geleceği hakkında tedirginlik duymaya başlayan bir avuç Osmanlı aydınının ne yapabileceklerini düşünmek için biraraya gelebilecekleri yerin adıdır Osmanlı Kıraathanesi" (*Ünlü, 1981: 17).

Bu gelişmeden anlamamız gereken şey, kahvehanenin bir toplanma ve tartışma mekanı olarak kullanıldığı ve toplumsal bakımdan bir ihtiyaç haline gelen eylemler ile ilgili kararların bu mekanda alındığıdır. Bu bağlamda Kıbrıslı Türklerin kendi matbaasına sahip olacak ilk gazetesinin yayınlanması kararının böyle bir mekanda alınması da örnek sayılabilecek bir olgudur.

Kahvehanelerin basın-yayın organları ile ilişkisi, başka ülkelerdeki örnekler ile benzer bir gelişme göstermiştir. Kahvehanelerdeki tartışmalar için gerekli olan enformasyon, basın-yayın organları tarafından sağlanmıştır. Ne var ki, okuma-yazma oranının çok düşük olması, ayrıca basın-yayın organlarında kullanılan dilin sıradan insanlar tarafından yeterince anlaşılamaması gibi nedenlerle bir "okuyucuya" da ayrıca ihtiyaç duyulmuştur. Bu okuyucu, o dönem itibarıyla, genellikle öğretmenlerdir. Lefkoşa'dan gönderilen gazetelerin köy kahvehanesinde köy öğretmeni tarafından okunarak yorumlanması uzun yıllar devam etmiş kamusal bir eylemdir. "1950'lere dek Kıbrıs'ta işitsellik bilgi yayma yolu olarak önemli bir rol oynamayı sürdürecek, kahve de bugüne dek kamusal bir form olma önemini koruyacaktı" (Bryant, 2007: 50).

Ünlü şarilerimizden Özker Yaşın, babasının kahvesini anlattığı şiirinde daha sonra toplum liderliğini üstlenecek olan Dr. Fazık Küçük'ün, hasta ziyaretleri arasında sık sık kahveye uğradığını ve

kapı önüne oturarak kahvesini ağır ağır içerken İstiklal ve Hürsöz gazetelerini dikkatle gözden geçirdiğini; hakkında kötü bir şey yazılmışsa kahveciye "kaldır bu gazeteleri ortadan, müşterilere okutma" diye tembihte bulunduğunu anlatır (Cahit, 2001).

Bugün bile KKTC'de yayınlanan 20'den fazla günlük gazetenin bir kısmının, kahvehanelere de dağıtılmak üzere yayınlandığını ve bu gazete sahiplerinin trajları 300 kadar olan bu gazeteleri basma motivasyonlarının kamuoyuna vermeye çalıştıkları mesajları kahvehaneler aracılığı iel iletebilmek olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Siyasal Çalışmalarda Kahvehanelerin Rolü

Kıbrıs'ta siyasi çalışmalar için başlıca mekan olarak kahvehaneler seçilmiştir. "Eski Lefkoşa kahveleri arasında Jön Türklerin, çeşitli teşkilatçıların ve belli bazı görüşlerde olanların buluştukları kahvehaneler de vardı. Bu kişiler, resmi makamlar tarafından ilgi çekip sık sık takip edilmemek için, zaman zaman kahve değiştirirlerdi" (Hikmetağalar, 2005: 197).

3.3.1. Varoluş Mücadelesinde Kahvehaneler ve Spor Kulüplerinin Kullanılması

Siyasi çalışmaların kahvehanelerde yapılması geleneği uzun süre korunmuştur. Kıbrıslı Rumların enosis istemlerinin yükselmesi nedeniyle Kıbrıslı Türklerin bu isteğe karşı direnmesi bir zorunluluk haline geldiği zaman, bu direnişin örgütlenmesi veya Türklük bilinci ile Türk kültürünün yayılabilmesi için kullanılan mekanların başında da yine kahvehaneler gelmiştir.

Kıbrıslı Türklerin varoluş mücadelesinde önemli bir yer tutan Mehmet Ali Tremeşeli, 1951 yılında, yaşadıkları köydeki halka Türklük bilinci aşılamak ve Kıbrıslı Rumların enosis istemleri konusunda bilinçlendirmek için bir spor kulübü kurmaya karar verdiklerini anlatmaktadır. Tremeşeli, bu "formülü", yasaların siyasi faaliyetleri yasaklamış olmasına karşılık geliştirdiklerini, spor kulübü çatısı altında "sömürge idaresinin yasaklamış olduğu milli faaliyetleri rahatça yürütebileceklerini" düşündüklerini ve nitekim "öyle de olduğunu" anlatmaktadır (Tremeşeli, 2007).

Tremeşeli'nin anlattıklarından (2007) aynı şeyin Kıbrıslı Rumlar için de geçerli olduğunu anlamaktayız: "Köydeki spor kulübünde, diğer iki Türk arkadaşla futbol takımındaydık. Türklerin spor kulübü yoktu. Rumların Çiftçiler Birliği, sağcıların kulübü sonradan EOKA merkezi olmuştu. AKEL'e bağlı komünistlerin de kulüpleri vardı" (Tremeşeli, 2007).

Kıbrıslı Türkler bu gelişmeleri takip ederek kendi spor kulüplerini de siyasi birer merkeze çevirmişler, bu tür yeni mekanlar oluşturma yöntemini benimsemişlerdi. Nitekim, bu anılardan, Tremeşeli ve arkadaşlarının da benzer bir yol izlediklerini ve oluşturdukları spor kulübü adına "Anavatan'ın birçok kurum ve kuruluşuna mektuplar göndererek Milli Mücadele ve Atatürk ile ilgili kitaplar göndermelerini" istediklerini; "milli günlerimizi büyük çoşku ile kutlamaya başladıklarını" ve "hatta 1954 yılında sahneye milli bir piyes koyduklarını" öğrenmekteyiz (Tremeşeli, 2007).

Kahvehane ve spor kulüpleri, genel olarak Türklük bilinci ile kültürünün yaygınlaştırılması için kullanılırken ilerleyen zamanla birlikte örgütlenmeye başlayan Kıbrıs Türk gençliğine karargah olarak da hizmet vermeye başlamıştır.

Türk Mukavemet Teşkilatı ile ilgili anılarını kalem alan ender savaşçılardan biri olan Ahmet Sanver, çatışmaların başladığı 21 Aralık 1963 günü, "TMT'nin Lefkoşa karargahının konuşlandığı yer"

olarak tarif ettiği Çetinkaya Spor Kulübü bodrumunda muhafaza edilen silahları diğer TMT birimlerine nasıl dağıttıklarını anlatmaktadır. Sanver, "geceleri genellikle burada olurduk" diyerek kulüp binalarını gizli silah deposu veya karargah olarak kullansalar bile aynı zamanda özellikle siyasi olayları izlemek isteyenlerin toplanma yeri olduğunu da ifade etmektedir (Sanver, 2012: 46 – 51).

Bir başka TMT savaşçısı Halil Erdim ise Lefkoşa'nın Tahtakala semtini boşalttıktan sonra Gençlik Gücü Spor Kulübü lokalinde üstlenmiş olan TMT birimi olan Sarı Petek-3'e katıldığını anlatmaktadır (Erdim, 2009: 98).

Bu örneklerden de görüleceği gibi, spor kulüpleri ve lokalleri gerek büyük kasabalarda gerekse köylerde enosise karşı direnmek isteyen Kıbrıslı Türkler tarafından toplanma yeri, bilinçlendirme ve örgütlenme çalışmalarını sürdürdükleri merkezler olarak kullanılmışlardır. Bu olgu, Kıbrıslı Rumlar için de geçerlidir.

3.3.2. Demokratikleşme Sürecinde Kahvehane ve Kulüplerin Rolü

Kıbrıs Türk edebiyatının önemli isimlerinden Hikmet Afif Mapolar, anılarında, "bu ülkede, uzun yıllar, politikayı kulüpçülükle, kurumculukla yürütmüşüzdür" diye yazarak şöyle demektedir:

> *"Siyasetimiz, kulüp köşelerinde düzenlenir, ayarlanır fakat gene de bazı kişiler politikayı tekellerinde sürdürme çabası içinde kendi kendilerine savaşım vermeye çalışırlardı. Kulüp idare kurulları siyasi ve politik büro durumundaydı. Karşı tarafı yanıtlamak gerektiğinde, kulüplerin kurulları ayrı ayrı toplanırlar, ayrı ayrı kararlar alırlar, ayrı ayrı protestolar çekerler, beyannameler yayınlarlardı" (*Mapolar, 2002: 5).

Mapolar, bu kulüplere örnek olarak öncelikle Kardeş Ocağı'nı göstermekte ve bu kulübe "cebinde bile İngiliz bayrağı taşıyanların" üye olduğunu, kendisi gibi gençlerin ise Halk Kulübü'ne üye olabildiklerini aktarmıştır. Mapolar, bu iki kulüpte Kıbrıslı Türkler arasında yaşanan siyasi çekişmeleri konu ederken Dr. Fazıl Küçük'ün kendisi tarafından yazılan Meş'ale isimli ulusal oyunun Halk Kulübü tarafından sahnelenmesine karşı çıktığını belirtmekte ama "oynayacak başka oyun bulamadınız mı?" diyerek piyes seçimine karşı çıkan Küçük'ün piyesin kentlerde ve köylerde sahnelenmesi için "önayak olduğunu" anlatmaktadır (Mapolar, 2002: 55 – 56).

Kahvehane ve kulüplerin Kıbrıs Türk kamusal alanındaki önemi, daha sonraları ortaya çıkan Kıbrıs Türk muhalif hareketlerinin kendini göstermesinde de ortaya çıkmış; 1970'li yıllarla birlikte gelişen bu hareketler kendisini özellikle köy gezileri ve kahvehane ziyaretleri ile göstermiştir. Köylere yapılan ziyaretlerde konaklama mekanı daima kahvehaneler olmuş, muhalif liderler burada buldukları köylülerle sohbet ederek onlara görüşlerini aktarmışlardır. Köylerde kontrolü elinde bulunduran kanaat önderleri ise hoşlanmadıkları muhalif liderlerin köy ziyaretlerini engellemek için önceden haberdar oldukları bu ziyaretler öncesinde kahvehaneleri kapattırarak halkın evlerine çekilmesini sağlamaya çalışmışlardır. O dönemin siyasi önderlerinden olan Özker Özgür, Halkın Sesi gazetesindeki 5 Haziran 1975 tarihli köşe yazısında, 28-29 Mayıs günlerini köyleri dolaşarak geçirdiklerini, "kahvehanelerde oturarak yurttaşlar ile dertleştiklerini" (Özgür, 1976) anlatmıştır.

1970 ve 1980'li yıllar söz konusu olduğunda, kamuoyunun oluşumunda etkili olan kahvehane ve kulüplerin yanına, özellikle lise ve üniversite öğrencilerinin devamlı olarak 'takıldıkları' pastahaneleri de eklemek gerekmektedir. Dönemin aktif öğrenci liderlerinden Cumhur Deliceırmak, bir Facebook paylaşımında zamanın Ankara Kıbrıslı Talebeler Birliği (AKTÖB) liderlerinden Hüseyin Osman'ın pastahanelerde yaptığı konuşmaları aktarmaktadır (https://www.facebook.com/search/top/?q=Cumhur%20Deliceırmak%20asıl%20sol%20bizi%20birşeyler%20söyler&epa=SEARCH_BOX).

Kıbrıs Türk siyasi hayatını yakından bilen İsmail Bozkurt, aktif politik hayatının 1990'da sona erdiğini belirttikten sonra, aktif bir politikacı olduğu dönemde kahvehanelerin Kıbrıslı Türklerin "geleneksel sosyalleşme alanları" olduğunu belirterek "o dönemde, kahvehaneler önceden haber verilmeden ve herhangi bir organizasyon yapma gereği duyulmadan halkın toplu olarak bulunabileceği yerlerdi. Elbette ki durum, erkek egemen toplum yapısı dolayısıyla sadece erkek seçmenler için geçerli idi" (Bozkurt, 2019) şeklinde ifade etmektedir.

KKTC'nin 3'ncü Cumhurbaşkanı Dr. Derviş Eroğlu, kahvehane ve kulüplerin etkinliğini karşılaştırdığı zaman, "spor kulüpleri daha etkilidir. Ben 15 sene kulüp başkanlığı yağtım ve siyasette bunun faydasını da gördüm" diye belirtmektedir. Dr. Eroğlu, "kahvehanelerin insanların topluca bulundukları yerler olarak Kıbrıs Türk siyasi yaşamında önemli roller üstlendiklerini" (Eroğlu, 2019) de vurgulamaktadır.

4. Günümüzde Kahvehane ve Kulüplerin Azalan Etkinliği

Teknololik gelişmeler, hem haberleşme tarzımızı, hem de birbirimiz ile olan iletişimimizi önemli ölçüde etkilemektedir. Bilindiği gibi, teknolojik devrim giderek hız kazanmakta; yüzyıllar boyunca sağlanamayan gelişmeler artık çok kısa zaman dilimleri içinde gerçekleşmekte ve bu gelişmeler yaşam tarzlarımızı yeniden şekillendirmektedir.

Bu gelişmeler, kahvehanelerin rolünde de köklü değişikliklere neden olmuştur. Kahvehanelerin ve yazılı basının kamuoyu yapıcılığındaki egemenliği öncelikle televizyon yayıncılığı tarafından sarsılmıştır. Amerikan televizyon şirketi CBS'in başkanlarından Frank Stanton, televizyon haberciliğinin ulusal birliği sağlamadaki etkisini anlatmaya çalışırken "her eve eş zamanlı ve bir anda ulaşılmasının" bir kader olması gerektiğini ileri sürüyor ve bu ağın "Amerika'nın ulusal birliğinin" sağlanmasına yardımcı olacağını, bu ağın sağlanamamasının ise Amerika'nın Balkanlaşmasına yol açabileceğini (Crowley ve Heyer, 2014: 375 – 376) belirtmektedir. Televizyon, kamuoyunun şekillenmesinde işte bu denli önemli ve yeni bir araç olarak devreye girdiği zaman kahvehane ve kulüplerin kamoyunu şekillendirmedeki etkisi de azalmaya başlamıştır.

Televizyon teknolojisi ama özellikle de her eve bir televizyon almanın yoksulluk nedeniyle engellendiği az gelişmiş ülkelerde haberlerin kahvehane gibi insanların biraraya geldiği mekanlarda birlikte izlenmesine olanak veriyor; bu durum kahvehanelerin rolünün deam etmesine olanak tanıyordu. Oysa, televizyondan daha sonra akıllı cep telefonları ile birlikte sosyal medya uygulamalarının insan yaşamına girmesiyle birlikte kamuoyu oluşumunda etken olan araçlar ciddi şekilde değişim göstermiştir. Televizyonun hakim olduğu devirlerde insanların tıpkı gazeteleri okudukları zamanlardaki gibi topluca televizyon izleyebilmeleri mümkün olmakla birlikte, akıllı telefonların insan yaşamına girmesi, ikili veya çoklu iletişimin bu araçlar ve sosyal medya platformları üstünden sürdürülmesini olanaklı hale getirmiştir. 2018 yılı verilerine göre gelişmiş ülkelerde internet kullanımı %87'e, sosyal ağ kullanımı ise %60'a ulaşmıştır (Pew Global, 2018).

Kimi araştırmacılar internetin "sözcüğün geniş anlamı ile bir kitle iletişim aracı, başka bir değişle kitle iletişim araçları gibi bir kamuya açılma nesnesi olmadığını" ileri sürseler bile internet ağları üzerinden devreye konulan farklı sosyal medya platformları kullanıcıları sanal ortamda bir araya getirmektedir. Bu gelişmeler, Manuel Castells gibi düşünürlerin "yeni bir toplum" oluşmaya başladığını düşünmelerine neden olmaktadır (Maigret, 2014).

Kuzey Kıbrıs'ta yapılan kamuoyu araştırmalarının, ülke gündemine ilişkin haberlerin izlendiği mecraların başında hala daha televizyonun geldiğini ortaya koymasına karşın, internet/sosyal medya

kullanımının televizyonu ciddi şekilde tehdit ettiği gözlemlenmektedir. Yakın geçmişte yapılan bir medya araştırmasında "ülke gündemine ilişkin haberleri en çok nerelerden alıyorsunuz" sorusuna %61 oranında televizyon; %50,2 oranında ise internet/sosyal medya yanıtı verilmiştir. Bu ankete yanıt verenlerin %73'ü internet bağlantısı olduğunu ifade etmiştir. Facebook, KKTC'deki internet kullanıcıları arasında %89 oranı ile açık ara öndedir. Bu bağlamda KKTC'de kamuoyunun şekillenmesinde en etkili aracın Facebook olduğunu belirtmek mümkündür (Haber Kıbrıs; KTTO Algı Araştırması, Ekim 2019).

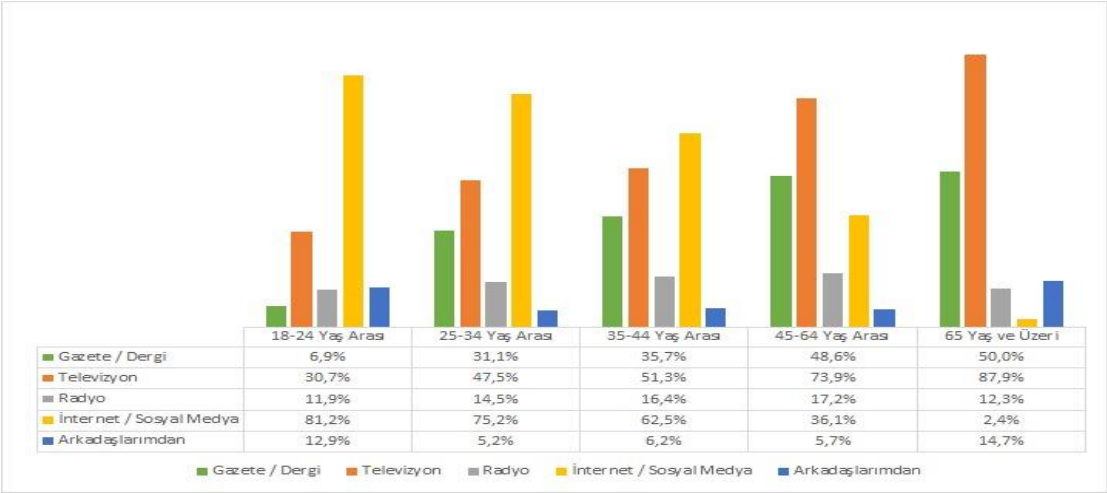

	18-24 Yaş Arası	25-34 Yaş Arası	35-44 Yaş Arası	45-64 Yaş Arası	65 Yaş ve Üzeri
Gazete / Dergi	6,9%	31,1%	35,7%	48,6%	50,0%
Televizyon	30,7%	47,5%	51,3%	73,9%	87,9%
Radyo	11,9%	14,5%	16,4%	17,2%	12,3%
İnternet / Sosyal Medya	81,2%	75,2%	62,5%	36,1%	2,4%
Arkadaşlarımdan	12,9%	5,2%	6,2%	5,7%	14,7%

Kuzey Kıbrıs'ta "ülke gündemine ilişkin haberleri en çok nerelerden alıyorsunuz?" sorusuna yanıt verenlerin yaş gruplarına ve mecralara göre dağılımını gösteren tablo, geleceğin internet üzerinden oluşturulan sosyal medya platformlarında olduğunu göstermektedir.

Genel durum böyle olmakla birlikte, internet/sosyal medya kullanımının yaş gruplarına dağılımı incelendiği zaman, bu dengenin internet lehine değişmekte olduğunun altını da çizmek gerekiyor. Araştırma, 18-24 yaş grubunda internet kullanımının %96,5'e; 25-34 yaş grubunda %99,1'e ve 35-44 yaş grubunda ise %92,6'ya yükseldiğini göstermektedir. Bu yaş gruplarında güncel haberleri gazete-dergi veya televizyon gibi mecralardan takip etme oranı ileri yaş gruplarına kıyasla ciddi oranda geride olmakla birlikte, güncel haberleri arkadaşlarından izlediklerini belirtenlerin oranının %5,2 veya %6,2 gibi çok düşük rakamlara gerilemesi de dikkat çekicidir.

Bu araştırma sonuçları da göstermektedir ki, kahvehanelerin kamuoyu oluşumundaki rolü giderek azalmakta, onun yerini bazı pazarlamacıların 'sanal kafe' diye lanse ettiği internet üzerinden faaliyet gösteren sosyal medya uygulamaları almaktadır.

Sonuç

Kapitalist ilişkilerin gelişmesinin bir sonucu olarak değişen çalışma koşulları sonucunda her kesimden insanın biraraya geldiği mekanlar olarak ortaya çıkan kahvehane, pup, salon ve dernekler Batı Avrupa'da kamusal alanın genişlemesine, kamusal sorunların en geniş şekilde tartışmalara konu olmasına yardımcı olmuştur. Bu mekanlar, sorunlara aleniyet kazandırmış ve kamusal işleri dar bir aristokrat grubun işi olmaktan çıkarmıştır.

Kıbrıs'ta daha Osmanlı döneminde varlığı saptanan kahvehaneler, Ada'nın 1878 yılında Birleşik Krallığa devredilmesi ile birlikte toplumsal sorunların yaygın bir şekilde ele alındığı mekanlar

haline gelmişlerdir. Kıbrıs Rum halkı, kahvehaneleri enosis mücadelesinin önemli bir aracı olarak kullanırken Kıbrıs Türk halkı buna; yine kahvehanelerde aldıkları kararlar ve spor kulüplerini kullanarak yaptıkları bilinçlendirme ve örgütlenme faaliyetleri ile yanıt vermiştir.

Yazılı basın ve daha sonra radyo ile televizyon, kahvehanelerde kullanılan bilgileri sağlayan medya araçları olarak önemli bir işlev görürken gazetelerin birlikte okunması ve radyo-televizyonun birlikte izlenmesi kamuoyu oluşumunda önemli bir etkinlik olarak insan hayatında yer etmiştir.

Kıbrıs Türk halkı, kahvehaneleri en önemli buluşma mekanı olarak kullanırken, hakim siyasi gruplara karşı başlatılan mücadele de kahvehanaler ve spor kulüpleri aracılığı ile sürdürülmüş; kahvehaneleri etkin olarak kullanabilen siyasi grupların önemli avantajlar elde ettikleri gözlemlenmiştir.

İnternetin insan hayatında giderek etkinlik kazanması, özellikle akıllı telefonlar ile birlikte sosyal medya hesaplarının yaygın olarak kullanılmaya başlanması, insanların biraraya geldiği mekanlar olarak kahvehanelerin işlevini ortadan kaldırmıştır. Artık insanlar, kamusal alandaki gelişmeleri internet/sosyal medya uygulamaları ile takip etmekte, tepkilerini bu araçlar ile ortaya koymaktadırlar. Bu gelişme, Kıbrıs Türk halkı arasında da etkisini göstermiş ve özellikle gençlerin kahvehanelerden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Günümüzde kahvehanaler bütün dünyada olduğu gibi Kıbrıs Türk halkı için de etkinliğini kaybetmiştir. Artık zaman internet zamanıdır ve kahvehanelerin kamusal alanda üstlendiği görevi 'sanal kahvehane' diye nitelendirebileceğimiz sosyal medya uygulamaları üstlenmiştir.

Kaynakça

Kitaplar:

Arendt, H. (2016). *İnsanlık Durumu*. (Bahadır Sina Şener, Çev.)İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi 1998)

Aristoteles (1995). *Retorik*. (Mehmet H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1954)

Bryant, R. (2007). *Tebaadan Vatandaşa*. (Seyhan Özmenek, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2002)

Cahit, N. (2001). *Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü*. Lefkoşa: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları

Crowley, D. ve Heyer, P. (2014). *İletişim Tarihi*. (Berkay Ersöz, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi 2007)

Dijk, J.V. (2016*) Ağ Toplumu*. (Özlem Sakin, Çev.) İstanbul: Epsilon yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2012)

Durrell, L. (1992). *Acı Limonlar*. (Hüseyin Aşuroğlu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları

Eflatun (1997). *Devlet Adamı*. (Behice Boran ve Mehmet Karasan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Erdim, H. (2009). *Tahtagala Çağlayan 1963-1974*. Lefkoşa: Kendi yayını

Gürkan, H.M. (1982). *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*. Lefkoşa: Nehir Yayınları

Habermas, J. (2017). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (Tanıl Bora ve Mithat Sancar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi 1962)

Harari, Y.N. (2015). *Sapiens-İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Ertuğrul Genç, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap. (Orijinal yayın tarihi 2012)

Hikmetağalar, H. (2005). *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*. İstanbul: Fakülteler Matbaası

Hill, G. (2015). *Kıbrıs Tarihi*. (Nazım Can Serbest, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1952)

Kaba, H. (2019). *Deveciler Hanı Ahmet Evrensel'in Anıları*. Lefkoşa: KA yayınları.

Mapolar, H:A. (2002). *Kıbrıs Güncesi Kırk Yılın Anıları*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları

Winbladh, M.L. (2015). *Kıbrıs-Aşk, Savaş, Kült*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Maignet, E. (2014). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Halime Yücel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi 2004)

McNeill, W.H. (1998). *Dünya Tarihi*. (Alaeddin Şenel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi 1985)

Noelle-Neumann, E. (1998). *Kamuoyu-Suskunluk Sarmalının Keşfi*. (Murat Özkök, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1982)

Özgür, Ö. (1976). *Kıbrıs Kazanı*. Ankara: Kendi yayını

Özkul, A.E. (2010). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*. Ankara: Dipnot Yayınları

Sanver, A. (2012). *Anılarım-Akritas'a Karşı TMT*. Lefkoşa: Kendi yayını

Sennet, R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1996)

Tekin, A. (2005). *Sümerler'den İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler*. İstanbul: Berfin Yayınları

Tremeşeli, M.A. (2007). *Ayios Sipiridon'un Çanları*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları

Ünlü, C. (1981). *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981*). Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayını

Sözlük:

Türk Dil Kurumu, (2005). *Kamuoyu*. Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayını

Söyleşiler:

Bozkurt, İ. (2019). E-posta aracılığı ile mülakat. 21 Ocak 2019

Eroğlu, D. (2019). Yüz yüze görüşme sonrasında yazılı yanıtlar. Tarih: 22 Ocak 2019

İnternet:

Pew Global, (19 Haziran 2018). *Social Media Use Continues to Rise in Developing Countries but Plateaus Across Developed Ones*. 30 Ocak 2019, http://www.pewglobal.org/2018/06/19/social-media-use-continues-to-rise-in-developing-countries-but-plateaus-across-developed-ones/#table

Cumhur Deliceırmak'ın Facebook sayfası: https://www.facebook.com/search/top/?q=Cumhur%20Deliceırmak%20asıl%20sol%20bizi%20birşeyler%20söyler&epa=SEARCH_BOX

Kamuoyu araştırma raporu

Haber Kıbrıs; *KTTO Algı Araştırması*. Ekim 2019

Bir Sanal Organizasyonun İzleme ve İzlenme Etkilerine Dair Bir Model

Benan Yücebalkan[1]

Barış Aksu[2]

Giriş

Sosyal ağların en ücra köşelere kadar ulaşabildiği ve dijital dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, dünya küresel olarak birbirine bağlı hale gelmiş ve ağ toplumları ya da sanal topluluklar ortaya çıkmıştır. Bu topluluklar sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının toplumun bireysel, grupsal, örgütsel, sosyal örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum ya da topluluk türüdür (Dijk, 2018: 42). Bu toplulukların üyeleri için dijital dünya arkadaşlık, iş, alışveriş, araştırma, politika, oyun, finans vb.'nin kusursuzca ve el çabukluğuyla hayata geçirildiği bir arenaya açılan geçittir (Chatfield, 2012: 15). Bu süreçte insan emeğinin, dikkatinin, ilişkilerinin ve kimliklerinin kendilerini eğlendirmek ve etkilemek için özellikle tasarlanmış yapay ortamlara kitlesel göçünden söz edilebilir (Chatfield, 2012: 112). Sosyal medya kullanımı da, –toplumsal gerçekliğin inşasında nesnelleşen bir öge durumuna gelmesiyle birlikte– yeni bir sosyalleşme biçimi olarak anılmaya başlamıştır.

Diğer yanda 2018 yılında "We Are Social" tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, 81 milyon nüfusa sahip Türkiye'de 54 milyon 330 bin kişi aktif olarak internet kullanmaktadır. Bu kitlenin %84'ü internete düzenli olarak her gün girmekte ve PC, tablet ya da akıllı telefonlar aracılığıyla ortalama 7 saatlerini internette dolaşarak geçirmektedir. Bu zamanın önemli bir bölümünün geçirildiği sosyal paylaşım ağlarından görsel zenginlik açısından belki de en etkili olanın Instagram olduğu söylenebilir.

"Dijitalleşebilen her şey (canlı, cansız, hatta insanlar) dijitalleşecek" sloganıyla başlayan (Creaner, 2015: Sunuş) djital dönüşümlerle birlikte varlık gösteren sanal organizasyonlar, dijital göçmenler, dijital yerliler ve Instagram'dan yola çıkan çalışmanın amaçları;

1. Sanal organizasyon olarak Instagram'ın izleme/izlenme etkilerini ve yeni var olma alanı olabilirliğini araştırmak,

2. Sanal organizasyon olarak Instagram'da dijital göçmenler ile dijital yerlilere yönelik durum tespiti yapmaktır.

Bu bağlamda çalışmada sırasıyla sanal organizasyon olarak Instagram ve dijital göçmenler ile dijital yerliler kavramlarının literatür taraması, araştırma hipotezlerinin kuramsal ve olgusal dayanakları, metodoloji, bulgular ve sonuç yer almaktadır.

Sanal Organizasyon Olarak Instagram

"Sanal organizasyon" teriminin orijini Davidow ve Melone'un 1992'de yayımlanan "The Virtual Corporation" adlı çalışmasına dayanır. Davidow ve Melone'un tanımıyla "Müşterilerinin beklentilerine hemen karşılık verebilen piyasa odaklı organizasyon" anlamına gelen "The Virtual Corporation", 1990'ların yankı uyandıran terimlerinden biri olmuştur (Kasper-Fuehrer ve Ashkanasky, 2001: 235-254). 1996'da Eduardo Bueno-Campos sanal organizasyonları "tedarikçileri, müşterileri, rakipleri ve diğer organizasyonları birbiriyle ilişkilendirip bağlayan bir değer zinciri" olarak tanımlamış ve bu değer zincirinin ekonomik sistem içinde yüksek etkililik ve sinerji yarattığını ileri sürmüştür (Gil-Estallo vd. , 2000:241-248).

[1]Benan Yücebalkan, Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Kandıra Meslek Yüksekokulu, byucebalkan@gmail.com
[2]Barış Aksu, Öğretim Görevlisi Dr., Kocaeli Üniversitesi, Kandıra Meslek Yüksekokulu, barisaksu@yahoo.com

Sosyal medyada önemli bir konuma sahip olan Instagram, 6 Ekim 2010 tarihinde ücretsiz bir uygulama olarak Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulmuştur. Adını İngilizce anlık, çok hızlı kamera (instantcamera) ve telgraf (telegram) kelimelerinin bileşiminden alır (Eden, 2014). Instagram'ın kronolojik tarihsel gelişimi Tablo 1'de özetlenmiştir (Hoş, 2017; Ulukan, 2018):

Tablo1. Instagram'ın Kronolojik Tarihsel Gelişimi

Ekim 2010	: Instagram'ın iOS uygulaması hayata geçirildi.
Aralık 2010	: Instagram 1 milyon kullanıcı sayısına ulaştı.
Nisan 2012	: Android uygulaması aktif edildi. Facebook Instagram'ı 1 milyar dolara satın aldı.
Temmuz 2012	: Instagram kullanıcı sayısı 80 milyona ulaştı.
Ağustos 2012	: Fotoğraf Haritası özelliği aktif edildi. Bu özellikle fotoğrafları harita üzerinde görmek olanaklı hale geldi.
Kasım 2012	: Instagram artık yalnızca mobil cihazlar için değil, web tarayıcıları tarafından da görüntülenebilir hale geldi.
Şubat 2013	: Web için zaman tüneli özelliği aktif edildi. Instagram'ın resmi kullanıcı sayısı 100 milyonu buldu.
Haziran 2013	: Instagram yalnızca fotoğraf amaçlı bir platform olmaktan çıktı, kullanıcılar profillerinde video da paylaşabilir oldular.
Ekim 2013	: Instagram sponsorlu içerik paylaşımlarını aktif hale getirdi.
Mayıs 2013	: Fotoğraflara etiketleme özelliği geldi.
Haziran 2013	: Instagram fotoğraf paylaşımı özelliğinden sıyrılarak video paylaşımını da aktif hale getirdi.
Temmuz 2013	: Instagram için "embed" özelliği aktif edildi.
Ekim 2013	: Gönderiler sponsorlu olarak paylaşılabilecek hale getirildi.
Kasım 2013	: Instagram Direct özelliği kullanıma açıldı. Bu özellikle birlikte kullanıcılar birbirlerine video, fotoğraf ya da mesaj gönderebilir oldu.
Ağustos 2014	: Time-lapse videolar yaratmayı sağlayan Hyperlapse uygulaması aktive edildi.
Kasım 2014	: Fotoğrafların açıklamaları için düzenleme özelliği kullanıma açıldı.
Mart 2015	: Layout uygulaması aktive edildi, sponsorlu gönderilere Carousel reklamları da ekledi.
Nisan 2015	: Apple Watch'lar için uygulama aktive edildi.
Haziran 2015	: Keşfet ve ara özellikleri aktive edildi.
Ağustos 2015	: Manzara ve portre modu kullanıma sunuldu.
Ekim 2015	: Boomerang uygulaması aktive edildi.
Şubat 2016	: Hesaplar arasında geçiş yapılabilmesinin aktif hale getirildi, reklam veren sayısı 200. 000'e ulaştı.
Mart 2016	: Instagram, kronolojik zaman çizelgelerine elveda dedi. Kullanıcı zaman çizelgelerindeki yayınların sırasını optimize eden yeni bir algoritma duyurdu.
Mayıs 2016	: Instagram'ın tasarımı ve logosu yeniden tasarlandı, bugünkü halini aldı ve Carousel reklamlarına video eklendi.
Ağustos 2016	: Instagram, hikâyeler (stories) tanıtımını yaptı (takipçiler tarafından 24 saat boyunca izlenebilecek fotoğraflar veya videolar). İşletmeler ürün, satış ve sahne arkası eğlencelerini tanıtmak için Instagram Stories kullanmaya başladı.
Eylül 2016	: Güvenli yorum özelliği aktif hale getirildi, aylık reklam veren 500. 000'e ulaştı.
Ekim 2016	: Instagram hikâyeleri de keşfet kısmına dahil edildi. Böylece kullanıcılar, tanımadıkları insanların hikâyelerini de görebilir hale geldi.
Kasım 2016	: Hikayelere Boomerang, kişi etiketleme, daha fazlasını gör özellikleri eklendi ve canlı yayın özelliği de ile Instagram Direct içinde gönderilen videolar ve fotoğraflar için kaybolma özelliği aktive edildi.
Aralık 2016	: Güvenlik araçları ve yorumlar için kontrol özelliği kullanıma sunuldu. Ayrıca fotoğrafları kaydedebilme özelliği eklenirken, hikâyelere çıkartmalar ekleyebilme özelliği de aktive edildi.
Ocak 2017	: Instagram, markaların her bir hikâye için erişim, gösterim, yanıt vb. istatistiklerini gösteren Insights platformunu duyurdu.
Şubat 2017	: Bir reklamda en çok 10 fotoğraf veya video kullanılabilir hale geldi.
Mart 2017	: Canlı yayınları kaydedebilme özelliği kullanıma açıldı, Instagram hikâye reklamları artık tüm işletmeler için kullanılabilir hale geldi, aylık reklam veren 1 milyona ulaştı.

Nisan 2017	: İçerikler için güvenlik ve koruma araçları geliştirildi, Instagram Direct yenilenerek daha fazla özellik aktive edildi, çıkartmalar güncellendi, kaydedilmiş fotoğrafları düzenlemek kolaylaştırıldı. Instagram hikâye kullanıcısı 200 milyona, kullanıcısı sayısı 700 milyona ulaştı.
Mayıs 2017	: Hikayeler için yüz filtreleri özelliği aktif hale getirildi, keşfet içerisinde Lokasyon ve Hashtag özellikleri aktive edildi, mesajlar için güncelleme geldi. Instagram, hikâye reklamları için yeni hedeflerini açıkladı. Bu hedefler video görüntülemeleri, trafik, dönüşümler ve mobil uygulama yüklemeyi içermekteydi.
Haziran 2017	: Gönderiler için arşivleme özelliği aktif edildi, canlı videoları yeniden oynatma özelliği kullanıma açıldı, güvenlik ve spam mesajlar için filtre özelliği aktif hale getirildi.
Temmuz 2017	: Fotoğraf ve videolara cevap verebilme özelliği aktif edildi, işletme profili 15 milyona ulaştı.
Ağustos 2017	: İki kişinin aynı anda canlı yayın yapabilmesi özelliği kullanıma açıldı,çoklu fotoğraf paylaşımında boyut sınırlandırılması ortadan kaldırıldı.
Eylül 2017	: Canlı yayınlar için yüz filtreleri ile yorumları ve canlı videoları şikayet edebilme özelliği aktif hale getirildi. Instagram'da aylık reklam veren 2 milyona, kullanıcısı sayısı 800 milyona ulaştı.
Ekim 2017	: Instagram hikâyelerde anket özelliğini aktif hale getirdi.
Aralık 2017	: Hikâyeler için öne çıkanlar ve arşivleme ile hashtag'leri takip etmek aktif hale getirildi.
Ocak 2018	: Hikâyelere GIF ekleme özelliği aktif edildi.
Şubat 2018	: Hikâyelerde kullanılan yazı tipleri çeşitlendirildi.

Ocak 2019 verileri ile dünya ölçeğinde Instagram takipçilerinin yaşa ve cinsiyete göre dağılımları %32 ile 18-24 yaş aralığı, %33 ile 25-34 yaş aralığı, %16 ile 35-44 yaş aralığı ve kadın/erkek takipçi oranları eşit biçimindedir. Yine Ocak 2019 verilerine göre "Dünya ölçeğinde en çok ziyaret edilen siteler listesi"nde sırasıyla ilk üçte yer alan Google, Youtube ve Facebook'u yakalayamayan Instagram'ı ziyaret edenler, ortalama 5-6 dakika online kalmaktadır (wearasocial. com). Haziran 2018 itibariyle Instagram dünya çapında aylık 1 milyardan fazla aktif kullanıcısı olduğunu bildirmiştir ve günlük aktif kullanıcı sayısı 500 milyondur. ABD'de 120 milyondan fazla aktif Instagram kullanıcısı bulunmaktadır (statista. com). 82,4 milyon nüfusa sahip Türkiye'de ise, Ocak 2019 verilerine göre nüfusun %72'sini oluşturan 59,36 milyon internet kullanıcısı vardır. Bunların %63'ünü oluşturan 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı, nüfusun %53'ünü oluşturan 44 milyon aktif mobil sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye'de aktif Instagram kullanıcı sayısı 38 milyon olup, 2018 yılına göre %2,7 oranında bir artış yaşanmıştır (Bayrak, 2019).

Dijital Göçmenler ve Dijital Yerliler

Bilgi ve iletişim teknolojiklerine erişim ve geniş kapsamlı internet kullanımında bireyler, aileler, işletmeler ve coğrafi alanlar arasındaki farklılıkları ve bu farklılıklardan doğan boşlukları içeren "sayısal uçurum" kavramını Prensky (2001), insanların yaşlarındaki farklılığa göre ele alarak değişik bir bakış açısı getirmiştir. Prensky, farklı yaş gruplarındaki insanların teknolojiyi farklı şekilde, farklı amaçlarla ve farklı beceri düzeylerinde kullandıklarını belirterek kuşaklar arasındaki sayısal uçurumu incelemiştir. Bu farklı bakış açısıyla birlikte kuşaklar arasında teknolojiye bakış açısındaki farklılıkları yansıtan iki grup ortaya çıkmıştır: Dijital yerliler ve dijital göçmenler (Bilgiç vd. , 2011: 2).

Dijital Yerliler

Prensky (2001), dijital medya araçlarına aşina olanlarla olmayanları "dijital yerliler" ve "dijital göçmenler" olarak ikiye ayırır. D-gen (dijital kuşak) adı da verilen genç kuşağı bilgisayarların, video oyunlarının ve internetin dijital dilinin "anadilleri" olduğu "dijital yerliler"olarak adlandırır (Prensky, 2001:1). Dijital yerliler New Millennium Learners (NML) (yeni binyılın öğrencileri), Net Generation (Net kuşağı) (Oblinger ve Oblinger, 2005; Tapscott, 1999), the IM (Instant-Message) Generation (anlık mesaj kuşağı) (Lenhart, Rainie ve Lewis, 2001), the Gamer Generation (oyun kuşağı) (Carstens ve Beck, 2005), the Homo Zappiens (zaplayan insan) (Veen, 2003; Pedro, 2006) ya da Cyber Kids (siber

çocuklar), Grasshopper Mind (çekirge zihin) gibi adlarla da anılmaktadırlar (Çetin ve Özgüdin, 2013:174; Pedro, 2006: 2).

Dijital teknolojiyi bir gereklilikten çok günlük yaşamın rutin bir parçası olarak gören ve dijital aletler ile kendine özgü dillerini oluşturan dijital yerliler bu teknolojilerle hayata başlamış, hayatlarının merkezinde çevrim-içi ortamların ve yeni teknolojilerin yer aldığı, tüm günlük işlerini teknoloji ile yürüten 21. yy çocuklarından ve gençlerinden oluşmaktadır (Bilgiç vd. , 2011:2) Buradan hareketle, dijital yerliler ile dijital göçmenler arasındaki farkın interneti/dijital dünyayı kullanma algısında olduğu ileri sürülebilir ancak literatürde daha güçlü olarak yaş yapısının belirleyiciliği vardır. Dijital yerlilerin Y-kuşağı (Echo Boom ya da Next Generation: 1977-1994 yılları arasında doğanlar) ile Z-kuşağı (Kuşak I, İnternet Kuşağı, iGen, Instant Online, Dijital Çocuklar, com Çocukları: 1995-2012 yılları arasında doğanlar) olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda geleceğe yönelik Y-kuşağı ile Z-kuşağı arasında sayısal uçurumun azalacağı öngörüsü ileri sürülebilir.

Dijital yerlileri birbirine bağlayan dijital araçlar, onların insan ilişkilerini düzenleyen birincil ara bulucudur. Teknolojiyi bu şekilde kullanma biçimleri, "daha önce hiç yaşanmamış bir şekilde teknik ile insanın karışımından yarattıkları 7/24 devam eden ağ", insan ilişkilerini temel bir şekilde dönüştürmüştür (Çetin ve Özgüdin, 2013: 176).

Dijital Göçmenler

Prensky'e göre, dijital yerliler dışında kalanlar ya da dijital dünyada doğmamış ancak hayatın ilerleyen dönemlerinde yeni teknolojinin pek çok yönünü benimsemiş olanlar, "dijital göçmenler"dir (Prensky, 2001:2). 1980 öncesinde doğmuş olan dijital göçmenler, dijital dünyanın içerisinde doğmuş dijital yerliler gibi sanal gerçekliğe doğuştan uyumlu değil, sonradan uyum sağlamaya çalışan bir kuşaktır (Çetin ve Özgüdin, 2013:174).

Dijital göçmenlerle dijital yerliler arasındaki farklılık şöyle açıklanabilir: Dijital göçmenler çevrelerine uyum sağlarken, her zaman bir dereceye kadar "aksanlarını", yani geçmişle bağlarını korurlar. Örneğin, dijital göçmenler bir programın kendisini kullanmayı öğrenmek yerine, kılavuzunu okurken görülebilirler. Bu bağlamda bugünün yaşlılarının çocuklarından farklı bir şekilde "sosyalleştirildiği" ve şimdi yeni bir dil öğrenme sürecinde oldukları söylenebilir (Prensky, 2001: 2).

Sonuç olarak dijital göçmenler dijital teknolojilerin kullanıldığı ortamlara uyum sağlamaya çalışan ve kendisini teknolojinin gelişimi ile yeni bir süreç içerisinde bulan bir kuşaktan oluşmaktadır. Kuşağın üyeleri, dijital yerlilerin tam tersi olarak dijital dünyaya doğmamış ama dijital dünyada kendi yolunu bulan insanlardır. Bir yandan bu yeni sürece uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan birtakım alışkanlıklarından da vazgeçememektedirler; ancak internetle uyumlu ve teknolojiyle ilişkide oldukları göz önünde bulundurulmalıdır (Bilgiç vd. , 2011:2; Çetin ve Özgüdin, 2013: 177-179).

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri ve kuramsal/olgusal dayanakları şöyledir:

H_1: Yeni görsel medya izleme/izlenmeye etki etmektedir.

Yeni görsel medyada varlık bulan görsellik, gösterinin yaygınlaşmasıyla başrole yerleşmiştir. Bu nedenle imgeler ve imajlar adeta gerçekliğin ölçütü olmakta, sözün değeri giderek azalmakta, görüntünün değeri baskın hale gelmektedir (Çakır, 2015: 85). Diğer yanda gözetim ya da izleme/izlenme internetin ana konusudur çünkü internet, veri analizi paketlerinin karşılıklı olarak değiştirildiği bir ağdır. İnsanlık tarihinde eski olan gözetimde günümüzde yeni olan; gizli olması, görünmez olması ve onu izlemenin olanaksız olmasıdır (Çakır, 2015: 37). İnternetle birlikte gösteri ve gözetim tamamen içiçe geçmiş ve yaygınlaşmıştır. Günümüzde kültürel işleyiş ne yalnızca gösteriyle ne de gözetimle açıklanamamakta, her iki olguya da dikkat çekmek gerekmektedir (Çakır, 2015: 55). Dolayısıyla yeni görsel medyanın izleme/izlenmeye etki edebileceği varsayımına ulaşılabilir.

H_2: Yeni ilişkiler izleme/izlenmeye etki etmektedir.

Tomas (1991)'e göre sanal mekân insan hafızasının ve kimliğinin küresel olarak dolaşıma girdiği, insan olmanın anlamını yeniden tanımlayan ve yeniden inşa eden bir alandır. Rheingold'a göre ise, sanal ortam ile yitirilen cemaat özellikleri ve toplumsal ortaklık duygusu yeniden kazanılabilir Sanal toplulukların en önemli özelliklerinden olan ortak çıkar, düşünce ve bilinç oluşmalarındaki en büyük etmenlerdendir (Güçdemir, 2015: 66-67). Diğer yanda insanlar sanal ortamda viral enformasyon üretimini ve aktarımını herhangi bir sansüre uğramadan gerçekleştirebilmekte, eş zamanlı ve eş zamansız iletişimlere açık olabilmekte, günün her saati ve her yerden iletişimler kurabilmektedir (Aktan,2017: 51). Dolayısıyla yeni ilişkilerin izleme/izlenmeye etki edebileceği varsayımına ulaşılabilir.

H_3: Bilgi öğrenme izleme/izlenmeye etki etmektedir.

Farklı enformasyon türlerini birleştiren internet içeriği yalnızca birleştirmemekte, aynı zamanda parçalara ayırmakta ve konsantrasyonu bozarak kavrayışı engellemektedir. İnsanlar aşırı enformasyon ve iletişim yükünü azaltmak için tarama yöntemini kullandıkça, ekranda beliren yeni enformasyon uyarıları tarafından sürekli dikkatleri dağıtılmakta, öğrenme odağı yitirilmekte, derin okuma feda edilmektedir (Dijk, 2018: 349). Diğer yanda şirketler bireylerin sanal ortamdaki erişim (reach), sıklık (frequency), site sadakati (site stickiness), farkındalık yaratılan etki (relativepull), sayfa akışı (clickthrough), satışa dönüşüm oranı (salesconversion), görüntüleme akışı (viewthroughs) gibi kriterleri ölçerek ve kullanıcı profillerine de ulaşarak davranış modelleri hakkında bilgiye ulaşmaktadır (Baloğlu, 2015: 7). Dolayısıyla bilgi öğrenmenin izleme/izlenmeye etki edebileceği varsayımına ulaşılabilir.

H_4: Bağlılık izleme/izlenmeye etki etmektedir.

Sosyal ağlar kullanıcıların kendisi, diğer kullanıcılar ve sistem tarafından sağlanan verilerden oluşan kişiye özel profillere sahip olabildiği; arkadaşlıklarını halka açık bir biçimde paylaşabildikleri ve sitedeki bağlantıları tarafından sağlanan kullanıcı odaklı içerik akışıyla etkileşebildiği ya da bunları tüketebildiği/üretebildiği platformlardır (Çizmeci, 2014: 387). Özellikle gençlerin çoğu akranlarına ulaşmak ve ortak ilgi alanlarına sahip sanal gençlik topluluklarına katılmak için yetişkin dünyası tarafından sansürlenmemiş alternatif bir alan olarak dijital teknolojilere yönelmektedir. Teknoloji aynı zamanda toplumda dışarıda bırakılmış gençlerin ya da yetişkinlerin kendilerini ait hissedecekleri yeni topluluklar bulmalarında da olanak sağlamakta (Çizmeci, 2014: 404) ve bağlılık yaratmaktadır. Dolayısıyla bağlılığın izleme/izlenmeye etki edebileceği varsayımına ulaşılabilir.

H_5: İzleme/izlenme yeni var olma alanına etki etmektedir.

Modernite veya postmoderniteyle ilgilenen birçok teorisyen günümüzde toplumun eşzamanlı olarak homojenlik ve heterojenlik, entegrasyon ve farklılaşma, bütünlük ve parçalanmadan geçtiğini ileri sürmektedir. Bu süreçte internet hem aynı kökene sahip hem de farklı insanlar arasında doğrudan entegrasyon ile birbirleriyle bağlanma fırsatı sunmuştur (Dijk, 2018: 263). Kamusal mekânlar artık sokak, pazar, kafe vb. ile sınırlı değildir; sayısız çevrimiçi ve çevrimdışı kamusal mekân vardır. İnsanlar interneti kendi kamusal mekânlarını yeniden inşa etmek ve sanal topluluklar kurmak için kullanabilmektedir (Dijk, 2018: 265). Bireylerin sanal ortamda var olma biçimleri şu başlıklar altında toplanabilir: "Kimlik temsili, performans sergilemek, profil oluşturmak, gözetlenmek, gözetlemek, teşhir etmek, sanal bedenler oluşturmak, örgütlenmek, sanal uzamda eylem/kampanya yapmak hatta çevrimdışı gündelik yaşama taşımak." (İşman vd., 2016). Dolayısıyla izleme/izlenmenin yeni var olma alanına etki edebileceği varsayımına ulaşılabilir.

Metodoloji

Bireylerin var olma alanı olarak sanal organizasyonu kullanmaları ve izleme/izlenmeyi etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bu çalışmada, amaca uygun bir teorik model geliştirilmiştir. Bu model doğrultusunda veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Sonuçlar "bulgular bölümünde yer almaktadır.

Verilerin toplanması için Aksu ve Yücebalkan'ın (2018) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğin bulunduğu anket, basit rassal ve kolayda örnekleme yöntemleriyle belirlenen deneklere uygulanmıştır. Geçerli 361 anket üzerinde verilerin düzenlenmesi sağlandıktan sonra, oluşturulan modelin analizi yapılmıştır. Analizde Yapısal Eşitlik Modellemesi içerisinde yer alan Kısmi En Küçük Kareler (Partial Least Squares-PLS) yöntemi kullanılmıştır.

İstatistikte regresyon konusu içerisinde önemli bir yere sahip olan kısmi en küçük kareler, yeni nesil regresyon olarak da adlandırılan PLS yönteminde çok sayıda bağımlı ve bağımsız değişkenlerden oluşan modellerin tahmininde kullanılan ve etkili sonuçlar üretebilen bir analiz yöntemidir (Abdi, 2003). PLS yöntemi, normal olmayan örneklem dağılımlarında da, örtük değişkenleri kullanarak, küçük veya orta büyüklükteki örnekleri modelleyebilmektedir. Ayrıca, nispeten daha karmaşık rassal modellere de uygulanabilmektedir (Chin ve Newsted, 1999).

Güvenilirlik için Cronbach Alfa (CA) katsayısından yararlanılır. Genellikle 0,70 üzerindeki CA değerleri yüksek bir güvenilirliğe işaret eder. Yapısal eşitlik modelleme yönteminde yer alan PLS'de de araştırmalar için model uygunluk testleri yapılabilmektedir. Model uyum indeksleri, hipotezlenmiş model yapının, ampirik verilere ne kadar iyi uyduğunu yargılamak ve böylece, model yanlışlıklarını tanımlamaya yardımcı olmaktadır. Bunun için, PLS yapısal modelinde yer alan içsel değişkenler, açıklanan varyans (explained variance) (R^2) ve kestirimsel uygunluk (predictive relevance) (Q^2) aracılığıyla değerlendirilmektedir. R^2 küçük ($0{,}02 \leq R^2 < 0{,}13$), orta ($0{,}13 \leq R^2 < 0{,}26$) ve büyük ($0{,}26 \leq R^2$) etki çaplı olarak kategorize edilmektedir (Açıkgöz, 2015). Q^2 modelin uygunluğunu gösterme adına ek bir değerlemedir. Modelin kendisinden beklenen değere ne derecede yaklaştığını (veya düzeltilmiş modelin tahmin kalitesini veya doğruluğunu) belirler (Hair ve diğ., 2014). $Q^2>0$ modelin kestirimsel uygunluğa sahip olduğuna, $Q^2<0$ modelin kestirimsel uygunluktan uzak olduğuna işaret etmektedir (Chin, 1998). Değerlendirme kriterleri olarak sıfırdan büyük değerler elde edilmelidir. $Q^2=1$ olduğunda mükemmel bir modelden bahsedilebilir. Başka bir ifadeyle, oluşturulan modelin gerçekliği yansıttığını ve hatasız olduğunu gösterir (Ringle ve diğ., 2014).

Bununla birlikte, yapılar arasındaki etkinin büyüklüğünü incelemek için Cohen Göstergesi'nden (Cohen's Indicator–f^2) faydalanılır (Ringle ve diğ., 2014). f^2 değeri, model yapılarının (tek tek) dahil edilmesi ve hariç tutulmasıyla elde edilir ve her bir yapının model ayarlamasında ne kadar faydalı olduğunu gösterir. 0,02, 0,15 ve 0,35 değerleri sırasıyla düşük, orta ve yüksek olarak kabul edilir (Hair ve diğ., 2014).

Yapısal geçerlilik ile ilgili kesin bir karar verebilmek için, oluşturulan modele ait ayrışma geçerliliğinin tespiti yapılır. Bunun için, bir faktöre ait ortalama açıklanan varyans değerinin (Average Variance Extracted–AVE) karekökünün, bu faktörün diğer faktörlerle olan korelasyon değerlerinden büyük olması gerekmektedir (Aksu ve Akman, 2017).

Bu çalışmada Yapısal Eşitlik Modellemesi olarak Partial Least Squares-PLS kullanılmış ve analizler SmartPLS paket programında yapılmıştır. Bazı testler için SPSS'ten yararlanılmıştır. Ortaya çıkan değerler özet tablolar haline getirilip sunulmuştur. Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi %5 ($p=0{,}05$) olarak alınmıştır. Araştırmanın genel yapısı Şekil 1'de verilmiştir.

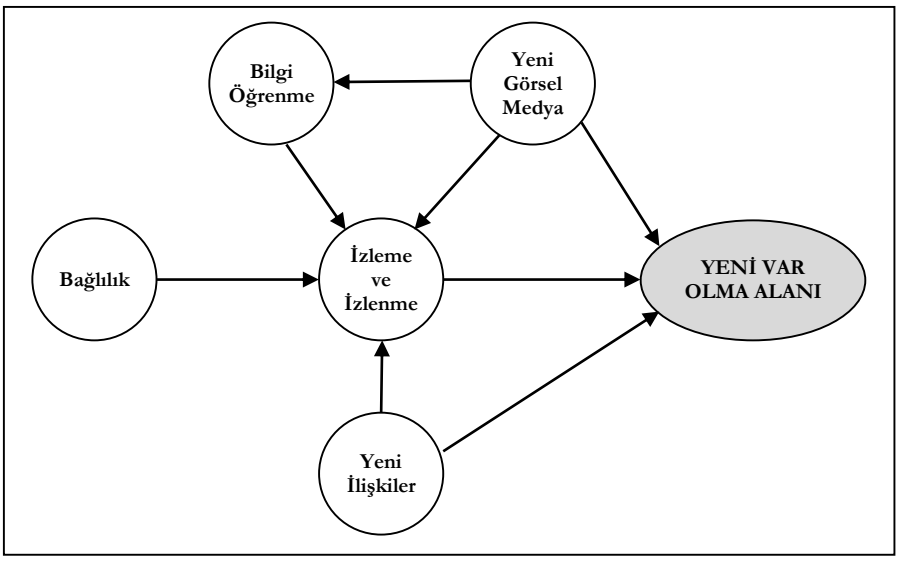

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bulgular

Çalışmaya katılan 361 kişinin %65,7'si kadınlardan ve %34,3'ü de erkeklerden oluşmaktadır. Bu kişilerin büyük çoğunluğu önlisans ve üzeri eğitime sahiptir. Ayrıca, %90,3'ünün 1 milyon üzeri nüfusa sahip büyük şehirlerde yaşayan bu kişilerin %93,4'ü Instagram'ı aktif olarak kullanmaktadır. Çalışmaya katılanların yaşlarına göre yapılan sınıflamayla, bu kişilerin %16,9'unun dijital göçmen ve %83,1'inin de dijital yerli kategorisinde yer aldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Temel Demografik Bilgiler

		Kategori				TOPLAM	
		Dijital Göçmen		Dijital Yerli			
		n	%	n	%	n	%
Cinsiyet	Kadın	40	65,6	197	65,7	237	65,7
	Erkek	21	34,4	103	34,3	124	34,3
Eğitim Düzeyi	İlkokul	5	8,2	0	0,0	5	1,4
	Ortaokul	2	3,3	3	1,0	5	1,4
	Lise	11	18,0	18	6,0	29	8,0
	Önlisans	9	14,8	202	67,3	211	58,4
	Üniversite	18	29,5	75	25,0	93	25,8
	Yüksek lisans	16	26,2	2	0,7	18	5,0
Şehir Büyüklüğü	Küçük (<500 b)	3	4,9	19	6,3	22	6,1
	Orta (501 b - 1 m)	1	1,6	12	4,0	13	3,6
	Büyük (>1 m)	57	93,4	269	89,7	326	90,3
Aylık Gelir	3000 ve altı	9	14,8	145	48,3	154	42,7
	3001-5000	21	34,4	124	41,3	145	40,2
	5001-7000	15	24,6	21	7,0	36	10,0
	7001 üzeri	16	26,2	10	3,3	26	7,2
Instagram Hesabı Var Mı?	Evet	57	93,4	280	93,3	337	93,4
	Hayır, kapattım	4	6,6	20	6,7	24	6,6
	TOPLAM	**61**	**16,9**	**300**	**83,1**	**361**	**100**

Oluşturulan araştırma modelinde "yeni var olma alanı" bağımlı değişken olarak belrlenmiştir. Buna doğrudan etki eden faktörler de "yeni görsel medya", "izleme/izlenme" ile "yeni ilişkiler" şeklinde yer almaktadır. Ayrıca, araştırmada "bağlılık", "yeni ilişkiler", "bilgi öğrenme" ve "yeni görsel medya" faktörlerinin "izleme/izlenme" üzerindeki etkileri de incelenmiştir.

Modelin güvenilirliğinin belirlenebilmesi için ilk önce kompozit güvenilirlik (CR) ve Cronbach's Alfa (CA) değerlerine bakılmıştır. Ölçüm sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tüm örtük değişkenlerin (hem toplamda, hem de göçmen-yerli ayrışmasında) CR ölçümlerinin 0,80 sınırının üzerinde (CR>0,80) olduğu görülmüştür. Ayrıca, CA skorları da genellikle 0,70 değerinin üzerinde çıkmıştır. Bağımlı değişken olarak bulunan faktörlerin R^2 değerlerine bakıldığında ise "yeni var olma alanı"ndaki değişkenliğin yüksek oranda (R^2= 0,267>0,26) "yeni görsel medya", "izleme/izlenme" ile "yeni ilişkiler" tarafından açıklanabildiği görülmektedir. Bununla birlikte, "bilgi öğrenme"de yer alan değişkenlik ise (R^2= 0,159<0,26) orta seviyede "yeni görsel medya" tarafından açıklanabilmektedir. "İzleme/izlenme"deki değişkenlik ise R^2= 0,361 (>0,26) değeriyle yüksek oranda "bağlılık", "yeni görsel medya", "yeni ilişkiler" ve "bilgi öğrenme" faktörleriyle açıklanabilmektedir. Djital göçmen ve dijital yerlilerle ilgili değerlere Tablo 3'ten bakılabilir.

Bunun yanında, modelin doğruluğunu değerlendirmek için Q^2 değerlerine de bakılmıştır. Test edilen her bağımlı örtük değişken Q^2>0 koşulunu sağlamaktadır. Dolayısıyla üzerinde çalışılan yapıların doğru bir model oluşturduğu söylenebilir. Model uyumunun incelenmesi için SRMR değerine de bakılmıştır. Yapının uygun bir geçerliliğe sahip olup olmadığını gösteren indekslerden biri olan SRMR'ye bakıldığında ise, bu değerin 0,047 çıktığı belirlenmiştir. Modelin iyi uyum testi sonucu için SRMR<0,10 koşulu sağlanmaktadır. Her örtük değişken için ayrıca dijital göçmen ve dijital yerli gruplarının da güvenilirlik ve model uyum değerleri elde edilmiştir. Sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Faktörlerin Güvenilirlik ve Model Uyumu Değerleri

		CR	CA	AVE	R^2	R^2Adj.	Q^2
Bağlılık	Toplam	0,919	0,824	0,850			
	Dij. Göçmen	*0,835*	*0,618*	*0,718*			
	Dij.Yerli	*0,932*	*0,854*	*0,873*			
Yeni Görsel Medya	Toplam	0,827	0,687	0,615			
	Dij. Göçmen	*0,812*	*0,616*	*0,569*			
	Dij.Yerli	*0,835*	*0,705*	*0,628*			
Yeni İlişkiler	Toplam	0,838	0,620	0,722			
	Dij. Göçmen	*0,884*	*0,748*	*0,793*			
	Dij.Yerli	*0,818*	*0,564*	*0,693*			
Bilgi Öğrenme	Toplam	0,806	0,652	0,584	0,159	0,156	0,084
	Dij. Göçmen	*0,801*	*0,478*	*0,498*	*0,202*	*0,188*	*0,068*
	Dij.Yerli	*0,821*	*0,682*	*0,606*	*0,150*	*0,147*	*0,082*
İzleme/İzlenme	Toplam	0,877	0,789	0,704	0,361	0,354	0,234
	Dij. Göçmen	*0,837*	*0,707*	*0,636*	*0,213*	*0,157*	*0,094*
	Dij.Yerli	*0,885*	*0,805*	*0,720*	*0,403*	*0,394*	*0,263*
YENİ VAR OLMA ALANI	Toplam	0,802	0,676	0,504	0,267	0,261	0,119
	Dij. Göçmen	*0,810*	*0,697*	*0,516*	*0,252*	*0,213*	*0,092*
	Dij.Yerli	*0,800*	*0,674*	*0,503*	*0,281*	*0,273*	*0,127*

Oluşturulan araştırma modelinin yapısal geçerliliği ile ilgili kesin bir karar verebilmek için, yakınsaklık (convergent) ve ıraksaklık (discriminant) geçerliliğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Yakınsak geçerlilik için elde edilen skorların AVE değerlerine bakılır. AVE değerlerinin 0,50'den yüksek çıkması beklenir. Bununla birlikte ıraksak geçerlilik için bir faktöre ait ortalama açıklanan varyans değerinin (AVE) karekökünün, bu faktörün diğer faktörlerle olan korelasyon değerlerinden büyük olması yeterlidir. Tablo 4'te tüm faktörlerin diğerleriyle olan ilişkileri gösteren korelasyonlar verilmiştir. Tablo içinde diagonel olarak yer alan ve koyu olarak belirtilen değerler, ilgili faktöre ait AVE değerlerinin kareköküdür. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, oluşturulan modeldeki boyutların ayrı yapılar olduğu ve ıraksak geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 4: Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
TOPLAM	Bağlılık (1)	**0,934**					
	Yeni Görsel Medya (2)	0,333	**0,793**				
	Yeni İlişkiler (3)	0,427	0,304	**0,833**			
	Bilgi Öğrenme (4)	0,357	0,388	0,527	**0,779**		
	İzleme/İzlenme (5)	0,490	0,421	0,478	0,474	**0,848**	
	YENİ VAR OLMA ALANI (6)	0,357	0,441	0,369	0,505	0,408	**0,709**
GÖÇMEN	Bağlılık (1)	**0,922**					
	Yeni Görsel Medya (2)	0,306	**0,784**				
	Yeni İlişkiler (3)	0,426	0,320	**0,850**			
	Bilgi Öğrenme (4)	0,322	0,398	0,487	**0,764**		
	İzleme/İzlenme (5)	0,440	0,387	0,473	0,450	**0,839**	
	YENİ VAR OLMA ALANI (6)	0,324	0,428	0,357	0,488	0,396	**0,710**
YERLİ	Bağlılık (1)	**0,847**					
	Yeni Görsel Medya (2)	0,145	**0,754**				
	Yeni İlişkiler (3)	0,497	0,347	**0,891**			
	Bilgi Öğrenme (4)	0,174	0,449	0,334	**0,706**		
	İzleme/İzlenme (5)	0,278	0,223	0,383	0,353	**0,798**	
	YENİ VAR OLMA ALANI (6)	0,175	0,389	0,337	0,382	0,371	**0,719**

Değişkenlerin etkileşimlerine bakıldığında doğrudan ve dolaylı etkiler olmak üzere iki tür etkileşim üzerinde durulmalıdır. Ancak, bu çalışmada dolaylı etkiler üzerinde durulmamıştır. Doğrudan etkiler, değişkenlerin modelde oluşturulan yapıya göre oluşmaktadır. Model yapısındaki her ok bir doğrusal etkiyi belirtmektedir. Modelde yer alan değişkenlerin etkileşimleri hem toplam katılımcılara hem de dijital göçmen ve dijital yerli ayrımına göre model tekrar gözden geçirilmiş ve sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir. Şekil 2'de sunulan ifadeler yol katsayısı sonuçları (β) ve p değerleridir (parantez içindekiler).

Modelde yer alan faktörlerin işaret ettiği değişken üzerindeki doğrudan etkilerine bakıldığında, "yeni var olma alanı" bağımlı değişkeni "yeni görsel medya"dan (β=0,297), "izleme/izlenme"den (β=0,202) ve "yeni ilişkiler"den (β=0,167) pozitif yönde etkilenmektedir. Bunun yanısıra, "bağlılık" (β=0,229), "yeni görsel medya" (β=0,165), "yeni ilişkiler" (β=0,224) ve "bilgi öğrenme" (β=0,202) de "izleme/izlenme" faktörü üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahiptir. "Yeni görsel medya"nın "bilgi öğrenme" üzerndeki etkisi (β=0,398) ise diğerlerine nispeten daha yüksektir. Dijital göçmen ve yerliler için de yapılan analiz sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

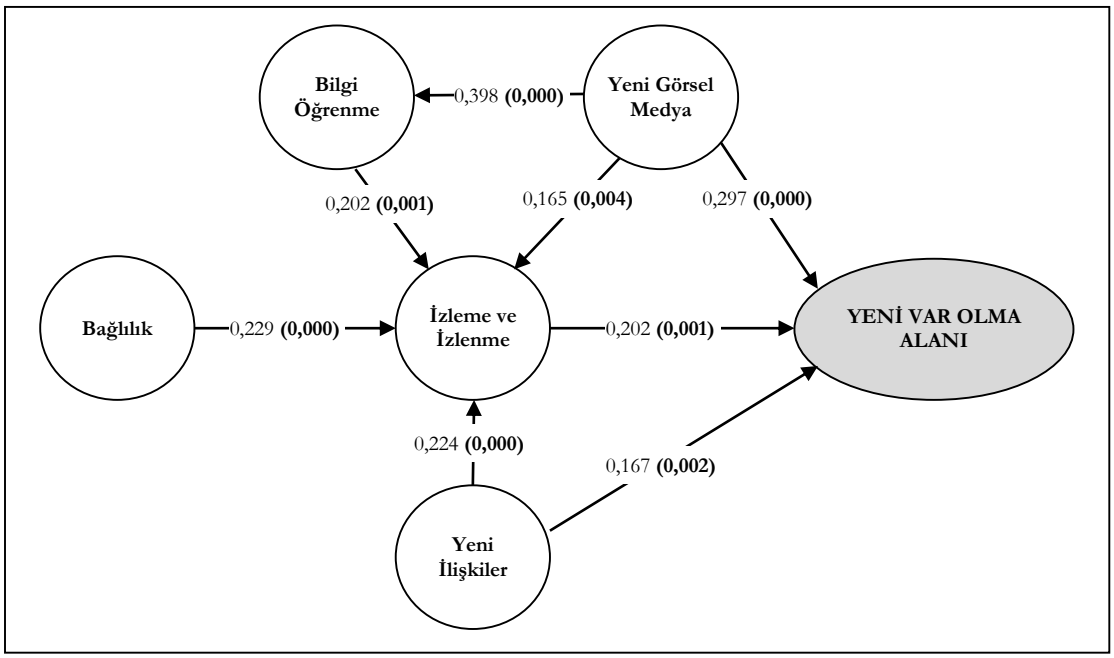

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modelinde Değişkenlerin Etki Değerleri

Değişkenler arasında oluşan doğrudan etki değerleri gösteren β değerlerinin model içindeki etki büyüklüğü de f^2 ile elde edilmektedir. Buna göre; Tablo 5 incelendiğinde, sosyal olumsuzluklar üzerine doğrudan etki eden faktörlerin etki derecelerinin düşük olduğu da net olarak görülebilmektedir(f^2<0,15). Tablo 5'e bakıldığında, bu çalışma için oluşturulan hipotezlerin tamamının doğrulandığı görülmektedir (p<0,05).

Tablo 5: Faktörlerin Oluşturduğu Doğrudan Etkiler

	Toplam					Göçmen					Yerli				
	β	s	f^2	T-test	p	β	s	f^2	T-test	p	β	s	f^2	T-test	p
Yeni Görsel Medya → YENİ VAR OLMA ALANI	0,297	0,06	0,10	5,12	**0,000**	0,284	0,19	0,09	1,46	0,144	0,304	0,06	0,10	4,86	**0,000**
Yeni İlişkiler → YENİ VAR OLMA ALANI	0,167	0,06	0,03	3,04	**0,002**	0,141	0,14	0,02	1,00	0,317	0,185	0,06	0,04	2,99	**0,003**
İzleme /İzlenme → YENİ VAR OLMA ALANI	0,202	0,06	0,04	3,43	**0,001**	0,254	0,15	0,07	1,75	0,080	0,192	0,07	0,04	2,91	**0,004**
Bağlılık → İzleme/İzlenme	0,229	0,06	0,06	3,82	**0,000**	0,113	0,17	0,01	0,68	0,495	0,270	0,07	0,09	4,16	**0,000**
Yeni Görsel Medya → İzleme/İzlenme	0,165	0,06	0,03	2,86	**0,004**	0,013	0,15	0,00	0,08	0,935	0,194	0,06	0,05	3,06	**0,002**
Yeni İlişkiler → İzleme/İzlenme	0,224	0,06	0,05	3,57	**0,000**	0,240	0,16	0,05	1,49	0,136	0,200	0,07	0,04	2,97	**0,003**
Bilgi Öğrenme → İzleme/İzlenme	0,202	0,06	0,04	3,36	**0,001**	0,247	0,16	0,06	1,51	0,130	0,197	0,07	0,04	2,79	**0,005**
Yeni Görsel Medya → Bilgi Öğrenme	0,398	0,05	0,19	7,79	**0,000**	0,449	0,13	0,25	3,55	**0,000**	0,388	0,06	0,18	6,88	**0,000**

Sonuç

Çalışmanın amaçlarından ilki, sanal organizasyon olarak Instagram'ın izleme/izlenme etkilerini ve yeni var olma alanı olabilirliğini araştırmak idi. Çalışma sonucunda tüm hipotezler doğrulanmıştır. Hipotezlerin kuramsal ve olgusal dayanaklarına ilişkin açıklamalar çalışmanın literatür taraması bölümünde yer almakta idi. Sonuç olarak yeni görsel medyanın, yeni ilişkilerin, bilgi öğrenmenin ve bağlılığın izleme/izlenmeye etki ettiği, izleme/izlenmenin ise yeni var olma alanına etki ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmada aynı zamanda ilk amaca uygun olarak geliştirilen teorik model sınanmış ve doğrulanmıştır.

Çalışmanın ikinci amacı, sanal organizasyon olarak Instagram'da dijital göçmenler ile dijital yerlilere yönelik durum tespiti yapmak idi. Çalışma sonunda hipotezlerde ve modelde ileri sürülen yeni görsel medya, yeni ilişkiler, bilgi öğrenme ve bağlılığın izleme/izlenmeye etkisinin dijital göçmenler için geçerli olmadığı; ayrıca izleme/izlenmenin yeni var olma alanına etkisinin de yine dijital göçmenler için geçerli olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu durumda araştırmanın modeli yalnızca dijital yerliler için geçerlidir.

Kaynaklar

Abdi, H. (2003). Partial Least Squares (PLS) Regression. Encyclopedia for Research Methods for the Social Sciences, Ed: Lewis-Beck, M., Bryman, A., Futing, T., Thousand Oaks, CA, 792-795.

Açıkgöz, A. (2015). Teknolojik Türbülans, Karar Verme Süreçleri ve Ürün Geliştirme Performansı. İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 26(79), 57-82.

Aksu, B., Akman, G. (2017). Measurement of Sustainability Performance of Manufacturing Firms in Kocaeli By Their Eco-Innovation Structure. International Congress on New Trends in Science, Engineering and Technology (ICONTRENDS), 1(1), 178-188.

Aksu, B., Yücebalkan, B. (2018). Z Kuşağının Instagram'ı Kullanma Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması. IMAS Congress-Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, 953-966.

Aktan, E. (2017). Gelenekselden Yeniye Sosyal Medya Çağında Halkla İlişkiler ve Online Medya İlişkileri. Sosyal Medya İletişimi, (Ed.) Taşdemir, E., Aslan, E.Ş., Gece Kitaplığı, Ankara.

Baloğlu, A. (2015). Sosyal Medya Madenciliği. Beta Yayınları, İstanbul.

Bayrak, H. (2019). 2019 Türkiye İnternet Kullanım ve Sosyal Medya İstatistikleri. https://dijilopedi. com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/, E.T.: 08.10.2019.

Bilgiç, H.G., Duman, D., Seferoğlu, S.S. (2011). Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrim içi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri. Akademik Bilişim, İnönü Üniversitesi, 1-7.

Chatfield, T. (2012). Dijital Çağa Nasıl Uyum Sağlarız. (Çev. L. Konca), Sel Yayıncılık, İstanbul.

Chin, W.W. (1998). The Partial Least Squares Approach for Structural Equation Modeling. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Chin, W.W., Newsted, P.R. (1999). Structural Equation Modeling Analysis With Small Samples Using Partial Least Squares. Statistical Strategies for Small Sample Research, Ed: Hoyle, R. H., Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 307-341.

Creaner, M. (2015). Dijital Ekonomiyi Anlamak. Aya Kitap, İstanbul.

Çakır, M. (2015). İnternette Gösteri ve Gözetim. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Çetin, M., Özgiden, H. (2013). Dijital Kültür Sürecinde Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Twitter Kulanım Davranışları Üzerine Bir Araştırma. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 2(1), 172-189.

Çizmeci, E. (2014). Danah Boyd'da Sosyal Ağlar ve Gençlik. Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar, Mukadder Çakır (Ed.), 55-79, Doğu Kitabevi, İstanbul.

Dijk, J.V. (2018). Ağ Toplumu. (Çev. Ö. Sakin), Kafka Yayınları, İstanbul.

Eden, M. (2014), Instagram'ı Kim Kurdu?, http://kimkurdu. com/instagrami-kim-kurdu/, (E.T.: 30.11.2018)

Gil-Estallo, M.D.A., Celma-Benaiges, M.D., Aparicio-Valverde, M., Ferruz-Periz, N., Escardíbul-Ferrà, B. (2000). The New Organizational Structure and Its Virtual Functioning. International Advances in Economic Research, 6(2), 241–248.

Güçdemir, Y. (2015). Sanal Ortamda İletişim. Derin Yayınları, İstanbul.

Hoş, S. (2017). Rakamlarla Instagram Tarihi. http://sibelhos. com/rakamlarla-instagram-tarihi, (E.T.: 30.11.2018).

Hair, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L. et al. (2014). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM): An Emerging Tool In Business Research. European Business Review, 26(2): 106-121.

İşman, A. , Buluş, B. , Yüzüncüyıl, K. S. (2016). Sosyalleşmenin Dijitale Dönüşümü ve Dijital Benliğin Sunumu. TRT Akademi, 1 (2), Dijital Medya Sayısı, 608-619.

Kasper-Fuehrer, E. C., Ashkanasky, N. M., (2001). Communicating Trust Worthiness and Building Trust In Interorganizational Virtual Organizations. Journal of Management, 27(3), 235-254.

Pedro, F. (2006). The New Millenium Learners: Challenging Our Views on ICT and Learning.

Prensky, M. (2001). Digital Natives Digital Immigrants. From On the Horizon, MCB University Press, 9(5).

Ringle, C.M., Silva, D., Bido, D. (2014). Structural Equation Modeling With the Smart PLS. Brazilian Journal of Marketing-BJM, 13(2): 56-73.

Statista. com. (2019). Instagram–Statistics&Facts. https://www.statista.com/topics/1882 /instagram/, (E.T.: 18.08.2019).

wearasocial. com (2019). "Digital 2019: Global Internet Use Accelerates", https://wearesocial. com/blog/2019/01/digital-2019-global-internet-use-accelerates, (E. T.: 18.08.2019).

Ulukan, G. (2018). 2010'dan Bugüne Instagram'ın Tarihsel Gelişimindeki Önemli Noktalar. https://webrazzi.com/2018/05/10/2010dan-bugune-instagramin-tarihsel-gelisimindeki-onemli-noktalar/, (E.T. : 08.10.2019).

Modernleşme Bağlamında Reklamlarda Modern Kadın İmgeleri: 1960'lı Yıllar Reklam Afişleri

Hanife Güz[1]

Selin Akınç[2]

Giriş

Modernleşme, gelişim sosyolojisinde ekonomik gelişmelerin geleneksel toplumsal değerler ve yapılara olan etkilerini belirlemek amacıyla kullanılan bir kavramdır (Featherstone, 1996: 26). Modern kavramının, günlük hayata girişi modern sanatın, tüketim toplumu ürünlerinin, yeni ulaşım ve iletişim tarzlarının ve yeni teknolojilerin yayılması ile söz konusu olmuştur. En genel anlamda modernleşme, modern dünyanın temel unsurları olan sekülerleşme, endüstrileşme, metalaşma, bürokratikleşme, bireyselleşme, kültürel farklılaşma, kentleşme ve rasyonelleşme süreçlerini ifade etmektedir (Best & Kellner, 2011: 15). Söz konusu değişim ve gelişimler, ekonomik ve teknolojik yönden, sanayileşmeyi; kültürel, siyasî ve sosyal yönden toplumsal değişmeyi ifade etmektedir. Yaşanan bu sürecin özelliği söz konusu etkenlerin ve modernleşmenin karşılıklı olarak birbirinin seyrini belirleyebilmesi dolayısıyla birbirlerini etkileyebilmesidir. Bu durum ise modernleşmeyi dinamik bir kavram haline getirmektedir (Baransel, 1974: 77).

'Türk modernleşmesi' terimini tanımlayacak olursak, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlamakla birlikte daha belirgin bir şekilde Cumhuriyetin kuruluşu ile ivme kazanan, bir anlamda hala sürmekte olan Osmanlı Türk toplumunda yaşanan Batılılaş(tırıl)ma çabalarını ifade etmektedir. Yaklaşık 200 yıllık geçmişe dayanan modernleşme sürecinde, Batının kendi dinamiklerinden ortaya çıkan modern kurumların, Batının zihniyet kalıplarının ve ilişkilerin Türk toplumuna da uyarlanabilmesi hedeflenmiştir (Balkız, 2015: 123).

Türk modernleşme sürecinde bu anlamda Tanzimat Döneminde önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır. Söz konusu dönemde temel felsefe olarak Avrupa üstünlüğü benimsenmiş, Osmanlı Devleti'nde toprak düzeni, devlet idaresi, askerlik, hukuk ve eğitim anlamında Avrupa'nın model alınması esas olmuştur. Ancak modern anlayış imparatorluk içinde ikiliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Karpat, 2019: 49). Cumhuriyet dönemi ise modernleşme görünümlerinin belirginlik kazandığı, değişimlerin köklü olarak yapıldığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde Osmanlı toplumsal düzeni, geleneksel değerleri ve kurumları net bir kararlılık ile Batılı değerler ve kurumlar ile değiştirilmektedir. Dolayısıyla, modernleşme çabalarının somut uygulamalarının Cumhuriyet döneminde görüldüğü bilinmektedir (Balkız, 2015: 141).

Toplumdaki değişimler ile ortaya çıkan kültürel değerlerin değişimini en açık şekilde reklamlarda görmek mümkündür. Reklamlar geçmişten bugüne toplumun içinde bulunduğu durumu, yapıyı yansıtmaktadır. İdeolojilerin tüketilmesini amaçlayan söz konusu reklamlar belirli imgelere

[1] Hanife Güz, Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, hanifeguz@gmail.com
[2] Selin Akınç, Arş., Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, selinlinki@gmail.com

yaslanmak zorundadırlar. Bu şekilde markanın ya da ürünün tanıtımında imge ile ilişki kurularak anlam yeniden inşa edilmektedir.

Reklamda kadın imgesine başvurma ise sık rastlanan bir durumdur. Özellikle kapitalizmin ve kitle kültürünün yükselişi ile reklam en dikkat çekici yöntem ve araçları kullanmaya çalışmaktadır. Kadın imgesi ise genel olarak talep gören ve insanları etkileyen bir strateji olarak kullanılmaktadır. Bu durum iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Kadın imgesinin reklamda kullanımı değişen kültürel değişimle birlikte artan bir olgudur. Bununla birlikte reklamın hedef kitlede istenen etkiyi uyandırmasında da son derece etkilidir. Bu çalışma Türk toplumunda modernleşme dönemlerinden biri olan 1960'lı yıllarda reklamlarda kadın imgesinin nasıl temsil edildiğini konu almaktadır.

1960'lı yıllarda, reklamcılık kendi kimliğini oluşturmaya başlamıştır. Reklam sloganları insanların özel hayatlarına girmiş, reklamlar, seçili hedef kitleye yönelmiştir. Söz konusu hedef kitle, yaşam tarzı, beğenileri, sosyal kimliği ve jargonlarıyla tanımlanmış belli bir hedef kitledir (Yılmaz, 2001: 361). Bu dönemin reklamları incelendiğinde özellikle kadına yönelik reklamlarda artık kadının sadece kendini erkeğe beğendirmek isteyen kadın profilinde değil kendini diğer kadınlara ve kendine beğendiren bir kadın profiline daha sık rastlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada değişen toplumsal yapı, kadın algısı ve bunlar üzerinden yürütülen modernleşme olgusu incelenmektedir. Bu anlamda çalışmada modernleşme görünümlerinin belirgin hale geldiği 1960'lı yıllardaki reklam afişlerinde modern kadın imgelerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda modern kadın imgelerini ortaya koymaya yönelik olarak da 1960'lı yıllardaki reklam afişleri göstergebilimsel yöntem ile analiz edilecektir.

Türk Modernleşme Sürecinde Kadın

Modernlik, dünyaya karşı belli temel tutumları, insan müdahalesi ile şekillenmeye uygun dünya düşüncesini; ekonomik kurumların bileşimini, özellikle pazar ekonomisi ve endüstriyel üretimi; kitle demokrasisi ve ulus devlet dahil belli siyasal kurumlarla açıklanabilen bir kavramdır (Giddens & Pierson, 2001: 83). Dünyada yaşanan söz konusu gelişmeler ve ortaya çıkan yapılar modernleşme sürecini şekillendirerek kavramı dinamik bir yapı haline getirmiştir. Avrupa toplumlarına göre modernleşme sürecine geç dahil olan Osmanlı'da modernleşme, devleti kurtaracak bir olgu dolayısıyla zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda Tanzimat Fermanının yayınlanması ile yeni bir sürece giren Osmanlı Devleti, birçok alanda Batıyı model olarak almaya başlamıştır.

Tanzimat döneminde Avrupa ile ilişkilerin kurulması sonucu Türk siyasi ve sosyal yaşamda belirli etkiler ortaya çıkmıştır. Batı'nın düşünce ve yaşam tarzı ile karşı karşıya gelen Türk aydını bu durumu kendi toplumuna uyarlayabilmenin yollarını aramıştır. Tanzimat ile her alanda olduğu gibi kadın konusunda da Batının etkisi görülmüştür. Bu noktada en belirgin gelişmelerin yaşandığı alan ise eğitim olmuştur. Bununla birlikte hukuki alanda da önemli gelişmeler yaşanmış, dönemin aydınları yeni düşünsel oluşumların bir göstergesi olarak kadın hakları sorununu eserlerinde kaleme almaya başlamışlardır. (Kurnaz, 1991: 4). Bu anlamda yaşanan gelişmeler önemli adımlar olarak kabul edilse de modernleşme, yönetimde ve toplumda tam olarak karşılık bulamamıştır. Bu dönem "kadının konumu", geleneksel anlayıştan kopmamış, belirli yaptırımlara bağlı kalmıştır. Dolayısıyla kadınların belirli sınırlar dahilinde kalarak sosyal yaşamda görünürlük kazandıklarını söylemek mümkündür.

Genç Türkler zamanında hız kazanan giyim ve adetlerdeki Batılılaşma, dini otoriteler açısından endişeli bir karşılığa sebep olmuş, hatta Müslüman kadınların Avrupalı gibi giyinmemeleri üzerine bir ihtar yayınlanmıştır. Ancak alınan bu tedbirler, toplumun giderek artan modernleşmesini engellemekte etkili olmamıştır. Genç Türkler, özellikle eğitim alanında kendilerinden öncekilerin çalışmalarını sürdürerek, başta İstanbul Darülfununu olmak üzere, yeni ve laik bir ilk ve orta dereceli okullar sistemi, kadın öğretmen okulları, sanat okulları ve diğer özel kurumları kurmuşlardır. Dolayısıyla kızlar için eğitim fırsatlarının genişletilmesi, kadınlar için önemli bir adım olmuştur (Lewis, 2008: 228).

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin daha etkili oduğu dönem II. Meşrutiyettir. Söz konusu dönemde Osmanlı'nın geleneksel temellerinin sarsıldığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı bu dönem; merkezileşme, farklılaşma, özgürleşme ve laikleşme süreçlerine tabi tutulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde kadınlar, toplumsal hayatta ki yerlerini almak için taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Bu noktada basın etkin bir rol üstlenmiştir. Kadınlar, bu dönemde çıkan yayın organları ile, beklentilerini ve sorunlarını dile getirme fırsatı bulmuşlardır. Bununla beraber siyasi hayatta etkin olmaya başlayarak, konferanslar düzenlemiş, çeşitli dernekler kurarak bu derneklerde görevler üstlenmişlerdir (Çakır, 2011: 59).

19. yüzyıl ortalarından itibaren kadın sorununa odaklanan tartışmalar, Osmanlı Devleti'ni Batılı standartlara ulaştırmaya çalışan Tanzimatçıların ve Genç Türklerin politik ve ideolojik gündeminin önemli maddeleri arasında yer almıştır (Durakbaşı, 2012: 26). Bu anlamda 1917 yılında, kadın haklarının sağlanması yönünde önemli bir adım teşkil eden, "Aile Hukuku Kararnamesi" kabul edilmiş, Aile ve Ahval-i Şahsiye işlerine bakan Şer'i mahkemeler dini hiyerarşinin üstünde, modern ve laik bir otorite altında yer almıştır. Kadınların başlıca yetkisizlik konusu olan "çok eşlilik ve boşanmanın" ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte; yeni kararname, boşanma ve tek eşlilik hakkı da dahil olmak üzere, kadınlara evlenme akdine bazı şartlar koydurmak ve uygulatmak hakkı vermek suretiyle, onların lehinde birçok değişikliği içine almış ve kadınlara yönelik olarak haklar ve statüyü gündeme getirmiştir (Lewis, 2008: 229).

Cumhuriyet'in ilanını seyreden yıllarda ise kadınların artık her alanda etkin olmalarının ve bunun için de erkekler ile eşit seviyede eğitim görerek, çeşitli mesleklerde temsil edilmelerinin gereği anlaşılmış, bu yolda yeni adımlar atılmaya başlanmıştır. Meslek okullarından ve üniversitelerden mezun olan kadınların sosyal hayatta mesleklerini icra etmeleri ile kadınların statüsü farklı bir boyut kazanmıştır (Bakacak, 2009: 631). Kemalist kadın hareketleri de Osmanlı döneminde izlenen kadın politikasından farklı bir şekilde Anadolu kadınını yüceltmiştir. "Anadolu kadını hem kurtaran hem kurtarılan" misyonuyla tanımlanmıştır (Göle, 1998: 91). Bütün bu gelişmeler kadının siyasal ve toplumsal konumuna yeni bir boyut ve bakış açısı kazandırmıştır.

Görüldüğü üzere modernleşme sürecinde Türk kadının konumuna ilişkin özel bir önem atfedilmiştir. Bu noktada kadınların eğitimi ve kamusal hayatta etkinliğine ilişkin birçok politika uygulamaya konulmuştur. Bu politikalardan biri olan Medeni Kanun, toplumda yaşanan değişimi yasal dayanaklara oturtması ve kalıcı kılması açısından önemlidir. Medeni Kanun'un en büyük başarısı, Türk kadınını erkekle hemen hemen eşit kılmasıdır. Bu sayede Türk toplumu şeriatı terk ederek, çağdaş hukuk dizgesine kavuşmuştur (Akşin, 2007: 216, 217)

Sonuç olarak Cumhuriyet'in ilanını seyreden ilk yıllarda farklılaşan kadın algısını, anlaşılabilir kılmak için "modern Cumhuriyet Türk kadını" terimi kullanılarak kadın idealleştirilmiştir (Şakiroğlu,

2018). Cumhuriyet döneminde yapılan kıyafet inkılabı ile Türk kadınının Batılı kadınlar gibi giyinmesi, "çağdaşlık", "batılılık" "ilerleme" simgesi şeklinde sunulmuştur (Göle, 1998: 91). Kıyafet inkılabı sonrasında kadınlar Batılı kadınlar gibi giyinmek, söz konusu dönemde batılı ve modern olmakla eş tutulmuştur. Cumhuriyet sonrası kamusal alanda kendisine yer edinen ve modern görünüme kavuşan Türk kadını, 1950 ve 60'lı yıllarda defilelerde, balolarda ve kermeslerde modern görünümleri ile kendilerini daha fazla göstermeye başlamışlardır (Demir ve Yiğit, 2013: 471). Bütün bu alanlardaki gelişmeler reklamlardaki kadın imgesine de yansımış ve bu gelişmelere uygun olarak kadın imgesi de değişiklik göstermiştir.

Reklamda Kadın İmgesi

Popüler kültür ürünü olan reklam ile ürünün ya da marka tanıtımında ideolojilerin tüketilmesi amaçlanmaktadır. Bu duruma hizmet eden kültür endüstrisi ise, kültürel ürünlerin teknolojik mecralarda hızla üretilmesi, yayılması ve tüketilmesi işlevlerini yerine getirmektedir. Yabancılaşmış ve tek tipleşen ürünler iletilerini medyanın güçlü kanalı olan reklam ile yaymaktadır. Bunun için reklam iletisinde yer alan imgeler, yeniden yaratılmış veya üretilmiş bir görünümden oluşmaktadır. İmge, bu anlamda kitle iletişim araçlarında gerçeği yeniden tanımlamak biçiminde kullanılmaktadır. Her imgede ise bir görme biçimi yer almaktadır (Berger, 2014: 132). Reklamlarda gerçekliğin yeniden tanımlandığı alanlar olarak reklamlarda yarattığı imgeler ile tüketim ideolojisini yeniden tanımlamaktadır.

Kadınların reklamda iki temel amaçla kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bunlardan ilki reklamın hedef kitlesi olmalarından dolayı, ikincisi ise başkalarını ikna etmek ve etkilemek içindir. Reklamda kadın sunumlarına ilişkin yapılan araştırmalarda ise kadınların bu iki amaç doğrultusunda evli ve anne kadın, güzel, çekici ve genç kadın, çalışan kadın ve yaşlı kadın olmak üzere dört grupta sunulduğu görülmektedir (Kocabaş ve Elden, 2006: 542). Reklamcılığın teknik olarak, ulaşılmaz şeyleri ulaşılabilir olan şeyler ile ilişkilendirmesi ve hedef kitleyi ulaşılmaz olarak görülen şeylerin ulaşılır olduğuna inandırması ve duyguları duyulur nesneler ile bağlantılandırması dikkat çekicidir. Bu anlamda reklam duyguları uyandıran değil, bir duygunun düşüncesini uyandırmada, duyguyu ürünü çağrıştıran bir nesne şeklinde kullanılmaktadır. Bu anlamda reklam içeriğinde farklılaştırma işlevine başvurularak, nesnenin kadın imgesiyle sunulması sonucu cinselliğin yani anlamın yeniden inşa edilmesi ve gerçekliğin yeniden üretilmesi söz konusudur (Williamson, 2000: 29).

Tutumda ve davranışlarda istenen sonuçlara ulaştırması bakımından reklamlarda güzel kadın imgesine başvurmak reklamda daha sık gözlenen bir durumdur. Dolayısıyla reklam verenin ilk hedefi ürün ya da hizmete dikkat çekerek satın almaya yönlendirmektir (Şimşek, 2006: 86). Rutherford (2000:143)'a göre "İmgesel kimlik üreticileri olan reklam yazarlarına göre kadınlar en iyi tüketicilerdir: özellikle güzellik ürünlerinin satış kampanyalarında kadın bedeni, sergilenmek üzere süslenmeye hazır bir meta olarak görüldüğü için kadın, bedenini önce kendisine sonra da erkeğe beğendirmekle adeta yükümlüdür."

İdeal kadın imgesinin sunulduğu reklamlarda da kadın bedeni, bir ticaret unsuru olarak tüm zamanların seri üretimi en fazla yapılan görüntüsü haline gelmiştir. Bu yönden, kadın diğer niteliklerinden ziyade cinsel bir arzu nesnesi olarak kullanılmıştır (Berger, 1972: 144). Tüketim kültürü ile günlük hayatın estetikleştirilmesi anlamında, hayatı bir çeşit sanat eserine dönüştürme gayesi taşıyan bireyin benliğini geliştirme arzusu ve yeni tarz ve duyumlar arayışı ile "keşfetme arzusu", tüketim

mekanizmalarının yaygın olarak kullandığı bir unsur haline gelmiştir. Söz konusu çaba sonucu ile modern birey tüketim kültürünün metalaşmış görünümüyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kültürde tüketim ise gereksinimin önünde bir olgu olarak amaç konumunda iken beden, araç haline getirilmiştir (Batı, 2010: 104-105). Jean Baudrillard (1970: 129) söz konusu durumu şu şekilde dile getirmiştir: "Tüketicinin paketinde bir şey var ki diğer hepsinden daha iyi, daha kıymetli ve daha büyüleyici ve hatta tüm bunları içinde topladığı gerçeğine rağmen otomobilin dahi olduğundan daha fazla çağrışım ile yüklü. Bu şey beden. Bin yıllık bir Prutanism çağının ardından fiziksel ve cinsel özgürleşme ruhuyla vücudun yeniden keşfi, reklamcılığın, modanın ve kitle kültürünün her yerinde oluşu (özellikle de kadın vücudunun her yerde oluşu, açıklamaya çabalamamız gereken bir gerçek), onu çevreleyen hijyenik, diyetetik, tedavi edici kült; gençliğe, zarafete, erkekliğe/ kadınlığa, tedavi ve diyetlere olan takıntı ve ona bağlı fedakarca eylemler hepsi, bugün bedenin artık bir kurtuluş nesnesi olduğu gerçeğinin birer göstergesidir." Baudrilliard bu metinde tüketim toplumunun ortaya çıkardığı kitle kültürünün de bir sonucu olarak bu oluşumların kadını nereye konumlandırdığını net bir biçimde ifade etmektedir. Bu anlamda beden, reklam politikalarının temel nesnesi haline gelmiştir. Toplumsal değişimler sonucu olarak kültürel değerlerin değişimi ile ilişkili olan bu durum reklamın da kültürel değişimleri temsil etmede son derece etkili bir araç olduğunu göstermektedir.

"Reklam mesajları o toplumdaki normları ve kültürel değerleri yansıtır. Reklamlar bir toplumun üyeleri tarafından yaratılır ve yine o toplumun üyeleri tarafından tüketilir" (Frith ve ark.., 2005) bakış açısı reklamların kültürel metinler olduğu iddiasını desteklemektedir. Kültürel değerlerde meydana gelen değişimin reklamlarda görülebilmesi ise "reklamın kültürel bir olgu, reklam metninin de kültürel bir metin" olma iddiasını güçlendirmektedir (Rice'den akt. Küçükerdoğan, 2009: 16). İçinde bulunduğu kültürden etkilenen hem de içinde bulunduğu kültürü etkileyen özelliğiyle reklamlar, o toplumun kültürel değerlerini yansıtmakta ve bu değerlerden beslemektedir.

Reklamdaki kültürel değişime bu çalışmada ele alınan dönem aracılığıyla bakacak olursak 1960'lı yıllardan 70'li yıllara kadar cinsel içerikli imgeler artış göstermiştir. Bu dönemin reklamlarında yaratıcılık ve sanat öne çıkmıştır. Bununla birlikte reklamlarda belli bir yaşam tarzı ve belli bir ürün arasında ilişki kurulmuştur. Reklam metinleri de bu anlamda izleyiciye daha ziyade modern yaşam tarzı vaat etmiştir (Dağtaş, 2003: 80). Değişen bu durum modernleşme süreci ve bu sürecin ortaya çıkardığı dinamiklerden biri olan işgücünde ortaya çıkan cinsiyet eşitliği ile ilişkilidir.

1960'lardan önce kadınlar ücretsiz emeğin önemli bir bölümünü ev içinde yürütmekteydiler. 1960'lardan sonra ise, ücretli istihdama büyük oranda katılım göstermişlerdir. Daha sonra erkekler gibi belirli ücret karşılığında çalışmaları artmış, kamusal alandaki görünümlerini de belirginlik kazanmıştır (Woodhead, 2017: 503). Söz konusu gelişmeler ile kadının toplumsal konumunun değişmesi, reklam içeriklerinin eril tahakkümden biraz olsun uzak oluşturulabilmesini sağlamıştır.

Türkiye'de 1960'lı Yıllarda Basılı Reklamlarda Modern Kadın İmgesinin Göstergebilimsel Olarak Analizi

Dilimizde Fransızca dilbilim sözcüğü linguistique'den türetilmiş olan göstergebilim terimi ilk anlamıyla "göstergeleri inceleyen bilim dalı" veya "göstergelerin bilimsel incelemesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Rıfat, 2009: 11). Göstergebilim daha geniş anlamıyla insanların gösterge oluşturma, bu göstergeler ile bir sistem oluşturma ve tüm bu unsurlar aracılığıyla iletişimde bulunulmasını araştıran

bir bilim dalıdır (Parsa ve Parsa, 2014: 2). Temel olarak çağrışım değeriyle ilgili bir alan olan göstergebilimi reklam açısından değerlendirmek gerekirse reklamın hedef kitlede amaçlanan anlamı oluşturabilmesi, reklamın içinde yer aldığı söylem dizgesinde bulunan belli birtakım gösterenlerin, hedef kitle tarafından algılanması ile mümkün olabilmektedir (Batı, 2010:267).

Graeme Burton (1995: 40)'ın da belirttiği gibi, "göstergeler tek başlarına da bize bir şeyleri güçlü bir şekilde işaret edebilirler. Ancak sonuçta iletideki tamamlanmış anlamı oluşturan her zaman göstergelerin toplamıdır." Burton (1995: 46)'a göre, medya iletişiminde yer alan anlamlar çeşitli göstergeler ile sunulmaktadır. Anlamlara ulaşabilmek için ise göstergelerin tanımlanması gerekmektedir. Söz konusu göstergeler resim ve sözcüklerinde içinde bulunduğu kodlar ile düzenlenmişlerdir. Bu kodların bir araya nasıl getirildikleri, düzenlendikleri ve anlaşıldığı tanınması gereken kurallar ile ilişkilidir.

Bu çalışmada da göstergebilimin çağdaş görsel göstergebilimin önemli ismi olan Roland Barthes'ın gösterge süreci referans alınmaktadır. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven* isimli kitabında göstergeyi şöyle tanımlamaktadır; "Gösterge, bir gösteren ile bir gösterilenden kuruludur. Gösterenler düzlemi anlatım düzlemini, gösterilenler düzlemiyse içerik düzlemini oluşturur" (2012: 41). Bu anlamda çalışmada reklam afişlerinde yer alan anlatım ve içerik düzlemleri gösterge-gösteren-gösterilen şeması çerçevesinde çözümlenecektir.

Reklam Görsellerinin Çözümlenmesi

Bu çalışmada ele alınan reklamlar[3], modern kadın imgesinin en sık kullanıldığı elektrikli ev aletleri, radyo, dikiş makinası, temizlik ve gıda kategorilerinden oluşmaktadır. Bu kapsamda yer alan altı reklam afişi göstergebilimsel yöntem ile çözümlenmiştir.

Reklam Afişi 1.

Reklam Afişi 2.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN

[3] Reklam Afişlerinin Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı Kitap Dışı Materyaller Birimi arşivinden çalışmada kullanılmak üzere alınması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından gönderilen resmi yazı ile onaylanmıştır.

Reklam Afişi 1.	Banyoda çıplak havluya sarılmış, yüzü gülen, sarışın kadın, "yuvanızda en ekonomik şekilde otomatik sıcak su sağlar" ifadesi, termosifon.	Estetik, güzellik, ideal vücut, doyum, teslimiyet, mutluluk, aile vurgusu
Reklam Afişi 2.	Zengin ve lüks giyimli kadın, "dünyaca meşhur", dikiş makinası ve radyo ifadesi	Gösteriş, dikkat çekme, enerji, tutku, lüks giyim ve hayat tarzı vaadi, küresel referans

Tablo 1. Arçelik ve Zetina marka reklam afişleri gösterge şeması
Çözümleme: Modern yaşam tarzı rahatlık, konfor ve özgürlük çerçevesinde modern kadın imgesi ile idealize edilmektedir.
Ün, şöhret ve dikkat çekme bir üstünlük simgesi olarak sunulmakta, kadın ise bu simgenin taşıyıcı öznesi olarak sunulmaktadır.

Reklam Afişi 3.

Reklam Afişi 4.

Tablo 2. General ve Fay marka reklam afişleri gösterge şeması
Çözümleme: Güzel kadın otoritesi ve modernlik söylemi kullanılarak modern olan yüceltilmiştir. Masumiyet ve saflığa gönderme yaparak modern kadının tercihi ortaya konmuş, genel bir ifade olan "her şey" ile etki arttırılmış, üstünlük gibi güçlü anlam yerine daha ılımlı bir ifade olan "daha iyi" ifadesi kullanılarak görsel ile metnin aynı anlamı (modern, masum, akıllıca, iyi) uyandırması sağlanmıştır.

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Reklam Afişi 3.	Güzel kadın, "kabul ettim general dikiş makinası hepsinden üstün" ifadesi	Üstünlük, eminlik, benimseme, modern olanın üstün olduğu fikri, güzel kadın otoritesi
Reklam Afişi 4.	Güzel ve bakımlı kadın, deterjan, "her şeyi daha iyi temizler", deterjan	Masumiyet, saflık, mutluluk, üstünlük

Reklam Afişi 5. **Reklam Afişi 6.**

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
Reklam Afişi 5.	Yüzü gülen, yükseğe bakan, güzel, bakımlı kadın, "urfa yağını aratmaz", margarin	Memnuniyet, mutlu yaşam vaadi, umut, özgüven
Reklam Afişi 6.	Yüzü gülerek yüz üstü pozisyonda uzanan modern ve bakımlı kadın, "yuvanız saadet getirir", "bütün dünyada", "kalite" "465 resmi bayii", "bol yedek parça", radyo görselleri	Kalite, özgüven, mutluluk, yenilik, modernlik, verimlilik, hizmet, garanti

Tablo 3. Ufa ve Philips marka reklam afişleri gösterge şeması

Çözümleme: Kadın ileri doğru bakan, mutlu ve hoşnut bir yüz ifadesine sahiptir. Bu durum hem bugünden memnuniyetini hem de gelecekten umutlu olduğunu göstermektedir.

Ürün niteliklerinin kadın imgesiyle sunulması modern görünüme sahip olan kadının tercih etmesi gereken ürün algısını yaratmaktadır. Tırnak içinde yer alan diğer ifadeler de modernizmin temel olgularından olan akılcılık ile son derece örtüşen ifadelerdir.

Sonuç

Her anlamda yenilenmeyi işaret eden modern çağ ekonomik anlamda da yeni ürünlerin tüketimi olgusunu beraberinde getirmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen reklam görsellerinde de kadınlar modern dönem ürünlerinin tüketicisi olarak konumlandırmışlardır. Reklam afişlerinde yer alan kadınların fiziksel özellikleri, bakış, duruş şekilleri ve reklamlarda sunulan yaşam tarzları dönemin modern kadınını tanımlayan unsurlardır. Bu anlamda söz konusu dönemde modernlik söyleminin yaygın kullanılan bir reklam stratejisi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönem reklamlarında kadına yüklenen rol ve sorumluluklar geleneksel modelden net olarak farklı temsil edilmemekle birlikte kadın kimliği modern bir anlayış ile sunulmuş, kadın imgeleri reklamda etkin bir unsur olarak tanıtımı yapılan ürünlerin önüne geçmiştir. Giyim ve güzellik de bu anlamda modern kadın kimliğinin tamamlayıcı unsuru olarak kullanılmıştır. Kadınların bakış, duruş ve giyim tarzlarını ise modernleşmenin açık ifadeleri olarak görebilmek mümkündür. Söz konusu giyim şekilleri ayrıca "çağdaşlık" ve "üstünlük" göstergeleri olarak sunulmuştur. Reklam afişlerinde yer alan "dünyaca meşhur", "hepsinden üstün", "bütün dünyada", "daha iyi" ifadeleri de modernleşme ile özdeşleşen ve modern kadının da bu anlamda önemsemesi gereken nitelikleri temsil etmektedir.

Göstergebilimsel yöntem ile çözümlenen reklam afişlerinin ortak noktası modern kadın imgesidir. Her bir görselde dönemin ev kadını modern ve Batılı kadın imgeleriyle, söylemleriyle ve ideolojileriyle temsil edilmektedir. Bu anlamda söz konusu dönemde markaların kadınlar üzerinden ürünlerine yükledikleri tüketim ideolojilerini kendi sınırlarını aşma, güzellik, estetik, takdir edilme, kimlik, beğenilme ve kaliteli yaşam olarak sıralamak mümkündür. Söz konusu vaatlerin ise genel olarak modern ve güzel kadın otoriteleri ile ilişkilendirilerek sunulması dikkat çekicidir.

Kaynaklar

- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baransel, A. (1974). Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 75-90.
- Balkız, B. (2015). Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji, *Mediterranean Journal of Humanities*, 123-149.
- Batı, U. (2010). *Reklamın Dili*, İstanbul: Alfa Basım Yayım ve Dağıtım.
- Berger J. (1990). *Görme Biçimleri*. (Çev. Y. Salman.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Best, S. & Kellner D. (2011). Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burton, G. (1995). *Görünenden Fazlası*. (Çev. N. Dinç.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayınları: İstanbul.
- Çonoğlu, S. (2012). Ahmet Mithat'ın Letaif-i Rivayat Adlı Eserinde Kadın, *TDK Türk Dili Dergisi*, 221-242.
- Dağtaş, B. (2003). *Reklamı Okumak*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Demir N. K. ve Yiğit Z. (2013). Reklam Fotoğraflarında Kadın Bedeninin Değişimi, *Turkish Studies*, 8(6), 459-472.
- Durakbaşı, A. (2012). *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frith K., Shaw P. ve Cheng C. (2005). The Construction of the Beauty: A Cross-Cultural Analysis of Women's Magazine Advertising, *Journal of Communication*, 55 (1), 56-70.
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*. (Çev. S. Uyurkulak, M. Sağlam). İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Göle, N. (1998). *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karpat, K. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kocabaş, F. ve Elden, M. (2006). *Reklamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Küçükerdoğan, R. (2009). *Reklamda Kültürlerarasılık Reklam İletişiminde Yerel/Küresel Göstergeler*, İstanbul: ES Yayınları.
- Lewis, B. (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Oğuzhan Börekci, Ü.A. (2014). *Muhalif Aydın: Romanlar Üzerinden Zihniyet Okuması,* Ankara: İmge Yayınevi.
- Parsa, S. ve Parsa, A. (2014). *Göstergebilim Çözümlemeleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Rutherford, P. (2000). *Yeni İkonalar*. (Çev. M. K. Gerçeker). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şakiroğlu, S. (2018). Modernleşme Süreci ve Sonrasında Kadının Reklamda Temsili. *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Tartışma Metinleri*.
- Şimşek, S. (2006). *Reklam ve Geleneksel İmgeler*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.

- Williamson, J. (2000). *Reklamların Dili, Reklamlarda Anlam ve İdeoloji*, A. Fethi (Çev.). Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Woodhead, L. (2017). Toplumsal Cinsiyet ve Sekülerleşme Teorisi. (Çev. H. Tunç). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 501- 509.
- Yılmaz, R. (2001). İlanattan İnternete: Türkiye'de Reklamcılık, Kurgu, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 18.
- Yılmaz, N. F. (2015) Geleneksel Ataerkillikten Modern Ataerkilliğe: Kadın Erkekleşince. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 19, 105-128.

Theory and Practice Link in Career Counseling Education Sensitive to Gender Equality

Makbule BAŞBAY[1]

Gülsen ÜNVER[2]

Yelda KAĞNICI[3]

Erkan GEÇİTLİ[4]

Introduction

Diversity and multiculturalism have been one of the main focuses of all disciplines dealing with human beings, especially in the fields of mental health since the 1960s. Diversity and multiculturalism are handled with care in all areas of counseling; qualifications are defined to enable counselors to provide effective services to diverse clients. Accordingly, in the field of career counseling expertise, Multicultural Career Counseling Competencies were defined in 9 dimensions in 2009 (National Career Development Association, NCDA, 2009).

Career counseling, which is defined as a lifelong career development process, is a formal form of relationship that the counselor carries out in problems related to career development (career choice, decision-making, job stress, etc.) with the individual or group (Yeşilyaprak, 2011). In this relationship, it is critical that counselors pay attention to the cultural characteristics and diversity issues of their clients because the career development process is affected by various psychological factors such as abilities, interests, values, personality traits of the individual and also directly affected by many sociological, political and economic factors in the environment (Özyürek, 2013). Gender roles are also one of these key factors that affect career development. As the world changes rapidly, all roles and identities are redefined and redefined, while society's definitions of men and women change. The most resilient point to change is that there should be differences between these roles. Although there is no consensus on the differences, perceptions of these differences and their reflections in life, it seems appropriate to reach the essence of the issue by using the concept of gender. The concept of gender; from a general point of view, beyond the biological aspect of being a man and a woman, expresses the meanings and expectations imposed by the society and culture on being a man and a woman (Dökmen, 2004). Gender roles have a strong impact on individuals since the first years of life, and stereotypical thoughts about these roles reinforce women's relationship and commitment, men's competitiveness

[1] Makbule BAŞBAY, Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Education, Deparment of Educational Sciences, makbule.basbay@ege.edu.tr
[2] Gülsen ÜNVER, Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Education, Deparment of Educational Sciences, gülsen.unver@ege.edu.tr
[3] D. Yelda KAĞNICI, Prof., Ege University, Faculty of Education, Deparment of Educational Sciences, yelda.kagnici@ege.edu.tr
[4] Erkan GEÇİTLİ, Teacher, Phd Student (Ege University), ME, erkangecitli01@gmail.com

and skills (Chung, 2013). Although gender roles do not only affect women, as Erözkan (2006) points out, one of the issues needed within the framework of career counseling is gender equality, empowerment of women as individuals, and prevention of all forms of discrimination against women.

Schools are the institutions where career counseling services are intensively provided in the world and in our country. Counselors in schools offer various guidance services for the career development of children and adolescents since their primary school years. In order to provide these services effectively, they are expected to have acquired qualifications in career counseling during their undergraduate education. Indeed, "Career Development" is one of the major areas of competence of the counselor education (Council for Accreditation of Counseling and Related Educational Programs, CACREP, 2009). In Turkey related to this competency area in Guidance and Counseling undergraduate programs, there are two compulsory courses named "Vocational Guidance" and "Vocational Guidance Practice" (Higher Education Council, 2018).

Since gender equality is an important variable especially in the career development process, it is considered that this issue should be dealt with in the career related courses in the Guidance and Counseling undergraduate program. In addition to these courses, it is foreseen that the connection between practical and theoretical courses in undergraduate programs will increase the sensitivity of counselor candidates towards gender equality. As a matter of fact, Shulman (1998) states that all professions are learned by experiencing theory and practice. The theories formed by using scientific methods provide the basis for the application of educational workers (Crossouard, & Pryor, 2012; Dewey, 1927; Sutherland, Scanlon & Sperring, 2005; Taşdelen, 2003), providing the practitioners with well-organized information sets (Shulman, 1998) and it helps them understand the reasons (Taşdelen, 2003). Practice provides the opportunity to test the validity and adequacy of the theory. As a matter of fact, theories are not always sufficient to solve problems in practice. In this case, new theories are formed with the data obtained from the practice (Shulman, 1998). In summary, the link between theory and practice in the education of any profession can increase the effect of these two dimensions.

Although the contribution of theory and practice to vocational learning is also important for counselors, it is seen that there are gaps in the link of theory and practice to pre-service education (Tan, 1973, Tuzgöl-Dost & Keklik, 2012; Yerin-Güneri, Büyükgöze-Kavas & Koydemir, 2007). For example, Tuzgöl-Dost and Keklik (2012) found that some counselors working in the field did not feel sufficient in applying counseling theories. In the context of gender equality, it is not enough to be a good career counselor to provide qualified services to female clients; it is stated that a wide literature should be gained about the professional psychology of women and the principles of counseling specific to women (Hackett & Lonborg, 1994, cited in Coogan & Chen, 2007). In addition, starting from pre-service, it is considered that using these principles in practice may improve career counseling performance for female clients. Among the reasons for the inadequacies in career counseling are the inadequacies of the practices in pre-service training programs (Tuzgöl-Dost & Keklik, 2012). As a matter of fact, Güven, Kılıç, Hayran and Büyüksevindik (2007) found that about half of school counselors needed in-service training in career counseling.

The criticisms of pre-service teacher education before theory and after-practice approach (Dewey, 1927; Russell, 2005) may also be valid for the education of counselors. The simultaneous

implementation of theoretical knowledge and applications leads to learning, transferring it to real conditions and thinking about the application (Gürsoy et al., 2013; Ünver, 2014). In counselor training, concurrency can be achieved through the integration of theoretical and practical courses with the beginning of the first years of the program in real settings (Darling-Hammond, 2006; Freese, 2005; Ünver, 2016). In this context, there is a need for experimental and action research to improve pre-service training programs.

In this study, it is aimed to improve the perceptions of the counselor candidates about gender roles positively and to contribute their knowledge to the career guidance practices by linking the theory and practice courses related to career and gender equality in the Guidance and Counseling undergraduate program. In line with this objective, in the Guidance and Counseling undergraduate program at a state university located in the west of Turkey, an elective course named "Gender Equality (GE)" and a compulsory course named "Career Guidance and Counseling Practice (CGCP)" were linked. In this study, the question "How can the perceptions and sensitivities of the counselor candidates be improved?" was tried to be answered. The sub-questions of the research are as follows: 1) Can the integration of GE and CGCP courses contribute to the sensitivity of the counselor to gender equality and to link the theory and practice in this regard? 2) What are the reactions of the counselor candidates and the lecturers who have given these courses to the action process?

Method

In this study, one of Berg's (2001) action research models, Technical / Scientific / Collaborative action research model, is based on. The selection of this model was based on the foundation of scientific studies on the linking theory and practice. The action research steps described by Berg (2001) were carried out in this study as follows:

1. Defining the research problem

At this stage, the researchers came together at the request of the instructor who gave the GE course to make the CGCP course more efficient and decided that the course could be examined in terms of "Theory-Practice Balance" defined in the literature. GE course does not include application hours. For this reason, it was thought that the relationship between GE course and CGCP courses could be established to form a career counseling identity sensitive to gender equality.

2. Gathering information that can answer research questions

In order to find answers to the research questions, first of all, the teaching plans of the two courses were examined and activities, assignments and discussions were planned on the realization of the awareness, knowledge and skills in the practical course CGCP, which is a theoretical course in order to establish the link between theory and practice (See Table 1). This plan was carried out with 12 students who took GE course in the Spring semester of 2018-2019 academic year. At the end of the action process, focus group interviews were conducted to determine the views of the students (n = 25) and the four instructors conducting the CGCP course (two with the students taking the GE course, two with the students not taking the GE course, and one with the CGCP course instructors). The focus group interview forms included nine questions for students and seven questions for faculty

members. Expert opinions were obtained from three faculty members for the draft forms. Focus group interviews lasted for 22-51 minutes and were recorded with a voice recorder.

Table 1. Action Plan

Week	Activities in the Action Process
1. Week	Review the objectives and lesson plans of GE and CGCP courses by the lecturers and researchers and decide on the research questions.
2.-3. Week	Restructuring the objectives, content, educational backgrounds and assessment and evaluation elements of the GE course in accordance with the implementation processes in the CGCP course
4. Week	Preparing the data collection tool to be used in the research, obtaining expert opinion and forming the final form
5. Week	Determining the students who choose GE course, giving detailed information about the process to the candidates
6.-7. Week	Reading and discussion studies on "What is Gender? ", and "Theories Related to Gender"
8. Week	Small Group Work: Material sharing and discussions on advertising visuals and films on gender inequality in production, education, family, politics and media
9. Week	Small Group Activities: Production and education, family, politics, media and gender inequality on the film they prepared about the film sharing and discussions
	Guest Speaker: Sharing knowledge and experience with an academician in the field of Gender Equality from the field of Guidance and Counseling
10. Week	Small Group Studies: News / TV news and language sharing and discussions on gender inequality in production, education, family, politics and media
	Homework Sharing: (Anektod) Writing and sharing a situation in which gender inequality has been suffered and caused such inequality
11. Week	Small Group Studies: Material sharing and discussions on tales on gender inequality in production, education, family, politics and media
12. Week	Guest Speaker: Sharing information and experience with two experts from Izmir Metropolitan Municipality Women's Studies Directorate
13. Week	Group Work: When you start to work as a counselor in a school, identify the activities you can do and prepare an action plan
14. Week	Homework Sharing: Sharing the reflections on a book
15. Week	Group work: How can you work with a client who is exposed to gender inequality?

16. Week	Homework Sharing: School culture in applied schools; reporting and sharing of observations and opinions about gender stereotypes in all kinds of visual materials, verbal messages, and the school, teacher, student, administrator, assistant staff and parent behaviors and attitudes.
17. Week	Homework Sharing: Evaluating and sharing the activities planned and implemented by CGCP in terms of gender equality.
18. Week	Evaluation of the course.
	Planning and implementation of focus group discussions

3. Analysis and interpretation of data

In this step, the data obtained from the participants were analyzed by considering the research questions. The content analysis of the qualitative data collected was carried out in order to determine the changes occurring in relation to the application of theory during and after the action process.

4. Sharing the results with the participants

The results of the action in this study; counselor candidates and faculty members were presented with oral presentations and school counselors were sent the final report via e-mail.

Findings

As a result of the analysis of qualitative data obtained from interviews with students and faculty members, Conceptualization (Equality, Social patterns), Expectations from the course (importance attributed to GE course, Conceptual framework creation), Theory-Practice Link (Activities, Lack of connection), Contribution (Professional sensitivity, Language / discourse, personal gain, meeting expectations) themes were achieved. The themes, sub-themes and codes that have been reached are explained below.

Theme 1. Conceptualizing Gender Equality

Under this theme, students emphasized the concept of equality. P1.1 taking GE defined gender equality as "*Both sexes have no superiority over each other, both being equal* "; P1.2 as *"Equal rights and responsibilities of women and men in all areas "*. P1.3 who did not take the course defined gender equality as *"Legally and socially, health, nutrition, everything that can be imagined, equal access to all opportunities and equal conditions"*. Only a student who took GE lesson mentioned gender equality in terms of different sexual orientations as "… *In addition, I want to add LGBT individuals to this. Men and women are equal in all fields"* (P2.1).

The students also mentioned social patterns in terms of conceptualization. P1.3 who took GE course explained that social roles and occupations are stereotyped according to gender as *"There are differences physically, biologically, we cannot prevent this, anatomically, but in terms of the role in society, family, health care, work life, especially in business life, men and women are given the same rights, the same roles, the same tasks*.". P1.6, who did not take GE, explained his observations on the impact of social patterns as:

For example, when I described it in internship, my students were generally in engineering, and girls were in 'Engineering, it's a man's job' mode. When I tried to explain it, they had thoughts as "My family does not look warm; my family says: That is man's work, I cannot do". Men, on the contrary, at the same level, had a certain prejudice against women's jobs against women's professions.

Theme 2. GE Expectations

The students explained their expectations mostly by focusing on the reasons of choosing / not choosing the course over the importance of it. Most of the participants stated that the course is necessary and important, even it could be in previous years and may be compulsory. The rationale for choosing GE focuses on curiosity, seeing important for counseling and expanding knowledge on this topic.

In fact, one of the main reasons why I take this course is what distinguishes it from basic human rights and violations? Why thought about it? There is also hunger, normally many rights of people are being violated. Why do we care so much about the importance of gender when people are oppressed or discriminated economically? Would we have a problem with gender equality if it basically grew up with respect for human rights? I wanted to know I was wondering, so I chose. (P1.5)

I think it's very meaningful… But I couldn't get, although I wanted. I think it should be because our situation is based on human relations and people who cannot comprehend gender equality and who have not developed themselves on this issue can't understand the other person in an empathic way. … So I think it's very important. It shouldn't be removed. (P2.3)

Those who did not take the GE course explained the importance of the course with the development of awareness. P1.4 pointed out the awareness on the language used as *"I unconsciously said scientist man when introducing professions. And the students stopped me asked "isn't it scientist human? ' Maybe if I had taken this lesson, I would have paid more attention. … I think it's a really important lesson, that is, we need to take it"* .

Some of the participants stated that the GE course should be compulsory, not elective, and should be taught throughout the faculty of education and even the university. In this context, P2.3 mentioned the thoughts as *"It should be everywhere. In the first year, I think that GE should not be allowed to be elective, it should be just like compulsory HEC courses in the first year. In my department, I just found it a bit different to have an elective, though it might be more useful if it is mandatory. In the guidance and counseling program, we talk about gender equality. It seems to me that the other departments need more, as a result of my observation of the Guidance lessons I got this idea. Such sensitivity should already be present in the guidance and counseling program. "*

Those who did not choose the GE course claimed that the courses they had taken in the past years already provided them the gains of the course.

… In the courses we took, in Developmental Psychology or in Sexual Health course, there was actually an infrastructure for this course (GE). Either we have seen that this is enough, or as a third grade guidance and counseling student we have become slightly aware of this equality. With a little reading, a little bit of our lives, we thought that we had solved it a little bit, and the possibility of choosing it in the elective course decreased a bit more. (P1.7)

Faculty members also evaluated themselves about gender sensitive education. In this regard F1 mentioned that "It can happen to everyone. Maybe this could be a seminar for faculty members. We can also contribute to the learning process in a change of attitude in a child, a correction in a student's sentence, and a feedback. F2 said:

> *... When this research is on the agenda, I think, how is my attitude in all the classes?; The jokes and speeches I make can be very different if we are in a seminar or awareness-raising study. In other words, if there is something unintentionally reflected in our attitude or behavior, it can also be effective in capturing it and changing it.*

The students who took the GE course also expressed their expectation to create a conceptual framework. In other courses in the guidance and counseling program, although they have acquired a certain level of knowledge, skills and awareness of gender equality, they have not worked in a holistic and in-depth manner; They said that they chose GE for this reason. P2.1 stated that *"Before I chose the course, I would say that I am sensitive about GE. But I came here to learn what I can do about it, both as an individual and in profession. Of course I wanted to see the limits of gender inequalities. "*

Theme 3. Theory-Application Link

Students who take the GE course emphasize the positive effects of the discussion environment, active participation, the theory-practice link of the guests and the relation with daily life. The words of P1.3 summarize this finding.

> *I'll listen, we will tell a little, teacher will lecture; I thought that style, but it never happened, even the most enjoyable lesson I have received at school ... Continuous questioning, evaluation, analysis, fairy tales, advertising, news or something, talking about them; getting the opinions of other friends; getting the views of the teacher; it was really nice of her to give examples from her own life.*

On the other hand, students stated that they were weak in the activities that they could link between GE and CGCP courses. They stated that they could not apply what they learned in GE course in CGCP course and that they did not realize this expectation at the beginning of the semester. In CGCP course, they stated that they prepared psychoeducation program in a certain structure at the beginning of the semester; Afterwards, they stated that they had difficulty in placing what they learned in GE class into these programs. For example, P1.1 mentioned this as *"(My psychoeducation program) was already ready. Only when introducing professions in a presentation, I made a conversation about how both genders could do it, it remained at the level of speech only. Nothing visual*". P1.4, who had the chance to make connections in their activities due to the subject of the study and the institution in which he applied, said, *"I am doing practice in a public education center this semester. I had worked on emotions in public education center, our instructor told us to make activities that emphasize gender, social equality, and report this. I also reported this way, it was beautiful."* and expressed satisfaction.

The faculty members also highlighted the lack of linkage between courses, especially the CGCP course, due to the performance and training concerns, over-structured format and the fact that students are implementing pre-determined prepared programs.. A faculty mentioned this as:

> *Our course (CGCP) is a very structured course. I mean, one step at a time what they are actually going to do is defined. Can we observe these points a lot? I wasn't sure, frankly. Because from the first week to the last week, we actually determine what they will do within that program. There are not many areas of motion, even at that point.* (F4)

In particular, to link with the GE course, faculty members suggested other courses as "Field Practice", "Community Services", "Observations in Schools", "Individual Counseling Practice" etc. They stated that these courses can be linked with a theoretical course because of their more flexible structure.

Theme 4. GE contribution

According to the students who took GE course, the course contributes to the development of professional sensitivity. They stated that they gained awareness about gender equality in career counseling services and they were careful to behave sensitively during their practices and even conveyed this awareness to their students:

> *If I hadn't taken the gender lesson, I would have put a kindergarten teacher in the presentation (vocational guidance presentation), probably a doctor, usually a woman, a nurse a woman, but my teacher (faculty member of the GE class) always reminded me. I have gained awareness of this, and I think that my students have made me aware of it. In this way, I've done many, many applications that I don't have in mind right now. (P2.2)*

> *I think I'm more sensitive. As I said, it is more about the social roles that children say. I intervene. I might have ignored it before, or I'd have noticed it at the time. I think I'm more sensitive now. (P2.3)*

The faculty members stated that the GE course was reflected in the work of the students in the CGCP course. F4 mentioned this as "… *One of them (CGCP student) worked with only girls in İmam Hatip School and he worked hard to disrupt what is in their minds (gender stereotypes).*

On the other hand, some students who took GE have not yet seen themselves fully sensitivity to gender equality. They stated that they realized their behaviors that couldn't change yet in terms of professional sensitivity and that they were not at a perfect level. The statement of P1.3, "*I am ready for change, but I am not completely changed*", summarizes this finding.

The participants stated that the discourse of the students taking the GE course evolved into a gender-sensitive state. The students taking the GE course make this assessment for themselves; students and instructors who do not take the course stated that they observe the change in language. Before taking the course, they reported that they had inadvertently started correcting discourse contrary to gender equality and that they had taken care of more controlled speech. P2.1 described his experience in this regard as:

> *I'm a sensitive person before, but after taking the lesson, I started to see smaller things. Important things, actually. Language, for example. I found that the use of language is very important. I have seen the effect of comments such as "be a man ', do your job like a man', and I have to pay attention to it as an individual.*

Students who did not take the GE course explained the differences they observed in their friends with language / discourse examples. P1.4 said that "*It's from my classmates, for example, their conversations are changing, they are more sensitive. I can observe them. Attitudes and attitudes after taking classes, beginning and end of semester. The simplest is what is reflected in us. Which is much more reflected in the internship*." P1.4 said:

When I was going to say girls for our age group, I came across what they said was women. The girl is a different thing, but to them, which our friend, for example, came from a more conservative family structure. (GE) After class, his behavior was very normal, but there was actually a lot of progress.

Another contribution of GE course is that they start to question themselves. As a result of these inquiries, they explained that they discovered their cognitive schemas about gender equality and they were not satisfied with some of them. In fact, P2.2 distinguished his negative experiences: *"There were many rights that I did not know. I've seen these. All those things were applied to me, too. Teachers came from outside to the lesson one day. They told us. Inequalities were also done to me, for example. But I wasn't even aware of that.* "In addition, the students who took GE class questioned the people and the media they are in contact with and explained the following examples:

I can no longer focus on watching movies or series. In other words, it is not necessarily a sexist thing, and when it coincides, there is a negative attitude towards the character who makes it, and in my daily life, for example, when something comes across, something negative happens; correction, the desire to intervene has affected my life a lot. (P1.3)

I was very surprised at the tales. Fairy tales are our favorite thing when we were kids. Rapunzel, Snow White, I would like to be a princess when I was little, but now when we look at different fairy tales, I realized how wrong things were tried to be imposed, for example. What we saw when we researched how wrong the language used in the news was; Did they write that, too? 'We said. It gave us awareness. (P2.3)

Under the theme of the contributions of the GE course, students' opinions about the power of meeting the expectations of the course were also included. Most of these positive views are focused on learning the thoughts of scientists on the gender equality, discussing these ideas in the university environment and increasing theoretical knowledge. For example, P2.4 said "*I wanted to take my opinions with my friends in the context of a lesson. What the experts around the university say about it, so I increased my knowledge. So I think it's a good lesson. Above my expectations.* However, although the expectations are met, the students emphasize that there are missing aspects, and they mostly state that the content-oriented expectations are not fully met. For example P2.4 said that "*I think the content of the course might be more intense* " and P2.4 mentioned as *"The role of man in the state structures as well as the old mythology, civilizations etc. these could be discussed. Information could be provided* ".

The faculty members stated that they could use a language more sensitive to gender equality in their courses and dialogues with their students and that they could address these issues explicitly or implicitly in the program. F2 "... *we can be the trigger to talk in a supervision environment. 'What do you say?', 'How do you think?', can gender have such an effect?.*" F1 explained the proposal to observe the students more carefully and give feedback as follows:

I can give more feedback or try to understand their perceptions. Both female and male students. I can pay more attention to those expressions in their discourses. I realized I didn't give much. Unless there is such a disturbing joke or a very striking attitude, attitude, I do not focus and correct much.

Result

The findings of the study indicated that participants generally considered the GE course important and necessary; that the students who took the course have professional and personal gains; some other courses of the Guidance and Counseling undergraduate program also support sensitivity to gender equality; based on these, the main suggestion of the study is that this issue should be more integrated in the Guidance and Counseling undergraduate program so that gender equality can be learned from a more analytical point of view and by linking theory and practice; this perspective should be transformed into corporate culture and lifestyle in the long run.

In the interviews, as seen in the direct quotations, lecturers, students and even researchers have had discourses that do not comply with gender equality. In this respect, it can be said that this study also contributes to the awareness of researchers, lecturers and Guidance and Counseling students on gender equality and encourages their efforts. As a matter of fact, after the focus group meeting F1 said that *"It was good for me to talk about this (gender equality and education). There are things that I don't think much about, 'How much does this have in my instructor identity 'How much do I pay attention to?'* Therefore, it may be suggested that action research on this issue should continue.

References

Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences* (4th Ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Chung, Y. B. (2013). Kültürel açıdan yeterliği olan kariyer gelişimi müdahaleleri sağlamak. (F. K. Owen, Çeviri Ed.). 21. yüzyılda kariyer gelişimi müdahaleleri. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Coogan, P. A. & Chen, C. P. (2007) Career development and counselling for women: Connecting theories to practice. *Counselling Psychology Quarterly, 20*(2), 191-204.

Crossouard, B. & Pryor, J. (2012). How theory matters: Formative assessment theory and practices and their different relations to education. *Studies in Philosophy and Education, 31*(3), 251–263.

Darling-Hammond, L. (2006). *Powerful teacher education: Lessons from exemplary programs*. San Francisco: Jossey-Bass.

Dewey, J. (1927). The relation of theory to practice in education. In Charles A. McMurry (Ed.), The relation of theory to practice in the education of teachers (3rd Ed.) (pp. 9-30). Bloomington, Illinois: Public School Publishing Company.

Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. Ankara: Sistem Yayıncılık.

Erözkan, A. (2006). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Freese, A. R. (2005). Innovation and change in teacher education: An inquiring, reflective, collaborative approach. In G. F. Hoban (Ed.), The missing links in teacher education design: Developing a multi-linked conceptual framework (pp. 117-133). Dordrecht: Springer.

Gürsoy, E., Bulunuz, N., Baltacı-Göktalay, Ş., Bulunuz, M., Kesner, J., & Salihoğlu, U. (2013). Clinical supervision model to improve supervisory skills of cooperating teachers and university supervisors during teaching practice. *HU Journal of Education, 1*, 191-203.

Güven, M., Kılıç, S., Hayran, Y., & Büyüksevindik, B. (2007). Okul psikolojik danışmanlarının hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5*(4), 308-322.

Özyürek, R. (2013). Kariyer psikolojik danışmanlığı kuramları. Çocuk ve ergenler için kariyer rehberliği uygulamaları. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Russell, A. R. (2005). Using the practicum in preservice teacher education programs: Strengths and weaknesses of alternative assumptions about the experiences of learning to teach. In G. F. Hoban (Ed.), The missing links in teacher education design: Developing a multi-linked conceptual framework (pp. 135-152). Dordrecht: Springer.

Shulman, L. S. (1998). Theory, Practice, and the Education of Professionals. *The Elementary School Journal, 98*(5), 511-526.

Sutherland, L. M., Scanlon, L. A., & Sperring, A. (2005). New directions in preparing professionals: examining issues in engaging students in communities of practice through a school–university partnership. Teaching and Teacher Education, 21(1), 79–92.

Tan, H. (1973). Ülkemizde rehberlik ve psikolojik danışma çalışmalarında gelişmeler ve sorunları. *Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, 3*, 33-48.

Taşdelen, V. (2003). Eğitimde kuram ve uygulama bağının kurulmasına yönelik felsefi bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 36*(1-2), 151-166.

The Council for Accreditation of Counseling and Related Programs (CACREP). (2009). 2009 Standards. http://www.cacrep.org/2009Standards.html adresinden alınmıştır.

Tuzgöl-Dost, M. & Keklik, İ. (2012). Alanda çalışanların gözünden psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*, 389-407.

Ulusal Kariyer Gelişim Derneği (2009). Çokkültürlü kariyer psikolojik danışmanlığı ve gelişimi yeterlikleri. www.ncda.org adresinden alınmıştır.

Ünver, G. (2014). Öğretmen eğitiminde kuram ve uygulama arasında bağlantı kurma üzerine bir durum çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 14*(4), 1385-1407.

Ünver, G. (2016). Connecting theory and practice in pre-service early childhood teacher education programs. *Cukurova University Faculty of Education Journal, 45*(2), 243-264.

Yerin-Güneri, O., Büyükgöze-Kavas, A., & Koydemir, S. (2007). Okul psikolojik danışmanlarının profesyonel gelişimi: Acemilikten olgunlaşmaya giden zorlu yol. Bulunduğu eser: Özyürek, R., Korkut-Owen, F. ve Owen, D. (Ed.) Gelişen psikolojik danışma ve rehberlik, meslekleşme sürecinde ilerlemeler, 1, (ss. 139-161).

Yeşilyaprak, B. (2012). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığında paradigma değişimi ve Türkiye açısından sonuçlar: Geçmişten geleceğe yönelik bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(1), 97-118.

Yükseköğretim Kurulu. (2018). Yeni öğretmen yetiştirme lisans programları. https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari adresinden alınmıştır.

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Eserleri Üzerinden XVII. Yüzyılın İlmi Hareketliliğine Dair[1]

Nazife Nihal İnce[2]

Giriş

İlmi hareketlilik ilmi üretenler ve ilmin yayılmasıyla meşgul olanların birlikte oluşturduğu bir sinerjidir. Her ne kadar ilmi hareketliliği başlatan ilim üreten kişi ve kurumlar olsa da bunların sürekliliği ilmi yayma mekanizmalarıyla ve bilhassa örgün öğretim mekanizmasıyla mümkündür. Bir bölge veya dönemde ortaya çıkan hareketliliğin olumlu ve sürekli olması da milletlerin refah alametlerinden biridir. İlim adamlarının ilmi üretimleri ve ilmiye teşkilatı üzerindeki görünür etkilerini incelemek ilmi hareketliliği değerlendirme yollarından biridir.

Tarih boyunca ilmi üretimlerin çoğunlukla devletlerin yönetim merkezlerinde yoğunlaştığı bir vakıadır. Şu da bir gerçektir ki ilim adamları bulundukları coğrafya ve dönemden bağımsız birer kıymettir. Osmanlı tarihinde de durum değişmemiş ve ilmiye teşkilatında görünür etki bırakan ilim adamları genelde İstanbul'da yaşamış yahut İstanbul'a uğramış isimler olmuştur. Anadolu veya Rumeli bölgelerinde yetişmiş üretken ilim adamlarının payitahta çağrıldığı ve bazen devlet kademelerinde önemli görevler verildiği tarihi bir gerçektir. Sahn-ı seman medreselerinin kuruluşu sırasında etkili olan Ali Kuşçu[3] (879/1474) veya Erzurumlu İbrahim Hakkı[4] (1194/1780) İstanbul'a yerleşen veya İstanbul'a uğrayan ilim adamlarından sadece ikisidir.

Üretken bir ilim adamı olan Saçaklızâde Mehmet Efendi'nin (1145/1732) de İstanbul'da tanınmış olması beklenir. Ne var ki İstanbul'a gittiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Halbuki Saçaklızâde hem eser yelpazesi bakımından hem de ilmi yetkinliği bakımından İbn Kemal Paşa (940/1534) ve Taşköprülüzâde Ahmed (968/1561) gibi çok yönlü ilim adamlarına benzemektedir. Öyle anlaşılıyor ki İstanbul'a kendi isteğiyle gitmediği gibi davet de edilmemiştir. Şu hâlde Saçaklızâde Osmanlı ilim geleneğine İstanbul dışından katkıda bulunan bir alim olarak benzer eser yelpazesine sahip diğer alimlerden ayrılır. Bu farklılığı sebebiyle Saçaklızâde'nin ilmi hareketlilikteki payını incelemek Osmanlı ilim muhiti hakkında daha gerçekçi bir tablo çizecektir. Böyle bir inceleme payitahtın avantajlarından yoksun ve muhtemelen bazı imkanların kısıtlı olduğu bir bölgedeki ilmi üretimin hangi boyutlara erişebileceğine dair bilgi verecektir.

Bu tebliğ, ilmi hareketliliği ağırlıklı olarak eser üretimi ve üretilen eserlerin yine eserlere yansıyan etkisi üzerinden inceleyecektir. Bir eserin başka bir eserin üretilmesine yol açması çoğunlukla

[1] Bu bildiri Akdeniz Üniversitesi BAP biriminin desteğiyle yürütülmekte olan 3095 numaralı ve 'Saçaklızâde Mehmet Efendi'nin Basılı-Yazma Eserlerinin Tespiti ve Eserlerinin Bilim Dünyasına Katkısının İncelenmesi' başlıklı proje kapsamında üretilmiştir.
[2] Nazife Nihal İnce, Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagati ABD, nihalince@akdeniz.edu.tr
[3] Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. cilt, 408-410.
[4] Çağrıcı, Mustafa, "İbrahim Hakkı Erzurûmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 21. cilt, 305-311.

eserin savunduğu tez sebebiyledir. Bununla birlikte bu çalışmada etki yaratan eserlerin ana fikirleri yahut tezleri üzerinde mümkün mertebe durulmayacak ve eserin etki şekline yoğunlaşacaktır.

Kısaca Saçaklızâde ve Çalışmaları

Saçaklızâde Mehmet Efendi (1145/1732) on yedinci asrın ikinci yarısı ile on sekizinci asrın başlarında yaşamış bir Osmanlı alimidir. Osmanlı'da bir zatın âlim olarak tanıtılması onun büyük bir ihtimalle ilmiye teşkilatının kademelerinde görevli olduğu anlamına gelir, fakat kalemiye teşkilatına mensup olması da muhtemeldir. İlmiye sınıfı müderrislerden ve kadılardan müteşekkil bir sınıf olduğuna göre Saçaklızâde'nin bu payelerden birine sahip olduğunu düşünmek gayet tabiidir. Nitekim *Şakayik-i Numaniye*'nin izinden giden Osmanlı biyografilerinde ulema kategorisinde yer alır. Saçaklızâde'nin eğitim ve öğretimle meşgul olduğu bilinmekle beraber konuyla ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır.[5] Maraşlı olan Saçaklızâde, ilim öğrenmek, öğretmek veya irşat amacıyla Malatya, Antep ve Şam gibi illere de seyahat etmiştir. İrşat amaçlı seyahatler yapmış olması daimî bir görev almadığını gösterse de *Tertîbu'l-Ulûm* isimli eserinin konusu ve telif amacı Saçaklızâde'nin müderrislik mesleğini icra ettiği kanaatini güçlendirmektedir.[6]

Telif ettiği bazı eserlerin sonraları Anadolu medreselerinde ve hatta Ezher gibi köklü eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulması ilmî yeterliliğinin göstergesidir. Vefat yılıyla ilgili birden fazla tarih verilmiştir ancak *Osmanlı Müellifleri* yazarı vefat tarihi olarak hicri 1145 (miladi 1732) yılında karar kılmıştır.[7] Saçaklızâde, *Takrîru Kavâni'l-Munâzara*, *Neşru't-Tavâli'*, *Cuhdu'l-Mukill* ve şerhi *Beyânu Cuhdi'l-Mukill*, *Teshîlu'l-Ferâiz* ve *Tertîbu'l-Ulûm* gibi hacimli eserlerin yanı sıra otuza yakın küçük hacimli risaleler yazmıştır. Kuşkusuz *el-Velediyye* adlı münazara ilmi risalesi bunların arasındaki en meşhur risaledir. Saçaklızâde'nin kalem oynattığı alanlar; tecvit, kıraat, kelam, fıkıh, tasavvuf, ahlak, münazara adabı, pedagoji ve ilimler tasnifi arasında değişmektedir. Bunların dışında şiir ve mektup şeklinde secili metinleri de bulunmaktadır.[8]

İyi bir tahsil görmüş üretken bir alim olan Saçaklızâde'nin şöhreti civar illerde çabuk duyulmuştur ancak İstanbul'da ne zaman duyulduğunu tespit etmek zordur. Saçaklızâde'nin şöhretinin İstanbul'a ne zaman ulaştığını öğrenmek üzere biyografi eserlerine başvurduğumuzda bir talihsizlikle karşılaştık. Osmanlı alimleri biyografisi *Şakâik-i Nu'mâniye*'nin zeyillerinden *Vakâyiü'l-Fudalâ'* müellifi Şeyhi Efendi (1145/1732) her ne kadar Saçaklızâde'nin çağdaşı olsa da biyografisinde Saçaklızâde'ye yer verememiştir. *Vakâyiü'l-Fudalâ'*da Saçaklızâde'nin terceme-i hali yer almış olsaydı vefatından önce İstanbul'da tanındığının kanıtı olacaktı.[9] Öyle anlaşılıyor ki Sultan I. Mahmut'un tahta çıkışından iki yıl sonra vefat eden müellif yazmakta olduğu biyografide I. Mahmut tabakasına henüz başlamamıştır. Dahası ulema ve meşayihin tabakalarını vefat ettikleri tarihteki padişaha göre belirleyen müellif Saçaklızâde ile aynı tarihte vefat etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda yazılan *Tekmiletü'ş-Şekâik fî Hakk-ı*

---

[5] Saçaklızâde Mehmet Efendi'nin babası Maraşlı Ebu Bekir Efendi'nin imam olduğu bilgisi yer alırken kendisi hakkında sadece ulemadan olduğu bilgisine yer verilmiştir, bkz. Özcan, Abdulkadir, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, Çağrı yayınları, İstanbul 1989, V, 27-28; Bursalı Mehmet Tahir ise meşâyih ve ulemayı ayırdığı eserinde Saçaklızâde'yi ulema arasında zikreder, bkz. Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, I, 326.

[6] Saçaklızâde, Mehmet, *Tertîbu'l-Ulûm*, thk. Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1988.

[7] Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, I, 326.

[8] Saçaklızâde, *Tertîbu'l-Ulûm*, 141, 214, 130, 162.

[9] Özcan, Abdülkadir, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, V, 27-28.

Ehli'l-Hakâik ise selefinin bıraktığı tarihten devam ettirmiş ve hem Saçaklızâde hem de babası Ebubekir Efendi'nin biyografisine yer vermiştir. Ne var ki yaklaşık bir asır sonra yazılan bu biyografinin Saçaklızâde'nin İstanbul'da ne zaman tanındığına dair bilgi vermesi mümkün değildir. Şu kesindir ki bazı eserlerinin daha hayattayken şerh edilmiş olması, ders kitabı olarak okutulması yahut eserlerine reddiyelerin yazılmış olması hem yetkin bir ilim adamı hem de çabuk şöhret olduğunu gösterir.
Saçaklızâde, telif çarkını sürdüren eserler yazmak ve bölgesel-güncel konulara bigâne kalmamak suretiyle yaşadığı döneme iki yönlü tesir etmiştir. Bunların dışında Saçaklızâde'nin, ilmiye teşkilatının sorunlarını çözmeye yönelik kolektif çabalara da dolaylı olarak tesir ettiği kanaatindeyiz.

1. Bir İlmi Hareketlilik Göstergesi Olarak Bölgesel-Güncel Konuların Ele Alınması

İlim adamları genellikle bulundukları muhitte yani medreselerde hoca ve öğrencileri meşgul eden ve çoğu zaman nazari olan konularla meşgul olurlar. Günlük hayatta insanları meşgul eden sorunlarla ilgilenen ilim adamlarının sayısı azdır. Esasında sistem, günlük hayatın sorunlarının kadılıklarda yahut müftülüklerde çözülmesi üzerine kurulmuştur. Bu durum sorunların kronikleştikten sonra ulemanın gündemine geçmesine sebep olmuştur. Saçaklızâde halka yakın olan nadir isimlerden biridir. Bunu irşat seyahatlerinden anladığımız gibi bazı risalelerinin konusundan da anlıyoruz. Maraş ili nüfusunun ciddi bir kısmını oluşturan Ermenilerle ilgili halkın merak ettiği bazı fıkhi meseleleri ele alan *Risaletü'z-Zimmiyye* bölgesel bir konu iken *Risaletü't-Tasarruf fi'l-Arâzi'l-Harâciyye ve'-Emîriyye* ve *Risâle fi İtlâfi'l-Kilâb* adlı eserler ise hem bölgesel hem de güncel meselelerdendir.[10]

2. Telif Çarkını Sürdüren Eserler

Kendisinden önceki devrin ilmi mirasını sürdüren Osmanlı'nın ilim muhitlerinde etkili olan müelliflerin kimler olduğunu ve hangi eserlerinin ilgi gördüğünü bu eserler üzerine yapılan çalışmalardan çıkarmak mümkündür. Osmanlı ilim muhitinde Mısır ve Suriye gibi bölgelerin ilim geleneğinin yanı sıra bilhassa akli ilimlerde Bağdat-Semerkand ilim geleneği etkili olmuştur. Kadı Beyzâvî (685/1286), Adududdîn el-Îcî (756/1355), Sa'duddin et-Teftâzânî (792/1390) ve Seyyid Şerif el-Cürcânî (816/1413) Bağdat-Semerkant ekolünün başlıca isimlerindendir.[11] Osmanlı müellifleri arasında şerh, haşiye, telhis veya reddiye gibi telifler genellikle mezkûr isimlerin eserlerine yapılmıştır.

Her ilim ve kültür muhitinin ürettiği metinler "anlaşılmak, sahiplenilmek, zamana ve zemine göre uyarlanıp sürdürülebilmek için şerh ve haşiye türünden çalışmaların konusu olmuştur".[12] Nüsha sayılarının fazlalığı, yayıldığı coğrafyanın genişliği ve yayıldığı yüzyıllar gibi bir eserin ilim muhitlerinde sahiplenildiğini gösteren faktörlerin haricinde bir eserin başka eserlere kabul veya ret olarak tesir etmiş olması, o eserin ilim çevrelerindeki itibarının en önemli göstergesidir. Metin etrafında yapılan her türden çalışmanın en genel adı şerhtir.[13] Bununla birlikte şerh, haşiye, talika, reddiye, telhis, tenkih ve

[10] Magometov, Osman, Saçaklızâde'nin Eserleri ve Teshîlu'l-Ferâiz Adlı Eserin Tahkiki, İstanbul 2016 (M. Ü. basılmamış YL tezi), 23-24.
[11] Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016, 112; ayrıca bkz. Turgut, Ali Kürşat, *Devvânî ve Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eseri*, EKEV Akademi Dergisi, 18/59 (2014), ss. 443-455.
[12] Kara, İsmail, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15/28 (2010/1), 1-67.
[13] İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", 12.

daha başka türlerin amacı ve fonksiyonu başkadır. Bu tebliğde mümkün olduğunca çalışma türlerini belirlemeye çalışacak olsak da bunun bazen mümkün olmadığını da söylemeliyiz. Telif çarkı orijinal eserlerin yanı sıra bir metne dayalı eserlerle de sürdürülür ki Saçaklızâde tercüme hariç hemen hemen her türden eser yazmıştır.

1.1.Saçaklızâde'nin Şerh, Haşiye, Reddiye Yazdığı Eserler:

Neşru't-Tavâli'

Meşhur kelam metinlerinden biri olan Kadı Beyzâvî'ye ait *Tavâli'u'l-Envâr*'a yapılan şerhtir. Müellif yaşadığı fikri dönüşümden sonra bu eseri yazdığına pişman olmuştur.[14] Bu eser üzerine Sadettin Süleyman b. Müstakim tarafından *Makâletun ala Neşri't-Tavâli'* adlı bir çalışma yazılmıştır.

el-Akâiudu'n-Nesefiyye

Türk itikad sisteminin bir çeşit fihristi olarak görülen[15] Ömer en-Nesefî'ye ait (537/1142) bu risale Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin yaptığı şerhle adeta bütünleşmiştir. Saçaklızâde'nin haşiyesi ise aynı risaleye yine Teftâzânî'nin yaptığı haşiye üzerinedir. Bir haşiye olan bu eser *Hâşiyetu'l-Haşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye* yahut *Haşiye alâ Hâşiyeti's-Sa'd* olarak da bilinir. Bir diğer eser ise *Haşiyetün alâ Hâşiyeteyi'l-Hayâlî ve Kul Ahmed alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'dir.

Risâletu'l- Âdâb

Taşköprülüzâde'nin münazara adabı risalesine Saçaklızâde *Haşiyetün alâ Âdâbi Tâşköprîzâde* adında bir haşiye yazmıştır.

el-Akâiudu'l-Azudiyye

Eserin meşhur şarihlerinden biri olan Celaleddin ed-Devvânî'nin (908/1502) *Şerhu'l-Celâl* adıyla meşhur olan eserindeki bazı sözleri eleştiren bir reddiye yazar; *Reddu'l-Celâl* adındaki bu risale henüz basılmamıştır.

1.2.Saçaklızâde'nin Şerh, Haşiye, Telhis, Reddiye veya Tercüme Hareketliliği Yaratan Eserleri

Saçaklızâde'nin eserleri, gerek bir metin etrafında oluşan türleri gerekse orijinal eserleri, ilgi görmüş ve yeni metinlere konu olmuştur. Orijinal eserlerinin en önemli özelliği dönemin ilmi birikimini özümsemiş ve yeni sentezler geliştirebilmiş olmasıdır. Muhtelif disiplinlerden özümsediği bilgileri beklenmedik disiplinlerin birikimiyle yoğurabilme kabiliyetine sahip olduğunu görmekteyiz. Bilhassa *Cuhdu'l-Mukill* adlı eserinde Saçaklızâde, sesbilgisine ilişkin yorumlarında tabii ilimlerden yararlanarak son derece özgün tespitlerde bulunmuştur. Anladığımız kadarıyla hususi bir fizik bilgisi öğrenimi görmemiş olsa da dönemin kelam kitaplarından öğrendiği fizik konularını ne kadar iyi özümsediğini bu özgün eserinde görmek mümkündür. Bazı doğa konularının kelam kitaplarından öğrenilebileceğini söyleyen[16] Saçaklızâde'nin bizzat bu disiplinden istifade ettiği açıktır.

---

[14] Saçaklızâde, *Tertîbu'l-Ulûm*, 214; Demirci, Osman, "Tavâli'u'l-Envâr'ın Şerh ve Hâşiyeleri Üzerine", *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, İSAM Yayınları, Ankara 2017, 237-267.

[15] Şeker, Faith M., Osmanlı Entelektüel Geleneği, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, 225.

[16] Saçaklızâde, Mehmet, *Tertîbu'l-Ulûm*, thk. Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1988, 180.

Velediyye Kitaplığı

er-Risâletu'l-Velediyye (bundan sonra *Velediyye*) müellifi Saçaklızâde tarafından müptedi öğrenciler için kaleme alınmış adab-ı münazara kitabıdır. Müellifin bu çalışmasını adab-ı münazara konulu geniş kitabından sonra yazmış olduğunu *Tertîbu'l-Ulûm* adlı eserindeki ifadelerinden anlamaktayız. Saçaklızâde'nin ifadesi şöyledir: "fakir, bu fennin (adab-ı münazara) meselelerini *Takrîru Kavânîni'l-Münâzara* adında bir risalesede toplamış ve onu *el-Velediyye* adında kısa bir risalede ihtisar etmiştir".[17] Şu hâlde *Velediyye* risalesinin *Takrîru Kavânîni'l-Münâzara*'nın (bundan sonra *Takrîr*) ihtisarı olduğu kesin olduğuna göre *Velediyye* kitaplığından değil *Takrîr* kitaplığından söz etmemiz gerekir. Ancak *Velediyye*'nin şöhretini ve *Velediyye* bağlantılı çokça risale bulunduğunu dikkate alarak çıkış noktasını *Velediyye* olarak belirlemenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Şerh:

1. *Şerhu Abdulvehhab ala'l-Velediyye*, Abdulvehhab b. Veliyyüdin el-Amidî, tahkikli neşri yapılmıştır.
2. *Câmi'u'l-Kunûz ve Nefâisu't-Takrîr*, Hüseyn b. Haydar et-Tebrîzî, neşri yapılmıştır.
3. *Şerh*, Molla Ömerzâde Muhammed b. Hüseyn el-Behesnî, başka bir eserin hamişinde neşredilmiştir.
4. *Şerh*, Akviranlı Halil b. Muh. el-Konevî, yazma olarak bulunmaktadır.

Haşiye:

Kara Halil Haşiyesi, Halil b. Hasan el-Birgilî el-Hanefî'nin (1123/1710) yazdığı bu haşiye yazma olarak bulunmaktadır.

Muaraza-öykünme:

Velediyye-i Cedide/ el-Velediyyetü'l-Cedide/Yeni Velediyye adlı bu risalenin yazarı bilinmiyor. Risalenin yazarı münazara adabı konulu bu risaleye yeni vasfını eski *Velediyye*'den ayırmak için eklediğini açıkça ifade eder. *Yeni Velediyye* risalesine bir de şerh yapılmıştır. *Şerhu'l-Velediyyeti'l-Cedide* adıyla kayıtlı olan bu şerhin müellifi de bilinmemektedir.

Tercüme: *Mefhum-u Velediyye* adıyla yapılan bu risale yazmadır.

Tertîbu'l-Ulûm Kitaplığı

Tertîbu'l-Ulûm adlı eseri Osmanlı'nın geleneksel eğitim-öğretim kurumlarının ve yöntemlerinin hararetle tartışıldığı on dokuzuncu yılda bilhassa ilgi çekmiş görünmektedir. Bunu *Osmanlı Müellifleri* yazarı Bursalı Mehmet Tahir'in *Sırât-ı Mustakîm* dergisinde yayınladığı kısa makalesinden anlamak mümkündür. Söz konusu makalede Saçaklızâde'yi tanıtan Bursalı, diğer eserlerini sadece isim olarak listelerken *Tertîbu'l-Ulûm*'u birkaç satırla anlatma gereği duymuştur.[18] Muhtemeldir ki eğitim alanında batının da etkisiyle yeniliklerin yaşandığı bu dönemde Osmanlı entelektüelleri eğitim-öğretim konularıyla yakından ilgilenmekte ve yerli kaynaklarda da araştırmalar yapmaktaydılar.

Bu eser on dokuzuncu yüzyılda *Hulâsatu'l-Haber fi'l-İlm ve'l-Eser der Karn-i Sânî Aşer* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Çeviren Ali Suavi (1294/1877).[19] Eser döneminde de dikkate alınmıştır. Saçaklızâde, *Tertîbu'l-Ulûm*'daki bazı görüşlerine itiraz eden Ahmed el-Alemî'ye cevaben *Risâletu'l-Cevâb* adında bir risale yazmıştır.[20]

---

[17] Saçaklızâde, Mehmet, *Tertîbu'l-Ulûm*, 141.
[18] Bursalı, Mehmet Tahir, "Saçaklızâde", *Sırât-ı Mustakîm*, Yıl: 1326, 24 Şubat, Sayı: 131, ss. 8.
[19] İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreseler'inde İlim I*, İz yayınları, İstanbul 1997, I, 83.
[20] Bkz. Saçaklızâde, Mehmet, *Cuhdu'l-Mukill*, thk. Salim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammar, Amman 2008, 28.

Cuhdu'l-Mukill Kitaplığı

Müellifin kendi şerhi haricinde bir de meçhul bir yazar tarafından Türkçe çevirisi yapılmıştır. Serbest bir tercüme olduğu görülen eserin yazıldığı tarih de bilinmemektedir. Muhtemelen on dokuzuncu asırda yazılmıştır. Eserin yazması Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler koleksiyonunda kayıtlıdır

Risale fi Keyfiyyeti Edâi'z-Zâd Kitaplığı

Mustafa Efendi el-İzmîrî tarafından yazılan reddiye *Redd alâ Risâleti'l-Mar'aşî fi Mahreci'd-Dâd* şeklinde isimlendirilebilir.

Risale fi İtlâfi'l-Kilâb Kitaplığı

Çevreye zarar veren köpeklerin öldürülmesinin fıkhi hükmünü ele alan bir risaledir. Mahrukizade tarafından "köpekler" başlığıyla Türkçeye çevrilerek 1304 yılında İstanbul'da basılmıştır.[21]

Risaletü's-Surûr ve'l-Ferah fi İmâni Vâlideyyi'n-Nebî Kitaplığı

Saçaklızadenin ilgi görmüş risalelerinden biri olan bu risale on dokuzuncu yüzyılda basılmıştır. Ayrıca *Terceme-i Risaletü's-Surûr ve'l-Ferah* adıyla Şeyh-zâde Mehmed Esad tarafından 1843 yılında tercüme edilmiştir.

Saçaklızâde'nin Şerh ve Haşiye Yazdığı Kendi Eserleri

Eser yazan ulema müderrislerden olduğunda bu kitaplar, yüksek tahsil kurumları olan medreselerde bizzat müellifleri tarafından okutarak eserin işlevselliği bir nevi test edilmiş olmaktadır. Tedavüle giren eserler bu sayede gözden geçirilmiş olmakta ve gerek duyulduğunda bizzat müellifi tarafından haşiye veya şerh bazen de telhis yapılmaktaydı. Titiz bir müellif olan Saçaklızâde de gerek duyduğunda eserlerine haşiye eklemiş yahut şerh veya ihtisara tabi tutmuştur.

Haşiye yazdığı çalışmalar:

Saçaklızâde, ders kitabı olarak okuttuğu ve kısa sürede bölgenin dier medreselerinde de oktulduğu anlaşılan iki eserine de haşiye yazmıştır. *Hâşiye alâ Takrîri Kavâni'l-Munâzara*, ve *Haşiye ala'r-Risaleti'l-Velediyye*. Saçaklızâde'nin en hacimli eseri *Tehzîbu'l-Kırâât* adılı kitabıdır. Müellif eserine yaptığı kendi şerhine *Takrîbu't-Tehzîb* adını verir.

Şerh yazdığı çalışmalar:

Müellifin *Teshîlu'l-Ferâiz* adlı eseri başlığından da anlaşıldığı üzere kolaylaştırıcı ve sade bir metin olmasına rağmen şerhe ihtiyaç duyulmuş olmalı ki Saçaklızâde adına kayıtlı *Şerhu Kitâbi'l-Ferâiz* adında bir kitabın bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca bu eserinin bir bölümünü detaylandıran bir risale yazar. *Risâle fi Tafsîli Mesâili Zevi'l-Erhâm* adını verdiği çalışma ferâiz'in alt konularından biridir. Müellif, en orijinal eserlerinden biri olan *Cuhdu'l-Mukill*'i *Beyânu Cuhdi'l-Mukill* adıyla şerh etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda metinle birlikte Konya'da basılan bu eser Salim Kaddûri el-Hamed tarafından tahkikli neşre hazırlanmış olup henüz basılmamıştır.

[21] Magometov, Osman, Saçaklızâde'nin Eserleri ve Teshîlu'l-Ferâiz Adlı Eserin Tahkiki, 14.

3. Sonraki Döneme Dolaylı Tesiri

On yedinci yüzyıl ilmiye teşkilatı işleyişle ilgili birtakım sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu yüzyıl, ilmiye teşkilatındaki sıkıntıların bireysel ve teorik düzeydeki çabalarla aşılmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise artık daha kolektif, daha esaslı ve devletin de müdahil olduğu bir safhaya geçilmiştir.[22] Saçaklızâde bireysel ve teorik çözüm arayışlarına katılan müelliflerden biridir. Bununla birlikte, bir çözüm arayışı ürünü olan *Tertîbu'l-Ulûm* adlı eserinin bir sonraki safhada, yani kolektif ve devletinde müdahil olduğu çözüm arayışı safhasında, etkili olduğunu da görmekteyiz. Söz konusu eserin izini Babıali bürokratlarının yazdırdığı ve Fransa elçisine sunulan *Kevâkib-i Seb'a* adlı bilgilendirme risalesinde görmek mümkündür. Eserin on dokuzuncu yüzyılda da ilgi görmeye devam ettiğine ilgili başlıkta değinilmişti.

Sonuç

Saçaklızâde'nin şahsında on yedinci yüzyılın ilmi hareketliliğini izlemeye çalıştığımız bu tebliğde: ilmiye teşkilatının can damarı olan medreselerin işleyişiyle ilgili şikayetlerin yükseldiği bir dönemde ilmi üretimin devam ettiğini; ilmi eser türlerinin şerh, haşiye, telhis, reddiye ve tercümeden ibaret olmayıp orijinal metinlerin de yazıldığını; medreselerde birkaç yüzyıldır okutulan bazı kitapların yerini alacak derecede iyi metinler yazıldığını; bununla birlikte önceki yüzyıllarda büyük tesiri olmuş metinlerin kıymetinden bir şey kaybetmediğini ve tesirini sürdürdüğünü; durgunluğun bariz olduğu bir yüzyıl olduğu söylense de bir ilim adamının eleştiriler yazabildiği yahut fikir değiştirebildiği rahat ve özgür bir ortamın bulunduğunu, ister başkentte ister taşrada olsun ulemanın kaynaklara ulaşma ve eser üretmede eşit fırsatlara sahip olduğunu; bazı alimlerin felsefenin aleyhinde gibi görünen tutumlarının esasında akıl yürütmeye karşı olmadığını ve mevcut birikimden yeni bilgiler üretmeye açık olduklarını görmüş bulunmaktayız.

[22] Çetintaş, İbrahim, "Yaşadığı Dönemin İlmi anlayışı Bağlamında Saçaklızâde'nin İlmi Kişiliği", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2010), 91-118.

Kaynakça

Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, 2. cilt, 408-410.
Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
Bursalı, Mehmet Tahir, "Saçaklızâde", *Sırât-ı Mustakîm*, Yıl: 1326, 24 Şubat, Sayı: 131, ss. 8.
Çağrıcı, Mustafa, "İbrahim Hakkı Erzurûmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 21. cilt, 305-311.
Çetintaş, İbrahim, "Yaşadığı Dönemin İlmi anlayışı Bağlamında Saçaklızâde'nin İlmi Kişiliği", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2010), 91-118.
Demirci, Osman, "Tavâli'u'l-Envâr'ın Şerh ve Hâşiyeleri Üzerine", *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, İSAM Yayınları, Ankara 2017, 237-267.
İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreseler'inde İlim I*, İz yayınları, İstanbul 1997.
Kara, İsmail, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15/28 (2010/1), 1-67.
Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016.
Magometov, Osman, Saçaklızâde'nin Eserleri ve Teshîlu'l-Ferâiz Adlı Eserin Tahkiki, İstanbul 2016 (M. Ü. basılmamış YL tezi).
Özcan, Abdulkadir, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, Çağrı yayınları, İstanbul 1989, V, 27-28.
Saçaklızâde, Mehmet, *Cuhdu'l-Mukill*, thk. Salim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammar, Amman 2008.
Saçaklızâde, Mehmet, *Tertîbu'l-Ulûm*, thk. Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1988.
Şeker, Faith M., Osmanlı Entelektüel Geleneği, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
Turgut, Ali Kürşat, *Devvânî ve Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eseri*, EKEV Akademi Dergisi, 18/59 (2014), ss. 443-455.

Etkili Dilbilgisi Anlatma Teknikleri

Nurten Özçelik[1]

1. Giriş

Yaşayan dillerin öğretimi/öğreniminde dilbilgisinin yeri ve önemi, öğretilip öğretilmemesi, öğretilecekse nasıl, hangi yöntemlerle ya da tekniklerle öğretilmesi gerektiği konuları her zaman tartışmaların odağında olmuş bir konudur. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne göre, « bir dilin dilbilgisi, öge öbeklerinin anlamlı ve kurallı bir dizi oluşturma ilkeleri olarak görülebilir. Dilbilgisel yetenek belli kalıpları ezberleyerek tekrarlamak değil, kurallara uygun olarak üretilmiş söz öbekleri ve cümlelerle anlama ve anlatma becerisidir » (2009 :115).

Bazı dil eğitbilimcilerine ve dil öğretmenlerine göre, öğretmenin Fransızca öğrenen öğrencillere, «Bu Fransızca'da di'li geçmiş zamandır ve di'li geçmiş zamanı şu şekilde yapabilirsiniz» biçiminde dil sınıfında dilbilgisini açık bir biçimde öğretmesine gerek yoktur. Bu yararsız bir şeydir. Dilbilgisi kurallarını, öğrenenler kendi kendilerine keşfetmelidirler. Öğrenciler dilbilgisini öğrenmek istiyorlarsa öğretmen onlara sınıf dışında yapabilecekleri alıştırmalar verebilir. Sınıftaki değerli zamanı kuralları öğretmek için harcamak yerine öğrencilere öğrenmeye çalıştıkları Fransızcayı mümkün olduğunca kullanarak iletişim kurabilmeyi öğretmek daha yararlı bir iş olacaktır.

Yabancı dil/ikinci dil ediniminde Doğal Yaklaşımın (Approche Naturelle) savunucusu ve bu yaklaşımın fikir babası olan Krashen'e göre, « ikinci bir dili öğrenmek için o dilin dilbilgisini öğrenmeye gerek yoktur : sınıfta dilin biçimsel yapılarına vurgu yapan alıştırmalar öğrenenlerin doğal bir biçimde iletişim kurmalarını engeller. Ancak yetişkinlere dil öğretme söz konusu isebiçimsel dilbilgisi derslerine ölçülüolmak şartıyla zaman ayrılabilir » (Germain ve Séguin, 1998 :127-128).

Yaşayan dillerin öğretimi/öğreniminde geleneksel yaklaşımı benimseyenlere göre ise, bir konuyu işlemeye başlamadan önce, öğrenenlere konuda geçen dilbilgisi kurallarını açıklamak ve bu kurallarla ilgili alıştırmalar yapmak, onların konuyu daha iyi anlamalarına ve konuda geçen alıştırmaları daha iyi yapmalarına yardımcı olmakta, bu şekilde daha iyi öğrenmektedirler. Vigner'e göre, « dilbilgisi yalnızca dil etkinliklerinde yer almaz. Dilbilgisi, çeşitli yetilerin örneğin, yazılı anlama ve yazılı anlatım yetilerinin ediniminde önemli bir yere sahiptir» (2004 :37).

1970'li yıllarda İletişimsel Yaklaşımın benimsenmesinden itibaren Fransızca'yı yabancı dil olarak öğretmek amacıyla yazılan ders kitaplarının yazarları seçmeli (éclectique) bir dilbilgisi yaklaşımı ortaya koymakta ve geleneksel dilbilgisinden dilbilgisel ögeleri (tanımlıklar, adlar, sıfatlar, eylemler vb.) sınıflandırmasını, işlevsel-kavramsal dilbilgisinden dili söz eylemler olarak tanımlamasını, metin dilbilgisinden metinlerin işleyişine bakış açısını her zaman, yapısal dilbilgisinden yapısal alıştırmaları zaman zaman, karşılaştırmalı dilbilgisinden ise ana dil ile hedef dil Fransızca arasındaki karşıtlamalı yaklaşımı nadiren almışlardır (Robert, Rosen, Reinhardt, 2011 :140-141).Bu durumda, eğitim vereceği

[1] Nurten Özçelik, Prof.Dr.,Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

kitlenin geleneklerine göre seçim yapmak işi öğretmene aittir. Vigner'in de belirttiği gibi «eğitim kültürlerine göre dilbilgisel yaklaşım ve tabii ki beklentiler de aynı olmayacaktır» (2004 :127).

2. YÖNTEM

2.1. Verilerin Toplanması

Çalışma konusuna, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalında okutulmakta olan Özel Öğretim Yöntemleri dersinde Fransızca dil becerilerinin öğretimi/öğreniminde kullanılabilecek ders materyali oluşturmak amacıyla karar verilmiştir. Fransız Dili Eğitimi alanında özellikle dil becerilerinin öğretimi konusunun öğretmen adaylarına nasıl öğretileceği konusunda ders kitabı olarak kullanılabilecek yeterli düzeyde kaynak olmaması nedeniyle ders içeriği oluşturma aşamasında diğer anabilim dallarında bu amaçla kullanılmakta olan kitaplar araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu araştırma ve inceleme sonucunda, aynı bölümün İngiliz Dili Eğitimi Anabilim dalında kullanılmakta olan Tasks For Teacher Education adlı kitabın çalışma konumuzla ilgili olan bölümü araştırmacı tarafından İngilizceden Fransızca'ya çevrilerek ve Fransızca örneklerle zenginleştirilerek ders materyali olarak düzenlenmiştir. Kongre sunum dilinin Türkçe olması nedeniyle adı geçen konu yine araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

2.2.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, öncelikle, yaşayan dillerin öğretimi/öğreniminde dilbilgisi kurallarının öğretiminde kullanılabilecek farklı anlatma tekniklerini tanıtmak ve öğretenlerin geleneksel yöntemlerden uzaklaşmalarına yardımcı yardımcı olabileceğini düşündüğümüz öneriler sunmaktır. Bu bağlamda, çalışmada, on bir farklı teknikten bahsedilecektir : şarkı metni kullanımı, zaman çizgisi kullanımı, okuma metni kullanımı, resim kullanımı, gerçek nesnelerin kullanımı, kişiselleştirme, doğrudan açıklama, uygulama ve anlatma, keşfetme, tablo kullanımı, anadil ile öğrenilen dili karşılaştırma. Teknikler hakkındaki açıklamaların ardından her tekniğin faydalı yönleri ve tekniğin kullanımının neden olabileceği olası sorunlara değinilecektir.

Çalışma kapsamında, Fransızca dilbilgisi ediniminde önemli konulardan birisi olan di'li geçmiş zaman (le passé composé) konusunun adı geçen tekniklerle nasıl öğretilebileceği konusu ele alınacaktır. Fransızca da di'li geçmiş zaman konusu çok bileşenli bir konu olduğundan (yardımcı eylemlerin seçimi ve çekimi, eylemlerin geçmiş zaman ortaçlarının/geçmiş sıfat-fiillerinin (participe passé) yapılışı, soru biçimlerinin yapımı, kullanım yerleri vb.) herbir teknikte adı geçen konunun farklı bileşenlerinin öğretimi irdelenmeye çalışılacaktır. Nitel verilere dayanan bu çalışmanın hazırlanmasında, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalında araştırmacı tarafından yürütülmekte olan Özel Öğretim Yöntemleri dersinde kullanılan materyallerden yararlanılmıştır.Fransızca dilbilgisi öğretimi/öğreniminde di'li geçmiş zaman konusu çok fazla bileşeni ve istisnai kuralları olan geniş bir konu olduğundan herbir teknikte bu konunun farklı bir bileşeninin öğretimi irdelenecektir.

3. DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİ/ÖĞRENİMİNDE KULLANILABİLECEK TEKNİKLER

3.1. Şarkı Metni Kullanmak

Öğretmen, derse gelmeden ön hazırlık yapar, içinde birçok di'li geçmiş zaman bulunan bir şarkı metni bulur. Şarkı metninde geçen bazı di'li geçmiş zamanları metinden çıkarıp yerlerini boş bırakarak bir çalışma kağıdı hazırlar ve öğrencilere verir ve öğrencilere şarkıyı dinletmeye başlar. Öğrenciler dinlerken bir yandan da boşlukları doldurmaya çalışırlar. Şarkı bitince öğretmen yanıtları alır ve öğrencilere neden başka bir zaman değil de di'li geçmiş zaman kullanıldığını sorar. Öğrencilerden gelen yanıtları yorumlar, değerlendirir ve gerçekten gerekli ise di'li geçmiş zamanın kullanımı ve yapılışını açıklar.

Değerlendirme : Bir dilbilgisi konusunu öğretmek amacıyla şarkı metni kullanmak öğrenenlerin ilgisini çeker, eğlenerek öğrenmelerine, güdülenmelerine ve dinleme yetilerinin gelişmesine yardımcı olur. Öğrenenler, dilbilgisi konusunu şarkı metni bağlamında öğrenirler. Puren, Bertocchini ve Constanzo'ya göre, «Bağlamsallaştırılmış dilbilgisi (grammaire contextualisée), birbirinden kopuk cümlelerden oluşmuş yapay alıştırmalarla değil iletişim durumunu ifade eden bir bağlamda öğretilen dilbilgisidir" (1998:198).

Şarkı kullanımının yaratacağı olası sorunlar şöyle sıralanabilir : Öğretmen her zaman hem öğreteceği dilbilgisi konusuna hem de öğrencilerin dil düzeyine, zevklerine uyan şarkı metni bulamayabilir, bunun için, ayrıca zaman ayırması, ön hazırlık yapması gerekir. Ayrıca şarkıda geçen argo sözcükler, cümle yapıları ve kullanılan dil düzeyi sorun oluşturabilir.

3.2. Zaman Çizgisi Kullanmak

Bu teknik, özellikle zamanların öğretiminde çok sık başvurulan tekniklerden biridir. Öğretmen, tahtaya bir zaman çizgisi çizer ve çizgi üzerinde konuşma anını ve sözcede geçen eylemin yapıldığı zamanı I işaretiyle göstererek zamanları görsel olarak ifade etmeye ve öğrenenlerin daha iyi anlamalarına yardımcı olmaya çalışır. Sınıfa, di'li geçmiş zamanın konuşma anına göre geçmişte kalmış ve olup bitmiş bir olayı ifade etmeye yaradığını anlatır.

Konuşma anı

«O'nu dün gördüm »

----------I----------I----------→

Di'li geçmiş zaman Şimdi

Değerlendirme : Zaman çizgisi üzerinde öğretilecek zamanın açık bir biçimde görselleştirilmesi öğrenmeyi kolaylaştırır ancak öğrenmeye uygun herhangi bir bağlam oluşturmak için yeterli değildir. Dolayısıyla, bağlamsallaştırılmamış bir dilbilgisi öğretimi söz konusudur.

3. 3. Okuma Metni Kullanmak

Öğrenenler gruplar halinde aşağıda verilen Janine'nin okul durumunu gösteren metin üzerinde çalışırlar:

DÖNEM KARNESİ

Kış Dönemi
Adı : Janine Leclerc Yaş : 12 Sınıf: 1G

Dersler	**Puan**	**Notlar**
İNGİLİZCE	A	Çok iyi ! Janine çok sıkı çalıştı ve sınavlarından yüksek notlar aldı.
COĞRAFYA	C	Orta düzeyde bir not. Janine coğrafya dersini seviyor ama bu dönem bu dersi zor buldu. Léman Gölü hakkında ilginç bir proje ödevi hazırladı.
MATEMATİK	B	Janine güzel bir dönem geçirdi, çok sıkı çalıştı ve kendini çok geliştirdi. Aynı şekilde devam !
BEDEN EĞT.	B	Janine bu dönem dans derslerini sevdi ve çok güzel dans etti. Jimnastikte de başarılı oldu.

Öğretmen öğrencilerden Janine 'nin karnesini okuyup incelemelerini ve aşağıda verdiği sözcelerin yanına sözce doğru ise (D) yanlış ise (Y) yazmalarını ister.

1. Janine coğrafya dersine çok sıkı çalıştı. D / Y
2. İngilizce sınavından kötü notlar aldı. D / Y
3. Galle gölü hakkında bir proje hazırladı. D / Y
4. Matematik dersine sıkı çalışmadı. D / Y
5. Beden eğitimi dersinde dans etti. D / Y
6. Bu dönem geçen döneme göre matematikte daha başarılı oldu. D / Y

Öğrenenler, sözceleri okuyarak ve metne de bakarak doğru mu yoksa yanlış mı olduklarına karar verdikten sonra öğretmen, Janine hakkında yine metinden hareketle iki tane sözce yazmalarını ister, öğrencilerden beklenen yanıt aşağıdaki şekilde olabilir :

7. Janine matematikte kendini çok geliştirdi.

8. O, İngilizce sınavlarından yüksek notlar aldı.

Değerlendirme : Bu teknikte, okulla ilgili, gerçek (authentique) metin kullanılması öğrencilerin derse olan ilgisini canlı tutar. Öğrenciler gruplar halinde çalışarak kuralları kendileri keşfederler. Bağlam içinde, örneklerden hareketle kuralların keşfedilmeye çalışıldığı yani tümevarımcı, örtük bir dilbilgisi öğretimi gerçekleştirilmiş olur. Ancak, öğrencilerin kurallarla ilgili çıkarımda bulunabilmeleri için sürekli aktif ve dikkatli olmaları gerekir.

3.4. Resim Kullanmak

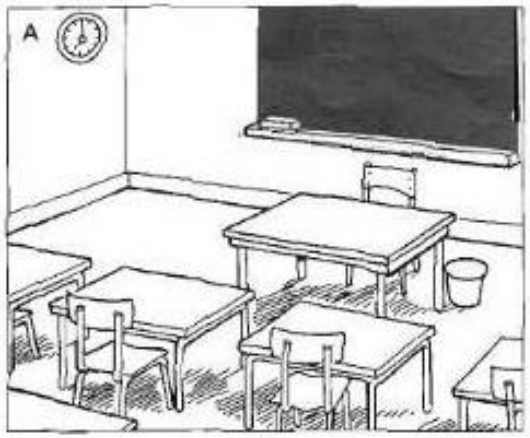

Öğretmen öğrencilere, A resminin sınıfın sabah saat 7'deki, B resminin ise sınıfın saat 10'daki durumunu gösterdiğini söyler. Resimler arasındaki farklılıkları vurgulayarak, örneğin, B resminde «Les enfants sont venus à l'école./ *Çocuklar okula geldiler*» şeklinde cümleler kurar. Öğrencilerden arkadaşlarıyla bu şekilde cümleler kurmayı denemelerini ister; öğrenciler cümle kurmayı denerler. Öğretmen cümleleri dinler ve yanlışları düzeltir.

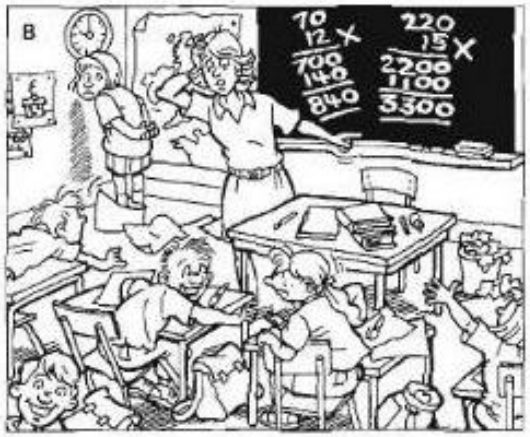

Öğretmen öğrencilerden kurdukları cümlelerden birkaçını tekrar etmelerini ister ve onları tahtaya yazar. Di'li geçmiş zamanın nasıl yapıldığını anlatır ve « geçmişte olmuş ve bitmiş olaylardan» bahsedildiği zaman kullanıldığını vurgular.

Değerlendirme : Resim, görsel olarak öğrenenlerin öğrenmelerine ve hatırlamalarına yardımcı olur. Cümleler, önce öğretmen tarafından örneklendirme amacıyla üretildiği için tümevarımcı bir yaklaşımdan bahsedilebilir.Arkadaşlarıyla çalışan öğrenenlerin yardımlaşma ve sözlü ifade becerileri gelişir.Öğretmen tarafından ürettikleri sözcelerin tahtaya yazılıp yazılmayacağını merak eden öğrenciler derse daha ilgili olurlar.Ancak, bu aşamada, öğrenciler daha önce bu tarzda cümleler kurmadıkları için düzgün cümleler kuramayabilirler ve görseller her zaman öğretilecek konu için açık, net bir bağlam oluşturamayabilir.

3.5. Gerçek Nesneleri Kullanmak

Öğretmen sınıfta masanın üzerine cüzdan, kitaplar, kahve fincanı, tebeşir vb. kendine ve öğrencilere ait öğrencilerin görebileceği şekilde nesneler koyar, daha sonra, sınıftan birkaç saniye gözlerini kapamalarını ister ve hızlı bir biçimde nesnelerin yerini değiştirir. Öğrenciler gözlerini açarlar ve öğretmen, onlara "*Qu'est-ce que j'ai déplacé?*/ Neyin yerini değiştirdim?" diye sorar ve onlardan di'li geçmiş zaman kullanarak, örneğin, "*Vous avez déplacé* la tasse./Fincanın yerini değiştirdiniz*", "Vous*

avez déplacé le livre bleu./Mavi kitabın yerini değiştirdiniz." şeklinde cümleler kurmalarını bekler ve onlara, "Fransızcada dili geçmiş zamanın her zaman geçmişte olup bitmiş olayları değil aynı zamanda konuşma anında olmuş bitmiş olayları da anlatmak için kullanıldığını" söyler. Daha sonra, doğru cümleleri tahtaya yazar.

Değerlendirme : Bir tür oyun niteliği de taşıyan bu teknik, öğrencileri eğlendirerek doğrudan öğrenme işinin içine dahil eder.Öğrencilerin ürettikleri cümleler model olarak kullanılır. Ancak sınıfta o anda bulunan görseller her zaman öğretilecek konuya uygun bağlam oluşturamayabilirler.O nedenle, sınırlı bir etkinliktir.

3.6.Kişiselleştirme

Öğretmen, tahtaya tanıdığı beş kişinin adını yazar. « *de …à, pendant, entre »* gibi sözcükler kullanarak oluşturduğu cümlelerle bu kişilerden sınıfa bahseder. Örneğin, « *De 1980 à 1990, mon fils a fait du piano » (1980'den 1990 yılına kadar oğlum piyano çaldı)* ya da « *Pendant dix ans, mon ami Yuri est resté en Grèce » (10 yıl boyunca arkadaşım Yuri Yunanaistan'da kaldı.)*. Ardından, Fransızcada sınırlı ve belli bir zaman diliminde yapılan eylemlerden bahsetmek için di'li geçmiş zamanın kullanıldığını açıklayarak bu cümleleri tahtaya yazar.

İzleyen aşamada, öğretmen di'li geçmiş zamanın 3. tekil şahıslar için nasıl yapılması gerektiğini açıklar : Özne + yardımcı fiilin (*avoir* ya da *être*) haber kipinin şimdiki zamanı + geçmiş sıfat-fiili. Daha sonra, öğrencilerden tanıdıkları beş kişinin adını yazmalarını ve di'li geçmiş zaman kullanarak bu kişilerle ilgili cümleler üretmeye çalışmalarını ister.

Değerlendirme : Öğrenme, öğretmen ve öğrencilerin özel hayatlarındaki kişiler üzerinden verdikleri örneklerle gerçekleştirilir.Önce, kullanıma ilişkin örnekler verilir, daha sonra, biçim hakkında açıklama yapılır.Öğrenciler sınıfta aktif durumdadırlar, hemen benzer cümleler üretmeye çalışırlar, bu çaba onların yazma becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur fakat bazı öğrenciler, özel hayatları hakkında konuşmak istemeyebilirler.

3.7. Doğrudan Açıklama

Öğretmen tahtaya Fransızcada di'li geçmiş zamanın nasıl yapıldığını yazar ve öğrencilere, bu zamanın :1) geçmişte tıpkı bir filmin sahneleri gibi arka arkaya meydana gelen olayları, 2) geçmişte belli bir zamanda olup bitmiş olayları vurgulamak için, kullanıldığını açıklar. Daha sonra, bu tip kullanımlara ilişkin örnek cümleler verir :

1) *Il est arrivé, a dit bonjour à tout le monde et il est entré dans son bureau.*/ Geldi, herkese günaydın dedi ve çalışma odasına girdi.

2) *Le réveil a sonné tôt ce matin.*/Bu sabah saat erken çaldı.

Değerlendirme : Öğretmen öğrencilerin kafalarındaki şemaları harekete geçirmeden, onların konuyla ilgili herhangi bir tahmin, varsayım ya da çıkarım yapmalarına fırsat vermeden, doğrudan di'li geçmiş zamanın yapılış biçimini açıklayarak geleneksel, tümdengelimci (grammaire déductive) ve açıktan (grammaire explicite) bir dilbilgisi öğretimi yapmaktadır.Bu teknikte bilgiyi elinde bulunduran, doğru cevabı bilen öğretmen aktif öğrenenler ise pasif konumdadırlar.

3.8. Alıştırma yapma ve anlatma

Bu teknikte, di'li geçmiş zamanın soru biçiminin öğretilmesi amaçlanmıştır.Fransızcada bir cümlenin soru biçimini yapmak için üç yol vardır :

1. Ses tonuyla (intonation),
2. Cümlenin başına soru sözcüğü «Est-ce que » getirerek,
3. Cümledeki eylem ya da yardımcı eylem ile öznenin yerini ters çevirerek (inversion).

1.ve 2. şekilde soru cümlelerinin oluşturulması cümlede ögelerin diziliş sırasını etkilemediğinden 3. yönteme göre daha kolaydırlar. O nedenle, burada 3. Yöntemle di'li geçmiş zamanını soru biçimi üzerinde durulmuştur. Öğretmen, öğrencilere aşağıdaki soruları sorar:

i) Ça y est? As-tu dîné? --- Oui, j'ai dîné.

(Akşam yemeğini yedin mi?) (Evet, yedim.)

ii) Êtes-vous allé au cinéma? --- Oui, je suis allé au cinéma./Non, je ne suis pas allé au cinéma.

(Sinemaya gittiniz mi?) (Evet, gittim./Hayır, gitmedim.)

iii) Avez-vous vu ce film? --- Oui, j'ai vu ce film. / Non, je n'ai pas vu ce film.

Öğrenciler örneklerdeki sözcükleri bilebilirler, ancak di'li geçmiş zaman ile ilk defa karşılaştıklarından öğretmen önce öğrencilerle birkaç alıştırma yapar. Onlara, yukarıdaki örneklerde geçen soruları yöneltir ve ardından « Ben sana hangi soruyu sordum ? » diye sorar. Sınıfta bazı öğrenciler büyük olasılıkla öğretmenin sorduğu soruyu tekrar edebileceklerdir. İzleyen aşamada, öğretmen tahtaya aşağıdaki formülü yazar :

Forme Interrogative (Avec Inversion) du Passé Composé/Di'li Geçmiş Zamanın Soru Biçimi (Ters Çevirme ile)

auxiliaire Être ou *Avoir au présent* + *Personne* + *Participe Passé ?*
Yardımcı Fiilin (Être ya da *Avoir) Şimdiki Zamanı* + *Kişi* + *geçmiş zaman ortacı ?*

Sınıfa, bu tür soruların ne zaman kullanıldığını sorar. Öğrenciler, öğretmene düşüncelerini söylerler. O' da, di'li geçmiş zamanın soru biçiminin konuşulan anda (i) ya da geçmişte olmuş bitmiş (ii ve iii) bir eylemin sonucu hakkında genel sorular sormak için kullanıldığını açıklar.

Değerlendirme : Öğrencilerin gerçek hayatlarına ilişkin konular üzerinden önce di'li geçmiş zamanın nasıl kullanıldığına dair örnekler verilmesi, daha sonra, biçim üzerine açıklama yapılması tümevarımcı, klasik uygulamadan uzak, bu tekniğin olumlu yönleridir. Öğretmenin ilk soruları yönelttiği öğrenciler ilk defa karşılaştıkları di'li geçmiş zamanın soru biçimini tekrar etmekte ve cevap vermekte zorlanabilirler.Grup halinde çalışmaya alışmış öğrenciler karşılıklı soru-cevap şeklinde yürütülen alıştırmaları yaparken sıkılabilirler.

3.9. Keşfetme

Öğretmen, öğrencilerden daha önce okuma metni olarak üzerinde çalıştıkları bir metni incelemelerini ister. Daha sonra, aşağıdaki bütünce de bulunan cümleler dilbilgisel açıdan doğru ise yanına correcte(C) /Doğru, yanlış ise incorrecte (I) / Yanlış yazmalarını ister :

(a) Il a sorti le chien. C / I
(b) Il est sorti dehors. C / I
(c) Philippe a retourné la poubelle. C / I
(d) Les enfants sont descendus la valise. C / I
(e) Ils sont passés devant la banque aujourd'hui. C / I
(f) Marie est descendue au premier étage. C / I
(g) Avez-vous monté à pied ? C / I

Ardından, öğrenciler aşağıdaki tabloyu doldururlar.Herhangi bir sorunları olursa öğretmen onlara fiilleri söyleyebilir, ancak Onlar kendi kendilerine buluncaya kadar fiillerin nereye konması gerektiğini söylemez.

Sujets	**Verbes auxiliaires**	**Participe passé**	**Complément d'objet direct**
Je, tu, il, elle, on, nous, vous, ils, elles, les enfants, Philippe, Marie	**Être (**suis, es, est, sommes, êtes, sont)	sorti(e) passé(e)s	----------
	Avoir (ai, as, a, avons, avez, ont)	sorti retourné	le chien. la poubelle.

Öğrenciler tabloyu doldurduktan sonra öğretmen kontrol eder, yanlış yerleştirilen ögeler varsa düzeltir. Daha sonra, tablodaki verilerden hareketle, yukarıdaki bütüncedeki cevaplarını gözden geçirmelerini ve yanlış cevapları varsa düzeltmelerini ister. Son aşamada, bütün cevapları birlikte kontrol ederler.

Değerlendirme : Konunun daha önce sınıfta üzerinde çalışılmış bir metin aracılığıyla öğretilmesi öğrenenlere anlama kolaylığı sağlar.Metinden hareketle doğru ve yanlış ifadeleri tespit etmeye çalışmaları kuralları kendi kendilerine keşfetmelerine imkan verir. Bağlam içinde, örtük, tümevarımcı bir dilbilgisi öğretimi söz konusudur.Tablodaki boşlukları bir bulmaca gibi doldurmaya çalışan öğrenenler hem aktiftirler hem de eğlenerek öğrenirler ancak dil düzeyi düşük öğrenciler için doğru cevapları bulmak zor olabilir.

3.10. Tablo Kullanma

Öğretmen, tahtaya aşağıdaki tabloyu çizer :

Nom	France	Espagne	Inde	Angleterre	États-Unis
Janine		*V*		*V*	
François				*V*	*V*
Marie	*V*		*V*		
Jean		*V*			
Pierre			*V*	*V*	

Sınıfta farklı öğrencilere, «*Vous êtes allé(e) en France ?/Fransa'ya gittiniz mi ?*» ya da «*Vous êtes allé(e) en Inde?/Hindistan'a gittiniz mi ?*» gibi sorular sorar ve öğrenciler cevaplarını verirken tabloyu (*V*) şeklinde işaretler koyarak doldurur.. Beş öğrencinin verdiği cevaplarla tabloyu doldurduktan sonra öğrencilere «*Ben size hangi soruyu sordum ?*» diye sorar. Onların cevaplarını dinledikten sonra tahtaya soruyu yazar, di'li geçmiş zamanın yapılışı ve ses tonuyla soru sorma biçimi hakkında kısa bir açıklama yapar ve tablodaki (*V*)'leri siler.

Daha sonra, öğrenciler boş tabloyu defterlerine çizerler. Birbirlerine öğretmenin sorduğu soruyu sorarlar ve boş tabloyu arkadaşlarından aldıkları cevaplara göre doldururlar. Çalışmanın sonunda, defterlerine soruyu yönelttikleri beş kişi hakkında di'li geçmiş zaman kullanarak cümleler yazarlar : Örneğin, *Janine est allée en Inde et en Angleterre./Janine, İngiltere ve Hindistan'a gitti.*

Değerlendirme : Bu teknikte, öğrenciler en başından işe dahil edilirler.Tablo kullanımı görsel zekaya sahip öğrencilerin anlamalarını kolaylaştırır. Öğretmenleri ve birbirleriyle soru-cevap şeklinde etkileşimde bulunmaları, verilen cevapları yazmaları işbirliği yapma, konuşma, dinleme ve yazma becerilerini geliştirir.

Öğretmenin doğrudan sorular sorup cevap istemesi öğrencilerde stres yaratabilir.Aynı anda hem sorular sormak hem de cevaplarını alıp tabloyu doldurmaya çalışmak bazı öğrenciler için yorucu ve sıkıcı olabilir.

11. Anadil (L1) ile Öğrenilen Dili (L2) Karşılaştırma

Fransızca bölümünde görev yapan ve ana dili Türkçe olan Fransızca öğretmeni Fransızca'daki passé composé yani di'li geçmiş zamanı yapılışı ve kullanımındaki farklılıklara dikkat çekerek ve Türkçedeki di'li geçmiş zaman ile karşılaştırarak anlatır.

Değerlendirme : Öğrencilerin anadili ileFransızca arasında çok farklı bir dilbilgisi konusu var ise öğretmen karşılaştırmalı dilbilgisine başvurabilir. Robert, Rosen ve Reinhardt'ın da altını çizdiği üzere, "belirli kitleler için yerel olarak hazırlanmış olanların dışında Fransızcanın yabancı dil olarak öğretimi amacıyla hazırlanmış hiçbir yöntem kitabı, bu dilbilgisine başvurmaz. Bu durumda, belirli bir dilbilgisi konusunu örneğin, Fransızca ve Türkçede sözdizimini, öğretmek amacıyla öğretmen ders notlarını kendisi hazırlayacaktır"(2011 : 141).

Daha çok tek dilli sınıflar için uygun görünen bu teknik, sınırlı bir biçimde kullanılırsa anlamayı kolaylaştırabilir. Sürekli olarak kaynak dile başvurma hedef dilin öğrenimini engeller. Çok dilli sınıflarda böyle bir karşılaştırma yapmak mümkün olmaz. Ayrıca hedef dildeki her konunun kaynak dilde tam karşılığı bulunmayabilir.

Sonuç

Yabancı/ikinci dil ediniminin en önemli bileşenlerinden biri olan dilbilgisel yetinin öğrenenlere edindirilmesinde öğretmenler tarafından kullanılabilecek etkili dilbilgisi öğretme tekniklerini tanıtmak amacıyla hazırladığımız bu çalışmada on bir teknik üzerinde durulmuş, her bir tekniğin kullanımının olumlu yanları ve neden olacağı olası sorunlar hakkında değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada bahsetmiş olduğumuz teknikler, iddiacı olmaktan uzak yalnızca Fransızca dilbilgisi öğretimi ile ilgilenen eğitimcilere değil ülkemizde öğretilmeye çalışılan diğer yaşayan dillerin öğretimi/öğrenimi ile ilgilenenlere farklı bir bakış açısı sunmayı amaçlayan bir yaklaşımla alan yazına kazandırılmaya çalışılmıştır.

Yabancı dil öğretimi/öğreniminin önemli bileşenlerinden biri olan dilbilgisel yetinin ediniminde "anlam" üzerine mi yoksa "biçim" üzerine mi odaklanılması gerektiği ya da her ikisine de eşit derecede mi önem verilmesi gerektiği sorusuna çözüm bulmak amacıyla birçok deneysel çalışma yapılmıştır. Bunların büyük bir kısmından elde edilen sonuçlara göre, iletişim etkinlikleri bağlamında anlam üzerine odaklı fakat aynı zamanda anlamlı bağlamlar içinde dilbilgisel biçimlere de önem veren öğretim biçimi en başarılı olanıdır (Spada 1987; Lightbown ve Spada 1993, aktaran Germain ve Séguin, 1998:150).

Yabancı dil/ikinci dil edinimi alanında bir öğretim yöntemi ya da etkinliğinin yalnızca bir kurama bağlı olarak düzenlenmesi gerektiği düşüncesi artık çok gerilerde kalmıştır. Ayrıca bir dilbilgisi konusunu öğretmek için yalnızca doğru tekniği seçmek yeterli olmayacaktır. Kaldı ki hangi teknikle hangi konunun daha iyi öğretilebileceği de tartışılabilir.

Günümüzde ne yazık ki yabancı dil sınıfında, bir dilbilgisi konusuyla ilgili açıklamalarında önceden öğrendikleri geleneksel dilbilgisel sınıflandırmalar ve biçimlere genellikle sıkı sıkıya bağlı öğretmenler mevcuttur. Tek başına cümle yapısı ya da dilin sözdizimsel özellikleri üzerinde durarak öğrenenlere iletişim yetisinin temel bileşenlerinden biri olan dilbilgisel yetinin yeterli düzeyde edindirilemeyeceği, bu şekilde yapılan bir eğitimle aktarılan bilgilerin bilgi düzeyinde kalmaktan ileri gidemeyeceği açıktır. Önemli olan, öğretme etkinliklerinin, öğrenenleri, öğrendiklerini gerçek hayatta, ihtiyaç duydukları anda kullanabilecekleri bir biçimde hazırlamaya yönelik olarak düzenlenmesi işidir. Bu hedefe ulaşılmasına katkı sağlaması amacıyla, dilbilgisel yetinin ediniminde gerçek metinler kullanarak, bağlam içinde, tümevarımcı ve dilbilgisini örtük yaklaşımla vermeye çalışan aynı zamanda grup çalışması ve öğrenmede işbirliğine fırsat veren "şarkı metni", "resim" ve "okuma metinleri kullanma" tekniklerinin faydalı olacağı görüşündeyiz. Bunların yanı sıra, örneklerden hareketle, öğretilecek dilbilgisi kuralını öğrenenlere buldurmayı amaçlayan "keşfetme" ve ayrıca, önce "anlam ve kullanım" daha sonra "biçim" yaklaşımını benimseyen "alıştırma yapma ve açıklama" teknikleri de önereceğimiz tekniklerdir.

Sonuç olarak, daha önce de altını çizdiğimiz gibi, hiçbir teknik tek başına bir sorun için mucize bir çözüm olamaz. Çalışmamızda, dil sınıfında kullanımının bazı sorunlara neden olabileceğini belirttiğimiz teknikleri kullanan ve olumlu sonuçlar elde eden öğretmenler de olabilir. Hatta bu çalışmada adı geçmeyen ancak öğretmenlerin kullandığı daha farklı ve etkili teknikler de olabilir. Burada önemle üzerinde durulması gereken konu, öğrenenlerin ihtiyaçları ve öğrenme biçimleridir. Her öğrencinin öğrenme biçimi farklıdır. Bir öğrenci için faydalı olmayacak bir yaklaşım ya da teknik diğer öğrenci ya da öğrencilere fayda sağlayabilir. Öğretmen, hangi konu için hangi tekniği ya da teknikleri seçmesinin uygun olacağına, zaman içinde, derste edindiği tecrübeler ve öğrencilerden gelen dönütlere göre kara verecek duruma gelebilir. Öğretmenin alanındaki yeniliklere açık olması, öğreteceği dilbilgisi konusuyla ilgili bilgi birikimi, yöntem bilgisi, öğretebilme becerisi, öğrenenlerin yaşı, ilgi ve bilgi düzeyleri, anadillerinin özellikleri vb. öğrenmeyi etkileyecek unsurlardır.

Kaynaklar

Avrupa Konseyi. (2001).*Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni*. Ankara: T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları (2009).

Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre Européen Commun de Référence Pour Les Langues*. Paris: Les Éditions Didier.

Germain, C. ve Séguin, H.(1998). *Le point sur la grammaire.* Paris: CLE International.

Lightbown, P.ve Spada, N.(1993).*How languages are learned.* Oxford: Oxford University Press.

Puren C., Bertocchini, P. ve Costanzo, E. (1998). *Se former en Didactique des Langues.* Paris: Ellipses.

Robert, J.P, Rosen, E. ve Reinhardt, C. (2011). *Faire classe en FLE. Une approche actionnelle et pragmatique*. Paris: Hachette Livre.

Spada, N. (1987). "Relationships between instructional differences and learning outcomes: a process-product study of communicative language teaching". *Applied Linguistics, 8*,s.137-161.

Tanner, R. ve Green, C. (2007). *Tasks for teacher education.* Malaysia: Addison Wesley Longman Limited.

Vigner, G. (2004). *La grammaire en FLE*. Paris: Hachette.

Agatha Christie's *Endless Night*: Paradise Lost

Victoria Bilge Yılmaz[1]

Introduction

Agatha Christie, an acknowledged detective story writer, was born in the UK in 1890 and wrote more than 70 works and is still one of the most read authors. Her books are translated into many languages. Some of her books were transferred to the cinema. Christie's works are not only fascinating detective stories, but they are also deeply engrossed in human psychology. Her works open up a human psychology in front of the reader; as a result, the reader becomes the observer of a particular psychological procedure. This study focuses on Agatha Christie's detective novel, *Endless Night* (1967) and analyses the protagonist's failure to enjoy his life although he was quite successful in reaching his aim.

Endless Night was written in the last period of Christie's career and has been accepted as one of her best novels. "This is one of the finest of the later Christie novels, and one with which the author herself was especially pleased." (Osborne, 1999, p. 331) *Endless Night* is not a typical detective story. Osborne (1999) even claims that *Endless Night* "is almost completely different from anything else she had written." (p. 329) While in a typical detective story there is a dead body and then there is an investigation into it, in this novel, the dead body appears only at the end of the novel and the murderer gives himself away. The novel is about Michael Rogers, or Mike, and his plan to become rich in a short time. He becomes quite successful in his plans. He falls in love with one of the richest girls in America, marries her, and builds himself a wonderful house. Yet, at the end of the novel, his wife, Ellie, dies while riding a horse just after their marriage and everything is spoiled after her sudden death. This study scrutinises Michael's psychological state while he successfully accomplishes his task of becoming rich. It also claims that despite the fact that Michael relies strongly on his capability to follow his dreams, he falls prey to love, which, in turn, defeats him. Firstly, this study will bring forth the points where Michael follows obediently his plan of becoming rich. Then, what follows is the process of Michael's awakening to the fact that he is capable of loving Ellie. And lastly, the study will discuss the reasons of Michael's inability to become happy in his dream house with his wonderful woman beside him.

Mike's plans

Agatha Christie's novel *Endless Night* presents a protagonist who has thought elaborately on how to reach his aim. Mike comes from a not very rich background and does not have enough capabilities to remain stable in a job. He is aware of his inadequacies in terms of finance. However, he wants to be rich and he has some ambitions about it. Although he does not have enough money to purchase what he wants sometimes, he strives for being able to have what he wants. When he sees an

[1] Victoria Bilge Yılmaz, Dr., Öğretim Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, vikelay@gmail.com

expensive picture, for instance, he depicts his ambition to be able to buy what he wants. "But I wanted this picture . . . I'd like it to be *mine*." (Christie, 1970, p. 16) Mike has a strong desire to possess things. One day, his friend, architect Santonix says to him: "It's a thousand pities you haven't got the money" (Christie, 1970, p. 21) to have projects for a beautiful house to build. Mike answers: "some day when I've woken ambition and I've made money, then I'll come to you and say 'build me a house'". (Christie, 1970, p. 22) Despite his financial limitations, Mike has big dreams and he plans his future to reach them in an easy way. And the planning of his future in the way he does is provoked by such events like Santonix's words about his poverty or the way Ellie treats him. When one day Ellie and Mike were on a honeymoon abroad, Ellie sees an acquaintance but does not introduce Mike as her husband. "Let me introduce – Mr. Rogers, Mrs Bennington." (Christie, 1970, p. 61) Mike's does not narrate this event as something important, but what he does to his wife later on is the depiction of his reaction to such events.

In fact, what Mike needs is a nice house and a wonderful woman. At first glance, a quite naive and immature dream of having a happy family life in a comfortable house seems to be just a matter of daydreaming. Or, the narrator, Mike, makes the reader believe in it: "One house in particular, a beautiful house, a house that would be wonderful to own!" (Christie, 1970, p. 7) No doubt, everybody thinks of having a good house. However, Mike's ways to obtain the house are not common. Mike particularly likes a place called Gypsy's Acre, which he notices during one of his walks. Indeed, the place is for sale: "I noticed the Sale Bill. Why? Fate up to its dirty work? Or dealing out its golden handshake of good fortune? You can look at it either way." (Christie, 1970, p. 7) He sees the place, sees that it is for sale, and makes his plans. In fact, Mike knows that dreaming about such a place or about an act of buying this place is something beyond his financial state. He cannot afford to buy land. Thus, he claims that he is "[l]onging for something I was never likely to have." (Christie, 1970, p. 8) Yet, he does not give up dreaming and trying to get what he wants. His persistence in reaching his aim is explained thus: "Surely, I thought, in a world where man has been able to put satellites in the sky and where men talk big about visiting the stars, there must be *something* that rouses you, that makes our heart beat, that's worth while searching all over the world to find!" (Christie, 1970, p. 15) He accepts the fact that what he does – planning and following the steps in this plan accurately – is something exciting for him, especially if what he is planning to do is murder.

Mike strongly holds on to logical explanations of everything around him. Mike does not believe in superstitions, premonition, or even love. For example, he wants a big house and he plans it. He does not think that it is a chance or something arbitrary. It means he does not believe in instinctual or emotional beginnings. When he walks around the Gypsy's Acre, he becomes familiar with the place and its rumours. Mike sees an old man around the Gypsy's Acre and starts talking about the place. The old man tells him about the dangerous sides of the place and about strange accidents there. Yet, Mike doesn't think that there is anything strange in those accidents. He just thinks that if a man had an accident there, he must have been drunk. (Christie, 1970, p. 9) Obviously, Mike wants to base everything onto a logical background so that there can be a sound explanation to it. And because Mike plans everything and believes that this is important in accomplishing his aims, he becomes uncomfortable and even hates it when people behave unexpectedly. When, for instance, he learns that Ellie has been to see his mother, he becomes shocked. "I was angry. I was very angry. I'd had no idea that Ellie would keep secrets like that from me." (Christie, 1970, p. 125) He feels that he is not strong enough to control and plan everything as he wants. As Wagoner (1986) states, "[f]or most of the

novel, [Mike's] voice ingratiates with its breezy self-knowledge and shrewd, good-humored assessments of others." (p. 94) He believes he is clever and smart, while the others are not as smart as he is. That's why he believes that he has a right to control the others. Another shock comes when he hears that Ellie has visited Santonix and talked about their dream house. Mike says to Ellie, "You sound so businesslike . . . you take my breath away!" (Christie, 1970, p. 49) Indeed, Mike is left breathless because of his fear of his wife's potential smartness to learn more about Mike. Yet, he says to her: "Every minute, Ellie, you seem to be more and more amazing. The things you do and manage." (Christie, 1970, p. 51) Moreover, when Mike hears Ellie talking about her financial arrangements in a professional manner, he becomes uneasy. "It was odd suddenly to hear Ellie, the gentle and timid Ellie, speaking with such knowledge and confidence of business world of buying and selling." (Christie, 1970, p. 48) His uneasiness is not because of his lower social and financial status, it is because he is afraid of losing control of Ellie. He is afraid of Ellie's ability to understand his plans.

Although Mike doesn't believe that there are some strange accidents in the Gypsy's Acre, he wants his future wife, Ellie, believe in it. In order to accomplish his plans, he does everything to make her know that the place is not safe. When Mike and Ellie walk around the Gypsy's Acre and dream about buying the place they see an old woman who lives nearby. The old woman warns Ellie against buying the place: "You listen, my pretty, for you're pretty enough, bad luck will come to whoever buys it. There's a curse on this land, a curse put on it long ago, many years ago. You keep clear of it. . . . Death it will bring you and danger." (Christie, 1970, p. 31) The old woman wants to look at Ellie's fortune and takes her hand:

> Suddenly she dropped Ellie's hand abruptly. 'I'd go away from here if I were you. Go – and don't come back! That's what I told you just now and it's truth I've seen it again in your palms. Forget Gypsy's Acre, forget you ever saw it. And it's not just the ruined house up there, it's the land itself that's cursed.' (Christie, 1970, p. 32)

Mike's plan goes as desired. Ellie hears about the strangeness and the danger of the place from the people living there. When the young couple eventually buy the place and move into their new house, someone throws a stone and breaks the window. Surprisingly, the stone has a menacing note on it. As a result, Mike tries to assure Ellie that the people in this place are menacing: "you know, young hooligans. They knew, perhaps, we were settling in. I dare say you were lucky that they only threw a stone. They might have had an air gun or something like that." (Christie, 1970, p. 97) So Mike exaggerates the event and makes Ellie be sure of the greatness of the danger.

The menacing threats go on one after the other. The old woman follows Ellie when the latter rides a horse. "Ellie came back from a ride one day, white and shaking. The old woman had come out from in between the trees. Ellie had reined up and stopped to speak to her. She said the old woman was shaking her fist and muttering under her breath." (Christie, 1970, p. 116-117) In fact, it is a foreshadowing for Ellie's death during her riding in the forest. Ellie gets the message of her being in danger at her new place. Ellie is not the only one who is going through the process of becoming familiar with the threats coming from the Gypsy's Acre. Mike also tries to convince Mr. Lippincott, Ellie's financial advisor, that the place is cursed: "A man and his wife and another man. Some story that the husband shot the other two and then shot himself." (Christie, 1970, p. 73) Mike wants everyone close to Ellie know that the place is dangerous and that everything might happen. What comes from this is the fact that Mike is the master of his narration. At least, he wants to seem like

that. He narrates his life both inside the novel to the people around him and outside the novel to the reader.

Actually, a careful reader may see that something strange is going on since not everybody thinks that the place is dangerous or that the old woman can threaten somebody in this way. When Major Phillpot, the local official, hears that the old woman tries to discourage Mike and Ellie from living in the Gypsy's Acre, he is surprised because the old woman is usually very kind: "That seems odd to me, . . . She's usually got a honeyed tongue in fortunes. Handsome stranger, marriage bells, six children and a heap of good fortune and money in your hand, pretty lady." (Christie, 1970, p. 102) The Major becomes even more surprised when Mike says that Mrs. Lee's words were "more like a threat than a warning." "'A threat!' He sounded incredulous." (Christie, 1970, p. 102) Obviously, the Major is familiar almost with everybody in the district and he definitely knows Mrs. Lee. What he hears from Mike and Ellie seems exaggerrated to him because what he usually hears about the old woman from the others is good words. Another thing that a careful reader would immediately catch and think about is Mike's ideas about his mother. He avoids her. She is like a personification of Mike's conscience. When they meet, Mike's mother understands that there is a change in her son: "You're different . . . You're excited." (Christie, 1970, p. 42) They meet when Mike has some plans about Ellie. Although Mike accepts that there is girl in his mind, the mother feels that there is something else going on. "You've kept your hand in with girls but you've never been really serious till now." (Christie, 1970, p. 43) Although it can be interpreted that her intuition suggests her that Mike does something morally wrong, it can also be seen as feeling about Mike's real falling in love for the first time. Mike might be subconsciously delivering the message of his first love experience through his body language or his emotions. And the mother might be getting that message intuitively.

Mike's love

Despite Mike's efforts to follow his plans in terms of marrying, becoming rich, and getting rid of his wife as soon as possible, Mike loses his paradise because he cannot become happy without Ellie. Indeed, Mike is quite successful in getting everything he wants in a very short time. He and his girlfriend Greta want to be rich, have a wonderful house and a good life. Mike meets Ellie, one of the richest girls in the US, and marries her. The newly wed couple build a great house in England and start living there. Mike makes everybody believe that the country place where they built their house is notorious for having strange accidents. Moreover, he makes everybody believe that they have been threatened by the local people. As a result, when Ellie is found dead in the forest where she usually rides a horse, nobody suspects anything but that she was threatened again and had a heart attack. Ellie's death was as planned: "that she died from heart failure caused by shock." (Christie, 1970, p. 144) So Mike's narration is successful. So, through the victimisation of Ellie, Mike is crowned if looked at it from a Bakhtinian point of view. He becomes the king of the situation as he comes out as the winner. He gets what he was struggling for. Everybody believes him. Yet, Mike's unexpected feelings towards his wife do not leave him alone after her death.

Mike is the narrator of his own story and through his narration the reader is made to believe that he falls in love with Ellie and eventually marries her. "I didn't know at that time anything about love." (Christie, 1970, p. 23) The reader is being informed that the story is about his falling in love. So being informed of the fact that Mike loves Ellie is not something strange at this point. Mike starts his story thus: "it *is* a love story, I swear . . ." (Christie, 1970, p. 8) He wants to call it a love story. Mike

wants to convince people around him that he loves Ellie: "I didn't want to share Ellie with anyone." (Christie, 1970, p. 75) His desire to keep Ellie only to himself shows that convincing people of his strong love is a pat of the plan. Yet, it might be seen as the subconscious way of expressing his genuine love to his wife. It's the feeling that he is not aware of at that moment. When he describes Ellie, he does not hesitate to give all the details that attract him to her. "There had been something so little girl-like about Ellie, so simple, almost touching in her attitude that I was astonished to find . . . Her simplicity, her affection, her natural sweetness." (Christie, 1970, p. 55) Ellie feels that Mike loves her and when he watches her singing, she tells him: "You're looking at me as though you loved me." (Christie, 1970, p. 108) Actually, Ellie's words here leave the reader surprised because Ellie must have been sure that her husband loves her. Yet, her phrase makes the reader understand that she feels something strange is going on. Mike is also surprised although he does not dwell on it much. Although Ellie seems to be an easy prey for Mike and Greta, Mike finds it difficult to comprehend what Ellie is. He admits it: "I never did know about Ellie." (Christie, 1970, p. 178) Ellie is just a functional figure for him. He never thought about her feelings or her inner world. Yet, when he states that her world is not known to him, it means he accepts his falling into her. Thus, even his own narration seems to slip from his control. He cannot control what he says and he admits his falling in love with Ellie.

In fact, Mike vaccilates between Ellie and his dreams. Despite the fact that he repeats that he loves Ellie and that Ellie feels his love, he depicts himself looking forward to her death. At the beginning of the day of Ellie's death, Mike woke up quite happy: "I was in a mood of boisterous excitement." (Christie, 1970, p. 132) He knows that this is the big day and cannot control his happiness of approaching freedom. However, sometimes there is a note of regret in between the lines of his story. "If I had known, if I had only known what it could all come to mean *I'd* have emigrated too!" (Christie, 1970, p. 23) Mike tries to convey his deep regret with reference to what he has done. Even before revealing Ellie's death, Mike claims that he was happy with her: "I really think, looking back, that that was the happiest day of my life ..." (Christie, 1970, p. 52) Mike admits that the time spent with Ellie was important for him: "One doesn't recognise in one's life the really important moments – not until it's too late." (Christie, 1970, p. 109) The time after Ellie's death was a difficult time for Mike: "What I went on to from the moment of Ellie's death seems to me now like something for which I was not prepared." (Christie, 1970, p. 143) Indeed, Mike wasn't prepared for the loss of a beloved person in his life. He wasn't prepared to acknowledge the fact that he was in love with Ellie. It seems from his story that Ellie accepted Mike as he is. He knows it. His mother also loved him but she criticised him and wanted him to be a morally good person. Greta loves him, but they are partners in a great plan. Ellie, on the contrary, is unaware of everything that happens around her. Mike seems to fall in love with her because of this. Mike also admits loving her: "Sometimes – I think I loved her too." (Christie, 1970, p. 178) Although it is obvious that Mike is very materialistic, it does not eliminate his vulnerability towards such feelinsg like love because he is a human being. "Michael falls in love first with a piece of land, before he falls in love with a woman." (Osborne, 1999, p. 330) And when he compares Greta with Ellie, it seems that he prefers Ellie: "I enjoyed living with her very much." (Christie, 1970, p. 178) And after Greta's death, he admits that Ellie was a more important figure for Mike than Greta; and after he murders Greta he does not think of her much: "After I'd killed her she didn't seem to matter any more." (Christie, 1970, p. 189)

Although he is a fan of plans and arrangements, he becomes irritated of any kind of arrangement: "What a hateful word it is and all the things it stands for." (Christie, 1970, p. 143)

Arrangement now stands for his great loss. When he comes back from the USA and is on the brink of reaching his complete freedom and bliss with Greta, he thinks he sees Ellie (Christie, 1970, p. 178-179). His belief in seeing her suggests his abrupt change in his philosophy of life. It was his principle not to believe in any kind of supernatural occurrences or emotional commitments. Nevertheless, the loss of Ellie created a sense of loneliness and desperation for Mike: "I felt so alone, so horribly alone." (Christie, 1970, p. 170)

Paradise Lost

As a result of Mike's desperate feeling of loneliness after Ellie's death, it can be suggested that Mike loses his identity. Mike's feeling that he sees Ellie is the climax of the novel. After this point, Mike is not able to come back to his previous state. His murder of Greta is the depiction of his loss of his identity. Mike is a serial killer, in fact. Although he did not kill all these people in the same way, he killed them – except Greta – for the same purpose, for money and possessions. He kills his friend when he was a boy for his watch and he kills another friend for the money in his pockets. Yet, he does not feel any regret for these murders. He describes them as if they are just routine, every day activities. However, Ellie's death brings forth unexpected consequences for Mike. And the only reason is his love for Ellie. When he thinks he sees her after her death, he starts to think that he made her frustrated because she wasn't looking at him. He comes to understand that he becomes nothing for her. Even dead Ellie ignores him and this makes him furious. In other words, he loses control of Ellie. Either he starts to believe that maybe Ellie has never loved him, or that she gave her love up because he murdered her. Either way makes Mike desperate and lonely. In other words, Mike is decrowned in a Bakhtinian sense. Mike falls from the highest point of existence to the lowest: "regal vestments are stripped off the decrowned king, his crown is removed, the other symbols of authority are taken away, he is ridiculed and beaten" (Bakhtin, 1984, p. 125). Mike comes back to his previous condition. He reveals his murders and commits another murder by killing Greta.

Throughout the novel, Greta is described as a lover whom Mike meets long before he meets Ellie. Yet, if looked at from a symbolical point of view, Greta is like a personification of Mike's bad sides. When he kills Greta, he is happy: "I was wonderfully happy when I killed Greta." (Christie, 1970, p. 185) He suddenly kills Greta after he realises that he is nothing for Ellie even though Ellie is dead. He cannot stand Ellie's ignorance of him. And, as a result, he kills Greta because he thinks she is the reason for everything that happened to him.

To summarise, despite all his efforts to provide a wonderful life for himself and his lover, Mike feels lost in the world without Ellie. Thus, Mike is the real victim in the novel. Ellie's dead body that was found in the forest is the symbol of Mike's positive sides in his personality that he, in fact, does not want to lose. And Greta, whom Mike murders at the end, stands for his negative sides. As a result, the dead body of this detective story by Agatha Christie belongs to Mike. While the positive side of Mike is murdered by his negative side, it is the reader's work to find out who is the murder of Mike's negative sides. Yet, if looked at Mike's adventure in the novel, his total defeat comes from the force that he underestimates at the beginning: love.

WORKS CITED:

1. Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Ed. and trans. Caryl Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press.
2. Christie, A. (1970). *Endless Night*. London : Fontana/Collins.
3. Osborne, C. (1999). *The Life and Crimes of Agatha Christie*. Glasgow: Harper Collins Publishers.
4. Wagoner, M. S. (1986) *Agatha Christie*. Boston: A Division of G.K.Hall and Co.

Bursa'da Kaybolmaya Yüz Tutan Mesleklerden Nalbantlık

Hülya TAŞ[1]

İnsanlık tarihinin en önemli buluşlarından biri sayılan demirin kolayca işlenmesi ve doğada en çok bulunan madenler arasında olmasından dolayı demiri eski çağlardan günümüze kadar insanlar barınma, korunma ve savaş aletlerinde kullanmaktadır.

Tarihin bilinen devirlerinden itibaren Türklerin elde ettikleri büyük zaferlerde iki önemli sanat yer almaktadır. Bunlar at yetiştirme ve madenciliktir, bilhassa demirciliktir. Türk, Çin ve Arap tarih ve coğrafya kaynaklarının tespitinde Türklerin atalarının demirci olduğundan bahsedilir. Firdevsi'nin Şehname'sinde Türk ordularının demirden, çelikten kurulmuş ordu olduğu anlatılmaktadır. Ergenekon Destanı'nda yüzyıllardır Ergenekon'da kapalı olan Türkler, bir demircinin yardımıyla dağı eritip yol açmış ve aydın dünyaya çıkmışlardır. O vakitten beri bu kurtuluş gününü bayram kabul etmişlerdir. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırıp demir kıpkırmızı olunca önce han, bir kıskaç ile demiri tutup örsün üstüne koyup çekiçle dövmektedir. Han'dan sonra bütün beyler de bunu tekrarlamıştır (İnan, 1998:229).

Geleneksel bir meslek olan ve Türklerce kutsal sayılan demircilik, madeni ısıtıp çeşitli araçlar kullanarak şekil verme sanatıdır. Hammaddesi demir olan ve demire şekil vererek bunu kullanılan hayvanların ayağına takan sanatlardan biri de nalbantlıktır.

Faruk Sümer, Kutadgu Bilig'de yer alan "oldık at" sözünün "el-feresu'l- hâfi yani "nalsız at" şeklinde tercüme edildiğini ve XI. yüzyılda Türklerin atları nallanmayı bildiklerini ve hatta nalsız atlar için özel bir tabir kullandıklarını ifade etmektedir. Tuhtefetu'z-zekiyye'de nal karşılığı Moğolca bir kelime olan "taga" kelimesi geçmektedir. Tagala da nallamak anlamında kullanılmaktadır. (Sümer; 1983: 106) Anadolu'daki Türklerde atçılık ve binicilikte eskiden beri Arapça da nal kelimesi kullanıldığı görülmektedir. Sümer Âşık Paşazade'nin Tevarih-i Ali Osman adlı eserinde 704-705 (1304-1305 yıllarında) Orhan Bey Eskişehir'de atını nallatırken Germiyen ülkesinden gelen Çavdar Tatarı'nın Karacahisar pazarını bastığını haber aldığı ile ilgili bilgi verilmektedir (Sümer, 1983: 107).

Türkler, atlı göçebe bir yaşamdan yerleşik hayata geçtiğinde de demirden yapılmış tarım aletlerine ve ekim yapabilmek için de hayvanların gücüne ihtiyaç duymuşlardır. Ulaşımda ve üretimde kullanılan bu hayvanlardan yararlanabilmek içinde bakımlarına dikkat etmek gerekirdi. Millî mücadele yıllarında kağnı arabalarını taşıyan öküzler, at, katır, eşek gibi hayvanların bakımı çok önemlidir. Atatürk'ün 1-3 Nisan 1922 tarihinde cepheyi teftiş ederken Konya'ya gelip Nalbant okulunu açması bu mesleğe ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Sovyetler Birliği Elçisi S.İ. Aralov, hatıralarında nalbant okulunun açılmasını şöyle anlatmaktadır: "*Mustafa Kemal bana dönerek: Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size sorunu anlatacağım.*

[1]Doç. Dr., Bursa Uludağ üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, htas@uludag.edu.tr

Nalbantlık okulu nedir? Mustafa Kemal, heyecanla bunu anlatmaya başladı. O devirde Anadolu'da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş halinde idiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda, kısa süreli nalbantlık atölyesi kurulmuştu.

Okul binası nal biçiminde idi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu dövizlerle örtülmüştü: ''Çalışanları Tanrı sever!', Çalışmak ibadettir!', İlkin çekiç ve alın teri, sonra eğlence!', İşçinin teri kutsaldır!''

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa kemal Paşanın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü, bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı, konuşmasında, okulun ordu için, özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün, ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu (Aralov: 1985:105).

Kâzım Bey'in konuşmasından sonra kürsüye gelen Atatürk: "Bugün bir sanat müessesesinin içinde bulunuyoruz. Bu müessesenin ikinci mahsulünü orduya takdim ettiğini gördüğümden cidden bahtiyarım. Bu müessesenin vücuda getirilmesine hizmet edenlere hassaten teşekkür eder ve onları takdirat ile tebrik ederim" dedi (Söylev ve Demeçler, 1989: 34).

Abilov'dan sonra söz bana verildi. Konuşmamda nalbantlık okulunun, bağımsızlığını işleyen ve itilaf devletlerine boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmaya biz çağırıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum.

Öğrencilerden birine: 'Senin nalladığın at, soylu Türk ordusu ile birlikte İstanbul'a giren ilk at olsun!' dileğinde bulundum.

Bir başka öğrenciye de, "Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at olsuné "dileğini tekrarladım.

Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı" (Aralov, 1985:106).

1950'li yıllara gelinceye kadar Anadolu, traktörü, biçerdöveri tanımamıştır. Ancak bu yıllarda Anadolu, tarımda sessiz sedasız atlı tarım bir devrimini gerçekleştirmiştir. Atın tarımda kullanılması, Anadolu'da birçok iş kolunun ortaya çıkmasını veya yeniden canlanmasını sağlamıştır. Atlı tarımla birlikte demir pulluk, hamut, yan kayış, marka, at arabası, tapan, at mibzeri, at biçeri gibi "modern" aletler ve bunların yan sanayii ortaya çıkmıştır. Nal ve mıh tüketimi artarken nalbant sayısı yükselmiştir. Çok sayıda genç, kârlı bir iş kolu olan nalbantlığı tercih etmiştir. Atın tarımda kullanılması, binek atların nallarından değişik bir nalın üretilmesini de beraberinde getirmiştir. Atın ayak tabanını bütünüyle kaplayan bu nal, ekin saplarının atların ayaklarına batmamasını sağlayan özelliğiyle tercih edilmiştir. Atın nallanması, mıhın acemi nalbant tarafından ete çakılması, atın ayağının tutulma biçimi, tekmeyle meydana gelen "iş kazaları", acı tatlı yönleriyle anlatılmaktadır (Oğuz, 1994: 49).

Biz bu çalışmamızda Bursa'da 4 nesildir nalbantlık mesleği yapmakta olan Öztürk ailesinden Enver Öztürk'ün ve oğulları Hasan ve İsmet Öztürk'ten öğrendiğimiz nalbantlık mesleği ile ilgili bilgilere yer vermeğe çalışacağız.

Foto 1: Nalbant Enver Öztürk ve oğlu Hasan Öztürk

Öztürk ailesinden Tevfik ustanın oğlu (1907-1978) Enver Öztürk, Bulgaristan'ın Kırcaali iline bağlı Kayabaşı köyünde 1938 yılında doğar. Kayabaşı köyünde babası ile birlikte işlerini devam ettiren Tevfik usta çocuklarını okula göndermek için ailesi ile Kayabaşı köyünden göç edip Kırcaali'ye gelir.

1-Nalbant Ustalarının Çalışma Hayatlarıyla İlgili Özellikler

Çıraklık Dönemi

Enver Öztürk'ün çıraklık dönemi erkek kardeşiyle ile birlikte okuldan çıktıkları gibi Nalbant dükkânına giderek babalarına yardım etmeleriyle başlar. Ortaokulu 1952 yılında bitiren Enver Öztürk okumak ister. Ancak babası izin vermez. " Öğretmenlerim beni sevmişti. Yüksekokula göndermek istemişlerdi. Ama babam razı gelmedi. Çünkü babamın yardımcıya ihtiyacı vardı". Tevfik usta, işin çok olduğu bu senelerde dışarıdan çırak almak, eğitmek, para vermek gibi imkâna sahip olmadığı için geçinmelerini sağlayacak bu meslekte çocuklarını yetiştirmek istemiştir.

Nalbantlığa kendisinin de meraklı olduğunu belirten Enver Öztürk babasının yanında çırak olarak çalışırken babasının sık sık kendisini uyardığını belirtmektedir. "*Babam bana aç gözünü bak ben nasıl yapıyorum. Sen de öyle yapacaksın. Hem gözünün hem de elinin iyi çalışması lazım. Kuvvetli olmasın*" derdi. Enver Öztürk de babasının olmadığı zamanlarda kerpeteni ve çiviyi alıp çam ağacının üzerinde çivi çakarak uygulama yapmaya başlar. Bir canlıyla çalıştığını hayvanı ürkütmeden, canını yakmadan çivinin çakılması gerektiğinin bilincindedir.

18 yaşına gelince Enver Öztürk evlenir. Bu evliliğinden üç oğlu bir kızı olur. Babası ile beraber çalışan Enver Öztürk'ün o günleri şöyle anlatmaktadır: " Bulgaristan'ın yönetim rejimi farklıydı. Orada ne az çalışacaksın, ne de çok çalışacaksın. Az çalışırsan arkadan vururlar, çok çalışırsan da başına vururlardı. Çalışanın işi her zaman her yerde iyi. Ama daha ileriye götürmene izin vermezlerdi ki."

1951 yılında amcalarının Bursa'ya göç etmesiyle Tevfik usta Kırcaali'de yalnız kalır. Başta işleri iyi olduğu için ses çıkarmayan Tevfik usta, 1968 yılında bütün çocuklarını toplayarak Türkiye' ye göç

eder. Enver usta Bursa'ya 30 yaşında dört çocuğu beş bavulu ile gelir. Bursa'ya geldiğinde kimseyi tanımayan Enver usta Üsküplü nalbant Faik Aktaş'ın yanında üç yıl çalışır. Kendine bir çevre oluşturduktan sonra 1972 yılında kendi dükkânını açar.

Foto 2: Enver Usta'nın oğulları Hasan ve İsmet Öztürk

Çırakların Görevleri

Enver ustanın oğulları görevlerini şöyle anlatmışlardır: Dükkânı açmak, temizlemek, ocağı hazırlamak, malzemeyi hazır hale getirmek ve usta gelince de işe başlamaktır.

2-İş Yerinin Özellikleri

İşlerinin iyi gitmesiyle Enver usta Gazi Akdemir Mahallesi, Mudanya Caddesi, Kültürpark Metro istasyonunun yanında yer alan dükkânını 1980 yılında alır. Hâlâ bu dükkânda iki oğluyla birlikte çalışmaktadır.

Foto 3: İş yerinin tabelası

Foto 4: Nalbant Enver Usta'nın kartviziti

Dükkâna İlk Girildiğinde Yapılan Uygulamalar

Enver usta, iş yerine her sabah 08:30'da gelir, besmele ile kapısını kendi açar gününün bereketli geçmesi için dua edip ocağı yakmakla işe koyulur. Demir satan depolardan aldıkları işlenmiş demire kendileri ocakta şekil vermektedirler.

Foto 5: Dükkânın girişten görünüşü

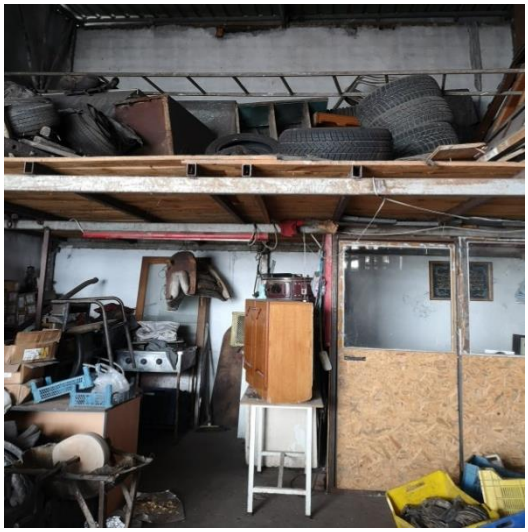

Foto 6:Dükkânın içten görünüşü

Dükkânda her hayvana uyacak nallarlar bulunmaktadır. Seyyah olarak şimdilerde bu mesleği yaptıkları için çantalarını hazır tutup kendilerini arayan müşterilerine gitmektedirler.

Foto 7: Boylarına göre nal çeşitleri

Foto 8: Takım Çantası (http://anilarayolculuk.blogspot.com/2013/05/kaybolan-meslekler-nalbant.html)

Siftah

Enver usta sabah evden çıkarken eve para bırakmadığını ancak sabah kazanıp akşam eve para bıraktığını ifade etmektedir.

Dükkânda Asılı Olan Yazılar

Vergi levhası, Atatürk'ün resmi, Türk bayrağı, iş yerinin bereketini artırmak için asılan Ayet el Kürsi, karınca duası, Mevlana'nın sözleri ve atalarımızdan kalan sözler asılıdır.

Foto 9:Dükkânın duvarından bir görünüş

"*Tarlada ekinim var deme, ambara girmeyince,*
Hayırlı evladım var deme, el koynuna girmeyince,
Sadık bir dostum var deme, başına bir hal gelmeyince,
Vefakâr karım var deme, yok günü görmeyince,

Ağustostan sonra ekilen darıdan,
İşinin başına geç gidenden,
Bal vermeyen arıdan,
Kocasından sonra kalkan kadından
Haram kazanılan paradan, kimse hayır görmez.

Zengini fakir eden hayırsız evlattır,
Memuru ve tüccarı fakir eden, süslü avrattır.
Fakiri fakir eden kuru inattır,
Çok acıma acınacak hale gelirsin.

Mevlana'nın sözleri

Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol,
Şefkat ve merhamette güneş gibi ol,
Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol,
Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol,
Tevazu ve alçakgönüllülükte toprak gibi ol,
Hoşgörülükte deniz gibi ol,
Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol.

Bir mıh bir Nal kurtarır. Bir nal bir at kurtarır.

Foto 10: Duvarda asılı olan yazılardan bazıları

3-Mesleki Özellikler

İnsanlar için ayakkabı nasıl önemli ise hayvanlar için de nalın önemli olduğunu belirten Enver usta, nal çakmanın da incelikleri olduğunu belirtmektedir. At nallamaya oğlu ile birlikte nallamaya gittiğini belirten Enver usta, "Birimiz hayvanın ayağını tutup diğerimiz nalı çakarız. Şimdiki nalbantlar tek başlarına hayvan nallamaya gidiyorlar. Hayvanın ayağını bacaklarının arasına alıp öyle nal çakıyorlar. Hayvan huysuzlanmasın diye de iğne yapıyorlar" demektedir.

Hasan Öztürk, nal çakmanın tecrübeye bağlı olduğunu belirtmektedir. "Atın ayağının dokusu bellidir. Ama anlayan adam için. Çivi nereye gideceğini gösterir. Biraz içeri kaçırırsan eh. Atın ayağına baktığın zaman siyah ince çizgiler vardır. Siyah çizgilerin içinden çivi giderse iyi. Yanlış çakıldığını anladığın zamanda çıkartırsın. Ama kimisi anlamaz hayvanın ayağı zamanla su toplar, at topallamaya başlar. Yanlış çakmaya başladığında at durmaz çeker ayağını.

Enver usta, nalı sadece çakmanın değil hayvanın ayağına uydurmanın da önemli olduğunu şöyle belirtmektedir:" Nalı oturtturmak önemli. Sadece tabanı çakmak değil. Herkes bu devirde nal çakıyorum diyor. Nasıl çakıyorsun? Atın ayağına nalı uydurdun mu? Dar mı, ufak mı, büyük mü? At da aynen insan gibidir.

Foto 11: Farklı boyuttaki nallar

Nalbantlıkta Kullanılan Malzemeler

Ocak: Kömürle ya da elektrikle çalışmaktadır.

Foto 12: Ocak

Jarter lastik: Hasta olan ayağın arasına pamuk konulur. Jarter lastik pamuğu korumaya yardımcı olur.

Çivi: Çiviler 8 numaraya kadardır. 7- 6 numaralı çiviler eşeğe çakılır. Düz çivi buzlu havalarda atın kaymaması için kullanılır.

Foto 13: Çivi / Mıh

Demir kesme makası: Demiri kesmek için kullanılır.

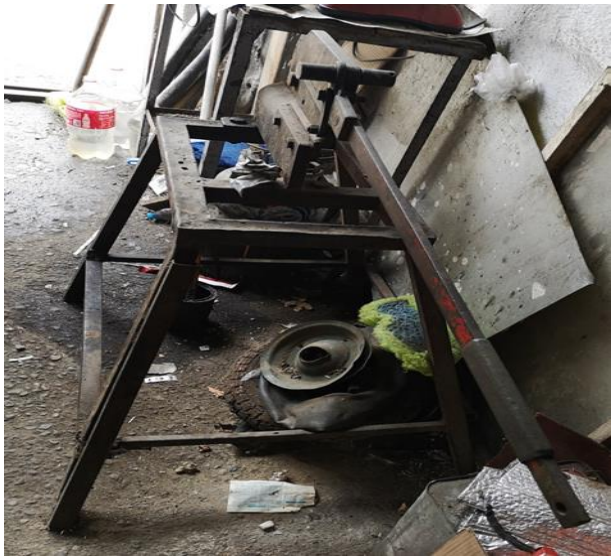

Foto 14: Demir kesme makası

Bilev: Her türlü kesici aleti, özellikle suntraçı bilemek için kullanılır.

Foto 15: Bilev

Kerpeten: Atı nallamak ve çivi çakmak için kullanılır.

Foto 16:İneğin tırnağını kesmek için kullanılan kerpeten **Foto 17:** Kerpeten

Yavaşa: Atın uslu olması için burnu sıkıştırılan alettir.

Suntraç: Atın tırnağını keser ve tırnağa şekil verir.

Foto 18: Suntraç

Bunalar: Nal delmek için kullanılır.

Maşa: Sıcak demiri tutmaya yarar.

Çekiç: Nala şekil verir.

Tokmak ya da baskı: Nal dövmeye, ezmeye yarar.

Foto 19: Tokmak ve tırnak bıçağı

Keski: Atın tırnağı kesilirken keski bıçağı kullanılır.

Zımpara: Nallanmadan önce ve sonra kullanılır.

Mengene: Demiri sıkıştırır

Zımba: Nalda delik açmak için kullanılır.

Foto 20: Demir sıcakken delik açmak için kullanılan zımba

Foto 21: Zımba

Örs: Nal örse takılıp şekil verilir.

Foto 22: Örs

Mühre: Ocaktan çıktıktan sonra şekil verilen nallara çivi delikleri açmak için kullanılır.

Foto 23: Mühre

Törpü takozu: Atlar nalladıktan sonra, kalan tırnakları temizlemek için, atların ayakları takoza bastırılır.

Foto 24: Törpü takozu (http://anilarayolculuk.blogspot.com/2013/05/kaybolan-meslekler-nalbant.html)

Oygu: Tırnakta bulunan hastalıklara bakmak için kullanılıyor.

Foto 25: Oygu (http://anilarayolculuk.blogspot.com/2013/05/kaybolan-meslekler-nalbant.html)

Nallama: Çekiç.

Foto 26: Nallama

Yaprak: Şekil vermek ve atın tırnağının korunmasını sağlamak için kullanılır.

Kayar: Eski nalın düzeltilip tekrardan çakılmasına denir.

Nal Çeşitleri

Lastik nal: Araba atlarında asfaltta kaymasın diye kullanılır. Demir normalde kayar.

Foto 27: Lastik nal

Kapalı nal: Taşlık alanlarda, ormanlık arazilerde kullanılmaktadır. Atın ayağına taş, çivi girmesin diye kullanılmaktadır.

Foto 28: Kapalı nal

Ortopedik nal: Olgun atlarda silme demirden yapılan nallardır.

Foto 29: Ortopedik nal

Yarış nalı: Hafiftir. Alüminyumdan yapılmıştır.

Foto 30: Yarış nalı

At Nallama Aşamaları

Atın bir yere kaçmasını önlemek için at, sıkıca bağlanır. Bir kişi atın bükerek ayağını kaldırır. Eski nalını çıkarmak için kerpetenle mıhları sökülür. Atın ayağından çıkarılan eski nala "kayar nal" denir. Atın ayağının yüzeyi keski ile temizlenir. Uzayan tırnaklar kesilir, yontulur, temizlenir. Ölçüsü alınan ayağa uygun nal yapılıp çivileri çakılır. Eğer tırnak hastaysa cilalanır. Ama atın ayağı hasta ise nal takılmaz.

Foto 31: Nallama işleminin yapıldığı eski bir fotoğraf

Nal Ne Zaman Yapılmalıdır?

Hayvan ne zaman kullanılmaya ya da çalıştırılmaya başlanacaksa o zaman nallama yapılmaktadır. Eşek, öküz hatta ineklere de nal takılır. Çayırda gezen at için nal gerekli değildir. Ancak hayvanların uzayan tırnaklarının kesilmesi gerekir. Nal tırnağın aşınmaması için yapılır. Çünkü tırnak aşınırsa yürüyemez. Nalın en fazla iki ayda çıkarılması gerekir. Atın tırnağı uzadığı için tırnakların kesilir. Yeni nal takılır. Bazı müşterilerinde atları çalışmıyorsa nal istemediklerini sadece tırnağı kestirdiklerini belirtmektedirler

Nal takma İşleminin Fiyatı

Atın dört ayağına nal takma işini 150 TL yapmaktadırlar. Bursa merkezine uzak köylere gidildiğinde benzin masrafını da dâhil ederek 200 TL aldıklarını belirtmişlerdir

İşlerin Yoğun Olduğu Dönemler

Önceki senelerde işlerin çok yoğun olduğu belirli zamanların olduğunu belirten Enver usta Bulgaristan da bir günde 20 çift nal yaptığını, 1975-76 yılında Bursa'nın Yunuseli mahallesinde 25 çift at nalladığını cuma günleri de özellikle sıra beklemek istemeyenlerin cuma namazı saati geldiklerini söylemektedir. İşlerinin hasat zamanında ve Pazar'ın kurulduğu günde yoğun olduğunu belirtmektedirler. "Sabah namazı yola çıktık. Gece 11'de at arabasıyla Sırameşeler'de olan evime döndüm. Ertesi sabah pazar olduğu içinde sabah 5 'de dükkâna geldim. O kadar çok iş olurdu ki cuma namazı saati sırada beklemek istemeyenler gelirdi." Hüseyin ve İsmet usta şimdi de kömür ocağını ayda bir kere çalıştırdıklarını ve o zamanda da aşağı yukarı 40 nalı yaptıklarını ifade etmektedir

4-Sosyal İlişkiler

Çevre Esnaf İle İlişkiler

Enver ustanın dükkânı araç yıkama yerlerinin arasında kalmıştır. Çevredeki esnaf birbirini tanımakta ve birbirlerinden haberdar olduğu görülmüştür.

Müşterilerle İlişkiler

Müşterilerle ilişkilerinin her zaman iyi olduğunu, müşterinin velinimet olduğunu belirten Enver usta "Müşteri her zaman haklıdır. Kızdığı zaman da alttan almak lazımdır" demektedir.

Mesleğin Piri

Tanrının yeryüzüne göndermiş olduğu bazı peygamberler olduğu ve bu peygamberlerin bazı mesleki özelliklerinin olduğu görülür. Eskiden esnaflar arasında çeşitli sanatların ilk bulucusu ya da kurucusunun peygamber, ashap ya da veli olduğu hakkında bir inanç beslemiş ve o kişi esnafın piri olarak benimsenmiştir (Açа, 2000: 44). Demir ve demirle ilgili sanatları ilk işleyen Davud (A.S)'dur. Bu sebeple mesleğin piridir. Silsileleri Abu Zeyd Müslim Hudâdi /Zeyd-i Ahenger vasıtasıyla Selman'a ondanda Hz. Ali'ye çıkar (Torun, 1998:128).

Demircilerin pirinin Davud peygamber olduğunu Enver usta ve oğulları bilmektedir. Ahilikte pir inancının olduğunu ve ahi olmanın en önemli özelliğinin dürüst, güvenilir, çalışkan zanaatkâr demek olduğunu ifade etmişlerdir.

Nal İle İlgili İnanışlar

Enver usta nalı uğurlu saymaktadır. At, evlat, avrat. Bir evde bulursak bunların hepsi uğurlu sayılır. At, hayvanların içinde uğurlu bir hayvandır. Şimdi, atla ilgili ben büyüklerimden şöyle duydum: "Peygamberimizin zamanında, bir zatın işi, rast gitmiyormuş.

-Demiş ki : "Ya Resullah! İşim rast gitmiyor, ne yapayım?"

- "At al" demiş bir tane.

- "At alırım ama ödeyemem" demiş.

-"Veresiye al".

-"Ödeyemem" demiş.

-"O zaman nalını al" demiş. At nalının uğurlu olduğuna inanılır. Kapısına çakar. Evine asar. At nalının uğuruna inanır. [2]

5-Genel Tutumlar

Kâr

İnsanın çalışarak her şeyi yapabileceğini çalışan kişinin asla aç kalmayacağını söyleyen Enver usta Türkiye' ye beş bavul eşya ile geldiklerini ailece çalışıp ev, araba, dükkân alıp çocuklarını okutup evlendirdiğini belirtmektedir. 83 yaşında olmasına rağmen ev de oturmayıp sabah 08:30'da dükkânı açmaktadır ve oğluna yardım etmektedir.

[2] Hazar Ötesi Türkmenlerinde nal ile ilgili bu geleneğin var olduğunu Türkmenlerin çadır kapılarında nalın asılı olduğu ve bu geleneğin en az bin yıllık olduğu belirtilir (Sümer, 1983: 108).

Vergi

Enver usta 1972 yılında Esnaf ve Sanatkârlar Odası'na üye olur. Nalbantlık hurdacılara bağlı bir koldur. Esnaf ve sanayi odasına aidatlarını ödemekte ve vergilerini vermektedirler. Vergi vermenin kutsal olduğunu vergi vermekten kaçmayacaklarını, kaçak iş yapmayı da hiç düşünmediğini belirtmiştir.

Mesleğin Geleceğine Bakış

Teknolojinin gelişmesi, tarım ve hayvancılığın az yapılmaya başlaması iş yükünü de hafifletmektedir. Köylüler de genellikle hayvanları yolu olmayan yerlere ulaşım sağlamak için kullanmaya başlamışlardır. "Hayvan olmayınca da iş yoktur. Bundan 10 sene önce 500 eşek varsa şimdi 50-100 zor çıkar köylerde o kadar bitti. Köylüler artık hayvan hiç kullanmıyor. Cuma günü insanlar atlarını getirir burada kuyruk olurlardı. Şimdi bekliyoruz ki hayvan gelecek. Dükkânımızın olduğu yerde eskiden at pazarı kurulurdu. Mezbahanın olduğu kısımdı. Köylü malını alır satar atını alır, bize getirirdi. 1973-75 yılları arası buraya 17-18 sütçü arabası gelirdi. Balat'ta bir kadın sütçü vardı. Ta oralardan at arabasıyla buraya gelir sütü dağıtır sonra da atının nallarına baktırırdı. Pazar kurulduğu gün Enver usta sakın dükkânı kapatma derlerdi. "Nalı eski olanlar yeniletirdi" diyen Enver Öztürk geçmişe duyduğu özlemi dile getirmektedir.

Bursa'da nereye çağırırlarsa oraya gittikleri ifade eden Enver usta önceki senelerde Antalya, Kuşadası gibi tatil yerlerine gidip atları nalladıklarını ifade etmektedir. Bundan 10 sene önce Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi'ne gidip atlara baktığını ancak şimdi Mennan Pasinli Atçılık Meslek Yüksek Okulu'nun açılması ile artık kendilerini çağırmadıklarını ifade eden Enver usta, kendileri gibi kimsenin nal çakamayacağını, piyasada çalışmanın zor olduğunu bunu yapabilmek içinde tecrübenin önemli olduğunu ifade etmektedir.

Hasan usta üç sene öncesine kadar Kuşadası'nda faytonculuk yaptığını her sene yaz ayında gidip sonbaharda döndüğünü ancak hayvan haklarının çıkmasıyla at giriş ve çıkışlarının büyük adaya yasaklanmasıyla artık oraya da gidemediklerini şöyle dile getirir:" Ben buradan gidersem atı içeriye sokamayacağım. Atım olmadan nasıl çalışacağım. Hâlbuki her sene atım gelirken de çıkarken de iğnesi yapılırdı. Hasta olan atlar telef edilirdi. Benim de iki güzel atım vardı. 4-5 yıldır bakmaya başladım. İki senedir hiçbir şey yaptırmadan baktım. Masraf olunca sattım bugün çağırırlarsa da zaten gidemem. Çünkü istediğim atı bulamam.

Hasan usta insanların çalışmayıp devletten yardım beklemelerini doğru bulmamaktadır. "Şu an diyorlar ki devlet yardım etmiyor. Ben devletin yerinde olsam hiç desteklemem. Çalış kazan kardeşim. Bugün 10 kilo domatesin olsa yol kenarına indirsen para kazanırsın. Bugün 20 tavuk baksan 1 milyondan satsan köyde geçimini gene sağlar 2 koyun parasını çıkarırsın. Ama yapacağım diyeceksin. Hep hazırdan devletten bekle. Ne o mazot pahalı ama mazot pahalı diye tarlayı sürmüyorsun şehre özel arabanla geliyorsun. Köyde kahveye arabanla geliyorsun yürümüyorsun bile."

Ahilik geleneklerini çok iyi bilmediklerini ahi dediklerinde esnafın çok dürüst, güvenilir insan özelliğini aklına getirdiğini söyleyen Enver usta "15 yaşında esnafa babası çocuğunu teslim ettiğinde eti senin kemiği benim diyerek ustaya bırakmış. Şimdi nerede imkânı yok" diyerek ümitsizliğini ifade etmektedir. İki oğlunun bu işle ilgilendiğini diğer oğlunun fabrikada çalıştığını belirten Enver usta yedi torunun dükkâna bile uğramadıklarını asla da ilgilenmediklerini ifade etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, geçmişte Bursa'da Nalbantlık mesleğine önem verildiğini, bir semte, bir mahalleye ve bir çarşıya Nalbant adının verilmesinden anlayabiliriz. Önceki dönemlerde önemi büyük olan bu meslek günümüzde etkisini kaybetmiştir. Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle köylerde çift sürmek için kullanılan öküz gibi hayvanların yerini traktör almıştır. Arabaların çoğalmasıyla da ulaşımı sağlamak için binilen atlar, eşek ve katır önemini kaybetmiştir.

Bu mesleğin yaşaması, hayvanların çok olması ve kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Bursa'nın Mudanya ilçesinde turistleri gezdirmek için kullanılan faytonlar, hipodromlarda, Karacabey Harası'nda beslenen atlar, şehir merkezinden uzak yerlerde onlarca çeşidin sunulduğu kahvaltı yapılan mekânlarda at binilmekte ve atlar burada beslenmektedirler. Ancak bu mekânlarda bulunan atların nalbantları ve kullandıkları malzemeler özeldir. Teknolojinin getirdiği kolaylıkla internetten sipariş edilen çivileri bile içinde olan döküm nalları yeni yetişen ve yüksekokullar bunu ders olarak gören gençlere kolaylık sağladığı kesindir. Geleneksel yöntemlerle nesilden nesile intikal eden çekiç gücüne ve tecrübeye dayalı bu mesleğin devamı çıraklar yetişmediğinden devamı zor görünmektedir.

Kaynak Kişiler

Ad Soyadı	Mesleği	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
Enver Öztürk	Nalbant	Bulgaristan	1938	Ortaokul	Evli	4
Hasan Öztürk	Nalbant	Bulgaristan	1959	Lise	Evli	1
İsmet Öztürk	Nalbant	Bulgaristan	1955	Ortaokul	Evli	3

Kaynakça

Açа, M. (2000). "Kültür-Medeniyet Kahramanları ve Türk Müzik Âletlerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Teşekkül Etmiş Bazı Efsaneler", *Millî Folklor, S*. 45, s. 43-51.

Aralov S. İ. (1985). Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Çev: Hasan Ali Ediz, 2. Baskı, Ankara: Feryal Matbaası.

http://anilarayolculuk.blogspot.com/2013/05/kaybolan-meslekler-nalbant.html (04.11.2019)

İnan, A. (1998). "Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorda)", *Makaleler ve İncelemeler*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu. (04.11.2019)

Oğuz, Ö. (1994). "Anadolu'da Atın Yeniden Keşfi veya Atlı Tarım Hakkında Yozgat'tan Bir Kesit", *Milli Folklor*, S. 22, s.49-52.

Söylev ve Demeçler.(1989). 2. Cilt, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sümer, F. (1983).Türklerde Atçılık ve Binicilik, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Torun, A. (1998). Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tüm Yönleriyle Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemi

Nurten Özçelik[1]

1.Giriş

Öğretme biçimleri ve pedagojik uygulamaların tarihi az ya da çok yeni katmanlardan oluşmuştur, bunlardan biri de tersine çevrilmiş sınıftır (Héry, 2005). Tersine çevrilmiş sınıf (TÇS) daha önceki uygulamaların üzerine eklenen "yeni" bir uygulama olarak görülebilir. TÇS uygulamasına son yıllarda giderek artan bir ilgi vardır ve bu uygulama birçok değişikliği de beraberinde getirmektedir, zira bazıları yeni bazıları da eski olan ve alan yazının daha önce öğrenme üzerinde belli şartlarda olumlu etkilerini ortaya koyduğu çok sayıda psikolojik, pedagojik ve teknopedagojik yaklaşımı da bir araya getirmektedir. Bunların çok iyi bilinmesi, daha az deneysel, daha etkili, aynı zamanda daha gerçekçi bir mesleki uygulama oluşturmaya izin verecektir (Peraya, 2015:3).

Çevrilmiş sınıf ya da "çevrilmiş (flipped) öğrenme" adından da anlaşılacağı üzere klasik sınıf kavramını tersine çevirmek anlamına gelmektedir. Okuldaki çalışma zamanını farklı bir biçimde düzenleme söz konusudur: dersin önemli bir kısmı video kapsülleri, bireysel okumalar, sanal geziler, podcast gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına ayrılmıştır. "Capsule" sözcüğü bir konuyu yoğunlaştırılmış bir biçimde ele alan yazılı, sözlü ve görsel-işitsel her türlü üretimi içine alan bir kavramdır. Bilgilerin keşfedilmesi ve öğrenilmesi öğrencinin hızına göre sınıf dışında yapılmaktadır. Buna karşın, sınıf zamanı etkin öğrenme etkinliklerine, tartışma ve konuşmalara ayrılmaktadır. Denebilir ki, öğretimde bilginin aktarıldığı kısım uzaktan sınıf duvarlarının dışında, etkinlikler, öğretmen ve diğer öğrencilerle bilgi alışverişi ve etkileşimlere dayalı diğer kısım ise sınıfta, yüz yüze yapılmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı

Derleme türünde hazırlanan bu makalenin amacı, tersine çevrilmiş sınıf (TÇS) modeli hakkında bu konuda yapılmış çalışmalardan hareketle temel ve kuramsal bilgiler sunmak ve modelin özellikle yabancı dil Fransızcanın öğretimi/öğreniminde kullanılıp kullanılamayacağını tartışmaktır. Derleme makalelerinde, ilgili alan yazında bulunan bilgiler araştırılır sınıflandırılır, analiz edilir ve karşılaştırılır (Rowley ve Slack, 2004; Batovski, 2015). Makale kapsamında, TÇS uygulamasının tarihçesi, farklı eğitimci ve araştırmacılar tarafından yapılmış tanımları, temel prensipleri, dayandığı öğrenme kuramları (etkin öğrenme, bireyselleştirilmiş eğitim, projeyle öğrenme, grupla öğrenme), bu yöntemi yabancı dil Fransızca sınıfında uygulamaya geçirebilmek için gerekli ön koşullar, öğretmen ve öğrencilere düşen görevler, yöntemin olumlu ve olumsuz yanları irdelenecektir. Ayrıca, bu konuda yurt içinde ve yurt dışında yapılmış çalışmalardan elde edilen verilerden hareketle, bu yöntemin ülkemizde yabancı dil Fransızcanın öğretimi/öğrenimi amacıyla kullanılıp kullanılamayacağı tartışılacaktır.

[1] Nurten Özçelik, Prof.Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, nurtenk@gazi.edu.tr

Makaleye veri toplamak amacıyla, TÇS modeli hakkında YÖK tez veri tabanında bulunan lisansüstü tezler, uluslararası ve ulusal indekslerde taranan hakemli dergilerde yayınlanmış Türkçe, İngilizce ve Fransızca makaleler, bildiriler ve kitaplar incelenerek ve gerekli görülen yerlerin çevirileri yapılarak alan yazına kazandırılmaya çalışılmıştır. İyi bir derleme makalesi, a) cevap aranan soruları, b) bu sorulara cevap bulmak için yapılacak kapsamlı bir alan yazın taramasını ve bulunan kaynakların nitelik açısından değerlendirilmesini ve c) olabildiğince farklı kaynaktan edinilen bilgilerin sentezini içerir (Gülpınar ve Güçlü, 2013 akt. Hayırsever ve Orhan, 2018). Bu bağlamda, kapsamlı bir alan yazın taraması yapılmış bulunan bilgilerin sentezi aşamasında ise olabildiğince farklı kaynaktan faydalanılmaya çalışılmıştır.

3.Tersine Çevrilmiş Sınıf Yönteminin Tarihçesi

TÇS uygulaması ilk olarak 1990'lı yıllarda ABD'de Harward'da fizik profesörü Erik Masur tarafından başlatılmıştır (Laudine, 2014:3). Asıl bu kavramı geliştiren kişi ise ailesindeki çocuklara yardımcı olmak için 2004 yılında, Youtube üzerinden videolar yayınlayan Amerikalı bir matematikçi olan Salman Khan'dır. Khan'ın hazırlamış olduğu videolar yüzlerce kişi tarafından izlenince Bill Gates Vakfı bu başarının ödülü olarak Kahn'a 3,5 milyon dolar vermiş ve O'da Kahn Akademisini kurmuştur. Bu akademi, günümüzde aktif olarak varlığını sürdürmektedir ancak başka insanlar ve kuruluşlar da ortaya çıkmış durumdadır.

Tersine çevrilmiş sınıf "flipped classroom" 2007 yılına doğru Jonathan Bergmann ve Aaron Sams (Dumont ve Berthiaume, 2016: 15) adlı iki Amerikalı kimya öğretmeninin sayesinde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu öğretmenlerin amacı, öğrencilerine evlerinde ya da sınıf dışında izleyecekleri videolar önererek onları öğrenmelerinde özerk kılmak ve sınıf çalışmasını daha etkili hale getirmekti.

4.Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemi

Tersine çevrilmiş sınıf (TÇS) için birçok tanım yapılmıştır: kısaca, "geleneksel olarak sınıfta yapılanların evde, evde yapılanların ise sınıfta yapılması" şeklinde tarif edilebilir (Lage, Platt ve Treglia, 2000). Sherbrooke Üniversitesi Formasyon Destek Birimi'nin tanımına göre, TÇS yönteminde "ders içerikleri elektronik ortamda başvurulabilecek kaynaklar, genellikle de kısa videolar vasıtasıyla aktarılır, ders zamanı ise özellikle ekip projelerine ve öğretmenle ve arkadaşlarla etkileşime, uygulamalı alıştırmalara ve birlikte işbirliği içinde yapılacak etkinliklere ayrılır" (Sherbrooke Üniversitesi, 2011). Lebrun'e (2015) göre, bu öğretme biçimi, uzaktan çalışma ile yüz yüze çalışmayı tersine çevirmektedir: TÇS dersin önemli bir kısmını evde yapmaya ve böylece normalde geleneksel bir biçimde evde yapılan ödevleri sınıfta artan zamanda yapmaya dayanır.

Bergman ve Sams'da (2014), TÇS'de öğrencilerin evlerinde öğretmen tarafından hazırlanmış dersin kuramsal içeriğini açıklayan eğitim videolarını izlediklerini (ki bu önceden sınıfta yapılıyordu) ve sınıfta, geleneksel eğitimde evde yaptıkları ödevleri yaptıklarını belirterek Lebrun'un tanımını doğrulamışlardır.

Dufour'a göre, TÇS uygulamasında süreç, öğrencileri etkinlik ve işbirliğine yönelterek öğrenciye evde kendi başına yapacağı düşük bilişsel düzeydeki etkinlikleri vermeye dayanır. Bu eğitim

biçimi, öğrenen sınıf dışında ve kendi ritminde çalıştığı için öğretimi bireyselleştirme ve farklılaştırmaya imkân verebilir. Sınıftaki grup çalışmaları esnasında, güçlük çeken öğrenciler arkadaşlarının açıklamaları ve desteğinden faydalanırlar, buna karşın anlama sıkıntısı çekmeyen, rahat anlayanlar ise arkadaşlarına açıklamalar yaparak anladıklarını pekiştirirler. Bu yöntem öğretmen tarafından uygulanabilecek bireyselleştirilmiş eğitim ile bilgileri derinleştirme ve uygulamaya dökme etkinliklerinde bilgilerin paylaşımı sayesinde öğrencilerin özerkliklerini geliştirmeye izin verebilir (2014: 44-46).

Diğer bir tanıma göre ise TÇS, "Öğrencilerle geleneksel sınıf ortamında paylaşılan içeriğin sunumunun ve tartışmanın çevrim içi bir platforma taşındığı, evde yaptırılması planlanan öğrenme etkinliklerinin de geleneksel sınıf içerisine taşındığı ve zenginleştirilerek öğretmen rehberliğinde gerçekleştirildiği bir harmanlanmış öğrenme modelidir" (Demiralay ve Karataş, 2014: 15).

TÇS, ingilizce alan yazında çeşitli isimlerle ifade edilmektedir. Bunlar; "reversed instruction", "blended learning", "inverted classroom", "flipped learning", "flipping classroom" ve "flipped classroom" kavramlarıdır. Bu kavram, Fransızcada "la classe inversée", "la pédagogie renversée", "la classe renversée" olarak karşılık bulmuştur. "Blended learning" kavramı Türkçe alan yazında "harmanlanmış öğrenme" ya da "karma öğrenme" olarak ifade edilmektedir. Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze eğitim ile çevrimiçi eğitimin olanaklarını birleştiren ve ihtiyaca göre her iki yöntemin avantajlarının kullanıldığı bir öğrenme yöntemidir. Staker ve Horn'un sınıflandırmasına göre, harmanlanmış öğrenme, çevirme modeli (Rotation model), esnek model (Flex model), öz-harman modeli (Self-blend model) ve zenginleştirilmiş sanal model (Enriched virtual model) olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır. Bu modellerden Çevirme modeli, Konum Çevirme Modeli, Laboratuvar Çevirme Modeli, Tersine Çevrilmiş Öğrenme Modeli ve Bireysel Çevirme Modeli biçiminde adlandırılmış dört alt model içermektedir (Başal, 2012: 2).

"Flipped Learning Network" (FLN), yönteme ismini veren İngilizce "FLIP" sözcüğünün ilk harflerine atıfta bulunarak TÇS'nin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: 1)Esnek ortam ("F"lexible Environment), yöntemin öğrencilere nerede ve ne zaman öğrenecekleri konusunda sağladığı esnekliğe vurgu yapmaktadır; 2)Öğrenme kültürü ("L"earning Culture), öğretmenin temel bilgi kaynağı olduğu geleneksel yöntemden öğrenci merkezli yaklaşımlara geçişi ifade eder; 3) Kasıtlı (Sağlanan) İçerik ("I"ntentional Content), eğitimcilerin yalnızca eğitim sürecindeki akıcılığa değil aynı zamanda öğrencilerin kavramsal anlayışlarını nasıl geliştirebileceklerine odaklanmalarıyla ilgilidir, 4) Profesyonel Eğitimci ("P"rofessional Educator) ise TE uygulanan sınıflarda öğretmenlerin sorumluluğunun geleneksel yöntemle eğitim yapılanlara göre daha fazla olduğuna yapılan bir vurgudur (Boyraz, 2014: 35).

Yapılan bütün bu tanımlamaları kısaca aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür. TÇSY;

1. Öğretmenler ve öğrenciler arasında bireyselleştirilmiş temas ve artan etkileşimdir.

2.Öğretmenin bireyselleştirmeyi etkili bir biçimde uygulayabilen dikkatli bir eşlikçi olduğu bir yöntemdir.

3.Öğrenme görevi öğrencilerde fakat yalnız, tek başına öğrenilmediği için bu yöntem yapılandırmacı ya da sosyal yapılandırmacı bir yaklaşıma izin veren bir yöntemdir.

4. Hastalık ya da farklı sportif, kültürel etkinlikler nedeniyle okula gelemeyen öğrencileri geride bırakmama aracıdır.

5. Zaman-mekân kavramının olmadığı bir yöntemdir çünkü ders içerikleri, gözden geçirme ve sınavlar için her zaman her yerde erişilebilir durumdadır.

6. Öğrencinin öğrenmesinin sorumluluğunu daha çok aldığı yani, daha özerk olduğu bir yöntemdir. Öğrenci öğrenmesinin nesnesi değil öznesi konumundadır.

7. Öğrencinin bireyselleştirilmiş destek alabildiği bir yöntemdir.

5.Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemi Ne Değildir?

1. Öğretmenin işlevini yitirdiği, videoyla yer değiştirdiği bir yöntem değildir.

2. Bilginin elektronik ortamda yalnızca videolarla verildiği derslerin uzaktan yapıldığı bir yöntem değildir.

3.Etkinliklerin yapılandırılmadığı, öğrencilerin her türlü şeyi yaptıkları bir ders değildir.

4. Öğrencilerin ekran başında tek başına çalıştıkları bir yöntem değildir.

5. Derslerin yalnızca dijital biçiminin yer aldığı bir yöntem değildir.

6. Öğretmeni, yıl boyunca her zaman bütün dersleri bu yöntemle yapmaya mecbur eden bir yöntem değildir. Tekrar, can sıkıntısı ve ilgisizlik yaratır, bu nedenle, öğrenme biçimlerini çeşitlendirmek gerekir.

6.İlgili Çalışmalar

Konuyla ilgili olarak yapılan alan yazın taramasında TÇS yaklaşımı ile ilgili çalışmaların dünyada 2000'li yılların başlarından itibaren, Türkiye'de ise daha çok son yıllarda yapılmış olduğu görülmüş bu konuyla ilgili yurt içinde ve yurt dışında farklı disiplinlerde gerçekleştirilmiş gerek kuramsal gerekse uygulamalı birçok çalışma saptanmıştır: kimya alanında (Göğebakan Yıldız, Kıyıcı ve Altıntaş, 2016) matematikte (Naccarato ve Karakok, 2015; Maxson ve Szanislo, 2015), tıp alanında (Sharma, Lau, Doherty, Harbutt, 2015; Youngkin, 2014) yabancı dil İngilizce öğretiminde (Boyraz,2014; Başal, 2012), bilgisayar dersi uygulamalarında (Görü-Doğan, 2015), okul öncesi eğitimde (Turan ve Göktaş, 2015) ve teorik türde çalışmalar (Filiz ve Kurt, 2015; Karadeniz; 2015). Deneysel çalışmaların ise ağırlıklı olarak lisansüstü tezleriyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır (Demiralay, 2014; Turan, 2015; Boyraz,2014).

Turan ve Göktaş (2015), 10 hafta boyunca 58 okul öncesi eğitimi bölümü öğrencisi ile yürüttükleri çalışma sonucunda öğrencilerin 'ters yüz sınıf ' yöntemine ilişkin oldukça olumlu görüşler içerisinde olduklarını öğrencilerin bu yöntemin öğrenmenin kalıcılığını arttıran, öğrenmeyi kolaylaştıran, eğlenceli ve esnek bir yöntem olduğunu belirttiklerini yöntemin birçok avantajının yanı sıra teknik araç eksikliği, çok zaman alıcı olması ve videoların dersten önce izlenmesi gerektiği gibi dezavantajlarının da bulunduğunu belirttiklerini dile getirmişlerdir.

Boyraz (2014), Tersine Eğitim (TE) yöntemi ile Geleneksel Eğitim yöntemlerinden Düz anlatım kullanılarak eğitim verilen öğrencilerin akademik başarılarını karşılaştırmak ve öğrencilerin bu yeni öğretim yöntemi hakkındaki görüşlerini değerlendirmek amacıyla, 2013-2014 eğitim öğretim yılında Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği bölümü ile Fen ve Edebiyat

Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümlerini kazanmış toplam 128 öğrenci üzerinde yapmış olduğu İngilizce Öğretiminde Tersine Eğitim Uygulamasının Değerlendirilmesi (2014) başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında elde ettiği verilerin analizi sonucunda TE yönteminin öğrencilerin İngilizce akademik başarılarını önemli oranda arttırdığını saptamıştır.

Konuyla ilgili olarak yurt dışında yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birisi de Guilbault ve Viau-Giray'a (2017) aittir. İki araştırmacı, yükseköğrenimde TÇSY'ye ilişkin bilimsel bilgilerin güncel durumunu tanımlamak amacıyla gerçekleştirdikleri "La classe inversée comme approche pédagogique en enseignement supérieur: état des connaissances scientifiques et recommandations" başlıklı makalelerinde, veri bankalarında ve Ariane 2.0 makalelerde, ERIC ve Springer arama motorlarında *pédagogie inversée*, *classe inversée*, *classe renversée*, *flip classroom*, *flipped classroom*, *inverted classroom* ve *inverted pedagogy* sözcüklerini kullanarak 2000-2015 yılları arasında İngilizce ve Fransızca olarak yapılmış çalışmaların bir dökümünü çıkarmışlardır. Yüzlerce makale arasından hakemli dergilerde yükseköğrenimle ilgili yayınlanmış 44 makaleyi temel olarak almışlar, ilk ve ortaöğretim düzeyindeki çalışmaları araştırmaya dahil etmemişlerdir. Yaptıkları incelemede, bu çalışmaların TÇSY ile ilgili 21 temayı ele aldıklarını saptamışlardır. Bu temalar, daha sonra, öğrenci ve öğretmen odaklı temalar olarak iki başlıkta incelenmiştir. Çalışma, TÇSY'nin yükseköğrenimde kullanımının faydalarını, sınırlılıklarını ve ortaya çıkan olumsuzlukları ortaya koymayı amaçlamıştır. Öğrenciler açısından yapılan çalışmaların 9 başlıkta toplandığı saptanmıştır: Okul başarısına etkisi, memnuniyete etkisi, öğrenme ritmi, öğrenme biçimleri, üst düzey becerilerin gelişimi, sosyoekonomik ortam, BIT'lerin kullanımına ilişkin güçlükler, derse hazırlanma ve iş yükü. Bu çalışmaların büyük bir kısmında TÇSY'nin katılımcıların okul başarılarının yükselmesi üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir: (Flumerfelt ve Green, 2013 ; Forsey ve diğ., 2013 ; Dobson, 2008 ; Fulton, 2012 ;Goldberg & Mckhann, 2000 ; Mason ve diğ., 2013 ; Pierce, 2013 ; Tune ve diğ., 2013). Birkaç araştırmada ise herhangi bir olumlu etkiden söz edilmemiştir : (Davies ve diğ., 2013 ; Love ve diğ., 2013). Şunu da belirtmek gerekir ki, makalelerden hiçbirinde olumsuz bir etki dile getirilmemiştir. Bu çalışmalar arasından yalnızca bir çalışma, TÇSY'nin uygulanabileceği en uygun grubun engelli ya da öğrenme güçlüğü çeken üniversite öğrencileri olabileceğini vurgulamıştır (Flumerfelt ve Green, 2013).

Guilbault ve Viau-Giray'a göre, sınıf içinde öğrenciye odaklı ve sınıf dışında da tanınmış pedagojik yöntemleri yeniden düzenlediği için TÇS pedagojik bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (2017:3). Sınıf dışı içinse araştırmacıların daha çok öğretmen odaklı örneğin açıktan/klasik öğretim gibi (Borman, Hewes, Overman & Brown, 2003) kuramları temel aldıkları görülmektedir (akt: Guilbault ve Viau-Giray, Bishop ve Verleger (2013).

Johnson (2013) çalışmasında, tersine eğitimin bir pedagoji değil yaklaşım olarak görülmesi gerektiğini ve eğitimcilerin öğretim programıyla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için TE stratejilerini test etmeye devam ettiklerini belirtir (akt. Larsen, 2009).

Chen, Wang, Kinshuk ve Chen (2014), Flipped Learning Network (FLN) tarafından ortaya koyulan modelin lisans öncesi dönemi kapsadığı ve yükseköğretim bağlamında yeterince kullanılmadığını, keşfedilmeyi beklediğini ve yükseköğretim kapsamındaki çalışmaların yetersiz olduğunu belirtmektedir (aktaran Filiz ve Kurt,2015).

7.Tersine Çevrilmiş Sınıf Yönteminin Dayandığı Kuramlar

TÇS eğitimi, etkin öğrenme, farklılaştırılmış eğitim, kendi kendine öğrenme, akranla öğrenme gibi aşağıda da değineceğimiz, daha önceden var olan öğrenci odaklı birçok öğrenme kuramına dayanmaktadır. Bu kuramlara göre, öğrenmenin olabildiğince anlamlı ve etkili olabilmesi, öğrencilerin öğrenmelerinin sorumluluğunu üzerlerine almaları ve önceki bilgileriyle yeni öğrendikleri arasında bağ kurmaları için etkin öğrenme etkinlikleri ders planlamasının merkezinde olmalıdır.

7.1.Etkin Öğrenme

Célestin Freinet, John Dewey, Piaget, Maria Montessori, Decroly vb. eğitim yöntemlerini, bilgiyi kendi kendine yapılandırma kuramı üzerine kurmuşlardır: çocuk anlamı kendi kendine öğrendiklerinden hareketle bulmalıdır. Gerçekten de videolar bilgileri oturtmak için bir destektirler. Her yerde ve her zaman erişilebilirdirler. Öğrenci ne zaman ihtiyaç duysa onlara başvurabilir. Etkin öğrenmenin amacı, öğreneni kendi öğrenmesinin öznesi kılmaktır. Piaget'ye göre, "Bir çocuğa bir şey açıklandığı zaman onun buluş yapmasına engel olunur".

Etkin öğrenme, "tecrübeyle öğrenme" yani "yaparak öğrenme" olarak adlandırılan yöntemler içinde yer alır. Burada, öğreneni, yetilerini kullanabilmesi ve eğitimi boyunca onları geliştirebilmesi için gerçek ya da sanal durumlar içine sokmak söz konusudur. Etkin öğrenmeyi diğerlerinden ayıran şey, öğrenenin öğrenmesinin bütün aşamalarına dahil edilmesidir. Her çocuğa özgü araştırma yeteneğini ve etkinliği doğrulayan bir eğitim söz konusudur. Öğreten öğretmen değildir, kendi kendine sorduğu ya da diğerleriyle birbirlerine sordukları sorulara yanıt arayan çocuktur.

7.2.Bireyselleştirilmiş Eğitim

Bireyselleştirilmiş ya da farklılaştırılmış eğitim, öğrenciler ve sınıflar arasındaki farklılıkları gidermek ya da en aza indirgemek ve sınıfta kalmaları azaltmak için bir araçtır. TÇSY'de bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla ders içeriklerinin, eğitim senaryolarının bilinçli bir biçimde özellikle de öğrenme güçlüğü çeken ya da eksikleri olan öğrencilerin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik hazırlanıp düzenlenmesi mümkün olabilir.

TÇSY'de değinilen konu ya da kavramı anlamak için öğrencinin ders videosunu defalarca izleme imkânına sahip olması, yabancı dil öğrenimini olumlu etkileyen bir unsurdur. Öğretmen kolay anlayan öğrencileri hızlı bir biçimde belirleyerek onlara ek etkinlikler ya da pekiştirici alıştırmalar önerebilir hatta konuda daha hızlı ilerleyebilir. Daha zayıf öğrenciler ise bireysel destekten yararlanabilirler. Her biri kendi yeteneklerine ve hızına göre ilerler.

7.3.Projeyle Öğrenme

Bu öğrenme, somut bir sonuca götüren etkinlik ve projeler üzerine kurulmuştur. Örneğin; bir film ya da karikatür yapmak, bir sergi açmak, bir seyahat düzenlemek, bir roman ya da çizgi film yazmak vs. Proje ile öğrenme, öğrenende büyük bir güdülenme yaratır, çünkü öğrenenin ulaşacak somut bir hedefi vardır. Yaptığı araştırmalar, harekete geçirdiği bilgi ve beceriler O'nu gözle görülür bir sonuca götürür. Neden öğrendiğini, neler yaptığını bilir.

Proje ile öğrenme, aynı zamanda, eleştirel düşünce ve araştırma yeteneklerinin gelişmesine de imkan verir zira keşfedilen bilgilerin doğruluğunu da kontrol etmek gerekir. Ayrıca, düzenli olmayı öğrenmesine, zamanını, çalışmasını, düşüncesini planlamasına da fırsat verir. Şüphesiz ki, öğrenmenin

etkili olması için projenin birleştirici, sınıftaki herkesin katılabileceği ve kabul edebileceği bir proje olması gerekir. Proje çalışmasını belli bir zaman aralığında yapmak, çok uzun zaman dilimine yaymamak önemlidir çünkü bu bıkkınlık ve can sıkıntısına neden olur, can sıkıntısı da etkili bir biçimde öğrenmeyi engeller.

TÇSY'de proje çalışmalarını yapmak için de çok zaman artmaktadır. Ayrıca, yabancı dilde keşfedilen kavramları sınıf dışında, sanat ve yazı atölyelerinde, tartışmalarda, rol oyunlarında ve tecrübe kazandıran uygulamalı çalışmalarda kullanmak için de daha fazla zaman olacaktır.

7.4.Grupla Öğrenme

Grupla öğrenme, bilgiyi öğretmenin tekelinde tuttuğu ve öğrencilerine aktardığı geleneksel aktarmacı yöntemden çıkmak için bir araçtır. Yabancı dillerin öğretiminde ne yazık ki çokça kullanılan klasik ders anlatma modelinden çıkmak ve başka herhangi bir yaklaşım denemek için grupla öğrenme tekniğini de iyi bilmek gerekir. Grup çalışması yapmak için öğrencileri gruplara ayırmak yetmez, bu bağlamda, dersi nasıl düzenleyeceğini de yeniden düşünmek kaçınılmazdır. Grupla öğrenmenin amacı, küçük öğrenci grupları tarafından gerçekleştirilen bir etkinlik vasıtasıyla öğrencilerin bilgileri öğrenmelerine izin vermektir. Bu etkinlik, öğretmen tarafından belirlenen hedeflere ulaşmayı amaçlar. Grup en az 3 öğrenciden oluşmalıdır.

Grupla öğrenmede, öğretmen artık her şeyi bilen bir başvuru kaynağı değildir, sorumluluklarını grubun her bir üyesine dağıtır. Öğrenciler nesne konumundan özne konumuna geçerler. TÇSY yabancı bir dilin ediniminde önemli bir yere sahip olan grup çalışmasına fırsat veren bir yöntemdir. Örneğin, öğretmen öğrencilerden video hakkında sınıf dışında bilgi sahibi olmalarını ister ve grup çalışması bu önkoşulun yerine getirilmesinden sonra başlayabilir, ya da öğretmen her grup için farklı bir durum-sorun içeren bir video hazırlar ve gruplar, kendilerine verilen durum-sorundan hareketle çalışırlar. Başka bir seçenek de şu olabilir: farklı düzeylerde gruplar oluşturulabilir ve bu gruplara farklı etkinlikler verilir. Öğretmen bir gruptan diğerine giderek her gruba ihtiyaç duyduğu desteği verir.

8. Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemini Uygulamak İçin Gereken Ön koşullar

Yabancı dil Fransızca sınıfında TÇSY'yi uygulayabilmek için bazı ön koşulların sağlanması gereklidir, bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1.Öğrencinin, kütüphane, bir dokümantasyon merkezi ya da evde internet erişimine sahip olması, internet erişimi yoksa dosyaların kopyalarının bir USB'ye ya da DVD'ye kaydedilmesi gerekir.

2.Öğrencilerin en az düzeyde de olsa araç-gereç olarak bir bilgisayar ya da internete bağlı bir tabletlerinin olması gerekir.

3.Öğretmen için de aynı araç-gereçler olmalı, ek olarak, kendini kaydedeceği bir kamera olmalıdır. Sınıfta bilgisayar ve etkileşimli tahta yoksa kamera ek bir konfordur. Etkileşimli tahta videoların kayıt edilmesine ve yayılmasına yarar. TÇSY'yi uygulamak için ayrıntılı bir hazırlık gerekir ancak bu yeni yönteme yumuşak bir geçiş yapmak ve denemek için de sırasıyla aşağıda belirtilen diğer hazırlıkların yapılması gerekir.

4.Sınıftaki çalışma farklı olduğu için yani ağırlıklı olarak grup çalışması yapılacağından sınıf ortamını gözden geçirip buna göre düzenlemek yerinde olacaktır.

5.Öğrencileri yeni yönteme alıştırmaya örneğin, sınıfta bir videoyu birlikte izleyerek ve istenen görevleri birlikte yaparak başlanabilir. Daha sonra, yavaş yavaş öğrenciler özerkliklerini kazanmaya başlarlar.

6.Aynı şekilde, tüm ders boyunca, sınıfta yüz yüze yapılacak etkinlikleri belirlemek, sınıfta zamanı nasıl kullanacağına karar vermek ve ters – yüz edeceği içeriği seçmek ve bu içeriğin öğrencilerin yaşına ve düzeylerine uygun olması gerekir. Videonun öğrenenlerin sözcük dağarcığına uyarlanmış, onların anlayabileceği tarzda olması önemlidir. Öğrencilere 50 dakikalık bir videoyu izletmek verimli bir şey olmaz. TÇSY'nin iyi yanlarından birisi de, öğrenenin içeriği anlayabilmek için gerek duyduğu kadar ve defalarca izleyebilmesidir. Video çok uzunsa bu mümkün olmayacaktır.

7.TÇSY'nin amaçlarından biri de, evde yardım alamayan öğrencilere yardım etmektir, dolayısıyla öğrenciden bilişsel açıdan zor bir görev istenmemelidir. Görev anlaşılabilir ve uygun olmalıdır. Baştan itibaren, evdeki çalışmanın bilgiyi aktarmaya yarayıp yaramadığı, bir etkinlik içerip içermediği ve önemli kavramlar üzerinde durup durmadığı belirlenmelidir. Buradan itibaren, öğrencilerin sınıf dışında yapacakları çalışmalar tarif edilebilir, anlatılabilir. Nereye doğru gidildiği ve onlardan neler beklendiği bilinir. Bütün bunlar hazırlanacak ders planında bulunmalıdır.

8.1.Öğretmene Düşen Görevler

Çevrilmiş sınıf yaklaşımı hedeflenen bilgilerin öğrenciler tarafından öğrenilebilmesi için öğretmenin eğitici görseller hazırlamasını gerektirir. Örneğin, video kapsüllerinin hazırlanması. Nizet ve Meyer'e (2015) göre, "kendi kendini yetiştirme (autoformation), videoların oluşturulması (planlama, senaryolaştırma, sesli ve görüntülü desteğin hazırlanması) ciddi bir didaktik planlama sayesinde hazırlanabilir, dijital destek yardımıyla aktarılacak içerik de eğitici ve açık bir biçimde oluşturulmalıdır.

Videoların hazırlanması uzun zaman alabilir ve öğretmen için de ek bir iş yükü oluşturabilir. Videoları hazırlamak için öğretenin hem bilgisayar, mikrofon vs. uygun araç-gereçlere hem de bazı bilgisayar, sunum ve yayın yazılımlarının kullanımı ile ilgili bilgilere sahip olması gerekir. Derse hazırlayıcı videoların iyi nitelikte olması önemlidir. Forsey ve diğ. (2013), Bishop ve Verleger (2013) ve Smith ve McDonald'a (2013) göre, ideal videonun süresi 15-20 dakikayı geçmemelidir. Bu sayede öğrenciler dikkatlerini daha kolay bir biçimde içeriğe yoğunlaştırabilirler, ayrıca öğrendikleri dersi kolayca gözden geçirip tekrar edebilirler. Öğretmen açısından bakıldığında, O'da kısa süreli video biçiminde hazırlanmış ders içeriklerini daha kolay ve çabuk bir biçimde düzenleyebilir.

Dufour, sınıfı tersine çevirmek için hiçbir teknolojiye ihtiyaç olmadığını belirtmektedir: öğrencilerden dersi ders kitabından ya da yardımcı bir kaynaktan sınıf dışında okumalarını istemek daha sonra alıştırmaları sınıfta yapmaya imkân verecektir (2014: 46). Le Jeune ise Dufour'un tersine, dijitalin, dersi, etkileşimli bir platformda, genellikle bir video gösterimi ya da öğretmenin filme alınmış kısa bir açıklaması biçiminde yapmaya izin vererek TÇS uygulamasına yeni bir ivme kazandırdığını, videonun bilgiye her yerde ve her zaman erişmeye imkân vereceğini belirtmektedir" (2016:163).

Öğrencilerin internet bağlantıları olmadığında bu videoları CD, DVD ya da USB'lere kaydetmek mümkündür ama her durumda öğrenenlerin bir bilgisayara erişimlerinin olduğundan emin olmak gerekir. Diğer yandan, dijital bir çalışma alanının ya da uzaktan öğrenme platformunun kullanımı öğrenme ortamının paylaşılmasına imkân verir (Génévois ve Payet, 2010). Uzaktan öğrenme platformunda oluşturulan forumlar, öğrencilerin elektronik ortamda önerilen etkinlikler için yardımlaşmalarını ve fikir alışverişinde bulunmalarını sağlar. Sonuçta, öğrenciler hep birlikte işbirliği ve yardımlaşma ile ürünler ortaya koyabilirler. Fakat uzaktan ya da yakından dijital bir öğrenme ortamı

kullanarak TÇS uygulamasını kullanacak olan öğretmenin yapılan etkinliklerin ilerleme durumunu kontrol etmek, yapılan bir iş hakkında değerlendirmede bulunmak, içerikle ilgili sorulara yanıt verecek biçimde vs. etkinlikleri planlamak, bilgilendirmek, öğrencilere sorular sormak gibi yetilerini geliştirmesi gerekecektir. Bu durum, bilgi-işlemle ilgili araçların kullanımının gerektirdiği yetiler konusunda öğretmenlerin yetiştirilmesiyle ilgili sorunları da bir kez daha sorgulamayı gerektirmektedir.

8.2.Öğrenciler Açısından Tersine Çevrilmiş Sınıf Yöntemi

Öğrenciler bütün gün sınıfta herhangi bir etkinlik ya da etkileşimde bulunmaksızın oturmak zorunda kaldıklarında sıkılırlar, tedirgin olurlar. Geleneksel modelde, dersleri kolay anlayanlar sıkılırlar, anlama güçlüğü çekenler ise çoğu zaman dersi izlemeyi bile denemezler. Sonuç olarak, zaman öldürmeye çalışırlar ve sınıfın düzenini bozarlar.

TÇS modelinde ise öğrencilerin dil sınıfında her zaman yapacak bir şeyleri vardır: Ödevlerini yapmakta gecikmişlerse sınıfta çalışırlar, ödevlerini daha önceden yapmışlarsa arkadaşlarına yardım edebilirler, bireysel ya da okulla ilgili bir proje üzerinde çalışabilirler. Dolayısıyla, dağıtmaya daha az eğilimlidirler. Bu özgürlük sayesinde canları daha az sıkılır ve ortam rahattır. Bu durumda, sürekli tartışmalarla ve gidiş-gelişlerle sınıf daha çok bir çalışma atölyesine benzer, tabii ki bu dil sınıfının karmakarışık olduğu anlamına gelmez: canlı, hareketli bir sınıfta kurallar tutarlı olur ve öğrenciler tarafından kabul edilirse eğitim-öğretim çok iyi bir biçimde düzenlenebilir.

TÇSY'nin kalabalık dil sınıflarında uygulanıp uygulanamayacağı konusunda şunlar söylenebilir: Her şey öğrencilerin özerkliğine bağlıdır. Ellerindeki kaynaklar iyi hazırlanmış ve yeterliyse öğretmenlerini sık sık rahatsız etmeyeceklerdir. Bu durumda, 35 kişilik bir sınıf bile her ne kadar ideal bir sayı olmasa da, iyi işleyecektir. Aynı şekilde, iyi bir işbirliği ve yardımlaşmayı ve ayrıca iyi bir danışman olmayı onlara öğrettiyseniz durumu iyi olan öğrenciler daha düşük düzeydeki öğrencilere yardım edebileceklerdir ve öğretmen her yere koşmak zorunda kalmayacaktır. Durum böyle değil ise sorunlar klasik modeldeki ile aynı olacaktır. Bu demektir ki, iyi bir düzenlemeyle herkesin yararlanabileceği çok büyük beceri ve bilgi çeşitliliği anlamına gelen kalabalık bir sınıf avantajlara sahip olabilir.

Brunsell ve Horejsi (2011)'ye göre de, Bergmann ve Sams'in TE modeli öğrencilerin hem sınıf içinde hem de dışında kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu aldıkları bir sınıf ortamı oluşturmaktadır. Bu yöntemi kullanan öğretmenler kendilerini bilgi aktarıcısından ziyade danışman olarak çalışırken bulmakta ve bütün öğrencilerine bireyselleştirilmiş destek sağlamak için zaman ayırabilmektedir.

9.Sonuç ve Öneriler

Günümüzde, TÇSY dünyada, eğitim ve öğretimin farklı düzeylerinde çok sayıda eğitimci tarafından birçok derste kullanılmaktadır ve dönütler yöntemin geleneksel yönteme göre çok daha verimli sonuçlar almayı sağladığı yönündedir. Günümüzde, elektronik ortamda bu modeli uygulayabilmek için hazırlanacak ders içeriklerinin oluşturulmasına yardımcı olabilecek içeriği ilginç kılabilecek Fransızca kaynaklar bulmak zor olabilir. İngilizce sitelerde daha nitelikli kaynaklar bulunabilir ancak bu İngilizce kaynaklar için vakit ayırmak ve çevirisini yapabilmek gerekmektedir, bu da göz önünde bulundurulabilecek bir seçenektir. İnternet ortamında kaynakların ve etkinliklerin

çoğalmasını beklerken eğer internette ders içeriği hazırlamak için yardımcı olacak kaynaklar bulunamıyorsa çözüm, etkinlikleri öğretmenlerin hazırlamasıdır.

TÇS modelinin özelliklerine ilişkin yaptığımız açıklamalara göre, bu model, farklı eğitimlere imkan veren bir yöntemdir. Bu farklı eğitimler, öğretimi dinamikleştirirler ve öğrencilere öğrenmeleri için farklı araçlar sunarlar. Çeşitlilik sayesinde öğretmen de her öğrenciye uygun olan stratejiyi bulabilecektir. Ancak, öğretmenlerin sınıfın hakimi ve bilgiyi elinde tutanı konumundan rehber konumuna geçmeye hazır olmaları önemli bir konudur. Her yeni uygulama gibi, TÇSY'de öğrencilerin, meslektaşların, kurum yöneticilerinin ve elbette ailelerin sorularına maruz kalır. Bu yöntemi, ayrıntılı bir biçimde tanıtmak ileride oluşacak kaygıları bertaraf eder. Öğrencilere yeni bir uygulama deneyeceklerini ve tabii her zaman her şeyin çok da öngörüldüğü gibi gitmeyeceğini söylemek için cesaret gerekir. Ayrıc böyle bir maceraya girmeden önc izlenecek yöntem, uygulama biçimi, dersler planlayıp hazırlama ve onları elektronik ortama koyma konularında düşünmek ve ayrıca okul idaresinin de onayını almak gerekir. Bütün bunlar, zaman ve enerji gerektiren şeylerdir.

Bazı öğrenciler, değişime açık olmayabilirler. Bunlar, tipik olarak, klasik modelle iyi notlara sahip olan ve iyi notlar alamayacaklarından konuşmaya daha çok önem verilmesinden ya da grup çalışmalarından korkan öğrencilerdir. Bu öğrencileri, bunun kendileri için bilgileri derinlemesine öğrenme fırsatı olduğuna ve çalışmalarında daha yaratıcı olmaları için kolaylıklarını kullanabileceklerine ikna etmek gerekir.

Öğrenciler, bir kez nihayet sonunda tartışabilecekleri, hareket özgürlüğüne sahip olacakları ve üzerinde çalışacakları şeyi seçebilecekleri bir ortama girince okula yönelik tutumlarını değiştirmekte ve doğal meraklarına yeniden kavuşmaktadırlar. Onlara bu yeni özerkliği vererek artık sorumsuz çocuklar gibi görülmedikleri aksine kendilerine güvenildiği ve kendi yollarını çizebilecekleri mesajı verilebilir. Ayrıca, hem onların çalışma alanları daha da hoş bir biçime getirilmekte hem de yönetilmesi ve gözetilmesi gereken çocuk konumundan "özerk ve sorumlu yetişkin" konumuna geçmektedirler.

TÇSY, geleneksel, aktarmacı model ilkesini devam ettirmektedir, çünkü bilgiyi aktaran her zaman öğretmendir, değişen şey bilginin aktarılma zamanı, yeri ve biçimidir. Klasik modelde öğretmen mekanik bir biçimde bütün öğrencilere aynı zamanda ve eğitimini her bir öğrenciye uygulayamadan yapmak durumundadır. Çok az yapıcı konuşma ve fikir alışverişinde bulunma fırsatına sahiptir ve ilişkiler çoğunlukla yüzeyseldir. Buna karşın, TÇSY'de öğretmenin eylem potansiyeli daha büyüktür: sınıftaki boş zaman O'nun eğitimini her öğrenci için bireyselleştirmesine ve onlarla gerçek iletişimde bulunmasına izin verir. Öğretmen öğrencilerinin rehberi olur: onların zayıf oldukları yeri anlayabilir, güçlü yönlerini kullanabilir, onları cesaretlendirebilir, tavsiyede bulunabilir, onları etkin, meraklı ve kendilerine güvenli kılabilir. Kötü bir öğretmen kullandığı yöntem ne olursa olsun gene kötü olacaktır, fakat iyi bir öğretmen, öğrencilerinin her biriyle oturacak az zamanı olsa da mucizeler yaratabilir. TÇSY'nin yararı elektronik ortamdaki derslerde değil bu derslerin sağladığı özgürlüktedir.

Hangi ders olursa olsun bu model hepsi için uygun görünmektedir, ancak geri dönütlere göre, özellikle, matematik ve yaşayan diller için uygun görünmektedir. İngilizcenin öğretimi/öğreniminde TÇSY'nin üniversite öğrencilerinin akademik başarılarını olumlu etkilediği saptanmıştır. Dolayısıyla, yöntemin Fransızca, Almanca vb. diğer yaşayan dillerin öğretimi/öğreniminde de kullanımı olumlu sonuçlar verebilir. Ayrıca, yöntemin etkililiğini saptamak amacıyla, ülkemizde ilköğretim, ortaöğretim

ve yükseköğrenim düzeyinde Fransızcanın yabancı dil olarak öğretildiği/öğrenildiği ortamlarda sınıf, cinsiyet, başarı durumu, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenler göz önünde bulundurularak test edilmesi ve sonuçlarının ortaya konmasında fayda görmekteyiz.

Kaynaklar

Başal, A. (2012). The Use of Flipped Classroom in Language Teaching. The 3 rd Black Sea ELT Conference "Technology, A Bridge to Language Learning" November 15-17, 2012. Samsun.

Batovski, D. A. (2015). How to write a review article? Erişim adresi: www.atsu.edu/.../how_to_ write_a_review_article.pdf

Bergmann, J. et Sams, A. (2014). La classe inversée. Québec: Editions Reynald Goulet inc. *Technologie de l'éducation*. p.152. ISBN: 978-2-89377-508-1

Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013, June). The flipped classroom: A survey of the research. Dans *ASEE National Conference Proceedings*, Atlanta, GA (Vol. 30, No. 9).

Boyraz, S. (2014).İngilizce Öğretiminde Tersine Eğitim Uygulamasının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.

Chen, Y., Wang, Y., Kinshuk & Chen, N. S. (2014). Is FLIP enough? Or should we use theFLIPPED model instead?. *Computers & Education*, *79*, 16-27.

Davies, R. S., Dean, D. L.,ve Ball, N. (2013). Flipping the classroom and instructional technology integration in a college-level information systems spreadsheet course. *Educational Technology Research and Development*, *61*(4), 563–50. doi:10.1007/s11423-013-9305-6

Demiralay, R & Karataş, S. (2014). Evde ders okulda ödev modeli. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi.* Ağustos 2014 Cilt 3, Sayı 3.

Dobson, J. L. (2008). The use of formative on line quizzes to enhance class preparation and scores on summative exams. *AJP: Advances in Physiology Education*, *32*(4), 297–302. doi:10.1152/ advan.90162.2008

Dufour, H. (2014). La classe inversée. Dans *Technologie,* n° 193, 09/2014. p.44-47. Erişim tarihi: 12 Ekim2019http://eduscol.education.fr/sti/sites/eduscol.education.fr.sti/files/ressources/techniques/6508/6508-193-p44.pdf

Dumont, A.ve Berthiaume, D. (2016). La pédagogie inversée: Enseigner autrement dans le supérieur avec la classe inversée. 1ère éd. p 1-47. https://biblio.helmo.be/opac_css/doc_num.php?explnum_id=4010

Filiz, O. & Kurt, A. A. (2015). Flipped learning: Misunderstandings and the truth [Ters-yüz öğrenme: Yanlış anlaşılmalar ve doğrular]. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of Educational Sciences Research, 5 (1),* 215-229. http://ebad-jesr.com

Flumerfelt, S., & Green, G. (2013). Using lean in the flipped classroom for at risk students. *Educational Technology and Society*, *16*(1), 356–366.

Forsey, M., Low, M., & Glance, D. (2013). Flipping the sociology classroom: Towards a practice of online pedagogy. *Journal of Sociology*, *49*(4), 471–485. doi:10.1177/1440783313504059

Fulton, K. (2012). Upside down and inside out: Flip your classroom to improve student learning.*Learning & Leading with Technology*, *39*(8), 12–17. Erişim adresi:http://eric.ed.gov/?id=EJ982840. Erişim tarihi:25 Ekim 2019.

Gencer, B.G., Gurbulak, N., & Adiguzel, T. (2014). Eğitimde Yeni Bir Süreç: Ters-Yüz Sınıf SistemiIn A.C. Ilhan, A. Isman, C. Birol & A. Eskicumali (Eds.), Proceedings of International TeacherEducation Conference (pp. 881-888)

Goldberg, H. R., & Mckhann, G. M. (2000). Student test score are improved in a virtual learning environment. *Advan in Physiol Edu*, *23*(1), 59–66.

Göğebakan Yıldız, D., Kıyıcı, G., Altıntaş, G. (2016). Ters-yüz edilmiş sınıf modelinin öğretmen adaylarının erişileri ve görüşleri açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education, 6/3*. ss. 186-200. DOI: http://dx.doi.org/10.19126/suje.281368

Görü Doğan, T. (2015). Sosyal medyanın öğrenme süreçlerinde kullanımı: ters-yüz edilmiş öğrenme yaklaşımına ilişkin öğrenen görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi,1(2),* 24-48.

Guilbault, M. ve Viau-Guay, A.(2017). « La classe inversée comme approche pédagogique en enseignement supérieur: état des connaissances scientifiques et recommandations », *Revue internationale de pédagogie de l'enseignement supérieur* [En ligne], *33(1)* | 2017, mis en ligne le 06 mars 2017, Erişim tarihi: 19 Haziran 2019. URL: http://journals.openedition.org/ripes/1193

Gülpınar, Ö. ve Güçlü, A. G. (2013). How to write a review article? *Turkish Journal of Urology, 39(1),* 44-48.

Hayirsever, F. & Orhan, A. (2018). Ters yüz edilmiş öğrenme modelinin kuramsal analizi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 14*. 572-596.10.17860/mersinefd.431745.

Hery, E. (2005). Les pratiques pédagogiques. objets d'histoire. *Carrefours de l'éducation*, 1(19).

Karadeniz, A. (2015). Ters-yüz edilmiş sınıflar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Cilt:4 Sayı:3,* ss.322-326.

Lage, M. J., Platt, G. J., ve Treglia, M. (2000). Inverting the classroom: A gateway to creating an inclusive learning environment. *The Journal of Economic Education*, *31*(1), 30–43. doi:10.1080/00220480009596759

Laudine, L. (2014). Flipped classroom ou classe inversée. Une autre manière d'enseigner avec le numérique. Analyse UFAPEC. n°34.14 p.1-8. http://www.ufapec.be/files/files/analyses/2014/3414-pedagogie-inversee.pdf, Erişim tarihi:09.09.2019.

Lebrun, M. (2015). L'hybridation dans l'enseignement supérieur: vers une nouvelle culture de l'évaluation? *Evaluer. Journal international de Recherche en Education et Formation*, 1(1), p.65-78. Erişim adresi:http://e-jref.org/index.php?id=91&file=1. Erişim tarihi: 15.08.2019.

Love, B., Hodge, A., Grandgenett, N., & Swift, A. W. (2013). Student learning and perceptions in a flipped linear algebra course. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, *45*(3), 317–324. doi:10.1080/0020739X.2013.822582

Mason, G. S., Shuman, T. R., & Cook, K. E. (2013). Comparing the Effectiveness of an Inverted Classroom to a Traditional Classroom in an Upper-Division Engineering Course. *IEEE Transactions on Education*, *56*(4), 430–435. doi:10.1109/TE.2013.2249066

Nizet, I. ve Meyer, F. (2015). « La classe inversée: que peut-elle apporter aux enseignants ? ». Erişim adresi: https://www.reseau-canope.fr/agence-des-usages/la-classe-inversee-que-peut-elle-apporter-aux-enseignants.html. Erişim tarihi: 21.09.2019.

Peraya, D. (2015). La classe inversée peut-elle changer l'école? *Résonances. Mensuel de l'école valaisanne.* n° 6. p. 8-9.

Pierce, R. (2013). Student Performance in a Flipped Class Module. *Society for Information Technology& Teacher Education*, *2013*(1), 942–954. Erişim adresi: http://www.editlib.org/p/48235?nl. Erişim tarihi:12.11.2019.

Rowley, J. ve Slack, F. (2004). Conducting a literature review. *Management Research News, 27*(6), 31-39, https://doi.org/10.1108/01409170410784185

Staker, H. ve Horn M.B.(2012). Classifying K–12 Blended Learning, Erişim tarihi:30.07.2019 https://www.christenseninstitute.org/wp-content/uploads/2013/04/Classifying-K-12-blended-learning.pdf

Temizyürek, F. ve Ünlü N. A. (2015). Dil öğretiminde teknolojinin materyal olarak kullanımına bir örnek: "Flipped Classroom". *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(1),* s.64-72.

Tune, J. D., Sturek, M., & Basile, D. P. (2013). Flipped classroom model improves graduate student performance in cardiovascular, respiratory, and renal physiology. AJP: Advances *in Physiology Education*, *37*(4), 316–320.19

Turan, Z., Göktaş, Y. (2015).Yükseköğretimde yeni bir yaklaşım: Öğrencilerin ters yüz sınıf yöntemine ilişkin görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 5(2).*ss.156-164.

Determination of Employees' Reactions to Abusive Supervision Management Styles of Hospitalıty Business Managers Via Decision Tree Method

Engin AYTEKİN[1]

Cengiz GAZELOĞLU[2]

Eren ERKILIÇ[3]

1. Introduction

With technology and competition, gaining advantages and maintaining sustainability have become one of the major activities of organizations. Organizations and employees are affected by the changes that come out, and they can also have an impact on performance. Employees are inimitable and valuable capital of organizations. Therefore, it has become a priority for managers to ensure employee retention in the organization, get maximum efficiency from the employees, and behave the employees carefully without ignoring ethical values (Köksal & Gürsoy, 2019: 348). An examination into the literature may display that the research conducted in cases where the relationship between the manager and employee is negative includes the concept of abusive supervision (Martinko, Harvey, Brees ve Mackey, 2013).

Put forward by Tepper (2000), abusive supervision is a concept that goes on constantly, including hostile but no physical reactions. Abusive supervision involves the continuous persistence of hierarchical abuse and treatment (Tepper, 2007: 265). Ashforth (1997) defines abusive supervision as the misconduct of managers by employing the power and powers of managers in an arbitrary manner (Mitchell and Ambrose, 2007: 1159). Besides, it may be indicated that behaviours such as the violation of the private life, unjustified accusation and breaking the promises committed are examples of passive-aggressive abusive supervision. Also, behaviours such as exhibiting badly directly to the employees and ridiculing them and humiliating the feelings or thoughts of the subordinate are also expressed as active-aggressive abusive supervision (Mitchell and Ambrose, 2007).

In their research, Tepper, Simon and Park (2017) stated that personality, social learning, organizational rules, threat feelings and employees' attitudes towards managers are the factors that affect abusive supervision. Following these factors, abusive executives possessing the power can exhibit behaviours such as not giving awards to employees, punishment, revenge, threat of dismissal, intimidation, ridicule and humiliation, violation of private life, unjust accusation, non-promise, criticism in front of others, and speaking loudly (Meglich and Eesley, 2011; Whitman et al. 2014;

[1] Engin Aytekin, Ph.D., Lecturer, Afyon Kocatepe University, School of Foreign Languages, eaytekin@aku.edu.tr

2 Cengiz GAZELOĞLU, Faculty Member, Ph.D., Süleyman Demirel University, Faculty of Science and Literature, cengizgazeloglu@sdu.edu.tr

3 Eren ERKILIÇ, Faculty Member, Ph.D., Recep Tayyip Erdogan University, Ardeşen Tourism Faculty, eren.erkilic@erdogan.edu.tr

Aquino et al. 2006; Tepper et al. 2009, Ulbegi et al., 2014, Bies 2001; Bies and Tripp, 1998; Tepper, 2000).

Since the employees spend a long time at work and face with abusive supervision during this period, it turns to be harmful to them (Tepper, 2000). Thus, abusive supervision is one of the situations that negatively affect the behavior and performance of employees and hence negatively affects the outputs of the organization (Whitman et al. 2014: 38).

If employees are exposed to abusive supervision behaviour, it may end with some conclusions (Aryee, Chen, Sun & Debrah, 2007; Wayne et al., 2008; Harvey, Stoner, Hochwarter & Kacmar, 2007; Marinova, & Johnson, 2008; Neuman & Baron, 1996; Ashforth, 1997; Duffy, Ganster, & Shaw , 1998; Tepper, 2000; Ülbeği, Mimaroğlu Özgen & Özgen, 2014; Zhang & Liao, 2015; Zellars, Tepper & Duffy, 2002; Alper Ay, 2015; Martinko et al., 2013; Aryee et al., 2007; Martinko et al. , 2013; Tepper, 2007; Basar, Cattle & Printing 2016; Carlson et al., 2012; Inness, Barling, & Turner, 2005; Liu, Kwan, Wu & Wu, 2010; Tepper et al., 2009; Wu & Hu, 2009; Meglich and Eesley, 2011):

- Feeling of burnout,
- Perception of injustice,
- Decreased performance,
- Decreased organizational citizenship behavior,
- Decreased self-esteem,
- Low morale,
- Absenteeism and slacking,
- Quitting and dissatisfaction at work,
- Life satisfaction,
- Organizational commitment,
- Alienation at work,
- Stress,
- Justice,
- Depression, anxiety and emotional exhaustion,
- Various psychological and physiological effects,
- Transferring negative emotions that they suppress in workplaces to family.

The abovementioned results may arise in an organization where abusive supervision exists. Additionally, these results may cause employees to react to the manager or the workplace. In the studies conducted earlier, it was seen that abused employees are more likely to show aberrant behaviour in their organizations (Tepper et al., 2009: 163); the attitudes of employees who perceived abusive supervision only towards work, organization and social life were negatively affected. Moreover, the tendency of the employees with this perception to harm organizational functioning and colleagues has increased (Robinson and Bennet, 1995; Martinko et al., 2013); the subordinate employees may act in a hostile way if they are provoked by their managers and may tend to behave similarly (Berkowitz, 1989).

2. Materials and Methods

2.1. Statistical Methods

The rapid change of technology in recent times has caused great confusion in human minds. One of the main reasons for this turmoil is that too much aimless data is recorded. Naturally, many

of these questions, such as "What does this data mean?", "How can I derive information from this data?" cause people to be confused. In order to eliminate this confusion, scientists are doing very important work under the name of "Data Mining" as a sub-branch of science covering almost all disciplines. In the most general sense, data mining is the general name for the methods used to obtain helpful information from complex data stacks.

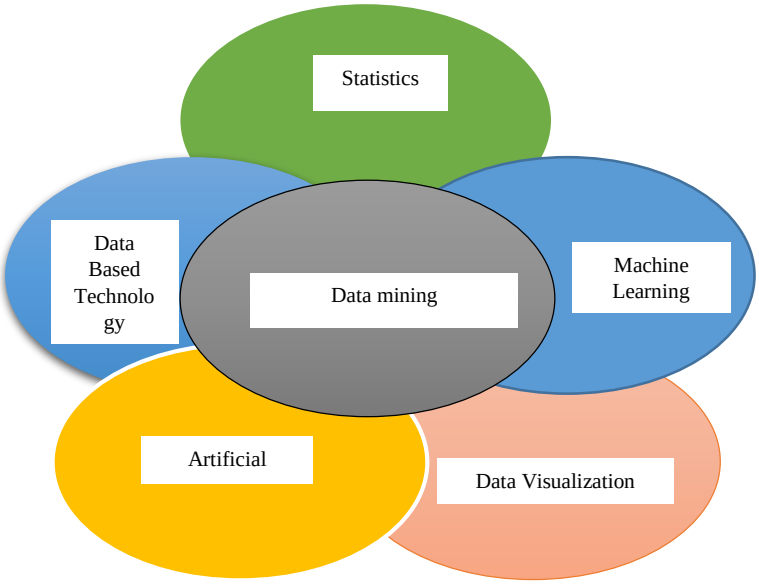

Figure 1. Relationship of Data Mining with Other Disciplines (Atılgan, 2011)

Data mining is figuring out the relations that can enable us to make predictions about the future from big data stacks by using the opportunities provided by information technologies with the contribution of statistics, mathematics, logic and similar sciences (Özcan, 2014).

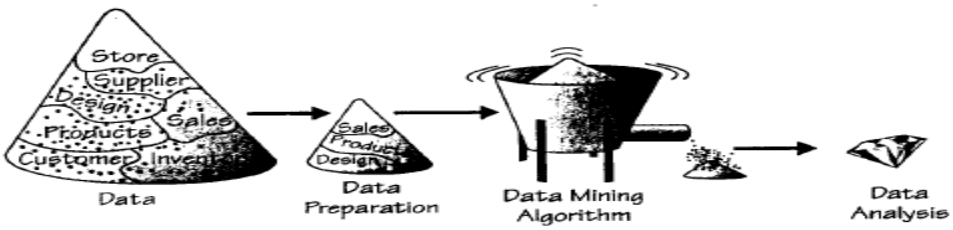

Figure 2. The Data Mining Process (Bigus, 1996)

2.1.1. Decision Tree Methods

The decision tree technique is one of the most intuitive and popular data mining methods, especially as it provides explicit rules for classification and copes well with heterogeneous data, missing data and non-linear effects. For applications concerned with database marketing, the only major competitor of the decision tree at present is logistic regression, which is preferred for risk prediction, owing to its greater robustness. It should be noted that decision trees are on the boundary between predictive and descriptive methods since they create their classification by segmenting the population to which they are applied: thus, they belong to the category of supervised divisive hierarchical methods (Tuffery, 2011).

When the decision trees are compared with other classification methods, it may be said that they are often used in classification because they are easier to construct and understand. The structure of the decision tree resembles a flowchart. Each feature (variable) is represented by a node. Branches and leaves are elements of the tree structure. The last structure is called "leaf" and the top structure is called "root and the structures between them are called "branches" (Atılgan, 2011).

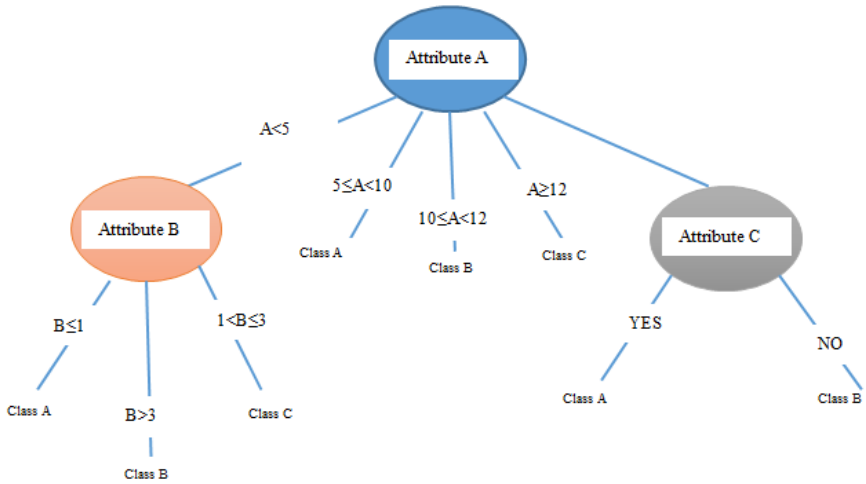

Figure 3. A Decision Tree Sample

Figure 3 shows an example of a decision tree with three different classes of three variables. The most important point in the formation of decision trees is to determine which variable will be the first node, that is, the root node (Atilgan, 2011).

Steps to follow when creating a decision tree;

Get dataset : D

Get Class : C

Count No. of Fields: f

START: Calculate general state entropy for class C

$$H(D) = \sum(p_i \log\left(\frac{1}{p_i}\right))$$

Do for each f

Calculate Partition Information

$$H(\frac{|D_1|}{|D|}, \dots, \frac{|D_s|}{|D|})$$

Calculate Gain Ratio

$$\text{Gain Ratio } (D, S) = \text{Gain } \left(\frac{D}{S}\right) \text{Partition Information } (D, S)$$

Loop

Assign Variable with the Lowest Ratio of Gain as Node

If $Stop\ Criteria = Assign\ TRUE\ leaf\ and\ STOP$

Else

$D = Branch$ Partition

Go to START

2.2. Data Description

The population of this research is composed of the employees of the hospitality businesses operating in Rize province. In the study, sampling was made due to factors such as time and cost, and

393 people selected by a simple random sampling method constitute the sampling group. In the study, a survey was used as the data collection technique. The survey consists of 15 expressions and the scale of abusive supervision was obtained from the study of Ülbeği et al. (2014). 15 expressions in the scale were subjected to a 5-point Likert-type rating and were scored in the range of 1 = Strongly Disagree and 5 = Strongly Agree. The 16th expression in the scale was adjusted as prepared as "Yes-No" in order to determine whether the participants react or not to the research topic.

3. Findings

The expressions in the abusive supervision scale are as given below. In addition to these expressions, the 16th expression was added, and participants were asked to evaluate it as "yes-no" in order to determine whether employees of hospitality businesses react to any abusive supervision behavior.

1.	My manager makes fun of me.
2.	My manager finds my thoughts and feelings silly.
3.	My manager is cross with me.
4.	My manager humiliates me in front of others.
5.	My manager violates my private life.
6.	My manager throws up my past mistakes.
7.	My manager does not appreciate my efforts at work.
8.	My manager accuses me of embarrassing himself.
9.	My manager does not keep his promises.
10.	My manager wreaks his anger on me.
11.	When talking about me, my manager makes negative comments to others.
12.	My manager is rude to me.
13.	My manager does not allow me to interact with my colleagues.
14.	My manager believes I'm incompetent.
15.	My manager lies to me.
16.	Based on the expressions you have answered above, did you ever react to your manager when you encountered a similar situation in your hospitality business?

Source: Expressions between 1-15 (Ülbeği et. all., 2014).

The data obtained from the questionnaires answered by the employees of hospitality businesses were analyzed and the results in Figure 4 were achieved. When Figure 4 is examined, the diagram created by the decision tree method can be seen concerning whether employees respond to managers' abusive supervision styles. When the branches of the tree are examined, it is noticed that the most influential expression on employee responses to abusive supervision turns out to be the 13th expression, which is "My manager does not allow me to interact with my colleagues". With this expression, the branching of this tree begins. For example, it is seen that most employees who strongly agree with the 13th statement in the survey do not react to abusive supervision. On the contrary, when the responses to the 12th statement by those who indicate "I disagree" with this statement were examined, it was understood that the majority of those who strongly disagreed do not react to the abusive supervision style. Yet, it was observed that respondents who strongly agree with the same expression react to the abusive supervision style. Additionally, it is vital that we go over the responses to 8th expression by the participants who indicate "I disagree" to 12th expression. According to the responses given to this expression, it was seen that participants do not react to their managers except for those who indicate "I strongly disagree" response. On the other side, it was seen that those who

indicate "I strongly disagree" response react to the abusive supervision style. This abovementioned tree diagram grows by branching in this way. Thanks to this tree diagram, whether the employees react to abusive management styles or not has been detected with an accuracy of approximately 86%.

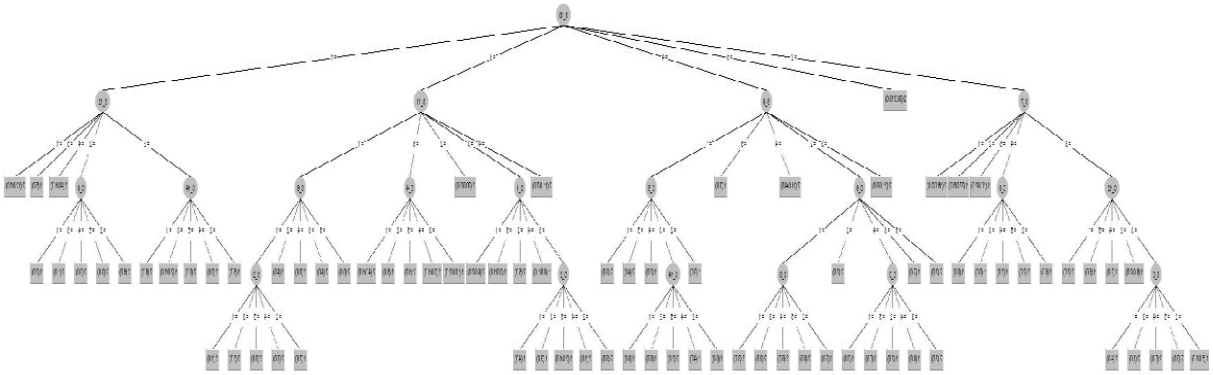

Figure 4. Decision Tree Solution of Whether Employees Reacted to Abusive Management

In order for a clear explanation of the diagram in Figure 4, the diagram has been divided into parts as Figure 4a, Figure 4b, Figure 4c, Figure 4d, and have been examined in detail in the following section.

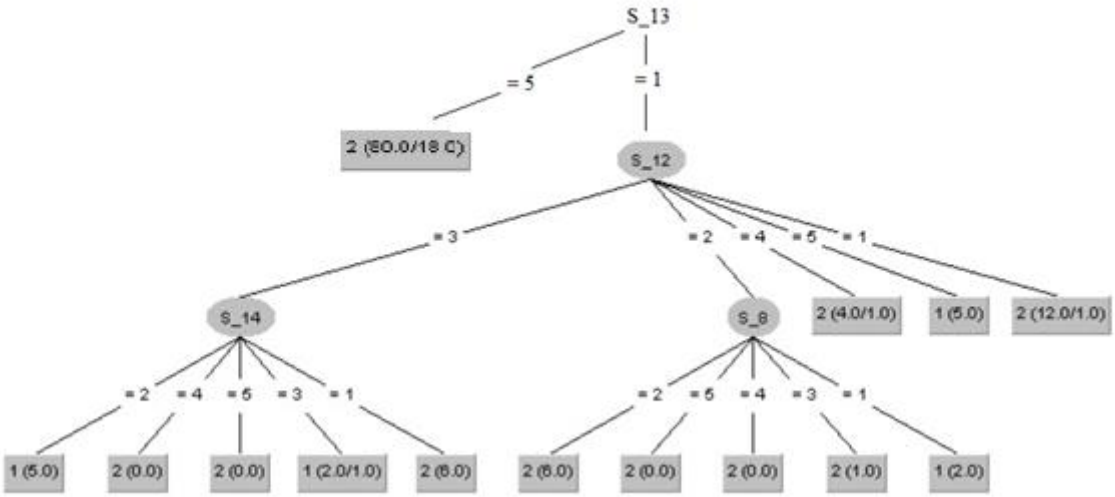

Figure 4a. Decision Tree Solution as to whether a Reaction given to Abusive Supervision

When Figure 4a is examined, it was determined that the most effective response on the response of employees in hospitality businesses is the 13th expression, "My manager does not allow me to interact with my colleagues." Additionally, it was figured out that those who responded as "I strongly agree" to the 13th expression do not react to the abusive supervision styles of the managers.

It is believed that the 12th response of the participants who graded "I strongly disagree" to 13th "My manager does not allow me to interact with my colleagues." Expression should be examined. It was identified that the respondents who scored the 12th "My manager is rude to me." expression

as 1 "I strongly disagree" and 4 "I agree" do not react to the abusive supervision style. On the contrary, the participants who evaluated the 12th expression as "5 I strongly agree" react to the abusive supervision style. According to the decision tree, the 8th response of the participants who provided "I disagree" to 12th "My manager is rude to me." expression should also be studied. It was figured out that the respondents who assess the 8th "My manager accuses me of embarrassing himself." expression as "2 I disagree, 3 Undecided, 4 I agree, 5 I strongly agree" do not react to the abusive supervision style. However, it was observed that the respondents who assess the 8th expression as "1 I strongly disagree" react to the abusive supervision style. Besides, it is thought that the 14th response of the participants who scored the 12th "My manager is rude to me." expression as "3 Undecided" should be searched. It was detected that the respondents who assess the 14th "My manager believes I'm incompetent." expression as "1 I strongly disagree, 4 I agree, 5 I strongly agree" do not react to the abusive supervision style. However, it was learned that the participants who evaluated the 14th expression as "2 I disagree, 3 Undecided" react to the abusive supervision style.

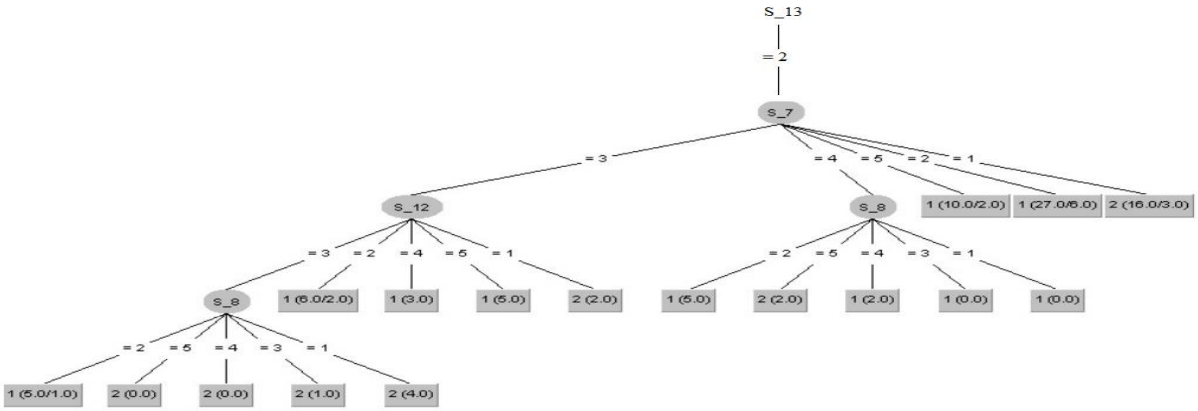

Figure 4b. Decision Tree Solution as to whether a Reaction given to Abusive Supervision

As we look over the Figure 4b, it is remarked that it is significant to examine into the responses to 7th "My manager does not appreciate my efforts at work." expression by the participants who score the 13th "My manager does not allow me to interact with my colleagues." Expression as "2 I disagree". Because it was detected that those who graded the related expression as "2 I disagree, 5 I strongly agree" react to the abusive supervision style. On the other side, it was seen that the ones who grade the expression as "1 I strongly disagree" do not react to the abusive supervision style. However, we need to view 8th "My manager accuses me of embarrassing himself." response of those who grade the expression as "4 I agree". According to the results, it was specified that those who scored the 8th expression as "1, 2, 3, 4" react to the abusive supervision style. Yet, it was seen that the ones who evaluate the expression as "5" do not react to the abusive supervision style.

It is seen that there is a need to examine the responses to the 12th expression by the participants who scored the 7th "My manager does not appreciate my efforts at work." expression as "3 Undecided" (Figure 4b). It was identified that the participants who scored this expression as "1" do not react to the abusive supervision style. However, it was seen that the respondents who evaluated this expression as "2,4,5" react to the abusive supervision style. Additionally, it was believed that it is fundamental to explore the response to the 8th expression by the participants who scored the 12th expression as "3 Undecided". According to the responses, it was determined that the participants who assess the 12th expression as "1,3,4,5" do not react to the abusive supervision style, whereas those who assess the 12th expression as "2 I disagree" react to the abusive supervision style.

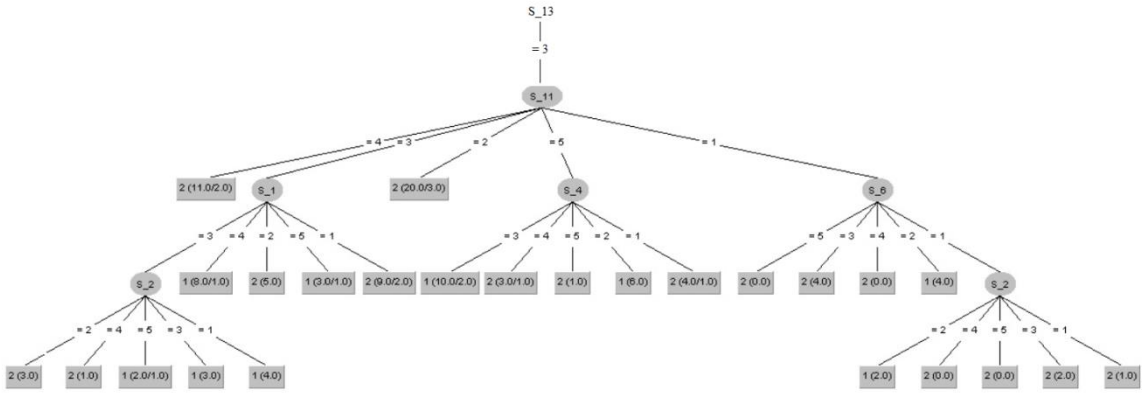

Figure 4c. Decision Tree Solution as to whether a Reaction given to Abusive Supervision

An investigation into the Figure 4c shows that it is important to study the 11th "My manager does not allow me to interact with my colleagues." response of the participants who evaluated the 13th expression as "3 Undecided". To that, it was determined that the respondents who scored the 11th expression as "2, 4" do not react to the abusive supervision style. Moreover, it is thought that the response to the 6th "My manager throws up my past mistakes." expression by the participants who graded the expression as "1 I strongly disagree" should be reviewed. It is seen that the participants who assess the expression as "3,4,5" do not react to the abusive supervision style, while it was spotted that those who scored the expression as "2" react to abusive supervision style. Furthermore, there is a need to analyze the response of the participants to the 2nd expression who evaluate the 6th expression as "1 I strongly disagree". It was noticed that the respondents who graded the 2nd "My manager finds my thoughts and feelings silly." expression as "1,3,4,5" do not react to the abusive supervision style. On the other side, it was observed that those who scored the expression as "2 I disagree" react to the abusive supervision style.

According to Figure 4c, there is a need to search the 4th "My manager humiliates me in front of others." Expression of the participants who graded the 11th "When talking about me, my manager makes negative comments to others." Expression as "5 Strongly Agree". It was concluded that the respondents who assessed this statement as "2,3" reacted to the abusive supervision style, whereas it was determined that those who graded this expression as "1,4,5" did not react.

It is mandatory to study the 1st "My manager makes fun of me." expression of the respondents who grade the 11th "When talking about me, my manager makes negative comments to others." expression as "3 Undecided". It was observed that those who responded to this expression as "4,5" reacted to the abusive supervision and those who evaluated it as "1,2" did not react (Figure 4c). In addition, it is crucial to analyze the 2nd "My manager finds my thoughts and feelings silly." expression of the respondents who assessed it as "3 Undecided". It was determined that those who responded to this statement as "1,3,5" react to the abusive supervision style while those who evaluated it as "2,4" did not.

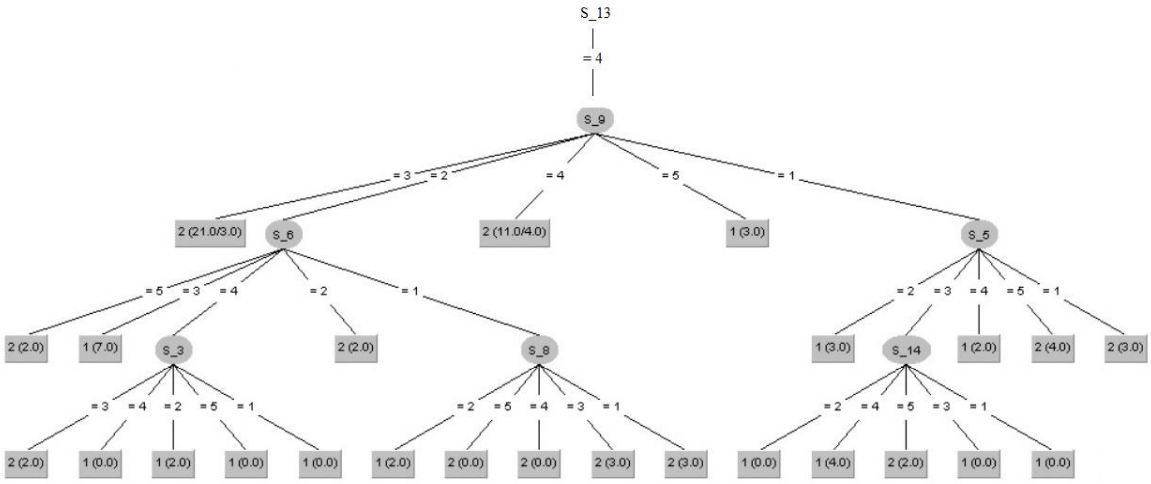

Figure 4d. Decision Tree Solution as to whether a Reaction given to Abusive Supervision

As Figure 4d is searched, it is observed that it is significant to analyze 9th "My manager does not keep his promises." Expression of the participants who evaluated the 13th expression as "4 I agree". It was detected that those who responded to this expression as "3,4" did not react to the abusive supervision style, but that those who scored this expression as "1" reacted to the abusive supervision style. Besides, it is imperative to examine the 5th "My manager violates my private life." response of the participants who graded it as "1 Strongly Disagree". It was determined that those who assessed this expression as "2,4" reacted to the abusive supervision style and those who answered "1,5" did not. Moreover, it is basic that we should view the 14th "My manager believes I'm incompetent." response of the people who graded the 5th expression as "3 undecided". It was determined that those who responded to this expression as "1,2,3,4" reacted to the abusive supervision style and those who graded as "5" did not.

It is necessary to investigate the 6th "My manager throws up my past mistakes." response of the people who evaluated the 9th "My manager does not keep his promises." expression as "2 Disagree" (Figure 4d). It was determined that those who answered the relevant expression as "2,5" did not respond, and those who responded to relevant expression "3" reacted. Additionally, there is a need to go over the 3rd "My manager is cross with me." expression of the respondents who also evaluated the 6th expression as "4 I agree". It was determined that those who evaluated the expression as "1,2,4,5" reacted to the abusive supervision style, while those who evaluated the expression as "3" did not react to the abusive supervision style.

When Figure 4d is examined, it is seen that there is a need to study the 8th "My manager accuses me of embarrassing himself." response of the people who responded the 6th expression as "1 Strongly Disagree". It has been determined that those who responded to the expression as "1,3,4,5" did not respond to the abusive supervision style, whereas it was identified that those who responded to the related expression as "2" react to the abusive supervision style.

Table 2. Confusion Matrix Results

	Number of Respondents (a)	Number of Non-Respondents (b)	Total
a	125	39	125+39=164
b	17	212	17+212=229
Total	125+17=142	39+212=251	393

According to Table 2, the result of the scale applied to 393 people in total shows that 142 people react to their managers and 251 people do not react to their managers. The established decision tree diagram accurately predicted the answers given by 125 people, although the inaccurate prediction is 17 of 142. Similarly, 251 people declared that they did not react, and 39 of them had been misinterpreted by the method. That is, they did not react, but they were included by the diagram into the class that reacted. The decision of 212 people was determined by the Decision tree diagram and it made the right prediction. The system was able to predict 337 of 393 people accurately in total, showing approximately 86% accuracy.

4. Conclusion

In this study, it was intended to identify whether the employees of the hospitality businesses in Rize react to the managers' abusive supervision styles. It was determined that the initial reactions of the employees start with not being allowed to interact with their colleagues. It may be indicated that the reason for that may stem from the need for group work and communication in the fulfillment of tasks within the hospitality businesses. Besides, it was determined that the employees react to their managers because the employees are mocked by them, their managers behave rude to the employees, their managers tell the employees that they are incompetent, they accuse the employees of embarrassing themselves, they do not appreciate the efforts of the employees, they throw up the employees' past mistakes, they violate their private lives, they humiliate the employees in front of the others, they are offended with the employees as well as finding the thoughts of the employees ridiculous.

The investigation of abusive supervision style emerged in recent years with the beginning of studying the adverse and negative behaviors within organizations. It is seen that abusive supervision style is among the unwanted behaviors within businesses, organizations and institutions. Although not many studies have been conducted yet, the results of the researches indicate that when the presence of the relevant issue is experienced in organizations, it leads to negative results. The reactions of employees who were exposed to abusive supervision style will be met by managers, academics or policy makers as normal. Because one of the most important factors effective in the realization of the objectives of the organizations is that the working environment should have positive conditions and energy. Naturally, the lack of organizational environment on these issues may cause the emergence of negative factors such as abusive supervision style. These will continue to be among the reasons that affect the malfunctioning of organizations.

The departments in hospitality businesses are always in contact with each other. Therefore, it is necessary for them to carry out the tasks actively. Otherwise, the whole operation order in hospitality businesses may be disrupted. Hence, it is of great importance that the unit, top and line department managers take working conditions into consideration and not ignore business ethics and rules in their communication with employees while making them work. The attitudes and behaviors shown to the employees while enabling them to work can reveal the perception of the abusive supervision or abusive management and the managers may be responded negatively in exchange for these attitudes and behaviors.

Today, the existence of abusive supervision does not only result in reactions between managers and employees. It needs to be indicated that the countries attach more importance to the rights of employees in the work and life environment under the legal context and take important steps because of the labor law. Additionally, it may be stated that many employees or individuals share information on abusive supervision and related issues on their social media accounts or some web pages. This state is also one of the repercussions of the abusive supervision style. It may be worded that transferring to the media and discussing such concepts will also bring about negative consequences both to the executives in general and the image of the organization in the sector.

In this study, the question of whether the employees of hospitality businesses react to perceived abusive supervision style have been answered. With this study, it was determined that hospitality business employees react to this type of supervision approach. It is suggested that future studies on the abusive supervision style should be carried out on different sample groups. Thus, it may allow us to prepare positive strategies both in the tourism sector and other sectors.

References

Akpınar, H. (2000). Veri tabanlarında bilgi keşfi ve veri madenciliği, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 29: 1-22.

Aksoy, İ. (2010). Finding hidden patterns of hospital infections on the newborn in Turkey: a data mining approach, Master Thesis, Boğaziçi University, Social Science Graudate, İstanbul.

Alper Ay, F. (2015). İstismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: sağlık çalışanlarına yönelik bir çalışma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8, 116–1125.

Aquino, K., Tripp, T. M. & Bies, R. J. (2006). Getting even or moving on? Power, procedural justice, and types of offense as predictors of revenge, forgiveness, reconciliation, and avoidance in organizations. Journal of Applied Psychology, 91(3), 653–668.

Aryee, S., Chen, Z. X., Sun, L. Y. & Debrah, Y. A. (2007). Antecedents and outcomes of abusive supervision: Test of a trickle-down model. Journal of Applied Psychology, 92(1), 191-201.

Ashforth, B. (1997). Petty tyranny in organizations: A preliminary examination of antecedents and consequences. Canadian Journal of Administrative Sciences, 14, 126-140.

Atılgan, E. (2011). Karayollarında meydana gelen trafik kazalarının karar ağaçları ve birliktelik analizi ile incelenmesi, Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Başar, U., Sığrı, Ü., & Basım, N. (2016). İşyerinde karanlık liderlik. İş ve İnsan Dergisi, 3, 65–76.

Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. Psychological Bulletin, 106(1), 59–73.

Bies, R. J. & Tripp, T. M. (1998). Two faces of the power-less: Coping with tyranny. R. M. Kramer ve M. A. Neale (Ed.), Power and influence in organizations (s. 203-219), Thousand Oaks, CA: Sage.

Bies, R. J. (2001). Interactional (in) justice: The sacred and the profane. J. Greenberg & R. Cropanzano (Ed.), Advances in organizational behavior (s. 89-118), Stanford, CA: Stanford University Press.

Bigus, P.J. (1996). Data mining with neural networks: solving business problems from application development to decision support, McGraw-Hill.

Carlson, D., Ferguson, M., Hunter, E., & Whitten, D. (2012). Abusive supervision and work-fmaily conflict- the path through emotional labor and burnout. The Leadership Quaterly, 23, 849–859.

Çukur, C. (2012). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Çimento işveren Dergisi, Sayı 2, cilt 26.

Duffy, M. K., Ganster, D. C., & Shaw, J. D. (1998). Positive affectivity and negative outcomes: the role of tenure and job satisfaction. Journal of Applied Psychology, 83, 950-959.

Han, J. & Kamber, M. (2006). Data mining: concepts and techniques, First Edition, USA: Morgan Kaufmann.

Han, J. & Kamber, M. (2012). Data mining: concepts and techniques, Third Edition, USA: Morgan Kaufmann.

Harris, K. J., Harvey, P., & Kacmar, K. M. (2011). Abusive supervisory reactions to coworker relationship conflict. The Leadership Quarterly, 22(5), 1010–1023.

Harvey, P., Stoner, J., Hochwarter, W. & Kacmar, C. (2007). Coping with abusive supervision: The neutralizing effects of ingratiation and positive affect on negative employee outcomes. The Leadership Quarterly, 18(3), 264-280.

https://www.tutorialspoint.com/data_mining/data_mining_tutorial.pdf

Inness, M., Barling, J. ve Turner, N. (2005). Understanding supervisor targeted aggression: A within-person, between jobs design. Journal of Applied Psychology, 90(4), 731-739.

Köksal K. & Gürsoy, A. (2019). İstismarcı Yönetimin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Etik İlkelerin Düzenleyici ve Aracı Rolü, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, Sayı:2. 347-365.

Linoff, G.S. & Berry M.J.A. (2004). Data mining techniques for marketing, sales and customer relationship management, Second Edition, Canada: Wiley.

Linstead, S., Marechal, G., & Griffin, R. W. (2014). Theorizing and researching the dark side of organization, Organization Studies, 35, 165–188.

Liu, J., Kwan, H. K., Wu, L. & Wu, W. (2010). Abusive supervision and subordinate supervisor-directed deviance: The moderating role of traditional values and the mediating role of revenge cognitions. Journal of Occupational and Organizational Psychology, 83(4), 835-856.

Martinko, M. J., Harvey P., Brees J. R. & Mackey, J. (2013). A review of abusive supervision research. Journal of Organizational Behavior, 34(1), 120-137.

Meglich, P.A. & Eesley, D.T. (2011). A bully in its own China shop: Risk factors for abusive supervision in small firms, International Journal of Business and Social Science, 2 (19) 11-22.

Mitchell, M. S. & Ambrose, M. L. (2007). "Abusive supervision and workplace deviance and the moderating effects of negative reciprocity beliefs", Journal of Applied Psychology, 92(4), 1159 – 1168.

Neuman, J. H. ve Baron, R. A. (1996). Aggression in the workplace. R. Giacalone ve J. Greenberg (Ed.), Antisocial behavior in organizations (s. 37-67) içinde. Thousand Oaks, CA: Sage.

Özcan, C. (2014). Veri madenciliğinin güvenlik uygulama alanları ve veri madenciliği ile sahtekârlık analiz, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Park, H., Hoobler, J.M., Wu, J., Liden, R.C. Hu, J. & Wilson, M.S. (2017). Abusive supervision and employee deviance: A multifoci justice perspective. Journal of Business Ethics. 1-19.

Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: a multidimensional scaling study. The Academy of Management Journal, 38, 555–572.

Tepper B. J., Simon, L. S., & Park, H. M. (2017). Abusive supervision, Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 4, 123–152.

Tepper, B. J. (2000). "Consequences of abusive supervision", Academy of Management Journal, 43, 178-190.

Tepper, B. J. (2007). Abusive Supervision in Work Organizations: Review, Synthesis, and Research Agenda. Journal of Management, 33(3), 261–289

Tepper, B. J., Carr, J. C., Breaux, D. M., Geider, S., Hu, C. & Hua, W. (2009). Abusive supervision, intentions to quit, and employees' workplace deviance: A power/ dependence analysis. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 109(2), 156-167.

Tuffery, S. (2011). Data mining and statistics for decision making, Chichester, United Kingdom: John Wiley & Sons, Ltd.

Uyumaz, Ö. (2017). Bankacılık Sektöründe Pazarlama Stratejilerinin Belirlenmesinde Sınıflandırma ve Veri Madenciliği, Beykent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ülbeği, G. D., Özgen, H. M. & Özgen, H. (2014). Türkiye'de istismarci yönetim ölçeğinin uyarlaması: Güvenirlik ve geçerlik analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(1), 1-12.

Wayne, S. J., Hoobler, J. M., Marinova, S., & Johnson, M. M. (2008). Abusive Behavior: Trickle-Down Effects Beyond the Dyad. Academy of Management Proceedings, 1-6.

Whitman, M. V., Halbesleben, J. R. B., & Holmes, O. (2012). Abusive supervision and feedback avoidance: The mediating role of emotional exhaustion. Journal of Organizational Behavior, 35(1), 38–53.

Wu, T.-Y., & Changya Hu. (2009). Abusive Supervision and Employee Emotional Exhaustion: Dispositional Antecedents And Boundaries, Group & Organization Management, 34(2), 143–169.

Zellars, K. L., Tepper, B. J. & Duffy, M. K. (2002). Abusive supervision and subordinates' organizational citizenship behavior. Journal of Applied Psychology, 87(6), 1068-1076.

Zhang, Y., & Liao, Z. (2015). Consequences of abusive supervision: a meta-analytic review. Asia Pacific Journal Management, 32, 959–987.

.

Egemen Özne'ye Tarihsel Bir İtiraz: Spinoza ve Birlikte Olma

Zafer Gündüz[1]

Giriş

Varolana yönelik incelemeler göz önüne alındığında bir problem olarak onun bir forma sahip olması, formunu oluşturan gayenin ne'liği ve bir mekan içerisinde öylece orada olarak işaret edilmesi için gerekli olan farklılığın belirlenmesi felsefe-bilim çalışmalarında sorun olarak karşımıza sürekli çıkmaktadır. Aristoteles varolanlar arasındaki ilişki ve varolma biçimini dört neden ilkesi üzerinden açıklamaya çalışır. Ereksel neden hariç diğerleri bilimin ilgi alanı içinde kalmaktadır. Elbette felsefenin de bu konular hakkında söylemleri bulunacaktır. Oysa ereksel neden ancak felsefi bir çaba ile yorumlanabilecek bir şeydir. Bu salt zihinsel bir aktivite olacaktır ve bilimsel bir çabanın zihinsel bir aktivitesi olmaktan daha farklı olacaktır. O varolanın neden bir şey değil de öylece o olduğuna dair soru sorduran ve bir varlık problemi üreten bir kaygı durumu içermektedir. Varolan hareketsiz ve bir olarak mı olduğu yoksa bir sürekli oluşum içinde sürekli değişen mi olduğu tartışması ile bu kaygı problem olarak varolanı inceleyen özneyi kendi varlığını diğer varolanlardan ayıran bir zihin-beden ikilemi içerisine sokmaktadır. Artık problem kısaca varolan-varlık tartışması değil özne'nin kendi varlığını kurduğu bir tartışmaya dönmektedir. Ereksel bir neden artık öznenin kendi varlığına dair bir imkan olacak ve diğer varolanlar arasında üstünlük oluşturmasının temellerini üretecektir. Varolanı algılayan ve anlamlandıran özne için mesele bilgi problemi haline gelecektir. Bu ise sadece öznenin kendisini kutsallaştıracağı bir dünya görüşü üretecektir. Oysa kutsallaşan artık bir beden ya da fiziksel olan değildir, aksine zihinsel olandır. Bir kaygı ve varolma sıkıntısı oluşturan bu ilerleyiş Spinoza için de bir problem olmaktadır. İnsan için artık her şeyin kendisi ile değerli olduğu bir tasarımlayan ve değer yükleyen özne, Spinoza'nın asıl problemi olmaktadır. Bu çalışmadaki amaç özne olarak ifade edilen insan varlığının Spinoza'ya göre nasıl bir içeriği olması gerektiğini tartışmaktır.

Sürekli değişim içerisinde olan, algıladığımız ve içinde var olduğumuz evren hakkında bilim dalları kendi ilgi alanları, kullandıkları aletlerin imkanı ve bilimsel bir aktivite olarak sordukları sorular neticesinde anlamaya keşfetmeye çalışırlar. Örneğin kimya bilimi ile uğraşan bilim insanları evreni ve dünyayı kimyasal reaksiyonlar, atomlar arası ilişkiler çerçevesinde inceler ve evrendeki çeşitliliğe bir anlaşılırlık katmaya çalışırlar. Fizik bilimi ısı-ışık-hız gibi kavramlar ve bunlara ait parametreleri kullanarak evrene dair bir araştırma sürdürür ve ürettikleri teorilerde aynı çeşitliliğe dair bir izahat yapmaya çalışırlar. Jeoloji bilimi, taşların, kayaçların, yer şekillerinin yapısını inceleyerek düzenlilik, anlaşılırlık oluşturma gayesi yürütürler.

Evren hakkındaki fikirlerimiz bilimlerin uğraş alanlarına ve kendi disiplinlerindeki derinleşmeye bağlı olarak şekillenmektedir. Her bilim dalı bu doğrultuda bir metodoloji geliştirir ve teoriler üretir. Ama mantıksal yapıları açısından ve bir bilim dalı olmaları sebebi ile kullandıkları yapı bütün bilim dallarında ortaktır. Ortaya çıkardıkları teoriler de bilim dalları arasında uyum sergiler ve birbirlerini destekler mahiyettedir. Bu çalışmadaki amacımız bilim dallarının özgün yanlarını ortaya çıkarmak ve metodolojileri hakkında bir soruşturma yapmak değildir. Amacımız bilim dallarına dair bilimsel ifadelerin özne olarak değerine vurgu yapmak olacaktır.

[1] Zafer Gündüz, Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe, zafergunduz62@hotmail.com

Yaşadığımız dünyadan daha büyük ve gizemini koruyan bir yapıya sahip olan evren hakkında bilimsel bir araştırma doğal olarak üretilen teorilerde bir derinlik ve soyut içerik özelliği taşımak zorundadır. Bilimsel çabanın öznesi olan insan için evrene (uzak olana) yönelik anlama çabası merak ve derinlik tavrı içerisinde bir ilerleyiş sergilemektedir. Evren hakkındaki bu derinlik ne yazık ki yaşadığımız bu dünya hakkında olunca ortaya çıkan ifadelerde eşit düzeyde bir tavır oluşmamaktadır. İçinde var olduğumuz dünyaya ilişkin çabalarımız ve keşiflerimiz bir araç olduğu ve bana ait olduğu tavrını içerecek şekilde olmaktadır. Özne olarak insan varlığı için ona ait olma, o şeye egemen olma, sınırlarını bilme ve belirleme gibi örtük bir içsel yaklaşıma dayalı bir şekilde ilerleyiş sergilemektedir.

Bilimsel disiplinler içerisinde ilgi alanlarına göre farklılaşan inceleme alanları ve bu alanlara ait teoriler noktasında yaklaşımımız örtük bazı istemlerimiz doğrultusunda farklılık içermektedir. Bizim egemenlik alanı kurma, sınırlar oluşturma ve insan varlığına ait olma istemi kavramlarımızı kullanışlı olmaları gibi farklı önsel tavırlar nedeni ile değer açısından farklılık oluşturmaktadır. Uzak galaksilere, ışık hızına, atom altı parçacıkların yapısına, kara deliklere, enerji döngüsüne, dünyanın çekirdeğinin yapısına dair ifadelerimiz yüklediğimiz değer ya da bu tarz bilimsel bilgilere yönelimimiz ile jeoloji, tıp, mekanik, sosyoloji gibi bilimsel alanlara ait araştırmalara, teorilere yönelimimizde bir farklılık bulunmaktadır. Bu çalışmada ikisi de bilimsel bilgi olması ve birbirlerini destekleyen kuramlar ortaya koymalarına rağmen yönelimimizde farklılık oluşturan temel nedenleri incelemeye çalışacağız. Zira bu yönelim tüm araştırma alanlarının merkezinde olan insana ve özneye dair bir soruşturma yapmaya iyi bir girizgâh sunacaktır.

Disiplinlerin içerikleri, inceledikleri alanların farklı olmasına, kullandıkları kavramların bağımsız olmasına rağmen tüm bilimsel çabaların merkezinde özne olarak insan varlığı bulunmaktadır. Her şeyden önce bu faaliyetin icra edicisi olması, elde edilen bulguların derleyicisi, bilgilere anlam katan olması ve bu bilgilerden yola çıkarak yeni şeyler üreten olması nedeni ile özne olarak insan varlığı tüm çalışmaların merkezinde bulunmaktadır. Dolayısı ile yapılan tüm incelemeler, araştırmalar, soruşturmalar bir açıdan örtük olarak insan varlığını anlamaya ve onu bir konumlandırmayı dert edinmektedir. Doğal olarak da bu çabayı içerecek bir okuma yapmak ya da bu örtük içeriği görmezden gelmek elde edilen kavramları, teorileri tam olarak anlamamak olacaktır. Özne olarak insan varlığına dair bir aitlik içermesi nedeni ile elde edilen sonuçlar öznenin amaçlarını, istemlerini yansıtmalı ve onun problemlerine çözüm üretmelidir.

İnsan varlığını ifade edecek bir çok tanımlama yapılmaya çalışılmıştır. Politik olması, ekonomik olması, akıllı olması, üreten olması, alet kullanması, kültür üreten olması gibi çoğaltılacak bu tanımlamalar içerisinde vurgulanması gereken bir nokta onun politik bir varolan olması gerektiği söylenebilir. O politik bir var olandır ve politik bir varolan olarak çevresine kendisi merkezli yaklaşım sergiler. Çevreleyen dünyaya, uzak evrene, diğer canlı türlerine, tüm varolanlara dair ilişkisinde hep bu kendi merkezli olması gibi örtük bir yaklaşım bulunmaktadır. Özne olarak insan varlığının bu kendi merkezli evren anlayışı sebebi ile evrene dair açıklamalar anlam ve değer açısından bir hiyerarşi taşımaktadır. Ona ait olması, onun belirlediği sınırlar içinde olması, onun sahip olduğu mülk içerisinde olması gibi bir egemenlik ve güç istencini içerisinde taşımaktadır. Kültürel açıdan, inançsal açıdan, hakikat arayışı açısından bu egemenlik ve kendisinin önemli olduğu vurgusu sürekli korunmaktadır. Bu sebeple yazının başında ifade ettiğimiz bilimsel bilgiler içerisinde farklılık yaşanmaktadır. Ona ait sınırlar içeresinde olduğu ve onun kontrolü içerisinde olduğu ölçüde bilimsel bilginin değeri değişmektedir. Elde ettiği ve sınırlarını oluşturduğu her alan için bir araç olma ve sıradan olma değersizleşme içerisinde olduğu anlamı oluşmaktadır. Heidegger bu sebeple yakın olanın unutulduğu önemsizleştiği ve hep uzak olana yönelme içerisinde olduğumuza vurgu yapar. Zira bir güç istencinin doğrultusunda evrene yönelimimiz bulunmaktadır. Üzerinde egemenlik kurduğumuz her varolan, sınırlar çizdiğimiz her şey özne için öznenin gücüne ve otoritesine bağımlı olacaktır ve özne açısından

önemsizleşecektir. Tüketim nesnesi haline gelecektir. Oysa uzak evrene ait soyut ifadeler ya da kuramsal fiziğe ait bilimsel araştırmalar tam tersi anlamında belirsizliği ve ait olmayı içermemektedir. Özne için bu tarz bilimsel bilgiler mutlaka elde edilmesi gereken şeylerdir. Evren öznenin mülkiyetine girmesi gerekendir. Sınırlarının dışında olduğu sürece öznenin mükemmel olması ya da kendi merkezli oluşturduğu evren kurgusu asla tamamlanmayacaktır. Bu kurgunun tamamlanması için belirsizlik içeren her şeyin giderilmesi gerekmektedir (Karatani, 2017: 112-149).

Bilimsel faaliyetlere yönelik tartışmalarda objektif olması gibi bir tanım eklenmiş olsa da bu objektiflik problemi öznenin diğer bir özne ile arasındaki ilişki için geçerliliği olan bir ifade olarak öylece vardır. Doğal olarak objektif olmaktan bahsetmek yine öznenin kendi derdi/istemi olarak bilimsel tavırda bulunmaktadır. Özne açısından kendisinin de bir varolan olması nedeni ve örtük isteminin elde edilen ifadelere yansımasında yaşanacak bir sıkıntıyı gidermesi için öylece vardır. Bu sebeple öznellik tartışması gibi bir yaklaşım özne merkezli olan tüm edimlerimiz yorumlamada yetersiz ve gereksiz olacaktır. Öznel olma ve her şeyin algı olması üzerine icra edilecek bir ifade daha baştan eksikliği ve paradoksu içerisinde barındırmaktadır. Bu paradokstan kurtulmak için bilimsel bilgiler arasında değer açısından değil ama, edinilen bilginin soyutluğu açısından derece farkı oluşturmak da yetersiz bir çaba olmaktadır. Zira bilgiye yönelik derece ve kesinlik tartışmasını oluşturan, yürüten ve ilkelerini koyan yine özne olmaktadır (Audi, 2018: 1-11).

Her anlam verme, kavrama, keşfetme içerisinde özneye ait bir imkanı taşıdığından kaynaklı edinilen bilginin objektifliği-sübjektifliği ile alakalı tartışma yürütmek işlevsel gözükmemektedir. İşlevsel olmamasına rağmen böyle bir tartışmanın yapılmasının nedeni asıl olarak odaklanılması gereken problemin kendisi olması gerekmektedir. Neden bir paradoks olduğu halde öznellik problemini yaşamaktayız, neden ifade açısından ikisi de bilimsel bilgi olmasına rağmen bir değer/derece farkı bu ifadelerde bulunmaktadır (İzmir, 2013: 61-65).

Bilimsel bilgiye yönelik yaklaşımda işlevsellik ve hayatımıza dair kolaylık sağlayıcılığı, evrendeki çokluğa, belirsizliğe dair getirdiği izahatlar, özne olarak insan varlığının kendisini anlamaya ve içinde olduğu evren ile nasıl bir bağ kurduğunu açıklamayı barındırmaktadır. Dolayısı ile felsefi çabamızı bu temel noktaya koyması gerekmektedir. Tüm edimlerin, evrenin, içinde olunan dünyanın merkezinde insan varlığı olması gerekmektedir. Insanın bir bilgi edinme ve bilgiyi işlevsel hale getirme imkanı olan kavrama yetisi ve bir içindelik durumu üreten bir forma sahip olması bütün çabaların merkezinde olacaktır. Yani bir beden ve zihin içerisinde var olmaktayız denile bilinir (Copleston, 2010:23-32).

Beden ve zihin ile bu dünya ile bağlantı kuruyor ve konumumuzu belirliyoruz. Felsefi dert olarak da temel tartışma artık bu nokta olması gerekmektedir. Bedenin ve zihnin doğası ve imkanının ne olduğu gibi bir soruşturma, yukarıda sorduğumuz neden'lere yönelik bir ilerleme sağlatacaktır. Felsefe tarihindeki tartışmaların ağırlık merkezinde yine bu soruşturma tarzı hâkim bir noktada durmaktadır. Felsefi tavrın, geleneklerin oluşmasında da bu soruşturmaya yönelik çaba kırılma üretmektedir. Bedeni ve içinde olunan dünyayı öne alanlar, zihni öne alanlar ya da ikisi arasında paralel bir bağ kuranların gelenekleri oluşturduğu felsefe tarihi bir insanı anlama çabasıdır en nihayetinde (Timuçin, 2005: 117-120).

Bir bedene sahip olarak ya da fiziksel bir varolan olarak insan varlığı bu içinde olunan dünyaya aittir. Fiziksel olanın ihtiyaçları, kuralları, sınırlılıkları onun içinde bağlayıcıdır. Bedensel olarak atomlara, kimyasal reaksiyonlara fiziksel kuramlara bağımlıdır. Aynı şekilde bedensel açıdan eksik bir varlıktır. Zira bedensel yapısı mekana bağımlıdır. Diğer varolanlara ihtiyaç duyar. Bedensel işlevleri yerine getireceği gıda takviyesine ihtiyacı vardır. Yaşlanan, bozulan organlarının tedavi edilmesi için tıp bilimine ihtiyacı bulunmaktadır. Varolanları keşfedebilmesi, temas edebilmesi için beden ihtiyacı vardır. Ama günümüz teknolojik-bilimsel gelişmeleri doğrultusunda fark edilen olumsuz yanları da yine

beden nedeni ile oluşan sorunlardır. Her şeyden önce o bağımlı olarak eksik bir var olandır. Fiziksel dünyanın etkisi karşısında kırılgandır. Korunmaya ihtiyacı vardır. Organları mükemmel bir şekilde var olmamaktadır. Zamana bağlı olarak yaşlanmakta, işlevlerini yerine getirememektedir. Bu kadar kırılgan bir bedene rağmen insan varlığını diğer varolanlardan daha yüksek bir noktaya taşıyan imkan nereden kaynaklanmaktadır gibi bir soru felsefe tarihi açısından karşımıza Descartes ve Spinoza gibi iki büyük filozofu çıkarmaktadır (İzmir, 2013: 167-169).

Varolana yönelik incelemeler göz önüne alındığında bir problem olarak onun bir forma sahip olması, formunu oluşturan gayenin ne'liği ve bir mekan içerisinde öylece orada olarak işaret edilmesi için gerekli olan farklılığın belirlenmesi felsefe-bilim çalışmalarında bir sorun oluşturmaktadır. Bu tarz bir sorun günümüz açısından hala çözülememiş bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Aristoteles in varolanlar ile alakalı sınıflandırması, Platon'un varolanlar ile düşünümsel olan arasında ayrım yapması, yine orta çağın bedene ilişkin olumsuz ifadeleri gibi tarihsel olarak da varolanın formu ve varolanın bilgisi ile alakalı tartışmalar uzun bir tarihsel arka planın olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Antik dönem içerisinde bir ereksellik üzerinden kavranılmaya çalışılan bu problem asıl tartışma zeminini Modern çağ ile kazanmıştır. Varolana dair anlama çabasını varolanın öylece karşımızda oluşuna ve nasıl bir forma sahip oluşuna ve neden başka bir şey değil de öyle olduğuna dair sorular ile Antik dönem varolanı genel olarak maddi neden, formel neden, ereksel neden ve etken neden gibi bir yorumlama üzerinden anlamaya çalışmıştır. Bu nedenler içerisinde ise ereksel nedeni diğer nedenlerden ayrı bir noktada tutmaktadırlar. Zira ereksel neden hariç diğer nedenler bilimsel bir aktivitenin içeriğini oluşturmaktadırlar. Ama ereksel neden salt düşünümsel olarak ifade edilebilecek bir çabadır. Düşünümsel olması ile de ancak felsefi çaba ile ifade edilmesi gerekendir. Bu salt zihinsel bir aktivite olacaktır ve bilimsel bir çabanın zihinsel bir aktivitesi olmaktan daha farklı olacaktır. O her şeyden önce nedenler üzerine araştırma olmaktadır. Nedenlerin konusu üzerine bir çalışma olarak bilimsel ifadeler ilgi alanları doğrultusunda bu nedenlere yönelik bir konu üretmektedirler. Oysa nedenlerin kendisi ve ereksel neden bir zihinsel aktivite olarak ilgimizi varolandan ayıran bir araştırma yapmamız konusunda bizi yönlendirmektedir. O varolanın neden bir şey değil de öylece o olduğuna dair bir soru sorduran ve bir varlık problemi üreten bir kaygı durumu içermektedir. Varolanın incelemesi oysa bilim dallarını zaten yeteri kadar meşgul etmektedir. Varolanın çokluğu sürekli değişimi bir sebebi ile de bu uğraş derinleşerek ilerlemektedir. Oysa varolanın sürekli değişim içerisinde olması yoksa bir durağanlığın bizdeki yanlış bir düşünümü mü olduğu belirsiz olarak var olmaktadır ve bu aynı zamanda kaygı üreten olarak oradadır. Bu soruşturma aktivitelerinin merkezinde olan özne için kendi varlığını, bir bedene sahip olarak bu değişimden pay almasını tartışılır hale getirmektedir. Tabi olarak da tartışma zihin ve beden üzerine bir soruşturmaya dönmektedir (Russell, 2017: 122-141). Varoluş felsefesi açısından bu aslında felsefe tarihinin ortaya çıkardığı ve ileri sürdüğü olumsuz bir kırılmadır. Kırılmanın olumsuz olmasının sebebi tartışmanın varolanı anlama çabasından çıkması ve kavrayan özne ile bir bedene sahip olmasının oluşturmuş olduğu gerilimi gidermedir. Bu nedenle artık tartışmaların daha derinlerine indiğimizde fark ettiğimiz nokta varlık-varolan tartışması gibi gözüken ifadelerin örtük olarak özne'nin kendi varlığına dair bir soruşturma olduğudur. Modern çağ ile beraber örtük bir halde varlığını sürdüren bu araştırma kendisini açık bir şekilde dile getirmeye başlayacaktır. Özne olarak insan varlığına dair olan her şey mükemmelliğe sahip olarak bulunmak zorundadır. Bu mükemmelliğin boyutu ve bu mükemmelliğe zarar veren şeylerin giderilmesi gerektiği asıl problem haline gelecektir. Bu sebeple öncelikle mükemmelliğe dair bir araştırmanın özne olarak insan varlığına yansıyan noktası zihin olacaktır. Zira o akıl sahibi olarak bütün edimlerini şekillendirmektedir. Kendisi dışındaki varolanlara dair soruşturma yapabilir ve onlara egemen olabilir. Bu bir üstünlük kurma çabasıdır diye de ifade edilebilir. Ereksel bir neden artık öznenin kendi varlığına dair bir imkan olacak ve diğer varolanlar arasında üstünlük oluşturmasının temellerini üretecektir.

Öznenin kendi varlığını öne aldığı ve diğer varolanlara karşı üstünlük kurduğu bir evrende elbette öznenin kendisi içinde sorunlar oluşacaktır. Varolanı algılayan ve anlamlandıran özne için mesele bilgi problemi haline gelecektir. Bu ise sadece öznenin kendisini kutsallaştıracağı bir dünya görüşü üretecektir. Oysa dikkat edilmesi gereken nokta, kutsallaşan şeyin varolan olarak bir insan varlığı değil özne olarak insan varlığı olacaktır. Kutsallaşan böylece bedenden ziyade zihin olmaktadır. Bu tavır orta çağın teolojik tavrı nedeni ile batı felsefesinin köklerine işlemiştir. Heidegger bu sebepten kaynaklı Nietzsche'nin tanrı öldü derken bile tanrıdan bahsettiğini söyler ve batı felsefesinin, filozoflarının, bilim insanlarının aynı zamanda teoloji yaptıklarını ya da o dili kullandıklarından bahseder. Özne açısından üstün ve mükemmel olan kavram üreten, hakikat tartışması yapan, ya da göğe yükselecek olan ruh olmaktadır, bu ise zihnin kendisidir. Ama zihni bu derece kutsayıp bedeni önemsizleştirmek insan varlığının kendisine yabancılaşmasına neden olacaktır.

Özne için kendi üstünlüğünü temellendirecek yegâne imkan zihnin kendisinden geçmektedir. Zihin varolana yönelik üstünlük kurabilir ve istemleri doğrultusunda onu kendisi için bir araç haline getirebilir. Descartes'i bu noktada düşünmemek imkansızdır. Klasik olarak zihin ve beden diye iki töz sunmuş olsa da Descartes'in öznesi zihinsel öznedir ve ruhun kendisidir. Onun öznesi egemen olan ve kendisini bedenden ayırandır. Ama Spinoza bu noktada bu ilerleyişi problem olarak görmektedir. Spinoza için asıl problem öznenin bu derece her şeyin merkezine kendisini koyması olmaktadır. Özne olarak insan varlığına dair bir araştırmada varolanın özne tarafından öznenin istemleri için kurban edilmesi haksız bir tavır olarak Spinoza'nın ifadelerinde kendisini hissettirir (Macherey, 2012: 19-32). Elbette düşünen bir özne vardır ama bu öznenin düşünmesinin nedeni onun bir bedene sahip olması olarak birlikte olmak üzerinden ifade edilmelidir. Descartes için birlikte olmadan oysa bahsedilmez. Ona göre dikey bir ilerleyiş vardır bilginin oluşmasında beden gereklidir ama sadece oluşmasında. Oysa bilginin kendisi bir düşünümsel durumdur. Beden bu sebeple düşüncenin tesiri altında olmalıdır. Önem sıralaması yapmak gerekmektedir. Kavrayan beden değildir ve doğaya şekil veren de beden değildir. Aksine ona anlam katan zihindir. Bu sebeple Descartes için bir özne felsefesinin doruğu ya da kurucusu denilebilir. Oysa Descartes'in aksine Spinoza için durum bunun aksidir. Spinoza kavrama anlam katma gibi her araştırmanın öznenin egemenliği adına açıklanmasını reddeder. Ona göre her şey birlikte var olmaktadır. Özne olarak insan varlığı da bir var olandır ve tıpkı diğer varolanlar gibi bazı imkanlara sahiptir. Bu imkanların nedeni Tanrısal bir yaratım olmuş olabilir. Ama doğa bu Tanrının en mükemmel şekli olarak zaten açığa çıkmıştır. Doğal olarak zihin ve beden Tanrının bir sonucu olsa da o doğaya ait olandır. Doğa sonsuz bir ilerleyiş sergilemekte ve içinde olan her varolan da farklı imkanlara sahip olarak orada olmaktadır. varolanların farklı imkanlar doğrultusunda bir dünya içinde olmasından bahsetmek demek özne olarak insan varlığının kendisini öne alan bir imkanlar zincirinden bahsetmesinin içini boşaltmaktadır. Özne de diğer varolanlar gibidir ve imkana sahip olması onu özel kılan bir noktada durmamaktadır. Öylece bir varolan olması ile o bir sıradanlık içindedir (Ayrıntılı okuma için: Deleuze, 2008).

Spinoza'nın öznenin egemen olma istemine karşın ona varolan olduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır. Ona göre böylece egemenlik kurma çabası, doğayı değiştirme istemi gibi öznenin varolanı kendi aidiyeti altına ifadelerinin yerine üzerinde durulması gereken ifadelerin birlikte olma ve doğaya ait olma kabulleridir (Deleuze, 2008: 13-51).

KAYNAKÇA

Audi, Robert (2018). **Epistemoloji**, çev. Melis Tuncel, Ankara: Nobel Yayınları.

Copleston, Frederick (2010). **Descartes**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.

Delueze, Gilles (2006). **Spinoza Üzerine OnBir Ders**, çev. Ulus Baker, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Descartes, Rene (1994). **Metot Üzerine Konuşma**, çev. K. Sahir Sel, İstanbul: Sosyal Yayınları.

İzmir, Mutluhan (2013). **Öznenin Diyalektiği**, Ankara: İmge Kitabevi.

Karatani, Kojin (2017). **TransKritik**, çev. Erkan Ünal, İstanbul: Metis Yayınları.

Macherey, Pierre (2012). **Hegel ve/veya Spinoza**, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Russell, Bertrand (2017). **Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt: Modern Felsefe**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Spinoza, Benedictus (1997). **İnsan Anlığının İyileştirilmesi Üzerine İnceleme**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık.

Spinoza, Benedictus (2009). **Tractatus Politicus**, çev. Murat Erşen, Ankara: Dost, Kitabevi.

Spinoza, Benedictus (2015). **Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler**, çev. Coşkun Şenkaya, editör Eylem Canaslan, Ankara: Dost Kitabevi.

Spinoza, Benedictus (2018). **Ethica**, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Timuçin, Afşar (2005). **Düşünce Tarihi 2**, İstanbul: Bulut Yayınları.

İnsanlık İdealinin İmkanı, Tekillik Topolojisi, Mekana Dönüş

Zafer Gündüz[1]

Giriş

İnsan olabilmek, ikili bir içeriği taşımayı gerektirmektedir. Bir bedene sahip olarak bir çevreleyen dünyaya ait olmak ve ikinci olarak da bedeni kendisine dışlaştıran hatta yabancılaştırabilen bir ruha/zihne sahip olmak. İlki insan varlığını bir varolan olması sebebi üzerinden ifade etmeyi içermektedir. Bir bedene sahip olması ile o fiziksel olan olarak öylece diğer varolanlar gibidir. Varolanların bağımlı olduğu bütün fizik yasalarına tabidir. Bu hali ile bilimsel bilginin bir parçasıdır ve bilimsel aktivitenin nesnesidir. Zaman ve mekana bağımlı olarak var olmaktadır. Mekan ve zamana tabi olarak sınırlı bir döngü içerisindedir. Başlangıcı ve bu başlangıcın son bulacağı bir sonluluğa aittir (İzmir, 2013, s. 35-37). Zaman içerisinde olması ve devamlılığını sağlaması için diğer varolanlara bağımlıdır. Çevreleyen bu dünya içinde bütün varolanlar gibi birbirine bağımlı bir nedensellik içerisindedir. Onun için bir gelecek ya da geçmiş olmamaktadır. Sadece o ana ait olarak oradadır. Bir an sonra başka bir şeydir. Farklı olarak bedeni oluşturan hücreler değişecektir. Değişimin bir parçasıdır bu sebeple o şimdiye ait olarak var olmaktadır (Revonsuo, 2016, sç 25-40).

Bedenin yaşanılan şimdiye ait olması insan için bir sınırlılık ve yaşanılan şimdiye ait olmayı içerse de onu sonlu yapan bu olumsuzluğun aksine zihin/ruh gibi ikinci içerik insanı bir varolan olarak ifade etmeden çıkararak bir özne ya da varlık haline taşımaktadır (Foucoult, 2016, s. 57-63). Zihinsel bir imkana sahip olan bir varlık olarak insan varlığı, şu ana ait olan bedeni öylece orada olan bir sıradanlıktan kurtarmayı istemektedir. Zira bu özne için kendi varlığının koşulları bir varolan olduğu gerçekliğini içermektedir. Tabi olarak özne için bu gerçeklik ne kadar olumsuzluk içerse de ona aittir (İzmir, 2013, s. 37-38). İnsan varlığı bir varolan olarak fiziksel bir var olandır. Aynı şekilde varolanlar arasından farklılığı ile de ayrışmaktadır. Bu farklılık alelade bir farklılık değildir. Yani varolanları birbirinden ayıran bir farklılıktan bahsedilmez. Varolanlar arasında farklılık varolanları sınıflandırmamıza yarayan imkanları içermektedir. Canlı-cansız olması, memeli olması, hızlı koşmasını sağlayan uzuvlarının olması, kuyruk sahibi olması, bir hortumunun olması gibi arttırılabilecek farklılıklar sadece varolanları birbirinden farklı kılan ama yine de mekana ait olmaktan kurtaramayan

[1] Zafer Gündüz, Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe, zafergunduz62@hotmail.com

imkanlardır. Bu farklılıkları sayesinde varolanları bir sınıflandırmaya tabi tutabilmekteyiz. İnsan varlığını da bu özellikler içerisinde bir konuma sokabilmekteyiz. Canlı olması, memeli olması, iki ayağı üzerinde yürümesi gibi dış görünümü ile alakalı özellikleri farklılıkları olsa da onu bir mekana ait olmaktan çıkarmamaktadır. Oysa insan varlığını diğer varolanlardan ayıran bir temel özellik imkan vardır ki bu imkan sayesinde o tüm varolanlardan ayrışmaktadır. Akıl sahibi olarak insan bir alelade varolan değildir. Aksine o sınıflandırma yapabilendir (Bakınız; Lektorski, 2016). Yani kendisi de dahil olmak üzere tüm varolanlara yönelik bir sınıflandırma yapabilir ve onların farklılıkları hakkında bir fikir yürütebilir. O halde ilk önce vurgulanması gereken o nokta insan varlığı için akıl sahibi olan bir varolan olmasıdır. Bir beden ve bir zihinden oluşan bir varlık olarak insan varlığı hareket alanın merkezi olması gerekmektedir. varolana yönelik inceleme bilim dallarının konusu olmaktadır. bu hali ile bir varolan olarak insan da bilim dallarının inceleme alanı içerisine girmektedir. Ama sadece bir varolan olmayan akıl sahibi olması ile en büyük farklılığa sahip olan bir varolanı inceleyen bilim dalları bu imkan dahilinde bir soruşturma yürütmesi gerekmektedir (Şenel, 2006, s. 9-29).

Bir zihinsel varolan olmasının yanında o toplumsal olarak da dünya içindedir. Toplumsal olduğu ölçüde kültürel bir üretim içerisindedir. O kurduğu toplumsal birlikteliklerde kültürel farklılığını oluşturarak var olmaktadır. bir kültür varlığı olarak, kültürün içine doğmaktadır. Yani insan varlığı sadece bedene ve zihine sahip bir canlı türü değil aynı şekilde kültürel bir canlı türüdür. Edimlerinde ya da kavrayışında içine doğduğu kültürün ifadelerini kalıplarını da eklemleyerek bir bütünlük kavrayışı kurmaktadır. Kültürel yapıdaki farklılık özne olarak insan varlığını etkileyen bir noktada durmaktadır. Dogmatik, katı bir kültürel yapı içerisinde yetişen bir özne kavrayışında bu katılığı yansıtmaktadır. Aksine nispeten yumuşak bir kültürel yapı içerisinde ise daha esnek bir kavrayıştan bahsedilebilir (Karatani, 2017, s. 133-148).

Toplumsal bir yapı kurması ve bu toplumsal yapı içerisinde var olması sebebi ile akıl ve beden için soruşturması kültürel-toplumsal yapıyı da hesaba katması gerekmektedir. bir kültürel varlık olarak insan varlığı içinde olduğu bu yapının ifadelerini kavrayışına ve zihinsel edimlerine eklemlemektedir. Bu eklemleyiş hem kendisi için bir aidiyetlik oluşturmakta ve o toplumsal yapının parçası olduğu düşüncesi oluşturmakta hem de kendisini öncelediği ve daha önemli bir konuma taşıdığı kültürel öncelik oluşturmaktadır (Şenel, 2006, s. 94-113).

Kültürel yapı, zihin-beden ilişkisi ve ikisinin biraradalığı gibi temel soruşturma alanlarının yanında insan varlığını etkileyen diğer yan onun inançsal bir varlık olduğudur. İnançtan bahsetmek illa tek tanrıcılıktan bahsetmek anlamına gelmemektedir. Aksine bir maddenin, düzenin varlığını kabul etmek de inancın ifadesi olacaktır. Tarihsel buluntular göstermektedir ki, yerleşik hayata geçmenin ilk

izleri dinsel kaynaklı olmaktadır. İnanç insanlar için belirleyici olmaktadır. İnsan varlığı ister ilahi bir varolana ister belirsizliğin getirdiği bir şeye, korkudan gelen bir şeye bağlı olsun yine de bir inançtan bahsedilmektedir. Kavrayış düzeyleri de doğal olarak bu inancın baskısına maruz kalmaktadır. Dolayısı ile düşünsel her aktivite inancın ifadelerini taşıması gerekmektedir (Karslı, 2018, s. 149-166).

İnsan varlığından bahsetmek artık tek boyutlu bir varolandan bahsetmek olmayacaktır. O bir bedene sahip olması, akılsal bir yeteneğe sahip olması, kültürel bir varlık olması, inancın varlığı olması sebebi ile tüm edimlerinde bu etkiler kendilerini hissettirecektir. Bu hali ile insan varlığından bahsetmek bir birlikte olma isteminden bahsetmek de demektir. Kültür içine doğmak, inançsal olmak, ve bir varolan olarak içinde olduğu dünyaya bağımlı olmak insan varlığının birlikte olarak ancak bir anlam taşıdığı sonucunu vermektedir. Birlikte varolduğu tüm edimler bir tecrübe edişi gerektirmektedir. O sürekli olarak bir şeyleri tecrübe etmektedir. Aynı şekilde bedensel varoluşu nedeni ile de zaman ve mekana da ait olmaktadır. sürekli olarak bir mekandadır ve bu mekan zamana bağlı olarak değişmektedir (Karslı, 2016, s. 38-58). Değişim içerisinde olarak tecrübeleri de çeşitlenmekte ve artmaktadır. Edindiği tecrübelerin içeriği de imkanları doğrultusunda olmaktadır. İnsan-insan, insan-toplum, insan-doğa olmak üzere ayıracağımız çeşitlilik doğrultusunda bilgileniş sürecinden bahsetmiş oluruz. Bu hali ile de insan varlığı tarihsel bir varolandır. Yani o yaşadığı şimdiye ait olarak değil tarihsel olarak edinmiş olduğu bilgiyi de yaşadığı şimdiye katan bir varolandır. Dolayısı ile şimdiden bahsetmek aslında geçmişteki bütün tecrübelerin, edimlerin, bilgilenişlerin aktarılması demektir.

İnsan varlığından söz etmek artık bir şu ana ait bir ifadeden bahsetmek anlamı taşımamaktadır. Edimlerimizin hepsinde tarihsellik üzerinden bir temsillik bulunmaktadır. Bu temsiliyet doğrultusunda ifade edilen artık geçmiş deneyimlerin bir aktarımı olmaktadır. o geçmiş deneyiminin, inancın, kültürün, içinde olunan mekanların aktarımı ve temsiliyeti ile şimdide olmaktadır. bu hali ile aslında tekil bir varolan olacaktır. Zira toplumsal bir aktarımdan değil deneyimin tekilliğinden bahsedilebilir. Geçmiş deneyim ile ifade edilen insan varlığının tekilliği ve kendi deneyimini aktarmasıdır. Bu şekilde kendisine ait olan tarihsellik felsefi açıdan öznelliğin kendisi olacaktır. Deneyimlerin ve aktarımların ya da ifadelerin bilgisinden bahsetmek öznel bir olgu durumuna işaret etmektir. Yani her deneyim bir öznel durum üretmektedir. Deneyimlerin varlığı zaman ve mekana bağımlı olarak bir süreklilik içinde olduğundan, yaşanılan şimdiye ait her ifade bir öznellik ifadesi olmaktadır. Zira üzerinde kesinlik oluşturan bir sınır durumundan söz edememekteyiz. Aksine sonsuz bir deneyim sürecinden ve bunların temsiliyetinden bahsetmekteyiz. Aynı şekilde deneyimlenen şeyin imkanı ve deneyimin oluşma koşullarının tekil oluşu da bu öznellik durumunu pekiştirmektedir (Karatani, 2017, s. 112-124).

Yaşanılan şimdiye ait bir birlikte olma durumu deneyimlerin çokluğu ve tarihsel aktarımdaki öznelliğin varlığından kaynaklı belirsizlik içeren bir ilerleme sergilemektedir. Şu ana ait her ifade, aktarım tarihsel olanı da taşımaktadır. Bu sebeple bir birlikte olma durumundan bahsedilebilirken, bu birlikte olma durumunun tam bir uyumundan bahsedilemez.

İnsan varlığını tekillik içeren bu olgusal durumu onun tekillik topolojisi olmaktadır. Bir süreklilik ve başlangıç üretmeyen bir topoloji olarak sürekli akışkan bir aktarım ve temsiliyet burada kendisini ortaya çıkarmaktadır. Oysa insan varlığı için bahsettiğimiz onun bedensel, zihinsel, inançsal ve kültürel olma imkanın yanında bir de onun özne olarak insan varlığı olmasından da bahsetmek gerekmektedir (Boudrillard, 2011, s. 25-31). Zira bu özne oluşu itibari ile o diğer varolanlara bağımlı olan ya da onlar ile birlikte olan bir varlık değildir. Birlikte olma dan bahsetmek demek onun diğer varolanlar gibi bir aleladeliğine vurgu yapmaktadır. Oysa özne olarak insan varlığından bahsetmek ise tüm bu imkanların dışında başka bir şeyi göz önüne almaktadır. Özne olarak insan varlığı bir varolan olma imkanının yanında egemen olma, sahip olma, ekonomik olma istemlerini de taşımaktadır (Yazıcı, 2018, s. 191-207). Tarihsel olan insan varlığı ile özne olarak insan varlığı arasındaki en büyük fark bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tarihsel olan insan varlığında anlam ve birlikte-olma duygusu ve istemi baskın bir şekilde hissedilmektedir. Ona göre her şey bir bütünlük içerisindedir ve insan varlığı da bu bütünlüğün parçasıdır. Hatta bütünlüğe anlam katan bir farklılığı da bulunmaktadır. İnançsal olarak bütünsel olana öncelik başlangıç ve ilahi bir içerik eklemekte kültürel olarak da bu bütünlüğe kutsallık atfetmektedir (Audi, 2018, s. 298-328). Oysa özne olarak insan varlığı için bütünlük vurgusu ve içinde olma durumu onun geleceğe dönüklüğünü taşımasından başka bir şey değildir. Bütün her şey özneyi geleceğe taşıması adına vardır. Özne için varolan bir nesne olarak vardır ve öznenin kullanımına aittir. İstediği gibi bu nesneyi şekillendirebilir ve tüketebilir. Varolanların tüketim nesnesi olması insan varlığı için de geçerlidir. Özne olmaya layık olmayan insan varlığı da tüketim nesnesi olmalıdır (Boudrillard, 2016, s. 201-212). Zira o birlikte olduğu dünyaya aittir geleceğe dönük değildir.

Geleceğe dönük olarak özne için kullanım nesnesi haline gelmiş olan içinde olunan dünya, öznenin istemlerine itaat ettiği ölçüde anlam kazanmaktadır. Bu içinde olunanın değer kazanması da öznenin istemlerini karşılaması ölçüsünde olacaktır (Nilsson, 2011, s. 662-677). Özne için bir anlam ifade etmiyorsa tüketilebilir hale gelebilir. Oysa bir arada yaşama, inancın hakikat ifadeleri gibi insanlık ideali üreten ifadelerimiz de bir şekilde özne için gündeminde bulunmaktadır. Özne olarak insan varlığı için her ne kadar bir tüketim nesnesi olsa da kendi varlığını geleceğe dönüklüğünü, ölümden kaçışını sağlayacak şeyler de bu tarihsellikten getirdiği şeylerde bulunmaktadır. Özne bir yaşanılan ve içinde olunan evrene bağımlıdır. Bu dünya olmazsa o da olmayacaktır. Özne için rahatsız edici bir bağlılık

üreten bu duruma bağlı olarak insanlık ifadeleri güncelliğini korumaktadırlar. Doğaya dönük olarak, bir devlete tabi olarak, toplumsal yapının bir parçası olarak insanlık ideali/istemi sivil toplumcu bir içeriğe sahiptir. İnsan varlığını bu bütünlüğü korumaya sevk eden bir kaygı durumu üretmektedir. O tarihsel olarak sürekli olan bu bütünlüğün korunmasından yana olarak varolmaktadır. Bu sebeple insanlık ideali bir sivil toplum ideali olmaktadır. Bu korunma, bütünlük ve içindelik olgusu insan varlığı için bir ödev sorumluluğudur. Geleceğe dönük olarak bir ilerleyiş içerisinde olan özne, insan varlığını, tarihsellik duygusu/istemi yüklü olarak korumacı tavır ile insanlık ideali peşinde koşarak özneye rakip olmasını samimi bir şekilde karşısında tutmamaktadır. Özne kendisinin istemlerine zarar verecek her türlü çabayı samimi bir şekilde rakip olarak görmez, aksine kendi istemlerine karşı olması ölçüsünde tüketilmesi gereken bir şey olarak görecektir (Özben, 2015, s. 254-263. Akay, 2018, s. 269-286).

KAYNAKÇA

Akay, A. (2018). *Felix Guattari: Öznellik alanları*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Audi, R. (2018). *Epistemoloji*. M. Tuncel (çev.). Ankara: Nobel Yayınları.

Boudrillard, J. (2011). *Çaresiz stratejiler*. O. Adanır (çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Boudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon*. O. Adanır (çev.). Ankara: DoğuBatı Yayınları.

Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. I. Ergüden ve O. Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İzmir, Mutluhan (2013). *Öznenin diyalektiği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Karatani, Kojin (2017). *TransKritik*. E. Ünal (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Karslı, Ömür (2016). Ernst Cassirer'de kültürün anlamı, *Jomelips*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt 1,sayı2 (Kış).

Karslı, Ömür (2018). Akıl-kültür ilişkisi bağlamında aydınlanmacı akıl ve eleştirisi, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Ankara, Vol 75 (Aralık).

Lektorski, Viktor A. (2016). *Özne, nesne, biliş*. Ş. Alpagut (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Mengüşoğlu, Takiyettin (2017). *İnsan felsefesi*, Ankara: DoğuBatı Yayınları.

Nilsson, Nils J. (2018). *Yapay zeka*. M. Doğan (çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Özben, Mevlüt (2015). *Yapay kutsallıklar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Revonsuo, Antti (2016). *Bilinç, öznelliğin bilimi*. S. Değirmenci (çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Şenel, Alaeddin (2019). *İnsanlık tarihi; kemirgenlerden sömürgenlere*. Ankara: İmge Kitabevi.

Yazıcı, Tuğba (2018). Hannah Arendt'te totalitarizmin neliği, *Kaygı*, *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Bursa, Sayı 30.

Parrhasius Perdesinin Ardı: Sanatçının Amacı

Ömür Karslı[1]

Giriş[*]

Kültürün kapsamı içinde değerlendirilmesi gereken insan üretimi tüm nesneler, insanın değişen ihtiyaçlarına cevap vermek için meydana getirilmiştir. Bu nesneler günlük ihtiyaçları karşılamak, hayatı kolaylaştırmak gibi pratik amaçlarla üretildiği gibi, insanların dünyayı algılayışını, anlayışını ve estetik beğenisini yansıtan nesneler de üretilmiştir. Genellikle pratik amaçlar için üretilen nesneleri zanaat başlığı altında, estetik düzeyi yüksek nesneleri ise sanat başlığı altında toplamaya alışmış olsak da, kültürel üretimleri katı kategoriler altında sınıflandırmanın hiç de kolay olmadığı, 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana yapılan tartışmalara bakıldığında görülmektedir. İnsan doğasının karmaşık ve bütünsel yapısı, nihai sınıflandırmalara karşı koyacak birçok nesnenin var olmasına da neden olmuştur. Tarih öncesi çağlardan bugüne üretilen zanaat nesnelerinde estetik kaygılar göründüğü gibi 18. yüzyılın ortalarına kadar üretilen sanat nesnelerinde işlevsel nedenler bulunmaktadır Bugün çoğu zaman kullandığımız tasarım kavramı ise sanat ile zanaatı birbiri içinde eriterek, iki kavram arasındaki sınırları iyiden iyiye belirsizleştirmiştir.

Sanatın ne olduğu sorununun oldukça uzun bir geçmişi olmakla birlikte, 'sanat nedir' sorusunun 20. yüzyılda yeniden gündeme gelmesinin kendine has sebepleri bulunmaktadır. 20. yüzyılda filizlenen yeni sanat anlayışları ve enstalasyon, performans sanatı, arazi sanatı gibi yeni sanat türleri, sanat nesnesi ile sıradan nesnenin yakınlaşmasını ve yer değiştirmesini sağladı. Ancak giderek sanat nesnesi ile sıradan nesne birbirinden ayrılamaz hale geldiği için (Karslı, 2018: 687) 'sanat nedir' sorusu yeniden tartışma konusu olmuştur. 1950 ve sonrasında özellikle Anglosakson düşünürler bu soruya farklı cevaplar verdiler ve her tanım denemesini yetersizliği dolayısıyla bir diğeri takip etti.

Tanım denemelerinin tatmin edici sonuçlar vermekten uzak olmasının temel sebeplerinden biri, düşünürlerin tanım anlayışlarının belirgin olmamaları yanında ayrıca sanatın tanımı için genellikle, sadece sanat nesnesine yönelmeleridir. Sanatı sanat nesnesinden ibaret sayan bu ontolojik yaklaşım, sanatçıyı ve alımlayıcıyı göz ardı ederek sanat nesnesini değişmez bir tanımın içine sıkıştırmaya çalışmakta, sanat nesnesi bambaşka bir hal aldığında ise bu tanım geçerliliğini yitirmektedir. Oysa sanat, sanatçı-sanat nesnesi-alımlayıcı sacayağından oluşan bütünsel bir etkinlik olarak ele alınmalı ve ontolojik yaklaşım yerine antropolojik bir yaklaşım benimsenmelidir (Karslı, 2018: 691).

Böyle bir antropolojik yaklaşımın en önemli öğelerinden biri olan sanatçının amacını incelemek, sanatın tanımı sorununa yeni cevaplar verilmesinin önünü de açabilir. Sanatçı, sanat eseri-sanat yapıtı olarak isimlendirdiğimiz sanat nesnesini niçin üretmektedir? Sanat nesnesi bir yaratıcılık ürünü ise bu yaratıcılığın temel ilkeleri nelerdir ve ilkelerin birbiriyle ilişkisi nedir? Sanatçının amacının

[1] Ömür Karslı, Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Bölümü, omurkarsli@yyu.edu.tr

[*] Bu metin İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında yazımı devam eden 'Sanatta Yerellik ve Evrensellik' adlı tezden üretilmiştir.

ilkelerini belirlemek, sanatın tanımına etki edebilir mi? soruları metnimizin temel problem haritasını oluşturmaktadır ve bu sorular felsefi bir bakışla irdelenerek cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Günümüzde daha çok psikolojinin odağında bulunan yaratıcılığın arkasında yatan fizyolojik ya da nörolojik sebepleri, bilinçaltı faktörlerini açıklamak, sanatçının amacına felsefi yönden yaklaşmanın hedefleri arasında değildir. Sanatçının amacına felsefi yöntemle yaklaşarak sanatçının amacının ilkelerini saptamak, farklı ilkeleri yeniden sınıflandırmak ve ilkeler arasındaki ilişkiyi yeniden kurarak sanatçının amacının tutarlı ve kapsamlı ilkesel haritasını çizmek ve diğer sorunlarla ilişkisini göstermek hedeflenmektedir. Dolayısıyla yapmak istediğimiz, sanatsal yaratıcılık sürecini (sanatçı nasıl yaratıyor?) açıklamak değil, sanattaki yaratmanın amacını (sanatçı niçin yaratıyor?) anlamaya çalışmaktır.

Bu bağlamda öncelikle Plinius'un andığı bir anekdotta geçen Parrhasius'un çizdiği perde resmi kalkış noktası alınarak sanattaki taklit ile sanatçının perspektifi arasındaki ilişki tartışılacak ve ardından sanatçının amacının ilkeleri sınıflandırılarak bu ilkeler doğrultusunda sanatın tanımı sorunu değerlendirilecektir.

1. Parrhasius Perdesi Metaforu

Doğa Tarihi'nin yazarı Plinius'un kitabının 35. bölümünde kaleme aldığı, iki ressam arasında geçen bir yarışmayı andığı anekdot, sanatçıların ve sanat tarihçilerinin yanında filozofların da ilgisini çekmiş ve yazılarına konu olmuştur. Anekdotta geçen ressam Parrhasius'un çizdiği perde, zamanla bir metafora dönüşerek hem mimetik sanat hem de yanılsamacı (illüzyonistik) sanat anlayışları için sıklıkla verilen bir örnek olmuştur. Öyle ki Fucci, yerli yersiz her gerçekçi ya da yanılsamacı resme 'Parrhasiyan perde' kavramını yakıştırmanın sorunlu yanlarına işaret etmiştir (Fucci, 2015: 146-147).

Ancak bizim ilgilendiğimiz nokta Parrhasius perdesi metaforunun, sanat tarihi içindeki yolculuğundan ve sanatçılar açısından nasıl yorumlandığından ziyade, bu metafor üzerinden sanatçının amacını sorgulamaktır. Bunun için öncelikle, kolaylıkla karşılaşılan birçok farklı ve çarpıtılmış versiyonunu bir tarafa bırakarak, Plinius'un anekdotuna doğrudan bakmalıyız. Plinius, Doğa Tarihi'nde şöyle demektedir (Plinius, 35, 36):

> "Zeuxis'in çağdaşları ve rakipleri Timanthes, Androcydes, Eupompus ve Parrhasius'tu. Söylendiğine göre sonuncusu, kuşların resmin sergilendiği yere uçmasını sağlayacak kadar bazı üzümleri doğal çizen Zeuxis ile resimle ilgili bir yarışmaya girmiş. Öte yandan Parrhasius ise tek bir doğrulukla çizilmiş bir perde sergilemiş; eserine kuşlar tarafından verilen yargıdan mutlu olan Zeuxis ise mağrurca resmin görülebilmesi için perdenin bir kenara çekilmesini talep etmiş. Hatasını anladığında üst düzey bir açık sözlülükle aşıldığını kabul etmiş; kendisi sadece kuşları kandırdığı halde Parrhasius bir sanatçı olarak onu kandırdığı için."[2]

Plinius tarafından oldukça zeki ve hünerli olarak takdim edilen Parrhasius aynı zamanda Sokrates'in de çağdaşıdır. Ksenophon'un aktardığına göre Sokrates meşhur sorgulamalarından birini de Parrhasius ile yapar. Ancak Ksenophon'da çizilen Parrhasius portresi, Plinius'inkinden farklı hatta neredeyse tersinedir. Resim bir taklit ise görünmeyen şeylerin nasıl çizilebildiğini soran Sokrates,

[2] Çeviri tarafımızdan yapılmıştır. Orijinal metin için bkz. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137:book=35:chapter=36&highlight=parrhasius.

Parrhasius'un kafasını karıştırır. Önce görünmeyen şeylerin çizilemeyeceğini düşünen Parrhasius, Sokrates'in yönlendirmeleriyle görünmeyen duyguların jestler üzerinden çizilebileceğini anlar. Aynı şekilde Sokrates, Parrhasius'un ardından konuştuğu heykeltıraş Kletion'a da işini nasıl yapması gerektiğine dair tavsiyeler verir (Ksenophon, 1997: 79-80). Filozofun sanatçılara karşı bu tavrı, onları hafifsemesi aslında dönemin de tavrıdır. Friedell, ressam ve heykeltıraşlara yeterince saygı duyulmadığını ve bir kısım yurttaşlar tarafından hünerlerinin rezil bir aldatmaca olarak görüldüğünü belirtmiştir (Friedell, 1999: 254). Daha geç dönemlerde ise her iki ressam da, hem Zeuxis hem de Parrhasius, yetenekleri dolayısıyla takdir edilir. Hegel, Zeuxis'in üzümlerinin taklide dayalı sanatta bir zirve olduğunu tasdik eder (Hegel, 1988: 42).

Lacan ise Parrhasius'u öne çıkarır ve Plinius'un anlatısına değinerek göz ile bakış arasındaki farka dikkat çeker (Lacan, 2013: 111). Aslında Zeuxis ile Parrhasius'un resimleri, her biri de doğadaki gerçek nesnelerin taklidi olmak bakımından birbirlerinden farklı değildir. Platon'un sanatı taklit olarak gören mimesis düşüncesi akla getirilirse, aynı dönemde taklide dayalı eserlerin bütün sanat dünyasını kaplaması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle Danto'nun da yerinde bir tespitle dile getirdiği gibi Platon'un görüşleri teori olduğu kadar da gözlemdir (Danto, 2013: 13). Buna ilaveten yine de Zeuxis ile Parrhasius'un resmi farklıdır. Çünkü Zeuxis mimetik bir resim yapmış iken Parrhasius, mimetik resmin yanında yanılsamacı bir resim çizmiş ve gözü aldatmıştır. Böyle yaparak Parrhasius bakışa yön vermektedir ve Lacan'ın da altını çizdiği gibi perde temsiliyle ötesini görmek isteyeceği bir şey sunmaktadır (Lacan, 2013: 120). Her ne kadar resim, dış dünyadaki gerçek bir nesnenin tıpatıp aynısı dahi olsa da Parrhasius bize, mimetik resmin arkasında yatan mimetik olmayanı işaret eder ve yanılsamanın gücü ile perdenin arkasını keşfetmek için arzu uyandırır.

Parrhasius perdesinin ardında ne bulunmaktadır? Perdenin kendisi bir yanılsama ise yanılsamayı kaldırdığımızda ne ile karşılaşmayı ummalıyız? Bu noktada Parrhasius adı ile Foucault'nun incelediği 'parrhesia' kavramının benzerliği üzerinde durmak, diğer bölümde inceleyeceğimiz ilkelere zemin olması bakımından da işlevsel olacaktır. Yanlış bir anlamanın önüne geçmek için hemen not düşelim ki amacımız, Parrhasius ile parrhesia kavramları arasında etimolojik bir ilişki olduğunu savlamak değildir ki böyle bir ilişki de bulunamamıştır. Ancak iki kavramın benzerliğine dayanarak analoji yapmamızın sebebi, Parrhasius'un eylemini bir tür parrhesia olarak yorumlamaktır. Foucault, parrhesia kavramının farklı anlamlarını, olumlu ve olumsuz alımlanışını açıklar ve kavramın açık sözlülük, hakikat, tehlike, eleştiri ve ödevle ilişkisini belirterek toparlayıcı bir tanıma ulaşır (Foucault, 2005: 16-17);

> "*Parrhesia*, konuşmacının dürüstlük yoluyla hakikatle belli bir ilişki kurduğu, tehlike yoluyla kendi hayatıyla belli bir ilişki kurduğu, eleştiri yoluyla kendisi ya da öteki insanlarla belli bir ilişki kurduğu, özgürlük ve ödev yoluyla da ahlâki kuralla özgül bir ilişki kurduğu bir sözel etkinlik türüdür. Daha kesin bir ifadeyle, *parrhesia*, konuşmacının hakikatle olan kişisel ilişkisini ifade ettiği, hakikati anlatma eylemini başka insanlara (ve aynı zamanda da kendisine) yardım edip onların durumunu düzeltme amacını taşıyan bir ödev gibi gördüğü ve bu nedenle hayatını riske attığı bir sözel etkinliktir."

Parrhesia kavramının içerdikleri ile ressamın yaptığı örtüşmektedir. Parrhasius da sadece bir perde resmi çizerek risk almış ve aynı zamanda Zeuxis'in gururuna yenik düşmesini sağlayarak ahlaki bir ders de vermiştir. Fakat bununla birlikte Parrhasius ile parrhesia arasındaki en önemli ilişki hakikat

konusundadır. Parrhesia'daki hakikat, kişinin doğru olduğunu bildiği ve doğru olduğuna inandığı şeydir (Foucault, 2005: 12). Buna göre parrhesia'da inanç ile bilgi bir bütündür ve kişi bildiğini düşündüğü hakikatin sadece kişisel olmadığını, dış dünyada da geçerli olduğunu düşündüğü için bu hakikati dile getirmekten sakınmaz ve hatta buna zorunlu hisseder. Çünkü mevcut sorunun düzelmesi, yanlışlığın giderilmesi ve bunların nedeni olan sanının yerine hakikatin konması için parrhesia gerekmektedir. Parrhasius'un da perde resmiyle yaptığı böylesi bir eylemdir ve Parrhasius perdesinin ardı *parrhesia*'dır. Öyleyse Parrhasius da bir hakikati dile getirmektedir. Sorgulanması gereken esas soru da burada açığa çıkmaktadır: Sanatçının hakikati nedir? Sanatçının hakikati ne türden bir hakikattir? Bu soruların cevabı için sanatçının niçin sanat nesnesini ürettiği incelenmeli, sanatçının amacının ilkeleri belirlenmelidir.

2. Sanatçının Amacını İlkeleştirmek

Sanatçının amacının genellikle görmezden gelinmesinin, birtakım muğlâk anlatımlarla geçiştirilmesinin nedenlerinden birinin, sanat felsefesinde genellikle ilginin sanat nesnesinde toplanmasından, öncelikle sanat nesnesinin açıklanmaya çalışılmasından ileri geldiğini dile getirmiştik. Bunun yanında bir diğer neden ise sanatçının amacının açık olmadığına, sanatçının kendisinin de amacının bilincinde olmadığına dair geçmişten bugüne sürdürülen yaygın kabuldür. Sanatçının, sanat nesnesini ilhamla, ilham sayesinde ürettiği inancı, ilhamın kaynağını da sanatçının dışında bulduğu için, sanatçı aşırı duyarlı ancak yarı bilinçli, esrik bir insan olarak sıklıkla tasvir edilmiştir. Sanatçının nasıl yarattığını felsefe planında ilk defa inceleyen Platon, sanatçıyı Tanrıların elçisi olarak görür ve sanatçıya ilhamın Musalardan geldiğini söyler (Platon, 1960: 533d-535a)[3]. İlham ile ve yarı bilinçli bir halde iş gördükleri kabulünü çoğu zaman sanatçılar da yaratım süreçlerine dair verdikleri beyanlarla beslemişlerdir (Akverdi, 1953: 16). İlham kabulü, sanatçının amacını açık kılmak çabasını engelleyen önemli bir neden olmuştur.

Yaratıcılık kavramının kendisi ve yaratıcı sürecin nasıl gerçekleştiği pozitif bilimlerin yükselişiyle birlikte yoğun bir şekilde incelenmesine rağmen sanatçının amacına felsefi bir perspektifle yaklaşma örnekleri çok azdır. Ülkemizde estetiği felsefi temelleri üzerinde kuran ve kurumsallaştıran, Türk düşüncesinde estetiğin en olgun ismi olan İsmail Tunalı, başyapıtım dediği *Sanat Ontoloji*'sinde de altını çizdiği gibi sanata ontolojik bakışını tüm yaşamı ve yapıtları boyunca sürdürmüştür (Tunalı, 2014: 3). Bu sebepten dolayı Tunalı yapıtlarına bakıldığında, sanat nesnesinin ne olduğuna dair sayfalar dolusu açıklama bulunmasına karşın, sanatçının amacının ne olduğuna ilişkin oldukça az, dağınık ve tatmin edici olmaktan uzak bir anlatımla karşılaşırız.

Bir başka örnek olarak Vefa Taşdelen ise sanat akımlarının nasıl meydana geldiğini incelediği kitabında, ilke kavramını anmamakta ancak farklı sanat akımlarının gelişmesine sebep olan nedenleri dış faktörler ve iç faktörler olmak üzere ayırmaktadır. Taşdelen'e göre sanat akımının doğmasına neden olan dış faktörler; felsefi ve ideolojik faktör, dinsel faktör, sanatçının içinde bulunduğu çağ, beğenilerin ve güzellik anlayışlarının değişmesi, kültürler arası etkileşim, toplumsal faktörler, coğrafi faktörler ve kentleşme olgusudur (Taşdelen, 1996: 3-18). Taşdelen'e göre sanatçıdan kaynaklanan iç faktörler ise diyalektik oluşum, bireysellik, özgün olma isteği, sanatın kendi içindeki etkileşimidir (Taşdelen, 1996: 19-24). Taşdelen'in sanat akımlarının neşvünema bulmasını yalnızca sanatçı üzerinden açıklamak yerine dış faktörlere de dikkat çekmesi önemlidir. Fakat anılan faktörlerin birbirlerine benzerliği

[3] Platon'un sanatçıya bakışının detaylı bir incelemesi için bkz. Karslı, Ömür (2016). "Sanata Sansürün Platon'daki Felsefi Nedenleri". Yıldız Teknik Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

dolayısıyla indirgenebileceğini düşündürmesi ve sistematik bir yapıda bulunmaması, Taşdelen'in saydığı nedenler ile araştırdığımız ilkeleştirme arasına mesafe koymaktadır.

Az üretmesine karşın yaratma üzerine önemli bir eser kaleme alan Hamdi Akverdi ise sanattaki yaratmayı ilkeleştirme denemesini kanımıza göre ilk kez yapan düşünürdür. Hakkında çok az bilgi bulunan Akverdi'nin, Sorbonne'da felsefe eğitimini tamamladığı ve 1923'te yurda döndükten sonra öğretmenlik ve idarecilik yaptığı bilinmektedir. Akverdi'nin *Sanatta Yaratma* adlı eseri sanattaki yaratıcılığın neden ve nasıl gerçekleştiğini araştırmaktadır. Kitabının ilk bölümünde Akverdi, sanattaki yaratmanın amacını dört ilke ile açıklar (Akverdi, 1953: 7-8);

> "Mümkün gibi görüneni gerçek kılmak, belli belirsiz hissedileni seçik bir fikir duruluğuyla meydana koymak, duyumların ve hayallerin doğmasiyla ölmesi bir olan dağınık, titrek ve vuzuhsuz toparlanma hareketlerini bir eserin rabıtalı sentezi içinde kaynaştırmak ve ölümsüzleştirmek… Bu, adına sanat denilen yaratma ve yaşatma işinin gayesidir."

Akverdi, yaratmanın dört ilkesini gerçekleştirme, seçikleştirme, senteze varma ve ebedileştirme olarak tespit etmiştir. Ancak Akverdi eserinin devamında bu ilkeleri temel alarak sanat yaratmasının nasıl gerçekleştiğini anlatmak için psikolojiden yardım alır ve yaratıcı süreci açıklamayı hedefler. Akverdi, çalışmasının inceliği ve devamının gelmemesi nedeniyle sanatla ilgili birçok soruya cevap veremese de dört temel ilkesinden yola çıkarak yaratıcılık sürecini değerlendirirken sistemli ve bütünsel bir resim çizmeyi başarır. Bize göre ise Akverdi'nin sıraladığı ilkeler önemli olmakla birlikte ana ilkeler değildir ve bu nedenle sanatçının amacını ilkeleştirme ve bu ilkeleri sınıflandırma denemesi yeniden yapılmalıdır.

Sanatçının amacını iki ana ilke belirlemektedir; ifade etme ve duyarlılık yaratma. Bu ana ilkeler yalın değildir; alt ilkeleri de barındırmaktadır. Aynı zamanda bu iki ilke birbirinden kopuk da değildir. Ana ve alt ilkelerin oluşturduğu bütünlük, sanatçının amacının da bütünsel bir açıklamasıdır. Şimdi birinci ilke ile kastedilene daha yakından bakalım.

2.1. Sanatçının Amacının İlk İlkesi: İfade Etme ve Alt İlkeleri

Sanatçının, sanat nesnesini üretmesinin ilk amacı ifade etmektir. Sanatçı, diğer insanlara bir şeyler söylemek ihtiyacını hisseden insandır. Bu nedenle sanatçı, sanat nesnesini üreterek eseri ile karşılaşacak insanlara bildirimde bulunmaya çalışır. Burada sanatçının bildirimine konu olan şey, sıradan, gündelik bir şey değildir. Sanatçının ifade etmek istediği kendi sanatsal hakikatidir. Sanatsal hakikat; duygu, inanç ve bilginin iç içe geçtiği, birbirinden ayrılamaz bir bütünlüklü yapı içinde bulunduğu, bireysel bir hakikattir. Bu anlamda sanatsal hakikat, bilimsel ve felsefi hakikatten salt bilgiye dayanmaması sebebiyle ayrılmaktadır. Dinsel hakikate daha yakın durduğu düşünülebilecek sanatsal hakikat, aslında dinsel hakikatten de farklıdır. Çünkü her ne kadar dinsel hakikatte de bilgi, inanç ve duygu bütünlüğü bulunsa da, bu hakikatin kaynağı bireyin kendisi değildir ve birey bu hakikatle bireyliğini duyumsamaktan çok bütünle birleşmek, bütünle bir olmak ister. Oysa sanatçı, sanatsal hakikatte duygu, inanç ve bilgiyi kendisi bir araya getirir ya da bunların birliğini kendinde duyumsar ve bu hakikati dışavurarak kendi bakışını vurgulamak ister. Buna göre sanatçının estetik deneyimi, dinsel deneyime benzemekle birlikte ondan başka bir şeydir. Sanatsal hakikat diğer hakikat türlerinden bilindik anlamda doğrulanamaması bakımından da farklıdır. Sanatsal hakikat ne Tanrısal bir kaynağa bakılarak doğrulanabilir ne bilimdeki gibi ispatlanabilir ne de felsefedeki gibi temellendirilebilir.

Sanatsal hakikat ancak ve ancak sanat nesnesi ile karşılaşan alımlayıcı tarafından yargılanabilir. Bu bağlamda sanatçının sanat nesnesi ile ifade ettiği sanatsal hakikat, alımlayıcı tarafından doğrulanamaz ama değerlendirilebilir. Sanatçının sanatsal hakikati öznel olduğu gibi alımlayıcının değerlendirmesi de öznel olacaktır[4].

Sanatçının sanat nesnesinde ifade ettiği sanatsal hakikat doğrudan değildir ve bu hakikatin oluşmasını sağlayan diğer alt ilkeler söz konusudur. Diğer ilkelerin neler olduğunu bilmek, sanatçının sanatsal hakikatinin içeriğini çözümlemeyi kolaylaştıracaktır. İfade etmenin altındaki ilkelerden ilki ***itiraz***dır. Sanatçı, çağdaşlarının sanat işlerini yetersiz bulan kişidir. Bu yetersizliğin sebebi mevcut sanat işlerinin yansıttığı sanatsal hakikatin bilgisel, duygusal, inançsal öğelerinden birinde bulunabileceği gibi hepsinde de olabilir. Her sanatçının sanatsal hakikati birbirinden farklı olduğu için ve alımlayıcı tarafından nesnel bir doğrulamaya tabi tutulamayacağından, bir sanatçının aynı zamanda alımlayıcı olarak diğer bir sanatçının işini beğenmemesi oldukça doğal karşılanabilir. Elbette sanatçının diğer sanatçılarda takdir ettiği nitelikler de olacaktır, sanatçı kendinden önceki sanat işlerini bütünüyle yok sayamaz. Aksine sanatçı, kendinden önceki işleri bilirse onlara itiraz edebilir ve bilgisi ne denli derinse itirazı da o denli derin olacaktır[5]. Buna göre sanatçı için sanat tarihinin bütün verileri, gördüğü ve kavradığı tüm sanat işleri, sanatçı onlara itiraz ettiğinde malzemeleşmektedir. Sadece sanat tarihi verileri değil, sanatçının içinde bulunduğu çağın içerikleri, geçmiş çağların sundukları, çağdaş sanatta örneğine sıkça rastladığımız gibi sanatçının kendi bedeni ve hatta sürrealizmde gördüğümüz gibi bilincin bir bölümü dâhil, itiraz ile birlikte malzemeye dönüşecektir. Sanatçının itirazı, diğer sanat nesnelerinin eksikliğini fark eden bir bakış olarak yeni ve eksiksiz bir sanat nesnesinin şart olduğunun da itirafıdır.

İfade etme ilkesinin ikinci alt ilkesi ise ***aşma***dır. Aşma kavramından Akverdi ve Selahattin Hilav da bahsetmektedir. Akverdi, aşma'ya senteze varma ilkesi bağlamında değinir ve "her sentez, yaratıcı olmak itibariyle, kendini vücuda getiren unsurları aşar" der (Akverdi, 1953: 19). Akverdi'nin aşma ile kastettiği, sanatçının kendi içindeki öğeleri birleştirerek tek tek her bir öğeyi aşması, aşma ile öğelerin her birinden ve öğelerin basitçe bir araya gelişinden ayrı bir bütün meydana getirmesidir. Yüksel Arslan'ın sanatını değerlendiren Hilav ise aşmayı Hegel'in 'aufheben' kavramı ile ilişkilendirir ve Marksist bir bakış açısıyla yorumlar (Hilav, 2016: 66-69)

> " 'Aşmak' (Aufheben) kelimesi, felsefi-diyalektik bir terim olarak, hem ortadan kaldırmak, hem muhafaza etmek ve sürdürmek anlamına gelir. Başka bir deyişle, 'aşma' eskinin, daha yüksek bir düzeye yükseltilerek ve değişikliğe uğratılarak sürdürülmesi demektir. Varlığın olduğu gibi, yaratıcı sanatın da temel yasalarından biri olan aşma, önce bir 'hayır' demeyi, bir 'olumsuzlaşmayı' gerektirmektedir. Bu olumsuzlamanın en genel şekli, Yüksel'in 'resim'e hayır deyişinde görünür. … Yüksel'in eserine kısa bir bakış ve bu 'resmi' kuran unsurların kısaca gözden

[4] Başka bir yazının ana konusu olacak denli yoğun bir içeriğe sahip sanatsal hakikat hakkında, bu yazının bağlamı dolayısıyla ayırdığımız yer ve açıklamalarımız sınırlı kalmaktadır. Ancak belirtmemiz gerekmektedir ki sanatsal hakikat der iken burada esas vurgu sanatçının motivasyonunadır. Sanatçı, sanatsal hakikati yakaladığı, keşfettiği motivasyonuyla iş üretmektedir.

[5] Burada Özkan Eroğlu'nun estetik literatürümüze kattığı 'derin hislenme' kavramını anmadan geçmemek gerekmektedir. Eroğlu, Kandinky'nin kullandığı Stimmung sözcüğünü 'derin hislenme' olarak çevirir ve bu kavrama yeni bir içerik verir. Eroğlu'na göre sanatı kavramanın en doğru yolu 'derin hislenme'dir. Herhangi bir alımlayıcı veya alımlayıcı olarak sanatçı, 'derin hislenme' ile sanat nesnesine yaklaştığında değerini tayin edebilir. Eroğlu'nun 'derin hislenme' kavramı yukarıda açıkladığımız itiraz ilkesiyle yakından ilişkilidir ancak bize göre ayrı bir ilke değildir ve itiraz kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü 'derin hislenme' alımlama ile bağlantılıdır. Eroğlu'nun kitabı için bkz. Eroğlu, Özkan (2006). *Derin Hislenme Kavramına Giriş*. 1. bs. İstanbul: Nelli Sanat Evi Yayınları.

> geçirilmesi, Avrupa'ya benzeyişin ve uygunluğun değil, Doğu ve Batı'dan alınan bütün unsurların bu 'resim' içinde sanatın özüne ve yasalarına uygun olarak kullanılmış olmasının ağır bastığını kolayca kavramamızı sağlar. Bu 'resim'de, Avrupalı, Asyalı, vb. olma özentisinin yerini, kendisi-olmak ve bu kendisi-olmak'tan kalkarak evrensele ulaşmak eğilimi almıştır. Yine bu resimde, sanatçının kişiliğini kuran en yerli ve en yabancı unsurların, değişikliğe uğratılarak aşıldığı ve bir bütünlük içinde kaynaştırıldığı da görülür. Aslında, gerçek sanat deneyinin ve yaratışının temelini teşkil eden bu iki özellik, sanatçının kişiliğinde ve deneyinde iç içe geçmiş bir haldedir. Bu, sanatçının çektiği çiledir; adım başında karşılaşılan aldatmacaların kurduğu tuzakları bir bir atlayıp, kendi istediğine, kendi-gördüğüne, kendi-düşündüğüne, yani kendi haslığına varma ve oradan ileriye doğru açılma çabasıdır."[6]

Hilav'ın aşma ile dile getirmek istedikleri, Akverdi'nin bahsettiği unsurların aşılmasını, sanatçının iç dünyasındaki öğelerin aşılmasını anımsatıyor. Öte yandan Hilav, Doğu ve Batı kültürlerine atıf yaparak, sanatçının gün yüzüne çıkaracağı sanat nesnesi ile farklı kültürleri malzemeleştirerek bu kültür verilerini dönüştürmesi ve üzerine yükselerek kendi yolunu bulmasını kastetmektedir. Öyleyse Hilav açısından, Hegel'den aldığı 'aufheben' kavramını göz önünde bulundurursak, her yeni sanat nesnesi diğerinin üzerine çıktığı için sanatta bir ilerlemeden de söz edilebilir.

Hâlbuki aşma ile bizim ifade etmek istediğimiz gerçek/maddi ya da tarihsel bir aşma değil, sanatçının aşma arzusudur. Sanatçı, önceki sanat nesnelerine itiraz ettiği için kendi sanatsal hakikatini yansıtacak sanat nesnesini oluşturma sorumluluğunu hisseder. Bu bağlamda sanatçı, itiraz ettiği sanat nesnelerinin aynısını ya da benzerini değil, onlardan farklı olanı yaratmak zorundadır. Aksi takdirde sanatçının itirazı samimi değildir veya yüzeyseldir. Sanatçının itirazı ne denli derin ise o denli farklı olanı meydana getirmeye çabalayacaktır. Dolayısıyla aşma, diğer sanat işlerinin üzerine yükselme olarak okunmamalı, diğer sanat işlerinden farklı olan diye yorumlanmalıdır. İslam dünyasında yaygın olan perspektifsiz minyatürlerin ardından Batı sanatında Rönesans ile yaygınlık kazanan perspektifli resmin gelmiş olması, perspektifli resmin minyatürü aştığı anlamına gelmez. Perspektifli resim, önceki sanat işlerinden farklı, yeni bir sanat nesnesi meydana getirmiştir. Bu nedenle aşma arzusunun getirdiği farklılık ve yeni sanat nesneleri, sanat tarihini dikey bir ilerlemeye götürmez ancak tarihsel süreçte yatay olarak devam eden sürekli bir birikime sebep olmaktadır.

Aşma arzusu aynı zamanda sanat tarihine dinamizmini veren temel ilkelerden biridir ve her ne kadar sanat tarihlerinde toplumsal gelişmeler, kültürler arası etkileşimler, malzeme, teknik ve üslup anlatılarının altında gölgede kalsa da, sanat nesnesi üretimindeki sürekliliğin esas ateşleyicisidir. Sanatçı önceki sanat işlerine itiraz ettiğinde her şeyi, bütün kültür unsurlarını malzemeleştirebilir fakat aştığı yalnızca önceki sanat nesneleridir. Buna göre sanatçı kültürü aşamaz; itiraz ettiği sanat nesnelerinden farklı bir sanat nesnesini kültüre katar. Öte yandan bunun kararını verecek olan ise sanatçının kendisi değildir. Sanatçı aşma arzusunun yönlendirmesiyle, farklı bir sanat nesnesi üretme bilinciyle çabalayarak aştığını sanır. Sanatçının elinde sanat nesnesi biçimlenip son halini bulana kadar aşma sanısı hüküm

[6] Yüksel Arslan 1933'de İstanbul'da doğmuş ve 2017'de Paris'te vefat etmiştir. Arslan, resim, sanat, sanatçı kavramlarının geleneksel kullanımlarını ve formlarını reddederek adını 'arture' koyduğu yeni işler üretmiştir. Arslan'ın otobiyografisi, arture'ün anlamı ve işlerinin genel özellikleri için bkz. Artun, Ali ed. (2019). *Arslan: 1965-1974 Defterler*. 2. bs. Ankara: Galeri Nev.

sürer. Sanatçının önceki sanat nesnelerinden farklı bir sanat nesnesi, önceki sanat nesnelerini aşmış bir sanat nesnesi ortaya koyup koyamadığının kararını verecek olan alımlayıcıdır[7].

İfade etme ilkesinin üçüncü alt ilkesi ise ***dolaylılıktır***. Sanatçı sahip olduğu sanatsal hakikati alımlayıcıya doğrudan veremez. Sanatçı sanatsal hakikatin bildirimini dolaylı olarak yapar. Bunun nedeni ise sanatsal hakikatin bilgi-inanç-duygudan oluşan karmaşık yapısıdır. Sanatçı sanatsal hakikatini sesle (müzik), performans ile (tiyatro ve performans) ya da farklı yüzeylere biçimler çizerek ve boyayarak (resim), maddeyi yeniden biçimlendirerek (heykel), verili olanı düzenleyerek (enstalasyon) vb., yani maddeleştirerek, maddi zemin üzerinden karşı tarafa sunar. Tunalı'nın sanat tanımının da başlıca öğelerinden biri bu maddi zemindir (Tunalı, 1989; 65); "Sanat realite görünüşe ulaşan irrealitedir." Ancak bizim dolaylılık ile dikkat çekmek istediğimiz husus sanat nesnesinin maddi altyapısı değil, bu maddi altyapı üzerinde biçimlenen sembolik anlatımdır. Buna göre dolaylılığın iki boyutu bulunmaktadır; ilk boyutu, sanatçının bildirimini madde aracılığıyla dışa vurması, ikincisi ise maddenin taşıdığı sembolik anlatımdır.

Bir nesnenin sanat nesnesi olması için maddi olması, alımlayıcı ile sanatçıyı buluşturan somut bir şey olması zorunludur. Ancak yalın bir nesne, basit maddi bir şey sanat nesnesi olamaz. Herhangi bir nesnenin sanat nesnesi olmasının gerek şartlarından biri, nesnenin taşıması elzem olan sembolik dildir. Bu sembolik dil, maddi zemin dolayısıyla biçimlenir. Bu nedenle sembolik dilin anlamına kullanılan malzeme de dâhildir. Fakat sembolik dil ile ifade edilmek istenen sanatçının sanatsal hakikatidir. Sanatçının maddeye belli bir şekilde form vermesinin nedeni, sanatsal hakikatine içkin bilgi-duygu-inanç bütünlüğünün öyle gerektirmesidir.

Danto'nun sanat tanımında geçen 'hakkındalık' kavramı da dolaylılık ilkesi altında tartışılabilir. Danto'ya göre sanat nesnesi mutlaka bir şey 'hakkındadır' (Danto, 2015: 48); "Sanat felsefesiyle ilgili ilk kitabımda sanat eserlerinin bir şey *hakkında* olduğunu öne sürmüş ve buna bağlı olarak sanat eserlerinin anlamı olduğuna karar vermiştim. … Daha sonra, özneli ve yüklemli tümcelerin tersine nesnelerin taşıdığı anlamları *cisimleştirdiğini* düşündüm. Sonuç olarak sanat eserlerinin *cisimleşmiş anlamlar* olduğunu iddia ettim." Danto hakkındalığın anlama dönüştüğünü ve bu anlamın ise sanat nesnesinde cisimleştiğini bildirmektedir. Sanat nesnesinin bir şey hakkında olması da onun, sanatçının ifadesinin dolaylılığını destekler niteliktedir. Ancak Danto'nun tanımı çok geniştir ve sanat nesnesi olmayanları da kapsama tehlikesini taşımaktadır. Sanat nesnesi, hakkındalık taşıyan, cisimleşmiş anlam olabilir ancak her cisimleşmiş anlam sanat nesnesi değildir. Dolayısıyla hakkındalık bir çeşit dolaylılıktır ama dolaylılık tek başına nesneyi sanat nesnesi kılmaz.

Öyleyse dolaylılık önceki alt ilkeler olan itiraz ve aşmanın üzerinde yükseldiğinde, dolaylılığın öğelerinden malzeme ve sembolik anlam sanatçının sanatsal hakikatiyle yoğrulduğu zaman, nesne tamamlanmış, bütün bir sanat nesnesi olmak bakımından değerlendirilmeye aday olabilir. Sanatçı, sanat nesnesinin bütünlüğünü maddi malzemenin imkânları ile sembolik dilin birbirini zorlayan diyalektiği içinde kurar. Sanat nesnesine bütünlüğünü veren sanatçının sanatsal hakikatinin dolaylılıkla ifade

[7] Burada hemen bir parantez açıp Zeuxis ile Parrhasius arasındaki mücadelede, Zeuxis'in aşıldığını kabul etmesine de değinelim. Zeuxis'in kabul ettiği aşma ile bizim kastettiğimiz aşmanın aynı olmadığı açıktır. Zeuxis aşma ile bilgiye dayalı bir kandırmayı ifade etmektedir. Zeuxis bilgisi ve tekniğiyle kuşları kandırmıştır, Parrhasius ise bilgisi ve tekniğiyle Zeuxis'i kandırmıştır. Zeuxis aşıldığını kabul ederken, algı ve bilgi düzeyiyle yanıldığı için aşıldığını itiraf etmiştir. Parrhasius gerçekten de Zeuxis'in resmini aşmıştır ama Zeuxis'i yanılttığı için değil, mimetik resmine yanılsama etkenini de ekleyerek farklı bir resim çizdiği için.

edilmesidir. Sanat nesnesinin biricikliği, sanat eserinin nadirliği de bununla alakalıdır. Aslında sanat nesnesi biricik ya da nadir değildir. Çağdaş sanattaki kimi örnekler bu nadir olma durumunu geçersiz kılacak çoğaltma işler üretmişlerdir. Andy Warhol'un işlerine baktığımızda sanat nesnesinin biricik kılınmasını değil çoğaltılarak sıradanlaştırılmasını görürüz. Ancak yine de biricik olan bir şey vardır; sanat nesnesinin kendisi değil ama sanatçının sanatsal hakikatinin dolaylılıkla ifade edilişi biriciktir. Sanat nesnesi çoğaltılabilir ama sanatçının sanatsal hakikatini ifade edişi çoğaltılamaz. Söz konusu sanatsal hakikat dolaylılıkla ifade edildiği için sanat nesnesi yalınkat bir nesne değildir; sanat nesnesi sembolik dilinden ötürü metaforik, çeşitli anlam katmanları içeren ve başkası tarafından yorumlanmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır.

2.2. Sanatçının Amacının İkinci İlkesi: Duyarlılık Yaratma

Her sanatçı, ifade etmek istediği bir sanatsal hakikatin zorlamasıyla sanat nesnesini üretir. Sanatçı, sanatsal hakikatini başkalarına bildirmek için sanat nesnesini inşa eder. Öyleyse sanatçı, sanat nesnesi dolayısıyla sanatsal hakikatiyle ilgilenilmesini arzuluyorsa, ürettiği sanat nesnesi ile diğer insanların ilgisini çekmek zorundadır. Çünkü sanatçı, diğer insanların sanatsal hakikatinden haberdar olması gerektiğini düşünmektedir. O halde sanatçı, insanların ilgisini sanatsal hakikatine yönlendirmek için sanat nesnesi ile onlar üzerinde bir duyarlılık yaratmalıdır.

Duyarlılık yaratma ile dile getirmek istediğimiz, sanat nesnesi ile karşılaşan alımlayıcının düşünsel veya duygusal ya da her iki yönden birden etkilenmesidir. Sanatçı, sanatsal hakikatini bildirebilmek için sanat nesnesi ile alımlayıcının ilgisini çekebilmelidir. Sanatçı bunu, güzel bir sanat nesnesi ortaya koyarak alımlayıcının estetik beğenisine hitap etme yoluyla da yapabilir, şaşırtıcı bir sanat işi üreterek alımlayıcının düşüncesine hitap ederek de. Sanatçı böylelikle sanat nesnesi ile karşılaşan alımlayıcının yeni bir duygulanım ve düşünüm içerisine girmesini hedeflemektedir. Alımlayıcı sanat nesnesinden etkilenirse, bilgisi ve duygusu derinliğinde sanat nesnesinin sembolik dilini çözümlemeye çaba harcayacak ve sanatçının sanatsal hakikati ile diyaloğa girebilecektir.

Burada 'duyarlılık yaratma' tabirini kullanmamızın birkaç nedeni bulunmaktadır. İlkin alımlayıcı, maddi bir temele sahip sanat nesnesini duyularla algılayacağı için duyarlılık kavramını tercih ettik. Öte yandan alımlayıcının sanat nesnesine dikkatini vermesini etkilenme kavramından ziyade duyarlılık ile açıklamak, alımlayıcının sanat nesnesine dair farkındalığını da verebilecek güçtedir. Son olarak duyarlılık, dar anlamda kullanılan ve güzel ile birlikte anılan estetik beğeniyi kapsadığı gibi sanat nesnesi üzerine düşünsel yönelimi de kapsamaktadır. Duyarlılık kavramı, duyuyu, duyguyu ve düşünceyi kuşatacak denli çok yönlü olduğu için, etkilenmenin yalınlığı ve estetik beğeninin tek yanlılığı yerine 'duyarlılık yaratma' tabirini tercih ettik.

Duyarlılık yaratma sanatçının sanat nesnesini üretmesinin ikinci amacıdır. Ancak 'duyarlılık yaratma'nın nedeni nedir? Niçin sanatçı, sanat nesnesi ile diğer insanların ilgisini çekmek istiyor? Akverdi'ye göre hem bunun nedeni, hem de genel olarak sanatçının yaratıcılığının nedeni kendi varlığının bütünlüğünü duyumsamak, var olduğunu ispat etmek istemesidir. Senteze varma ilkesinin psikolojik arka planını Akverdi şöyle açıklamaktadır (Akverdi, 1953: 8-9);

> "Düzen, insanın kendi hüviyetinin birliğini ve varlığını idrak edebilmesinin ana şartıdır. İşte sanat bir düzene koyma işidir ve bu itibarla da insanın kendi birliğini bulmasına, bu birliği kavramasına hizmet eden işlemlerin en önemlisidir. … sanatkârın düzenleyişinde şu özellik vardır ki dış dünyanın çeşitliliği ve değişikliği ile

> iç dünyanın çeşitliliği ve değişikliği, objektif olanla subjektif olan sanatkâr ruhunda bir aynı sentez içinde yuğrulmuş, ben ile ben-olmıyan orada ayırt edilmeleri imkânsız unsurlar halinde kaynaşmış ve en mühimmi bu kaynaşmadan doğan eser karşısında insan kendi birliğinin şuuruna daha emin varabilmiştir. …Yaratmak, var olduğunu insanın kendi kendine tasdik etmesidir."

E. Fischer ise daha yerinde bir tespitle bütünlük kaygısının sadece sanatçıda bulunmadığını, bu kaygıyı esas olarak yaşayanın ve sanat nesnesi sayesinde bunu giderenin alımlayıcı olduğunu belirtir (Fischer, 1995: 10). Fischer, sanatçının sanat nesnesi ile duyarlılık yaratmasının nedenini alımlayıcı açısından yorumlamaktadır (Fischer, 1995: 16); "… ister oyalasın, ister uyarsın, ister gölgelendirsin, ister aydınlatsın hiçbir zaman gerçekliğin katı bir tanımlaması değildir sanat. Sanatın görevi her zaman insanı *bütünlüğü* içinde heyecanlandırmak, kendisini bir başkasının yaşamı ile bir görebilmesini, başkalarında kendisinin olabilecek yaşantıları benimsemesini sağlamaktır."

Akverdi, sanatçının ürettiği sanat nesnesi ile duyarlılık yaratmasının nedenini sanatçının kendi bütünlüğünün ve varlığının farkına varmak olarak açıklarken Fischer ise duyarlılık yaratmanın amacını, alımlayıcının kendisinin bireyselliğinin dışına çıkarak toplumsal bütünle bir olmasını sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Her iki görüşün de doğru tarafları bulunmakla birlikte bu görüşler, duyarlılık yaratmanın ilk ve esas amacını geçerek derin psikolojik yansımalarını konu edinmektedirler. Duyarlılık yaratmanın temel amacı sanatçının ifade etmek istediği sanatsal hakikatine alımlayıcının yönlendirilmesidir. Sanatçının sanatsal hakikati ile alımlayıcının buluşmasının ardından her iki tarafta yaşanan psikolojik ve bilişsel süreçler, duyarlılık yaratmanın amacından çok nedeni ile ilgilidir.

3. Sanatçının Amacı Bağlamında Sanatın Tanımı Sorununa Yeniden Bakmak ve Sanat Niyeti

Sanata, sanat nesnesine odaklanan ontolojik yaklaşım yerine sanatçıyı, sanat nesnesini, alımlayıcıyı ardışıklığı ve birlikteliği içinde kavrayacak antropolojik bir yaklaşımla yönelmenin gerekliliklerinden biri olarak öncelikle sanatçının amacı incelendiğinde, günümüzde tartışılmaya devam eden sanatın tanımı sorununa yeni bir perspektifle yönelmenin imkânlarına da ulaşılabilmektedir.

Bilindiği gibi sanatın tanımı sorununa 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok cevap verilmiş olmakla birlikte temelde cevaplar iki sınıfa ayrılabilir[8]: sanatın tanımı sorununa olumsuz cevap verenler ve olumlu cevap verenler. Olumlu cevap verenler sanatın tanımı ile belirlenimi arasında gelgit yaşamalarına karşın aslında onlar da kendi içinde sınıflara ayrılmaktadır. Sanatın sacayakları olan sanatçı, sanat nesnesi, alımlayıcı penceresinden baktığımızda çağdaş tanım denemelerinin bir kısmının sanat nesnesini merkeze aldığı (örn. A. Danto), diğer bir kısmının ise farklı odaklara dayansa da alımlayıcıyı merkeze aldığı (örn. G. Dickie, N. Carroll) görülmektedir. Bu tanımlar, kapsamının dar ve geniş olmasına göre eleştirilmekte ve her tanımı bir yenisi izlemektedir. Sanatçıya veya sanatçının amacına ise yapılan tanımlarda denk gelinmemekte, sanatçının amacına sadece alımlayıcının sanat nesnesini değerlendirmesi bağlamında değinilmektedir.

Ancak sanat eseri-sanat yapıtı olarak isimlendirdiğimiz nesne, sıradan bir nesne değilse, sıra dışılığının sebebi onu biçimlendiren ve alımlayıcı karşısına çıkaran sanatçıdır[9]. Sanat nesnesi,

[8] Sanatın tanımı sorunu hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. Karslı, Ömür (2018). "Sanatın Tanımı Mümkün Mü: Sorunlar ve İmkânlar", Current Debates on Social Sciences. 1. bs. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 687-691.

[9] Sanatçının önemine Gombrich de şu sözlerle dikkat çeker, bkz. Gombrich, E. H. (2016). *Sanatın Öyküsü*. Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran. İstanbul: Remzi Kitabevi; " 'Sanat' diye bir şey yoktur aslında. Yalnızca sanatçılar vardır."

sanatçısının sanatsal hakikatinin zorunlulukları nedeniyle nasıl ise öyle biçimlendirilmiştir. O halde bir sanat nesnesi, sanatçısı tarafından itiraz, aşma, dolaylılık, ifade etme ve duyarlılık yaratma ilkelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla üretilmiştir. Sanatçının, sanat nesnesini oluşturma amacının ilkelerinin tümünü ***sanat niyeti*** olarak adlandırırsak, bir sanat nesnesini nasıl ise öyle biçimlendirenin ***sanat niyeti*** olduğunu söyleyebiliriz. Sıradan bir nesne ancak sanat niyetinin ilkeleri ise donatılmış, sanat niyetinin ilkeleri ile kuşatılmışsa sıradan olmaktan çıkarak sanat nesnesi statüsüne kavuşabilir. Buna göre sanat nesnesi, sanat niyeti ile üretilmiş olan nesnedir ve sanat niyeti de sanatçının amacının ilkeleridir.

Dikkat edilirse burada sanatın tanımını vermeye çalışmıyoruz; sanatın tanımında sanatçının rolüne, sanatçının amacının sanat tanımında alması gereken yere işaret etmeye özen gösteriyoruz. Sanat niyeti, sanat nedir sorusuna verilecek muhtemel cevaplarda önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Sıradan nesne ile sanat nesnesini birbirinden ayırmakta tereddüt eden alımlayıcı için başvuracağı temel referans noktası sanat niyeti olmalıdır. Karşılaşılan ya da önümüze çıkarılan bir nesne veya buluntu nesnelere yeniden düzen verilerek oluşturulmuş bir nesneler bütünü, sanat nesnesi midir ya da değil midir karar verebilmek için, sanat niyetine müracaat edilebilir. Alımlayıcı, deneyimlediği nesnenin, sanat niyetini oluşturan ilkeler olan duyarlılık yaratmaya, dolaylılığa ve bu dolaylılığın üzerini örttüğü sanatsal hakikate içrek itiraz ile aşmaya, nesneden kalkarak ve nesneye dayanarak ulaşabiliyorsa, o nesne bir sanat nesnesidir. Ancak alımlayıcı sanat niyetini oluşturan ilkelerin hiçbirini nesnede bulamıyorsa o nesne sanat nesnesi değil, sıradan bir nesnedir. Sanat niyeti ilkelerinin bir kısmının kendisinde bulunup tümünün bulunamadığı nesneler ise sanatsal nesnelerdir fakat sanat nesnesi değildir.

Sonuç

Kültürün en önemli unsurlarından biri olan sanatın ne olduğuna ilişkin tanımı sorunu, 20. yüzyıldaki toplumsal değişmeler ve sanat dünyasındaki gelişmeler ile birlikte yeniden tartışılır olmuştur. Söz konusu tartışmalara yakından bakıldığında düşünürlerin sanatı tanımlarken genellikle sanat nesnesini tanımladıkları ve sanat nesnesinin üreticisi olarak sanatçıya yeterince dikkat etmedikleri görülmektedir. Oysa sanatın tanımı sorununa ontolojik değil de antropolojik bir yaklaşımla eğildiğimizde, sanat nesnesinin belirleyicisi olarak sanatçının amacının incelenmesi öncelikli işlerden biridir.

Sanatçının amacını pozitif bilimlerin yükselişiyle birlikte psikoloji bilimi ele alsa da sanat felsefesinin temel sorunlarından olan sanatın tanımına cevap üretebilmek için, sanatçının amacının felsefi perspektifle değerlendirilmesi ve sanatçının amacının ilkelerine varılarak yeniden tasnif edilmesi gerekmektedir. Sanatçının sanat nesnesi üretmesinin amacı nedir, sanatçının sanat nesnesi üretmesi ilkeleştirilebilir mi sorularına verilecek cevaplarda varılan ilkelerden yola çıkılarak sanatın tanımı sorununa yeni bir bakışla yaklaşmanın yolu açılabilir.

Bu bağlamda Plinius'un *Doğa Tarihi* kitabında anlattığı iki ressam arasındaki mücadeleyi, Zeuxis ile Parrhasius'un resimlerini kalkış noktası alarak Parrhasius perdesi metaforunu Foucault'nun araştırdığı *parrhesia* kavramı ile yan yana getirerek, Parrhasius'un eylemini bir tür *parrhesia* olarak çözümledik ve mimetik resmin dahi arkasında bulunan sanatsal hakikate işaret ettik. Sanatsal hakikat, sanatçının amacının ilk ilkesi olan ifade etmenin içeriğidir, yani sanatçı sanat nesnesini üreterek sanatsal hakikatini alımlayıcıya bildirmek istemektedir. Ancak ifade etme ilkesinin üç alt ilkesi daha

bulunmaktadır ve bunlar itiraz, aşma ve dolaylılıktır. Sanatçının amacının ikinci ilkesi ise duyarlılık yaratmadır. Etkileme veya estetik beğeni oluşturma yerine zengin çağrışımı ve kapsamlılığı nedeniyle tercih edilen duyarlılık yaratma tabiri, alımlayıcının duygusal ve düşünsel ilgisini sanatçının amacının ilk ilkesine, ifade edilen sanatsal hakikate yönlendirmeyi sağlamaktadır.

Sanatçının amacının tartıştığımız ana ve alt ilkeleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve hep birlikte oluşturdukları bütünün adı sanat niyetidir. Herhangi bir nesne sanat niyetinin ilkeleri ile işlenmişse o nesne sıradan bir nesne değil, sanat nesnesidir. Sanat niyeti kavramsallaştırması, alımlayıcıya, karşılaştığı nesnenin sanat nesnesi olup olmadığını sorgulamak için bir başvuru kaynağı olarak önerilmiştir. Böylece sanatın tanımında, sanatçının amacının da içerilmesi gerektiği vurgulanmış, bu amacın kavramsallaştırılması olarak önerilen sanat niyetinin, aynı zamanda sanat nesnesi ile sıradan nesnenin ayırt edilmesindeki işlevsel değeri gösterilmiştir.

Kaynakça

Akverdi, Hamdi (1953). *Sanatta Yaratma*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Artun, Ali ed. (2019). *Arslan: 1965-1974 Defterler*. 2. bs. Ankara: Galeri Nev.

Danto, Arthur C. (2013). *Sanat Nedir*. Çev. Zeynep Baransel. 2. bs. İstanbul: Sel Yayınları.

Eflâtun (1960). "İon", *Küçük Diyaloglar*. Çev. Teoman Aktürel, M. C. Anday, Adnan Cemgil, Tacettin Ünlü ve S. Eyüboğlu. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eroğlu, Özkan (2006). *Derin Hislenme Kavramına Giriş*. İstanbul: Nelli Sanat Evi Yayınları.

Fischer, Ernst (1995). *Sanatın Gerekliliği*. Çev. Cevat Çapan. 8. bs. İstanbul: Payel Yayınevi.

Foucault, Michel (2005). *Doğruyu Söylemek*. Çev. Kerem Eksen. 1. bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Friedell, Egon (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. Çev. Necati Akça. Ankara: Dost Kitabevi.

Fucci, Robert (2015). "Parrhasius and the Art of Display: The Illusionistic Curtain in 17th-Century Dutch Painting", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 65: 144-175.

Gombrich, E. H. (2016). *Sanatın Öyküsü*. Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hegel, G. W. F. (1988). *Aesthetics: Lecture on Fine Art*. Çev. T. M. Knox. Oxford: Clarendon Press.

Hilav, Selahattin, İpşiroğlu, Mazhar, Orhan Duru vd. (2016). "Yüksel Arslan Üzerine", *Yüksel Arslan: İlişki, Davranış, Sıkıntılara Övgü'den Arture'lere (1955-1970)*. 1. bs. İstanbul: YKY. 63-74.

Karslı, Ömür (2018). "Sanatın Tanımı Mümkün Mü: Sorunlar ve İmkânlar", *Current Debates on Social Sciences*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 687-691.

Karslı, Ömür (2016). "Sanata Sansürün Platon'daki Felsefi Nedenleri". Yıldız Teknik Üniversitesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ksenophon (1997). *Sokrates'ten Anılar*. Çev. Candan Şentuna. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lacan, Jacques (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*. Çev. Nilüfer Erdem. 1. bs. İstanbul Metis Yayınları.

Taşdelen, Vefa (1996). *Sanat Akımları Sorunsalı ve Sürrealizm*. Van: Girişim Yayıncılık.

Tunalı, İsmail (2014). *Sanat Ontolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137:book=35:chapter=36&highlight=parrhasius (11.11.2019, Çevrimiçi)

Parazit Mimari Olarak Felsefe: Ayhan Bıçak Düşüncesine Göre Felsefede Yapı ve Kurgu

Ömür Karslı[1]

Giriş

Farklı ancak birbirini besleyen çalışma alanlarında üretken bir düşünür olan Prof. Dr. Ayhan Bıçak'ın, ondan fazla kitabı ve onlarca makalesi bulunmaktadır. Üretimlerinin bütününe bakıldığında, yalnızca felsefe öğretimi ve aktarmacılığı ile yetinmeyen, kendi yorumlarını geliştirme sorumluluğunu taşımış, bir sistem hüviyetine kavuşturma azmini gerçekleştirmiş ve sonuçta cumhuriyet dönemi düşünce tarihimiz içinde müstesna bir yer bulmuş olan Ayhan Bıçak Düşüncesi ile yüz yüze gelinmektedir. Ayhan Bıçak Düşüncesi'ni üç iri dala sahip gür bir ağaç olarak düşünürsek, bu dalların tarih felsefesi, Türk düşüncesi ve felsefe anlayışının kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Bıçak, üretimleriyle söz konusu dalların daha da güçlenmesini ve yeni meyveler vermesini sağlamaya devam ediyor. Tarih felsefesi kapsamında *Tarih Bilimi, Tarih Düşüncesi 1: Tarih Düşüncesinin Oluşumu, Tarih Düşüncesi 2: Felsefe ve Tarih, Tarih Düşüncesi 3: Tarih Felsefesinin Oluşumu, Tarih Düşüncesi 4: Tarih Metafizikleri* kitaplarını yayımlayan Bıçak Türk düşüncesi bağlamında *The Idea of State in Pre-Islamic Turkish Tought*, *Türk Düşüncesi 1: Kökenler* ve *Türk Düşüncesi 2: Kaygılar* adlı kitaplarını ve felsefe anlayışı hakkında da *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak, Felsefenin Kuruluşu* ve *Felsefenin Yapısı ve Sorunları* adlı kitapları yayınlamıştır. Ancak Bıçak'ın çalışma alanları birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacağı gibi kimi eserlerini de tek bir sınıfa sokmak oldukça zordur. Örneğin *Devlet Felsefesi: Eleştiriler ve Öngörüler* adlı kitabı, yukarıda sıraladığımız kategoriler bakımından tek bir sınıfa dâhil edilemez.

Bütün bu yoğun üretimin ve farklı eserlerin temelinde ise Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışı yer almaktadır. Felsefe anlayışı, Bıçak'ın tarih felsefesi ve Türk düşüncesine yönelimlerinin hem omurgasını hem de çatısını oluşturmuştur. Bu nedenle Bıçak'ın felsefe anlayışı, Bıçak düşüncesinin yapıtaşı olarak ayrıca incelenmesi gereken bir unsurdur. Bıçak üzerine yayımlanan yazılara baktığımızda ise müstakil olarak felsefe anlayışına değil ama kitaplarının eleştirilerine odaklanıldığı görülmektedir. Erdoğdu'nun (Erdoğdu, 2015), Ertekin'in (Ertekin, 2018) ve Toka'nın (Toka, 2017) yazdığı eleştiriler Bıçak'ın görüşlerini inceledikleri kitabı bağlamında değerlendirmekte ve bir kitap eleştirisinin sınırları dolayısıyla yüzeysel eleştiriler getirmektedir. Temelli ise Bıçak üzerine yazısında onun tarih felsefecisi kimliğini incelemiştir (Temelli, 2017). Görülmektedir ki Bıçak'ın bütün yapıtlarının temeli olan felsefe anlayışı üzerine henüz bir metin üretilmemiştir.

Devlet, toplum ve birey olarak karşılaştığımız sorunların çözümünü kendimiz gerçekleştirmek istiyorsak, başvurabileceğimiz güçlü düşünce geleneklerimiz olmalıdır. Böyle başvuru cazibesi taşıyan düşünce geleneklerimiz yok ise kendi sorunlarımıza, başka sorulara verilmiş cevapları devşirerek uyarlamaya çalışırız. Sorunun ve cevabın uyumsuzluğu, birbirine tam anlamıyla denk düşmemesi sadece geçici çözümler üretmekle kalmayacak ve yeni sorunların doğmasına da yol açacaktır. Kendi sorunlarımıza düşünce geleneklerimizden faydalanarak cevap üretmek istiyorsak, öncelikle düşünce geleneklerimizi gözden geçirmeliyiz. Bunu yapmanın en iyi yolu ise hocalarımızın düşüncelerini

[1] Ömür Karslı, Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Bölümü, omurkarsli@yyu.edu.tr

ciddiyetle sorgulamak ve varsa eksik yanlarını belirterek tamamlamaya çabalamaktır. Hocalarımızın düşünceleri üzerine sorgulama yapmak ve onlara dayanarak yeni düşünceler üretmek için, hocalarımızın ölmelerini ya da emekliye ayrılmalarını beklememeli fakat düşüncelerinin olgunlaşmalarını beklemeliyiz ve bunu sezdiğimizde o düşüncelerle sorgulamaya girişerek hoca öğrenci arasındaki düşünce diyaloğunu diri tutmalıyız. Düşünce geleneklerinin belirginleşmesinin ve güçlü kalmasının başat yöntemi budur.

Bu nedenle bu yazıda Ayhan Bıçak Düşüncesi'nde felsefe anlayışını ele alarak parazit mimari ile benzeşim içinde düşündüğümüz bu felsefe anlayışının yapısını çözümlemeye, ayrıcalığını belirtmeye çaba harcayacağız. Bıçak düşüncesinin aktarımı olmaktan kaçınmak için felsefe anlayışının bütün verilerini sıralamak ve her birinin ne olduğunu açıklamaktansa, devamını getireceğimiz bir ilkyazı olan bu çalışmada temel kavramlar ve hususlar üzerinde durarak okuyucuya Bıçak'ın felsefe anlayışının özünü vermeye çalışacağız. Bu bağlamda öncelikle Bıçak düşüncesinin genel yapısına kısaca bakacağız ve ardından felsefe anlayışını yapı ve kurgu olmak üzere iki başlıkta araştıracağız.

1. Ayhan Bıçak Düşüncesi'nin Genel Yapısı

Ayhan Bıçak Düşüncesi'nin genel yapısını anlamak için Bıçak'ın da hem kitaplarının alt başlıklarında hem de filozoflar üzerine yazılarında sıklıkla kullandığı *kaygı* kavramına başvurarak, ilkin Bıçak'ın kaygısının ne olduğu üzerine eğilmeliyiz. Bıçak kaygıyı "yapılması gerekli işin ya da çözülmesi gereken bir sorunun neden olduğu rahatsızlık veren duygu durumu" olarak tanımlarken (Bıçak, 2017a, s. 39), kaygının daha çocuklukta ortaya çıkabileceğini ve ileride felsefi araştırmanın temel güdüleyicisi olacağını da belirtmektedir. Bıçak'a göre her felsefe araştırmacısının ilk hareket ettiricisi kaygıdır. Buna göre Bıçak'ın felsefe araştırmalarının da sebebi kaygı olmalıdır. O halde Bıçak'ın kaygısı nedir ya da daha açık bir şekilde sorarsak Bıçak'a rahatsızlık veren ve çözülmesi gereken sorun nedir?

Kaygı'nın ipuçlarını Bıçak'ın Gökalp hakkındaki yazılarında bulmak mümkündür. Toplumsal dönüşümün yoğun olarak yaşandığı bir dönemde, imparatorluğun çökme endişesi ve cumhuriyetin kurulma sancıları arasında yaşanan sorunlara çözüm bulmak için aralıksız düşünce üretiminde bulunan Ziya Gökalp'i düşünür olarak ve ayrıca felsefe anlayışı bağlamında değerlendiren Bıçak, Gökalp için "onun başlıca kaygısı toplumsal varoluşun sürekliliği olduğu çok açıktır" demektedir (Bıçak, 2008, s. 120). Bıçak'a göre Gökalp, toplum sorunlarının nasıl çözüleceği kaygısı ile hareket etmiştir (Bıçak, 2008, s. 120). Gökalp'in bizde felsefe ve filozofun olmadığına dair görüşlerine değinen Bıçak (Bıçak, 2010, s. 4-5), Gökalp'in oldukça zayıf ve çelişkili yanlarına karşın düşüncesinin bütününe bakıldığında felsefe yaptığını ve çözüm önerileri sunarak topluma karşı sorumluluğunu yerine getirdiğini ifade etmektedir (Bıçak, 2010, s. 69). Hatta Bıçak düşünce tarihimizde Ziya Gökalp örneği bir düşünüre daha denk gelinmediğine işaret ederek Gökalp ile buluştuğu ortak noktayı da dile getirmektedir (Bıçak, 2008, s. 128), "80 yıllık bir sürede, yüzyılın başında yetişmiş bir düşünür çapında, başka düşünürlerin yetişmeme nedenleri, toplumsal varoluşumuzun geleceği için araştırılmalıdır."

70'li yılların Türkiye'sinin çalkantılı toplumsal yapısını gözlemleyerek felsefe eğitimine başlayan Bıçak'ta da toplumsal varlığımızın sürekliliği, temel kaygı unsuru, esas rahatsızlık sebebidir[2]. Ancak

[2] Bu kaygıyı Bıçak farklı yazılarında dile getirmiştir. Örneğin *Devlet Felsefesi* kitabının hemen önsözünde söz konusu kaygısını yinelemektedir (bkz. Bıçak 2016a, 9); "Ait olduğum toplumun, yüz yıl önceki çöküşü, yeniden kurulduktan sonra da bir türlü kendini toparlayamaması ve genellikle olumsuz bir resim içinde anlatılması, çöküşün, kuruluşun ve kurtuluşun felsefi

Bıçak, bu rahatsızlığın giderilmesi için pratik çözümlerin geçiciliğine yaslanmaktansa, probleme uzun soluklu çözüm önerileri getirmesi beklenen toplumun üst kesiminin, akademisyenlerin ya da düşünürlerin sorumluluklarını ne denli yerine getirdiği sorusuna yönelmiştir. Bıçak'ın bu soruya cevabı olumsuzdur ve düşünürlerin toplumsal sorumluluğu ihlal etmelerinin veya sorunlara çözüm önerileri getirememelerinin nedenlerinden en önemlisi, felsefe kavrayışımızda bulunmaktadır. Felsefe kavrayışımızın zayıflığı sebebiyle sorunları görememekte ve çözüm modelleri geliştirememekteyiz (Bıçak, 2017b)[3]. Buna göre Bıçak'ın toplumsal kaygısı onu felsefe anlayışımıza yöneltmiş, sorumluluk bilinci ise felsefenin ne olduğunu ve felsefe ile ne yapılabileceğini araştırmasını gerekli kılmıştır. Bıçak'ın tarih felsefesi ve Türk düşüncesi çalışmaları da aynı kaygının zorunlu uzanımları olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Bıçak, felsefenin amaçlarından bahsederken üç temel amaç belirlemektedir; kişisel, yapısal ve toplumsal amaçlar (Bıçak, 2016, s. 37). Fakat bu amaçlar birbirlerinden keskin hatlarla ayrılmış değildir ve aralarında hiyerarşik bir sıralama da yoktur. Bıçak'a göre bu amaçlar ayrık olmaktan çok felsefi temellendirmelerde birleşmektedir (Bıçak, 2016, s. 43). Gerçekten de Bıçak'ın temel kaygısı ile yaptığı çalışmalara birlikte bakıldığında, kişisel amacın toplumsal amaç ile birleştiği anlaşılmaktadır.

Bıçak'ın felsefe anlayışı, felsefeyi felsefe öncesi düşünüşten geleceğin felsefesine değin inceleyen kuşatıcı, felsefenin ana ilkelerini ayıklayan analitik, felsefenin gelişimini ve ana duraklarını takip eden tarihselci bir bakış altında işlenmiş ve tarih felsefesi ile Türk düşüncesi araştırmalarının verilerini de içererek kendi sistemini kurmaya doğru yol almıştır. Söz konusu felsefe anlayışının kendine has tutumunu daha iyi ifade edebilmek için onu parazit mimari ile yan yana anarak, bu felsefeyi hacimli eserlerinin yoğun anlatımlarından, ince tartışmalarından sıyırarak sadeleştirebilir, yapı ve kurgu olarak iki başlıkta inceleyebiliriz.

2. Ayhan Bıçak Düşüncesinde Felsefe: Parazit Mimari Olarak Felsefe

Ayhan Bıçak düşüncesinin açıldığı farklı kulvarları doğuran ana kavşak felsefe anlayışıdır. Bıçak'ın yapıtlarına dikkatle bakıldığında, felsefeden bahsedildiğinde yapı, mimari, baraka, bina gibi tabirlere sık sık yer verdiği görülmektedir[4]. Bu bağlamda kendi düşüncesini kurma uğraşı veren bir düşünür olarak Bıçak'ın felsefe anlayışını da bir mimari terimle adlandırmak felsefeye yaklaşımına uygun düşeceği gibi bu felsefe anlayışının kendine has yapısını da ayrıcalıklı kılacaktır. Felsefenin ne olduğu, tarihsel gelişimi ve ne olması gerektiği üzerine düşüncelerini birbirini takip eden *Evren Tasavvuru*, *Felsefenin Kuruluşu*, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları* kitaplarında irdeleyen Bıçak'ın son kitabında belirgin kıldığı felsefe anlayışı

temellendirilmelerinin yapılmaması, beni her zaman çok rahatsız etmiştir."

[3] Fakat bu durumun bize ait özel sebepleri bulunmakla birlikte Bıçak geniş planda bakarak kendi terminolojisi uyarınca bütün 'büyücüler'e eleştiri getirmekte ve dünyanın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan genel olarak bütün büyücüleri de sorumlu tutmaktadır, bkz. Bıçak, 2016a, 332-333.

[4] Bu ve benzeri ifadeler Bıçak'ın yazılarında birçok defa yer almaktadır. Bu kavramların birlikte kullanıldığı örnek bir pasaja yakından bakmak, Bıçak düşüncesinin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır (Bıçak, 2016b, s. 35-36); "Her şeyden şüphe etmek ve onları sorgulamak, karayı bırakıp su üzerine bina yapmak gibidir. Deniz üzerine sağlam bir bina yapılabilirse o bina karada da ayakta kalabilir. Şu bir gerçek ki kara şartlarında yapılan hiçbir bina denizde ayakta kalamaz. Diğer düşünce tarzlarının hepsi ileri sürdükleri düşünceler ya da teoriler anlamında binalarını karada yaparken sadece felsefe kendi düşünce sistemlerini temellendirmek anlamında deniz üzerinde bina yapmak durumunda kalır. Şüphe, felsefeyle gerçek anlamıyla uğraşanları, kara şartlarından deniz şartlarına götürmektedir. Deniz üzerine bina yapabilmek için, mimar, temellendirilmek istenen düşünceler bağlamında proje, bina yapımında kullanılacak malzeme çok iyi olmalıdır. Proje ve malzeme mimara bağlı olup mimarın iyiliği de felsefi bilinç seviyesine göre değişmektedir."

ile parazit mimari kavramı arasında, Bıçak'ın felsefe anlayışını 'parazit mimari olarak felsefe' diye adlandırabilecek kadar temel benzerlikler bulunmaktadır. Bu isimlendirmeyi kullanmaktaki bir amacımız da felsefe yapmanın bütünüyle parazit bir mimari kurmak olarak değerlendirilme olasılığını tartışmaya açmaktır.

İlk defa 1966 yılında Oswald M. Ungers tarafından kullanılan 'parazit mimari' tabirinin örneklerine (Bardzinska, 2018, s. 4), 1971'deki ilk örneklerinden bugüne dünyanın çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır (Bardzinska, 2018, s. 9). Başlangıçtaki amacından dönüşerek günümüzde artan yoksulluk, konut problemi ve ekolojik sorunlarla mücadele biçimi ile ilişkilenen parazit mimari, alternatif bir mekân tasarımı olmanın yanında fütüristik potansiyeller de barındırmaktadır. Yorgancıoğlu ve Güray, parazit mimariyi şöyle tanımlamaktadır (Yorgancıoğlu ve Güray, 2018, s. 146);

> "Parazit mimari kent dokusu içinde mekânın yeniden kullanılabilme potansiyellerini sorgulama biçimi olarak, örneklerine daha çok âtıl mekânlarda, kentin 'ara mekânlarında', kentsel boşluklarda ya da işlevini yitirmiş strüktürlerde rastlanır. 'Parazit mimari' örnekleri var olan mekâna ya da strüktüre eklemlenme yoluyla adapte olma ve hayatta kalma durumu gösterirler. ... Yapılı çevre ve kentsel doku içinde unutulmuş mekânlarda yer alan parazit yapıların, kentte 'yaratıcı yeniden-anlamlandırma ve benimseme' hamleleri olduğu tartışılır. Parazit mimari örnekleri, var olan kentsel yapının ya da altyapı elemanının arasına, yanına ya da üstüne eklemlenerek, beraberinde yeni bir program getirirler, farklı işlevsel olasılıklar ve kullanım örüntüleri ortaya koyarlar. Bu, hem yapısal hem de deneyimsel anlamda yeni bir var olma biçimi tanımlar. ... Esneklik ve geçicilik parazit mimarinin en belirgin özellikleri arasındadır. Mevcut yapılara eklemlenme, parazit mimari örneklerinin esnek ve adapte edilebilir olmasını gerekli kılar. Bu 'mimari parazitlerin' bazıları daha kalıcı strüktürlerden meydana gelirken, kentsel mekânlarda ya da donatılarda belli bir zaman diliminde varlığını sürdürerek geçici eylemleri barındıran, hareketli ve taşınabilir olan örnekler çoğunluktadır."

Yorgancıoğlu ve Güray'ın anlatımlarındaki temel noktalara bakarak diyebiliriz ki parazit mimari, başka bir yapıya dayanarak var olan ancak hem beslendiği yapıyı dönüştüren hem de yaratıcılığı ile kendine has bir niteliğe sahip, kalıcı ya da geçici olabilen yapılardır. Şimdi parazit mimaride sıralanan bu unsurlarla Bıçak'ın *Felsefenin Yapısı ve Sorunları* kitabındaki felsefe kavrayışını belli eden ifadeleri bir araya getirerek farklı bir okumanın kapısını aralayabiliriz. Bıçak'a göre felsefe de, tıpkı parazit mimarinin mevcut bir yapıya dayanarak varlık bulması gibi öncelikle verili bilgileri dayanak alarak varlık kazanmaya başlar (Bıçak, 2018, s. 52);

> "Felsefe araştırmalarında yoğunluk, üretilmiş bilgileri sorgulayarak, ilişkileri yeniden gözden geçirerek alana ilişkin yeni bilgiler ya da düşünceler üretmek üzerindedir. Felsefe, insanın varoluşunu gerçekleştiren kültürel yapıyı oluşturan bilgi ağlarını inceleyerek ve kültürel yapıyı ilkeleri üzerinden yeniden yorumlayarak çalışma alanını biçimlendirmektedir."

Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla felsefenin kendine ait bir çalışma alanı yoktur; her şey ama özellikle kültürün bütün verileri filozofun üzerine kendi düşünce sistemini kuracağı temel çalışma alanını meydana getirmektedir. Her düşünür öncelikle kendi ilgileri uyarınca bu kültürel ağın belli bir

kesitini ele alacak, o kesite ilişkin bilgileri sorgulayarak yeniden yorumlamaya girişecek ve varacağı ilkelerden yola çıkarak kendi teorisini kurgulayacak, kendi binasını inşa edecektir. Bıçak'ın filozofa biçtiği sorumluluk ile parazit mimari yapının mimarı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır (Bıçak, 2018, s. 126); "Filozofun asıl görevi, değer sistemleri ile kurumsal yapıları doğru bilgilerin oluşturduğu düşüncelerle dönüştürmek, sağlamlaştırmak, geliştirmek ve yeniden biçimlendirmektir."

Elbette burada Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışı ile parazit mimarinin gerekçesi ve kuruluşuyla birebir örtüştüğünü söylemek istemiyoruz; böyle bir araştırmaya girişmek ve iki unsur arasında her adımda bir uyuşma bulgulamaya çalışmak anlamlı değildir. Ancak parazit mimari kavramını metaforlaştırarak Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışını isimlendirmek için kullanırken, parazit mimarinin verili bir yapı üzerine/yapı üzerinden kendi özgün yapısını kurmasıyla, Bıçak düşüncesinde filozofun verili bilgi ağlarını sorgulayarak kendi düşünce sistemini kurması arasındaki genel benzerliklerden faydalanmak ve felsefe yapmanın bir tür parazit mimari yapı inşa etmek olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekmek istiyoruz. Ayhan Bıçak düşüncesinde, parazit mimari olarak felsefeyi iki aşamada incelemek, Bıçak düşüncesinde filozofun felsefi binasını nasıl inşa ettiğini yakından anlamayı sağlayacaktır.

2.1. Felsefede Yapı

Ayhan Bıçak'ın felsefenin kendisini soru konusu kıldığı eserlerinde tekrar eden birçok kavram göze çarpmaktadır. Bunlar arasında; evren tasavvuru, yöntem, şüphe, felsefi bilinç, büyücü, bilgelik, filozof, metafizik, ilke, kavram haritası ve soru haritası, sistem, teori kavramları, Bıçak'ın felsefe anlayışının köşe taşlarıdır. Ancak hepsini tek tek incelemektense Bıçak düşüncesinde felsefede yapının/yapı kurmanın öğeleri olarak bu kavramları yeniden düzenlemek ve temel noktaların içeriğinde işlemek, girişte belirttiğimiz amaç açısından daha uygundur.

Evren tasavvuru: Felsefe yapabilmenin ilk şartı ya da ilk doğal gerekçesi kaygı ise bu kaygının yöneldiği ilk unsur evren tasavvurudur. Evren tasavvurunun ne olduğunu Bıçak şöyle açıklamıştır (Bıçak, 2006: 60); "Evren tasavvurları, evrenin oluşturulması, dünyanın yaşanılabilir olması, insanın kökeni, hayatını sürdürürken hangi ilkeleri esas alacağı ve öldükten sonra ne olacağı soruları bağlamında, insanın varoluş şartlarını anlamak ve açıklamak için kurulan bütünlüklü ilk teorik yapıdır." Tanımdan anlaşıldığı üzere evren tasavvuru, tüm varlığın nasıl meydana geldiğini, insanın geçmişini açıklayan, şimdide nasıl davranması gerektiğini belirleyen ve gelecekte ne olacağını bildiren kapsamlı bir açıklama biçimidir. Evren tasavvurlarının kurulmasında, ifade edilmesinde ve açıklanmasında rol alan kişi olarak ise Bıçak 'büyücü' kimliğini öne çıkarmaktadır. Büyücü'nün kim olduğunu ve görevlerini Bıçak açıklamaktadır (Bıçak, 2014, s. 329-330);

> "Bilgelik sorunlarını kendine konu edinen ve uğraşılarıyla diğerlerinden ayrılan ilk kişi, kabilenin büyücüsüdür. Kabile büyücüsü, hastalıklardan, görünür ya da görünmez tehlikelerden korumak, ölüm törenlerini düzenlemekle yükümlüdür. Yükümlülüklerini yerine getirirken gerekli unsurların üretimi de onun sorumluluk alanındadır. Büyücü, ayrıca, evren tasavvurunu bilen ve öğreten kişidir. O, sahip olduğu yetenekler, bilgilerini farklı kaynaklardan derleyebilme gücü, gözlem alışkanlıkları ve tecrübelerini kullanabilme becerisiyle, topluluğun yol göstericisi olarak evren tasavvurunun çerçevesini de çizmiştir."

Felsefe yapmak için öncelikle büyücünün sunduğu ve kurumsallaşmış bulunan evren tasavvurunun bilinmesi gerekmektedir. Aslında bu dışsal bir şeyin üzerine eğilerek öğrenmekten öte, kişinin içine doğduğu kültür dünyasını kuşatan, o kültür dünyasının örüntüsünü oluşturan ağın kendisidir ve kişi bu evren tasavvurunu öğrenerek, kurumlar üzerinden tecrübe ederek yetişir. Kişi, evren tasavvurunun verdiği cevaplar ile gerçeklik arasında uyumsuzluk buluyorsa, sorduğu sorulara evren tasavvurunun verdiği cevaplar tatmin edici gelmiyorsa, o evren tasavvurundan şüphe edecektir. Felsefe yapmanın şartlarından biri olarak şüphe, evren tasavvurunun kendisine yönelecektir. Dolayısıyla felsefecinin yöneldiği ilk unsur, kendisini kuşatan evren tasavvurudur ve felsefeci şüphe ederek bu evren tasavvurunu malzemeleştirmektedir.

Evren tasavvurundan şüphe edilmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir. Çünkü özellikle bazı toplumlarda, nüfus artışı, toplumlar arası etkileşimler ve diğer faktörler nedeniyle hızlı değişen toplumsal yapı karşısında mevcut yapısını korumayı amaç edinen ve ancak ağır ağır değişen evren tasavvurunun bir süre sonra toplumsal sorunlara çözüm üretemeyecek hale gelmesi kaçınılmazdır. Felsefeci, evren tasavvurunun yetersizliğini teorik düzeyde gören ilk kişilerden biridir. Bununla birlikte felsefeci evren tasavvurunun bütününü değil öncelikle kendi ilgi alanlarına uygun bir kesitini incelemeye alarak şüphesini bu kesitteki sorunlar ve cevaplar üzerinde yoğunlaştırır. Bu noktada felsefeci, yöntemin gerekliliklerine uygun olarak hareket ederek kararlılıkla sorularının cevaplarını üretebilirse ve belli bir sistem içinde kurabilirse varacağı yer yeni bir evren tasavvuru olabilecektir. Buna göre büyücüden alınan evren tasavvuru felsefecinin ilk malzemesi iken ulaşacağı son aşama ise kendi evren tasavvurudur. Ancak büyücünün evren tasavvuru ile bir çeşit evren tasavvuru olan filozofun sistemi arasındaki en önemli farkı yaratan yöntemdir.

Yöntem: Ayhan Bıçak düşüncesinde en önemli kavramlardan biri yöntemdir. O kadar ki Bıçak'ta yöntem ile felsefe yapmanın örtüştüğü bile öne sürülebilir. Örneğin Bıçak metafizik hakkında konuşurken felsefe ile yöntemi neredeyse özdeşleştirmektedir (Bıçak, 2018, s. 43); "Felsefenin bir düşünce tarzı olarak koyduğu hedefleri gerçekleştirmesi metafiziktir. Felsefi düşünce tarzının yöntemi felsefe ve varılan sonuçlar da metafiziktir." Bıçak'ın yönteme büyük bir önem vermesinin birkaç nedeninin bulunduğu söylenebilir. Öncelikle yöntem, sağlam bilgilere ulaşmanın en emin yoludur. Yöntem sayesinde ulaşılacak bilginin ne denli sağlam olduğu denetlenebilir. Buna göre yöntem hem doğru bilgiye ulaştırma aracıdır hem de varılan bilginin sağlamlığını kontrol etmede de işlevseldir. Felsefenin öteden beri en temel arzusu hakikate, değişmeden münezzeh kalıcı bilgiye ulaşmak olduğundan, felsefenin ayrılmaz parçası yöntem olmalıdır. Bıçak'ın da belirttiği gibi (Bıçak, 2016b, s. 33) "bilgilerin doğrulukları, güvenilirlikleri, ikna edicilikleri, hakikat olup olmadıkları yöntem üzerinden tartışıldığından yöntem, felsefenin iskeleti olarak düşünülmüştür."

Bunun yanında bugün felsefenin karşı karşıya kaldığı belirsizlik ve itibar sorununun temel sebeplerinden birinin de yönteminin belirgin olmayışından kaynaklandığı tartışılabilir. Günümüzde felsefenin ne olduğu ve ne yaptığına ilişkin kafa karışıklığının sebebi olarak yönteminin muğlâklığı gösterilebilir. Düşünürler yöntemi açıklıkla tarif edemediği için felsefenin amacını ve varması beklenen sonucu tarif etmekte de zorlanmaktadır. Felsefenin yöntemi silikleştikçe felsefe, bağlantı kurduğu diğer disiplinlerin yöntemini benimsemeye başlamakta ancak kendi kişiliğini kaybetmektedir. Tarihsel gelişimi içinde felsefenin zaman zaman dinin ya da 19. yüzyılla birlikte bilimin tahakkümüne girme nedenlerinden biri de bu yöntem bilincinin kayba uğraması ile ilgilidir.

Dolayısıyla hem felsefenin kendi varlığının teminatı hem de doğru bilgiye ulaşmanın aracı olarak yöntemin ne olduğu açıkça ortaya konmalıdır. Bıçak'ın yöntem anlayışında birçok unsur bulunmaktadır. Bıçak'a göre yöntem sadece tümevarım ya da tümdengelime indirgenemeyecek kadar geniştir ve şu unsurları içermektedir (Bıçak, 2016b, s. 35)[5]; "Gözlem, karşılaştırma, şüphe, soru sormak, araştırma, eleştiri, tanımlama, kavramlaştırma, sınıflama, ilkeleştirme, sistemleştirme, tutarlılık, deney gibi kavramlar yöntem unsuru olarak kabul edilirler." Kişinin, ilgilendiği ve sorularının cevaplarını aradığı herhangi bir alanda bu yöntem unsurlarını kararlılıkla kullanması felsefe yapması demektir ve yöntemi sonuna kadar takip ederek ulaşacağı ilkelerle kendi felsefi düşüncesini oluşturabilme imkânını yakalayabilecektir. Bıçak, yöntem unsurlarını sıralayarak felsefe sisteminin nasıl kurulduğunu da açıklamaktadır (Bıçak, 2016b, s. 35);

> "Yöntem unsurlarının her biri, konuya ilişkin bilginin derlenmesi, sorgulanması, doğruluklarının çeşitli yöntemlerle test edilmesi, kavramlaştırmaların yapılması, tanımların yapılması, ilkelerin belirlenmesi, karşılaştırmaların yapılması, konuya ilişkin farklı görüşlerin eleştirilmesi, elde edilen sonuçların tutarlı bir şekilde ifade edilmesi, konuyla ilgili olan diğer konularla ilişki kurulması, araştırmadan çıkan bütün bilginin sistemleştirilmesi, felsefi temellendirmedir ya da felsefe yapmaktır. Yöntem unsurlarını gerektiği gibi kullanan herkes yani felsefe öğretiminden geçmemiş olanlar da, felsefi düşünceler üretebilmektedir."

Evren tasavvurunda verili bir hakikat kabul edilip benimsenirken felsefede kişi, verili evren tasavvurunu kabul etmeyip sorgulamakta, sorgulama sonunda ulaştığı cevapları tutarlılıkla temellendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda yöntem, felsefenin evren tasavvurundan farklılaşarak kendi kimliğini kazanmasını sağlamıştır. Kişi kendisine sunulan, içinde büyüdüğü evren tasavvurunun sorularına verdiği cevaplardan şüphe ederek incelemesine başladığında, yöntemi takip ederek felsefe yapabilir ve sorularına vereceği kendi cevaplarını bulabilir. Bir teori oluşturmanın en önemli kısmını, kişinin yöntemle vardığı cevaplarını temellendirmesi ve tutarlı bir şekilde ilkeleştirmesi meydana getirmektedir. Yöntem ile kişi hem ilkelere varabilir hem de ilkelerin doğruluğunu yeniden test edebilir.

İlke: Bıçak'a göre (Bıçak, 2018, s. 47) "insan, aklın yapısında bulunan bir unsurla metafizik yapmaya eğilimlidir." Ancak metafizik yapmak için insanın öncelikle kökendeki bilgilere varması, diğer bir deyişle ilgilendiği alanın ilkelerini bulgulaması gerekmektedir. İlke, Bıçak'ın tanımlaması ile (Bıçak, 2016b, s. 24); "... kökende yani zamanın ve varlığın başlangıcında bulunan, değişmeyen, değişimleri yönlendiren unsurdur. İlkenin tanımı hakikat türünden bilginin de tanımıdır. İlkeler keşfedildiğinde ya da bilindiğinde hakikat de bilinmiş olacaktır." Kişi, ilgilendiği alanda sorularına yöntemi takip ederek kendi cevaplarını verdiğinde, yine yöntemle denetleyerek cevaplarının sağlam olduğuna ve bir başka cevaba geri götürülemeyeceğine ulaşmışsa, alana ilişkin kökendeki güvenilir bilgiye de ulaşmış demektir. Böylece kişi ilgilendiği alanın ilkelerine ulaştığı gibi temel kavramlarına da erişmiş olacaktır ve o alanın kavram ve sorun haritasını çizebilecektir. Üzerine düşündüğümüz soruları içeren alanların haritalarını çıkarabilmek için alanların temel kavramlarına ve ilkelerine ulaşmamız, ilke ve kavramların birbirleriyle ilişkisini belirtmemiz, ilkelerin doğurduğu amaçlarla ilkelerin bağlantısını kurmamız, alanın ilkeleri ile sorunları arasındaki ilişkiyi analiz etmemiz ve yine bu ilkelere ve ilkeler arası ilişkilere dayanarak alanın sorunlarına yeni kurgularla çözüm önerisi üretmemiz gerekmektedir. İlkelere

[5] Daha detaylı açıklamalar için ayrıca bkz. Bıçak, 2018, s. 75-90.

dayanarak ilgilendiğimiz sorun alanının haritasını kurmak demek, yalnızca sorunların örüntüsünü betimlemekle yetinemez. Felsefecinin haritası betimleyici olmanın yanında yol gösterici, tarif edici, yönlendiricidir. İlkelere dayanarak alanın haritasını kurmak, düşünürün alanın geçmişini ve bugününü bilmesi, geleceğini ise kurgulamasını gerektirmektedir. O halde ilkelere varmak, felsefe sisteminin payandalarını dikmektir. Söz konusu ilkelere dayanılarak yapılacak kurgu ile teori üretilebilir yani payandalara dayanılarak bina inşa edilebilir ve alanın sorunlarına ilişkin çözüm önerileri getirilebilir.

2.2. Felsefede Kurgu

Ayhan Bıçak Düşüncesi'nde parazit mimari olarak felsefenin bütünlüğünü oluşturan ikinci kısmı ise felsefede kurgudur. Felsefede kurgu, yukarıda anlatılan temel üzerinde yükselmektedir. Yapı öğeleri olarak sıraladığımız evren tasavvuru, yöntem ve ilke aşamalı olarak birbirini takip eder. Kişi, verili evren tasavvurundan şüphe eder, bu evren tasavvurunun sorunlarını ve cevaplarını yöntemli şekilde araştırır ve sonunda ilgilendiği alana ilişkin ilkelere ulaşır. Bir sonraki aşamada yapılması beklenen ise bu ilkelere dayanarak kendi felsefe sistemini kurması, bir başka deyişle kendi parazit mimarisini inşa etmesidir. Kişi ancak böylece filozof unvanını kazanabilir.

Bıçak düşüncesinde felsefenin kurgu boyutuna dair birkaç kavramın kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar metafizik, teori, sistem gibi birbiriyle ilişkili ve birbirlerinden ayrılmaları mümkün görünmeyen kavramlardır. Fakat Bıçak'ın felsefe anlayışında kurgu için özel olarak başlık açarken vurgulamak istediğimiz iki özellik bulunmaktadır. Bıçak düşüncesinde kurgu ifadesi, hem bir felsefe sisteminin inşasını/kurulmasını hem de bu felsefe sisteminin kapsadığı, uzandığı gelecek boyutuna ilişkin kurguyu ima etmesi yönünden çok anlamlı bir içerikle kullanılmıştır. Bu nedenle Bıçak'ın felsefe anlayışında 'kurgu'nun bu iki anlamının da incelenmesi gerekmektedir.

Bıçak'a göre metafizik, felsefenin varmak istediği amacıdır. Kişinin araştırması sonucu vardığı ilkeleri birbirleriyle ilişkilendirerek alanın haritasını çizmesi, bu haritanın farklı alanlarla ilişkilendirilerek genişletilmesi ve giderek tümel bir açıklama modeli geliştirmesi aslında metafiziktir (Bıçak, 2018, s. 46-47);

> "Felsefede yapılmak istenen şey, ilk ilkeleri esas alarak, ilkeler arası ilişkileri, varlık alanlarını, kategorileri, bilme süreçlerini, yaşama şartlarını, değer sistemlerini, bilgi özelliklerini birbirleriyle ilişkili olarak bir bütün olarak açıklamaktır. Başka bir deyişle, evreni ve içerdiği varolanları, yetenekleri ve ürettikleriyle insanı bir düşünceler sistemi çerçevesinde açıklamak ve açıklama modelleri geliştirmek felsefenin yapısında içkin temel ilkedir. Felsefede içkin olan evrensellik kaygısının açıklama denemeleri olarak gerçekleştirilmeleri metafiziktir."

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Bıçak metafizik kavramını, modernite sonrasında kullanıldığı gibi felsefeden ayırarak ya da felsefe içinde bir bölüm adıyla kullanmamakta ve Aristotelesçi anlamına geri dönerek ilkelerin bilgisi anlamında kullanmakta ve metafizik ile bir sistem kurmaya işaret ederek kavramın anlamını genişletmektedir. Bıçak teori kavramını kullandığında da aynı noktaların altını çizmektedir ve görünüşe bakılırsa Bıçak düşüncesinde metafizik ile teorileştirme aynı uğraşa karşılık gelmektedir (Bıçak, 2016a, s. 333); "Teorileştirme, araştırılan konunun temel ilkelerini, kavramsal yapısını, ilkeler ile kavramlar arasındaki ilişkileri, konunun yapısını, konunun komşularıyla ilişkilerini bütünlüklü bir şekilde açıklamasıdır." Fakat Bıçak teoriyi ve teorileştirmeyi felsefe ile de sınırlamaz.

Kültürün birçok öğesinde teorileştirmeye rastlanabilir Bıçak'a göre. Bıçak, alışılmışın dışına çıkarak teoriyi zanaatlarda da görebileceğimizi öne sürmekte ve teorinin pratikten ayrı düşünülmesine de itiraz etmektedir (Bıçak, 2015, s. 56-57);

> "Tapınak yapımında, piramitlerin inşasında, gemi inşaatında, çömlekçilik, demircilik vs. alanlarda oluşan bilgilerin teorik bir yanının olmadığını söylemek, teorik yaklaşımı çok dar sınırlar içine hapsetmek anlamına gelir. Sıralanan bu örnekler ve insanın yapıp ettiği her şeyde, anlam, amaç, kurgu, sonuçları öngörme, somutlaşmış hâlini tasavvur etme, bilginin denetlenmesi konularında, teorik temellendirme içten içe kendini göstermektedir. Teorik olanın pratik olanda içkin bulunması, bilgi üretiminin olmazsa olmaz şartları arasındadır. Dolayısıyla, teorik bilgi, felsefe ile bilimin dar sınırları içinde değil, kültürel dünyanın üretilmesinin her aşamasında gerçekleşen zihinsel bir faaliyettir."

Teori ve teorileştirme zanaatlarda da bulunuyorsa felsefedeki teorileştirmeyi ayrıcalıklı kılan nedir? Felsefeci, öncelikle kendi ilgisi uyarınca kültürün bir kesitini inceleme altına alıp yöntemi takip ederek o kesitin ilkelerine varmakla birlikte araştırmasını burada sonlandırmaz. Bu kesitte vardığı ilkelerin ve kavramların birbirleriyle ilişkisinden yola çıkarak kurduğu haritayı, diğer kültür kesitleriyle bağlantılarını ve sınırlarını da çizerek genişletir ve kültürün bütününe yayılacak tümel bir açıklama modeli getirerek felsefi sistemini kurmuş bir filozof olur. Böylece filozof da aslında varlığa ve varlığın içerdiği öğelere, tarihin üç boyutunu da kapsayacak geniş bir açıklama getirerek yeni bir evren tasavvuru oluşturmuş olur. Ancak bu defa karşımıza çıkan felsefe temelli bir evren tasavvurudur. Bıçak'a göre bunun ilk örneğini Aristoteles vermiştir (Bıçak, 2017a, s. 59). Felsefe temelli evren tasavvurunu, filozofun verili bulduğu ilk evren tasavvurundan ayıran, içerdikleri düşünceleri temellendirme tarzıdır (Bıçak, 2018, s. 57). Felsefe sistemi kurmak ile evren tasavvuru arasındaki benzerliği Bıçak şu sözleriyle vurgulamaktadır (Bıçak, 2018, s. 58);

> "Düşünceleri temellendirme farklılıkları bir tarafa bırakılırsa, felsefenin konularının birbirleriyle ilişkileri evren tasavvuruna karşılık gelmektedir. Bir bakıma felsefe evren tasavvurunu daha sağlam temeller üzerine oturtma çabasıdır. İlk ilkeler bağlamında köken açıklamalarıyla başlayan süreç, Tanrı, evren ve insanın çok çeşitli yönleriyle araştırılmalarıyla felsefe sistemleri oluşturmak evren tasavvurunu araştırmak anlamına da gelebilmektedir."

Felsefe sistemine kavuşmanın en önemli faydası, öncelikle ilgilenilen alana ve giderek kültür dünyasının tüm örüntüsüne yukarıdan bakarak derinlikli bir kavrama imkânı vermesi ve öngörüde bulunabilme olanağı tanımasıdır. Bıçak'ın felsefe anlayışında kurgunun en önemli diğer anlamı felsefe sisteminin geleceğe uzanımlarıdır. Bıçak'a göre bir filozofun ilgilendiği sorunlara cevap vermesi, sorunlara yalnız bugün için geçici öneriler sunmakla sınırlı değildir. Filozof, sorunun gelecekte alacağı biçimi de araştırmasının özelliklerinden ötürü öngörebilir ve buna yönelik öneriler de sıralayabilir. Bıçak düşüncesinde bu filozofun bir keyfiyeti değil, zorunlulukla sahip çıkması gereken bir sorumluluktur (Bıçak, 2016a, s. 205-206);

> "Genellikle toplumsal sorunlar, geçmiş verilerle şimdide temellendirildiklerinden gelecek belirsiz kalmaktadır. Halbuki ihtiyaçların, değerlerin, kurumların ve genel olarak insanın yaşadığı dönüşümler göz önüne alındığında toplumdaki her konu ve

> her soru hakkında tahmin ya da öngörülerde bulunmak mümkündür. Ayrıca bu tür tahmin ve öngörülerde bulunmak gereklidirler de. Küresel dünyanın seyrine bağlı olarak insanlığın gelecekte yaşayacağı sorunlar hakkında öngörülerde bulunmak ve sorunlar hakkında çözüm modelleri geliştirmek büyücülerin görevleri arasındadır."

20. yüzyıldaki hızlı toplumsal dönüşümler ve devam etmekte olan teknolojik yenilikler, mevcut paradigmaların cevaplamakta zorlanacağı yeni sorun alanları önümüze koymaktadır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte kültürel hayat bütünüyle değişecek ve Gündüz'ün de değindiği gibi makine-insan, android-insan, robo-insan gibi kavramlar gündelik hayatımızda sık sık yer bulacaklardır (Gündüz, 2018, s. 939)[6]. Bıçak ise teknoloji sayesinde geliştirilecek yeni insan modeline insanımsı demektedir ve bunların içinde olduğumuz yüzyılda üretileceğini iddia etmektedir. Bununla birlikte gelir düzeyindeki uçurumlar, artan yoksulluk ve yükselen işsizlik, göç sorunları, ekolojik problemler gibi toplumsal ve çevresel felaketler birlikte düşünüldüğünde, 21. yüzyılda felsefecilerin yüzleşmesi gereken bir yığın sorun dağ gibi büyümektedir. Ancak felsefeciler bu sorunlara nasıl cevap verebileceklerdir? Harari, yeni sorunlar karşısında felsefenin vadesinin dolduğunu söylemekte, mühendis ve yatırımcıların hiç de filozoflar kadar sabırlı olmadığını ifade ederken aslında felsefecilere yeni çözüm önerileri için çağrıda bulunmaktadır (Harari, 2018, s. 17). Bıçak da bu noktanın altını çizmekte, felsefecilerin yeni sorunlara çözüm önerisi getirmesi gerekliliği üzerinde durmakta fakat felsefenin mevcut paradigmaları ile bunun başarılamayacağını düşünmektedir (Bıçak, 2018, s. 10-11).

Bıçak'ın felsefe anlayışının en çarpıcı yanı geleceğe yönelik bu uzanımda bulunmaktadır ve felsefe sisteminin kurulmasını tamamlayan unsur da filozofun gelecek sorunların çözümüne yönelik öngörüleridir. Bıçak açısından bir felsefe sistemi, ilgilendiği alanı ve giderek kültürün bütününü açıklayan bir harita geliştirmek kadar, karşılaşılabilecek yeni sorunlara çözüm önerilerini de kapsadığında tam bir sistem hüviyetine kavuşabilmektedir[7]. Dolayısıyla gelecek boyutu, her felsefe sisteminin içermesi zorunlu bir unsurudur. Felsefede paradigma değişikliklerinin yaşanması gerekliliğine vurgu yaparken aslında Bıçak'ın altını çizdiği esas nitelik felsefi bilinçtir. Felsefi bilinç kuşanılarak sorunlara yaklaşılmasını tavsiye eden Bıçak, bu bilincin gerekliliği olarak felsefecinin asıl işlevinin, verili modellerden şüphe ederek yöntem uyarınca araştırmasına devam etmek ve yeni çözüm modelleri üretmek olduğunun altını çizmektedir (Bıçak, 2018, s. 96-97). Felsefi bilinç, sorunların geçmişini ve bugününü araştırmayı gerektireceği gibi filozofu, sorunların geleceğine yönelmeye de zorlayacaktır. Felsefeci bu felsefi bilinçle alanına yaklaştığında, felsefe baykuş ile sembolize edilmekten kurtularak kartal ile sembolize edilmeyi hak edecektir (Bıçak, 2018, s. 139);

> "Felsefe, felsefi bilinç nedeniyle Minerva'nın Baykuşu gibi akşamın alaca karanlığında değil, gecenin karanlığında gelecek günün tasavvurlarını kurmak zorunda olmalıdır. Dolayısıyla sabahın erken saatlerinden itibaren yükseklerde uçarak theoria yapan kartalın felsefenin sembolü olması daha doğrudur. ... Felsefe, yapısı gereği, kullandığı yöntem ilkeleriyle, yaratıcı ve dönüştürücü düşünceleriyle, neden olduğu tartışmalarla toplumlara öncülük etmektedir. 21. yüzyılın başı

[6] Gündüz'e göre teknolojik değişmeler kültürleri birbirlerine yakınlaştırdığı için eski sınırları ortadan kaldıracak ve alışıldık kültür tanımlamalarını da dönüşmek zorunda bırakacaktır, bkz. Gündüz, 2017, s. 946.

[7] Bıçak, sorumluluğunu yerine getirerek devletin mevcut sorunlarına ve gelecekteki muhtemel sorunlara dair kendi çözüm önerilerini getirmiştir, bkz. Bıçak, 2016a, s. 220-329.

itibarıyla insanlığın geleceğini aydınlatma amacı üzerinde yoğunlaşmalıdır. Küresel sorunlarının çoklukları ve ağırlıkları felsefe yapma becerilerinin geliştirilmesini ve çok sayıda düşünürün çalışmasını gerekli kılmaktadır."

Değerlendirme

Felsefenin tanımlanmasından ziyade araştırılmasından ve temellendirilmesinden yana olan Bıçak felsefeyi entelektüel bir süreç olarak görmekle birlikte (Bıçak, 2016b, s. 15), eserlerinde kimi zaman felsefe tanımları vermektedir. Bu tanımlardan birinde Bıçak, "Felsefe, varoluşu anlamak için varlığı inceleyen, varlık alanlarına ilişkin açıklama modelleri geliştiren ve alanlara ilişkin modelleri birleştirerek varlıkla ilgili genel bir harita çıkarmaya çalışan araştırma alanı ve düşünce tarzıdır" demektedir (Bıçak, 2018, s. 48). Bir başka tanımında ise Bıçak, "Felsefe, kişinin kendine sorduğu soruları felsefi bilinçle yöntem ilkelerinin gerekliliklerine uygun olarak cevaplandırması ve teorik temelli düşünceler üretmesidir" diyerek hem ilk verdiğimiz tanımı yeniden vurgulamakta hem de daha da açımlamaktadır (Bıçak, 2018, s. 102). Her iki tanımda da görüldüğü gibi Bıçak'a göre uygun şekilde felsefe yapmanın ya da bir başka deyişle filozof olmanın şartları, kişinin verili olandan şüphe etmesi, soruları bağlamında mevcut cevapları yöntem uyarınca sorgulaması ve araştırmasını devam ettirerek vardığı cevaplar ile ilkelere ulaşması, bu ilkelerden hareketle açıklama modeli yüksek yeni bir harita çizmesi ve yaşanan/yaşanabilecek sorunlara çözüm önerileri sunmasıdır. Filozof olma çabasının başından sonuna kadar tüm aşamalarını birbirine kenetleyen ise felsefi bilinçtir. Bıçak'ın felsefe anlayışına göre felsefi bilinç sayesinde filozof sisteminin temelini kurup üzerine kurgusunu inşa edebilir ve kendi evren tasavvurunu, kendi parazit mimarisini kurmuş olur.

Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışını parazit mimari ile analoji içinde ele alarak, yapı ve kurgu olarak ikiye ayırıp bu aşamaların temel noktalarını ve felsefe yapma sürecini inceledik. Şimdi, genel hatlarıyla baktığımızda Bıçak'ın felsefe anlayışının ayrıcalığının ne olduğunu değerlendirebiliriz.

Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışının şu ya da bu kısmı özgündür demek haksızlık olacaktır; özgünlük Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışını geliştirip serimlediği ve temellendirdiği projenin kendisindedir. Yani Bıçak'ın felsefe anlayışını kurgulayışı ve uzun soluklu temellendirişi özgündür. İki açıdan özgünlükten bahsedilebilir; ilki, Türk düşüncesinde Bıçak'tan önce felsefe ile böylesi yoğun ve kapsamlı bir hesaplaşmaya kimse girişmemiştir. Makalelerini bir yana bırakalım, felsefe anlayışını adım adım kurguladığı *Evren Tasavvuru*, *Felsefenin Kuruluşu*, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları* adlı kitapları bir araya getirildiğinde bin sayfayı aşmaktadır. Üstelik Bıçak daha *Evren Tasavvuru*'nu yayımladığında giriş bölümünde diğer iki kitabın yayınlanacağını da bildirmektedir (Bıçak, 2014, s. 15). Programlı ve sistemli çalışan, kararlılıkla sorularının cevaplarının peşinden giden Bıçak, antropolojik bir yaklaşımla, insanın bilme, anlama ve açıklama isteğinin en kapsamlı ve sistematik ifadesi olan felsefenin öncesini, tarihsel gelişimini ve geleceğini, farklı bilme/anlama/açıklama alanları ile ilişkisini, benzerlikleri ve farklılıklarını yeniden kurgulayıp her bir adımını temellendirmiş ve eşine rastlanmadık bütünsellikte bir felsefe anlayışı inşa etmiştir.

Bıçak'ın felsefe anlayışına özgünlüğünü veren ikinci özellik ise meselelerin sadece geçmişini ve bugününü araştırmakla yetinmeyerek meselelerin geleceğine yönelik öngörülerde de bulunmasıdır. Bu özellik, Bıçak'ın felsefe anlayışının en çarpıcı yanıdır. Bıçak'ın felsefe anlayışının geleceğe dönük vizyoner yapısı, sabırla takip ettiği felsefi bilinçten kaynaklanmaktadır. Bu felsefi bilinçte, kişisel merak

ile topluma karşı sorumluluk duygusu iç içe bulunmaktadır. Bıçak, felsefi bilinç ile irdelediği meselelerin tarihsel arka planını yeniden değerlendirmiş, bugün yaşanan ve yaşanması olası sorunların çözümü için, felsefe anlayışının geneli ile tutarlı bir model önerebilmiştir. Bıçak'ın önerdiği model, sorunların çözümü için bir reçete değil, sorunları pratik alanda çözmekle yetkili olanlara kılavuz olma niteliğindedir.

Ayhan Bıçak'ın felsefe anlayışının ayrıcalığına ve özgünlüğüne bakarak ileri sürebiliriz ki, Bıçak, Türk düşüncesi içinde kendi parazit mimarisini kurmuş sayılı isimlerden biridir. Bu noktadan sonra araştırmacılara düşen ise Bıçak'ın kurmuş olduğu mimarinin gücünü, sunduğu modelin içyapısını, öngörülerinin gerçekliğini ve önerilerinin gerçekleşebilirliğini felsefi bilinç gereği tartışarak denetlemek ve bulduğu cevaplarla tatmin olmayarak kendi cevaplarına ulaşmak, kendi parazit mimarisini inşa etmektir.

KAYNAKÇA

Bıçak, A. (2008). Düşünür örneği olarak Ziya Gökalp. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 14: 97-130.

Bıçak, A. (2010). Ziya Gökalp'in felsefe anlayışı. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 18: 51-71.

Bıçak, A. (2006). Evren tasavvuru ve felsefe. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 10: 59-78.

Bıçak, A. (2014). *Evren tasavvuru: Kendini bilmek ya da evreni kurmak*. 2. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bıçak, A. (2015). *Felsefenin kuruluşu.* 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bıçak, A. (2016a). *Devlet felsefesi: Eleştiriler ve öngörüler.* 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bıçak, A. (2016b). Felsefeyi kavramak. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 31: 11-50.

Bıçak, A. (2017a). Aristoteles bağlamında araştırmacılık ve filozofluk. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 34: 35-60.

Bıçak, A. (2017b). Felsefe anlayışımızdaki sorunlar. *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 26.

Bıçak, A. (2018). *Felsefenin yapısı ve sorunları.* 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bonenberg, T. B. (2018). Parasitic architecture: Theory and practice of the postmodern era. *Advances in Human Factors, Sustainable Urban Planning and Infrastructure.* Springer: 3-13.

Erdoğdu, T. (2015). Ayhan Bıçak: Tarih metafiziği ya da kendilik bilinci. *İnsan ve Toplum Dergisi* 5/9: 131-135.

Ertekin, F. (2018). Tarih felsefesi, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 37: 527-531.

Gündüz, Z. (2018). Determinist özneden akışkan özneye, *Current Debates on Social Sciences.* Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 938-943.

Gündüz, Z. (2017). A Critical approach to culture and society definitions. *People: International Journal of Social Sciences* 3/2: 946-964.

Harari, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders.* S. Siral (Çev.). 1. bs. İstanbul: Kolektif Kitap.

Temelli, A. İ. (2017). Bir tarih felsefecisi: Ayhan Bıçak. *Yaşayan Türk Tarihçileri* 1. bs. Ankara: Pegem Akademi, 425-439.

Toka, T. (2017). Devlet felsefesi: Eleştiriler ve öngörüler. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 35: 275-279.

Yorgancıoğlu, D. ve Güray, T. S. (2018). Mimari tasarım eğitiminde alternatif yaklaşımlar: Bir mekân tasarımı stratejisi olarak 'parazit mimari. *Megaron* 13/1: 144-155.

Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir İlçe Belediyesi Örneği[1]

Hayrettin ERTAN[2]

Mutlu TOKMAK[3]

Giriş

Bu çalışmada, bir ilçe belediyesinde çalışanların örgütsel adalet algılarının ve örgütsel bağlılıklarının genel düzeyi belirlenmiş ve bu iki değişkenin aralarında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmada nicel verilere dayalı araştırma yöntemi benimsenerek veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Örgütsel adalet algısını belirlemede, Colquitt'in (2001) Örgütsel Adalet Ölçeği, örgütsel bağlılığı ölçmede Allen ve Meyer'in (1990) Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçeğe de faktör analizi uygulanmış; örgütsel bağlılık iki boyutlu (rasyonel ve duygusal) ve örgütsel adalet algısı ise tek boyutlu olarak ele alınmıştır.

Çalışanların örgütsel bağlılıklarının ve örgütsel adalet algılarının genel düzeyleri, sırasıyla 3,52 ve 3,55'tir. Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır (r=0,609). Örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Kavramsal Çerçeve

Çalışanların örgütsel adalet algılarının, onların örgütlerine bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? Eğer var ise, örgütsel adalet algısı üzerinde özellikle yoğunlaşmak gerekecektir.

Bu çalışmada, örgütsel bağlılığı etkilediği düşünülen bir faktör olarak örgütsel adalet algısı ele alınmıştır.

Adalete ilişkin olumsuz algılar çalışanların strese girmesine, kendilerini güçsüz hissetmelerine, bağlılığın azalmasına, saldırgan davranışlar göstermesine, verimliliğin ve performansın düşmesine ve işten ayrılma eğilimine neden olmaktadır. İşletme yöneticilerinin çalışanları arasında ayrım yapmayarak örgüt kazanımlarını adil bir şekilde dağıtması, örgüt içindeki adaleti gerçekleştirmesi ve çalışanları ile karşılıklı etkileşimlerde onlara değerli olduklarını hissettirmesi gerekmektedir.

Çalışanların örgütsel adalet algılarının ve örgütsel bağlılık düzeylerinin belirlenmesi, her iki değişkenin ilişkisinin saptanması, işletme yöneticilerine önemli veriler sağlayacaktır. Elde edilecek bu verilerin ışığında, yöneticiler çalışanların adalet algılarını ve örgütlerine bağlılıklarını arttırma imkânını elde edeceklerdir. "Hangi" sonucun elde edilmesi kadar bu sonuca "nasıl" ulaşılacağı çok önemlidir.

---

[1] Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Erdemir GÜNDOĞMUŞ danışmanlığında Dr. Mutlu TOKMAK tarafından 2018 tarihinde tamamlanan "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Örneğinde Araştırılması" başlıklı ve 504254 tez no' lu doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Hayrettin ERTAN, Dr. Öğr. Üyesi , Afyon Kocatepe Üniversitesi , hertan@aku.edu.tr

[3] Mutlu TOKMAK ,Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, mutlu-tokmak@hotmail.com

Bu yüzden, yönetim alanında teori ve başarılı uygulamaların bilinmesi ve yöneticilere veri olarak sunulması son derece önemlidir.

Örgütsel Adalet Algısı ve Adalet Kavramı ve Önemi

Aristo, adaleti, "mevcut kaynakların kişiler arasında âdil bir biçimde dağıtılması" olarak tanımlamıştır (Greenberg ve Colquitt, 1990: 1).

Adalet, hakların eşit olması ve kaynakların eşit bölüşülmesidir (Kaya, 2000: 230).

Örgütsel adalet, yönetsel süreçlerin etik ve ahlakî boyutlarına ilişkin olarak yapılan bireysel değerlendirme (Cropanzano vd., 2007: 35-36); çalışanların, örgüt içerisindeki kaynakların (ücret, prim, terfi, ödül ceza, vb.) ne şekilde dağıtıldığına ilişkin olarak sahip oldukları algı biçimi (İçerli, 2010: 69); çalışanların örgütsel uygulamalara ilişkin olan adalet algısı (Tetik, 2012: 240-241) olarak tanımlanmaktadır.

Örgütsel Adaletin Türleri

Beugre'e göre (2002) örgütsel adaletin literatür kapsamında yaygın kabul gören üç türünden bahsetmek mümkündür. Bunlar; dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşim adaletidir. Colquitt (2001), bu üç boyuta bilgilendirme adaleti boyutunu da eklemiştir.

Dağıtımsal Adalet

Dağıtımsal adalet, örgütün sahip olduğu kaynakların dağıtımında örgüt yöneticilerinin âdil olması ve dürüst olması durumları ile ilişkilendirilmektedir (Eren, 2014: 552).

Dağıtımsal adalet, örgütsel adalete ilişkin yürütülen ilk çalışmalar sonucunda ortaya çıkan adalet türüdür ve alınan ücret, ödül, zam veya terfi gibi kaynakların adil olarak dağıtılıp dağıtılmadığı ile ilgili örgütsel adalet kavramıdır (Aslantürk ve Şahan, 2012:138). Temel olarak, örgütsel kaynakların örgüt çalışanlarının performansları kapsamında eşit olarak dağıtılmasına ilişkindir (Greenberg, 2009: 255-256).

Süreçsel Adalet

Süreçsel adalet ya da işlem adaleti, yöneticilerin, örgüt çalışanlarına ilişkin karar alma süreçlerinde uyguladıkları prosedür ve politikalara yönelik algılanan adalettir (Ayan, vd., 2014: 396). Örgüt çalışanlarının süreçsel adalete ilişkin algılarını etkileyen bir takım temel kurallar şöyle sıralanabilir (Cropanzano vd., 2007: 36): Tutarlılık (tüm çalışanlara eşit davranmak); önyargılı olmamak; doğruluk (yönetsel kararların doğru bilgilere dayandırılması); temsil edilebilirlik (yönetsel kararların alınmasında karara ilişkin tüm paydaşların karar süreçlerine katılmasına olanak vermek); düzeltme (yönetsel kararlar esnasında yapılan hataların düzeltilmesi); etik (ticarî normlara ve genel ahlâk kurallarının örgütün yönetsel her sürecinde uygulanabilmesi).

Etkileşimsel Adalet

En temel anlamda etkileşimsel adalet, adaletin kaynağı ile adaleti alan arasında var olan (örgüt ile çalışanı) etkileşim süreçlerindeki nezaket, dürüstlük, saygı, açıklık olarak sıralanabilecek iletişimsel yönler ile ilgilidir (Beugre, 2002: 195). Bu noktadan hareketle etkileşimsel adalet, örgüt çalışanlarının

yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile ilgili ve dolayısıyla genel anlamda örgütleriyle ilgili tepkileri ve aynı zamanda örgütsel karar verme süreçlerinde, örgüt çalışanlarına ilişkin söylemi (ne nasıl söyleniyor) kapsamaktadır (Abel ve Sementelli, 2015: 57-58).

Etkileşimsel adaletin sağlanması için, sosyo-psikolojik gereksinimlerin de mutlak surette sağlanması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, bilgi paylaşımında bulunulması, geri bildirim yapılması, karar alma süreçlerine katılımın sağlanması gibi, çalışanları sosyo-psikolojik açıdan olumlu etkileyecek süreçlerin de iletişime dahil edilmesi gerekmektedir (Kılıçlar, 2011: 25).

Bilgilendirme Adaleti

Örgütün iş yerinde almış olduğu kararların hangi karar alma süreçlerinde ve hangi aşamalarda alındığı ve karar aşamaları hakkında çalışanlara açıklama yapılıp onların bilgilendirilmesidir. Alınan kararların yanlış veya olumsuz sonuçları ortaya çıktığında daha önceden bilgi sahibi edilmiş olan çalışanlar alınan kararların yanlış veya olumsuz sonuçlarına karşı daha olumlu bir tavır sergileyecektir (Colquitt., vd, 2005: 32).

Örgütsel Bağlılık Kavramının Anlam ve Önemi

Örgütsel bağlılık, örgütün amaç ve değerlerini kabul etme, bu amaç ve değerler doğrultusunda hareket etme, örgütün başarısı için güçlü bir çalışma arzusu ile örgüt üyeliğini devam ettirme isteğidir (Ertan, 2008: 5; Drummond, 2000; Kaya ve Selçuk, 2007).

Bir başka tanıma göre, örgütsel bağlılık; bireyin sosyal bir yapı olarak tanımlanan örgüte katılarak tutarlı kabul edilebilecek davranışlarda bulunması ve bu davranışlarını örgütsel çıkarlar ile ilişkilendirmesidir (Becker, 1960: 32).

Çalışanların örgütsel bağlılığının örgüt için önemini ya da diğer bir ifade ile örgütsel bağlılığın önemini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Bayram, 2005: 126-127):

-Örgütsel bağlılık düzeyleri yüksek olan çalışanların işe ilişkin performansları örgütsel bağlılık düzeyleri düşük olan çalışanlara göre yüksektir.

-Örgütsel etkililik hususunda örgütsel bağlılık önemli bir değişkendir.

-Örgütsel bağlılık; devamsızlık, işgücü devir hızı, iş başarısı, yönetici – ast ilişkisi gibi örgüt yaşamı için önem arz eden konularda olumlu etkisi olan bir değişkendir (İnce ve Gül, 2005: 15).

-Örgütsel bağlılık; işgücü devir hızından kaynaklanan maliyetleri minimize eder (Meyer ve Allen, 2004: 2).

Örgütsel Bağlılığın Sınıflandırılması

Allen ve Meyer, örgütsel bağlılığı üç temel sınıfta incelemektedirler: Duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık.

Duygusal bağlılık, bir çalışanın örgütü ile özdeşleşebilmesi noktasına vurgu yapmaktadır. Örgüt tarafından belirlenmiş olan amaç ve hedeflerin çalışanlar tarafından benimsendiğinde ortaya çıkar.

Duygusal bağlılığın temelinde, bir çalışanın mevcut iş ortamına ilişkin duygusal tepkileri yatmaktadır (Doğan ve Kılıç, 2007: 44).

Devam bağlılığı, temel olarak çalışanın yapmış olduğu kişisel yatırımlar nedeniyle çalıştığı örgütte kalma isteğinden kaynaklanmaktadır. Kişisel yatırımlar; çalışma arkadaşları ile kurulan sosyal içerikli ilişkiler, sahip olunan kıdem hakları, emekliliğe ilişkin haklar, kariyer planlamasına ilişkin örgüt içi fırsatlar ve bir örgütte uzun süre çalışma sonucunda elde edilen bilgi ve tecrübe olarak sıralanabilir (Çakınberk ve Demirel, 2010: 108).

Normatif bağlılık, kişisel yükümlülük duygusu olarak tanımlanmaktadır ve bir anlamda çalışanın örgütte kalmasını bir sorumluluk olarak tanımlamaktadır. Çalışanlar, örgüt içerisinde aldığı eğitimler dolayısıyla ve /veya örgüt içerisinde kurduğu iyi ilişkiler nedeni ile kendilerini örgütlerine karşı borçlu hissederler (Öğüt ve Kaplan, 201: 192-193). Çalışanların sahip oldukları ahlaki tabanlı duygu ile örgütlerine karşı sorumluluk geliştirmelerine dayanan bir kavramdır (Grisaffe ve Allen, 2001: 222).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; bir ilçe belediyesinde çalışanların örgütsel adalet algılarını ve örgütsel bağlılık düzeylerini saptamak; iki değişken arasında eğer herhangi bir ilişki varsa, bunun derecesini ve yönünü tespit etmektir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel verilere dayalı araştırma yöntemi benimsenerek veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket soruları kapsamında elde edilen cevaplar SPSS paket programı yardımı ile istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin saptanmasına yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiş ve test edilmiştir.

H1: Belediye çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada örgütsel adalet algısı ile ilgili kullanılan ölçek, Colquitt (2001) tarafından hazırlanan "Örgütsel Adalet Ölçeği" dir. Katılımcıların örgütsel bağlılıklarını ölçmek için "Allen ve Meyer'in (1990) Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, bir ilçe belediyesinde çalışan toplam 134 işgörendir. Araştırmanın örneklemini 90 işgören oluşturmaktadır. Örneklem, evrenin % 67'sini oluşturmaktadır.

Literatürde Konu ile İlgili Yapılan Bazı Araştırmalar

Wasti (2000) "Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi" isimli çalışmasında, örgütsel adalet algısının çalışanların duygusal ve normatif bağlılıkları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, devam bağlılıkları üzerinde ise herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucunu elde etmiştir.

Colquitt ve arkadaşları (2001), dağıtımsal adaletin bireylerin çalıştığı kurumlarda elde ettikleri sonuçlara ilişkin doyumları, iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgüte güven duyma, yönetimin değerlendirilmesi ve işi bırakma davranışlarıyla ilişkili olduğunu bulmuşlardır.
Pillai vd. (2001) Amerika, Hindistan, Almanya ve Çin'de yapmış oldukları çalışmalarında kültürler arası farklılıklar da dikkate alınmakla birlikte çalışanların dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet algılarının örgütlerine bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Yazıcıoğlu ve Topaloğlu (2009) "Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama" isimli çalışmalarında, her iki değişken arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu, örgütsel adalet algısı yükseldikçe örgütsel bağlılık düzeyinin de o derece yükseleceği ve bununda iş performansına olumlu yönde etki edeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Kıray (2011) "Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma" isimli çalışmasında; akademik personellerin dağıtımsal adalet, prosedürel adalet ve etkileşimsel adalet algıları ile duygusal ve normatif örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı, doğru yönlü bir ilişki saptamış, ancak örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan devam bağlılığı arasında anlamlı bir ilişki saptamamıştır.
Işık vd., (2012) "Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi" isimli çalışmalarında, örgütsel adaletin boyutlarının örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif bağlılık boyutlarını etkilediği yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Aslantürk ve Şahan (2012) "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Manisa İl Emniyet Müdürlüğü Örnekleminde İncelenmesi" isimli çalışmalarında, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptamışlardır.

Ulukapı ve Bedük (2013) "Örgütsel Adaletin İş Görenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Etkisi: Konya'da Bir Araştırma" başlıklı çalışmalarında, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık ve bu kavramların alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler saptamışlardır

Bal (2014) "Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Manisa'daki Eğitim Kurumlarında bir Araştırma" başlıklı çalışmasında, örgütsel adalet algısı ile örgütsel bağlılığın duygusal ve normatif boyutları arasında anlamlı ilişki tespit etmiştir.

Bulgular

Araştırma bir ilçe belediyesinde hizmet veren çalışanlara yönelik uygulanmıştır. Ankete cevap veren 90 işgörenin % 41'i 38-47 yaş aralığında, %92'si erkek, %82'si evli, %36'sı lise mezunu, %53'ü aylık 1.500 TL'den daha az gelire sahip, %29'u büro çalışanı, %28'i 6-10 yıllık kıdeme sahiptir.

Güvenilirlik Analizi

Alpha değeri, örgütsel adalet ölçeği için %98,7 ve örgütsel bağlılık ölçeği için %98,8'dir; her iki ölçeğin güvenilirliği oldukça yüksektir.

Faktör Analizi

Örgütsel adalete ilişkin faktör analizi kapsamında, örgütsel adalet algısı tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Örgütsel bağlılığa ilişkin iki faktörden birincisine "duygusal bağlılık", ikincisine "rasyonel bağlılık" adı verilmiştir.

Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan toplam 90 çalışanın örgütsel adalet ve örgütsel bağlılığa yönelik genel düzeyleri Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre, örneklem grubunda yer alan çalışanların gerek örgütsel bağlılıklarının gerekse örgütsel adalet algılarının istenen kadar olmasa da iyi olduğu söylenebilir (sırasıyla 3,52 ve 3,55).

Tablo 1. Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Genel Düzeyleri

		Rasyonel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	ÖRGÜTSEL BAĞLILIK	ÖRGÜTSEL ADALET
	Geçerli	90	90	90	90
	Geçersiz	0	0	0	0
Aritmetik Ortalama		3,3433	3,6972	3,5203	3,5531
Standart Sapma		1,38150	1,38739	1,32066	1,27676

Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki

Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin yönü ve derecesini belirlemek için Korelasyon analizi yapılmış; Pearson Korelasyon Katsayısı $r = 0,609$ olarak bulunmuştur. ÖAA ile ÖB arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkiden bahsedilebilir. Ki-kare analizinden, ÖAA'nın ÖB üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Tablo 3: Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki

	Örgütsel Bağlılık	Örgütsel Adalet
Chi-Square	163,333	71,000
df	56	44
p	0,000	0,006

a 57 hücre (% 100,0) 5'ten daha az beklenen frekansa sahip. Beklenen minimum hücre frekansı 1,6.
b 45 hücre (% 100,0) 5'ten daha az beklenen frekansa sahip. Beklenen minimum hücre frekansı 2,0.

Dolayısıyla, "Belediye çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır" şeklindeki H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde, örgütlerin ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirmelerinde insan kaynakları son derece önemlidir. Bir ilçe belediyesinde çalışanların örgütsel adalet algılarının ve örgütsel bağlılıklarının düzeyleri ve aralarındaki ilişkinin varlığını araştırmaya yönelik yapılan bu çalışmada, örgütsel adalet algısı yüksek olan çalışanların örgütsel bağlılıklarının da yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık genel düzeyleri, sırasıyla, 3,55 ve 3,52'dir.

Çalışanların örgütsel adalet algılarını yükseltmek için, yöneticilerin çalışanların özellikle şu algılarını yükseltmeye çalışmaları önerilmektedir: Kazançlarının çabalarını yansıttıklarını (3,37), işlerine uygun olduğunu (3,38), kuruma olan katkılarını yansıttığını (3,41) ve performanslarının hakkı olduğunu düşünmelerini (3,63), amirlerinin kendilerine nazik (3,64) ve saygılı davranmalarını (3,68), onurlarını incitmemelerini (3,60), uygunsuz söz ve yorumlardan sakınmalarını (3,77), icra edilen görevler esnasında görüş ve duygularını ifade edebilmelerini (3,67), yapılan işte ulaşılan sonuç üzerinde etkilerinin olmasını (3,60), tüm faaliyetlerin tutarlı bir şekilde yürütülmesini (3,73), uygulamaların tarafsız olmasını (3,50), görev ve faaliyetlerin kesin bilgiye dayanmasını (3,71), uygulamaların sonucuna itiraz edebilmelerini (3,34), tüm iş ve işlemlerin etik ve ahlâkî standartlara uygun olmasını (3,79), amirlerinin kendileri ile iletişimlerinde samimi olmalarını (3,76), prosedürleri ayrıntılı bir şekilde açıklamalarını (3,76), prosedürler hakkında mantıklı açıklamalar yapmalarını (3,69), ayrıntıları zamanında iletmelerini (3,66) ve bireyin özel ihtiyaçlarına göre iletişimde bulunmalarını (3,66) öneriyoruz.

Bir ilçe belediyesi örneğinde, 1-5 aralığında, yukarıdaki genel seviyeleri iyi okumak gerekir. Tepe yönetiminden orta ve alt kademeye kadar bütün yöneticiler "bu seviyeleri nasıl yükseltebiliriz" sorusuna cevap aramalıdır. Zira, çalışanların örgütsel adalet algıları, başta örgütsel bağlılık olmak üzere iş motivasyonu, iş performansı, düşük işgören devri, iş tatmini gibi değişkenler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Abel, C.F. & Sementelli, A.J. (2015). *Evolutionary Critical Theory And Its Role In Public Affairs*. London: Routlege.

Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The Measurement And Antecedents Of Affective, Continuance And Normative Commitmen To The Organization. *Journal Of Occupational Psychology*, 63, 1-18.

Aslantürk G.,- Şahan S. (2012), Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Manisa İl Emniyet Müdürlüğü Örnekleminde İncelenmesi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(1) 135-159.

Ayan, M., Aşkın, S. ve Arslan, S., (2014, Kasım). Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algıları Üzerine Bir Araştırma.*2. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, Melikşah Üniversitesi, 7/8, Kayseri.

Bal V. (2014). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Manisa'daki Eğitim Kurumlarında bir Araştırma, Aksaray *Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1). 1-9

Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi,* 59, 125-141.

Becker, H. S. (1960) Notes On The Concept Of Commitment. *The American Journal Of Sociology,* 66 (1), 32-40.

Beugre, C. D. (2002). Understanding Organizational Justice And Its Impact On Managing Employees: An African Perspective. *International Journal Of Human Resource Management*, 13 (7), 1091-1104.

Colquıtt, Jason A., Donald E. Conlon, Michael J. Wesson, Christopher O.L. Porter &K. Yee Ng. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic 137 Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology,* 86(3), 425-445.

Colquitt, J. A., Greenberg J. and Zapata-Phelan C. P. (2005). What is Organizational Justice? A Historical Overview, in Handbook of Organizational Justice, Greenberg, G. and Colquitt J. A. (Ed.), Lawrence Erlbaum Associates, the Unıted States of America.

Cropanzano, R. Bowen D. E. & Gilliand S. W. (2007). Management Of Organizational Justice. *Academy Of Management Perspectives,* 21 (4), 34-48.

Çakınberk, A., ve Demirel, E.T. (2010). Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 103-119.

Doğan, S. ve Kılıç, S. (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 37-61.

Eren, E. (2014). *Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar)*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Ertan, H (2008). ''*Örgütsel Bağlılık, İşMotivasyonu ve İş Performansı arasındaki İlişki: Antalya'da Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir İnceleme*"Doktora Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Greenberg, J. (1987). A Taxonomy Of Organizational Justice Theories. *Academy Of Management Review*, 12, 9-22.

Greenberg, J.& Colquitt, J. A. (1990). *Handbook Of Organizational Justice*, USA: Lawrence Erlbaum Associates.

Grisaffe, D. & Allen, N.J. (2001). Employee Commitment To The Organization And Customer Reactions: Mapping The Linkages. *Human Resource Managemenet, 1*(3), 209-236.

Işık O., Uğurluoğlu Ö., Akbolat M. (2012)., Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13. 254-265

İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (1), 67-92.

İnce, M., ve Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Kaya, P.A. (2000). Sosyal Adaletin Teorik Çerçevesi Üzerine Bir Değerlendirme, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını. Yayın No: 38, 225-244.

Kılıçlar, A. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven İle Örgütsel Adalet İlişkisinin Öğretmenler Açısından İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(3),23-36.

Kıray A. (2011). *Örgütsel Adalet İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Onsekizmart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Meyer, J. P. & Allen, N. J. (2004). *TCM Employee Commitment Survey Academic Users Guide*. Retrieved March 26, 2016, From Http://Employeecommitment.Com/TCM-Employee-Commitment-Survey-Academic-Package-2004.Pdf.

Öğüt, A. ve Kaplan, M. (2011). Otel İşletmelerinde Etiksel İklim Algılamaları İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Kapadokya Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 191-206.

Pillai R, Chester A. S. & Erıc S. W. (1999)., Fairness Perceptions and Trust as Mediators for Transformational and Transactional Leadership: A Two-Sample Study, *Journal of Management, 25(6),* 897-933.

Shazad, K. Murad, H.S., Kitchlew, N., & Zia, S.A. (2014). Integrating Principles Of Care, Compassion, And Justice İn Organizations: Exploring Dynamic Nature Of Organizational Justice.*Journal Of Human Values,* 20(2), 167-181.

Tetik, S. (2012). Kamu İşletmelerinde Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Bazı Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 4 (1), 239-249

Ulukapı H.- Bedük A. (2013)., Örgütsel Adaletin İşgörenlerin Bağlılık Düzeyleri Üzerine Etkisi: Konya'da Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 7(31). 771-778.

Wasti, S. A. (2001), Örgütsel Adalet Kavramı ve Tercüme Bir Ölçeğin Türkçe'de Güvenirlik Ve Geçerlik Analizi, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 33-50.

Yağçı, K. (2007). Meyer-Allen Örgütsel Bağlılık Modeli Yaklaşımıyla Otel İşletmeleri İş Görenlerinin Örgütsel Bağlılık Dizeylerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9 (3), 114-129.

Yazıcıoğlu İ. ve Topaloğlu I. G. (2009). Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1). 3-16.

Logıstıcs 4.0 Wıth Industry 4.0 in Turkey and World

Selminaz Adıgüzel[1]

Introductıon

Industry is an area that has to stay dynamic to meet the changing needs of people. As the methods used in production change with each passing day, the companies that take the customers satisfaction center cannot get themselves from the competitive environment in order to be the best in the supply chain. As is known, the automation sector gives new dimensions to the industrial revolution known as Industry 4.0. This industrial revolution aims to bring information technology and industry together. Now, it is tried to create an environment where machines talk to each other. One of the most important building blocks of this revolution is the "Radio Frequency Identification" (RFID) technology. RFID provides factory and material communication. In this way, without the need for human intervention factories can communicate with the products produced. In intelligent factories, controlling the systems in a distributed manner provides many advantages. The most important of these is data speed, reliability, accuracy and cost savings. According to Darth and Horch (2014), industrial revolution has witnessed three, Industrial Revolution Bunlar until today. In the middle of the 18th century, the trend of change that began in England spread throughout Europe.

The First Industrial Revolution (Industry 1.0) started in the UK and had an impact between the mid-18th century and the mid-19th century. With the new textile mills taking advantage of the steam power established in the UK, the producers were more productive and produced more goods and they started to need raw materials. This situation led to the export of products produced to overseas countries. This industrial revolution has allowed the capital accumulation in Europe and the United States to increase and the level of prosperity in these societies.

The second Industrial Revolution (Industry 2.0), which covers the period between the mid-19th century and the mid-20th century, is known as the technological revolution. The development of the railroads, the development of the characteristics of the vehicles, the acceleration of globalization and the ease of access to distant markets are the characteristics of the Second Industrial Revolution.

As the result of the Second World War, as communication, communication and technology developed, and the automation in production increased, the software sector started to develop itself and the Third Industrial Revolution (Industry 3.0). The development of fields of computer, telecommunications, e-commerce, nuclear, micro electronics, bio-agriculture, laser, fiber optic, and nano technology etc. production accelerated logistics services. In a very short time, a product produced in one part of the world facilitated the importation and importation of the countries too far. The rapid consumption of energy after the industrial revolution initiated a trend towards researching renewable energy sources.

In this study, the effects of Germany's Industry 4.0 concept on the logistics sector were emphasized. The concept of Industry 4.0 is considered the Fourth Industrial Revolution. This movement, which was born in Germany, was published in 2011 as one of the 10 projects under the "High Technology Strategy 2020" Teknology Future Projects at the Hannover Fair, Industry 4.0

[1]Harran University Siverek Applied Science Faculty sadiguzel@harran.edu.tr.

project prepared by the German Ministry at the Education Research Fair. With the rapid progress of technology, the production process of the products has started to change slowly. On the one hand, the products are more and more customized in accordance with the specific needs of the customers. On the other hand, the customer requirements are increasingly diversified and as a result, the life cycle of the products is shortened with increasing competition.

This complex order has raised the question of combining the main elements in the production with the Internet, mobile devices, sensors and other smart devices. As a result of this question, Industry 4.0 concept emerged. According to this industrial revolution and its main concept, machines, computers, sensors and other integrated computer systems in the factories will exchange information with each other, they will be able to coordinate and optimize their production almost completely independently of people.

Endustriy 1.0, which was the first industrial revolution, was realized by the discovery of steam and the use of machinery in the 18th century and the transition from agricultural economy to industrial economy. Behind every new industrial revolution lies the consequences of the previous. In order to understand Industry 4.0, we can review all the processes in the chart below.

Figure 1
From Industry 1.0 to Industry 4.0

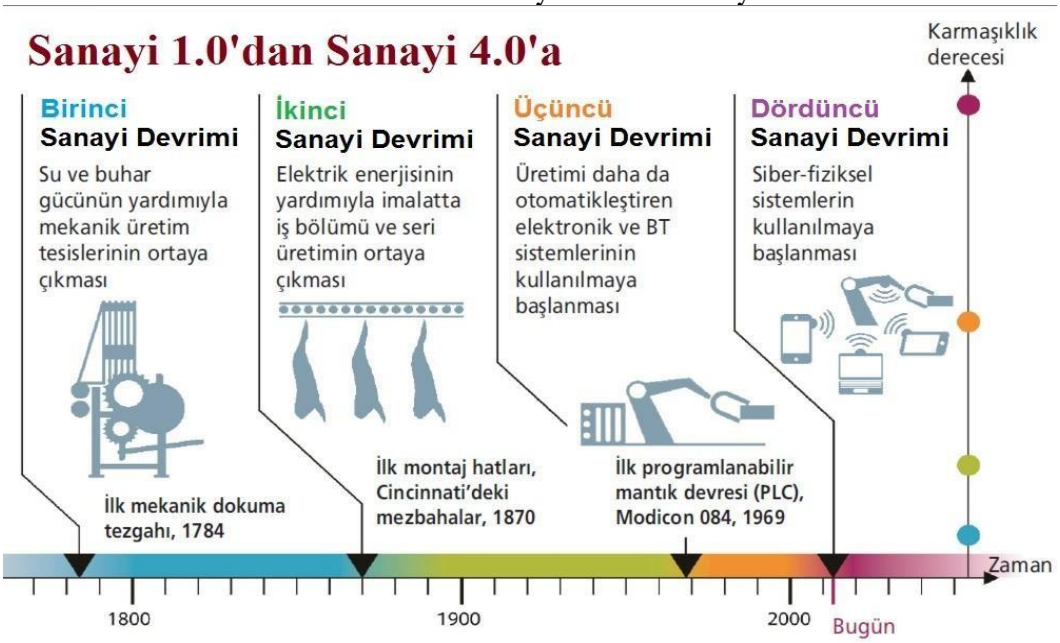

1. Industrial Revolution 2.industrial Revolution 3.I. Revolution 4.industrial Revolution
Source Capıtal 2018

As a result of the advantages of optimization with the Fourth Industrial Revolution, the amount of energy required for RFID (Radio Frequency Identification Technology) approach will decrease with the production time, costs and production of scattered control systems, while the production quantity and quality will gradually increase..

2. Industry 4.0

According to M. Brettel and N. Friederichsen,The basis of the concept of Industry 4.0; It is based on the communication of all units involved in the industrial production process, the realization

of all relevant data in real time and the highest possible value added thanks to these data. As a result of the increase in competition in the globalized world, many industrial countries aiming to increase customer satisfaction in the market have been searching for low cost. As a result of this, Germany has lost the value of labor capital which increased the cost in the industry, technology has taken the place of the human and the Fourth Industrial Revolution has started.

Reducing the dependency on less qualified labor, avoiding the low labor cost of production is the change in consumer demands. Companies aiming to bring the new and accurate error-free product to the right customer at the right time in the right place, are fighting to survive against their rivals who share the same goal. Firms that have to respond to customer needs with limited resources, to endless needs, are attracted by the exhaustion of the resources that will produce new technologies in the world while making them attractive to use the latest technology. The main understanding that develops and disseminates Industry 4.0 is to increase the quality of life of people by means of technology and innovations, to gain competitiveness with the latest technologies by using unmanned vehicles and to increase the efficiency with low costs.

2.1.Resources of Industry 4.0

The Fourth Industrial Revolution needs some means to achieve its goals. These tools are important tools that come to mind when it comes to Industry 4.0, such as the Internet of objects, cyber-physical system, big data and data analytics, and smart factories.

2.1.1. Internet of Things

Briefly, the Internet of the so-called TheIoT o includes the communication of physical devices with network connections and remote control of these objects. This system, which enables machine and machine (M2M) communication, continues to develop rapidly. This system makes the machine (M2M) communication possible and continues to develop rapidly.

By means of the Internet of objects, pallets or products can be prevented from falling in cargo transportation, sensors and cameras will be able to detect the risks, imperfect storage, and calculate the probability of a possible item falling. Smart walkways, smart containers, smart warehouse management system, mobile localizations, robots, work and the nature of the people doing this work will change.

2.1.2. Cyber-Physical System

The National Science Foundation defines cyber-physical systems as follows. Ler Cyber-physical systems; The main principles in the production processes such as monitoring, coordination and control are the systems where the combination of computing and communication is managed by the mixed technology. This mixed technology makes it much more intelligent by integrating physical machines with cyber technology. In this context, the process as a whole is called cyber-physical systems. Nowadays, it is known that robots and vehicles that are learning in the automobile sector are already involved in some production processes..

2.1.3. Big Data and Data Analytics

Nowadays, it is possible to combine many data with the internet. However, it is thought that the use of this information and selection of the correct information from them are very difficult due

to the information pollution which is increased with a general perspective. The basic feature of this system, called the IQ Plus system, is the simplification of complex and large data.

2.1.4. Smart Robots

Intelligent robots, manufacturers in various sectors, have long benefited from robots in their operations. Robotic technology in the world is now becoming more autonomous, flexible and co-operative by improving its competencies and reducing the cost of ownership. In the following period, the robots will increase their interaction with each other and will work more safely together with people and improve their learning abilities. In line with the ötesi Smart Factory bağlantı concept, companies wanting to develop a new solution to optimize their customers' internal production logistics, direct communication by means of transport robots with transport robots consisting of transport robots moving on a track, and transport robots with transport robots via infrared It establishes. Thanks to these robots which can be adapted to the existing building structures in the most appropriate way, customer satisfaction is increasing with a fast, efficient and profitable supply chain far beyond the human power.

2.1.5. Smart Factories

The Artificial Intelligence Research Center (DFKI) has developed the first prototype of a smart factory of the future, which is called the smart factory together with various manufacturers. Its main feature is the integration of independent production modules that communicate with each other autonomously with the help of various information systems. People only play a supporting role in the production process. Development is based on three basic elements:

- ► Smart communication product
- ► Networked system
- ► The auxiliary operator of the system

It is foreseen that the need for low skilled workforce will decrease with the development of intelligent factories and the advanced technology automation systems. Machine and robots communcating with each other, production of advanced automation (unmanned production lines) by providing mass production, data and simulation techniques in the production flexibility, efficiency, speed and quality increase will be provided.

2.1..6.Simulation Programs

In the logistics sector, it is possible to test the plant designs with simulation programs before the application. Simulation is a numerical analysis method that defines the behaviors of systems and enables the alternatives of the system to be tested by computer or hand by establishing a mathematical and logical model of the system. Knowing the basic stages of the simulation technique provides an understanding of how this technique increases the efficiency of the supply chain. The installation of the facilities will be ensured through simulation programs and all stages of the supply chain with unmanned vehicles are realized through robots. Briefly, Industry 4.0 starts with the purchase of raw materials in general, product design, production, delivery to consumers and then recycling, degradation and so on. it means that all processes in all supply chain stages such as back collection (reverse logistics) are improved according to the characteristics desired by the customer using the latest technologies.

3.Logistics Sector

It can be said that the AUS applications, which have emerged as a result of adapting information and communication technologies to the transportation sector, follow a parallel course with these technologies in the world. First of all, the applications of AUS, which we started to see in the 1960s, began to spread rapidly in the 1980s with the development of information and communication technologies, including internet and computer technology. In 1990s, AUS applications gained importance all over the world and AUS associations were established in order to provide national and global coordination, cooperation and information sharing. Urbanization and urban population are global trends such as mobility, vehicle ownership, smart devices with internet connection, increased demand for environmentally friendly technologies and applications, comfort, speed, low cost and security for citizens. The World Bank, 2016 Logistics Performance Index (LPI) survey follows the same methodology as the previous four reports, and consists of a standard questionnaire consisting of two parts, international and national. In the international survey, participants rated six basic components of logistics performance in eight of their overseas partners. In the national survey, participants are required to provide qualitative and quantitative data on the logistics environment in the country where they work. In 2016, more than 7000 countries were evaluated by logistics experts. Moreover, this edition of the report covers more than 160 countries in the international area and more than 125 countries in the national arena. This year's survey seeks to capture new initiatives in logistics applications around the world, such as logistical skills and challenges in recruiting qualified personnel in the industry. As the international trade forces the logistics sector in the area ofquality and innovation, green logistics demands are increasing, and the lack of skilled labor is one of the data of the logistics performance index survey. Industry 4.0 refers to the digital transformation of production systems through developments in information and communication technologies. It is aimed to develop makine Intelligent Production Systems altyapı with the digitalization of each stage of the production chain and the interaction of machine-human-infrastructure.

3.1. Logistics 4.0

The logistics sector is affected by the innovations in the industrial sector and aims to increase the quality of service with automation and digital services. Safe, punctual, shorter time and more comfortable transportation demands in the world have accelerated the development of transportation in recent years. Within the framework of this development, considering the integrated operation of the transportation types supported by logistics services, establishing an efficient and effective transportation infrastructure and the concept of sustainability which emphasizes safety in the types of transportation, it is necessary to implement the policies that consider human factor as a priority and minimize the harm to the environment.

WAN (WideArea Network), LAN (LocalArea Network), mobile communication and satellite systems for electronic communication systems, measurement receivers for information collection, video cameras and radars, geographic information for telematics system administrators systems, access control systems, light markings for information provision for system users, radio broadcasts and internet technologies have become widespread in Europe since 1990 with the concept of transport telematics. It is estimated that approximately 50 billion devices will be in contact with each other in 2020. Intelligent production systems, smart city, home, logistics, network, device elements, social networks and e-commerce networks as a result of the combination of data, services, objects and individuals using the internet environment to build the network in the ecosystem next quarter of the global trade volume is expected to affect approximately 46 percent.

4. Logistics 4.0 in Turkey

Turkey Ministry of Development Strategy 2014-2018 prepared by the Information Society and the knowledge and information in the daily life of citizens and business by the effective use of communications technology society strategy was aimed at increasing the economic and social benefits. It is aimed to expand the computer ownership of SMEs and internet access by increasing the need for information and communication technologies related to sectors and regions of strategic importance and by applying sector specific efficiency programs to meet this need and focusing on strategic priority areas. This means the integration of the logistics sector into industry under Industry 4.0. Deliveries without drivers, unmanned ships, pilotless aircraft, unmanned air transport, logistics sector aims to increase the use of unmanned vehicles. After digitalization in industry and science, the logistics sector is on its way to taking advantage of digitalization, reducing human error and increasing productivity. The logistics sector, which is environmentally friendly with green logistics, competes with its competitors in order to increase customer satisfaction, provide social benefit and provide the highest quality service in a global competition environment.

The opportunities and threats of the new revolution will change the ranking of world economies. All countries, as well as to increase Turkey's foreign trade is one of the goals we want to achieve.Turkey's logistics sector in many areas as well as in the digital age need to achieve this goal it is necessary to have the appropriate equipment necessary.

Logistics Performance Index 2016 Report on Turkey was observed that while 34 of the 160 countries in four rows with 3.42 points compared to 2014 decreased by reaching the highest score by timely delivery of our 3.75.

It is ranked 43rd in the area of follow-up and traceability of shipments, which is the reflection of Industry 4.0 in the logistics area, with 3.39 points. Turkey, World Logistics Performance Index in the context of the first 15 successful projects to take place in the field of transportation and R & D work in the industry is 4.0 weight should be given to intelligent logistics.

The World Bank's report on Turkey, dated 2016, is the world's 17th and Europe's 7th largest economy by 800 billion GDP (gross domestic product) is stated that the case had exceeded US $ 800 billion. Turkey Economic Cooperation and Development (OECD) and is a member of the G20 and official development assistance (ODA) has become a subject of increasing importance winner (MUSIAD, 2018). Again according to the same index, qualified manpower will be needed all over the world. The need for workforce that knows how to use new technologies will increase, while logistic services with traditional approach will be replaced by digital logistics. Quality assurance systems (ISO 27001), information technology network supported credit system and information and documents are secured. Thanks to smart vehicles (smart pallet, electronic forklift), the emission of gases is prevented by environmentally friendly engine. A safe, efficient and sustainable transportation system that has become widespread after Industry 4.0 is defined as the use of the technologies developed in scientific developments in the field of road transport, in general, as Intelligent Transportation Systems (AUS). They have launched the Third Industrial Revolution (Industry 3.0) by advancing in technology software areas.

It can be said that the applications of AUS (Intelligent Transportation Systems) which are the result of adapting information and communication technologies to the transportation sector follow a parallel course with these technologies in the world.

First of all, the applications of AUS, which we started to see in the 1960s, began to spread rapidly with the development of information and communication technologies including internet and computer technology since the 1980s.

In 1990s, AUS applications gained importance all over the world and AUS associations were established in order to provide national and global coordination, cooperation and information sharing.

In our current process, global trends such as urbanization and urban population, mobility (mobility), vehicle ownership, increased demand for internet-enabled smart devices, eco-friendly technologies and applications, comfort, speed, low cost and security of citizens, (National Intelligent Transport Systems-Strategy Document, 2018).

Monitoring and monitoring of technology in the logistics field plays an important role in measuring whether the quality of logistics service reaches its goals. With the quality assurance systems (ISO 27001), the security certificate for the information technology network ensures the security of the information and documents..

The use of electronic forklift trucks with cleverly organized pallet exchange via the Information Technology supported credit system also contributes significantly to the reduction of carbon dioxide emissions. A safe, efficient and sustainable transportation system that has become widespread after Industry 4.0 is defined as the use of the technologies developed in scientific developments in the field of road transport, in general, as Intelligent Transport Systems (AUS).

5. Model-S And Smart Car Technology

Today, as in most new model vehicles, Model-S also uses software. The system that stops you after a certain distance to which the car can be returned to the parking place, tells you which position the gear should be in. When you do what you want and change the gear, if your vehicle with an automatic gear from the brake, straight as you move the clutch and brake are pulling. At that moment everything stands, the steering wheel starts to turn and the car starts to enter in a controlled way instead of parking. If you are not able to enter a single maneuver you can maneuver more than once and tell you everything you need to do.

With the touch screen and a SIM card, you can use the navigation on the 4G to be connected to the internet, access the location information by entering the car in the car, park the car according to the given commands, maintain the car, charge the car while you are away, use the vehicle without carrying the keys. With the application of the brand of our vehicle we set up on our smart phone, we can move our vehicle from our parking spaces with narrow spaces. This system is going through the application of Mercedes, while the BMW brand makes smart keys. This system does not have any drawbacks in terms of security. Because you have to be there to move your car.

Today, as in most new model vehicles, Model-S also uses software. Each Tesla Model-S has a 7 inch touch screen and a sim card. Thanks to this sim card, your vehicle is connected to the internet over 4G and this internet service is offered free by TESLA. This way, you can use the navigation continuously, enter the internet in the car, listen to music from internet radio or its services, and above all, update your car like a mobile phone. The car is also constantly connected to the smartphone application, so when you are away from the car, the charging status, position information, and so on. you can follow, you can open / close the doors from your phone, you can open the air conditioner / heater without going to the car. With the Model-S updates, several additional features can be provided

Industry 4.0 is a production model which is more efficient, faster and less lost by means of robots that can realize the production process by means of self-manageable smart factories, can detect the environment by sensors, realize the data analysis and realize the needs. .The industry 4.0, seven lines of logistics, the right product, the right amount, the right way, at the right time, the right source, the right way, the right price is easier to provide. The innovations in technology have increased the desire of people to benefit from the innovations of technology in every field. Industry 4.0, the new industrial model of societies, revealed the need for updating of common production models. Communities living in the fourth industrial revolution. Industry 4.0, with its digital transformation dynamics, compete with each other to make production models suitable for global competition.

Intelligent robots that will work in the organization, production and distribution processes in the future of global competition, intelligent robots to be used in R & D, sales, marketing and management processes and internet objects that will enable them to exchange information with the outside world and ensure that all these intelligent systems work together harmoniously You have to accomplish with a team of designers, developers and practitioners with skills. Discussed by increasingly more people and "Fourth Industrial Revolution" in competition with the fiction world önemde.2020 described as vital for Turkey in the year is estimated to be approximately 50 billion devices communicate with one another. Intelligent production systems, smart city, home, logistics, network, device elements, social networks and e-commerce networks as a result of the combination of data, services, objects and individuals using the internet environment to build the network in the ecosystem next quarter of the global trade volume is expected to affect approximately 46 percent.

6. Robotic Logistics

In 2018, 2.3 million units of robots are expected to be used in industry. It is stated that the developments in the field of robotics triggered the formation of intelligent production systems in the production sector. With its intelligent production systems, it is aimed at specialized and intelligent production, improved production quality, less error production, less wastage, localizing manufacturing processes, acceleration of innovation processes and less resource utilization. With the application to industry 4.0 logistics, customer's expectations and quality understanding in technology age has also developed. Since the customer would like to work with the fastest service provider in the most competitive environment, it has become impossible for companies to escape from logistics 4.0. The use of containers in the world has been gradually shifting into smart containers in recent years.

Thanks to computer-aided systems that integrate Industry 4.0 into the logistics sector and control thematically, many transport processes are being controlled. Driverless trucks, captainless ships, pilotless aircraft, drone'la deliveries, cloud technology, the process of moving to the digital platform of the process is entering the agenda. All of these are the processes of new business in the logistics sector namely Logistics 4.0.

Logistics 4.0 was born with the spread of Industry 4.0 ". Industry 4.0 is a production model that can be realized by means of self-manageable smart factories, can detect the environment by sensors, and by means of data analysis and by means of robots that realize the needs more efficiently and with less loss. The seven lines of logistics with the Industry 4.0 make it easier to provide the right product at the right amount, in the right way, at the right time, from the right source, in the right way, at the right price.

Google X is a technology company that conducts research for Google. His name is Project Wing. The purpose of Project Wing was completely different from the logistical business logic: to deliver immediate defibrillator devices to patients with heart attacks. Thanks to the developing ideas, the project was finalized. In the project called Project Wing, new generation distribution aircraft are produced. Thanks to these aircraft, a new technological logistics system is installed by moving everything from consumer goods to emergency medical supplies. In working logic; Drives are moving on pre-planned routes with software and sensors in real time. GPS-powered drones are virtually zero, with the possibility of getting lost due to Google map capabilities and systems equipped with unmanned vehicle technology in drones. In addition, with the backup engines, batteries, and navigation systems with intelligent controls, it also takes flight safety to the highest level. In this way, it delivers the most sensitive products without damage. The drones that can create the shortest route during the flight are cheaper, more greener, more error-free and faster than the cargo vehicles. In

addition, unmanned traffic management is underway to enable commercial and hobby users to travel through the airspace in order to remain safe during the flight (https: //yasbarblog.wordpress.comAdd Date 12.03.2018). .

Intelligent storage system consists of a total of rack systems, automated controlled robots, computer systems, hardware and software. The components that make up the system have the ability to move on the X, Y, Z, U, W axes, which is an electronic control board equipped with a rack system, computer and PLC (Programmable Logic Controller, Programmable Logical Controller) or Driver Cards (Drive Card Systems). tower robots (stacker crane), pallet runner etc. AC and DC motors that operate with electric energy, conveyor systems, inter-floor elevators, magnetic line tracing.

For the coordination of the system, depending on the size of the system, one or more PCs or tablets, the hand-held terminal requires a master server. Communication and data flow in the system is provided wirelessly, but data cable can also be used if desired. The basis of the intelligent storage system is high-rise storage racks. The height of these shelves can reach 30-40 meters.

7.Intelligent Transportation Systems in the World

The European Commission is investigating how the Fourth Industrial Revolution transforms production, logistics and consumption patterns in industry. Prepared action plan; Europe's strategy on digitalization, cyber-physical systems, internet of objects, big data, cloud computing, robotic systems and artificial intelligence. Some of the thousands of digitalization examples of international logistics in the world are as follows: FM (Frequency Modulation), ARI (Autofahrer Rundfunk Informations System) to mitigate the traffic congestion of motorways in Germany in 1974, Centralized control of the 30-signal junction and TRC (Traffic Responsive Capabilities) system by the Australian Directorate of Highways, ERGS (Electronic Route Guidance System Electronic Guidance System), supported by the United States, (USA), CACS (Comprehensive Automobile Control System), which was supported by Japan International Trade and Industry Ministry in 1973. PROMETHEUS (Program for European Traffic System with Higher Efficiency and Unpre fr cial Safety in Europe) and DRIVE (Dedicated Road Infrastructure for Vehicle Safety in Europe) project ,. The project that emerged in 1986. Mobility 2000 was launched in 1989, which led to the establishment of IVHS (Intelligent Vehicle Highway Systems) established in 1990. In 1991, ISTEA (Intermodal Surface Transportation Efficiency Act) was adopted and the aim of this law is to conduct the R & D activities related to AUS at national level and to test and disseminate these systems. In 1984, RACS (Road / Automobile Communication System) project was started in Japan as a project based on automobile navigation system. In 1990, VICS (Vehicle Communication and Information System) was introduced and in 1994, the IVHS program was changed to AUS and the first AUS was held in Paris at the World Congress of Intelligent Transportation Systems. She participated in the 4th Framework Program of the European Union covering the years 1994-1998, and research and development on telematics have been adopted by the Council of Europe and the European Parliament.

VERTIS (Vehicle, Road and Traffic Intelligence Society), VICS and ATIS (Advanced Traffic Information System) are used in Japan.

GPS (Global Positioning System) The use of information and data streams for user services, electronic fee collection system, driving directions electronic maps, electronic reading system information collection and information sharing increases time saving and efficiency.

ISO 9001 International Organization Organization (ISO - International Standards Organization) TC204 AUS architecture is defined as the standard ISO 14813 by AUS Technical

Committee. AUS service areas prepared with UML (Unified Modeling Language) for the AUS architecture reference model in ISO 14813 are shown in Table 2.

Table 2.

Service Areas	Service Groups
1.Passengers data	1.Passengers data 1.1 Information before the trip 1.2 Information during the journey 1.3 Travel services information 1.4 Route guidance and navigation before the trip 1.5 Route guidance and navigation during the journey 1.6 Trip planning support
2.Technical management and operations	2.1 Traffic control 2.2 Event management related to transport 2.3 Demand management 2.4 Maintenance management of transport infrastructure
3. Internal business systems	3.1 Vision improvement 3.2 Autonomous vehicle operation 3.3 Collision avoidance 3.4 Safety preparation 3.5 Pre-Collision Restrictions
4. Freight transport	4.1 Commercial vehicle pre-permit 4.2 Commercial vehicle administrative operations 4.3 Automatic roadside safety monitoring 4.4 Ticariaraçiçindeemniyettakib of 4.5 Cargo transportation fleet management 4.6 Intermodal information management 4.7 Management and control of intermodal centers 4.8 Management of dangerous goods
5. DopedTransport	5.1. Public transport management 5.2. Demand-driven and shared public transport
6Emergency Status	6.1 Emergency announcement and personal safety 6.2 Management of emergency vehicles 6.3 Hazardous substance and incident announcement
7.Electronic payment related to transportation	7.1 Electronic transactions related to transportation 7.2 Integration of transport-related electronic payment services

8. Personal safety in relation to road transport	8.1 Public transport safety 8.2 Increasing the safety of vulnerable road users 8.3 Increasing the safety of disabled road users 8.4 Smart junctions and connection paths
9.Air and environmental conditions	9.1 Monitoring the weather 9.2 Monitoring of environmental conditions
10. Author interventionDisasterManagement and coordination	10.1 Disaster management 10.2 Disaster intervention management 10.3 Coordination with emergency centers
11. National security	11.1 Monitoring and control of suspicious vehicles 11.2 Monitoring of power plants or pipelines

Source: (Yokota, 2004, p. 13)

In the AUS Action Plan published by the European Union in 2008, 2.3. The action area numbered KAREN (Keystone Architecture Required for European Networks) and FRAME (the FRheDesection Architecture Madefor Europe E-FRAME project covering the years 2008-2011) has been updated with urban transport and multi-mode transportation systems. In the FRAME project, cargo and fleet management and collaborative systems are the areas in which the EU 2010/40 / EU Directive 2010/40 / EU aims to disseminate the Intelligent Transport System for its interactions with road transport and other modes. determining considered as a solution and ISO TC204 AUS technical standards have been introduced. well prepared in 2013 for Turkey, "National AUS Strategy Paper (2013-2023) and Action Plan (2013-2015)" document of 2 draft "creation of a AUS architecture at the national level tır is defined as a target and a action is defined for this target.

Intelligent transportation systems are advanced electronic systems used in road, air and sea transportation. Warning systems are used for positioning of all vehicles and for preventing collisions. It is known that the history of standardization studies for the technologies used in transportation is not very old.

(ACC maktadAdaptiveCruise Control) as the vehicle in front of the vehicle to follow the distance with radar speed tracking navigation with the road condition of the vehicle's own lane away from the verbal warning, vibration-safe tracking distance to slow down the speed of the following vehicle to provide. It is the standardization process of the technical committees for road vehicles TC22, established by ISO.

ITE - Institute of Transportation Engineers, American State Highway and Transport Officers (AASHTO - American Association of State High Way and Transportation Officials), US Public Transport Association (APTA) The Public Transportation Association and IEEE are working to meet the interface requirements between different AUS applications. In Turkey, the Turkish Standards Institute (TSE) is followed by studies carried out by the ISO and CEN standards, and some of these organizations are being taken by the TSA in their original language. Intelligent Transportation Systems, AUS is a system engineering applications where information and communication technologies are used for the operation and management of superstructure and infrastructure in the road network consisting of intercity and urban roads.

20% of CO2 emissions in European Union (EU) countries are caused by road transport. I. The EU aims to reduce the 'Greenhouse Gas Intensity ini due to the vehicles to 10 percent by 2020.

The most important fuel for road transport is fossil fuels. The depletion of fossil fuels in the near future and their irreversible damage to the environment. the use of electric vehicles in the development of electric vehicle technology and logistics. Especially in the last 10 years, electric cars entered our lives again. However, it is not a dream to anticipate that this time will be the future of highway transportation. The Roadster, the first electric car produced in 2006 by Tesla Motors in 2006 and launched in 2008, has achieved a sales success over the forecast. Despite the high price of this electric vehicle to reach large sales figures in the conventional vehicle manufacturer has led to the attention of other companies in this area. Almost all brands today have an electric vehicle model.

7.Robotic Logistics

In 2018, 2.3 million units of robots are expected to be used in industry. It is stated that the developments in the field of robotics triggered the formation of intelligent production systems in the production sector. With its intelligent production systems, it is aimed at specialized and intelligent production, improved production quality, less error production, less wastage, localizing manufacturing processes, acceleration of innovation processes and less resource utilization. As a result of the application to the industry 4.0 yerine logistics, the customer is fulfilling the request of fast moving fast. In recent years the use of containers in the world has gradually increased to smart container.

Thanks to computer-aided systems that integrate Industry 4.0 into the logistics sector and control thematically, many transportation processes are being controlled. Driverless trucks, captainless ships, pilotless aircraft, drone'la deliveries, cloud technology, the process of moving to the digital platform of the process is entering the agenda. All this has led to Logistics 4.0 with the expansion of the new business processes in the logistics sector, namely Industry 4.0. Creates the development, development, and integration of logistics and industry

RESULT

Industry 4.0 is basically a process that will affect production profoundly. Since it is impossible to think separately from production and logistics, we can foresee that Industry 4.0, which has started to take effect all over the world, will re-determine the way of doing business in the logistics sector. Industry 4.0 will affect all of the stages of supplying the right product, which we call the 7 line of logistics, in the right amount, right way, right time, right source, right way and right price. Because the basis of Industry 4.0 is that all processes are in real time communication with each other. When we approach the change from this perspective, the value chains formed within the framework of Industry 4.0 from the raw material supply to the production line, from the production line to the consumption points will naturally trigger the transformation in the logistics, software and finance sectors. The applications that will strengthen the integration into the value chain according to the needs of the 4.0 are among the most important issues that will come up in the coming period. In fact, thanks to computer-aided systems that automatically control the processes, many transport processes are being controlled. In addition, autonomous working driverless TIRs, caperless ships, pilotless airplanes, deliveries with drones, cloud technology and the transfer of processes to digital platforms are entering our agenda at the latest speed. All this necessitates the creation, development and integration of the new business processes in the logistics sector, that is, Logistics 4.0.Technologies such as the teknolojik blockchain. will be the indispensable technological infrastructure of the banking, finance and logistics sectors in the future. As a matter of fact, the world's largest financial and logistics players continue to work on how to incorporate blockchain technologies into their processes.The effects of Industry 4.0 will not change all sectors, including production, completely and immediately. With Industry 4.0, a

concern can be expressed in all processes, as robots will do away with people. Of course, developments in production methods will affect employment and we will feel the effects in the logistics sector as well. However, the previous industrial revolutions did not create any unemployment, on the contrary, production became more widespread and more productive, and many new factories, industries and new business lines were formed, creating more employment. With the more efficient use of technology in all processes, it can be foreseen that there will be an employment contraction in the jobs that require muscle power in logistics. However, the analysis and management of these data and the integration of these data into processes will require more human efforts due to the internet of the objects and the production of data reaching enormous magnitudes. Of course, autonomous devices and systems that have the ability to learn from themselves or from each other will also serve at this point; but all of this will not hinder the emergence of new businesses and professions.

We can foresee that Industry 4.0 will lead to new occupations. In fact, as a result of a study conducted in the 2030s, 50 percent of the existing professions will not exist anymore, but half of the children who started primary school today are predicted to start working in new professions that we do not even know its name today when they graduated from university. Data loggers, data mining, autonomous system controllers, and many new business units, which we don't even know today, will emerge. In other words, data logistics has become one of our most important business processes and will be.As industry 4.0 makes production more efficient and cheaper, more products will be delivered to more consumers. This will increase the logistics of the logistics. Even though the irradiation in the Space Path series we see in our childhood will be realized, it will be necessary to carry out the irradiation process ışın Scotty Uzay ie local or global logistics enterprises.Industry related activities are being undertaken in the last two years, 4.0 in Turkey. Science, conducted by the Ministry of Industry and Technology, the private sector is a one of Turkey's Industry 4.0 roadmap of our efforts to prepare the country Industry 4.0 is giving the signals to be integrated in a much shorter period of time compared to other industrial revolution.

REFERENCES

Age Of İntelligent Production: Industry 4.0, http://www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cagi-endustri-40-42841#popu (Accessed 30.04.2018) .

Alexopoulos, K., Makris, S., Xanthakis, V., Sipsas, K., & Chryssolouris, G., (2016), A Concept For Context-Aware Computing, International Journal Of Computer Integrated Manufacturing.

Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, 2017 Çukurova University Journal of Economics and Administrative Sciences Volume: 21. Issue: 1. June

EBSO (2015). 201 Industry 4.0 Will Not Lose Unfinished u, Aegean Chamber of Industry Report, EBSO 2015 October

Flood H. (2014) for Intelligent Transportation Systems Applications and Turkey Proposal for a ausmimari, Transport and Communications Specialization Thesis, Ankara.

İ. B „ Akif (2017), Distributed Control Systems Application in Smart Factories and RFID Approach, C: 8, Dicle University Engineering Journal,

Jänicke, M., & Jacob, K., (2009), A Third Industrial Revolution Solutions toThecrisis Of Resource-IntensiveGrowth., Berlin.

Kay Noyen, (2010) Intelligent Transportation System Master Thesis FS 2010 Swiss, Federal Institute,

Kocabey S. (2018), Electric Cars, Past, Present and Future, C1, Istanbul, Intelligent Transport Systems and Applications Journal.

Barreto, A. Amaral, T. Pereira, Industry 4.0 implications in logistics: an overview Manufacturing Engineering Society International Conference 2017, MESIC 2017, June 28-30, 2017, Vigo (Pontevedra), Spain .

http://www.inovasyon.org/pdf/ebso.sanayi-4.0_raporu.ekim.2015.pdf Creating Value - When Digital Meets Physical

Ray Y. Zhong a, Xun Xu a, *, Eberhard Klotz b, Stephen T. Newman, Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review,

https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/s2351978918302245/pdf?md5=2f20557beae7129685c8b33dd3cb0165&pid=1-s2.0-s2351978918302245-main.pdf

Macdougall, W, (2014), Industrie 4.0: Smart ManufacturingForTheFuture, Technical Report Of GermanyTrade And Invest.

Ministry of Customs and Trade, - Department of Economic Analysis and Evaluation Ankara, February, 2017

https://www.gtai.de/GTAI/Content/EN/Invest/_SharedDocs/Downloads/GTAI/Brochures/Industries/industrie4.0-smart-manufacturing-for-the-future-en.pdf,(Date of Access: 04.05.2018).

Pamuk N. Soysal S. (2018), New Industrial Revolution, A Review on Industry 4.0, Journal of Journalism.

https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/s2095809917307130/pdfft?md5=0cf9fb4fdc9b8c74cf7a57a7458c54ef&pid=1-s2.0-s2095809917307130-main.pdf

http://www.asosjournal.com/Makaleler/96227596_12648%20Naci%20Atalay%20DAVUTO%C4%9ELU.pdf (Accessed on 22.04.2018).

Http://Risk.Gtb.Gov.Tr/Data/52c5898e487c8eca94a7c695/LpI_2016_01_03_2017.Pdf (Accessed on 21.04.2018).

https://www.telit.com/industries-solutions/smart-cities-smart-transportation/traffic-and-parking/(Access Date 21.04.2019).

TUBITAK, www.tubitak.gov.tr, (Accessed on 31.04.2017).

http://www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cagi-endustri-40-42841 (Accessed on 31.04.2017).

Endustri_40_and_akilli_fabrikalar https://www.researchgate.net/publication/323999452_Endustri_40_and_akilli_aleks, (Date of Access 31.04.2017).

http://www.musiad.org.tr/F/Root/Pdf/logistics_recipes_2017_12_25.PDF (Accessed on 30.04.2018).

National Intelligent Transport Systems, Strategy Paper, (2018) http://www.avrasya.edu.tr/wp-content/uploads/sites/80/2015/06/Ak%C4%B1ll%C4%B1-Systems-Strategy (Accessed on 30.04.2018).

Nowacki, 2012, http://www.udhb.gov.tr/images/hizlierisim/ae6c89c3f033ef9.pdf, (Accessed on 30.04.2018).

Ozgur Narin, A discussion about the implications and limits of Industry 4.0: Can there be online capitalism? Society and Science, 2018.

http://www.udhb.gov.tr/images/hizlierisim/ae6c89c3f033ef9.pdf (Accessed 30.04.2018).

Yongxin Liao, Fernando Deschamps, Eduardo de Freitas, Rocha Loures & Luiz, Felipe Pierin Ramos, Journal of Production Research Volume 55, 2017 - Issue 12

Vander Luiz da Silva, João Luiz Kovaleski & Regina Negri Pagani Technology translation & Strategic Management, Volume 31, 2019

Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiye Parasal Oran Yöntemi Yaklaşımı

Murat YILMAZ[1]

Giriş

Kayıt dışı ekonomi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin vergi oranlarında orantısız bir değişime gitmelerine tepki olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ülkemizde ise özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gündemde yer alan bir konu olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizler, kronik hale gelen konsolide bütçe açıkları ve bu açıkların finansman sorunları kayıt dışı ekonomiyi beraberinde getirmiştir.

Kayıt dışı ekonomi, yasalara ve ahlaki normlara aykırılık, istatistiki olarak ölçülemezlik, fayda ve maddi kazanım elde etme gibi unsurları barındırdığından hem iktisadi hem de hukuki açıdan sorun teşkil etmektedir. Son 35 yılda kayıt dışı ekonominin büyüklüğü özellikle gelişme yolundaki ülkeler başta olmak üzere bütün dünyada ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Ülkelerin uyguladıkları ekonomik sistemlerin, sosyo-kültürel ve hukuki yapıların farklı olması kayıt dışı ekonominin kaynağını oluşturmaktadır. Ancak kaynağı ne olursa olsun bu alanda yürütülen çalışmaların temel amacı kayıt dışılığın önüne geçebilmektir.

Kayıt dışı gelirler yasal sistemden gizlendiğinden yada gerçek miktarın çok azı mali sisteme entegre edildiğin tam olarak hesaplanabilmesi oldukça zordur. Ayrıca farklı metotlarla hesaplandığı için kesin bir sonuç elde edilmesi kayıt dışılığın yapısıyla da çelişmektedir. Fakat anketlerle, resmi veriler arasındaki farklılıklarla, vergiler üzerindeki örnek denetim yöntemleriyle ve parasal göstergelerle tahmin edilebilmektedir. Bilhassa kayıt dışı ekonominin büyük bir bölümünü vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma oluşturduğu için nakit işlemlerin ağırlıkta olduğu ve bu nedenle parasal yöntemlerin daha gerçekçi sonuçlar verdiği kabul edilmektedir.

Beş bölümden oluşan çalışmada ilk olarak kayıt dışı ekonominin tanım ve kapsamı, ikinci bölümde kayıt dışı ekonomiyi ölçme metotları üzerinde durulmuştur. Ardından kayıt dışı ekonomiyi ölçmek üzere yapılan referans çalışmalar sunulduktan sonra, matematiksel modelleme üzerine kurulu Fiege'nin nakit para akışına dayanan parasal oran yöntemi ile 2010-2018 yılları arası çeyreklik dönemlerle Türkiye ekonomisi için kayıt dışı ekonomi tahmin edilmiştir. Son olarak bulgular ve politika önerileri, sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

1. Tanım ve Kapsam

İktisadi olarak kayıt dışı faaliyet alanların çok geniş olması hem tanım hem de isim konusunda fikir birliğine varılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi genellikle yeraltı ekonomisi, kayıp ekonomi, illegal ekonomi, resmi olmayan ekonomi, gizli ekonomi, marjinal ekonomi, karaborsa ekonomisi, kara ekonomi, gözlenemeyen ekonomi, nakit ekonomisi, paralel ekonomi, enformel ekonomi ve vergi dışı ekonomi gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

[1]Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-posta: muratylmz@kilis.edu.tr

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi kavramına ilk kez değinen ve önemli çalışmalara imza atan Prof. Dr. Osman Altuğ'a göre vergi kaçırma ve vergiden kaçınma dürtüsü ile yasal vergi sisteminin bilgi alanının dışında bırakılmış faaliyetlerin tamamına kayıt dışı ekonomi denilmektedir.

Bir başka tanıma göre kayıt dışı ekonomi, kayıtlarda gözükmeyen, ölçülemeyen, vergilendiril(e)meyen yasal ya da yasadışı gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, 18).

Genel anlamda kayıt dışı ekonomi, resmi göstergeleri hesaplamada kullanılan istatistiki metotlara göre tahminlenemeyen ve kazanç sağlayan ekonomik aktivitelerin tamamı şeklinde ifade edilmektedir (Derdiyok, 1993: 54). Özetle ekonomik ajanların, yasal, toplumsal ve kurumsal kurallardan kısmen veya tamamen kaçarak gelir yaratıcı faaliyetlerde bulunması kayıt dışı ekonominin temelini oluşturmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, yasal kurallara aykırı faaliyetleri kapsayabileceği gibi aynı zamanda yasal aktiviteleri de içerebilmektedir. Bu açıdan kayıt dışı sistemdeki faaliyetler, enformel ve suç ekonomisi (illegal) şeklinde üzere iki gruba ayrılmaktadır. Suç ekonomisi, piyasa yoluyla arz ve talebin oluştuğu ancak güvenlik ve sağlık gibi sebeplerle denetime alınmış veyahut yasaklanmış malların gizlice üretilmesi ve pazarlaması yoluyla oluşan piyasadır. Bu şekilde organize suç örgütlerinin yürüttükleri yasadışı her faaliyet, suç ekonomisi kapsamındadır (Özsoylu, 1999). Enformel ekonomi ise, yasal çerçevede gerçekleşen faaliyetler sonucu elde edilen fakat denetim boşluklarıyla beyan dışında tutulan vergilendirilmemiş kazançları içermektedir.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında ekonomik istikrarsızlık, enflasyon, gelir dağılımı bozukluğu, istihdam, işsizlik ve vergi rejimleri gibi ekonomik faktörler önemli rol oynamaktadır. Özellikle vergi alanında uygulanan istisna ve muafiyetler, kişilerin vergi verme güdüsünden uzaklaşmasına, vergisini tam ve zamanın ödeyen bireyler üzerinde haksızlık duygusu uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu durum iktisadi ajanları psikolojik açıdan etkileyerek, kayıt dışı faaliyetlere teşvik etmektedir. Bunun yanında eğitim düzeyi, yolsuzluk, rüşvet, nüfus artışı ve göç gibi sosyo-kültürel etkenler ile bürokrasinin yoğunluğundan kaynaklanan siyasi aktörler de kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmaktadır. Sonuçları bakımından kayıt dışılığın ülke ekonomisine pozitif ve negatif etkileri söz konusudur. Bu etkileri makro, mikro, kamu maliyesi ve sosyal anlamda sınıflandırmak mümkündür.

Tablo 1: *Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri*

	Pozitif Etkiler	**Negatif Etkiler**
Makroekonomik	✓ Enflasyonu bastırma ✓ İşsizliği azaltma ✓ Tasarrufları hızla yatırıma dönüştürme ✓ Ekonomik krizleri hafifletme ✓ Toplam arzı artırma ✓ Resmi sektör için ek talep oluşturma ✓ Atıl kaynakları harekete geçirme ✓ Resmi sektör için mali kaynak yaratma ✓ Ekonomik büyümeyi artırma	✓ Ekonomik büyümeyi azaltma ✓ Enflasyonu yükseltme ✓ Ekonomik istikrarsızlık yaratma ✓ Ülkeden sermaye kaçışını artırma ✓ Dolarizasyon düzeyini yükseltme ✓ İstatistiki verileri çarpıtarak iktisat politikasının etkinliğini azaltma ✓ İhracat potansiyelini kısıtlama ✓ Ekonomide daha fazla kayıt dışılık doğurma ✓ Kaynakları kayıt dışılığa uygun sektörlere aktararak toplam ekonomik verimliliği azaltma

Mikroekonomik	✓ Girişimci maliyetlerini azaltma ✓ İnovasyon için ek potansiyel oluşturma ✓ Ucuz mal ve hizmet arzı sağlama ✓ Katı bürokrasiden kaçınma olanağı sağlama ✓ Kişiler için ek gelir kaynağı olma ✓ Tekellere darbe indirme ✓ İç piyasada rekabeti güçlendirme ✓ Dış piyasada rekabet üstünlüğü sağlama ✓ Çalışanlara daha fazla özgürlük sunma ✓ Daha esnek çalışma zamanı sunma ✓ Daha insani iş ortamı oluşturma	✓ Kamu hizmetlerinden mahrum bırakma ✓ Haksız rekabet ortamı oluşturma ✓ Sağlam mali kaynaklara erişimi engelleme ✓ Markalaşmayı engelleme ✓ İnovasyon potansiyelini zayıflatma ✓ İşletmeleri küçülterek verimliliği düşürme ✓ Reklam olanaklarını ortadan kaldırma ✓ Kayıt dışılık maliyetleri oluşturma ✓ Sendika kurumunu zayıflatma ✓ Sağlıksız çalışma ortamı yaratma ✓ Tüketici haklarını ihlal etme ✓ Dış piyasalarda rekabet gücünü düşürme
Kamu Maliyesi	✓ Vergilerden elde edilen gelirleri artırma	✓ Dürüst vergi mükelleflerini cezalandırma ✓ Vergi otoritesini zayıflatma ✓ Kayıtlı ekonomide vergi yükünü yükseltme ✓ Kamu hizmetlerini kısıtlama ✓ Free-rider-Bedavacılık sorunu yaratma ✓ Vergi ahlakını tahrip etme ✓ Kamu gelirlerini azaltma
Sosyal	✓ Adaletsiz gelir bölüşümünü hafifletme ✓ Yolsuzluğu azaltma ✓ Vasıfsız işgücüne istihdam sağlama	✓ Sosyal sigortadan yoksun insan kitlesi oluşturma ✓ Toplumda suç oranını artırma ✓ Çarpık şehirleşme doğurma ✓ Sosyal ahlakı tahrip etme ✓ Çocuk işçiliğini teşvik etme ✓ Yolsuzluk ve rant arayışını genişletme ✓ Ekolojik sorunları derinleştirme ✓ Devletin egemenliğini zayıflatma ✓ Demokrasi ve hukuk sistemini zayıflatma ✓ Vatandaşın devlete bağlılığını zayıflatma

Kaynak: Bağırzade, E. R. 2015, s. 42.

2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Metotları

Kayıt dışı ekonomi 1977'de yayınlanan Gutmann'ın makalesi ile ilgi çekmeye başlasa da konuya ilişkin ilk ekonomik araştırmalar, 1958'de Cagan tarafından ABD'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında beyan edilmeyen yani belgelenmeyen gelirlerini ölçmeye yönelik yapılmıştır.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan pek çok tahmin yöntemi geliştirilmiştir. Ancak yapılan tahmin sonuçları ülkeden ülkeye ve tercih edilen tahmin yöntemine göre farklılık

göstermektedir. Ayrıca her yöntemin kendine has güçlü ve etkisiz tarafları bulunmaktadır. Bu nedenle aynı ülke üzerinde yapılan araştırmalarda bile farklı sonuçlara rastlanmaktadır.

Literatürde kayıt dışı ekonominin hesaplanmasına yönelik, doğrudan (mikro), dolaylı (makro) ve karma yöntemler olmak üzere üç farklı tahmin yöntemi bulunmaktadır.

2.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi doğrudan ölçme yöntemlerinin temeli anket uygulamalarına dayanmaktadır. Hane halkları, vergiler, zaman kullanımı ve işyeri anketleri en çok tercih edilen uygulamalardır. Bu yöntem kayıt dışılığı incelemek ve detaylı bilgiler toplayabilmek için oldukça kullanışlıdır. Fakat çalışmanın güvenilirliği, tamamen ankete katılanların dürüstçe verecekleri cevaba bağlıdır. Ayrıca anket yöntemleri ile kayıt dışı ekonominin gelişimi ve uzun dönem büyümesine ilişkin sınırlı tahmin yapılabilmektedir. Bu da doğrudan ölçme uygulamalarının en büyük dezavantajını oluşturmaktadır.

2.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Dolaylı yöntemler ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, GSMH, vergi, istihdam ve parasal büyüklükler gibi makro göstergelerin zaman içerisindeki değişimi baz alınarak hesaplanmaktadır.

Milli gelir hesaplama yöntemlerinden, harcama yoluyla hesaplanan GSMH ile gelir yoluyla hesaplanan GSMH arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Gelir ve harcama farkına dayanan bu yaklaşımda, çalışanların gelirlerini kayıt dışı ekonomide gizleyebileceği fakat harcamalarını gizleyemeyeceği varsayımına dayanmaktadır (Prokhorov, 2001b: 2).

Vergisel uygulamalar kayıt dışılığın hesaplanmasında kullanılan bir diğer dolaylı yöntemdir. Vergi araştırmaları yoluyla mükelleflerin beyan etmedikleri kazançlar belirlenerek kayıt dışılığın büyüklüğü hesaplanmaktadır. Vergi mükelleflerinin beyan ettikleri gelirler incelendikten sonra hata ya da eksiklikler varsa matrah farkları ile karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu yöntem, resmi ekonomideki beyana dayalı kazançları esas aldığından kayıt dışı ekonomiden ziyade vergilendirilmeyen ekonomiyi tespit etmektedir. Bazı faaliyetlerin vergilendirilmediği fakat GSMH içerisinde yer alması kayıt dışı ekonominin vergilendirilmeyen ekonomiden daha yüksek çıkmasına neden olmaktadır (Sarılı, 2002: 36).

İstihdam rakamları kullanılarak kayıt dışı çalışanlar ve bunların ekonomiye etkisi tespit edilebilmektedir. Buna göre iş gücü arzındaki artış hızının, istihdamın artış hızı ile hemen hemen aynı olması beklenmektedir. Eğer istihdamın nüfusa oranı, işgücünün nüfusa oranından daha yavaş artıyorsa, bu işgücünün istihdam edilemeyen kısmının ya işsizlik artışına ya da istihdamın kayıt dışı kesiminde yer almasına katkı sağlaması anlamına gelmektedir (Işık ve Acar, 2003: 123).

Kayıt dışı ekonomi, parasal büyüklükler yaklaşımına dayanan sabit oran, işlem hacmi ve ekonometrik yöntem ile üç farklı şekilde tahmin edilebilmektedir.

Sabit oran yönteminde, para piyasalarının hareketleri takip edilerek kayıt dışılık tespit edilmeye çalışılmaktadır. Kayıt dışı işlemlerde genellikle nakit para kullanıldığı çek ve senet benzeri ödeme yollarının tercih edilmediği ayrıca kayıt dışı ekonominin olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit olduğu varsayılmaktadır. Bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin artmasını ve dolayısıyla kayıt dışılığın arttığını göstermektedir (Sarılı, 2002: 37).

İşlem hacmi yönteminde Fisher'ın miktar teorisi eşitliği kullanılarak işlem hacminin milli gelir oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Hesaplamalarda çek ve senetle yapılan işlemler dikkate alınırken, paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmektedir (Işık ve Acar, 2003: 125).

Ekonometrik yaklaşımda, nakit para talebi bazı belirleyici faktörlere bağlı olarak tahmin edilmektedir. Elde edilen sonuçlar, model varsayımları doğrultusunda kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Bu yöntemde de temel ödeme aracının nakit para olduğu, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu ayrıca kayıt dışılığın en önemli nedeninin yüksek vergi oranları olduğu varsayılmaktadır. Vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlar göre nakit para talebi hesaplandıktan sonra ve bu rakamlar arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin nakit para talebi hacmini göstermektedir. Daha sonra analize paranın dolaşım hızı da dâhil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü belirlenmektedir (Işık ve Acar, 2003: 125).

Son yıllarda öne çıkan dolaylı yöntemlerden biri de fiziksel girdi (elektrik tüketimi) uygulamasıdır. Elektrik kullanımındaki farklılıklardan yola çıkılarak kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşımda ekonomik faaliyetlerin elektrik tüketimi olmadan gerçekleşemeyeceğini savunulmaktadır. Resmi milli geliri üretmek için kullanılması gereken elektrik kapasitesinin fazlası kayıt dışılığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Yaklaşımın en büyük avantajı, doğru ve güvenilir verilere erişimin kolay olmasıdır. Ancak elektrik tüketimi yaklaşımı bilhassa yapısal dönüşüm gösteren ekonomik sistemler için doğru bir yöntem değildir. Öte yandan elektrik tüketimindeki artışlar, GSMH'nin daha çok elektrik yoğun olduğu yönünde yapısal dönüşümünü göstermektedir. Bu yöntemde nispeten daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar alınsa da, sınırlı varsayımları sebebiyle tartışılmaktadır (Prokhorov, 2001a: 16).

2.3. Karma Yöntemler

Dolaylı yöntemlerle kayıt dışı ekonomi tahmin edilirken tek bir makroekonomik büyüklükle ilişki kurulmaktadır. Karma yöntemlerde kayıt dışılığın nedenleri ve yarattığı etkileri üzerinde durularak, gözlenemeyen değişkenleri tahminlemek için resmi yani görülebilir değişkenler kullanılmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen MIMIC modelini doğrusal olan yapısal denklemler oluşturmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler ya doğrudan gözlemlenen ya da gözlenemeyen değişkenle bağlantısı olan gözlenebilen değişkenlerdir. Modelde, gözlenemeyen değişkenler arasında nedensel bir ilişki olduğu, gözlenebilen değişkenlerin ise bunların bir göstergesi olduğu varsayılmaktadır. MIMIC modeli, ölçüm ve yapısal model olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Ölçüm modeli, ölçülemeyen değişkenlerin gözlemlenen değişkenlere ne şekilde bağlı olduğunu gösterirken, yapısal model ölçülemeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tanımlayarak tespit etmektedir. Bu sayede, yapısal doğrusal denklemdeki bilinmeyen katsayılar tahmin edilmektedir. Bu yöntemin dezavantajı ise çok geniş bir veri havuzuna ihtiyaç duyulması gösterilmektedir (Schneider ve Buehn, 2016).

3. Literatür Özeti

Parasal tabana dayalı ilk metodoloji Cagan (1958) tarafından, ABD'deki vergi baskısı ile para talebi arasındaki korelasyonu inceleyen çalışmasıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım daha sonra Guttmann (1977), Fiege (1979) ve Tanzi (1980) tarafından farklı metotlarda genişletilerek revize edilmiştir.

Guttmann (1977), kayıt dışı ekonomide nakit kullanıldığını ve nakit tercih oranındaki düzensizliklerin yüksek vergi oranları ve hükümet müdahalelerinden kaynaklandığını varsaymaktadır. Ayrıca geçmişte bir dönemde kayıt dışılığın olmadığı varsayılarak bu dönemdeki nakit tercih oranı sabit kabul edilmektedir. Guttmann'a göre nakit tercih oranındaki artışlar kayıt dışı sistemde kullanılan fazladan nakit parayla bağlantılıdır. Bu yöntemde, paranın gelir dolaşım hızı, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi için eşit kabul edilmektedir. Nakit tercih oranındaki artışlar, kayıt dışılığın olmadığı kabul edilen dönemdeki nakit tercih oranının üzerine çıktığından, bu iki oran arasındaki fark kayıt dışı

ekonominin büyüklüğünü vermektedir (Guttmann, 1977: 25-27). Fakat nakit tercih oranındaki artışın sadece dolaşımdaki paradan değil aynı zamanda toplam vadesiz mevduattaki azalıştan da etkilendiği göz ardı edildiği için eleştirilmiştir.

Guttman'ın analizini genişleten Fiege (1979), nakitle yapılan toplam işlemler ile gelir arasındaki bağlantıyı konu alan farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Fiege'nin parasal yöntemi esasında Fisher'ın miktar teorisine (MV=PT) dayanmaktadır. Fiege yönteminin en önemli noktası PT/py oranıdır. Burada PT, bir ekonomideki kayıtlı ve kayıtsız toplam işlem değerini; py ise sadece kayıtlı ekonomiyi kapsayan gözlenen geliri göstermektedir. Uygulamada PT/py zaman içinde sabit kaldığı ve kayıt dışılığın olmadığı bir dönem olduğu varsayıldığında, herhangi bir dönem için toplam nominal gelir tahmini yapılabilmektedir. Tahmini toplam nominal gelir ile gözlenen nominal gelir arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü vermektedir (Fiege, 1979: 8).

Tanzi'nin (1980) yaklaşımı, para talebi ile gelir vergileri arasındaki nedensel duyarlılığı hesaplayarak kayıt dışı amaçlar için kullanılan paranın tahmin edilmesine dayanmaktadır. Yapılan çalışmada ilk olarak 1976 yılındaki para stoku belirlenmiş, bulunan bu değeri, para stokunun aynı yılda daha düşük bir gelir vergisi oranında hesaplanan değerinden çıkarılmıştır. Kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızı ile resmi ekonomide kullanılan paranın dolaşım hızının aynı olduğu kabul edilerek, para stoku farkı paranın dolaşım hızı ile çarpılmıştır. Tanzi bu varsayımlardan yola çıkarak, 1929 yılından itibaren kayıt dışı ekonomideki büyümeyi hesaplamıştır. Ancak çalışmada yasa dışı faaliyetler gelir vergisi oranından etkilenmediği için çalışmanın dışında bırakılmıştır. Tanzi yaklaşımında, kayıt dışı sistemdeki paranın dolaşım hızının keyfi bir varsayıma dayandırılması, en çok eleştirilen nokta olmuştur (Bank of Kanada Revievv, 1994, 443-44).

Son dönem çalışmalara bakıldığında kayıt dışı ekonominin genel olarak küçülme eğiliminde olduğu görülmektedir. Gaspareniene ve Remeikiene (2016), MIMIC yöntemi aracılığıyla Litvanya'nın kayıt dışı ekonomi hacminin % 25,8 olduğunu, 2006'dan itibaren azalma gösterdiğini tespit etmişlerdir. Scheneider (2005), 1999-2000 dönemi için 110 ülkede kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü GSYH oranı cinsinden gelişmekte olan ülkelerde % 41, geçiş aşamasında olanlar için % 38, OECD ülkeleri için ise % 17 olarak hesaplamıştır. Bu bulgular ışığında, kayıt dışı ekonomideki %1 artışın gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranlarını % 0,6 azaltırken, geçiş aşamasındaki ülkelerin büyümelerini % 0,5-1 artırdığı tespit edilmiştir. Akça, Emrah Eray ve Bal, Harun (2018), 1986-2015 dönemi için Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi hacmini ARDL testi yaklaşımına göre incelemişlerdir. Bulgulara göre kayıt dışılık oranı artışında azalma meydana geldiği ve bu ekonomik yapının küçülme eğilimine girdiği belirlenmiştir.

Parasal tabana dayalı yöntemlerin temelinde, kayıt dışı faaliyette bulunanların nakit para kullandıkları varsayımına dayanmaktadır. Ticari faaliyetlerde nakit harici kullanılan ödeme araçları finansal kuruluşlarda kayıtlı olduğundan kolaylıkla denetlenebilmektedir. Bu da kayıt dışı işlemlerin büyük bir bölümünün nakit yoğun gerçekleştiği tezini geçerli kılmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye oranını parasal yaklaşımla ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda, Derdiyok (1984) %27,3, Hakioğlu (1984) %137,8, Özsoylu (1993) %12,9 ve Kasnakoğlu (1990) %9,33 sonuçlarına ulaşılmıştır. Türkiye için yapılan çalışmalarda sonuçların bu kadar geniş bir aralık oluşturmasının sebebi olarak, ülke ekonomisinin istikrarsızlığı, istatistiki verilerin toplanması ve değerlendirilmesindeki eksiklikler ve araştırma için gerekli mali kaynak ve yaptırım gücü eksikliği gösterilebilir.

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahminlemeye yönelik yapılan çalışmalarda GSYH oranı cinsinden %3-%184 arasında büyüklükler tespit edilmiştir. Farklı yöntemlerin kullanıldığı bu çalışmalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2: *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü*

Referans(lar)	Yıl	Araştırma Dönemi	Yöntem	Tahmin (%)
Koçoğlu	1987	-	Duyarlılık Analizi	19,6-26,5
Derdiyok	1989	-	Vergi	46,94
Hakioğlu	1989	-	Ekonometrik	18
Özsoylu	1990	-	Nakit Oran	11,7
Temel, Şimşek, Yazıcı	1991	-	Vergi	16,4-29,9
	1991	-	Ekonometrik	7,88
Temel, Şimşek, Yazıcı	1992	-	İşlem Hacmi	1,9
	1992	-	Ekonometrik	8,1
Altuğ	1992	-	Vergi	35
Ilgın	1992	-	Ekonometrik	45,3-53,9
Derdiyok	1993	1984-1991	Vergi	6-18
	1993	1960-1991	Ekonometrik	26-47
Ilgın	1993	-	Parasal Oran	54,3
Yamak	1994	-	Ekonometrik	10
Kasnakoğlu	1997	-	Nakit Oran	30-61
	1997	-	Ekonometrik	9-13
	1997	-	İşlem Hacmi	31
Özsoylu	1998	1980-1990	Parasal Oran	2-20
	1998	1980-1990	İşlem Hacmi	6-24
	1998	1986-1990	GSMH Yaklaşımı	5-7
Ilgın	1998	-	Parasal Oran	83,1
Halıcıoğlu	1999	1969-1997	Ekonometrik	0-10
Öğünç - Yılmaz	2000	1960-1998	Sabit Oran	0-46
	2000	1971-1999	Sabit Oran	11-22

Ilgın	2001	-	Nakit Oran	66,2
Schneider	2001	-	Karma Yöntem	33,2
Ilgın	2002	1968-2001	Nakit Oran	45
Çetintaş - Vergil	2003	1971-2000	Ekonometrik	18-30
Aktürk, Özer, Akan, Yaylalı	2004	1975-2002	Ekonometrik	4-23
Us	2004	1979-2000	Elektrik Tüketimi	6-33
	2004	1987-2002	Ekonometrik	3-12
Baldemir, Gökalp ve Avcı	2005	1980-2003	MIMIC	11-28
Ilgın	2005	1968-2001	Sabit Oran	31-84
	2005	1985-2001	Vergi	26-184
Schneider ve Savaşan	2007	1999-2005	DYMIMIC	33,8
Savaşan ve Altundemir	2007	1970-1998	MIMIC	10-45
Akalın - Kesikoğlu	2007	1970-2005	Parasal Oran	7-47
	2007	1970-2005	Geliştirilmiş Parasal Oran	14-134
Karanfil - Özkaya	2007	1973-2003	Kalman Fitresi	20,2
Yurdakul	2008	1985-2006	Parasal Oran	1-61
Erkuş ve Karagöz	2009	1970-2005	Ekonometrik	1,8-86,7

Kaynak: Tarafımızca derlenmiştir.

4. Parasal Oran Yöntemine Göre Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin tahmini için Fiege (1979) tarafından geliştirilen parasal oran yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni ise tüm parasal oran varsayımlarını kapsayacak kadar genel nitelikte olması ve daha gerçekçi sonuçlar vermesidir.

Feige parasal oran yönteminin temel varsayımları ışığında elde edilen eşitlikten faydalanarak, küresel kriz sonrası temel göstergelerin iyileştiği 2010-2018 yılları arasındaki 34 çeyrek dönem dikkate alınarak Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiştir. Veriler TCMB EVDS'den ve TÜİK'den elde edilmiştir.

Yöntemde kullanılan değişkenler aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

$C=Co+Cu$

C: Dolaşımdaki toplam para miktarı

Co: Kayıtlı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

C_u: Kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para miktarı

$D=D_o+D_u$

D: Toplam vadesiz mevduat

D_o: Kayıtlı ekonomideki vadesiz mevduat

D_u: Kayıt dışı ekonomideki vadesiz mevduat

$k_o=C_o/D_o$

k_o: Dolaşımdaki toplam para miktarı/Kayıtlı ekonomideki vadesiz mevduat

$k_u=C_u/D_u$

k_u: Kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para miktarı/Kayıt dışı ekonomideki vadesiz mevduat

$V_o=Y_o/(C_o+D_o)$

V_o: Kayıtlı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

Y_o: Resmi (Kayıtlı) milli gelir seviyesi

$V_u=Y_u/(C_u+D_u)$

V_u: Kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

Y_u: Kayıt dışı gelir seviyesi

β: Kayıtlı ekonomideki paranın gelir dolaşım hızı/kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

Değişkenler yerine konulup denklem düzenlendiğinde aşağıdaki eşitlik oluşmaktadır.

$$Y_u=(1/\beta).Y_o.[(k_u+1).(C-k_oD)]/[(k_o+1)(k_uD-C)] \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde, kayıtlı milli gelir seviyesinin (Y_o), C ve D gibi kayıtlı gözlenebilen değişkenler ile β, k_u ve k_o gibi parametrelerin bir fonksiyonu olduğu görülmektedir. Ancak bu yöntemin uygulanabilmesi için bazı varsayımların belirtilmesi gerekmektedir. Fiege'nin parasal oran yönteminin uygulanabilmesi için dört varsayım geçerlidir.

1. Kayıt dışı ekonomideki işlemler yalnızca nakit para ile yapılmakta olup mevduat hesapları dâhil olmak üzere çek ve banka kartı gibi ödeme vasıtaları kullanılmamaktadır. Böylece kayıt dışı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat toplamı (D_u) 0'a, kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit paranın vadesiz mevduata oranı (k_u) ∞'a ve toplam vadesiz mevduat (D), kayıtlı ekonomide kullanılan vadesiz mevduata (D_o) eşit olmaktadır.
2. Gelir dolaşım hızları kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı kabul edilmektedir $(V_o=V_u)$. Böylece $\beta=1$ olmaktadır.
3. Dolaşımdaki toplam para miktarının toplam vadesiz mevduata oranı (C/D) yalnızca kayıt dışı ekonominin büyüklüğündeki değişmelerden etkilenmektedir. Yani $k_o=C_o/D_o$ oranı tüm dönemler için sabit olarak alınmaktadır.
4. Dolaşımdaki toplam para miktarı/kayıtlı ekonomideki vadesiz mevduatın en az olduğu dönem, kayıt dışı ekonominin gerçekleşmediği dönem olarak kabul edilmektedir $(Y_u=0)$.

Bu varsayımlardan hareketle parasal oran yöntemine göre kurulan eşitlik aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

$$Y_u=Y_o.(C-k_oD)/(k_o+1).D \quad (2)$$

Grafik 1: *Dolaşımdaki Para Miktarı*

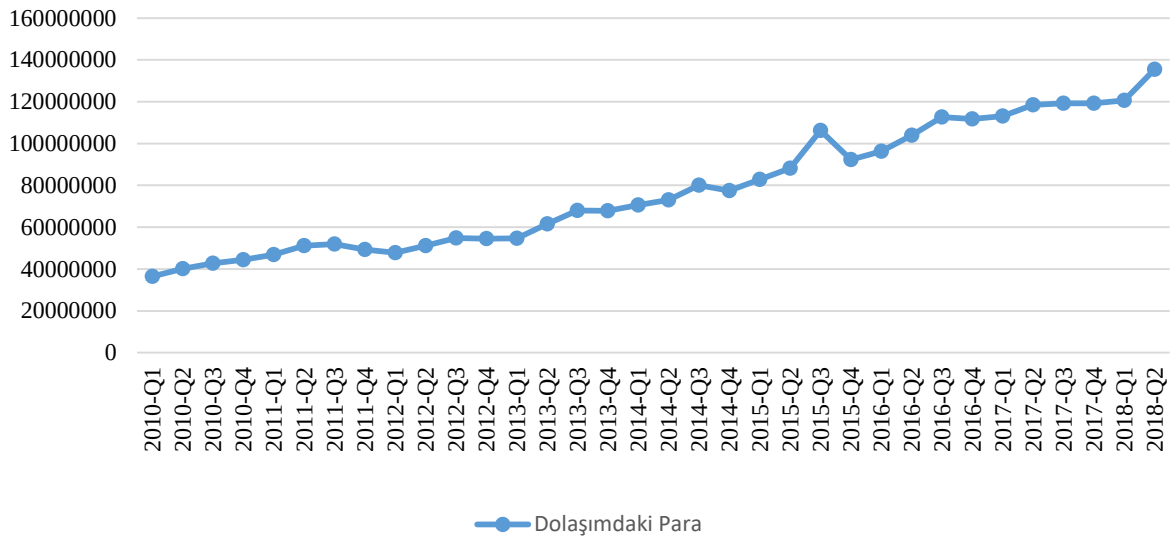

Grafik 1, parasal oran yönteminin temel değişkeni olan dolaşımdaki para miktarının dönemler itibariyle seyrini göstermektedir. Dolaşımdaki paranın istikrarlı bir artış trendi içinde olması aynı zamanda kayıtlı ve kayıt dışı ekonomideki vadesiz mevduatların arttığına işaret etmektedir.

Tablo 3: *Parasal Oran Yöntemi İle Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü*

Zaman	*C (Bin TL)*	*D (Bin TL)*	*Ko = (C/D)*	*Co = (Ko*.D)*	*Yo (Cari Fiyatlarla Bin TL)*	*Vo = Yo(C+D)*	*Yu (BinTL) =Yo.(C-ko.D)/(ko+1)D (Bin TL)*	*(Yu/Yo).100 (%)*
2010-Q1	36484854	40484049	0,90121554	26981919,9	240 272 872	3,121688	33843689	14,08552
2010-Q2	40121846	46164917	0,86909819	30768120,4	278 647 853	3,229323	33878756	12,15827
2010-Q3	42762615	47953783	0,89174643	31960368,7	318 732 806	3,513508	43084112	13,51731
2010-Q4	44368280	59611531	0,74429023	39730056,5	322 360 447	3,100222	15050895	4,668965
2011-Q1	46921814	54864825	0,8552258	36566458,9	290 610 291	2,855093	32914038	11,32583
2011-Q2	51099369	61777993	0,82714518	41173966	336 234 140	2,978756	32415695	9,64081
2011-Q3	51843611	62884048	0,82443183	41911132,6	381 898 595	3,32874	36196317	9,477992
2011-Q4	49347189	65220312	0,75662301	43468212,2	385 734 140	3,366872	20864411	5,409013
2012-Q1	47720266	58519831	0,81545461	39002457,3	333 164 005	3,135954	29782526	8,939299
2012-Q2	51142850	66135556	0,7733034	44078206,6	382 070 002	3,257804	24490483	6,409947
2012-Q3	54764455	69553374	0,78737309	46356123,3	424 705 390	3,416287	30809070	7,254222

2012-Q4	54565770	75304164	0,72460495	50188925,6	429 732 717	3,308947	14987863	3,487717
2013-Q1	54697872	74190512	0,73726236	49446695,7	385 824 643	2,993479	16386921	4,247246
2013-Q2	61609179	88127459	0,69909174	58735430,3	441 539 543	2,948774	8639852	1,956756
2013-Q3	68016851	91281396	0,74513377	60837474,9	491 263 794	3,083925	23185602	4,719583
2013-Q4	67755894	94575852	0,71641854	63033173	491 085 107	3,025195	14715261	2,996479
2014-Q1	70572904	91276801	0,7731746	60834412,4	451 269 184	2,788199	28891237	6,402218
2014-Q2	73072351	98509923	0,74177655	65655163,4	487 151 068	2,839169	22010105	4,518127
2014-Q3	80086337	102275879	0,78304228	68165108,1	548 625 835	3,00844	38372778	6,994344
2014-Q4	77420141	105042324	0,73703759	70008895,9	557 419 789	3,054983	23599805	4,233758
2015-Q1	82885303	106484919	0,77837598	70970360,6	497 687 043	2,628117	33416377	6,714335
2015-Q2	88114487	110903199	0,79451709	73915067,9	562 947 771	2,828632	43250764	7,682909
2015-Q3	106281644	121313893	0,87608798	80853615,8	631 512 355	2,774713	79429746	12,5777
2015-Q4	92309443	125194596	0,7373277	83440037,4	646 500 325	2,97236	27483805	4,251166
2016-Q1	96339669	119236469	0,8079715	79469048,6	563 890 602	2,615738	47875793	8,490263
2016-Q2	103986968	136222993	0,76335841	90790273,6	631 232 693	2,627837	36694705	5,813182
2016-Q3	112584069	144004347	0,78181021	95976411,8	666 176 429	2,596284	46102154	6,920412
2016-Q4	111762364	158143756	0,70671373	105400084	747 226 025	2,768466	18038977	2,414126
2017-Q1	113160043	160437120	0,70532333	106928571	649 272 436	2,373096	15132543	2,330692
2017-Q2	118493325	164438321	0,72059435	109595303	734 425 574	2,59577	23847202	3,247055
2017-Q3	119212069	172824741	0,6897859	115184707	831 878 537	2,84854	11632521	1,398344
2017-Q4	119198420	177874445	0,67012673	118550247	890 960 204	2,99913	1948205	0,218663
2018-Q1	120661116	181041622	0,66648274	120661116	787 974 458	2,611758	0	0
2018-Q2	135476581	191969570	0,70571904	127944405	884 004 260	2,699694	20813332	2,354438

Tablo 3, Türkiye'de 34 dönemde gerçekleşen kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü özetlemektedir. Yöntem varsayımı gereği 2018 yılı ilk çeyreği haricindeki dönemlerde kayıt dışı ekonominin var olduğu ve yaklaşık %6 ortalamayla, %14.08 ile % 0.21 arasında değişim gösterdiği görülmektedir. Grafik 2 kayıt dışı ekonominin parasal büyüklüğünü, Grafik 3 kayıt dışı ekonominin GSYH oranını görselleştirmektedir. Kayıt dışı ekonomi/GSYH oranının son dönemlerde azalma eğiliminde olması, kayıt dışı ekonominin GSYH'deki artış kadar azalma göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçta kayıt dışı ekonomideki azalma, GSYH artışın gerisinde kalmakta bu da kayıt dışı ekonomi oranının düşmesine ya da düşük görünmesine neden olmaktadır.

Grafik 2: *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Parasal Hacmi (Bin TL)*

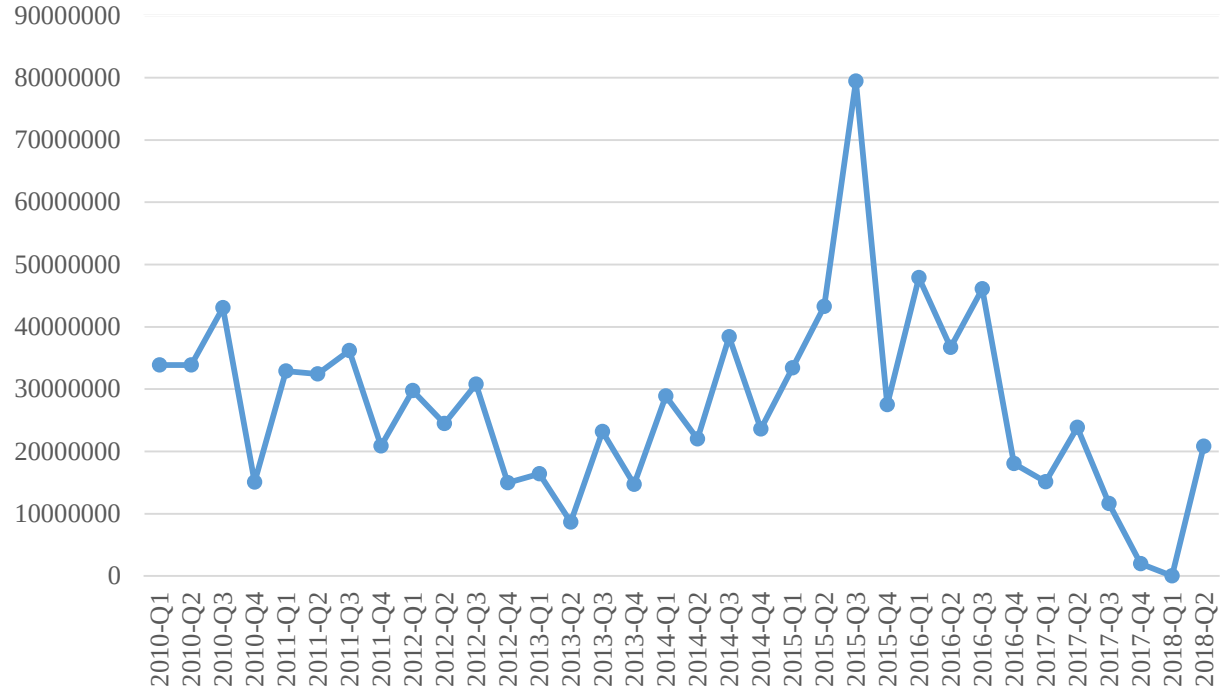

Grafik 3: *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi/GSYH (%)*

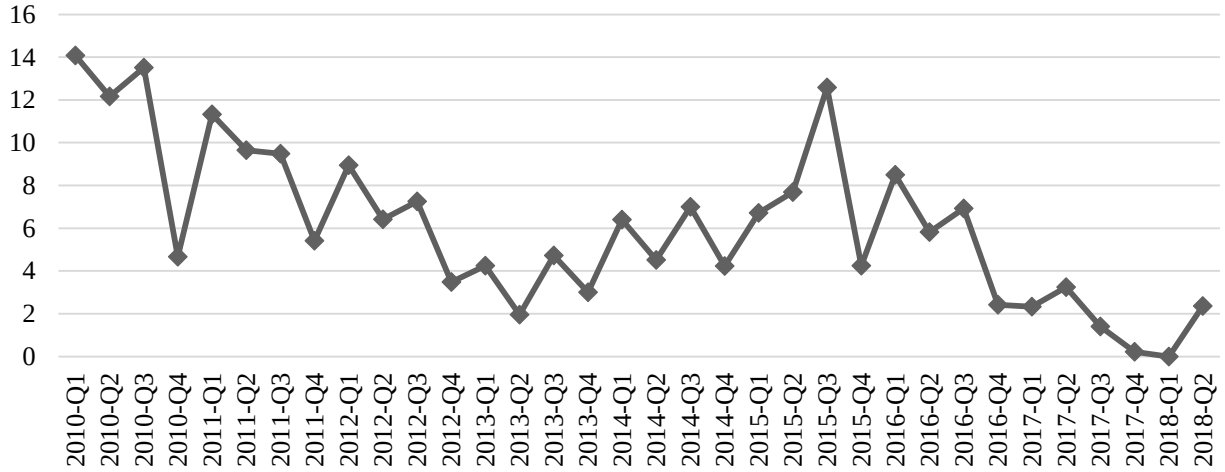

Kayıt dışı ekonomi, hacim cinsinden incelendiğinde dönemsel artışlara rağmen genel bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. Çalışmadaki parasal oran yöntemi kayıt dışı faaliyetlerin parasal boyutunu dikkate aldığından farklı yöntemlerin kullanıldığı çalışmalara göre daha düşük ancak daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmıştır.

5. Sonuç

Fiege'nin parasal oran yöntemine göre Türkiye'de 2010-2018 yılları arası çeyrek dönemlerde gerçekleşen kayıt dışı ekonomi %14.08 ile %0.21 arasında değişim göstermektedir. 2010 yılının ilk çeyreğinde kayıt dışı ekonominin resmi gelir seviyesine oranı en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Devam eden dönemlerde kayıt dışılık düşüş eğilimi gösterse de 2015 yılının ilk çeyreği ile tekrar artmaya devam

etmiştir. 34 çeyrek dönem periyodunda gerçekleşen ortalama kayıt dışı ekonomi %6,077 seviyesindedir. Grafik-2 incelendiğinde kayıt dışı ekonominin istikrarsız bir görünüm sergilediği görülmektedir. Ancak son yıllarda ciddi düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir (yöntem varsayımı olan kayıt dışılığın olmadığı kabul edilen 2018 yılının ilk çeyreği hariç tutulmuştur).

Günümüz perspektifinde bakıldığında, kayıt dışı faaliyetlerin giderek azaldığı düşünülebilir. Bunun temel nedeni olarak ödeme araçlarındaki yeniliklerin yaygınlaşmasıyla nakit kullanımının azalması, bankacılık ve finans sektörünün gelişimi, idari ve hukuksal faktörler gösterilmektedir (Schneider ve Savaşan, 2007; Savaşan, 2011).

Elde edilen bulgulardan yola çıkarak Türkiye'de kayıt dışı faaliyetleri önleyici politikalardan başarılı sonuçlar elde ettiği düşünülebilir. Özellikle "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Stratejisi Eylem Planı" ile daha etkin yol alınmaktadır. Kayıt dışı ekonominin önüne geçilebilmesi adına; e-devlet sisteminin yaygınlık kazanması, bürokrasinin azaltılması, kamu kurum ve kuruluşlarında tam otomasyona geçilerek kurumların bünyesindeki bilgi akışının erişilebilirliğinin sağlanması, ödeme araçlarının nakit yerine kredi ve banka kartı, havale ve elektronik fon transferi gibi vasıtalarla gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Vergi reformunun zaman kaybetmeden hayata geçirilmesi kayıt dışı faaliyetler ile mücadelenin en önemli silahıdır. Buna göre; topluma vergi bilincinin aşılanması, vergi yönetiminin etkinliğinin artırılması, tabana yayılan vergi oranlarının makul düzeylerde belirlenmesi kısacası vergi dağılımda adaletin sağlanması öncelikli hale getirilmelidir. İstihdam üzerindeki kayıt dışılığın azaltılabilmesi için, sigorta teşviklerinin uygulanması yeni istihdam olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Özellikle tarım kesiminde görülen yüksek kayıt dışı çalışma oranının önüne geçebilmek için tarım destek politikaları en verimli şekilde çalıştırılmalıdır.

Kaynakça

Akbulak, Y. & Tahtakılıç, A. K. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler, Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 18.

Akça, E. E. & Bal, H. (2018). Ekonometrik Yaklaşım Yoluyla Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 11, Sayı 1, Haziran, 685-708.

Altuğ, O. (1994). Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı. Mart, Sayı 14, 257.

Bağırzade, E. R. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makro iktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz, Sosyoekonomi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 18, Temmuz-Aralık, 195-224.

Bağırzade, E. R. (2015). Kayıt Dışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 42.

Bank of Canada Review .(1994). The Demand for Currency and The Imdergroımd Economy, 443-444, ttp://www.bank-banque-canada.ca/publications/review/r944b.pdf.

Çetintaş, H. & Vergil, H. (2003). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(1), 15-30.

Derdiyok, T. (1993). Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini, Türkiye İktisat, Sayı 13, TOBB Yayını, Mayıs, 54-63.

Feige, E. L. (1990). Defininig and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institinational Economics Approach. World Development, 18(7), 1-29.

Feige, Edgar L. (1979). How Big is the Irregular Economy, 8. http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpma/0404005html.

Fleming, M. H., Roman, J. & Farrell, G. (2000). The Shadow Economy, Journal of International Affairs, 53 (2), 387-409.

Guttman, Peter, M. (1977). The Subterranean Economy, Financial Analyst Journal, Vol. 34, November-December, 24-27.

Hakioğlu, D. (1987). Underground Economy in Turkey.

Ilgın, Y. (2002). Kayıt dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri Ve Türkiye'de Durum, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunu 42. Yılı Özel Sayı, 145-155.

Işık, N. & Acar, M. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 21, 123-125.

Kasnakoğlu, Z. (1993). Monetary Approach to the Measurement of Unrecorded Economy in Turkey, ODTÜ Gelişme Dergisi, 20(1-2), 87-111.

Kök, R. & Onur Ş. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi, Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, Ankara, 11-13 Eylül 2006.

Özsoylu, A. F. (1999). Yeraltı Ekonomisi, Ankara, Akçağ Yayınevi.

Özsoylu, A. F. (1996). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, İstanbul.

Prokhorov, A. (2001a). World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Considerations, 16. http://www.msu.edu/~prohorov /a.pdf.

Prokhorov, A. (2001b). The Russian Underground Economy as a Hidden Variable, 2, http://www.msu.edu/~prohorov/cleveland.pdf.

Savaşan, F. (2011). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırması Vakfı, 35.

Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F. & Demir, İ. (2016). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 161-200.

Schneider, F. & Enste, D. H. (2003). The Shadow Economy, Cambridge University Pres, West Nyack, Ny. Usa.

Schneider, F. & Savasan, F. (2007). Dymimic Estimates of the Size of Shadow Economies of Turkey and of Her Neighbouring Countries. International Research Journal of Finance and Economics, 9, 126-143.

Schneider, F. & Buehn, A. (2016). Estimating the Size of The Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions, Discussion Paper Series, No. 9820.

Sarılı, M. A. (2002). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, Bankacılar Dergisi, Sayı 42, 36-37.

Tanzi, V. (1983). The Undurground Economy in the United States: Annual Estimates: 1930-1980, IMF-Staff Papers, 30(2), 283-305.

TCMB. (2019). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, http://www.tcmb.gov.tr, erişim tarihi:18.03.2019.

TÜİK. (2019). http://www.tuik.gov.tr, erişim tarihi:25.03.2019.

Us, V. (2004). Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği. Türkiye Ekonomi Kurumu-Tartışma Metni.

Kırsal Alanlarda İnsan, Mekân ve Kültür Etkileşimi: Suvermez Köyü Örneği

Nur Gemi[1]

Nezihat Köşklük Kaya[2]

Giriş

Bir arada yaşayan insan topluluğunun, insanlığın başından itibaren sürdürmekte olduğu ve sahip olduğu ortak değerlerin ve birikimlerin toplamına kültür adı verilir. Türk kültürü, çeşitli inanç ve kökenden pek çok toplumun ortak çabası sonucunda şekillenmiştir. Türk kültürünün en önemli öğesi insandır. İnsanın alışkanlıkları, yaşayış biçimi, değer yargıları, inanışları kültürü şekillendirmiştir. Topraklarımızda yaşamış çeşitli uygarlıkların farklı alışkanlık ve yaşam biçimleri, birçok inançtan toplumun hoşgörü içerisinde, birlikte yaşamasına imkân veren Osmanlı Devleti'ndeki birikimler, kültürel kompozisyonu oluşturan etkenlerin başında gelmektedir. İnsan yaşamını devam ettirirken, beliren ihtiyaçlarını kültürün etkisiyle şekillendirerek çevresine aktarır. Temel ihtiyaçlardan olan barınma da kültürün etkisiyle şekillenerek biçim kazanır.

Nevşehir İli Suvermez Köyü Tarihi

Kapadokya, Bizans Dönemi'nde batıda göller yöresinden, doğuda Fırat'a kadar uzanan, güneyde Toroslar'ın çevrelediği Kilikya'ya ve kuzeye doğru uzanan genis alana denilmekteyken günümüzde Kayseri-Niğde-Aksaray üçgeni arasında kalan ve merkezini Nevşehir yöresinin olusturduğu bölgeye denilmektedir (Özkul, 1991, s. 9).

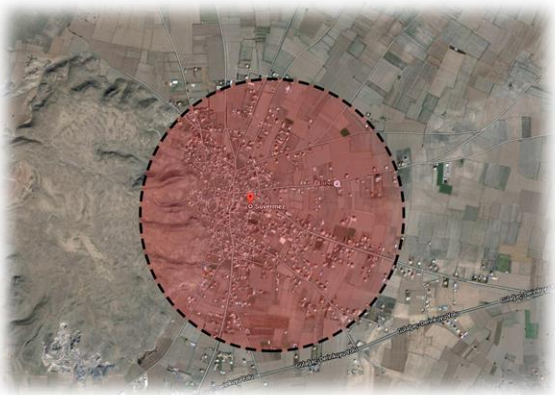

[1]Nur Gemi, Mimar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, nurgemi@gmail.com
[2]Nezihat Köşklük Kaya, Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, nezihat.koskluk@deu.edu.tr

Fotoğraf 1 ve 2. Solda Nevşehir-Suvermez Köyü karayolu güzergâhı, sağda Nevşehir-Suvermez Köyü Yerleşim Alanı. (https://www.google.com.tr/maps, 2019)

Suvermez Köyü, Türkiye'nin Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan, Nevşehir ili Derinkuyu ilçesine bağlıdır. Yerleşimin güneyinde yer almaktadır. Güneyde Niğde, batıda Aksaray, doğuda Kayseri illeri ile komşudur.

Yörede M.Ö. 2000 – 1750 tarihleri arasında Asur ticaret kolonileri çağı yaşanmıştır. Bunu takip eden dönemlerde sırasıyla Hititler M.Ö. 1750 – 1200, Geç Hititler 1200 – 700, Pers – Helenistik M.Ö. 585 – 332, Roma M.S. 17 – 395 ve Bizans M.S. 397 – 1071 dönemleri yaşanmıştır (Kabak, 2011 den Karabakla, 2003, s. 4).

II. Kılıçarslan tarafından fethedilen, Kapadokya ve çevresi, ardından Selçuklu egemenliğine girmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde, Nevşehir ve çevresindeki ticari yollar sebebiyle, batıdan doğuya kervansaraylar bulunmaktadır. Sultan Hanı, Ağzıkara Han, Tepesidelik Han, Alay Hanı, Sarıhan bunlardan bazılarıdır (Aytekin, 2006, s. 55).

Derinkuyu'ya Türkler'in geliş tarihi net değildir. Ancak 1936 yılına kadar ilçede yaşayan Rumların anlattığına göre, Türkler 1071 Malazgirt Savaşı ile gelmişlerdir. İlk yerleşim yerleri ilçenin doğusudur. Rumlar ilk etapta Türklerin Derinkuyu merkeze yerleşmesine izin vermemiştir. Rumlar daha sonra hayvanlarını otlatan ve tarlalarında çalışan Türkler'e, Derinkuyu'ya yerleşmeleri konusunda sorun çıkarmamışlardır (Karabakla, 2003, s. 4).

Derinkuyu ile ilgili, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, III. Murad dönemlerinde; 'Nahiye, 1508 yılında 10 köy, 12 mezradan müteşekkildi. Etre, Yazıhöyük, Suvermez ve Melegübü nahiyenin en kalabalık köyleri olarak gözükmektedir.' bilgisi bulunmaktadır (Aytekin, 2006, s. 56).

M.Ö. 2500 yıllarında köyün bulunduğu topraklara Hattiler Uygarlığı hâkim olmuş fakat bu dönemde bir yerleşim kurulmamıştır. Hattiler Uygarlığı varlığını MÖ 1700 yıllarına kadar devam ettirmiştir. Hattiler'den sonra bölgeye Hititler (Etiler) hâkim olmuş ve ilk yerleşim birimlerinin oluşmasını sağlamıştır (Aytekin, 2006, s. 56).

Bölgede döneme ait viran durumda birinci derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş bir kalenin ve yer altı tünelinin varlığı, yörenin tarihi niteliğini göstermektedir.

Suvermez Köyü, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle, dönem için büyük önem teşkil etmektedir. İç Anadolu'dan geçerek İran'a kadar ulaşan Kral Yolu'nun Akdeniz sahillerine ve Suriye'ye ulaşan kolu Suvermez Köyü üzerinden geçmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise, Orta Asya'dan başlayarak Avrupa'ya uzanan İpek Yolu'nun Kafkaslar'dan geçerek Anadolu'ya ulaşan kolunun bir kısmı Batı'ya yönelirken, diğer kolu Suvermez Köyü üzerinden geçerek Akdeniz'e yönelmiştir (Çataltepe , 2014).

M.Ö. 1200 yılında ise Firigler, Hitit Krallığı'nı yıkmış, özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde büyük bir tahribata yol açmışlardır. Frigler'in bu büyük yıkımından sonra bu bölgede tarihte 'Geç Hitit

Devletleri' diye adlandırılan, küçük devletler kurulmuştur. Suvermez'in de içinde bulunduğu bölgeye Tabal Krallığı hâkim olmuştur. Bu krallık varlığını M.Ö. 700 yılına kadar sürdürmüş, ancak bu durum köyün gelişimi açısından etkin rol oynayamamıştır (Çataltepe, 2014).

Suvermez Köyü Sosyokültürel Yapısı ve Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Değerlerine Bakış

Somut Olmayan Kültürel Miras UNESCO tarafından; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde tanımlanmaktadır (UNESCO, 2003).

Kavramın; UNESCO 32. Genel Konferansı'nın, 17 Ekim 2003 tarihli Genel Kurulu'nda onaylanarak yürürlüğe giren, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde, birinci madde olarak tanımlamasından sonra, somut olmayan kültürel miras için aşağıdaki açılım yapılabilir:

a.Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar (destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, atasözleri, masallar, fıkralar vb.),
b. Gösteri sanatları (Karagöz, meddah, kukla, halk tiyatrosu vb.),
c. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler (nişan, düğün, doğum, Nevruz, vb. kutlamalar),
d. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar (geleneksel yemekler, halk hekimliği, halk takvimi, halk meteorolojisi),
e. El sanatları geleneği (dokumacılık, nazar boncuğu, telkâri, bakırcılık, halk mimarisi) (UNESCO, 2003).

Bu tanımlara göre, koruma denildiğinde anlaşılması gereken; araştırma, tespit etme, belgeleme, korumaya alarak yok olmasını engelleme, üretme ve değerlendirme, farkındalık ve aktarımı sağlamadır. Bu bağlamda, tespit ederek belgeledikten sonra, müzecilik aşaması gelmektedir.

Suvermez Köyü'nde somut miras olan geleneksel mimarinin yanı sıra, tandır geleneği, şırahaneler gibi somut olmayan miras değerlerine rastlanmaktadır.

Gürçayır da; somut olmayan kültürel mirasta, geleneksel mimari tekniklerinin korunması konusunda bir bilinç aşılamaya çalışıldığını, söz konusu mimari yapının nasıl yapıldığı, yapım sırasında usta-çırak ilişkisinin nasıl olduğu, deneyimin kuşaktan kuşağa hangi yollarla aktarıldığı ve mimari yapının hangi sosyal olayların bir parçası olduğu gibi bilgilerin Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi açısından önemli olduğunu söyler (Gürçayır, 2011).

Bu bağlamda, Suvermez Köyü'nde geleneksel mimariyi şekillendiren somut olmayan miras öğeleri şunlardır:

a.Tandır Geleneği ve Tandır Evi

Suvermez Köyü'nde soğuk iklimden dolayı, yiyecek depolama ve enerji veren yiyecekler yeme alışkanlığı gelişmiştir. Yazın üretilen ürünler kışın da kullanılacak biçimde hazırlanır. Pekmez kaynatılır, reçel yapılır, meyve ve etler kurutulur, salça, turşu, tarhana ve bulgur yazdan kış için hazırlanır. Balkabağı çekirdekleri süt ile kavrularak hazırlanır. Tüm bu işlemler için, tek odalı yaşama biriminden oluşan evlerin hayat adı verilen avlularında, mutfak ve tandır evi denilen bölümler inşa edilir.

Kapadokya mutfağının en dikkat çekici özelliği tandır geleneğini devam ettirmesidir. Tandır geleneği, Anadolu'nun Arkaik Dönemden kalma eski mutfak geleneklerinden biridir. Günümüzden yaklaşık 2500 yıl öncesinden gelen bu gelenek bugün benzer biçimde bölgede devam ettirilmektedir. Tandır evi, üst örtüsü yerel Nevşehir kesme taşından, bazen de cingi taş adı verilen siyah taştan, tonoz sisteminde inşa edilir. Giriş cephesinde kapı yüksekliği kadar duvar örülür ve bir kapı ile girilir. Tandır evinin iç kısmında ayrı bir hacim olarak mutfak yer alabilir. Aynı zamanda yere oyularak ocak yerine kullanılan tandır da bu hacmin içerisinde yer almaktadır. Tandırın içinde odun ateşi yakılır ve yemekler bu ateşin közü üzerinde pişirilir. Isındıktan sonra, iç çeperlerine ekmekler yapıştırılarak fırın gibi kullanılabilen tandır ocaklarının bölge evlerinde önemli bir işlevi de odanın ısıtılmasıdır. Kış aylarında tandır odası aynı zamanda evin oturma ve sohbet bölümü olarak kullanılmaktadır.

Tandır evinde mutfak araç ve gereçleri oda duvarına asılı olarak bulundurulur. Tandır evinin altında genellikle "kiler" ya da "kayıt damı" adı verilen yemeklik malzemelerin yer aldığı odalar bulunur. Kiler olarak kullanılan, yer altında yer alan, Rumlar'dan kalan birimlere de genellikle tandır evinin içinden geçilmektedir. Mutfakta işler, ocağın bulunduğu tandırda ve kayıt damında yapılır. Yemek pişirilirken hem sağlıklı oluşu, hem yemekleri geç soğutması, hem de yemeğe lezzet katması nedeniyle toprak çömlekler kullanılır.

Fotoğraf 3 ve 4. Yapı hayatlarında bulunan tandır evi örnekleri.

Tandır geleneği, somut olmayan bir kültürel miras olsa da, mimaride tandır evi bölümünün oluşturulması ile somutlaşmıştır. Tandır evi, geleneksel mimarinin bir parçası olup, yapılarda kültürümüzü yansıtan önemli bir bölüm haline gelmiştir.

Tandırda pişirilen Nevşehir'e özgü yöresel yemekler de somut olmayan kültürel miras unsurlarındandır. Tarım ürünlerinin çeşitliliği sonucu, genellikle patates, mercimek, nohut, fasulye,

kabak, et, sucuk ve pastırma gibi ürünler mutfağa hâkimdir. Yine üzüm bağlarının çokluğu sonucu pekmez ve şarap üretimi yaygındır. Evlerde bile şırahaneler mevcuttur.

Yine çömlek peyniri olarak adlandırılan, inek sütünden elde edilen taze peynirin, tandır evinde hazırlanıp toprak testilere basılarak, Rumlar'dan kalan yer altındaki Tıraz olarak adlandırılan mağaralarda en az 6 ay saklanmasıyla elde edilen, buruk tadı olan yöreye özgü bir peynir çeşididir.

Yiyecekler genellikle yazdan hazırlanarak kış için hazırlık yapılır. Tırazlara depolanır. Bulgur kaynatılır, büyük taşlarla dövülerek elde edilen iri taneli bulgur düğ elde edilir, pekmez yapılır, meyve-sebze ve et kurutulur, mahalle fırınlarında ekmekler pişirilerek kış boyu tüketilir.

b. Sosyokültürel Unsurlar ve Mimari ile İlişkisi

Mübadele öncesi Kapadokya, ağırlıklı olarak Rumlar'ın yaşadığı bir yerleşim birimi görünümündedir. Kapadokya'da geleneksel evlerin oluşum süreci, yörede yaşayan insanların kültürel farklılıklarına göre gelişmiştir. Her iki toplum için de kültürel yapının merkezinde din olgusu yer almaktadır. Genel olarak Müslüman evlerinde evler haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılırken, Hıristiyan evlerinde böyle bir ayrım yoktur. Sadece evin erkeğine gelen konukların ağırlanacağı 'başoda' adı verilen bir oda bulunmaktadır. Evin en önemli köşelerinde dede ve ninelerin oturması için ayrılmış bölümlerin tasarlanmış olması, her iki kültürde de misafire ve aile büyüklerine verilen önemi göstermesi açısından anlamlıdır.

Kapadokya evleri kayaların oyulması suretiyle ya da kesme taştan inşa edilmişlerdir. Bölgenin tek mimari malzemesi olan taş, yörenin volkanik yapısından dolayı ocaktan çıktığında yumuşak olduğundan çok rahat işlenebilmekte, ancak hava ile temas ettikten sonra sertleşerek çok dayanıklı bir yapı malzemesine dönüşmektedir. Kullanılan malzemenin bol olması ve kolay işlenebilmesinden dolayı yöreye has olan taş işçiliği gelişerek mimari bir gelenek halini almıştır (Türkiye Kültür Portalı, 2013). Bu durum yapıların kimliğini oluşturmaktadır. Mekânlarda kemerli, tonozlu bir mimari yapı hâkimdir. Gerek avlu gerekse ev kapılarının malzemesi ahşaptır. Kemerli olarak yapılmış kapıların üst kısmı stilize sarmaşık veya rozet motifleriyle süslenmiştir. Evlerin kat aralarında bulunan konsolların araları bazen tek bazen de 2-3 sıra rozet, yıldız, yelpaze, fırıldak ve stilize bitki motifleriyle doldurulmuştur.

Pencereler 'kanatlı' ve 'giyotin' tarzda olmak üzere iki tiptir. Evlerde çok sayıda oda, mutfak, depo, tandır, kiler, şaraphane yer almaktadır. Misafir odalarındaki nişlerde sıva üzerine boyalı bezemeler bulunmaktadır. Taş şömineler, taş merdivenler, dekoratif nişler, sedirler, yöresel halılar, toprak kaplar, objeler dekorasyonlarında vazgeçilmez unsurlardır.

Nevşehir yöresinde yöreye özgü kesme taştan imal edilen yapılar çoğunluktadır. Yapı cephelerinde dinlere göre değişen haneyi koruduğuna inanılan sözlere, yapım yılı işlemelerine, maşallah yazılarına sıklıkla rastlanmaktadır.

Farklı inançları barındıran dönem toplumunda, Hristiyanlığın M.S.313 yılında serbestleşmesinin ardından, yeme-içme gibi temel ihtiyaçlarla birlikte ortaya çıkan inanma ihtiyacı, ibadet mekânları

oluşturulmasını gerektirmiştir. Suvermez Köyü'nde de, kısmi de olsa varlığını sürdüren 3 adet şapel, 1 kilise ve 1 cami bu dönemde inşa edilmiştir.

Fotoğraf 5 ve 6. Solda, Suvermez Köyü'ndeki yalnızca üç beden duvarı korunabilmiş 1. derece anıtsal yapı olarak tescillenmiş tarihi kilise; Sağda ise 1830'da inşa edilmiş, 1976 da ise restorasyonu yapılmış, hala kullanımda olan Tarihi Orta Cami

Bölgede, Cumhuriyet Dönemi'nde ve Mübadele öncesi dönemde, dini hoşgörü sağlanabilmesi sayesinde, Gayrimüslim ve Müslüman nüfus Suvermez Köyü'nde bir arada yaşamıştır. Yapılan araştırmalara göre, gayrimüslim nüfusun sayıca fazla olması neticesinde Kapadokya Bölgesi'nde bulunan(Mustafapaşa hariç) 7 adet kiliseden birinin Suvermez'de bulunması, o dönemde yörede az sayıda olan okullardan birinin burada yer alması, iki adet kısmi de olsa korunabilmiş şapel yapısının varlığı, tarihi bir cami gibi Müslüman kültürüne ait anıtsal yapıların mevcudiyeti, belirgin bir plan tipolojisine sahip sivil mimari örneklerinin varlığı, yörenin döneminde özel nitelik barındıran bir bölge olduğunu belgelemektedir.

Kapadokya Bölgesi'nde, yapıların çoğunluğunun Rum taş ustaları tarafından oluşturulduğu bilinmektedir. Bu ustaların büyük bir kısmının o dönemde Pontus olarak adlandırılan Karadeniz taraflarından geldiği bilinmektedir. Taş üzerine işlemeler yapmak ustalık gerektirdiği için, yerel malzemenin bu işleme izin vermesi ve aynı zamanda iklime de uygun olması nedeniyle bu bölgede tercih edilmiştir.

Fotoğraf 7 ve 8. Solda, işlenebilir yerel malzemeden üretilmiş pencere kemeri süslemelerinden istiridye kabuğu; sağda ise çeşitli dini anlamlar içeren papatya tekeri, çarkıfelek ve güneş sembolleri

Mübadele'de, Rum ustalar Anadolu'dan ayrılmış, ustaların yanında çırak olarak çalışan Türkler ise onların görevini üstlenerek taş işçiliğini yapmaya başlamıştır. Rum ustaların süsleme dili ve işçiliği bu şekilde yaşatılmıştır. Rum kültür ve mitolojisi ve Hristiyan kültürü ile şekillenmiş olan imge ve süslemelere Türk ve Müslüman motifleri de karışmıştır. Ancak yapılar Rumların inşa ettiklerine göre daha sade olarak inşa edilmiştir.

Fotoğraf 9 ve 10. Solda Rum ustalar tarafından inşa edilmiş, dönemin önde gelen din adamlarına ayrılmış yapıda silmesinde çarkıfelek, papatya tekeri ve güneş motifleri arasında su damlası figürü, yukarda haç şeklinde pencere açıklığı, pencere kemerlerinde ise, her iki yanda güneş ve Tanrıça Tanit, ortada ise zeytin dalı işlenmiştir. Sağda ise mübadele sonrasında Türk yapı ustaları tarafından inşa edildiği tahmin edilen daha sade, yalnızca geometrik silmeleri ve köşe dendanları bulunan, pencere kemer ve söveleri de oldukça sade işlenmiş bir sivil mimari örneği görülmektedir.

Bu süslemeler daha çok dış cephede, kat ayrımını gösteren silmelerde, kapı ve pencere sövelerinde, hayat giriş kapılarında görülmektedir. Bazı yapılar çok süslemeli iken bazılarında oldukça sade bitki ve hayvan motifleri ve koruyuculuğuna inanılan dini imgeler işlenmiştir. "Genellikle kat ayrımına topluca yapılan bu motifler en dikkate değerleri olup, bunlara kat ayrımı motifleri/kabartmaları" denir (Kılıç, 2019 dan Kaya, 2016).

Fotoğraf 11 ve 12. Solda pencere söveleri sade olarak çerçevelenmiş, silmesinde ise soldan sağa papatya, çarkıfelek, güneş simgelerinin hemen üzerinde ise palmiye figürünün bulunduğu işlemeler, sağda hayat giriş kapısı üzerinde bulunan zeytin dalı ve güneş sembolleri

Dini semboller evrensel mesajlar içerir. İnsana ait değerlerden aile olma, ahlaki değerler, bereket istekleri ve dini temalar sembollerle yansıtılmaktadır. İnsan olmanın devamında gelen inanma ihtiyacı neticesinde, yaratıcı varlığın birtakım üstün güçleri olduğuna inanıldığı için, ondan bazı taleplerde bulunulur. Bu talepler üreme ve çoğalma, bereketli bir hayat, yaşam kaynağı olan güneşin varlığının devamı, kötülüklerden korunma gibi yaşamı sürdürmeye yönelik taleplerdir. Bu talepler sembolize edilerek, işlenmesi kolay olan taşlara aktarılır. Bu sayede geliştirilen bu evrensel dil ile daha yapının içerisine girmeden, sahibi hakkında bazı ipuçları edinmek mümkündür. Hıristiyan Rumların inşa ettiği yapıların devamı niteliğinde olan, önceki yapılarla doku birliği içerisinde Türk Yapı Ustaları tarafından üretilmiş yapılarda da yapının ana cephesinin tam ortasına bir kitabe konumlandırılarak, Rum yapılarında Grek harfleri ile işlenen metinlerin yerine, Türk yapılarında kitabe üzerine nadiren yapı sahibinin adı-soyadını, genellikle ise yapının yapım tarihi ve 'Maşallah, Allah Gönençtir, Bu Mülk Ne Benim Ne Senin' gibi koruyucu ve ahiret inancının varlığını da sembolize eden dini sözlere yer verilmektedir.

Fotoğraf 13, 14 ve 15. En solda Grek alfabesi ile yazılmış, koruyucu olduğu düşünülen yazı ve üzerinde 1912 olarak tariflenmiş yapım yılı, ortada bildiri yazarlarından Nur Gemi'nin dedesi yapı ustası Nuri Ünal tarafından 1964 yılında inşa edilmiş yapının Latin Alfabesi ile yazılmış kitabesi ve yapım yılı, en sağda ise yine aynı yapı ustası tarafından tarafından inşa edilen ve yazarın rahmetli annesinin de doğduğu konuta ait kitabede yapım yılı 1963 olarak tariflenmiş ve koruyucu yazılara yer verilmiştir.

Cephede yer alan motifler, henüz yapının avlusuna bile girmeden, yaşayanlar, inanışları ve ekonomik durumları hakkında bazı fikirler vermektedir.

Sembollerin Anlamları:

1.Tanrıça Tanit

Güneş, ay ve yıldıza hâkim olduğu düşünülen ve "Gökyüzü Tanrıçası" olarak isimlendirilen Tanit tasvirinin doğurganlığı temsil ettiği söylenmektedir (Uray, 2019) den (Cintas, 1948). Vücut üçgen şeklinde pileli bir elbiseyi andırır. Diğer ismi Gelveri Gelini'dir. Sadece sivil mimari yapıların giriş kapısının kilit taşı üstünde ya da pencerelerin üst kısmında yer alan taş kabartma figür detaylı olarak incelendiğinde; elips ya da oval bir baş ile tasvir edilmiştir, ellerini gökyüzüne kaldırmış dua eden bir kadın olarak yorumlanabilir. Vücut üçgen şeklinde olup pile görünümü verilmiş bir elbiseyi

andırmaktadır. Kollar iki yana doğru uzanan, içe doğru kıvrılmış spiral şekilde tasvir edilmiştir (Uray & Gümüş, 2017).

Fotoğraf 16. Sağ ve sol pencere kemerlerinde yer alan Tanrıça Tanit motifleri.

2.İstiridye

İstiridye kabuğu en çok kullanılan öğedir. Genellikle cephede silmelerde ya da pencere kemerlerinde yer alır. Bazen yarım olarak da görülür.

İstiridye, mistik doğu kültüründe doğum ve yeniden üremenin muskası kabul edilmektedir. Kadın üreme organına benzemesi sebebiyle, Hint ve Doğu felsefesinde debu tür bir anlam ifade etmiştir. Kadının üreme özelliği istiridyeye ithaf edilir. İnsanların evlerinde, istiridyenin içindeki inci gibi korunaklı olmaları temenni edilir. İslami eserlerde de bu süslemenin işlenmeye devam edilmesi tematik anlamdan ziyade, mimari olarak süs amaçlı kullanılmıştır (Kılıç, 2019 dan Ateş, 2001).

Fotoğraf 17 ve 18. Solda kapı girişinin hemen üzerinde bulunan Grek alfabesiyle yazılmış kitabe yapının yapım yılını 1912 olarak tariflemektedir. Sağda ise istiridye motifi bulunan pencere kemeri görülmektedir.

3.Palmiye Motifi

Palmiye motifi az da olsa karşımıza çıkan cephe süsleme motiflerindendir. Doğu sanatına Helenistik Akım yoluyla girdiği sanılmaktadır. Dinimizce de cennet meyvesi hurmanın yetiştiği ağacın da bir tür palmiye olduğu bilinmesi sebebiyle İslamiyette de önem teşkil eder. Hristiyanlıktan önce ise, güç, barış, zafer ve bereketi simgelediği için, oldukça sık kullanılmaktaydı (Kılıç, 2019).

4.Çarkıfelek Figürü

Bu figür genellikle, cephelerde silmelerde yer alan istiridye motiflerinin hemen altında, farklı ebatlarda yer alır. Çarkıfelek, çoğu evin cephesinde görebileceğimiz, İslam inancında da yeri olan bir semboldür. Yaşamın ve bu dünyanın gelip geçici olduğunu ifade etmektedir.

Fotoğraf 19 ve 20. Solda cephe silmesinde sağda ise kapı girişinde işlenmiş çarkıfelek figürü

5.Papatya Figürü

Papatya figürü, genellike pencere kemerlerinde ya da silmelerde, çember içerisinde resmedilmiştir.

Fotoğraf 21 ve 22. Sağda ve solda silmelerde bulunan, sık kullanılan koruyucu papatya figürü

Dini mekânlarda ve sivil mimaride kullanılan bu sembolün Hristiyanlıkta, cadı işareti, altıgen pusula, kötülüğe karşı koruyucu sembol olduğu bilinmektedir. Bu nedenle özellikle dış mekânda kullanılmaktadır (Kılıç, 2019).

6.Zeytin Dalı

Zeytin dalının genel anlamda, barışın, huzurun ve bereketin sembolü olduğu bilinmektedir.

Fotoğraf 23 ve 24. Solda kapı girişine, sağda ise pencere lentosuna işlenmiş zeytin dalı motifleri

Kapı ve pencere girişlerine işlenerek, evin bereketli ve bol kazançlı olması niyet edilir.

7.Ay Yıldız Sembolü

Yapının Müslüman veya Türk bir sahibi olduğunu ifade eder. Silmelerde ve cephede kitabenin etrafında konumlandırılır.

Fotoğraf 25. Ana cephede kitabenin konumlandığı noktada ay-yıldız sembolü işlenmiştir.

8.Güneş Sembolü

Hayatın kaynağı güneş ile yaşamın iç içe olması sebebiyle, çarkıfelekle yanyana resmedilmektedir. Çarkıfelek, güneşten aldığı güçle varlığını sürdürür. Genellikle pencere kemerleri ve silmelerde istiridye motifi altında konumlandırılır (Kılıç, 2019).

Fotoğraf 26 ve 27. Solda cephe silmesinde, sağda ise giriş kapısının tam ortasında bulunan güneş sembolleri

9.Su Damlası Sembolü

Silmelerde yer alan, istiridye sembollerini birbirine bağlama amaçlı kullanılan genellikle ikili kullanılan semboller, buzul ya da su damlasını andırdığı için bu ismi almıştır.

Sembolün ikili kullanılmasının anlamı, ailenin kadın ve erkek olmak üzere temelinde iki bireyden oluşmasıdır. Su ise, insanı hayata bağlayan ve hayatın kaynağı olan unsurdur (Kılıç, 2019).

Fotoğraf 28 ve 29. Silmelerde motifleri ayrıştıran su damlası sembolleri

10.Kalp Sembolü

Nadiren kullanılmış bir semboldür. Mutluluk, muhabbet, birliktelik sembolize ettiği düşünülmektedir.

Fotoğraf 30. Ana cephede pencere lentosunun üzerinde yan yatmış kalp sembolü bulunmaktadır.

Cephe süslemelerine ilaveten, ana cephelerdeki pencerelerin ferforje demirlerinin detayları bile yapı kullanıcısı hakkında kısmi bilgi vermektedir. Genel olarak bakıldığında, insan yaşayış etkenlerini ve kültürel kökenini, içinde barındığı mekâna aktarmaktadır. Mekân oluşumundan, cephe karakterlerine bunu okumak mümkündür. Aktarılan değerler, din, hoşgörü, merhamet, mutluluk, huzur, aile, mitolojik unsurlar gibi toplumsal yaşama ait değerlerdir.

Sonuç

Suvermez Köyü örneğinde de görüldüğü gibi, somut olmayan miras olarak adlandırdığımız yöreye özgü toplumsal yaşamın beraberinde getirdiği değerler, inanışlar ve kültürel birikimler, sembollerle ifade edilip yapılara işlenerek, plan şemaları, cephe süslemeleri, hayat-avlu ilişkisi gibi mimari unsurlarla da yapılara yansıtılarak somut hale gelmektedir. Bu nedenle, tarihi değerlerimizi yansıtan, birikimlerin aktarıldığı kültürel miras öğelerinin yaşatılarak varlığını devam ettirmesi için gereken müdahalelerin doğru ve zamanında yapılması konusundaki farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Not: Bu çalışma Mimar Nur Gemi'nin Doç.Dr. Nezihat Köşklük Kaya danışmanlığında yürütmekte olduğu 'Kırsal Alanlarda Yöresel Doku ve Mimari Mirasın Analizi: Nevşehir Derinkuyu Suvermez Köyü Örneği' başlıklı tezinden oluşturulmuştur (Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi).

Aksi belirtilmedikçe, tüm fotoğraflar Mimar Nur Gemi'ye aittir.

Kaynakça

Ateş, M. (2001). Mitolojiler ve Semboller (Ana Tanrıça ve Sembolleri). İstanbul.

Aytekin, O. (2006). Dünden Bugüne Derinkuyu. Niğde: Elma Ofset Matbaacılık.

Cintas, P. (1948, Cintas, P.). Un sanctuaire pre-carthaginois sur la greve de Salammbo Revue Tunuian:Tunisienne Publie Par L'Insttut De Carthage.

Çataltepe, A. (2014). Nevşehir İli Derinkuyu İlçesi Suverme Köyü Tarihçesi. Nevşehir: Suvermez Kasabası Derneği.

Gürçayır, S. (2011). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Eleştirel Bir Okuma. Milli Folklor, 23(92), 7.

Kabak, T. (2011). Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları. Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Nevşehir: Yüksek Lisans Tezi.

Karabakla, S. (2003). Tarihi-Coğrafi ve Kültürel Yönleriyle Derinkuyu. Erciyes Üniversitesi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

Kaya, M. (2016, Eylül). Kapadokya Mimarisinde Kullanılmış Simgeler V. Geçmişten Geleceğe Nevşehir, 65-67.

Kılıç, M. (2019, Eylül 25). Kapadokya Eski Taş Binalarında Kullanılan Rozet Süslemeler Üzerine Bir Tahlil ve Tasnif Denemesi. www.avanosarastirmalari.com: https://www.avanosarastirmalari.com/kapadokya-eski-tas-binalarinda-kullanilan-rozet-suslemeler-uzerine-bir-tahlil-ve-tasnif-denemesi-in-cappadocia-an-attempt-of-analysis-and-classification-of-badge-ornaments-used-in-old-stone-buildings/ adresinden alındı

Nevşehir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2019). Kasım 2019 tarihinde Kapadokya'da Sosyokültürel Yapı: https://nevsehir.csb.gov.tr/nev-sharp351-ehir---sosyo-kulturel-yap-sharp305-i-1913 adresinden alındı

ÖZKUL, A. (1991). Dünden Bugüne Nevşehir Yöresi ve Tarihi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., Nevşehir.

UNESCO. (2003). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi., (s. Unesco Türkiye Milli KOmisyonu). Paris. http://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/ adresinden alındı

Uray, G. (2019). Mimari Yapılarda Görülen TaşKabartma Süslerin Din ve Sanat İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi (Aksaray İli Güzelyurt Örneği). Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi(42), 127-128.

Uray, G., & Gümüş, D. (2017). Aksaray ili Güzelyurt ilçesinde Tanrıça Tanit'in izleri. Turkish Studies, 12(21), 525. doi: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12207 adresinden alındı

Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörlerden Demografik Özelliklere Göre Tüketicilerin Yeşil Satın Alma Eğilimi ve Çevre Bilincinin Karşılaştırılması

Zehra TÜRK[1]

Giriş

Gelişen teknoloji insan hayatına birçok kolaylık getirmektedir. Teknolojik ürünlerin artması ile birlikte gerek üretim aşamasında, gerekse tüketim esasında doğal yaşama ve çevreye verilen zararlarda da artış gözlenmektedir. Bu durum insanların doğal yaşama daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Doğal yaşama saygılı ve çevre bilinci yüksek olan tüketiciler, kullandıkları ürünlerin doğal çevreye olan zararlarını dikkate almakta ve tercihlerini çevreci olan ürünlerden yana kullanmaktadırlar. Sanayileşme ile birlikte gerek hava kirliliği, gerekse doğaya geri dönüşümü uzun yıllar alan atıkların bırakılması çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum çevre bilinci yüksek olan kişilerin dikkatini çekmekte, doğaya karşı gerekli hassasiyeti göstermeyen işletmelere karşı olumsuz tutum içerisinde bulunmalarına neden olmaktadır.

Çevre konusunda bilinçli olan tüketiciler, alış veriş esnasında satın aldıkları ürünlerin çevresel duyarlılık konusunda ne kadar hassas olduklarını araştırmakta, satın alma davranışını buna göre belirlemektedirler. Satın alına ürünlerin üretim aşamasında çevreye verdiği zararlar, çevre konusunda bilinçli vatandaşlar tarafından dikkatle takip edilmektedir. Bu durum yeşil pazarlama anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeşil pazarlama anlayışında, ürünün fiyatı ve kalitesinden ziyade çevre dostu ürün olması daha ön planda görülmektedir. Yeşil satın alma eğiliminde olan tüketiciler için ürünün maliyet ve kalitesi, çevreye olan duyarlılığa göre ikinci planda kalmaktadır.

Bu çalışmada, tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinçleri araştırılmaktadır. Ayrıca, yeşil tüketimi etkileyen unsurlardan demografik özelliklere göre yeşil satın alma eğiliminde ve çevre bilincindeki farklılaşma tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş, alan araştırması sonucu elde edilen veriler analiz edilerek araştırmanın amaçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde yeşil tüketimi etkileyen faktörler, tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri ve tüketicilerde çevre bilinci kavramları açıklanmaktadır. Araştırma için geliştirilen hipotezler de bu bölümde yer almaktadır.

Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörler

Yeşil tüketim; bireylerin ve doğada yaşayan diğer canlıların sağlıklarını tehlikeye sokan, üretimi esnasında normalden fazla enerji kullanan, zararlı maddelerin ortaya çıkmasında rol oynayan, üretim ve tüketim aşamalarında ya da daha ileriki zamanlarda doğada hasar meydana getiren, doğayı tehlike altında bırakan maddelerle üretilen ürünleri kullanmaktan çekinen bireylerin oluşturduğu tüketim anlayışıdır. Yeşil tüketici, çevreye yararlı ürünler tüketen, bunun yanında doğaya zarar vermeyen

[1] Zehra Türk, Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm MYO, E-Posta: zehraturk@mu.edu.tr

tutumlar sergileyen bireyler için kullanılmaktadır. Yeşil tüketiciler, çevreyi korumak için kendi sorumluluğunun farkında olan, bunun sadece bu işle uğraşanlar (uzmanlar, bilim insanları ve devlet) tarafından yapılmadığını, kendilerinin de bu konuda yükümlüklere sahip olduğunu bilen ve bunun için harekete geçen bireylerdir (Shamdasani, Chon-Lin ve Richmond, 1993: 491).

Yeşil tüketimi etkileyen faktörler genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür (Straughan ve Roberts; 1999:559):

i. Demografik özellikler; pek çok çalışmada demografik değişken olarak yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, gelir düzeyi, meslek, medeni durum incelenmektedir (Muter, 2002: 23; Straughan ve Roberts, 1999:563).

ii. Psikolojik özellikler; güdüleme, algı, tutum, inanma, kişilik, bilgi ve veri, empati kurma ve tüketici davranışları gibi unsurların ana belirleyicileri psikolojik etkenlerdir (Mosavichechaklou, 2018: 19; Kuduz, 2011:226).

iii. Çevreyle ilgili tutum ve davranışlar; kişilerin tutum ve davranışları arasındaki ilişkileri inceleyerek, çevre konusundaki duyarlılıkları ve çevre dostu davranışlarını ele almaktadır (Straughan ve Roberts, 1999: 563; Kuduz, 2011:228).

Yeşil Satın Alma Eğilimi

Yeşil tüketici, tüketim ve alışveriş faaliyetlerinin çevreye olan etkilerini önemseyen, çevresel duyarlılık ile ilgili rasyonel kararlar veren tüketici olarak ifade edilmektedir. Yeşil ürün satın alan tüketiciler, ürünlerin fiyatları diğerlerine göre daha yüksek olsa bile çevreci ürünleri tercih ederler. Bu tarz tüketiciler; ürünlerin üretim aşamasından müşterilere ulaştırılıncaya kadar geçen süreçte çevre duyarlılığına dikkat ederler ve gereğinden fazla kaynak kullanımına sebep olan, ambalaj kullanımında aşırıya kaçan ürünleri tercih etmezler (Koçak, 2003: 34; Aslan, 2007: 46).

Moisander (2001: 252)'e göre yeşil tüketiciler, tüketimlerinin kamu çevresel sonuçlarını dikkate alarak toplumsal değişimini meydana getirmek için satın alma gücünü kullanan hedef odaklı bireyler ve etkili piyasa aktörleri olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Yeşil satın alma davranışı, bu davranışın yerine getirilmesine yönelik niyet ile başlamaktadır. Bu niyetin tüketicilerin satın alma davranışının çok önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, bir tüketicinin yeşil ürün satın alma niyetini artırması, o ürünü satın alma olasılığını da arttırmaktadır. Tüketicilerin yeşil satın alma niyetleri konusunda evrensel olarak genelleme yapmak mümkün değildir. Tüketicilerin kültürel, toplumsal ve diğer özelliklerin farklı olması, bu durumun nedeni olarak ortaya konulmaktadır (Peattie, 2001: 189).

Yeşil satın alma eğiliminde olan tüketiciler çevreyi etkileyebilmektedir. Bu tarz tüketiciler cevre dostu davranışlar sergilemektedirler ve aldıkları ürünlerin sadece fiyatına göre seçim yapmamaktadırlar. Yeşil satın alma eğiliminde olan tüketicilerin satın aldığı ürünün üreticisine, ürettiği malzemesine, paketlediği ambalajına ve ürünün atıldıktan sonra bile çevreye olan zararlı etkilerine sahip olup olmadığına bakar. En önemlisi, yeşil tüketim eğiliminde olan tüketiciler sosyal sorumluk duygusu taşımaktadırlar (Al-Salman, 2016: 22).

Tüketicilerde Çevre Bilinci

Çevre bilinci, bireyin tarihsel ve doğal çevresini kavraması, bilinçli bir duyarlılık edinmesi, çevreyle ilgili karşılaşılan sorunların çözümünde sivil toplum örgütleri aracılığıyla kararlara katılması, çevresel konularda tepkisini göstermek için girişimlerde bulunması, çevreyi yok etmeden kullanma gereğini kavraması, doğal yaşamın ve doğal kaynakların insan hayatı için önem ve vazgeçilmezliğini benimsemesi ve bütün tüketim etkinliklerinde çevreyi korumayı ön planda tutması olarak değerlendirilmektedir (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2005: 68).

Tüketicilerin çevreye yönelik farkındalıkları arttıkça, çevre için sağlıklı ürünler üreten işletmelerin tercih edilmesinde de artış gözükmektedir. Çevre bilinçli tüketimde, ürün veya hizmet satın alırken tercih edilen işletmelerin çevreye duyarlı olması önem kazanmaktadır (Çifci ve Şakacı, 2015: 289). Tüketicilerde çevre bilincinin artması aynı zamanda üreticilerinde çevre konusunda duyarlı olmasını sağlamıştır. Tüketimde müşterilerin çevreye olan duyarlılığı ne kadar yüksek olursa işletmelerin çevreye karşı olan hassasiyetlerinde de o kadar artış olduğu görülmektedir (Kuduz ve Zerenler, 2013: 73).

Çevreci bilincine sahip olan tüketici, pazarlamaya ve tüketime karşı olan tüketici değildir. Pazarlama faaliyetlerinin çevreye karşı daha duyarlı olmasını ve çevresel duyarlılık ile faaliyet gösterilmesini beklemektedir (Tek ve Özgül, 2013: 901).

Literatür Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Yeşil tüketim anlayışı ve çevre bilincine yönelik ülkemizde çok sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda; Tüketici profilinin çevreye duyarlılıkları, çevreci satın alma davranışları, reklamların çevrecilik ile ilişkisi, tüketimde çevre bilincinin etkisi, tüketicilerin değer yargıları ve tüketimde çevreci olma ilişkisi gibi konulara yer verilmiştir (Alkibay, 2001; Ay ve Ecevit, 2005; Bodur ve Sarıgöllü, 2005; Çabuk ve Nakiboğlu, 2003; Demirbaş, 1999; Marangoz, 2003; Şener ve Hazer, 2007; Tarhan, 1996; Torlak, 2001).

Yeşil tüketim ve çevreci tüketim anlayışına yönelik yapılan araştırmalarda, tüketicilerin çevre konusunda duyarlı oldukları, ürün satın alımında çevresel konuları ön planda tuttukları ve çevreye zarar vermeyen ürünleri satın almak için daha fazla ücret ödemeyi göze aldıkları belirlenmiştir (Carlson, Grove, Kangun, 1993; Chase ve Smith, 1992; Crane, 2000; Davis, 1993; Dunlap ve Scarce, 1991; Kangun, Carlson ve Grove, 1991; Menon ve Menon, 1997; Ottman, 1993; Peattie, 2001).

Tüketicilerin demografik özellikleri ile yeşil tüketim ve çevre duyarlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yer almaktadır. Ay ve Zümrüt (2005) tarafından yapılan bir araştırmada yaş ile çevre duyarlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çabuk, Nakiboğlu ve Keleş, (2008) yaptıkları araştırmada, genç bireylerin diğer yaş gruplarına göre daha fazla yeşil ürün tüketim eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Buttel (1992) yaptığı araştırmada yaş ile çevreye duyarlı ürün satın alma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmiştir. Bu araştırmalar çerçevesinde, yeşil ürün satın alma konucunda ve çevre ile ilgili bilinç düzeyinde yaşa göre faklılığın olup olmadığını tespit etmek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H1a) ve çevre bilinci (H1b) yaşlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Cinsiyetin yeşil ürün satın alma kararlarında farklılığa yol açıp açmadığını belirlemek amacıyla yapılan araştırmalarda, kadın tüketicilerin erkek tüketicilere oranla yeşil satın alma davranışında

bulunma eğilmlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Banerjee ve McKeage, 1994; Çabuk ve diğer., 2008; McIntyre ve Meric, 1994). Widegren (1998) ve Steel (1996) tarafından yapılan araştırmalarda kadınların çevreci davranışlarının erkeklere kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada da, kadınlar ve erkekler arasında, yeşil ürün satın alma eğilimi ve çevre bilinci arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 2: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H2a) ve çevre bilinci (H2b) cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Straughan ve Roberts (1999) tarafından Amerika'da yapılan bir araştırmada öğrenim düzeyleri ile çevre bilinci arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tilikdou (2007)'da yaptığı araştırma sonucunda, çevreye duyarlı ürün satın alma eğiliminde olan kişilerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Çabuk ve diğer., (2008) tarafından yapılan araştırmada da, öğrenim düzeyi yüksek olan bireylerin diğerlerine göre daha fazla yeşil ürün satın alma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada da yeşil tüketim ve çevre bilincinin öğrenim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 3: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H3a) ve çevre bilinci (H3b) öğrenim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Çabuk ve diğer., (2008) tarafından yapılan araştırmada yeşil ürün satın alma konusunda evli ve bekarlar arasında anlamlı derecede farklılık olduğu, evli olan tüketicilerin bekar olan tüketicilere göre daha fazla yeşil ürün satın alma eğiliminde oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Cansaran (2014), çevre bilincinin medeni duruma göre farklılığını araştıran çalışmasında evli olanların bekâr olanlara göre çevre bilinçlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada, medeni duruma göre çevre bilinci ve yeşil tüketim arasında farklılığı test etmek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 4: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H4a) ve çevre bilinci (H4b) medeni durumlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Çabuk ve diğer., (2008) tarafından gelir düzeyine göre tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının incelendiği araştırmada, gelir düzeyi yüksek olan bireylerin düşük olanlara göre daha fazla yeşil ürün satın alma eğilimine oldukları tespit edilmiştir. Ay ve Zümrüt (2005), gelir düzeyi yüksek olan bireylerin daha fazla yeşil satın alma davranışı sergilediklerini belirtmişlerdir Bu çalışmada, gelir düzeyine göre yeşil ürün satın alma eğilimi ve çevre bilinci arasındaki farklılıkları test etmek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 5: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H5a) ve çevre bilinci (H5b) gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin demografik özelliklerine göre yeşil tüketim eğilimi ve çevre bilincinin farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktır. Çalışmanın amacına yönelik alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması anket uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Tüketicilerin çevresel duyarlılıklarını tespit etmek amacıyla Kuduz (2011) tarafından geliştirilen "Çevre Bilinci Ölçeği" kullanılmıştır. Tüketicilerin yeşil satın alma davranışlarına yönelik ifadelerin yer aldığı "Yeşil Satın Alma Eğilimi Ölçeği" de Kuduz (2011) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmanın amacına yönelik geliştirilen

hipotezlerin test edilebilmesi amacıyla Kruskal Wallis testi ve Mann Whitney U testi analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Aracı

Araştırma Muğla ilinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Muğla ilinde yer alan tüketiciler oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Muğla'da 2017 yılında yaklaşık 110.000 kişi yaşamaktadır (Tüik, 2017). Örneklemin anakütleyi temsil etme yeteneğini belirlemek amacıyla yapılan hesaplama neticesinde 383 anketin yeterli olacağı sonucuna ulaşılmıştır (www.surveysystem.com). Anket 400 tüketiciye yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmış ve araştırmaya 400 anketin verileri analiz edilerek devam edilmiştir.

Araştırmada verilerin elde edilmesinde anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket formunun oluşturulmasında Kuduz (2011) tarafından geliştirilen "Çevre Bilinci Ölçeği" ve tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerine yönelik ifadelerin yer aldığı "Yeşil Satın Alma Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde, tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir düzeyi ve medeni durumları ile ilgili sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde, tüketicilerin çevre bilincini ölçmek üzere 14 soru sorulmuştur. Tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerini belirlemek amacıyla hazırlanan üçüncü bölümde 14 ifade yer almaktadır. İkinci ve üçüncü bölümdeki ifadeler 5'li likert sistemi ile değerlendirilmiştir. Anket formunda 1) Kesinlikle Katılmıyorum ile 5.Kesinlikle Katılıyorum şeklinde skaladan oluşmaktadır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi IBM SPSS 22. 0 istatistik program ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada belirlenen hipotezler %95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

Demografik Bilgiler

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Yaş	**Kişi**	**(%)**	**Gelir Durumu**	**Kişi**	**(%)**
20 Yaş ve altı	16	4.0	1000-1999 TL	20	5.0
21- 29 Yaş arası	44	11.0	2000-2999 TL	182	45.5
30 - 39 Yaş arası	203	50.8	3000-3999 TL	142	35.5
40 - 49 Yaş arası	122	30.0	4000 ve üzeri	56	14.0
50 Yaş ve üzeri	15	3.8	**Eğitim Düzeyi**	**Kişi**	**(%)**
Cinsiyet	**Kişi**	**(%)**	Önlisans	128	32.0
Kadın	148	37.0	Lisans	272	68.0
Erkek	252	63.0	**Medeni Durum**	**Kişi**	**(%)**
			Evli	116	29.0
			Bekâr	284	71.0
TOPLAM	**400**	**100.0**	**TOPLAM**	**400**	**100.0**

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun 30-39 yaş arasında olduğu görülmektedir. Katılımcıların %63'ü erkek, %37'si kadınlardan oluşmaktadır. Gelir durumları incelendiğinde, çoğunluğunun 2000-2999 TL arasında aylık ortalama gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Anket uygulamasına katılan tüketicilerin %29'u evli, %71'i bekârdır.

Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Tüketicilerin "Yeşil Satın Alma Eğilimi"ne yönelik ifadelerin güvenilirlik değeri (Cronbach's Alpha) 0.813'tür. "Çevreye Bilinci Ölçeği"ne yönelik ifadelerinin güvenilirlik analizi değeri ise 0.962 çıkmıştır. 0.80'in üzerinde olan Cronbach's Alpha oranında, ölçek oldukça yüksek düzeyde güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Kalaycı, 2008: 405). Araştırmada kullanılan ölçeklerin her ikisi de yüksek derecede güvenilir ölçekler olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Betimsel İstatistik Tablosu

Ölçekler	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Yeşil Satın Alma Eğilimi Ölçeği	400	1	5	3.91	0.55
Çevresel Bilinci Ölçeği	400	1	5	4.20	0.82

Ölçeklere ilişkin betimsel istatistik tablosuna göre, yeşil satın alma eğilimine yönelik ifadelerin ortalaması 3.91'dir. 5'li likert sisteminde 3 orta değer olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerinin orta değerin üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan tüketicilerin çevre bilinçlerine yönelik ifadelerinin ortalaması 4.20 çıkmıştır. Katılımcıların çevre bilinçlerinin ortanın çok üzerinde olduğu görülmektedir. Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikî bilgiler neticesinde, araştırmaya katılan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinçlerinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada Belirlenen Hipotezlerin Testi

Araştırmada belirlenen hipotezlerin değerlendirilmesinde Bağımsız t testi ve Anova analizinin kullanılması gerekmektedir. Veriler üzerinde yapılan Kolmogrov-Smirnov testi sonucunda verilerin normal dağılım sergilemediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, Bağımsız t testinin nonparametrik uygulaması olan Mann Whitney U testi, Anova analizinin nonparametrik uygulaması olan Kruskal Wallis testi analizleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları ve değerlendirmeleri aşağıda açıklanmaktadır.

Hipotez 1: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H1a) ve çevre bilinci (H1b) yaşlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 3: Hipotez 1'e Yönelik Analiz Sonuçları

			Yeşil Satın Alma Eğilimi (H1a)		**Çevre Bilinci (H1b)**	
Kruskal-Wallis Test		*N*	*Ort.*	*(P)*	*Ort.*	*(P)*
Yaş	20 yaş ve altı	16	4.45	***.000***	3.86	***.000***
	21- 29 yaş	44	3.63		3.55	
	30 - 39 yaş	203	4.01		4.32	
	40 - 49 yaş	122	3.94		4.32	
	50 yaş ve üzeri	15	2.58		3.79	
	Toplam	400	3.91		4.20	

**p<0.01; **p<0.05*

Hipotez 1'e yönelik yapılan Kruskal Wallis testi sonucuna göre, tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri yaşa göre anlamlı derecede (p=.000) farklılık göstermektedir. 20 yaş ve altındaki tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri daha yüksek iken, 50 yaş ve üzeri katılımcıların yeşil satın alma eğilimleri daha düşüktür. Tüketicilerin çevre bilinci değerlendirildiğinde ise, 30-49 yaş arasındaki tüketicilerin çevre konusunda 50 yaş ve üzerindekilere göre daha bilinçli oldukları görülmektedir. Yaşa göre tüketici satın alma eğilimi (H1a) ve çevre bilinci (H1b) farklılıklarının incelendiği Hipotez 1 KABUL edilmiştir.

Hipotez 2: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H2a) ve çevre bilinci (H2b) cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 4: Hipotez 2'ye Yönelik Analiz Sonuçları

			Yeşil Satın Alma Eğilimi (H2a)		**Çevre Bilinci (H2b)**	
Mann Whitney U Testi		*N*	*Ort.*	*(P)*	*Ort.*	*(P)*
Cinsiyet	Kadın	148	3.95	*.128*	4.25	*.803*
	Erkek	252	3.88		4.17	
	Toplam	400	3.91		4.20	

**p<0.01; **p<0.05*

Hipotez 2 için yapılan Mann Whitney U testi analizi sonuçlarına göre, tüketicilerin cinsiyetlerine göre yeşil ürün satın alma eğilimi (p=.128) ve çevre bilinci (p=.803) anlamlı derecede farklılık göstermemektedir. Hipotez 2, tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimi (H2a) ve çevre bilinci (H2b) açısından RED edilmiştir.

Hipotez 3: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H3a) ve çevre bilinci (H3b) öğrenim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 5: Hipotez 3'e Yönelik Analiz Sonuçları

			Yeşil Satın Alma Eğilimi (H3a)		**Çevre Bilinci (H3b)**	
Mann Whitney U Testi		*N*	*Ort.*	*(P)*	*Ort.*	*(P)*
Öğrenim Düzeyleri	Önlisans	128	3.83	***.006*****	4.06	***.028****
	Lisans	272	3.94		4.26	
	Toplam	*400*	*3.91*		*4.20*	

**p<0.01; **p<0.05*

Hipotez 3 için yapılan Mann Whitney U testi analizi sonuçlarına göre, tüketicilerin öğrenim düzeylerine göre yeşil ürün satın alma eğilimi (p=.006) ve çevre bilinci (p=.028) anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Lisans mezunu tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri ve çevre bilinçleri, önlisans öğrencilerine göre daha yüksektir. Hipotez 3, tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimi (H3a) ve çevre bilinci (H3b) açısından KABUL edilmiştir.

Hipotez 4: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H4a) ve çevre bilinci (H4b) medeni durumlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 6: Hipotez 4'e Yönelik Analiz Sonuçları

			Yeşil Satın Alma Eğilimi (H4a)		**Çevre Bilinci (H4b)**	
Mann Whitney U Testi		*N*	*Ort.*	*(P)*	*Ort.*	*(P)*
Medeni Durum	Evli	116	4.18	***.000*****	4.52	***.000*****
	Bekâr	284	3.80		4.07	
	Toplam	*400*	*3.91*		*4.20*	

**p<0.01; **p<0.05*

Tablo 6'da yer alan Hipotez 4'e yönelik yapılan Mann Whitney U testi analizi sonuçlarına göre, tüketicilerin medeni durumlarına göre yeşil ürün satın alma eğilimi (p=.000) ve çevre bilinci (p=.000) anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Evli olan tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri ve çevre

bilinçleri, bekâr olan tüketicilere göre daha yüksektir. Hipotez 4, tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimi (H4a) ve çevre bilinci (H4b) açısından KABUL edilmiştir.

Hipotez 5: Tüketicilerin yeşil ürün satın alma eğilimleri (H5a) ve çevre bilinci (H5b) gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tablo 7: Hipotez 5'e Yönelik Analiz Sonuçları

			Yeşil Satın Alma Eğilimi (H5a)		**Çevre Bilinci (H5b)**	
Kruskal-Wallis Test		*N*	*Ort.*	*(P)*	*Ort.*	*(P)*
Gelir Düzeyi (TL)	1000-1999	20	3.04	***.000*** **	2.74	***.000*** **
	2000-2999	182	4.13		4.39	
	3000-3999	142	3.81		4.41	
	4000 ve üzeri	56	3.76		3.58	
	Toplam	*400*	*3.91*		*4.20*	

**p<0.01; **p<0.05*

Tablo 7'de yer alan Hipotez 5'e yönelik yapılan Kruskal Wallis testi sonucuna göre, tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinçleri gelir düzeylerine göre anlamlı derecede (p=.000) farklılık göstermektedir. 4000 TL ve üzerinde geliri olan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri daha düşük iken, 2000-2999 TL arasında geliri olan katılımcıların yeşil satın alma eğilimleri daha yüksektir. Tüketicilerin çevre bilinci değerlendirildiğinde ise, 2000-3999 TL arasında aylık geliri olan tüketicilerin çevre bilinçlerinin, 4000 TL üzerinde geliri olan tüketicilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aylık gelir düzeyine göre, tüketici satın alma eğilimi (H1a) ve çevre bilinci (H1b) farklılıklarının incelendiği Hipotez 5 KABUL edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yeşil tüketim anlayışı çerçevesinde, tüketicilerin demografik özelliklere göre yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilincinin farklılık gösterip göstermediğini araştıran bu çalışmada istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Yapılan araştırmada tüketicilerin satın alma eğilimlerinin ortalama değerin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Çevre bilincine yönelik yapılan tanımlayıcı istatistik analizleri sonucunda, katılımcıların çevre bilinçlerinin oldukça yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Demografik özelliklerden yaş değişkenine göre, tüketicilerin satın alma eğilimleri ve çevre bilinçleri arasındaki farklılıklar incelendiğinde anlamlı düzeyde farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. 20 yaş ve altında yer alan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çabuk ve diğer., (2008) tarafından yapılan araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiş, yaşı küçük olan katılımcıların daha fazla yeşil satın alma eğiliminde oldukları belirtilmiştir.

Tüketicilerin çevre bilinçleri de yaş değişkenine göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. 30 ile 49 yaş arasında yer alan tüketicilerin çevre bilincinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ay ve Zümrüt (2005) tarafından yapılan araştırmada da, yaşı yüksek olan katılımcıların çevre bilincinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda, yeşil satın alma eğilimi ve çevre bilincinin cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Banerjee ve McKeage (1994), Çabuk ve diğer., (2008), McIntyre ve Meric (1994) tarafından yapılan benzer araştırmalarda kadınlar tüketicilerin erkek tüketicilere oranla yeşil satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Widegren (1998) ve Steel (1996) tarafından yapılan benzer araştırmalarda, kadınların çevre bilinçlerinin erkeklere kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların öğrenim düzeylerine göre yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinçleri anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Lisans mezunu olan katılımcıların önlisans mezunlarına göre yeşil satın

alma eğilimleri ve çevre bilinci daha yüksek seviyededir. Çabuk ve diğer., (2008) ve Tilikdou (2007) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiş ve öğrenim düzeyi yüksek olan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Straughan ve Roberts (1999) tarafından çevre bilincine yönelik yapılan araştırmada, öğrenim düzeyi yüksek olan tüketicilerin çevre bilincinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Medeni duruma göre katılımcıların yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinci istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Evli olan tüketicilerin bekâr olanlara göre, yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilinci daha yüksek düzeydedir. Çabuk ve diğer., (2008) tarafından yapılan araştırmada yeşil ürün satın alma konusunda evli olan katılımcıların bekar olanlara göre daha fazla yeşil satın alma eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Cansaran (2014) ise çevre bilincine yönelik yaptığı araştırmada, evli olanların çevre bilincinin bekârlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimi ve çevre bilinci, gelir düzeyine göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. 1000-1999 TL arasında gelir düzeyine sahip tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri diğer gelir gruplarına göre daha düşüktür. Ay ve Zümrüt (2005) ve Çabuk ve diğer., (2008) yaptıkları araştırmalarda benzer sonuçlar elde etmişler, gelir düzeyi düşük olan tüketicilerin yeşil satın alma eğilimlerinin de düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 2000-3999 TL arasında geliri olan tüketicilerin ise çevre bilinci, diğer gelir gruplarına göre daha yüksektir.

Sonuç olarak, tüketicilerin yeşil satın alma eğilimleri ve çevre bilincinin demografik özelliklere göre anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir. İş dünyasında, pazarlama departmanında çalışan kişilerin, pazar bölümlendirmesini gerçekleştirirken bu unsurları dikkate almaları gerekmektedir. Çalışma sonucunda pazarlama alanı ile ilgilenen bilim insanlarına katkı sunabilecek anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Sonraki araştırmalara öneri olarak, konunun daha geniş örneklem dâhilinde incelenmesinin ve yeşil tüketimi etkileyen demografik unsurlar dışındaki faktörlerin de araştırılmasının hem bilim dünyasına hem de iş dünyasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Alkibay, S. (2001), Yeşil pazarlama faaliyetlerine üniversite öğrencilerinin ilgisi üzerine bir araştırma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 76-93.

Al-Salman, F. M. A. M. (2016), *Yeşil satın alma davranışını etkileyen faktörlerin incelenmesi: çevresel kaygılar, toplumsallık duygusu ve öz imaj kavramları kapsamında bir uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aslan, F. (2007). *Yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas Üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.

Ay, C. & Zümrüt, E. (2005). Çevre bilinçli tüketiciler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*,10, 238-263

Banerjee, B. & McKeage, K. (1994), *How green is my value: exploring the relationship between environmentalism and materialism*, (Ed: C.T. Allen and D.R. John), Advances in consumer research, Association for Consumer Research, 21, 147-52.

Bodur, M., & Sarıgöllü, E. (2005). Environmental sensitivity in a developing country: consumer classification and implications, *Environment and Behavior*, 37(4), 487-510.

Buttel, F. H. (1992). Environmentalization: origins, processes, and implications for rural social change, *Rural Sociology*, 57(1), 1-27.

Carlson, L., Grove, S. J., & Kangun, N. (1993). A content analysis of environmental advertising claims: a matrix method approach, *Journal of Advertising*, 22(3), 27-39.

Chase, D., & Smith, T. K. (1992). Consumers keen on green but marketers don't deliver, *Advertising Age*, 63(26), 2-4.

Crane, A. (2000). Facing the backlash: green marketing and strategic reorientation in the 1990s, *Journal of Strategic Marketing*, 8(3), 277-296.

Çabuk, S., & Nakıboğlu, M. B. (2003). Çevreci pazarlama ve tüketicilerin çevreci tutumlarının satın alma davranışlarına etkileri ile ilgili bir uygulama, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 39-54.

Çabuk, S., Nakiboğlu, B., & Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 85-102.

Çifci, S., & Şakacı, B. K. (2015). Çevre bilinçli tüketicilerin firmaları ödüllendirme ve cezalandırma isteklilikleri: kadın ve erkek tüketiciler arasındaki farklılıklar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 287-296.

Davis, J. J. (1993). Strategies for environmental advertising, *Journal of Consumer Marketing*, 10(2), 19-36.

Demirbaş, M.A. (1999), *Yeşil pazarlama ve tüketicinin yeşil pazarlamaya yaklaşımı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Dunlap, R. E., & Scarce, R. (1991). Poll trends: environmental problems and protection, *The Public Opinion Quarterly*, 55(4), 651-672.

Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, 3.Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kangun, N., Carlson, L., & Grove, S. J. (1991). Environmental advertising claims: a preliminary investigation, *Journal of Public Policy & Marketing*, 10(2), 47-58.

Kızılaslan, H., & Kızılaslan, N. (2012). Çevre konularında kırsal halkın bilinç düzeyi ve davranışları (Tokat ili Artova ilçesi örneği). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 67-89.

Koçak, A. (2003). Yeşil pazarlama: eleştirel bir bakış, *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3(3), 22-40.

Kuduz, N. (2011), *Yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarına etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kuduz, N., & Zerenler, M. (2013). *Yeşil pazarlama*, Nobel Yayınları, Ankara.

Marangoz, M. (2003), *Yeşil pazarlama ve işletmelerin yeşil pazarlama anlayış ve uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik bir araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

McIntyre, R. P., & Meric, H. J. (1994). Cognitive style and consumers' ethnocentrism. *Psychological Reports*, 75(1), 591-601.

Menon, A., & Menon, A. (1997). Enviropreneurial marketing strategy: the emergence of corporate environmentalism as market strategy, *The Journal of Marketing*, 61(1), 51-67.

Moisander, J. (2001). *Representation of green consumerism. a constructionist critique*, Helsinki School of Economics and Business Administration, Helsinki.

Mosavichechaklou, S. (2018). *Türk ve İranlı tüketicilerin yeşil satın alma davranışlarına ilişkin karşılaştırmalı bir araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Muter, C. (2002). *Bilinçaltı reklamcılık (bilinçaltı reklam mesajlarının tüketiciler üzerindeki etkileri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Ottman, J. A. (1993). *Green marketing: challenges & opportunities for the new marketing age*, IL: NTC Business Books, Lincolnwood.

Peattie, K. (2001). Golden goose or wild goose? the hunt for the green consumer, *Business Strategy and the Environment*, 10(4), 187-199.

Shamdasani, P., Chon-Lin, G. O., & Richmond, D. (1993). Exploring green consumers in an oriental culture: role of personal and marketing mix factors, *Advances in Consumer Research*, 20,488-493.

Steel, B. S. (1996). Thinking globally and acting locally?: Environmental attitudes, behaviour and activism. *Journal of environmental management*, 47(1), 27-36.

Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.

Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.

Şener, A., & Hazer, O. (2008). Values and sustainable consumption behavior of women: a Turkish sample, *Sustainable Development*, 16(5), 291-300.

Tarhan, A.B. (1996), *Turkish consumers perceptions of environmental claims*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Tek, Ö. B., & Özgül, E. (2013). *Modern pazarlama ilkeleri* (4. Baskı), İzmir: Birleşik Matbaacılık.

The Survey System, "Sample size calculator", https://www.surveysystem.com/sscalc.htm, Erişim Tarihi: 29.12.2018.

Tilikidou, I. (2007). The effects of knowledge and attitudes upon Greeks' pro-environmental purchasing behaviour. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 14(3), 121-134.

Torlak, Ö. (2001), *Pazarlama ahlakı*, İstanbul: Beta Basım ve Yayın.

Tüik, (2017), Türkiye istatistik kurumu, adrese dayalı nüfus kayıt istatistikleri,http://tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2305,Erişim Tarihi: 02.03.2019.

Wiidegren, Ö. (1998). The new environmental paradigm and personal norms. *Environment and Behavior*, 30(1), 75-100.

Eski Anadolu Toplumlarında Nadir Görülen Epigenetik Karakter Hypodontia: Dara Antik Kenti Örneği

Ayşegül ŞARBAK[1]

Giriş

Eksik diş anomalisi hem estetiği hem de işlevi olumsuz yönde etkileyen en yaygın dental anomalilerden biridir (Acev ve Gjorgova, 2014; Uzuner vd, 2013; Rakhshan, 2015; **Sola** vd, 2018). Araştırmacılar diş eksikliğini ifade etmek için konjenital diş eksikliği, konjenital diş yokluğu, diş agenesizi gibi çeşitli terimler kullanmıştır (Rakhshan, 2015; Hashim ve Al-Said,2016). Konjenital diş eksiklikleri eksik diş sayısına göre sınıflandırılır. Hypodontia genellikle, süt veya daimi dişlerde üçüncü molar hariç, bir veya daha fazla dişin gelişimsel yokluğu olarak tanımlanırken, Oligodontia altı ya da daha fazla dişin eksik olması, Anodontia, dişlerin tamamen olmamasıdır (Çelikoğlu vd, 2010; Uzuner vd, 2013; Gupta vd, 2017). Dhanrajani (2002), hypodontiayı eksik olan diş sayısına göre kendi içinde sınıflandırmıştır. Buna göre iki ila beş dişin agenezisini göstermek için "hafif ila orta şiddette Hypodontia" ve üçüncü azı dişleri hariç altı veya daha fazla dişin yokluğunu "şiddetli Hypodontia" olarak adlandırmıştır. Oligodontia terimi ise genellikle sistemik bozukluklarla ilişkili olan çoklu dişlerin yokluğu olarak tanımlanmıştır (Dhanrajani, 2002). Konjenital diş eksikliği en sık mandibular ikinci premolar ile ve maksillar lateral incisive dişlerde görülür (Al-Ani vd, 2017). İkinci mandibular premolar eksikliği ise birinci maksillar incisive diş eksikliğinden daha sık görülür (Polder vd, 2004). Aktan ve arkadaşlarının (2010) ve Acev ve Gjorgova'nın (2014) yapmış olduğu çalışmalarda benzer şekilde mandibular ikinci premoların daha sık görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Diş agenezisinin maksilla ve mandibulada görülme sıklığı arasında bir farklılık olmasa da mandibulada daha çok görüldüğü belirtilmektedir (Al-Ani vd, 2017). Diş agenezisi unlateral ya da bilateral görülebilmektedir. Polder ve ark. (2004), maksillar lateral incisive eksiliğinin daha çok bilateral görüldüğünü, ikinci mandibular premolar eksikliğinin ise daha çok unlateral görüldüğünü belirtmiştir (Polder vd, 2004). Rakhskan (2015), çalışmasında unlateral diş eksikliğinin daha yaygın görüldüğünü ancak, maksillar lateral kesici dişlerde bilateral diş eksikliğinin daha sık görüldüğünü ifade etmiştir. Araştırmacılar konjenital diş eksikliğinin kadın bireylerde daha fazla görüldüğünü belirtmiştir (Polder vd, 2004; Şişman vd, 2007;Aktan vd, 2010; Rakhshan, 2015; Hashim ve Al Said,2016). Rakhskan (2015), diş eksiliğinin kadınlarda daha sık görüldüğünü ve kadın erkek oranının 2/3 olduğunu vurgulamıştır.

Hypodontianın etiyolojisi tam olarak bilinmemekle beraber oluşumuyla ilgili çeşitli görüşler sunulmuştur (Aktan vd,2010). Dişlerde agenezinin oluşmasında genetik ve çevresel faktörlerin etkisi olduğu bilinmektedir (Sümbüllü ve Miloğlu, 2007; Rakhskan, 2015). Genetik temelli olduğu tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (Rakhskan, 2015). Çevresel faktörlerin arasında ilaç kullanımı, travma, enfeksiyon, travmatik yaralanma, kemoterapi veya radyasyon, metabolik bozukluklar ve endokrin rahatsızlıkları gibi birçok faktör agenezin olası nedenleri arasında

[1] Ayşegül Şarbak, Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, aysegulsarbak @hitit.edu.tr
*****Bu makale Prof. Dr. Berna Alpagut Danışmanlığında hazırlanan "Dara Antik Kenti (Geç Roma) İskelet Toplumu Dişlerinin Morfometrik Analizi ve Diş Sağlığı" konulu Doktora tezinden üretilmiştir.

sayılabilir (Uzuner vd, 2013; Gupta vd, 2017) 1 ya da 2 diş gibi az sayıda diş eksikliğinin nedeninin kalıtsal olduğu düşünülürken, fazla sayıda dişin yokluğu, ektodermal displazi veya endokrin bozuklukları gibi kalıtsal bozukluklardan kaynaklandığı düşünülmektedir (Aktan vd,2010). Bilgin ve Kaya (2018), konjenital diş eksiliğinin oluşum nedenlerini lokal ve genel olarak iki başlık altında incelemiştir. Genel faktörler arasında Down sendromu, yarık damak, ektodermal displazi yer alırken lokal nedenler arasında diş gelişiminin erken evrelerinde meydana gelen travma, hormonal durumlar, frengi, doğumda yaralanma ve annenin hamilelik döneminde geçirdiği hastalıkların sayılmaktadır. (Bilgin ve Kaya, 2018).

Hypodontianın görülme sıklığı incelenen popülasyona bağlı olarak %1,6 ile % 36,5 arasında değişmektedir (Polder vd, 2004; Al-Ani vd, 2017). Süt dişlerinde görülme sıklığı %0.1 ile %2.4 arasındadır (Rakhskan, 2015). Aktan ve arkadaşlarının (2010) yapmış olduğu çalışmada hypodontia sıklığı %3,12 olarak bulunurken, Uzuner ve arkadaşları (2013) %5, Şişman ve arkadaşları (2007) %3,12 olarak tespit etmiştir. Eski Anadolu toplumları üzerinde hypodontia ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu 3.molarların eksikliği ile ilgilidir. Ancak hypodontianın tanımına bakıldığında üçüncü molar hariç bir ya da daha fazla dişin yokluğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Eski Anadolu toplumlarında hypodontia ile ilgili çalışmanın oldukça az olduğu görülmektedir. Bekmez ve Suata Alpaslan (2016) Zeytinliada toplumunda 2 lateral incisivede diş eksikliğini tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda bu çalışma Eski Anadolu toplumlarında Hypodontia sıklığının tespiti açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı Dara Antik Kenti toplumunda Hypodontia sıklığının belirlenmesidir.

Materyal Metot

Çalışmanın konusunu oluşturan materyal Mardin Dara Antik Kenti'ndeki kazılardan ele geçirilmiştir. Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Dara Antik Kenti, Mardin'in 30 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Can ve Erdoğan, 2010) (Resim 1) (Harita 1).

Harita 1. Dara Antik Kenti

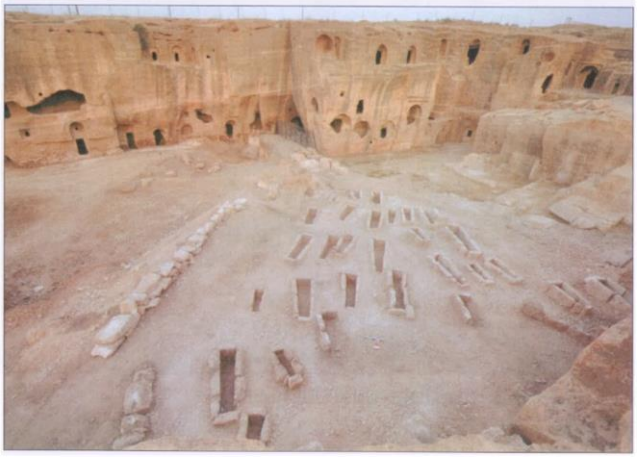

Resim 1. Dara Antik Kenti

Dara Antik Kenti toplumuna ait iskeletlerin paleodemografisinin belirlenmesinde antropolojik yöntemler kullanılmıştır (Olivier, 1969; Workshop of EuropeanAnthropologist 1980; Brothwell, 1981; Kaur ve Jit, 1990; White, 1991; Buikstra ve Ubelaker,1994; White vd, 2012) Yaş aralıklarının belirlenmesinde ise 0-3yaş, çocuklar 3-12 yaş, ergenler (adölesan) 12-20 yaş, genç erişkinler 20-35 yaş, orta erişkinler 35-50 yaş ve 50 yaş üstü ileri erişkin olarak ele alınmıştır (Tablo 2) (White vd, 2012).

Dara Antik Kenti'nde 2010 ve 2011 yılı kazılarından toplam 216 birey tespit edilmiştir. Buna göre; toplumun %12,5'i kadın, %33,79'u erkek, %0,92'si adölesan , %14,81'i çocuk, %14,81'i ise bebektir (Tablo1). Toplumun yaş dağılımına bakıldığında ise, %14,35'i genç erişkin, %26,85'i orta erişkin, %3,7'si ileri erişkindir. %36,57'sinin ise yaşı tespit edilememiştir (Tablo 2).

Tablo 1. Dara Antik Kenti Toplumu Demografik Dağılımı

GRUP	SAYI	%
Kadın	27	12,5
Erkek	73	33,79
Bebek	6	2,77
Çocuk	32	14,81
Adölesan	2	0,92
Belirsiz	76	35,18
TOPLAM	**216**	**100**

Tablo 2. Dara Antik Kenti Toplumu Yaş Dağılımı

GRUP	SAYI	%
Bebek (0-3 Yaş)	6	2,77
Çocuk (3-12 Yaş)	32	14,81
Adölesan(12-20 Yaş)	2	0,92
Genç Erişkin (20-35)	31	14,35
Orta Erişkin (35-50)	58	26,85
İleri Erişkin 50+	8	3,7
Belirsiz	79	36,57
Toplam	**216**	**100**

Çalışma kapsamında erişkin bireylere ait 20 adet sol yarım, 24 adet sağ yarım ve 27 tam maksilla incelenirken, 33 adet sol yarım, 24 adet sağ yarım ve 30 adet tam mandibula incelenmiştir. Yarım mandibulaların 8'i kadın, 16'sı erkek, 33'ü ise cinsiyeti belirlenemeyen bireylere aittir (Grafik 1). Yarım maksillaların 6'sı kadın, 6'sı erkek, 32'si ise cinsiyeti belirlenemeyen bireylere aittir (Grafik 2). Tam mandibulaların ise 11'i kadın, 19'u erkek bireylere ait iken, tam maksillaların 3'ü kadın, 15'i erkek, 9'u ise cinsiyeti belirlenemeyen bireylere aittir. Toplam sağ ve sol 98 maksilla incelenirken, sağ ve sol toplam 117 mandibula incelenmiştir. Çenelerdeki hypodontiayı tespit etmek için çeneler öncelikle makroskobik olarak incelenmiştir. Hypodontianın varlığının kesin tespiti için çenenin röntgeni çekilmiştir.

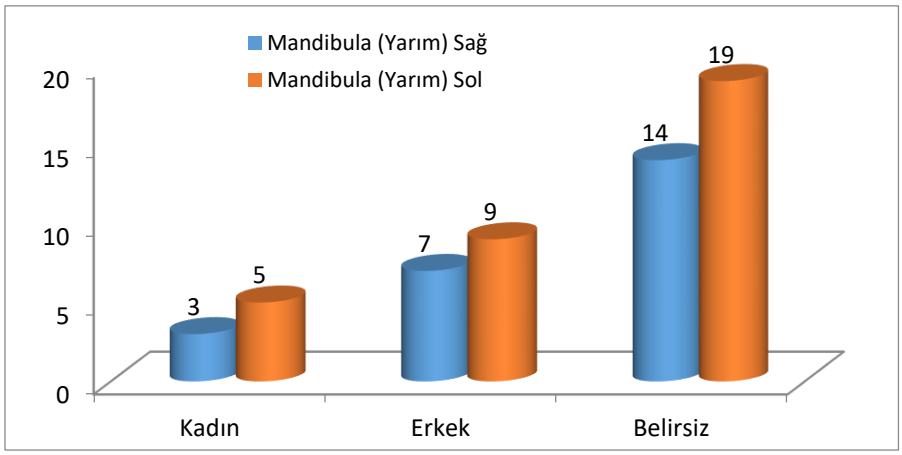

Grafik 1. Dara Antik Kenti Yarım (Sağ/Sol) Mandibulaların Dağılımı

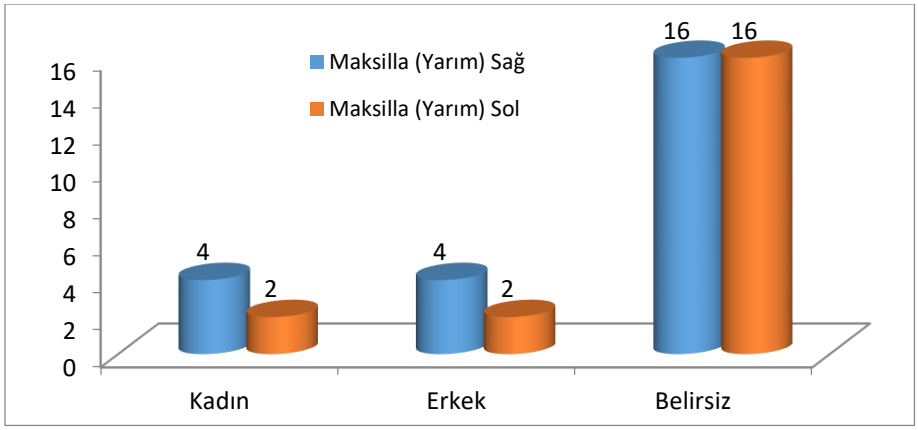

Grafik 2. Dara Antik Kenti Yarım (Sağ/Sol) Maksillaların Dağılımı

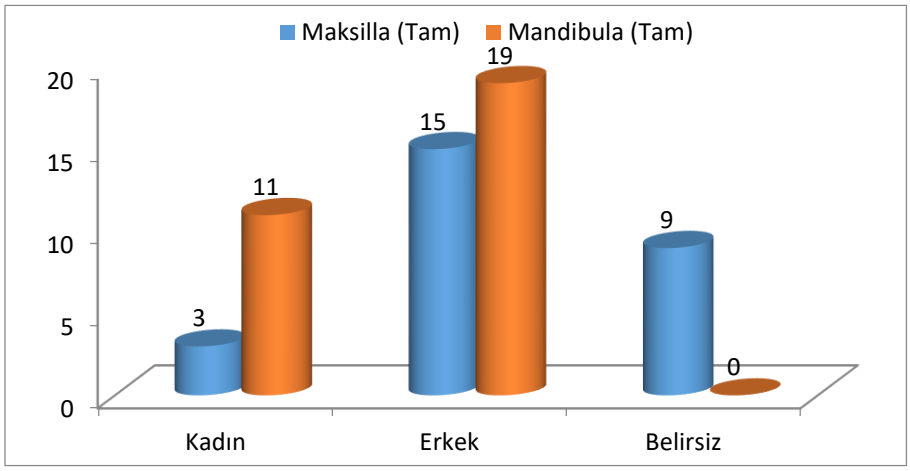

Grafik 3. Dara Antik Kenti Tam Mandibula ve Maksillaların Dağılımı

Bulgular ve Değerlendirme

Dara Antik Kenti kazılarından ele geçirilen iskeletlere ait mandibula ve maksillaların bır kısmı parçalı olduğundan dolayı yarım mandibula ve maksillalar için ayrı bir tablo yapılmıştır (Tablo 3). 24 adet sağ yarım maksilla, 20 adet sol yarım maksilla, 24 adet sağ yarım mandibula, 33 adet sol yarım mandibula hypodontia açısından incelenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda sağ ve sol yarım mandibula ve maksillalarda hypodontianın olmadığı görülmüştür (Tablo 3). Dara Antik Kenti toplumu bireylerine ait tam mandibula ve maksillalar hypodontia açısından değerlendirilmiştir. Buna göre 27 adet tam maksilla,30 adet tam mandibula hypodontia açısından incelenmiştir. İncelenen maksillaların 3'ü kadın, 15'i erkek, 9'u erkek bireylere aitken, mandibulaların 11'i kadın,19'u erkek bireylere aittir. Yapılan incelemeler sonucunda genç erişkin kadın bireye ait tam mandibulada sağ ikinci premoların olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 4) (Resim 2). Maksillalarda eksik diş rastlanmamıştır. Hypodontia oranı tam mandibulalarda %3,33 olarak tespit edilmiştir. Toplumdaki tüm mandibulalar sağ yarım ve sol yarımlar birlikte değerlendirildiğinde hypodontia oranı %0,85 olarak bulunmuştur. Kadın bireylerdeki hypodontia oranı %3,33 iken, erkek bireylerde tespit edilememiştir (Tablo 5).

Tablo 3. Dara Antik Kenti Yarım (Sağ/Sol) Mandibula ve Maksilla Dağılımı

Cinsiyet	Maksilla (Yarım)				Mandibula (Yarım)			
	Sağ		Sol		Sağ		Sol	
	B	G	B	G	B	G	B	G
Kadın	4	0	2	0	3	0	5	0
Erkek	4	0	2	0	7	0	9	0
Belirsiz	16	0	16	0	14	0	19	0
Toplam	**24**	**0**	**20**	**0**	**24**	**0**	**33**	**0**

Tablo 4. Dara Antik Kenti Mandibula (Tam) ve Maksilla (Tam) Dağılımı

Cinsiyet	Maksilla (Tam)			Mandibula (Tam)		
	B	G	%	B	G	%
Kadın	3	0	0	11	1	9,09
Erkek	15	0	0	19	0	0
Belirsiz	9	0	0	0	0	0
Toplam	**27**	**0**	**0**	**30**	**1**	**3,33**

Tablo 5. Dara Antik Kenti Mandibula ve Maksilla Dağılımı

Cinsiyet	Maksilla				Toplam Maksilla (Sağ ve Sol)			Mandibula				Toplam Mandibula (Sağ ve Sol)		
	Sağ		**Sol**		**B**	**G**	**%**	**Sağ**		**Sol**		**B**	**G**	**%**
	B	G	B	G				B	G	B	G			
Kadın	7	0	5	0	12	0	0	14	1	16	0	30	1	**%3,33**
Erkek	19	0	17	0	36	0	0	26	0	28	0	54	0	0
Belirsiz	25	0	25	0	50	0	0	14	0	19	0	33	0	0
Toplam	**51**	**0**	**47**	**0**	**98**	**0**	**0**	**54**	**1**	**63**	**0**	**117**	**1**	**0,85**

Resim 2. Dara Antik Kenti Hypodontia

Hypodontia tespit edilen bireyin çenesi kesin teşhis amacıyla röntgen çekilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda sağ ikinci premoların çene içinde gömülü olmadığı, doğuştan eksik olduğu belirlenmiştir (Resim 3) (Resim 4) (Resim 5). Röntgen filminde görüldüğü gibi sağ çenede diş sıralamasının canin, birinci premolar, birinci molar, ikinci molar ve üçüncü molar şeklinde devam etmektedir (Resim 3).

Resim 3. Dara Antik Kenti Hypodontia Röntgen Filmi

Resim 4. Çenenin üstten görünümü

Resim 5. Çenenin alttan görünümü

Hypodontianın etiyolojisi tam olarak belirlenememekle birlikte genetik kökenli olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Sümbüllü ve Miloğlu, 2007; Rakhskan, 2015). Ayrıca enfeksiyon, travma gibi çevresel faktörlerin etkili olduğu da belirtilmektedir (Uzuner vd,2013; Gupta vd, 2017). Dara Antik Kenti toplumu genç erişkin kadına ait mandibula üzerinde yapılan incelemeler sonucunda çenede travma ve enfeksiyon izlerine rastlanmamıştır. Dara Antik Kenti'nde tespit edilen hypodontianın genetik kökenli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmacılar maksillar lateral incisive eksiliğinin daha çok bilateral görüldüğünü, ikinci mandibular premolar eksikliğinin ise daha çok unlateral görüldüğünü belirtmiştir (Polder vd, 2004; Rakhskan, 2015). Dara Antik Kenti'nde tespit edilen hypodontia mandibulanın sağ tarafında tespit edilirken sol tarafında tespit edilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında Dara Antik Kenti'nde tespit edilen hypodontia, ikinci mandibular premolar eksikliğinin ise daha çok unlateral görüldüğü görüşünü desteklemektedir.

Tartışma ve Sonuç

En yaygın gelişimsel diş anomalilerden biri olan hypodontia, genellikle, birincil veya kalıcı dişlerde üçüncü azı dişleri hariç, bir veya daha fazla dişin gelişimsel yokluğu olarak tanımlanır. (Çelikoğlu vd, 2010; Uzuner vd, 2013; Gupta vd, 2017). Bunanla birlikte hypodontia kendi içinde hafif, orta ve şiddetli hypondontia olarak sınıflandırılmıştır (Dhanrajani, 2002). Literatürde hypodontianın kadın bireylerde erkek bireylere oranla daha sık görüldüğü belirtilmiştir (Polder vd, 2004; Şişman vd, 2007; Aktan vd, 2010; Acev ve Gjorgova, 2014; Rakhshan, 2015; Hashim and Al-Said, 2016). Dara Antik Kenti Toplumu'nda da genç erişkin kadın bireye ait alt ikinci premoların eksikliği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmacılar, hypodontianın en sık alt ikinci premolar ile üst lateral incisivede görüldüğünü tespit etmişlerdir. Dara toplumu da bu görüşü desteklemektedir. Hypodontia'nın etiyolojisi tam olarak bilinmemekle birlikte kalıtsal bir özellik olduğu düşünülmektedir (Molleson vd, 2004; Al-Ani vd, 2007; Aktan vd, 2010). Ayrıca Hypodontia oluşumu nedenleri arasında ilaç kullanımı, travma, enfeksiyon, travmatik yaralanma, kemoterapi veya radyasyon, metabolik bozukluklar ve endokrin rahatsızlıkları gibi birçok faktör sayılmaktadır (Uzuner vd, 2013; Rakhskan, 2015; Gupta vd, 2017). Dara Antik Kenti

toplumunda tespit etilen hypodontianın genetik kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Hypodontia tespit edilen çenede herhangi bir travma ya da enfeksiyon tespit edilmemiştir.

Hypodontianın görülme sıklığı incelenen popülasyona bağlı olarak %1,6 ile % 36,5 arasında değişmektedir (Al-Ani vd, 2017). Süt dişlerinde görülme sıklığı %0.1 ile %2.4 arasındandır (Rakhskan, 2015). Şişman ve arkadaşlarının (2007) yapmış olduğu çalışmada hypodontia sıklığı %3,12 olarak bulunurken, Çelikoğlu ve ark (2010), %4,3, Aktan ve arkadaşları (2010) %3,12, Uzuner ve arkadaşları (2013) %5 olarak tespit etmiştir. Eski Anadolu Toplumlarında hypodontia ile ilgili çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların çoğunda üçüncü molarların eksikliğinden bahsedilmektedir (Özbek, 1992; Molleson vd, 2004; Bekmez ve Suata Alpaslan,2016). Özbek (1992) çalışmasında 8 bireyden 5'inde üçüncü molarların çıkmamış olduğunu belirtmiştir. Molleson ve ark (2004) ise Çayönü toplumunda yapmış oldukları çalışmalarında hypodontia oranının maksillar üçüncü molar için % 20, mandibular üçüncü molar için ise % 28 olduğunu ifade etmektedir. Bekmez ve Suata Alpaslan (2006) ise çalışmalarında 2 lateral kesici dişin olmadığını belirtirken toplum genelindeki oranlamayı üçüncü molarları dahil ederek hypodontia oranını %22,73 olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak hypodontianın tanımına bakıldığında üçüncü molarlar hariç ağızda bir ya da daha fazla dişin konjenital eksik olması durumudur. Bu kapsamda söz konusu çalışma Eski Anadolu Toplumlarındaki hypodontia sıklığının belirlenmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

Acev, D.P ve Gjorgova,J. (2014), Prevalence of Hypodontia in the Permanent Dentition of Macedonian Population, *Balk J Dent Med*, 18:93-98.

Aktan, A.A., Kara, İ.M., Şener,İ, Bereket,C., Ay,S., Çiftçi, M. (2010), Radiographic study of tooth agenesis in the Turkish population, *Oral Radiol,* 26:95–100, DOI 10.1007/s11282-010-0049-2.

Al-Ani, A.H., Antoun, J.S., Thomson, W.M., Merriman, T.R., Mauro, F. (2017). Hypodontia: An Update on Its Etiology, Classification, and Clinical Management, *Hindawi BioMed Research International*, Volume 2017, Article ID 9378325, pp.9, doi.org/10.1155/2017/9378325.

Bekmez, M.S. ve Suata Alpaslan, F. (2016). Zeytinli Ada İnsan İskeletlerinde Diş Varyasyonları, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi (CFD),* Cilt 37, No. 1, ISSN: 1300-1949, http://dx.doi.org/10.17776/csj.61361.

Bilgin, N. ve Kaya, B. (2018). Etiology and treatment alternatives in tooth agenesis: comprehensive review, *Stomatological Dis Sci*, 2:9.10.20517/2573-0002.2018.11.

Can, B. ve Erdoğan, N., (2010). Dara: Suyun Hayat Verdiği Kent, http://ilisuprojesi.com/dosyalar/DARA.pdf.

Çelikoğlu M., Kazancı F, Miloğlu O., Öztek O., Kamak H., Ceylan İ. (2010). Frequency and characteristics of tooth agenesis among an orthodontic patient population, *Med Oral Patol Oral Cir Bucal,*Sep 1;15 (5):e797-801.

Dhanrajani, P.J. (2002). Hypodontia: Etiology, Clinical Features, and Management, *Quintessence International*, **33**, 294-302.

Gupta,S., Arora, R., Gupta,S. (2017). Non-syndromic non-familial agenesis of incisors: A series of two cases, *International Journal of Oral Health Dentistry;* January-March*, 3(1):67-69,* DOI: 10.18231/2395-499X .2017.0015.

Hashim H.A., ve Al-Said S. (2016). The prevalence and distribution of hypodontia in a sample of Qatari patients. *J Orthod Sci*, Jan- Mar;5(1):1-6.

Molleson,T., Ottevanger, J., Compton, T. (2004).Variation in Neolithic Teeth from Çatalhöyük (1961-1964),*Anatolian Studies*, Vol. 54, pp. 1-26.

Özbek, M. (1992). Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları, *12. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 145-160.

Polder B.J., Van't Hof, M.A., Van der Linden F.P.G.M., Kuijpers-Jagtman, A.M. (2004). A meta-analysis of the prevalence of dental agenesis of permanent teeth, *Community Dent Oral Epidemiol,* 32: 217–26.

Rakhshan, V. (2015), Congenitally missing teeth (hypodontia): A review of the literatüre concerning the etiology, prevalence, risk factors, patterns and treatment, Dental Research Journal, January, Vol 12, Issue 1.

Sola, R. A., Sola, P. A., Pérez, J. C., Sánchez, I. N., Renovales, I. D. (2018). Prevalence of Hypodontia in a Sample of Spanish Dental Patients. *Acta stomatologica Croatica*, *52*(1), 18–23. doi:10.15644/asc52/1/3.

Sümbüllü, A. ve Miloğlu, A. (2007). Severe Hypodontia: Four Case Reports and Review of The Literature. *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 51-54 .

Şişman Y., Uysal T., Gelgor, I.E. (2007). Hypodontia. Does the prevalence and distribution pattern differ in orthodontic patients? *Eur J Dent,* Jul;1(3):167-73.

Uzuner D, Çelik M.M, Toy E., Türkdönmez, C.O. (2013). Assessment of hypodontia in the Turkish patients referring to the orthodontic clinic: A retrospective study. *Eur J Dent,*7:9-14, doi**:** 10.4103/1305-7456.119057.

Current Debates on Social Sciences 3